મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર)

Published by:
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैप यत्नः।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालोह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્ય રૂ. ૩૫-૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૫૦૦
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૩૦
ઇસવીસન્ ૧૯૭૪

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

प्रज्ञापनासूत्र की विषयानुक्रमणिका

॥ समाप्त ॥

પાલનપુરવાલા કોઠારી અમુલખચંદ મલુકચંદભાઈની

જીવન ઝરમર

વસુંધરાના વિશાળપટ પર અનેક જીવાત્માઓ પદાર્પણ કરે છે. પણ બધાજ જીવોને પોતાને મળેલ માનવભવની અમૂલ્યતા સમજાતી નથી. પણ કોઈ હળુકર્મી આત્માજ આ જીવન સફરને સફળ કરી લે છે. હાથમાં આવેલુ અમૃત ઢોળી પણ શકાય અને પી પણ શકાય પણ અમૃતને ઇચ્છવા છતાં અમૃતને પીનારા વિરલ હોય છે. આવા વિરલ આત્માઓમાંના એક આત્માનો અહીં પરિચય આપવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

શ્રી. ભુરીબેનનો જન્મ જેનું સ્થાન ભારતમાં ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રે મહત્વપૂર્ણ અને ગૌરવશાળી છે એવા ગરવી ગુજરાતના પાલનપુર મુકામે સંવત્ ૧૯૫૫ ના પોષ વદિ ૧૩ ના રોજ થયો. જે પાલનપુરની ધરતી અત્યાર સુધીમાં ઘણા પવિત્ર આત્માઓની જન્મભૂમિ બની પુન્યવંતી બની છે. તેમના પિતાશ્રીનું નામ મહેતા કેશવલાલ ઝુમચંદભાઈ અને માતુશ્રીનું નામ મેનાબાઈ. ત્રણ ભાઈઓ અને ૭ બેનોના વિશાળ પરિવારમાં તેમનો ઉછેર થયો. વિદુષી પૂ. તારાબાઇ મહાસતીજી તેમના બેન થાય. હાલમાં તેમના ભાઈની કલકત્તામાં ઠાકોરલાલ હીરાલાલની કું ચાલે છે. માતાપિતાના જૈન સંસ્કારો બાળપણથીજ ભૂરીબેનમાં સિંચાયા હતા. તેથીજ એ સંસ્કારો અત્યાર સુધી વિદ્યમાન રહ્યા. એટલુજ નહિ પણ તેમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી ગઇ. યુવાનવય થતાંજ તેમણે જૈનધર્મનુ સારૂં જ્ઞાન મેળવી લીધુ.

તેમનું લગ્ન પાલનપુરમાંજ કોઠારી મણીલાલ મલુકચંદભાઇ સાથે થયુ. લગ્નના થોડાક વરસો વીતતા શ્રી મણીભાઇ ક્રૂર કાળનો ભોગ બન્યા અને ૨૮ વર્ષની ઉંમરે શ્રી. ભુરીબેનને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. ધર્મશ્રદ્ધા, ગુરૂભક્તિ, અને કર્મના સિદ્ધાંતને અવિચલ માનનાર ભુરીબેને આવેલ દુઃખ સમભાવે સહન કર્યું એટલુ જ નહિ પણ પોતાનું જીવન ધર્મમાર્ગે વળે તેવી ઝંખના કરવા લાગ્યા. પાલનપુરમાંથી દીક્ષિત થએલા શાંત સ્વભાવી પૂજ્ય કેસરબાઇ મહાસતીજી, સ્વ. પૂ. ચંપાબાઇ મ. વિદુષી પૂ. તારાબાઇ મ. પૂ. પ્રભાબાઇ મ. પૂ. વસુમતીબાઇ મ. પૂ. હીરાબાઇ મ. પૂ. દમયંતીબાઇ મ. વગેરેના વડ ગુરૂણી પૂ. ઝબકબાઇ મ. ના સુશિષ્યા પૂ. સુરજબાઇ મ. (વઢવાણનિવાસી) પાલનપુર પધારેલા તે દરમ્યાન શ્રી. ભુરીબેનને તેઓશ્રીનો સુંદર સહયોગ મળ્યો અને તેથી ધર્મભાવના ખૂબજ વિકાસને પામી.

"કાળનું કુસુમ આ સાથ નાજુક છે.
જો જો ખરી જાયના પળ તણા પાંદડા"

એ કાવ્યની પંક્તિ પ્રમાણે પોતાના જીવનની પળોનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવા વિચારી લીધું. જે છોડવા ઉપર સૂર્યના કિરણો પડતા નથી તેની વૃદ્ધિ થતી નથી તે પ્રમાણે જે ધર્મના સમાજ ઉપર જ્ઞાન રૂપ સૂર્યના કિરણ પડતા નથી તે સમાજનો વિકાસ થતો નથી. ધર્મભાવના પોતાના સંસર્ગમાં આવનારમાં અને સમાજમાં વ્યાપક બને તે ભવ્ય ભાવનાથી વિચાર્યું કે પાલનપુરમાં જો શ્રાવીકાશાળા સ્થપાય તો અનેક બ્હેનો ધાર્મિક અભ્યાસનો લાભ લઇ શકે. પોતાના જીવનને જૈન સંસ્કારોથી ઓતપ્રોત બનાવી આત્મકલ્યાણ સાધી શકે. 'सा विद्या या विमुक्तये' સાચી વિદ્યા તેજ કે જે મુક્તિ અપાવે. અને એવી વિદ્યા માટે મળેલ ધન વપરાય તોજ તે ધનની સાર્થકતા એમ નિર્ણય કર્યો.

'જે ભણતરથી ધર્મ રૂચે નહીં
તે ભણતરથી વળશે શું ?
પર ઉપકારે કામ ન આવે
એવા ધનથી મળશે શું ?'

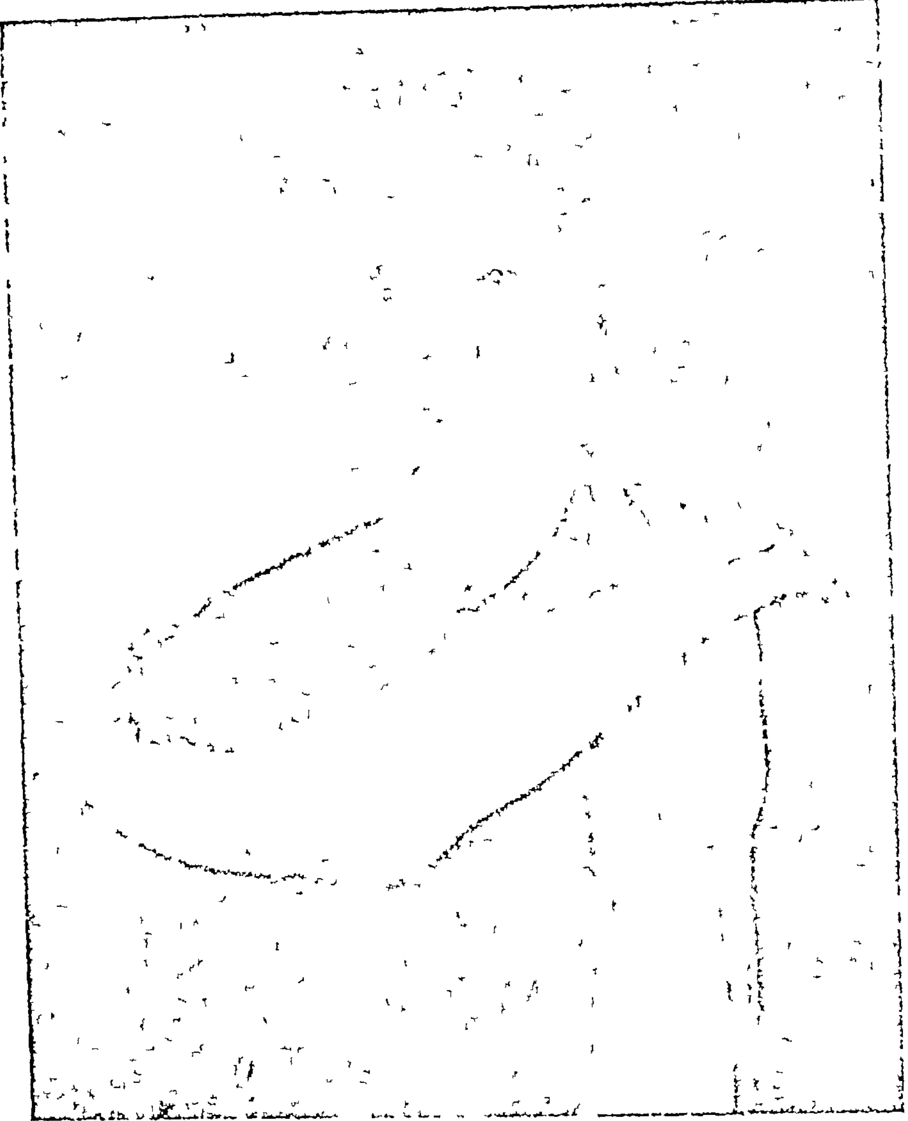
એ હેતુથી તેમણે પાલનપુરમાં પોતાના તરફથી સારી રકમ સર્વ પ્રથમ આપીને, અને પછી સમાજમાંથી પણ કેટલીક રકમ મેળવીને જૈન શ્રાવિકા શાળાની સ્થાપના કરી. પાયાની ઇંટ બન્યા. આ શક્તિનો સમાજને પરિચય આપ્યો. અને શ્રાવિકાશાળામાં સક્રિય કાર્ય કરવા લાગ્યા. કેટલાક માણસો 'આરંભે શૂરા' હોય પણ શ્રી. ભુરીબેનના જીવનમાં તેમ ન હતું. આરંભેલુ કાર્ય અત્યાર સુધી તન, મન, ધનની સેવા આપી ચલાવી રહ્યા છે. આ શ્રાવિકાશાળા આજે સંસ્કારના ઉપવન સમી ભાસે છે. અનેક બેનો તમાંથી જ્ઞાનામૃતનું પાન કરી જીવનમાં અપૂર્વ આનંદ મેળવી રહી છે.

ભીતરનો સાદ કર્તવ્યની યાદ અપાવતોજ રહે છે. તેમ ભુરીબેન આટલેથી ન અટક્યા. આ ઉપરાંત આયંબીલ શાળામાં તેમણે સારી રકમ આપી છે. આ સંસ્થામાં તેમજ ઉપાશ્રયમાં સંતસતીજીની સેવામાં અન્ય બેનોના સહકાર સાથે નિરંતર સુંદર ફાળો આપી રહ્યા છે.

થાક્યાનો વિસામો, અંધજનની આંખ, ભાંગ્યાના ભેરૂ સમા શ્રી. ભુરીબેન આજે પાલનપુર માટે છે. તટસ્થતા, નિષ્પક્ષતા, ગંભીરવાણી, હૃદયની ઉદારતા આ બધા તેમના ગુણો દરેકને તેમની પ્રત્યે ખેંચે છે.

તેમની શુભભાવના ઉત્તરોત્તર વિકસે, દીર્ઘાયુષી બને અને સમાજને તેમના તરફથી પ્રશંસનીય લાભ મળતો રહે એ જ મનીષા.

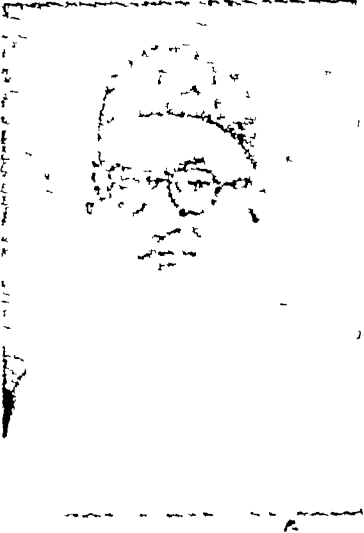
આદ્ય મુરબ્બીશ્રી

પાલનપુરવાળા

કોઠારી અમુલખચંદ મલુકચંદભાઇ

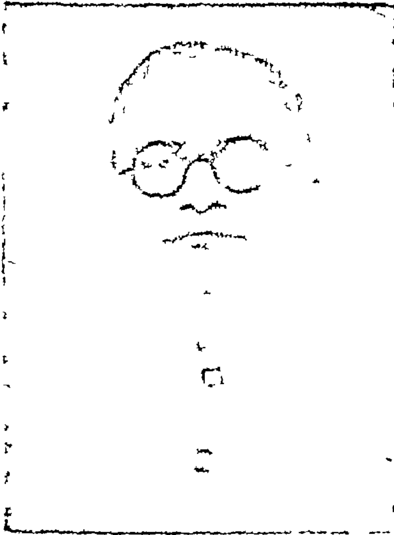
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

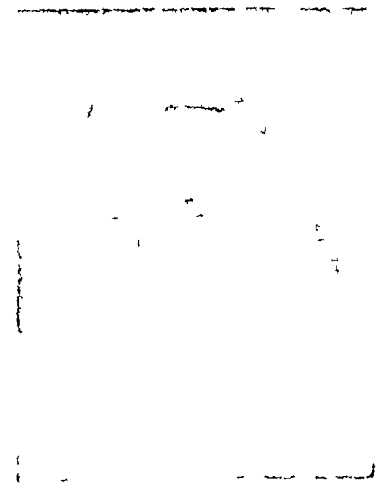
શેઠ શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ

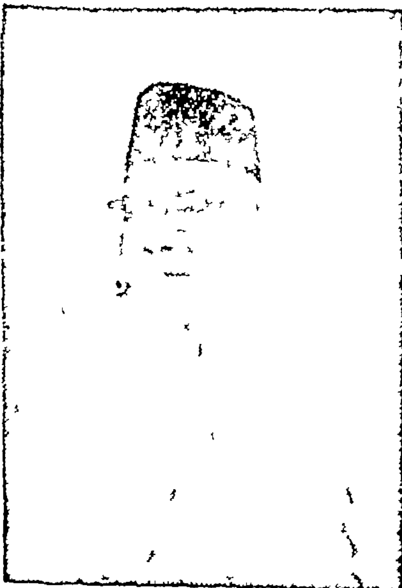
(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

શેઠ શ્રી પોપટલાલ માવજીભાઈ-મહેતા

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર અમદાવાદ.

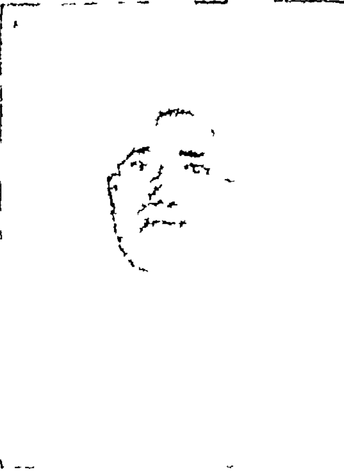

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

वच्चे वेठेला–लालाजी किशनचंदजी सा. जौहरी
उभेला–सुपुत्र चि. महेतावचन्दजी सा.
नाना–अनिलकुमार जन दोयत्ता दिल्ही

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ.

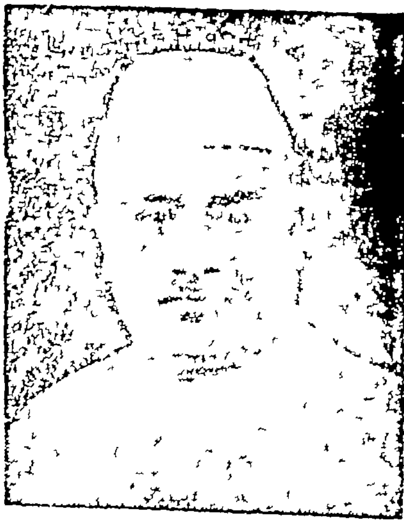
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

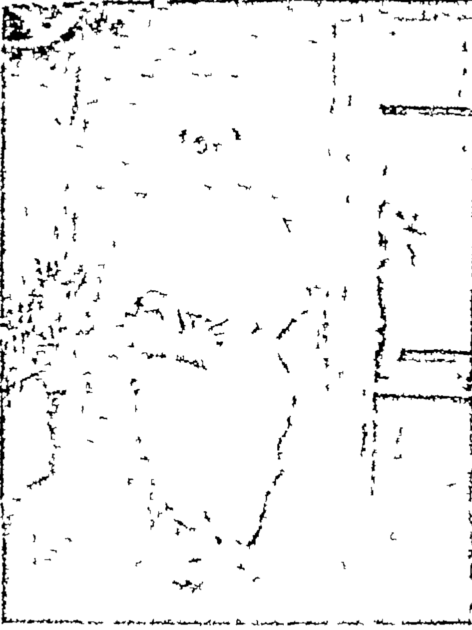
સ્વ. શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

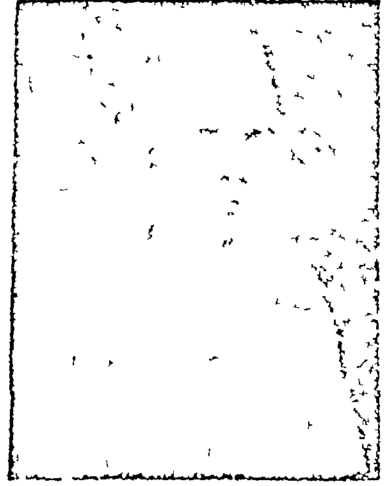
શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

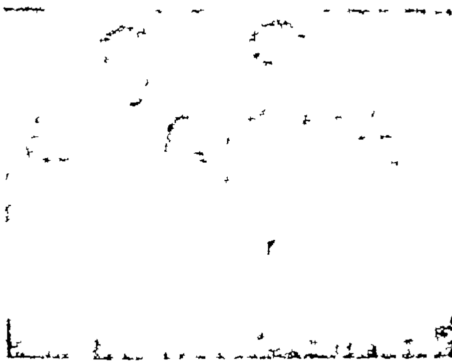
સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

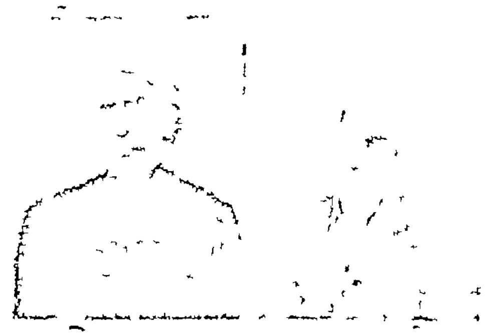
સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ श्री ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

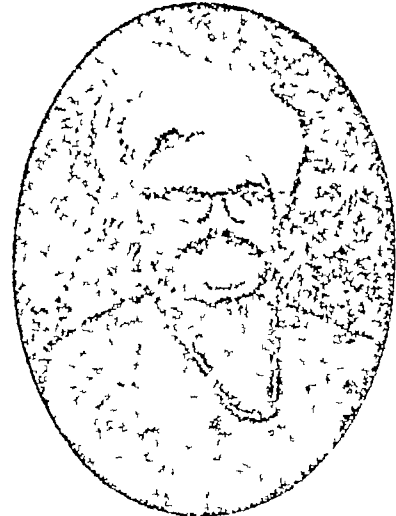
श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा. ऋषभचंदजी सा. अजीनवाले (सपरिवार)

शेठ श्री कीशनलालजी फुलचंद सा०
बेंगलोरवाले

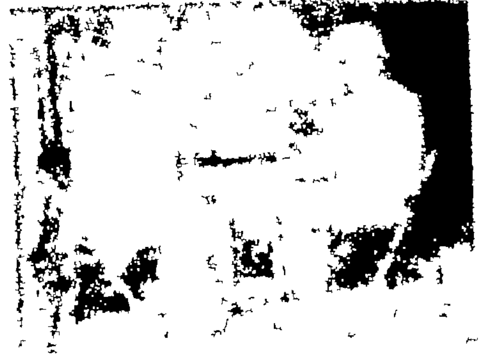
वच्चे बेठेला-मोटाभाइ श्रीमान् मूलचंदजी
जवाहीरलालजी वरडिया
बाजुमां बेठेला-भाई मिश्रीलालजी वरडिया

श्रीमान् सेठश्री
खींवराजजी सा. चोरडिया
मु० मद्रास

પટેલ [illegible]ભાઈ [illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

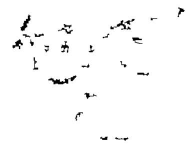
शास्त्री श्री [illegible]लालजी [illegible]
मु. उदयपुर

[illegible]
[illegible]

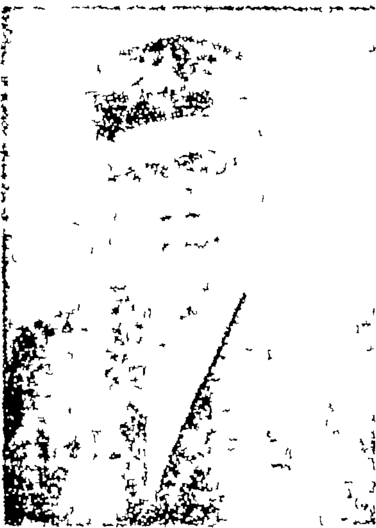

સ્વ. શેઠ માણેકચંદ નેમચંદ
મુ. માંગરોલ

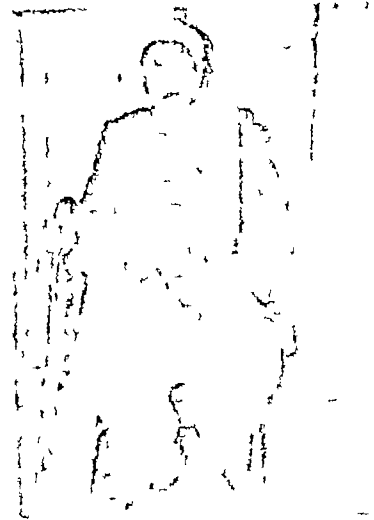

श्रीमान् सेठ कानुगा
श्री [illegible]मलजी-अहमदाबाद

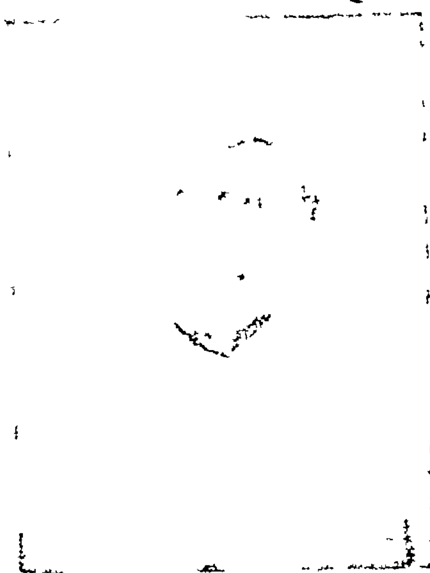
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

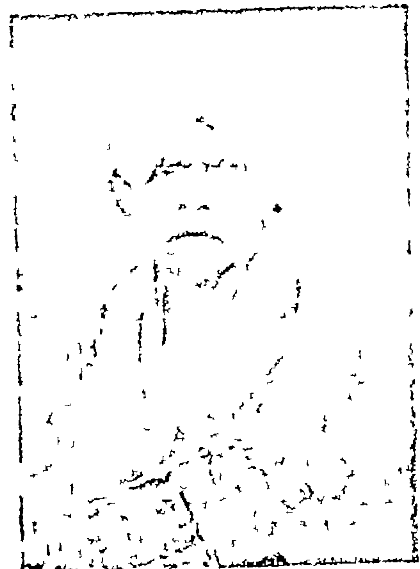
શ્રીમાન્ શેઠ મણીલાલ પોપટલાલ વોરા
અમદાવાદ, જન્મ તા ૧૦-૬-૧૯૦૪

श्रीमान् शेठ लालाजी रूपरचन्दजी
नाहटा, मु॰ देहली

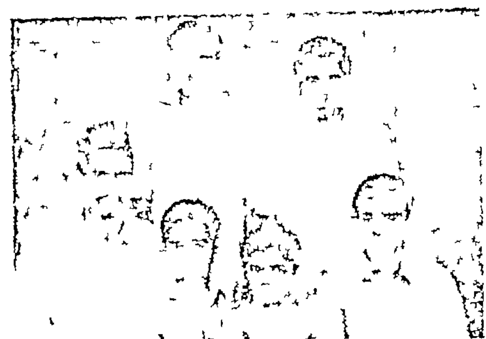
શ્રી વ્રજલાલ દુર્લભજીભાઈ પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

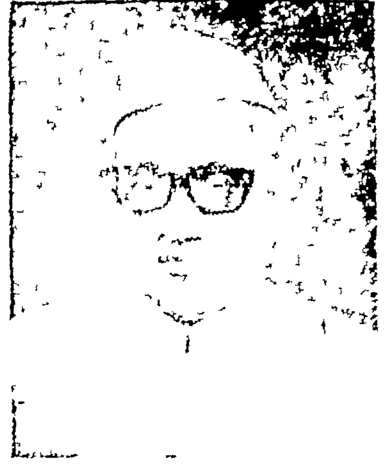
શેઠશ્રી મણીલાલ જેઠાભાઇ
પાલનપુરવાળા

શ્રીમાન્ લાલાજી રુપચંદજી નાહટા
દિલ્લી

आद्यमुरब्बीश्रीओ

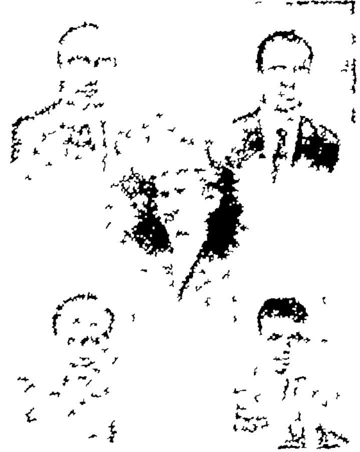
માનવંતા આદ્ય
મુરબ્બી શેઠ શ્રી
માણેકલાલભાઈ
અમુલખભાઈ મહેતા
ઘાટકોપર-મુંબઈ

श्रीमान् शेठ धनराजजी पन्नालालजी
जांगडा, मु. जालना

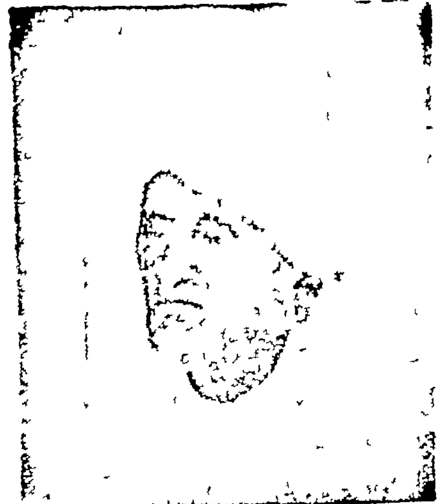
शेठ श्री मिश्रीलालजी लालचंदजी सा. लुणिया
तथा शेठश्री जेवंतराजजी अमदावाद

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મૂલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

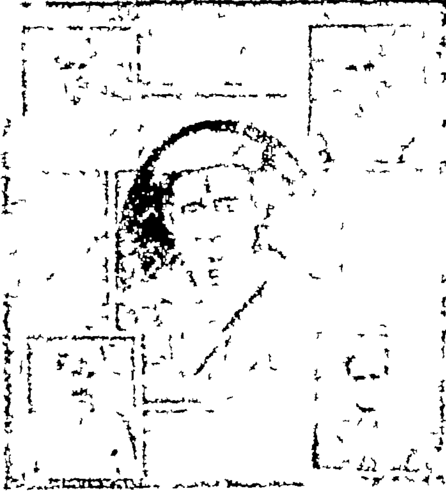

ઝવેરી રસીકલાલ મણીલાલ મહેતા
મદ્રાસ

स्व. श्रीमान् शेठश्री मुकनचंदजी सा०
वालिया पाली मारवाड

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

अमलनेर
पारख छोगमलजी मुलतानमलजी
शेठ रघुनाथमलजी, शेठ बाबुलालजी
,, पन्नालालजी, शेठ सुगनचंदजी

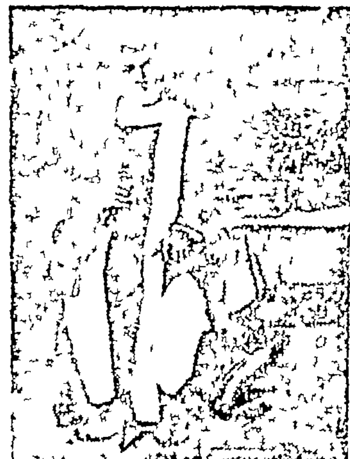
ભાનુભાઈ કેશવલાલ ભણસાલી
પાલનપુર-મુંબઈ

શેઠ શ્રી
ભેરૂદાનજી અગરચંદજી
સેઠિયા બીકાનેર

श्रीमान लालाजी हजारी लालजी
झवेरी-देहली

शेठ श्री लक्ष्मीचंदजी जसकरणजी
पालनपुर

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી

શ્રીમાન્ શેઠ જગજીવનભાઈ રતનસીભાઈ
વગડિયા, મુ. દામનગર

શ્રી વિનોદકુમાર
વિરાણી
રાજકોટ

શેઠશ્રી દેવચંદભાઈ ફોજીલાલભાઈ
વલાણી-સુરત

સ્વ. સુધીરભાઇ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलाल व्रतिविरचितं

प्रमेयबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

हीन्दि-गुर्जर भाषानुवादसहितम्

॥ श्री-प्रज्ञापनासूत्रम् ॥

(प्रथमो भागः)

मङ्गलाचरणम्

(अनुष्टुप् छन्दः)

केवलज्ञानसम्पन्नो, लोकालोकप्रकाशकः ।
सिद्धार्थः सिद्धार्थपुत्रोऽजीनो जीयाज्जिनः सदा ॥१॥

आर्या छन्दः

ज्ञानक्रियाराधकः षष्ठभक्तैकविंशति वर्षपारणः ।
विशुद्धक्रियायुक्तो विषमपरीषहोपसर्ग सोढा ॥२॥
उत्कृष्टया क्रिययाऽत्र जैनशासनप्रदीपनो भव्यः ।
शासनोद्धारधुरीण-हुकुमचन्द्रमुनिवरो जीयात् ॥३॥

संगलाचरण

१ जो केवलज्ञान से युक्त हैं, लोक और अलोक को प्रकाशित करने वाले है, जिनके समस्त प्रयोजन सिद्ध हो चुके है और सिद्धार्थ नामक राजा के पुत्र हैं, ऐसे जिनेन्द्र भगवान् महावीर सदा जयवन्त हों।

२-३ ज्ञान और क्रिया के आराधक, इक्कीस वर्ष तक वेले-वेले पारणा करने वाले, अतीव शुद्ध क्रियावान्, कठिन परीषह और उपसर्ग को सहन करने वाले, अपनी उत्कृष्ट क्रिया से जैन शासन को दिपाने वाले, भव्य तथा शासनोद्धार की धुरा को धारण करने वाले

મંગલાચરણ

૧ જેઓ કેવલ જ્ઞાનવાળા છે, લોક અને અલોકને પ્રકાશિત કરનારા છે, જેમનાં બધા પ્રયોજનો સિદ્ધ થઇ ચૂકયાં છે અને જેઓ સિદ્ધાર્થ નામના રાજાના પુત્ર છે. એવા શ્રી સિદ્ધાર્થ ભગવાન મહાવીર સદા વિજયવન્ત હો.

૨-૩ જ્ઞાન અને ક્રિયાના આરાધક એકવીસ વર્ષ સુધી બે બે ઉપવાસે પારણા કરવાવાળા, અત્યન્ત શુદ્ધ ક્રિયાવાળા, કઠણ પરીષહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરવાવાળા, પોતાની ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાથી જૈન શાસનને દિપાવવાવાળા, ભવ્ય, તેમજ શાસનની ધુસરીને ધારણ કરવાવાળા મુનિવર અર્થાત્ આચાર્ય શ્રી

(अनुष्टुप् छन्दः)

तत्त्वविशारदो ज्ञानी, षट्कायप्रतिपालकः ।
ब्रह्मचर्यस्य गुप्तश्च, नवधा गुप्तिधारकः ॥४॥
एकादशाङ्गतत्त्वस्य गणिपीठकधारकः ।
ज्ञानक्रिया विशुद्धया च स्वात्मकाञ्चन शोधकः ॥५॥
वैराग्यदीप्तिदीप्तात्मा दीक्षाशिक्षा परायणः ।
तत्पट्टाधिष्ठिताचार्यः शिवलाल महामुनिः ॥६॥
ज्ञानध्यानतपस्त्याग-दयावैराग्यकर्मणाम् ।
सत्यचारित्रधर्माणां सर्वदोदयकारकः ॥७॥
तत्पट्टस्थानमापन्नः पाखण्डमानमर्दकः ।
विराजतां महाराज, आचार्योदयसागरः ॥८॥

मुनिवर अर्थात् आचार्य श्री हुकमचन्द्रजी महाराज जयवन्त हो ।

४ तत्त्व में निष्णात, ज्ञानवान्, षट्काय के प्रतिपालक, ब्रह्मचर्य की नौ वाडों को धारण करने वाले, गुप्तिसम्पन्न-

५ ग्यारह अंग, जो गणिपिटक अर्थात् आचार्य की पेटी कहलाते हैं, उनके धारक तथा ज्ञान और क्रिया की विशुद्धि से अपने आत्मा-रूपी काञ्चन को शुद्ध करने वाले-

६ वैराग्य के तेज से तेजस्वी आत्मा वाले, दीक्षा और शिक्षा में तत्पर श्री शिवलालजी महामुनि आचार्य श्री हुकुमचन्द्रजी महाराज के पट्ट पर आसीन हुए।

७ ज्ञान, ध्यान, तप, त्याग, दया, वैराग्य रूप क्रियाओं के तथा सत्य, चारित्र, और श्रमण धर्मों का सदैव उदय करने वाले-

---

હુકુમચન્દ્રજી મહારાજ જયવન્ત હો.

૪ તત્ત્વમાં નિષ્ણાત, જ્ઞાનસંપન્ન, ષટ્કાયના પ્રતિપાલક, બ્રહ્મચર્યની નવ વાડોને ધારણ કરવાવાળા, ગુપ્તિયુક્ત-

૫ અગીયાર અંગ, જે ગણિપિટક અર્થાત્ આચાર્યની પેટી કહેવાય છે તેને ધારણ કરનાર તેમજ જ્ઞાન અને ક્રિયાની વિશુદ્ધિથી પોતાના આત્મા રૂપી કાંચનને શુદ્ધ કરવાવાળા-

૬ વૈરાગ્યના તેજથી તેજસ્વી આત્માવાળા, દીક્ષા અને શિક્ષામાં તત્પર એવા શ્રી શિવલાલજી આચાર્ય શ્રી હુકુમચન્દ્રજી મહારાજના પટ્ટ પર બિરાજ્યા.

૭ જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, ત્યાગ, દયા વૈરાગ્ય રૂપ ક્રિયાઓના તથા સત્ય, ચારિત્ર, અને શ્રમણ ધર્મોના સદા ઉદય કરનાર,

ज्ञानवैराग्यसम्पन्नः क्रियोद्धारक नैष्ठिकः ।
स्याद्वादमर्मतत्त्वज्ञो धर्माधर्मविवेचकः ॥९॥
तत्त्वातत्त्वपदार्थेषु नीरक्षीरज्ञ हंसवत् ।
गच्छशासन संस्कर्ताऽऽचार्यचौथमलो मुनिः ॥१०॥
पूर्णवैराग्यदिव्यात्मा दीनोद्धारधुरन्धरः ।
दिगन्तविश्रुतः शश्वदागमानां बहुश्रुतः ॥११॥
तत्पट्टस्थानमारूढः सदाचारविचारवान् ।
श्रीलालजी महाचार्यो जातो धर्मपरायणः ॥१२॥

८ पाखण्डियों का मान मर्दन करने वाले, आचार्य शिवलालजी के पट्टधर आसीन हुए आचार्य उदयसागर महाराज विराजमान हो (दीप्तिमान् हों-जयवन्त हो)

९-१० ज्ञान और वैराग्य से सम्पन्न, क्रिया के उद्धारक, निष्ठावान् स्याद्वाद् के मर्म को जानने वाले, धर्म अधर्म की विवेचना करने वाले, तत्त्व-अनत्त्व भूत पदार्थों को जानने में नीर-क्षीर (दुध-पानी) को अलग करने में हंस के समान और गच्छ के शासन में सुधार करने वाले आचार्य चौथमलजी महाराज उदयसागरजी महाराज के पट्ट-पर आसीन हुए ।

११ पूर्ण वैराग्य के कारण दिव्य आत्मा वाले, दीन जनों का उद्धार करने में धुरन्धर, दिशाओं के अन्त तक प्रख्यात, आगमों के विषय में बहुश्रुत

१२ श्री चौथमलजी के पट्टपर आसीन, सदाचार और सद्विचार

૮ પાખંડિઓના માનનું મર્દન કરનાર આચાર્ય શિવલાલજીના પટ્ટપર બિરાજમાન આચાર્ય ઉદય સાગર મહારાજ સદા બિરાજમાન થાવ. (દીપ્તિમાન થાવ, જયવન્ત થાવ.)

૯-૧૦ જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સંપન્ન, ક્રિયાના ઉદ્ધારક, નિષ્ઠાવાળા સ્યાદ્-વાદના મર્મને જાણવાવાળા, તત્ત્વ, અતત્ત્વ રૂપ પદાર્થોને જાણવાવાળા નીર-ક્ષીર (દુધ પાણીને) જુદા પાડવામા હંસ સરખા અને ગચ્છના શાસનમા સુધારો કરનાર આચાર્ય શ્રી ચોથમલજી મહારાજ ઉદયસાગરજી મ.ના પટ્ટ ઉપર બિરાજમાન થયા.

૧૧ પૂર્ણ વૈરાગ્યના કારણે દિવ્ય આત્માવાળા, દીનદુ:ખી જનોનો ઉદ્ધાર કરવામાં ધુરન્ધર, દિગન્તરોમાં પ્રખ્યાત, આગમોના વિષયમાં બહુશ્રુત.

૧૨ શ્રી ચોથમલજીના પટ્ટપર બિરાજમાન, સદાચાર અને સદ્ વિચારથી

स्याद्वादवारिधि स्तत्त्व-वाचकानां शिरोमणिः ।
परमौदार्यसम्पन्नः परमातिशयशोभनः ॥१३॥
स्थलीदेशसमुद्धर्ता शासनानां प्रभावकः ।
युगप्रधानवक्ताऽसौ महाचार्यो जवाहिरः ॥१४॥
तच्छिष्यो नम्रभावेन घासीलालो मुनिव्रती ।
कुरुते प्रज्ञापना टीकां भव्यां प्रमेयबोधिनीम् ॥१५॥

मूलम्—से किं तं पण्णवणा? पन्नवणा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—जीव पन्नवणा य अजीव पन्नवणा य ॥सू० १॥

छाया—अथ का सा प्रज्ञापना ? प्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा जीवप्रज्ञापना च, अजीवप्रज्ञापना च ॥१॥

टीका—अथ प्रज्ञापना शब्दस्य कोऽर्थः ? अत्रोच्यते-प्ररूपेण-यथाऽव-

---

-से सम्पन्न तथा धर्म में परायण श्रीलालजी महान् आचार्य हुए।

१३ स्याद्वाद सिद्धान्त के वारिधि, (समुद्र) व्याख्याताओं में शिरोमणि, अत्यन्त उदार, उत्तम अतिशयों से शोभायमान होनेवाले-

१४ थलीदेश के उद्धारक अर्थात् थली प्रदेश में सद्धर्म का बीज बोने वाले, शासन के प्रभावक, युगप्रधान वक्ता अर्थात् अपने मार्मिक प्रवचनों द्वारा नवीन युग का निर्माण करने वाले, महान् आचार्य श्री जवाहरलालजी महाराज श्री लालजी म. के पाट पर सुशोभित हुए।

१५ उनका शिष्य मुनिव्रतों का आराधक मैं घासीलालमुनि नम्रतापूर्वक प्रमेयबोधिनी नामक भव्य प्रज्ञापना सूत्र की टीका का निर्माण कर रहा हूं।

टीका—'से किं तं' इत्यादि ।

प्रज्ञापना शब्द का अर्थ क्या है ? समाधान-जिसके द्वारा जीव

युક્ત તથા ધર્મ પરાયણ શ્રી લાલજી મહાન્ આચાર્ય થયા.

૧૩ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તના વારિધિ (સમુદ્ર) વ્યાખ્યાતાઓમાં શિરોમણિ, અત્યન્ત ઉદાર, ઉત્તમ અતિશયોથી શોભાયમાન થવાવાળા-

૧૪ થલીદેશના ઉદ્ધારક અર્થાત્ થલીપ્રદેશમા સદ્ ધર્મના બીજ રોપવાવાળા, શાસનનાપ્રભાવક, યુગપ્રધાનવક્તા અર્થાત્ પોતાના માર્મિક પ્રવચનો દ્વારા નવીનયુગનું નિર્માણ કરવાવાળા, મહાન આચાર્ય શ્રી જવાહરલાલજી મહારાજ શ્રી લાલાજી મ.ની પાટ પર સુશોભિત થયા.

૧૫ તેમનો શિષ્ય મુનિવ્રતોનો આરાધક હુ ઘાસીલાલ મુનિ નમ્રતાપૂર્વક પ્રમેયબોધિની નામક પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની ટીકાનું નિર્માણ કરી રહ્યો છું.

स्थितस्वरूपप्ररूपणलक्षणेन अशेषकुतीर्थि तीर्थकरासाध्येन ज्ञाप्यन्ते जीवाऽजीवादयः पदार्थाः शिष्यबुद्धौ स्थाप्यन्ते, अनया, इति प्रज्ञापना, अस्याश्च समवायनाम चतुर्थाङ्गस्योपाङ्गत्वमवसेयम् तदुक्तार्थप्रतिपादकत्वात्, नचोक्तार्थप्रतिपादने पौनरुक्त्यापत्तिः उक्तार्थस्य पुनः कथने प्रयोजनाभावादिति वाच्यम्, मन्दबुद्धिशिष्यजनानुग्रहार्थम् उक्तार्थानामपि विस्तरेणाभिधानस्य सार्थकत्वसम्भवात्, अस्य च प्रज्ञापना सूत्रस्योपाङ्गत्वेऽपि प्रायेण अखिलजीवाऽजीवादि पदार्थशासनात् शास्त्रत्वं बोध्यम्, शास्त्रादौ च प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थम् अवश्यं

अजीव आदि तत्त्व प्रकर्ष रूप से ज्ञापित किए जाए उसे प्रज्ञापना कहते हैं। यहां प्रकर्ष का अभिप्राय है समस्त कुतीर्थिकों के नेता जैसी प्ररूपणा करने में असमर्थ हैं और जो प्ररूपणा वस्तु स्वरूप को यथार्थ रूप से प्रकट करती है। ज्ञापित करने का अर्थ है-शिष्यों की बुद्धि में स्थापित कर देना-जमा देना।

प्रज्ञापना समवाय नामक चौथे अंग का उपांग है, क्योंकि इस में उन्हीं तत्वों का कथन है जिन का समवाय अंग में कथन किया गया है। कहे हुए अर्थ को कहने से पुनरुक्ति दोप होता है, क्योंकि कहे अर्थ को कहना निष्प्रयोजन है ऐसा कहना सत्य नहीं हैं। मन्द बुद्धि शिष्यों के अनुग्रह के लिए कथित अर्थ को यदि विस्तार से कहा जाय तो वह सार्थक होता है।

'से किं तं' इत्यादि।

પ્રજ્ઞાપના શબ્દનો અર્થ શો છે? સમાધાન-જેના મારફતે જીવ અજીવ આદિ તત્વ પ્રકર્ષ રૂપે જણાવવામા આવે તેને પ્રજ્ઞાપના કહે છે. અહીં આ પ્રકર્ષનો અભિપ્રાય છે સમસ્ત કુતીર્થિકોના નેતા જેની પ્રરૂપણા કરવામાં અસમર્થ છે અને જે પ્રરૂપણા વસ્તુ સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે પ્રકટ કરે છે, જ્ઞાપિત કરવાનો અર્થ છે-શિષ્યોની બુદ્ધિમાં સ્થાપિત કરી દેવું.

પ્રજ્ઞાપના, સમવાય નામના ચોથા અંગનું ઉપાંગ છે. કેમકે એમાં એ તત્વોનુ કથન છે કે જેઓનું સમવાય અંગમાં કથન કરેલું છે. કહેલા અર્થને કહેવાથી પુનરૂક્તિ દોષ આવે છે, કેમકે કહેલા અર્થને કહેવા તે નિષ્પ્રયોજન છે, એવુ કહેવુ તે સત્ય નથી. ઓછી બુદ્ધિવાળા શિષ્યોના ઉપકાર માટે કહેલા અર્થને જો વિસ્તારથી કહેવાય તો તે સાર્થક બને છે.

પ્રજ્ઞાપના જો કે ઉપાગ છે તો પણ જીવ અજીવ વિ. સમસ્ત પદાર્થોનું શાસન (નિરૂપણ) કરવાના કારણે એ શાસ્ત્ર જ છે એમ સમજવું જોઈએ.

प्रयोजनाभिधेयसम्बन्धत्रितयम् अनुवन्धचतुष्टयं मङ्गलञ्च वक्तव्यम्, तथाचोक्तम्-

'सिद्धार्थं सिद्धसम्बन्ध श्रोतुं श्रोता प्रवर्तते ।
शास्त्रादौ तेन वक्तव्यः सम्बन्धः स प्रयोजनः इति, ॥१॥
प्रेक्षावतां प्रवृत्यर्थं फलादित्रितयं स्फुटम् ।
मङ्गलञ्चैव शास्त्रादौ वाच्यमिष्टार्थसिद्धये ॥२॥ इति ।

तत्र प्रयोजनं द्विविधम्-परम्, अपरञ्च, तच्चापि प्रत्येकं द्विधा कर्तृगतं श्रोतृगतञ्च, तत्र द्रव्यार्थिकनयेन आगमस्य नित्यत्वात्, कर्तुरभाव एव, उक्तञ्च-

प्रज्ञापना यद्यपि उपांग है तथापि जीव, अजीव आदि समस्त पदार्थों का शासन (निरूपण) करने के कारण से शास्त्र ही समझना चाहिए।

शास्त्र की आदि में, बुद्धिमानों की प्रवृत्ति के लिए शास्त्र का प्रयोजन, अभिधेय (विषय) सम्बन्ध और मंगल, ये चार बातें अवश्य बतलानी चाहिए।

कहा भी है-'सिद्ध अर्थवाले और सिद्ध सम्बन्ध वाले शास्त्र को ही श्रवण करने के लिए श्रोता प्रवृत्त होता है, अतः शास्त्र की आदि में प्रयोजन सहित सम्बन्ध का कथन कर देना चाहिए ॥१॥

बुद्धिमानों की प्रवृत्ति के लिए फल आदि तीन बाते स्पष्ट रूप से बतला देनी चाहिए और इष्ट अर्थ की सिद्धि के लिए मंगल भी कहना चाहिए॥२॥

इन में से प्रयोजन दो प्रकार का है-१ परप्रयोजन और २ अपर प्रयोजन, । इन दोनों के भी दो-दो भेद हैं-प्रथम शास्त्रकर्त्ता का

શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં, બુદ્ધિમાનોની તેમા-પ્રવૃત્તિ થાય તે માટે શાસ્ત્રનું પ્રયોજન, અભિધેય (વિષય) સમ્બન્ધ અને મંગળ આ ચાર વાતો તો અવશ્ય બતાવવી જોઇએ. કહયુ પણ છે,-સિદ્ધ અર્થવાળા અને સિદ્ધ સમ્બન્ધ વાળા શાસ્ત્ર નું જ શ્રવણ કરવા માટે શ્રોતાઓ પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી શાસ્ત્રની આદિમાં પ્રયોજન સહિત તેના સમ્બન્ધનુ કથન કરવુ જોઇએ. ॥૧॥

બુદ્ધિમાનોની પ્રવૃત્ત થવા માટે ફળ વિગેરે ત્રણ વાતો તો સ્પષ્ટતાથી બતાવી દેવી જોઇએ અને ઇષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ માટે મંગળ પણ કરવું જોઇએ. (૨)

એમાં પ્રયોજન બે પ્રકારનું છે. (૧) પરપ્રયોજન અને (૨) અપરપ્રયોજન એ બેના પણ બબ્બે ભેદ છે-પ્રથમ શાસ્ત્રકર્તાનું પર અપર પ્રયોજન,

'एषा द्वादशाङ्गी न कदाचिन्नासीत्, न कदाचिन्न भवति, न कदाचिन्न भविष्यति, ध्रुवा नित्या शाश्वती' इत्यादि, पर्यायार्थिकनयेन तु आगमस्याऽपि अनित्यत्वाद्-अवश्यमेव तत्कर्तृसद्भावः वस्तुतस्तु आगमस्य सूत्रार्थोभयरूपत्वात्, अर्थापेक्षया नित्यत्वात् सूत्रापेक्षया चानित्यत्वात् कथञ्चित् तत्कर्तृसद्भावो बोध्यः, तत्र सूत्र-कर्तुः साक्षात्प्रयोजनभूतानुग्रहः, परम्पराप्रयोजनन्तु मोक्षादिप्राप्तिः तथा चोक्तम्—

'सर्वज्ञोक्तोपदेशेन यः सत्त्वानामनुग्रहम् ।
करोति दुःखतप्तानां, स प्राप्नोत्यचिराच्छिवम् ॥१॥ इति'

पर–अपर प्रयोजन, दूसरा श्रोता का पर–अपर प्रयोजन। द्रव्यार्थिक नय की अपेक्षा से आगम नित्य है, अतः उसका कोई कर्त्ता है ही नहीं।

कहा भी है–'यह द्वादशांगी कभी नहीं थी, ऐसा नहीं है, कभी नहीं है, ऐसा भी नहीं है, कभी नहीं होगी, ऐसा भी नहीं है। यह ध्रुव, नित्य और शाश्वत है, इत्यादि। पर्यायार्थिक नय की अपेक्षा से आगम अनित्य है, अतएव उसका कर्त्ता अवश्य होता है। वास्तविकता यह है कि आगम सूत्र और अर्थ–उभयरूप है और वह अर्थ की अपेक्षा से नित्य और सूत्र की अपेक्षा से अनित्य है, अतएव उसका कर्त्ता कथंचित् होता है।

सूत्रकर्त्ता का साक्षात् प्रयोजन प्राणियों का अनुग्रह करना है और परम्परा प्रयोजन मोक्ष प्राप्त करना है। कहा भी है–

'जो पुरुष सर्वज्ञ के उपदेश द्वारा दुःख से पीडित जीवों का अनुग्रह करता है, वह शीघ्र ही मोक्ष प्राप्त कर लेता है ॥१॥

बीजु श्रोताओनुं पर अपर प्रयोजन, द्रव्यार्थिक नयनी अपेक्षाओ आगम नित्य छे. तेथी तेनो कोई कर्ता नथी. कह्यु पण छे के आ द्वादशांगी कयारेय न हती ओम नथी. कयारेय नही होय ओम पण नथी, कयारेय हशे नही' ओम पण नथी.

आ तो ध्रुव नित्य अने शाश्वत छे. विगेरे पर्यायार्थिक नयनी अपे-क्षाओ आगम अनित्य छे. तेथी तेना कर्ता अवश्य होय छे. आ वास्तविकता छे के आगम सूत्र अने अर्थ उभयरूप छे. अने ओ अर्थनी अपेक्षाओ नित्य अने सूत्रनी अपेक्षाओ अनित्य छे ओथी ज ओनो कर्ता कयारेक होय छे.

सूत्र कर्तानुं साक्षात्प्रयोजन प्राणीओ उपर अनुग्रह करवो ते छे. अने परंपरा प्रयोजन मोक्ष प्राप्त करवो ते छे. कह्यु पण छे के–

जे पुरुष सर्वज्ञना उपदेश द्वारा दुःखथी पीडाओला जीवोनो अनुग्रह करे छे, ते जल्दीथी मोक्ष प्राप्त करी ले छे.

तदर्थं प्रतिपादयितु रर्हतः किं प्रयोजनमिति चेदत्रोच्यते—तस्य कृतकृत्यतया किञ्चिदपि प्रयोजनाभावात्, प्रयोजनं विना अर्थप्रतिपादनप्रयासो व्यर्थ इति वाच्यम्, तस्य तीर्थंकर नाम कर्म विपाकोदयेन सम्भवात्, उक्तञ्च—'तं च कहं वेइज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणाए' तच्च कथं वेद्यते ? अग्लान्या धर्मदेशनायैव' इति, श्रोतॄणां साक्षात् प्रयोजनं विवक्षिताध्ययनार्थं परिज्ञानम्, परम्पराप्रयोजनन्तु निःश्रेयसावाप्तिः, तथाहि—श्रोतारः खलु विवक्षित मध्ययनार्थं सम्यक्तया अधिगम्य संसारप्रपञ्चाद् विरज्यन्ते, विरक्ताश्च भूत्वा संसारान्निर्गन्तु मिच्छन्तः

कहा जा सकता है कि आगम के अर्थ के मूलकर्त्ता अर्हन्त भगवान् का क्या प्रयोजन हो सकता है? वे कृतकृत्य हो चुके होते हैं, अतः उनका कोई प्रयोजन नहीं होता और प्रयोजन के विना अर्थ का प्रतिपादन करना वृथा है, ऐसा नहीं कहना चाहिए।

तीर्थंकर भगवान् तीर्थंकर नाम कर्म के उदय से अर्थ का प्रतिपादन करते हैं। कहा भी है–'तीर्थंकर नाम कर्म किस प्रकार से वेदन किया जाता है? उत्तर यह है कि विना ग्लानि से धर्मदेशना देने से उसका वेदन होता है।

श्रोताओं का साक्षात् प्रयोजन अध्ययन के अर्थ का ज्ञान हो जाना हैं, अर्थात् आगम का श्रवण करने वाले को उसका इष्ट अर्थ मालूम हो जाता है। श्रोता का परम्परा प्रयोजन मोक्ष की प्राप्ति होती है। श्रोता अपने विवक्षित अध्ययन के अर्थ को समीचीन रूप से जानकर सांसारिक प्रपंच से विरक्त हो जाते हैं।

કહેવુ જોઇએ કે આગમના અર્થના મૂળ કર્તા અહુંન્ત ભગવાનને શું પ્રયોજન હોઇ શકે? તેઓ તો કૃતકૃત્ય બની ચુકેલા હોય છે, તેથી તેમને કોઇ પ્રયોજન હોતું નથી અને પ્રયોજન વિના અર્થનું પ્રતિપાદન કરવુ વૃથા છે. એમ ન કહેવુ જોઇએ.

તીર્થંકર ભગવાન તીર્થંકર નામ કર્મના ઉદયથી અર્થનુ પ્રતિપાદન કરે છે કહેલુ પણ છે કે તીર્થંકર નામ કર્મ કેવી રીતે જાણી શકાય છે? તેનો ઉત્તર આ છે કે વિના સંકોચે ધર્મદેશના દેવાથી એનુ વેદન થાય છે.

શ્રોતાઓનુ પ્રત્યક્ષ પ્રયોજન અધ્યયનના અર્થનુ જ્ઞાન બને છે, અર્થાત્ આગમના શ્રવણ કરનારને એનો અભિષ્ટ અર્થ જણાઇ આવે છે શ્રોતાઓનું પરંપરા પ્રયોજન મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે શ્રોતા પોતાના વિવક્ષિત અધ્યયનના અર્થને રૂડી રીતે જાણીને સાંસારિક પ્રપંચથી વિરક્ત બની જાય છે.

संयममार्गे यथाऽऽगमसम्यक्त्वेन प्रवृत्तिं कुर्वन्ति, तत्र प्रवृत्तानां संसारान्निवृत्तानां संयमप्रकर्ष वशात् निःशेषकर्मक्षयेण अपवर्गप्राप्तिः सम्भवति, तथाचोक्तम्-

'सम्यग्भावपरि ज्ञानाद् विरक्ता भवतो जनाः ?
क्रियाऽऽसक्ताह्यविघ्नेन गच्छन्ति परमां गतिम् ॥१॥ इति,

अभिधेयश्चात्र जीवाऽजीवादिनवतत्त्वस्वरूपं बोध्यम्, तच्च पूर्वं प्रदर्शितमेव, सम्बन्धो द्विविधः-कार्यकारणभावात् परपर्यायः उपायोपेय भावलक्षणः, गुरुपर्वक्रमलक्षणश्च, तत्र प्रथमस्तर्कानुसारिणामपेक्षया, तथाहि-वचनरूपापन्नं प्रकरणमुपायः, तत्परिज्ञानञ्चोपेयम्, गुरुपर्वक्रमलक्षणस्तु केवल श्रद्धानुसारिणामपेक्षया

विरक्त होकर भवभ्रमण से छुटकारा पाने की इच्छा करते हुए आगम के अनुसार संयम मार्ग में सम्यक् प्रवृत्ति करते हैं। संयम में प्रवृत्त और संसार से निवृत्त श्रोताओं को संयम की उत्कृष्टता के कारण समस्त कर्मों का क्षय हो जाने से मोक्ष प्राप्त हो सकता है।

कहा भी है-'वस्तु स्वरूप के यथार्थ परिज्ञान से मनुष्य संसार से विरक्त हो जाते हैं और फिर क्रिया में अनुरक्त होकर परमगति (मोक्ष) प्राप्त कर लेते हैं ॥१॥

इस शास्त्र का अभिधेय (विषय) जीव अजीव आदि नौ तत्व है, उसका कथन पहले ही किया जा चुका है।

सम्बन्ध दो प्रकार का होता है-एक कार्य कारणभाव या उपायोपेयभाव सम्बन्ध और दूसरा गुरुपर्व क्रम रूप। पहला सम्बन्ध तर्क का अनुसरण करने वालों की अपेक्षा से है। वह इस प्रकार-वचन रूप प्रकरण उपाय और उसका ज्ञान उपेय है। गुरुपर्व क्रम रूप

વિરકત બનીને ભવભ્રમણથી છૂટકારો પામવાની ઇચ્છા કરતો આગમમાં બતાવેલ માર્ગ અનુસાર સંયમ માર્ગમાં રૂડી પ્રવૃત્તિ કરે છે. સંયમમાં પ્રવૃત્ત અને સંસારથી નિવૃત્ત એવા શ્રોતાઓને સંયમની ઉત્કૃષ્ટતાનું કારણ સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થઇ જવાથી મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. કહ્યું છે કે વસ્તુ સ્વરૂપના યથાર્થ પરિજ્ઞાનથી માણસ સંસારથી વિરકત બની જાય છે. અને પછી ક્રિયામાં આસકત થઈને પરમગતિ મોક્ષ, પ્રાપ્ત કરી લે છે. (૧) આ શાસ્ત્રનો અભિધેય (વિષય) જીવ અજીવ વિગેરે નવ તત્ત્વ છે. એનું નિરૂપણ આગળ જ કરી દેવાયું છે.

સમ્બન્ધ બે પ્રકારનો હોય છે-એક કાર્ય કારણભાવ અથવા ઉપાયોપેય ભાવ સમ્બન્ધ અને બીજો ગુરૂપર્વ ક્રમરૂપ. પહેલો સમ્બન્ધ તર્કશાસ્ત્રનું અનુસરણ કરનારાઓની અપેક્ષાએ છે. તે આ પ્રકારે-વચન રૂપ પ્રકરણ ઉપાય

बोध्यः, स च स्वयमेवाग्रे सूत्रकृताऽभिधास्यते, अस्याश्च प्रज्ञापनाया उपाङ्गरूपायाः सम्यग्ज्ञानहेतुत्वेन परम्परया मोक्षप्रापकत्वात् श्रेयोभूतत्वं बोध्यम्, अतः 'श्रेयांसि बहुविघ्नानि' इति वचनाद् माभूदत्र कश्चिद् विघ्न इति विघ्न व्यूहविध्वंसाय शिष्य शिक्षणाय शिष्याणां मङ्गलादि परिग्रहाय स्वतो मङ्गलरूपाया अपि अस्याः आदिमध्यान्तेषु मङ्गलं वक्तव्यम्, तत्र आदिमङ्गलं तावत् निर्विघ्नेन शास्त्र परिसमाप्त्यर्थम्, मध्यमङ्गलम् अवगृहीतशास्त्रार्थस्थिरीकरणार्थम्, अन्तमङ्गलं शिष्यप्रशिष्यपरम्परया शास्त्रस्याव्यवच्छेदार्थम्–तथाचोक्तम्–

सम्बन्ध केवल श्रद्धानुसारी जनों की अपेक्षा से समझना चाहिए। सूत्रकार स्वयं आगे उसका कथन करेंगे।

उपांग रूप यह प्रज्ञापना सूत्र सम्यग्ज्ञान का कारण होने से श्रेयोभूत (कल्याणमय) है और 'श्रेयस्कर कार्यों में बहुत विघ्न आते हैं, इस कथन के अनुसार इस में कोई विघ्न उपस्थित न हो, इस प्रकार विघ्नों का विनाश करने के लिए, शिष्यों को शिक्षा देने के लिए तथा शिष्यों की बुद्धि में मंगल–परिग्रह के लिए अर्थात् शिष्य ऐसा समझे कि–हमने मंगल किया है, इसलिए स्वतः मंगल रूप भी इस शास्त्र की आदि में मध्य में और अन्त में मंगल कहना चाहिए। इनमें से आदि मंगल का प्रयोजन शास्त्र की निर्विघ्न समाप्ति होता है। मध्य मंगल ग्रहण किए हुए शास्त्र के अर्थ को स्थिर करने के

અને તેનું જ્ઞાન ઉપેય છે. ગુરૂપર્વક્રમ રૂપ સમ્બન્ધ કેવળ શ્રદ્ધાનુસારી જનોની અપેક્ષાએ સમજવો જોઈએ. સૂત્રકાર પોતે જ આગળ એનું કથન કરશે.

ઉપાંગરૂપ આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર સમ્યક્ જ્ઞાનનુ કારણ થવાથી શ્રેયોભૂત (કલ્યાણમય) છે. અને શ્રેયસ્કર કાર્યોમાં ઘણા વિઘ્નો આવે છે. આ કથન અનુસાર આમાં કોઇ વિઘ્ન ન આવે, આમ વિઘ્નોનો વિનાશ કરવા માટે, શિષ્યોને શિક્ષા દેવા માટે તેમજ શિષ્યોની બુદ્ધિમાં મગલ પરિગ્રહને માટે અર્થાત્ શિષ્ય એમ સમજે કે અમે મગળ કર્યું છે એટલા માટે સ્વયં મગલ રૂપ હોવા છતાં આ શાસ્ત્રની શરૂઆતમાં મધ્યમાં અને અન્તમા મગલ કરવું જોઇએ. આમાથી આદિ મગળનુ પ્રયોજન શાસ્ત્રની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ હોય છે. મધ્યમગલ ગ્રહણ કરેલા શાસ્ત્રના અર્થને સ્થિર કરવા માટે અને અન્તિમ મંગલનું પ્રયોજન છે કે શિષ્યોની પરપરા ચાલુ રહે અને શાસ્ત્ર વિચ્છિન્ન ન બનવા પામે. કહ્યુ છે કે ' મગલ શાસ્ત્રની આદિમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં

तं मंगलमाईए मज्झं पज्जंतए य सत्थस्स ।
पढमं सत्थत्था विग्घपारगमणाय निद्दिट्ठं ॥१॥
तस्सेव थेज्जत्थं मज्झिमयं अंतिमंपि तस्सेव ।
अव्वोच्छित्तिनिमित्तं सिस्स पसिस्साइवंसस्स ॥२॥
तन्मङ्गलमादौ मध्ये पर्यन्ते च शास्त्रस्य ।
प्रथमं शास्त्रार्थाविघ्नपारगमनाय निर्दिष्टम् ॥१॥
तस्यैव च स्थैर्यार्थं मध्यमन्त्यमपि तस्यैव ।
अव्युच्छित्तिनिमित्तं शिष्यप्रशिष्यादि वंशस्य ॥२॥ इति,

तत्र-प्रथमपदगतेन-'ववगयजराम्मरणभये' इत्यादिना, ग्रन्थे शास्त्रकारेण अदिमङ्गलं कृतम्, तत्र जिनरूपेष्टदेवतास्तवनस्य परममङ्गलत्वात्, उपयोग-पदगतेन-'कइविहेणं भंते ! उवओगे पण्णत्ते' इत्यादिना मध्यममङ्गलं कृतम् उपयोगस्य ज्ञानलक्षणत्वात्, ज्ञानस्य च कर्मक्षयं प्रति प्रधानहेतुतया मङ्गलत्वात्,

---

लिए और अन्तिम मंगल का प्रयोजन यह है कि शिष्य-प्रशिष्य की परम्परा चालू रहे और शास्त्र विच्छिन्न न होने पावे ।

कहा भी है-'मंगल शास्त्र की आदि में, मध्य में और अन्त में किया जाता है । प्रथम अर्थात् आदि मंगल विना किसी विघ्न के शास्त्र के पार गमन के लिये कहा गया है ॥१॥

मध्य मंगल शास्त्र के अर्थ की स्थिरता के लिए है और अन्त्य मंगल शिष्य प्रशिष्य की परम्परा का विच्छेद न होने के लिए होता है ।२।

यहां प्रथम पद के प्रारंभ में 'ववगय जरमरणभये, इत्यादि शब्दों द्वारा शास्त्रकारने आदि मंगल किया है । क्योंकि अपने इष्ट देव जिनेन्द्र का स्तवन करना परम मंगल रूप है ।

उपयोग पद में 'भगवन्' उपयोग कितने प्रकार का है ? इत्यादि के द्वारा मध्य मंगल किया गया है, क्योंकि उपयोग ज्ञानरूप है और

કરાય છે પ્રથમ અર્થાત્ આદિ મંગલ કોઇપણ વિઘ્ન સિવાય શાસ્ત્રની પરિપૂર્ણતા માટે કહેલું છે ॥ ૧ ॥

મધ્યમંગલ શાસ્ત્રના અર્થની સ્થિરતા માટે છે અને અન્ત્યમંગલ શિષ્ય પ્રશિષ્યોની પરંપરા નો વિચ્છેદ ન થવા માટે હોય છે ॥ ૨ ॥

અહીં આ પ્રથમ પદના પ્રારંભમાં (ववगयजरमरणभये) વિગેરે શબ્દો દ્વારા શાસ્ત્રકારે આદિમંગલ કર્યું છે. કેમકે પોતાના ઇષ્ટદેવ જીનેન્દ્રનું સ્તવન કરવું પરમ મંગલ રૂપ છે. ઉપયોગ પદમાં' ભગવન્ ઉપયોગ કેટલા પ્રકારનો છે? વિગેરે પદો દ્વારા મધ્ય મંગલ કરાયું છે. કેમકે ઉપયોગ જ્ઞાનરૂપ છે અને જ્ઞાન

अथ कर्मक्षयं प्रति ज्ञानस्य प्रधानहेतुत्वमप्रसिद्धम् ?

जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुयाहिं वासकोडीहिं ।
तं नाणी तिहि गुत्तो खवेइ उस्सासमित्तेणं ॥

यदज्ञानी कर्म क्षपयति बहुकाभि वर्षकोटीभिः ।
तज्ज्ञानी त्रिभिर्गुप्तः क्षपयत्युच्छ्वासमात्रेण ॥१॥

इत्यागमवचनेन ज्ञानस्य कर्म क्षयम्प्रति प्रधानकारणतायाः सिद्धत्वात्, एवं समुद्घातपदगतेन केवलिसमुद्घात परिसमाप्त्युत्तरकालिकेन सिद्धाधिकार सम्बद्धेन षट् त्रिंशत्पदे–

निच्छिन्न सव्व दुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्का ।
सासयमव्वाबाहं चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥

निश्छिन्न सर्वदुःखा जातिजरामरणवन्धनविमुक्ताः ।
शाश्वत मव्याबाधं तिष्ठन्ति सुखिनः सुखं प्राप्ताः ॥

ज्ञान कर्मक्षय का प्रधान कारण होने से मंगल है। कहा जा सकता है कि कर्मक्षय में ज्ञान प्रधान कारण सिद्ध नहीं है, परन्तु यह कथन उचित नहीं है, क्योंकि आगम मे कहा है–

'अज्ञानी जीव जितने कर्म अनेक करोड वर्षों में खपाता है, उतने कर्मों को तीन गुप्तियों से गुप्त ज्ञानी जन एक उच्छ्वास मात्र में खपा देता है ॥१॥

आगम में इस कथन से सिद्ध है कि ज्ञान कर्म क्षय में प्रधान कारण है। इसी प्रकार छत्तीस वें समुद्घात पद में केवली समुद्घात की समाप्ति के पश्चात् जो सिद्धों का अधिकार चला है उसमें कहा है–

'सिद्ध भगवान् समस्त दुःखों को पार कर चुके हैं, जन्म, जरा, और मरण के बन्धन से मुक्त हो गए हैं और सदा काल बिना किसी बाधा से सुख को प्राप्त होकर सुखी बने रहते हैं ॥१॥

કર્મક્ષયનુ મુખ્ય કારણ હોવાથી મંગલ છે. કહેવુ જોઇએ કે કર્મક્ષયમાં જ્ઞાન પ્રધાન કારણ તરીકે સિદ્ધ નથી, પરન્તુ આમ કહેવુ ઉચિત નથી કેમકે આ-ગમમાં કહ્યુ છે–અજ્ઞાની જીવ જેટલા કર્મ અનેક કરોડ વર્ષોમા ખપાવે છે. એટલાં કર્મોને ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત જ્ઞાનીજન એક ઉચ્છવાસમાત્રમા ખપાવી દે છે ।૧।

આગમમા આ કથનથી સિદ્ધ છે કે જ્ઞાન કર્મક્ષયમા મુખ્ય કારણ છે એજ પ્રકારે છત્રીસમા સમુદ્ઘાત પદમા કેવલી સમુદ્ઘાતની સમાપ્તિ પછી જે સિદ્ધોનો અધિકર ચાલે છે તેમા કહ્યુ છે–' સિદ્ધ ભગવાન્ સમસ્ત દુખોનો પાર કરી ચુકયા છે. જન્મ, જરા અને મરણના બન્ધનથી મુકત થઈ ગયા છે અને સદાકાળ કોઇ પણ જાતની પીડા વગરના સુખને પ્રાપ્ત કરીને સુખી બની રહે છે ॥૧॥

इत्यादिना अन्तमङ्गलं कृतमवसेयम्। अथ प्रथममङ्गलसूत्रं प्ररूपयितुमाह-

ववगयजरमरणभये सिद्धे अभिवंदिऊण तिविहेणं।
वंदामि जिणवरिंदं तेलोक्कगुरुं महावीरं ॥१॥
व्यपगतजरामरणभयान् सिद्धान् अभिवन्द्य त्रिविधेन।
वन्दे जिनवरेन्द्रं त्रैलोक्यगुरुं महावीरम् ॥

इत्यस्य व्यपगतजरामरणभयान् सिद्धान् त्रिविधेन अभिवन्द्य त्रैलोक्यगुरुं जिनवरेन्द्रं महावीरं वन्दे इत्यन्वयः,

टीका-तत्र प्रथमं सिद्धपदं व्युत्पाद्यते-सितं-बद्धम् अष्टप्रकारं कर्मेन्धनं

इस गाथा के द्वारा अन्तिम मंगल किया है, यह समझ लेना चाहिए। अब आदि मंगल सूत्र की प्ररूपणा करते हैं-

शब्दार्थ-(ववगय जरमरणभये) जरा, मरण और भय से रहित (सिद्धे) समस्त प्रयोजनों को पूर्ण करनेवाले सिद्ध भगवान् को (अभिवंदिऊणं) वन्दन करके (तिविहेणं) तीनो योगों से (वंदामि) वन्दन करता हूं (तेलोक्कगुरुं) तीनों लोकों के गुरु (महावीरं) महावीर भगवान् को ॥१॥

भावार्थ-जरा मरण और भय से रहित अथवा जरा और मरण के भय से रहित सिद्ध भगवन्तों को तीनों योगों से वन्दन करके, तीनों लोकों के गुरु, जिनवरो में उत्तम चरम तीर्थंकर महावीर को वन्दना करता हूं ॥१॥

टीकार्थ—सर्व प्रथम सिद्ध, पद की व्युत्पत्ति दिखलाते हैं-सित

આ ગાથા દ્વારા અંતિમ મંગલ કર્યું છે. એમ સમજી લેવું જોઈએ હવે આદિમંગલ રૂપ સૂત્રની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે.

શબ્દાર્થ-(ववगयजरमरणभये) જરા મરણ અને ભય રહિત (सिद्धे) સમસ્ત-પ્રયોજનોને સિદ્ધ-પૂર્ણ કરવા વાળા સિદ્ધભગવાનને (अभिवदिऊण) વંદનકરીને (तिविहेण) ત્રણયોગોથી (वंदामि) વન્દન કરૂં છું (तेलोक्कगुरु) ત્રણ લોકના ગુરૂ (महावीरं) મહાવીર ભગવાનને ॥૧॥

ભાવાર્થ—જરામરણ અને ભય વિનાના અથવા જરા અને મરણના ભય વિનાના સિદ્ધ ભગવન્તોને ત્રણે પ્રકારના યોગોથી નમસ્કાર કરીને ત્રણે લોકોના ગુરૂ, જીનવરોમાં શ્રેષ્ઠ ચરમ-છેલ્લા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીને વંદના કરૂ છુ. ॥૧॥

ટીકાર્થ-સર્વ પ્રથમ સિદ્ધપદની વ્યુત્પત્તિ બતાવાય છે સિત અર્થાત્ બંધાએલા

ध्माति–जाज्वल्यमान शुक्लध्यानाग्निना दग्धं शास्त्रविधिना यैस्ते सिद्धाः, अथवा–सेधन्ति स्म अपुनरावृत्त्या निर्वृतिपुरीम् अगच्छन् इति–सिद्धा, सिध्यन्ति स्म वा–निष्ठितार्था भवन्ति स्मेति सिद्धाः, सेधन्तेस्म–शासितारोऽभूवन्, मङ्गल्यरूपतां वाऽनुभवन्ति स्मेति सिद्धाः, 'षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च' इत्यनुशासनात्, तान् तथाचोक्तम्–

ध्मातं सितं येन पुराणकर्म, यो वा गतो निर्वृति सौधमूर्ध्नि ।
ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो,
यः सोऽस्तु सिद्धः कृतमङ्गलो मे ॥१॥ इति

यथोक्त सिद्धार्थप्रतिपत्तये विशेषण मा 'व्यपगत जरामरणभयान्' जरा–वृद्धावस्था वयोहानिरूपा, मरणम्–प्राणत्यागरूपम्, भयम्–इहलोकादिभेदात्

अर्थात् बद्ध आठ प्रकार के कर्मरूपी इंधन को, ध्मातं अर्थात् जाज्वल्यमान शुक्लध्यान रूपी अग्नि के द्वारा भस्म कर दिया है जिन्होंने वे सिद्ध इसके अतिरिक्त व्याकरण में 'षिधू' धातु शास्त्र और मंगल के अर्थ का वाचक है। इसके अनुसार जो शास्ता हो चुके हैं या मंगलरूपता का अनुभव कर चुके हैं वे सिद्ध कहलाते हैं कहा भी है

जिन्होंने सित (बद्ध) पुरातन कर्मो को ध्मात (भस्म) कर दिया है, या जो मुक्ति महल के ऊपर पहुंच चुके हैं, जो अनुशास्ता एवं कृतकृत्य के रूप में विख्यात हैं, वे सिद्ध मेरा मंगल करे ॥१॥

इन सिद्धों के अर्थ को समझने के लिए विशेषण कहते हैं–'व्यपगत जरामरणभयान्, यहां जरा का अर्थ हैं वय की गतिरूप वृद्धावस्था, मरण का अर्थ है प्राणों का त्याग और भय का अर्थ है इहलोक आदि संबंधी सात प्रकार की भीति।

આઠ પ્રકારના કર્મ રૂપી ઇંધન (કાષ્ઠ) ને (ધ્માતં) અર્થાત્ જાજ્વલ્યમાન શુકલધ્યાન રૂપી અગ્નિ દ્વારા ભસ્મ કરી નાખ્યા છે જેમણે તેઓ સિદ્ધ છે. તદુપરાન્ત વ્યાકરણમાં ષિધૂ ધાતુ શાસ્ત્ર અને મંગલ અર્થનો વાચક છે. તદનુસાર જેઓ જ્ઞાતા થઇ ચુકયા છે. અથવા મંગળ રૂપતાનો અનુભવ કરી ચુકયા છે તેઓ સિદ્ધ કહેવાય છે. કહ્યુપણ છે કે—

જેઓએ સિત (બદ્ધ) પુરાતન કર્મોને (ધ્માત) ભસ્મ કરી નાખ્યા છે, અગર જેઓ મુકિત મહેલના ઉપર પહોચી ગયા છે, જેઓ અનુશાસ્તા અને કૃત કૃત્ય ના રૂપમા વિખ્યાત છે, તે સિદ્ધો મારૂં મંગલ કરે ૧

આ સિદ્ધોનો અર્થ સમજવા માટે વિશેષણો કહે છે—વ્યપગતત जरामरणभयान् આહીંયા જરાનો અર્થ વયની હાનિ રૂપ વૃદ્ધાવસ્થા, મરણનો અર્થ છે પ્રાણોનો ત્યાગ અને ભયના અર્થનો ઇહલોક આદિ સમ્બન્ધી સાત પ્રકારની ભીતિ

सप्त प्रकारकम्, तथा चोक्तम्—

इह पर लोगादाणं अकम्ह आजीव मरणमसिलोएत्ति'
इह पर लोकादानाकस्मादाजीवमरणा श्लोका इति,

विशेषेण-अपुनर्भावरूपत्वेन अपगतानि-विनष्टानि जरामरणभयानि येभ्यस्ते तथाविधान् सिद्धान् इति पूर्वेणान्वयः, त्रिविधेन मनोवचः काय लक्षणेन, एतेन योगत्रयव्यापारसहितं द्रव्यवन्दनमिति गम्यते, अभिवन्द्य-आभिमुख्येन वन्दित्वा प्रणम्येत्याशयः महावीरं वन्दे अहमिति शेषः, तत्र वीरयति-कषायादिरिपून् प्रति विक्रामति इति वीरः, महांश्चासौ वीरश्चेति महावीरस्तम्, महावीरइति न यादृच्छिकं नाम, अपितु यथाऽवस्थितमनन्यसाधारणं परीषहोपसर्गादिविषयं वीरत्वमपेक्ष्य देवासुरकृतं बोध्यम्, तथाचोक्तम्—

कहा भी है-(१) इहलोक भय (२) परलोक भय (३) आदान भय (४) अकस्मात् भय (५) आजीविका भय (६) मरण भय और (७) अपकीर्त्तिभय।

इस प्रकार जो जरा मरण और भय से सदा के लिए मुक्त हो चुके हैं। त्रिविधेन अर्थात् मनवचन और काय से इसपद के द्वारा तीनो योगों के व्यापार से युक्त द्रव्य वन्दन सूचित किया गया है। इस प्रकार के सिद्ध भगवन्तों को प्रणाम कर के महावीर को प्रणाम करता हूं। जो कषाय आदि शत्रुओं के प्रति पराक्रम प्रकट करता है, वह वीर कहलाता है और महान वीरको महावीर कहते है। महावीर यह नाम यों ही मनसे नही रक्खा गया है किन्तु वास्तविक अनन्य साधारण एवं परीषहों तथा उपसर्गों को जीतने में प्रकट की गई वीरता के कारणों से देवों और असुरो द्वारा दिया गया नाम है।

કહ્યું પણ છે કે-(૧) આ જગતનો ભય, પરલોક ભય, આદાન ભય, અકસ્માત્ ભય, આજીવિકા ભય, મરણ ભય, (૭) અપકીર્તિ ભય.

આ રીતે જેઓ જરા મરણ અને ભયથી સદાને માટે મુકત બની ચુકયા છે. ત્રિવિધને અર્થાત્ મન. વચન અને કાયાથી આ પદ દ્વારા ત્રણે યોગોના વ્યાપારથી યુકત દ્રવ્ય વન્દન સૂચિત કરાયુ છે. આ પ્રકારના સિદ્ધ ભગવન્તોને પ્રણામ કરીને મહાવીરને પ્રણામ કરૂં છુ જે કષાય આદિ દસ્યુઓ તરફ પ્રરાક્રમ સમૂહને કરે છે, તે વીર કહેવાય છે અને મહાન્ વીરને 'મહાવીર' કહે છે મહાવિર એ નામ એમને એમ મનથી જ નથી રાખવામાં આવ્યું પરતુ વાસ્તવિક, અનન્ય સાધારણ અને પરીષહો તથા ઉપસર્ગોને જીતવામાં કરેલી વીરતાના કારણે એ દેવો અને અસુરો દ્વારા આપવામા આવેલુ નામ છે

अयले भय भेरवाणं खंति खमे परीसहोवसग्गाणं।
'देवेहिं कए महावीर'त्ति

अचलो भयभैरवेषु क्षान्तिक्षमः परीषहोपसर्गाणां देवैः कृतं महावीर इति एतेन अपायापगमातिशयो व्यज्यते, कीदृशं महावीर मित्याह–जिनवरेन्द्रम्–जयन्ति–रागद्वेषादिरिपून् अभिभवन्ति इति जिनाः, ते च चतुर्विधाः–श्रुतजिनाः, अवधिजिनाः, मनःपर्यायजिनाः, केवलिजिनाः, तेषु केवलिजिनतत्वप्रतिपत्त्यर्थं वरग्रहणम्, जिनानां वराः–श्रेष्ठाः अतितानागतवर्तमानभावस्वभावस्वभावावभासि केवलज्ञानशालित्वात्। जिनवराः, ते चातीर्थकरा अपि सामान्यकेवलिनो भवन्ति

कहा भी है–भयानक भय उपस्थित होनेपर भी अचल रहने से तथा परीषहों और उपसर्गों को सहन करने में समर्थ होनेसे देवों ने महावीर यह नाम रक्खा। इस विशेषण के द्वारा भगवान् में अपायागम नामक अतिशय प्रकट किया है।

महावीर कैसे हैं सो कहते हैं–वह जिनवरेन्द्र है। जो राग–द्वेष आदिरिपुओं को जोतते हैं, वे जिन कहलाते हैं। जिन चार प्रकार के होते हैं यथा–(१) श्रुतजिन (२) अवधिजिन (३) मनःपर्याय जिन और (४) केवलि जिन। इनमेंसे महावीर केवलि जिन है, यह सूचित करने के लिए वर का प्रयोग किया गया है।

जिनों में जो वर अर्थात् श्रेष्ट हो या भूत वर्त्तमान और भविष्यत् काल के समस्त पदार्थों को जानने वाले केवल ज्ञान से युक्त हो वे जिनवर कहलाते हैं। परन्तु ऐसे जिनवर तो सामान्य केवली भी

કહ્યુ પણ છે કે—ભયાનક ભય ઉપસ્થિત થયે છતે પણ અચલ રહેવાથી તેમજ પરીષહો તથા ઉપસર્ગોને સહન કરવામા સમર્થ હોવાને લીધે દેવોએ મહાવીર એ નામ રાખ્યુ છે. આ વિશેષણથી ભગવાનમા અપાયાપ ગમ નામ નો અતિશય પ્રગટ કરાયો છે.

મહાવીર કેવાછે તે કહે છે–તે જિનવરેન્દ્ર છે. જેઓ રાગ, દ્વેષ આદિ શત્રુ ઓને જીતે છે, તેઓ જીન કહેવાય છે. જિન ચાર પ્રકારના હોય છે–(૧) શ્રત-જીન (૨) અવધિજિન (૩) મનઃપર્યાયજીન અને (૪) કેવલીજીન એઓમાં મહા-વીર કેવલી જીન છે. એ સૂચિત કરવા માટે 'वर' એપદનો પ્રયોગ કરાયો છે.

જિનોમા જે વર અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ હોય અગર ભૂત વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ કાળના સમસ્ત પદાર્થોના જાણવા વાળા કેવલ જ્ઞાનથી યુકત હોય તેઓ જિ-નવર કહેવાય છે. પરન્તુ આવા જિનવર તો સામાન્ય કેવલી પણ હોય છે કે

अतस्तीर्थकरत्व प्रतिपत्तये इन्द्रग्रहणं कृतम्, जिनवराणामिन्द्रो जिनवरेन्द्रः प्रकृत- पुण्यस्कन्धरूपतीर्थंकरनामकर्मोदयात् तीर्थकरस्तम्, एतेन ज्ञानातिशयः पूजातिशयश्च गम्यते, ज्ञानातिशयं विना जिनानां मध्ये श्रेष्ठत्वस्य पूजातिशयं विना च जिनवराणामपि मध्ये इन्द्रत्वस्यासंभवात्, पुनः कीदृशं महावीरमित्याह– 'त्रैलोक्यगुरुम्' गृह्णाति–यथास्वरूपं प्रवचनार्थ मुपदिशतीति गुरुः त्रिलोकी एव त्रैलोक्यं तस्य गुरुः, एवञ्च भगवान् महावीरः अधोलोकनिवास्यासुरकुमारा- दिभवनपतिदेवेभ्यः, तिर्यग्लोकनिवासि वानव्यन्तरनरपशुविद्याधरज्योतिषि- केभ्यः, ऊर्ध्वलोकनिवासि सौधर्मेशानादि वैमानिकदेवेभ्यश्च धर्ममुपदिष्टवान् तं

होते हैं जो तीर्थंकर नहिं होते। अतःमहावीर तीर्थंकर थे, यह बतला- ने के लिए जिनवर के साथ इन्द्र, अर्थात् जिनवरेन्द्र विशेषण लगाया गया है।

महावीर प्रकृष्ट पुण्य प्रकृति तीर्थंकर नामकर्म के उदय से तीर्थंकर थे। इस विशेषण के द्वारा उनके ज्ञानातिशय को सूचित किया गया। पूजातिशय ऊपर से समझ लेना चाहिए क्योंकि ज्ञानातिशय के विना जिनों में श्रेष्ठता नहीं हो सकती और पूजातिशय के विना जिनवरों में इन्द्रत्व होना असंभव है। महावीर तीनों लोकों के गुरु है। जो यथार्थ रूप से प्रवचन के अर्थ का प्रतिपादन करता है, वह गुरु कहलाता है।

भगवान् महावीर ने अधोलोक में निवास करने वाले असुर कुमार आदि भवनपति देवों के लिए, मध्य लोक में रहने वाले वान- व्यन्तरों, मनुष्यों, पशुओं, विद्याधरों तथा ज्योतिष्क देवों के लिए और उर्ध्वलोक निवासी सौधर्म, ऐशान, आदि वैमानिक देवों के

જેઓ તીર્થંકર નથી હોતા. આથી મહાવીર તીર્થંકર હતા એમ બતાવવા માટે જિનવરની સાથે इन्द्र અર્થાત્ જિનવરેન્દ્ર વિશેષણ લગાડયું છે.

મહાવીર પ્રકૃષ્ટ પુણ્ય પ્રકૃતિ તીર્થંકર નામ કર્મના ઉદયથી તીર્થંકર હતા એ વિશેષપણાથી એમના જ્ઞાનાતિશયને સૂચિત કર્યા છે. પૂજાતિશય ઉપરથી સમજી લેવો જોઈએ કેમકે જ્ઞાનાતિશય સિવાય જિનોમા શ્રેષ્ઠતા નથી થઇ શકતી અને પૂજાતિશયના વિના જિનવરોમા ઇન્દ્રત્વ થવું અસંભવ છે. મહાવીર ત્રણેલોકના ગુરૂ છે. જે યથાર્થ રૂપે પ્રવચનના અર્થને પ્રતિપાદન કરે છે તે ગુરૂ કહેવાય છે.

ભગવાન મહાવીરે અધોલોકમા નિવાસ કરનારા અસુર કુમાર આદિભવન- પતિદેવોને માટે, મધ્યલોકમા રહેનારા વાનવ્યંતરો, મનુષ્યો, પશુઓ વિદ્યાધરો તથા જ્યોતિષ્ક દેવોને માટે અને ઉર્ધ્વ લોક નિવાસી સૌધર્મ-ઐશાન આદિ

तथाविधम्, एतेन वागतिशयो गम्यते, एते च अपायापगमातिशय ज्ञानातिशय पूजातिशय वचनातिशया श्चत्वारोऽतिशयाः शरीरसौगन्ध्यादीना मतिशयाना मुपलक्षणम्, तान् विना एतेषामसंभवात्, एवञ्च चतुस्त्रिंशदतिशयोपेतं भगवन्तं महावीरं वन्दे इत्यवसेयम् । इति प्रथमगाथार्थः ।

अथ ऋषभादीन् परित्यज्य महावीरस्य वन्दनप्रयोजकधर्मम्-वर्तमानतीर्थाधिपतित्वेन आसन्नोपकारित्वरूपं प्रदर्शयितुं द्वितीयगाथामाह—

'सुयरयणनिहाणं जिणवरेणं भवियजणणिव्वुइकरेणं ।
उवदंसिया भगवया पन्नवणा सव्व भावाणं ॥२॥
श्रुतरत्ननिधानं जिनवरेण भविकजननिर्वृतिकरेण ।
उपदर्शिता भगवता प्रज्ञापना सर्वभावानाम् ॥ इति,

लिए धर्म का उपदेश दिया है, इस कारण वे तीनों लोकों के गुरु हैं । इस विशेषण से उनका वचनातिशय सूचित किया गया है । ये चार अपायापगमातिशय, ज्ञानातिशय, पूजातिशय और वचनातिशय शरीर की सुगंधितता आदि अन्य अतिशयों के उपलक्षण हैं क्योंकि उनके विना ये अतिशय हो नहीं सकते । तात्पर्य यह है कि चौतीस अतिशयों से सम्पन्न भगवान् महावीर को मैं वन्दन करता हूं । यह प्रथम गाथा का अर्थ है ।

ऋषभ आदि को छोडकर महावीर को वंदना करनेका कारण यह है कि महावीर वर्त्तमान शासनके अधिपति होने के कारण सन्निकट उपकारक है । यह दिखलाने के लिए दूसरी गाथा कहते हैं—

शब्दार्थ—(सुयरयणनिहाणं) श्रुत रूपी रत्नों का खजाना (जिण

वैमानिक देवोने माटे धर्मनो उपदेश आप्यो छे. ए कारणे तेओ त्रणेलोकना गुरु छे. आ विशेषणुथी तेओ नो वचनातिशय सूचित करायो छे. आ चार अपायापगमातिशय, ज्ञानातिशय, पुजातिशय अने वचनातिशय आदि अल्प अतिशयोना उपलक्षणु छे, केमके तेओना विना आ अतिशयो बनी शकता नथी. तेनुं तात्पर्य ए छे के चोवीस अतिशयोथी युक्त भगवान महावीरनो हुं वन्दना करुं छुं आ प्रथम गाथानो अर्थ छे.

रुषभ आदिने त्यजीने महावीरने वन्दना करवानुं कारणु आ छे के महावीर वर्तमान शासनना अधिपति होवाने कारणे उपकारक छे. ए बतावावाने माटे बीजी गाथा कहे छे–

शब्दार्थ—(सुयरयणनिहाणं) श्रुतरूपी रत्नोनो खजानो (जिनवरेणं) जिन-

अन्वयः—भविकजननिवृतिकरेण भगवता जिनवरेण श्रुतरत्ननिधानं सर्वभावानां प्रज्ञापना उपदर्शिता।

टीका—तत्र जिनवरेण जिनाः सामान्यकेवलिन स्तेषामपि वरः श्रेष्ठस्तीर्थकरत्वात् जिनवरस्तेन आसन्नोपकारित्वाद् महावीरेणेत्यर्थः अन्यस्य केवलिनो वर्तमानतीर्थाधिपतित्वाभावात्, अथ छद्मस्थक्षीणमोहजिना पेक्षया सामान्यकेवलिनामपि जिनवरत्वात् तद्व्यावृत्तये महावीरस्य तीर्थकृत्वप्रतिपत्तये च विशेषणान्तरमाह-भगवता भगः समग्रैश्वर्यादिरूपः, तथाचोक्तम्—

वरेणं) जिनवर के द्वारा (भविवयजणनिव्वुइकरेणं) भव्य जीवोंको आनन्द या मोक्ष देने वाले (उवदंसिया) दिखलाई (भगवया) भगवान् के द्वारा (पन्नवणा) प्रज्ञापना-प्ररूपणा (सव्व भावाणं) सब पदार्थो की ।२।

भावार्थ—भव्य जीवों को अमर या मोक्ष प्रदान करने वाले जिनेन्द्र भगवान ने श्रुत रूपी रत्नों के खजानेके समान समस्त भावों की प्रज्ञापना प्रदर्शित की है ॥ २ ॥

टीकार्थः—जिन अर्थात् सामान्य केवली उनमें तीर्थंकर होने के कारण जो श्रेष्ठ हैं वे जिनवर कहलाते हैं । उन्होंने अर्थात् निकट उपकारक होने के कारण महावीर स्वामी ने क्योंकि अन्य तीर्थंकर वर्त्तमान तीर्थ के अधिपति नहीं है । कहा जा सकता है कि छद्मस्थ क्षीण मोह जिनकी अपेक्षा सामान्य केवली भी जिनवर कहे जा सकते हैं, अतएव जिनवर शब्दसे तीर्थंकर का अर्थ कैसे समझा जाय ? इसका समाधान करने के लिए तथा महावीर स्वामी सामान्य केवली

वर ना द्वारा (भवियजणनिव्वुइकरेणं) ભવ્ય જીવોને આનંદ અથવા મોક્ષ આપવા વાળા (उवदंसिया) દેખાડી (भगवया) ભગવાન દ્વારા (पन्नवणा) પ્રજ્ઞાપના પ્રરૂપણા (सव्व भावाणं) બધા પદાર્થોની ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—ભવ્ય જીવોને આનન્દ અથવા મોક્ષ પ્રદાન કરવા વાળા જિનેન્દ્ર ભગવાને શ્રુત રૂપી રત્નોના ખજાનાના સરખી સમસ્ત ભાવોની પ્રજ્ઞાપના પ્રદર્શિત કરી છે ॥ ૨ ॥

ટીકાર્થ—જિન અર્થાત્ સામાન્ય કેવલી એઓમાં તીર્થંકર થવાના કારણે જેઓ શ્રેષ્ઠ છે તેઓ જિનવર કહેવાય છે. તેઓએ અર્થાત્ નિકટ ઉપકારક હોવાના કારણે મહાવીર સ્વામીને કેમકે અન્ય તીર્થંકર વર્તમાન તીર્થના અધિપતિ નથી. કહી શકાયકે છદ્મસ્થ ક્ષીણમોહ જેઓની અપેક્ષાએ સામાન્ય કેવલી પણ જિનવર કહી શકાય છે. તો પછી જિનવર શબ્દથી તીર્થંકર નો અર્થ કેવી રીતે સમજાય ? એનું સમાધાન કરવા માટે તેમજ મહાવીર સ્વામી

'ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः।
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना ॥१॥ इति,

अतिशयो भागोऽस्यास्तीति भगवान्, भगातिशयश्च वर्द्धमानस्वामिनः अन्य प्राणिगणापेक्षया, तस्य त्रैलोक्याधिपतित्वात् तेन भगवता-परमार्हत्त्व माहात्म्योपेतेन, पुनः किं विशिष्टेनेत्याह-भव्यजननिर्वृतिकरेण-भव्यः-तादृशानादिपारिणामिकभावात् सिद्धिप्राप्तियोग्यः, स चासौ जनश्चेति भव्य-जनः, निर्वृतिः-निर्वाणं शान्तिः, सकलकर्ममलापगमेन स्वस्वरूपलाभेन परमं

नहीं थे, यह बतलाने के लिए दूसरे विशेषण का प्रयोग किया जाता है—भगवान् परिपूर्ण ऐश्वर्य आदि को (भग) कहते हैं। कहा भी है

सम्पूर्ण ऐश्वर्य, रूप, यश, श्री, धर्म और प्रयत्न, इन छहों को भग, कहते हैं ॥ १ ॥

इस प्रकार भग, अतिशय जिनमें पाया जाता है, वह भगवान् कहलाते हैं। वर्धमान स्वामी में अन्य समस्त प्राणियों की अपेक्षा ऐश्वर्य आदि विशिष्ट है, क्योंकि वे तीन लोक के अधिपति हैं। इस तरह भगवानका आशय हुआ परम अर्हन्तपन की महिमा से युक्त है।

भगवान भव्य जीवों को निर्वृत्ति देने वाले हैं। जीव के अनादि पारिणामिक भाव के कारण जो मुक्ति प्राप्त करते हैं योग्य हो वह भव्य कहा जाता है। ऐसे भव्य जनों को शान्ति अथवा निर्वाण

સામાન્ય કેવલી ન હતા એ બતાવવા માટે બીજા વિશેષણનો પ્રયોગ કરાય છે ભગવતા પરિપૂર્ણ ઐશ્વર્ય આદિને 'भग' કહે છે-કહ્યુ પણ છે-

સમ્પૂર્ણ ઐશ્વર્ય, રૂપી, યશ, શ્રી, ધર્મ અને પ્રયત્ન આ છને 'भग' કહેવાય છે. ૧.

આ રીતે 'ભગ' અતિશય જેમાં જણાય છે, તેઓ ભગવાન કહેવાય છે. વર્ધમાન સ્વામીમાં અન્ય સમસ્ત પ્રાણિઓની અપેક્ષાએ ઐશ્વર્ય આદિ વિશિષ્ટ છે. કેમકે તેઓ ત્રણ લોકના અધિપતિ છે. આ રીતે ભગવાનનો અશય થયો-પરમ અર્હત્‌પણુ તેના મહિમાથી યુકત છે.

ભગવાન ભવ્ય જીવોને નિર્વૃતિ દેવા વાળા છે. જીવના અનાદિ પારિણામિક ભાવને કારણે જેઓ મુકિત પ્રાપ્ત કરે છે. યોગ્ય થાય, તે ભવ્ય કહેવાય છે. આવા ભવ્ય જનોને શાન્તિ અથવા નિર્વાણ અર્થાત્ બધા કર્મોનો ક્ષય થઇ જાય પછી સ્વરૂપના લાભથી પરમ સ્વસ્થતા પ્રદાન કરવા વાળા છે. આમા

स्वास्थ्यम्, कारणेन कार्योपचारात् सम्यग्दर्शनाद्यपि तद्धेतुत्वात् निर्वृतिः तत्करणशीलो निर्वृतिकरः भव्यजनस्य निर्वृतिकरो भव्यजननिर्वृतिकरस्तेन, अथ सर्वं वाक्यं सावधारमितिरीत्या भव्यानामेव सम्यग्दर्शनादिकं करोति, नाभव्यानाम्. परन्तु नैतद्युक्तम्, वीतरागस्य भगवतो हि पक्षपातासंभवात्, तथाहि भगवान् रविरिव प्रकाशम् अविशेषेण सर्वेषां कृतप्रवचनार्थम् आतनोति, अभव्यानां केवलं तथाविधस्वाभाव्यादेव तामसविहगकुलानामिव रविप्रकाशो न प्रवचनार्थः उपदिश्यमानोऽपि उपकाराय समर्थो भवेत्, तथाचोक्तम्--

अर्थात् सकल कर्मों का क्षय हो जाने पर स्व-स्वरूप के लाभ से परम स्वस्थता प्रदान करने वाले हैं। यहां कारण में कार्य का उपचार किया गया है। अतः मोक्ष के कारण सम्यग्दर्शन आदि भी मोक्ष कहे गये हैं तात्पर्य यह हुआ कि भगवान भव्य जीवों को निर्वाण के कारण-भूत सम्यग्दर्शन आदि देने वाले हैं।

शंका—प्रत्येक वाक्य अवधारण युक्त होता है, अतः भगवान् भव्य जीवों को ही सम्यग्दर्शन आदि उत्पन्न करते हैं, अभव्यों को नही यह युक्ति नहीं क्योंकि वीतराग भगवान में पक्षपात होना संभव नहीं है।

समाधान— आपने वस्तु तत्व को ठीक नहीं समझा जैसे सूर्य समान रूपसे सभी को प्रकाश देता है, उसी प्रकार भगवान समान भावसे सभीके लिए उपदेश देते हैं, किन्तु जैसे तमश्वर पक्षियों के के लिए, उनके स्वभाव के कारण सूर्य का प्रकाश उपकारक नहीं होता, उसी प्रकार अभव्य जीवों का स्वभाव ही ऐसा है कि उनके लिए भगवान की देशना उपकारक सिद्ध नहीं होती है। कहा भी है

કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરાયો છે. તેથી મોક્ષના કારણ સમ્યગ્દર્શન વિગેરે પણ મોક્ષ કહેવાયાં છે. તાત્પર્ય આ છે કે. ભગવાન્ ભવ્ય જીવોને નિર્વાણના કારણભૂત સમ્યગ્દર્શન વિગેરે દેવા વાળા છે.

શંકા—પ્રત્યેક વાકય અવધારણા યુકત હોય છે, એથી ભગવાન્ ભવ્યજીવોને જ સમ્યગ્દર્શન વિગેરે ઉપન્ન કરે છે, અભવ્યોને નહી આ યુકિત નથી કેમકે વીતરાગ ભગવાનમા પક્ષપાત હોવો સભવે નહી.

સામાધાન—આપ વસ્તુ તત્વને ઠીક નથી સમજ્યા જેમ સૂર્ય સમાન રૂપે બધાને પ્રકાશ આપે છે, એજ પ્રકારે ભગવાન્ સમાન ભાવથી બધાને ઉપદેશ આપે છે, પરન્તુ જેમ તમશ્ચર (ઘુઅડ) પક્ષિઓને માટે એમના સ્વભાવને લીધે સૂર્યનો પ્રકાશ તેમને ઉપકારક નથી બનતો આજ પ્રકારે અભવ્ય જીવોનો સ્વભાવજ એવો હોય છે કે તેમને માટે ભગવાનની દેશના ઉપકારક સિદ્ધ

सद्धर्म बीजवपनानघकौशलस्य।
यल्लोक बान्धव! तवापि खिलान्यभूवन्॥
तन्नाद्भूतं खगकुलेषु, च तामसेषु।
सूर्यांशवो मधुकरी चरणावदाताः॥१॥

तस्मात् भव्यानामेव भगवद्वचनात् उपकारो भवति, इति भव्य जननिर्वृति करेणेत्युक्तम्; किं कृत्वा? इत्याह–उपदर्शिता उप सामीप्येन यथा श्रोतॄणां झटिति यथाऽवस्थितवस्तुतत्वाववोधो भवति; स्फुटवचनैरिति दर्शिता–श्रवण-गोचरं प्रापिता उपदिष्टा इत्यर्थः, काऽसौ? इत्याह–प्रज्ञापना–प्रज्ञाप्यन्ते–प्ररूप्यन्ते जीवादयो भावा अनया शब्दसंहत्या इति प्रज्ञापना, किं विशिष्टा, इत्याह–श्रुतरत्ननिधानम्, रत्नानि द्विविधानि–द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च,

ऐ लोक के बान्धव सद्धर्म का बीज बोलने वाले पक्षीकुल के लिए सूर्य की तेजस्वी किरणें भी भ्रमर के पैर के समान काली ही प्रतीत होती है॥ १॥

इस कारण भगवान ने वचनों से भव्य जीवोंका ही उपकार होता है। इसी से यहां भव्य जीवों को शांति या मुक्ति देने वाले ऐसा कहा है, भगवान् ने किस तरह निवृत्ति प्रदान की, यह दिखलाते हैं भगवान् ने ऐसे स्फुट वचनों द्वारा प्रज्ञापना का उपदेश दिया है कि उसे सुनकर वस्तु के यथार्थ स्वभावका बोध हो जाय। वह श्रुत रत्नों का विधान है। रत्न दो प्रकार के होते है—द्रव्य रत्न और भाव रत्न हैं। वैडूर्य, मरकत इन्द्र नील आदि द्रव्य रत्न हैं और श्रुत

થતી નથી. કહ્યુ પણ છે-

'હે લોક બાન્ધવ! સદ્ ધર્મનું બીજ રોપવામાં આપની દક્ષતા નિર્દોષ છે. તો પણ તેને માટે કોઇ જમીન ખારોડ નિકળી જાય તેમાં કોઇ આશ્ચર્યની વાત નથી. અન્ધકારમાં વિચરણ કરવા વાળાં પક્ષી સમુદાય માટે સૂર્યના તેજસ્વી કિરણો પણ ભમરાના પગની જેમ કાળાશજ દેખાડે છે. ॥ ૧ ॥

એ કારણથી ભગવાનના વચનોથી ભવ્ય જીવોનોજ ઉપકાર બને છે. એ ઉપરથી અહીયાં ભવ્ય જીવોને શાન્તિ અગર મુકિત દેવાવાળા એમ કહ્યુ છે, ભગવાને કેવા પ્રકારે નિર્વૃતિ પ્રદાન કરી, એ બતાવે છે—ભગવાને એવા સ્પષ્ટવચનો દ્વારા પ્રજ્ઞાપના નો ઉપદેશ આપ્યો કે એને સાંભળીને વસ્તુના યથાર્થ સ્વભાવનો બોધ થઇ જાય. આ પ્રજ્ઞાપના શ્રુત રત્નોનુ નિધાન છે. રત્નો બે જાતનાં હોય છે—દ્રવ્યરત્ન અને ભાવરત્ન વૈડૂર્ય, મરકત, ઇન્દ્ર, નીલ વિગેરે

तत्र द्रव्यरत्नानि वैडूर्यमरकतेन्द्रनीलादीनि, भावरत्नानि च श्रुतव्रतादीनि, तत्र द्रव्यरत्नानि न तात्त्विकानि इति भावरत्नैरिहाधिकारः, श्रुतान्येव रत्नानि श्रुतरत्नानि, न तु श्रुतानि च रत्नानि चेति, निधानमिव निधानम्, श्रुतरत्नानां निधानं श्रुतरत्ननिधानम्, केषां प्रज्ञापना क्रियते इत्यत आह–सर्वभावानाम् सर्वे च ते भावाश्चेति सर्वभावाः जीवाजीवपुण्य-पापाश्रवबन्धसंवरनिर्जरामोक्षाः, तथाहि–अस्यां प्रज्ञापनाया षट्त्रिंशत्पदानि सन्ति, तत्र प्रज्ञापना (१) बहुवक्तव्य (३) विशेष (५) चरम (१०) परिणाम (१३) संज्ञेषु पञ्चसु पदेषु जीवाऽजीवानां प्रज्ञापना, प्रयोगपदे (१६) क्रियापदे (२२) चाश्रवस्य, कायवाङ्मनः कर्मयोगः आश्रवः, कर्मप्रकृति पदे (२३) बन्धस्य, समुद्घातपदे (३६) केवलिसमुद्घातप्ररूपणायां संवरनिर्जरामोक्षाणां त्रयाणाम्, शेषेषु च स्थानादिषु (२) पदेषु क्वचित् कस्यचित्, अथवा सर्वभावानां

तथा व्रत आदि भाव रत्न हैं। द्रव्य रत्न वास्तविक नहीं, अत यहां भाव रत्न समझना चाहिए श्रुत रत्न का अर्थ है, श्रुत रूप रत्न, श्रुत और रत्न, ऐसा अर्थ नहीं समझना चाहिए।

प्रज्ञापना किसकी की जाती है इसका उत्तर है सर्व भावों की जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आश्रव, संवर बन्ध, निर्जरा और मोक्ष, ये भाव है। इस प्रज्ञापना सूत्र में छत्तीस पद में हैं, वे इस प्रकार हैं

(१) प्रज्ञापना (३) बहु वक्तव्य (५) विशेष (११) चरम और (१३) परिणाम इस पांच पदों में जीव और अजीव की प्रज्ञापना है। (१६) प्रयोग पद और (२२) क्रियापद में आश्रव की (२३) कर्म प्रकृतिपद में बन्ध की (३६) समुद्घात पद में केवली समुद्घात की प्ररूपणा में संवर निर्जरा और मोक्ष की, शेष स्थान आदि पदों में कहीं किसी की

દ્રવ્ય રત્નો છે અને શ્રુત તથા વ્રત આદિ ભાવરત્નો છે. દ્રવ્યરત્ન વાસ્તવિક નથી, તેથી અહીં ભાવરત્નો સમજવાના છે. શ્રુતરત્નનો અર્થ છે, શ્રુતરૂપ રત્ન, શ્રુત અને રત્ન એવો અર્થ ન સમજવો જોઈએ.

પ્રજ્ઞાપના કોની કરાય ? એનો ઉત્તર છે-સર્વભાવોની. જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ, આશ્રવ, સંવર, બન્ધ, નિર્જરા અને મોક્ષ, આ ભાવો છે. આ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર છત્રીસ પદોમાં છે. તે આ પ્રકારે છે—(૧) પ્રજ્ઞાપના, (૩) બહુ વક્તવ્ય (૫) વિશેષ (૧૧) ચરમ અને (૧૩) પરિણામ આ પાંચ પદોમાં જીવ અને અજીવની પ્રજ્ઞાપના છે. (૧૬) પ્રયોગપદ અને (૨૨) ક્રિયા પદમાં આશ્રવની (૨૩) કર્મપ્રકૃતિ પદમાં બન્ધની (૩૬) સમુદ્ઘાત પદમાં કેવલી સમુદ્ઘાતની પ્રરૂપણામાં સંવર નિર્જરા અને મોક્ષના શેષ સ્થાન વિગેરે પદો

द्रव्यक्षेत्रकालभावानामित्यर्थः, य एतदतिरिक्तत्वेन अन्यस्य प्रज्ञापनीयस्य कस्यचिदभावात्, तत्र प्रज्ञापनापदे (१) जीवाऽजीवद्रव्याणां प्रज्ञापना, स्थानपदे (२) जीवाधारस्य क्षेत्रस्य, स्थिति पदे (३) नारकादि स्थितिप्ररूपणात्, कालस्य शेषपदेषु पुण्यपापसंख्या ज्ञानादि पर्यायव्युत्क्रान्त्युच्छ्वासादीनां भावानां प्रज्ञापनाऽस्तीति भावः इति द्वितीयगाथार्थः । अथ तृतीयगाथामाह-

'अज्झयणमिणं चित्तं सुयरयणं दिट्ठिवायणीसंदं ।
जहवण्णियं भगवया अहमवि तह वन्नइस्सामि' ॥३॥ त्ति,

अध्ययनमिनं चित्रं श्रुतरत्नं दृष्टिवादनिःष्यन्दः ।
यथावर्णितं भगवता अहमपि तथा वर्णयिष्यामीति,

अन्वयः--दृष्टिवादनिःस्यन्दश्चित्रं श्रुतरत्नमिदम् अध्ययनं भगवता यथावर्णितम् अहमपि तथा वर्णयिष्यामि, इत्यन्वयः,

---

और कहीं किसीकी अथवा सर्व द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव रूप सब भावों की प्ररूपणा है । इनके अतिरिक्त अन्य कोइ प्रज्ञापनीय पदार्थ नहीं । (१) प्रज्ञापना पद में जीव—अजीव द्रव्यों की प्रज्ञापना है, (२) स्थानपद में जीव के आधार क्षेत्र की, (३) स्थितिपद में नारक आदि की स्थिति का निरूपण होने से काल की और शेष पदों में पुण्य पाप संख्या ज्ञानादि पर्याय, व्युत्क्रान्ति, उच्छ्वास आदि भावों की प्रज्ञापना की गई है यह द्वितीय गाथा का अर्थ हुआ ॥ २ ॥

शब्दार्थ—(अज्झयणं) अध्ययन (इणं) यहां (चित्तं) विचित्र—विचित्रता युक्त (सुयरयणं) श्रुत रूपीरत्न (दिट्ठिवायणीसंदं) दृष्टिवाद नामक अंग का निचोड (जए) जिस प्रकार (वन्नियं) वर्णित किया है

માં ક્યાંક કોઇની અને ક્યાંય કોઇની અથવા સર્વ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવરૂપ બધા ભાવોની પ્રરૂપણા છે. આના સિવાય બીજો કોઇ પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ નથી. પ્રજ્ઞાપના પદમાં જીવ—અજીવ દ્રવ્યોની પ્રજ્ઞાપના છે. (૨) સ્થાનપદમા જીવના આધાર ક્ષેત્રની (૩) સ્થિતિ પદમા નારક વિગેરેની સ્થિતિનું નિરૂપણ હોવાથી કાળની અને વિશેષ પદોમા પુણ્ય પાપ સખ્યા જ્ઞાનાદિ પર્યાય, વ્યુત્ક્રાતિ, ઉચ્છવાસ વિગેરે ભાવોની પ્રજ્ઞાપના કરાઇ છે (આ બીજી ગાથાનો અર્થ થયો ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—(अज्झयण) અધ્યયન (इण) અહીં (चित्त) વિચિત્ર—વિચિત્રતાયુક્ત, (सुयरयग) શ્રુત રૂપી રત્ન (दिट्ठिवायणीसद) દ્રષ્ટિવાદ નામક અગનો નિચોડ

टीका--तत्र इदम्-प्रज्ञापनारूपम् अध्ययनं वर्तते, एवं चित्रार्थाधिकारयुक्तत्वाच्चित्रम्, श्रुतरत्नम् श्रुतमेव रत्नं श्रुतरत्नम्, दृष्टिवाद निःष्यन्दः--दृष्टिवादस्य-द्वादशाङ्गस्य निःष्यन्दः-निर्झररूपमिव वर्तते इति दृष्टिवादनिःष्यन्दरूपम् यथा वर्णितं-प्रतिपादितम्, भगवता-श्रीमहावीरेण इन्द्रभूति प्रभृति शिष्याणामध्ययनार्थं वर्णितत्वात् अध्ययनं वर्णितमित्युक्तम्, अहमपि तथा-तदनुसारेणैव वर्णयिष्यामि न स्वमनीषिकयेत्याशयः, एतेन कथमस्य छद्मस्थस्य वर्द्धमानस्वामीमहावीरवद् वर्णयितुं सामर्थ्यं भवेदिति ? शङ्काऽप्यपास्ता, सामान्येनाभिधेयपदार्थ वर्णनमात्र मुद्दिश्यैव तथाभिधानात् न तु

(भगवया) भगवान ने (अहमवि) मैं भी (तह) उसी प्रकार (वन्नइस्सामि) वर्णन करूंगा ॥३॥

भावार्थ--दृष्टिवाद नामक बारहवें अंग के निचोड रूप तथा विविधता युक्त, श्रुतों में रत्न के समान इस अध्ययन का भगवान ने जिस प्रकार वर्णन किया है, मै भी उसी प्रकार वर्णन करूंगा, अपनी बुद्धि के अनुसार नहीं ॥३॥

टीकार्थ-यह प्रज्ञापना नामक अध्ययन विविध अधिकारों से युक्त होने के कारण चित्र है, श्रुतरत्न है और दृष्टिवाद नामक बारहवें अंग का निचोड है। इस अध्ययन का भगवान महावीर ने अपने इन्द्रभूति आदि शिष्यों को जैसा अर्थ निरूपित किया है, मैं भी उसके अनुसार ही वर्णन करूंगा, अपनी मति से नहीं। इस कथन से इस शंका का भी समाधान हो गया कि छद्मस्थ, वर्द्धमान महावीर स्वामी के समान वर्णन करने में समर्थ कैसे हो सकता है ? सामान्य रूप से

(जह) જેવી રીતે (वण्णियं) વર્ણવ્યું છે (भगवया) ભગવાને (अहमवि) હું પણ (तह) તે પ્રમાણે (वन्नइस्सामि) વર્ણન કરીશ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—દ્રષ્ટિવાદ નામક બારમા અગના નિચોડરૂપે, તેમજ વિવિધતાઓથી યુક્ત શ્રુતોમા રત્ન સરખા આ અધ્યયનનું ભગવાને જે રીતે વર્ણન કર્યું છે હું પણ તેવીજ રીતે વર્ણન કરીશ. મારી બુદ્ધિના અનુસાર નહી

ટીકાર્થ—આ પ્રજ્ઞાપના નામનું અધ્યયન વિવિધ અધિકારોથી યુકત હોવાને કારણે ચિત્ર છે, શ્રુતરત્ન છે અને દૃષ્ટિવાદ નામના બારમા અગનો નિચોડ છે. આ અધ્યયનનો ભગવાન મહાવીરે પોતાના ઇન્દ્રભૂતિ વિગેરે શિષ્યો આગળ જેવો અર્થ નિરૂપણ કર્યો છે, હુ પણ તેના અનુસાર જ વર્ણન કરીશ, મારી બુદ્ધિથી નહીં. આ કથનથી આ શકાનું પણ સમાધાન થઇ ગયું કે છદ્મસ્થ વર્ધમાન મહાવીર સ્વામીના સમાન વર્ણન કરવામાં સમર્થ કેવી રીતે થઇ શકે ? સામાન્ય

स्वप्रौढ्या इति भावः, न चास्याः प्रज्ञापनाया अध्ययनरूपत्वे आदौ अनुयोगादि द्वारोपन्यासोऽपि आवश्यकत्वात् कथं न क्रियते इति वाच्यम्, नन्द्युत्तराध्ययनादिषु तथाऽदर्शनेन अध्ययनादौ उपक्रमाद्युपन्यासस्य अवश्यकरणे नियमाभावादिति भावः, अस्याश्च प्रज्ञापनायां षट्त्रिंशत्पदानि सन्ति, पदं प्रकरणम् अर्थाधिकारः, इति समानपर्यायाः, तानि च षट्त्रिंशत् पदानि अधो निर्दिष्टानि अवसेयानि–'पन्नवणा १, ठाणाइं २, वहुवत्तव्व ३, ठिई ४, विसेसाय५ वक्कंती ६,ऊसासो ७, सन्ना ८. जोणीय ९, चरिमाइं १०, ॥४॥ भासा ११, सरीर १२, परिणाम १३, कसाए १४, इंदिए १५, पओगेय १६, लेसा १७, कायठिईया १८, सम्मत्ते १९, अंतकिरियाय २० ।.५॥ ओगाहण सण्ठाणा २१, किरिया २२, कम्मे २३, इयावरे ५॥ (कम्मस्स) वंधए २४, (कम्मस्स) वेदए २५, वेदस्स वंधए २६, वेयवेयए आहारे २८, उवओगे २९, पासणया ३०,

---

अभिधेय पदार्थों के वर्णन मात्र को उद्देशक करके ही ऐसा कहा है। अपनी प्रौढता प्रकट करने को नहीं।

प्रज्ञापना अध्ययन रूप है तो इसकी आदि में अनुयोगद्वार आदि का कथन करना आवश्यक था, वह क्यों नहीं किया गया ! ऐसा नहीं कहना चाहिए क्योंकि नन्दी आदि अध्ययनों में भी अनुयोगद्वारों का कथन नहीं देखा जाता। इससे सिद्ध होता है कि अध्ययन के आदि में उपक्रम आदि अनुयोग द्वारों का कथन आवश्यक नहीं है।

प्रज्ञापना में छत्तिस पद हैं। पद का अर्थ है प्रकरण या अर्थाधिकार। वे छत्तीस पद इस प्रकार हैं—

(१) प्रज्ञापना, क्योंकि यह पद प्रज्ञापना विषयक पद्य को लेकर

રૂપે અભિધેય પદાર્થોના વર્ણન માત્રને ઉદ્દેશીનેજ એમ કહ્યું છે. પોતાની પ્રૌઢતા પ્રગટ કરવા માટે નહીં.

પ્રજ્ઞાપના અધ્યયન રૂપ છે તો તેની આદિમાં (अनुयोगद्वार) વિગેરેનું કથન કરવું આવશ્યક હતુ, તે કેમ ન કરવામાં આવ્યું ? એમ ન કહેવું જોઈએ કેમકે નન્દી આદિ અધ્યયનોમાં પણ અનુયોગદ્વારોનું કથન જોવામા નથી આવતુ. એનાથી સિદ્ધ થાય છે કે અધ્યયનની શરૂઆતમાં ઉપક્રમ વિગેરે અનુયોગ દ્વારોનું કથન આવશ્યક નથી.

પ્રજ્ઞાપનામાં છત્રીસ પદ છે. પદનો અર્થ છે પ્રકરણ વા અર્થાધિકાર તે છત્રીસ પદો આ રીતે છે—(૧) પ્રજ્ઞાપના, કેમકે આ પદ પ્રજ્ઞાપના વિષયક

सन्नि ३१, संजमे चेव ३२, ।२७॥६। ओही ३३, पवियारण ३४, वेदणाय ३५, तत्तो समुग्घाए ३६॥७॥ तत्र प्रथमं पदं–प्रकरणं प्रज्ञापनाविषयकं प्रश्नमाश्रित्य प्रवृत्तत्वात् प्रज्ञापना १, एवं द्वितीयं पदं–प्रकरणं स्थानानि २, तृतीयं पदं बहुवक्तव्यम् ३, चतुर्थम् पदं स्थितिः ४, पञ्चमं पदं विशेषाख्यम् षष्ठं पदं व्युत्क्रान्तिः–गर्भप्राप्तिः व्युत्क्रान्ति लक्षणार्थाधिकारयुक्तत्वात् ६, सप्तमं पदम् उच्छ्वासः ७, अष्टमं पदं संज्ञा ८; नवमं पदं योनिः ९; दशमं पदं चरमाणीति चरमाणीति प्रश्नमधिकृत्य प्रवृत्तत्वात् १०, एकादशं पदं भाषा ११, द्वादशं पदं शरीरम् १२, त्रयोदशं पदं परिणामः १३. चतुर्दशं पदं कषायः १४, पञ्चदशं पदं पदमिन्द्रियम् १५. षोडशं पदं प्रयोगः १६, सप्तदशं पदं लेश्या १७, अष्टादशं पदं कायस्थितिः १८ एकोनविंशतितमं पदं सम्यक्त्वम् १९, विंशतितमं पदम् अन्तक्रिया २० एकविंशतितमं पदम् अवगाहना स्थानम् २१ द्वाविंशतितमं पदं क्रिया २२. त्रयोविंशतितमं पदं कर्म २३, चतुर्विंशतितमं पदं कर्मणो बन्धकः २४ तस्मिन् प्रकरणे यथा खलु जीवः कर्मणो बन्धको भवति तथा प्ररूपणात् कर्मबन्धक इति नाम कृतम्, एवमेव पञ्चविंशतितमं पदं कर्मवेदकः २५, षड्विंशतितमं पदं वेदस्य बन्धक इति २६; वेदयते–अनुभवतीति.

आरंभ हुआ है। (२) स्थान (३) बहुवक्तव्य (४) स्थिति (५) विशेष (६) व्युत्क्रांति (उपपात निवारणादि) (७) उच्छवास (८) संज्ञा (९) योनि (१०) चरमाणि। क्योंकि यह पद 'चरमाणि' इस प्रश्न को लेकर आरंभ हुआ है' (११) भाषा (१२) शरीर (१३) परिणाम (१४) कषाय (१५) इन्द्रिय (१६) प्रयोग (१७) लेश्या (१८) कायस्थिति (१९) सम्यक्त्व (२०) अन्तक्रिया (२१) अवगाहना संस्थान (२२) क्रिया (२३) कर्म (२४) कर्म बंधक क्योंकि इस प्रकरण में बतलाया गया है कि जीव इस प्रकार कर्म का बंध कर्त्ता होता है, इसी प्रकार (२५) कर्मवेदक (२६) वेद-बन्धक इसमें बतलाया गया है कि कितनी प्रकृतियो का वेदन करता हुआ जीव कितनी प्रकृतियों का बंध करता है (२७ वेद वेदक

પદને લઈને આરંભ થયો છે. (૨) સ્થાન (૩) બહુવક્તવ્ય (૪) સ્થિતિ (૫) વિશેષ (૬) વ્યુત્ક્રાંતિ (ઉપપાત નિવારણ વગેરે) (૭) ઉચ્છ્વાસ (૮) સંજ્ઞા (૯) યોનિ (૧૦) चरमाणि કેમકે આ પદનો 'चरमाणी' એ પ્રશ્નને લઈને આરંભ થયો છે (૧૧) ભાષા (૧૨) શરીર (૧૩) પરિણામ (૧૪) કષાય (૧૫) ઇન્દ્રિય (૧૬) પ્રયોગ (૧૭) લેશ્યા (૧૮) કાય સ્થિતિ (૧૯) સમ્યકત્વ (૨૦) અન્તક્રિયા (૨૧) અવગાહના સંસ્થાન (૨૨) ક્રિયા (૨૩) કર્મ (૨૪) કર્મ બન્ધક, કેમકે એ પ્રકરણમાં બતાવ્યું છે. કે જીવ આ રીતે કર્મનો બન્ધ કર્તા બને છે. (૨૫) કર્મ વેદન (૨૬) વેદ-બન્ધક એમાં બતાવાયું છે કે કેટલી પ્રકૃતિઓને વેદન કરતો જીવ કેટલી પ્રકૃતિઓનો બન્ધ કરે છે (૨૭) વેદ વેદક એમા આ

वेदस्तस्य वन्ध एव वन्धकः, तथा सति कति प्रकृती वेद्यमानस्य कति प्रकृतिनां वन्धो भवतीति तत्र प्ररूप्यते अतस्तद्वेदस्य वन्ध इति नाम कृतम्, सप्तविंशतितमं पदं वेद वेदकः २७, कां प्रकृतिं वेद्यमानः कति प्रकृती वेदयति इत्यर्थप्रतिपादकत्वात् वेदवेदक इति नाम कृतम्, अष्टाविंशतितमं पदम् आहारः २८, आहारप्रतिपादकत्वात्, एकोनत्रिंशत्तमं पदमुपयोगः २९, त्रिंशत्तमं पदं दर्शनता ३०, एकत्रिंशत्तमं पदं संज्ञा ३१, द्वात्रिंशत्तमं पदं संयमः ३२, त्रयस्त्रिंशत्तमं पदम् अवधिः ३३, चतुस्त्रिंशत्तमं पदं प्रविचारणा ३४, पञ्चत्रिंशत्तमं पदं वेदना ३५, षट्त्रिंशत्तमं पदं समुद्घातः ३६, तदेवं रीत्या षट्त्रिंशत्पदानि प्रकरणानि प्रदर्शितानि;

अथ यथाक्रमं पदगतानि सूत्राणि वक्तव्यानि, तत्र प्रथमपदगतमादिसूत्रमुच्यते-'से किं तं पन्नवणा ?' इत्यादि

मूलम्-से किं तं पन्नवणा? पन्नवणा दुविहा पण्णत्ता तं जहा-जीवपन्नवणा य अजीवपन्नवणा य ॥सू० १॥

छाया--अथ का सा प्रज्ञापना ? प्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता-तद्यथा जीवप्रज्ञापना च अजीवप्रज्ञापना च ॥सू० ॥१॥

इसमें यह निरूपण किया गया है कि किस प्रकृति का वेदन करता हुआ जीव कितनी प्रकृतियों का वेदन करता है (२८) आहार (२९) उपयोग (३०) पश्यत्ता (३१) संज्ञा (३२) संयम (३३) अवधि (३४) प्रवीचारणा (३५) वेदना और (३६) समुद्घात ।

अब क्रमानुसार पदगत सूत्रों का कथन करना चाहिए। अतः प्रथम पद का आदि सूत्र कहते हैं—

अन्वयार्थ-(से) अथ (किं तं पण्णवणा) प्रज्ञापना क्या है प्रज्ञापना का अर्थ क्या है ? (पण्णवणा) प्रज्ञापना (दुविहा) दो प्रकार की (पण्णत्ता) कही हैं। (तं जहा)-वह इस प्रकार (जीव पण्णवणा) जीव की प्रज्ञापना (य) और (अजीव पण्णवणा) अजीव की प्रज्ञापना (य) और ॥१॥

निरूपण કરવામાં આવ્યુ છે કે કઇ પ્રકૃતિનુ વેદન કરતો જીવ કેટલી પ્રકૃતિઓનુ વેદન કરે છે. (૨૮) આહાર (૨૯) ઉપયોગ (૩૦) પશ્યત્તા (૩૧) સંજ્ઞા (૩૨) સયમ (૩૩) અવધિ (૩૪) પ્રવીચારણા (૩૫) વેદના (૩૬) સમુદ્ઘાત

હવે ક્રમાનુસાર પદગત સૂત્રોનુ કથન કરવુ જોઇએ, એથી પ્રથમ પદનુ પહેલુ સૂત્ર કહે છે.

અન્વયાર્થ—(से) અથ (किं तं पण्णवणा) પ્રજ્ઞાપના શુ છે-પ્રજ્ઞાપનાનો અર્થ શો છે. (पण्णवणा) પ્રજ્ઞાના (दुविहा) બે પ્રકારની (पण्णत्ता) કહી છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (जीवपण्णवणा) જીવની પ્રજ્ઞાપના (य) અને (अजीवपण्णवणा) અજીવની પ્રજ્ઞાપના (य) અને ॥ ૧ ॥

टीका—प्रश्न सूत्रमिदं गणधरस्य अन्यस्य वा कस्यचिदगृहीत नामधेयत्वात्, 'से' अथ, 'किं तं' का तावत्, 'पन्नवणा' प्रज्ञापना? कस्तावत्प्रज्ञापनापदार्थः? इति प्रश्नाशयः भगवानाह—'पन्नवणा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-जीव पन्नवणाय अजीवपण्णवणाय' (सू. १) प्रज्ञापना पूर्वोक्त स्वरूपा, 'दुविहा' द्विविधा द्विप्रकारा, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता-प्ररूपिता; अन्यैरपि तीर्थकरैरपि इति तीर्थकरनिर्वक्तृत्वपक्षेऽर्थः तीर्थकरमतानुसार्याचार्यनिर्वक्तृत्व-पक्षे तु तीर्थकरगणधरैः प्रज्ञप्ता, इत्यर्थोऽवसेयः, तद् द्वैविध्यमेव प्रदर्शयति 'तं जहा' तद्यथा, 'जीवपण्णवणा य' जीव प्रज्ञापना च, 'अजीवपण्णवणा य' अजीवप्रज्ञापना च, तत्र जीवन्ति-प्राणान् धारयन्ति, अधारयन् धारयिष्य-न्तीति वा जीवाः, प्राणाश्च द्विविधाः-द्रव्यप्राणाश्च भावप्राणाश्च, तत्र द्रव्यप्राणाः इन्द्रियप्रभृतयः भावप्राणाः-ज्ञानप्रभृतयः, द्रव्य प्राणैरपि प्राणिनः संसार-

टीकार्थ—जिसका स्वरूप पहले कहा जा चुका है, वह प्रज्ञापना दो प्रकार की प्ररूपित की गई है। जब तीर्थंकर का यह कथन विवक्षित किया जाय तो इसका अर्थ ऐसा समझना चाहिए कि अन्य तीर्थंकरों के द्वारा भी प्ररूपित की गई है। जब यह प्रथन तीर्थंकर के मतानुसार आचार्य का समझा जाय तो कहना चाहिए कि तीर्थंकर भगवान् तथा गणधरों द्वारा प्ररूपित की गई हैं। प्रज्ञापना दो प्रकार की है—जीव प्रज्ञापना और अजीव प्रज्ञापना।

जिन्होंने प्राणों को धारण किया, जो धारण करते हैं और धारण करेंगे, वे जीव कहलाते हैं। प्राण दो प्रकार के हैं-द्रव्य प्राण और भाव प्राण पांच इन्द्रिय आदि द्रव्य प्राण है और ज्ञानादि भाव प्राण है। नारक आदि संसारी जीव द्रव्य प्राणों के कारण प्राणी कहलाते

ટીકાર્થ:—જેનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહી દેવાયું છે. તે પ્રજ્ઞાપના બે પ્રકારની પ્રરૂ-પિત કરાઇ છે. જ્યારે તીર્થંકરનું આ કથન વિવક્ષિત કરાયું તો એનો અર્થ એવો સમજવો જોઇએ કે બીજા તીર્થંકરો દ્વારા પ્રરૂપિત કરાઇ છે. જ્યારે આ કથન તીર્થંકરના મતાનુસારી આચાર્યનું સમજાય તો કહેવુ જોઇએ કે તીર્થં-કર ભગવાન્ તથા ગણધરો દ્વારા પ્રરૂપિત કરાઇ છે. પ્રજ્ઞાપના બે પ્રકારની છે જીવપ્રજ્ઞાપના અને અજીવ પ્રજ્ઞાપના.

જેઓએ પ્રાણોને ધારણ કર્યા, જેઓ ધારણ કરે છે અને ધારણ કરશે, તેઓ જીવ કહેવાય છે. પ્રાણ બે પ્રકારના છે—દ્રવ્ય પ્રાણ અને ભાવપ્રાણ, પાંચ ઇન્દ્રિય આદિ દ્રવ્ય પ્રાણ છે અને જ્ઞાનાદિ ભાવપ્રાણ છે. નારક આદિ-સંસારી જીવ દ્રવ્ય પ્રાણોને કારણે પ્રાણી કહેવાય છે અને સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરવા વાળા સિદ્ધ ભાવપ્રાણો ને કારણે પ્રાણી કહેવાય છે અને

प्राप्ता नारकादयः केवलभावप्राणैः प्राणिनो विनष्टसकलकर्मसङ्गाः सिद्धाः सन्ति, जीवानां—जीवास्तिकायानां प्रज्ञापना जीवप्रज्ञापना, न जीवा अजीवाः—जीवविपरीतस्वरूपाः, ते च धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशस्तिकाय पुग्दलास्तिकायाद्धासमयस्वरूपास्तेषां प्रज्ञापना—अजीवप्रज्ञापना, चकारद्वय मुभयोरपि प्रज्ञापनयोः प्राधान्यख्यापनार्थमवसेयम्, न खल्वत्र अन्यतरस्याः प्रज्ञापनायाः गौणत्वं वर्तते, अपितु उभयोरेव प्राधान्यमित्याशयः (सू. १)

तदेवं रीत्या सामान्यतः प्रज्ञापनाद्वयमुपन्यस्य साम्प्रतं विशेष स्वरूपावगमार्थं जीवप्रज्ञापनायाः प्रथमोपात्तत्वेऽपि सूची कटाहन्यायेन अल्पवक्तव्यतया अजीवप्रज्ञापनाया एव प्रथमं प्रतिपिपादयिषया तद् विषयकं प्रश्नोत्तरसूत्राह—

मूलम्—से किं तं अजीवपन्नवणा? अजीवपन्नवणा दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—रूवि अजीवपन्नवणा य अरूवि अजीव पन्नवणा य ॥सू० २॥

हैं और समस्त कर्मों को नष्ट कर देने वाले सिद्ध भावप्राणों के कारण प्राणी कहलाते हैं और धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, और अद्धा समय, इन जीव से विपरीत जीवों की प्ररूपणा को अजीव प्रज्ञापना कहते हैं। सूत्र में दिया हुआ (च) शब्द दोनों प्रज्ञापनाओं की प्रधानता को सूचित करने के लिए है। दोनों में कोई भी गौण नहीं है, किन्तु दोनों ही प्रधान है, यह 'च' पद का आशय है ॥१॥

इस प्रकार सामान्य रूप से दो प्रज्ञापनाओं का निर्देश करके अब उनका विशेष स्वरूप बतलाने के लिए अगला सूत्र कहते हैं। यद्यपि जीव प्रज्ञापना का निर्देश पहले किया गया है, मगर सूची कटाह, न्याय से, अल्प वक्तव्यता होने के कारण पहले अजीव प्रज्ञापना का निरूपण करने की इच्छा से तद्विषयक पश्नोत्तर कहते हैं।

ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય આ જીવોથી વિપરીત જીવોની પ્રરૂપણાને અજીવ પ્રજ્ઞાપના કહે છે. સૂત્રમાં આપવામા આવેલ ' च ' શબ્દ બંન્ને પ્રજ્ઞાપનાઓની પ્રધાનતાનું સૂચન કરવા માટે છે. બંન્નેમાં કોઈ પણ ગૌણ નથી. પરંતુ બંન્ને જ પ્રધાન છે. એ ' च ' પદનો આશય છે. ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે સામાન્ય રૂપથી બે પ્રજ્ઞાપનનો નિર્દેશ કરીને હવે તેઓના વિશેષ સ્વરૂપ બતાવવા માટે આગળનું સૂત્ર કહે છે. જો કે જીવ પ્રજ્ઞાપનનો નિર્દેશ-પ્રથમ કરાયો છે. પરન્તુ સૂચિકટાહ, ન્યાયથી અલ્પ વકતવ્યતા હોવાને કારણે પહેલા અજીવ પ્રજ્ઞાપનાનું નિરૂપણ કરવાની ઇચ્છાથી તદ્વિષયક પ્રશ્નોત્તર કરે છે.

छाया—अथ का सा अजीवप्रज्ञापना ? अजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा=रूप्यजीव प्रज्ञापना च, अरूप्यजीवप्रज्ञापना च ॥सू० २॥

टीका—'से' अथ, 'किं तं' किं तत्, अथवा का सा, 'अजीवपन्नवणा'-अजीव प्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ? इति शेषः, अजीवप्रज्ञापना कतिविधा वर्तते ? इति प्रश्नाशयः, भगवानाह-'अजीवपन्नवणा' अजीवप्रज्ञापना, 'दुविहा पण्णत्ता' द्विविधा प्रज्ञप्ता, 'तं जहा' तद्यथा, 'रूवि अजीवपन्नवणा य' रूप्यजीवप्रज्ञापना च, अरूवि अजीवपन्नवणा य' अरूप्यजीवप्रज्ञापना च, तत्र रूपमस्ति एषामिति रूपिणः, रूपग्रहणेन गन्धरसस्पर्शा अपि उपलक्ष्यन्ते, गन्धादिव्यतिरेकेण रूपासम्भवात्, ।

अन्वयार्थ-(से किं तं अजीव पण्णवणा) अजीव प्रज्ञापना का स्वरूप क्या है ? (अजीव पण्णवणा दुविहा पण्णत्ता) अजीव प्रज्ञापना दो प्रकार की कही है ? (तं जहा) वह इस प्रकार (रूवि अजीव पण्णवणा) रूपी अजीव की प्रज्ञापना (य) और (अरूवि अजीव पण्णवणा) अरूपी अजीव की प्रज्ञापना ॥२॥

टीकार्थः—अजीव प्रज्ञापना किसको कहते है, अर्थात् अजीव प्रज्ञापना कितने प्रकार की है ?

श्रीभगवान् उत्तर देते हैं-रूपी अजीव प्रज्ञापना और अरूपी-अजीव प्रज्ञापना। जिस में रूप हो वह रूपी कहलाता है। रूप के ग्रहण से गन्ध, रस और स्पर्शका ग्रहण भी समझ लेना चाहिए, क्योंकि

અન્વયાર્થ-(से किं तं अजीव पण्णवणा) અજીવ પ્રજ્ઞાપનાનું સ્વરૂપ શું છે ? (अजीव पण्णवणा दुविहा पण्णत्ता) અજીવ પ્રજ્ઞાપના બે પ્રકારની છે) (तं जहा) તે આ પ્રકારે (रूवी अजीव पण्णवणा) રૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપના (य) અને (अरूवि अजीवपण्णवणा) અરૂપિ અજીવની પ્રજ્ઞાપના ॥ ૨ ॥

ટીકાર્થ—અજીવ પ્રજ્ઞાપના કોને કહેવાય ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-રૂપી અજીવ પ્રજ્ઞાપના અને અરૂપી અજીવ પ્રજ્ઞાપના. જેમાં રૂપ હોય તે રૂપી કહેવાય છે રૂપના ગ્રહણથી ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શનું ગ્રહણ પણ સમજવું જોઇએ કેમકે ગન્ધાદિના અભાવમા એકલા રૂપને લેવું

'कारणमेव तदन्त्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः ।
एकरसगन्धवर्णो द्विस्पर्शः कार्यलिङ्गश्च ॥१॥

इति वचनप्रामाण्येन प्रतिपरमाणु रूपरसगन्धस्पर्शसत्त्वात्, परमाणूनाम् अतिसूक्ष्मपुद्गलत्वात्, अथवा रूपं स्पर्शरूपादि सम्मूर्च्छनात्मिका मूर्तिस्तदस्ति एषामिति रूपिणः रूपिणश्च ते अजीवाश्चेति रूप्यजीवाः तेषां प्रज्ञापनं रूप्यजीवप्रज्ञापना, पुद्गलस्वरूपा जीवप्रज्ञापनेत्यर्थः, पुद्गलानामेव रूपादिमत्वात् न रूपिणः -अरूपिणः धर्मास्ति-कायादयस्त्रय एते च ते अजिवाश्चेति अरूप्यजीवास्तेषां प्रज्ञापना अरूप्यजीव प्रज्ञापना, चकारद्वयं पूर्ववदेव द्वयोः प्राधान्यख्यापनार्थम् (२)

गंधादि के अभाव में अकेले रूपका होना संभव नहीं है। परमाणु कारण ही है-कार्य नहीं, वह अन्तिम, सूक्ष्म, नित्य, तथा एकरस, एकगन्ध, एकवर्ण, और दो स्पर्श वाला होता है। वह प्रत्यक्ष से ज्ञात नहीं होता, केवल स्कंधरूप कार्य से उसका अनुमान किया जाता है। इस वचन के प्रामाण्य से प्रत्येक परमाणु में रूप, रस, गंध और स्पर्श का सद्भाव होता है, क्योंकि परमाणु सूक्ष्मतम पुद्गल हैं। अथवा रूपका अर्थ स्पर्श एवं रूप का आदिमय मूर्ति समझना चाहिए। ऐसा रूप जिस में हो वह रूपी। रूपी अजीवों की प्रज्ञापना। रूपी-अजीव पुद्गल ही होता है, अतएव इसे पुद्गल-अजीव प्रज्ञापना भी कहा जा सकता है। धर्मास्तिकाय आदि अरूपी अजीव हैं। उनमें रूप नहीं होता। अतएव उनकी प्ररूपणा अरूपी अजीव प्रज्ञापना कहलाती है। दोनों 'च' पद दोनों की प्रधानता के सूचक है ॥२॥

સંભવિત નથી પરમાણુ કારણજ છે-કાર્ય નથી, તે અંતિમ, સૂક્ષ્મ, નિત્ય તથા એકરસ, એકગન્ધ એકવર્ણ અને બે સ્પર્શવાળું હોય છે તે પ્રત્યક્ષથી જ્ઞાત નથી થતું, કેવળ સ્કંધરૂપ કાર્યથી તેનું અનુમાન કરવામાં આવે છે, આ વચનની પ્રમાણિકતાથી પ્રત્યેક પરમાણુમાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનો સદ્ભાવ હોય છે, કેમકે પરમાણુ સૂક્ષ્મતમ પુદ્ગળ છે. અથવા રૂપનો અર્થ સ્પર્શ અને રૂપ આદિમય મૂર્તિ સમજવો જોઇએ આવુ રૂપ જેનામાં હોય તે રૂપી અજીવો ની પ્રજ્ઞાપના, રૂપી અજીવ પુદ્ગળ જ થાય છે. તેથી જ એને પુદ્ગલ-અજીવ પ્રજ્ઞાપના પણ કહી શકાય છે. ધર્માસ્તિકાય આદિ અરૂપી અજીવ છે. તેઓમાં રૂપ નથી હોતા તેથીજ તેની પ્રરૂપણા અરૂપી અજીવ પ્રજ્ઞાપના કહેવાય છે. બન્ને 'च' પદ બન્નેની પ્રધાનતાના સૂચક છે. ॥ ૨ ॥

मूलम्—से किं तं अरूवि अजीवपन्नवणा ? अरूविअजीवपन्नवणा दसविहा पन्नत्ता, तं जहा—धम्मत्थिकाए १, धम्मत्थिकायस्स देसे २, धम्मत्थिकायस्स पदेसा ३, अधम्मत्थिकाए ४, अधम्मत्थिकायस्स देसे ५, अधम्मत्थिकायस्स पदेसा ६, आगासत्थिकाए ७, आगासत्थिकायस्स देसे ८, आगासत्थिकायस्स पदेसा ९, अद्धासमए १० ॥सू० ३॥

छाया—अथ का सा अरूप्यजीवप्रज्ञापना ? अरूप्यजीवप्रज्ञापना दशविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—धर्मास्तिकायः १, धर्मास्तिकायस्य देशः २, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ३, अधर्मास्तिकायः ४, अधर्मास्तिकायस्य देशः ५, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ६, आकाशास्तिकायः ७, आकाशास्तिकायस्य देशः ८, आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः ९, अद्धासमयः १०, ॥ सू. ३ ॥

यद्यपि रूपि-अजीव प्रज्ञापना का निर्देश पहले किया गया है। फिर भी पूर्वोक्त न्याय से अल्प वक्तव्यता होने के कारण प्रथम अरूपि-अजीव प्रज्ञापना का निरूपण करते हैं—

सूत्रार्थ—(से) अथ (किं तं) वह क्या है ? (अरूवि अजीव पण्णवणा) अरूपी अजीव की प्रज्ञापना (अरूवि अजीव पण्णवणा) अरूपी अजीव की प्रज्ञापना (दसविहा) दश प्रकार की (पण्णत्ता) कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (धम्मत्थिकाए) धर्मास्तिकाय (धम्मत्थिकायस्स देसे) धर्मास्तिकाय का देश (धम्मत्थिकायस्स पदेसा) धर्मास्तिकाय के प्रदेश (अधम्मत्थिकाए) अधर्मास्तिकाय (अधम्मत्थिकायस्सदेसे) अधर्मास्तिकायका देश (अधम्मत्थिकायस्स पदेसा) अधर्मास्तिकायके प्रदेश (आगासत्थि-

---

જોકે રૂપી-અજીવ પ્રજ્ઞાપનાનો નિર્દેશ પહલાં કરાયો છે. તો પણ પૂર્વોકત ન્યાયે અલ્પત્વતા હોવાને કારણે પ્રથમ અરૂપી-અજીવ પ્રજ્ઞાપનાનુ નિરૂપણ કરે છે

સૂત્રાર્થ—(से) અથ (किं त) તે શું છે (अरूवि अजीवपण्णवणा) અરૂપી-અજીવની પ્રજ્ઞાપના (अरूवि अजीवपण्णवणा) અરૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપના (दसविहा) દશ પ્રકરની (पण्णत्ता) કહી છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (धम्मत्थिकाए) ધર્માસ્તિ-કાય (धम्मत्थिकायस्स देसे) ધર્માસ્તિકાયનો દેશ (धम्मत्थिकायस्स पदेसा) ધર્મા-સ્તિકાયનો પ્રદેશ (अधम्मत्थिकाए) અધર્માસ્તિકાય (अधम्मत्थिकायस्स देसे) અધ-

टीका—तत्रापि रूप्यजीवप्रज्ञापनायाः प्रथमोपात्तत्वेऽपि उक्तन्यायेन अन्यवक्तव्यतया प्रथमम् अरूप्यजीवप्रज्ञापनामेव प्ररूपयितुमाह–' से किं तं अरूवि अजीव पन्नवणा ? 'से' अथ, 'किं तं' किं तत्, का सा, 'अरूवि अजीवपन्नवणा ?' अरूप्यजीवप्रज्ञापना ? भगवानाह—'अरूविअजीवपन्नवणा दसविहा पन्नत्ता' अरूप्यजीव प्रज्ञापना दशविधा–दशप्रकारा प्रज्ञप्ता , 'तं जहा धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पदेसा' तद्यथा धर्मास्तिकायः, धर्मास्तिकायस्य देशः, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, तत्र धर्मास्तिकायशब्दो व्युत्पाद्यते-स्वभावादेव गतिपरिणामपरिणतानां जीवानां पुद्गलानां च तत्स्वभावधारणाद् धर्मः, धर्मोहि तत्स्वभावपोषको भवति,अस्तयश्च प्रदेशा स्तेषां कायः–निकायः संघात इत्यर्थः एवञ्च प्रदेशसङ्घातः अस्तिकायपदार्थः, धर्मश्चासौ अस्तिकायश्चेति धर्मस्तिकायः –अवयविद्रव्यम्, अवयवीच अवयवानां तथाविधसङ्घातपरिणामविशेष एव, अवयव-

---

काए) आकाशास्तिकाय (आगासत्थिकायस्स देसे) आकाशास्तिकाय का देश (आगासात्थिकायस्स पदेसा) आकाशास्तिकाय के प्रदेश (अद्धासमए) अद्धा काल ॥३॥

टीकार्थ—अरूपी–अजीव की प्रज्ञापना क्या है? श्रीभगवान् उत्तर देते हैं–अरूपी अजीव प्रज्ञापना दश प्रकार की कही है। वह इस प्रकार है–धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय का देश, धर्मास्तिकाय के प्रदेश। यहां धर्मास्तिकाय का अर्थ–निरूपण करते हैं–स्वयं ही गति परिणाम में परिणत जीवों और पुद्गलों की गति में जो निमित्त कारण हो वह धर्मास्तिकाय कहलाता है। 'अस्ति' अर्थात् प्रदेश, उनका काय अर्थात् समूह या संघात अस्तिकाय। इस प्रकार अस्तिकाय शब्द का अर्थ हैं प्रदेशों का समूह। धर्मरूप अस्तिकाय धर्मास्तिकाय कहा जाता है। यह एक अवयविद्रव्य है। अवयवी अवयवों से भिन्न

र्मास्तिकायनो देश (अधम्मत्थिकायस्स पदेसा) अधर्मास्तिकायनो प्रदेश (आगासत्थिकाए) आकाशास्तिकाय (आगासत्थिकायस्स देसे) आकाशास्तिकायनो देश (आगासत्थिकायस्स पएसा) आकाशास्तिकायना प्रदेशो (अद्धासमए) अद्धाकाल ॥ ३ ॥

टीकार्थ —अरूपी अजीवनी प्रज्ञापना दश प्रकारनी कही छे ते आ प्रकारे छे–धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायनो देश, धर्मास्तिकायनो प्रदेश अहीया धर्मास्तिकायनो अर्थ निरूपण करे छे स्वय पोतेज गति परिणाममा परिणत जीवो अने पुद्गलोनी गतिमा जे निमित्त कारण होय ते धर्मास्तिकाय कहेवाय छे 'अस्ति' अर्थात् प्रदेश तेमनो काय अर्थात् समूह धर्मरूप अस्तिकाय धर्मास्तिकाय

द्रव्येभ्यः पृथक् अर्थान्तरस्य अवयवि व्यवस्थानुपलब्धेः, तथा धर्मास्तिकायस्य बुद्धिपरिकल्पितो द्व्यादिप्रदेशात्मको विभागः, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशास्तु–प्रकृष्टाः देशाः प्रदेशाः विभागशून्या भागा इत्यर्थः, ते चासंख्याताः सन्ति तेषां लोकाकाश प्रदेशप्रमाणत्वात्, 'अथ धर्मास्तिकायविरोधयमधर्मास्तिकायमाह–'अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पदेसा' अधर्मास्तिकायः–धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतः–अधर्मास्तिकायः, जीवानां पुद्गलानाञ्च स्थितिपरिणामपरिणतानां तत्परिणामोपष्टम्भकोऽमूर्तोऽसंख्येयप्रदेशसङ्घातात्मकोऽधर्मास्तिकायः, तथा अधर्मास्तिकायस्य देशस्तु–तस्यैव अधर्मास्तिकायस्य बुद्धि विकल्पितो द्व्यादिप्रदेशात्मको विभागः, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः पुनः प्रकृष्टा देशाः-

अवयवी नामक कोई द्रव्य उपलब्ध नहीं होता।

उसी धर्मास्तिकाय का बुद्धि द्वारा कल्पित द्विप्रदेशात्मक आदि विभाग धर्मास्तिकाय का देश कहलाता है। धर्मास्तिकाय का सब से छोटा देश, जिसका फिर विभाग न होसके, प्रदेश कहलाता है। धर्मास्तिकाय के लोकाकाश के प्रदेशों के बराबर असंख्यात प्रदेश होते हैं।

अब धर्मास्तिकाय के विरोधी स्वरूप वाले अधर्मास्तिकाय का स्वरूप बतलाते हैं—जो स्थिति परिणाम में परिणत जीवों और पुद्गलों की स्थिति में सहायक हो वह अधर्मास्तिकाय कहलाता है। अधर्मास्तिकाय भी असंख्यात प्रदेशी अमूर्त्त द्रव्य हैं। अधर्मास्तिकाय का बुद्धि द्वारा कल्पित द्विप्रदेशात्मक आदि खण्ड अधर्मास्तिकाय देश कहलाता है, और उसका सबसे छोटा भाग जिसका दूसरा भाग न

કહેવાય છે. તે એક અવયવી દ્રવ્ય છે. અવયવોથી જુદું અવયવી નામનું કોઇ દ્રવ્ય ઉપલબ્ધ થતું નથી.

એજ ધર્માસ્તિકાયનો બુદ્ધિદ્વારા કલ્પિત દ્વિપ્રદેશાત્મક આદિ વિભાગ ધર્માસ્તિકાયનો દેશ કહેવાય છે. ધર્માસ્તિકાયનો બધાથી નાનો દેશ, જેનો ફરીથી વિભાગ ન થઇ શકે તેને પ્રદેશ કહેવાય છે, ધર્માસ્તિકાયના લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર અસંખ્યાત પ્રદેશ હોય છે.

હવે ધર્માસ્તિકાયના વિરોધ સ્વરૂપ વાળા અધર્માસ્તિકાયના સ્વરૂપ બતલાવે છે જે સ્થિતિ પરિણામમાં પરિણત જીવો અને પુદ્ગલોની સ્થિતિમા સહાયક હોય તે ધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે. અધર્માસ્તિકાય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશી અમૂર્ત દ્રવ્ય છે. અધર્માસ્તિકાયના બુદ્ધિદ્વારા કલ્પિત દ્વિપ્રદેશાત્મક આદિ ખંડ અધર્માસ્તિકાય દેશ કહેવાય છે. અને એનો બધાથી નાનો ભાગ જેનો બીજો

निर्विभागाः असंख्येया भागा भवन्ति, लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, अथाकाशास्तिकायादिं ब्रूते–'आगासत्थिकाए, आगासत्थिकायस्स देसे, आगासत्थिकायस्स पदेसा, अद्धा समए' सू. ३। आकाशास्तिकायः, आ–मर्यादया स्वस्वभावापरित्यागरूपया काशन्ते–स्वरूपेण प्रतिभासन्ते व्यवस्थिताः पदार्था अस्मिन् इति आकाशम् अथवा आ सर्व भावाभिव्याप्त्या काशते इत्याकाशम्, अस्तयः–प्रदेशा स्तेषां कायः–अस्तिकायः, आकाशश्च तदस्तिकायश्चेति आकाशास्तिकायः, एवम् आकाशास्तिकायस्य देशस्तु तस्यैव आकाशास्तिकायस्य बुद्धिविकल्पितो द्व्यादि प्रदेशात्मको विभाग इत्यर्थः, तथा आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः पुनरनन्ताः सन्ति; अलोकस्यानन्तत्वात्, अद्धासमयः– अद्धा–कालः, स चासौ समय-

---

हो सके वह प्रदेश कहलाता है। अधर्मास्तिकाय के प्रदेश भी असंख्यात हैं और लोकाकाश के प्रदेशों के बराबर हैं।

अब आकाशास्तिकाय का स्वरूप कहते हैं—जिसके अन्दर स्थित पदार्थ अपने स्वरूप को बिना त्यागे प्रतिभासित होता है वह आकाश। अथवा जो समस्त पदार्थों में व्याप्त होकर रहा हुआ है, वह आकाश। अस्ति का तात्पर्य प्रदेश है, उनका समूह या संघात अस्तिकाय कहलाता है। आकाश रूप अस्तिकाय को आकाशास्तिकाय कहते हैं। आकाशास्तिकाय ही बुद्धि कल्पित द्विप्रदेशात्मक आदि भाग आकाशास्तिकाय देश कहलाता है और आकाश का सबसे छोटा भाग, जिसका पुनः भाग न हो सके, आकाशास्तिकाय प्रदेश कहलाता है। आकाशास्तिकाय के प्रदेश अनन्त है, क्योंकि अलोकाकाश अनन्त है।

ભાગ ન થઇ શકે તેને પ્રદેશ કહેવાય છે. ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ પણ અસંખ્યાત છે અને લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે.

હવે આકાશાસ્તિકાયનું સ્વરૂપ કહે છે–જેની અંદર રહેલો પદાર્થ પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કર્યા શિવાય પ્રતિભાસિત થાય છે તે આકાશ અથવા જે સમસ્ત પદાર્થોમા વ્યાપ્ત બનીને રહેલ છે, તે આકાશ. અસ્તિનું તાત્પર્ય પ્રદેશ છે, તેઓનો સમૂહ અથવા સંઘાત અસ્તિકાય કહેવાય છે. આકાશ. રૂપ અસ્તિકાયને આકાશાસ્તિકાય કહે છે. આકાશાસ્તિકાયનો જ બુદ્ધિકલ્પિત દ્વિપ્રદેશાત્મક આદિ ભાગ આકાશાસ્તિકાય દેશ કહેવાય છે અને આકાશનો બધાથી નાનો ભાગ, જેનો ફરી ભાગ થતો નથી, તે આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ કહેવાય છે. આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશ અનન્ત છે, કેમકે અલોકાકાશ અનન્ત છે.

श्चेति अद्धासमयः, अथवा अद्धायाः कालरूपायाः समयो– विभागरहितो भागः, अयश्च अद्धासमयः एक एव वर्तमानः परमार्थः सन् वर्तते, नातीताः समयाः, नो वा अनागताः, तेषां विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात्, अतएव अद्धासमयस्य कायत्वाभावेन देशप्रदेशकल्पनाभावः, सैषा अरूप्यजीवप्रज्ञापना प्रोक्ता, अत्र धर्मास्तिकायस्य माङ्गलिकत्वेन प्रथमोपादानं, तत्प्रतिपक्षभूतत्वात् तदनन्तरम् अधर्मास्तिकायस्य, तदनन्तरं लोकालोक व्यापित्वादाकाशास्तिकायस्य, ततो लोके समयासमयक्षेत्रव्यवस्थाकारित्वादद्धासमयस्योपादानं कृतम्, वस्तु तस्तु

अद्धा काल को कहते हैं। अद्धा समय अद्धा समय कहलाता है। अथवा काल रूप अद्धा समय अर्थात् निरंश अंश अद्धा समय कहलाता है। वर्तमान काल का एक ही समय सत् होता है, अतीत काल के अनन्त समय नष्ट हो चुके हैं और अनागत काल के अनन्त समय उत्पन्न नहीं हुए हैं, अतएव वे सब असत् अवधिज्ञान है?। अद्धा काल काय नहीं हैं अर्थात् प्रदेशों का संघात नही हैं। अतएव उसके देशों और प्रदेशों की कल्पना भी नहीं हो सकती है।

यह 'अरूपी–अजीव: की प्रज्ञापना है। धर्म मांगलिक है, अतः धर्मास्तिकाय का सबसे पहले उल्लेख किया गया है। धर्मास्तिकाय का प्रतिपक्ष अधर्मास्तिकाय है, अतएव धर्मास्तिकाय के पश्चात् अधर्मास्तिकाय का कथन किया गया है। तत्पश्चात् लोकालोक में व्याप्त होने के कारण आकाशास्तिकाय का निर्देश किया गया है और फिर लोक में समय क्षेत्र एवं असमय क्षेत्र की अवस्था करने वाला होने के कारण

અદ્ધા કાળને કહે છે. અદ્ધાસમય, અદ્ધાસમય કહેવાય છે. અથવા કાલ રૂપ –અદ્ધાસમય અર્થાત્ નિરંશ અંશ અદ્ધાસમય કહેવાય છે. વર્તમાન કાળનો એક જ સમય સત્ હોય છે. અતીત કાલના અનન્ત સમયો નષ્ટ થઇ ગયા છે અને અનાગત કાળના અનન્ત સમય ઉત્પન્ન થયા નથો, તેથી જ એ બધા અસત્ અવિદ્યમાન છે અદ્ધાકાલ કાય નથી, તેથી જ એના દેશ અને પ્રદેશોની કલ્પના પણ થઇ શકતી નથી.

આ અરૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપના છે. ધર્મ માંગલિક છે, તેથી ધર્માસ્તિકાય નો બધાથી પહેલા ઉલ્લેખ કર્યો છે. ધર્માસ્તિકાયનો પ્રતિપક્ષ અધર્માસ્તિ કાય છે, તેથીજ ધર્માસ્તિકાયની પછી અધર્માસ્તિકાયનું કથન કરાયું છે. તેના પછી લોકાલોકમા વ્યાપ્ત હોવાને કારણે આકાશાસ્તિકાય નો નિર્દેશ કરાયો છે અને પછી લોકમા સમય ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા કરવા વાળા હોવાને લીધે અદ્ધાસ-

लोकालोकव्यवस्थाकारित्वाद् धर्माधर्मास्तिकाययोः प्रथममुपादानम्, धर्माधर्मास्तिकाययोर्विभुत्वाभावेन यावति क्षेत्रे तौ अवगाढौ भवत स्तावत्प्रमाणो लोको भवति, शेषस्तु अलोको भवति, तथा चोक्तम्—

'धर्माधर्मविभूत्वात् सर्वत्र च जीव पुद्गलविचारात् ।
नालोकः कश्चित् स्यात्, नच सम्मत मेतदार्याणाम्. ॥१॥
तस्माद् धर्माधर्मावगाढौ व्याप्य लोकस्थं सर्वम् ।
एवं हि परिच्छिन्नः सिध्यति लोक स्तद विभुत्वात्' ।२।इति।सू.३।

मूलम्–'से किं तं रूवि अजीवपन्नवणा ? रूवि अजीवपन्नवणा चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा–खंधा१, खंधदेसा२, खंधपएसा३

अद्धा समय का ग्रहण किया है। वस्तुतः लोक और अलोक का विभाग धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय की वजह से होता है, अतएव इन दोनों का पहले निर्देश किया गया है। धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय व्यापक द्रव्य नहीं हैं। वे कितने आकाश खण्ड में स्थित हैं, उतना आकाश खंड लोकाकाश या लोक कहलाता है। शेष आकाश अलोक या अलोकाकाश कहा जाता है।

कहा भी है—धर्म और अधर्म द्रव्य यदि व्यापक होते तो जीवों और पुद्गलों की गति और स्थिति भी सर्वत्र होती। अलोक कुछ होता ही नहीं, किन्तु आर्य जनों–ज्ञानियों को यह मान्य नहीं होता है ॥१॥

अतएव यही मानना उचित है कि धर्म और अधर्म लोकाकाश में ही व्याप्त हैं, धर्म–अधर्म द्रव्यों की व्यापकत्व न होने से लोक परिमित सिद्ध होता है ॥२॥ सूत्र ॥३॥

મયનું ગ્રહણ કર્યું છે. વસ્તુતઃ એ લોકના વિભાગ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયની અપેક્ષાએ થાય છે. તેથીજ એ બનેને પહેલો નિર્દેશ કરાયો છે. ધર્માસ્તિકાય વ્યાપક દ્રવ્ય છે નહીં. તેઓ જેટલા આકાશ ખંડમાં રહે છે, તેટલો આકાશ ખંડ લોકાકાશ અગર લોક કહેવાય છે. શેષ આકાશ અલોક અથવા અલોકાકાશ કહેવાય છે.

કહ્યું પણ છે કે—ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય જો વ્યાપક હોત તો જીવો અને પુદ્ગલોની ગતિ અને સ્થિતિ પણ સવત્ર હોત અલોક જેવું કાંઇ હોતજ નહી પરન્તુ આર્યજનોને જ્ઞાનીઓને આ માન્ય હોતુ નથી ॥ ૧ ॥

તેથીજ આમ માનવું ઉચિત છે કે ધર્મ દ્રવ્ય લોકાકાશ માજ વ્યાપ્ત છે, ધર્મ—અધર્મ દ્રવ્યોનું વ્યાપકત્વ ન હોવાથી લોક પરિમિત સિદ્ધ થાય છે. ૨ ।૩।

परमाणुपोग्गला ४, ते समासओ पंचविहा पन्नत्ता। तं जहा-वण्णपरिणया १, गंधपरिणया २, रसपरिणया ३, फासपरिणया ४, संठाणपरिणया ५, ॥ सू० ४ ॥

छाया—अथ का सा रूप्यजीवप्रज्ञापना ! रूप्यजीवप्रज्ञापना चतुर्विधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-स्कन्धाः, १ स्कन्धदेशाः २, स्कन्धप्रदेशाः, ३, परमाणुपुद्गला ४, ते समासतः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-वर्णपरिणताः १ गन्धपरिणताः २, रसपरिणताः ४, संस्थानपरिणताः ५; ॥सू० ४॥

टीका--अथ रूप्यजीवप्रज्ञापनां प्ररूपयितुमाह--'से किं तं रूवि अजीवपन्नवणा ?' 'से' अथ, 'किं तं' किं तत् का सा 'रूवि अजीवपन्नवणा ?' रूप्यजीव

अब रूपी-अजीव की प्ररूपणा करते हैं—

सूत्रार्थ—(से) अथ (किं तं) वह क्या है (रूवि अजीव पन्नवणा) रूपी अजीव प्रज्ञापना (रूपी अजीव पण्णवणा) रूपी अजीव प्रज्ञापना (चउव्विहा) चार प्रकार की (पण्णत्ता) कही है। (तं जहा) वह इस प्रकार है। (खंधा) स्कंध (खंधदेसा) स्कंधदेश है। (खंधपएसा) स्कंध प्रदेश (परमाणु पोग्गला) परमाणु पुद्गल (ते) वे (समासओ) संक्षेप से (पंचविहा) पांच प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (वण्ण परिणया) वर्ण रूप में परिणत (गंध परिणया) गंध रूप में परिणत (रसपरिणया) रस रूप में परिणत (फास परिणया) स्पर्श रूप में परिणत (संठाण परिणया) आकार रूप में परिणत ॥४॥

टीकार्थः—अब रूपी अजीव की प्रज्ञापना का क्या स्वरूप है? श्री भगवान् उत्तर देते हैं- रूपी अजीव की प्रज्ञापना चार प्रकार की है।

હવે રૂપી અજીવની પ્રરૂપણા કરે છે—

સૂત્રાર્થ—(से) અથ (किं त) તે શું છે (रूवि अजीव पन्नवणा) રૂપી અજીવ પ્રજ્ઞાપના (रूवि अजीव पण्णवणा) રૂપી અજીવ પ્રજ્ઞાપના (चउव्विहा) ચાર પ્રકારની (पण्णत्ता) કહી (तं जहा) તે આ પ્રકારે (खंधा) સ્કંધ (खध देसा) સ્કન્ધના દેશ (खध पएसा) સ્કંધ પ્રદેશ (परमाणु पोग्गला) પરમાણુપુદ્ગલ (ते) તેઓ (समासओ) સંક્ષેપથી (पचविहा) પાચ પ્રકાના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (वण्णपरिणया), વર્ણરૂપી પરિણત (गंध परिणया) ગંધરૂપ પરિણત (सठाण परिणया) આકાર રૂપમા પરિણત ॥ ૪ ॥

ટીકાર્થ—હવે રૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપનાનું શું સ્વરૂપ છે ? શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે.-રૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપના ચાર પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે છે

प्रज्ञापना ? भगवानाह–'रूवि अजीवपण्णवणा चउव्विहा पन्नत्ता' रूप्यजीवप्रज्ञापना, चतुर्विधा प्रज्ञप्ता, "तं–जहा–खंधा, खंधदेसा २, खंधपएसा ३, परमाणुपोग्गला' ४, तद्यथा–स्कन्धाः, स्कन्धदेशाः, स्कन्धप्रदेशाः, परमाणुपुद्गलाश्च, तत्र स्कन्दन्ति–शुष्यन्ति, धीयन्ते पुद्गलानां विचटनेन कृशी भवन्ति चटनेन पुष्यन्ति चेति स्कन्धाः, पृषोदरादित्वात् सिद्धिः, स्कन्धदेशास्तु–स्कन्धानामेव स्कन्धत्वपरिणाममत्यजतो बुद्धिपरिकल्पिता द्व्यादिप्रदेशात्मका विभागाः, अत्र अनन्तानन्तप्रादेशिकेषु तादृशेषु स्कन्धेषु देशानन्तत्वसंभावनार्थं बहुवचनोपादानम्, स्कन्धप्रदेशाः पुनः स्कन्धानां स्कन्धत्व परिणति परिणतानां बुद्धिविकल्पिताः प्रकृष्टादेशाः–विभागशून्या भागाः परमाणवः स्कन्धप्रदेशा बोध्याः, परमाणुपुद्गलाः परमाश्चते अणवः परमाणवः निर्विभागद्रव्यरूपाः, ते च ते पुद्गलाश्चेति परमा-

---

वह इस प्रकार–स्कंध, स्कंध देश, स्कंध प्रदेश और परमाणु पुद्गल। जो पुद्गल, अन्य पुद्गलों के मिलने से पुष्ट होते हैं–बढ जाते हैं और पुद्गलों के हट जाने से कृश कमती पड़ जाते हैं। वे स्कंध कहलाते हैं। संस्कृत भाषा के अनुसार स्कन्ध शब्द की व्युत्पत्ति इस प्रकार है–'स्कन्दति–हृष्यन्ति धीयन्ते च पुष्पन्ते च' इति स्कन्धाः। पृषोदरादि से इस शब्द की सिद्धि होती है। स्कन्धत्व रूप परिणाम को न त्यागने वाले स्कन्धों के ही बुद्धि कल्पित द्विप्रदेशी आदि विभाग स्कन्ध देश कहलाते हैं। यहां स्कन्ध देशाः, जो बहुवचनान्त प्रयोग किया है सो यह सूचित करने के लिए है कि किसी अनन्त प्रदेशी स्कन्ध में स्कन्ध देश भी हो सकते हैं स्कन्ध में मिले हुए निर्विभाग अंश को स्कन्ध प्रदेश भी कहते हैं। अर्थात् जो परमाणु स्कन्ध में मिला है वह स्कन्ध प्रदेश कहलाता है। परम अणु परमाणु कहा जाता है अर्थात्

સ્કંધ, સ્કંધ દેશ, સ્કધ પ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલો બીજા પુદ્ગલોના મળવાથી પૂર્ણ થાય છે વધી જાય છે અને પુદ્ગલોના ઘટી જવાથી ઘટી જાય છે. તેઓ સ્કન્ધ કહેવાય છે. સંસ્કૃત ભાષાનુસાર સ્કંધ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ રીતે છે स्कंदति धीयन्ते च पुष्यन्ते च इति स्कन्धा । પૃષોદરાદિ ગણથી આ શબ્દ સિદ્ધ થાય છે. સ્કંધત્વ રૂપ પરિણામને ન ત્યજનાર, સ્કધોનાજ બુદ્ધિકલ્પિત દ્વિ પ્રદેશી વિગેરે વિભાગ સ્કધ દેશ કહેવાય છે. અહીયાં स्कधदेशा. એવો જે બહુવચનાન્ત પ્રયોગ કર્યો છે તે એમ સૂચન કરવા માટે છે કે કોઇ અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધમાં અનન્ત દેશ પણ બની શકે છે, સ્કધમા મળેલા નિર્વિભાગ અંશને સ્કંધ પ્રદેશ પણ કહે છે અર્થાત્ જે પરમાણુ સ્કધ મળે છે તે સ્કધ પ્રદેશ કહેવાય છે. પરમ અણુ પરમાણુ કહેવાય છે. અર્થાત્ એવું પુદ્ગલ દ્રવ્ય કે જેના

णुपुद्गलाः स्कन्धत्वपरिणामरहिताः केवलाः परमाणवः, इत्यर्थः, 'ते समासओ पंचविहा पण्णत्ता' ते-स्कन्धादयश्चत्वारो रूप्यजीवाः, 'समासओ' समासतः-संक्षेपेण 'पंचविहा' पञ्चविधाः—पञ्चप्रकाराः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति 'तं जहा-वण्णपरिणया, गंधपरिणया, रसपरिणया, फासपरिणया, संठाणपरिणया' तद्यथा-वर्णपरिणताः १, गन्धपरिणताः २, रसपरिणताः ३, स्पर्शपरिणताः ४, संस्थानपरिणताः ५, तत्र वर्णतः परिणताः वर्णपरिणामभाजः वर्णपरिणताः, इत्येवं गन्धपरिणतादयोऽपि व्याख्येयाः ॥ (सू० ४)

सूलम्-'जे वण्णपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता तं जहा-कालवण्णपरिणया १, नील वण्णपरिणया २, लोहियवण्णपरिणया ३, हालिद्दवण्णपरिणया ४, सुक्किल्लवण्णपरिणया ५ जे गंधपरिणया ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा-सुब्भिगंधपरिणया य दुब्भिगंधपरिणया य। जे रसपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता तं जहा—तित्तरसपरिणया १, कडुयरसपरिणया २, कसायरस परिणया ३, अंबिलरसपरिणया ४, महुररसपरिणया ५, जे फासपरिणया ते अट्ठविहा पन्नत्ता तं जहा—कक्खडफासपरिणया १, मउयफासपरिणया २, गुरुयफासणया ३, लहुयफासपरिणया ४, सीयफासपरिणया ५, उसिणफासपरिणया ६, णिद्धफासपरिणया ७, लुक्खफासपरिणया ८, जे संठाणपरिणया ते पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-परिमंडल संठाणपरिणया १, वट्ट

ऐसा पुद्गल द्रव्य की जिसका विभाग संभव न हो, परमाणु कहलाता है। परमाणु स्कन्ध में मिला नहीं होता है। ऐसा समझना चाहिए।

ये चारों रूपी-अजीव संक्षेप से पांच प्रकार के कहे गए हैं। वे प्रकार ये हैं-वर्ण परिणत, गंध परिणत, रस परिणत, स्पर्श परिणत और संस्थान परिणत। जो वर्ण के रूप में परिणत हों, वे वर्ण परिणत कहलाते हैं। इसी प्रकार गंध परिणत आदि भी समझ लेना चाहिए।४।

વિભાગ અસંભવિત છે તે પરમાણુ કહેવાય છે પરમાણુ સ્કંધમાં મળેલ નથી હોતું- તે વિભિન્ન દ્રવ્ય હોય છે એમ સમજવું જોઇએ. ॥ ૪ ॥

संठाणपरिणया २, तंस संठाणपरिणया ३, चउरंससंठाण परिणया ४, आययसंठाणपरिणया' ५ ॥सू० ५॥

छाया—ये वर्णपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कालवर्णपरिणताः १ नीलवर्णपरिणताः २, लोहितवर्णपरिणताः ३, हारिद्रवर्णपरिणताः ४, शुक्ल-वर्णपरिणताः ५, ये गन्धपरिणता स्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—सुरभिगन्ध-परिणताश्च १, दुरभिगन्ध—दुर्गन्धपरिणताश्च २, ये रसपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा—तिक्तरसपरिणताः १, कटुकरसपरिणताः २, कषायरसपरिणताः ३, अम्लरसपरिणताः ४, मधुररसपरिणताः ५, ये स्पर्शपरिणतास्तेऽष्ट-

---

शब्दार्थ-(जे) जो (वण्णपरिणया) वर्ण रूप में परिणत हो (ते) वे (पंचविहा) पांच प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (काल वण्ण परिणया) काले वर्ण के रूप में परिणत (नील वण्णपरिणया) नील वर्ण के रूप में परिणत (लोहिय वण्णपरिणया) लाल वर्ण के रूप में परिणत (हालिद्दवण्णपरिणया) पीले वर्ण के रूप में परिणत (सुक्किल्लवण्णपरिणया) श्वेत वर्ण के रूप में परिणत (जे) जो (गंध परिणया) गंध रूप में परिणत (ते) वे (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं।(तं जहा) वह इस प्रकार (सुब्भिगंधपरिणया) सुगंध के रूप में परिणत (दुब्भिगंध परिणया) दुर्गंध के रूप में परिणत (जे) जो (रस परि-णया) रस के रूप में परिणत (ते) वे (पंचविहा) पांच प्रकार के (पण्णत्ता) कहे है (तं जहा) वह इस प्रकार है (तित्तरसपरिणया) तिक्त रस के रूप में परिणत (कडुयरसपरिणया) कडुवे रस के रूप में परिणत (कसाय रस-परिणया) कसैले रस के रूप में परिणत (अंबिल रस परिणया) खट्टे रस

શબ્દાર્થ–(जे) જે (वण्णपरिणया) વર્ણ રૂપમા પરિણત (ते) તેઓ (पंचविहा) પાંચ પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે. (तं जहा) તે આ રીતે (कालवण्णपरिणया) કાળા રંગના રૂપમા પરિણત (नीलवण्णपरिणया) વાદળી વર્ણના રૂપમાં પરિણત (लोहियवण्णपरिणया) લાલ રંગના રૂપમા પરિણત (हालिद्दवण्णपरिणया) પીળા રંગના રૂપમાં પરિણત (सुक्किल्लवण्णपरिणया) શ્વેત રંગના રૂપમાં પરિણત (जे) જે (गंधपरिणया) ગંધ રૂપમા પરિણત (ते) તેઓ (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (त जहा) તે આ રીતે (सुब्भिगंधपरिणया) સુગંધના રૂપમા પરિણત (दुब्भिगधपरिणया) દુર્ગંધના રૂપમા પરિણત (जे) જે (रसपरिणया) રસના રૂપમા પરિણત (ते) તેઓ (पंचविहा) પાંચપ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तित्तरसपरिणया) તિક્ત રસના રૂપમાં પરિણત (कडुयरसपरिणया) કડવા રસના રૂપમા પરિણત (कसायरसपरिणया) તુરા રસના રૂપમા પરિણત

विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-कर्कशस्पर्शपरिणताः, १, मृदुकस्पर्शपरिणताः २, गुरुकस्पर्शपरिणताः ३,लघुकस्पर्शपरिणताः ४, शीतस्पर्शपरिणताः ५, उष्णस्पर्शपरिणताः ६, स्निग्धस्पर्शपरिणताः ७, रूक्षस्पर्शपरिणताः ८, ये संस्थानपरिणतास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ता स्तद्यथा-परिमण्डलसंस्थानपरिणताः १, वृत्तसंस्थानपरिणताः २, त्र्यस्रसंस्थानपरिणताः ३,चतुरस्रसंस्थानपरिणताः ४, आयतसंस्थानपरिणताः, ५, (२५) ॥ सू० ५ ॥

रूप में परिणत (महुररसपरिणया) मिठे रस के रूप में परिणत (जे) जो (फासपरिणया) स्पर्श रूप में परिणत (ते) वे (अट्ठविहा) आठ प्रकार के (पन्नत्ता) कहे है (तं जहा) वह इस प्रकार (कक्खड फासपरिणया) कठोर स्पर्श के रूप में परिणत (मउय फासपरिणया) कोमल स्पर्श के रूप में परिणत (गरुयफासपरिणया) भारी स्पर्श के रूप में परिणत (लहुयफासपरिणया) हल्के स्पर्श के रूप में परिणत (सीयफास परिणया) शीत स्पर्श के रूप में परिणत (उसीण फासपरिणया) गर्म स्पर्श के रूप में परिणत (णिद्ध फासपरिणया) चिकने स्पर्श के रूप में परिणत (लुक्खफासपरिणया) रूखे स्पर्श के रूप में परिणत (जे) जो (संठाणपरिणया) संस्थान आकार रूप में परिणत (ते) वे (पंचविहा) पांच प्रकार के (पण्णत्ता) कहे (तं जहा) वह इस प्रकार है (परिमंडलसंठाणपरिणया) गोलाकार में परिणत (वट्ट संठाणपरिणया) चुडी के समान आकार में परिणत (तंस संठाण परिणया) तिकोने

(अंबिलरसपरिणया) ખાટા રસના રૂપમાં પરિણત (महुररसपरिणया) મીઠા રસના રૂપમાં પરિણત (जे) જે (फासपरिणया) સ્પર્શ રૂપમાં પરિણત (ते) તેઓ (अट्ठविहा) આઠ પ્રકારના (पन्नत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (कक्खडफासपरिणया) કઠોર સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત (मउयफासपरिणया) કોમલસ્પર્શના રૂપમાં પરિણત (गरुयफासपरिणया) ભારે સ્પર્શના રૂપમા પરિણત (लहुयफासपरिणया) હલકા સ્પર્શ રૂપે પરિણત (सीयफासपरिणया) શીત સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત (उसिणफासपरिणया) ગરમ સ્પર્શના રૂપમા પરિણત (णिद्धफासपरिणया) ચિકણા સ્પર્શના રૂપમા પરિણત (लुक्खफासपरिणया) ખરબચડા સ્પર્શના રૂપમાં પરિણત (जे) જે (संठाणपरिणया) સસ્થાન આકાર રૂપમા પરિણત (ते) તેઓ (पंचविहा) પાચ પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (परिमंडलसंठाणपरिणया) ગોળાકારમા પરિણત (वट्टसंठाणपरिणया) ચૂડીના સમાન આકારમાં પરિણત (तंससंठाणपरिणया) ત્રણ ખુણાના આકારમા પરિણત (चउरससंठाणपरिणया) ચતુરસ્ર આકરમાં પરિણત (आययसंठाणपरिणया) લાંબા આકારમાં પરિણત ॥ ૫ ॥

टीका—'जे वण्णपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता' ये वर्णपरिणताः—वर्णरूपतया परिणताः सन्ति, ते पञ्चविधाः-पञ्चप्रकाराः प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः 'तं जहा-कालवण्णपरिणया, णीलवण्णपरिणया, लोहियवण्णपरिणया, हालिद्दवण्णपरिणया, सुकिल्लवण्णपरिणया' तद्यथा-कृष्णवर्णपरिणताः कज्जलादिवत् नीलवर्णपरिणताः-मयूरग्रीवानील्यादिवत् लोहितवर्णपरिणताः-हिङ्गुलकादिवत् हारिद्रवर्णपरिणताः हरिद्रादिवत्, शुक्लवर्णपरिणताः शङ्खकर्पूरादिवत् 'जे गंधपरिणया ते दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-सुब्भिगंधपरिणया य, दुब्भिगंधपरिणयाय,, ये गन्धपरिणताः-गन्धपरिणामवन्तः सन्ति ते गन्धपरिणताः द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-सुरभिगन्धपरिणताश्च श्रीखण्डादिवत्, दुरभिगन्धपरिणताश्च लसुनादिवत्, चकारद्वयं परिणमनं प्रति विशेषाभाव ख्यापनार्थम्, एवञ्च यथाकथञ्चिद् अवस्थिताः सामग्रीवशतः सुरभिगन्धपरिणामं प्राप्नुवन्ति, तथा

आकार में परिणत (चउरंससंठाणपरिणया) चौकोर आकार में परिणत (आयथसंठाणपरिणया) लम्बे आकार में परिणत ॥८॥

टीकार्थ—वर्ण रूप में परिणत जो पुद्गल है, वे पांच प्रकार के कहे गए हैं-कोई कज्जल आदि के समान काले होते हैं, कोई मोर के गर्दन या नील आदि के समान नीले रंग के होते हैं, कोई हिंगलू आदि के समान लाल रंग के होते हैं, कोई हल्दी आदि के समान पीले रंग के होते हैं। जो पुद्गल गंध परिणत है, उनमें दो भेद होते हैं। यथा कोई चन्दन आदि के समान सुगन्ध वाले होते हैं और कोई लशुन आदि के समान दुर्गन्ध वाले होते हैं। दो चकार इस बात के सूचक है कि परिणमन में कोई विशेषता नहीं है। इस प्रकार कोई पुद्गल अनुकूल सामग्री मिलने से सुगंध परिणाम वाले हो जाते हैं और कोई

ટીકાર્થ—વર્ણના રૂપમા પરિણુત જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પાચ પ્રકારના કહેલા છે-કોઇ કાજળ આદિના સમાન કાળા રગના હોય છે, કોઇ મોરની ડોક અગર વાદળ આદિના સરખા વાદળી રગના હોય છે, કોઇ હિંગળો વિગેરેની જેમ લાલ રગના હોય છે, કોઇ હળદર વિગેરેની જેમ પીળા રંગના હોય છે જે પુદ્ગલો ગધ પરિણુત છે, તેઓમા બે ભેદ હોય છે જેમ કોઇ ચંદન વિગેરેની જેમ સુગધવાળા હોય છે અને કોઇ કોઇ લસણુ વિગેરેની સમાન દુર્ગન્ધ વાળાં હોય છે. બે ચ એ વાતના સૂચક છે કે, પરિણામમા કોઇ વિશેષતા નથી આ રીતે કોઇ પુદ્ગલ અનુકૂલ સાગ્રી મળતા સુગધિત પરિણામવાળા બની જાય છે અને કોઈ એવીજ સામગ્રી મળી જતા દુર્ગંધ વાળા બની જાય છે.

कथञ्चिदवस्थिता एव सामग्रीवशतो दुरभिगन्धपरिणाममपि प्राप्नुवन्ति, 'जे रस परिणया ते पंचविहा पण्णत्ता'-ये रसपरिणताः सन्ति ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-तित्तरसपरिणया, कडुयरसपरिणया,अंबिलरसपरिणया, महुर रस परिणया' तद्यथा -तिक्तरसपरिणताः निम्बादिवत्, कटुकरसपरिणताः सुण्ठ्यादिवत्, कषायरसपरिणताः हरितक्यादिवत्, अम्लरसपरिणताः धात्री फलादिवत्, मधुररसपरिणताश्च शर्करादिवत्, 'जे फासपरिणया ते अट्ठविहा पण्णत्ता,' ये स्पर्शपरिणता स्ते अष्टविधाः प्रज्ञप्ताः'तं जहा-कक्खडफासपरिणया, मउयफासपरिणया, गुरुयफासपरिणया, लहुयफासपरिणया, सीयफासपरिणया उसिणफासपरिणया णिद्धफासपरिणया, लुक्खफासपरिणया' तद्यथा-कर्कश परिणताः पाषाणादिवत्, मृदुकस्पर्शपरिणताः गुरुकस्पर्शपरिणताः वज्रादिवत्,

वैसी सामग्री मिलने पर दुर्गन्ध वाले बन जाते है।

जो पुद्गल रस-परिणत हैं, वे पांच प्रकार के हैं, यथा कोई नीम आदि के समान तिक्त रस वाले, कोई सोंठ आदि के समान कटुक (चरखे) रस वाले, कोई हरड आदि के समान कसैले रस वाले कोई इमली आदि के समान खट्टे रस वाले और कोई शक्कर आदि के समान मधुर रस वाले होते हैं।

जो पुद्गल स्पर्श परिणत हैं वे आठ प्रकार के हैं, जैसे कोई पाषाण आदि के समान कठोर स्पर्श वाले, कोई आककी रूई के समान कोमल स्पर्शवाले, कोई वज्र आदि के समान भारी, कोई सेमल की रूई के समान हल्के, कोई कदली वृक्ष आदि के समान

જે પુદ્ગલ રસ પરિણત છે, તેઓ પાચ પ્રકારના છે, જેમકે કોઈ લીમડા વિગેરેની જેમ કડવા રસવાળા, કોઈ સુંઠ વિગેરેની જેમ તીખા (ચટપટે તેવાં) રસ-વાળા, કોઈ હરડે વિગેરેની જેમ તુરા રસવાળા, તો કોઈ આંબલી વિગેરેની જેમ ખાટારસવાળા અને કોઈ તો સાકર વિગેરેની જેમ મીઠા (ગળ્યા) રસવાળા હોય છે.

જે પુદ્ગલો સ્પર્શ પરિણત છે તેઓ આઠ પ્રકારના છે, જેમ કે કોઈ પત્થર વિગેરેની સમાન કઠોર સ્પર્શ વાળા કોઈ આકડાના રૂની જેમ કોમળ સ્પર્શ વાળા, કોઈ વજ્ર, વિગેરેની જેમ ભારે, કોઈ સેમલના રૂની જેમ હલ્કા, કોઈ કેળ વિગેરેના ઝાડની જેમ ઠંડા, કોઈ અગ્નિ વિગેરેની જેમ ગરમ, કોઈ

लघुकस्पर्शपरिणताः शाल्मलीतूलादिवत्, शीतस्पर्शपरिणताः कदलीस्तम्भादिवत्, उष्णस्पर्शपरिणताः अनलादिवत् । स्निग्धस्पर्शपरिणताः कदलीस्तम्भादिवत्, रूक्ष स्पर्शपरिणताश्च भस्मादिवत्, 'ये संठाणपरिणया ते पंचविहा पन्नत्ता' ये संस्थान-परिणता एते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा–परिमंडलसंठाणपरिणया, वट्टसंठाणप-रिणया, तंससंठाण परिणया, चउरंससंठाणपरिणया आयतसंठाणपरिणया' तद्यथा-परिमण्डल संस्थानपरिणताः वलयादिवत्, वृत्तसंस्थानपरिणताः चक्रादिवत्, त्र्यंस संस्थानपरिणताः शृङ्गाटकादिवत्, चतुरंस संस्थानपरिणताः कुम्भिकादिवत्, एतानि च परिमण्डलादीनि संस्थानानी घनप्रतरभेदेन द्विविधानि भवन्ति, पुनः परिमण्ड-लवर्जितानि शेषाणि ओजः प्रदेशजनितानि युग्मप्रदेशजनितानीति द्विधा, तत्रो, त्कृष्टं परिमण्डलादि सर्वमनन्ताणुनिष्पन्न मसंख्यातप्रदेशावगाढं चेति प्रसिद्धमेव,

शीत, कोई अग्नि आदि के समान उष्ण कोई घृत आदि के समान चिकने और कोई राख आदि के समान रूखे स्पर्श वाले होते हैं।

संस्थान परिणत पुद्गल पांच प्रकार का है–यथा कोई वलय आदि के समान परिमंडल संस्थान अर्थात् आकार के होते हैं, कोई चक्र आदि के समान वृत्त आकार के होते हैं, कोई सिंघाडे के समान तिकोने आकार के, कोई कुंभिका आदि के समान चौकोर आकार के और कोई दण्ड आदि के समान आयत–लम्बे आकार के होते हैं। ये परिमंडल आदि आकार घन और प्रतर के भेद से दो प्रकार के होते हैं। इन में से परिमंडल को छोडकर शेष ओजः प्रदेश जनित तथा युग्म प्रदेश जनित के भेद से दो-दो प्रकार के हैं। उत्कृष्ट परि-मण्डल आदि सभी अनन्त परमाणुओं से निष्पन्न होते हैं और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहे हुए होते हैं। यह प्रसिद्ध ही

ઘી વિગેરેની સમાન ચીકણા અને કોઈ તો રખ્યા વિગરેની જેમ રૂક્ષ સ્પર્શ-વાળાં હોય છે.

સંસ્થાન પરિણત પુદ્ગલ પાંચ પ્રકારના છે-જેમકે કોઈ કડાં વિગરેની જેમ પરિમંડળ સસ્થાન અર્થાત્ આકારવાળા હોય છે, કોઈ ચક્ર વિગરે સરખા વૃત્ત (ગોળ) આકારના હોય છે, કોઈ તો ત્રિકોણ આકારના, કોઈ કુંભી વિગેરેની જેમ ચતુષ્કોણ આકારના અને કોઈ લાકડી વિગેરેની જેમ આયત–લાંબા આ-કારવાળાં હોય છે. આ પરિમંડળ વિગેરે આકાર ઘન અને પ્રતરના ભેદથી બે પ્રકારના બને છે. એમાથી પરિમંડલ સિવાય બાકીના ઓજ. પ્રદેશ જનિત તેમજ યુગ્મ પ્રદેશ જનિત પ્રદેશના ભેદથી બે બે પ્રકારના છે. ઉત્કૃષ્ઠ પરિમંડલ વિગરે બધાં અનન્ત પરમાણુઓથી બનેલા હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમા સ્થાન કરનારાં હોય છે. આવાત પ્રસિદ્ધ જ છે. જઘન્ય

जघन्यन्तु प्रतिनियत संख्यकपरमाण्वात्मकम्, तच्च नानिर्दिष्टं विज्ञातुं शक्यते इति शिष्यानुग्रहाय तत्प्रदर्श्यते–तत्र ओजः प्रदेशप्रतरवृत्तं पञ्चपरमाणुनिष्पन्नं पञ्चाकाशप्रदेशावगाढं च, तथाहि–एकः परमाणुर्मध्ये स्थाप्यः, चत्वारः पूर्वादिषु चतसृषु दिक्षु क्रमेण स्थापनीयाः, स्थापना ∴ युग्मप्रदेशप्रतरवृत्तं द्वादश परमाण्वात्मकं द्वादशप्रदेशावगाढं च, तत्र निरन्तरं चत्वारः परमाणवश्चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेषु रुचकाकारेण संस्थाप्याः, ततस्तत् परिक्षेपेण शेषा अष्टौ स्थाप्याः ∴ इति स्थापना, ओजः प्रदेशं घनवृत्तं सप्तप्रदेशावगाढं च, तच्चैवं तत्रैव पञ्चप्रदेशे प्रतरवृत्ते मध्यस्थितस्य परमाणो रुपरिष्टा दधस्ताच्च एकैकोऽणुरवस्थाप्यः,

---

है। जघन्य स्थिति प्रतिनियत संख्या वाले परमाणुओं से निष्पन्न होता है। निर्देश किये बिना वह जाना नहीं जा सकता अतएव शिष्यों के अनुग्रह के लिए उसे दिखलाते हैं—

ओजः प्रदेश प्रतर वृत्त पांच परमाणुओं का बना होता है और पांच आकाश प्रदेशों में अवगाढ होता है। वह इस प्रकार–एक परमाणु मध्य में रख देना चाहिए और चार परमाणु पूर्व आदि चार दिशाओं में क्रम से रखने चाहिए। (उसकी स्थापना संस्कृत टीका में दीगई है) सो वहां देख लेना।

युग्म प्रदेश प्रतर वृत्त बारह परमाणुओं का बना होता है और बारह आकाश प्रदेशों में अवगाढ होता है। उसे समझने के लिए चार परमाणु चार आकाश प्रदेशों में रुचक के आकार में स्थापित करने चाहिए। फिर उनके चारों ओर शेष आठ प्रदेशों की स्थापना करनी चाहिए।

સ્થિતિપ્રતિનિયત સંખ્યાવાળાં પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થાય છે. નિર્દેશ કર્યા સિવાય તે જાણી શકતા નથી એથીજ શિષ્યો પર અનુગ્રહ કરવા માટે અને બતાવે છે—

ઓજઃ પ્રદેશ પ્રતરવૃત્ત પાંચ પરમાણુઓથી બનેલ હોય છે અને પાચ આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહિત થયેલા હોય છે. તે આ રીતે–એક પરમાણુ મધ્યમા મૂકવો અને ચાર પરમાણુ પૂર્વ આદિ ચાર દિશાઓમા અનુક્રમે મૂકવા જોઇએ. તેની સ્થાપના સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ જોઈ લેવી.

યુગ્મ પ્રદેશ પ્રતરવૃત્ત બાર મંડલોનુ બનેલું હોય છે અને બાર આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ હોય છે તેને સમજવા માટે ચાર પરમાણુ ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં રૂચકના આકારમાં સ્થાપિત કરવા જોઈએ, પછી તેની ચારે બાજુ શેષ આઠ પ્રદેશોની સ્થાપના કરવી જોઈએ.

तत एवं सप्तप्रदेशं भवति, युग्मप्रदेशं घनवृत्तं द्वात्रिंशत् प्रदेशं द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं च, तच्चैवं-पूर्वोक्तद्वादश प्रदेशात्मकस्य प्रतरवृत्तस्योपरि-द्वादश, तत उपरिष्टादधश्चान्ये चत्वारश्चत्वारः परमाणवः स्थापनीया इति, ओजः प्रदेशं प्रतरत्र्यस्रं त्रिप्रदेशं त्रिप्रदेशावगाढश्च, तच्चैवं-पूर्वं तिर्यग्अणुद्वयं स्थाप्यम्, तत आद्यस्याधः एकाऽणुः स्थाप्यः, स्थापना- ⁰₀ ⁰ इति, युग्मप्रदेशं प्रतरत्र्यस्रं षट् परमाणुनिष्पन्नं षट्प्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यग्निरन्तरं त्रयः परमाणवो न्यसनीयाः,

---

इसकी स्थापना (यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) ओज प्रदेश घनवृत सात प्रदेशों का होता है और सात प्रदेशों में अवगाढ होता है। वह इस प्रकार है-पांच-प्रदेश वाले प्रतर वृत्त के मध्य में जो परमाणु अवगाढ है, उसके उपर और नीचे एक-एक प्रदेश स्थापित करने से उसका आकार बन जाता है। युग्म प्रदेश घनवृत्त बत्तीस प्रदेशों का होता है और बत्तीस आकाश प्रदेशों में उसका अवगाहन होता है। उसकी स्थापना इस प्रकार की जाती है-उपर जो बारह प्रदेशी प्रतर वृत्त दिखलाया है, उसके उपर बारह परमाणु और उसके नीचे अन्य चार-चार परमाणु स्थापित करने चाहिए।

ओजः प्रदेश प्रतर त्रिकोण तीन प्रदेशों में स्थित और तीन प्रदेशों वाला होता है। वह इस प्रकार हैं—

पहले दो अणु तिर्छे स्थापित कर दिया जाएँ और फिर पहले के नीचे एक अणु और स्थापित कर दिया जाय। उसकी आकृति

તેની સ્થાપના (સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ, જોઈ લેવી) ઓજ પ્રદેશ ઘનવૃત્ત સાત પ્રદેશો ના બને છે અને સાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ હાય છે તે આ રીતે છે—પાંચ પ્રદેશવાળા પ્રતર વૃત્તની વચમાં જે પરમાણુ અવગાઢ છે, એના ઉપર અને નીચે એક એક પ્રદેશ સ્થાપિત કરવાથી તેનો આકાર બનીજાય છે

યુગ્મ પ્રદેશ ઘનવૃત્ત બત્રીસ પ્રદેશોનો હોય છે અને બત્રીસ આકાશ પ્રદેશોમાં તેનું અવગાહન થાય છે. તેની સ્થાપના આ પ્રકારે કરાય છે—ઉપર જે બાર પ્રદેશી પ્રતર વૃત્ત દેખાડયું છે, તેના ઉપર બાર પરમાણુ અને તેના નીચે અન્ય ચાર ચાર પરમાણુ સ્થાપિત કરવા જોઇએ.

ઓજ પ્રદેશ પ્રતર ત્રિકોણુ ત્રણ પ્રદેશોમાં રહેલ અને ત્રણ પ્રદેશો વાળા હોય છે તે આ રીતે છે —

પહેલા બે અણુ તિર્છા સ્થાપિત કરી દેવા જોઈએ અને તે પછી પ્રથમની નીચે એક અણુ બીજુ મૂકવામા આવે છે તેની આકૃતિ

ततः प्रथमाऽधः उपर्यधोभावेन अणुद्वयं न्यस्यम्, द्वितीयस्याधः एकोऽणुः स्थाप्यः °° °° ° ओजः प्रदेशं घनत्र्यस्रं पञ्चत्रिंशत् परमाणु निष्पन्नं, पञ्चत्रिंशत्प्रदेशा ° वगाढंच, तच्चैवं तिर्यग्निरन्तराः पञ्चपरमाणवो न्यस्याः, तेषाञ्चाधोऽधः क्रमेण तिर्यगेव चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चेति पञ्चदशात्मकः प्रतरो जातः, स्थापना– °° °° °° °° ° अस्यैव प्रतरस्योपरि सर्वपङ्क्तिष्वन्त्यान्त्य परित्यागेन दशात्मकः °° °° ° प्रतरः–स्थापना– °° °° °° ° तथैव तदुपर्युपरि षट्त्रय एकश्चेति ° क्रमेण अणवः स्थाप्याः, °° ° स्थापना त्रयं °° °° ° °° ° ° एते चतु स्थापनान्तरर्गताः मिलिताः सन्तः पञ्चत्रिंशद् ° भवन्ति, युग्मप्रदेशं घन-

(यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) युग्म प्रदेश प्रतर त्रिकोण छह परमाणुओं से बनता है और छह प्रदेशों में अवगाढ होता है। उसमें तीन परमाणु तिर्छे रखना चाहिए। तत्पश्चात् प्रथम परमाणु के नीचे दो परमाणु एक दूसरे से ऊपर-नीचे रखना चाहिए और फिर दूसरे के नीचे एक परमाणु रख देना चाहिए। इसकी आकृति यों बनती है–(यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) ओज प्रदेश घन वृत्त त्रिकोण पैंतीस परमाणुओं से निष्पन्न होता है और वह पैंतीस प्रदेशों में अवगाढ होता है। जैसे–एक कतार में पांच परमाणुओं की स्थापना की जाय, उनके नीचे-नीचे क्रम से कतार के रूप में ही चार, तीन, दो और एक परमाणु रखना जाय। ये सब मिलकर पन्द्रह हुए। इनकी स्थापना (यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति से देख लेना) इसी प्रतर के ऊपर सब पंक्तियों में अन्तिम को छोडकर दश का प्रतर स्थापित करना चाहिए।

સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) યુગ્મ પ્રદેશ પ્રતર ત્રિકોણ છ પરમાણુઓથી બને છે અને છએ પ્રદેશમા અવગાઢ થાય છે· એમાં ત્રણ પરમાણુ તિર્યક્ રાખવાં જોઇએ ત્યારબાદ પ્રથમ પરમાણુની નીચે બે પરમાણુ એક બીજાના ઉપર—નીચે રાખવા જોઇએ અને પછી બીજાની નીચે એક પરમાણુ રાખી દેવું જોઇએ (અહી સસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) ઓજ પ્રદેશ ઘનવૃત્ત ત્રિકોણ પાંત્રીસ પરમાણુઓથી નિષ્પન્ન થાય છે અને તે પાંત્રીસ પ્રદેશમા અવગાઢ થાય છે જેમકે–એક કતારમાં પાચ પરમણુઓની સ્થાપના કરવી તેઓની નીચે નીચે ક્રમથી કતારના આકારમા ચાર, ત્રણ, બે અને એક પરમાણુ મૂકવા આ બધા મળીને પંદર થાય. એની સ્થાપના (અહી સસ્કૃત ટીકામાં આપેલ અકૃતિ જોઇ લેવી) આ પ્રતરના ઉપર બધી પક્તિઓમાં અન્તિમને છોડીને દશનો પ્રતર સ્થાપિત

त्र्यस्रं चतुष्परमाण्वात्मकं चतुष्प्रदेशावगाढं च प्रतरत्र्यस्रस्यैव त्रिप्रदेशात्मकस्य सम्बन्धिनः एकस्य अणोरूपर्येकोऽणुः स्थाप्यः, ततो मिलिताश्चत्वारो भवन्ति, ओजः प्रदेशं प्रतरचतुरस्रं नव परमाण्वात्मकं नवप्रदेशावगाढं च, तत्र तिर्यग्निरन्तरं त्रिप्रदेशास्तिस्रः पङ्क्तयोऽन्यस्याः, स्थापना- ⁘ ⁘ ⁘ इति, युग्मप्रदेशं प्रतरचतुरस्रं चतुष्परमाण्वात्मकं चतुष्प्रदेशावगाढंच, ° ° तत्र तिर्यग्द्विप्रदेशे द्वे पङ्क्ती-स्थापनीये, स्थापना- ⁚ ⁚ इति, ओजः प्रदेशं घनचतुरस्रं सप्तविंशति परमाण्वा-

उसकी स्थापना-(यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) फिर उसके उपर छह, तीन और एक परमाणु की स्थापना करनी चाहिए, यथा (यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) इन चारों स्थापनाओं के परमाणु मिलाकर पैंतीस होते हैं,। युग्म प्रदेश घन त्रीकोण चार प्रदेशों का होता है और चार प्रदेशों में अवगाढ होता है। तीन प्रदेश वाले प्रतर त्रिकोण के एकअणु के उपर एक स्थापित किया जाता है। अतः मिलकर चार हो जाते हैं, ओजः प्रदेश प्रतर चतुरस्र नौ परमाणुओं का होता है और नौ प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसमें तीत-तीन अणुओं की तीन पंक्तियां स्थापित की जाती है, उसकी स्थापना (यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) युग्म प्रदेश प्रतर चतुष्कोण चार परमाणुओं से बनता है और चार प्रदेशों से अवगाढ होता है। इसमें दो-दो प्रदेशों की दो पंक्तियाँ उपर नीचे स्थापित करनी चाहिए।

કરવો જોઇએ તેની સ્થાપના (અહી સસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) પછી તેના ઉપર છ, ત્રણ અને એક પરમાણુની સ્થાપના કરવી જોઇએ, જેમકે-(અહીં સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) આ ચારે સ્થાપનાઓના પરમાણુ મળીને પાંત્રીસ થાય છે, યુગ્મપ્રદેશ ઘન ત્રિકોણુ ચાર પ્રદેશોના બને છે અને ચાર પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે. ત્રણ પ્રદેશવાળા પ્રતર ત્રિકોણુના એક અણુના ઉપર એક અણુ મૂકવાથી થાય છે તેથી બધા મળીને ચાર થઇ જાય છે, ઓજ. પ્રદેશ પ્રતર ચતુરસ્ર નવ પરમાણુઓના બને છે અને નવ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે. એમાં ત્રણ ત્રણ અણુઓની ત્રણ પંક્તિયો મૂકાય છે તેની સ્થાપના (અહીં સસ્કૃત ટીકામા આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) યુગ્મપ્રદેશ પ્રતર ચતુષ્કોણુ ચાર પરમાણુઓના બને છે અને ચાર પ્રદેશોથી અવગાઢ હોય છે. એમા બે બે પ્રદેશોની બે પંક્તિયોં ઉપર નીચે મૂકવી જોઇએ.

त्मकं सप्तविंशति प्रदेशावगाढंच, तत्र नवप्रदेशात्मकस्यैव पूर्वोक्तस्य प्रतरस्याधः उपरि च नवनवप्रदेशाः, ततः सप्तविंशतिप्रदेशात्मक मोजः प्रदेशं घनचतुरस्रं भवति, अस्यैव युग्म प्रदेशं घनचतुरस्रमष्ट परमाण्वात्मकमष्टप्रदेशावगाढं च, तच्चैव-चतुष्प्रदेशात्मकस्य पूर्वोक्तस्य प्रतरस्योपरि चत्वारोऽन्ये परमाणवो न्यसनीयाः, ओजः प्रदेशं श्रेण्यायतं त्रिपरमाणु त्रिप्रदेशावगाढश्च, तत्र तिर्यग्निरन्तरं त्रयः परमाणवोन्यसनीयाः, स्थापना-००० इति, युग्मप्रदेशं श्रेण्यायतं द्विपरमाणु द्विप्रदेशावगाढं च, तथैव परमाणुद्वयं न्यसनीयम्, स्थापना ° ° इति, ओजः प्रदेशं प्रतरा-

---

यथा-(यहाँ संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) ओजः प्रदेश घन चतुष्कोण सत्ताईस परमाणुओं से बनता है औ। सत्ताईस प्रदेशों से ही अवगाढ होता है। पूर्वोक्त नौ प्रदेशों वाले प्रतर के नीचे और उपर नौ नौ प्रदेशों की स्थापना करनी चाहिए।

इससे सत्ताईस प्रदेशों वाला ओजः प्रदेश घन चतुष्कोण बनता है। इसी का युग्म प्रदेश घन चतुष्कोण आठ परमाणुओं का होता है और आठ प्रदेशों में अवगाढ होता है, जैसे चार प्रदेशों वाले पूर्वोक्त प्रतर के ऊपर चार अन्य परमाणु स्थापित करना चाहिए। ओजः प्रदेश श्रेण्यायत तीन परमाणुओं का होता है और तीन ही प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसमें तिर्छे तीन परमाणु स्थापित करना चाहिए। (यहाँ संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) युग्म प्रदेशों के श्रेण्यायत दो परमाणुओं का होता है और दो प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसमें पूर्वोक्त प्रकार से दो परमाणु स्थापित करना चाहिए, यथा-

---

જેમકે-(અહીં સસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) ઓજઃ પ્રદેશ ઘન ચતુષ્કોણ ૨૭ સત્યાવીસ પરમાણુઓનો બને અને સત્યાવીશ પ્રદેશોથી અવગાઢ થાય છે પ્રથમ કહેલ નવ પ્રદેશો વાળા પ્રતરની નીચે અને ઉપર નવ નવ પ્રદેશોની સ્થાપના કરવી જોઇએ.

આ સત્યાવીસ પ્રદેશો વાળો ઓજ. પ્રદેશ ઘન ચતુષ્કોણ બને છે. એનો યુગ્મ પ્રદેશ ઘન ચતુષ્કોણ આઠ પરમાણુઓનો હોય છે અને આઠ પ્રદેશોમાં અવગાઢ (વ્યાપ્ત) હોય છે, જેમકે-ચાર પ્રદેશો વાળા પૂર્વોક્ત પ્રતરના ઉપર ચાર અન્ય પરમાણુ મૂકવા જોઇએ. ઓજ. પ્રદેશ શ્રેણ્યાયત ત્રણ પરમાણુઓનો બને છે અને ત્રણજ પ્રદેશોમાં અવગાઢ હોય છે. એમા તિર્છા ત્રણ પરમાણુ સ્થાપિત કરવા જોઇએ. (અહીં સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઇ લેવી) યુગ્મ પ્રદેશમાં શ્રેણ્યાયત બે પરમાણુઓનુ બને છે અને બે પ્રદેશોમાં અવગાઢ હોય છે. એમા પૂર્વોક્ત પ્રકારે બે પરમાણુઓ મૂકવા જોઇએ.

यतं पञ्चदश परमाण्वात्मकं, पञ्चदश प्रदेशावगाढंच, तत्र पञ्च प्रदेशात्मिकास्तिस्रः पङ्क्तयस्तिर्यक् स्थाप्याः, स्थापना– ○○ ○○ ○○ ○○ ○○ इति, युग्मप्रदेशं प्रतरायतं षट्परमाण्वात्मकं षट्प्रदेशावगाढंच, ○ ○ ○ ○ ○ तत्र त्रिप्रदेशं पंक्तिद्वयं स्थाप्यम् स्थापना– ○○ ○○ ○○ इति, ओजः प्रदेशं घनायतं पञ्च चत्वारिंशत् परमाण्वात्मकं तावत् प्रदेशावगाढंच, तत्र पूर्वोक्तस्यैव प्रतरायतस्य पञ्चदशप्रदेशात्मकस्याधः उपरि तथैव पञ्चदश परमाणवो न्यसनीयाः, युग्मप्रदेशं घनायतं द्वादश परमाण्वात्मकं द्वादश प्रदेशावगाढंच, तत्र पूर्वोक्तस्य षट्प्रदेशस्य प्रतरायतस्योपरि तथैव तावन्तः परमाणवो न्यसनीयाः, प्रतरपरिमण्डलं विंशति परमाण्वात्मकं

(यहाँ संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) ओजः प्रदेश प्रतरायत पन्द्रह परमाणुओं का होता है और पन्द्रह प्रदेशों में अवगाढ होता है इसमें पाँच-पाँच प्रदेशों की तिर्छी तीन पंक्तियाँ स्थापित की जाती है उनकी स्थापना (यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) युग्म प्रदेश प्रतरायत छह परमाणुओं का होता है और छह प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसमें तीन-तीन प्रदेशों की दो पंक्तियां स्थापित करनी चाहिए, यथा (यहां संस्कृत टीका में दि हुई आकृति देख लेना) ओजः प्रदेश घनायत पैंतालीस परमाणुओं का होता है और पैंतालीस प्रदेशों में अवगाढ होता है।

पूर्वोक्त पन्द्रह प्रदेशों के नीचे और उपर उसी प्रकार पन्द्रह-पन्द्रह परमाणु स्थापित करना चाहिए। युग्म प्रदेश घनायत बारह परमाणुओं का होता है और बारह प्रदेशों में अवगाढ होता है। पूर्वोक्त छह प्रदेशों वाले प्रतरायत के उपर उसी प्रकार छह परमाणु स्थापित करना चाहिए। प्रतर परिमंडल वीस परमाणुओं का होता है और वीस

જેમકે–(અહીં સંસ્કૃત ટીકામાં આપેલ આકૃતિ જોઈ લેવી) ઓજઃ પ્રદેશ પ્રતરાયત ૫ંદર પરમાણુઓના બને છે અને ૫ંદર પ્રદેશોમા અવગાઢ થાય છે. એમા પાચ પાચ પ્રદેશોની ત્રણ ૫ંક્તિયો મૂકવામા આવે છે. તેઓની સ્થાપના (અહીં સંસ્કૃત ટીકામા આપેલ આકૃતિ જોઈ લેવી) યુગ્મ પ્રદેશ પ્રતરાયત છ પરમાણુઓનો બને છે અને છ પ્રદેશોથી અવગાઢ થાય છે. એમા ત્રણ ત્રણ પ્રદેશોની બે બે ૫ંક્તિયો સ્થાપિત કરવી જોઈએ, જેમકે (અહીં સંસ્કૃત ટીકામા આપેલ આકૃતિ જોઈ લેવી) ઓજ પ્રદેશ ઘનાયત પીસ્તાલીશ પરમાણુ-ઓનો બને છે. અને પીસ્તાલીશ પ્રદેશોમા અવગાઢ થાય છે. પૂર્વોકત ૫ંદર પ્રદેશોની નીચે અને ઉપર તેવીજ રીતે ૫ંદર ૫ંદર પરમાણુની સ્થાપના કરવી જોઈએ. યુગ્મ પ્રદેશ ઘનાયત બાર પરમાણુનો બને છે, અને બાર પ્રદેશોમા અવગાઢ થાય છે. પૂર્વોકત છ પ્રદેશોવાળા પ્રતરાયતના ઉપર એજ રીતે છ

विंशति प्रदेशावगाढं च, तच्चैव-प्राच्यादिषु चतसृषु दिक्षु प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारः परमाणवः स्थाप्याः विदिक्षु च प्रत्येकमेकैकः परमाणुः, स्थाप्यः घनपरिमण्डलं चत्वारिंशत् प्रदेशावगाढं चत्वारिंशत्परमाण्वात्मकं च, तत्र तस्या एव विंशतेरूपरि तथैव अन्या विंशतिः स्थापनीयाः, तथा चोक्तम्-उत्तराध्ययननिर्युक्तिगाथाभिः-

गाथा—'परिमडलेय वट्टे तंसे चउरंसे आयए चेव ।
घण पयरपढमवज्जं ओजपएसे य जुम्मे य' ॥१॥
'पंचग वारसगं खलु सत्तग वत्तीसगं च वट्टम्मि ।
तिय छक्कपणगतीसा चत्तारि य होंति तंसम्मि' ॥२॥
'नव चेव तथा चउरो सत्तावीसाय अट्ठ चउरंसे ।
तिग दुगपन्नरसेव य छच्चेव य आयए होंति' ॥३॥
'पणयाला वारसगं तह चेव य आययम्मि संठाणे ।
वीसा चत्तालीसा परिमंडलए य संठाणे' ॥४॥ इत्यादि,
परिमण्डलश्च वृत्तं त्र्यस्रं चतुस्र मायतं चैव ।
प्रथमवर्जेषु ओजः प्रदेशानि युग्मानि च' ॥१॥

प्रदेशों में अवगाढ होता है ।

वह इस प्रकार-पूर्व आदि चारों दिशाओं में चार-चार परमाणु स्थापित किये जाते हैं। और विदिशाओं से प्रत्येक में एक-एक परमाणु स्थापित किया जाता है। घन परिमंडल चालीस परमाणुओं का होता है और चालीस प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसमें पूर्वोक्त वीस परमाणुओं के ऊपर उसी प्रकार वीस परमाणु स्थापित करना चाहिए । उत्तराध्ययन की निर्युक्ति की गाथाओं में कहा है-

परिमंडल, वृत्त, त्रिकोण, चतुष्कोण, और आयत, ये पांच संस्थान

પરમાણુ સ્થાપિત કરવા જોઈએ પ્રતર પરિમડલ ૨૦ વીસ પરમાણુઓનો બને છે અને ૨૦ વીસ પ્રદેશોમા અવગાઢ-વ્યાપ્ત થાય છે.

તે આ પ્રકારે-પૂર્વ વિગેરે ચારે દિશાઓમા ચાર ચાર પરમાણુની સ્થાપના કરવી જોઈએ. અને વિદિશાઓ (ખૂણાઓ) માં પ્રત્યેકમાં એક એક પરમાણુ મૂકાય છે ઘન પરિમડલ ચાલીસ પરમાણુઓનો બને છે અને ચાલીસ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે તેમા પ્રથમ કહેલ ૨૦ પરમાણુઓની ઉપર એજ રીતે ૨૦ પરમાણુ ઓનુ સ્થાપન કરવુ જોઈએ. ઉત્તરાધ્યયનની નિર્યુક્તિની ગાથાઓમા કહ્યુ છે—

પરિમંડલ, વૃત્ત, ત્રિકોણ ચતુષ્કોણ, અને આયત આ પાંચ સંસ્થાન બને

'पञ्चकं द्वादशकं खलु सप्तकं द्वात्रिंशच्च वृत्ते ।
त्रिकं षट्कं पञ्चत्रिंशच्चत्वारश्च भवन्ति त्र्यस्रे' ॥२॥
'नव चैव तथा चत्वारः सप्तविंशतिश्चाष्टौ चतुरस्रे ।
त्रिकं द्विकं पञ्चदशैव च षट् चैवायते भवन्ति ॥३॥
'पञ्च चत्वारिंशद् द्वादशकं तथा चैव चायते भवन्ति ।
विंशति श्चत्वारिंशत् परिमण्डले च संस्थाने ॥४॥इति॥सू०५॥

अथैषां वर्णादीनामेव परस्परं संवेधमाह—'जे वण्णओ' इत्यादि ।

मूलम्—'जे वण्णओ कालवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणयावि१' दुब्भिगंधपरिणयावि २, रसओ तित्तरसपरिणयावि कडुयरसपरिणयावि२, कसायरसपरिणयावि३, अंबिलरसपरिणयावि४, महुररसपरिणयावि ५ । फासओ कक्खडफासपरिणयावि१, मउयफासपरिणयावि २, गुरुयफासपरिणयावि ३, लहुय-

होते हैं। इनके दो–दो–भेद हैं, घन और प्रतर । प्रथम अर्थात् परिमंडल संस्थान को छोड़कर शेष चार के ओजः प्रदेश निष्पन्न और युग्म प्रदेश निष्पन्न, ये दो–दो भेद होते हैं ॥१॥

वृत्त संस्थान में पाँच, बारह, सात और बत्तीस होते हैं । तीन छह, पैतीस और चार त्रिकोण में होते हैं ॥२॥

नौ, चार, सत्ताईस और आठ चतुष्कोण से होते हैं, तीन, दो, पन्द्रह और छह आयत संस्थान में होते हैं ॥३॥

पैंतालीस और बारह आयत में तथा बीस और चालीस परिमंडल में होते हैं ॥४॥ ॥सू० ४॥

છે. તેઓના બે–બે ભેદ છે,–ઘન અને પ્રતર પ્રથમ અર્થાત્ પરિમંડલ સંસ્થાન ને ત્યજીને શેષ ચારના ઓજઃ પ્રદેશ નિષ્પન્ન અને યુગ્મ પ્રદેશ નિષ્પન્ન એ બે-બે ભેદ બને છે. ॥૧॥

વૃત સંસ્થાનમાં પાંચ, બાર, સાત અને બત્રીસ ભેદો હોય છે. ત્રણ, છ, પાંત્રીસ અને ચાર ત્રિકોણમાં હોય છે. ॥૨॥

નવ, ચાર, સત્યાવીસ અને આઠ ચતુષ્કોણમા બને છે, ત્રણ, બે, પંદર અને છ આયત સંસ્થાનમાં હોય છે ॥૩॥

પીસ્તાલીસ અને બાર આયતમાં, તથા વીસ અને ચાલીસ, પરિમંડલમાં હોય છે ॥૪॥ ॥સૂ૦ ૪॥

फासपरिणयावि ४, सीयफासपरिणयावि ५, उसिणफासपरिणयावि ६, णिद्धफासपरिणयावि ७, लुक्खफासपरिणयावि ८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि१, वट्टसंठाणपरिणयावि२, तंस संठाणपरिणयावि३, चउरंस संठाणपरिणयावि४, आययसंठाणपरिणयावि ५ (२०)।

जे वण्णओ नीलवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणयावि१, दुब्भिगंधपरिणयारिणयावि २। रसओ तित्तरसपरिणयावि१, कडुयरसपरिणयावि२, कसायरसपरिणयावि३, अंबिलरसपरिणयावि४, महुरसपरिणयावि५। फासओ कक्खडफासपरिणयावि१, मउयफासपरिणयावि२, गुरुयफासपरिणयावि३, लहुयफासपरिणयावि४, सीयफासपरिणयावि५, उसिणफासपरिणयावि६, णिद्धफासपरिणयावि ७, लुक्खफासपरिणयावि ८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि१, वट्टसंठाणपरिणयावि२, तंस संठाणपरिणयावि ३, चउरंससंठाणपरिणयावि४, आययसंठाणपरिणयावि ५ (१०)।

जे वण्णओ लोहियवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणयावि १, दुब्भिगंधपरिणयावि २, रसओ तित्तरसपरिणयावि १, कडुयरसपरिणयावि २, कसायरसपरिणयावि ३, अंबिलरसपरिणयावि४, महुररसपरिणयावि५। फासओ कक्खडफासपरिणयावि१, मउयफासपरिणयावि२, गुरुयफासपरिणयावि ३, लहुय फासपरिणयावि४, सीयफासपरिणयावि५, उसिणफासपरिणयावि६, णिद्धफासपरिणयावि७, लुक्खफासपरिणयावि८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि४, आययसंठाणपरिणयावि५। (१०)

जे वण्णओ हालिद्दवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणयावि१ दुब्भिगंधपरिणयावि । रसओ तित्तरसपरिणयावि१, कडुयरसपरिणयावि२, कसायरसपरिणयावि३, अंबिलरसपरिणयावि४, महुररसपरिणयावि ५। फासओ कक्खडफासपरिणयावि१, मउयफासपरिणयावि २, गुरुयफासपरिणयावि ३, लहुयफासपरिणयावि ४, सीयफासपरिणयावि ५, उसिणफासपरिणयावि ६, णिद्धफासपरिणयावि ७, लुक्खफासपरिणयावि ८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि १, वट्टसंठाणपरिणयावि २, तंससंठाणपरिणयावि ३, चउरंससंठाणपरिणयावि ४, आययसंठाणपरिणयावि ५ । (२०)।

जे वण्णओ सुक्किल्लवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणयावि१, दुब्भिगंधपरिणयावि२। रसओ तित्तरसपरिणयावि१, कडुयरसपरिणयावि२, कसायरसपरिणयावि३, अंबिलरसपरिणयावि४, महुरसपरिणयावि५। फासओ कक्खडफासपरिणयावि १, मउयफासपरिणयावि२, गुरुयफासपरिणयावि३, लहुयफासपरिणयावि४, सीयफासपरिणयावि५, उसिणफासपरिणयावि६, णिद्धफासपरिणयावि७, लुक्खफासपरिणयावि ८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणयावि१, वट्टसंठाणपरिणयावि२, तंससंठाणपरिणयावि३, चउरंससंठाणपरिणयावि५। (२००) ॥सू० ६॥

छाया--ये वर्णतः कालवर्णपरिणतास्ते गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि

अब पूर्वोक्त वर्ण, गंध, रस, स्पर्श और संस्थानों के पारस्परिक सम्बन्ध-परिचय की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं।

सूत्रार्थ-(जे) जो (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया) काले परि

હવે પૂર્વોક્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનોના પારસ્પરિક સમ્બન્ધ-પરિણામની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે

સૂત્રાર્થ-(जे) જે (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया) કાળા પરિણમન વાળાં છે

१, दुरभि गन्धपरिणता अपि २। रसतः तिक्तरसपरिणता अपि १, कटुकरस-परिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि ४, मधुररस परिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुक स्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि

णमन वाले हैं (ते) वे (गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गन्ध परिणाम वाले भी हैं

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस परिणमन वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणमन वाले भी हैं (कसाय-रसपरिणया वि) कषाय रस परिणमन वाले भी हैं (अंबिलरस परि-णया वि) खट्टे रस परिणामन वाले भी हैं (महुररस परिणया वि) मधुर रस परिणमन वाले भी हैं

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (गरुयफास परिणया वि) गुरु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (सीयफास-परिणया) शीत स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध अर्थात् चिकने परिणाम वाले भी हैं (लुक्खफास परिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणाम वाले भी हैं।

(ते) તેઓ (गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણમનવાળા છે (दुब्भि-गंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણમનવાળા છે (रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણમનવાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કટુક રસ પરિણમનવાળાં પણ છે (कसाय रसपरिणया वि) કષાય રસ પરિણમન વાળા પણ છે (अंबिलरस-परिणया वि) ખાટા રસ પરિણમન વાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મીઠારસ પરિણામી પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણત પણ (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ (उसिणफास-परिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે. (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ અર્થાત્ ચીકણા સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે

५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि ७, रूक्ष स्पर्शपरिणता अपि ८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि १, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि २, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि ३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि ४, आयत संस्थानपरिणता अपि ५ ॥२०॥

ये वर्णतो नीलवर्णपरिणता स्ते गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि १, दुरभिगन्धपरिणता अपि २। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि १, कटुकरसपरिणता अपि कषायरसपरिणता अपि ३, अम्लरसपरिणता अपि ४, मधुररसपरिणता

(संठाणओ) संस्थानसे (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल आकार रूप परिणत भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त आकार रूप परिणत भी है (तंससंठाण परिणया वि) त्रिकोण आकार रूप परिणत भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चौकोर आकार रूप परिणत भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत–लम्बे आकार रूप परिणत भी हैं–२०

(जे) जो (वण्णओ) वर्ण से (नीलवण्णपरिणया) नीले वर्ण के परिणाम वाले हैं (ते) वे (गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणामवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणामवाले भी हैं

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कसाय रस परिणाम वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्ल रस परिणाम वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणाम वाले भी हैं।

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમડલ આકાર રૂપ પરિણામી પણ છે. (वट्टसंठाणपरिणया वि) વદ્દ ગોળ આકાર રૂપ પરિણામી પણ છે. (तंस संठाणपरिणया वि) તસ–ત્રિકોણ આકાર રૂપ પરિણામી પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि)) ચૌરંસ ચોરસ આકાર રૂપ પરિણામ વાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત લાંબા આકાર રૂપ પરિણામ વાળાં પણ છે–૨૦

(जे) જે (वण्णओ) વર્ણથી (नीलवण्ण परिणया) નીલ (વાદળી) રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (ते) તેઓ (गंधओ) ગધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે. (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામ વાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસ (ના) પરિણામ વાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય (તુરા) રસ પરિણામ વાળા પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસ (ના) પરિણામ વાળાં પણ છે (महुररस परिणया वि) મધુર (મીઠા) રસ પરિણામ વાળાં પણ છે.

अपि। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि १, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि २, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि ३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि ४, शीतस्पर्शपरिणता अपि ५, उष्ण स्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि ७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि ८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि १, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि २, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि ३, चतुरस्र संस्थानपरिणता अपि ४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५ २०।

ये वर्णतो लोहित वर्णपरिणतास्ते गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि १,

(फासओ) स्पर्श से (कक्खड़फासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (गुरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (सीयफास परिणया वि) शीत स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्शपरिणमन वाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्शपरिणमन से वाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाण परिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणाम वाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान परिणाम वाले भी हैं (तंससंठाण परिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणाम वाले भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणमन वाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत–लम्बे संस्थान परिणमन वाले भी हैं।

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (गुरुयफासपरियिणा वि) ગુરૂ–ભારે સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ–હળવાસ્પર્શ પરિણામી પણ છે (सियफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (उसिणफास परिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लुक्खफास परिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે. (तंस संठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाण-परिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત–લાંબાં સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે

दुरभिगन्धपरिणता अपि २। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि १, कटुकरसपरिणता अपि २, कषायरसपरिणता अपि ३, अम्लरसपरिणता अपि ४, मधुररसपरिणता अपि ५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि १, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि २, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि ७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि ८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि वृत्तसंस्थानपरिणता

(जे) जो (वण्णओ) वर्ण से (लोहियवण्णपरिणया) लाल वर्ण-परिणमन वाले हैं (ते) वे (गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधि परिणमन वाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गन्ध परिणमन वाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणमन वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणमन वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कसाय रस परिणमन वाले भी हैं (अंबिलरस-परिणया वि) आम्ल रस परिणमन वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणमन वाले भी हैं

(फासओ) स्पर्श से (कक्खड़फास परिणया वि) कर्कश स्पर्श परि-णमन वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (गुरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लहुय-फास परिणया वि) लघु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (सीयफासपरि-णया वि) शीत स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध

(जे) જે (वण्णओ) વર્ણથી (लोहियवण्णपरिणया) લાલવર્ણ પરિણામ વાળાં છે. (ते) તેઓ (गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધી પરિણામ વાળાં પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિકતરસ પરિણામ વાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવારસના પરિણામ વાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય-તુરા રસ પરિણામ વાળાં પણછે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટારસ પરિણામ વાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુરરસ પરિણામ વાળાં પણ છે·

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણછે (मउयफासपरिणया वि) કોમળ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुय-फासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ પણ છે (सीयफास परिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया

अपि २, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि ३ चतुरस्रसंस्थान परिणता अपि ४, आयत संस्थानपरिणता अपि ५ २० ।

ये वर्णतो हारिद्रवर्णपरिणतास्ते गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि १, दुरभिगन्धपरिणता अपि २, रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि १, कटुकरसपरिणता अपि २, कषायरसपरिणता अपि ३, अम्लरसपरिणता अपि ४, मधुररसपरि-

---

स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमन वाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणमन वाले भी हैं (वट्टसंठाण परिणया वि) वृत्तसंस्थान-परिणमन वाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (चउरंससंठाण परिणया वि) चौकोर संस्थान परिणाम वाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणमन वाले भी हैं ॥२०॥

(जे) जो (वण्णओ) वर्ण से (हालिद्दवण्णपरिणया) पीले वर्णपरिणमन वाले हैं (ते) वे (गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधपरिणमन वाले भी है (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणमन वाले भी है।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस परिणमन वाले भी हैं (कडुयरस परिणया वि) कटुक रस परिणमन वाले भी है (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणमन वाले भी है (अंबिल

वि) स्निग्ध स्पर्श परिणाम वाळां पण छे (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणाम वाळा पण छे.

(संठाणओ) संस्थानथी (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणाम वाळां पण छे (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्तसंस्थान परिणाम वाळां पण होय छे. (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणाम वाळां पण छे (चउरंससंठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणामी पण छे (आययसंठाण-परिणया वि) आयत लांबा संस्थान परिणाम वाळां पण छे । २०)

(जे) जे (वण्णओ) वर्णथी (हालिद्दवण्णपरिणया) पीळा रंगना परिणाम वाळां पण छे (ते) तेओ (गंधओ) गंधथी (सुब्भिगंध परिणया वि) सुगंध परिणाम वाळां पण छे (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाळां पण छे.

(रसओ) रसथी (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाळां पण छे (कडुयरसपरिणया वि) कडवा रस परिणाम वाळां पण छे (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाळां पण छे (अंबिलरसपरिणया वि) खाटा रस परिणाम वाळां पण छे (महुररसपरिणया वि) मधुररस परिणाम वाळा पण छे

णता अपि ५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि १, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि २, गुरुकस्पर्शपरिणत्ता अपि ३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि ४, शीतस्पर्शपरिणता अपि ५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि ७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि ८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि १, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि २, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि ३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि ४, आयत संस्थानपरिणता अपि ॥५ २०॥

रस परिणया वि) आम्लरसपरिणमन वाले भी है (महुररसपरिणयावि) मधुररसपरिणाम वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफास परिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (मउयफास परिणया वि) मृदु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (गरुयफास परिणया वि) गुरुस्पर्श परिणन वाले भी हैं (लहुय फास परिणया वि) लघुस्पर्श परिणमन वाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणमन वाले भी है (उसिणफास परिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (णिद्धफास परिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लुक्खफास परिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमन वाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणमन वाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणयावि) वृत्तसंस्थान परिणमन वाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोणसंस्थान परिणमन वाले भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चौकोर संस्थान परिणमन वाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयतसंस्थान परिणमन वाले भी हैं। (२०)

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (गरुयफासपरिणय वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (उसिणफास परिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધસ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (तंससंठाण परिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચતુરસ સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ હોય છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે। (२०)

ये वर्णतः शुक्लवर्णपरिणतास्ते सुरभिगन्धपरिणता अपि १, दुरभिगन्धपरिणता अपि २। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि १, कटुकरसपरिणता अपि २, कषायरसपरिणता अपि ३, अम्लरसपरिणता अपि ४, मधुररसपरिणता अपि स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि १, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि २, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि ३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि ४, शीतस्पर्शपरिणता अपि ५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि ७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि

(जे) जो (वण्णओ) वर्ण से (सुक्किल्लवण्णपरिणया) श्वेतवर्णपरिणमन वाले हैं (ते) वे (गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधपरिणमन वाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गन्ध परिणमन वाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरस परिणया वि) तिक्तरस परिणमन वाले भी हैं (कडुयरस परिणया वि) कटुक रस परिणमन वाले भी हैं (कसाय रस परिणया वि) कषाय रस परिणमन वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्लरम परिणमन वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुररस परिणमन वाले हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (मउयफास परिणया वि) मृदुस्पर्श परिणमन वाले भी हैं (गरुयफास परिणया वि) गुरुस्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लहुय फास परिणया वि) लघुस्पर्श परिणमन वाले भी हैं (सीयफास परिणया वि) शीतस्पर्श परिणमन वाले भी हैं (उसिणफास परिणया वि) उष्णस्पर्श परिणमन वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध

(जे) જે (वण्णओ) વર્ણથી (सुक्किल्लवण्ण परिणया वि) શ્વેત વર્ણ પરિણામ વાળાં છે (ते) તેઓ (गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામ વાળાંપણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામ વાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામ વાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસ પરિણામ વાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસ પરિણામ વાળાં પણ છે (महुररसपरिणयावि) મધુર રસ પરિણામ વાળાં પણ છે-

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) કોમળ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गुरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુસ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ

८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि १, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि २, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि ३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि ४, आयतसंस्थान-परिणता अपि ॥५॥२०॥१००॥सू०६॥

टीका--अथ पूर्वोक्तानामेव वर्ण गन्धरसस्पर्शसंस्थानानां परस्परं संबंधं परिणामं प्ररूपयितुमाह--'जे वण्णओ कालवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि 'जे' ये-स्कन्धपुद्गलादयः पदार्थाः 'वण्णओ' वर्णतः-वर्णमधिकृत्य वर्णापेक्षयेत्यर्थः 'कालवण्णपरिणया'- कालवर्णपरिणताः-कृष्णवर्णपरिणामवन्तोऽपि भवन्ति 'ते गंधओ'-ते गन्धतः-गन्धमाश्रित्य-गन्धापेक्षयेत्यर्थ', 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, अथ च-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, तथा

स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लुक्खफास परिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमन वाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणमन वाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्तसंस्थान परिणमन वाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमन वाले भी हैं (चउरंससंठाण परिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणमन वाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणमन वाले भी हैं ॥२०॥ (१००) ॥सू० ६॥

टीकार्थ—जो स्कंध रूप पुद्गल वर्ण से काले वर्ण वाले हैं अर्थात् कृष्णवर्ण रूप परिणति को प्राप्त हैं, उनमें से गंध की अपेक्षा कोई सुगंध वाले भी होते हैं और कोई दुर्गंध वाले भी होते हैं। यह आवश्यक

વાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે-

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્તસંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) લાંબા સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ છે। ૨૦ (૧૦૦) સૂત્ર ॥ ૬ ॥

ટીકાર્થ—જે સ્કંધ રૂપ પુદ્ગલ રંગે કાળા રંગ વાળાં છે અર્થાત્ કૃષ્ણ વર્ણ રૂપ પરિણામને પામેલાં છે, એમાંથી ગંધની અપેક્ષાએ કોઇ સુગન્ધ વાળા પણ હોય છે અને કોઇ દુર્ગન્ધ વળાં પણ હોય છે, તે આવશ્યક નથી કે કૃષ્ણ

च वर्णापेक्षया कृष्णवर्णपरिणता अपि स्कन्धादयो गन्धापेक्षया केचित् सुरभिगन्धपरिणता भवन्ति, केचित् दुरभिगन्धपरिणता भवन्ति न तु प्रतिनियतैकगन्धपरिणामपरिणता एवेत्याशयः, एवम्--'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरस परिणया वि, महुरसपरिणया वि' ये स्कन्धादयो वर्णत कृष्णवर्णपरिणतास्तेषु मध्ये केचित् 'रसओ' रसतः-रसमाश्रित्य रसापेक्षयेत्यर्थः 'तित्तरसपरिणया वि' तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित् 'कडुयरसपरिणया वि,-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित् 'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति केचित् 'अंबिलरसपरिणया वि'--अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति केचिद्-'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, 'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो वर्णतः कृष्णवर्णपरिणता स्तेषु मध्ये केचित्-फासओ, स्पर्शत-स्पर्शमाश्रित्य, स्पर्शापेक्षया, कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित् 'मउयफासपरिणया वि' मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-

---

नहीं कि कृष्ण वर्णवाले पुद्गल सब सुगंधवाले ही हों अथवा दुर्गन्धवाले ही हों। इसी प्रकार रस की अपेक्षा से विचार किया जाय तो वे कृष्ण वर्णवाले पुद्गल पांचो रसो में से किसी भी रस के हो सकते हैं, अर्थात् कोई तिक्त रसवाले होते हैं, कोई कटुक रसवाले होते हैं, कोई कषाय रस वाले होते हैं, कोई अम्ल रसवाले होते हैं, कोई मधुर रसवाले होते हैं। ऐसा समझना चाहिए।

अगर स्पर्श की दृष्टि से विचार किया जाय तो वे आठों स्पर्शवाले हो सकते हैं, अर्थात् कोई कोई कृष्ण वर्णवाले पुद्गल कर्कश स्पर्शवाले होते हैं, कोई मृदु स्पर्शवाले होते हैं, कोई गुरु स्पर्शवाले

वर्णु वाળां पुद्गલો બધાં સુગન્ધ વાળાં જ હોય અથવા દુર્ગન્ધવાળાં હોય. એજ રીતે રસની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો તે કાળા રંગ વાળાં પુદ્ગલ પાંચ રસોમાંથી કોઇપણ રસના હોઇ શકે છે, અર્થાત્ કોઇ તીખા રસવાળાં હોય છે, કોઇ કડવા રસવાળા હોય છે, કોઇ તુરા રસવાળા હોય છે, કોઇ ખાટા રસવાળા હોય છે, કોઇ મીઠા રસવાળા હોય છે, એમ સમજવુ જોઇએ.

અગર સ્પર્શની દ્રષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે તો આઠે સ્પર્શવાળાં હોય શકે છે, અર્થાત્ કોઇ કોઇ કાળા વર્ણુ વાળા પુદ્ગલો કર્કશ સ્પર્શ વાળાં હોઇ છે, કોઇ મૃદુ સ્પર્શ વાળા હોય છે. કોઇ ગુરૂ સ્પર્શ હોય છે. કોઇ લઘુ

'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लहुयफास-परिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'सीयफासपरिणया वि' शीत स्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित् 'उसिणफासपरिणया वि' उष्ण-स्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, 'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आयतसंठाणपरिणया वि २०' ये स्कन्धादयो वर्णतः कृष्णवर्णपरिणता स्तेषु मध्ये केचित् 'संठाणओ' संस्थानतः-संस्थानम्-आकारस्तदपेक्षयेत्यर्थः, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, परिमण्डलम्-वलयाकारः, केचित्-'वट्टसंठाणपरिणया वि' वृत्त-संस्थानपरिणता अपि भवन्ति, वृत्तम्-चक्राकारः, केचित्--'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्त्र संस्थानपरिणता अपि भवन्ति, त्र्यस्त्रःशृङ्गाटकफलाकारः, केचित्-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, चतुरस्रः-कुम्भिकाकारः' केचित्- 'आयतसंठाणपरिणयावि-आयतसंस्थानपरिणता अपि

कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई-कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं।

कृष्ण वर्णवाले उन पुद्गलों में अगर संस्थान का विचार किया जाय तो उन में पांचों संस्थान पाये जाते हैं, अर्थात् उन में कोई परिमंडल संस्थान वाले भी होते हैं, कोई वृत्त संस्थान वाले भी होते हैं, अर्थात् चक्र के आकार के भी होते हैं, कोई सिंगोडे की तरह त्रिकोण भी होते हैं, कोई कुंभिका की तरह चतुष्कोण भी होते हैं और कोई आयत अर्थात् लम्बे आकार के भी होते हैं। आशय यह हुआ कि जो पुद्गल काले वर्ण के हैं, उन में से किसी में सुगंध और किसी में दुर्गन्ध इस प्रकार दोनों गंध होते हैं। इसी प्रकार पांच रस, आठ

સ્પર્શ વાળા, કોઇ શીત વાળા, કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શ વાળા, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાળા, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શ વાળા હોય છે.

કૃષ્ણ વર્ણવાળા એ પુદ્ગલોમાં અગર સંસ્થાનનો વિચાર કરવામાં આવે તો તેઓમાં પાંચે સંસ્થાન મળી રહે છે, અર્થાત્ તેઓમાં કોઇ પરિમંડળ સંસ્થાન વાળા પણ હોય છે, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાન વાળા પણ હોય છે, અર્થાત્ ચક્રના આકારના પણ હોય છે, કોઇસિંગાડાની જેમ ત્રિકોણ પણ હોય છે, કોઇ કુંભિકા ની જેમ ચતુષ્કોણ પણ હોય છે અને કોઇ આયત અર્થાત્ લાંબા આકારના પણ હોય છે. આશય એ છે કે જે પુદ્ગલો કાળા રંગના છે, તેઓમાંથી કોઇમાં સુગન્ધ અને કોઇમાં દુર્ગન્ધ, એ રીતે બન્ને ગંધો હોય છે. એ પ્રમાણે પાંચ

भवन्ति, आयतम्-दैर्घ्याकारः, तथाच कृष्णवर्णपरिणताः स्कन्धादयो द्वौ गन्धौ पञ्चरसान्, अष्टौ स्पर्शान्, पञ्च संस्थानानि लभमानाः सर्वमेलनेन विंशतिं भङ्गान् लभन्ते २० इति फलितम्, तथैव नीलवर्णपरिणता अपि विंशतिम् २० लोहितवर्णपरिणता अपि विंशतिम् २०, हारिद्रवर्णपरिणता अपि विंशतिम् २० शुक्लवर्णपरिणता अपि विंशतिम् २०, भङ्गान् लभन्ते इति पञ्चभिर्वर्णैं भङ्गकशतं लब्धं भवतीति, तदेव प्ररूपयितुमाह-'जे वण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' इत्यादि, जे ये स्कन्धादयः पदार्थाः, 'वण्णओ' वर्णतः-वर्णमाश्रित्य 'नीलवण्णपरिणया'-नीलवर्णपरिणता भवन्ति, 'ते गंधओ'-ते-स्कन्धादयो गन्धतः-गन्धमाश्रित्य, 'सुब्भिगंधपरिणया वि-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, 'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, तेषां मध्ये केचित् सुरभिगन्धपरिणता भवन्ति, केचित्तु दुरभिगन्धरपणिता भवन्ति,

स्पर्श और पांच संस्थान भी होते हैं। इस प्रकार इन सब को मिला देने से कृष्णवर्ण वाले पुद्गल वीस प्रकार के हैं।

अब कृष्ण वर्ण के स्थान पर नील वर्ण को लिजीए, जो पुद्गल नील वर्णवाले हैं, वे भी पूर्वोक्त प्रकार से दोनों गंधों, पांचों रसों, आठों स्पर्शों और पांचों संस्थानों के होते हैं।

इसी प्रकार लोहित वर्णवाले पुद्गलों के भी वीस भेद हैं पीले वर्णवाले पुद्गलों के भी वीस भेद हैं और शुक्ल वर्णवाले पुद्गलों के भी वीस भेद हैं। इस प्रकार पांचों वर्णों के मिलकर २०×५=१०० भेद हो जाते हैं। इसी बात की विस्तार से प्ररूपणा करते हैं-वह कहते हैं-

जो वर्ण की अपेक्षा नीलवर्ण वाले पुद्गल होते हैं, वे गंध की

રસ, આઠ સ્પર્શ અને પાંચ સંસ્થાન પણ હોય છે. આ રીતે આ બધાને મેળવી દેવાથી કૃષ્ણ વર્ણ વાળા પુદ્ગલ ૨૦ પ્રકારના હોય છે.

હવે કૃષ્ણ વર્ણની જગ્યાએ નીલ વર્ણને લો. જે પુદ્ગલો નીલ વર્ણ વાળા છે, તેઓ પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારે બન્ને ગંધ પાંચ રસ આઠે સ્પર્શ અને પાંચ સંસ્થાનો વાળા હોય છે.

એજ રીતે લાલ રંગના પુદ્ગલોના પણ ૨૦ ભેદ છે. પીળા રંગના પુદ્ગલોના પણ ૨૦ ભેદ છે અને ધોળા રંગ વાળા પુદ્ગલોના પણ ૨૦ ભેદ છે. આ પ્રમાણે પાંચે રંગના થઇ ને ૨૦×=૫=૧૦૦ ભેદ બને છે. હવે આ વાતની વિસ્તારથી પ્રરૂપણા કરે છે—તેઓ કહે છે—

જે વર્ણોની અપેક્ષાએ નીલ રંગના પુદ્ગલો હોય છે, તે ગંધની અપેક્ષાએ

न तु प्रतिनियतैकगन्धपरिणामपरिणता एवेतिभावः 'रसओ तित्तरसपरिणयावि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयो नीलरसपरिणता स्तेषु मध्ये केचित्–'रसओ'–रसतः –रसमाश्रित्य, 'तित्तरसपरिणयावि'–तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्– 'कडुयरसपरिणता वि' कटुकरसपरिणया अपि भवन्ति, केचित्–'कसायरसपरिणया वि'–कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'अंबिलरसपरिणया वि'–अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'महुररसपरिणया वि'–मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, 'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो वर्णतो नीलवर्णपरिणता स्तेषु मध्ये केचित्—'फासओ' स्पर्शतः–स्पर्शमाश्रित्य, 'कक्खडफासपरिणया वि'–कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति. केचित्–'गुरुयफासपरिणया वि'–गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति

अपेक्षा सुरभिगंध वाले भी होते हैं और दुरभि गंध वाले भी होते हैं, अर्थात् उन में से कोई सुगंध वाले भी होते हैं और कोई दुर्गंध वाले भी होते हैं। ऐसा नहीं है कि सब एक ही गंध वाले हों। जो पुद्गल नील वर्ण रूप में परिणत होते हैं, उनमें से कोई रसकी अपेक्षा तिक्त रसवाले भी होते हैं, कोई कटुक रसवाले भी होते हैं, कोई कषाय रसवाले भी होते हैं, कोई अम्लरस वाले भी होते हैं, और कोई मधुर रसवाले भी होते हैं, जो नील वर्णवाले स्कंध आदि पुद्गल होते हैं। उनमें से कोई स्पर्श की अपेक्षा कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्श-

---

સુગંધવાળા પણ હોય છે અને દુર્ગન્ધ વાળા પણ હોય છે, અર્થાત્ તેઓ-માંથી કોઇ સુગન્ધ વાળા પણ હોય છે અને કોઇ દુર્ગન્ધ વાળા પણ હોય છે. એવું નથી કે બધા એકજ ગંધ વાળા હોય. જે પુદ્ગલો નીલ રંગના રૂપમાં પરિણામ પામે છે, તેઓમાં કોઇ રસની અપેક્ષાએ તિકત રસ વાળા પણ હોય છે, કોઇ કડવા રસ વાળા પણ હોય છે, કોઇ કષાય રસ વાળા પણ હોય છે કોઇ ખાટા રસ વાળા પણ હોય છે અને કોઇ મધુર રસ વાળા પણ હોય છે. જેઓ નીલા રંગના સ્કંધ આદિ પુદ્ગલો હોય છે, તેઓમાંથી કોઇ સ્પર્શની અપેક્ષાએ કર્કશ સ્પર્શ વાળા, કોઇ કોમળ સ્પર્શ વાળા કોઇ ગુરૂ (ભારે) સ્પર્શ વાળા, કોઇ લઘુ (હલકા) સ્પર્શ વાળા, કોઇ ઠંડા સ્પર્શવાળા કોઇ ઉષ્ણ

केचित्-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'णिद्धफासपरिणया वि' -स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लुक्खफासपरिणया वि' रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति 'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि' वट्टसंठाणपरिणया वि तंससंठाणपरिणया वि' चउरंससंठाणपरिणया वि' आयतसंठाणपरिणया वि२०' ये पूर्वोक्ताः स्कन्धादयो वर्णतो-नीलवर्णपरिणतास्तेषु मध्ये केचित्-'संठाणओ'-संस्थानतः-संस्थानम्-आकारस्तदाश्रित्य संस्थानापेक्षयेत्यर्थः, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति केचित्-'तंससंठाणपरिणया वि' त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'आयतसंठाणपरिणया वि' आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति । 'जे वण्णओ लोहियवण्णपरिणया, ते गंधओ सुब्भि-

वाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले, और कोई रूक्ष स्पर्शवाले भी होते हैं, ऐसा जानना चाहिए।

जो वर्ण से नील वर्णवाले हैं, उनमें से संस्थानकी अपेक्षा कोई परिमंडल संस्थान वाले भी है, कोई वृत्त संस्थान वाले भी होते हैं, कोई त्रिकोण संस्थान वाले भी होते हैं। कोई चतुष्कोण संस्थान वाले भी होते हैं और कोई आयत संस्थान वाले भी होते हैं।

जो पुद्गल वर्ण से लोहित (लाल) वर्ण वाले होते हैं, वे गंध की अपेक्षा सुगंध परिणत भी होते हैं और कोई दुर्गंध परिणत भी होते हैं। अर्थात् उनमें कोई सुरभि गंधवाले हैं कोई दुरभि गंधवाले हैं।

आशय यह है कि लोहित वर्ण वाले सभी पुद्गल किसी एक ही

સ્પર્શવાળા—કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે. એમ સમજવુ જોઇએ.

જે રંગમા નીલા રંગવાળા છે. તેઓમાં સંસ્થાનની અપેક્ષાએ કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા પણ હોય છે, કોઇ ગોળ સંસ્થાનવાળા પણ હોય છે. કોઇ ત્રિકોણુ સંસ્થાનવાળા પણુ હોય છે. કોઇ ચતુષ્કોણુ સંસ્થાનવાળા પણુ હોય છે અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળા પણુ હોય છે.

જે પુદ્ગલો રંગે રાતા-લાલ રંગવાળા હોય છે, તેઓ ગંધની અપેક્ષાએ સુગન્ધ પરિણામી હોય છે અને દુર્ગન્ધ પરિણામી પણ હોય છે. અર્થાત્ તેઓમા પણ કોઇ સુરભિ ગંધવાળા તો કોઇ દુરભિ ગંધવાળા હોય છે.

આશય એ છે કે લાલ રંગવાળા બધા પુદ્ગલ કોઇ એકજ ગંધવાળા

गंधपरिणया वि दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः पदार्थाः, 'वण्णओ'-वर्णतः-वर्णापेक्षया, 'लोहियवण्णपरिणया'-लोहितवर्णपरिणता भवन्ति, 'ते गंधओ' ते स्कन्धादयो गन्धतः-गन्धापेक्षया, 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, 'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, तेषां मध्ये केचित् सुरभिगन्धपरिणताः, केचित् दुरभिगन्धपरिणता भवन्ति, न तु प्रतिनियतैकगन्धपरिणामपरिणता एवेत्याशयः, 'रसओ तित्तरसपरिणया वि कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कान्धादयो वर्णतो लोहितवर्णपरिणता स्तेषां मध्ये केचित्-'रसओ'-रसतः, 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति केचित्-'अंबिलरसपरिणया वि'-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'महुररसपरिणया वि'-मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, 'फासओ कक्खडफासपरिणया वि 'मउयफासपरिणया वि, गुरुफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो वर्णतो लोहितवर्णपरिणतास्तेषु मध्ये केचित्-'फासओ'-स्पर्शतः-स्पर्शापेक्षया 'कक्खडफासपरिणया वि' कर्कश स्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुक स्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्श परिणता अपि भवन्ति, केचित्-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता

गंधवाले नहीं होते हैं। रसकी दृष्टि से उनपर विचार किया जाय तो उनमें से कोई तिक्त रसवाले, कोई कटुक रसवाले, कोई कषाय रसवाले कोई अम्ल रसवाले और कोई मधुर रसवाले भी होते हैं। इन लोहित वर्ण वाले पुद्गलों में स्पर्शकी अपेक्षा से देखा जायतो कोई कर्कश स्पर्शवाले होते हैं, कोई मृदु स्पर्शवाले होते हैं, कोई गुरु स्पर्शवाले होते हैं, कोई लघु स्पर्शवाले होते हैं, कोई शीतस्पर्शवाले भी होते

નથી હોતાં. રસની દૃષ્ટિએ તેઓ પર વિચાર કરવામા આવે તો તેઓ માથી કોઇ તીખા રસવાળા, કોઇ કટુરસવાળાં કોઈ કષાય રસવાળા કોઇ ખાટા રસવાળા અને કોઇ મધુર રસવાળા પણ હોય છે. આ લાલ રંગના પુદ્ગલોમા સ્પર્શની અપેક્ષાએ જોવામા આવે તો કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળા હોય છે. કોઇ ભારે સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા હોય છે. કોઇ ઠંડા સ્પર્શવાળા પણ હોય છે. કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ હોય

अपि भवन्ति, केचित्–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'णिद्धफासपडिणया वि'–स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'लुक्खफासपरिणया वि' रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, 'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि' चउरंससंठाणपरिणया वि, आयतसंठाणपरिणया वि२०' ये पूर्वोक्ताः स्कन्धादयो वर्णतो लोहितवर्णपरिणता स्तेषां मध्ये केचित् 'संठाणओ'–संस्थानतः, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि' परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'वट्टसंठाणपरिणया वि'–वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'तंससंठाणपरिणया वि'–त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'आययसंठाणपरिणया वि' आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, 'जे वण्णओ हालिद्दवण्णपरिणया ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः 'वण्णओ' वर्णतः 'हालिद्दवण्णपरिणया'–हारिद्रवर्णपरिणताः भवन्ति 'ते गंधओ' ते गन्धतः गन्धापेक्षया 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, 'दुब्भिगंधपरिणया वि'–दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, 'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' 'रसओ'–रसतः–रसापेक्षयेत्यर्थः, तेषां मध्ये केचित् 'तित्तरस-

---

हैं, कोई उष्ण स्पर्शवाले भी होते हैं, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले भी होते हैं, कोई रूक्ष स्पर्शवाले भी होते हैं।

लोहित वर्णवाले इन पुद्गलों में संस्थान की अपेक्षा से कोई परिमंडल संस्थानवाले, कोई वृत्तसंस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण संस्थानवाले और कोई आयत संस्थानवाले भी होते हैं।

जो पुद्गल पीले वर्णवाले हैं अर्थात् जिनका परिणमन पीतवर्ण के रूप में हो रहा हैं, वे गंधकी अपेक्षा सुरभि गंधवाले भी होते हैं, और दुरभि गंधवाले भी होते हैं। रस की दृष्टि से देखें तो उनमें से

છે, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે. કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શ વાળા પણ હોય છે.

લાલ રંગના આ પુદ્‌ગલોમાથી સંસ્થાનની અપેક્ષાએ કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળા, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ચતુષ્કોણ સંસ્થાનવાળાં અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળા પણ હોય છે.

જે પુદ્‌ગલો પીળા રંગવાળાં છે અર્થાત્ જેઓનુ પરિવર્તન પીળા રંગના રૂપમાં થઇ રહ્યું છે, તેઓ ગંધની અપેક્ષાએ સુરભિ ગંધવાળાં પણ હોય છે અને દુરભિ ગંધવાળાં પણ હોય છે. રસની દૃષ્ટિએ જોઇએ તો તેઓમાંથી

परिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'अंबिलरसपरिणया वि-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'महुररसपरिणया वि'-मधुररसपरिणता भवन्ति, 'फासओ कक्खडफासपरिणया वि मउयफासपरिणया वि गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये पूर्वोक्ता हारिद्रवर्णपरिणताः स्कन्धादयस्तेषां मध्ये केचित्-'फासओ' स्पर्शतः, 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, 'उसिणफासपरिणया वि' उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति,

---

कोई तिक्त रसवाले, कोई कटुक रसवाले, कोई कषाय रसवाले, कोई अम्लरसवाले और कोई मधुर रसवाले होते हैं।

स्पर्श की अपेक्षा से विचार किया जाय तो उनमें से कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्धस्पर्शवाले, कोई रूक्ष स्पर्शवाले भी होते हैं।

ये पीले वर्ण के पुद्गल संस्थान की अपेक्षा से कोई परिमंडल संस्थानवाले, कोई वृत्त संस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण संस्थानवाले, और कोई आयत संस्थानवाले होते हैं।

કોઇ તીખા રસવાળા, કોઇ કડવા રસવાળાં, કોઇ કષાય (તુરા) રસવાળાં, કોઇ ખાટા રસવાળાં, તો કોઇ મધુર રસવાળાં હોય છે.

સ્પર્શની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો તેઓમાંથી કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઇ મૃદુ, સ્પર્શવાળા, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળા, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં કોઇ શીત સ્પર્શવાળા, તો કોઇ ઉષ્ણુ સ્પર્શવળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા, કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે

આ પીળારગના પુદ્ગલ સસ્થાનની અપેક્ષાએ. કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાવાળા, કોઇ વૃત્ત સસ્થાવાળાં, કોઇ ત્રિકોણુ સંસ્થાનાળા. કોઇ ચતુષ્કોણુ સસ્થાવાળાં અને કોઈ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે.

केचित्–'लुक्खफासपरिणया वि'–रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, 'संठाणओ–परिमंडलसंठाणपरिणया वि' वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आयतसंठाणपरिणया वि२०' ये स्कन्धादयो वर्णतो-हारिद्रवर्णपरिणता एतेषां मध्ये केचित्–'संठाणओ'–संस्थानतः 'परिमंडल संठाणपरिणया वि'–परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति केचित्–वट्टसंठाण-परिणया वि,–वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–तंससंठाणपरिणया वि' त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति केचित् 'चउरंससंठाणपरिणया वि'–चतुरस्र-संस्थानपरिणता अपि भवन्ति केचित्–'आयतसंठाणपरिणया वि२०'–आयत-संस्थानपरिणता अपि भवन्ति; 'जे वण्णओ सुक्किल्लवण्णपरिणया, ते गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः 'वण्णओ' वर्णतः 'सुक्किल्लवण्णपरिणया'–शुक्लवर्णपरिणता एते 'गंधओ' तेषां मध्ये केचिद् गन्धतः, 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, 'दुब्भिगंधपरिणया वि' दुरभिगंध परिणता अपि भवन्ति 'रसओ तित्तरस-परिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरस-परिणया वि, महुररसपरिणया वि, ये शुक्लवर्णपरिणताः स्कन्धादय एतेषां मध्ये केचित्–'रसओ'–रसतः–रसापेक्षया, 'तित्तरसपरिणया वि'–तिक्तरस परिणता अपि भवन्ति, केचित्–'कडुयरसपरिणया वि'–कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'कसायरसपरिणया वि,–कषायरसपरिणता अपि भवन्ति; केचित्–'अंबिलरसपरिणया वि'–अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–महुर रसपरिणया वि,–मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, 'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्ख-फासपरिणया वि' ये पूर्वोक्ताः शुक्लवर्णपरिणताः स्कन्धादय एतेषां मध्ये केचित् 'फासओ' स्पर्शतः, 'कक्खडफासपरिणया वि'–कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति,

जो पुद्गल शुक्लवर्णवाले हैं अर्थात् जिनका परिणमन शुक्लवर्ण के रूप में हो रहा है, वे गंध की अपेक्षा सुगंधवाले भी हैं, और दुर्गंध वाले भी हैं, अर्थात् उनमें से कोई सुगंध परिणामवाले और कोई दुर्गंध परिणामवाले होते हैं। रसकी अपेक्षा से कोई तिक्त रसवाले

જે પુદ્ગલો સફેદ રંગનાં છે અર્થાત્ જેનું પરિણામ શુક્લ વર્ણના રૂપમાં છે. તે ગંધની અપેક્ષાએ સુગંધવાળા પણ છે, અને દુર્ગન્ધવાળા પણ છે, અર્થાત્ તેઓમાંથી કોઇ સુગંધ પરિણામ વાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધ પરિણામ વાળાં હોય છે. રસની અપેક્ષાએ કોઇ તીખા રસવાળા હોય છે, કોઇ કડવા રસ

केचित्–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'गुरुयफासपरिणया वि'–गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'लहुयफासपरिणया वि'–लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'णिद्धफासपरिणया वि'–स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'लुक्खफासपरिणया वि'–रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, 'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि' वट्टसंठाणपरिणया वि, तंस संठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि२०' १००।

पूर्वोक्ता ये स्कन्धादयो वर्णतः शुक्लवर्णपरिणता स्तेषां मध्ये केचित्–'संठाणओ' संस्थानतः, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'–परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'वट्टसंठाणपरिणया वि,–वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'तंससंठाणपरिणया वि'–त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'चउरंससंठाणपरिणया वि'–चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्–'आययसंठाणपरिणया वि'–आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति ॥सू. ६॥

होते है, कोई कटुक रसवाले भी होते हैं, कोई कषाय रसवाले भी होते हैं कोई अम्लरसवाले भी होते हैं और कोई मधुर रसवाले भी होते हैं। स्पर्श की दृष्टि से इन शुक्लवर्णवाले पुद्गलों का विचार किया जाय तो इनमें से कोई कर्कश स्पर्शवाले होते हैं, कोई मृदुस्पर्शवाले होते हैं कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले कोई शीतस्पर्शवाले कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं।

जो पुद्गल वर्ण से शुक्ल है, उनमें यदि संस्थान का विचार किया जाय तो कोई परिमंडल संस्थानवाले होते हैं, कोई वृत्त संस्थानवाले; होते हैं, कोई त्रिकोण संस्थानवाले होते हैं। कोई चतुष्कोण संस्थान-

---

વાળાં પણુ હોય છે, કોઇ તુરા રસવાળા હોય છે કોઇ ખાટા રસવાળાં પણુ હોય છે અને કોઇ મધુર રસવાળાં પણુ હોય છે. સ્પર્શની દૃષ્ટિએ આ શુકલ વર્ણુવાળાં પુદ્ગલોનો વિચાર કરવામા આવે તો તેઓમાંથી કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળાં હોય છે, કોઇ કોમળ સ્પર્શવાળા હોય છે. કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ ઠંડા સ્પર્શવાળાં, કોઇ ગરમ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાળાં અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં બને છે.

જે પુદ્ગલો રંગે શુકલ છે, તેઓમાં જો સંસ્થાનનો વિચાર કરાય તો કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા હોય છે, કોઇ વૃત્ત (ગોળ) સસ્થાનવાળાં હોય છે. કોઇ

मूलम्—जे गंधओ सुब्भिगंधपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, णीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८। संठाणओ परिमंडल संठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि ५ ।२३।

जे गंधओ दुब्भिगंधपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३. हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८,। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१,

---

वाले होते हैं, और कोई आयत संस्थानवाले भी होते हैं। ऐसा कहा गया है।

इस प्रकार पांचों ही वर्णवाले पुद्गलों में से प्रत्येक वर्णवाले पुद्गलों में गंध, रस, स्पर्श और संस्थान सभी पाये जा सकते हैं सू०॥६॥

त्रिकोणु संस्थानवाળા હોય છે, કોઇ ચતુષ્કોણુ સંસ્થાનવાળાં હોય છે અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળાં પણ હોય છે. એમ કહેલું છે.

આ રીતે પાંચે રંગના પુદ્‌ગલોમાંથી પ્રત્યેક રંગના પુદ્‌ગલોમાં ગંધ, રસ સ્પર્શ અને સંસ્થાન બધું મળી રહે છે..॥ ૬ ॥

वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंस संठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२३।४६।

जे रसओ तित्तरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि ४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि ५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया२, फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८, संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि२, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि५ ।२०।

जे रसओ कडुयरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। फासओ कक्खडफसपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८, संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि४, आयय संठाणपरिणया वि ५।२०।४०।

जे रसओ कसायरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२, फासओ

कक्खडफासपरिणया वि,१ मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि ५। उसिणफासपरिणया वि ६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि।५।२०।

जे रसओ अंबिलरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३; लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि ६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंससंठाणपरिणया वि३, चउरंस संठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२०।

जे रसओ महुररसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफसपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२०॥१००॥सू० ७॥

छाया—ये गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता एते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि १, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता–अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि ४, शुक्लवर्णपरिता अपि ५। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि १, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता–अपि ५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि ४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि ७, रूक्ष-

---

सूत्रार्थ—(जे) जो (गंधओ) गंध की अपेक्षा से (सुब्भिगंध परिणया) सुगंध परिणमन वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) कालेवर्ण के भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीलवर्ण के भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लोहित (लाल) वर्ण के भी हैं (हालिद्द वण्णपरिणया वि) पीले वर्ण के भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्ल वर्ण के भी हैं। (रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रसवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रसवाले भी हैं (कसायरसपरिणमा वि) कषाय रसवाले भी हैं (अंबिलरस परिणया वि) आम्ल रसवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफास परिणया वि) कर्कश स्पर्शवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदुस्पर्शवाले भी हैं (गरुयफास परिणया वि) गुरु स्पर्शवाले भी हैं (लहुयफास परिणया वि) लघु स्पर्शवाले भी हैं (सीयफास परिणया वि) शीत स्पर्शवाले भी हैं (उसिण-

---

સૂત્રાર્થ–(जे) જે (गंधओ) ગંધની અપેક્ષા (सुब्भिगंधपरिणया) સુગંધના પરિણામવાળાં છે. (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्ण परिणया वि) કાળા રંગના પણ છે (नील वण्ण परिणया वि) નીલા–વાદળી રંગના પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પણ છે (सुक्किल्लवण्ण परिणया वि) સફેદ રંગના પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તીખા રસવાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસ વાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસવાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસ વાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ વાળા પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શવાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુસ્પર્શવાળાં પણ (गरुयफासपरिणया ગુરૂ સ્પર્શવાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया) લઘુ સ્પર્શવાળા પણ છે (सीयफासपरिणया वि)

स्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि२, वृत्तसंस्थान-परिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२३॥

ये गन्धतो दुरभिगन्धपरिणता एते वर्णतः कालवर्णपरिणता-अपि१, नील-वर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। रसतः तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता

फास परिणया वि) उष्ण स्पर्शवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्शवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्शवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिणमंडलसंठाण परिणया वि) परि-मंडल संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्ट संठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान परिणमनवाले भी हैं (तंस संठाण परिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमन वाले भी हैं (चउरंस संठाण परिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (आयय संठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणमन वाले भी हैं।

(जे) जो पुद्गल (दुब्भिगंधपरिणया) दुर्गंध परिणमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण की अपेक्षा से (कालवण्णपरिणया वि) काल वर्ण परिणमनवाले भी है (नीलवण्णपरिणया वि) नीलवर्ण परिणमनवाले भी हैं (लोहिय वण्ण परिणया वि) लाल वर्ण परिणमनवाले भी हैं (हालिद्द वण्ण परिणया वि) पीत (पीला) वर्ण परिणमनवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्लवर्ण परिणमनवाले भी हैं।

શીત સ્પર્શવાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (वट्ट संठाणपरिणया वि) ગોળ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (तंस संठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाण परिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ છે

(जे) જે પુદ્ગલો (दुब्भिगंधपरिणया) દુર્ગંધ પરિણામી છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણની અપેક્ષાએ (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે. (नीलवण्णपरिणया वि) નીલવર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે (लोहियवण्ण-परिणया वि) લાલ રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીત વર્ણ પરિણામ વાળા પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) સફેદ રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે.

अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुक-स्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्य-स्रसंस्थानपरिणता अपि ३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि ४, आयतसंस्थानपरि-णता अपि ५।२३।४६।

ये रसस्तिक्तरसपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्ण-परिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि ३, हारिद्रवर्णपरिणता४, शुक्लवर्ण-परिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता

(रसओ) रस की अपेक्षा से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस परिणमन वाले भी हैं (कडुयरस परिणया वि) कटुकरस परिणमन-वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणमनवाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) अंबिलरस परिणमनवाले भी हैं (महुररस-परिणया वि) मधुर रस परिणमन वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श की अपेक्षा से (कक्खडफास परिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदुस्पर्श परि-णाम वाले भी है (गरुयफास परिणया वि) गुरु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (सीय-फासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (उसिणफासपरि-णया वि) उष्णस्पर्श परिणमनवाले भी है (णिद्धफासपरिणया वि)

(रसओ) રસની અપેક્ષાએ (तित्तरसपरिणया वि) તીખા રસના પરિણામ વાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામી પણ છે (कसायरस-परिणया वि) કષાય રસ પરિણામી પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામ વાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામી પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ શસ્પર્શ પરિણામી પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં

स्निग्ध स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमन वाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान की अपेक्षा से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्ट संठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान परिणामवाले भी हैं (तंस संठाण परिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणामवाले भी हैं (चउरंस संठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणामवाले भी हैं (आययसंठाण परिणया वि) आयत संस्थान परिणमन वाले भी हैं।

(जे) जो (तित्तरसपरिणया) तिक्तरस परिणमानवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणमनवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्ण परिणमन वाले भी हैं (लोहिय वण्णपरिणया वि) लाल वर्ण परिणमनवाले भी हैं (हालिद्द-वण्ण परिणया वि) पीत (पीला) वर्ण परिणामवाले भी हैं (सुक्किलल-वण्णपरिणया वि) शुक्ल वर्ण परिणमनवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणमन वाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणमनवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श

પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ–ચિકણા સ્પર્શ પરિણામી છે (लुक्खफास-परिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનની અપેક્ષાએ (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (वट्ट संठाणपरिणया वि) વૃત્ત–ગોળ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (तंस संठाणपरिणया) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाण परिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાન પરિણામ વાળા પણ છે.

(जे) જે (तित्तरसपरिणया) તિક્ત રસ પરિણામ વાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) નીલવર્ણ પરિણામી પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શુક્લ વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં

अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२०।

ये रसतः कटुकरसपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः

परिणमन वाले भी हैं (मउयफास परिणया वि) मृदु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लहुयफास परिणया वि) लघु स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (सीयफास परिणया वि) शीत स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (उसिणफास परिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लुक्खफास परिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमनवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान-आकार से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्ट संठाण परिणया वि) वृत्त आकार परिणमनवाले भी हैं (तंससंठाण परिणया वि) त्रिकोणाकार परिणमनवाले भी हैं (चउरंससंठाण परिणया वि) चतुष्कोणाकार परिणमनवाले भी हैं (आयय संठाणपरिणया वि) लम्बाकार परिणमन वाले भी हैं।

(जे) जो (कडुयरस परिणया) कटुकरस परिणमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्ण परिणया वि) काले वर्ण परिणमन वाले

પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (गरुयफास परिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાન આકારની અપેક્ષાથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે (वट्ट संठाणपरिणया वि) વૃત્ત આકાર પરિણામ વાળાં પણ છે (तंस संठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ આકાર પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચતુષ્કોણ આકાર પરિણામ વાળાં પણ (आयय संठाणपरिणया वि) આયત-લાંબા આકારના પરિણામ વાળાં પણ છે.

(जे) જેઓ (कडुयरसपरिणया) કડવા રસના પરિણામ વાળાં છે (ते) તેઓ

सुरभिगन्धपरिणता अपि १, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः परिमण्डल-

---

भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्ण परिणमनवाले भी हैं (लोहिय वण्ण परिणया वि) लाल वर्ण परिणमनवाले भी हैं (हालिद्द वण्ण परिणया वि) पीले वर्ण परिणमनवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्ण परिणमनवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंध परिणया वि) सुगंध परिणमनवाले भी हैं (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गंध परिणमन वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) (मृदुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमन वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्धस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्षस्पर्श परिणमन वाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडल संठाणपरिणया वि) परिमंडल

(वण्णओ) वर्णुथी (कालवण्णपरिणया वि) કાળા વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે (નીલ-वण्णपरिणया वि) નીલ વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીત વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શ્વેત વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(गंधओ ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન

संस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२०।४०॥

ये रसतः कषायरसपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्ण परिणता ५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। स्पर्शतः–कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता

संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्ट संठणपरिणया वि) वृत्तसंस्थान परिणमनवाले भी हैं (तंस संठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमन वाले भी हैं (चउरंससंठाण परिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणमन वाले भी हैं (आयय संठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणमनवाले भी हैं।

(जे) जो (रसओ) रससे (कसायरस परिणया) कषायरस परिणमन वाले हैं। (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (काल वण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणामवाले भी होते हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीलेवर्ण परिणामवाले भी होते हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लालवर्ण परिणाम वाले भी होते हैं (हालिद्द वण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परिणमनवाले भी होते हैं। (सुक्किल्लवण्णपरिणया) श्वेतवर्ण परिणमनवाले भी होते हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंध परिणया वि) सुगंध परिणमनवाले भी होते हैं (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गंध परिममनवाले भी होते हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफास परिणया वि) कर्कश स्पर्श

પરિણામ વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (आयय संठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાન પરિણામી પણ છે.

(जे) જેઓ (रसओ) રસથી (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસ પરિણામ વાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામ વાળાં છે (नीलवण्णपरिणया वि) નીલ વર્ણ પરિણામ વાળા પણ હોય છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ વર્ણ પરિણામ વાળા પણ હોય છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (सुक्किल्लवण्ण परिणया वि) સફેદ રંગના પરિણામ વાળાં પણ હોય છે

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામી પણ હોય છે

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्कडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં

अपि३, लघुस्पर्शपरिणता अपि४; शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३; चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२०॥

ये रसतः अम्लरसपरिणता एते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि १, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४,

---

परिणमनवाले हैं (गरुयफास परिणया वि) गुरुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लहुयफास परिणया वि) लघु स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (उसिणफास परिणया वि) उष्णस्पर्श परिणाम वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्शपरिणमनवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणवाले भी हैं।

(संठाणओ) आकार से (परिमंडल परिणया वि) परिमंडल आकार के भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त आकार परिणमनवाले भी हैं (तंस संठाण परिणया वि) त्रिकोणाकार परिणमनवाले भी हैं (चउरंस संठाणपरिणया वि) चौकोर आकार परिणमनवाले भी हैं (आयय-संठाणपरिणया वि) आयताकार परिणमन वाले भी हैं।

(जे) जो (रसओ) रसे से (अंविलरस परिणया) आम्लरस परिणमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि)

પણ હોય છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુસ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (लहुयफास परिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે.

(संठाणओ) આકારથી (परिमंडल संठाणपरिणया वि) પરિમંડલ આકારના પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) ગોળ આકારના પરિણામ વાળા પણ છે (तंस संठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ આકારના પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंससंठाण परिणया वि) ચોરસ આકારના પરિણામ વાળા પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયતાકાર પરિણામ વાળાં પણ છે

(जे) જેઓ (रसओ) રસથી (अंविलरसपरिणया) ખાટા રસના પરિણામ વાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના

शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्ध-परिणता अपि२। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता-

काले वर्ण परिणामवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीलवर्ण परिणामवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लालवर्ण परिणामवाले भी हैं (हालिद्द वण्णपरिणया वि) पीतवर्ण परिणामवाले भी हैं (सुक्किल-वण्णपरिणया वि) शुक्लवर्ण परिणमनवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंध परिणया वि) सुगंध परिणामवाले भी हैं (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गंध परिणामवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफास परिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (मउयफास परिणया वि) मृदुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (गरुयफास परिणया वि) गुरुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लहुय-फास परिणया वि) लघु स्पर्श परिणमनवाले भी है (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (उसिणफास परिणया वि) उष्ण-स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (णिद्धफास परिणया वि) स्निग्ध स्पर्श-परिणमनवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परि-णमनवाले भी हैं।

પરિણામ વાળાં પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) નીલ વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામી પણ છે (हलिद्दवण्णपरिणया वि પીળાં રંગના પરિણામી પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શુકલ વર્ણ પરિણામ વાળાં પણ છે

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામ વાળાં પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામ વાળા પણ છે

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે

(गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (लहुयफास परिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (लुक्ख फासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે.

अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२०।

ये रसतो मधुररसपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्ल-

---

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि परिमंडल संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्ट संठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान परिणमनवाले भी हैं (तंस संठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (चउरंस संठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (आयय संठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणमनवाले भी हैं।

(जे) जो (रसओ) रस से (महुर रस परिणया) मधुर रस परिणमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) कालेवर्ण परिणमनवाले भी हैं (नीलवण्ण परिणया वि) नीलेवर्ण परिणमनवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्ण परिणमनवाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परिणमनवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्लवर्ण परिणमनवाले भी हैं।

(गंधाओ) गंध से (सुब्भिगंध परिणया वि) सुगंध परिणमनवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंधपरिणमनवाले भी है।

(संठाणओ) संस्थानथी (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणाम वाळां पण छे (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान परिणाम वाळां पण छे (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणाम वाळा पण छे (चउरंस संठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणाम वाळां पण छे (आयय संठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणाम वाळा पण छे.

(जे) जेओ (रसओ) रसथी (महुररसपरिणया) मधुर रस परिणाम वाळां छे (ते) तेओ (वण्णओ) वर्णथी (कालवण्णपरिणया वि) काळा रंगना परिणाम वाळां पण छे (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्ण परिणाम वाळां पण छे (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल रंगना परिणाम वाळां पण छे (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीत वर्ण परिणामी पण छे (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) सफेद रंगना परिणाम वाळां पण छे

(गंधओ) गंधथी (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाळां पण छे (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाळां पण छे

वर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२, कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६; स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७; रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८। संस्थानतः–परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि५ २०।१००॥सू०७॥

टीका–अथ गन्धमधिकृत्य षट्चत्वारिंशद् भङ्गान् प्रतिपादयितुमाह–'जे गंधओ सुब्भिगंधपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कशस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (मउयफास परिणया वि) मृदुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरुस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणमनवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्णस्पर्शपरिणमनवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्शपरिणमनवाले भी हैं

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडल संठाण परिणया वि) परिमंडल संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणयावि) वृत्त संस्थान परिणमनवाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानपरिणमनवाले भी हैं ॥सू० ७॥

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (मउय फासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (गरुयफास परिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ છે (सीयफासपरियणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે (चउरंस संठाणपरियणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણાય વાળાં છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાન પરિણામ વાળાં પણ છે. ॥સૂ. ૭॥

वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि, 'जे' ये स्कन्धादयः पदार्थाः, 'गंधओ' गन्धतः-गन्धापेक्षया 'सुब्भिगंध-परिणया' सुरभिगन्धपरिणता भवति, 'ते वण्णओ' तेषां मध्ये केचित् स्कन्धादयः वर्णतः-वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि' कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लोहिय-वण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति केचित्-'हालिद्दवण्णपरि-णया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इति पञ्च भङ्गाः सुरभिगन्धस्य वर्णैः सह सञ्जाताः, अथ तस्यैव रसैः सह पञ्च भङ्गानाह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररस-परिणया वि' ये स्कन्धादयो गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता एतेषां मध्ये केचित्-'रसओ' रसतः-रसापेक्षया 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'अंबिलरसपरिणया वि' अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति केचित्-'महुररस-

---

टीकार्थ-अब गंध परिणाम की अपेक्षा से छयालीस भंगों का प्रतिपादन करते हैं-

जो पुद्गल गंध से सुगंध रूप परिणाम से परिणत हैं अर्थात् सुगंधवाले हैं, उनमें से कोई-कोई वर्ण के लिहाज से काले वर्णवाले भी होते हैं, कोई-कोई नीले वर्ण वाले होते हैं, कोई-कोई लाल वर्ण वाले होते हैं, कोई-कोई पीले वर्ग वाले होते हैं और कोई-कोई श्वेत वर्ण वाले होते हैं। इस प्रकार सुगंध के साथ वर्णों की अपेक्षा पांच भंग होते हैं,

अब सुगंध के पांच रसों के साथ पांच भंग कहते हैं जो पुद्गल सुगंध परिणाम वाले होते हैं, उनमें रस की अपेक्षा कोई तिक्त

ટીકાર્થ-હવે ગંધ પરિણામની અપેક્ષાએ છેતાલીસ ભંગોનું પ્રતિપાદન કરે છે જે પુદ્ગલો ગંધથી સુગંધ રૂપ પરિણામ વડે પરિણત છે અર્થાત્ સુગંધ વાળાં છે, તેઓમાંથી કોઇ કોઇ વર્ણભેદે કાળા રંગના પણ હોય છે, કોઇ કોઇ વાદળી રંગવાળાં પણ હોય છે, કોઇ કોઇ લાલ રંગના પણ હોય છે, કોઇ કોઇ પીળા રંગવાળા પણ હોય છે, કોઇ કોઇ સફેદ રંગવાળા પણ, હોય છે આ રીતે સુગંધની સાથે પાચ રંગોની અપેક્ષાએ પાચ ભંગ બને છે.

હવે સુગંધના પાંચ રસોની સાથે પાંચ ભંગ વર્ણવાય છે જે પુદ્ગલો સુગંધ પરિણામ વાળાં હોય છે, તેઓમાં રસની અપેક્ષાએ કોઇ તીખા રસવાળાં

परिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, अथ-सुरभिगन्धस्यैव स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पान् आह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गरुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता एतेषां मध्ये केचित्-'फासओ'-स्पर्शतः-स्पर्शापेक्षया, 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'गरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचित्-'णिद्धफासपरिणया वि-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'लुक्खफासपरिणया वि' रुक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्यष्टौ भङ्गा.

रस वाले, कोई कटुक रस वाले, कोई कषाय रस वाले, कोई आम्ल रस वाले और कोई मधुर रस वाले होते हैं।

सुगंध के आठ स्पर्शों के साथ आठ विकल्प होते हैं, उन्हें कहते हैं-सुगंध वाले पुद्गल स्पर्श की अपेक्षा कोई कर्कश स्पर्श वाले होते हैं, कोई कोमल स्पर्श वाले होते हैं, कोई गुरु स्पर्श वाले होते हैं, कोई लघु स्पर्श वाले होते हैं, कोई शीत स्पर्श वाले होते हैं, कोई उष्ण स्पर्श वाले होते हैं, कोई स्निग्ध (चिकने) स्पर्श वाले होते हैं, कोई रूक्ष स्पर्श वाले होते हैं। इस प्रकार सुगंध के साथ आठ स्पर्शों संबंधी आठ विकल्प होते हैं।

सुरभिगंध के पांच संस्थानों के साथ पांच भंग होते हैं, उन्हें बतलाते हैं-सुरभिगंध वाले पुद्गलों में से कोई परिमंडल संस्थान

કોઈ કડવા રસવાળા, કોઈ તુરા રસવાળા, કોઈ ખાટા રસવાળા અને કોઈ મીઠા રસવાળાં હોય છે.

સુગન્ધના આઠ સ્પર્શોની સાથે આઠ વિકલ્પો બને છે, તેને બતાવે છે, સુગંધવાળા પુદ્ગલ સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઈ કર્કશસ્પર્શવાળા હોય છે, કોઈ કોઈ કોમળ સ્પર્શવાળાં હોય છે કોઈ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં હોય છે કોઈ લઘુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઈ ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. કોઈ ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઈ સ્નિગ્ધ (ચીકણા) સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઈ રૂક્ષ (કઠોર) સ્પર્શવાળા હોય છે, આ રીતે સુગંધની સાથે આઠ સ્પર્શોના આઠ વિકલ્પ બને છે.

સુરભિ ગંધના પાંચ સંસ્થાનોની સાથે પાંચ ભંગ બને છે. તેને બતાવવામાં આવે છે સુગન્ધ વાળા પુદ્ગલો માંથી કોઈ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં, કોઈ

अथ सुरभिगन्धस्यैव संस्थानैः सह पञ्च भङ्गानाह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि ५-२३' ये स्कन्धादयो गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता स्तेषां मध्ये केचित्-'संठाणओ' स्थानतः संस्थानापेक्षया, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणताअपि भवन्ति, केचित्-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचित्-'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, एवञ्च सुरभिगन्धस्य वर्णतः ५, रसतः ५, स्पर्शतः८, संस्थानतः५, सर्वसम्मेलनेन ५×५×८×५=२३ त्रयोविंशति भङ्गाः भवन्ति, एवमेव २३ त्रयोविंशतिं भङ्गान् दुरभिगन्धस्यापि वर्णादिभिः सह प्ररूपयितुमाह-'जे गंधओ दुब्भिगंधपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'गंधओ'-गन्धतः, 'दुब्भिगंधपरिणया' दुरभिन्धपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः-तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'-

---

वाले, कोई वृत्त संस्थान वाले, कोई त्रिकोण संस्थान वाले, कोई चतुष्कोण संस्थान वाले और कोई आयत संस्थान वाले होते हैं। इस प्रकार सुरभिगंध के वर्ण की अपेक्षा ५, रस की अपेक्षा ५ स्पर्श की अपेक्षा ८, और संस्थान की अपेक्षा ५, यों सब मिलकर ५+५+८+५=२३ भंग हो जाते हैं।

दुरभिगंध के भी इसी प्रकार तेईस भंग होते हैं। उनकी प्ररूपणा करने के लिये कहते हैं-

जो पुद्गल गंध से दुरभिगंध वाले होते हैं, उनमें से वर्ण की अपेक्षा कोई कृष्ण वर्ण परिणमन वाले भी होते हैं, कोई नील वर्ण

વૃત્ત (ગોળ) સંસ્થાનવાળા, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળા, કોઇ ચતુષ્કોણ સંસ્થાન વાળા અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે આ રીતે સુરભિગંધની સાથે વર્ણની અપેક્ષાએ ૫, રસની અપેક્ષાએ ૫, સ્પર્શની અપેક્ષાએ ૮ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ ૫, આમ બધા મળીને ૫-૫+૮-૫=૨૩ ભંગ બની જાય છે.

દુરભિ ગંધના પણ આજરીતે ૨૩ ભગ બને છે. તેઓની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે કે—

જે પુદ્ગલો ગંધે દુરભિ ગંધવાળાં હોય છે, તેઓમાંથી રંગની અપેક્ષાએ કોઇ કાળા રંગના પરિણામ વાળા હોય છે, કોઇ વાદળી રંગના પરિણામી

कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुकिल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं दुरभिगन्धस्य वर्णैः सह पञ्च भङ्गा सञ्जाताः, अथ तस्यैव रसैः सह पञ्च भङ्गानाह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयो गन्धतो दुरभिगन्धपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'रसओ'-रसतः-रसापेक्षया, 'तित्तरसपरिणया वि' तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया वि'-मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं रसैः सह दुरभिगन्धस्य पञ्च भङ्गा सम्पन्नाः, अथ तस्यैव स्पर्शैः सह अष्टौ भङ्गानाह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफास-

---

परिणमन वाले भी होते हैं, कोई लोहित वर्ण परिणमन वाले भी होते हैं, कोई पीत वर्ण परिणमन वाले भी होते हैं और कोई शुक्ल वर्ण परिणमन वाले भी होते हैं। इस प्रकार वर्णों के साथ दुरभिगंध को लेकर पांच भंग होते हैं।

अब दुरभिगंध के साथ पांच रसों की अपेक्षा से पांच भंग कहते हैं-जो पुद्गल गंध से दुर्गंध वाले होते हैं उनमें से कोई-कोई रस की अपेक्षा तिक्तरस परिणत होता हैं, कोई कटुकरस परिणत होते हैं, कोई कषायरस परिणत होते हैं, कोई अम्लरस परिणत होते हैं और कोई मधुररस परिणत भी होते हैं। इस प्रकार दुरभिगंधवाले पुद्गलों के पांच रसों के योग से पांच भंग हो जाते हैं।

હોય છે, કોઇ લાલ રંગના પરિણામ વાળા હોય છે. કોઇ પીળા રંગના પરિણામવાળા પણ હોય છે અને કોઇ સફેદ રંગના પરિણામવાળા હોય છે, આ રીતે રંગોની સાથે દુરભિ ગંધને લઇને પાંચ ભંગ બને છે.

હવે દુરભિ ગંધની સાથે પાંચ રસોની અપેક્ષાએ પાંચ ભગ બતાવે છે જે પુદ્ગલો ગંધે દુર્ગન્ધ વાળાં હોય છે, તેઓમાંથી કોઇ રસની અપેક્ષાએ તિક્તરસ પરિણામી હોય છે, કોઇ કડવા રસના પરિણામવાળા હોય છે, કોઇ કોઇ કષાય રસ પરિણામી હોય છે, કોઇ ખાટા રસના પરિણામવાળા હોય છે, અને કોઇ મધુર રસ પરિણામ વાળાં હોય છે, એજ રીતે દુરભિ ગંધવાળાં પુદ્ગલોનાં પાંચ રસોના યોગથી પાંચ ભંગ બની જાય છે.

परिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो गन्धतो दुरभिगन्धपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'फासओ' स्पर्शतः–स्पर्शापेक्षया, 'कक्खडफासयरिणया वि' कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'गुरुयफासपरिणया वि' गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासपरिणया वि' उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचन–'णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लुक्खफासपरिणया वि'–रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं दुरभिगन्धस्य स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पाः प्रतिपादिताः। अथ तस्यैव संस्थानैः सह पञ्च

अब दुर्गन्ध के साथ आठ स्पर्शों का योग दिखलाकर पुद्गलों के आठ भेद प्रदर्शित करते हैं–जो पुद्गल गंध से दुर्गंध वाले होते हैं, उनमें से स्पर्श की अपेक्षा कोई–कोई कर्कश स्पर्श वाले भी होते हैं, कोई–कोई मृदु स्पर्श वाले भी होते हैं कोई–कोई गुरुस्पर्श वाले भी होते हैं, कोई–कोई लघुस्पर्श वाले भी होते हैं, कोई–कोई शीतस्पर्श वाले भी होते हैं, कोई–कोई उष्णस्पर्श वाले भी होते हैं, कोई-कोई स्निग्ध स्पर्श वाले भी होते हैं और कोई–कोई रूक्षस्पर्श वाले होते हैं। इस प्रकार दुर्गन्ध वाले पुद्गलों के आठ स्पर्शों के योग से आठ विकल्पों का प्रतिपादन किया गया।

अब दुर्गन्ध वाले पुद्गलों के संस्थानों के योग से पांच विकल्प दिखलाते हैं–जो पुद्गल गंध से दुर्गंध वाले होते हैं, संस्थान की

હવે દુર્ગન્ધની સાથે આઠ સ્પર્શોનો મેળાપ દેખાડીને પુદ્ગલોના આઠ ભેદ પ્રદર્શિત કરે છે જે પુદ્ગલો ગંધેકરીને દુર્ગન્ધવાળાં હોય છે, તેઓમાંથી સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઇ કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે, કોઇ કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ કોઇ ઠંડા સ્પર્શવાળા પણ હોય છે. કોઇ કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે. એ રીતે દુર્ગંધવાળા પુદ્ગલોના આઠ સ્પર્શોના યોગથી આઠ વિકલ્પો પ્રતિપાદિત કર્યા છે.

હવે દુર્ગન્ધવાળા પુદ્ગલોનો સંસ્થાનોના યોગ વડે પાંચ વિકલ્પ દેખાડે છે.–જે પુદ્ગલો ગંધે કરીને દુર્ગંધવાળા હોય છે, સંસ્થાનની દૃષ્ટિએ તેઓમાંથી

विकल्पान् प्रतिपादयति-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि' ये स्कन्धादयो गन्धतो दुरभिगन्धपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'संठाणओ' संस्थानतः-संस्थानापेक्षया, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंस संठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं संस्थानैः सह दुरभिगन्धस्य पञ्च विकल्पाः सञ्जाताः, वर्णादिभिः संकलने तु २३ त्रयोविंशति विकल्पा भवन्ति, सुरभिदुरभिगन्धयोस्तु सर्वे ४६ षट्चत्वारिंशद् विकल्पाः सम्पन्नाः. अथ रसस्य वर्णादिभिः सह १०० शतविकल्पान् प्रतिपादयितुमाह-'जे रसओ तित्तरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरि-

---

दृष्टि से उनमें से कोई परिमंडल संस्थान वाले होते हैं, कोई वृत्त संस्थान वाले होते हैं, कोई त्रिकोण संस्थान वाले होते हैं, कोई चौकोर संस्थानवाले होते हैं और कोई आयत संस्थान वाले भी होते हैं। इस प्रकार संस्थानों के योग से दुर्गंध वाले पुद्‌गल पांच प्रकार के होते हैं। इस प्रकार वर्ण के ५, रस के ५, स्पर्श के ८ और संस्थान के ५, यों सब मिलाकर इनके भी तेईस भेद होते हैं। दोनों गंधवाले पुद्‌गलों को सम्मिलित करने से ४६ विकल्प हो जाते हैं।

रस का वर्ण आदि के साथ संयोग करने पर सौ (१००) विकल्प बनते हैं। उनका प्रतिपादन करते हैं-

जो पुद्गल रस की अपेक्षा तिक्तरस परिणमन वाले हैं, उनमें से

કોઈ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા હોય છે, કોઈ વૃત્ત સંસ્થાનવાળા હોય છે. કોઈ ત્રિકોણુ સંસ્થાનવાળા હોય છે. કોઈ ચતુષ્કોણુ સંસ્થાનવાળા હોય છે. અને કોઈ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે. આ રીતે સંસ્થાનોના યોગ વડે દુર્ગંધવાળા પુદ્ગલ પાંચ પ્રકારના બને છે. આજ રીતે વર્ણના ૫, રસના ૫ અને સ્પર્શના ૮, અને સંસ્થાનના ૫, આમ બધા મળીને આના પણ તેવીસ ભેદ બને છે. બન્ને ગન્ધ વાળા પુદ્ગલોને એકત્ર કરવાથી ૪૬ વિકલ્પ બની જાય છે.

તેને રસ આદિની સાથે જોડવાથી સો (૧૦૦) વિકલ્પો બને છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે-

જે પુદ્ગલો રસની અપેક્ષાએ તિક્ત રસ પરિણામવાળાં છે. તેઓમાંથી

णया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि, 'जे' ये-स्कन्धादयः-'रसओ' रसतः-रसापेक्षया, 'तित्तरसपरिणया' तिक्तरसपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ'-तेषां मध्ये केचन-स्कन्धादयो वर्णतः वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि'-लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन='हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं तिक्तरसस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पाः सञ्जाताः, अथ तस्यैव गन्धाभ्यां सह द्वौ विकल्पावाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि'-ये स्कन्धादयस्तिक्तरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ'-गन्धतः -गन्धापेक्षया -'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन दुब्भिगंधपरिणया वि' दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, अथ तिक्तरसस्यैव स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पानाह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया

कोई वर्ण की अपेक्षा कृष्णवर्ण वाले होते हैं, कोई नीलवर्ण वाले होते हैं, कोई लालवर्ण वाले होते हैं, कोई पीलेवर्ण वाले होते हैं और कोई शुक्लवर्ण वाले होते हैं, इस प्रकार तिक्तरस वाले पुद्गलों के पांच वर्णों की अपेक्षा से पांच विकल्प हुए।

तिक्तरस वाले पुद्गलों के गंध की अपेक्षा दो विकल्प होते हैं, क्योंकि तिक्तरस वाले पुद्गलों में से कोई सुगंध वाले होते हैं और कोई दुर्गंध वाले होते हैं।

तिक्तरसपरिणत पुद्गल आठ स्पर्शों की अपेक्षा आठ प्रकार के होते हैं। उन्हें दिखलाते हैं-जो पुद्गल रस से तिक्तरस परिणमन

કોઇ વર્ણની અપેક્ષાએ કાળા રંગ વાળાં હોય છે. કોઇ વાદળી રંગવાળાં હોય છે, કોઇ લાલ રંગવાળા હોય છે. કોઇ પીળા રંગવાળાં હોય છે, અને કોઇ સફેદ રંગવાળા હોય છે. આ રીતે તિક્ત રસવાળા પુદ્ગલોના પાંચ વર્ણો (રંગો) ની અપેક્ષાએ પાંચ વિકલ્પ થાય છે.

તિક્ત રસ વાળા પુદ્ગલોના ગંધની અપેક્ષાએ બે વિકલ્પ બને છે, કેમકે તિકત રસ વાળાં પુદ્ગલોમાથી કોઇ સુગંધવાળાં હોય છે, અને કોઇ દુર્ગંધ વાળાં હોય છે.

તિકત રસ પરિણામી પુદ્ગલ આઠ સ્પર્શોની અપેક્ષાએ આઠ પ્રકારના બને છે. તે બતાવવામાં આવે છે-જે પુદ્ગલો રસથી તિકત રસ પરિણામવાળાં

वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतस्तिक्तरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ' स्पर्शतः-स्पर्शापेक्षया, 'कक्खड़फासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन='सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि' उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं तिक्तरसस्य स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पाः,

अथ तस्यैव संस्थानैः सह पञ्च विकल्पानाह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि ८।२०' ये स्कन्धादयो रसतस्तिक्तरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'संठाणओ'-संस्थानतः संस्थानापेक्षया, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थान-

---

वाले हैं, उन में से कोई स्पर्श की अपेक्षा कर्कश स्पर्श वाले, कोई मृदुस्पर्श वाले, कोई गुरुस्पर्श वाले, कोई लघु स्पर्शवाले कोई शीत स्पर्शवाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले भी होते हैं। इस प्रकार तिक्तरस के आठ स्पर्शों के साथ आठ विकल्प होते हैं

अब तिक्तरस के संस्थानों की अपेक्षा होने वाले पांच विकल्पों का प्रतिपादन करते हैं-जो स्कंध-पुद्गल रस की अपेक्षा तिक्तरूप में परिणत हैं, उनके संस्थान की अपेक्षा कोई परिमंडलसंस्थान वाले होते

છે. તેઓમાથી કોઇ સ્પર્શની અપેક્ષાએ કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઇ મૃદુસ્પર્શવાળાં કોઇ ગુરૂસ્પર્શવાળા, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ શીત સ્પર્શવાળા, કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં, કોઈ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે. આ રીતે તિક્ત રસના આઠ સ્પર્શોની સાથે આઠ વિકલ્પ બને છે.

હવે તિક્ત રસના સંસ્થાનોની અપેક્ષાથી (થવાવાળાં) પાંચ વિકલ્પોનુ પ્રતિપાદન કરે છે-જે સ્કંધ-પુદ્ગલ રસની અપેક્ષાથી તીખા રૂપથી પરિણત થયેલ છે. તેઓમા સસ્થાનની અપેક્ષાએ કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં હોય

परिणता अपि भवन्ति, केचन-'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं तिक्तरसस्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पाः संजाताः, वर्णादिभिः सह विंशति विकल्पा बोध्याः, अथ कटुकरसस्य वर्णादिभिः सह विंशतिं विकल्पान् आह-'जे रसओ कडुरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्यपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-'जे' ये स्कन्धादयः 'रसओ' रसतः 'कडुयरसपरिणया'-कटुकरसपरिणताः, 'ते वण्णओ'-ते वर्णतः-तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं कटुकरसस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पाः सञ्जाताः ५, अथ तस्यैव

हैं, कोई वृत्तसंस्थान वाले होते हैं, कोई त्रिकोणसंस्थान वाले होते हैं, कोई सम चौरस संस्थानवाले होते हैं और कोई आयतसंस्थान वाले भी होते हैं। इस प्रकार तिक्तरसवाले पुद्गलों का संस्थानों के साथ संयोग करने पर पांच विकल्प हो जाते हैं। वर्ण, गंध, स्पर्श और संस्थान की अपेक्षा सब मिलकर वीस विकल्प होते हैं।

कटुकरसवाले पुद्गल वर्ण आदि के साथ योग करने पर वीस प्रकार के होते हैं-जो पुद्गलस्कंध रस की अपेक्षा कटुकरस परिणमन वाले होते हैं, उनमें से कोई वर्ण की अपेक्षा कृष्णवर्णवाले होते हैं, कोई नीलवर्णवाले होते हैं, कोई लालवर्णवाले होते हैं, कोई पीलेवर्णवाले होते हैं और कोई श्वेतवर्णवाले होते हैं, इस प्रकार कटुकरसवाले पुद्गलों के पांच वर्णों के साथ योग करने पर पांच भेद होते हैं।

છે, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળા હોય છે, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળા હોય છે. કોઇ સમચોરસ સંસ્થાનવાળાં હોય છે. કોઇ આયત સંસ્થાનવાળા પણ હોય છે આ રીતે તિક્તરસવાળા પુદ્ગલોનું સંસ્થાનની સાથે જોડાણ કરવાથી પાંચ વિકલ્પ બની જાય છે. વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની અપેક્ષાએ બધા મળીને ૨૦ વિકલ્પ બને છે.

કટુક રસવાળાં પુદ્ગલ વર્ણ વિગેરેની સાથે જોડવાથી ૨૦ પ્રકારના બને છે. જે પુદ્ગલ રસની અપેક્ષાએ કડવા રસના પરિણામવાળાં હોય છે તેઓ માથી કોઇ વર્ણની અપેક્ષાએ કાળા રંગવાળાં હોય છે કોઇ લીલા રંગવાળાં હોય છે. કોઇ લાલ રંગવાળાં હોય છે. કોઇ પીળા રંગવાળાં હોય છે. કોઇ ધોળા રંગવાળાં હોય છે. આ રીતે કડવા રસવાળા પુદ્ગલોના પાંચ રંગોની સાથે જોડવાથી પાંચ ભેદ બને છે.

गन्धाभ्यां सह द्वौ विकल्पावाह–'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतः–कटुकरसपरिणता स्तेषां मध्ये, केचन–'गंधओ' गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति केचन–'दुब्भिगंधपरिणया वि'–दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं द्वौ विकल्पौ२, अथ तस्यैव स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पानाह–'फासओ कक्खडफाणपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतः कटुकरसपरिणता स्तेषां मध्ये, केचन–'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'–कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'गुरुयफासपरिणया वि'–गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लहुयफासपरिणया वि'–लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीयफासपरिणया वि'–शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लुक्खफासपरिणया वि'

कटुकरसवाले पुद्गलों के दो गंधों के योग से दो विकल्प दिखलाते हैं–जो पुद्गलस्कंध रस की अपेक्षा कटुकरस परिणमन वाले हैं, उनमें से कोई गंध की अपेक्षा सुगंध–परिणत होते हैं और कोई दुर्गंध-परिणत होते हैं। इस प्रकार गंध की अपेक्षा दो भेद होते हैं।

कटुकरसवाले पुद्गल आठ स्पर्शों के भेद से आठ प्रकार के होते हैं, सो दिखलाते हैं–जो पुद्गल रस की अपेक्षा कटुकरस परिणमन वाले हैं, उनमें से कोई स्पर्श की अपेक्षा कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरू स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले, और कोई

કડવા રસવાળા પુદ્ગલોનો બન્ને ગંધોની સાથે મેળાપ કરવાથી બનતા બે વિકલ્પો બતાવે છે જે પુદ્ગલો સ્કંધ રસની અપેક્ષાએ કડવા રસના પરિણામ વાળાં છે, તેઓમાંથી કોઇ ગંધની અપેક્ષાએ સુગંધ પરિણામી બને છે અને કોઈ દુર્ગંધ પરિણામી બને છે. એ પ્રમાણે ગંધની અપેક્ષાએ બે ભેદ બને છે.

કડવા રસવાળાં પુદ્ગલો આઠ સ્પર્શોના ભેદથી આઠ પ્રકારના બને છે. તેને અહી દેખાવાડમાં આવે છે–જે પુદ્ગલ રસની અપેક્ષાએ કડવા રસના પરિણામ વાળાં છે તેઓમાથી કોઇ સ્પર્શની અપેક્ષાએ કર્કશ સ્પર્શવાળાં કોઇ મૃદુસ્પર્શવાળા, કોઇ ગુરૂસ્પર્શવાળા, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં કોઇ ઠંડા સ્પર્શવાળાં, તો કોઈ ગરમ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ–ચિકણા સ્પર્શવાળાં, કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શ

रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं कटुकरसस्य स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पाः, अथ तस्यैव संस्थानैः सह पञ्चविकल्पानाह–'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि' चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतः कटुकरसपरिणता एतेषां मध्ये केचन–संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'–परिमण्डलसंस्थान परिणता अपि भवन्ति, केचन–'वट्टसंठाणपरिणया वि'–वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–तंससंठाणपरिणया वि'–त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'आययसंठाणपरिणया वि' आयतसंस्थान परिणता अपि भवन्ति, तदेवं कटुरसस्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पा वर्णादिभिःसर्वैस्तु विंशतिः

अथ कषायरसस्य वर्णादिभिः सह विंशति विकल्पान् आह–'जे रसओ कसायरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया वि,

---

रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं। इस प्रकार कटुकरस वाले पुद्गल स्पर्श के योग से आठ प्रकार के होते हैं।

अब कटुकरसवाले पुद्गलों के संस्थान की अपेक्षा पांच भेद प्रदर्शित करते हैं–जो पुद्गल रस से कटुकरस वाले हैं, उनमें कोई संस्थान की अपेक्षा परिमंडल संस्थानवाले, कोई वृत्तसंस्थानवाले कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई समचौरस संस्थानवाले और कोई आयतसंस्थान वाले होते हैं। यों कटुकरसवाले पुद्गलों के संस्थानों के योग से पांच विकल्प होते हैं और वर्णादि सभी को मिलाने से बीस भेद हो जाते हैं।

अब कषायरस परिणमन वाले पुद्गलों के वर्णादि के साथ बीस भेदों का कथन करते हैं–जो पुद्गल रस की अपेक्षा कषायरस परिण-

---

વાળા પણ હોય છે. એ રીતે કડવા રસવાળાં પુદ્ગલો સ્પર્શના યોગે આઠ પ્રકારના બને છે.

હવે કડવા રસવાળાં પુદ્ગલોના સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પાંચ ભેદને પ્રદર્શિત કરે છે–જે પુદ્ગલો રસે કરીને કડવા રસવાળાં છે, તેઓમાં કોઈ સંસ્થાન ની અપેક્ષાએ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં, અને કોઈ આયત સંસ્થાનવાળાં હોય છે. આમ કડવા રસવાળાં પુદ્ગલોના સંસ્થાનોના યોગથી પાંચ વિકલ્પો બને છે અને વર્ણાદિ બધાને મેળવવાથી ૨૦ ભેદ બની જાય છે.

હવે કષાય રસ પરિણામી પુદ્ગલોના વર્ણાદિકોની સાથે બનનારા ૨૦ ભેદોનું કથન કરે છે–જે પુદ્ગલો રસની અપેક્ષાએ કષાય રસ પરિણામવાળાં

लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि, 'जे' ये स्कन्धादयः 'रसओ' रसतः 'कसायरसपरिणया'–कषायरसपरिणता भवन्ति 'ते वण्णओ' ते वर्णतः–तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि' कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'हालिद्दवण्णपरिणया वि'–हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं कषायरसस्य वर्णैः सह पञ्चविकल्पाः अथ तस्यैव गन्धेन सह द्वौ विकल्पावाह–'गंधओ 'सुब्भिगंधपरिणया वि' दुब्भिगंधपरिणया वि, ये स्कन्धादयः कषायरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'गंधओ'–गन्धतः, 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'दुब्भिगंधपरिणया वि'–दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं द्वौ विकल्पौ भवतः।

मन वाले हैं, उनमें से कोई वर्ण की अपेक्षा कालेवर्णवाले होते हैं, कोई नीलवर्ण वाले होते हैं, कोई लालवर्णवाले होते हैं, कोई पीलेवर्ण वाले होते हैं, और कोई श्वेतवर्णवाले होते हैं। इस प्रकार कषाय रस के साथ पाँच वर्णों का योग करने से पांच विकल्प होते हैं।

अब गंध के साथ कषायरस वाले पुद्गलों का योग करने पर जो दो विकल्प होते हैं, उन्हें कहते हैं–जो कषायरस परिणमन वाले पुद्गल हैं, उनमें से कोई गंध की अपेक्षा सुगंधपरिणाम वाले और कोई दुर्गन्ध परिणामवाले होते हैं। इस प्रकार उनके दो विकल्प हुए।

कषायरसपरिणत पुद्गलों के स्पर्श के साथ आठ विकल्प होते हैं, सो कहते हैं–जो पुद्गल रस की अपेक्षा कषायरस परिणमन वाले हैं,

---

છે. તેઓમાંથી કોઇ વર્ણની અપેક્ષાએ કાળા રંગના હોય છે કોઇ વાદળી હોય છે. કોઈ લાલ રંગના હોય છે, કોઇ પીળા રંગના હોય છે. કોઇ સફેદ રંગના હોય છે. આ રીતે કષાય રસની સાથે પાચ રંગોનો મેળ કરવાથી પાંચ વિકલ્પ બને છે.

હવે ગંધની સાથે કષાય રસવાળાં પુદ્ગલો જોડવાથી જે બે વિકલ્પ બને છે- તેઓને સમજાવે છે–જે કષાય રસવાળાં પુદ્ગલો છે તેઓમાંથી કોઇ ગંધની અપેક્ષાએ સુગંધ પરિણામવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધ પરિણામ વાળાં હોય છે. એ રીતે તેઓના બે વિકલ્પો થયા.

કષાય રસ પરિણામી પુદ્ગલોના સ્પર્શની સાથે આઠ વિકલ્પો બને છે. જે પુદ્ગલો રસની અપેક્ષાએ કષાક રસ પરિણામવાળાં છે. તેઓમાંથી કોઈ

अथ तस्यैव स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पान् आह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि' मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतः कषायरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ'-स्पर्शतः, 'कक्खडफासपरिणया वि' कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचन-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि' रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं कषायरसपरिणतानां स्कन्धादीनां स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पान् प्रतिपाद्य, तेषामेव संस्थानैः सह पञ्चविकल्पानाह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि' २०' ये स्कन्धादयो रसतः कपायरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'संठाणओ'-संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि' वृत्तसंस्थानपरिणता अपि, केचन-तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि'

उनमें से कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले कोई उष्ण स्पर्शवाले कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और रूक्ष स्पर्शवाले भी होते हैं। इस प्रकार कषायरसपरिणत पुद्गल स्पर्श की अपेक्षा आठ प्रकार के हैं।

यह कषायरस वाले पुद्गल संस्थान की अपेक्षा पांच प्रकार के हैं, यथा-कोई परिमंडलसंस्थान वाले होते हैं, कोई वृत्तसंस्थान वाले, कोई त्रिकोणसंस्थानवाले, कोई समचौरस संस्थान वाले और कोई

કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઈ મૃદુ સ્પર્શવાળા, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા, કોઈ શીત સ્પર્શવાળાં, કોઈ ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાળાં અને કોઇ કઠોર સ્પર્શવાળા પણુ હોય છે. આ રીતે કષાય રસ પરિણુત પુદ્ગલો સ્પર્શની અપેક્ષાએ આઠ પ્રકારના છે.

આ કષાય રસવાળાં પુદ્ગલ સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પાંચ પ્રકારનાં છે. જેમકે કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં હોય છે. કોઇ વૃત્તસંસ્થાનવાળા હોય છે. કોઇ ત્રિકોણુ સંસ્થાનવાળાં હોય છે, કોઈ સમચોરસ સંસ્થાનવાળાં હોય છે.

चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'आययसंठाणपरिणया वि२०' आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं कषायस्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पाः, वर्णादिभिस्तु विंशति विकल्पा सम्पादिताः।

अथ अम्लरसस्य विंशतिविकल्पान् वर्णादिभिः सह प्रतिपादयति–'जे रसओ अंबिलरसपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'रसओ' रसतः, 'अंबिलरसपरिणया' अम्लरसपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः तेषां मध्ये केचन–वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि' कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'नीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'हालिद्दवण्णपरिणया वि' हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि–शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं रीत्या अम्लरसस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य, तस्यैव गन्धेन सह द्वौ विकल्पौ

आयतसंस्थानरूप परिणत भी होते हैं। इस प्रकार कषायरस परिणमन वाले पुद्गलों के संस्थान की अपेक्षा पांच भेद हैं। वर्ण, गंध स्पर्श और संस्थान से इनके बीस भेद हुए।

अब अम्लरसवाले पुद्गलों के बीस भेद वर्ण आदि की अपेक्षा से दिखलाते हैं–जो पुद्गल रस की दृष्टि से अम्लरस वाले होते हैं, वर्ण की अपेक्षा उनमें से कोई कृष्णवर्ण परिणमन वाले, कोई नीलवर्ण परिणमन वाले, कोई लालवर्ण परिणमन वाले, कोई पीतवर्ण परिणमन वाले, और कोई शुक्लवर्ण परिणमन वाले होते हैं। इस प्रकार वर्ण की अपेक्षा अम्लरस वाले पुद्गलों के पांच विकल्प होते हैं।

जो पुद्गल अम्लरस वाले हैं, वे गंध की अपेक्षा से कोई सुगंध

અને કોઈ આયત સંસ્થાન રૂપ પરિણામ વાળા પણ હોય છે. આ રીતે કષાય રસ પરિણામવાળા પુદ્ગલોના સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પાંચ ભેદ છે. વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ અને સંસ્થાન વડે એના ૨૦ ભેદ થયા.

હવે ખાટા રસવાળા પુદ્ગલોના ૨૦ ભેદ વર્ણ આદિની અપેક્ષાએ બતાવે છે–જે પુદ્ગલો રસ દૃષ્ટિથી ખાટા રસવાળા હોય છે. રંગની અપેક્ષાએ તેઓમાંથી કોઈ કાળા વર્ણના પરિણામવાળા, કોઇ વાદળી રંગના પરિણામી, કોઈ લાલ રંગના પરિણામવાળા, કોઈ પીળા રંગના પરિણામવાળા, અને કોઈ સફેદ રંગના પરિણામવાળા હોય છે, આ પ્રકારે રંગની અપેક્ષાએ ખાટા રસવાળા પુદ્ગલોના પાંચ વિકલ્પો બને છે.

જે પુદ્ગલો અમ્લ (ખાટા) રસવાળા છે. તેઓ ગંધની અપેક્ષાએ કોઇ

प्रतिपादयति–'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतः अम्लरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'गंधओ'–गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभि गन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन–दुब्भिगंधपरिणया वि' दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं द्वौ विकल्पौ, अथ तस्यैव अम्लरसस्य स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पान् प्रतिपादयति–'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि' लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतः अम्लरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'फासओ' स्पर्शतः, 'कक्खडफासपरिणया वि' कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचन–'मउयफासपरिसया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'गुरुयफासपरिणया वि, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासणया वि' उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन 'णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लुक्खफासपरिणया वि'–रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं रीत्या अम्लरसस्य स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपादयति–

वाले और कोई दुर्गंध वाले होते हैं। इस प्रकार गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हैं।

स्पर्श की अपेक्षा अम्लरसवाले पुद्गलों का परिणमन आठ प्रकार का होता है, यथा–कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघुस्पर्शवाले, कोई शीतस्पर्शवाले, कोई उष्णस्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं। इस प्रकार आठ स्पर्शों के साथ अम्लरस परिणत पुद्गलों के आठ भेद होते हैं।

अब संस्थानों की अपेक्षा अम्लरस वाले पुद्गलों के पांच विकल्प

સુગંધવાળાં અને કોઇ દુર્ગંધવાળાં હોય છે. આ રીતે ગંધની અપેક્ષાએ કરી તેમના બે ભેદ છે.

સ્પર્શની અપેક્ષાએ ખાટા રસવાળા પુદ્ગલોનું પરિણામ આઠ પ્રકારનું હોય છે. જેમકે કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ ગુરૂસ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા, કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં, કોઈ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં, કોઈ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં, કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં હોય છે. આ રીતે આઠ સ્પર્શોની સાથે ખાટા રસવાળાં પુદ્ગલોના આઠ ભેદ બને છે.

હવે સંસ્થાનોની અપેક્ષાએ ખાટા રસવાળા પુદ્ગલોના પાંચ વિકલ્પ

'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि२०' ये स्कन्धादयो रसतः अम्लरसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाण-परिणया वि' परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि' वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्र-संस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थान-परिणता अपि भवन्ति; केचन -'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं रीत्या अम्लरसस्य वर्णादिभिः सह विंशति विकल्पाः सञ्जाताः, अथ मधुररसस्य वर्णादिभिः सह विंशतिं विकल्पान् प्रतिपादयितुमाह 'जे रसओ महुररसपरिणया, ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरि णया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरि-णया वि'-'जे' ये स्कन्धादयः 'रसओ'-रसतः 'महुररसपरिणया'-मधुररस-परिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः, तेषां मध्ये केचन-वर्णापेक्षया,

---

प्रदर्शित करते हैं-जो पुद्गल अम्लरस परिणत होते हैं, उनमें से कोई परिमंडलसंस्थान वाले, कोई वृत्तसंस्थान वाले, कोई त्रिकोणसंस्थान वाले, कोई चतुष्कोणसंस्थान वाले, और कोई आयतसंस्थान वाले होते हैं। इस प्रकार सब मिलकर अम्लरस परिणत पुद्गलों के वीस भेद हुए।

अब मधुररसपरिणत पुद्गलों के वर्ण आदि के साथ वीस भेद दिखलाते हैं-जो पुद्गल रस की अपेक्षा मधुररसपरिणत होते हैं, उनमें से वर्ण की दृष्टि से कोई काले वर्ण वाले, कोई नीले वर्णवाले, कोई लाल वर्णवाले, और कोई पीले वर्णवाले और कोई शुक्लवर्ण होते हैं। इस प्रकार इनके पांच भेद वर्ण की अपेक्षा से समझना चाहिए।

પ્રદર્શિત કરે છે-જે પુદ્ગલો અમ્લરસ પરિણામી હોય છે. તેઓમાંથી કોઈ પરિમંડલ સંસ્થાનવળા, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાન વાળાં, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળા કોઇ ચતુષ્કોણ સંસ્થાનવાળા અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે. આ રીતે બધા મળીને અમ્લરસ પરિણામી પુદ્ગલોના ૨૦ ભેદ કહેલા છે.

હવે મધુર રસ પરિણત પુદ્ગલોના વર્ણ આદિની સાથે ૨૦ ભેદ દેખાડે છે-જે પુદ્ગલો રસની અપેક્ષાએ મધુરરસ પરિણામવાળાં હોય છે, તેઓમાથી વર્ણની દૃષ્ટિએ કોઈ કાળા રંગવાળા, કોઇ લીલા રંગવાળાં, કોઇ લાલ રંગ વાળાં, કોઇ પીળા રંગવાળાં, અને કોઈ સફેદ રંગવાળા હોય છે. આ રીતે એમના પાચ ભેદ વર્ણની અપેક્ષાએ સમજવા જોઇએ.

'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्ण परिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि'-लोहितवर्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि' हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किलवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं मधुररसस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव गन्धेन सह विकल्पद्वयं प्रतिपादयति-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतो मधुररसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ' गन्धतः-'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं विकल्पद्वयं प्रतिपाद्य तस्यैव स्पर्शैःसहाष्टौ विकल्पान आह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रसतो मधुररसपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचन-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि' गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचन-

---

मधुररस वाले पुद्गल गंध की अपेक्षा दो प्रकार के हैं यथा कोई सुरभिगंध परिणमन वाले होते हैं और कोई दुरभिगंध परिणमनवाले भी होते हैं।

मधुररस परिणत पुद्गलों के स्पर्श की अपेक्षा आठ प्रकार होते हैं, यथा-जो पुद्गल रस से मधुररस वाले होते हैं, उनमें से कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्श वाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध-

---

મધુર રસવાળાં પુદ્ગલો ગંધની અપેક્ષાએ બે પ્રકારના છે,-કોઈ સુરભિ ગંધ પરિણામવાળા હોય છે અને કોઈ દુરભિગંધ પરિણામવાળા હોય છે.

મધુર રસ પરિણત પુદ્ગલોના સ્પર્શની અપેક્ષાએ આઠ પ્રકાર બને છે. જેમકે-જે પુદ્ગલો રસથી મધુર રસવાળાં હોય છે. તેઓમાંથી કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઈ મૃદુ સ્પર્શવાળાં, કોઈ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં કોઈ શીત સ્પર્શવાળાં, કોઇ ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં, કોઇ

'लुक्खफासपरिणया वि'- रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति इत्येवं मधुररसस्य स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव संस्थानैः सह पञ्च विकल्पानाह-'संठाणओ' परिमंडलसंस्थाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि'-ये स्कन्धादयो रसतो मधुररसपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'संठाणओ'-संस्थानतः, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि' परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन 'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं मधुररसपरिणतानां संस्थानैः सह पञ्च विकल्पा', वर्णादिभिः सर्वै संमेलने तु विंशति विकल्पा भवन्ति; पूर्वोक्तरसपञ्चक संयोगेतु भङ्गक शतं १०० भवति, ॥सू० (सू०७॥)

स्पर्श वाले, कोई रूक्ष स्पर्श वाले भी होते हैं। इस प्रकार स्पर्श की अपेक्षा मधुररसवाले पुद्गल आठ प्रकार के हैं।

मधुररस वाले पुद्गल संस्थान से पांच प्रकार के होते हैं, जैसे-जो पुद्गल मधुररसपरिणत हैं, उनमें कोई परिमंडलसंस्थान वाले, कोई वृत्तसंस्थान वाले, कोई त्रिकोणसंस्थान वाले, कोई समचौरससंस्थान वाले और कोई आयतसंस्थान वाले होते हैं। यों मधुरस परिणत पुद्गल संस्थान की अपेक्षा पांच प्रकार के और वर्ण, गंध, स्पर्श तथा संस्थान की अपेक्षा २० प्रकार के हैं।

इस तरह पांचों रसवाले पुद्गलों के बीस-बीस भेद मिलाने से कुल सौ भेद रस की अपेक्षा से होते हैं ॥७॥

રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે. આ રીતે સ્પર્શની અપેક્ષાએ મધુર રસવાળાં પુદ્ગલો આઠ પ્રકારના છે.

મધુર રસવાળા પુદ્ગલો સંસ્થાનથી પાંચ પ્રકારના બને છે, જેમકે જે પુદ્ગલ મધુર રસ પરિણત છે. તેઓમાં કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં, કોઈ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં, કોઈ સમચોરસ સંસ્થાનવાળાં અને કોઈ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે. એમ મધુર રસ પરિણત પુદ્ગલ સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પાંચ પ્રકારના અને વર્ણ, ગંધ, સ્પર્શ સંસ્થાનની અપેક્ષાએ ૨૦ પ્રકારે છે.

આ રીતે પાંચે રસવાળા પુદ્ગલોના ૨૦ વીસ-વીસ ભેદ મળવાથી કુલ ૧૦૦ સો ભેદ રસની અપેક્ષાએ બને છે. ॥ સૂ. ૭ ॥

मूलम्–जे फासओ कक्खडफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, णीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ गरुयफासपरिणया वि१, लहुयफासपरिणया वि२, सीयफासपरिणया वि३, उसिणफासपरिणया वि४, णिद्धफासपरिणया वि५, लुक्खफासपरिणया वि६। संठाणओ परिमंडल संठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंससंठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि आययसंठाणपरिणाया वि५।२३।

जे फासओ मउयफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ गुरुयफासपरिणया वि१, लहुयफासपरिणया वि२, सीयफासपरिणया वि३, उसिणफासपरिणया वि४, णिद्धफासपरिणया वि५, लुक्खफासपरिणया वि६,। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंस संठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२३।

जे फासओ गुरुयफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३,

हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि १, कडुयरसपरिणया वि २, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, सीयफासपरिणया वि३, उसिणफसपरिणया वि४, णिद्धफासपरिणया वि५, लुक्खफासपरिणया वि६। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२३।

जे फासओ लहुयफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि ५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफसपरिणया वि १, मउयफासपरिणया वि २, सीयफासपरिणया वि३, उसिणफासपरिणया वि४, णिद्धफासपरिणया वि५, लुक्खफासपरिणया वि६। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२३।

जे फासओ सीयफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि ४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि ५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३,

अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खड-फासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, णिद्धफासपरिणया वि५, लुक्ख-फासपरिणया वि६। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि३, चउरंससंठा-णपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि५।२२।

जे फासओ उसिणफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्ण-परिणया वि १, नीलवण्णपरिणया वि २, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२, रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरि-णया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि ५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, णिद्धफास-परिणया वि५, लुक्खफासपरिणया वि६। संठाणओ परिमंडल-संठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरि-णया वि ३, चउरंससंठाणपरिणया वि ४, आययसंठाणपरि-णया वि ।५।२३।

जे फासओ णिद्धफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरि-णया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भि-गंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरि-णया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि ४, महुररसपरिणया वि ५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफास-

परिणया वि३; लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि ६। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंससंठाणपरिणया वि३, चउरंस संठाणपरिणया वि४, आययसंठाणपरिणया वि ५।२३।

जे फासओ लुक्खफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफास परिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६। संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि१, वट्टसंठाणपरिणया वि२, तंस संठाणपरिणया वि ३, चउरंससंठाणपरिणया वि ४, आययसंठाणपरिणया वि५।२३॥१८४॥सू० ८॥

छाया—स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता एते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि ५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरि-

---

शब्दार्थ—(जे) जो (फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणमन वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण की अपेक्षा से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणाम वाले भी (नीलवण्णपरिणया वि) नीलेवर्ण परिणाम वाले भी (लोहियवण्णपरिणया)

શબ્દાર્થ—(जे) જેઓ (फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળા છે. (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણની અપેક્ષાએ (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે. (नीलवण्णपरिणया वि) વાદળી રંગના પરિણામવાળા પણ છે. (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામ

णता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि१, कषाय-रसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि ५। स्पर्शतो गुरुकस्पर्शपरिणता अपि१, लघुकस्पर्शपरिणता अपि२, शीतस्पर्शपरिणता

लालवर्ण परिणामवाले भी (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परि-णामवाले भी (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेतवर्ण परिणाम वाले भी होते हैं।

(गंधओ) गंध की अपेक्षा से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले भी (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी होते हैं।

(रसओ) रस की अपेक्षा से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस परिणाम वाले भी (कडुयरसपरिणया वि) कटुकरस परिणाम वाले भी (कसायरसपरिणया वि) कषायरस परिणाम वाले भी (अंबिलरस-परिणया वि) आम्ल–खट्टे रस परिणाम वाले भी (महुररसपरिणया वि) मधुररस परिणाम वाले भी होते हैं।

(फासओ) स्पर्श की अपेक्षा से (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणमनवाले भी (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणमन-वाले भी (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणमनवाले भी (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमनवाले भी (णिद्धफास-परिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणमनवाले भी (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमनवाले भी होते हैं।

વાળાં પણ છે. (हालिद्दवण्णपरिणयो वि) પીળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે. (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શ્વેત વર્ણ પરિણામવાળાં પણ બને છે.

(गंधओ) ગંધની અપેક્ષાએ (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધપરિણામવાળાં પણ હોય છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામવાળાં પણ બને છે.

(रसओ) રસની અપેક્ષાએ (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળાં પણ હોય છે. (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામવાળાં પણ હોય છે. (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસના પરિણામવાળાં પણ હોય છે. (अंबिलरस परिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળાં પણ હોય છે. (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામવાળા પણ હોય છે.

(फासओ) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (गरुयफासापरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળા પણ (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ (सीयफास परिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ બને છે.

अपि३, उष्णस्पर्शपरिणता अपि४, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि५, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि६। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि३, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२३॥

ये स्पर्शतो मृदुकस्पर्शपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि ५। गन्धतः–सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्ध-

---

(संठाणओ) संस्थान की अपेक्षा से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडलसंस्थान परिणामवाले भी (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्तसंस्थान परिणामवाले भी (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण आकार परिणामवाले भी (चउरंससंठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थानवाले भी (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानवाले भी होते हैं।

(जे) जो (फासओ) स्पर्श की अपेक्षा से (मउयफासपरिणया) (मृदु स्पर्श परिमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण की अपेक्षा से (कालवण्णपरिणया वि) कृष्णवर्ण परिणामवाले भी हैं (नीलवर्ण परिणया वि) नीलेवर्ण परिणामवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) रक्तवर्ण परिणामवाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीतवर्ण परिणामवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्लवर्ण परिणामवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध की अपेक्षा से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणामवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि दुर्गंध परिणामवाले भी हैं।

(संठाणओ) સંસ્થાનની અપેક્ષાએ (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ (वट्टसंठाणपरीणया वि) વૃત્ત સસ્થાન પરિણામવાળા પણ (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામવાળા પણ (चउरंससंठाण परिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન પરિણામવાળા પણ (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સસ્થાન પરિણામ વાળા પણ બને છે.

(जे) જેઓ (फासओ) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (मउयफासपरिणया) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામવાળા હોય છે. (ते) તેઓ (वण्णओ) રંગની અપેક્ષાએ (काल वण्णपरिणया वि) કૃષ્ણ વર્ણ પરિણામવાળા પણ છે. (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રગના પરિણામવાળાં પણ છે. (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગનાં પરિણામવાળા પણ છે. (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રગના પરિણામવાળાં પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શુકલ વર્ણ પરિણામવાળા પણ છે.

(गंधओ ગ ધની અપેક્ષાએ (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગ ધ પરિણામવાળા પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગ ધ પરિણામવાળાં પણ છે.

परिणता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतो गुरुकस्पर्शपरिणता अपि१, लघुकस्पर्शपरिणता अपि२, शीतस्पर्शपरिणता अपि३, उष्णस्पर्शपरिणता अपि४, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि५, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि ६। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२३।

ये स्पर्शतो गुरुकस्पर्शपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि ५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, शीतस्पर्शपरिणता अपि३, उष्णस्पर्शपरिणता अपि स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि५, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि६। संस्थानतः

(रसओ) रस की अपेक्षा से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस परिणामवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुकरस परिणामवाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषायरस परिणामवाले भी हैं (अंबिलरस परिणया वि) अम्लरस परिणामवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुररस परिणमनवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श की अपेक्षा से (गरुयफासपरिणया वि) गुरुस्पर्श परिणामवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघुस्पर्श परिणामवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणामवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणामवाले भी हैं (णिद्धफासपरि-

---

(रसओ) રસની અપેક્ષાએ (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામવાળાં પણ છે. (कसायरस परिणया वि) કષાય રસ પરિણામવાળાં પણ છે. (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામવાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ

परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतस्थानपरिणता अपि ५।२३।

ये स्पर्शतो लघुकस्पर्शपरिणता एते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरि-

णया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणामवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणामवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान की अपेक्षा (परिमंडलसंठाणपरिणया वि परिमंडल संस्थानवाले भी होते हैं। (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थानवाले भी होते हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थानवाले भी होते हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चौरस संस्थानवाले भी होते हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानवाले भी होते हैं।

(जे) जो पुद्गल (फासओ) स्पर्श से (गरूयफासपरिणया) गुरु स्पर्श परिणमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण की अपेक्षा (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणमनवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्ण परिणमनवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लालवर्ण परिणमनवाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परिणमनवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्ण परिणमनवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणामवाले

પરિણામવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ હોય છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનની અપેક્ષાએ (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સસ્થાનવાળા પણ હોય છે (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં પણ હોય છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચોરસ સંસ્થાનવાળાં પણ હોય છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાનવાળાં પણ હોય છે.

(जे) પુદ્ગલો (फासओ) સ્પર્શથી (गरुयफासपरिणया) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણની અપેક્ષાએ (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે. (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (लोहिय वण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શ્વેતવર્ણ પરિણામવાળાં પણ છે.

(गंधओ) ગંધની અપેક્ષાએ (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં

णता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषाय-परिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, शीतस्पर्शपरिणता अपि३, उष्णस्पर्शपरिणता अपि४, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि५, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि६। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थान-परिणता अपि ५॥२३॥

भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणामवाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस परिणमनवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुकरसपरिणमनवाले भी हैं (कसाय-रसपरिणया वि) कषायरस परिणमनवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुरस परिणमनवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परि-णमनवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणमनवाले भी हैं (णिद्ध-फासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणमनवाले भी है (लुक्खफास-परिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणमनवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल-संस्थान परिणमनवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान

પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગંધ પરિણામવાળાં પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામવાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસ પરિણામવાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામ વાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામવાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (सीयफास परिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (उसिणफास परिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામી પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે,

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્તાકાર સંસ્થાનવાળાં પણ છે.

परिणमनवाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान परिणमनवाले भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चौरस संस्थान परिणमनवाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थान परिणामवाले भी हैं।

(जे) जो (फासओ) स्पर्श से (लहुयफासपरिणया) लघु स्पर्शवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) कृष्ण वर्णवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्णवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्णवाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्णवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्ल वर्णवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंधवाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरसवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुकरसवाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रसवाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) अम्ल रसवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रसवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्शवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्शवाले भी हैं (सीयफासपरि-

---

(तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે (चउरंससंठाण परिणया वि) ચોરસ સંસ્થાન પરિણામવાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि આયત સંસ્થાન પરિણામવાળા પણ છે.

(जे) જેઓ (फासओ) સ્પર્શથી (लहुयफासपरिणया) લઘુ સ્પર્શવાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) રંગથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) નીલ રંગના પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પણ હોય છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળા પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શુકલ વર્ણવાળાં પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધવાળાં પણ છે (दुब्भिगंध परिणमा वि) દુર્ગન્ધ વાળા પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ વાળાં પણ છે (कडुय रसपरिणया वि) કડવા રસ વાળા પણ છે (कसायरसपरिणया वि) તુરા રસવાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસ વાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસવાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શવાળા પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત

ये स्पर्शतः शीतस्पर्शपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता

णया वि) शीत स्पर्शवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्शवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्शवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्शवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंस्थानपरिणया वि) परिमंडल संस्थानवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थानवाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थानवाले भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चतुष्कोण संस्थानवाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानवाले भी हैं।

(जे) जो (फासओ) स्पर्श से (सीयफासपरिणया) शीत स्पर्शवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्णवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणयवि) नीलेवर्णवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्णवाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीलेवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्णवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध वाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध वाले भी हैं।

સ્પર્શવાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) લુખા સ્પર્શવાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સંસ્થાન વાળાં પણ છે (तंससंठाण परिणया वि) ત્રિકોણ સસ્થાનવાળાં પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચતુષ્કોણ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાનવાળાં પણ છે.

(जे) જેઓ (फासओ) સ્પર્શથી (सीयफासपरिणया) શીત સ્પર્શવાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા વર્ણ વાળાં પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) નીલ રંગના પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગવાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શ્વેત રંગના પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધવાળાં પણ છે (दुब्भिगंध परिणया वि) દુર્ગન્ધવાળાં પણ છે.

अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि५, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि६।

(रसओ) रस की अपेक्षा से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरस वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रसवाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रसवाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) अम्ल रसवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुररसवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्शवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्शवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्शवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्शवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्शवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्शवाले भी हैं (संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थानवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थानवाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थानवाले भी है। (चउरंससंठाणपरिणया वि) चौरस संस्थानवाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानवाले भी हैं।

(जे) जो-पुद्गल (उसिणफासपरिणया) उष्ण स्पर्श परिणमन-

(रसओ) રસની અપેક્ષાએ (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ વાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસ વાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસવાળા પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસવાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ વાળા પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ વાળા પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સંસ્થાનવાળા છે (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળા પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચોરસ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાનવાળા પણ છે.

(जे) જે પુદ્ગલો (उसिणफासपरिणया) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામ

संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२३॥

ये स्पर्शतः उष्णस्पर्शपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। रसतः-तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि ५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि५, रूक्षस्पर्शपरिणता

वाले है (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) कालेवर्णवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्णवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्ण वाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण वाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्णवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंधवाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरसवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुकरसवाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषायरसवाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) अम्लरसवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुररसवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्शवाले

વાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया) કાળા રંગના પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) વાદળી રંગના પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પણ છે (सुक्किल्ल वण्णपरिणया वि) શ્વેત વર્ણવાળાં પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધવાળાં પણ છે (दुब्भिगंध परिणया वि) દુર્ગંધવાળા પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસવાળાં પણ છે (कडुयरस परिणया वि) કડવા રસવાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસવાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસવાળાં પણ હોય છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસવાળા પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ

अपि६। संस्थानतः परिमंडलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४; आयतसंस्थान, परिणता अपि ५।२३।

ये स्पर्शतः स्निग्धस्पर्शपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्ण-परिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्ण-परिता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२।

भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्शवाले भी हैं (गरुयफासपरि-णया वि) गुरु स्पर्शवाले भी है (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श-वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्शवाले भी हैं (लुक्ख-फासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्शवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान की अपेक्षा से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थानवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थान-वाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थानवाले भी हैं (चउ-रंससंठाणपरिणया वि) चौरस संस्थानवले भी हैं (आययसंठाणपरि-णया वि) आयत संस्थानवाले भी हैं।

(जे) जो (फासओ) स्पर्श से (णिद्धफासपरिणया) स्निग्धपरिण-मनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्णवाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीले वर्णवाले भी हैं (लोहिय-वण्णपरिणया वि) लाल वर्णवाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्णवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्णवाले भी हैं।

સ્પર્શ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ વાળા પણ છે (णिद्ध फासपरिणयावि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ વાળાં પણ હોય છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં પણ છે (तंससंठाण परिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચોરસ સંસ્થાનવાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાનવાળા પણ છે.

(जे) જેઓ (फासआ) સ્પર્શથી (णिद्धफासपरिणया) સ્નિગ્ધ પરિણામ વાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પણ છે (नीलवण्णपरिणया) લીલા રંગના પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પણ છે (हालिद्दवण्णवरियणा वि) પીળા રંગવાળાં પણ છે (सुक्किल्लवण्ण-परिणया वि) સફેદ રંગ વાળાં પણ છે.

रसतः तिक्तरसपरिणता अपि१; कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६। संस्था-

---

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंधवाले भी हैं।

(रसओ तित्तरसपरिणया वि) तिक्तरसवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुकरसवाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषायरसवाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्लरसवाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुररसवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्शवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्शवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्शवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्शवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्शवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्शवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडलसंस्थानवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थानवाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थान वाले भी हैं (चउरंससंठाण

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધવાળાં પણ છે (दुब्भिगंध परिणया वि) દુર્ગન્ધવાળા પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ વાળાં પણ છે (कडुय रसपरिणया वि) કડવા રસવાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસવાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસવાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુરરસના પરિણામવાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (सीय फासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ વાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્ત સંસ્થાન વાળાં પણ છે (तंससंठाण

नतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ५।२३।

ये स्पर्शतो रूक्षस्पर्शपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१; नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। रसत स्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः

परिणया वि) चौरस संस्थानवाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानवाले भी हैं।

(जे) जो (फासओ) स्पर्श से (लुक्खफासपरिणया) रूक्ष स्पर्शपरिणमन वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण वाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नील वर्णवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लोहित वर्ण वाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण वाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्णवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंधवाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रसवाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रसवाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रसवाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्ल रसवाले भी हैं

परिणया वि) त्रिकोण संस्थान वाळा पण छे (चउरंससंठाणपरिणया) चोरस संस्थान वाळां पण छे (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थान वाळां पण छे.

(जे) जेओ (फासओ) स्पर्शथी (लुक्खफासपरिणया) रूक्ष स्पर्श परिणामी छे (ते) तेओ (वण्णओ) वर्णथी (कालवण्णपरिणया वि) काळा रंगना पण छे (नीलवण्णपरिणया वि) लीला रंगना पण छे (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल रंगना पण छे (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीळा रंगना पण छे (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) सफेद रंगवाळां पण छे.

(गंधओ) गंधथी (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंधवाळां पण छे (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गन्ध परिणामवाळा पण छे.

(रसओ) रसथी (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रसवाळां पण छे (कडुयरसपरिणया वि) कडवा रस वाळा पण छे (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस वाळां पण छे (अंबिलरसपरिणया वि) खाटा रस वाळा पण छे (महुररसपरिणया वि)

कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२; गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६। संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि१, वृत्तसंस्थानपरिणता अपि२, त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि३, चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि४, आयतसंस्थानपरिणता अपि ।५।२३॥१८४॥सू०८॥

टीका–अथ स्पर्शस्य वर्णादिभिः सह (१८४) चतुरशीत्यधिकशतविकल्पान् प्रतिपादयितुमाह–'जे फासओ कक्खडफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिया वि,

---

(महुररसपरिणया वि) मधुर रसवाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्शवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्शवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्शवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्शवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्शवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्शवाले भी हैं।

(संठाणओ) संस्थान से (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) परिमंडल संस्थानवाले भी हैं (वट्टसंठाणपरिणया वि) वृत्त संस्थानवाले भी हैं (तंससंठाणपरिणया वि) त्रिकोण संस्थानवाले भी हैं (चउरंससंठाणपरिणया वि) चौरस संस्थानवाले भी हैं (आययसंठाणपरिणया वि) आयत संस्थानवाले भी हैं सू०॥८॥

टीकार्थ–अब स्पर्श का वर्ण आदि के साथ योग करने पर जो एक सौ चौरासी (१८४) भेद होते हैं, उन्हें दिखलाते हैं–जो पुद्गल

મધુર રસ વાળા પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ વાળાં પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામ વાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) હલકા સ્પર્શ વાળાં પણ છે. (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ વાળાં પણ છે. (उसिणफास परिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ વાળાં પણ છે.

(संठाणओ) સંસ્થાનથી (परिमंडलसंठाणपरिणया वि) પરિમંડલ સંસ્થાનપરિણામવાળા પણ છે (वट्टसंठाणपरिणया वि) વૃત્તસંસ્થાન વાળાં પણ છે (तंससंठाणपरिणया वि) ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં પણ છે (चउरंससंठाणपरिणया वि) ચોરસ સંસ્થાન વાળાં પણ છે (आययसंठाणपरिणया वि) આયત સંસ્થાનવાળાં પણ છે. ॥ સૂ. ૮ ॥

ટીકાર્થ–હવે સ્પર્શને વર્ણ વિગેરેની સાક્ષે જોડવાથી જે એક સો ચોરાસી (૧૮૪) જાતના ભેદો થાય છે–તે દેખાડે છે.

णीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्ल-वण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया-'कर्कशस्पर्शपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः-तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि'-लोहित वर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं कर्कशस्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य गन्धेन सह तस्यैव विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः-स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं विकल्पद्वयं प्रतिपाद्य तस्यैव रसैः सह पञ्च विकल्पान् आह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरि-

---

स्पर्श की अपेक्षा से कर्कश स्पर्शपरिणमनवाले हैं अर्थात् जिन में कर्कश स्पर्श होता है, उनमें से कोई-कोई वर्ण की अपेक्षा काले वर्ण वाले भी होते हैं, कोई-कोई नीले वर्ण वाले होते हैं, कोई-कोई लाल वर्ण वाले होते हैं, कोई-कोई पीले वर्ण वाले होते हैं और कोई-कोई श्वेत वर्ण होते हैं। इस प्रकार कर्कश स्पर्श वाले पुद्गलों के वर्णों के साथ पांच विकल्प होते हैं।

कर्कश स्पर्शवाले पुद्गलों के गंध के साथ दो विकल्प बतलाते हैं-जो पुद्गल कर्कश स्पर्श वाले हैं उनमें से कोई सुगंध वाले होते हैं, और कोई दुर्गंध वाले होते हैं। इस प्रकार गंध की अपेक्षा दो भेद हैं।

कर्कश स्पर्श वाले पुद्गलों के पांच रसों की अपेक्षा पांच भेद

જે પુદ્ગલો સ્પર્શની અપેક્ષાએ કર્કશ સ્પર્શ પરિણામ વળા છે. અર્થાત્ જેમાં કર્કશ સ્પર્શ થાય છે, તેઓમાથી કોઇ કોઇ વર્ણની અપેક્ષાએ કાળાં રંગ વાળાં પણ છે, કોઇ કોઇ લીલા રંગ વાળા હોય છે, કોઇ કોઇ લાલ રંગવાળાં હોય છે, કોઈ કોઇ પીળા રંગના હોય છે, અને કોઇ કોઇ ધોળા રંગવાળાં હોય છે. એ રીતે કર્કશ સ્પર્શ વળાં પુદ્ગલોના વર્ણોની સાથે પાચ વિકલ્પ બને છે.

કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના ગંધની સાથેના બે વિકલ્પો બતાવે છે-જે પુદ્ગલ કર્કશ સ્પર્શવાળા છે. તેઓમાથી કોઇ સુગન્ધવાળા અને કોઈ દુર્ગન્ધ વાળા હોય છે. આ રીતે ગંધની અપેક્ષાએ બે ભેદ છે.

કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના પાચ રસોની અપેક્ષાએ પાંચ ભેદ બને છે

णया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि' कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि' अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररस परिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य कर्कशस्पर्शस्यैव तत्र विरोधि मृदुकस्पर्शं वर्जयित्वा अन्यैः षड्भिः स्पर्शैः सह षड्विकल्पानाह-'फासओ गुरुयफासपरिणया वि लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'फासओ' स्पर्शतः 'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति-केचन-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया

होते हैं-जो पुद्गल स्पर्श से कर्कश हैं उनमें से कोई तिक्तरस वाले, कोई कटुकरसवाले, कोई कषायरस वाले, कोई अम्ल (खट्टे) रसवाले और कोई मधुररस वाले होते हैं।

कर्कश स्पर्श वाले पुद्गलों में उसका विरोधी मृदु स्पर्श नहीं पाया जाता, अतएव छ ही स्पर्शों के साथ उसका योग होता है। इसलिए छह विकल्प दिखलाते हैं-

जो पुद्गल स्पर्श से कर्कश हैं, उनमें कोई स्पर्श की अपेक्षा गुरुस्पर्श वाले होते हैं, कोई लघु स्पर्श वाले होते है, कोई शीत स्पर्शवाले और कोई उष्ण स्पर्श वाले होते हैं कोई स्निग्धस्पर्शवाले होते हैं और

જે પુદ્ગલો સ્પર્શમા કર્કશ છે. તેઓમાંથી કોઇ તિક્ત રસવાળાં, કોઇ કડવા રસવાળાં, કોઇ કષાય રસ વાળાં, કોઇ ખાટા રસવાળાં અને કોઇ મધુર રસ વાળા હોય છે.

કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા તેમનો વિરોધી મૃદુ સ્પર્શ નથી હોતો, તેથી કરીને છ સ્પર્શોની સાથે તેમનો યોગ થાય છે, તે માટે ૬ વિકલ્પો બતાવે છે.

જે પુદ્ગલો સ્પર્શે કરીને કર્કશ છે. તેમના માંથી કોઇ સ્પર્શની અપેક્ષાથી ગુરૂ સ્પર્શ વાળા હોય છે, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઇ શીત સ્પર્શ વાળા, અને કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાળાં હોય છે અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે. આ રીતે કર્કશ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલ સ્પર્શે કરીને છ પ્રકારના હોય છે.

वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्ध-स्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं कर्कशस्पर्शस्य स्व प्रतिपक्षि-मृदुकस्पर्श योगाभावेन तं विहाय शेषैः षड्भि र्गुरुकस्पर्शादिभिः षड् विकल्पा भवन्ति; अथ तस्यैव संस्थानैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपादयति-'संठाणओ परिमंडल-संठाणपरिणया वि' वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाण-परिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि२३' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः कर्कशस्पर्श-परिणता एतेषां मध्ये केचन-'संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसं-संस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थान-परिणता अपि भवन्ति, केचन-'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं कर्कशस्पर्शस्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पाः, वर्णादिभिः सर्वैस्तु २३ त्रयोविंशति विकल्पाः सञ्जाताः, अथ मृदुकस्पर्शस्यापि वर्णादिभिः सह २३ त्रयोविंशतिं विकल्पान् आह-'जे फासओ मउयफासपरिणया, ते

कोई रूक्ष स्पर्श वाले भी होते हैं। इस प्रकार कर्कश स्पर्श वाले पुद्गल स्पर्श से छह प्रकार के ही होते हैं।

कर्कश स्पर्श वाले पुद्गलों के संस्थान (आकृति) की अपेक्षा से पांच भेद होते हैं, जो इस प्रकार हैं-जो कर्कश स्पर्श वाले पुद्गल हैं, उनमें आकार की अपेक्षा से कोई परिमंडल आकार वाले, कोई वृत्त आकार वाले, कोई त्रिकोण आकार वाले, कोई चतुष्कोण आकार वाले और कोई लम्बे आकार वाले होते हैं।

इस प्रकार रूक्ष स्पर्श वाले पुद्गल वर्ण, गंध, रस स्पर्श और संस्थान की अपेक्षा २३ प्रकार के होते हैं।

इसी तरह मृदु स्पर्श वाले पुद्गलों के भी २३ भेद हैं, वे इस प्रकार हैं-जो पुद्गलस्पर्श से मृदुस्पर्शवाले हैं, उनमें से वर्ण की अपेक्षा

કર્કશ પુદ્ગલોના સંસ્થાન (આકૃતિ) ની અપેક્ષાએ પાચ ભેદ પડે છે. જે આ રીતના છે-જેઓ કર્કશ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો છે. તેઓમાં કોઇ આકારની અપેક્ષાએ પરિમંડલ આકારવાળાં, કોઇ વૃત્ત આકારવાળાં, કોઇ ત્રિકોણ આકાર વાળા, કોઈ ચતુષ્કોણ આકારવાળાં અને કાઇ લાંબા આકાર વાળાં હોય છે.

આ રીતે રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો. વર્ણ, ગ ધ, રસ, સ્પર્શ, અને સંસ્થાન ની અપેક્ષાએ ૨૩ પ્રકારના હોય છે.

એજ રીતે મૃદુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો પણ ૨૩ ભેદવાળાં છે, તે ભેદ આ

वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, 'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'फासओ' स्पर्शतः 'मउयफासपरिणया-मृदुकस्पर्शपरिणता भवन्ति 'ते वण्णओ-ते वर्णतः तेषां मध्ये केचन-वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'नीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि'-लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव मृदुकस्पर्शस्य गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि' दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो मृदुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ'-गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं विकल्पद्वयं प्रतिपाद्य तस्यैव मृदुकस्पर्शस्य रसेन सह पञ्च विकल्पानाह-

'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो मृदुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'रसओ'-रतः, 'तित्तरसपरिपणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि' कटुकरसपरिणता अपि

कोई काले वर्ण वाले होते हैं, कोई नीले वर्ण वाले होते हैं, कोई लालवर्ण वाले होते हैं, कोई पीले वर्णवाले होते हैं और कोई श्वेत वर्णवाले भी होते हैं।

मृदु स्पर्श वाले पुद्गल गंध की अपेक्षा कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंध वाले होते हैं। इस प्रकार गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हैं।

मृदु स्पर्श वाले पुद्गल रसों की अपेक्षा पांचों रसों वाले होते हैं, यथा-कोई मृदु स्पर्शवाले पुद्गल तिक्त रस वाले होते हैं, कोई कटुकरसवाले होते हैं कोई कषाय रस वाले होते हैं, कोई अम्लरस वाले

રીતે છે-જે પુદ્ગલો સ્પર્શે કરીને મૃદુ સ્પર્શવાળાં છે, તેઓમાથી વર્ણની અપેક્ષાએ કોઇ કાળા રંગના હોય છે, કોઇ લીલા રંગના હોય છે, કોઈ લાલ રંગના હોય છે, કોઇ પીળા રંગના હોય છે અને કોઈ સફેદ રંગવાળાં પણ હોય છે.

મૃદુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો ગંધની અપેક્ષાએ કોઈ સુગંધવાળાં પણ હોય છે, અને કોઇ દુર્ગંધવાળાં પણ હોય છે, એ રીતે ગંધની અપેક્ષાએ મૃદુ સ્પર્શના બે ભેદ બને છે. મૃદુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો રસોની અપેક્ષાએ પાંચ રસોવાળાં હોય છે. જેમકે-કોઈ મૃદુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલ તિક્ત રસવાળા હોય છે, કોઇ કડવા

भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि'-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया वि'-मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं मृदुकस्पर्शस्य रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव मृदुकस्पर्शस्य विरोधि कर्कशस्पर्श वर्जयित्वा षड्विकल्पान् शेषस्पर्शैः सह प्रतिपादयति-'फासओ गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो मृदुकस्पर्शपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'फासओ' स्पर्शतः 'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं षड्विकल्पान प्रतिपाद्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पान् आह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो मृदुकस्पर्शपरिणता एतेषां मध्ये केचन-'संठाणओ'-संस्थानतः

होते हैं और कोई मधुर रसवाले होते हैं। इस प्रकार मृदु स्पर्श के रसों के साथ पांच भेद होते हैं।

मृदु स्पर्श वाले पुद्गलों में इसका विरोधि कर्कश स्पर्श नहीं होता, अतएव उसके साथ शेष स्पर्शों का प्रतिपादन करते हैं जो पुद्गल स्पर्श से मृदु स्पर्श वाले हैं, उनमें कोई गुरु स्पर्श वाले भी हैं, कोई लघु स्पर्श वाले भी हैं, कोई शीत स्पर्श वाले भी हैं, कोई उष्ण स्पर्श वाले भी हैं, कोई स्निग्ध स्पर्श वाले भी हैं कोई रूक्ष स्पर्शवाले भी हैं। इस प्रकार मृदु स्पर्शवाले पुद्गलों के अन्य स्पर्शों के योग से छह विकल्प होते हैं।

રસવાળાં હોય છે, કોઇ તુરા રસવાળાં હોય છે, કોઇ મધુર રસવાળા હોય છે, આ રીતે મૃદુ સ્પર્શોના રસોની સાથે પાચ ભેદ બને છે.

મૃદુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં તેમનો વિરોધી કર્કશ સ્પર્શ હોતો નથી, તેથી કરીને તેમની સાથે બાકીના સ્પર્શોનું પ્રતિપાદન કરે છે-જે પુદ્ગલ સ્પર્શથી મૃદુ સ્પર્શ વાળા છે, તેઓમા કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં પણ છે, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં પણ છે, કોઇ શીત સ્પર્શવાળા પણ છે, કોઈ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ છે, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા પણ છે, કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પણ છે આ રીતે મૃદુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના અન્ય સ્પર્શોના યોગે કરી છ વિકલ્પો બને છે.

'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'–परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'वट्टसंठाणपरिणया वि'–वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'तंससंठाणपरिणया वि'–त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'चउरंससंठाणपरिणया वि'–चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'आययसंठाणपरिणया वि'–आयतसंस्थानपरिणता अपि पञ्चभिः संस्थानैः भवन्ति, तदेवं मृदुकस्पर्शस्य पञ्चभिः स्पर्शैः सह पञ्चविकल्पाःप्रतिपादिताः वर्णादिभिः सर्वसंमेलने तु त्रयोविंशतिं विकल्पान् आह–'जे फासओ गुरुयफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'फासओ' स्पर्शतः 'गुरुयफासपरिणया–गुरुकस्पर्शपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः–तेषां मध्ये केचन–वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि'–कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'णीलवण्णपरिणया वि'–नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'हालिद्दवण्णपरिणया वि'–हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'–शुक्ल-

---

जो पुद्गल मृदु स्पर्श वाले हैं, उनमें संस्थान की अपेक्षा कोई परिमंडल संस्थान वाले होते हैं, कोई वृत्त संस्थान वाले होते हैं, कोई त्रिकोण संस्थान वाले होते हैं, कोई चौरस संस्थान वाले होते हैं और कोई आयत संस्थान वाले होते हैं। इस प्रकार मृदु स्पर्श वाले पुद्गल संस्थान की अपेक्षा पांच प्रकार के हैं। वर्ण, रस, स्पर्श और संस्थान के साथ सब मिल कर २३ भंग होते हैं।

जो पुद्गल स्पर्श की अपेक्षा गुरु स्पर्श वाले हैं, उनमें से वर्ण की अपेक्षा कोई काले वर्ण वाले, कोई नीले वर्ण वाले, कोई लाल वर्ण वाले, कोई पीले वर्ण वाले और कोई शुक्ल वर्ण वाले होते हैं। इस

જે પુદ્ગલો મૃદુ સ્પર્શ વાળા છે, તેઓમા સંસ્થાનની અપેક્ષાએ કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં બને છે. કોઈ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં હોય છે, કોઈ ત્રિકોણુ સંસ્થાનવાળાં હોય છે, કોઇ ચોરસ સસ્થાન વાળા હોય છે, અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળાં હોય છે. આ રીતે મૃદુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલ સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પાંચ પ્રકારના છે. વર્ણુ, ગધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની સાથે બધા મળી ૨૩ ભગ બને છે.

જે પુદ્ગલો સ્પર્શની અપેક્ષાએ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં છે. તેઓમાંથી વર્ણુની અપેક્ષાએ કોઇ કાળા રગના, કોઇ લીલા રગના, કોઇ લાલ રગના કોઈ પીળા રગના અને કોઇ સફેદ રંગના હોય છે. આ રીતે વર્ણુની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ છે.

वर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं गुरुकस्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्चविकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि'-ये स्कन्धादयो गुरुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ' गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि' सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, तदेवं विकल्पद्वयमभिधाय तस्यैव रसैः सह पञ्चविकल्पानाह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो गुरुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन 'अंबिलरसपरिणया वि'-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्चविकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव गुरुकस्पर्शस्य स्वविरोधि लघुस्पर्शकं वर्जयित्वा शेषैः षड्भिः षड्विकल्पनाह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः गुरुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन='फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता

प्रकार वर्ण की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

गुरु स्पर्श वाले पुद्गलों में कोई सुगंध वाले और कोई दुर्गंध वाले होते हैं, अतः गंध की अपेक्षा से उनके दो भेद हैं।

गुरु स्पर्श वाले पुद्गलों में तिक्तरसवाले, कोई कटुकरस वाले, कोई कोई कषायरसवाले, कोई अम्लरस वाले कोई मधुररस वाले होते हैं, अतः रस की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

गुरु स्पर्श वाले पुद्गलों में लघु स्पर्श विरोधी होने के कारण होता नहीं है, अतः उनमें से कोई कर्कश स्पर्श वाले, कोई मृदु स्पर्श वाले,

ગુરૂ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા કોઇ સુગંધવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધ વાળાં હોય છે તેથી ગન્ધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ છે.

ગુરૂ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં કોઇ તીખા રસ વાળાં, કોઇ કડવા રસવાળાં કોઇ તુરા રસવાળાં, કોઇ ખાટા રસવાળાં, તો કોઇ મધુર રસવાળાં હોય છે. જેથી રસની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ બને છે

ગુરૂ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોનો લઘુ સ્પર્શ વિરોધી હોવાના કારણે અહીંયાં લઘુસ્પર્શનો ભંગ બનતો નથી. તેથી તેમાંથી કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઇ

अपि भवन्ति, केचन–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीयफासपरिणया वि'–शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'णिद्धफासपरिणया वि'–स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'–रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति तदेवं षड्विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव गुरुकस्पर्शस्य संस्थानैः सह पञ्चविकल्पान् आह–'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो गुरुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन='वट्टसंठाणपरिणया वि'–वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'तंससंठाणपरिणया वि' त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'आययसंठाणपरिणया वि'–आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति; इत्येवं गुरुकस्पर्शस्य वर्णादिभिः सह त्रयोविंशतिः २३ विकल्पाः ।

कोई शीत स्पर्श वाले, कोई उष्ण स्पर्श वाले, कोई स्निग्ध स्पर्श वाले, और कोई रूक्ष स्पर्श वाले होते हैं। इस प्रकार स्पर्श की अपेक्षा उनके छह विकल्प होते है ।

गुरु स्पर्श वाले पुद्गलों में कोई परिमंडल संस्थान वाले, कोई वृत्त संस्थान वाले, कोई त्रिकोण संस्थान वाले, कोई चतुष्कोण संस्थान-वाले कोई आयत संस्थान वाले होते हैं, अतः संस्थान की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं, इस प्रकार वर्ण आदि के साथ गुरु स्पर्श वाले पुद्गल तेईस प्रकार के हैं ।

जो पुद्गल स्पर्श की अपेक्षा लघु स्पर्श वाले हैं उनके २३ भेद वर्ण आदि के साथ प्रतिपादन करते हैं—

મૃદુ સ્પર્શવાળા, કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં, કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં હોય છે. આ રીતે સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેઓના ૭ વિકલ્પો થાય છે.

ગુરૂ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ચતુષ્કોણ સંસ્થાનવાળાં અને કોઈ આયત સંસ્થાનવાળાં હોય છે. એથી સંસ્થાનની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ છે. આ રીતે વર્ણ વિગેરેની સાથે ગુરૂ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો ૨૩ પ્રકારના છે.

જે પુદ્ગલો સ્પર્શની અપેક્ષાએ લઘુ સ્પર્શવાળા છે, તેઓના ૨૩ ભેદ

अथ लघुक स्पर्शस्य वर्णादिभिः सह त्रयोविंशतिम् २३ भङ्गान् प्ररूपयितुमाह–'जे फासओ लहुयफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः, 'फासओ'–स्पर्शतः 'लहुयफासपरिणया'–लघुकस्पर्शपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि'–कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लोहियवण्णपरिणया वि'–लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'हालिद्दवण्णपरिणया वि'–हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'–शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं लघुकस्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्चविकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह–'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि'–ये स्कन्धादयः स्पर्शतो लघुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'गंधओ'–गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'दुब्भिगंधपरिणया वि' दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं विकल्पद्वयं प्रतिपाद्य तस्यैव रसैः सह पञ्चविकल्पान् आह–'रसओ–तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो लघुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'–तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कडुयरसपरिणया

जो पुद्गल लघु स्पर्शवाले होते हैं, उनमें से कोई काले वर्ण के, कोई नीले वर्ण के, कोई लाल वर्ण के, कोई पीले वर्ण के और कोई शुक्ल वर्ण के होते हैं। अतः लघु स्पर्शवाले पुद्गल वर्ण की अपेक्षा पांच प्रकार के हैं।

लघु स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं, अतएव गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हैं।

लघु स्पर्शवाले पुद्गलों में रस की अपेक्षा कोई तिक्त रसवाले,

વર્ણાદીની સાથે પ્રતિપાદન કરે છે.

જે પુદ્ગલો લઘુસ્પર્શવાળાં હોય છે, તેઓમાથી કોઈ કાળા રંગના, કોઈ લીલા રંગના, કોઈ લાલ રગના, કોઇ પીળા રંગના, અને કોઇ તો સફેદ રંગના હોય છે, તેથી લઘુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો વર્ણની અપેક્ષાએ પાંચ પ્રકારના છે.

લઘુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા કોઇ સુગંધવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળા હોય છે, તેથી ગધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ છે.

લઘુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમા રસની અપેક્ષાએ કોઇ તીખારસવાળાં, કોઇ

वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि'-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं लघुकस्पर्शस्य रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव स्वविरोधि गुरुकस्पर्शं वर्जयित्वाऽवशिष्ट षट् स्पर्शैः सह षड् विकल्पान् प्रतिपादयति 'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो लघुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ'-स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि' मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं तस्य लघुस्पर्शस्य स्वाविराधिस्पर्शैः सह षड् विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्यैव संस्थानैः सह पञ्च विकल्पान् आह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि२३' ये स्कन्धादयः स्पर्शतो लघुकस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-

---

कोई कटुक रसवाले कोई कषाय रसवाले, कोई आम्ल रसवाले और कोई मधुर रसवाले होते हैं, अतः रसों की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

लघु स्पर्शवाले पुद्गलों में उसका विरोधी गुरु स्पर्श नहीं होता, शेष छह स्पर्श ही होते हैं, उन्हें दिखलाते हैं, कोई लघु स्पर्शवाले पुद्गल कर्कश स्पर्शवाले भी होते हैं, कोई मृदु स्पर्शवाले भी होते हैं, कोई शीत स्पर्शवाले भी होते हैं, कोई उष्ण स्पर्शवाले भी होते हैं, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले भी होते हैं और कोई रूक्ष स्पर्शवाले भी होते हैं। इस प्रकार उनके छह भेद हैं।

કડવા રસવાળા, કોઇ તુરા રસવાળા, કોઇ ખાટા રસવાળાં, અને કોઇ મધુર રસવાળા હોય છે, તેથી રસોની અપેક્ષાએ તેમના પાચ ભેદ છે

લઘુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં તેમને વિરોધી ગુરૂસ્પર્શ નથી હોતો, બાકીના ૬ સ્પર્શજ હોય છે, તે બતાવે છે-કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલ કર્કશ સ્પર્શવાળા હોય છે, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે, કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ હોય છે, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પણ હોય છે. આ રીતે તેઓના છ ભેદ છે.

'संठाणओ'—संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'—परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'वट्टसंठाणपरिणया वि'—वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'तंससंठाणपरिणया वि'—त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'आययसंठाणपरिणया वि'—आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं लघुकस्पर्शस्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पाः, वर्णादिभिः सर्वैस्तु त्रयोविंशति विकल्पा भवन्ति, ते च प्रदर्शिता एव,

अथ—शीतस्पर्शस्य वर्णादिभिः सह त्रयोविंशतिं विकल्पान् प्रतिपादयितुमाह—'जे फासओ सीयफासपरिणया, ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' ये स्कन्धादयः 'फासओ'—स्पर्शतः 'सीयफासपरिणया'—शीतस्पर्शपरिणताः 'ते वण्णओ'—ते वर्णतः—तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'णीलवण्णपरिणया वि'—नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'हालिद्दवण्णपरिणया वि'—हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन

लघु स्पर्शवाले पुद्गल संस्थान की अपेक्षा कोई परिमंडल संस्थानवाले कोई वृत्त संस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण संस्थानवाले और कोई आयत संस्थानवाले होते हैं, अतः संस्थान की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं। इस प्रकार वर्ण आदि के साथ मिलकर लघु स्पर्शवाले पुद्गलों के २३ भेद होते हैं।

शीत स्पर्शवाले पुद्गलों के भी वर्ण आदि के साथ २३ भेद होते हैं, उन्हें बतलाते हैं—जो पुद्गल शीत स्पर्श वाले हैं, वर्ण की अपेक्षा उनमें से कोई काले वर्णवाले, कोई नीले वर्ण वाले, कोई लाल वर्ण

લઘુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો સંસ્થાનની અપેક્ષાએ કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળા, કોઇ ચતુષ્કોણ સંસ્થાનવાળા અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળા હોય છે. તેથી સંસ્થાનની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ છે. આ રીતે વર્ણ વિગેરેની સાથે જોડીને લઘુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોના ૨૩ ભેદ પડે છે.

શીત સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના વર્ણ વિગેરેની સાથે ૨૩ ભેદ બને છે, તે બતાવે છે—જે પુદ્ગલો શીત સ્પર્શવાળા છે, તેઓમાથી વર્ણની અપેક્ષાએ કોઇ કાળા રંગવાળાં, લીલા રંગવાળા, કોઇ લાલ રંગવાળા, કોઇ પીળા રંગવાળાં અને કોઇ શ્વેત રંગવાળા હોય છે, તેથી તેઓ પાચ પ્રકારના છે.

-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं शीतस्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः स्निग्धस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणतया वि' दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, अथ तस्यैव रसैः सह सह पञ्च विकल्पानाह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्निग्धस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'रसओ'-रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि'-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति,

अथ स्वाविरोधि स्पर्शैः सह षट् विकल्पानाह-'फासओ-कक्खडफासपरिणया वि मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयःस्पर्शतः शीतस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ'-स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता

वाले, कोई पीले वर्ण वाले और कोई श्वेत वर्णवाले होते हैं। अतः वे पांच प्रकार के हैं।

शीत स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं, अतएव गंधकी अपेक्षा वे दो प्रकार के हैं।

शीत स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई तिक्तरसवाले, कोई कटुकरसवाले, कोई कषायरसवाले, कोई आम्ल रसवाले और कोई मधुर रसवाले होते हैं। अतः रस की अपेक्षा शीत स्पर्शवाले पुद्गल पांच प्रकार के हैं।

शीत स्पर्शवाले पुद्गलों में उसका विरोधी उष्ण स्पर्श नहीं होता,

---

શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં કોઇ સુગન્ધવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળાં હોય છે, તેથી ગન્ધની અપેક્ષાએ તેઓ બે પ્રકારના બને છે.

શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં કોઇ તીખા રસવાળાં, કોઇ કડવા રસવાળાં કોઇ તુરા રસવાળાં, કોઇ ખાટા રસવાળાં, અને કોઇ મધુર રસવાળા હોય છે. તેથી રસની અપેક્ષાએ શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલ પાચ પ્રકારના છે.

શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં તેમનો વિરોધી ઉષ્ણ સ્પર્શ નથી હોતો

अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं शीतस्पर्शस्य स्वाविरोधि स्पर्शैः सह षड् विकल्पान् प्रतिपाद्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पान् आह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि' चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि २३' ये स्कन्धादयः शीतस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'आययसंठाणपरिणया वि' आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं शीतस्पर्शस्य वर्णादिभिः सर्वैः सह त्रयोविंशतिः विकल्पान् प्रतिपाद्य, उष्णस्पर्शस्य वर्णादिभिस्त्रयोविंशतिं विकल्पान् प्रतिपादयति-'जे फासओ

अतएव कोई शीत स्पर्शवाले पुद्गल कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं, अतः स्पर्श की अपेक्षा वे छह प्रकार के हैं।

शीत स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई परिमंडल संस्थानवाले, कोई वृत्तसंस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण संस्थानवाले औरकोई आयत संस्थानवाले होते हैं। अतएव संस्थान की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं। इस प्रकार शीत स्पर्शवाले पुद्गलों के वर्ण, गंध, रस, स्पर्श और संस्थान के साथ २३ भंग होते हैं।

उष्ण स्पर्शवाले पुद्गलों के भी इसी प्रकार तेईस भंग होते हैं।

તેથી કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલ કર્કશ સ્પર્શવાળા, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે, તેથી સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેના ૬ પ્રકાર છે.

શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમા કોઇ પરિમડલ સંસ્થાનવાળા, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ત્રિકોણુ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ચતુષ્કોણુ સસ્થાનવાળા અને કોઇ આયત સસ્થાનવાળા હોય છે તેથી સસ્થાનની અપેક્ષાએ તેના પાંચ ભેદ છે આ રીતે શીત સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોના વર્ણ, ગધ, રસ, સ્પર્શ અને સંસ્થાનની સાથે ૨૩ ભગ બને છે

ઉષ્ણસ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના પણ એજ રીતે ૨૩ ભગ થાય છે, હવે તેઓનું

उसिणफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि, 'जे' ये स्कन्धादयः 'फासओ' स्पर्शतः 'उसिणफासपरिणया' उष्णस्पर्शपरिणता भवन्ति 'ते वण्णओ' ते वर्णतः-तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि' कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवमुष्णस्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्चविकल्पान् प्रतिपाद्य गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ 'सुब्भिगंधपरिणया वि' दुब्भिगंधपरिणया वि, ये स्कन्धादयः स्पर्शतः उष्णस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ'-गन्धतः, 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं तस्योष्णस्पर्शस्य गन्धेन सह विकल्पद्वयं प्रतिपाद्य रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपादयति-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः उष्णस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया

उनका निरूपण करते हैं-

जो पुद्गल उष्ण स्पर्शवाले हैं, उनमें कोई कृष्ण वर्णवाले, कोई नील वर्णवाले, कोई लाल वर्णवाले, कोई पीले वर्णवाले और कोई श्वेत वर्णवाले होते हैं। अतः उष्ण स्पर्शवाले पुद्गल वर्ण की अपेक्षा पाँच प्रकार के हैं।

उष्ण स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं। अतः गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हो जाते हैं।

उष्ण स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई पुद्गल तिक्त रसवाले, कोई कटुक रसवाले, कोई कषाय रसवाले, कोई अम्ल रसवाले और कोई मधुर-

નિરૂપણ કરે છે.

જે પુદ્ગલ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં છે, તેઓમાં કોઇ કાળા રંગવાળા, કોઇ લીલા રંગવાળાં, કોઇ લાલ રંગવાળાં, કોઇ પીળાં રંગવાળાં અને કોઇ સફેદ રંગવાળાં હોય છે. તેથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલ રંગની અપેક્ષાએ પાંચ પ્રકારના છે.

ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં કોઇ સુગન્ધવાળા અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળાં હોય છે. તેથી ગંધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ પડી જાય છે.

ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલમાં કોઇ તિક્ત રસવાળા, કોઇ કડવા રસવાળાં,

वि' तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन- 'कडुयरसपरिणया वि' कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि' कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि' अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया'-मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं रसैः सह उष्णस्पर्शस्य पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य स्वविरोधि भिन्न स्पर्शैः सह षड् विकल्पानाह-'फासओ' 'कक्खडफासपरिणया वि' 'मउयफासपरिसया वि' गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, 'णिद्धवण्णपरिणया वि' लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः उष्णस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये, केचन-'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन -'लुक्खफासपरिणया वि' रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति इत्येवमुष्णस्पर्शस्य स्वाविरोधिस्पर्शैः सह षड् विकल्पान् प्रतिपाद्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पानाह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि, वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि'-ये स्कन्धादयः

रसवाले होते हैं। अतः रस की अपेक्षा से उष्ण स्पर्शवाले पुद्गल पांच प्रकार के होते हैं।

उष्ण स्पर्शवाले पुद्गलों में उसका विरोधी शीत स्पर्श नहीं पाया जाता, अतएव शेष छह विकल्पों को दिखलाते हैं-उष्ण स्पर्शवाले पुद्गलों में से कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं। इस प्रकार उष्ण स्पर्शवाले पुद्गल स्पर्श की अपेक्षा से छह प्रकार के हैं।

કોઇ તુરા રસવાળાં, કોઇ ખાટા રસવાળાં, અને કોઇ મધુર રસવાળાં હોય છે, તેથી રસની અપેક્ષાએ ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલ પાંચ પ્રકારના હોય છે.

ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં તેમનો વિરોધી શીત સ્પર્શ હોતો નથી, તેથી બાકીના છ વિકલ્પો દેખાડે છે.

ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાંથી કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળાં, કોઇ મૃદુ સ્પર્શ વાળાં, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં હોય છે. આ રીતે ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળા સ્પર્શની અપેક્ષાએ ૬ પ્રકારના બને છે.

स्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'संठाणओ'-संस्थानतः, 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि' परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि'-वृत्तसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि' त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि'-चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन 'आययसंठाणपरिणया वि'-आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं त्रयोविंशतिः।

अथ स्निग्धस्पर्शस्य वर्णादिभिः सह त्रयोविंशति विकल्पानाह-'जे फासओ णिद्धफासपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्यपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि, 'जे' ये स्कन्धादयः 'फासओ' स्पर्शतः 'णिद्धफासपरिणया' स्निग्धस्पर्शपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः, तेषां मध्ये केचन-वर्णापेक्षया, कालवण्णपरिणया वि' कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि' हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं स्निग्ध

उष्ण स्पर्शवाले पुद्गलों में कोई परिमंडल संस्थानवाले, कोई वृत्त संस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण संस्थानवाले और कोई आयत संस्थानवाले होते हैं। अतः संस्थान की अपेक्षा से उनके पांच भेद हैं। इस प्रकार उष्ण स्पर्शवाले पुद्गल वर्णादि के योग से २३ प्रकार के हैं।

स्निग्ध स्पर्श के भी इसी प्रकार वर्णादि के साथ तेईस भंग होते हैं। अब उनका निरूपण करते हैं-

जो पुद्गल स्निग्ध परिणामवाले हैं, उनमें वर्ण की अपेक्षा कोई कृष्ण वर्णवाले, कोई नील वर्णवाले, कोई लाल वर्णवाले, कोई पीले

ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં કોઇ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા, કોઇ વૃત્તસંસ્થાનવાળા, કોઇ ત્રિકોણુ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળાં, અને કોઇ આયત સંસ્થાનવાળ હોય છે. તેથી સંસ્થાનની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ છે. આ રીતે ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો વર્ણાદિકની સાથે જોડાતા ૨૩ પ્રકારના બને છે.

સ્નિગ્ધ સ્પર્શના પણુ આજ રીતે વર્ણાદિકોની સાથે ૨૩ ભંગ હોય છે. તેનું નિરૂપણુ કરે છે

જે પુદ્ગલો સ્નિગ્ધ પરિણુામવાળાં છે, તેઓમાં રંગની અપેક્ષાએ કોઇ કોઇ કાળાં રંગના, કોઇ લીલા રંગના, કોઇ લાલ રંગવાળાં; કોઇ પીળા રંગ

स्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पान् उक्त्वा गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह–'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः स्पर्शतः स्निग्ध-स्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'गंधओ'–गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'–सुरभि गन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'दुब्भिगंधपरिणया वि' दुरभिगन्धपरि-णता अपि भवन्ति,

अथ तस्यैव रसैः सह पञ्च विकल्पानाह–'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररस-परिणया वि' ये स्कन्धादयः स्निग्ध स्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि' तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कडुयरस-परिणया वि' कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कसायरसपरिणया वि' कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'अंबिलरसपरिणया वि' अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, अथ स्वाविरोधि स्पर्शैः सह षड् विकल्पानाह–'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफास-परिणया वि' ये स्कन्धादयः स्निग्धस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि' कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति केचन–

वर्णवाले और कोई श्वेत वर्णवाले होते हैं। अतः स्निग्ध पुद्गल वर्ण-की अपेक्षा से पांच प्रकार के हैं।

स्निग्ध पुद्गलों में कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं, अतः गंध की अपक्षा उनके दो भेद हैं।

स्निग्ध पुद्गल रस की अपेक्षा से कोई तिक्त रसवाले, कोई कटुक-रसवाले, कोई कषाय रसवाले, कोई अम्ल रसवाले और कोई मधुर-रसवाले होते हैं। अतः रस की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

जो पुद्गल स्निग्ध स्पर्श वाले हैं, वे अपने विरोधी रूक्ष स्पर्शवाले

વાળા અને કોઇ શ્વેત રંગના હોય છે. તેથી સ્નિગ્ધ પુદ્ગલ રંગની અપેક્ષાએ પાચ પ્રકારના છે.

સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોમા કોઇ સુગંધવાળા અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળા પણ હોય છે, તેથી ગંધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ છે.

સ્નિગ્ધ પુદ્ગલ રસની અપેક્ષાએ કોઈ તિક્ત રસવાળા, કોઇ કડવા રસ વાળાં, કોઇ તુરા રસવાળા, કોઇ ખાટા રસવાળા અને કોઇ મધુર રસવાળાં હોય છે. તેથી રસની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ થાય છે.

જે પુદ્ગલો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં છે. તેઓ પોતાના વિરોધી રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં

'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि' गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति,

अथ स्निग्धस्पर्शस्यैव संस्थानैः सह पञ्च विकल्पानाह-'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि २३' ये स्कन्धादयः स्निग्धस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'संठाणओ'-संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि'-परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'वट्टसंठाणपरिणया वि' वृत्तसंस्थानपरिणता अपि, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति; केचन-'आययसंठाणपरिणया आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्च विकल्पाः, सर्वे वर्णादिभिस्तु २३ त्रयोविंशतिः,

अथ रूक्षस्पर्शस्य वर्णादिभिः सह त्रयोविंशति विकल्पानाह-'जे फासओ

नहीं होते हैं, अतः स्पर्श की अपेक्षा से उनके छह भेद हैं-स्निग्ध स्पर्शवाले कोई पुद्गल कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले और कोई उष्ण स्पर्शवाले होते हैं।

स्निग्ध स्पर्श वाले कोई पुद्गल परिमंडल संस्थान वाले, कोई वृत्त संस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण संस्थानवाले और कोई आयत संस्थानवाले होते हैं। अतः संस्थान की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं। इस प्रकार स्निग्ध स्पर्श वाले पुद्गलों के वर्ण आदि से सब मिलकर २३ विकल्प होते हैं।

હોતાં નથી. આથી સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેઓના છ ભેદ છે. સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં કોઇ પુદ્ગલો કર્કશ સ્પર્શવાળા, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળાં, અને કોઇ ગુરૂ સ્પર્શ વાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં, અને કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શ વાળાં બને છે. (હોય છે.)

સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા કોઈ પુદ્ગલ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ત્રિકોણ સસ્થાનવાળાં, કોઈ ચતુષ્કોણ સંસ્થાનવાળાં અને કોઇ આયત સસ્થાનવાળાં હોય છે. આથી સંસ્થાનની અપેક્ષાએ કરીને તેમના પાંચ ભેદ છે. એ રીતે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોના વર્ણાદિ બધા મળીને ૨૩ વિકલ્પો બને છે.

'लुक्खफासपरिणया' ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'फासओ' स्पर्शतः 'लुक्खफासपरिणया' रूक्षस्पर्शपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि' कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि'-लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि' हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं रूक्षस्पर्शस्य वर्णैः सह पञ्च विकल्पान् उक्त्वा गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रूक्षस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ' गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति,

अथ रसैः सह रूक्षस्पर्शस्य पञ्च विकल्पानाह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि'-ये स्कन्धादयो रूक्षस्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि' तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि' कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि'

अब रूक्ष स्पर्श के इसी प्रकार २३ विकल्प दिखलाते हैं-जो पुद्गल रूक्ष स्पर्श वाले हैं, उनमें वर्ण की अपेक्षा कोई काले, कोई नीले, कोई लाल, कोई पीले और कोई श्वेत, होते हैं, अतः वर्ण की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

रूक्ष स्पर्श वाले पुद्गल कोई सुगंध वाले और कोई दुर्गंध वाले होते हैं, अतः गंध की अपेक्षा वे दो प्रकार के हैं।

रूक्ष स्पर्श वाले पुद्गल रस की अपेक्षा कोई तिक्त रस वाले, कोई कटुक रस वाले, कोई कषाय रस वाले, कोई अम्ल रस वाले

હવે રૂક્ષ સ્પર્શના આજ રીતે ૨૩ વિકલ્પો બતાવે છે-જે પુદ્ગલો રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં છે, તેઓમા વર્ણની અપેક્ષાએ કોઇ કાળા, કોઇ લીલા, કોઇ પીળા, કોઇ લાલ અને કોઇ શ્વેત હોય છે, તેથી વર્ણની અપેક્ષાએ તેઓના પાચ ભેદ છે.

રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કોઇ સુગ ધવાળા અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળા હોય છે. જેથી ગ ધની અપેક્ષાએ તેઓ બે પ્રકારના છે.

રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો રસની અપેક્ષાએ કોઇ તીખા રસવાળા, કોઇ કડવા રસવાળાં, કોઇ તુરા રસવાળા, કોઇ ખાટા રસવાળા અને કોઇ મધુર

कषायरसपरिणत्रा अपि, केचन–'अंबिलरसपरिणया वि' अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति,

अथ रूक्षस्पर्शस्यैव स्वविरोधि भिन्न स्पर्शैः सह षड विकल्पानाह–'फासओ' कक्खडफासपरिणया वि' मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयो रूक्ष स्पर्शपरिणता, स्तेषां मध्ये केचन–'फासओ स्पर्शतः 'कक्खड़फासपरिणया वि, कर्कशस्पपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'गुरुयफासपरिणया वि'–गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'लहुयफासपरिणया वि'–लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीय फासपरिणया वि'–शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं रूक्षस्पर्शस्य स्वाविरोधि स्पर्शैः सह षड्विकल्पान् प्रतिपाद्य संस्थानैः सह पञ्च विकल्पानाह–'संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया वि वट्टसंठाणपरिणया वि, तंससंठाणपरिणया वि, चउरंससंठाणपरिणया वि, आययसंठाणपरिणया वि२३, १८४। ये स्कन्धादयो रूक्ष स्पर्शपरिणता स्तेषां मध्ये केचन–'संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया वि' परिमण्डलसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'वट्टसंठाणपरिणयावि' 'वृत्त-

और कोई मधुर रस वाले होते हैं। इस तरह रस की अपेक्षा उनके पांच विकल्प होते हैं। ॥

रूक्ष स्पर्श वाले पुद्गलों में उसका विरोधी स्निग्ध स्पर्श नहीं होता, अतएव शेष स्पर्श पाये जाते हैं, यथा कोई कर्कश स्पर्श वाले, कोई मृदु स्पर्श वाले, कोई गुरु स्पर्श वाले, कोई लघु स्पर्श वाले, कोई शीत स्पर्श वाले, कोई उष्ण स्पर्श वाले होते हैं। इस प्रकार स्पर्श की अपेक्षा उनके छह भेद हैं।

रूक्ष स्पर्शवाले पुद्गलों में संस्थान की अपेक्षा कोई परिमंडलसंस्थान वाले, कोई वृत्तसंस्थानवाले, कोई त्रिकोण संस्थानवाले, कोई चतुष्कोण

રસવળા હોય છે. એ રીતે રસની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ વિકલ્પ બને છે.

રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં તેનો વિરોધી સ્નિગ્ધ સ્પર્શ હોતો નથી, તેથીજ બાકીના છ સ્પર્શો મળી રહે છે. જેમકે–કોઇ કર્કશ સ્પર્શવાળા, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં કોઈ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં હોય છે. આ રીતે સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેઓના ૬ ભેદ છે.

રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોમાં સંસ્થાનની અપેક્ષાએ કોઈ પરિમંડલ સંસ્થાન વાળાં, કોઇ વૃત્ત સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં, કોઇ ચતુષ્કોણ

संस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'तंससंठाणपरिणया वि'-त्र्यस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'चउरंससंठाणपरिणया वि' चतुरस्रसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'आययठाणपरिणया वि' आयतसंस्थानपरिणता अपि भवन्ति, इति पञ्च विकल्पाः वर्णादिभिस्तु रूक्षस्पर्शस्य त्रयोविंशति विकल्पाः २३ भवन्ति, अष्टानामपि स्पर्शानां तु सर्वसंमेलने जे चतुरशीत्यधिक शतविकल्पाः सञ्जाताः । १८४ ॥सू० ८॥

मूलम्-जे संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गरुयफासपपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८ ।२०।

जे संठाणओ वट्टसंठाणपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि ३, हालिद्दवण्णपरिणया वि ४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरि-

---

संस्थान वाले और कोई आयत संस्थान वाले होते हैं। अतः संस्थान की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं। इस प्रकार वर्णादि सभी की अपेक्षा रूक्ष स्पर्शवाले पुद्गल तेईस प्रकार के हैं और आठों स्पर्शों की अपेक्षा सभी विकल्पों को सम्मिलित करने पर १८४ भेद होते हैं ॥सू०८॥

संस्थानवाळां अने कोई आयत संस्थानवाळां होय छे. आ रीते वर्णादि बधानी अपेक्षाए रूक्ष स्पर्शवाळा पुद्गलो २३ प्रकारना छे अने आठे स्पर्शनी अपेक्षाए बधा विकल्पोने मेळववाथी १८४ भेद बने छे. ॥ सू. ८ ॥

णया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि १, मउयफासपरिणया वि २, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८।२०।

जे संठाणओ तंससंठाणपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि २, लोहियवण्णपरिणया वि ३, हालिद्दवण्णपरिणया वि ४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि ५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि १, दुब्भिगंधपरिणया वि २। रसओ तित्तरसपरिणया वि १, कडुयरसपरिणया वि २, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफसपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८।२०।

जे संठाणओ चउरंस संठाणपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया वि२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफसपरिणया वि १, मउयफासपरिणया वि २, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि६, णिद्धफासपरिणया वि७, लुक्खफासपरिणया वि८।२०।

जे संठाणओ आययसंठाणपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि१, नीलवण्णपरिणया वि२, लोहियवण्णपरिणया वि३, हालिद्दवण्णपरिणया वि ४, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि ५। गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि१, दुब्भिगंधपरिणया२। रसओ तित्तरसपरिणया वि१, कडुयरसपरिणया वि२, कसायरसपरिणया वि३, अंबिलरसपरिणया वि४, महुररसपरिणया वि५। फासओ कक्खडफासपरिणया वि१, मउयफासपरिणया वि२, गुरुयफासपरिणया वि३, लहुयफासपरिणया वि४, सीयफासपरिणया वि५, उसिणफासपरिणया वि ६, णिद्धफासपरिणया वि ७, लुक्खफासपरिणया वि८।२०।१००॥

सेत्तं रूवि अजीवपन्नवणा। सेत्तं अजीवपन्नवणा ॥सू० ९॥

छाया–ये संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२,

शब्दार्थ–(जे) जो पुद्गल (संठाणओ) संस्थान की अपेक्षा से (परिमंडलसंठाणपरिणया) परिमंडल संस्थान परिणमनवाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणाम वाले भी होते हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीले वर्ण परिणाम वाले भी होते हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्ण परिणाम वाले भी होते हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परिणाम वाले भी होते हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्लवर्ण परिणाम वाले भी होते हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले

શબ્દાર્થ–(जे) જે પુદ્ગલો (संठाणओ) સંસ્થાનની અપેક્ષાએ (परिमंडल संठाणपरिणया) પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામવાળા છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળારંગના પરિણામવાળાં પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) નીલ (લાલ) વર્ણ પરિણામવાળા પણ છે. (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) શુક્લ વર્ણ પરિણામવાળા પણ બને છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં પણ હોય

कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता चपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६; स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८।२०॥

भी होते हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी होते हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी होते हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी होते हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाले भी होते हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्ल रस परिणाम वाले भी होते हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणाम वाले भी होते हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कशस्पर्शपरिणाम वाले भी होते हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदुस्पर्श परिणामवाले भी होते हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणाम वाले भी होते हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणाम वाले भी होते हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणामवाले भी होते हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणाम वाले भी होते हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणाम वाले भी होते हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणाम वाले भी होते हैं।

છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામવાળાં પણ હોય છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તીખા રસના પરિણામવાળા પણ હોય છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામવાળાં પણ હોય છે (कसाय रसपरिणया वि) તુરા રસના પરિણામવાળા પણ હોય છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામ વાળાં પણ હોય છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ હોય છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुय फासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ હોય છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ હોય છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ હોય છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ હોય છે, (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ હોય છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ હોય છે.

ये संस्थानतो वृत्तसंस्थानपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३,

(जे) जो (संठाणओ) संस्थान से (वट्टसंठाणपरिणया) वृत्त संस्थान परिणाम वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीले वर्ण परिणामवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लालवर्ण परिणाम वाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) सफेद वर्ण परिणामवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) खट्टे रस परिणाम वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुररस परिणाम वाले भी हैं ।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श

(जे) જેઓ (संठाणओ) સંસ્થાનથી (वट्टसंठाणपरिणया) વૃત્ત સંસ્થાન પરિણામવાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળા પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રંગના પરિણામ વાળાં પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામવાળા પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળાંપણ છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) સફેદ રંગના પરિણામવાળા પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં પણ છે (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામવાળાં પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળાં પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવા રસના પરિણામવાળા પણ છે (कसायरसपरिणया वि) તુરા રસના પરિણામવાળા પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળાં પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુરરસના પરિણામવાળા પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં

लघुस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धशर्पपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि ८।२०।

ये संस्थानत स्त्र्यस्रसंस्थानपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि ५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता

परिणाम वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणाम वाले भो हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (सीयफास-परिणया वि) शीत स्पर्श परिणाम वाले भी होते हैं (उसिणफास-परिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणाम वाले भी हैं।

(जे) जो पुद्गल (संठाणओ) संस्थान से (तंससंठाणपरिणया) त्रिकोण संस्थान परिणाम वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (नीलवण्ण-परिणया वि) नीले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्ण परिणाम वाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीले वर्ण परिणाम वाले भो हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्ण परिणाम वाले भी हैं

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले

પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लहुयफास परिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (णिद्धफास परिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે.

(जे) જે પુદ્ગલો (संठाणओ) સંસ્થાનથી (तंससंठाणपरिणया) ત્રિકોણ સંસ્થાન પરિણામવાળા છે (ते) તેઓ (वण्णओ) રંગકરીને (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (सुक्किल्ल वण्णपरिणया वि) શ્વેત વર્ણ પરિણામવાળા પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં પણ છે

अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि ४, शीतस्पर्शपरिणता अपि ५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि ६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८।२०॥

ये संस्थानत श्चतुरस्रसंस्थानपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१;

भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी हैं

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) अम्ल रस परिणाम वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणाम वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणाम वाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणाम वाले भी हैं।

(दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામવાળાં પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્તરસના પરિણામવાળા પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કડવારસના પરિણામવાળા પણ છે. (कसायरसपरिणया वि) તુરા રસના પરિણામવાળાં પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુરરસના પરિણામવાળા પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે.

(जे) જેઓ (संठाणओ) સંસ્થાનથી (चउरंससंठाणपरिणया) ચોરસ

नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसतपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३,

(जे) जो पुद्गल (संठाणओ) संस्थान से (चउरंससंस्थानपरिणया) चौरस संस्थान परिणाम वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) काले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीले वर्ण परिणामवाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लोहितवर्ण परिणाम वाले भी हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीत वर्ण परिणामवाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) शुक्लवर्ण परिणामवाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणामवाले भी हैं (दुब्भिगंधपरिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी हैं।

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्ल रस परिणाम वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणाम वाले भी हैं ।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परि-

સંસ્થાન પરિણામવાળા છે (તે) તેઓ (वण्णओ) વર્ણથી (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળાં પણ હોય છે (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રંગના પરિણામવાળાં પણ હોય છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામ વાળાં પણ હોય છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળાં પણ હોય છે (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) ધોળા રંગના પરિણામવાળાં પણ હોય છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં પણ છે. (दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામવાળાં પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળાં પણ હોય છે (कडुयरसपरिणया वि) કટુક (કડવા) રસના પરિણામવાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસના પરિણામી પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામવાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુરરસ પરિણામવાળાં પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળાં

लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८।२०॥

ये संस्थानत आयतसंस्थानपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता

णाम वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदुस्पर्श परिणामवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघुस्पर्श परिणामवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणामवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्णस्पर्शपरिणामवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्धस्पर्श परिणामवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्षस्पर्श परिणामवाले भी हैं

(जे) जो (संठाणओ) संस्थान से (आययसंठाणपरिणया) आयत संस्थान परिणाम वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) कृष्ण वर्ण परिणाम वाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्ण परिणाम वाले हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीत वर्ण परिणाम वाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्ण परिणाम वाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले भी हैं (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी हैं।

પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુસ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लहुयफासपरिणयो वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ (કઠોર) સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે

(जे) જેઓ (संठाणओ) સંસ્થાનથી (आययसंठाणपरिणया) આયત સંસ્થાન પરિણામવાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) રંગેકરીને (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળા પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળા પણ છે (सुक्किल वण्णपरिणया वि) સફેદ રંગના પરિણામવાળા પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં પણ છે.

अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८ २०॥१००॥

सैषारूप्यजीव प्रज्ञापना । सैषा–अजीव प्रज्ञापना ॥सू०९॥

(रसओ) रस से (त्तितरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्ल रस परिणाम वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणाम वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणामवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणामवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणामवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणामवाले भी हैं लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणामवाले भी हैं।

(से त्तं रूवि अजीव पन्नवणा) यह रूपी अजीव की प्रज्ञापना हुई (से त्तं अजीवपन्नवणा) यह अजीव की प्रज्ञापना हुई सू०॥९॥

(दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામવાળા પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળા પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કટુક રસ પરિણામવાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસ પરિણામવાળા પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામ વાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામવાળા પણ છે

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુસ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુસ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શપરિણામવાળા પણ છે.

(सेत्तं रूवि अजीवपन्नवणा) આ રીતે આ રૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપના થઈ (से त्तं अजीवपन्नवणा) આ રીતે અજીવની પ્રજ્ઞાપના કહી છે, ॥ સૂ. ૯ ॥

लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८।२०॥

ये संस्थानत आयतसंस्थानपरिणता स्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि१, नीलवर्णपरिणता अपि२, लोहितवर्णपरिणता अपि३, हारिद्रवर्णपरिणता अपि४, शुक्लवर्णपरिणता अपि५। गन्धतः सुरभिगन्धपरिणता अपि१, दुरभिगन्धपरिणता

णाम वाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदुस्पर्श परिणामवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघुस्पर्श परिणामवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीतस्पर्श परिणामवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्णस्पर्शपरिणामवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्धस्पर्श परिणामवाले भी हैं (लुक्खफासपरिणया वि) रूक्षस्पर्श परिणामवाले भी हैं

(जे) जो (संठाणओ) संस्थान से (आययसंठाणपरिणया) आयत संस्थान परिणाम वाले हैं (ते) वे (वण्णओ) वर्ण से (कालवण्णपरिणया वि) कृष्ण वर्ण परिणाम वाले भी हैं (नीलवण्णपरिणया वि) नीले वर्ण परिणाम वाले भी हैं (लोहियवण्णपरिणया वि) लाल वर्ण परिणाम वाले हैं (हालिद्दवण्णपरिणया वि) पीत वर्ण परिणाम वाले भी हैं (सुक्किल्लवण्णपरिणया वि) श्वेत वर्ण परिणाम वाले भी हैं।

(गंधओ) गंध से (सुब्भिगंधपरिणया वि) सुगंध परिणाम वाले भी हैं (दुब्भिगंध परिणया वि) दुर्गंध परिणाम वाले भी हैं।

પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુસ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लहुयफासपरिणयो वि) લઘુ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ (કઠોર) સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે.

(जे) જેઓ (संठाणओ) સંસ્થાનથી (आययसंठाणपरिणया) આયત સંસ્થાન પરિણામવાળાં છે (ते) તેઓ (वण्णओ) રંગેકરીને (कालवण्णपरिणया वि) કાળા રંગના પરિણામવાળા પણ છે (नीलवण्णपरिणया वि) લીલા રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (लोहियवण्णपरिणया वि) લાલ રંગના પરિણામવાળાં પણ છે (हालिद्दवण्णपरिणया वि) પીળા રંગના પરિણામવાળા પણ છે (सुक्किल वण्णपरिणया वि) સફેદ રંગના પરિણામવાળા પણ છે.

(गंधओ) ગંધથી (सुब्भिगंधपरिणया वि) સુગંધ પરિણામવાળાં પણ છે.

अपि२। रसतस्तिक्तरसपरिणता अपि१, कटुकरसपरिणता अपि२, कषायरसपरिणता अपि३, अम्लरसपरिणता अपि४, मधुररसपरिणता अपि५। स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणता अपि१, मृदुकस्पर्शपरिणता अपि२, गुरुकस्पर्शपरिणता अपि३, लघुकस्पर्शपरिणता अपि४, शीतस्पर्शपरिणता अपि५, उष्णस्पर्शपरिणता अपि६, स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि७, रूक्षस्पर्शपरिणता अपि८ २०॥१००॥

सैषारूप्यजीव प्रज्ञापना । सैषा–अजीव प्रज्ञापना ॥सू०९॥

(रसओ) रस से (तित्तरसपरिणया वि) तिक्त रस परिणाम वाले भी हैं (कडुयरसपरिणया वि) कटुक रस परिणाम वाले भी हैं (कसायरसपरिणया वि) कषाय रस परिणाम वाले भी हैं (अंबिलरसपरिणया वि) आम्ल रस परिणाम वाले भी हैं (महुररसपरिणया वि) मधुर रस परिणाम वाले भी हैं।

(फासओ) स्पर्श से (कक्खडफासपरिणया वि) कर्कश स्पर्श परिणामवाले भी हैं (मउयफासपरिणया वि) मृदु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (गरुयफासपरिणया वि) गुरु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (लहुयफासपरिणया वि) लघु स्पर्श परिणामवाले भी हैं (सीयफासपरिणया वि) शीत स्पर्श परिणामवाले भी हैं (उसिणफासपरिणया वि) उष्ण स्पर्श परिणामवाले भी हैं (णिद्धफासपरिणया वि) स्निग्ध स्पर्श परिणामवाले भी हैं लुक्खफासपरिणया वि) रूक्ष स्पर्श परिणामवाले भी हैं।

(से त्तं रूवि अजीव पन्नवणा) यह रूपी अजीव की प्रज्ञापना हुई (से त्तं अजीवपन्नवणा) यह अजीव की प्रज्ञापना हुई सू०॥९॥

(दुब्भिगंधपरिणया वि) દુર્ગન્ધ પરિણામવાળા પણ છે.

(रसओ) રસથી (तित्तरसपरिणया वि) તિક્ત રસ પરિણામવાળા પણ છે (कडुयरसपरिणया वि) કટુક રસ પરિણામવાળાં પણ છે (कसायरसपरिणया वि) કષાય રસ પરિણામવાળા પણ છે (अंबिलरसपरिणया वि) ખાટા રસના પરિણામ વાળા પણ છે (महुररसपरिणया वि) મધુર રસ પરિણામવાળા પણ છે.

(फासओ) સ્પર્શથી (कक्खडफासपरिणया वि) કર્કશ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (मउयफासपरिणया वि) મૃદુસ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (गरुयफासपरिणया वि) ગુરૂ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लहुयफासपरिणया वि) લઘુસ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (सीयफासपरिणया वि) શીત સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (उसिणफासपरिणया वि) ઉષ્ણ સ્પર્શ પરિણામવાળાં પણ છે (णिद्धफासपरिणया वि) સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પરિણામવાળા પણ છે (लुक्खफासपरिणया वि) રૂક્ષ સ્પર્શપરિણામવાળા પણ છે.

(सेत्तं रूवि अजीवपन्नवणा) આ રીતે આ રૂપી અજીવની પ્રજ્ઞાપના થઈ (से त्तं अजीवपन्नवणा) આ રીતે અજીવની પ્રજ્ઞાપના કહી છે, ॥ સૂ. ૯ ॥

टीका—अथ परिमण्डलसंस्थानस्य वर्णादिभिः सह विंशतिं विकल्पान् प्ररूपयितुमाह—'जे संठाणओ परिमंडलसंठाणपरिणया ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'संठाणओ' संस्थानतः 'परिमंडलसंठाणपरिणया' परिमण्डलसंस्थानपरिणता भवन्ति 'ते वण्णओ' ते वर्णतः, तेषां मध्ये केचन—वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'—कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'नीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'हालिद्दवण्णपरिणया वि' हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं वर्णैः सह परिमण्डलसंस्थानस्य पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य गन्धेन सह विकल्पद्वयं प्रतिपादयति—'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन—'गंधओ गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'—सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'दुब्भिगंधपरिणया वि'—दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं

टीकार्थ—अब परिमंडलसंस्थान के वर्ण आदि के साथ बीस विकल्पों की प्ररूपणा करते हैं—

जो पुद्गलसंस्थान की अपेक्षा परिमंडलसंस्थान परिणमनवाले होते हैं, वर्ण की अपेक्षा उनमें से कोई कृष्ण वर्णवाले, कोई नीले वर्णवाले कोई लाल वर्णवाले, कोई पीले वर्णवाले और कोई शुक्ल वर्णवाले होते हैं। इस प्रकार वर्णों की अपेक्षा परिमंडल संस्थानवाले पुद्गल पांच प्रकार के होते हैं।

परिमंडल संस्थानवाले पुद्गलों में कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंध वाले होते हैं, अतः गंध की अपेक्षा से उनके दो भेद हैं।

ટીકાર્થ—હવે પરિમંડલ સંસ્થાનના વર્ણ વિગેરેની સાથે ૨૦ વીસ વિકલ્પોની પ્રરૂપણા કરે છે

જે પુદ્ગલો સંસ્થાનની અપેક્ષાએ પરિમંડલ સંસ્થાન પરિણામવાળાં હોય છે. વર્ણની અપેક્ષાએ તેઓમાથી કોઇ કૃષ્ણ વર્ણ પરિણામવાળા હોય છે. કોઈ નીલ વર્ણ વાળા, કોઇ લાલ વર્ણ વળા, કોઇ પીળાં વર્ણ વાળા, અને કોઈ શુકલ વર્ણવાળાં, હોય છે. આ રીતે વર્ણોની અપેક્ષાએ ફરી પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલ પાચ પ્રકારના હોય છે.

પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમાં કોઇ સુગંધવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધ વાળાં હોય છે, તેથી ગંધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ છે.

विकल्पद्वयं प्रतिपाद्य, तस्यैव परिमण्डलसंस्थानस्य रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपादयति-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि'- कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया वि' कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि' अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य स्पर्शैः सह अष्टौ विकल्पान् प्रतिपादयति-'फासओ 'कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः परिमण्डलसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-'कर्कशस्पर्शपरिणता भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि' मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि'-गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि'-लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णिद्धफासपरिणया वि'-स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन

परिमंडल संस्थानवाले पुद्गलों में रस की अपेक्षा कोई तिक्तरसवाले, कोई कटुक रसवाले, कोई कषाय रसवाले, कोई अम्ल रसवाले और कोई मधुर रसवाले होते हैं। अतः रस की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

परिमंडल संस्थानवाले पुद्गल स्पर्श की अपेक्षा कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदु स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीतस्पर्शवाले, कोई उष्णस्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं। इस प्रकार स्पर्श की अपेक्षा से उनके

પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમાં રસની અપેક્ષાએ કોઈ તિક્ત રસ પરિણામવાળાં, કોઈ કટુક રસ પરિણામવાળાં કોઇ કષાય રસ પરિણામવાળા, કોઇ અમ્લ રસ પરિણામ વાળાં અને કોઈ મધુર રસ પરિણામવાળાં હોય છે. તેથી રસની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ છે.

પરિમંડલ સસ્થાનવાળાં પુદ્ગલ સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઈ કર્કશ સ્પર્શ વાળાં, કોઈ મૃદુ સ્પર્શવાળા, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં, કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં અને કોઈ રૂક્ષ

-'लुक्खफासपरिणया वि' रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं स्पर्शैः सह परिमण्डलसंस्थानस्य अष्टौ विकल्पाः सर्वैः वर्णादिभिस्तु २० विंशति विकल्पा भवन्ति।

अथ वृत्तसंस्थानस्य विंशतिं विकल्पान् प्रतिपादयितुमाह-'जे संठाणओ वट्टसंठाणपरिणया, ते वण्णओ 'कालवण्णपरिणया वि' नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः पदार्थाः-'संठाणओ' संस्थानतः 'वट्टसंठाणपरिणया' -वृत्तसंस्थानपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ'-ते वर्णतः, तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'नीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि' -लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणयावि' शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं वर्णैः सह वृत्तसंस्थानस्य पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि' दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयो वृत्तसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ'-गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'

आठ भेद हैं। वर्ण आदि सभी की अपेक्षा से परिमंडल संस्थानवाले पुद्गल बीस प्रकार के हैं।

वृत्ताकार पुद्गल भी इसी प्रकार बीस तरह के हैं, उनका निरूपण करते हैं-जो पुद्गल संस्थान से वृत्त संस्थानवाले हैं, वर्ण की अपेक्षा उनमें से कोई कृष्ण वर्णवाले, कोई नील वर्णवाले, कोई लोहित वर्णवाले कोई पीत वर्णवाले और कोई शुक्ल वर्णवाले होते हैं। अतः वर्ण की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

वृत्ताकार पुद्गल गंध से कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं, अतः गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हैं।

સ્પર્શવાળા હોય છે. આ રીતે સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેઓના આઠ ભેદ છે. વર્ણ વિગેરે બધા ભેદોની અપેક્ષાએ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલો ૨૦ પ્રકારના છે.

વૃત્તાકાર પુદ્ગલો પણ આ પ્રમાણે ૨૦ પ્રકારના છે. તેઓનું નિરૂપણ કરે છે-જે પુદ્ગલો સંસ્થાનથી વૃત્ત સંસ્થાનવાળા છે, વર્ણની અપેક્ષાએ તેઓમાંથી કોઈ કાળા રંગના, કોઈ લીલા રંગના, કોઈ લાલ રંગના, કોઈ પીળા રંગના, અને કોઈ ધોળા રંગના હોય છે. તેથી રંગની અપેક્ષાએ તેઓના પાંચ ભેદ છે.

વૃત્તાકાર પુદ્ગલો ગંધે કરીને કોઈ સુગન્ધવાળા અને કોઈ દુર્ગન્ધવાળાં હોય છે, તેથી ગંધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ છે.

—दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति,

अथ रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपादयति—'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयो वृत्तसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन—'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'—तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'कडुयरसपरिणया वि', कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'कसायरसपरिणया वि'—कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'अंबिलरसपरिणया वि'—अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'महुररसपरिणया वि'—मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पानाह—'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' २० ये स्कन्धादयो वृत्तसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन—'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'—कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'मउयफासपरिणया वि' मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'गुरुयफासपरिणया वि'—गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'लहुयफासपरिणया वि'—लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'सीयफासपरिणया वि'—शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'उसिणफासपरिणया वि'—उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन—'णिद्धफासपरिणया वि'=स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति,

---

वृत्ताकार पुद्गलों में से रस की अपेक्षा कोई तिक्त रसवाले, कोई कटुक रसवाले, कोई कषाय रसवाले, कोई अम्ल रसवाले और कोई मधुर रसवाले होते हैं, अतः रस की दृष्टि से वे पांच प्रकार के हैं।

वृत्ताकार पुद्गलों में स्पर्श की अपेक्षा कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई मृदुस्पर्शवाले, कोई गुरुस्पर्शवाले, कोई लघुस्पर्शवाले, कोई शीतस्पर्शवाले, कोई उष्णस्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्षस्पर्शवाले होते हैं। अतः स्पर्श की अपेक्षा उनके आठ भेद होते हैं। इस

વૃત્તાકાર પુદ્ગલોમાંથી રસની અપેક્ષાએ કોઇ તિક્ત રસવાળા કોઇ કટુક રસવાળા, કોઈ કષાય રસવાળા, કોઇ ખાટા રસવાળા, અને કોઇ મધુર રસ વાળાં હોય તે. તેથી રસની દૃષ્ટિએ તેઓ પાચ પ્રકારના છે.

વૃત્તાકાર પુદ્ગલોમા સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઈ કર્કશ સ્પર્શવાળા, કોઇ મૃદુ સ્પર્શવાળા, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળા, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળા, કોઇ શીત સ્પર્શ વાળા, કોઇ ઉષ્ણસ્પર્શવાળા, કોઈ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શ વાળા હોય છે. તેથી સ્પર્શની અપેક્ષાએ તેઓના આઠ ભેદ પડે છે. આ રીતે

केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं वृत्त-संस्थानस्य वर्णादिभिः विंशति विकल्पाः प्रतिपादिताः,

अथ त्र्यस्रसंस्थानस्य वर्णादिभिः सह विंशतिं विकल्पान् प्रतिपादयति-'जे संठाणओ तंससंठाणपरिणया, ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, णीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'संठाणओ' संस्थानतः 'तंससंठाणपरिणपरिणया' त्र्यस्रसंस्थानपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः तेषां मध्ये केचन-'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि' नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि'-लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं त्र्यस्रसंस्थानस्य वर्णैः सह पञ्चविकल्पान् प्रतिपाद्य गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि'-ये स्कन्धादयः संस्थानतः त्र्यस्रसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ'-गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि' दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, अथ तस्यैव रसैः सह

प्रकार वर्णादि के साथ वृत्त संस्थानवाले पुद्गल वीस प्रकार के हैं।

अब त्रिकोणाकार पुद्गलों के बीस भेदों का निरूपण करते हैं-जो पुद्गल त्रिकोण संस्थान परिणामवाले हैं, वर्ग की अपेक्षा उनमें कोई कृष्ण वर्णवाले, कोई नील वर्णवाले, कोई रक्त वर्णवाले, कोई पीतवर्ण वाले और कोई श्वेत वर्णवाले होते हैं, अतः वर्ण की अपेक्षा त्रिकोण संस्थानवाले पुद्गल पांच प्रकार के है।

त्रिकोण संस्थानवाले पुद्गलों में कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं, अतः गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हैं।

વર્ણાદિકોની સાથે વૃત્ત સસ્થાનવાળા પુદ્ગલો ૨૦ પ્રકારના છે.

હવે ત્રિકોણાકાર પુદ્ગલોના ૨૦ ભેદોનુ નિરૂપણ કરે છે-જે પુદ્ગલો ત્રિકોણ સસ્થાન પરિણામવાળા છે. વર્ણની અપેક્ષાએ તેઓમાથી કોઇ કૃષ્ણ વર્ણવાળાં, કોઈ નીલ વર્ણ વાળાં, કોઈ રક્ત વર્ણવાળા, કોઈ પીન વર્ણ વાળા, અને કોઈ શ્વેત વર્ણવાળા હોય છે. તેથી વર્ણની અપેક્ષાએ ત્રિકોણાકાર સંસ્થાન વાળા પુદ્ગલ પાચ પ્રકારના છે.

ત્રિકોણ સસ્થાનવાળાં પુદ્ગલોમાં કોઈ સુગન્ધવાળાં કોઇ દુર્ગન્ધવાળાં હોય છે. તેથી ગધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ છે.

विकल्पानाह–'रसओ–तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः त्र्यस्रसंस्थानपरिणता एतेषां मध्ये केचन–'रसओ' रसतः 'तित्तरसपरिणया वि' –तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कडुयरसपरिणया वि'–कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कसायरसपरिणया वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'अंबिलरसपरिणया वि'–अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'महुररसपरिणया वि'–मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं त्र्यस्रसंस्थानस्य रसैः सह पञ्च विकल्पानुक्त्वा स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पानाह–'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः त्र्यस्रसंस्थानपरिणता एतेषां मध्ये केचन–'फासओ'–स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'–कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'मउयफासपरिणया वि'–मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन –'गुरुयफासपरिणया वि'–गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीयफासपरिणया वि'–शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'णिद्धफासपरिणया वि'–स्निग्धस्पर्शपरि-

---

त्रिकोण संस्थानवाले पुद्गलों में रस की अपेक्षा कोई तिक्त रसवाले, कोई कटुक रसवाले, कोई कषाय रसवाले, कोई अम्ल रसवाले और कोई मधुर रसवाले हैं, अतः रसकी दृष्टि से उनके पांच भेद हैं।

त्रिकोण संस्थानवाले पुद्गलों में स्पर्श की अपेक्षा कोई कर्कश स्पर्शवाले, कोई कोमल स्पर्शवाले, कोई गुरु स्पर्शवाले, कोई लघु स्पर्शवाले, कोई शीत स्पर्शवाले, कोई उष्ण स्पर्शवाले, कोई स्निग्ध स्पर्शवाले और कोई रूक्ष स्पर्शवाले होते हैं, अतः स्पर्श की दृष्टि से उनके आठ भेद हैं। यों वर्ण आदि सभी से मिलकर त्रिकोण संस्थानवाले

ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં પુદ્ગલોમાં રસની અપેક્ષાએ કોઇ તિક્ત રસવાળાં કોઇ કટુક રસવાળાં, કોઇ કષાય રસવાળા, કોઈ અમ્લ રસવાળાં અને કોઇ મધુર રસવાળાં હોય છે. તેથી રસની દૃષ્ટિએ તેઓના પાચ ભેદ છે.

ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળાં પુદ્ગલોમાં સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઇ કર્કશ સ્પર્શ વાળાં, કોઈ કોમલ સ્પર્શવાળાં, કોઇ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ શીત સ્પર્શવાળાં, કોઇ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળાં, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળાં હોય છે. તેથી સ્પર્શની દૃષ્ટિએ તેઓના આઠ ભેદ છે.

णता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति इत्येवं वर्णादिभिः सह त्र्यस्रसंस्थानस्य २० विंशति विकल्पाः सञ्जाताः

अथ चतुरस्रसंस्थानस्य वर्णादिभिः सह विंशतिं विकल्पानाह-'जे 'संठाणओ चउरंससंठाणपरिणया' ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'संठाणओ' संस्थानतः 'चउरंससंठाणपरिणया' चतुरस्रसंस्थानः परिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ' ते वर्णतः-तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहितवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं चतुरस्रसंस्थानस्य वर्णैः सह पञ्चविकल्पान् उक्त्वा गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह -'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि'-ये स्कन्धादयः संस्थानतश्चतुरस्रसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ' गन्धतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि' सुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणया वि'-दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, अथ तस्यैव रसैः सह पञ्चविकल्पानाह-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः-संस्थानतश्चतुरस्रसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-

---

पुद्गल बीस प्रकार के हैं।

अब चतुष्कोण पुद्गलों के बीस भेद दिखलाते हैं-जो पुद्गलसंस्थान से चतुष्कोण हैं, उनमें से वर्ण की अपेक्षा कोई कृष्ण, कोई नील, कोई रक्त, कोई पीत और कोई श्वेत वर्णवाले होते हैं अतः वर्ण की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

चतुष्कोण संस्थानवाले पुद्गलों में से कोई सुगंधवाले और कोई दुर्गंधवाले होते हैं। अतएव गंध की अपेक्षा उनके दो भेद हैं।

આમ વર્ણ આદિ બધાને જોડવાથી ત્રિકોણ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલ ૨૦ પ્રકારના છે.

હવે ચતુષ્કોણ પુદ્ગલોના ૨૦ ભેદ દેખાડે છે.

જે પુદ્ગલો સંસ્થાનથી ચતુષ્કોણ છે, તેઓમાંથી વર્ણની અપેક્ષાએ કોઇ કૃષ્ણવર્ણ, કોઇ નીલવર્ણ, કોઇ રક્તવર્ણ, કોઇ પીતવર્ણ, અને કોઇ શ્વેતવર્ણ વાળા હોય છે. તેથી વર્ણની અપેક્ષાએ તેઓના પાચ ભેદ છે-

ચતુષ્કોણ સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમાંથી કોઇ સુગન્ધવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળાં હોય છે. તેથી ગંધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ હોય છે.

'रसओ तित्तरसपरिणया वि'–तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कडुयरस-परिणया वि'–कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'कसायरसपरिणया वि'–कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन 'अंबिलरसपरिणया वि'–अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं चतुरस्रसंस्थानस्य रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पनाह–'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्ध-फासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतश्चतुरस्रसंस्थान-परिणता स्तेषां मध्ये केचन–'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'–कर्कश-स्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'मउयफासपरिणया वि' मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'गुरुयफासपरिणया वि' गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति; केचन–'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'सीय-फासपरिणया वि' शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'उसिणफासपरिणया वि'–उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन–'णिद्धफासपरिणया वि'–स्निग्धस्पर्श-परिणता अपि भवन्ति, केचन–'लुक्खफासपरिणया वि'–रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं वर्णादिभिः सह चतुरस्रसंस्थानस्य विंशति विंकल्पा भवन्ति,

---

चतुष्कोण पुद्गलों में रस की अपेक्षा कोई तिक्त, कोई कटुक, कोई कषाय, कोई अम्ल और कोई मधुररसवाले होते हैं, अतएव उनके पांच भेद हैं।

चतुष्कोण संस्थानवाले पुद्गलों में स्पर्श की अपेक्षा कोई कर्कश, कोई कोमल, कोई गुरु, कोई लघु, कोई शीत, कोई उष्ण, कोई स्निग्ध और कोई रूक्ष होते हैं। अतएव स्पर्श की दृष्टि से चतुष्कोण पुद्गल आठ प्रकार के होते हैं। इस प्रकार चतुष्कोण संस्थानवाले पुद्गल वर्णादि की अपेक्षा बीस प्रकार के हैं।

ચતુષ્કોણ પુદ્ગલોમાથી રસની અપેક્ષાએ કોઇ તિક્ત, કોઇ કટુક, કોઈ કષાય, કોઇ અમ્લ, અને કોઇ મધુર રસવાળાં હોય તે. તેથી તેઓના રસની અપેક્ષાએ પાચ ભેદ હોય છે

ચતુષ્કોણ સસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમાં સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઈ કર્કશ સ્પર્શ વાળા, કોઈ કોમલ, કોઇ લઘુ, કોઇ શીત, કોઈ ઉષ્ણ, કોઈ સ્નિગ્ધ, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. તેથી સ્પર્શની દૃષ્ટિએ ચતુષ્કોણ પુદ્ગલ આઠ પ્રકારના હોય છે. આ રીતે ચતુષ્કોણ સસ્થાનવાળા પુદ્ગલ વર્ણાદિની અપેક્ષાએ કરી ૨૦ પ્રકારના થાય છે.

अथ आयतसंस्थानस्य वर्णादिभिः सह विंशतिं विकल्पान् प्रतिपादयति-'जे संठाणओ आययसंठाणपरिणया, ते वण्णओ कालवण्णपरिणया वि, नीलवण्णपरिणया वि, लोहियवण्णपरिणया वि, हालिद्दवण्णपरिणया वि, सुक्किल्लवण्णपरिणया वि' 'जे' ये स्कन्धादयः 'संठाणओ' संस्थानतः 'आययसंठाणपरिणया'-आयत-संस्थानपरिणता भवन्ति, 'ते वण्णओ'-ते वर्णतः-तेषां मध्ये केचन वर्णापेक्षया, 'कालवण्णपरिणया वि'-कृष्णवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'णीलवण्णपरिणया वि'-नीलवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लोहियवण्णपरिणया वि' लोहित-वर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'हालिद्दवण्णपरिणया वि'-हारिद्रवर्णपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सुक्किल्लवण्णपरिणया वि'-शुक्लवर्णपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं पञ्च विकल्पान् प्रतिपाद्य तस्य गन्धेन सह विकल्पद्वयमाह-'गंधओ सुब्भिगंधपरिणया वि, दुब्भिगंधपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः आयतसंस्थान परिणता स्तेषां मध्ये केचन-'गंधओ' गंधतः 'सुब्भिगंधपरिणया वि'-सुरभिगन्ध-परिणता अपि भवन्ति, केचन-'दुब्भिगंधपरिणतया वि' दुरभिगन्धपरिणता अपि भवन्ति, अथ तस्यैव रसैः सह पञ्च विकल्पान् प्रतिपादयति-'रसओ तित्तरसपरिणया वि, कडुयरसपरिणया वि, कसायरसपरिणया वि, अंबिलरसपरिणया वि, महुररसपरिणया वि' ये स्कन्धादयः आयतसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन -'रसओ'-रसतः 'तित्तरसपरिणया वि'-तिक्तरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कडुयरसपरिणया वि'-कटुकरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'कसायरसपरिणया

अब आयत संस्थान वाले पुद्गलों के बीस भंग दिखलाते हैं-जो पुद्गल आयतसंस्थानवाले हैं, उनमें वर्ण की अपेक्षा कोई कृष्णवर्णवाले, कोई नीले वर्ण वाले, कोई लोहित वर्णवाले, कोई पीतवर्ण वाले और कोई श्वेत वर्णवाले होते हैं। अतः वर्ण की अपेक्षा उनके पांच भेद हैं।

आयत संस्थान वाले पुद्गलों में कोई सुगंध वाले और कोई दुगंध वाले हैं, अतः गंध की अपेक्षा से उनके दो भेद होते हैं।

હવે આયત સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોના ૨૦ ભેદ બતાવે છે-જે પુદ્ગલો આયત સંસ્થાનવાળા છે. તેઓમાં વર્ણની અપેક્ષાએ કોઇ કૃષ્ણવર્ણવાળા, કોઇ નીલ વર્ણવાળા, કોઇ લોહિત વર્ણવાળા, કોઇ પીળાવર્ણવાળાં, અને કોઇ શ્વેતવર્ણવાળા, હોય છે તેથી વર્ણની અપેક્ષાએ તેઓના પાચ ભેદ દેખાડવામાં આવ્યા છે.

આયત સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમા કોઇ સુગન્ધવાળાં અને કોઇ દુર્ગન્ધવાળાં છે, તેથી ગન્ધની અપેક્ષાએ તેઓના બે ભેદ હોય છે.

આયત સંસ્થાનવાળા પુદ્ગલોમાં રસની અપેક્ષાએ કોઇ તિક્ત રસવાળાં, કોઇ કટુક રસવાળાં, કોઇ કષાય રસવાળાં, કોઇ અમ્લ રસવાળાં, અને કોઇ મધુર રસવાળાં પણ હોય છે. તેથી રસની દૃષ્ટિએ તેઓના પાંચ ભેદ છે.

वि'-कषायरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'अंबिलरसपरिणया वि'-अम्लरसपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'महुररसपरिणया वि' मधुररसपरिणता अपि भवन्ति, अथ तस्यैव स्पर्शैः सहाष्टौ विकल्पान् आह-'फासओ कक्खडफासपरिणया वि, मउयफासपरिणया वि, गुरुयफासपरिणया वि, लहुयफासपरिणया वि, सीयफासपरिणया वि, उसिणफासपरिणया वि, णिद्धफासपरिणया वि, लुक्खफासपरिणया वि' ये स्कन्धादयः संस्थानतः आयतसंस्थानपरिणता स्तेषां मध्ये केचन-'फासओ' स्पर्शतः 'कक्खडफासपरिणया वि'-'कर्कशस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'मउयफासपरिणया वि'-मृदुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'गुरुयफासपरिणया वि' गुरुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लहुयफासपरिणया वि' लघुकस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'सीयफासपरिणया वि'-शीतस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'उसिणफासपरिणया वि'-उष्णस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-णिद्धफासपरिणया वि' स्निग्धस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, केचन-'लुक्खफासपरिणया वि'-रूक्षस्पर्शपरिणता अपि भवन्ति, इत्येवं स्पर्शैः सह आयतसंस्थानस्याष्टौ विकल्पाः, वर्णादिभि स्तु विंशति विंकल्पा भवन्ति, पञ्चानामपि वर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानानां सकलविकल्पसंकलने १००+४६+१००

आयत संस्थान वाले पुद्गलों में रस की अपेक्षा कोई तिक्तरस वाले, कोई कटुक रस वाले, कोई कषाय रस वाले, कोई अम्ल रस वाले और कोई मधुर रस वाले भी होते हैं। अतः रस की दृष्टि से उनके पांच भेद हैं।

आयत संस्थान वाले पुद्गलों में स्पर्श की अपेक्षा कोई कर्कश स्पर्श वाले, कोई कोमल स्पर्श वाले, कोई गुरु स्पर्श वाले, कोई लघु स्पर्श वाले, कोई शीत स्पर्श वाले, कोई उष्ण स्पर्श वाले, कोई स्निग्ध स्पर्श वाले, और कोई रूक्ष स्पर्श वाले होते हैं। इस प्रकार आयत संस्थान वाले पुद्गल स्पर्शों के योग से आठ प्रकार के हैं। और वर्ण, गंध, रस तथा स्पर्श के योग से बीस प्रकार के होते हैं।

આયત સંસ્થાનવાળા, પુદ્ગલોમા સ્પર્શની અપેક્ષાએ કોઈ કર્કશ સ્પર્શ વાળાં કોઇ કોમળ સ્પર્શવાળા કોઈ ગુરૂ સ્પર્શવાળાં, કોઇ લઘુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ શીત સ્પર્શવળા, કોઇ ઉષ્ણુ સ્પર્શવાળાં, કોઇ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા, અને કોઇ રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. આ રીતે આયત સંસ્થાનવાળાં પુદ્ગલ સ્પર્શોને સાથે જોડતાં આઠ પ્રકારના છે, અને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શથી જોડાતા ૨૦ પ્રકારના બને છે.

+१८४×१००=५३० त्रिंशदधिकपञ्चशतानि भवन्ति ।

अत्र बादरेषु पञ्चापि वर्णा द्वावपि गन्धौ, पञ्चापि रसा उपलभ्यन्ते, ततोऽत्रधिकृत वर्णादिव्यतिरेकेण शेष वर्णादिभिरपि यद्यपि विकल्पाः संभवन्ति, तथापि तेष्वेव बादरेषु स्कन्धेषु ये व्यवहारतः केवलकृष्णवर्णाद्युपेता अपान्तराल स्कन्धा यथा शरीरस्कन्धे एकनयनस्कन्धः कृष्णस्तदन्तर्गत एव कश्चिल्लोहितोऽन्यस्तदन्तर्गत एव शुक्लइत्यादि ते एवात्र विवक्ष्यन्ते, तेषां चान्यद्वर्णान्तरादि न सम्भवति, स्पर्शप्ररूपणे तु अवधिकृतस्पर्शम्प्रति प्रतिपक्षव्यतिरेकेणाऽन्ये स्पर्शाः लोकेऽप्यविरोधिनो दृश्यन्तेऽतो यथोक्तैव विकल्पसंख्या, सा चापि परिस्थूल-

---

सभी वर्णों, गंधों, रसों स्पर्शों और संस्थानों की अपेक्षा से १००+४६+१००+१८४+१००=५३० (पांच सौ तीस) विकल्प निष्पन्न होते हैं।

यहां यह समझ लेना चाहिये कि बादर स्कंधों में पांचों वर्ण, दोनों गंध, पांचों रस पाये :जाते हैं। अतएव अवधिकृत वर्ण आदि के सिवाय शेष वर्ण आदि से भी विकल्प हो सकते हैं, तथापि उन्हीं बादर स्कंधों में जो व्यावहारिक दृष्टि से केवल कृष्ण वर्ण आदि से युक्त बीच के स्कंध हैं, जैसे शरीर स्कंध में एक नेत्र स्कंध काला है, कोई लाल है, कोई उसी के अन्तर्गत शुक्ल है, उन्हीं की यहां विवक्षा की गई है। उनमें दूसरा वर्ण आदि संभव नहीं है। स्पर्श की प्ररूपणा में, प्रतिपक्षी स्पर्श को छोडकर एक किसी स्पर्श के साथ अन्य स्पर्श देखे ही जाते हैं, अतएव विकल्पों की जो संख्या कही है वही समीचीन है किन्तु यह संख्या भी स्थूल दृष्टि से ही समझनी चाहिये ।

બધા વર્ણો, ગંધો, રસો, સ્પર્શો અને સંસ્થાનોની અપેક્ષાએ ૧૦૦–૪૬ +૧૦૦+૧૮૪+૧૦૦=૫૩૦ (પાંચ સો ત્રીસ) વિકલ્પ નિષ્પન્ન થાય છે.

અહીં આ સમજી લેવું જોઈએ કે બાદર સ્કંધોમાં પાંચેવર્ણ, બબ્બે ગંધ પાંચે રસ જોવામા આવે છે. તેથી કરીને અધિકૃતવર્ણ વિગેરેના સિવાય બાકીના વર્ણ વિગેરેથી પણ વિકલ્પ બની શકે છે. છતા પણ આજ બાદર સ્કંધોમા જે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ કેવળ કૃષ્ણવર્ણ આદિથી યુક્ત વચલો સ્કંધ છે જેમકે શરીર સ્કન્ધમા એક નેત્ર સ્કન્ધ કાળો છે. કોઇ લાલ છે. કોઈ તેનાજ અંતર્ગત શ્વેત છે તેઓનીજ અહી ચર્ચા (વિવક્ષા) કરી છે. તેમા બીજા વર્ણ આદિનો સંભવ નથી. સ્પર્શની પ્રરૂપણામા પ્રતિપક્ષી સ્પર્શને છોડી દઈને એક કોઇ સ્પર્શની સાથે અન્ય સ્પર્શ દેખાઈ આવે છે. તેથી વિકલ્પોની જે સંખ્યા કહી છે. તેજ બરાબર છે. પરન્તુ આ સંખ્યાને પણ સ્થૂલ દૃષ્ટિએ જ સમજવી

न्यायेनैवाभिहिता विज्ञेया, अन्यथा सूक्ष्मेक्षिकया निरीक्षणे तु प्रत्येकमप्येतेषां तारतम्येनानन्तत्वात् अनन्ता एव विकल्पाः संभवन्ति,

एतेषाञ्च वर्णादि परिणामानां जघन्येनाऽवस्थानम् एकं समयम् उत्कृष्टेन तु असंख्येयं कालम्। प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं रूवि अजीवपन्नवणा, से त्तं अजीवपण्णवणा' सा एषा उपर्युक्तरीत्या प्रतिपादिता, रूप्यजीवप्रज्ञापना अवसेया, सा एषा अजीवप्रज्ञापना प्रोक्ता, इत्याशयः ॥सू० ९॥

मूलम्-से किं तं जीवपन्नवणा? जीव पन्नवणा दुविहा पन्नत्ता, तं जहा-संसारसमावण्ण जीवपन्नवणा य १, असंसारसमावण्ण जीवपन्नवणा य २, ॥सू० १०॥

छाया-अथ का सा जीवप्रज्ञापना? जीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च१, असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च ॥सू० १०॥

सूक्ष्म दृष्टि से देखा जाय तो इनमें से तरतमता की अपेक्षा से प्रत्येक के अनन्त भेद होने के कारण अनन्त विकल्प हो सकते हैं।

वर्ण आदि परिणाम जघन्य एक समय और उत्कृष्ट असंख्यात काल तक रहता है ।

अब उपसंहार करते हुए कहते हैं-यह उपर्युक्त रूपी अजीव की प्ररूपणा हुई और अजीव की भी प्ररूपणा हो गई ॥सूत्र ९॥

शब्दार्थ-(से) अथ-अब (किं) क्या (तं) वह (जीवपन्नवणा) जीव की प्ररूपणा (जीवपण्णवणा दुविहा) जीवप्रज्ञापना दो प्रकार की (पन्नत्ता) बतलाई गई है (तं जहा) वह इस प्रकार (संसारसमावन्नजीवपन्नवणा) संसारी जीवों की प्ररूपणा (य) और (असंसार समा-

---

જોઇએ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોવામા આવેતો તેઓમાથી તારતમ્યતાની અપેક્ષાએ પ્રત્યેકના અનન્ત ભેદ બનવાના કારણે અનન્ત વિકલ્પ બની શકે છે.

વર્ણ આદિ પરિણામ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસખ્ય સમય સુધી રહે છે.

હવે ઉપસહાર કરતાં કહે છે-આ ઉપર કહેલી રૂપી અજીવની પ્રરૂપણા થઇ અને અજીવની પણ પ્રરૂપણા સંપૂર્ણ થઈ ગઇ ॥ સૂત્ર. ૯ ॥

શબ્દાર્થ-(से) અથ-હવે (कि) શુ (तं) તે (जीवपण्णवणा) જીવની પ્રરૂપણા (जीव पण्णवण्णा दुविहा) જીવ પ્રજ્ઞાપના બે પ્રકારની (पन्नत्ता) બતાવી છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (संसारसमावन्नजीवपण्णवणा) સસારી જીવોની પ્રરૂપણા અને (असंसारसमावन्नजीवपन्नवणा) મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા ॥ સૂ. ૧૦ ॥

टीका=अथ जीवप्रज्ञापनां प्ररूपयितुमाह-'से किं तं जीव पण्णवणा ?' 'से' अथ 'किं तं'-का सा 'जीवपण्णवणा' जीवप्रज्ञापना वर्त्तते ? जीवप्रज्ञापना कतिविधा प्रज्ञप्ता इति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'जीव पण्णवणा दुविहा पण्णत्ता' जीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता 'तं जहा-संसारसमावण्णजीवपन्नवणा य, असंसारसमावण्णजीवपन्नवणा य' तद्यथा-संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च, असंसारसमापण्णजीवप्रज्ञापना च, तत्र संसरणं संसारः-नरामर तिर्यग् नरक चतुर्गतिरूप भ्रमण लक्षणः तं सम्यक्तया एकीभावेन आपन्नाः-संसारसमापन्नकाः, संसारान्तर्वर्तिनः, ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापना संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना चेत्यर्थः, न संसारोऽसंसारोऽपवर्गस्तं समापन्ना, असंसारसमापन्ना, मुक्ता इत्यर्थः, ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापना असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, अत्र उभयोरेव प्रधानता प्रख्यापनार्थं चकार द्वयमवसेयम् ॥सू०१०॥

वन्नजीवपन्नवणा) मुक्त जीवों की प्ररूपणा (य) और ॥१०॥

टीकार्थ-अब जीवप्रज्ञापना का प्ररूपण करने के लिए कहते हैं जीवप्रज्ञापना क्या है, अर्थात् जीवप्रज्ञापना कितने प्रकार की है ? भगवान् ने इस प्रश्न का उत्तर दिया-जीवप्रज्ञापना दो प्रकार की है-संसारसमापन्न जीवों की प्ररूपणा और असंसारसमापन्न (मुक्त) जीवों की प्ररूपणा ।

मनुष्य, देव, तिर्यंच और नरक, इन चार गतियों में भ्रमण करना -संसरण करना-संसार कहलाता है। जो जीव संसार को प्राप्त हैं वे संसार समापन्न जीव कहलाते हैं। असंसारसमापन्न का तात्पर्य मुक्त जीव है। उनकी प्रज्ञापना असंसारसमापन्नजीव प्रज्ञापना कहलाती है। दोनों ही प्रज्ञापनाएं प्रधान हैं, यह सूचित करने के लिए दो 'य (च)' का प्रयोग किया गया है ॥१०॥

ટીકાર્થ-હવે જીવ પ્રજ્ઞાપનાનુ પ્રરૂપણુ કરવાને માટે કહે છે જીવ પ્રજ્ઞાપના શું છે. અર્થાત્ જીવ પ્રજ્ઞાપના કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રીભગવાને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો-જીવ પ્રજ્ઞાપના બે પ્રકારની છે-સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા અને અસંસાર સમાપન્ન (મુક્ત) જીવોની પ્રરૂપણા.

મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ અને નારક આ ચાર ગતિઓમા ભ્રમણ કરવુ તે સંસાર કહેવાય છે. જે જીવો સસારને પામ્યા છે. તે સંસાર સમાપન્ન જીવ કહેવાય છે. અસસાર સમાપન્નનુ તાત્પર્ય મુક્તજીવ છે. તેઓની પ્રજ્ઞાપના અસંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના કહેવાય છે. બન્ને પ્રજ્ઞાપનાઓ મુખ્ય છે. તે સૂચવવાને માટે (દ્વય) બે 'च' શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે. ॥ સૂ. ૧૦ ॥

मूलम्-से किं तं असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ? असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-अणंतर सिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा य १, परंपर-सिद्ध असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा य २, ॥ से किं तं अणं-तरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ? अणंतरसिद्ध असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा पण्णरसविहा पण्णत्ता, तं जहा-तित्थसिद्धा१, अतित्थसिद्धा२, तित्थगरसिद्धा३, अतित्थगर-सिद्धा४, सयंबुद्धसिद्धा५, पत्तेयबुद्धसिद्धा६, बुद्धबोहियसिद्धा७, इत्थीलिंगसिद्धा८, पुरिसलिंगसिद्धा९, णपुंसगलिंगसिद्धा१०, सलिंगसिद्धा११, अन्नलिंगसिद्धा१२, गिहिलिंगसिद्धा१३, एग-सिद्धा१४, अणेगसिद्धा१५।

से त्तं अणंतरसिद्ध असंसार समावन्नजीवपण्णवणा ? से किं तं परंपरसिद्ध असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा ? परं-परसिद्ध असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-अपढमसमयसिद्धा१, दुसमयसिद्धा२, तिसमयसिद्धा३, चउसमयसिद्धा४, जाव १० संखिज्जसमयसिद्धा११, असंखिज्ज समयसिद्धा१२, अणंतसमयसिद्धा१३। से त्तं परंपरसिद्ध असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा। से त्तं असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा ॥सू० ११॥

छाया-अथ का सा असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? असंसारसमापन्नजीव-प्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च१,

---

शब्दार्थ-(से) अथ (किं) क्या (तं) वह (असंसारसमावन्नजीवपण्णवणा) मुक्त जीवों की प्ररूपणा (असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा दुविहा) असं-

---

શબ્દાર્થ-(से) અથ (किं) શું (तं) તે (असंसारससावन्नजीवपण्णवणा) મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા (असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा दुविहा) મુક્તજીવોની પ્રરૂપણા બે

परम्परासिद्धासंसारसमापन्नजीव प्रज्ञापना ? च । अथ का सा अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? अनन्तरसिद्धासंसारसमावण्णजीवप्रज्ञापना पञ्चदशविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-तीर्थसिद्धा१, अतीर्थसिद्धा२, तीर्थकरसिद्धा३, अतीर्थकरसिद्धा४, स्वयंबुद्धसिद्धा५, प्रत्येकबुद्धसिद्धा६, बुद्धबोधितसिद्धा७, स्त्रीलिङ्गसिद्धा८, पुरुषलिङ्गसिद्धा९, नपुंसकलिङ्गसिद्धा१०, स्वलिङ्गसिद्धा११, अन्यलिङ्गसिद्धा१२, गृहिलिङ्गसिद्धा१३, एकसिद्धा१४, अनेकसिद्धा१५। सा अनन्तरसिद्धासंसार

सारसमापन्नजीवप्रज्ञापना दो प्रकार की (पण्णत्ता) कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (अणंतरसिद्ध असंसारसमावन्नजीवपन्नवणा) अनन्तर सिद्ध-प्रथमसमयसिद्ध मुक्त जीवों की प्ररूपणा (य) और (परंपरसिद्ध-असंसार समावण्णजीवपण्णवणा) परम्परा सिद्ध मुक्त जीवों की प्ररूपणा (से किं तं अणंतरसिद्ध असंसार समावण्णजीवपण्णवणा?) अनन्तरसिद्ध मुक्त जीवों की प्रज्ञापना क्या हैं ? वह (पण्णरसविहा) पन्द्रह प्रकार की (पण्णत्ता) बताई है (तं जहा) वह इस प्रकार (तित्थसिद्धा) तीर्थसिद्ध (अतित्थसिद्धा) अतीर्थसिद्ध (तित्थगरसिद्धा) तीर्थकरसिद्ध (अतित्थगरसिद्धा) अतीर्थकरसिद्ध (सयंबुद्धसिद्धा) स्वयंबुद्ध सिद्ध स्वयं बोध करके सिद्ध हुए (पत्तेयबुद्धसिद्धा) प्रत्येक बुद्ध सिद्ध (बुद्धबोहियसिद्धा) बुद्ध बोधित सिद्ध (इत्थीलिंगसिद्धा) स्त्रीलिंग सिद्ध (पुरिसलिंगसिद्धा) पुरुषलिंग सिद्ध (नपुंसगलिंगसिद्धा) नपुंसक लिंग (सलिंगसिद्धा) स्वलिंगसिद्ध (अन्नलिंगसिद्धा) अन्यलिंगसिद्ध (गिहिलिंगसिद्धा) गृहस्थलिंगसिद्ध (एकसिद्धा) अकेलेसिद्ध (अणेगासिद्धा)

પ્રકારની (पण्णत्ता) કહી છે (तं जहा) તે આ રીતે (अणंतरसिद्धअसंसारसमावन्न जीवपण्णवणा) અનન્તર સિદ્ધ-પ્રથમ સમયસિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા (य) અને (परंपरसिद्धअसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) પરંપરા સિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા

(से कि तं अणंतरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) અનન્તરસિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રજ્ઞાપના શું છે ? (पण्णरसविहा) તે પંદર પ્રકારની (पण्णत्ता) બતાવી છે (त जहा) તે આ રીતે છે (तित्थसिद्धा) તીર્થ સિદ્ધ (अतित्थसिद्धा) અતીર્થ સિદ્ધ (तित्थगरसिद्धा) તીર્થકર સિદ્ધ (अतित्थगरसिद्धा) અતીર્થકર સિદ્ધ (सयंबुद्धसिद्धा) સ્વયં બોધ પામીને સિદ્ધ થયેલા (पत्तेयबुद्धसिद्धा) પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધ (बुद्धबोधियसिद्धा) બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધ (इत्थिलिंगसिद्धा) સ્ત્રી લિંગ સિદ્ધ (पुरिसलिंगसिद्धा) પુલ્લિંગ સિદ્ધ (नपुंसकलिंगसिद्धा) નપુંસકલિંગ સિદ્ધ (सलिंगसिद्धा) સ્વલિંગ સિદ્ધ (अन्नलिंगसिद्धा) અન્ય લિંગ સિદ્ધ (गिहिलिंगसिद्धा) ગૃહસ્થ

समापन्नजीव प्रज्ञापना ॥ अथ कासा परम्परासिद्धासमापन्नजीवप्रज्ञापना ? परम्परासिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-अप्रथमसमयसिद्धा१, द्विसमयसिद्धा२, त्रिसमयसिद्धा३, चतुःसमयसिद्धा४, यावद् दशसमयसिद्धा१०, संख्येयसमयसिद्धा११, असंख्येयसमयसिद्ध१२, अनन्तसमयसिद्धा १३। सा एषा परम्परासिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥सू० ११॥

टीका-अथाल्पवक्तव्यतया संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनायाः प्रथमोपात्तत्वेऽपि

एक ही समय में अनेक सिद्ध (से त्तं) यह (अणंतरसिद्ध असंसार समावन्नजीवपन्नवणा) अनन्तरसिद्ध-मुक्त जीवों की प्ररूपणा है ।

(से किं तं परंपरसिद्ध असंसार समावण्णजीवपन्नवणा ?) परम्परा सिद्ध मुक्त जीवों की प्ररूपणा क्या है ? वह (अणेगविहा) अनेक प्रकार की (पण्णत्ता) कही है (तं जहा) वह इस प्रकार है (अपढम समयसिद्धा) अप्रथम समयसिद्ध (दुसमयसिद्धा) द्विसमयसिद्ध (तिसमयसिद्धा) त्रिसमयसिद्ध (चउसमयसिद्धा) चार समय के सिद्ध (जाव) यावत्-तक (संखिज्जसमयसिद्धा) संख्यात समय के सिद्ध (असंखिज्जसमयसिद्धा) असंख्यात समय के सिद्ध (अणंतसमयसिद्धा) अनन्त समय के सिद्ध (से त्तं परंपरसिद्ध असंसार समावण्णजीवपण्णवणा) यह परम्पर सिद्ध मुक्त जीवों की प्ररूपणा है (से त्तं असंसार समावण्णजीवपण्णवणा) यह मुक्त जीवों की प्ररूपणा है । ॥सूत्र ११॥

टीकार्थ-मूल पाठ में यद्यपि संसार समापन्न जीवप्रज्ञापना को

લિંગ સિદ્ધ (एकसिद्धा) એક સિદ્ધ (अणेगसिद्धा) એકજ સમયમા અનેક સિદ્ધ

(सेत्तं) આ (अणंतरसिद्ध असंसार समावण्णजीवपण्णवणा) અનંતરસિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા છે.

(से किं तं परंपरसिद्धअसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा ?) પરંપરા સિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા શું છે ? (अणेगविहा) તે અનેક પ્રકારની (पण्णत्ता) કહી છે (तं जहा) તે આ રીતે છે (अपढमसमयसिद्धा) અપ્રથમસમય સિદ્ધ (दुसमसिद्धा) દ્વિસમય સિદ્ધ (तिसमयसिद्धा) ત્રિસમય સિદ્ધ (चउसमयसिद्धा) ચાર સમય સિદ્ધા (जाव) જ્યાં સુધી (असंखिज्जसमयसिद्धा) અસંખ્યાત સમય સિદ્ધ (अणंतसमयसिद्धा) અનંત સમય સિદ્ધ (से तं परंपरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) આ પરંપરા સિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા છે (से त्तं असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) આ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા છે. સૂ ૧૧.

ટીકાર્થ:-મૂળ પાઠમાં જો કે સંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપનાને પહેલા

सूचीकटाहन्यायेन असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनामेव प्रथमं प्ररूपयितुमाह–'से किं तं असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ?' 'से' अथ 'किं तं' का सा–कतिविधा 'असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ?' असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा दुविहा पण्णत्ता' असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता 'तं जहा' अणंतरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा य, तद्यथा–अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च 'परंपरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणाय' परम्परासिद्धा संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च, तत्र–अविद्यमानम् अन्तरं–व्यवधानं समयेन येषां ते अनन्तराः, ते च ते सिद्धाश्चेति अनन्तरसिद्धाः सिद्धत्वप्राप्तिप्रथमसमये वर्तमाना इति भावः, ते च ते असंसारसमापन्नजीवाश्चेति अनन्तरसिद्धासंसार-

---

पहले ग्रहण किया है और इस कारण उसका निरूपण पहले होना चाहिये, परन्तु असंसार समापन्न जीवप्रज्ञापना के विषय में वक्तव्य थोडा है इस कारण सूची कटाह न्याय से उसी की प्ररूपणा पहले की गई है–प्रश्न किया गया है कि मुक्त जीवों की प्ररूपणा कितने प्रकार की है ? भगवान् उत्तर देते हैं कि मुक्त जीवों की प्ररूपणा दो प्रकार की है एक अनन्तरसिद्ध मुक्त जीवों की प्ररूपणा और दूसरी परंपरसिद्ध मुक्त जीवों की प्ररूपणा। तात्पर्य यह है कि सिद्ध जीव दो प्रकार के हैं, अतः उनकी प्ररूपणा भी दो प्रकार की होनी है। आगे भी सर्वत्र इसी अधार से प्ररूपणा का भेद समझना चाहिये।

अन्तर अर्थात् समय का व्यवधान न होना अनन्तर है। जिन मुक्त जीवों के सिद्ध होने में समय का व्यवधान नहीं है अर्थात् जिन

લેવામાં આવેલ છે અને તે કારણે તેનું નિરૂપણ પહેલુ થવુ જોઇએ, પરન્તુ અસંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપનાના વિષયમા વક્તવ્ય થોડુ છે. એ કારણથી સૂચિકટાહ ન્યાયથી તેની પ્રરૂપણા પહેલી કરાઇ છે

પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કે મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા કેટલા પ્રકારની છે ? શ્રીભગવાન ઉત્તર દે છે–મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા બે પ્રકારની છે. એક અનંતર સિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા અને બીજી પરંપરા સિદ્ધ મુક્ત જીવોની પ્રરૂપણા છે.

તાત્પર્ય એ છે કે સિદ્ધ જીવો બે પ્રકારના છે. તેથી તેની પ્રરૂપણા પણ બે પ્રકારની હોય છે. આગળ પણ બધે આ આધારથી જ પ્રરૂપણાનો ભેદ સમજવો જોઇએ-

અંતર અર્થાત્ સમયનું વ્યવધાન તે ન હોવું તે અનંતર છે. જે મુક્ત જીવોને સિદ્ધ થવામાં સમયનું વ્યવધાન નથી અર્થાત્ જેઓના સિદ્ધ થવામાં

समापन्नजीवा एतेषां प्रज्ञापना इति अनन्तरसिद्धाऽसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, अथ परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनाया व्युत्पत्तिमाह-विवक्षित प्रथमसमये यः सिद्धस्तस्य यो द्वितीयसमयसिद्धः स परस्तस्यापि य स्तृतीय समयसिद्धः स परः, एवं रीत्या अन्येऽपि वक्तव्याः, पृषोदरादित्वात् परम्परशब्दसिद्धिः, परम्पराश्च ते सिद्धाश्चेति परम्परसिद्धाः विवक्षितसिद्धस्य प्रथमसमयात् प्राग् द्वितीयादिषु समयेषु अनन्तातीताद्धा पर्यन्तं वर्तमाना इत्यर्थः, ते च ते असंसारसमापन्नाश्चेति परम्परसिद्धासंसारसमापन्ना एते च ते जीवाश्चेति तेषां प्रज्ञापना परम्परसिद्धा संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना उभयत्रैव स्व स्वगतानेकभेदसूचनार्थं चकारद्वयमुप-

---

को सिद्ध हुए प्रथम ही समय हो, वे अनन्तरसिद्ध कहलाते हैं। ऐसे अनन्तरसिद्धों की प्रज्ञापना अनन्तरसिद्ध प्रज्ञापना कहलाती है।

परम्परसिद्ध का अर्थ इस प्रकार से है-जो किसी भी प्रथम समय में सिद्ध है, उससे एक समय पहले सिद्ध होने वाला 'पर' कहलाता है, उससे भी एक समय पहले सिद्ध होने वाला उससे 'पर' कहलाता है। इसी प्रकार आगे भी कह लेना चाहिये। 'पृषोदरादि' गण में पाठ होने से 'परम्पर' शब्द की सिद्धि होती है। परम्परसिद्ध का आशय यह है कि जिस समय में कोई जीव सिद्ध हुआ है, उससे पूर्ववर्ती समयों में जो जीव सिद्ध हुए हैं, वे सब उसकी अपेक्षा परम्परसिद्ध हैं। अनन्त अतीत काल से सिद्ध होते आ रहे हैं, वे सब किसी भी विवक्षित प्रथम समय में सिद्ध होने वाले की अपेक्षा परम्पर सिद्ध हैं। ऐसे मुक्तात्मा परम्परसिद्ध-असंसारसमापन्नजीव कहलाते हैं। उनकी

પહેલો જ સમય હોય, તેઓ અનંતર સિદ્ધ કહેવાય છે. એવા અનંતર સિદ્ધોની પ્રજ્ઞાપના તે અનતર સિદ્ધ પ્રજ્ઞાપના કહેવાય છે.

પરમ્પર સિદ્ધનો અર્થ આ પ્રકારે છે-જે કોઇ પણ પ્રથમ સમયમાં સિદ્ધ છે, તેનાથી એક સમય પહેલા સિદ્ધ બનવા વાળા 'પર' કહેવાય છે. તેનાથી પણ એક સમય પહેલા સિદ્ધ થવાવાળા તેનાથી 'પર' કહેવાય છે.

એ રીતે આગળ પણ કહેવાવું જોઇએ. (પૃષોદરાદિ) ગણમાં પાઠ હોવાથી પરંપર શબ્દ સિદ્ધ બને છે પરંપર સિદ્ધનો આશય આ છે કે જે સમયમાં કોઈ જીવ સિદ્ધ થયો હોય તેનાથી પહેલાના સમયમાં જે જીવો સિદ્ધ થયા છે. તેઓ બધા તેની અપેક્ષાએ પરંપરા સિદ્ધ છે. અનન્ત અતીત કાળથી સિદ્ધ બનતા આવી રહ્યા હોય છે. તેઓ બધા કોઈ પણ વિવક્ષિત પ્રથમ સમયમાં સિદ્ધ થવા વાળાની અપેક્ષાએ પરંપર સિદ્ધ છે. આવા મુકતાત્માઓ પરંપર સિદ્ધ -અસંસાર સમાપન્ન જીવ કહેવાય છે. તેઓની પ્રરૂપણા પરંપર

न्यस्तमवसेयम् 'से किं तं अणंतरसिद्ध असंसार समावण्ण जीव पण्णवणा?' 'से' अथ 'किं तं' का सा-कतिविधा 'अणंतरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ?' अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? भगवानाह-'अणंतरसिद्धअसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा पण्णरसविहा पण्णत्ता' अनन्तरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पञ्चदशविधा प्रज्ञप्ता-प्ररूपिता, अनन्तरसिद्धानामुपाधिभेदेन पञ्चदशविधत्वात्, तदेव पञ्चदशविधत्वं तेषां प्ररूपयितुमाह-'तं जहा-तित्थसिद्धा१, अतित्थसिद्धा२, तित्थगरसिद्धा३, अतित्थगरसिद्धा४, सयंबुद्धसिद्धा५, पत्तेयबुद्धसिद्धा६, बुद्धबोधियसिद्धा७, इत्थिलिंगसिद्धा८, पुरिसलिंगसिद्धा९, नपुंसगलिंगसिद्धा१०, सलिंगसिद्धा११, अन्नलिंगसिद्धा१२ गिहिलिंगसिद्धा१३, एगसिद्धा१४, अणेगसिद्धा१५' 'तं जहा' तद्यथा-तित्थसिद्धा'-तीर्थसिद्धाः तीर्थते संसारार्णवोऽनेनेति तीर्थ-यथावस्थित सकलजीवाजीवादिपदार्थप्ररूपकं परमगुरुप्रतिपादितं प्रवचनरूपम्, तच्चतीर्थं निराश्रयकं न भवतीति चतुर्विधः सङ्घः इत्यर्थः प्रथमगण-

---

प्ररूपणा परम्परसिद्ध-असंसार समापन्नजीव प्रज्ञापना है। दोनों जगह 'य' (च) का प्रयोग करके यह सूचित किया गया है कि इन दोनों प्रज्ञापनाओं के भी अवान्तर भेद अनेक-अनेक हैं।

अनन्तरसिद्ध जीव उपाधि के भेद से पन्द्रह प्रकार के हैं, अतएव उनकी प्ररूपणा भी पन्द्रह प्रकार की है। यह पन्द्रह भेद इस प्रकार हैं-

(१) तीर्थसिद्ध-जिसके सहारे से संसार-सागर को तिरा जाय, वह तीर्थ कहलाता है। ऐसा तीर्थ वह प्रवचन है जो जीव अजीव आदि तत्त्वों की वास्तविक प्ररूपणा करने वाला और परमगुरु-सर्वज्ञ द्वारा प्रतिपादित है। यह तीर्थ निराधार नहीं रह सकता, अतः चतुर्विध संघ अथवा प्रथम गणधर को भी तीर्थ कहते हैं। कहा भी है-

---

સિદ્ધ-અસંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના છે. બન્ને જગ્યાએ (य) અને નો પ્રયોગ કરીને આવુ સૂચિત કર્યું છે કે આ બન્ને પ્રજ્ઞાપનાઓના પણ અવાન્તર ભેદ-અનેકાનેક છે.

અનન્તર સિદ્ધ જીવ ઉપાધિના ભેદ વડે ૫દર પ્રકારના છે, તેથી તેમની પ્રરૂપણા પણ પંદર પ્રકારની છે. તે ૫દર ભેદ આ રીતે કહ્યા છે

(૧) તીર્થસિદ્ધ-જેના આશ્રયથી સંસાર સાગરને તરી જવાય તે તીર્થ કહેવાય છે, એવુ તીર્થ તે પ્રવચન છે કે જે જીવ અજીવ આદિ તત્વોની વાસ્તવિક પ્રરૂપણા કરવાવાળુ અને પરમગુરૂ-સર્વજ્ઞદ્વારા પ્રતિપાદિત છે.

આ તીર્થ નિરાધાર હોતું નથી, તેથી ચતુર્વિધ સંઘ અથવા પ્રથમ ગણધરોને તીર્થ કહે છે. કહ્યુ પણ છે કે

धरो वा, तथा चोक्तम्-'तित्थं भंते ! तित्थं तित्थकरे तित्थं ? गोयमा ! अरिहा ताव नियमा' तित्थकरे, तित्थ पुण चाउव्वण्णो समणसंघो पढम गणहरो वा' तीर्थं 'शासनं' भदन्त! तीर्थं (तरण साधनम्) तीर्थकरस्तोर्थम् गौतम ! अर्हन् तावत् नियमात्तीर्थंकरः तीर्थं पुनश्चतुर्वर्णः श्रमणसङ्घः प्रथमगणधरो वा' इति, तस्मिन् तीर्थे समुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थसिद्धाः१, 'एवम् अतित्थसिद्धा' अतीर्थसिद्धाः, तीर्थस्याभावोऽतीर्थम्, तीर्थस्याभावश्चानुत्पादः अपान्तराले व्यवच्छेदो वा तस्मिन् ये सिद्धाः-ते अतीर्थसिद्धाः२, तत्र तीर्थस्यानुत्पादे सिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः, मरुदेव्यादि सिद्धिगमनकाले तीर्थोत्पादाभावात्, तथा-तीर्थस्य व्यवच्छेदः सुविधि स्वाम्याद्यपान्तरालेषु, तत्र ये जाति स्मरणादिनाऽपवर्गमार्गमवाप्य

हे भगवान् ! तीर्थ को तीर्थ कहते हैं या तीर्थंकर को तोर्थ कहते हैं ? हे गौतम ! अरिहन्त भगवान् (नियम से) तीर्थंकर हैं और चार प्रकार का श्रमणसंघ (साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविका) या प्रथम गणधर तीर्थ है। इस तोर्थ की स्थापना हो जाने पर जो जीव सिद्धि प्राप्त करते हैं, वे तीर्थसिद्ध कहलाते हैं।

(२) अतीर्थसिद्ध-तीर्थ का अभाव अतीर्थ कहलाता है। तीर्थ का अभाव दो प्रकार से होता है-तीर्थ की स्थापना ही न हुई हो अथवा स्थापना होने के पश्चात् कालान्तर में उसका विच्छेद हो गया हो। ऐसे अतीर्थकाल में जिन्होंने सिद्धि प्राप्त की वे अतीर्थसिद्ध हैं। तीर्थ की स्थापना से पूर्व मरुदेवी आदि ने सिद्धि प्राप्त की। सुविधिनाथ आदि तीर्थंकर के वीच के समय में तीर्थ का उच्छेद हुआ था, उस समय में जातिस्मरण आदि के द्वारा जिन्होंने सिद्धि पाई, वे तीर्थ

હે ભગવન્ તીર્થને તીર્થ કહે છે અથવા (અગરતો) તીર્થકરોને તીર્થ કહે છે ?

હે ગૌતમ ! અરિહંત ભગવાન (નિયમથી) તીર્થંકર છે અને ચાર પ્રકારનો શ્રમણ સંઘ (સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા) અથવા પ્રથમ ગણધર તીર્થ છે. આ તીર્થની સ્થાપના થઇ ગયા બાદ જે જીવો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ તીર્થ સિદ્ધ કહેવાય છે.

(૨) અતીર્થ સિદ્ધ-તીર્થનો અભાવ અતીર્થ કહેવાય છે. તીર્થનો અભાવ બે પ્રકારે થાય છે-તીર્થની સ્થાપના જ ન થઇ હોય અથવા સ્થાપના થયા પછી કાળાન્તરે તેનો વિચ્છેદ થઈ ગયો હોય, આવા અતીર્થકાળમાં જેઓએ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી તેઓ અતીર્થ સિદ્ધ છે.

તીર્થની સ્થાપનાથી પૂર્વ મરૂદેવી વિગેરેએ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. સુવિધિનાથ વિગેરે તીર્થંકરના વચગાળાના સમયમાં તીર્થનો વિચ્છેદ થયો હતો તે સમયમાં

सिद्धास्ते तीर्थव्यवच्छेदसिद्धा इत्यर्थः, एवम् 'तित्थगरसिद्धा'-तीर्थंकरसिद्धाः-तीर्थंकराः सन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थंकरसिद्धाः ऋषभादि वर्द्धमानपर्यन्ताः, 'अतित्थगरसिद्धा' अतीर्थंकरसिद्धाः-सामान्यकेवलिनो भूत्वा ये सिद्धास्ते तथा 'सयं बुद्धसिद्धा' स्वयं बुद्धसिद्धाः-परोपदेशादिना स्वयं बुद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते तथा-परोपदेशं विनापि स्वयं संसारस्वरूपं बुद्ध्वा सिद्धा इत्यर्थः, 'पत्तेय बुद्धसिद्धा' प्रत्येकबुद्धसिद्धाः-प्रत्येकबुद्धसिद्धाः सन्तो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धाः, तत्र स्वयं बुद्धप्रत्येकबुद्धानां भेदस्तु अयमेव यत्-स्वयंबुद्धा बाह्यप्रत्ययं विनैव

व्यवच्छेदसिद्ध कहलाए। ये दोनों ही प्रकार के सिद्ध अतीर्थसिद्ध हैं।

(३) तीर्थंकरसिद्ध-जो तीर्थंकर होकर सिद्ध होते हैं, वे तीर्थंकर सिद्ध कहलाते हैं, जैसे इस अवसर्पिणीकाल में श्रीऋषभदेव से लेकर श्रीवर्द्धमान स्वामी पर्यन्त चौवीस तीर्थंकर।

(४) अतीर्थकरसिद्ध-जो सामान्यकेवली होकर सिद्ध होते हैं, वे अतीर्थंकरसिद्ध कहलाते हैं।

(५) स्वयंबुद्धसिद्ध-जो परोपदेश के विना, स्वयं ही संसार के स्वरूप को समझ कर सिद्ध होते हैं।

(६) प्रत्येकबुद्धसिद्ध-जो प्रत्येकबुद्ध होकर सिद्ध हुए वे प्रत्येक बुद्ध सिद्ध हैं। प्रत्येक बुद्ध भी परोपदेश के विना ही सिद्ध होते हैं, परन्तु उनमें और स्वयंबुद्ध में अन्तर है। वह यह कि स्वयंबुद्धसिद्ध वे कहलाते हैं जो बाह्य कारण के विना ही बोध प्राप्त कर लेते हैं-जिन्हें

જાતિ સ્મરણુ વિગેરે દ્વારા જેઓએ સિદ્ધિ મેળવી તેઓ તીર્થ વ્યવચ્છેદ સિદ્ધ કહેવાયા. આ બન્ને પ્રકારના સિદ્ધ અતીર્થ સિદ્ધ છે

(૩) તીર્થ કરસિદ્ધ-જેઓ તીર્થ કર બનીને સિદ્ધ થાય છે. તેઓ તીર્થ કર સિદ્ધ કહેવાય છે, જેમકે આ અવસર્પિણી કાળમા રૂષભદેવથી તે શ્રીવર્ધમાન સ્વામી સુધી ૨૪ તીર્થ કરે છે.

(૪) અતીર્થ કરસિદ્ધ-જેઓ સામાન્ય કેવલી બનીને સિદ્ધ થાય છે. તેઓ અતીર્થ કર સિદ્ધ કહેવાય છે

(૫) સ્વય બુદ્ધસિદ્ધ-જેઓ પરોપદેશ વિના પોતે જ સ સારના સ્વરૂપને સમજીને સિદ્ધ થાય છે તે સ્વય બુદ્ધસિદ્ધ છે.

(૬) પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ-જેઓ પ્રત્યેક બુદ્ધ બનીને સિદ્ધ થયા તેઓ પ્રત્યેક બુદ્ધસિદ્ધ છે. પ્રત્યેક બુદ્ધ પણુ પરોપદેશોના વિના સિદ્ધ થાય છે, પરન્તુ તેઓમા અને સ્વય બુદ્ધમાં અનન્તર છે.

તે આ કે સ્વય બુદ્ધસિદ્ધ તેઓ કહેવાય છે કે જેઓ બાહ્ય કારણુ વિનાજ

बुध्यन्ते, स्वयमेव–वाह्यप्रत्ययमन्तरेणैव निज जाति स्मरणादिना वुद्धानां स्वयं बुद्धत्वोक्तेः, ते च द्विधा–तीर्थकरा स्तद् व्यतिरिक्ताश्च, प्रकृते च तीर्थकर-व्यतिरिक्ता एव स्वयं बुद्धा गृह्यन्ते, तथा चोक्तम्–नन्द्यध्ययनचूर्णिकायाम्–'ते दुविहा, सयं बुद्धा–तित्थयरा, तित्थयरवइरित्ताय, इह वइरित्तेहिं अहिगारो' इति, ते द्विधाः स्वयं बुद्धाः–तीर्थकराः–तीर्थकर व्यतिरिक्ताश्च, इह व्यतिरिक्तै-रधिकार इति, प्रत्येक बुद्धास्तु वाह्य प्रत्ययापेक्षया व्यवह्रीयन्ते, प्रत्येकं–वाह्यं वृषभादि कारणमभिसमीक्ष्य बुद्धानामेव प्रत्येकबुद्धत्वव्यवहारात्, इत्थं श्रूयते-बाह्यप्रत्यय सापेक्षाकरकण्ड्वादीनां वोध वहिः प्रत्ययमपेक्ष्य च ते बुद्धाः सन्तो नियमेन प्रत्येकमेव विहरन्ति, न गच्छवासिन इव सङ्घीभूय, तथा चोक्तम्–नन्द्य-ध्ययनचूर्णिकायाम्–'पत्तेयं–वाह्यं वृषभादिकं कारणमभिसमीक्ष्य बुद्धाः वहि-

जातिस्मरण आदि से स्वयं ही वोध प्राप्त हो जाता है। स्वयंबुद्ध दो प्रकार के हैं–तीर्थंकर और तीर्थंकरभिन्न। तीर्थंकर तो तीर्थंकरसिद्ध की कोटि में सम्मिलित हैं, अतएव यहां तीर्थंकरभिन्न स्वयंबुद्ध ही समझना चाहिये। नन्दीसूत्र की चूर्णि में कहा है–स्वयंबुद्ध दो प्रकार के हैं–तीर्थंकर और तीर्थंकरभिन्न। यहां तीर्थंकरभिन्न को ही ग्रहण करना चाहिये। और प्रत्येकबुद्ध वे कहलाते हैं जो वृषभ आदि किसी भी वाह्य निमित्त से वोध प्राप्त करते हैं। सुना जाता है कि करकण्डू आदि को वाह्य निमित्त से वोधि प्राप्त हुई थी। ये प्रत्येक बुद्ध बोधि प्राप्त करके एकाकी ही विचरते हैं, गच्छ–समूह में नहीं रहते। नन्दी–अध्ययन की चूर्णि में कहा है–प्रत्येक–वृषभ आदि बाह्य निमित्त

બોધ પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ જેઓને જાતિ સ્મરણ વિગેરેથી સ્વયમેવ બોધ પ્રાપ્ત થઇ જાય છે.

સ્વયં બુદ્ધ બે પ્રકારના છે–તીર્થંકર અને તીર્થંકર ભિન્ન, તીર્થંકર તો તીર્થંકર સિદ્ધની કોટિમાં સંમિલિત છે. તેથી અહીં તીર્થંકર ભિન્ન સ્વયં બુદ્ધજ સમજવા જોઇએ.

નન્દી સૂત્રની ચૂર્ણિમાં કહ્યુ છે કે સ્વયં બુદ્ધ બે પ્રકારના છે–તીર્થંકર અને તીર્થંકરથી જુદા. અત્રેતો તીર્થંકર ભિન્નનુ જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અને પ્રત્યેક બુદ્ધ તેઓ કહેવાય છે કે જેઓ વૃષભ આદિ કોઇ પણ બાહ્ય નિમિત્તથી બોધ પ્રાપ્ત કરે છે.

સાંભળવામા આવે છે કે કરકણ્ડૂ વિગેરેને બાહ્ય નિમિત્તથી બોધિ પ્રાપ્ત થઇ હતી. આ પ્રત્યેક બુદ્ધ, બોધિ પ્રાપ્ત કરીને એકાકી વિચરે છે, ગચ્છ સમૂહમાં રહેતા નથી.

નન્દી અધ્યયનની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે–પ્રત્યેક વૃષભ આદિ બાહ્યનિમિત્તને

प्रत्ययं प्रतिबुद्धानां च 'पत्तेयं नियमा विहारो जम्हा तम्हाय ते पत्तेय बुद्धा' इति, स्वयम्बुद्धानामुपधि द्वादशविध एव पात्रादिको भवति, प्रत्येक बुद्धानां तु द्विधा-जघन्येन, उत्कर्षेण, तत्र जघन्येन द्विविधः उत्कर्षेण नवविधः प्रावरणवर्जो भवति तथा चोक्तम्—

'पत्तेय बुद्धाणं जहण्णेणं दुविहो, ।
उक्कोसेणं नवविहो नियमा पाउरण वज्जो भवइ' इति ॥

एवं स्वयं बुद्धानां पूर्वाधीतं श्रुतं भवति न वा भवति, तत्र यदि पूर्वाधीतं श्रुतं भवति तदा लिङ्गं देवता वा प्रयच्छति, गुरुसन्निधौ वा गत्वा प्रतिपद्यते, यदि च एकाकि विचरण समर्थः, इच्छा वा तस्य तादृशी उत्पद्यते तदा एकाकी विहरति

को देख कर जो बुद्ध हुए वे प्रत्येक बुद्ध । वे नियम से प्रत्येक अर्थात् अकेले ही विचरण करते हैं, इस कारण प्रत्येक बुद्ध कहलाते हैं । स्वयंबुद्धों की उपधि पात्रादि के भेद से बारह प्रकार की होती है और प्रत्येक बुद्धों की जघन्य तथा उत्कृष्ट के भेद से दो प्रकार की होती है । जघन्य से दो प्रकार की और उत्कृष्ट नौ प्रकार की होती हैं । मगर उसमें प्रावरण अर्थात् वस्त्र नहीं होता । कहा भी है—प्रत्येकबुद्ध कम से कम दो प्रकार की और अधिक से अधिक नौ प्रकार की उपधि रखते हैं, मगर नियम से वस्त्र रहित ही होते हैं । स्वयंबुद्धों के पूर्वाधीत (पूर्व-जन्म में पठित) श्रुत होता भी है या नहीं भी होता है । अगर होता है तो उन्हें देवता लिंग प्रदान कर देता है अथवा वे गुरु के निकट जा कर मुनिलिंग अंगीकार करते हैं । अगर वे एकाकी विचरने में समर्थ हों या उन्हें एकाकी विचरण करने की इच्छा हो तो एकाकी विचरते

જોઈને જેઓ બુદ્ધ થયા તે પ્રત્યેક બુદ્ધ તેઓ નિમિત્તથી પ્રત્યેક અર્થાત્ એકલાજ વિચરે છે, એ કારણે પ્રત્યેક બુદ્ધ કહેવાય છે-

સ્વય બુદ્ધોની ઉપધિ—પાત્રાદિના ભેદે બાર પ્રકારની હોય છે અને પ્રત્યેક બુદ્ધોની જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી બે પ્રકારની થાય છે, જઘન્યથી બે પ્રકારની અને ઉત્કૃષ્ટથી નવ પ્રકારની થાય છે. પરન્તુ તેમાં પ્રાવરણ અર્થાત્ વસ્ત્રો હોતા નથી.

કહ્યુ પણ છે—પ્રત્યેક બુદ્ધ ઓછામાં ઓછી બે પ્રકારની અને વધારમાં વધારે નવ પ્રકારની ઉપધિ રાખે છે પરન્તુ નિયમથી વસ્ત્ર રહિત જ હોય છે.

સ્વયં બુદ્ધોનું પૂર્વાધીત (પૂર્વજન્મનું ભણેલુ) શ્રુત હોય છે. અગર તો નથી પણ હોતું. અગર હોય છે તો તેમને દેવતા લિંગ પ્રદાન કરીદે છે. અથવા તેઓ ગુરૂની સમીપ જઇને મુનિલિંગ અંગીકાર કરે છે અગર તેઓ

अन्यथा गच्छवासे अवतिष्ठते, यदा तु तस्य पूर्वाधीतं श्रुतं न भवति तदा नियमेन गुरुसन्निधौ उपगम्य लिङ्गं प्रतिपद्यते, गच्छं च नियमतो न परित्यजति, उक्तश्च–'पुव्वाहीयं सुयं से हवइ वा न वा, जइ से नत्थि तो लिंगं नियमा गुरुसंनिहे पडिवज्जइ, गच्छेय विहरइत्ति, अह पुव्वाधीय सुयसंभवोऽत्थि तो से लिंगं देवया पडियच्छइ, गुरुसंनिहे वा पडिवज्जइ, जइय एगविहारविहरणसमत्थो इच्छा वा से तो एक्को चेव विहरइ, अन्नहा गच्छे विहरइ'त्ति, प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीतं श्रुतं नियमेन भवति, तच्च जघन्येन एकादशाङ्गानि, उत्कर्षेण किञ्चिन्न्यूनानि दशपूर्वाणि, एवं लिङ्गं तस्मै देवता प्रयच्छति, लिङ्गरहितो वा कदाचिद्

हैं, अन्यथा गच्छवासी होकर रहते हैं। यदि उनके पूर्वाधीन श्रुत न हो तो नियम से गुरु के निकट जा कर ही लिंग अंगीकार करते हैं और नियम से गच्छ में ही रहते हैं। कहा भी है–उन्हें (स्वयं बुद्ध को) पूर्वाधीत श्रुत हो भी सकता है और नहीं भी हो सकता है। यदि नहीं है तो नियम से गुरु के सान्निध्य में ही साधुलिंग को अंगीकार करते हैं और यदि पूर्वाधीन श्रुत हो तो या तो देवता लिंग प्रदान कर देता है या गुरु के समीप वे लिंग अंगीकार करते हैं। अगर वह एकाकी विचरने में समर्थ हों और एकाकी विचरना चाहे तो एकाकी विचरते हैं, अन्यथा गच्छ में रहते हैं। मगर प्रत्येक बुद्धों को नियम से पूर्वाधीत श्रुत होना ही है। वह कम से कम ग्यारह अंग और उत्कृष्ट कुछ कम दश पूर्व तक होता है। उन्हें लिंग देवता देता है और कदाचित्

એકાકી વિચરવામાં સમર્થ હોય અથવા તેમને એકાકી વિચરણ કરવાની ઇચ્છા હોય તો એકાકી વિચરે છે. નહી તો ગચ્છવાસી બનીને રહે છે.

જો તેઓમાં પૂર્વાધીત શ્રુત ન હોય તો નિયમે કરીને ગુરૂની પાસે જઇને જ લિંગ અંગીકાર કરે છે અને નિયમથી ગચ્છમા આવીને રહેવાવાળાં હોય છે.

કહ્યુ પણ છે–તેઓને (સ્વયંબુદ્ધને) પૂર્વાધીત શ્રુત હોઇ પણ શકે છે, અને ન પણ હોય. જો ન હોય તો ગુરૂના સાનિધ્યમાં જ નિયમથી સાધુ લિંગનો અંગીકાર કરે છે. અને જો પૂર્વાધીત શ્રુત હોય તો અથવા તો દેવતા લિંગ પ્રદાન કરીદે છે અગરતો ગુરૂની સમીપે લિંગ અંગીકાર કરે છે.

અગરતો તે એકાકી વિચરવામા સમર્થ હોય અને એકાકી વિચરવાનું ચાહે તો એકાકી વિચરે છે નહી તો ગચ્છમાં રહે છે.

પરન્તુ પ્રત્યેક બુદ્ધોને નિયમેકરી પૂર્વાધીત શ્રુત હોય જ છે. તે ઓછામાં ઓછા અગીયાર અંગ અને તેના ઉત્કૃષ્ટ કાંઇક ઓછા દશ પૂર્વ સુધી હોય છે. તેઓને લિંગ દેવતા આપે છે અને કોઇક વાર તેઓ લિંગ રહિત બનીને

भवति, उक्तश्च-'पत्तेय बुद्धाणं पुव्वाहीयं सयं नियमा हवइ, जहन्नेणं इक्कारस अंगा, उक्कोसेणं भिन्न दसपुव्वा, लिंगं च देवया पयच्छइ, लिंगवज्जिओ वा भवइ, जओ भणियं-रूप्पं पत्तेय बुद्धा' इति।

तथा 'बुद्ध बोहियसिद्धा'-बुद्ध बोधितसिद्धाः बुद्धाः-आचार्यास्तै र्बोधिताः सन्तो ये सिद्धा भवन्ति ते बुद्धबोधितसिद्धा उच्यन्ते, एतेषां च पूर्वोक्तानां सर्वेषामपि मध्ये केचन-'इत्थीलिंगसिद्धा'-स्त्रीलिङ्गसिद्धा भवन्ति, स्त्रियालिङ्ग-स्त्रीलिङ्गम्-स्त्रीत्वोपलक्षणम्, तस्मिन् स्त्रीत्वोपलक्षणरूपे स्त्रीलिङ्गे वर्त्तमानाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्त्रीलिङ्गसिद्धा उच्यन्ते तत्र स्त्रीलिङ्गं त्रिधा भवति,-वेदः-शरीर-निष्पतिः, नेपथ्यश्च, तेषां मध्ये प्रकृते शरीरनिष्पत्ति रूपमेव स्त्रीलिङ्गं गृह्यते,

---

वे लिंगरहित ही विचरते हैं। कहा भी है-प्रत्येक बुद्धों को नियम से पूर्वाधीत श्रुत होता है। वह जघन्य ग्यारह अंग और उत्कृष्ट किंचित् न्यून दश पूर्व तक होता है। उन्हें या तो देवता लिंग प्रदान कर देता है या वे लिंगरहित (साधु का वेष धारण किये विना ही) विचरते हैं। कहा भी है-'रूप्पं पत्तेयबुद्धा —

(७) बुद्धबोधितसिद्ध-बुद्ध अर्थात् बोध प्राप्त आचार्य आदि के द्वारा प्रतिबोध पाकर जो सिद्ध होता हैं, वे बुद्धबोधित सिद्ध कहे जाते हैं।

(८) स्त्रीलिंगसिद्ध-इन पूर्वोक्त सिद्धों में से कोई-कोई स्त्रीलिंग-सिद्ध होते हैं। स्त्री का चिह्न स्त्रीलिंग कहलाता है। वह तीन प्रकार से हो सकता हैं-वेद, शरीर की बनावट और वेष। इन तीन प्रकार के लिंगों में से यहां शरीर की बनावट ही समझना चाहिए, वेद या वेष रूप स्त्रीलिंग नहीं समझना चाहिए। क्यों कि स्त्रीवेद की विद्य-

---

વિચરતા રહે છે.

કહ્યું પણ છે-પ્રત્યેક બુદ્ધને નિયમેકરી પૂર્વાધીત શ્રુત હોય છે. તે જઘન્ય અગીઆર અગ અને ઉત્કૃષ્ટ કંઈક ઓછા દશ પૂર્વ સુધી હોય છે. તેઓને કાતો દેવતા લિંગ પ્રદાન કરીદે છે. અગર તો તેઓ લિગ રહિત (સાધુનોવેષ ધારણ કર્યા સિવાય જ) વિચરે છે. કહ્યુ પણ છે કે (रूप्पं पत्तेयबुद्धा)

(૭) બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ-બુદ્ધ અર્થાત્ બોધ પ્રાપ્ત આચાર્ય આદિના દ્વારા પ્રતિ બોધ મેળવીને જે સિદ્ધ થાય છે. તેઓ બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધ કહેવાય છે.

(૮) સ્ત્રીલિગસિદ્ધ-આ પૂર્વોક્ત સિદ્ધોમાથી કોઇ કોઇ સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ હોય છે. સ્ત્રીનું ચિહ્નજ સ્ત્રીલિગ કહેવાય છે.

તે ત્રણ પ્રકારે બની શકે છે-વેદ શરીરની બનાવટ અને વેષ એ ત્રણ જાતના લિંગમાંથી અહીં શરીરની બનાવટ જ સમજવી જોઇએ વેદ અથવા

न तु वेदरूपं नेपथ्यरूपं वा, वेदसत्त्वे सिद्धत्वासंभवात्, नेपथ्यस्य च प्रमाणत्वाभावात् तथा चोक्तं नन्द्यध्ययनचूर्णिकायाम्-'इत्थीए लिंगं इत्थिलिंगं, इत्थीए उवलक्खणं ति वुत्तं भवइ, तं च तिविहं-वेदो सरीर निव्वित्ती नेवत्थं च, इह सरीरनिव्वत्तीए अहिगारो न वेयणे वत्थेहिं' त्ति, एवञ्च-'न स्त्रीणां निर्वाणमिति दिगम्बरोक्तमपास्तमवसेयम्, अनेन सूत्रेण स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादेव प्रतिपादितत्वात्, तन्निषेधस्य युक्त्या अनुपपद्यमानत्वात्, तथाहि-ज्ञानदर्शनचारित्राणि निर्वाणपथो वर्तते, 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः' इति वचनप्रामाण्यात्, (तत्त्वार्थसूत्र १, अ. १) सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामपि सम्भवन्त्येव,

मानता में सिद्ध-अवस्था प्राप्त नहीं हो सकती और वेष प्रमाणित नहीं है। नन्दी-अध्ययन की चूर्णिका में कहा है-स्त्री का लिंग स्त्रीलिंग है, अर्थात् जिससे स्त्री की पहिचान हो वह स्त्रीलिंग। वह तीन प्रकार का है-वेद, शरीर की बनावट और वेष। यहां शरीर की रचना ही समझना चाहिए, वेद या वेष नहीं समझना चाहिए।

इस कथन से 'स्त्रियों को निर्वाण नहीं होता' यह दिगम्बरों का कथन खंडित हो जाता है, क्यों कि इस सूत्र में स्त्री निर्वाण का साक्षात् ही प्रतिपादन किया गया है। उसका निषेध युक्ति से संगत नहीं हो सकता। यथा-ज्ञान, दर्शन और चरित्र मोक्ष का मार्ग है, 'सम्यग्दर्शन ज्ञान और चारित्र मोक्ष का मार्ग है' यह वचन प्रमाणभूत है। (तत्त्वार्थसूत्र १ अ. १) सम्यग्दर्शन पुरुषों की तरह स्त्रियों में भी हो सकता है। स्त्रियां भी समस्त प्रवचन के अर्थ पर रुचि रखती

વેષ રૂપ સ્ત્રીલિંગ ન સમજવુ જોઇએ. કેમકે સ્ત્રી વેદની વિદ્યમાનતામા સિદ્ધ અવસ્થા પામીનથી શકાતી અને વેષ પ્રમાણિત નથી.

નન્દી અધ્યયનની ચૂર્ણિકામાં કહ્યુ છે- સ્ત્રીનુ લિંગ સ્ત્રીલિંગ છે, અર્થાત્ જેનાથી સ્ત્રીની ઓળખ થાય તે સ્ત્રીલિંગ. તે ત્રણ જાતનાં છે. વેદ શરીરની બનાવટ અને વેષ, અહીં શરીરની રચના જ સમજવી જોઇએ. વેદ કે વેષ સમજવાના નથી.

આ કથનથી સ્ત્રીઓનું નિર્વાણ નથી થતું. એવું દિગમ્બરોનું કથન ખંડિત થઇ જાય છે કેમકે આ સૂત્રમાં સ્ત્રી નિર્વાણનુ સાક્ષાત્ પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેનો નિષેધ યુકિતથી સંગત નથી થઇ શકતો.

જેમ જ્ઞાન, દર્શન. ચારિત્ર મોક્ષ માર્ગ છે, સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર મોક્ષનો માર્ગ છે આ વચન પ્રમાણભૂત છે. (તત્વાર્થ સૂત્ર ૧ અ-૧) સમ્યગ્દર્શન પુરૂષોની જેમ સ્ત્રીઓમા પણ હોઈ શકે છે. સ્ત્રીઓ પણ સમસ્ત પ્રવચ-

स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थमविकलमभिरोचयन्ति, षडावश्यक कालिकोत्कालिकादि भेदभिन्नं श्रुतं च जानन्ति, निरतिचारं सप्तदशप्रकारकं संयमञ्च परिपालयन्ति, सुरासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यं धारयन्ति, मासक्षपणादिदुश्चरतपश्चर्याश्चाचरन्ति, अतएव स्त्रीणामपि मुक्तिः सम्भवत्येव,

अथ तासां सम्यग्दर्शनज्ञानसम्भवेऽपि संयमाभावेन चारित्रासम्भवः, शरीराङ्गाच्छादनार्थं वस्त्रपरिभोगावश्यकतया सपरिग्रहत्वापत्त्या संयमाभावादिति चेदत्रोच्यते –'मुच्छापरिग्गहो वुत्तो' मूर्च्छापरिग्रह उक्तः, इति वचनात् परमार्थतो मूर्च्छाया एव परिग्रहपदार्थतया स्त्रीणां शरीराच्छादनार्थं वस्त्रसंसर्गमात्र सत्त्वेऽपि वस्त्रा-

---

हैं, षडावश्यक तथा कालिक और उत्कालिक आदि श्रुत को जानती हैं और सत्तरह प्रकार के संयम का निरतिचार पालन भी करती हैं । सुरों और असुरों के लिए भी कठिन ब्रह्मचर्य का पालन भी करती हैं, मासखमण आदि दुष्कर तपस्या भी करती हैं । इस कारण स्त्रियों को भी मोक्ष प्राप्त हो सकता है ।

कदाचित् कहा जाय कि स्त्रियों को सम्यग्दर्शन और सम्यग्ज्ञान तो संभव है, मगर संयम का अभाव होने से चारित्र संभव नहीं है, उन्हें अपने शरीर का अंग ढंकने के लिए वस्त्र का परिभोग करना आवश्यक होता है। अतएव सपरिग्रह होने से संयम का अभाव होता है। इसका उत्तर यह है कि मूर्छा को परिग्रह कहा गया है। जब मूर्छा ही परिग्रह शब्द का अर्थ है तो स्त्रियों को शरीर ढंकने के लिए वस्त्र का संसर्ग मात्र होने पर भी वस्त्र आदि में मूर्छा न होने के

નોના અર્થ ઉપર રૂચિ રાખે છે. પડાવસ્યક તથા કાલિક અને ઉત્કાલિક વિગેરે શ્રુતોને જાણે છે અને સત્તરે પ્રકારના સંયમનું નિરતિચાર રૂપે પાલન કરે છે.

સુરો અને અસુરોને માટે કષ્ટપ્રદ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન પણ કરે છે. માસ ખમણ આદિ દુષ્કર તપસ્યા પણ (સ્ત્રી) કરે છે, આ કારણે સ્ત્રીઓને પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

કદાચિત્ કહેવામા આવે કે સ્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન તો સંભવે છે, પણ સંયમનો અભાવ હોવાથી ચારિત્રનો સંભવ નથી હોતો. તેઓને પોતાનુ શરીર ઢાકવા માટે વસ્ર પહેરવુ તે આવશ્યક બને છે.

તેથી સપરિગ્રહ હોવાથી સંયમનો અભાવ બને છે. તેનો ઉત્તર આ છે કે મૂર્છાને પરિગ્રહ કહેલ છે. જ્યારે મૂર્ચ્છાજ પરિગ્રહ શબ્દનો અર્થ છે. તો સ્ત્રી ઓને શરીર ઢાકવા માટે વસ્ત્રનો માત્ર સંસર્ગ થવાથી પણ વસ્ત્ર વિગેરેમાં મૂર્છા ન હોવાને કારણે તે પરિગ્રહ બનતો નથી, વસ્ત્ર વગર આત્માની રક્ષા થવી અસંભવિત છે,

दिपु मूर्च्छाविरहेण परिग्रहाभावात्, वस्त्रं विना आत्मरक्षणासंभवेन धर्मोपकरण-मात्रतया तस्योपादानात्, शीतकालादिपु व्यग्रावस्थायां स्वाध्यायध्यानादि-करणासंभवाच्च दीर्घकालिकसंयमपरिपालनाय यतनया मूर्च्छारहितवस्त्रं परिभुञ्जानानामपि तासां परिग्रहवत्त्वाभावात्, अथ स्त्रीणां सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रयसम्भवेऽपि न केवलं तस्य सम्भवमात्रेणैव मोक्षपदप्राप्तिः सम्भवति, अपि तु प्रायः प्रकृष्टेनैव तद्रत्नत्रयेण, अन्यथा प्रव्रज्यानन्तरमेव सर्वेपामपि प्रव्रजितानां सामान्येन मुक्तिपदप्राप्त्यापत्तिः प्रसज्येत, प्रत्यक्षतस्तथाऽदर्शनात् तदिष्टापत्तेः कर्तुमशक्यत्वात्, सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रयप्रकर्पश्च स्त्रीणां न सम्भवति, इति न वाच्यम्, स्त्रीणां

कारण वह परिग्रह नहीं होता वस्त्र के विना आत्मा की रक्षा होना असंभव है। अतएव धर्मोपकरण के रूप में ही वे वस्त्र को ग्रहण करती हैं। शीतकाल आदि में वस्त्र के विना व्यग्रता उत्पन्न हो जाती है, अतएव स्वाध्याय ध्यान आदि नहीं हो सकता इस कारण दीर्घ कालिक संयम का परिपालन करने के लिए, यतना पूर्वक मूर्छा रहित वस्त्र का उपयोग करने पर भी परिग्रह वृत्ती नहीं होती।

कदाचित् कहा जाय कि स्त्रियों को सम्यग्दर्शन आदि रत्नत्रय का संभव तो है, मगर संभव होने मात्र से ही तो मोक्ष पद की प्राप्ति नहीं हो सकती। मोक्ष की प्राप्ति तो प्रायः उत्कृष्ट रत्नत्रय से ही होती है, अन्यथा दीक्षा लेने के बाद ही सभी दीक्षितों को मोक्ष प्राप्त हो जाय, मगर प्रत्यक्ष से ऐसा नहीं देखा जाता। अतएव इष्टापत्ति नहीं कहा जा सकता, और सम्यग्दर्शन आदि रत्नत्रय का प्रकर्ष स्त्रियों में संभव

તેથી ધર્મોપકરણના રૂપ જ તેઓ વસ્ત્રને ધારણ કરે છે. શીતકાળ આદિમાં વસ્ત્ર સિવાય વ્યગ્રતા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. તેથીજ સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વિગેરે થઈ શકતા નથી. એટલા માટે દીર્ઘકાલિક સંયમનું પરિપાલન કરવાને માટે, યતનાપૂર્વક મૂર્ચ્છારહિત વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવા છતા પણ તેઓ પરિગ્રહવતી બનતી નથી.

કદાચ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓને સમ્યગ્દર્શન વિગેરે રત્નત્રયનો સંભવતો છે. પણ સભવ હોવા માત્રથી તો મોક્ષનો પ્રાપ્તિ નથી થઈ શકતી, મોક્ષની પ્રાપ્તિતો પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ રત્નત્રયથી થાય છે, નહી તો દીક્ષા લીધા પછી બધાજ દીક્ષિતોને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઇ જાય. આવુ પ્રત્યક્ષમા જોવામા નથી આવતુ.

તેથી ઇષ્ટાપત્તિ નથી કહેવાતી અને સમ્યગ્દર્શન આદિ રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ સ્ત્રીઓમાં સંભવિત છે કે નહીં. આમ કહેવુ ઠીક નથી, કેમકે સ્ત્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શન આદિ રત્નત્રયના ઉત્કર્ષનો અભાવ કરવાવાળું કોઇ પ્રમાણ નથી. સમસ્ત દેશોમા અને સમસ્ત કાળોમાં સ્ત્રિઓમાં રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ અસંભવિત

सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रयप्रकर्षा सम्भवप्रतिपादकप्रमाणाभावात्, सकलदेशकालावच्छेदेन स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षा सम्भवग्राहकप्रमाणानुपलब्धेः, देशकालव्यवहितेषु प्रत्यक्षप्रमाणाप्रवृत्तेः, तदप्रवृत्तौ चानुमानस्यापि तन्मूलकस्य प्रवृत्त्यसंभवात्, तासु तत्प्रकर्षासम्भवप्रतिपादकागमानुपलब्धेश्च, प्रत्युत तत्सम्भवप्रतिपादकागमानामेव स्थाने समुपलब्धेः, यथा प्रस्तुतं सूत्रम्, तस्मान्न स्त्रीणां रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवः, पयः पावकयोरिव, छायातापयोरिव, प्रकाशान्धकारयोरिव वा स्त्रीत्वेन सह रत्नत्रय प्रकर्षस्य स्वभावतो विरोधाभावात्, विरोधावधारणे युक्तिविरहात्, तथाहि-

नहीं है। यह कहना ठीक नहीं है, क्यों कि स्त्रियों में सम्यग्दर्शन आदि रत्नत्रय के प्रकर्ष का अभाव सिद्ध करने वाला कोई प्रमाण नहीं है। समस्त देशों में और समस्त कालों में स्त्रियों में रत्नत्रय का प्रकर्ष संभव नहीं है, इस बात के ग्राहक प्रमाण की अनुपलब्धि है। देश और काल से व्यवहित पदार्थों में प्रत्यक्ष प्रमाण की प्रवृत्ति नहीं होती और प्रत्यक्ष की प्रवृत्ति न होने से प्रत्यक्ष मूलक अनुमान की प्रवृत्ति भी संभव नहीं है। स्त्रियों में रत्नत्रय के प्रकर्ष का अभाव प्रतिपादन करने वाला आगम भी उपलब्ध नहीं होता, बल्कि उसका संभव बतलाने वाला आगम ही स्थान-स्थान पर उपलब्ध होता है।, जैसे यही प्रस्तुत सूत्र। अतएव स्त्रियों में रत्नत्रय का प्रकर्ष असंभव है, यह बात नहीं है। जैसे जल और अग्नि का, छाया और धूप का अथवा प्रकाश और अन्धकार का स्वभाव से ही विरोध है। उस प्रकार स्त्रीत्व का रत्नत्रय के प्रकर्ष के साथ स्वभाव से ही विरोध नहीं है,

છે તે વાતના પ્રમાણુની અનુપલબ્ધિ છે. દેશ અને કાળથી વ્યવહિત પદાર્થોમા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુની પ્રવૃત્તિ નથી થતી અને પ્રત્યક્ષની પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી પ્રત્યક્ષ મૂલક અનુમાનની પ્રવૃત્તિ પણ અસંભવિત છે.

સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયના પ્રકર્ષનો અભાવ પ્રતિપાદન કરવાવાળા આગમ પણ ઉપલબ્ધ નથી થતા. પણ તેનો સભવ બતાવવાવાળા આગમજ ઠેકાણે ઠેકાણે ઉપલબ્ધ બને છે. જેમકે આ ચાલુ સૂત્ર છે.

તેથી કરીને સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ અસંભવ છે. એ વાત છે જ નહીં જેમ અગ્નિ અને પાણીને તડકાને અને છાયાને પ્રકાશ અને અન્ધકારને સ્વાભાવિક વિરોધ હોય છે.

એ રીતે સ્ત્રીત્વનો રત્નત્રયની ઉત્કર્ષતા સાથે સ્વાભાવિક વિરોધ નથી, કેમકે વિરોધનો નિશ્ચય કરાવનારી કોઇ યુક્તિ નથી. જેમકે-જેના પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઇ જાય તેજ રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ કહેવાય છે. તે પ્રકર્ષ અયોગી અવસ્થાના

यदनन्तरं मोक्षपदप्राप्तिर्भवति स एव रत्नत्रयप्रकर्ष उच्यते, स च अयोगिनोऽवस्थाचरमसमयभावी, अयोग्यवस्थायाश्च अस्मादृशां चर्मदृशां प्रत्यक्षत्वाभावात्, अतस्तयो र्विरोधावधारणं दुःशकम्, अदृष्टेन सह विरोधस्य प्रतिपत्तु मशक्यत्वात्, इष्टापत्तौ तु पुरुषेष्वपि तुल्ययुक्त्या विरोधापत्त्या रत्नत्रयप्रकर्षा संभवापत्तिः,

अथ सर्वोत्कृष्टाध्यवसायेनैव सर्वोत्कृष्टपदप्राप्ति र्भवति, नान्यथेति उभयवादि सम्मतमेतद् आगमप्रामाण्यात्, सर्वोत्कृष्टश्च पदद्वयं वर्तते, सर्वोत्कृष्ट–सुखस्थानं, सर्वोत्कृष्ट दुःखस्थानञ्च तत्र सर्रोत्कृष्ट सुखस्थानं मोक्षः, सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानन्तु अधः सप्तमनरकपृथिवी, तत्रागमे स्त्रीणां

क्योंकि विरोध का निश्चय कराने वाली कोई युक्ति नहीं है। यथा–जिसके बाद मोक्ष की प्राप्ति हो जाय वही रत्नत्रय का प्रकर्ष कहलाता है। वह प्रकर्ष अयोगी–अवस्था के चरम समय में होता है और अयोगी–अवस्था हमारे जैसे चर्मचक्षु जनों को प्रत्यक्ष नहीं होती। इस कारण उनके विरोध का निश्चय करना अशक्य है और अदृष्ट वस्तु के साथ किसी के विरोध को समझना असंभव है। अन्यथा जो युक्ति स्त्रियों के रत्नत्रय का प्रकर्ष न होने के लिये है वह पुरुषों के लिये भी समान है तो उनमें भी विरोध होने से रत्नत्रय का प्रकर्ष असंभव हो जाएगा।

कहा जा सकता है कि सर्वोत्कृष्ट पद की प्राप्ति सर्वोत्कृष्ट अध्यवसाय से होती है, अन्यथा नहीं, आगम प्रमाण से यह बात दोनों वादियों को मान्य है। सर्वोत्कृष्ट पद दो हैं–एक सर्वोत्कृष्ट सुख का स्थान और दूसरा सर्वोत्कृष्ट दुःख का स्थान। सर्वोत्कृष्ट सुख का स्थान मोक्ष है और सर्वोत्कृष्ट दुःख का स्थान सातवीं नरकभूमि है। इनमें

છેવટના ભાગમા થાય છે, અને અયોગી અવસ્થા આપણા સરખા ચર્મ ચક્ષુ માણસોને પ્રત્યક્ષ નથી થતી.

એથી તેના વિરાધનો નિશ્ચય કરવો અશકય છે અને અદૃષ્ટ વસ્તુની સાથે કોઈના વિરાધને સમજવો અસંભવ છે. બીજી રીતે જે યુકિત સ્રીઓને રત્નત્રયના પ્રકર્ષ ન હોવા માટે છે, તે પુરૂષોને માટે પણ સમાનજ છે તો તેઓમાં પણ વિરાધ હોવાથી રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ અસંભવિત બની જશે.

કહેવાય છે કે સર્વોત્કૃષ્ટ પદની પ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી થાય છે. અન્ય રીતે નહીં. આગમપ્રમાણુથી આ વાત બન્ને વાદીઓને માન્ય છે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ બે છે. એક સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનું સ્થાન અને બીજુ સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખનું સ્થાન. સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનું સ્થાન મોક્ષ છે. અને સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખનું સ્થાન સાતમી નરક ભૂમિ છે,

सप्तमनरकपृथिवीगमनं प्रतिषिद्धम्, प्रतिषेध निदानन्तु तद्गमनयोग्य तथाविध सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणामाभावः, अतएव तासां संमूर्च्छिमादिवत् सप्तमनरकपृथिवीगमनाभावः, किञ्च यासां वादलब्धौ वैक्रियादिलब्धौ पूर्वगतश्रुताधिगतौ च सामर्थ्याभाव स्तासां मोक्षगमनसामर्थ्याभावः सुतरां सिद्ध इति चेन्मैवम् स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमनप्रयोजक सर्वोत्कृष्टमनोवीर्य-परिणामाभावेऽपि निःश्रेयसप्रयोजक सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणामाभावे प्रमाणाभावात्, तयोः परस्परं व्याप्य व्यापकभावाभावेन अन्वयव्यतिरेकाभावात्, भूमिकर्षणादिकं कर्म कर्तुमसमर्थो जनः शास्त्राण्यप्यवगाढुमसमर्थो न भवति, प्रत्यक्ष-

से आगम में सातवीं नरक में स्त्रियों के जाने का निषेध किया गया है। इस निषेध का कारण यह है कि उनमें सातवीं नरक में जाने योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणाम नहीं होता। इसी कारण वे संमूर्च्छिम आदि जीवों की तरह सातवीं नरकभूमि में नहीं जातीं। इसके अतिरिक्त जिनमें बादलब्धि, वैक्रिय लब्धि और पूर्वगत श्रुत को जानने की भी शक्ति नहीं है, उनमें मोक्षगमन की शक्ति का अभाव तो स्वतः ही सिद्ध हो जाता है। यह नहीं कहना चाहिए, क्यों कि स्त्रियों में सातवीं नरकभूमि में उत्पन्न करने वाले सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य का परिणाम भले ही न हो, फिर भी मोक्ष के योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोयोग का परिणाम उनमें नहीं है, इस विषय में कोई भी प्रमाण नहीं है। इन दोनों परिणामों में परस्पर व्याप्य-व्यापक भाव न होने से अन्वय-व्यतिरेक घटित नहीं होता। जो मनुष्य जमीन जोतने में असमर्थ

એમાથી આગમમા સાતમી નરક ભૂમિમા સ્ત્રીઓને જવાનો નિષેધ કરાયો છે. તે નિષેધનુ કારણ આ છે કે તેઓમા સાતમા નરકમાં જવા યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્ય પરિણામ નથી થતુ તે કારણે તેઓ સમૂર્છિમ આદિ જીવોની જેમ સાતમી નરક ભૂમિમા નથી જતી

તદુપરાન્ત જેઓમા વાદલબ્ધિ, વૈક્રિયલબ્ધિ, અને પૂર્વગત શ્રુતને જાણવાની પણ શકિત નથી તેઓમા મોક્ષ ગમનની શકિતનો અભાવ સ્વત સિદ્ધ બને છે. એમ ન કહેવું જોઇએ, કેમકે સ્ત્રીઓમાં સાતમી નરકભૂમિમાં ઉત્પન્ન કરનારા સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યનુ પરિણામ ભલે ન હોય, તો પણ મોક્ષને યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ મનોયોગનુ પરિણામ તેઓમા નથી હોતુ. એ બાબતમા કોઇ પણ પ્રમાણ મળતું નથી.

આ બન્ને પરિણામોમાં પરસ્પર વ્યાપ્ય-વ્યાપક ભાવ ન હોવાથી અન્વય વ્યતિરેક ઘટતો નથી. જે માણસ ખેતી કરવામા અસમર્થ બને છે તે શાસ્ત્રોનું

विरोधात्, न च संमूर्च्छिमादिषु तदुभयप्रयोजक सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यपरिणत्यभावदर्शनेन स्त्रीष्वपि तथाविध परिणत्याभावोऽनुमातुं शक्यते इति वाच्यम्? अन्तर्व्याप्त्यैव हेतो रनुमापकतया केवलं बहि र्व्याप्तिमात्रेण प्रागुक्तहेतो रनुमापकत्वासंभवात्, अन्तर्व्याप्तेश्च प्रतिबन्धबललभ्यतया प्रकृते कस्यचिदपि प्रतिबन्धस्याभावेन अन्तर्व्याप्तिग्रहणाभावात्, नहि सप्तमपृथिवीगमनं मोक्षगमनप्रयोजकं न वा सप्तमपृथिवीगमनव्याप्यं मोक्षगमनं, चरमशरीरिणां सप्तमपृथिवी गमनमन्तरापि मोक्षगमनात्, प्रतिबन्धं विना च एकस्याभावे अन्यस्यावश्यम-

होता है, वह शास्त्रों का अवगाहन करने में भी असमर्थ हो, ऐसी बात नहीं है, क्योंकि प्रत्यक्ष से विरोध है। संमूर्छिम आदि जीवों में दोनों प्रकार के सर्वोत्कृष्ट वीर्य–परिणाम का अभाव देखा जाता है, अतएव स्त्रियों में भी उस परिणाम के अभाव का अनुमान किया जा सकता है, ऐसा कहना योग्य नहीं, क्यों कि अन्तर्व्याप्ति के द्वारा ही हेतु अनुमापक होता है, केवल वहिर्व्याप्ति मात्र होने से पूर्वोक्त हेतु अनुमापक नहीं हो सकता। अन्तर्व्याप्ति अविनाभाव संबंध के बल से निश्चित होती है और यहां किसी भी अविनाभाव संबंध का सद्भाव नहीं है, अतः अन्तर्व्याप्ति का ग्रहण नहीं हो सकता। सप्तम पृथ्वी में गमन मोक्षगमन का प्रयोजक नहीं है और न मोक्षगमन सप्तम पृथ्वी गमन का व्याप्य ही है, क्यों कि चरमशरीरि सप्तम पृथ्वी में गमन किये विना ही मोक्षगमन करते हैं। प्रतिबन्ध के अभाव में एक के विना दूसरा भी न हो, ऐसा नहीं हो सकता,

અવગાહન કરવામાં પણ અસમર્થ થાય. એવું હોતું નથી કેમકે પ્રત્યક્ષ વિરોધ છે.

સંમૂર્છિમ આદિ જીવોમાં બન્ને પ્રકારના સર્વોત્કૃષ્ટ વીર્ય–પરિણામનો અભાવ દેખાય છે, તેથી સ્ત્રીઓમાં પણ તે પરિણામના અભાવનું અનુમાન કરી શકાય છે. એમ કહેવું યોગ્ય નથી, કેમકે અન્તર્વ્યાપ્તિ દ્વારા હેતુ અનુમાપક થાય છે, કેવળ બહિર્વ્યાપ્તિ માત્ર હોવાથી પૂર્વોકત હેતુ અનુમાપક નથી થઈ શકતો. અન્તર્વ્યાપ્તિ અવિનાભાવ સમ્બન્ધના બળે નિશ્ચિત બને છે, અને અહીં કોઇ પણ અવિનાભાવ સમ્બન્ધનો સદ્ભાવ નથી. તેથી અન્તર્વ્યાપ્તિનું ગ્રહણ થઇ શકતું નથી.

સપ્તમ પૃથ્વીમાં ગમન મોક્ષ ગમનનું પ્રયોજકથી. અને ન મોક્ષ ગમન સપ્તમ પૃથ્વી ગમનનું વ્યાપ્ય જ છે. કેમકે ચરમ શરીર સપ્તમ પૃથ્વીમાં ગમન કર્યા સિવાય જ મોક્ષ ગમન કરે છે. પ્રતિબન્ધના અભાવમાં, એકના સિવાય બીજું પણ ન હોય એમ નથી બનતુ એમ થવાથી તો ચાહે તેના અભાવમાં બધાનો અભાવ

भावात्, तथासति यस्य कस्यचिदभावे सर्वस्याप्यभावापत्तिः, कस्तावत् संमूर्च्छिमादिषु मोक्षगमनाभावप्रयोजक इति चेत्? तथा भवस्वाभाव्येनैव तदुपपत्तेः, भवस्वभावत एव सम्मूर्च्छिमादीनां सम्यग्दर्शनादि प्रतिपत्त्यभावात्, अतएव न तेषां मोक्षगमनसंभवः, स्त्रीणान्तु प्रागुक्तरीत्या यथावत् सम्यग्दर्शनादि रत्नत्रय प्राप्तिसंभवेन मोक्षगमनसंभवात्, किञ्च भुजपरिसर्पाणां द्वितीयपृथिवीपर्यन्तमेव गमनं भवति न परतः, तृतीयादि नरकपृथिवीगमनकारण तथाविधमनोवीर्य परिणत्यभावात्, तृतीयपृथिवीपर्यन्तं पक्षिणां, चतुर्थपृथिवीपर्यन्तं चतुष्पदानां, पञ्चमपृथिवीपर्यन्तमेव च सर्पाणां गमनसंभवेऽपि सर्वेषामपि तेषाम् ऊर्ध्वमुत्कर्षेण सहस्रारदेवलोकपर्यन्तं गमनसंभवात्, अतोऽधोगतिविषये मनोवीर्यपरिणति

ऐसा होने पर तो चाहे जिस के अभाव में सभी का अभाव हो जाएगा। सम्मूर्छिम आदि में मोक्षगमन के अभाव का कारण क्या है? इसका उत्तर यह है कि उस भव का स्वभाव ही ऐसा है। भव के स्वभाव के कारण ही सम्मूर्छिम आदि जीव सम्यग्दर्शन आदि को प्राप्त करने में असमर्थ होते हैं और इसी कारण वे मोक्ष में भी नहीं जा सकते। स्त्रियां तो पूर्वोक्त प्रकार से यथावत् सम्यग्दर्शन आदि को प्राप्त कर सकती हैं, अतएव उनका मोक्षगमन भी संभव है। इसके अतिरिक्त भुजपरिसर्प दूसरी नरकपृथ्वी तक ही जाते हैं, उनमें तीसरी आदि पृथ्वीयों में जाने का कारणभूत मनोवीर्य परिणाम नहीं होता। पक्षी तीसरी नरक तक ही जाते हैं, चतुष्पद चौथी नरक तक जाते हैं, सर्प पांचवीं नरक तक ही जाते हैं, मगर उन सबका ऊर्ध्वगमन अधिक से अधिक सहस्रार देवलोक तक हो सकता है। इस

થઇ જશે. સંમૂર્ચ્છિમ આદિમાં મોક્ષ ગમનના અભાવનુ કારણ શું હોઇ શકે?

એનો ઉત્તર એ છે કે તે ભવનો સ્વભાવજ એવો છે. ભવના સ્વભાવના કારણેજ સંમૂર્ચ્છિમ આદિ જીવ સમ્યગ્દર્શન આદિને પ્રાપ્ત કરવામા અસમર્થ બને છે અને એ કારણે તેઓ મોક્ષમા પણ નથી જઇ શકતાં. સ્ત્રીઓ તો પૂર્વોક્ત પ્રકારે યથાવત્ સમ્યગ્દર્શન વિગેરેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેથી તેઓનું મોક્ષ ગમન પણ સંભવે છે.

તેના સિવાય ભુજપરિસર્પ બીજી નરક પૃથ્વી સુધી જાય છે. તેઓમાં ત્રીજી વિગેરે પૃથ્વીમાં જવાના કારણભૂત મનોવીર્ય પરિણામ નથી હોતું. પક્ષી ત્રીજા નરક સુધીજ જાય છે ચોપગાં (પશુ) ચોથા નરક સુધી જાય છે. સર્પો પાંચમા નરક સુધીજ જાય છે. પરન્તુ તે બધાનું ઉર્ધ્વગમન અધિક થી અધિક સહસ્રાર દેવલોક સુધી હોઈ શકે છે.

वैषम्यदर्शनेन ऊर्ध्वगतावपि तद्वैषम्यं नावगन्तुं शक्यते, तथा चोक्तम्–

विषमगतयोऽप्यधस्तादुपरिष्टा तुल्यमासहस्रारम् ।
गच्छन्ति च तिर्यञ्चस्तदधोगत्यूनताऽहेतुः ॥१॥इति

एवञ्च–स्त्रीपुंसोरधोनरकगति वैषम्येऽपि निर्वाणगतौ न वैषम्यम् अपि तु साम्यमेवेति सिद्धम्, यदप्युक्तम्–किञ्च यासां वादलब्धौ सामर्थ्याभावः, तदपि तुच्छम्, वादवैक्रियशक्तिलब्धिविरहेऽपि विशिष्ट पूर्वगतश्रुताभावेऽपि माषतुषादीनां निर्वण सम्पदधिगमश्रवणात् तथोक्तम्–

'वादविकुर्वणत्वादि लब्धि विरहेश्रुते कनीयसि च ।
जिनकल्पमनःपर्यव विरहेऽपि न सिद्धि विरहोऽस्ति ॥१॥इति,

प्रकार अधोगति के विषय में मनोवीर्य की परिणति में जो विषमता देखी जाती है, वह ऊर्ध्वगति के विषय में नहीं देखी जाती। कहा भी है–जिन जीवों की अधोगति में विषमता है, उनकी ऊर्ध्वगति सहस्रार देवलोक तक समान है। अतएव यह नहीं कहा जा सकता है कि अधोगति का अभाव ऊर्ध्वगति के अभाव का ज्ञापक है ॥१॥

इसी प्रकार स्त्रियों और पुरुषों की नरकगति में विषमता होने पर भी निर्वाण गति में कोई विषमता नहीं है बल्कि समानता ही है, यह सिद्ध हुआ।

जिनमें वादलब्धि का भी सामर्थ्य नहीं है, इत्यादि कथन भी सारहीन हैं। वादलब्धि, विक्रियालब्धि और विशिष्ट पूर्वगत श्रुत के अभाव में भी माषतुष आदि ने मोक्ष प्राप्त किया, ऐसा सुना जाता है। कहा भी है–'वादलब्धि एवं विक्रियालब्धि आदि के अभाव में

એ રીતે અધોગતિ ના વિષયમાં મનોવીર્યની પરિણતિમાં જે વિષમતા જોવામાં આવે છે, તે ઉર્ધ્વ ગતિના વિષયમાં જોવામાં નથી આવતી કહ્યું પણ છે કે–

જે જીવોની અધોગતિમાં વિષમતા છે. તેઓની ઉર્ધ્વગતિ સહસ્રાર દેવ લોક સુધી સમાન છે. તેથી આમ નથી કહેવાયું કે અધોગતિનો અભાવ ઉર્ધ્વ ગતિના અભાવનો જ્ઞાપક બને છે. ॥ ૧ ॥

આ રીતે સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોની નરક ગતિમાં વિષમતા હોવા છતાં પણ નિર્વાણ ગતિમા કોઈ વિષમતા નથી, પરન્તુ સમાનતા જ છે. એ સિદ્ધ થયું.

જેઓમા વાદલબ્ધિનું પણ સામર્થ્ય નથી. વિગેરે કથન પણ સાર વગરનું છે. વાદલબ્ધિ, વિક્રિયાલબ્ધિ, અને વિશિષ્ટ પૂર્વગત શ્રુતના અભાવમાં પણ માષતુષ વિગેરેએ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો તેમ સાંભળવામાં આવે છે.

કહ્યુ પણ છે કે 'વાદલબ્ધિ તેમજ વિક્રિયાલબ્ધિ વિગેરેના અનુમાનમાં

किञ्च यदि वादादिलब्ध्यभाववन्निर्वाणाभावोऽपि स्त्रीणां स्वभावसिद्धोऽभविष्यत् तदा सिद्धान्तेऽपि तथैवावक्ष्यत् यथा जम्बूयुगादारात् केवलज्ञानाभावः न चोच्यते कुत्रापि स्त्रीणां निर्वाणाभावस्तस्मादुपपद्यते स्त्रीणामपि निःश्रेयसमित्यलं पल्लवितेन, विशेषस्तु नन्दीसूत्रस्य ज्ञानचन्द्रिकायां टीकायां विलोकनीयम् ।

तथा केचन-'पुरिसलिंग सिद्धा'-पुरुपलिङ्ग सिद्धा भवन्ति, पुंल्लिङ्गे-शरीरनिर्वृत्तिरूपे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धा जाता स्ते पुंल्लिङ्गसिद्धा उच्यन्ते, एवम्-'नपुंसगलिंगसिद्धा'-केचन नपुंसकलिङ्गसिद्धा भवन्ति, न स्त्रीपुंसलक्षणे शरीरनिर्वृत्तिरूपे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धा स्ते नपुंसकलिङ्गसिद्धा उच्यन्ते,

---

भी और अल्पश्रुत के होने पर भी तथा जिनकल्प और मनःपर्यव ज्ञान के अभाव में भी मुक्ति का अभाव नहीं होता' ॥१॥

जैसे स्त्रियों में वाद आदि लब्धियों का अभाव होता है, उसी प्रकार यदि निर्वाण का अभाव भी स्वभाव सिद्ध होता तो आगम में वैसा कहा होता। जैसे जम्बूस्वामी के बाद के युग में केवल ज्ञान का अभाव हो गया, मगर स्त्रियों के निर्वाण का अभाव तो कहीं भी नहीं कहा है। अतएव स्त्रियों को भी मोक्ष हो सकता है। अब अधिक विस्तार नहीं करते। जिन्हें अधिक जानना है वे नन्दीसूत्र की ज्ञानचन्द्रिका टीका में देख लें।

(९) पुरुषलिंगसिद्ध-जो जीव पुरुष के शरीर में स्थित हो कर सिद्ध होते हैं, वे पुरुषलिंगसिद्ध कहलाते हैं।

(१०) नपुंसकलिंगसिद्ध-जो जीव न स्त्री के और न पुरुष के, बल्कि नपुंसक के शरीर से सिद्धि प्राप्त करते हैं, वे नपुंसकलिंगसिद्ध कहलाते हैं।

પણ અને અલ્પ શ્રુતના હોવા છતાં પણ તેમજ જિનકલ્પ અને મનઃપર્યવ જ્ઞાનના અભાવમાં પણ મુક્તિનો અભાવ નથી થતો. ॥ ૧ ॥

જેમ સ્ત્રીઓમા વાદ આદિ લબ્ધિઓનો અભાવ હોય છે, તેજ રીતે યદિ નિર્વાણનો અભાવ પણ સ્વભાવ સિદ્ધ હોત તો આગમમાં એમ કહેલ હોત જેમકે જમ્બુસ્વામીના પછીના યુગમા કેવલજ્ઞાનનો અભાવ થઇ ગયો પણ સ્ત્રીઓના નિર્વાણનો અભાવ તો કયાય પણ કહેલ નથી. તેથી સ્ત્રીઓનો પણ મોક્ષ થઇ શકે છે. હવે વધારે વિસ્તાર નથી કરતા. જેમને અધિક જાણવુ હોય તેઓ મારી લખેલી નન્દીસૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા ટીકામા જોઇ લેવું.

(૯) પુરૂષલિંગસિદ્ધ-જે જીવો પુરૂષના શરીરમાં રહીને સિદ્ધ બને છે. તેઓ પુરૂષલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે.

(૧૦) નપુંસકલિંગ સિદ્ધ-જે જીવો સ્ત્રીનાં કે પુરૂષના શરીરમા રહીને નહીં પણ નપુંસકના શરીરથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ નપુંસકલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે.

तथैव 'सलिंगसिद्धा'-केचन स्वलिङ्गसिद्धा भवन्ति, तत्र स्वलिङ्गे सदोरकमुखवास्त्रिकारजोहरणादिरूपे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धा भवन्ति ते स्वलिङ्गसिद्धा उच्यन्ते, तथैव केचन-'अन्नलिंगसिद्धा' अन्यलिङ्गसिद्धा भवन्ति, अन्यलिङ्गे परिव्राजकादि सम्बन्धिनि वल्कलकषायादिरूपे द्रव्यलिङ्गे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धास्तेऽन्यलिङ्गसिद्धा उच्यन्ते, तथैव केचन-'गिहिलिंगसिद्धा'-गृहिलिङ्गसिद्धा भवन्ति, गृहिलिङ्गे व्यवस्थिताः सन्तो ये सिद्धा भवन्ति ते गृहिलिङ्गसिद्धा उच्यन्ते, यथा मरुदेवी प्रभृतयः सिद्धाः सञ्जाताः, तथैव केचन-'एगसिद्धा'-एकसिद्धा भवन्ति, तत्र एकस्मिन् एकस्मिन् समये एकका एव सन्तः सिद्धा भवन्ति, ते एकसिद्धा उच्यन्ते, तथा केचन-'अणेगसिद्धा'-अनेकसिद्धा भवन्ति, तत्र एकस्मिन् समये ऽनेके सिद्धाः-अनेकसिद्धा उच्यन्ते, अनेके चैकस्मिन् समये सिध्यन्तः उत्कर्षेण अष्टोत्तरशतसंख्यका विज्ञेयाः, तथाचोक्तम्-

(११) स्वलिंगसिद्ध-जो डोरा सहित मुखवस्त्रिका, रजोहरण आदि रूप में सिद्ध होते हैं।

(१२) अन्यलिंगसिद्ध-जो अन्य लिंग से अर्थात् परिव्राजक आदि के छाल के या भगवां वस्त्र वाले द्रव्यालिंग से सिद्ध होते हैं।

(१३) गृहिलिंगसिद्ध-जो गृहस्थ के लिंग (वेष) से सिद्ध होते हैं, जैसे मरुदेवी आदि।

(१४) एकसिद्ध-जो एक समय में अकेले ही सिद्ध हुए वे एकसिद्ध कहलाते हैं।

(१५) अनेकसिद्ध-जो एक ही समय में अनेक-एक से अधिक सिद्ध हुए वे अनेकसिद्ध कहलाते हैं। एक समय में अनेक सिद्ध हों

(૧૧) સ્વલિંગ સિદ્ધ-જેઓ દોરા સાથે મુખવસ્ત્રિકાના રજોહરણ આદિ રૂપમાં સિદ્ધ હોય છે.

(૧૨) અન્યલિંગ સિદ્ધ-જેઓ અન્ય લિંગથી અર્થાત્ પરિવ્રાજક આદિના છાલના અગર તો ભગવા વસ્ત્રવાળા દ્રવ્ય લિંગથી સિદ્ધ બને છે.

(૧૩) ગૃહિલિંગસિદ્ધ-જેઓ ગૃહસ્થના લિંગ (વેષ) થી સિદ્ધ બને છે, જેવાકે મરૂદેવી વિગેરે.

(૧૪) એકસિદ્ધ-જેઓ એક સમયમા એકલાજ સિદ્ધ થયા તેઓ એક સિદ્ધ કહેવાય છે.

(૧૫) અનેકસિદ્ધ-જેઓ એક સમયમાં અનેક એકથી અધિક સિદ્ધ બન્યા હોય તેઓ અનેક સિદ્ધ કહેવાય છે.

એક સમયમા અનેક સિદ્ધ હોય તો વધારેમાં વધારે આકસો આઠ

'बत्तीसा अडयाला, सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा ।
चूलसीई छन्नउईउ दुरहिय अट्ठुत्तर सयं च'
द्वात्रिंशद् अष्टचत्वारिंशत्, षष्टिः, द्वासप्ततिश्च बोद्धव्याः ।
चतुरशीतिः षण्णवतिस्तु द्व्यधिकम् अष्टोत्तरशतञ्चेति,

अयमाशयः-अष्टौ समयान् यावत् निरन्तरमेकादयो द्वात्रिंशत् पर्यन्ताः सिध्यन्तः समुपलभ्यन्ते, तत्र प्रथमे समये जघन्येन एको द्वौ वा उत्कर्षेण द्वात्रिंशद् सिध्यन्तः समुपलभ्यन्ते, द्वितीयेऽपि समये जघन्येन एको द्वौ वा उत्कर्षेण द्वात्रिंशद् एवं यावत्-तृतीये चतुर्थे पञ्चमे षष्ठे सप्तमे, अष्टमेऽपि समये जघन्येन एको द्वौ वोत्कर्षतो द्वात्रिंशत्, ततः परमवश्यमन्तरम्, तथा त्रयस्त्रिंशदादयोऽष्टचत्वारिंत् पर्यन्ताः निरन्तरं सिध्यन्तः सप्तसमयान् यावत् समुपलभ्यन्ते,

---

तो अधिक से अधिक एकसौ आठ (१०८) सिद्ध होते हैं। कहा भी है-'अगर लगातार आठ समय तक सिद्ध होते रहे तो एक-एक समय में एक से लेकर बत्तीस तक सिद्ध होते हैं, अर्थात् प्रथम समय में जघन्य एक-दो और अधिक से अधिक बत्तीस तक सिद्ध होते हैं, दूसरे समय में भी जघन्य एक-दो और उत्कृष्ट बत्तीस सिद्ध होते हैं, इसी प्रकार तीसरे, चौथे, पांचवें, छठे, सातवें और आठवें समय में भी जघन्य एक-दो और उत्कृष्ट बत्तीस सिद्ध होते हैं। इसके पश्चात् नौवें समय में अवश्य अन्तर पड जाता है।

अगर तेतीस से लेकर अडतालीस तक निरन्तर सिद्ध हों तो लगातार सात समय तक ही सिद्ध होते हैं, उसके पश्चात् अवश्य अन्तर पड जाता है, अर्थात् आठवें समय में कोई जीव सिद्ध नहीं

---

(૧૦૮) સિદ્ધો થાય છે.

કહ્યું પણ છે કે-'જો સતત આઠ સમય સુધી સિદ્ધો બનતા રહે તો એક એક સમયમા એકથી આરંભીને ૩૨ સુધી સિદ્ધો બને છે, અર્થાત્ પ્રથમ સમયમાં જઘન્ય એક-બે અને વધારેમા વધારે બત્રીસ સુધી સિદ્ધ બને છે. બીજા સમયમા પણ જઘન્ય એક બે અને ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ સિદ્ધો હોય છે, એ જ પ્રકારે ત્રીજા, ચોથા, પાચમા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા સમયમાં પણ જઘન્ય એક બે અને ઉત્કૃષ્ટ બત્રીસ સિદ્ધ હોય છે તેના પછી નવમા સમયમાં અવશ્ય અન્તર પડી જાય છે.

અગર તેત્રીસથી તે અડતાલીસ સુધી નિરંતર સિદ્ધ બને તો સતત સાત સમય સુધીજ સિદ્ધ બને છે. તેના પછી અવશ્ય અન્તર પડી જાય છે. અર્થાત્ આઠમાં સમયમા કોઇ જીવ સિદ્ધ નથી થતો. અથવા ઓગણુ પચાસથી આરંભી

परतो नियमेन अन्तरं तथैव एकोनपञ्चाशदादयः षष्टिपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तः उत्कर्षेण षट् समयान् यावत् प्राप्यन्ते, परतोऽवश्यमन्तरम्, तथैव एकषष्ट्यादयो द्विसप्तति पर्यन्ताः निरन्तरं सिध्यन्त उत्कर्षेण पञ्च समयान् यावदवाप्यन्ते, ततः परमन्तरम्, त्रिसप्तत्यादयश्चतुरशीति पर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तः उत्कर्षेण चतुरः समयान् यावत् तत ऊर्ध्वम् अन्तरम्, तथैव पञ्चाशीत्यादयः पणवति पर्यन्ताः निरन्तरं सिध्यन्तः, उत्कर्षेण त्रीन् समयान यावत्, परतोनियमादन्तरं तथैव सप्तनवत्यादयो द्व्युत्तरशतपर्यन्ताः निरन्तरं सिध्यन्त उत्कर्षेण द्वौ समयौ,

---

होता। अगर उनपचास (४९) से लेकर साठ (६०) तक निरन्तर सिद्ध हों तो अधिक से अधिक छह समय तक सिद्ध होते हैं, उसके बाद अवश्य अन्तर पड जाता है। इसी प्रकार यदि इकसठ (६१) से लेकर बहत्तर (७२) तक प्रत्येक समय में लगातार सिद्ध होते रहें तो अधिक से अधिक पांच समय तक ही सिद्ध होते हैं, पांचवें समय के बाद अन्तर पड ही जाता है। अगर तिहत्तर (७३) से लेकर चौरासी (८४) तक लगातार सिद्ध हों तो अधिक से अधिक चार समय तक निरन्तर सिद्ध होते हैं, पांचवें समय में अन्तर पड जाता है अर्थात् कोई जीव सिद्ध नहीं होता। अगर पचासी (८५) से लेकर छियानवे (९६) तक निरन्तर सिद्ध हों तो लगातार तीन समय तक सिद्ध हो सकते हैं, उसके बाद अन्तर पड जाता है। अगर सत्तानवे (९७) से लेकर एक सौ दो (१०२) तक सिद्ध हों तो लगातार दो समय तक ही सिद्ध होते हैं। तत्पश्चात् तीसरे समय में अन्तर पड जाता है। अगर एक सौ

સાઠ સુધી નિરંતર સિદ્ધ બને તો વધારેમાં વધારે છ સમય સુધી સિદ્ધ બને છે. ત્યારબાદ અવશ્ય અન્તર પડી જાય છે.

આજ રીતે જો એકસઠથી આરંભીને બોંતેર સુધી પ્રત્યેક સમયમાં નિરન્તર સિદ્ધ બનતા રહે તો વધારેમાં વધારે પાચ સમય સુધી સિદ્ધ બને છે. પાંચમાં સમય પછી અન્તર પડીજ જાય છે, અગર તોંતેર (૭૩) થી તે ૮૪ (ચોરાસી) સુધી નિરન્તર સિદ્ધ થાય તો વધારેમાં વધારે ચાર સમય સુધી નિરન્તર સિદ્ધ બને છે, પાચમાં સમયમા અન્તર પડી જાય છે. અર્થાત્ કોઇ જીવ સિદ્ધ બનતા નથી અથવા પંચાસીથી આરભીને છન્નું પર્યન્ત નિરન્તર સિદ્ધ થાય તો લાગલાગઠ ત્રણ સમય સુધી સિદ્ધ બની શકે છે, ત્યાર બાદ અંતર પડી જાય છે.

અથવા સત્તાણુ (૯૭) થી આરભી એકસો બે સુધી સિદ્ધ થાય તો લાગઠ બે સમય સુધી સિદ્ધ બને છે. ત્યાર પછી ત્રીજા સમયમાં અન્તર પડી

परतोऽवश्यमन्तरम्, तथैव त्र्युत्तरशतादयोऽष्टोत्तरशतपर्यन्ताः सिध्यन्तो नियमादेकमेव समयं यावदवाप्यन्ते, न द्वित्रादिसमयान्, तदेवमेकस्मिन् समये उत्कर्षेण अष्टोत्तरशतसंख्यकाः सिध्यन्तः समुपलभ्यन्ते, इत्यनेकसिद्धा उत्कर्षेण अष्टोत्तरशतप्रमाणा अवसेयाः' तीर्थसिद्धाः तीर्थसिद्धरूपभेदद्वय एव शेषभेदाः अन्तर्भवन्ति, तत् किमर्थं शेषभेदोपादानम्? अत्रोच्यते तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धरूपभेदद्वये शेषभेदानामन्तर्भावसम्भवेऽपि तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धभेद द्वयोपादानमात्राच्छेषभेदपरिज्ञानसंभवात्, विशेषपरिज्ञानार्थश्च एतच्छास्त्रारम्भप्रयास इति-शेषभेदोपादानं कृतम्, अन्ते उपसंहरन्नाह-'सेत्तं अणंतरसिद्ध असंसारसमावन्न

तीन (१०३) से लेकर एक सौ आठ तक सिद्ध हों तो एक ही समय तक सिद्ध होते हैं, दूसरे समय में कोई जीव सिद्ध नहीं होता। इस प्रकार एक समय में अधिक से अधिक एक सौ आठ जीव सिद्ध हो सकते हैं, अतएव अनेकसिद्ध उत्कृष्ट से एक सौ आठ समझने चाहिए।

शंका-तीर्थसिद्ध और अतीर्थसिद्ध, इन दो भेदों में ही शेष सब भेदों का समावेश हो जाता है, फिर शेष भेदों को ग्रहण करने से क्या लाभ?

समाधान-तीर्थसिद्ध और अतीर्थ सिद्ध, इन दो भेदों में सभी का समावेश तो हो सकता है, मगर ऐसा करने से इन्हीं दो भेदों का परिज्ञान होता, है शेष भेद मालूम नहीं पडते। मगर विशेष का ज्ञान कराने के लिए इस शास्त्र की रचना हुई है, इसलिए शेष भेदों को ग्रहण किया है।

अन्त में उपसंहार करते हैं-यह अनन्तरसिद्ध-असंसार समापन्न

જાય છે. અગર એકસો ત્રણથી (૧૦૩) થી આરંભીને એકસો આઠ સુધી (૧૦૮) સિદ્ધ બને તો એકજ સમય સુધી સિદ્ધ બને છે.

બીજા સમયમાં કોઇ જીવ સિદ્ધ થતો નથી. આ રીતે એક સમયમાં અધિકાધિક એકસો આઠ જીવ સિદ્ધ બની શકે છે, તેથીજ અનેક સિદ્ધો ઉત્કૃષ્ટ પણે એકસો આઠ સમજવા જોઇએ.

શંકા-તીર્થ સિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ આ બન્ને ભેદોમાં જ બાકીના બધા ભેદોનો સમાવેશ થઇ જાય છે, તો પછી શેષ ભેદોને સ્વીકારવાથી શો ફાયદો?

સમાધાન-તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ આ બે ભેદોમાં બધાનો સમાવેશ તો થઇ શકે છે, પરન્તુ એમ કરવાથી આ બન્ને ભેદોનું પરિજ્ઞાન થાય છે પણ શેષ ભેદો જણાતા નથી પરન્તુ વિશેષનુ જ્ઞાન કરાવવા માટે આ શાસ્ત્ર ની રચના થઇ છે, એટલા ખાતર શેષ ભેદોને ગ્રહણ કર્યા છે.

जीवपण्णवणा'–सा एषाऽनन्तरसिद्धासंसारसमापन्न–जीवप्रज्ञापना बोध्या इत्याशयः। प्रश्नयति–'से किं तं परंपरसिद्ध असंसारसमावण्णजीवपण्णवणा?' 'से' अथ 'किं तं' का सा–कतिविधा परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? भगवानाह–'अणेगविहा पण्णत्ता' परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधा प्रज्ञप्ता–उक्ता परम्परसिद्धानामनेकविधत्वात्, तदेवानेकविधत्वं प्रतिपादयितुमाह–'तं जहा–अपढमसमयसिद्धा दुसमयसिद्धा, तिसमयसिद्धा, चउसमयसिद्धा, जाव संखिज्जसमयसिद्धा, असंखिज्जसमयसिद्धा, अणंतसमयसिद्धा' 'तं जहा' तद्यथा–'अपढमसमयसिद्धा'–अप्रथमसमयसिद्धाः, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः परम्परसिद्ध विशेषण प्रथमसमयवर्तिनः, सिद्धत्वसमयाद् द्वितीय-

---

जीवों की प्रज्ञापना समझना चाहिये।

परम्परसिद्ध–असंसार समापन्न जीवों की प्रज्ञापना कितने प्रकार की है ? भगवान् ने उत्तर दिया–परम्परसिद्ध–असंसार समापन्न जीवों की प्रज्ञापना अनेक प्रकार की है, क्यों कि परम्परसिद्ध अनेक प्रकार के हैं। उन अनेक प्रकारों का यहां प्रतिपादन करते हैं–अप्रथमसमयसिद्ध, द्विसमयसिद्ध, त्रिसमयसिद्ध, चतुःसमयसिद्ध, यावत् संख्यात समयसिद्ध, असंख्यातसमयसिद्ध और अनन्तसमयसिद्ध।

इनमें से जिन्हें सिद्ध हुए प्रथम समय न हो अर्थात् दो या इससे अधिक समय हो चुके हों वे अप्रथमसिद्ध कहलाते हैं। अर्थात् जो परम्परसिद्धों में प्रथम समय वर्ती हैं या सिद्धत्व के समय से दूसरे समय वर्त्त रहे हों। इसी प्रकार तृतीय आदि समय वाले द्विस-

---

છેવટે ઉપસંહાર કરે છે–આ અનન્તર સિદ્ધ અસંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના સમજવી જોઇએ.

પરંપરસિદ્ધ–અસંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના કેટલા પ્રકારની છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–પરંપરા સિદ્ધ–અસંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના અનેક પ્રકારની છે, કેમકે પરંપર સિદ્ધ અનેક પ્રકારના છે. તે અનેક પ્રકારોને અહિયાં પ્રતિપાદન કરે છે.

પ્રથમ સમય સિદ્ધ, દ્વિસમય સિદ્ધ, ત્રિસમયસિદ્ધ, ચતુ.સમય સિદ્ધ યાવત્ સંખ્યાત સમય સિદ્ધ, અસંખ્યાત સમય સિદ્ધ અને અનન્ત સમય સિદ્ધ.

તેઓમાંથી જેઓને સિદ્ધ થવામાં પ્રથમ સમય ન હોય અર્થાત્ બે અગર તેથી અધિક સમય થયો હોય, તેઓ અપ્રથમ સમયસિદ્ધ કહેવાય છે અર્થાત્ જેઓ પરંપરા સિદ્ધોમાં પ્રથમ સમયવર્તી છે, અગર સિદ્ધત્વના સમયથી બીજા સમયમાં વર્તી રહ્યા છે. એ રીતે તૃતીય આદિ સમયવાળા દ્વિસમય સિદ્ધ વિગેરે કહેવાયા છે.

समयवर्तिन इत्यर्थः, अथ त्र्यादिषु समयेषु द्वितीयसमयसिद्धादय उच्यन्ते, अथवा सामान्येन सर्वप्रथमम् अप्रथमसमयसिद्धा इत्युक्तम्, अथ तदेतद् विशेषतः प्रतिपादयति–'दुसमयसिद्धा'–द्विसमयसिद्धाः, 'तिसमयसिद्धा'-त्रिसमयसिद्धाः, 'चउसमयसिद्धा' चतुःसमयसिद्धाः, 'जाव संखेज्जसमयसिद्धा' यावत्–पञ्चमसमयसिद्धाः, षष्ठसमयसिद्धाः, सप्तमसमयसिद्धाः, अष्टमसमयसिद्धाः, नवमसमयसिद्धाः, दशमसमयसिद्धाः, संख्येयसमयसिद्धाः, 'असंखेज्जसमयसिद्धा'–'असंख्येयसमयसिद्धाः, 'अणंतसमयसिद्धा' अनन्तसमयसिद्धाश्च भवन्ति, तदुपसंहरन्नाह–'सेत्तं परंपरसिद्धासंसारसमावण्णजीवपण्णवणा' सा एषा–पूर्वोक्ता परम्परसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता, अथ प्रथमप्रकृतमुपसंहरन्नाह–'सेत्तं असंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा' सा एषा उपर्युक्तरीत्या प्रतिपादिता असंसारसमापन्न जीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता अवसेया इत्याशयः ॥सू० ११॥

मूलम्–से किं तं संसारसमावण्ण जीवपण्णवणा ? संसारसमावण्ण जीवपण्णवणा पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा–एगिंदिय-

---

मयसिद्ध आदि कहलाते हैं। अथवा 'अप्रथमसमयसिद्ध' यह सामान्य रूप से कथन किया गया है और आगे उसी में विशेषता दिखलाई गई है द्विसमयसिद्ध, त्रिसमयसिद्ध, चतुःसमयसिद्ध, यावत् संख्येयसमयसिद्ध, यहां यावत् शब्द से पंचमसमयसिद्ध, षष्ठसमयसिद्ध, सप्तमसमयसिद्ध, अष्टमसमयसिद्ध, नवमसमयसिद्ध, दशमसमयसिद्ध आदि--आदि संख्येयसमयसिद्ध, असंख्येयसमयसिद्ध और अनन्तसमयसिद्ध भी होते हैं। उपसंहार करते हुए कहते हैं–यह परम्परसिद्ध–असंसार समापन्न जीव प्रज्ञापना कही गई है और इसी के साथ मुक्त जीवों की प्रज्ञापना का भी कथन हो चुका ॥सू० ११॥

અથવા 'અપ્રથમ સમય સિદ્ધ, આ સામાન્ય રૂપે કથન કરાયું છે અને તેમાંજ વિશેષતા દેખાડી દીધી છે કે દ્વિસમયસિદ્ધ ત્રિસમય સિદ્ધ, ચતુઃસમય સિદ્ધ, (યાવત) સંખ્યેય સમય સિદ્ધ, આહી યાવત્ શબ્દથી પંચમ સમય સિદ્ધ ષષ્ઠ સમય સિદ્ધ, સપ્તમ સમય સિદ્ધ, અષ્ટમ સમય સિદ્ધ નવમ સમય સિદ્ધ, દશમ સમય સિદ્ધ વિગેરે વિગેરે સંખ્યેય સમય સિદ્ધ, અસંખ્યેય સમય સિદ્ધ, અને અનંત સમય સિદ્ધ પણ હોય છે.

ઉપસંહાર કરતા કહે છે–આ પરંપરા સિદ્ધ, અસંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના કહેવાઇ છે, અને એની સાથે મુકત જીવોની પ્રજ્ઞાપનાનું કથન પણ પુરૂં થયું. ॥ સૂ. ૧૧ ॥

संसारसमावण्ण जीवपण्णवणा१, बेइंदिय संसारसमावण्ण जीवपण्णवणा२, तेइंदिय संसारसमावण्ण जीवपण्णवणा३, चउरिंदिय संसारसमावण्ण जीवपण्णवणा४, पंचिंदिय संसार-समावण्ण जीवपण्णवणा५ ॥सू० १२॥

छाया-अथ का सा संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? संसारसमापन्न जीवप्रज्ञा-पना पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा-एकेन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना १, द्वीन्द्रिय-संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना२, त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना३, चतुरिन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना४, पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना५ ॥सू० १२॥

टीका-अथ संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनां प्ररूपयितुमाह-'सेकिं तं संसारसमा-वण्णजीवपण्णवणा?' 'से' अथ 'किं तं' का सा कतिविधा 'संसारसमावण्णजीव-

---

शब्दार्थ-(से) अथ (किं तं) क्या है (संसारसमावण्णजीवपण्ण-वणा) संसारी जीवों की प्ररूपणा?) (पंचविहा) पांच प्रकार की (पण्णत्ता) बताई है (तं जहा) वह इस प्रकार है (एगिंदियसंसारसमावण्णजीव-पण्णवणा) एक इन्द्रिय वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा (बेइंदिय संसारसमावण्णजीवपण्णवणा) दो इन्द्रियों वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा (तेइंदिय संसारसमावण्णजीवपण्णवणा) तीन इन्द्रियों वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा (चउरिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) चार इन्द्रियों वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा (पंचिंदिय संसारसमा-वण्णजीवपन्नवणा) पांच इन्द्रियों वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा ॥१२॥

टीकार्थ-अब संसारी जीवों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न किया गया कि संसारी जीवों की प्ररूपणा क्या है अर्थात् कितने प्रकार की है?

શબ્દાર્થ:- (से) અથ (कि तं) શું છે (संसारसमावण्णजीवपन्नवणा) સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (संसारसमावण्णजीवपण्णवणा) સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના (पंचविहा) પાચ પ્રકારની (पण्णत्ता) બતાવી છે. (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (एगिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) એક ઇન્દ્રિયવાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (बेइंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) બે ઇન્દ્રિયોવાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (तेइंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (चउरिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (पंचिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા કહેલી છે ॥ ૧૨ ॥

ટીકાર્થ-હવે સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા કરે છે.-પ્રશ્ન કર્યો છે કે સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા શું છે અર્થાત્ કેટલા પ્રકારની છે?

पण्णवणा' संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? इति प्रश्नाशयः, भगवानाह-'संसारसमावण्णजीवपण्णवणा पंचविहा पण्णत्ता' संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, 'तं जहा' तद्यथा 'एगिंदिय संसारसमावण्णजीवपण्णवणा; बेइंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा, तेइंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा, चउरिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा, पंचिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा' 'एगिंदियसंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा'-एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना-एकं स्पर्शलक्षणमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः-पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायाः वक्ष्यमाणलक्षणाः, ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्चेति एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवा स्तेषां प्रज्ञापना - एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना१, 'बेइंदियसंसारसमावण्णजीव पण्णवणा' द्वीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना-द्वे स्पर्शन रसना स्वरूपे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः-शङ्खशुक्तिकादयः ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्चेति

भगवान् ने उत्तर दिया-संसारी जीवों की प्ररूपणा पांच प्रकार की है-(१) एकेन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा (२) द्वीन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा(३) त्रीन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा(४) चतुरिन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा और (५) पंचेन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा।

पृथ्वीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय वनस्पतिकाय के स्पर्शन इन्द्रिय वाले जीव एकेन्द्रिय होते हैं। वे संसार समापन्न अर्थात् संसारी जीव हैं। उनकी प्ररूपणा एकेन्द्रिय संसारी समापन्न जीवप्रज्ञापना कहलाती है। जिन जीवों को स्पर्शन और रसना, ये दो इन्द्रियां ही होती हैं, वे शंख शुक्तिका आदि जीव द्वीन्द्रिय कहलाते हैं। जिन जीवों को स्पर्शन, रसना और घ्राण, ये तीन इन्द्रियां होती

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-કે સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા પાંચ પ્રકારની છે (૧) એકેન્દ્રિય સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (૨) દ્વિઇન્દ્રિય સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (૩) ત્રિઇન્દ્રિય સસારી જીવોની પ્રરૂપણા (૪) ચતુરિન્દ્રિય સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા (૫) પચેન્દ્રિય સસારી જીવોની પ્રરૂપણા.

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયના સ્પર્શ ઇન્દ્રિયવાળા જીવ એકેન્દ્રિય હોય છે તેઓ સસાર સમાપન્ન અર્થાત્ સંસારી જીવ છે. તેઓની પ્રરૂપણા એકેન્દ્રિય સસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના કહેવાય છે.

જે જીવની સ્પર્શ અને રસના (જીભ) એ બે ઇન્દ્રિયોજ હોય છે. તે શંખ છીપ વિગેરે જીવો બે ઇન્દ્રિયવાળા કહેવાય છે.

જે જીવોની સ્પર્શ રસના અને ઘ્રાણ એ ત્રણ ઇન્દ્રિયો હોય છે તે ત્રીંદ્રિય કીડી, માકડ, વિગેરે જીવો ત્રીદ્રિય કહેવાય છે.

तथाविधा स्तेषां प्रज्ञापना२, 'तेइंदियसंसारसमावण्ण जीवपण्णवणा' त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना-त्रीणि स्पर्शनरसनाघ्राणस्वरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः-पिपीलिका-मत्कोटिकायूकामुत्कुणादयः, ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्चेति तथाविधा स्तेषां प्रज्ञापना३, 'चउरिंदिय संसारसमावण्णजीवपण्णवणा' चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना-चत्वारि स्पर्शनरसनाघ्राणचक्षुःस्वरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः-दंशमशक मक्षिकादयः, ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्चेति-तथाविधा स्तेषां प्रज्ञापना४, 'पंचिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा' पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना-पञ्च स्पर्शनरसनाघ्राणचक्षुःस्वरूपाणि इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः-मनुष्यगोमहिषादयः, ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्चेति तथाविधाः, तेषां प्रज्ञापना, इन्द्रियाणि च द्विधा, द्रव्येन्द्रियाणि भावेन्द्रियाणि च, तत्र-द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्त्युपकरणरूपाणि, तानि च स्पर्शनादीनि प्रसिद्धान्येव सन्ति, भावेन्द्रियाणि, क्षयोपशमोपयोगरूपाणि तानि चानियतानि। तथाहि-येषामेकं बाह्यं द्रव्येन्द्रियं स्पर्शनलक्षणमस्ति ते एकेन्द्रिया व्यपदिश्यन्ते, येषां द्वे ते द्वीन्द्रियाः, येषां त्रीन्द्रियाणि ते त्रीन्द्रियाः, येषां चत्वारि ते चतुरिन्द्रियाः, येषां पूर्वोक्तानि पञ्च इन्द्रियाणि सन्ति ते पञ्चेन्द्रियाः व्यपदिश्यन्ते, ॥सू०१२॥

मूलम्-से किं तं एगिंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा? एगिंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा पंचविहा पन्नत्ता, तं जहा-

---

हैं, वे चिउंटी मत्कुण आदि जीव त्रीन्द्रिय कहलाते हैं। जिन्हें स्पर्शन, रसना, घ्राण और चक्षु, ये चार इन्द्रियां प्राप्त हैं, वे डांस, मच्छर, मक्खी आदि जीव चतुरिन्द्रिय कहलाते हैं। जिन को स्पर्शन, रसना, घ्राण, चक्षु और श्रोत्र, ये पांचों इन्द्रियां होती हैं, वे पंचेन्द्रिय कहलाते हैं। मनुष्य गाय, भैंस, देव, नारक आदि पंचेन्द्रिय संसारी जीव हैं। एकेन्द्रिय जीवों की प्ररूपणा एकेन्द्रिय संसारसमापन्न जीव प्रज्ञापना कहलाती है। इसी प्रकार पांचो प्रकार की प्रज्ञापना का अर्थ समझलेना चाहिए ॥सू० १२॥

જે જીવોની સ્પર્શ, રસના ઘ્રાણુ અને ચક્ષુ આ ચાર ઇન્દ્રિયે મળેલી છે તે ડાસ, મચ્છર, માખી, વિગેરે જીવ ચતુરિન્દ્રિય કહેવાય છે.

જેઓને સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણુ, ચક્ષુ, અરે કાન આ પાંચ ઇન્દ્રિય હોય છે તેઓ પંચેન્દ્રિય કહેવાય છે. માણુસ, ગાય, ભેસ, દેવ, નારક આદિ પંચેન્દ્રિય સંસારી જીવ છે. એકેન્દ્રિય જીવોની પ્રરૂપણા એકેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના કહેવાય છે. એજ રીતે પાચ પ્રકારની પ્રજ્ઞાપનાનો અર્થ સમજી લેવો. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

पुढविकाइया १, आउकाइया २, तेउकाइया ३, वाउकाइया ४, वणस्सइकाइया ५ । सू० १३॥

छाया—अथ का सा एकेन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? एकेन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—पृथिवीकायिकाः१ अप्कायिकाः२, तेजस्कायिकाः३, वायुकायिकाः४, वनस्पतिकायिकाः५ ॥सू० १३॥

टीका—अथ एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रकारान् प्ररूपयितुमाह—'से किं तं एगिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा ?' 'से' अथ 'किं तं' का सा—कतिविधा, एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—'एगिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा पंचविहा पण्णत्ता' एकेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पञ्चविधाः—पञ्च प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः एकेन्द्रियाणां पञ्चविधत्वात् तदेव पञ्चविधत्वमाह—

शब्दार्थ—(से) अथ (किं तं) क्या है (एगिंदिय संसारसमापन्नजीवपण्णवणा) एकेन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा ? (पंचविहा) वह पांच प्रकार की (पण्णत्ता) बतलाई है (तं जहा) वह इस प्रकार (पुढविकाइया) पृथ्वीकायिक (आउकाइया) अप्कायिक (तेउकाइया) अग्निकायिक (वाउकाइया) वायुकायिक (वणस्सइकाइया) वनस्पतिकायिक ॥१३॥

टीकार्थ—अब एकेन्द्रिय संसारी जीवों के भेदों की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं—एकेन्द्रिय संसारी जीवों की प्ररूपणा कितने प्रकार की है ? भगवान् उत्तर देते हैं—एकेन्द्रिय संसार समापन्न जीवों की प्ररूपणा पांच प्रकार की है, क्यों कि एकेन्द्रिय जीव पांच प्रकार के हैं। वे पांच प्रकार ये हैं—(१) पृथ्वीकायिक (२) अप्कायिक (३) तेजस्कायिक

શબ્દાર્થ:-(से) અથ (किं तं) શુ છે (एगिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) એકેન્દ્રિય સસારી જીવોની પ્રરૂપણા (एगिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) એક ઇંદ્રિયવાળા સસાર સમાપન્નક જીવોની પ્રજ્ઞાપના (पंच विहा) પાંચ પ્રકારની (पण्णत्ता) બતલાવી છે (तं जहा) તે આરીતે (पुढवीकाइया) પૃથ્વીકાયિક (आउकाइया) અપ્કાયિક (तेउकाइया) તેજસ્કાયિક (वाउकाइया) વાયુકાયિક (वणस्सइकाइया) વનસ્પતિકાયિક ॥ સૂ ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—હવે એકેન્દ્રિય સંસારી જીવોના ભેદોની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે—

એકેન્દ્રિય સસારી જીવોની પ્રરૂપણા કેટલા પ્રકારની છે ?

ભગવાનશ્રી ઉત્તર આપે છે—એકેન્દ્રિય સસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રરૂપણા પાંચ પ્રકારની છે કેમકે એકેન્દ્રિય જીવ પાચ પ્રકારના છે ને પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—(૧) પૃથ્વીકાયિક, (૨) અપ્કાયિક, (૩) તેજસ્કાયિક, (૪) વાયુ-

'तं जहा' तद्यथा 'पुढवीकाइया, आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सइ-काइया' पृथिवीकायिकाः१, अप्कायिकाः तेजस्कायिकाः, वायुकायिकाः, वनस्पतिकायिकाश्च, तत्र पृथिवीकायः-शरीरं येषां ते पृथिवीकायाः, तएव पृथिवीकायिकाः स्वार्थे इकक्प्रत्ययः, आपः कायः शरीरं येषां ते अप्कायाः, त एव अप्कायिकाः, तेजः-अग्निः, तदेव कायः-शरीरं येषां ते तेजस्कायाः त एव तेजस्कायिकाः, वायुः पवन एव कायः-शरीरं येषां ते वायुकायाः त एव वायुकायिकाः, वनस्पतिः-तरुगुल्मलतादिरूपः कायः-शरीरं येषां ते वनस्पतिकायाः, त एव वनस्पतिकायिका इति, अत्र पृथिव्याः सर्वभूताधारत्वेन तत्का-

---

(४) वायुकायिक और (५) वनस्पतिकायिक ॥१३॥

पृथिवी जिन जीवों का शरीर है वे पृथ्वीकाय अथवा पृथिवीकायिक हैं। यहां स्वार्थ में 'इक्' प्रत्यय हुआ है। इसी प्रकार अप् (जल) जिनका शरीर है वे अप्कायिक, तेजस् अर्थात् अग्नि जिनका शरीर है वे तेजस्कायिक, वायु जिनका शरीर है वे वायुकायिक और वृक्ष, लता, गुल्म आदि वनस्पति जिनका शरीर है वे वनस्पतिकायिक कहे गए हैं।

पृथ्वी समस्त भूतों का आधार है, इस कारण सबसे पहले पृथ्वी कायिकों का निर्देश किया गया है। तदन्तर अप्कायिकों का उल्लेख किया है, क्यों कि वे पृथ्वी पर स्थित हैं अप्कायिक जीव तेजस्कायिक जीवों के विरोधी हैं, अतः अप्कायिकों के पश्चात् तेजस्कायिकों का ग्रहण किया गया है। वायु के सम्पर्क से तेज की वृद्धि देखी जाती है, इस कारण उनके बाद वायुकाय को गिनाया है। वायु में व्यक्त रूप नहीं

કાયિક અને વનસ્પતિ કાયિક.

પૃથિવી જે જીવોનું શરીર છે તેઓ પૃથ્વીકાય અથવા પૃથિવીકાયિક છે. આહીં સ્વાર્થમાં 'इक्' પ્રત્યય થયો છે. એજ રીતે અપૂ (જલ) જેનું શરીર છે તેઓ અપ્કાયિક, તેજસકાયિક અર્થાત્ અગ્નિ જેનું શરીર છે તેઓ તેજસ્કાયિક, વાયુ જેમના શરીર છે તેઓ વાયુ કાયિક અને વૃક્ષ. લતા ગુલ્મ વિગેરે વનસ્પતિ જેઓના શરીર છે તેઓ વનસ્પતિકાયિક કહેલાં છે.

પૃથ્વી સમસ્ત ભૂતોનો આધાર છે, એ કારણે બધાથી પહેલા પૃથિવી કાયિકોનો નિર્દેશ કરાયો છે. તદનન્તર અપ્કાયિકોનો, ઉલ્લેખ કર્યો છે કેમકે તેઓ પૃથ્વી પર રહેલાં છે અપ્કાયિક જીવ તેજસ્કાયિક જીવોના વિરોધી છે. તેથી અપ્કાયિકોના પછી તેજસ્કાયિકોનું ગ્રહણ કરાયું છે. વાયુના સમ્પર્કથી તેજની વૃદ્ધિ જોવામા આવે છે, એ કારણે તેના પછી વાયુકાયને ગણાવ્યા છે.

यिकानां प्रथममुपादानं कृतम्, तदनन्तरम् अप्कायिकानां तत्प्रतिष्ठितत्वात्, उपादानम्, तेषाञ्च तेजः प्रतिपक्षभूतत्वेन तदनन्तरं तेजस्कायिकानामुपादानम्, तेजसश्च वायुसम्पर्केण प्रवृद्धिदर्शनात्, तदनन्तरं वायुकायिकग्रहणम्, दूरस्थस्य च वायोः तरुशाखादि कम्पनेन लक्ष्यमाणत्वात् तदनन्तरं वनस्पतिकायिकोपादानं बोध्यम् ॥सू० १३॥

मूलम्–से किं तं पुढविकाइया ? पुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–सुहुमपुढविकाइया य१ बायरपुढविकाइया य२। से किं तं सुहुमपुढविकाइया ? सुहुमपुढविकाइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा–पज्जत्तगसुहुमपुढविकाइया य१, अपज्जत्तगसुहुमपुढविकाइया य२। से त्तं सुहुमपुढविकाइया।

से किं तं बायरपुढविकाइया ? बायरपुढविकाइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा–सण्ह बायरपुढविकाइया य१, खरबायरपुढविकाइया य२।

से किं तं सण्हबायरपुढविकाइया ? सण्हबायरपुढविकाइया सत्तविहा पन्नत्ता, तं जहा–किण्हमत्तिया१, नीलमत्तिया२, लोहियमत्तिया३, हालिद्दमत्तिया४, सुक्किल्लमत्तिया५, पांडुमत्तिया६, पणगमत्तिया७, से त्तं सण्हबायरपुढविकाइया।

से किं तं खरबायरपुढविकाइया ? खरबायरपुढविकाइया अणेगविहा पन्नत्ता, तं जहा–पुढवी[१] य सक्करा[२] बालुया[३] य उवले[४] सिला[५] य लोणूसे[६]। अयतंब तउयसीसय रुप्पसुवन्ने[१३] य वइरेय[१४]॥१॥ हरियाले[१५] हिंगुलए[१६] मणोसिला[१७] सास–गंजण–पवाले[२०]। अब्भपडलब्भ वालुं[२२] य, बायरकाए मणिविहाणा ॥२॥ गोमेज्जए[२३] य

होने से वृक्ष की शाखा आदि के हिलने से उनका अनुमान किया जाता है, अतएव वायुकाय के बाद वनस्पतिकाय का निर्देश किया है ॥१३॥

વાયુમાં વ્યક્ત રૂપ ન હોવાથી વૃક્ષની ડાળી વિગેરે હલવાથી તેનુ અનુમાન કરાય છે, તેથીજ વાયુકાયના પછી વનસ્પતિકાયને। નિર્દેશ કર્યો છે. ॥ સૂ. ૧૩ ॥

रयए[24], अंके[25] फलिहे[26] य लोहियक्खे[27] य, मरगय–मसारगल्ले[29], भुयमोयग[30] इंदनीले[31] य ॥३॥ चंदण[32] गेरुय[33] हंसगब्भे[34] पुलए[35] सोगंधिए[36] य बोद्धव्वे। चंदप्पभे[37] वेरुलिए[38], जलकंते[39] सूरकंते य ॥४।

जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तं जहा –पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य। तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता। तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एतेसिं वन्नादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं, संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्ता वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा। से त्तं खरबायरपुढविकाइया। से त्तं बायरपुढविकाइया से त्तं पुढविकाइया ॥सू० १४॥

छाया—अथ के ते पृथिवीकायिकाः? पृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च, बादरपृथिवीकायिकाश्च। अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः? सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तक सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च, अपर्याप्तक सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च, ते एते सूक्ष्मपृथिवीका-

शब्दार्थ–(से) अथ (किं तं) क्या है (पुढविकाइया) पृथ्वीकायिक? (दुविहा) पृथ्वीकायिक दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सुहुमपुढविकाइया) सूक्ष्म पृथ्वीकायिक (य) और (बायरपुढविकाइया) बादरपृथ्वीकायिक (य) और (से किं तं सुहुमपुढवीकाइया) सूक्ष्मपृथ्वीकायिक क्या हैं? (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (पज्जत्तगसुहुमपुढविकाइया य) पर्याप्त सूक्ष्मपृथ्वीकायिक और (अपज्जत्तगसुहुमपुढविकाइया य) अपर्याप्त सूक्ष्मपृथ्वीकायिक

શબ્દાર્થ–(से) અથ (किं तं) શું છે. (पुढविकाइया) પૃથ્વીકાયિક (पुढविकाइया) પૃથ્વીકાયિકજીવો (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (सुहुमपुढविकाइया) સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક (य) અને (बायरपुढविकाइया) બાદર પૃથ્વીકાયિક (य) અને

(से किं तं सुहुमपुढविकाइया) સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક કેટલા પ્રકારનાં છે? (सुहुमपुढविकाइया) સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (पज्जत्तगसुहुमपुढविकाइया) પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયિક (अपज्जत्तगसुहुमपुढविकाइया य) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક (से त्तं सुहुमपुढविकाइया) આ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકની પ્રજ્ઞાપના થઇ.

यिकाः। अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः? बादरपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाश्च, खरबादरपृथिवीकायिकाश्च। अथ के ते श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः? श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–कृष्णमृत्तिका१, नीलमृत्तिका२, लोहितमृत्तिका३, हारिद्रमृत्तिका४, शुक्लमृत्तिका५, पाण्डुमृत्तिका६, पनकमृत्तिका७। ते एते श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिका। अथ के ते खरबादरपृथिवीकायिकाः? खरबादरपृथिवी-

---

(से त्तं सुहुमपुढविकाइया) ये सूक्ष्मपृथ्वीकायिक की प्रज्ञापना हुई।

(से किं तं बायरपुढविकाइया) बादर पृथ्वीकायिक जीव कितने प्रकार के हैं? (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सण्हबायरपुढविकाइया य) श्लक्ष्ण–चिकने बादर पृथ्वीकायिक (खरबायरपुढविकाइया य) खरबादर पृथ्वीकायिक

(से किं तं सण्हबायरपुढविकाइया) श्लक्ष्णबादरपृथ्वीकायिक कितने प्रकार के हैं? (सत्तविहा) वे सात प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (किण्हमट्टिया) काली मिट्टी (नीलमट्टिया) नीली मिट्टी (लोहियमट्टिया) लाल मिट्टी (हालिद्दमट्टिया) पीली मिट्टी (सुक्किल्लमट्टिया) सफेद मिट्टी (पांडुमट्टिया) पाण्डु वर्ण की मिट्टी (पणगमट्टिया) पनकमिट्टी (से त्तं सण्हबायर पुढविकाइया) यह श्लक्ष्ण बादर पृथ्वीकाय की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं खरबायरपुढविकाइया) खरबादर पृथ्वीकायिक जीव कितने प्रकार के हैं (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं

(से किं तं बायरपुढविकाइया) હવે બાદર પૃથ્વીકાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (बायरपुढवीकाइया) બાદર પૃથ્વીકાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (सण्ह बादरपुडवीकाइया य) શ્લક્ષ્ણ–ચિકણા બાદર પૃથ્વીકાયિક (खरबायरपुढविकाइया य) ખર બાદર પૃથ્વીકાયિક

(से किं तं सण्हबायरपुढविकाइया) શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીકાયિક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? શ્લક્ષ્ણ બાદરપૃથ્વિકાયિક (सत्तविहा) સાત પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે (किण्हमत्तियो) કાળી માટી (नीलमत्तिया) વાદળી માટી (लोहियमट्टिया) લાલ માટી (हालिद्दमट्टिया) પીળી માટી (सुक्किल्लमट्टिया) સફેદ માટી (पांडुमट्टिया) પાંડુ રંગની માટી (पणगमट्टिया) પનક માટી (से तं सण्ह बायरपुढविकाइया) આ શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીકાયિકની પ્રરૂપણા થઈ.

(से किं तं खरवायरपुढविकाइया) હે ભગવન્ ખરબાદરપૃથ્વીકાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (खरवायरपुढवीकाइया) ખર બાદર પૃથ્વીકાયિક (अणेगविहा)

कायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पृथिवी च१ शर्करा२ वालुका च३ उपलः४ शिला च५ लवणम्६ ऊष७। अय८ स्ताम्रं९ त्रपुकं१० सीलकं११ रूप्यं१२ सुवर्णं च१३ वज्रश्च१४ ॥२॥ हरितालः१५ हिङ्गुलकं१६ मनः शिला१७ सासकाञ्जनप्रवालानि२०। अभ्रपटलम्२१ अभ्रवालुका२२ बादरकाये मणिविधानानि८॥२॥ गोमेद्यकं च२३ रुचकः२४ अङ्कः२५ स्फटिकश्च२६ लोहिताक्षश्च२७। मरकतो२८ मसारगल्लो२९ भुजमोचकः३० इन्द्रनीलश्च३१॥३। चन्दनगौरिकश्च३३ हंसगर्भः३४ पुलकः३५ सौगन्धिकश्च३६ चन्द्रप्रभो३७ वैडूर्यो३८ जल-

(तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पुढवी य) पृथ्वी (सक्करा) शर्करा–रेत (बालुया य) और बालू (उवले) उपल–पाषाण (सिला य) शिला (अय) लोहा (तंब) तांबा (तउय) रांगा (सीसम) सीसा (रुप्प) चांदी (सुवन्ने य) सोना (वइरे य) वज्र–हीरा ॥१॥

(हरियाले) हडताल (हिंगुलए) हींगलू (मणोसिला) मैनसिल (सासग) पारा (अंजण) अंजन (पवाले) प्रवाल–मूंगा (अब्भपटल) अभ्रपटल (अब्भवालुय) अभ्रवालुका (बायरकाए) बादर काय में (मणिविहाणा) मणियों के भेद ॥२॥

(गोमेज्जए य) गोमेद रत्न (रुयए) रुचक रत्न (अंक) अंक रत्न (फलिहे य) स्फटिक रत्न (लोहियक्खे य) लोहिताक्ष रत्न (मरगय) मरकत रत्न (मसारगल्ले) मसारगल्ल रत्न (भुयमोयग) भुजमोचक रत्न (इंदनीले य) इन्द्रनील रत्न ॥३॥

(चंदण) चन्दन रत्न (गेरुय) गैरिक रत्न (हंसगब्भ) हंसगर्भ

અનેક પ્રકારના (पन्नत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારના છે (पुढवीय) પૃથ્વી (सक्करा) શર્કરા–રેત (वालुयाय) અને વાળું (उवले) ઉપલ–પાષાણ (सिला) શિલા (अय) લોઢું (तंव) તાંબુ (तउय) રાંગા કલાઈ (सीसय) સીસુ (रुप्प) ચાંદી (सुवन्नेय) સોનું (वइरेय) વજ્ર–હીરો ॥ ૧ ॥ (हरियाल) હડતાલ (हिंगुलए) હિંગળો (मणोसिला) મનઃશિલા (सासग) પારો (अंजण) આંજણ (पवाले) પ્રવાલ પરવાળાં (अब्भपटल) અભ્રપટલ (अब्भवालुय) અભ્રવાલુકા (वायरकाए) બાદર કાયમાં (मणिविहाणा) મણિઓના ભેદ. ॥ ૨ ॥

(गोमेज्जएय) ગોમેદ રત્ન (रुयग) રૂચકરત્ન (अंक) અંક રત્ન (फलिहेय) સ્ફટિક રત્ન (लोहियक्खेच) લોહિતાક્ષ રત્ન (मरगय) મરકત મણિ (मसारगल्ले) મસાર ગલ્લ રત્ન (सुयमोयग) ભુજ મોચક રત્ન (इंदनीले य) ઇન્દ્ર નીલ રત્ન

(चंदण) ચન્દન રત્ન (गेरुय) ગેરૂ–ગૈરિક રત્ન (हंसगव्भ) હંસગર્ભ (पुलए) પુલાક રત્ન (सोगंधिएय) સૌગંધિક રત્ન (वोद्धव्वे) જાણવા જોઈએ.

कान्तः ३९ सूर्यकान्तश्च४० ॥४॥ ये चान्ये तथा प्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च । तत्र खलु ये ते अपर्याप्तका स्ते खलु असंप्राप्ताः । तत्र खलु ये ते पर्याप्तकाः, एतेषां वर्णादेशेन गन्धादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशो विधानानि, संख्येयानि योनिप्रमुखशतसहस्राणि, पर्याप्तकनिश्रया अपर्याप्तका व्युत्क्रामन्ति, यत्र एक स्तत्र नियमात् असंख्येयाः । ते एते खरबादरपृथिवीकायिकाः । ते एते बादरपृथिवीकायिकाः । ते एते पृथिवीकायिकाः ॥सू० १४॥

(पुलए) पुलक रत्न (सोगंधिए य) सौगंधिक रत्न (बोद्धव्वे) जानना चाहिए (चंदप्पभ) चन्द्रप्रभ रत्न (वेरुलिए) वैडूर्य रत्न (जलकंते) जलकान्त रत्न (सूरकंते य) सूरकान्त रत्न । ॥४॥

(जे यावन्ने) और भी जो (तहप्पगारा) उसी प्रकार के (ते) वे (समासओ) संक्षेप से (दुविहा) दो तरह के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पज्जत्तगा य) पर्याप्तक (अपज्जत्तगा य) और अपर्याप्त। (तत्थ) उनमें से (णं) वाक्यालंकार (जे ते अपज्जत्तगा) जो अपर्याप्त हैं (से णं) वे (असंपत्ता) प्राप्त नहीं (तत्थणं) उनमें से (जे ते पज्जत्तगा) जो पर्याप्त हैं (एएसिं) इनके (वन्नादेसेणं) रंग की अपेक्षा (गंधादेसेणं) गंध की अपेक्षा से (रसादेसेणं) रस की अपेक्षा से (फासादेसेणं) स्पर्श की अपेक्षा से (सहस्सग्गसो) हजारों (विहाणाइं) भेद हैं (संखेज्जाइं) संख्यात (जोणियप्पमुहसयसहस्साइं) लाखों योनि हैं (पज्जत्तग निस्साए) पर्याप्त के सहारे (अपज्जत्ता) अपर्याप्त (वक्कमंति) उत्पन्न

(चंदप्पभ) ચન્દ્રપ્રભ રત્ન (वेरुलिए) વૈડૂર્યમણિ (जलकंते) જલકાન્ત રત્ન (सूरकंतेय) સૂર્યકાન્ત રત્ન ॥ ૪ ॥

(जे यावन्ने) અને બીજા પણ (तहप्पगारा) એવા પ્રકારના (ते) તેઓ (समासओ) સંક્ષેપથી (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) આ રીતે (पज्जत्तगा य) પર્યાપ્તક (अपज्जत्तगा य) અને અપર્યાપ્ત

(तत्थ) તેઓમાથી (णं) વાક્યાલંકાર (जे ते अपज्जत्तगा) જે અપર્યાપ્ત છે (से णं) તેઓ (असंपत्ता) પ્રાપ્ત નથી (तत्थणं) તેઓમાંથી (जे ते पज्जत्तगा) જેઓ પ્રર્યાપ્ત છે.

(एएसि) એઓના (वन्नादेसेणं) રંગની અપેક્ષાએ (गंधादेसेणं) ગંધની અપેક્ષાએ (रसादेसेण) રસની અપેક્ષાએ (फासादेसेण) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (सहस्सग्गसो) હજારો (विहाणाई) ભેદ છે (संखेज्जई) સંખ્યાત (जोणियप्पमुयसयसहस्साइं) લાખો યેનિ છે (पज्जत्तगनिस्साए) પર્યાપ્તના આશ્રયે (अपज्जत्ता) અપર્યાપ્ત (वक्कमंति) ઉત્પન્ન થાય છે (जत्थ) જ્યાં (एगे) એક (तत्थ) ત્યાં (नियमा) નિયમથી (असंखेज्जा) અસંખ્ય સમજવા.

टीका—अथ पृथिवीकायिकतत्त्वं जिज्ञासमानः पृच्छति–'से किं तं पुढविकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधाः पृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? कथिताः? भगवानाह–'पुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता' पृथिवीकायिकाः द्विविधाः–द्विप्रकाराः प्रज्ञप्ताः–उक्ताः 'तं जहा–सुहुमपुढविकाइया य, बायरपुढविकाइया य' तद्यथा–सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च बादरपृथिवीकायिकाश्च, तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः, सूक्ष्माश्च ते पृथिवीकायिकाश्चेति सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, बादरनामकर्मोदयाद् बादराः, बादराश्च ते पृथिवीकायिकाः–बादरपृथिवीकायिकाः, एतयोश्च सूक्ष्मबादरत्वयोः कर्मोदयजन्यत्वेन बदरामलकयोरिव नापेक्षिकत्वं चकारद्वयन्तु–

होते हैं (जत्थ) जहां (एगो) एक (तत्थ) वहां (नियमा) नियम से (असंखेज्जा) असंख्यात ।

(से त्तं खरबायरपुढविकाइया) यह खरबादरपृथ्वीकायिकों की प्रज्ञापना हुई (से त्तं बायरपुढविकाइया) बादरपृथ्वीकायिकों की प्रज्ञापना हुई (से त्तं पुढविकाइया) यह पृथ्वीकायिकों की प्रज्ञापना हुई ॥१४॥

टीकार्थ–अब शिष्य पृथ्वीकायिक जीवों के विषय में जिज्ञासा करता हुआ प्रश्न करता है–पृथ्वीकायिक जीव कितने प्रकार के कहे हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–पृथिवीकायिक जीव दो प्रकार के कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं–सूक्ष्मपृथिवीकायिक और बादर पृथिवीकायिक। जिन जीवों को सूक्ष्मनामकर्म का उदय हो वे सूक्ष्म कहलाते हैं। ऐसे पृथिवीकायिक जीव सूक्ष्मपृथिवीकायिक हैं। जिनको बादरनामकर्म का उदय हो वे बादर कहलाते हैं। ऐसे पृथिवीकायिक बादरपृथिवीकायिक कहे गये हैं। बेर और आंवले में जैसी सूक्ष्मता और बादरता है, वैसी

(से त्तं खरबायरपुढवविकाइया) આ ખર બાદર પૃથ્વીકાયિકોની પ્રજ્ઞપના થઇ (से त्तं बायरपुढविकाइया) બાદર પૃથ્વીકાયિકોની પ્રજ્ઞાપના થઈ (से त्तं पुढविकाइया) આ પૃથ્વીકાયિક જીવોની પ્રજ્ઞાપના થઇ. ॥ સૂ. ૧૪ ॥

ટીકાર્થ–હવે શિષ્ય પૃથ્વી કાયિક જીવોના વિષયમાં જીજ્ઞાસા કરીને પ્રશ્ન કરે છે–પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–પૃથ્વી કાયિક જીવ બે પ્રકારના કહેલા છે. તેઓ આ પ્રકારે છે.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિક. જે જીવોનો સૂક્ષ્મ નામ કર્મનો ઉદય થાય તેઓ સૂક્ષ્મ કહેવાય છે. એવા પૃથ્વીકાયિક જીવ સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક છે. જેમને બાદર નામ કર્મનો ઉદય હોય તેઓ બાદર કહેવાય છે. એવા પૃથ્વીકાયિક બાદર પૃથ્વીકાયિક કહેવાય છે.

क्रमशः स्वगतपर्याप्तापर्याप्तभेदसूचकं, शर्करावालुकादि भेदसूचकश्च बोध्यम्, तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः समुद्गकपर्याप्तप्रक्षिप्त गन्धावयववत् सकललोकव्यापिनो भवन्ति, बादरपृथिवीकायिकास्तु प्रतिनियत देशस्थायिनो लोकैकदेशे भवन्ति, तेषां प्रतिनियतदेशस्थायित्वञ्चाग्रे द्वितीयपदे प्रकाशयिष्यते, अथ सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां स्वरूपं प्ररूपयितुं पृच्छति-'से किं तं सुहुमपुढविकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते-कतिविधाः, सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'सुहुम-

आपेक्षिक सूक्ष्मता और बादरता अर्थात् सापेक्ष छोटापन और बडापन यहां नहीं समझना चाहिए, यह तो कर्मोदय के निमित्त से ही समझना चाहिए। दो जगह य (च) का जो प्रयोग किया है, वह इस तथ्य को प्रकट करता है कि इन सूक्ष्म और बादर के भी अनेक अवान्तर भेद हैं, जैसे पर्याप्त, अपर्याप्त आदि। ये शर्करा और वालुका आदि उपभेदों के भी सूचक हैं।

सूक्ष्म-पृथिवीकायिक जीव सम्पूर्ण लोक में ऐसे भरे हुए हैं जैसे किसी पेटी में गंध द्रव्य डाल देने पर उसमें सर्वत्र सुगंध व्याप जाती है। बादर पृथ्वीकायिक नियत नियत जगहों पर, लोकाकाश के एक भाग में होते हैं। उनका नियत जगहों में होना आगे द्वितीय पद में बतलाया जाएगा।

अब सूक्ष्म पृथिवीकायिक जीवों की प्ररूपणा की जाती है-

सूक्ष्मपृथिवीकायिकजीव कितने प्रकार के हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव दो प्रकार के होते हैं-पर्याप्त और अपर्याप्त।

બોર અને આંબળામા જેવી સૂક્ષ્મતા અને બાદરતા છે. એવી અપેક્ષિક સૂક્ષ્મતા અને બાદરતા છે. એવું અર્થાત્ સાપેક્ષ નાનાપણુ અને મોટાપણું આહીં ન સમજવું જોઈએ, આતો કર્મોદયના નિમિત્તથી જ સમજવું જોઈએ, બે જગ્યાએ (य-च) નો પ્રયોગ કરાયો છે, તે આવા તથ્યને પ્રગટ કરે છે કે આ સૂક્ષ્મ બાદરના પણ અનેક અવાન્તર ભેદ છે, જેમકે પર્યાપ્ત. અપર્યાપ્ત વિગેરે. આ શર્કરા અને વાલુકા આદિ ઉપભેદોના પણ સૂચક છે.

સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવ સંપૂર્ણ લોકમા એવા ભરેલા છે કે જેમ કોઈ પેટીમાં ગંધ દ્રવ્ય નાખવાથી તેમા બધે સુગંધ ફેલાઈ જાય છે. બાદર પૃથ્વીકાયિક ચોક્કસ ચોક્કસ જગ્યાઓ પર, લોકાકાશના એક ભાગમાં હોય છે. તેઓનું ચોક્કસ જગ્યાઓમા થવુ તે આગળ દ્વિતીય પદમા બતાવાવામાં આવશે.

હવે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોની પ્રરૂપણા કરાય છે.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ? શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક બે પ્રકારના હોય છે-પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પર્યાપ્તિયોનું

पुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता' सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः द्विविधाः-द्विप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-पज्जत्तसुहुमपुढविकाइया य, अपज्जत्तसुहुमपुढविकाइया य' तद्यथा-पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च, अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च, तत्र वक्ष्यमाणस्वरूपाः पर्याप्तयो विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः, 'अभ्रादिभ्यः' इतिमत्वर्थीयोऽप्रत्ययः, पर्याप्ता एव पर्याप्तकाः, ते च ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्चेति पर्याप्तकसूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, चकारेण लब्धिपर्याप्तकरणपर्याप्तरूपस्वगतभेदद्वयं सूच्यते, ये तु स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकलास्ते अपर्याप्ताः, अपर्याप्ताश्च ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्चेति अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाः, द्वितीयचकारेण करणलब्धिनिबन्धनस्वगतभेदद्वयं सूच्यन्ते, तथाहि-द्विविधाः अपर्याप्ताः सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः-लब्ध्या करणैश्च, तत्र ये अपर्याप्तका एव सन्तो म्रियन्ते ते लब्धपर्याप्तकाः, ये तु करणानि-शरीरेन्द्रियादीनि न सम्प्रति निर्वर्तयन्ति, अपि तु अव-

पर्याप्तियों का स्वरूप आगे कहा जाएगा। वे पर्याप्तियां जिनकी पूर्ण हो चुकी हों वे पर्याप्त कहलाते हैं। यहां 'अभ्रादिभ्य' इस सूत्र से मतुप् अर्थ में 'अ' प्रत्यय हुआ है। पर्याप्त को ही पर्याप्तक कहते हैं। यहां भी जो 'य' अव्यय का प्रयोग किया है, वह पर्याप्त के लब्धिपर्याप्त और करणपर्याप्त, इन भेदों को सूचित करता है। जो जीव अपने योग्य पर्याप्तियां पूरी न कर चुके हों वे अपर्याप्त कहलाते हैं। ऐसे सूक्ष्मपृथिवीकायिक जीव अपर्याप्त सूक्ष्मपृथिवीकायिक कहे गए हैं। यहां भी 'य' अव्यय का प्रयोग इस बात का सूचक है कि अपर्याप्त भी दो प्रकार के होते हैं-लब्धि से अपर्याप्त और करण से अपर्याप्त। जो जीव अपर्याप्त रह कर ही मर जाते हैं वे लब्धि अपर्याप्त हैं। जिनकी पर्याप्तियां अभी पूरी न हुई हैं किन्तु पूरी होंगी वे करण-अपर्याप्त कहलाते हैं।

સ્વરૂપ આગળ કહેવામાં આવશે તે પર્યાપ્તિઓ (જેઓની પૂર્ણ થયેલ છે) તેઓ પર્યાપ્ત કહેવાય છે. અહીંયાં (अभ्रादिभ्य') એ સૂત્રથી (मतुप्) અર્થમાં अ પ્રત્યય થયો છે. પર્યાપ્તને જ પર્યાપ્તક કહે છે. અહીં પણ જે 'य' અવ્યયનો પ્રયોગ કર્યો છે તે પર્યાપ્તના લબ્ધિપર્યાપ્ત, અને કરણપર્યાપ્ત એ ભેદોનું સૂચન કરે છે, જે જીવો પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પુરી ન કરી ચુકયા હોય તેઓ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે.

આવા સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક કહેલા છે. અહીં પણ (य) અવ્યયનો પ્રયોગ એ વાતનો સૂચક છે કે અપર્યાપ્ત પણ બે પ્રકારના હોય છે-લબ્ધિથી અપર્યાપ્ત અને કરણથી અપર્યાપ્ત જે જીવો અપર્યાપ્ત રહીને જ મરી જાય છે તેઓ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત છે.

इयं निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्ता उच्यन्ते, अथ कस्तावत् पर्याप्तिपदार्थः ? इति चेदत्रोच्यते-आहारादि पुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुभूतः आत्मनः शक्तिविशेषः, एव पर्याप्तिः, सा च शक्तिविशेषरूपा पर्याप्तिः पुद्गलोपचयादुपजायते, एवञ्चैतदुक्तं भवति-उत्पत्तिदेशमागतेन प्रथमं ये गृहीताः पुद्गला स्तेषां तथाऽन्येषामपि प्रतिसमयं गृह्यमाणानां तत्सम्पर्केण तद्रूपतया जातानां यः शक्तिविशेषः आहारादिपुद्गलखलरसरूपताऽऽपादानहेतुः, यथा उदरान्तर्गतानां पुद्गलविशेषाणा माहारपुद्गलखलरसरूपतापरिणमनहेतुः शक्तिविशेषः, सा च पर्याप्तिः षोढा, आहारपर्याप्तिः, शरीरपर्याप्तिः, इन्द्रियपर्याप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः (उच्छ्वासपर्याप्तिः) भाषापर्याप्तिः, मनःपर्याप्तिश्च, तत्र यया पर्याप्त्या बाह्यमाहारं पर्यादाय खलरस-

अब प्रश्न यह है कि पर्याप्ति का अर्थ क्या है? इसका उत्तर यह है-पर्याप्ति आत्मा की वह विशिष्ट शक्ति है जिसके द्वारा आत्मा आहार शरीर आदि के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करता है और उन्हें आहार शरीर आदि के रूप में परिणत करता है। यह पर्याप्ति रूप शक्ति पुद्गलों के उपचय से उत्पन्न होती है। तात्पर्य यह है कि नवीन उत्पत्ति देश में आए हुए आत्मा ने पहले जिन पुद्गलों को ग्रहण किया तथा बाद में भी प्रतिक्षण जो पुद्गल ग्रहण किये जा रहे हैं और जो पूर्वगृहीत पुद्गलों के सम्पर्क से तद्रूप परिणत हो गए हैं, उनको आहार, शरीर, इन्द्रिय आदि के रूप में जिस शक्ति के द्वारा परिणत किया जाता है, उस शक्ति की पूर्णता पर्याप्ति कहलाती है। पर्याप्ति छह प्रकार की होती है-(१) आहारपर्याप्ति (२) शरीरपर्याप्ति (३) इन्द्रियपर्याप्ति (४) प्राणापानपर्याप्ति (५) भाषापर्याप्ति और (६) मनःपर्याप्ति।

જેઓની પર્યાપ્તિઓ હજુ પૂર્ણ નથી થઇ પણ પુરી થશે તેઓ કરણ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે. હવે પ્રશ્ન એ છે કે 'પર્યાપ્તિ' નો અર્થ શો છે?

તેનો ઉત્તર આ છે-પર્યાપ્તિ આત્માની એ વિશિષ્ટ શક્તિ છે કે જેના દ્વારા આત્મા આહાર શરીર આદિને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને તેઓને આહાર શરીર આદિના રૂપમાં પરિણત કરે છે. આ પર્યાપ્તિ રૂપ શક્તિ પુદ્ગલોના ઉપચયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે નવીન ઉત્પત્તિ દેશમાં આવેલા આત્માએ પહેલાં જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યાં અને પછી પણ જે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાઇ રહ્યાં હોય અને પૂર્વ ગ્રહીત પુદ્ગલોના સંપર્કથી તદ્રૂપ બની ગયાં છે તેઓના આહાર શરીર ઇન્દ્રિય વિગેરેના રૂપમા જે શક્તિ દ્વારા પરિણત કરવામા આવે છે, તે શક્તિની પૂર્ણતા પર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

પર્યાપ્તિ છ પ્રકારની હોય છે-(૧) આહારપર્યાપ્તિ (૨) શરીરપર્યાપ્તિ (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (૪) પ્રાણાપાન પર્યાપ્તિ (૫) ભાષાપર્યાપ્તિ અને (૬) મનઃપર્યાપ્તિ

रूपतया परिणमयति सा आहारपर्याप्तिः, यया पर्याप्त्या रसीभूतमाहारं रसासृग् मांसमेदोऽस्थि मज्जाशुक्रलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः, यया पर्याप्त्या धातुरूपतया परिणमितमाहारमिन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः, तथा च पञ्चानामिन्द्रियाणां प्रायोग्यान् पुद्गलान् पर्यादाय अनाभोगनिर्वर्तितेन वीर्येण तद्भावयनशक्तिरेव इन्द्रियपर्याप्तिरिति फलितम्, यया पुनः पर्याप्त्या उच्छ्वासप्रायोग्यान् पुद्गलान् पर्यादाय उच्छ्वासरूपतया परिणमय्य अवलम्ब्य च परित्यजति सा उच्छ्वासपर्याप्तिः, यया च पर्याप्त्या भाषा-

जिस शक्ति के द्वारा जीव बाह्य आहार को ग्रहण करके खल और रस के रूप में परिणत करता है, वह आहार पर्याप्ति कहलाती है। जिस शक्ति के द्वारा रस रूप परिणत पुद्गलों को रस, रक्त, मांस, मेद, हड्डी, मज्जा और शुक्र–इन सातधातुओं के रूप में परिगत किया जाता है, वह शरीरपर्याप्ति है जिस शक्ति के द्वारा धातु रूप परिणत पुद्गल इन्द्रियों के रूप में पलटते हैं उसे इन्द्रियपर्याप्ति कहते हैं। फलितार्थ यह है कि पांच इन्द्रियों के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके अनाभोग निर्वर्तित (अनजान में ही उत्पादित) वीर्य के द्वारा इन्द्रिय के रूप में परिणत करने वाली शक्ति इन्द्रियपर्याप्ति कहलाती है। जिस शक्ति के द्वारा उच्छ्वास के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके और उन्हें उच्छ्वास रूप में परिणत करके एवं आलम्बन करके किया जाता है, उस

જે શક્તિ દ્વારા જીવ બાહ્ય આહારને ગ્રહણ કરીને ખળ અને રસના રૂપમાં ફેરવે છે, તે આહાર પર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

જે શકિત દ્વારા જીવ બાહ્ય આહારને ગ્રહણ કરીને ખલ અને રસ રૂપે પરિણમાવે છે. તે આહાર પર્યાપ્તિ કહેવાય છે, જે શકિત દ્વારા રસ રૂપ પરિણત પુદ્ગલોને રસ, લોહી, માંસ, મેદ, હાડકાં, મજ્જા અને શુક્ર–આ સાત ધાતુઓના રૂપમાં ફેરફાર થાય છે. તે શરીરપર્યાપ્તિ છે.

જે શકિત દ્વારા ધાતુરૂપે પરિણત પુદ્ગલ ઇન્દ્રિયોના રૂપમા પલટાવે છે તેને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ કહે છે,

સારાંશ એ છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને અનાભોગ નિર્વર્તિત (અજાણમાં જ ઉત્પન્ન કરેલા) વીર્ય દ્વારા ઇન્દ્રિયના રૂપમાં પરિણત કરવા વાળી જે શકિત તે ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

જે શકિતદ્વારા ઉચ્છવાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને, અને તેઓને ઉચ્છ્વાસના રૂપમાં પલટાવીને અને આલબન કરીને ત્યાગ કરાય છે તે શકિત ઉચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

प्रायोग्यान् पुद्गलान् पर्यादाय भाषात्वेन परिणमय्य अवलम्ब्य च परित्यजति सा भाषापर्याप्तिः, यया पुनः पर्याप्त्या मनःप्रायोग्यान् पुद्गलान् पर्यादाय मनस्त्वेन परिणमय्य अवलम्ब्य च परित्यजति सा मनःपर्याप्तिः, एताश्च पर्याप्तयो यथा क्रममेकेन्द्रियाणां संज्ञिवर्जितानां द्वीन्द्रियादीनां संज्ञिनां चतुःपञ्चषट्संख्यका भवन्ति, तथाचोक्तम् प्रज्ञापनामूलटीकायाम्–'एकेन्द्रियाणां चतस्रो विकलेन्द्रियाणां पञ्च संज्ञिनां षट्' इति, एताश्च सर्वा अपि उत्पत्तिसमये एव यथायथं युग-

शक्ति को उच्छ्वास पर्याप्ति कहते हैं। जिस शक्ति से भाषा के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके उनको भाषा के रूप में परिणत करके एवं आलंबन करके त्यागा जाता है, वह शक्ति भाषापर्याप्ति कहलाती है। जिस शक्ति के द्वारा मन के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके और उन्हें मन के रूप में परिणत करके एवं आलंबन करके त्यागा जाता है, वह शक्ति मनःपर्याप्ति कहलाती है। इन छह पर्याप्तियों में से एकेन्द्रिय जीव में चार, द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और असंज्ञी पंचेन्द्रिय में पांच तथा संज्ञी पंचेन्द्रिय में छहों पाई जाती हैं। प्रज्ञापनासूत्र की मूलटीका में कहा है–'एकेन्द्रियों में चार, विकलेन्द्रियों में पांच और संज्ञी जीवों में छह पर्याप्तियां होती हैं।'

जब जीव नया जन्म ग्रहण करता है तो जिस जीवों में जितनी पर्याप्तियों का संभव हैं, उन सभी को वह एक साथ निष्पन्न करना प्रारंभ कर देता है, मगर उनकी पूर्त्ति क्रम से होती है। क्रम इस

જે શક્તિથી ભાષાને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તેઓને ભાષાના રૂપમાં પલટાવીને અને આલંબન કરીને ત્યાગ કરાય છે. તે શક્તિ ભાષા પર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

જે શકિત દ્વારા મનને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને અને તેઓને મનના રૂપમા પલટાવીને અને આધાર આપીને ત્યાગ કરાય છે. તે શકિત મનઃપર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

આ છ પર્યાપ્તિઓમાંથી એકેન્દ્રિય જીવમાં ચાર, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં પાંચ તથા સંજ્ઞી પચેન્દ્રિયમાં છએ મળી આવે છે.

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રની મૂળ ટીકામા કહ્યુ છે–એકેન્દ્રિયમાં ચાર, વિકલેન્દ્રિયોમાં પાંચ અને સંજ્ઞી જીવોમાં છ પર્યાપ્તિયો હોય છે.

જ્યારે જીવ નવો જન્મ ગ્રહણ કરે છે તો જે જીવમાં જેટલી પર્યાપ્તિઓ સંભવે છે, તે બધાને તે એકી સાથે નિષ્પન્ન કરી દેવાનો આરંભ કરી દે છે. પરન્તુ તેઓની પૂર્તિ ક્રમથી જ થાય છે.

पन्निष्पादयितुमारभ्यन्ते, क्रमेण च निष्ठामुपयान्ति, तथाहि–प्रथममाहारपर्याप्ति स्तदनन्तरं शरीरपर्याप्ति स्तदनन्तरम् इन्द्रियपर्याप्ति स्तदनन्तरमुच्छ्वासपर्याप्तिः, तदनन्तरं भाषापर्याप्तिः, तदनन्तरं मनःपर्याप्तिः, तत्राहारपर्याप्तिश्च प्रथमसमय एव निष्पद्यन्ते, शेषाः पुनः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेन कालेन, न चाहारपर्याप्तेः प्रथम समय एव निष्पत्तौ किं प्रमाणमिति वाच्यम्? आहारपदस्य द्वितीयोद्देशके–'आहारपज्जत्तिए अपज्जत्तएणं भंते! किं आहारए अणाहारए? गोयमा! नो आहारए अणाहारए' इति सूत्रस्यैव प्रमाणत्वात्, 'आहारपर्याप्त्याऽपर्याप्तः खलु भदन्त! किम् आहारकः, अनाहारकः? गौतम! नो आहारकः अनाहारकः' इतिच्छाया, तस्मात् आहारपर्याप्त्याऽपर्याप्तो विग्रहगतावेवोपपद्यते, नोपपातक्षेत्र-

प्रकार है–सर्वप्रथम आहारपर्याप्ति, तत्पश्चात् शरीरपर्याप्ति, फिर इन्द्रियपर्याप्ति, तदनन्तर उच्छ्वासपर्याप्ति, उसके बाद भाषापर्याप्ति, और अन्त में मनःपर्याप्ति पूर्ण होती है।

आहारपर्याप्ति प्रथम समय में ही पूर्ण हो जाती है, शेषपर्याप्तियों के पूर्ण होने में प्रत्येक को अन्तर्मुहूर्त्त समय लगता है। मगर इन सभी की पूर्ति भी अन्तर्मुहूर्त्त काल में ही हो जाती है।

आहारपर्याप्ति की पूर्णता प्रथम समय में ही हो जाती है, इस विषय में क्या प्रमाण है? इसका उत्तर यह है–आहारपद के द्वितीय उद्देशक में कहा है–'जो जीव आहारपर्याप्ति से अपर्याप्त है, हे भगवन्? वह आहारक है या अनाहारक? गौतम! वह आहारक नहीं, अनाहारक है।' अनाहारक जीव विग्रह गति में ही हो सकता है,

ક્રમ આ રીતે છે–સર્વ પ્રથમ આહાર પર્યાપ્તિ, તાત્પશ્ચાત્ શરીર પર્યાપ્તિ અને પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ, ત્યાર બાદ ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિ, તેના પછી ભાષા પર્યાપ્તિ અને અન્તમાં મનઃપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે.

આહાર પર્યાપ્તિ પ્રથમ સમયમાંજ પૂર્ણ થઇ જાય છે, બાકીની પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ થવામાં દરેકને અન્તર્મુહૂર્ત સમય લાગે છે. પરન્તુ એ બધાની પૂર્તિ. પણ અન્તર્મુહૂર્ત કાળમાજ થઇ જાય છે.

આહાર પર્યાપ્તિની પૂર્ણતા પ્રથમ સમયમાંજ થઈ જાય છે. આ વિષયમાં શું પ્રમાણ છે?

તેનો ઉત્તર આ છે કે–આહાર પદના દ્વિતીય ઉદ્દેશકમાં કહ્યુ છે કે જે જીવ આહાર પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત છે હે ભગવાન–તે આહારક છે? કે અનાહારક છે? હે ગૌતમ તે આહારક નથી પણ અનાહારક છે.

અનાહારક જીવ વિગ્રહ ગતિમાજ હોઇ શકે છે. ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં આવ્યા પછી અનાહારક નથી રહેતો. જે જીવ ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં આવી ગયો તે પ્રથમ સમય.

मागतोऽपि, उत्पातक्षेत्रमागतस्य प्रथमसमय एवाहारकत्वात्, ततः एकसामयिकी आहारपर्याप्तिनिर्वृत्ति र्भवति, यदि तु उत्पादक्षेत्रमागतोऽपि आहारपर्याप्त्याऽपर्याप्तः स्यात् तदा उत्तरसूत्राकारः-'सिय आहारए सिय अणाहारए' इति भवेत्, यथा शरीरादि पर्याप्तिषु 'सिय आहारए सिय अणाहारए' इत्युत्तरसूत्रं भवति, सर्वासामपि पर्याप्तीनां परिसमाप्ति कालोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणोऽवसेयः, इत्याशयः।

अथ बादरपृथिवीकायिकान् प्ररूपयितुं पृच्छति-'से किं तं बायरपुढविकाइया ? 'से' अथ 'किं तं' के ते-कतिविधा इत्यर्थः, 'बायरपुढविकाइया ?' बादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'बायरपुढविकाइया दुविहा पण्णत्ता' बादरपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-'सण्हबायरपुढविकाइया य, खरबायरपुढविकाइयाय' तद्यथा-श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाश्च, खरबादरपृथिवी-

---

उत्पत्तिक्षेत्र में आने के पश्चात् अनाहारक नहीं रहता। जो जीव उत्पत्ति क्षेत्र में आ पहुंचा वह प्रथम समय में ही आहारक हो जाता इस कथन से सिद्ध होता है कि आहारपर्याप्ति की पूर्णता एक समय में ही हो जाती है। अगर उत्पत्तिक्षेत्र में आकर भी जीव आहारपर्याप्ति से अपर्याप्त रहता तो उत्तर सूत्र इस प्रकार होता-'गौतम! आहारक भी होता है और अनाहारक भी होता है।' जैसा कि शरीरपर्याप्ति आदि के उत्तर सूत्र में कहा है-'स्यात् आहारक भी होता है, स्यात् अनाहारक भी होता है।' इन सभी पर्याप्तियों का काल भी अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण ही है।

अब बादरपृथिवीकायिकों की प्ररूपणा करते हैं-बादर पृथिवीकायिक जीव कितने प्रकार के कहे गए हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-बादर पृथ्वीकायिक दो प्रकार के हैं। वे इस प्रकार हैं-श्लक्ष्ण बादर पृथिवी-

---

માજ આહારક બની જાય છે. આ કથનથી સાબિત થાય કે આહાર પર્યાપ્તિની પૂર્ણતા એક સમયમાંજ થઈ જાય છે. અગર ઉત્પત્તિ ક્ષેત્રમાં આવીને પણ જીવ આહાર પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત રહે તો ઉત્તર સૂત્ર આ પ્રકારે બને છે-'ગૌતમ, આહારક પણ હોય છે અને અનાહારક પણ હોય છે. જેમકે શરીર પર્યાપ્તિ આદિનો ઉત્તર સૂત્રમાં કહ્યો છે-કદાચિત્ આહારક પણ બને છે. કદાચિત અનાહારક પણ બને છે. આ બધી પર્યાપ્તિઓનો સમય પણ અન્તર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જ છે.

હવે બાદરપૃથ્વીકાયિકોની પ્રરૂપણા કરે છે-બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-બાદરપૃથ્વીકાયિક જીવો બે પ્રકારના છે. તેઓ આ રીતના છે-શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીકાયિક અને ખર બાદર પૃથ્વીકાયિક.

कायिकाश्च, तत्र श्लक्ष्णा–पिष्टलोष्टचूर्णसदृशीमृदुपृथिवी तद्रूपा जीवा अपि उपचारात् श्लक्ष्णा व्यपदिश्यन्ते ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्चेति श्लक्ष्ण बादरपृथिवीकायिकाः, अथवा–श्लक्ष्णा च सा बादरपृथिवीचेति श्लक्ष्णबादरपृथिवी, सा कायः शरीरं येषां ते श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायाः ते एव श्लक्ष्ण बादरपृथिवीकायिकाः चकारेण वक्ष्यमाणस्वगतानेकभेदाः सूच्यन्ते, खरानामपृथिवी सङ्घातविशेषं चापन्ना तदात्मका जीवा अपि उपचारात् खरास्ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्चेति खरबादरपृथिवी सा कायः–शरीरं येषां ते खरबादरपृथिवीकायाः, तएव खरबादरपृथिवीकायिकाः, चकारेण वक्ष्यमाण स्वगत–चत्वारिंशद्भेदाः सूच्यन्ते, अथ श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकभेदान् प्ररूपयितुं पृच्छति–'से किं तं

कायिक और खर बादर पृथिवीकायिक। आटे के समान मृदु पृथिवी श्लक्ष्ण कहलाती है। तद्रूप जीव भी उपचार से श्लक्ष्ण कहे गए हैं। ऐसे बादर पृथिवीकायिकों को श्लक्ष्ण–बादर पृथिवीकायिक कहते हैं। अथवा 'श्लक्ष्ण' यह पृथ्वी का विशेषण है। ऐसी बादर पृथ्वी जिन जीवों का शरीर हो वे श्लक्ष्ण बादर पृथ्वीकायिक कहलाते हैं। 'य' पद से अनेक अवान्तर भेद सूचित किए गए हैं।

खरपृथ्वी वह कहलाती है जो संघातरूप हो और कठोर हो, तद्रूप जीव भी उपचार से खर कहे जाते हैं। ऐसे बादरपृथिवीकायिक खर बादर पृथिवीकायिक हैं। अथवा खर (कठोर) जो बादर पृथिवी है, वह खरबादरपृथिवी, वही जिन जीवों का शरीर हो वे खरबादरपृथिवीकायिक। यहां 'य' पद से आगे कहे जाने वाले चालीस भेद सूचित किए गए हैं।

લોટની જેમ મૃદુ પૃથ્વી શ્લક્ષ્ણ કહેવાય છે. તદ્રૂપ જીવ પણ ઉપચારથી શ્લક્ષ્ણ કહેલા છે. આવા બાદર પૃથ્વી કાયિકોને શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વી કાયિકો કહે છે. અથવા શ્લક્ષ્ણ, એ પૃથ્વીનુ વિશેષણ છે. આવી બાદર પૃથ્વી જે જીવોના શરીર હોય તેઓ શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વિકાયિક કહેવાય છે (य) પદથી અનેક અવાન્તર ભેદ સૂચિત કરાયા છે.

ખર પૃથ્વી તે કહેવાય છે કે જે સઘાતરૂપ હોય અને કઠોર હોય. તદ્રૂપ જીવ પણ ઉપચાર થી ખર કહેવાય છે. એવા બાદર પૃથ્વીકાયિક ખર બાદર પૃથ્વીકાયિક છે.

અથવા ખર (કઠોર) જે બાદર પૃથ્વી છે, તે ખર બાદર પૃથ્વી એજ જે જીવોનુ શરીર હોય તેઓ ખર બાદર પૃથ્વી કાયિક. અહીં (य) પદથી આગળ કહેવામા આવનારા ચાલિશ ભેદ સૂચિત કરાયા છે

सण्ह बायरपुढविकाइया ?' 'से'–अथ, 'किं तं'–का सा कतिविधा श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'सण्ह बायरपुढविकाइया सत्तविहा पण्णत्ता' श्लक्ष्ण बादरपृथिवीकायिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ता ? 'तं जहा–किण्ह मट्टिया नीलमट्टिया, लोहियमट्टिया, हालिद्दमट्टिया, सुक्किल्लमट्टिया, पणगमट्टिया' तद्यथा–कृष्णमृत्तिका१, नीलमृत्तिका२, लोहितमृत्तिका, हारिद्रमृत्तिका, शुक्लमृत्तिका, इति वर्णभेदेन पञ्चविधत्वं प्रतिपादितम्, अथ पाण्डुमृत्तिका नाम देशविशेषे या धूलिरूपा सती पाण्डू इति प्रसिद्धा, तद्रूपा जीवा अपि अभेदोपचारात् पाण्डूमृत्तिका इत्युक्ताः, एवं पनकमृत्तिका–नद्यादि–पूरप्लाविते देशे नदीपूरेऽपगते भूमौ श्लक्ष्ण मृदुरूपो यो जलमलापरयीय पङ्कपदवाच्योऽवशिष्यते स एव पनकमृत्तिकापदेनोच्यते तदात्मका जीवा अपि अभेदोपचारात् पनकमृत्तिका व्यपदिश्यन्ते, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं सण्हबादरपुढविकाइया' ते एते उपर्युक्तरूपाः श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ता इति ।

अब श्लक्ष्ण बादर पृथिवीकायिकों की प्ररूपणा की जाती हैं–श्लक्ष्ण बादर पृथिवीकायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं– श्लक्ष्ण बादर पृथिवीकायिक जीव सात प्रकार के कहे हैं । वे इस प्रकार हैं–(१) काली मिट्टी रूप इस प्रकार (२) नीली मिट्टी (३) लाल मिट्टी (४) पीली मिट्टी (५) शुक्ल मिट्टी (यह पांच भेद पांच वर्णों की अपेक्षा से हैं) (६) पाण्डु मिट्टी, जो किसी देश में धूलि रूप होकर 'पाण्डू' नाम से प्रसिद्ध है और (७) पनक मिट्टी,–जिस जगह से नदी का पूर बहा हो और उसके बाद भूमि में श्लक्ष्णमृदु रूप जो पंक शेष रह जाता है और जिसे 'जलमल' भी कहते हैं, वही पनकमृत्तिका कहलाती है । ये सब श्लक्ष्ण बादरपृथिवीकायिक कहे गए हैं ।

હવે શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વી કાયિકોની પ્રરૂપણા કરાય છે–શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દે છે–શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વી કાયિક જીવ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ રીતે છે–

(૧) કાળી માટી રૂપ પ્રકાર (૨) લીલીમાટી (૩)લાલ માટી (૪) પીળી માટી (૫) શુકલ માટી. (આ પાચ ભેદ પાચ વર્ણોની અપેક્ષાએ છે) (૬) પાંડુ માટી, જે દેશમાં ધૂળ રૂપે બનીને પાંડુ નામે પ્રસિદ્ધ છે. (૭) પનક માટી જે જગ્યાએથી નદીનું પુર વહ્યું હોય અને ત્યાર પછી જમીન ઉપર શ્લક્ષ્ણ મૃદુ રૂપ જે પંક રહી જાય છે અને જેને જલમલ પણ કહે છે. તેજ પનક માટી કહેવાય છે. આ બધા શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીકાયિક કહેવાય છે.

अथ खरबादरपृथिकायिकभेदान् प्ररूपयितुं पृच्छति-'से किं तं खरबायर-पुढविकाइया?'-'से'-अथ 'किं तं'-का सा कतिविधा 'खरबायरपुढविकाइया?'-खरबादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'खरबायरपुढविकाइया अणेगविहा पण्णत्ता' खरबादरपृथिवीकायिकाः अनेकविधाः-अनेकप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः प्रधानतया चत्वारिंशद्भेदा उक्ता इत्याशयः, तानेव चत्वारिंशद्भेदानाह-'तं जहा-

पुढवीय, सक्करा य, वालुयाय, उवले सिला य, लोणूसे ।
अय तंव तउय सीसयरुप्प सुवण्णेय वइरेय ॥१४॥१॥
हरियाले हिंगुलए, मणोसिला, सासगंजणपवाले ।
अब्भपडलब्भ वालुय बायरकाए मणिविहाणा ॥८॥२॥
गोमेज्जए य रुयए, अंके फलिहे य, लोहियक्खेय ।
मरगय मसारगल्ले भुयमोयग इंद नीलेय ९॥३॥
चंदण गेरुय हंसगब्भ पुलए सोगंधिए य वोद्धव्वे ।
चंदप्पभ वेरुलिए जलकंते सूरकंतेय ९।४॥४०॥

'तं जहा'-तद्यथा-'पुढवी १ सत्यभामा भामेतिवत् शुद्धपृथिवीत्यर्थः, नदीतटभित्त्यादिरूपा, चकारः अग्रिमभेदापेक्षया समुच्चायको बोध्यः, 'सक्करा' शर्करा च-लघुप्रस्तरखण्डरूपा२, 'वालुया' वालुका-सिकताः३ 'उवले'-उपलः टङ्काद्युपकरण कर्मणा योग्यः पाषाणः४, 'सिलाय' शिला-रचना योग्यो देवकुल-

---

खरबादर पृथिवीकायिक कितने प्रकार के हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-ये जीव अनेक प्रकार के हैं अर्थात् उनके मुख्य भेद चालीस हैं। वे चालीस भेद इस प्रकार हैं-(१) पृथ्वी-जैसे 'भामा' कहने से 'सत्यभामा' समझा जाता है, उसी प्रकार यहां 'पृथ्वी' कहने से 'शुद्ध पृथ्वी' समझना चाहिये, जैसे नदी के किनारे की भित्ति आदि। यहां 'य' पद आगे के भेदों का सूचक है। (२) शर्करा अर्थात् पत्थर का छोटा सा टुकडा या कंकर। (३) वालुका-रेती (४) उपल-वह पाषाण

ખર બાદર પૃથ્વી કાયિક કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-તે જીવો અનેક પ્રકારના છે, અર્થાત્ તેઓના મુખ્ય ભેદ ચાલીસ છે. તે ચાલીસ ભેદ આ રીતે છે-

(૧) પૃથ્વી-જેમ 'ભામા' કહેવાથી 'સત્યભામા' સમજાય છે. એજ રીતે અહીં પૃથ્વી કહેવાથી શુદ્ધ પૃથ્વી સમજવી જોઈએ, જેમકે નદી કિનારેની ભીંત વિગેરે. અહીં (ય) પદ આગળના ભેદોનું સૂચક છે.

(૨) શર્કરા અર્થાત્ પથ્થરનો નાનો કકડો કે કાંકરો

(૩) વાલુકા રેતી (૪) ઉપલ-તે પથ્થર કે જે વાટવામાં કામ આવે છે.

पीठाद्युपयोगी महान् पाषाणविशेषः५, 'लोणसे' लवणं-सामुद्रादि६, उषः यद्वशाद् उषरं क्षेत्रं भवति७, 'अयं' अयो-लोहम्८, 'तंब' ताम्रम्९, 'तउय' त्रपु-रङ्गः१०, 'सीसय'-शीशकम्११, 'रुप्प' रूप्यम्१२, 'सुवण्णेय' सुवर्णम्१३, 'वइरेय' वज्रश्च हीरकः-अशनिः१४, 'हरियाले' हरितालः१५, 'हिंगुलए' हिङ्गुलम्१६, 'मणोसिला'-मनःशिला१७, 'सासगंजणपवाले' 'सासगं'-पारदः१८, अञ्जनम्-सौवीराञ्जनादि१९, प्रवालम्-विद्रुमः२०, 'अब्भपडलब्भवालुय'-अभ्रपटलम्-मेघमाला२१, अभ्रवालुका-अभ्रपटलमिश्रितवालुका२२, 'बायरकाए'-बादरकाये-बादरपृथिवीकाये उपर्युक्ता द्वाविंशतिर्भेदा बोध्याः, 'मणिविहाणा' मणिविधानानि च-मणिभेदाश्च बादरपृथिवीकायभेदत्वेन विज्ञेयाः तान्येव मणिविधानानि प्रदर्शयति—

'गोमेज्जए य' गोमेज्जकः२३, चकारः समुच्चयद्योतकः, 'रुयए' रुचकः२४, 'अंके' अङ्कः२५ 'फलिहेय' स्फटिकश्च२६, 'लोहियक्खेय'-लोहिताक्षश्च२७, 'मरगए' मरकतः२८ 'मसारगल्ले'- मसारगल्लः२९, 'भुयमोयग'-भुजमोचकः-

---

जिसे उकेरा जा सके। (५) शिला-रचना के योग्य-देवकुल की पीठिका के योग्य महान् पाषाण। (६) समुद्री आदि नमक (७) ऊष, जिसके कारण क्षेत्र ऊषर हो जाता है। (८) अय-लोहा (९) तांबा (१०) रांगा (११) शीशा (१२) चांदी (१३) सोना (१४) वज्र-हीरा, अशनि (१५) हडताल (१६) हिंगलू (१७) मैनसिल (१८) पारा (१९) सौवीर आदि अंजन (२०) मूंगा (२१) अभ्रपटल-अभरख (२२) अभ्रवालुका (अभरख: से मिश्रित वालुका) ये बाइस बादर पृथ्वीकाय में समझना चाहिए और मणियों के भेद भी बादरपृथिवीकाय के भेद समझना चाहिए। मणियों के भेद इस प्रकार हैं-(२३) गोमेद (२४) रुचक (२५) अंक (२६) स्फटिक (२७) लोहिताक्ष (२८) मरकत (२९)

---

(૫) શિલા-દેવકુલની પીઠીકાને યોગ્ય મોટો પથ્થર

(૬) (સમુદ્રનુ' મીઠુ' (૭) ઉષ,-જેને ઉપર કહે છે.

(૮) અય લોઢુ' (૯) તાંબુ' (૧૦) રાગા (૧૧) શિશુ' (૧૨) ચાદી (૧૩) સોનુ' (૧૪) વજ્ર-હીરો (अशनि) (૧૫) હડતાલ (૧૬) હીંગળો (૧૭) મણ શીલ (૧૮) પારો (૧૯) સૌવીર (વિગેરે આજણુ) (૨૦) મુ'ગા (૨૧) અભ્ર પટલ અભ્રખ (૨૨) અભ્રવાલુકા-અભ્રકથી મળેલી વેળુ-રેતી આ બાવીસ ભેદ બાદર પૃથ્વીકાયના સમજવાના છે અને મણિઓમાના ભેદ પણ બાદર પૃથ્વીકાયના ભેદ સમજવા જોઈએ. મણિઓના ભેદ આ રીતે છે-

(૨૩) ગોમેદ (૨૪) રૂચક (૨૫) અ'ક (૨૬) સ્ફટિક (૨૭) લોહિતાક્ષ

३० 'इंदनीलेय' इन्द्रनीलश्च३१, 'चंदण' चन्दनः३२, 'गेरुय'-गैरिकः३३ 'हंसगब्भे'-हंसगर्भः३४, 'पुलए' पुलकः३५, 'सोगंधिए बोद्धव्वे'-सौगन्धिकश्च३६ बोद्धव्यः, 'चंदप्पभवेरुलिए' चन्द्रप्रभः३७, वैडूर्यः३८, 'जलकंते' जलकान्तः-शीतलमयत्वात् चन्द्रकान्तः३९, सूर्यकान्तश्च.४०, एवञ्च प्रथमगाथया पृथिव्यादयश्चतुर्दशभेदाः उक्ताः, द्वितीययाऽष्टौ हरितालादयः उक्ताः, तृतीयया गोमेज्जकादयो नव मणयः, चतुर्थ्या गाथया च नव चन्दनादयो मणयः बादरपृथिवीकायिकत्वेन प्रतिपादिताः, सर्वे च मिलित्वा चत्वारिंशद्भेदा बादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ता इत्याशयः, अथावशिष्टान् प्रतिपादयितुमाह-'जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' 'जे यावन्ने' ये चापि अन्ये 'तहप्पगारा' तथा प्रकारा-मणिभेदाः-पद्मरागादय सन्ति, तेऽपि खरबादरपृथिवीकायिकत्वेन अवसेयाः, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ते सामान्येन बादरपृथिवीकायिकाः, 'समासओ समसतः-संक्षेपेण 'दुविहा' द्विविधाः-द्विप्रकारकाः, 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः

मसारगल्ल (३०) भुजमोचक (३१) इन्द्रनील (३२) चन्दन (३३) गैरिक (३४) हंसगर्भ (३५) पुलक (३६) सौगंधिक (३७) चन्द्रप्रभ (३८) वैडूर्य (३९) जलकान्त (शीतल होने से) चन्द्रकान्त और (४०) सूर्यकान्त।

इस प्रकार पहली गाथा में पृथ्वी आदि चौदह भेद, दूसरी में हडताल आदि आठ भेद, तीसरी में गोमेद आदि नव मणियों और चौथी गाथा में चन्दन आदि नौ मणियों का कथन किया। सब मिलकर बादरपृथिवीकाय के चालीस भेद हुए। अब बाकी के भेदों का प्रतिपादन करने के लिए कहते हैं-इसी प्रकार पद्मराग आदि जो अन्य मणियां हैं, उन्हें भी खरबादर पृथिवीकाय ही समझना चाहिए।

खरबादर पृथिवीकाय के जीव संक्षेप से दो प्रकार के हैं-पर्याप्त

---

(૨૮) મરકતમણિ (૨૯) મસારગલ્લ (૩૦) ભુજમોચક (૩૧) ઇન્દ્ર નીલ (૩૨) ચન્દન (૩૩) ગેરૂ (૩૪) હંસગર્ભ (૩૫) પુલાક (૩૬) સૌગંધિક (૩૭) ચન્દ્રપ્રભ (૩૮) વૈડૂર્ય (૩૯) જલકાન્ત શીતલ હોવાથી ચન્દ્રકાન્ત અને (૪૦) સૂર્યકાન્ત.

એ રીતે પહેલી ગાથામા પૃથ્વી વિગેરે ચૌદ ભેદ, બીજીમાં હડતાલ વિગેરે આઠ ભેદ, ત્રીજીમાં ગોમેદ વિગેરે નવ ભેદ અને ચોથીમા ચન્દન વિગેરે નૌ મણિઓનુ કથન કર્યું છે.

બધા મળીને બાદર પૃથ્વીકાયના ચાલીસ ભેદ છે હવે બાકીના ભેદોનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે-આજ રીતે પદ્મરાગ વિગેરે જે અન્ય મણિયો છે. તેઓને પણ ખર બાદર પૃથ્વીકાય જ સમજવા જોઇએ.

ખર બાદર પૃથ્વીકાયના જીવ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના છે-પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.

उक्ता इत्यर्थः, तानेव द्विप्रकारान् आह–'तं जहा-पज्जत्तगाय, अपज्जत्तगाय' तद्यथा–पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च, 'तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता' तत्र–तयोः पर्याप्तकापर्याप्तकयोर्मध्ये खलु ये ते अपर्याप्तकाः सन्ति ते खलु स्वयोग्याः पर्याप्तीः कार्त्स्न्येन असंप्राप्ताः, विशिष्टान् वर्णादीन् अनुपगतावा भवन्ति वर्णादिभेदविवक्षायामेतेषां कृष्णादिना वर्णभेदेन व्यपदेष्टुमशक्यत्वात्, शरीरादिपर्याप्तीनां परिपूर्णता दशायामेव बादराणां वर्णादि विभागः प्रकटी भवति नापूर्णतादशायाम्, ते चापर्याप्ता उच्छ्वासापर्याप्त्या एव म्रियन्ते, तस्मात् न स्पष्टतरवर्णादि विभागः सम्भवति, एतदभिप्रायेणैव 'असंप्राप्ता' इत्युक्तम्, अथ उच्छ्वास पर्याप्त्यैव म्रियन्ते नार्वाक् शरीरेन्द्रिय पर्याप्तियाम् अपर्याप्ता अपि इत्यत्र को हेतुरितिचेन्मैवं–सर्वेषामेव देहिनाम् आगामिभवायुर्बद्ध्वैव मरणं भवति, नाबद्ध्वा, तच्च

और अपर्याप्त। इन दोनों में से जो अपर्याप्त हैं वे अपनी पर्याप्तियों को पूरी तरह असंप्राप्त हैं, अथवा उनमें विशिष्ट वर्ण आदि प्राप्त नहीं हुए हैं। वर्ण आदि की अपेक्षा से ये काले हैं, इत्यादि रूप से उन्हें कहा नहीं जा सकता। शरीर आदि पर्याप्तियां जब परिपूर्ण हो जाती हैं, उसी अवस्था में बादर जीवों में वर्ण आदि का भेद प्रकट होता है, अपूर्णता की दशा में प्रकट नहीं होता। वे अपर्याप्त जीव उच्छवासपर्याप्ति से अपर्याप्त रह कर ही मर जाते हैं, अतएव उनमें वर्ण आदि के विभाग का संभव नहीं है। इस अभिप्राय से ही उन्हें 'असंप्राप्त' कहा है।

शंका–उच्छ्वासपर्याप्ति से अपर्याप्त रह कर मरते हैं, उससे पहले अर्थात् शरीर या इन्द्रियपर्याप्ति से अपर्याप्त होने की दशा में नहीं मरते, इसमें क्या प्रमाण है?

તે બન્નેમાંથી જેઓ અપર્યાપ્ત છે, તેઓ પોતાની પર્યાપ્તિઓને પુરી રીતે સંપ્રાપ્ત થયેલા નથી. અર્થાત્ તેઓમાં વિશિષ્ટ વર્ણ વિગેરે પ્રાપ્ત થયેલ નથી. વર્ણ આદિની અપેક્ષાએ તેઓ કાળા છે ઇત્યાદિ રીતે તેમને કહી શકાતા નથી.

શરીર આદિ પર્યાપ્તિઓ જ્યારે પરિપૂર્ણ થઇ જાય છે. તે અવસ્થામાં બાદર આદિ જીવોમાં વર્ણ વિગેરેના ભેદ પ્રગટ થાય છે અપૂર્ણતાની દશામા પ્રગટ નથી થતા. તે અપર્યાપ્ત જીવ ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત રહીને જ મરી જાય છે, તેથી તેઓમાં વર્ણ આદિનાં વિભાગ સંભવતા નથી. એ અભિપ્રાયે તેઓને 'અસંપ્રાપ્ત' કહ્યા છે.

શંકા–ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત રહીને મરે છે, તેના પહેલા અર્થાત્ શરીર અથવા ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત થવાની સ્થિતિમા નથી મરતા આ બાબતમા શું પ્રમાણ છે?

शरीरेन्द्रियपर्याप्तिभ्यां पर्याप्तानां बन्धमायाति, नान्यथेति अथ च 'तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एतेसिं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं, रसादेसेणं, फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति' 'तत्थ णं' तत्र खलु तयोः पर्याप्तकापर्याप्तकयोर्मध्ये 'जे ते' ये ते-पूर्वोक्ताः, 'पज्जत्तगा' पर्याप्तकाः-परिसमाप्तसमस्तस्वयोग्यपर्याप्तयः सन्ति, 'एतेसिं वण्णादेसेणं' एतेषां-पर्याप्तकाणां वर्णादेशेन-वर्णभेद विवक्षया 'गंधादेसेणं' गन्धादेशेन गन्धभेदविवक्षया, एवम् 'रसादेसेणं' रसादेशेन-रसभेदविवक्षया 'फासादेसेणं' स्पर्शादेशेन-स्पर्शभेदविवक्षया, 'सहस्सग्गसो'-सहस्राग्रशः-सहस्रसंख्यया 'विहाणाइं' विधानानि-भेदा भवन्ति, तथाहि-वर्णाःकृष्णादिभेदात्पञ्च, गन्धौ सुरभितदितरभेदाद् द्वौ, रसास्तिक्तादयः पञ्च, स्पर्शाः मृदुककर्कशादयोऽष्टौ, एकैकस्मिश्च वर्णादौ तारतम्यभेदेन अनेकेऽवान्तरभेदा भवन्ति,

---

समाधान-सब जीव आगामी भव की आयु का बन्ध करके ही मरते हैं, आगामी भव की आयु बांधे बिना नहीं मरते और आगामी भव की आयु तभी बंधती है जब शरीर और इन्द्रिय पर्याप्ति से पर्याप्त हो जाएं, अन्यथा नहीं ।

इन पर्याप्तक और अपर्याप्तक जीवों में से जो पर्याप्तक हैं, जिनको अपने योग्य चार पर्याप्तियां पूरी हो गई हैं, उनके वर्ण के भेद से, गंध के भेद से, रस के भेद से एवं स्पर्श के भेद से हजारों भेद हैं । काले आदि के भेद से वर्ण पांच होते हैं, गंध के सुरभि और असुरभि के भेद से दो भेद हैं, तिक्त आदि रस पांच हैं और मृदु कर्कश आदि स्पर्श आठ हैं । इन एक-एक वर्ण आदि में भी तरतमता

સમાધાન-બધા જીવો આવતા ભવના આયુષ્યનો બન્ધ કરીને જ મરે આવતા ભવનું આયુષ્ય બાંધ્યા સિવાય મરતા નથી. અને આગામી ભવનું આયુષ્ય ત્યારે બાંધે છે. જ્યારે શરીર અને ઇન્દ્રિયો પર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત બની જાય નહીં તો નહીં.

આ પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક જીવોમાથી જે પર્યાપ્તક છે જેઓની પોતાને યોગ્ય ચાર પર્યાપ્તિઓ પુરી થઇ ગઇ છે.

તેઓના વર્ણના ભેદે, ગન્ધના ભેદે. રસના ભેદે અને સ્પર્શના ભેદે કરીને હજારો ભેદ છે. કાળા વિગેરે ભેદથી વર્ણ પાચ હોય છે. ગંધના સુરભિ અને અસુરભિના ભેદથી બે ભેદ છે. તિક્ત આદિ રસ પાંચ છે અને મૃદુ કર્કશ આદિ સ્પર્શ આઠ છે.

આ એક એક વર્ણ આદિમાં પણ તારતમ્યતાના હિસાબથી અનેકાનેક ભેદ

यथा–भ्रमरकाकपिक कज्जलाञ्जनादिषु तरतमभावात् कृष्ण कृष्णतर कृष्णतमेत्यादिरूपतया अनेके कृष्णभेदाः, एवं नीलादिष्वपि योज्यम्, तथा गन्धरसस्पर्शेष्वपि एतमेव वर्णानां परस्परं संयोगेन धूसर कर्बुरत्वादयोऽनेकसंख्यका भेदाः, तथैव गन्धादीनामपि परस्परं गन्धादिभिः समानयोगात्, अतो भवन्ति वर्णाद्यादेशैः सहस्राग्रशः भेदा इत्याशयः, 'संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं' संख्येयानि योनिप्रमुखानि–योनिद्वाराणि, शतसहस्राणि भवन्ति, तथाहि–एकैकस्मिन् वर्णे गन्धे रसे स्पर्शे च पृथिवीकायिकानां योनिः संवृतावर्तते, सा पुन र्योनि स्त्रिधा–सचित्ता, अचित्ता, मिश्रा च, पुनरेकैका त्रिधा शीता, उष्णा, शीतोष्णा च,

---

के हिसाब से अनेक–अनेक भेद होते हैं। जैसे भ्रमर, काक, कोयल, कज्जल आदि में कालेपन की न्यूनाधिकता होती है। अतः कृष्ण, कृष्णतर, कृष्णतम आदि अनेक कृष्ण वर्ण होते हैं। नील आदि के विषय में यही बात समझनी चाहिए। गन्ध, रस और स्पर्श में भी ऐसे ही भेद होते हैं। इसी प्रकार रंगों की आपस में मिलावट करने से धूसर वर्ण, कर्बु वर्ण आदि न जाने कितने वर्ण उत्पन्न हो जाते हैं। इसी प्रकार एक गंध में दूसरी गंध के मिलने से तीसरी तरह की गंध उत्पन्न हो जाती है। अतएव वर्ण आदि की अपेक्षा से हजारों भेद होते हैं, यह सूत्रकार का आशय है।

इन जीवों की लाखों योनियां होतीहैं। जैसे–एक–एक वर्ण, गंध, रस और स्पर्श में पृथिवीकायिकों की योनि संवृत होती है। वह तीन प्रकार की है–सचित्त, अचित्त और मिश्र। इनमें से भी प्रत्येक के

બને છે. જેમ ભમરો, કાગડો, કોયલ, કાજળ વિગેરેમા કાળાપણાની ન્યૂનાધિકતા હોય છે. તેથી કૃષ્ણ, કૃષ્ણતર, કૃષ્ણતમ આદિ અનેક કૃષ્ણવર્ણો બને છે. નીલ વિગેરેના વિષયમાં પણ એવાજ ભેદ પડે છે. ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શમાં પણ એવાજ ભેદ બને છે.

એ રીતે રંગોની અંદરો અંદર મેળવણી કરવાથી ધૂસરવર્ણ કરંબ વર્ણ વિગેરે જાણે કે કેટલાય વર્ણ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. એ પ્રમાણે એક ગંધમા બીજો ગંધ મળવાથી ત્રીજી જાતનો ગંધ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. તેથી વર્ણ વિગેરેની અપેક્ષાએ હજારો ભેદ બને છે. આવો સૂત્રકારનો આશય છે.

આ જીવોની લાખો યોનિઓ થાય છે. જેમ એક એક વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શમા પૃથ્વી કાયિકોની યોનિ સંવૃત્ત થાય છે. તે ત્રણ પ્રકારની છે–સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર.

તેમાથી પણ પ્રત્યેકના ત્રણ ત્રણ ભેદ છે–શીત, ઉષ્ણ, શીતોષ્ણ. એ

शीतादीनामपि प्रत्येकं तारतम्यभेदादनेकभेदत्वम्, केवलमेवं विशिष्टवर्णादियुक्ताः संख्यातीता अपि स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो जातिमधिकृत्य एकैव योनि गण्यते ततः संख्येयानि पृथिवीकायिकानां योनिशतसहस्राणि व्यपदिश्यन्ते, तानि च सूक्ष्मबादरगत सर्वसंख्यया सप्तसंख्यानि लक्षाणि 'पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति-पर्याप्तकनिश्रयाऽपर्याप्तका व्युत्क्रामन्ति उत्पद्यन्ते, कियन्त उत्पद्यन्ते इत्याकाङ्क्षायामाह-'जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा' यत्र एकः पर्याप्तक स्तत्र नियमात् तन्निश्रयाऽसंख्येयाः-अपर्याप्तका उत्पद्यन्ते इति शेषः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं खरबायरपुढविकाइया' 'से त्तं' ते एते-पूर्वोक्त स्वरूपाः खरबादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'सेत्तं बायरपुढविकाइया' ते एते-पूर्वोक्तस्वरूपाः, बादरपृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'सेत्तं पुढविकाइया' ते एते-उपर्युक्तस्वरूपाः, पृथिवीकायिकाः प्रज्ञप्ता इत्याशयः ॥सू० १४॥

तीन-तीन भेद हैं-शीत, उष्ण और शीतोष्ण। इन शीत आदि के भी तरतमता के कारण अनेक भेद होते हैं। अलबत्त, इस प्रकार विशिष्ट वर्ण आदि से युक्त होने के कारण योनियां असंख्य होने पर भी सामान्य की अपेक्षा से वह एक ही योनि गिनी जाती है। इसी अपेक्षा से पृथ्वीकायिक जीवों की योनियां लाखों कही जाती हैं। सूक्ष्म और बादर-सब को मिलकर वे योनियां सात लाख समझना चाहिए।

पर्याप्तक के आश्रय से अपर्याप्तक जीव उत्पन्न होते हैं। कितने उत्पन्न होते हैं? ऐसी जिज्ञासा होने पर कहते हैं-जहां एक पर्याप्तक होता है वहां नियम से उसके आश्रय से असंख्यात अपर्याप्त उत्पन्न होते हैं। अब प्रकृत का उपसंहार करते हैं-यह खरबादरपृथिवीकाय की, बादरपृथ्वीकाय की और साथ ही पृथ्वीकायिकों की प्रज्ञापना हुई ॥१४॥

શીત વિગેરેના પણ તારતમ્યતાએ અનેક ભેદ બને છે. અલબત્ત એ રીતે વિશિષ્ટ વર્ણ આદિથી યુક્ત હોવાને કારણે અસંખ્ય યોનિઓ હોય છે તો પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ તે એક જ યોનિ ગણાય છે.

એ અપેક્ષાએ પૃથ્વીકાયિક જીવોની યોનિયો લાખો કહેવાય છે. સૂક્ષ્મ અને બાદર બધાની મળીને તે યોનિયો સાત લાખ સમજવી જોઇએ.

પર્યાપ્તકના આશ્રયથી અપર્યાપ્તક જીવ ઉત્પન્ન થાય છે? કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? એવી જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થતા કહે છે-જ્યા એક પર્યાપ્તક હોય છે ત્યાં નિયમે કરીને એના આશ્રયથી અસંખ્યાત અપર્યાપ્તક ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ઉપસહાર કરે છે=આ રીતે ખર બાદર પૃથ્વીકાયની, બાદર પૃથ્વીકાયની અને તેની સાથે પૃથ્વીકાયિકોની પ્રજ્ઞાપના થઇ. ॥ સૂ. ૧૪ ॥

मूलम्—से किं तं आउक्काइया? आउक्काइया दुविहा पण्णत्ता तं जहा—सुहुमआउकाइया य बायरआउकाइया य। से किं तं सुहुमआउकाइया? सुहुमआउकाइया दुविहा पण्णत्ता तं जहा—पज्जत्तगसुहुमआउक्काइया य अपज्जत्तगसुहुमआउकाइया य। से त्तं सुहुमआउक्काइया। से किं तं बायरआउकाइया? बायरआउकाइया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-उस्सा१ हिमए२ महिया३ करए४ हरतणुए५, सुद्धोदए६ सीओदए७ उसिणोदए८ खारोदए९ खट्टोदए१० अंबिलोदए११ लवणोदए१२ वारुणोदए१३ खीरोदए१४ घओदए१५ खोओदए१६ रसोदए१७, जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता तं जहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य। तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एतेसिं वण्णदेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं। संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा। से त्तं बायरआउकाइया। से त्तं आउकाइया।सू. १५।

छाया—अथ के ते अप्कायिकाः? अप्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सूक्ष्माप्कायिकाश्च बादराप्कायिकाश्च। अथ के ते सूक्ष्माप्कायिकाः? सूक्ष्माप्का-

---

शब्दार्थ—(से किं तं आउक्काइया) अप्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं? (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे गए हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सुहुम आउक्काइया य) सूक्ष्म अप्कायिक और (बायर आउकाइया य) बादर अप्कायिक (से किं तं सुहुम आउकाइया) सूक्ष्म अप्कायिक कितने प्रकार के हैं (दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं

શબ્દાર્થ—(से कि तं आउकाइया) અપ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે? (आउक्काइया) અપ્કાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહેલા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે છે (सुहुम आउकाइया) સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને (बायर आउ काइया य) બાદર અપ્કાયિક

(से कि तं सुहुमआउकाइया) સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (दुविहा

यिका द्विविधा प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तक सूक्ष्माप्कायिकाश्च अपर्याप्तक सूक्ष्माप्कायिकाश्च। ते एते सूक्ष्माप्कायिकाः। अथ के ते बादराप्कायिकाः? बादराप्कायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अवश्यायः१ हिमकम्२ महिका३ करकः४ हरतनुकः५ शुद्धोदकम्६ शीतोदकम्७ उष्णोदकम्८ क्षारोदकम्९ खट्टोदकम्-ईषदम्लोदकम् १० अम्लोदकम्११ लवणोदकम्१२ वारुणोदकम्१३ क्षीरोदकम्१४ घृतोकम्१५ क्षोदोदकम्१६ रसोदकम्१७, ये चान्ये तथा प्रकारास्ते

(तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पज्जत्तगसुहुम आउकाइया य) पर्याप्तक सूक्ष्म अप्कायिक और (अपज्जत्तगसुहुम आउकाइया य) अपर्याप्तक सूक्ष्म अप्कायिक (से त्तं सुहुम आउकाइया) यह सूक्ष्म अप्कायिक की प्ररूपणा हुई (से किं तं बायर आउकाइया) बादरअप्कायिक कितने प्रकार के हैं (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (उस्सा) ओस (हिमए) हिम (महिया) महिका (करए) ओले (हरतणुए) भूमि को फोड कर घास पर जमा होने वाला जल बिन्दु (सुद्धोदए) शुद्धोदक (सीओदए) शीतोदक (उसिणोदए) उष्ण जल (खारोदए) खाराजल (खट्टोदए) कुछ खट्टा पानी (अंबिलोदए) खट्टा पानी (लवणोदए) लवण समुद्रकापानी (वारुणोदए) वरुणवर समुद्र का पानी (खीरोदए) खीर समुद्र का पानी (घओदए) घृतवर समुद्र का पानी (खोओदए) इक्षुवर समुद्र का पानी (रसोदए) रसोदक पुष्करवर समुद्र आदि का पानी।

पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે. (पज्जत्तगसुहुम-आउकाइया य) પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપૂકાયિક અને (अपज्जत्तग सुहुमआउकाइया य) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક (से त्तं सुहुमआउकाइया) આ સૂક્ષ્મ અપૂકાયિકની પ્રરૂપણા થઈ છે એમ સમજવું જોઇએ.

(से किं तं बायरआउकाइया) બાદર અપ્કાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (अणेगविहा) બાદરઅપ્કાયિક અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) છે આ પ્રકારે છે. (उस्सा) ઓસ (हिमए) હિમ (महिया) મહિકા (करए) કરા (हरतणुए) જમીનને ફોડીને ઘાસ ઉપર જામતા જલ બિન્દુઓ (सुद्धोदए) શુદ્ધોદક (सीओदए) શીતોદક (उसिणोदए) ગરમ પાણી (खारोदए) ખારૂં પાણી (खट्टोदए) કાંઇક ખાટું પાણી (अंबिलोदए) ખાટું પાણી (लवणोदए) ખારા સમુદ્રનું પાણી (वारुणोदए) વરૂણવર સમુદ્રનું પાણી (खीरोदए) ક્ષીર સમુદ્રનું પાણી (घओदए) ઘૃતવર સમુદ્રનુ પાણી (खोओदए) ઇક્ષુવર સમુદ્રનું પાણી (रसोदए) રસોદક પુષ્કરવર સમુદ્રનું પાણી વિગેરે

समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च, तत्र खलु ये ते अपर्याप्तका एते खलु असंप्राप्ताः। तत्र खलु ये ते पर्याप्तकाः एतेषां वर्णादेशेन गन्धादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशो विधानानि, संख्येयानि योनि प्रमुख शतसहस्राणि, पर्याप्तकनिश्रया अपर्याप्ता व्युत्क्रामन्ति, यत्रैकस्तत्र नियमात् असंख्येयाः। ते एते बादराप्कायिकाः। ते एते अप्कायिकाः ॥सू० १५॥

(जे यावन्ने) अन्य जो भी (तहप्पगारा) इसी प्रकार के (ते) वे (समासओ) संक्षेप से (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पज्जत्तगा य) पर्याप्तक (अपज्जत्तगा य) और अपर्याप्तक (तत्थ णं) उनमें से (जे ते अपज्जत्तगा) जो अपर्याप्त हैं (ते णं) वे (असंपत्ता) असंप्राप्त हैं (तत्थ णं) उनमें से (जे ते पज्जत्तगा) जो पर्याप्त हैं (एतेसिं) इनके (वण्णादेसेणं) वर्ण की अपेक्षा से (गंधा देसेणं) गंध की अपेक्षा से (रसादेसेणं) रस की अपेक्षा से (फासादेसेणं) स्पर्श की अपेक्षा से (सहस्सग्गसो) हजारों (विहाणाइं) भेद हैं (संखेज्जाइं) संख्यात (जोणियप्पमुहसयसहस्साइं) लाख योनि प्रमुख हैं (पज्जत्तगनिस्साए) पर्याप्तक जीव के आश्रय से (अपज्जत्तगा) अपर्याप्तक (वक्कमंति) उत्पन्न होते हैं (जत्थ) जहां (एगो) एक (तत्थ) वहां (नियमा) नियम से (असंखेज्जा) असंख्यात हैं (से तं बायर आउकाइया) यह बादर अप्काय की प्ररूपणा हुई (से त्तं आउकाइया) यह अप्काय की प्ररूपणा हुई ॥१५॥

(ये यावन्ने) અન્ય જે કોઇપણ (तहप्पगारा) આ પ્રકારના હોય (ते) તેઓ (समासओ) સંક્ષેપથી (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (पज्जत्तगा) પર્યાપ્તક (अपज्जत्तगा य) અને અપર્યાપ્તક

(तत्थ णं) તેઓમાથી (जे ते अपज्जत्तगा) જે અપર્યાપ્ત છે (ते णं) તેઓ (असंपत्ता) અસંપ્રાપ્ત છે (तत्थणं) તેઓમાથી (जे ते पज्जत्तगा) જે પર્યાપ્ત છે. (एएसिं) એમના (वण्णादेसेणं) વર્ણની અપેક્ષાથી (गंधादेसेणं) ગંધની અપેક્ષાએ (रसादेसेणं) રસની અપેક્ષાએ (फासादेसेण) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (सहस्सग्गसो) હજારો (विहाणाइं) ભેદ છે (संखेज्जाइं) સંખ્યાત (जोणियप्पमुहसय सहस्साइं) લાખ યોનિ પ્રમુખ છે (पज्जत्तगनिस्साए) પર્યાપ્તક જીવના આશ્રયે (अपज्जत्तगा) અપર્યાપ્તક (वक्कमंति) ઉત્પન્ન થાય છે.

(जत्थ) જ્યા (एगो) એક (तत्थ) ત્યા (नियमा) નિયમથી (असंखेज्जा) અસંખ્યાત છે (से त्तं बायरआउकाइया) આ બાદર અપ્કાયની પ્રરૂપણા થઇ (सत्तं आउकाइया) આ અપ્કાયની પ્રરૂપણા થઇ. ॥ સૂ. ૧૫ ॥

टीका—अथ अप्कायिकभेदान् प्ररूपयितुं पृच्छति—'से किं तं आउक्काइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते—कतिविधा इत्यर्थः 'आउक्काइया' अप्कायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—'आउक्काइया दुविहा पन्नत्ता' अप्कायिकाः, द्विविधाः—द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—उक्ताः, 'तं जहा—सुहुमआउक्काइयाय बायर आउक्काइयाय' सूक्ष्माप्कायिकाश्च बादराप्कायिकाश्च, अथ सूक्ष्माप्कायिकभेदान् पृच्छति—'से किं तं सुहुमआउक्काइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः सूक्ष्माप्कायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—'सुहुमआउक्काइया दुविहा पण्णत्ताः ? सूक्ष्माप्कायिकाः द्विविधाः—द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः—उक्ताः, 'तं जहा'—पज्जत्तगसुहुमआउक्काइया य, अपज्जत्तसुहुम आउकाइया य' तद्यथा—पर्याप्तक सूक्ष्माप्कायिकाश्च, अपर्याप्तक सूक्ष्माप्कायिकाश्च, प्रकृतमुपसंहरन्नाह—'से त्तं सुहुमआउकाइया' ते एते—पूर्वोक्त स्वरूपाः, सूक्ष्माप्कायिकाः प्रज्ञप्ता इत्याशयः।

अथ बादराप्कायिकभेदान् पृच्छति—'से किं तं बादर आउकाइया ? 'से' अथ 'किं तं' के ते—कतिविधाः 'बादर आउकाइया ?' बादराप्कायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—'बायर आउकाइया अणेगविहा पण्णत्ता' बादराप्कायिकाः

टीकार्थ—अप्कायिक जीवों के भेदों की प्ररूपणा करने के लिए प्रश्न करते हैं—अप्कायिक जीव कितने प्रकार के कहे गए हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं—अप्कायिक जीव दो प्रकार के कहे हैं—सूक्ष्म अप्कायिक और बादर अप्कायिक। सूक्ष्म अप्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् कहते हैं—सूक्ष्म अप्कायिक दो प्रकार के हैं—पर्याप्तक सूक्ष्म अप्कायिक और अपर्याप्तक सूक्ष्म अप्कायिक। अब प्रकृत का उपसंहार करते हैं—यह सूक्ष्म अप्कायिक जीवों का कथन हुआ।

अब बादरों के विषय में प्रश्न करते हैं- बादर अप्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा बादर अप्कायिक अनेक प्रकार

ટીકાર્થ—અપ્કાયિક જીવોના ભેદોની પ્રરૂપણા કરવા માટે પ્રશ્ન કરે છે અપ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે—અપ્કાયિક જીવ બે પ્રકારના કહ્યા છે—સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને બાદર અપ્કાયિક. સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન્ કહે છે—સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક બે પ્રકારના છે—પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક અને અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક. હવે પ્રકૃતનો ઉપસંહાર કરે છે- આ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોનું કથન થયું.

હવે બાદરોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે-

બાદર અપ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ?

अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा उस्सा हिमए, करए हरतणुए, सुद्धोदए, सीओदए, उसिणोदए, खारोदय, खट्टोदए, अंबिलोदए, लवणोदए, वारुणोदए, खीरोदए, घओदए, खोओदए, रसोदए'-तद्यथा 'उस्सा'-अवश्यायः-त्रेहः 'हिमए'-हिमम् -स्त्यानोदकम् 'महिया' महिका-गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षः, 'करए' करका-घनोपलः; 'हरतणुए'-हरतणुर्यो भुवमुद्भिद्य गोधूमाङ्कुरतृणाग्रादिषु बद्धो विन्दुरूपो जायते, 'सुद्धोदए' शुद्धोदकम्-अन्तरिक्षसमुद्भवं नद्यादिगतंच, तच्चस्पर्शरसादि भेदाद-नेकविधम्, 'सीतोदए' शीतोदकम्-नदीतडागावटवापी पुष्करिण्यादिषु शीतपरि-णामम् 'उसिणोदए'-उष्णोदकम्-निसर्गत एव क्वचिद्निर्झरादौ उष्णपरिणामम् 'खारोदए' क्षारोदकम्-ईषल्लवणस्वभावम् 'खट्टोदए' ईषदम्लपरिणामम्, 'अंबि-लोदए'-अम्लोदकम्, स्वभावत एवाम्लपरिणामं काञ्जिकवत्, 'लवणोदए' लवणो-दकम् लवणसमुद्रे, 'वारणोदए' वारुणोदकं-वरुणसमुद्रे, 'खीरोदए' क्षीरोदकं क्षीर-समुद्रे, 'घओदए'-घनोदकम् 'खोओदए' क्षोदोदकम्-इक्षुसमुद्रे, 'रसोदए' रसो-

---

के कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं-ओस, हिम (वर्फ) महिका अर्थात् गर्भ मासों में होने वाली सूक्ष्म वर्षा-कोहरा, करक-ओला, हरतनु पृथ्वी को भेदन करके गेहूं आदि के पौधों पर या घास पर जम जाने वाला जलबिन्दु, शुद्धोदक अर्थात् अंतरिक्ष में उत्पन्न होने वाला जल और नदी आदि का जल, (वह स्पर्श रस आदि के भेद से अनेक प्रकार का होता है) शीतोदक अर्थात् नदी, तालाव, कूप, वावडी, पुष्करिणी आदि का शीतल जल, उष्णोदक-किसी-किसी झरने आदि से निकलनेवाला स्वाभाविक उष्णपरिणाम वाला जल, क्षारोदक (थोडा खारा जल) खट्टोदक (थोडा खट्टा जल) अम्लोदक स्वाभाविक अम्ल जल, (कांजी के समान) लवणोदक (लवणसमुद्रका पानी) वरु-णोदक (वरुणवर समुद्रका जल), क्षीरोदक (क्षीरसागर का जल) घृतो-

---

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-બાદર અપ્કાયિક અનેક પ્રકારના કહેલા છે. તેઓ આ રીતે છે-ઓસ, હિમ (બરફ) મહિકા અર્થાત્ કે ગરમીના સમયમાં થનારી સૂક્ષ્મ વર્ષા, (કોહરા-કરા, ઓલા-) હરતનુ, પૃથ્વીને ફોડીને ઘઉં વિગેરેના છોડ ઉપર કે ઘાસ પર જમા થતા જલબિન્દુ, શુદ્ધોદક અર્થાત્ અંત-રિક્ષમા ઉત્પન્ન થનારૂં પાણી અને નદી વિ. નું પાણી. (તે સ્પર્શ રસ આદિના ભેદે અનેક પ્રકારનું બને છે) શીતોદક અર્થાત્ નદી, તલાવ, કુવા, વાવ આદિ નું શીતલજલ, ઉષ્ણોદક કોઇ ઝરણામાંથી કુદરતે નિકળતું ઉષ્ણ પરિણામવાળું જલ, ક્ષારોદક (થોડું ખારૂં પાણી) (खट्टोदक) થોડું ખાટું પાણી અમ્લોદક (કુદરતી ખાટું પાણી) લવણોદક (લવણ સમુદ્રનું પાણી) વારૂણોદક (વરૂણવર

दकम्-पुष्करवर समुद्रादिषु 'जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ये चाप्यन्ये, तथा प्रकाराः-रसस्पर्शादि भेदभिन्ना घृतोदकादयो बादराप्कायिकाः सन्ति ते सर्वे बादराप्कायिकाः ज्ञेयाः ते समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-पज्जत्तगाय, अपज्जत्तगाय' तद्यथा-पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च 'तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा, ते णं असंपत्ता' तत्र खलु-तयोर्द्वयोर्मध्ये ये ते अपर्याप्तकाः बादराप्कायिकाः सन्ति, ते खलु असंप्राप्ताः-स्वयोग्याः पर्याप्तीः साकल्येन अप्राप्ताः, इत्याशयः। 'तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एतेसिं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं' तत्र खलु-पर्याप्तकापर्याप्तकबादराप्कायिकयोर्मध्ये, ये ते पर्याप्तकाः बादराप्कायिकाः सन्ति, एतेषां-पर्याप्तकाः बादराप्कायिकानां वर्णादेशेन-वर्णभेदविवक्षया, गन्धादेशेन-गन्धभेदविवक्षया, रसादेशेन-रसभेदविवक्षया, स्पर्शादेशेन-स्पर्शभेदविवक्षया, सहस्राग्रशः-सहस्रसंख्यया विधानानि-भेदा भवन्ति, ते च भेदाः पूर्वोक्तरीत्या अवसेयाः, 'संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसय सह-

---

दक (घृतवर समुद्रका जल) क्षोदोदक (इक्षुवर समुद्रका जल) रसोदक (पुष्करवर समुद्र का जल) तथा इसी प्रकार के जो भी अन्य जल हैं और जो रस स्पर्श आदि के भेद से नाना प्रकार के हैं, वे सब बादर अप्कायिक जानने चाहिए।

ये ओस आदि बादर अप्कायिक जीव संक्षेप से दो प्रकार के कहे गए हैं-पर्याप्तक और अपर्याप्तक। इनमें जो अपर्याप्त हैं वे असंप्राप्त है अर्थात् अपनी योग्य पर्याप्तियों को पूर्ण नहीं कर पाये हैं। और इनमें से जो पर्याप्त हैं, उनके वर्ण, गंध, रस और स्पर्श के भेद से हजारों भेद होते हैं। वे भेद पूर्वोक्त प्रकार से समझने चाहिए। उनकी लाखों योनियां होती हैं। जैसे-एक-एक वर्ण,

---

સમુદ્રનું પાણી) ક્ષીરોદક (ક્ષીર સાગરનું પાણી) ઘૃતોદક (ઘૃત સમુદ્રનું પાણી) ક્ષોદોદક (ઇક્ષુવર સમુદ્રનું પાણી) રસોદક (પુષ્કરવર સમુદ્રજલ) તથા તેવી રીતના કોઇ પણ અન્ય જલ છે અને જે રસ સ્પર્શ આદિભેદે અનેક જાતના છે. તે બધા બાદર અપ્કાયિક જાણવાં જોઇએ.

આ ઓસ વિગેરે બાદર અપ્કાયિક જીવ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના છે-પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક.

તેઓમા જે અપર્યાપ્ત છે તેઓ અસંપ્રાપ્ત છે અર્થાત્ પોતાની યોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ નથી કરેલ હોતા, અને તેઓમાંથી જે પર્યાપ્ત છે તેઓના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના ભેદથી હજારો ભેદો પડે છે. તે ભેદો પૂર્વોક્ત

स्साइं' संख्येयानि, योनिप्रमुखानि–योनिद्वाराणि, शतसहस्राणि भवन्ति, तथाहि –एकैकस्मिन् वर्णे गन्धे रसे स्पर्शे चाप्कायिकानां संवृता योनि र्वर्तते, सा पुनः सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन त्रिधा, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्या संख्येयानि अप्कायिकानां योनिशतसहस्राणि भवन्ति तानि च सूक्ष्म बादरगतसर्वसंख्यया सप्तलक्षाणि अव सेयानि, 'पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति' पर्याप्तकनिश्रया–पर्याप्तकाप्कायिकाश्रयेण, अपर्याप्तकाः-अपर्याप्तकाः–अपर्याप्तकाप्कायिकाः, व्युत्क्रामन्ति–उत्पद्यन्ते, कियन्तस्ते उत्पद्यन्ते, इत्याशङ्कायामाह–'जत्थ एगो तत्थ नियमाअसंखिज्जा' यत्र एक पर्याप्तकस्तत्र नियमात् तन्निश्रया तदाश्रयेण असंख्येयाः–अपर्याप्तकाः, उत्पद्यन्ते इत्याशयः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से तं बायार आउकाइया' ते एते पूर्वोक्ता बादराप्कायिकाःप्रज्ञप्ताः, 'से तं आउकाइया' ते एते–उपर्युक्ताः, अप्कायिकाः प्रज्ञाप्ता इत्याशयः ॥सू०१५॥

गंध, रस और स्पर्श में अप्कायिकों की संवृत योनि होती है। वह भी सचित्त, अचित्त और मिश्र के भेद से तीन प्रकार की है। इत्यादि पूर्वोक्त प्रकार अप्कायिक जीवों की लाखों योनियां होती हैं। सूक्ष्म और बादर–सब को मिलाने से वे सात लाख हैं।

पर्याप्त अप्कायिक जीव के अश्रय से अपर्याप्तक जीव उत्पन्न होते हैं। वे कितने उत्पन्न होते हैं? इस आशंका का उत्तर दिया गया है–जहां एक पर्याप्तक है वहां नियम से उसके आश्रय से असंख्यात अपर्याप्तक उत्पन्न होते हैं।

अब प्रकृत का उपसंहार करते हैं–यह बादर अप्पकायिक जीवों की प्ररूपणा हुई और इसके साथ ही अप्कायिकों की भी प्ररूपणा पूरी हुई ॥१५॥

પ્રકારે સમજવા જોઇએ, તેઓની લાખો યોનિઓ બને છે. જેમ એક એક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શમા અપ્કાયિકોની સંવૃત્ત યોનિઓ છે.

તે પણ સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની છે. વિગેરે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અપ્કાયિક જીવોની લાખો યોનિઓ થાય છે. સૂક્ષ્મ અને બાદર બધાની મેળવીએ તો તેઓ ૭ સાત લાખ છે.

પર્યાપ્ત અપ્કાયિક જીવના આશ્રયથી અપર્યાપ્તક જીવ ઉત્પન્ન થાય છે-તેઓ કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે?

આ આશંકાનો ઉત્તર અપાયો–જ્યાં એક પર્યાપ્તક છે ત્યાં નિયમથી તેના આ આશ્રય વડે અસંખ્યાત અપર્યાપ્તક ઉત્પન્ન થાય છે

હવે આરંભેલા કથનનો ઉપસંહાર કરે છે–આ બાદર અપ્કાયિક જીવોની પ્રરૂપણા થઇ અને તેની સાથેજ અપ્કાયિકોની પ્રરૂપણા પણ પૂરી થઇ. ॥ સૂ. ૧૫ ॥

मूलम्—से किं तं तेऊकाइया ? तेऊकाइया दुविहा पन्नत्ता तं जहा—सुहुमतेऊकाइया य, बायरतेऊकाइया य। से किं तं सुहुमतेऊकाइया ? सुहुमतेऊकाइया दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—पज्जत्तगसुहुमतेउकाइया य, अपज्जत्तगसुहुमतेउकाइया य। से तं सुहुमतेउकाइया य। से किं तं बायरतेऊकाइया ? बायर-तेऊकाइया अणेगविहा पन्नत्ता, तं जहा—इंगाले१, जाला२ मुम्मुरे३ अच्ची४ अलाए५ सुद्धागणी६ उक्का७ विज्जू८ असणी९ णिग्घाए१० संघरिससमुट्ठिए११ सूरकंतमणिणिस्सिए१२, जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य। तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता। तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एएसिं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखिज्जा। से त्तं बायर-तेऊकाइया। से त्तं तेऊकाइया ॥सू. १६॥

छाया—अथ के ते तेजस्कायिकाः ? तेजस्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा सूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च, बादरतेजस्कायिकाश्च। अथ के ते सूक्ष्मतेजस्कायिका ? सूक्ष्मतेजस्कायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पर्याप्तक सूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च,

---

शब्दार्थ—(से किं तं तेउकाइया) तेजस्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सुहुमतेउकाइया य) सूक्ष्म तेजस्कायिक और (बायर तेउकाइया य) बादर तेजस्कायिक, (से किं तं सुहुमतेउकाइया) सूक्ष्मतेजस्कायिक

શબ્દાર્થ—(से किं तं तेउकाइया) તેજસ્કાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના છે ? (तेउकाइया) તેજસ્કાયિકો (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सुहुमतेउकाइया य) સૂક્ષ્મ તેજસ્કાય અને (बायर तेउकाइया य) બાદર તેજસ્કાયિક (से किं तं सुहुमतेउकाइया) સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના

अपर्याप्तकसूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च। ते एते सूक्ष्मतेजस्कायिकाः। अथ के ते बादरतेजस्कायिकाः? बादरतेजस्कायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अङ्गारः१ ज्वाला२ मुर्मुरः३ अर्चिः४ अलातम्५ शुद्धाग्निः६ उल्का७ विद्युत्८ अशनिः९ निर्घातः१० सङ्घर्ष समुत्थितः११ सूर्यकान्तमणिनिश्रितः१२ ये चान्ये तथा प्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च। तत्र खलु ये ते अपर्याप्तकास्ते खलु असंप्राप्ताः। तत्र खलु ये ते पर्याप्तकाः, एतेषां

जीव कितने प्रकार के कहे हैं? (सुहुमतेउकइया) सूक्ष्म तेजस्कायिक (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पज्जत्तगसुहुमतेउकाइया य) पर्याप्त सूक्ष्म तेजस्कायिक और (अपज्जत्तगसुहुमतेउकाइयाय) अपर्याप्त सूक्ष्म तेजस्कायिक।

(से किं तं बायरतेउकाइया)। बादर तेजस्कायिक कितने प्रकार के हैं? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (इंगाले) अंगार (जाला) ज्वाला (मुम्मुरे) मुर्मुर (अच्ची) लपट (अलाए) अलात अधजली लकडी (सुद्धागणी) शुद्ध अग्नि (उक्का) उल्का (विज्जू) विजली (असणी) अशनि (णिग्घाए) वैक्रिय का अशनिपात (संघरिससमुट्ठिए) रगड से उत्पन्न अग्नि (सूरकंतमणिणिस्सिए) सूर्यकान्तमणि से निकली अग्नि (जे यावन्ने तहप्पागारा) अन्य जो इसी प्रकार की अग्नि है (ते) वह (समासओ) संक्षेप से (दुविहा) दो प्रकार की (पण्णत्ता) कही है (तं जहा) वह इस प्रकार है (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) पर्याप्त और अपर्याप्त (तत्थ णं) उनमें

કહ્યા છે? (सुहुमतेउकाइया) સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पज्जत्तगसुहुम तेउकाइया य) પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક અને (अपज्जत्तगसुहुम तेउकाइया य) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક.

(से किं तं बायरतउकाइया) બાદર તેજસ્કાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (बायरतेउकाइया) બાદર તેજસ્કાયિક (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (इंगाले) અંગાર (जाला) જ્વાળા (मुम्मुरे) મુર્મુર (अच्ची) અર્ચી (अलाए) અલાત—અડધું બળેલું લાકડું (सुद्धागणि) શુદ્ધ અગ્નિ (उक्का) ઉલ્કા (विज्जू) વિજળી (असणि) અશનિ (णिग्घाए) વૈક્રિયનો અશનિપાત (संघरिस समुट्ठिए) ઘસવાથી ઉત્પન્ન અગ્નિ (सूरकंतमणिणिस्सिए) સૂર્યકાન્ત મણિથી નિકળેલ અગ્નિ (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા પ્રકારના અગ્નિ છે. (ते समासओ) તે સંક્ષેપથી (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહેલ છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (पज्जत्तगाय अपज्जत्तगाय) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત (तत्थणं)

वर्णादेशेन गन्धादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशो विधानानि संख्येयानि योनि प्रमुखशतसहस्राणि, पर्याप्तकनिश्रया अपर्याप्तकाः व्युत्क्रामन्ति, यत्र एकस्तत्र नियमात् असंख्येयाः । ते एते बादरतेजस्कायिकाः । ते एते तेजस्कायिकाः ॥१६॥

टीका—अथ तेजस्कायिकान् प्रतिपादयिषुराह—'से किं तं तेउकाइया ?'-'से'—अथ, 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, तेजस्कायिकाः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—'तेऊकाइया दुविहा पन्नत्ता' तेजस्कायिका द्विविधाः—द्वि प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः,

---

(जे ते) जो (अपज्जत्तगा) अपर्याप्त हैं (ते णं) वे (असंपत्ता) अप्राप्त हैं (तत्थ णं) उनमें (जे ते) जो (पज्जत्तगा) पर्याप्त हैं (एएसिं) इनके (वण्णादेसेणं) वर्ण की अपेक्षा से (गंधादेसेणं) गंध की अपेक्षा से (रसादेसेणं) रस की अपेक्षा से (फासादेसेणं) स्पर्श की अपेक्षा से (सहस्सग्गसो) हजारों (विहाणाइं) भेद हैं (संखेज्जाइं) संख्यात (जोणियप्पमुहसयहस्साइं) लाख योनियां हैं (पज्जत्तगणिस्साए) पर्याप्तक के आश्रय से (अपज्जत्तगा) अपर्याप्तक (वक्कमंति) उत्पन्न होते हैं (जत्थ) जहां (एगो) एक है (तत्थ) वहां (नियमा) नियम से (असंखिज्जा) असंख्यात हैं (से त्तं बायर तेउकाइया) यह बादर तेजस्कायिकों की प्ररूपणा है (से त्तं तेउकाइया) यह तेजस्कायिकों की प्ररूपणा पूरी हुई ॥१६॥

टीकार्थ—अब तेजस्कायिकों की प्ररूपणा करने की इच्छा से कहते हैं—तेजस्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं—तेजस्कायिक जीव दो प्रकार के कहे गए हैं । वे इस प्रकार हैं—सूक्ष्म

તેઓમાં (जे ते) જેઓ (अप्पज्जत्तगा) અર્યાપ્ત છે (तेणं) તેઓ (असंपत्ता) અપ્રાપ્ત છે. (तत्थ णं) તેઓમાં (जे ते) જેઓ (पज्जत्तगा) પર્યાપ્ત છે.

(एएसिं) તેઓનાં (वण्णादेसेणं) વર્ણની અપેક્ષાએ (गंधादेसेणं) ગંધની અપેક્ષાએ (रसादेसेणं) રસની અપેક્ષાએ (फासादेसेणं) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (सहस्सग्गसो) હજારો (विहाणाइं) ભેદ છે (संखेज्जाइं) સંખ્યાત (जोणियप्पमुह सहस्साइं) લાખ યોનિઓ છે (पज्जत्तग णिस्साए) પર્યાપ્તકના આશ્રયથી (अपज्जत्तगा) અપર્યાપ્તક (वक्कमंति) ઉત્પન્ન થાય છે (जत्थ) જ્યા (एगो) એક છે (तत्थ) ત્યાં (नियमा) નિયમેથી (असंखिज्जा) અસંખ્યાત છે (से त्तं बायर तेउ काइया) આ બાદર તેજસ્કાયિકોની પ્રરૂપણાછે (से त्तं तेउकाइया) આ તેજસ્કાયિકોની પ્રરૂપણા થઇ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

ટીકાર્થ—હવે તેજસ્કાયિકોની પ્રરૂપણા કરવાની ઇચ્છાથી કહે છે—તેજસ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ?

'तं जहा–सुहुमतेऊकाइया य, बायरतेऊकाइया य' तद्यथा-सूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च, बादरतेजस्कायिकाश्च, 'से किं तं सुहुमतेऊकाइया ?' 'से'–अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, 'सुहुमतेऊकाइया ?' सूक्ष्मतेजस्कायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'सुहुमतेऊकाइया दुविहा पण्णत्ता' सूक्ष्मतेजस्कायिकाः द्विविधाः द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–उक्ताः, 'तं जहा–'पज्जत्तग सुहुमतेउकाइया य, अपज्जत्तग-सुहुमतेउकाइया य' तद्यथा–पर्याप्तकसूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च, अपर्याप्तक सूक्ष्मतेजस्कायिकाश्च । प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं सुहुमतेऊकाइया' ते एते पूर्वोक्ताः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'से किं तं बादरतेऊकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते–कतिविधाः, बादरतेजस्कायिकाः–स्थूलतेजस्कायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'बायरतेऊकाइया अणेगविहा पण्णत्ता' बादरतेजस्कायिकाः अनेकविधाः नाना प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा–इंगाले, जाला, मुम्मुरे, अच्ची, अलाए, सुद्धागणी, उक्का, विज्जू; असणी, णिग्घाए, संघरिससमुट्ठिए, सूरकंतमणिणिस्सिए' तं जहा'–तद्यथा–'इंगाले'–अङ्गारः,–निर्धूमोऽग्निः, 'जाला' ज्वाला-जाज्वल्यमान खदिरादि ज्वाला, अग्नि–सम्बद्धा दीपशिखा वा, 'मुम्मुरे' मुर्मुरः शुष्कपत्रादौ भस्ममिश्रिताग्निकणरूपः, अच्ची'–अर्चि–अनलाप्रतिबद्धा ज्वाला,

---

तेजस्कायिक और बादरतेजस्कायिक। पुनः प्रश्न हुआ कि सूक्ष्म तेजस्कायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया–सूक्ष्म तेजस्कायिक जीव दो प्रकार के हैं–पर्याप्त और अपर्याप्त। यह सूक्ष्म तेजस्कायिकों की प्ररूपणा हुई।

बादरतेजस्कायिक कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा–बादर तेजस्कायिक जीव अनेक प्रकार के हैं। वे इस प्रकार हैं–अंगार अर्थात् धूमरहित अग्नि, ज्वाला–जलती हुई खदिर आदि की ज्वाला, अथवा अग्नि से जुडी हुई दीपक की शिखा, मुर्मुर–भस्म में मिले हुए बारीक

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–તેજસ્કાયિક જીવ બે પ્રકારના કહ્યા છે તેઓ આ પ્રકારે છે–સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક અને બાદર તેજસ્કાયિક,

પુનઃ પ્રશ્ન પૂછયો કે સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવ બે પ્રકારના છે–પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, આ સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકોની પ્રરૂપણા થઈ.

બાદર તેજસ્કાયિક કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યું બાદર તેજસ્કાયિક જીવ અનેક પ્રકારના છે તે આ રીતે છે–અંગારા (ધૂમાડા વગરનો અગ્નિ) જવાલા બળતા ખેર વિગેરેની ઝાળ અગરતો બળતી દીપકની જ્યોત, મુર્મુર–રાખમાં મળેલા બારીક અગ્નિ કણો

'अलाए' अलातम्, उल्मुकम्, 'सुद्धागणी'-शुद्धाग्निः-अयोगोलकाद्यग्निः 'उक्का' उल्का तारापातः, 'विज्जू' विद्युत्, तडित्, 'असणी' अशनिः, गगनपतनशीलोऽग्निमयः कणः, 'णिग्घाए'-निर्घातः, वैक्रियाशनिप्रपातः, 'संघरिससमुट्ठिए'-सङ्घर्षसमुत्थितः अरण्यादि काष्ठमन्थनसमुद्भूतोऽग्निः, 'सूरकंतमणिणिस्सिए' सूर्यकान्तमणिनिसृतः, तीक्ष्णसूर्यकिरणसम्पर्केण सूर्यकान्तमणिजन्योऽग्निः, तथैव -'जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ये चाप्यन्ये तथा प्रकाराः एवं प्रकारा स्तेजस्कायिकाः सन्ति, तेऽपि बादरतेजस्कायिकतया अवसेयाः. ते समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य' तद्यथा-पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च, 'तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता' तत्र खलु-पर्याप्तकापर्याप्तकानां मध्ये ये ते अपर्याप्तकाः सन्ति, ते खलु असंप्राप्ताः-स्वयोग्याः पर्याप्तीः साकल्येन अप्राप्ता एव भवन्ति विशि-

---

अग्निकण, अर्चि अर्थात् मूल अग्नि से पृथक् हुई ज्वाला, अलात-जलती लकडी जिसे 'लूघर' कहते हैं, शुद्धाग्नि अर्थात् लोहे के गोले आदि की अग्नि, उल्का-तारापात, विद्युत्-विजली, अशनि (आकाश से गिरने वाले अग्निमयकण, निर्घात अर्थात् वैक्रिय संबंधी अशनिपात, अरणिकाष्ठ आदि की रगड से उत्पन्न होने वाली अग्नि, और सूर्यकान्तमणि से निकली अग्नि अर्थात् तीक्ष्ण सूर्य की किरणों के सम्पर्क से सूर्यकान्तमणि से उत्पन्न होने वाली अग्नि। इनके अतिरिक्त इसी प्रकार की जो अन्य अग्नि है, वह सभी बादरतेजस्कायिक है।

ये बादर तेजस्कायिक जीव दो प्रकार के हैं, यथा-पर्याप्तक और अपर्याप्तक। इनमें जो अपर्याप्तक हैं, वे असंप्राप्त हैं अर्थात् अपने योग्य पर्याप्तियों को पूरी तरह प्राप्त नहीं कर चुके होते हैं अथवा उनमें

અર્ચિ અર્થાત્ મૂળ અગ્નિથી પૃથક્ થયેલી જ્વાલા, અલાત-સળગતું લાકડું, જેને ઉમાડિયું કહે છે. અર્થાત્ લોઢાના ગોળા વિગેરેનો અગ્નિ ઉલ્કા-તારાઓનું ખરવું. વિદ્યુત-વિજળી અશનિ આકાશથી પડતા અગ્નિમય કણો. નિર્ઘાત અર્થાત્ વૈક્રિય સંબંધી અશનિપાત, અરણિ વિગેરેને ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ અને સૂર્યકાન્ત મણિથી નિકળતો અગ્નિ અર્થાત્ તીક્ષ્ણ સૂર્યના કિરણોના સંબન્ધથી સૂર્યકાન્ત મણિમાંથી પ્રગટ થતો અગ્નિ, આના સિવાયના આવી જાતના બીજા અગ્નિ છે. તે બધા બાદર તેજસ્કાયિક છે

આ બાદર તેજસ્કાયિક જીવ બે પ્રકારના છે જેમકે પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક. તેઓમા જે અપર્યાપ્તક છે તેઓ અસંપ્રાપ્ત છે અર્થાત્ પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પુરી રીતે પ્રાપ્ત ન કરેલા હોય છે. અગર તેઓમાં

ष्टान् वर्णादीन् वा अनुपगता भवन्ति, वर्णादिभेदविवक्षायामेतेषां वर्णादिभेदेन व्यपदेष्टुमशक्यत्वात्, उक्तयुक्तेः, 'तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एएसिणं वण्णादेसेणं, गंधादेसेणं, रसादेसेणं, फासादेसेणं सहस्ससो विहाणाइं' तत्र खलु पर्याप्तकापर्याप्तकानां मध्ये ये ते पर्याप्तकाः तेजस्कायिका भवन्ति, एतेषां-पर्याप्तकतेजस्कायिकानां वर्णादेशेन-वर्णभेदविवक्षया, गन्धादेशेन-गन्धभेदविवक्षया, रसादेशेन-रसभेदविवक्षया, स्पर्शादेशेन-स्पर्शभेदविवक्षया, सहस्राग्रशः सहस्रसंख्यया, विधानानि-भेदा भवन्ति, 'संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं' संख्येयानि, योनिप्रमुखानि-योनिद्वाराणि, शतसहस्राणि सप्त अवसेयानि, 'पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्ता वक्कमंति' पर्याप्तकनिश्रया पर्याप्तक तेजस्कायिकाश्रयेण अपर्याप्तकाः-अपर्याप्तक तेजस्कायिकाः, व्युत्क्रामन्ति-उत्पद्यन्ते, कियन्त इत्याकाङ्क्षायामाह-'जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखिज्जा' यत्र एकः पर्याप्तको भवति, तत्र नियमात् नियमतः असंख्येयाः-संख्यातीताः, अपर्याप्तका उत्पद्यन्ते इत्याशयः। प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं बायरतेऊकाइया' ते एते उपर्युक्ताः,

विशिष्ट वर्ण आदि अभी उत्पन्न नहीं हुआ है। इस संबंध में युक्ति पहले कही जा चुकी है। इन पर्याप्त और अपर्याप्त में जो पर्याप्त तेजस्कायिक हैं, उनके वर्ण की अपेक्षा से, गंध की अपेक्षा से, रस की अपेक्षा से और स्पर्श की अपेक्षा से हजारों भेद होते हैं। उनकी सात लाख योनियां हैं। पर्याप्तक तेजस्कायिकों के आश्रय से अपर्याप्त तेजस्कायिक उत्पन्न होते हैं। वे कितने उत्पन्न होते हैं? इसका उत्तर यह है कि जहां एक पर्याप्तक होता है वहां नियम से असंख्यात अपर्याप्तक उत्पन्न होते हैं।

अब उक्त कथन का उपसंहार करते हैं-यह बादर तेजस्कायिक

વિશિષ્ટ વર્ણ વિગેરે હજુ ઉત્પન્ન નથી થયેલા, આ સમ્બન્ધમાં યુક્તિ આગળ કહી દેવાઇ છે.

અપર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તમાં જેઓ પર્યાપ્તતેજસ્કાયિક છે, તેઓના વર્ણની અપેક્ષાથી ગંધની અપેક્ષાએ, રસની અપેક્ષાએ, અને સ્પર્શની અપેક્ષાએ હજારો ભેદ થાય છે. તેઓની સાત લાખ યોનિઓ છે. પર્યાપ્તક તેજસ્કાયિકના આશ્રયથી અપર્યાપ્ત તેજસ્કાયિક ઉત્પન્ન થાય છે.

તેઓ કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે?

તેનો ઉત્તર એ છે કે જ્યાં એક પર્યાપ્તક હોય છે. ત્યાં નિયમે કરીને અસંખ્યાત અપર્યાપ્તક ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે આ કહેલા કથનનો ઉપસંહાર કરે છે-આ બાદર તેજસ્કાયિ જીવોની

बादरतेजस्कायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'से तं तेऊकाइया' ते एते–पूर्वोक्ताः तेजस्कायिकाः प्रज्ञप्ताः इत्याशयः । सू० १६॥

मूलम्–से किं तं वाउकाइया? वाउकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–सुहुमवाउकाइया य, बायरवाउकाइया य। से किं तं सुहुमवाउकाइया? सुहुमवाउकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-पज्जत्तगसुहुमवाउकाइया य अपज्जत्तगसुहुमवाउकाइया य। से त्तं सुहुमवाउकाइया। से किं तं बायरवाउकाइया? बायरवाउकाइया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–पाईणवाए१, पडीणवाए२ दाहिणवाए३ उदीणवाए४ उड्ढवाए५ अधोवाए६, तरियवाए७ विदिसीवाए८ वाउब्भामे९ वाउक्कलिया१० वायमंडलिया११ उक्कलियावाए१२ मंडलियावाए१३ गुंजावाए१४ झंझावाए१५ संवट्टगवाए१६ घणवाए१७ तणुवाए१८ सुद्धवाए१९, जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य, तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा एएसिं णं वण्णादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं, संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं, पज्जत्तगणिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा। से त्तं बायरवाउक्काइया। से त्तं वाउकाइया ॥सू०१७॥

छाया–अथ के ते वायुकायिकाः? वायुकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तं जहा-सूक्ष्मवायुकायिकाश्च बादरवायुकायिकाश्च। अथ के ते सूक्ष्मवायुकायिकाः? सूक्ष्म-

जीवों की प्ररूपणा हुई और साथ ही तेजस्कायिक जीवों की भी प्ररूपणा पूरी हुई ॥१६॥

शब्दार्थ–(से किं तं वाउकाइया) अब वायुकायिक जीव कितने

પ્રરૂપણા થઈ અને સાથેજ તેજસ્કાયિક જીવોની પણ પ્રરૂપણા થઈ. ॥સૂ. ૧૬॥

શબ્દાર્થ–(से कि तं वाउकाइया) વાયુ કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે? (वाउकाइया) વાયુકાયિક જીવો (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा)

वायुकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तकसूक्ष्मवायुकायिकाश्च, अपर्याप्तक-सूक्ष्मवायुकाश्च। ते एते सूक्ष्मवायुकायिकाः। अथ के ते बादरवायुकायिकाः? बादरवायुकायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–प्राचीनवातः१, प्रतीचीनवातः२, दक्षिणवातः ३, उदीचीनवातः ४, ऊर्ध्ववातः ५, अधोवातः ६, तिर्यग्वातः ७,

---

प्रकार के हैं? (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सुहुमवाउकाइया य) सूक्ष्मवायुकायिक और (बायर वाउ-काइया य) बादर वायुकायिक (से किं तं सुहुमवाउकाइया) सूक्ष्म वायुकायिक कितने प्रकार के हैं (दुविहा) दो प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पज्जत्तगसुहुमवायुकाइया य) पर्याप्त सूक्ष्म वायुकायिक और (अपज्जत्तगसुहुमवायुकाइया य) अपर्याप्त सूक्ष्म वायुकायिक (से त्तं सुहुमवाउकाइया) यह सूक्ष्म वायुकायिकों की प्ररूपणा हुई (से किं तं बायरवाउकाइया) अब बादर वायुकायिक कितने प्रकार के हैं? (बायरवाउकाइया) बादर वायुकायिक (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पाईणवाए) पूर्व दिशा से आई वायु (पडीणवाए) पश्चिमी हवा (दाहिणवाए) दक्षिणीहवा (उदी-णवाए) उत्तरी हवा (उड्ढवाए) ऊपर उठने वाली वायु (अहोवाए)

તેઓ આ રીતે છે (सुहुमवाउकाइया य) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને (बायरवाउ काइया य) બાદર વાયુકાયિક

(से किं तं सुहुमवाउकाइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક કેટલા પ્રકારના છે (सुहुमवाउ-काइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવો (दुविहा) બે પ્રકારના કહેલ છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે? (सुहुमवाउकाइयाय) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને (बायरवाउकाइया य) બાદરવાયુકાયિક (से किं त सुहुमवाउयाइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકો કેટલા પ્રકારના છે? (सुहुमवाउकाइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આપ્રમાણે છે. (पज्जत्तग सुहुमवाउकाइया) પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને (अपज्जत्तग सुहुमवाउकाइया य) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક

(से त्तं सुहुमवाउकाइया) આ સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોની પ્રરૂપણા થઇ (से किं त वायरवाउकाइया) બાદર વાયુકાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (वादरवाउ-काइया) બાદર વાયુકાયિક (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) જેઓ આ પ્રકારે છે

(पाईण वाए) પૂર્વ દિશાથી આવેલ પવન (पडीणवाए) પશ્ચિમની હવા (दाहिणवाए) દક્ષિણની હવા (उदीणवाए) ઉત્તરની હવા (उड्ढवाए) ઉપર જવા વાળી હવા (अहोवाए) નીચે જતી હવા (तिरियवाए) તીરછી હવા (विदिसीवाए)

विदिग्वातः८, वातोद्भ्रामः९, वातोत्कलिका १०, वातमण्डलिका ११, उत्कलिकावातः१२, मण्डलिकावातः१३, गुञ्जावातः१४, झंझावातः१५, संवर्त्तकवातः१६, घनवातः१७, तनुवातः१८, शुद्धवातः१९, ये चान्ये तथाप्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च। तत्र खलु ये ते अपर्याप्तकास्ते खलु असंप्राप्ताः, तत्र खलु ये ते पर्याप्तका एतेषां खलु वर्णादेशेन, गन्धादेशेन, रसादेशेन, स्पर्शादेशेन सहस्रशो विधानानि, संख्येयानि, योनि-

---

नीची जाती हुई हवा (तिरियवाए) तिर्छी वायु (विदिसीवाए) विदिशा में चलने वाली हवा (वाउब्भामे) अनियत वायु (वाउक्कलिया) वातोत्कलिका वायु (वायमंडलिया) वातोली (उक्कलियावाए) उत्कलिका वायु (मंडलियावाए) मंडलिका वायु (गुंजावाए) गुंजावात-गुंजती हुई वायु (झंझावाए) वर्षा के साथ बहने वाली वायु (संवट्टगवाए) प्रलयकालीन वायु (घणवाए) घनवात (तणुवाए) तनुवात (सुद्धवाए) शुद्ध वायु (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के वायुकायिक हैं (ते) वह (समासओ) संक्षेप से (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पज्जत्तगा य) पर्याप्तक और (अपज्जत्तगा य) अपर्याप्तक (तत्थ) इनमें (जे ते) जो (अपज्जत्तगा) अपर्याप्त हैं (ते णं) वे (असंपत्ता) अप्राप्त हैं (तत्थ णं) उनमें (जे ते) जो (पज्जत्तगा) पर्याप्त हैं (एएसि णं) इनके (वण्णादेसेणं) वर्ण की अपेक्षा से (गंधादेसेणं) गंध की अपेक्षा से (रसादेसेणं) रस की अपेक्षा से (फासादेसेणं) स्पर्श की अपेक्षा से (सहस्सग्गसो) हजारों (विहाणाइं) भेद हैं (संखेज्जाइं जोणि-

---

विदिशाओमा चालती હवा (वाउब्भामे) અનિયત વાયુ (वाउक्कालिया) વાતોત્કલિકા (वाउमंडलिया) વાતોલી (उक्कलियावाए) ઉત્કલિક વાયુ (मंडलियावाए) મંડલિકા વાયુ (गुंजावाए) ગૂંજાવાત-ગાજતા થકા પવન (झंझावाए) વર્ષાની સાથે વાવાવાળા વાયુ (संवट्टगवाए) પ્રલય કાળનો પવન (घनवाए) ઘનવાત (तणुवाए) તનુવાત (सुद्धवाए) શુદ્ધ વાયુ.

(जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા પ્રકારના વાયુકાયિક છે (ते) તે (समासओ) સંક્ષેપથી (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पज्जत्तगाय) પર્યાપ્ત અને (अपज्जत्तगाय) અપર્યાપ્ત છે (तेणं) તેઓ (असंपत्ता) અસંપ્રાપ્ત છે (तत्थणं) તેઓમાં (जे ते) જેઓ (पज्जत्तगा) પર્યાપ્ત છે. (एएसिणं) એઓના (वण्णादेसेणं) વર્ણની અપેક્ષાએ (गंधादेसेणं) ગંધની અપેક્ષાએ (रसादेसेणं) રસની અપેક્ષાએ (फासादेसेणं) સ્પર્શની અપેક્ષાએ (सहस्सग्गसो) હજારો (विहाणाइं) ભેદ છે (संखेज्जाइं जोणियप्पमुहसय सहस्साइं)

वायुकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकसूक्ष्मवायुकायिकाश्च, अपर्याप्तक-सूक्ष्मवायुकाश्च। ते एते सूक्ष्मवायुकायिकाः। अथ के ते वादरवायुकायिकाः? वादरवायुकायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्राचीनवातः१, प्रतीचीनवातः२, दक्षिणवातः ३, उदीचीनवातः ४, ऊर्ध्ववातः ५, अधोवातः ६, तिर्यग्वातः ७,

प्रकार के हैं? (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सुहुमवाउकाइया य) सूक्ष्मवायुकायिक और (बायर वाउ-काइया य) बादर वायुकायिक (से किं तं सुहुमवाउकाइया) सूक्ष्म वायुकायिक कितने प्रकार के हैं (दुविहा) दो प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पज्जत्तगसुहुमवायुकाइया य) पर्याप्त सूक्ष्म वायुकायिक और (अपज्जत्तगसुहुमवायुकाइया य) अपर्याप्त सूक्ष्म वायुकायिक (से त्तं सुहुमवाउकाइया) यह सूक्ष्म वायुकायिकों की प्ररूपणा हुई (से किं तं बायरवाउकाइया) अब बादर वायुकायिक कितने प्रकार के हैं? (बायरवाउकाइया) बादर वायुकायिक (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पाईणवाए) पूर्व दिशा से आई वायु (पडीणवाए) पश्चिमी हवा (दाहिणवाए) दक्षिणीहवा (उदीणवाए) उत्तरी हवा (उड्ढवाए) ऊपर उठने वाली वायु (अहोवाए)

તેઓ આ રીતે છે (सुहुमवाउकाइया य) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને (बायरवाउ काइया य) બાદર વાયુકાયિક

(से किं तं सुहुमवाउकाइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક કેટલા પ્રકારના છે (सुहुमवाउ-काइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવો (दुविहा) બે પ્રકારના કહેલ છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે? (सुहुमवाउकाइयाय) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને (वायरवाउकाइया य) બાદરવાયુકાયિક (से किं तं सुहुमवाउयाइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકો કેટલા પ્રકારના છે? (सुहुमवाउकाइया) સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આપ્રમાણે છે. (पज्जत्तग सुहुमवाउकाइया) પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને (अपज्जत्तग सुहुमवाउकाइया य) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક

(से त्तं सुहुमवाउकाउया) આ સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોની પ્રરૂપણા થઈ (से किं त वायरवाउकाइया) બાદર વાયુકાયિક કેટલા પ્રકારના છે? (वादरवाउ-काइया) બાદર વાયુકાયિક (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) જેઓ આ પ્રકારે છે

(पाईण वाए) પૂર્વ દિશાથી આવેલ પવન (पडीणवाए) પશ્ચિમની હવા (दाहिणवाए) દક્ષિણની હવા (उदीणवाए) ઉત્તરની હવા (उड्ढवाए) ઉપર જવા વાળી હવા (अहोवाए) નીચે જતી હવા (तिरियवाए) તીરછી હવા (विदिसीवाए)

विदिग्वातः८, वातोद्भ्रामः९, वातोत्कलिका१०, वातमण्डलिका११, उत्कलिकावातः१२, मण्डलिकावातः१३, गुञ्जावातः१४, झंझावातः१५, संवर्त्तकवातः१६, घनवातः१७, तनुवातः१८, शुद्धवातः१९, ये चान्ये तथाप्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च । तत्र खलु ये ते अपर्याप्तकास्ते खलु असंप्राप्ताः, तत्र खलु ये ते पर्याप्तका एतेषां खलु वर्णादेशेन, गन्धादेशेन, रसादेशेन, स्पर्शादेशेन सहस्रशो विधानानि, संख्येयानि, योनि-

---

नीची जाती हुई हवा (तिरियवाए) तिर्छी वायु (विदिसीवाए) विदिशा में चलने वाली हवा (वाउब्भामे) अनियत वायु (वाउक्कलिया) वातोत्कलिका वायु (वायमंडलिया) वातोली (उक्कलियावाए) उत्कलिका वायु (मंडलियावाए) मंडलिका वायु (गुंजावाए) गुंजावात-गुंजती हुई वायु (झंझावाए) वर्षा के साथ वहने वाली वायु (संवट्टगवाए) प्रलयकालीन वायु (घणवाए) घनवात (तणुवाए) तनुवात (सुद्धवाए) शुद्ध वायु (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के वायुकायिक हैं (ते) वह (समासओ) संक्षेप से (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पज्जत्तगा य) पर्याप्तक और (अपज्जत्तगा य) अपर्याप्तक (तत्थ) इनमें (जे ते) जो (अपज्जत्तगा) अपर्याप्त हैं (ते णं) वे (असंपत्ता) अप्राप्त हैं (तत्थ णं) उनमें (जे ते) जो (पज्जत्तगा) पर्याप्त हैं (एएसि णं) इनके (वण्णादेसेणं) वर्ण की अपेक्षा से (गंधादेसेणं) गंध की अपेक्षा से (रसादेसेणं) रस की अपेक्षा से (फासादेसेणं) स्पर्श की अपेक्षा से (सहस्सग्गसो) हजारों (विहाणाइं) भेद हैं (संखेज्जाइं जोणि-

---

विदिशाओमा चालती हवा (वाउब्भामे) अनियत वायु (वाउक्कालिया) वातोत्कलिका (वाउमंडलिया) वातोली (उक्कलियावाए) उत्कलिक वायु (मंडलियावाए) मंडलिका वायु (गुंजावाए) गूंजवात-गाजता थका पवन (झंझावाए) वर्षानी साथे वावावाळा वायु (संवट्टगवाए) प्रलय काळनो पवन (घनवाए) घनवात (तणुवाए) तनुवात (सुद्धवाए) शुद्ध वायु.

(जे यावन्ने तहप्पगारा) बीजा जे आवा प्रकारना वायुकायिक छे (ते) ते (समासओ) संक्षेपथी (दुविहा) बे प्रकारना (पण्णत्ता) कह्या छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे छे (पज्जत्तगाय) पर्याप्त अने (अपज्जत्तगाय) अपर्याप्त छे (तेणं) तेओ (असंपत्ता) असंप्राप्त छे (तत्थणं) तेओमा (जे ते) जेओ (पज्जत्तगा) पर्याप्त छे. (एएसिण) एओना (वण्णादेसेण) वर्णनी अपेक्षाए (गंधादेसेण) गंधनी अपेक्षाए (रसादेसेण) रसनी अपेक्षाए (फासादेसेण) स्पर्शनी अपेक्षाए (सहस्सग्गसो) हजारो (विहाणाइं) भेद छे (संखेज्जाइं जोणियप्पमुहसय सहस्साइं)

प्रमुखशतसहस्राणि, पर्याप्तकनिश्रया अपर्याप्तका व्युत्क्रामन्ति, यत्र एकस्तत्र नियमात् असंख्येयाः । ते एते बादरवायुकायिकाः । ते एते वायुकायिकाः ॥सू. १७॥

टीका—अथ वायुकायिकभेदान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं वाउकाइया ?' 'से'–अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः वायुकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवान् आह–'वाउकाइया दुविहा पण्णत्ता' वायुकायिका द्विविधाः द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा–सुहुमवाउकाइया य, बायरवाउकाइया य' सूक्ष्मवायुकायिकाश्च, बादरवायुकायिकाश्च, 'से किं तं सुहुमवाउकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते–कतिविधाः सूक्ष्मवायुकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'सुहुमवाउकाइया दुविहा पण्णत्ता' सूक्ष्मवायुकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा–'पज्जत्तगसुहुमवाउकाइया य, अपज्जत्तगसुहुमवाउकाइया य' तद्यथा–पर्याप्तकसूक्ष्मवायुकायिकाश्च, अपर्याप्तक-

यप्पमुहसयसहस्साइं) संख्यात लाख योनियां हैं (पज्जत्तगणिस्साए) पर्याप्तक के आश्रय से (अपज्जत्तगा) अपर्याप्त (वक्कमंति) उत्पन्न होते हैं (जत्थ) जहां (एगो) एक है (तत्थ) वहां (नियमा) नियम से (असंखेज्जा) असंख्यात हैं (से त्तं बायरवाउकाइया) यह बादर वायुकायिकों की प्ररूपणा हुई (से त्तं वाउकाइया) यह वायुकायिकों की प्ररूपणा पूरी हुई ॥१७॥

टीकार्थ–अब वायुकाय के भेदों की प्ररूपणा करते हैं । प्रश्न किया गया–वायुकायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् उत्तर फर्माते हैं–वायुकायिक जीव दो प्रकार के होते हैं सूक्ष्म वायुकायिक और बादर वायुकायिक।

सूक्ष्म वायुकायिक कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया–

સંખ્યાત લાખ યોનિયો છે (पज्जत्तगणिस्साए) પર્યાપ્તકના આશ્રયે (अपज्जत्तगा) અપર્યાપ્તક (वक्कमंति) ઉત્પન્ન થાય છે (जत्थ) જ્યાં (एगो) એક છે (तत्थ) ત્યાં (नियमा) નિયમથી (असंखेज्जा) અસંખ્યાત છે (से त्तं बायरवाउकाइया) આ બાદર વાયુકાયિકોની પ્રરૂપણા થઇ (से त्तं वाउकाइया) આ વાયુ કાયિકોની પ્રરૂપણા પુરી થઇ. ॥ સૂ. ૧૭ ॥

ટીકાર્થ–હવે વાયુકાયિકોના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે–પ્રશ્ન થયો કે–વાયુ કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર ફરમાવે છે–વાયુકાયિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે. સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક અને બાદર વાયુકાયિક.

સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવ પણ બે પ્રકારના છે

सूक्ष्मवायुकाश्च, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं सुहुमवाउक्काइया' ते एते-उपर्युक्ताः, सूक्ष्मवायुकायिकाः प्रज्ञप्ताः, अथ बादरवायुकायिकभेदान् पृच्छति-'से किं तं बायरवाउकाइया?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः बादरवायुकायिकाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'बायरवाउक्काइया अणेगविहा पण्णत्ता' बादरवायुकायिकाः, अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा-पाईणवाए, पडीणवाए, दाहिणवाए, उदीणवाए, उड्ढवाए, अहोवाए, तिरियवाए, विदीसीवाए, वाउब्भामे, वाउक्कलिया, वायमंडलिया, उक्कलियावाए, मंडलियावाए, गुंजावाए, झंझावाए, संवट्टवाए, तणुवाए, सुद्धवाए' 'तं जहा'-तद्यथा-'पाईणवाए' प्राचीनवातः-पूर्ववायुः, यः प्राच्या दिशः समागच्छति स इत्यर्थः, 'पडीणवाए'-प्रतीचीन वातः पश्चिमवातः यः प्रतीच्या दिशः समागच्छति स इत्यर्थः, 'दाहिणवाए' दक्षिणवातः, 'उदीणवाए' उदीचीनवातः 'उड्ढवाए' ऊर्ध्ववातः, ऊर्ध्वमुद्गच्छन् यो वाति स इत्यर्थः 'अहोवाए' अधोवातः, अधोगच्छन् यो वाति स इत्यर्थः, 'तिरियवाए'-तिर्यग्वातः-तिरश्चीनवातः 'विदीसीवाए' विदिग्वातः, यो विदिग्भ्यो वाति स इत्यर्थः 'वाउब्भामे'-वातोद्भ्रामः-अनवस्थितवातः, अव्यवस्थित-

---

सूक्ष्मवायुकायिक जीव भी दो प्रकार के हैं। वे इस प्रकार हैं-पर्याप्तक और अपर्याप्तक। यह सूक्ष्म वायुकायिकों की प्रज्ञापना हुई।

अब बादरवायुकायिक जीवों के विषय में प्रश्न है कि बादर वायुकायिक जीव कितने प्रकार के हैं? भगवान् कहते हैं-बादर वायुकायिक जीव अनेक प्रकार के कहे हैं, यथा-पुरविया वायु, जो पूर्व दिशा से आती है, पश्चिमी वायु, जो पश्चिम से आती है, दक्षिणवायु-दक्षिणी हवा, इसी प्रकार उत्तरी वायु, ऊपर की ओर वहने वाली वायु, नीचे की ओर वहने वाली वायु, तिर्छी वहने वाली वायु, विदिशाओं से आने वाली वायु, अनियत-अव्यवस्थित वायु, समुद्र के समान वातो-

---

તેઓ આ પ્રકારના છે-પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક આ સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોની પ્રજ્ઞાપના થઇ.

હવે બાદર વાયુકાયિક જીવોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે કે બાદર વાયુકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાન કહે છે-બાદર વાયુકાયિક જીવો અનેક પ્રકારના કહેલા છે. તેઓ આ પ્રકારે છે-

પૌર્વાત્ય વાયુ જે પૂર્વ દિશાથી આવે છે. પશ્ચિમીવાયુ-જે પશ્ચિમથી આવે છે, દક્ષિણવાયુ દક્ષિણની હવા એજ રીતેઉત્તરનો વાયુ, ઉપર તરફ વાતો વાયુ, નીચેની તરફ વહેતો વાયુ, તિર્યક્ વહેતો વાયુ, વિદિશાઓથી આવવાવાળો વાયુ અનિયત-અવ્યવસ્થિત વાયુ, સમુદ્રના સમાન વાતોત્કલિકા (મોજાઓ)

वात इत्यर्थः, 'वाउक्कलिया' समुद्रवेव वातोत्कलिका, 'वायमंडलिया'–वातमण्डलिका, वातोली, 'उक्कलियावाए' उत्कलिकावातः, उत्कलिकाभिः–प्रचुरतराभिः संमिश्रितो यो वातः स इत्यर्थः, 'मंडलियावाए'–मण्डलिकावातः–मण्डलिकाभि मूलत आरभ्य प्रचुरतराभिः सप्रुत्थो यो वातः स इत्यर्थः, 'गुंजावाए' गुञ्जावातः यो गुञ्जन्–ध्वनन् वाति स इत्यर्थः, 'झझावाए' झञ्झावातः, सवृष्टि यो वाति स इत्यर्थः 'संवट्टवाए' संवर्तकवातः, संवर्तके यो वाति स इत्यर्थः, 'घणवाए' घनवातः, घनपरिणामो रत्नप्रभादि पृथिव्यधोवर्ती, 'तणुवाए' तनुवातः–विरलपरिणामो घनवातस्याधः स्थायी वात इत्यर्थः, 'सुद्धवाए' शुद्धवातो मन्दस्तिमित इत्यर्थः 'जे यावण्णे तहप्पगारा, ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ये चाप्यन्ये तथा प्रकाराःतथाविध इव विधो येषां ते–एवं प्रकाराः वाताः सन्ति तेऽपि बादरवायुकायमध्ये अवसेयाः, ते समासतः–संक्षेपतः, द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा–'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगाय' तद्यथा–पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च 'तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा, ते णं असंपत्ता' तत्र खलु–पर्याप्तकापर्याप्तकानां मध्ये ये ते अपर्याप्तका, सन्ति, ते खलु अपर्याप्तकाः असंप्राप्ताः–स्वयोग्याः

त्कलिका, वातोली, प्रचुरतर उत्कलिकाओं से मिश्रित वायु, माण्डलिक वायु (वगडूंरा) गुंजारव करके वहने वाली वायु, झंझावात–वर्षा के साथ वहने वाली वायु, संवर्त्तक (खण्डप्रलय के समय की वायु) रत्नप्रभा आदि भूमियों के नीचे रही हुई सघन वायु, घनवात के नीचे रही हुई पतली वायु और शुद्ध वायु (धीमी–धीमी वहने वाली वायु। इसी प्रकार की जो अन्य वायुएं हैं वे भी बादरकायिक ही हैं।

बादर वायुकायिक जीव संक्षेप से दो प्रकार के हैं–पर्याप्त और अपर्याप्त। इनमें जो अपर्याप्त हैं, वे अप्राप्त हैं अर्थात् वे अपनी योग्य पर्याप्तियों को पूर्ण किये हुए नहीं होते हैं। और इनमें जो पर्याप्तक हैं, उनके वर्णभेद की अपेक्षा से गन्धभेद की अपेक्षा से, रसभेद की अपेक्षा से और स्पर्शभेद की अपेक्षा से हजारों की संख्या में भेद

વતોલી, પ્રચુરતર ઉત્કલિકાઓથી મિશ્રિત વાયુ, માડલિકવાયુ (ઝ ઝાવાત) ગુંજારવ કરતો વહેતો વાયુ, ઝંઝાવાત–વર્ષા સાથે વહેતો વાયુ, સંવર્તક વાયુ (ખંડ પ્રલયના સમયનો પવન) રત્નપ્રભા આદિ ભૂમિયો નીચે રહેલો સઘન વાયુ રત્નપ્રભા આદિ ભૂમિયો નીચે રહેલો પાતળો વાયુ અને શુદ્ધ વાયુ (ધીમે ધીમે વહેવાવાળો વાયુ) એ પ્રકારના જે બીજા વાયુઓ છે, તેઓ પણ બાદરકાયિક જ છે.

બાદર વાયુકાયિક જીવ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના છે–પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત તેઓમાં જે અપર્યાપ્ત છે તેઓ અસંપ્રાપ્ત છે અર્થાત્ તેઓ પોતાની યોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ કરેલા નથી હોતા, અને તેઓમા જેઓ પર્યાપ્તક છે, તેઓના

पर्याप्तीः अप्राप्ता भवन्ति, 'तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा, एतेसि णं वण्णादेसेणं, गंधादेसेणं, रसादेसेणं, फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं' तत्र खलु-तयोर्मध्ये ये ते अपर्याप्तकाः सन्ति, एतेषाम्-अपर्याप्तकानां वर्णादेशेन-वर्णभेदविवक्षया, गन्धादेशेन-गन्धभेदविवक्षया, रसदेशेन-रसभेदविवक्षया, स्पर्शादेशेन-स्पर्शभेदविवक्षया, सहस्राग्रशः-सहस्रसंख्यया विधानानि-भेदा भवन्ति, 'संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं' संख्येयानि योनिप्रमुखानि योनिद्वाराणि शतसहस्राणि 'लक्षमेकं' भवन्ति, 'पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति' पर्याप्तकनिश्रया-पर्याप्तकवायुकायिकाश्रयेण अपर्याप्तकाः अपर्याप्तकवायुकायिका व्युत्क्रामन्ति-उत्पद्यन्ते, कियन्त इत्याकाङ्क्षायामाह-'जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा' यत्र एकः पर्याप्तक स्तत्र नियमात्, असंख्येयाः-संख्यातीताः अपर्याप्तका उत्पद्यन्ते, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं बायरवाउकाइया' ते एते-उपर्युक्ता बादरवायुकायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'से त्तं वाउकाइया' ते एते-पूर्वोक्ता वायुकायिकाः प्रज्ञप्ताः-उक्ताः ॥सू० १७॥

मूलम्-से किं तं वणस्सइकाइया ? वणस्सइकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-सुहुमवणस्सइकाइया य, बायरवणस्सइकाइया य। से किं तं सुहुमवणस्सइकाइया ? सुहुमवणस्सइकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-पज्जत्तगसुहुमवणस्सइकाइया य, अपज्जत्तगसुहुमवणस्सइकाइया य। से त्तं सुहुमवणस्सइ-

होते हैं। उनकी सात लाख योनियां हैं। पर्याप्तक जीव के आश्रय से अपर्याप्तक वायुकायिक उत्पन्न होते हैं। कितने उत्पन्न होते है ? उसका उत्तर यह है कि जहां एक पर्याप्तक होता है, वहां नियम से असंख्यात अपर्याप्तक उत्पन्न होते हैं।

उपसंहार करते हुए कहते हैं-यह बादर वायुकायिकों की प्ररूपणा हुई और साथ ही वायुकायिक जीवों की भी प्ररूपणा पूरी हुई ॥१७॥

વર્ણ ભેદની અપેક્ષાએ ગંધ ભેદની અપેક્ષાએ, રસ ભેદની અપેક્ષાએ અને સ્પર્શ ભેદની અપેક્ષાએ હજારોની સંખ્યામા ભેદ થાય છે તેઓની સાત લાખ યોનિયો છે. પર્યાપ્તક જીવના આશ્રયથી અપર્યાપ્તક વાયુકાયિક ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ?

તેનો ઉત્તર આ છે કે જ્યા એક પર્યાપ્તક હોય છે. ત્યાં નિયમે કરી અસંખ્યાત અપર્યાપ્તક ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપસંહાર કરતાં કહે છે-આ બાદર વાયુ કાયિકોની પ્રરૂપણા થઇ અને સાથેજ વાયુકાયિક જીવોની પણ પ્રરૂપણા પુરી થઇ. ॥ સૂ. ૧૭ ॥

काइया। से किं तं बायरवणस्सइकाइया ? बायरवणस्सइकाइया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–पत्तेयसरीर बायरवणस्सइकाइया य, साहारणसरीर बायरवणस्सइकाइया य ॥सू० १८॥

छाया–अथ के ते वनस्पतिकायिकाः ? वनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च, बादरवनस्पतिकायिकाश्च। अथ के ते सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः ? सूक्ष्मवनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तक-सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च, अपर्याप्तक सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च। ते एते सूक्ष्म-वनस्पतिकायिकाः। अथ के ते बादरवनस्पतिकायिकाः ? बादरवनस्पतिकायिका

शब्दार्थ–(से किं तं वणस्सइकाइया) वनस्पतिकायिक जीव कितने प्रकार के हैं (दुविहा) दो प्रकार के (पन्नत्ता) कहे गए हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सुहुमवणस्सइकाइया य) सूक्ष्म वनस्पतिकायिक और (बायरवणस्सइकाइया य) बादर वनस्पतिकायिक (से किं तं सुहुम-वणस्सइकाइया ?) सूक्ष्म वनस्पतिकायिक कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पज्जत्तगसुहुम-वणस्सइकाइया य) पर्याप्तक सूक्ष्मवनस्पतिकायिक और (अपज्जत्तग-सुहुमवणस्सइकाइया) अपर्याप्तक सूक्ष्मवनस्पतिकायिक (से त्तं सुहुम-वणस्सइकाइया) यह सूक्ष्मवनस्पतिकायिकों की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं बायरवणस्सइकाइया) बादरवनस्पतिकायिक कितने प्रकार के हैं ? (बायरवणस्सइकाइया) बादरवनस्पतिकायिक (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तंजहा) वे इस प्रकार (पत्तेयसरीरबायरवणस्सइ-

શબ્દાર્થ–(से किं तं वणस्सइकाइया) વનસ્પતિ કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે (वणस्सइकाइया) વનસ્પતિ કાયિક જીવ (दुविहा) બે પ્રકારના (पन्नत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सुहुमवणस्सइकाइया य) સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયિક અને (बायरवणस्सइकाइया य) બાદર વનસ્પતિકાયિક (से किं तं सुहुम-वणस्सइकाइया) સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવો કેટલા પ્રકારના છે ? (सुहुमवणस्साइ-काइया) સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક જીવો (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (पज्जत्तसुहुमवणस्सइकाइया य) પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ-કાયિક અને (अपज्जत्तसुहुमवणस्सइकाइया) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક (से त्तं सुहुमवणस्सइकाइया) આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકોની પ્રરૂપણા થઈ.

(से कि त वायरवणस्सइकाइया) બાદર વનસ્પતિકાયિક કેટલી જાતના છે ? (बायरवणस्सइकाइया) બાદર વનસ્પતિકાયિક (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (पत्तेयसरीर बायरवणस्सइकाइया य) પ્રત્યેક

द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–प्रत्येक शरीर बादरवनस्पतिकायिकाश्च, साधारण शरीर बादरवनस्पतिकायिकाश्च सू०॥१८॥

टीका–अथ वनस्पतिकायिकप्रकारान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं वणस्सइ-काइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, 'वणस्सइकाइया'–वन-स्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'वणस्सइकाइया दुविहा पण्णत्ता' वनस्पति-कायिकाः द्विविधाः–द्वि प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः–उक्ताः सन्ति 'तं जहा' तद्यथा 'सुहुमवणस्सइकाइया य' बायरवणस्सइकाइया य' सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च बादर-वनस्पतिकायिकाश्च, 'से किं तं सुहुमवणस्सइकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते–कतिविधा इत्यर्थः सूक्ष्मवनस्पनिकाइकाः प्रज्ञप्ताः भगवानाह-'सुहुमवणस्सइकाइया दुविहा पण्णत्ता' सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः द्विविधा-द्विप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, तं 'जहा' तद्यथा–'पज्जत्तग सुहुमवणस्सइकाइया य, अपज्जत्तग सुहुमवणस्सइकाइया

काइया य) प्रत्येक शरीर बादरवनस्पतिकायिक और (साहारणसरीर-बायर वणस्सइकाइयाय) साधारणशरीर बादरवनस्पतिकायिक ॥१८॥

टीकार्थ–अब वनस्पतिकायिक जीवों की प्ररूपणा की जाती है– प्रश्न यह है कि वनस्पतिकायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् फरमाते हैं-वनस्पतिकायिक जीव दो प्रकार के कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं–सूक्ष्म वनस्पतिकायिक और बादर वनस्पतिकायिक। पुनः प्रश्न किया गया कि सूक्ष्म वनस्पतिकायिक कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा–सूक्ष्म वनस्पतिकायिक दो प्रकार के कहे हैं–पर्याप्त और अपर्याप्त। जो वनस्पतिकाय के जीव अपने योग्य चार पर्याप्तियां पूर्ण कर चुके हों और सूक्ष्म हों वे पर्याप्त सूक्ष्म वनस्पतिकायिक कह-

શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક અને (साहारणसरीर बायरवणस्सइकाइया य) સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક. ॥ સૂ. ૧૮ ॥

ટીકાર્થ–હવે વનસ્પતિકાયિક જીવોની પ્રરૂપણા કરાય છે પ્રશ્ન છે કે વનસ્પતિકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન સમજાવે છે–વનસ્પતિકાયના જીવ બે પ્રકારના કહેવાયા છે. તેઓ આ પ્રકારે છે–સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયિક અને બાદર વનસ્પતિ કાયિક. ફરીથી પ્રશ્ન કરાયો કે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયિક કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ–સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક બે પ્રકારના બને છે–પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.

જે વનસ્પતિ કાયિક જીવો પોતાને યોગ્ય ચાર પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી ચૂકયા હોય, અને સૂક્ષ્મ હોય તેઓ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક કહેવાય

य' पर्याप्तक सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च, अपर्याप्तकसूक्ष्मवनस्पतिकायिकाश्च, तत्र पर्याप्तकाः-पर्याप्तिमन्तश्च ते सूक्ष्माश्चेति पर्याप्तक सूक्ष्मास्ते च ते वनस्पतिकायिकाः, तद्भिन्ना एव अपर्याप्तसूक्ष्मवनस्पतिकायिका उच्यन्ते, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं सुहुमवणस्सइकाइया' ते एते-पूर्वोक्ताः, सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः लोकत्रयवर्तिनः कज्जलकूपिकावत् संभृताः सन्ति व्यपदिश्यन्ते, अथ-वादरवनस्पतिकायिकप्रकारान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं वायरवणस्सइकाइया' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः वादरवनस्पतिकायिकाः-स्थूलवनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'वायरवणस्सइकाइया दुविहा पण्णत्ता' वादरवनस्पतिकायिकाः द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-उक्ताः, 'तं जहा-तद्यथा-'पत्तेयसरीरवायरवणस्सइकाइया, साहारणसरीरवायरवणस्सइकाइया' प्रत्येक शरीर वादरवनस्पतिकायिकाश्च, साधारण शरीर वादरवनस्पतिकायिकाश्च, तत्र

लाते हैं और जो अपनी पर्याप्तियां पूरी न कर पाए हों वे अपर्याप्त सूक्ष्म वनस्पतिकायिक कहलाते हैं।

उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-ये सूक्ष्म वनस्पतिकायिक जीवों की प्ररूपणा हुई जो तीनों लोकों में ऐसे व्याप्त हैं जैसे काजल की डिबिया में काजल भरा रहता है।

अब बादर वनस्पतिकायिकों की प्ररूपणा करते हैं-वादर वनस्पतिकायिक जीव कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-बादर वनस्पतिकायिक जीव भी दो प्रकार के हैं। प्रत्येक शरीर बादर वनस्पतिकायिक और साधारण शरीर बादर वनस्पतिकायिक। जिन वनस्पतिकायिक जीवों का शरीर प्रत्येक होता है-अलग-अलग होता है वे प्रत्येक शरीर कहलाते हैं अर्थात् एक शरीर में एक जीव हो

છે અને જેઓ પોતાની પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ ન કરી શકયા હોય તેઓ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક કહેવાય છે?

ઉપસંહાર કરતા હવે સૂત્રકાર કહે છે-આ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ જીવોની પ્રરૂપણા થઇ તેઓ ત્રણે લોકમાં વ્યાપ્ત છે, જેમ કાજળની ડબ્બીમા કાજળ ભર્યું રહે છે.

હવે બાદર વનસ્પતિકાયિકોની પ્રરૂપણા કરે છે-બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ પણ બે પ્રકારના છે. પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક. અને સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક,

एकमेकं जीवम्प्रति गतं-प्रत्येकम्, प्रत्येकं शरीरं येषां ते प्रत्येक शरीराः ते च बादरवनस्पतिकायिकाश्चेति प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः, समानं-तुल्यं प्राणाद्युपभोगं यथास्या त्तथा, आ-समन्तात्, अनन्तानाम् प्राणिनां धारणं संग्रहणं येन तत् साधारणं साधारणशरीरास्ते च ते बादरवनस्पतिकायिकाश्चेति साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः, इत्यर्थः, चकारद्वयेन उभयत्रापि स्वगतानेक भेदाः सूच्यन्ते, (सू० १८॥

मूलम्—से किं तं पत्तेय सरीर बायरवणस्सइकाइया? पत्तेय सरीरबायरवणस्सइकाइया दुवालसविहा पण्णत्ता, तं जहा— 'रुक्खा१, गुच्छा२, गुम्मा३, लया य४ वल्ली य५ पव्वगा चेव। तणवलयहरियओसहिजलरुहकुहणा य बोद्धव्वा'१॥

छाया—-अथ के ते प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः? प्रत्येकशरीरबादर वनस्पतिकायिकाः द्वादशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–'वृक्षाः१ गुच्छा२ गुल्मानि३ लताश्च४ वल्लयश्च५ पर्वगाश्चैव६ । तृण७ वलय८ हरितौ९ षधि१० जलरुह११ कुहणाश्च१२ बोद्धव्या ।.१॥

ऐसे बादर वनस्पतिकायिक प्रत्येक शरीर बादर वनस्पतिकायिक हैं। जिन अनन्त जीवों का एक ही शरीर हो और समान श्वासोच्छवास आदि हो वे सधारण शरीर बादर वनस्पतिकायिक कहे गए हैं। दोनों जगह 'य' पद का प्रयोग यह सूचित करता है कि इन दोनों के भी अनेक अवान्तर भेद हैं ॥१८॥

शब्दार्थ–(से किं तं पत्तेयसरीर बायरवणस्सइकाइया) प्रत्येकशरीर

જે વનસ્પતિકાયિક જીવોના શરીર પ્રત્યેક હોય છે–અલગ અલગ હોય છે. તેઓ પ્રત્યેક શરીર કહેવાય છે. અર્થાત્ એક શરીરમાં એક જીવ હોય, તેવા બાદર વનસ્પતિકાયિક પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક છે

જે અનત જીવોનું એક જ શરીર હોય અને સમાન શ્વાસોચ્છવાસ આદિ હોય તેઓ સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક કહેલા છે, બન્ને જગ્યાએ (य) પદનો પ્રયોગ એમ સૂચિત કરે છે કે આ બન્નેના જ અનેક અવાન્તર ભેદ છે. ॥ સૂ. ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ—(से किं तं पत्तयसरीरबायरवणस्सइकाइया) પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે (पत्तय सरीरबायरवणस्सइकाइया) પ્રત્યેક શરીર બાદરવનસ્પતિકાયિક જીવો (दुवालस विहा) બાર પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારના છે.

(૧) (रुक्खा) વૃક્ષ (૨) (गुच्छ) ગુચ્છ (૩) (गुम्मा) ગુલ્મ (૪) (लयाय)

टीका-अथ प्रत्येकशीरबादरवनस्पतिकायिकप्रकारान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं पत्तेय सरीर बायरवणस्सइकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं'-के ते कतिविधा-इत्यर्थः, प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'पत्तेय सरीर बायरवणस्सइकाइया दुवालसविहा पण्णत्ता' प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका द्वादशविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-'रुक्खा१ गुच्छा२ गुम्मा३ लताय४वल्ली य५ पव्वगा चेव६। तणवलय हरिय ओसहि जलरुह कुहणा य१२ बोद्धव्वा ॥१॥'

'तं जहा'-तद्यथा-'रुक्खा'-वृक्षाः-आम्रादयः१, 'गुच्छा'-गुच्छाः-वृन्ताकी प्रभृतयः२, 'गुम्मा'-गुल्मानि-नवमालिका प्रभृतीनि३, 'लताय' लताश्च-चम्पक-लतादयः४ वल्लीय' वल्यश्च-कूष्माण्डीत्रपुषी प्रभृतयः५, 'पव्वगा चेव' पर्वगाश्चैव इक्ष्वादयः६ 'तणवलयहरिय ओसहि जलरुह कुहणाय बोद्धव्वा'-तृण वलय

बादरवनस्पतिकायिक जीव कितने प्रकार के हैं (दुवालसविहा) बारह प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं-(१) रुक्खा (वृक्ष) (२) गुच्छा (गुच्छ) (३) गुम्मा (गुल्म) (४) लया (य) और (लता) (५) वल्ली (य) और वल्ली (६) (पव्वगा) पर्वग (चेव) और (७) तण (तृण) (८) वलय (वलय) (९) (हरित) हरित (१०) (ओसहि) औषधि (११) जलरुह (जलरुह) (१२) कुहणा (य) और (कुहण) बोद्धव्वा (जानने चाहिए) ॥१९॥

टीकार्थ-अब प्रत्येक शरीर बादर वनस्पतिकायिकों की प्ररूपणा की जाती है-प्रश्न किया गया कि प्रत्येक शरीर बादर वनस्पतिकायिक जीव कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया प्रत्येकशरीर बादर वनस्पतिकायिक बारह प्रकार के हैं। वे बारह प्रकार ये हैं-(१) आम्र आदि वृक्ष (२) गुच्छ-बैंगन आदि के पौधे (३) गुल्म-नवमालिका वगैरह (४) लता-चम्पकलता आदि (५) वल्ली-कूष्माण्डी त्रपुषी आदि की

લતા અને (૫) (વલ્લિય) અને વલ્લી (૬) (पव्वगा पर्वग) चेत्र અને (तण) તૃણ (૮) (वलय) વલય (૯) (हरित) હરિત (૧૦) (ओसहि) ઔષધિ (૧૧) (जलरुह) જલરૂહ (૧૨) कुहणा य) વનસ્પતિ વિશેષ (बोद्धव्वा) જાણવા જોઈએ. ાસૂ. ૧૯ા

ટીકાર્થ- હવે પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિકોની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતસ્વામીથી પ્રશ્ન કરાયો કે પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર અપ્યો- પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક બાર પ્રકારના છે. તે બાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.

(૧) આમ્ર આદિ વૃક્ષ (૨) ગુચ્છ રીંગણ વિગેરેના છોડ (૩) ગુલ્મ (નવમાલિકા વિગેરે) (૪) લતા-ચંપકવેલ વિગેરે (૫) વલ્લી-કૂષ્માણ્ડી આદિની

हरितौषधि जलरुह कुहणाश्च बोद्धव्याः१२, तत्र तृणानि-कुशदर्भादीनि-केतकी कदल्यादीनि, एतेषां केतकी कदल्यादीनां त्वचाया वलयाकारेण व्यवस्थितत्वात्, हरितानि-वास्तुक [बथुआ] प्रभृतीनि, औषध्यः-शाल्यादयः, फलपाकान्ता औषध्य उच्यन्ते, जलरुहाः-जलरोहन्ति इति जलरुहाः उदकावकपनकादयः, कुहणाः-भूमिस्फोटाभिधानाः, ते च अप्कायिकप्रभृतयो भवन्ति।

मूलम्-से किं तं रुक्खा? रुक्खा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा- एगट्ठिया य, बहुबीयगा य। से किं तं एगट्ठिया? एगट्ठिया अणेगविहा पण्णत्ता तं जहा-

णिंबं१ बर२ जंबु३ कोसंब४ साल५ अंकुल्ल६ पीलू७ सेलूय८।
सल्लइ९ मोयइ१० मालुय११ बउल१२ पलासे१३ करंजे य१४॥२॥
पुत्तजीव य१५ऽरिट्ठे१६ विहेलए१७ हरिडए य१८ भिल्लाए १९।
उंबेभरिया२० खीरिणि२१ बोद्धव्वे धायइ२२ पियाले२३ ॥३॥
पूइय निंब२४ करंजे२५; सुण्हा२६ तहसीसवा य२७ असणे य २८।
पुन्नाग२९, नाग३० रुक्खे, सीवण्णि३१ तहा असोगे य३२ ॥४॥

जे यावन्ने तहप्पगारा, एएसि णं मूला वि असंखेज्जजीवया, पुप्फा अणेगजीवया, फला एगट्ठिया। से त्तं एगट्ठिया।

छाया-अथ के ते वृक्षाः? वृक्षाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-एकास्थिकाश्च, बहुबीजकाश्च। अथ के ते एकास्थिकाः? एकास्थिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा

बेल (६) पर्वग-इक्षु आदि गांठों वाली वनस्पति (७) तृण-कुश, डाभ आदि (८) वलय-केतकी कदली आदि, इनकी छाल वलय के आकार की गोल होती है। (९) हरित-बथुआ आदि (१०) ओषधि-शालि आदि ऐसी वनस्पतियां जो फल पकने पर सूख जाती हैं (११) जलरुह (पानी में उगने वाली उदकावक पनक आदि) (१२) कुहण-भूमि को फोडकर उगने वाली वनस्पति ॥१९॥

વેલો (૬) પર્વગ-શેરડી વિગેરે ગાંઠોવાળી વનસ્પતિ (૭) તૃણ-દર્ભ-ઘરો વિગેરે (૮) વલય-કેતકી, કેળ આદિ તેની છાલ વલય સરખી ગોળાકાર હોય છે. (૯) હરિત-બથુવા-ભાજી વિશેષ વિગેરે (૧૦) ઔષધિ-શાલિ વિગેરે આવી ઔષધિઓ કે જે ફળ પાકતા સુકાઇ જાય છે (૧૧) જલરૂહ (પાણીમાં ઉગનારી પનક વિ.) (૧૨) કુહણ-જમીન ફોડીને આવવા વાળી ઔષધિ. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

१ निम्बाऽऽम्र२ जम्बू३ कोशाम्र४ शाल।५ऽङ्कोठाः६ पीलुः७ शेलुः८। शल्लकी९ मोचकी १० मालुकौ ११ बकुलः१२ पलाशः१३ करञ्जश्च१४ ॥२॥ पुत्र जीवका १५ ऽरिष्टो १६ बिभीतकः १७ हरीतकश्च १८ भल्लातकः १९। उरुवेभरिका २० क्षीरिणी २१ बोद्धव्यः धातकी २२ प्रियालः २३ ॥३॥ पूति निम्ब २४ करञ्जो २५ स्नुही (श्लक्ष्णा) २६ तथा शिंशपा २७ च अशनश्च २८। पुंनाग २९ नाग ३० वृक्षो श्रीपर्णी ३१ तथा अशोकश्च ३२' ॥४॥ ये चान्ये तथा प्रकारा एतेषां खलु मूलान्यपि असंख्येयजीवकानि, कान्दा अपि, स्कन्धा

शब्दार्थ-(से किं तं रुक्खा) ? वृक्ष कितने प्रकार के हैं ? (रुक्खा) वृक्ष (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (एगट्ठिया य) एक बीज वाले और (बहुबीयगा य) बहुत बीजों वाले (से किं तं एगट्ठिया) एक बीज वाले कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (णिंब) नीम (अंब) आम (जंबु) जामुन (कोसंभ) कोशम्ब (साल) शाल (अंकुल्ल) अखरोट (पीलू) पीलु (सेलूय) शेलु (सल्लइ) सल्लकी (मोयइ) मोचकी मालुय (मालूक) (वउल) बकुल (पलास) पलाश (करंजे) करंज (पुत्तंजीवय) पुत्रजीवक (अरिट्ठ) अरिष्ट (विहेलए) बहेडा (हरिडएय) हरड (भिल्लाए) भिलावा (उंबेभरिया) उम्बेभरिका (खीरिणि) क्षीरणी (बोद्धव्वे) जानना चाहिए (धायइ) धात की (पियाले) प्रियाल (पूइयनिंब) पूतिकनिम्ब (करंज) करञ्ज (सुण्हा) श्लक्ष्णा (तह) तथा (सीसवा) शिंशपा-सीसम (असणे) असन (पुंनाग) पुंनाग (नागरुक्खे) नागवृक्ष

શબ્દાર્થ-(से किं तं रुक्खा) વૃક્ષ કેટલા પ્રકારના છે ? (रुक्खा) વૃક્ષ (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (एगट्ठिया य) એક બીજ વાળા અને (बहुबीयगा य) બહુ બીજો વાળા (से किं तं एगट्ठिया) એક બીજવાળા વૃક્ષો કેટલા પ્રકારના છે (अणेग विहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (णिंब) લીમડો (अंब) આંબો (जंबु) જાંબુ (कोसंभ) કોશમ્બ (साल) સાલ (अंकुल्ल) અખરોટ (पीलु) પીલુ (सेलूय) શેલુ (सल्लइ) સલ્લકી (मोयइ) મોચકી (मालुय) માલુક (वउय) બકુલ (पलास) પલાશ (करंजे) કરંજ (पुत्तंजीवय) પુત્રજીવક (अरिट्ठ) અરિષ્ઠ (विहेलए) બહેડા (हरिडए य) હરડે (भिल्लाए) ભિલામું (उंबेभरिया) ઉમ્બે ભરિકા (खीरिणी) ક્ષીરણી (बोद्धव्वे) જાણવા જોઇએ (धायइ) ધાતકી (पियाले) પ્રિયાલ (पूइयनिंब) પૂતિકાનિમ્બ (करंज) કરંજ (सुण्हा) શ્લક્ષ્ણ (तह) તથા (सीसवा) શિંશપા-સીસમ (असणे) અસન (पुंनाग) પુન્નાગ (नागरुक्खे) નાગ વૃક્ષ (सीवं-

'१ निम्बाऽऽम्र२ जम्बू३ कोशाम्र४ शालाः५ऽकोठाः६ पीलुः७ शेलुः८ । शल्लकी९ मोचकी १० मालुकौ ११ बकुलः१२ पलाशः१३ करञ्जश्च१४ ॥२॥ पुत्र जीवका १५ ऽरिष्टो १६ विभीतकः १७ हरीतकश्च १८ भल्लातकः १९ । उम्बेभरिका २० क्षीरिणी २१ बोद्धव्यः धातकी २२ प्रियालः २३ ॥३॥ पूति निम्ब २४ करञ्जो २५ स्नुही (श्लक्ष्णा) २६ तथा शिंशपा २७ च असनश्च २८ । पुंनाग २९ नाग ३० वृक्षो श्रीपर्णी ३१ तथा अशोकश्च ३२' ॥४॥ ये चान्ये तथा प्रकारा एतेषां खलु मूलान्यपि असंख्येयजीवकानि, कान्दा अपि, स्कन्धा

शब्दार्थ-(से किं तं रुक्खा) ? वृक्ष कितने प्रकार के हैं ? (रुक्खा) वृक्ष (दुविहा) दो प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (एगट्ठिया य) एक बीज वाले और (बहुबीयगा य) बहुत बीजों वाले (से किं तं एगट्ठिया) एक बीज वाले कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (णिंब) नीम (अंब) आम (जंबु) जामुन (कोसंभ) कोशम्ब (साल) शाल (अंकुल्ल) अखरोट (पीलू) पीलु (सेलूय) शेलु (सल्लइ) सल्लकी (मोयइ) मोचकी मालुय (मालूक) (वउल) बकुल (पलास) पलाश (करंजे) करंज (पुत्तंजीवय) पुत्रजीवक (अरिट्ठ) अरिष्ट (विहेलए) बहेडा (हरिडएय) हरड (भिल्लाए) भिलावा (उंबेभरिया) उम्बेभरिका (खीरिणि) क्षीरणी (बोद्धव्वे) जानना चाहिए (धायइ) धात की (पियाले) प्रियाल (पूइयनिंब) पूतिकनिम्ब (करंज) करञ्ज (सुण्हा) श्लक्ष्णा (तह) तथा (सीसवा) शिंशपा-सीसम (असणे) असन (पुंनाग) पुंनाग (नागरुक्खे) नागवृक्ष

શબ્દાર્થ-(से किं त रुक्खा) વૃક્ષ કેટલા પ્રકારના છે ? (रुक्खा) વૃક્ષ (दुविहा) બે પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (एगट्ठिया य) એક બીજ વાળા અને (बहुबीयगा य) બહુ બીજો વાળા (से किं तं एगट्ठिया) એક બીજવાળા વૃક્ષો કેટલા પ્રકારના છે (अणेग विहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (णिंव) લીમડો (अंव) આંબો (जंबु) જાંબુ (कोसंभ) કોશમ્બ (साल) સાલ (अंकुल्ल) અખરોટ (पीलु) પીલુ (सेलूय) શેલુ (सल्लइ) સલ્લકી (मोयइ) મોચકી (मालुय) માલુક (वउय) બકુલ (पलास) પલાશ (करजे) કરજ (पुत्तंजीवय) પુત્રજીવક (अरिट्ठ) અરિઠા (विहेलाए) બહેડા (हरिडए य) હરડે (भिल्लाए) ભિલામું (उंबेभरिया) ઉમ્બે ભરિકા (खीरिणी) ક્ષીરણી (बोद्धव्वे) જાણવા જોઈએ (धायइ) ધાતકી (पियाले) પ્રિયાલ (पूइयनिंब) પૂતિકાનિમ્બ (करंज) કરજ (सुण्हा) શ્લક્ષ્ણ (तह) તથા (सीसवा) શિંશપા-સીસમ (असणे) અસન (पुंनाग) પુન્નાગ (नागरुक्खे) નાગ વૃક્ષ (सीव-

से किं तं बहुबीयगा ? बहुबीयगा अणेगविहा पण्णत्ता तं जहा—
'अत्थि य१ तेंदु२ कविट्ठे३, अंबाडग४ माउलिंग५ बिल्ले य ६।
आमलग७ फणिस८ दालिम९ आसोट्ठ१० उंबर११ वडे य१२ ।५।
णग्गोह१३ णंदिरुक्खे१४, पिप्परी१५ सयरी१६ ।
पिलुक्खरुक्खे य१७ काउंबरि१८ कुत्थुंभरि१९ देवदालीय२० ।६।
तिलए[21] लउए[22] छत्तोह[23] सिरीसे[24] सत्तवन्न[25] दहिवन्ने[26]।
लोद्ध[27] धव[28] चंदणे[30] ऽज्जुणे[31] णीमे कुडए[32] कयंबे[33] य ॥७॥
जे यावन्ने तहप्पगारा. एएसिं मूला वि असंखेज्ज जीवया,
कंदा वि खंधा वि साला वि, पत्ता पत्तेय जीवया, पुप्फा अणेग-
जीवया, फला बहुबीयगा। से त्तं बहुबीयगा। से त्तं रुक्खा ।१।

अपि त्वचोऽपि शाखा अपि प्रवाला अपि, पत्राणि प्रत्येजीवकानि, पुष्पाणि अनेक जीवकानि, फलानि एकास्थिकानि। ते एते एकास्थिकाः ।

अथ के ते बहुबीजकाः ? बहुबीजका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—'अस्थिकः १ तिन्दुकः२ कपित्थः३ अम्बाडकः—आम्रातकः ४ मातुलिङ्गः५ बिल्वश्च६ । आमलकः७ पनसः८ दाडिमः ९ अश्वत्थः १० उदुम्बरः ११ वटश्च

(सीवण्णि) श्रीपर्णी (तहा) तथा (असोगे य) और अशोक (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो भी इसी प्रकार के हैं (एएसि णं) इनके (मूला) मूल (वि) भी (असंखेज्जजीविया) असंख्यात जीवों वाले (कंदा वि) कंद भी (खंधा वि) स्कंध भी (तया वि) छाल भी (साला वि) शाल भी (पवाला वि) प्रवाल भी (पत्ता) पत्ते (अणेगजीविया) अनेक जीव वाले (फला) फल (एगट्ठिया) एक बीज वाले (से त्तं एगट्ठिया) वह एक बीज वाले वृक्ष कहे गए।

ण्णि) श्रीपर्णी (तहा) तथा (असोगे य) અને અશોક (जे यावन्ने तहप्पगारा) અન્ય જે કોઈ આવી જાતના છે (एएसिणं) તેઓના (मूला) મૂલ (वि) પણ (असंखेज्जजीवया) અસંખ્યાત જીવો વાળા સમજવા (कंदा वि) કંદ પણ (खंधा वि) સ્કંધ પણ (तया वि) છાલ પણ (साला वि) શાખા પણ (पवाला वि) પ્રવાલ પણ (पत्ता) પાંદડાં (पत्तेय जीवया) એક એક જીવ વાળા (पुप्फा) ફુલ (अणेगजीविया) અનેક જીવો વાળા (फला) ફળ (एगट्ठिया) એક બીજ વાળા (से त्तं एगट्ठिया) આ એક બીજ વાળા વૃક્ષ કહેવાય.

१२ ॥५॥ न्यग्रोधः १३ नन्दिवृक्षः १४ पिप्पली १५ शतरी १६ प्लक्षवृक्षश्च १७। कादुम्बरी १८ कुस्तुम्भरि १९ बोद्धव्यः देवदालिश्च २० ॥६॥ तिलकः २१ लवकः २२ छत्रोपगः २३ शिरीष २४ सप्तपर्ण २५ दधिपर्णाः २६। लोध्र २७ धव २८ चन्दना २९ऽर्जुन ३० नीपाः ३१ कुटजः ३२ कदम्बश्च ३३ ॥७॥ ये चान्ये तथाप्रकाराः, एतेषां खलु मूलान्यपि असंख्येयजीवकानि, कन्दा अपि स्कन्धा अपि, पत्राणि प्रत्येकजीवकानि, पुष्पाणि अनेकजीवकानि, फलानि बहुबीजकानि। ते एते बहुबीजकानि। ते एते बहुबीजकाः ते एते वृक्षाः १।

(माउलिंग) मातुलिंग (बिल्ले य) और (बिल्व आमलग) आंवला (फणिस) पनस (दालिम) दाडिम (आसोट्ठे) अश्वत्थ (उंबर) उदुम्बर (वडेर य) वट (णग्गोह) न्यग्रोध (णंदिरुक्खे) नन्दिवृक्ष (पिप्परी) पिप्पली (सयरी) शतरी (पलुक्खरुक्खे) प्लक्षवृक्ष (य) और (काउंबरि) कादुम्बरि (कुत्थंभरि) कुस्तुम्भरि (बोद्धव्वा) जानना चाहिए (देवदाली य) देवदालि (तिलए) तिलक (लउए) लकुच (छत्तोह) छत्रोपग (सिरीस) शिरीष (सत्तवन्न) सप्तवर्ण (दहिवन्ने) दधिपर्ण (लोद्ध) लोध्र (धव) धव-धौ (चंदण) चन्दन (अज्जुण) अर्जुन (णीमे) नीम (कुडए) कुटज (कयंबे य) कदम्ब (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं (एएसिं) इनके (मूला वि) मूल भी (असंखेज्जजीवया) असंख्यात जीवों वाले (कंदा वि) कन्द भी (खंधा वि) स्कंध भी (साला वि) शाल भी (पत्ता) पत्ते (पत्तेयजीवया) एक जीव वाले (पुप्फा) पुष्प (अणेगजीवया) अनेक जीवों वाले (फला) फल (बहुबीयगा) बहुत

(अंबाडग) અંબાડગ (माउलिंग) માતુલિંગ (बिल्ले य) અને બિલ્વ (आमलग) આંમળા (फणस) ફણસ (दालिम) દાડમ (आसोत्थे) અશ્વત્થ (उंबर) ઉદુમ્બર (वडेर य) વડ (णग्गोध) ન્યગ્રોધ (णंदिरुक्खे) નન્દિ વૃક્ષ (पिप्परी) પિંપરી (सयरी) શતરી (पिलुक्खरुक्खे) પ્લક્ષવૃક્ષ (य) અને (काउंबरि) કાદુમ્બરી (कुत्थुंभरि) કસ્તુભરી (बोद्धव्वा) જાણવા જોઈએ.

(देवदालीय) દેવદાલી (तिलए) તિલક (लउए) લકુલ (छत्तोह) છત્રોપગ (सिरीस) શિરીષ (सत्तवण्ण) સપ્તવર્ણ (दहिवन्नो) દધિપર્ણ (लोद्ध) લોધ્ર (धव) ધાવડો (चंदण) ચંદન (अज्जुण) અર્જુન (णीमे) નીમ (कुडह) કુટજ (कयंबे य) કદમ્બ (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા પ્રકારના છે.

(एएसिं) તેઓના (मूलावि) મૂળ પણ (असंखेज्जजीवया) અસંખ્યાત જીવો વાળા (कंदा वि) કન્દ પણ (खंधा वि) સ્કન્ધ પણ (साला वि) ડાળ પણ (पत्ता) પાદડા (पत्तेय जीवा) એક એક જીવ વાળા (पुप्फ) પુષ્પ (अणेगजीवा य) અનેક જીવો વાળા (फला) ફળ (बहुबीयगा) ઘણા જીવોવાળા (से त्तं रुक्खा)

टीका-अथोद्देशक्रमेण प्रथमं प्रथमोद्दिष्टवृक्षभेदं प्ररूपयति-'से किं तं रुक्खा?' 'से' अथ 'किं तं'-के ते कतिविधा इत्यर्थः 'रुक्खा' वृक्षाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'रुक्खा दुविहा पण्णत्ता' वृक्षाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'एगट्ठियाय, बहुबीयगाय' एकास्थिकाश्च बहुबीजकाश्च, तत्र प्रत्येकफलं प्रति एकम् अस्थि-बीजं येषां ते एकास्थिकाः, तथा प्रत्येकफलं प्रति फलान्तर्वर्त्तीनि बहूनि-अनेकानि, बीजानि येषां ते बहुबीजकाः व्यपदिश्यन्ते, अत्रापि चकार द्वयेन वक्ष्यमाण स्वगतानेकभेदाः ज्ञाप्यन्ते, तत्र एकास्थिकप्रकारान् प्ररूपयितुमाह-'से किं

(से किं त्तं बहुबीयगा) बहुबीजक कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अत्थिय) अत्थिक (तदुंक) तिन्दुक-तेंदू (कविट्ठ) कवीठ (अंबाडग) अम्बाडग बीजों वाले (से त्तं रुक्खा) यह वृक्षों की प्ररूपणा हुई । ॥२०॥

टीकार्थ-जिस क्रम से नाम निर्देश किया है, उसी क्रम से उनकी प्ररूपणा करने के लिए पहले निर्दिष्ट 'वृक्ष' की प्ररूपणा की जाती है-प्रश्न किया गया कि वृक्ष कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् ने कहा-वृक्षों के दो प्रकार हैं-एकास्थिक और बहुबीजक । जिन वृक्षों के एक-एक फल में एक ही गुठली होती है, वे एकास्थिक कहलाते हैं । और जिन वृक्षों के एक-एक फल में बहुतेरे बीज होते हैं वे बहुबीजक कहलाते हैं । यहां प्रयुक्त 'य' शब्द यह सूचित करता है कि इन दोनों प्रकार के वृक्षों के भी कई-कई भेद होते हैं ।

(से कि तं बहुबीयगा) બહુબીજ વાળા કેટલા પ્રકારના છે ? (बहुबीयगा) બહુ બીજ વાળા (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે (अत्थिय) અસ્તિક (तेदुंक) તિન્દુક (कविट्ट) કવીઠ કોઠું આ વૃક્ષોની પ્રરૂપણા થઇ, ॥ સૂ. ૨૦ ॥

ટીકાર્થ-જે ક્રમે નામ નિર્દેશ કર્યો છે, તેજ ક્રમે એની પ્રરૂપણા કરવાને માટે પહેલા બતાવેલા વૃક્ષની પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે વૃક્ષ કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ-વૃક્ષોના બે પ્રકાર છે એકાસ્થિક અને બહુ બીજક.

જે વૃક્ષોના એક એક ફળમા એક જ ગોટલી હોય છે તેઓ એકા-અસ્થિક કહેવાય છે

અને જે વૃક્ષોના એક એક ફળમાં ઘણાં બીજો હોય છે તેઓ બહુ બીજક કહેવાય છે.

આહીં (च) શબ્દ તે સૂચિત કરે છે કે આ બન્ને જાતના વૃક્ષોના પણ અનેકાનેક ભેદો હોય છે.

तं एगट्ठिया?' 'से'-अथ, 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः 'एगट्ठिया' एकास्थिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'एगट्ठिया अणेगविहा पण्णत्ता' एकास्थिकाः, अनेकविधाः नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः तानेव गाथात्रयेणाह-'तं जहा' तद्यथाऽणिंबंबजंबुकोसंब 'साल अंकुल्ल पीलु सेलूय। सल्लइ मोयइ मालुय बउल पासे करंजेय ॥१२। निम्बाम्र जम्बू कोशाम्रशालाङ्कोठ पीलुशेलुश्च। सल्लकी मोचकी मालुक बकुल पलाशाः करञ्जश्च' तत्र-निम्बः प्रसिद्धः रसवृक्षः, आम्रश्चूताः, जम्बूः-कषायरस विशिष्टवृक्षः कोशाम्रः-तन्नामकवृक्षविशेषः, शालः-सर्जः, अङ्कोठः-वृक्षविशेषः, अखरोट पदवाच्यः, पिलुः-वृक्षविशेषः प्रसिद्धः, शेलुः-श्लेष्मानकः, सल्लकी-हस्तिप्रिया, मोचकी-देशविशेषे प्रसिद्धा, मालुकः-अयमपि देशविशेषे प्रसिद्धः, बकुलः-केसरः, पलाशः-किंशुकः, करञ्जः-नक्तमालः, 'पुत्तंजीवयऽरिट्ठे विहेलए हरिडए य भिल्लाए। उंबेभरिया खीरिणि बोद्धव्वे धायइ पियाले ॥१३॥ पुत्रजीवकारिष्ट विभीतकाः, हरीतकश्च, भल्लातक उम्बेभरिका क्षीरणी बोद्धव्या, धातकी प्रियालः' तत्र-पुत्रजीवकः-देशविशेषे प्रसिद्धः 'पितौञ्जिया' इति भाषा-

टीकार्थ-अत्र एकास्थिकों की प्ररूपणा करते हैं-एकास्थिक वृक्ष कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने कहा-एकास्थिक वृक्ष नाना प्रकार के होते हैं। उनका आगे तीन गाथाओं में कथन करते हैं। वे इस प्रकार हैं-नीम, आम, जामुन (कषाय रस वाला एक वृक्ष प्रसिद्ध है) कोशम्ब, शाल (साज), अंकोट, जिसे अखरोट कहते हैं, पीलु, शेलु (श्लेष्मातक), सल्लकी (हस्तिप्रिया), मोचकी, जो किसी देश में प्रसिद्ध है, मालूक, यह भी देश विशेष में प्रसिद्ध है, बकुल-केसर, पलाश (खाखरा), करंज-नक्तमाल, पुत्रजीवक (देश विशेष में प्रसिद्ध, जिसे (पितौञ्जिया कहते हैं) अरिष्ट (अरीठा) बिभीतक (बहेडा), हरीतक (हरड, यह कोंकण देश में प्रसिद्ध है), भल्लातक (भिलावा), उम्बेभरिया (यह लोक प्रसिद्ध है), क्षीरणी (खिरनी), धातकी, पियाल,

હવે એકાસ્થિકોની પ્રરૂપણા કરે છે-એકાસ્થિવૃક્ષ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-એકાસ્થિવૃક્ષ નાના પ્રકારના હોય છે. તેઓનું ત્રણ ગથાઓમા કથન કરે છે. તે આ પ્રકારે છે-લીમડો, આંબો, જાંબુ (તુરાશ વાળુ વૃક્ષ) કોશબ, શાલ, અંકોઠા (જેને અખરોટ કહે છે) પીલુ, શેલુ, સલ્લકી મોચકી, જે કોઇ કોઇ દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. માલુક. બકુલ-કેસર, પલાશ-ખાખરો, કરંજ-નક્ત માલ, પુત્ર જીવક, અરિષ્ઠ (અરીઠા) વિભીતક-બેડા, હરીતક-હરડે, ભલ્લાતક (ભીલામુ) ઉંબેભરીયા, ક્ષીરણી, ધાતકી, પિયાલ, પૂતિક, લીમડો, કરંજ, શ્લક્ષ્ણા, શિશપા, અસન (આહન) પુન્નાગ-પુંકેસર, નાગવૃક્ષ, શ્રીપર્ણી અશોક (આ બધા લોક પ્રસિદ્ધ છે.)

प्रसिद्धः, अरिष्टः-पिचुमन्दः-एक जातीयनिम्बः, विभीतकः-अक्षः 'बहेरा' इति भाषाप्रसिद्धः, हरीतकः-कोङ्कणदेशप्रसिद्धः कषायबहुलः 'हरडे' इति भाषाप्रसिद्धः, भल्लातकः-वृक्षविशेषः, तस्य भिल्लाफलं लोकप्रसिद्धम्, उम्बेभरिका-लोकप्रसिद्धा६, क्षीरणी धातकी प्रियालाश्च लोकप्रसिद्धाः, 'पूइयनिंब करंजे सुण्हा तह सीसवाय असणे य। पुंनागनागरुक्खे सीवण्णि तहा असोगे य। १४॥' पूतिकनिम्बकरञ्जाः श्लक्ष्णा तथा शिंशपा च, असनश्च, पुन्नागनागवृक्षौ श्रीपर्णी तथा अशोकश्च, ते च पूतिकनिम्बकरञ्ज श्लक्ष्णा शिंशपाऽसन पुन्नागनागवृक्ष-श्रीपर्ण्यशोकाः लोकप्रसिद्धाः, एते सर्वे द्वात्रिंशत्प्रकारका वृक्षा एकास्थिका भवन्ति, तथैव 'जे यावन्ने तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये तथाप्रकाराः, एवं विधास्तत्तद्देशविशेषभाविनो भवन्ति ते सर्वेऽपि एकास्थिकाः अवसेयाः, 'एएसिं मूला वि असंखेज्जजीविया' एतेषाम्-पूर्वोक्तानाम् एकास्थिकवृक्षविशेषाणाम्, मूलान्यपि असंख्येयजीवकानि-असंख्येय प्रत्येक शरीरजीवात्मकानि भवन्ति, तथा-'कंदा वि, खंधा वि, तया वि, साला वि, पवाला वि'-पूर्वोक्तैकास्थिकवृक्षाणाम्-कन्दा अपि,

पूतिक, निम्ब, करंज, प्लक्ष, शिंशपा, असन, पुन्नाग, नागवृक्ष, श्रीपर्णी, अशोक, (ये सब लोकप्रसिद्ध हैं) ये बत्तीस प्रकार के वृक्ष एकास्थिक होते हैं। तथा इसी प्रकार के अन्य वृक्ष, जो विभिन्न देशों में होते हैं और जिनके फल में एक ही गुठली होती है, उन सबको एकास्थिक ही समझना चाहिए।

इन एकास्थिक वृक्षों के मूल असंख्यात जीवों वाले होते हैं, अर्थात् प्रत्येक मूल में असंख्यात प्रत्येक शरीरी जीव होते हैं। कन्द के नीचे भूमि में अन्दर फैला हुआ भाग मूल कहलाता है और मूल के ऊपर कन्द होता है। यह लोक में प्रसिद्ध है। शाखाओं के स्थूल मूल स्थान स्कंध कहलाते हैं, वल्कल अर्थात् छाल को त्वचा कहते हैं। शाल अर्थात् शाखा, प्रवाल अर्थात् कोंपल। पूर्वोक्त एकास्थिक वृक्षों

આ બત્રીસ જાતના વૃક્ષ એકાસ્થિક હોય છે. અને તેવી જાતના બીજા વૃક્ષો. જે વિભિન્ન દેશોમા થાય છે, અને જેના ફળમા એક જ ગોટલી હોય છે. એ બધાને એકાસ્થિ સમજવા જોઇએ.

આ એકાસ્થિક વૃક્ષોના મૂળ અસંખ્યાત જીવો વાળાં હોય છે, અર્થાત્ પ્રત્યેક મૂળમાં અસંખ્યાત પ્રત્યેક શરીર જીવ હોય છે. કન્દની નીચે જમીનમાં અંદર ફેલાએલ ભાગ મૂળ કહેવાય છે. અને મૂળના ઉપર કન્દ હોય છે.

શાખાઓ સ્થૂલ મૂળ સ્થાન સ્કંધ કહેવાય છે. વલ્કલ અર્થાત્ છાલને ત્વચા કહે છે. શાલ અર્થાત્ શાખા. પ્રવાલ અર્થાત્ કુંપળ. પૂર્વોક્ત એકાસ્થિક

स्कन्धा अपि, त्वचोऽपि, शाला अपि, प्रवाला अपि, प्रत्येकमसंख्येय प्रत्येक शरीर जीवात्मका भवन्ति, तत्र-मूलानि-कन्दस्याधस्ताद् भूमेरन्तः प्रसरद्-भागरूपाणि, तेपा मुपरिकन्दा लोकप्रसिद्धाः, स्कन्धाः-शाखामूलस्थानानि स्थूलानि, त्वचः-वल्कलानि, शालाः-शाखाः, प्रवालाः-पल्लवाङ्कुरा इत्यर्थः, 'पत्ता पत्तेय जीविया' एकास्थिकपूर्वोक्तवृक्षविशेपाणां पत्राणि प्रत्येक जीवकानि भवन्ति, तेपाम् एकैकं पत्रम्-एकैकेन जीवेनाधिष्ठितम् इत्याशयः, 'पुप्फा अणेगजीविया' पुष्पाणि एकास्थिक पूर्वोक्तवृक्षविशेपाणां प्रसूनानि, अनेकजीवकानि भवन्ति, तत्र प्रतिपुष्पपत्रं जीवसद्भावात्, 'फला एगट्ठिया' एकस्थिकपूर्वोक्तवृक्षविशेपाणां फलानि एकास्थिकानि-एकबीजकानि भवन्ति, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से तं एगट्ठिया'-ते एते-पूर्वोक्ता वृक्षविशेपाः एकास्थिकाः-एकबीजकाः प्रज्ञप्ताः इत्याशयः।

अथ वहुवीजकवृक्षभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं वहुवीयगा ?' 'से' अथ 'किं तं'-के ते, कतिविधा इत्यर्थः, वहुवीजकाः-वहूनि-अनेकानि वीजानि येपां ते वहुवीजकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'वहुवीयगा अणेगविहा पण्णत्ता' वहुवीजका वृक्षाः, अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, तानेव गाथात्रयेणाह-'तं जहा-अत्थिय तेंदुकविट्ठे अंबाडगमाउलिंग-विल्लेय। आमलग फणिसदालिम आसोठे उंवर वडे य' ॥१५॥

तद्यथा-अस्थिकः, तिन्दुलः, कपित्थः, अम्बाडगः, मातुलिङ्गः विल्वश्च।

के पत्ते प्रत्येकजीव होते हैं अर्थात् एक-एक पत्ते में एक-एक जीव होता है। मगर उनके पुष्पों में अनेक जीव होते हैं। इनके फल एक-अस्थि (गुठली) वाले होते हैं।

उपसंहार करते हैं-यह एकास्थिक वृक्षों की प्ररूपणा हुई।

अब वहुबीजक वृक्षों की प्ररूपणा करते हैं-जिनके एक फल में अनेक बीज होते हैं, वे वृक्ष वहुबीजक कहलाते हैं। प्रश्न किया गया है कि बहुबीजक वृक्ष कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-वहुबीजक

જીવ વૃક્ષના પાંદડા પ્રત્યેક જીવ હોય છે અર્થાત્ એક એક પાદડામા એક એક જીવ હોય છે. પરન્તુ તેના પુષ્પોમાં અનેક જીવ હોય છે. તેઓના ફળ એક અસ્થિ વાળા હોય છે.

ઉપસંહાર કરે છે-આ એકાસ્થિક વૃક્ષોની પ્રરૂપણા થઈ.

હવે બહુબીજ વૃક્ષની પ્રરૂપણા કરે છે

જેના ફળમા અનેક બીજ હોય છે, તે વૃક્ષો બહુ બીજક કહેવાય છે.

પ્રશ્ન પુછાયો છે કે બહુ બીજક વૃક્ષ કેટલા પ્રકારના કહેલા છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-બહુ બીજક વૃક્ષ અનેક પ્રકારના કહ્યાં છે

आमलकः पनसः, दाडिमः, अश्वत्थः, उदुम्बरः, वटश्च । 'णग्गोह णंदिरुक्खे पिप्परी सयरी पिलुरुक्खेय । काउंबरि कुत्थुंभरि बोद्धव्वा देवदालीय ॥१६। न्यग्रोधः, पिप्पली, शतरी, प्लक्षवृक्षश्च । कादम्बरिः, कुस्तुम्भरिः, बोद्धव्यो देव दालिश्च ॥१६॥ 'तिलए लउए छत्तोह सिरीस सत्तवन्न दहिवन्ने । लोद्धधव चंदणज्जुणणीमे कुडए कयंवेय' ॥१७॥ तिलकः, लवकः, शिरीषः, सप्तपर्णः, दधिपर्णः, । लोद्ध्र धव चन्दनार्जुननीपाः कुटजः कदम्बश्च । एतेषाञ्च अस्तिकादि कदम्बान्तानां बहुबीजकवृक्षाणां मध्ये केचिद् बिल्वादयोऽतिप्रसिद्धाः, केचिद् अस्थिकादयो देशविशेषे प्रसिद्धाः तथैव 'जे यावन्ने तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये तथा प्रकाराः-एवं-विधाः वृक्षाः सन्ति तेऽपि सर्वे बहुबीजका अवगन्तव्याः, 'एएसि णं मूला वि असंखेज्जजीविया' एतेषां खलु-पूर्वोक्त बहुबीजकवृक्षाणां खलु मूलान्यपि असंख्येयजीवात्मकानि भवन्ति, एवमेव तेषां बहुबीजकानां वृक्षाणाम्

वृक्ष अनेक प्रकार के कहे हैं। वे इस प्रकार हैं-अस्थिक, तिन्दुक (तेंदू) कपित्थ (कवीठ) अम्बाडग, मातुलिंग (बिजौरा), बिल्व (बिल) आमलक, पनस, दाडिम, अश्वत्थ, उदुम्बर, वट, न्यग्रोध, नन्दिवृक्ष, पिप्पली, शतरी, प्लक्ष, कादुम्बरि, कुस्तुम्भरि, देवदाली, तिलक, लवक (लकुच), छत्रोपग, शिरीष, सप्तपर्ण, दधिपर्ण, लोध्र, धव, चन्दन, अर्जुन, नीप, कुरज और कदम्ब।

अस्थिक से लेकर कदम्ब तक जो बहुबीजक वृक्ष बतलाए गए हैं, इनमें बिल्व आदि कोई-कोई तो बहुत प्रसिद्ध हैं एवं अस्थिक आदि कोई-कोई किसी खास प्रदेश में प्रसिद्ध हैं।

इसी प्रकार के जो अन्य वृक्ष हैं, उन सब को भी बहुबीजक ही समझना चाहिये। इन बहुबीजक वृक्षों के मूल भी असंख्यात

તેઓ આ પ્રકારે છે-અસ્થિક, તિન્દુક, કપિત્થ, અમ્બાડગ, માતુલિંગ,-બીજોરૂં બિલ્વ, આંબળાં, પનસ, દાડમ, અશ્વત્થ, ઉદુમ્બર-ઉબરડો, વડ, ન્યગ્રોધ, નન્દિવૃક્ષ, પિંપળ, શતરી, પ્લક્ષ, ખાખરો, કાદમ્બરી, કુસ્તુંભરી, દેવદાલી, તિલક, લવક, છત્રોપગ, શિરીષ, સાદડ, દધિપર્ણ, લોધરો, ધવ, ચન્દન, અર્જુન; નીપ, કુટજ, અને કદમ્બ.

અસ્થિથી આરંભીને કદમ્બ સુધીના જે બહુબીજક વૃક્ષ બતાવ્યાં છે તેઓમા બિલ્વ આદિ કોઇ કોઈ તો બહુ જ પ્રસિદ્ધ છે, અને અસ્થિક આદિ કોઇ કોઇ કોઈ ખાસ પ્રદેશમા પ્રસિદ્ધ છે.

આવી જાતનાં જે બીજાં વૃક્ષો છે, એ બધાંયને બહુ બીજક જાણવા જોઇએ. આ બહુ બીજક વૃક્ષોના મૂળ પણ અસંખ્યાત જીવાત્મક હોય છે. એના

'कंदा वि, खंधा वि, साला वि' कन्दा अपि, स्कन्धा अपि, शाला अपि–शाखा अपि, असंख्येयजीवात्मका भवन्ति, 'पत्ता पत्तेय जीविया' बहुबीजकवृक्षाणां पत्राणि प्रत्येकजीवकानि भवन्ति, 'पुप्फा अणेग जीविया' पुष्पाणि तु तेषाम् अनेकजीवात्मकानि भवन्ति, 'फला बहुबीयगा' फलानि तेषां बहुबीजकानि प्रकृतमुपसहरन्नाह–'से त्तं बहुबीयगा' ते एते–पूर्वोक्ताः, बहुबीजकाः वृक्षाः प्रज्ञप्ताः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं रुक्खा'–ते एते–पूर्वोक्ताः, वृक्षा एकास्थिकाः, बहुबीजकाश्च प्रज्ञप्ताः ।

मूलम्–से किं तं गुच्छा ? गुच्छा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–वाइंगणि सल्लइ थुंडई य तह कत्थुरी य जीभुमणा। रूवी आढइ णीली, तुलसी तह माउलिंगी य।८। कच्छुंभरि पिप्पलिया अंतसी बिल्ली य काइमाईया। वुच्चू पडोलकंदे विउव्वा वत्थुलंबेरे॥९॥ पत्तउर सीयउरए हवइ तहा जवसए य बोद्धव्वे। णिग्गुं मियंग तंबरि, अत्थई चेव तल उदाडा ॥१०। सणं पाणं कासं मुद्दंग अग्घाडग सास सिंधुवारे य। करमद्द अद्दूसंग करीर एरावणं महित्थे ॥११ जाउलग मोल परिली, गयमारिणि कुव्वकारिया भंडी। जीवइ केयइ, तह गंज पाडला दासि अंकोले ॥१२॥ जे यावन्ने तहप्पगारा । से त्तं गुच्छा ।२।

जीवात्मक होते हैं । इनके कन्द भी और शाखाएं भी असंख्य जीवात्मक हैं । पत्ते एक एक जीवरूप होते हैं । पुष्प अनेक जीवात्मक होते हैं । फल तो बहुत बीजों वाले हैं ही । अब उपसंहार करते हैं–यह बहुबीजक वृक्षों की प्ररूपणा हुई और साथ ही मूल भेदों में से वृक्ष की प्ररूपणा पूरी हुई । ॥२०॥

शब्दार्थ–(से किं तं गुच्छा) ? गुच्छ कितने प्रकार के हैं ! (अणेग-

---

કન્દ અને શાખાઓ પણ અસંખ્ય જીવાત્મક છે પાદડા એક એક જીવ રૂપ હોય છે. પુષ્પ અનેક જીવાત્મક હોય છે. ફળતો ઘણા જીવો વાળા છે જ

હવે ઉપસંહાર કરે છે–આ બહુ બીજક વૃક્ષોની પ્રરૂપણા થઇ અને તે સાથે મૂળ ભેદોમા વૃક્ષની પ્રરૂપણા પુરી થઇ છે

શબ્દાર્થ–(સે કિં ત ગુચ્છા) ગુચ્છ કેટલા પ્રકારના છે ? (ગુચ્છા) ગુચ્છ

छाया–अथ के ते गुच्छाः ? गुच्छा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–वृन्ताकी १ शल्यकी २ थुण्डकी ३ च तथा कस्तूरी ४ च जीभुमणा ५। रूपी ६ आढकी७ नीली ८ तुलसी ९ तथा मातुलिङ्गी १० च ॥८॥ कस्तुम्भरी ११ पिप्पलिका १२ अतसी १३ विल्वी १४ च काम्यादिका। १५। वुच्चू १६ पटोलकन्दः १७ विकुर्वा १८ वस्त्रलन्देरः १९ ॥९॥ पत्रपूरः२० शीतपूरकः २१ भवति तथा जवसकश्च२२ बोद्धव्यः। निल्गुः २३ मृगाङ्कः २४ तवरी २५ अस्तकी २६ चैव तल उदाडा २७ ॥१०॥ शण २८ पाणा २९ काश ३० मुद्रका ३१ ऽऽघ्रातक ३२ श्याम ३३ सिन्दुवाराश्च ३४। करमर्द३५ ऽर्द्रूसक ३६ करीरै३७ रावण

विहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (वाइंगणि) वृन्ताकी (सल्लइ) शल्यकी, (थुंडई) थुण्डकी, (य) और (तह) तथा (कत्थुरी) कस्तूरी, (जीभुमणा), (रूवी) रूपी, (अढइ) आढकी, (णीली) नीली, (तुलसी) तुलसी, (माउलिंगी) मातुलिंगी, (कच्छुंभरि) कस्तुम्भरी (पिप्पलिया) पिप्पलिका, (अतसी) अतसी, (बिल्ली) बिल्वी, (काइमाईया) काम्यादिका (वुच्चू) वुच्चू (पटोलकंदे) पटोलकन्द(विउव्वा) विकुर्वा, (वत्थलंदेर) वस्त्रलंदेर, (पत्तउर) पत्रपूर, (सीयउरए) शीत-पूरक, (हवइ) है (तहा) तथा (जवसए) जवसक (बोद्धव्वे) जानना चाहिए (णिग्गु) निल्गु, (मिअंक) मृगांक (तवरि) तवरी, (अत्थई) अस्तकी, (चेव) और (तलउडादा) तलउडादा, (सण) शण (पाण) पाण (कास) काश, (मुदग) मुद्रक (अग्घाडग) आघ्रातक, (साम) श्याम, (सिंदुवारे) सिन्दुवार (य) और (करमद्द) करमर्द (अद्दरूसग) अर्द्रूसक

(अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (वाइंगणि) વૃન્તાકી (सल्लइ) શલ્યકી (थुंडई) થુંડકી (य) અને (तह) તથા (कत्थुरी) કસ્તૂરી (जीभुमणा) (रूवी) રૂપી (आढइ) આઢકી (णीली) નીલી લીલાશ (तुलसी) તુલસી (माउलिंगी) માતુલિંગી (कच्छुभरि) કસ્તુભરી (पिप्पलिया) પિપલિકા (अतसी) અતસી (बिल्ली) બીલ્વી (काईमाईया) કામ્યાદિકા (वुच्चू) વુચ્ચુ (पटोलकंदे) પટોલ કન્દ (विउव्वा) વિકુર્વા (वत्थलंदेर) વસ્ત્રલંદેર (पत्तउर) પત્રપુર (सीयउरए) શીત પૂરક (हवइ) છે (तहा जवसए) જવસક (बोद्धव्वे) જાણવા જોઈએ.

(णिग्गु) નિલ્ગુ (मिअंक) મૃગાંક (अत्थई) અસ્તકી (चेव) અને (तलउडादा) તલઉડાદા (सण) શણુ (पान) પાણુ (कास) કાશ (मुद्दग) મુદ્રક (अग्घाडग) આઘ્રાતક (साम) શ્યામ (सिन्दुवारे) સિન્દુવાર (य) અને (करमद्द) કરમર્દ (अद्दु-सग) અર્દુસગ (करीर) કર (एरावण) એરાવણ.

३८ महित्थाः ३९ ॥११॥ जातुलक ४० मील ४१ परिली ४२ गजमारिणी४३ कुर्वकारिकाः४४ भाण्डा४५ । जीवकी४६ केतकी४७ तथा गञ्जः ४८ पाटला ४९ दासी५० अङ्कोलः ५१॥१२॥ ये चान्ये तथाप्रकारा । ते एते गुच्छाः २ ।

टीका–अथ गुच्छप्रकारान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं गुच्छा?' 'से' अथ 'किं तं' के ते, कतिविधा इत्यर्थः, गुच्छाः–गुच्छपदवाच्याः स्तवकाकाराः प्रज्ञप्ता? भगवानाह–'गुच्छा अणेगविहा पण्णत्ता' गुच्छाः, अनेकविधाः–नानाप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, तानेव पञ्चभिर्गाथाभिराह–'वाइंगणि सल्लइ थुण्डईय तह–कत्थुरीय जीसुमणा । रूपी अढइणीली तुलसी तह माउलिंगीय ॥१८। वृन्ताकी, शल्यकी, थुपडकी च, तथा कस्तूरी च, जीसुमणा ।

रूपी, आढकी, नीली, तुलसी तथा मातुलिङ्गी च । एतासु वृन्ताकी प्रभृतयो पदवाच्याः काश्चन प्रसिद्धा एव काश्चन शल्यकी थुपडकी प्रभृतयश्च देशविशेषे

(करीर) कैर (एरावण) ऐरावण (महित्थ) महित्थ, (जाउलग) जातुलक, (मोल) मोल, (परिली) परिली, (गयमारिणि) गजमारिणी, (कुव्वकारिया) कुर्वकारिका, (भंड) भण्ड, (जीवइ) जीवकी, (केयइ) केतकी (तह) तथा (गंज) गंज, (पाडला) पाटला (दासि) दासी (अंकोले) अंकोल्ल (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं (से त्तं गुच्छा) यह गुच्छ की प्ररूपणा हुई ॥२१॥

टीकार्थ–अब गुच्छ के भेदों की प्ररूपणा करते हैं–गुच्छ का अर्थ है पौधा । ये गुच्छ कितने प्रकार के कहे गए हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–गुच्छ नाना प्रकार के होते हैं । उन्हें पांच गाथाओं में कहते हैं:– वृन्ताकी, शल्यकी, थुपडकी, कस्तूरी, जीसुमणा, रूपी, आढकी, नीली, तुलसी, मातुलिंगी, इन वृन्ताकी आदि गुच्छ कहलाने वाली वनस्-

---

(महित्थ) મહિત્થ (जाउलग) જાતુલક (मील) ભીલ (परिली) પરિલી (गय मारिणी) ગજમારિણી (कुव्वकारियां) કુર્વ કારિકા (भंड) ભંડ (जीवइ) જીવની (कइय) કેતકી (तह) તથા (गंज) ગંજ (पाडला) પાટલા (दासी) દાસી (अंकोले) અંકોલા (जे यावन्ने तहप्पगारा) અન્ય જે આવી જાતના હોય (से त्तं गुच्छा) એ બધાને ગુચ્છ કહ્યા છે. આ ગુચ્છની પ્રરૂપણા થઈ.

ટીકાર્થ–હવે ગુચ્છના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે–ગુચ્છનો અર્થ છે છોડ, આ ગુચ્છાઓ કેટલા પ્રકારના કહેલા છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–ગુચ્છ અનેક પ્રકારના હોય છે. તેઓને પાંચ ગાથામાં કહે છે

વૃન્તાકી, શલ્યકી, થુંડકી, કસ્તૂરી, જીભુમણા, રૂપી, આઢકી, નીલી, તુલસી, માતુલિંગી, આ વૃન્તાકી આદિ ગુચ્છ કહેવાતી વનસ્પતિયોમાંથી કોઇ

प्रसिद्धा वर्तन्ते, ताश्च यथा प्रसिद्धि स्वयमूहनीयाः, 'कच्छुंभरि पिप्पलिया अतसी विल्लीय कइसाईया। वुच्चू पडोलकंदे विउव्वा वत्थलंदेरे ।१९॥ कस्तुम्भरी, पिप्पलिका, अतसी, विल्वी च काय्यादिका। वुच्चूः, पटोलकन्दः विकुर्वा, वस्त्रलन्देरः॥१९॥ एते चापि कस्तुम्भरी प्रभृतयो देशविशेषे प्रसिद्धाः स्वयमूहनीयाः, 'पत्तउर सीय उरए हवइ तहा जवसए य वोद्धव्वे। णिग्गुमिअंक तवरि अत्थई चेव तल उदाडा' ॥२०॥ पत्र पूरः, शीतपूरको भवति तथा जवसकश्च वोद्धव्याः। निल्गुः, मृगाङ्कः, तवरी, अस्तकी, चैव तल उदाडा' एते च पत्रपूरादयो गुच्छपदवाच्या देशविशेषे प्रसिद्धाः सन्ति, ते च यथायथं स्वयमूहनीयाः, 'सणपाणकासमुद्दग अग्घाडग सामसिंदवारेय। करमद्द अद्दूसगकरीरए रावण महित्थे' ॥२१॥ शण–पाण–काश–मुद्रक–आघ्रातक–श्याम–सिन्दुवाराश्च। करमर्द अड्डूसक–करीर–ऐरावण–महित्थाः' एषु चापि गुच्छकपदवाच्याः केचन शणकाशप्रभृतयः प्रसिद्धा एव सन्ति, पाणमुद्रक प्रभृतयस्तु देशविशेषे प्रसिद्धाः

तियों में से कोई कोई तो प्रसिद्ध ही हैं, शल्यकी थुपडकी आदि कोई–कोई किसी विशेष प्रदेश में प्रसिद्ध हैं। इन्हें प्रसिद्धि के अनुसार ही समझलेना चाहिये।

इसी प्रकार कस्तुम्भरी, पिप्पलिका, अतली, विल्वी, काय्यादिका, वुच्चू, पटोलकन्द, विकुर्वा, वस्त्रलन्देर भी विशिष्ट प्रदेशों में प्रसिद्ध हैं। इन्हें भी स्वयं समझ लेना चाहिये।

पत्रपूर, शीतपूरक जवसक, निल्गु, मृगांक, तवरी, अस्तकी, तलउदाडा, यह भी देश–देश में प्रसिद्ध हैं। इन्हें भी स्वयं समझ लेना चाहिये।

शण, पाण, काश, मुद्रक, आघ्रातक, श्याम, सिन्दुवार, करमर्द, अड्डूसक, करीर, ऐरावण और महित्थ, इनमें से शण, काश, अड्डूसा, कैर आदि प्रसिद्ध हैं। पाण, मुद्रक आदि किसी विशिष्ट प्रदेश में प्रसिद्ध हैं, इन्हें भी यथायोग्य स्वयं ही समझ लेना चाहिए।

કોઇ તો પ્રસિદ્ધ છે. શલ્યકી, થુવડકી વિગેરે કોઈ કોઇ ખાસ પ્રદેશમા પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને પ્રસિદ્ધિ અનુસાર જ સમજી લેવા જોઇએ.

એ રીતે કસ્તુભરી પિપ્પલિકા, અતલી, બિલ્વી, કાટયાદિકા, વુચ્ચૂ, પટોલાકન્દ, વિકુર્વા, વસ્ત્રલન્દર, પણ વિવિધ પ્રદેશોમા પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને પણ યથા યોગ્ય જાતેજ સમજી લેવા જોઇએ.

શણ, પાણ, કાશ, મુદ્રક, આઘ્રાતક, શ્યામ, સિન્દુવાર, કરમર્દ અર્ડૂસક, કરીર, એરાવણ અને મહિત્થ. તેઓમાથી શણ, કાશ, અરડુસા, વિગેરે પ્રસિદ્ધ છે, પાણ, મુદ્રક, આદિ વિશિષ્ટ પ્રદેશોમા પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને પણ યથા યોગ્ય જાતેજ સમજી લેવા જોઇએ.

सन्ति, ते चापि यथायथं स्वयमूहनीयाः, 'जाउलगमील परिलीगयमारिणि कुव्व-कारिया भंडा। जीवइ केयइ तह गंज पाडलादासि अंकोले' ॥२२॥' जातुलक-मीलपरिली-गजमारिणी-कुर्वकारिका, भण्डाः। जीवकी-केतकी तथा गञ्जः; पाटला, दासी, अङ्कोल्लः, एतेषु च केचन पोटलाप्रभृतयो गुच्छरूपदवाच्याः प्रसिद्धा एव सन्ति 'गुलाब' इति भाषा प्रसिद्धस्यैव पाटलापदेन व्यवह्रियमाण-त्वात्, ये तु जातुलकप्रभृतयो गुच्छपदवाच्या सन्ति तेऽपि देशविशेषे प्रसिद्धाः स्वयमुन्नेयाः, एवमेव-'जे यावन्नातहप्पगारा' ये चाप्यन्ये, तथाप्रकाराः एवं विधा उपलभ्यन्ते, तेऽपि सर्वे गुच्छपदेन व्यवहर्तव्याः, प्रकृतं गुच्छमुपसंहरन्नाह-'से त्तं गुच्छा' ते एते-पूर्वोक्ताः-वृन्ताकी प्रभृति-अङ्कोल्लान्ताः एकपञ्चाशद्-भेदाः गुच्छाः प्रज्ञप्ताः, अत्रेदं बोध्यम्-वृक्षादिषु यस्यैकत्र नाम गृहीत्वा परत्रापि तन्नाम ग्रहणं कृतं तत्र तदन्यो भिन्न जातीयस्तत्सदृशनामधेयोऽवसेयः, एक-

---

जातुलक, मील, परिली, गजमारिणी, कुर्वकारिका, भण्डा, जीवकी, केतकी, गंज, पाटल, दासी, अंकोल्ल, इनमें से भी पाटल आदि कई प्रसिद्ध हैं। भाषा में जिसे गुलाब कहते हैं उसी को यहां 'पाटल' शब्द से कहा गया है। जातुलक आदि देशविशेष में प्रसिद्ध हैं, उन्हें यथायोग्य रीति से समझलेना चाहिए।

इन पूर्वोक्त के सिवाय इसी प्रकार की अन्य जो वनस्पतियां है उन्हें भी 'गुच्छ' ही कहना चाहिए। अब गुच्छ प्ररूपणा का उपसंहार करते हैं-वृन्ताकी से लेकर अंकोल्ल पर्यन्त जो इक्यावन नाम निर्देश किये हैं, उन्हें गुच्छ कहना चाहिए।

यहां एक बात ध्यान में रखनी चाहिए। वह यह कि वृक्ष आदि में एक जगह जिसके नाम का उल्लेख कर दिया गया है, उसका यदि दूसरी जगह भी नाम हो तो उसे उससे भिन्न जातिय, किन्तु समान नाम वाली, वनस्पति समझना चाहिए अथवा ऐसा समझना चाहिए

જાતુલક, મીલ, પરિલી, ગજમારિણી, કુર્વકારિકા, ભંડા જીવકી. કેતકી, ગંજ, પાટલ, દાસી, અંકોલ, એમાં પણ પાટલ વિગેરે કઈ પ્રસિદ્ધ છે, તેઓને સમજી લેવા જોઈએ. ભાષામાં જેને ગુલાબ કહે છે. તેને જ અત્રે પાટલ શબ્દથી કહેલ છે. જાતુલક વિગેરે દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને જાણી લેવાં જોઈએ.

આ પૂર્વોક્ત સિવાય આવીજ જાતની બીજી જે વનસ્પતિયો હોય તેઓને પણ ગુચ્છ સમજવા જોઈએ

આહીં એક વાત ધ્યાનમા રાખવી જોઈએ તે એ છે કે વૃક્ષ આદિમાં એક જગ્યાએ કોઈના નામનો ઉલ્લેખ કરી દેવાયો હોય તેનું ફરી બીજી જગ્યાએ નામ હોય તો તેને તેનાથી ભિન્નજાતિના તથા સમાન નામ વાળી વનસ્પતિ સમજવી જોઈએ.

स्यापि वा तस्यानेक जातीयकत्वेन भिन्नभिन्नस्थाने पुनर्ग्रहण सम्भवोऽवगन्तव्यः, नालिकेरवृक्षस्य एकास्थिकतया एकास्थिकपदेन त्वचाया वलयाकारत्वाच्च वलयपदेन च व्यवहारदर्शनात्, तस्मात् अनेकजातीयत्वेनापि तन्नामधेयग्रहणे न कोऽपि विरोधः समापतति ।

मूलम्—से किं तं गुम्मा? गुम्मा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—सेणयए णोमालिय, कोरंटय वंधुजीवग मणोज्जे। पिईयं पाणं कणयर, कुज्जय तह सिंदुवारे य ॥१३॥ जाई मोग्गर तह जूहिया य तह मल्लिया य वासंती। वत्थुल कत्थुल सेवाल गंठी मगदंतिया चेव ॥१४॥ चंपग जीइ णीइया कुंदो तहा महा जाई। एवमणेगा गारा, हवंति गुम्मा मुणेयव्वा ॥१५॥ से त्तं गुम्मा ॥३॥

छाया—अथ के ते गुल्माः? गुल्मा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—'सेनतकः १ नवमालती २ कोरण्टकः ३ वन्धुजीवकः ४ मनोद्यः ५ । पितिकः ६ पानः ७ कर्णि-

---

कि एक एक ही वस्तु का अनेक जातीय होने के कारण पुनः ग्रहण कर लिया जाना संभव है । उदाहरणार्थ—नालिकेर वृक्ष का एकास्थिक होने के कारण 'एकास्थिक' के रूप में ग्रहण किया है, मगर उसकी छाल वलयाकार होती है, अतएव 'वलय' पद से भी उसका उल्लेख देखा जाता है । इस कारण अनेक जातीय होने के कारण भी उनका नाम अलग-अलग ग्रहण करने में कोई दोष नहीं आता ॥२१॥

शब्दार्थ—(से किं तं गुम्मा) गुल्म कितने प्रकार के हैं? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सेणयए) सेनतक, (णोमालिय) नवमालती, (कोरंटय) कोरण्टक, (वंधुजीवग)

અથવા એમ સમજવું જોઈએ કે એકજ વસ્તુ અનેક જાતની હોવાથી વારંવાર ગ્રહણ થવાનો સંભવ છે. દાખલા તરીકે—નાળીએર એકાસ્થિત હોવાને લીધે એકાસ્થિકના રૂપમાં ગ્રહણ કર્યું છે. પરન્તુ તેની છાલ વલયાકાર હોય છે તેથી વલયાકાર પદથી પણ તેનો ઉલ્લેખ જોવામા આવે છે આ રીતે અનેક જાતીય હોવાના કારણે પણ તેઓના નામ અલગ અલગ ગ્રહણ કરવામા કોઈ દોષ થતા નથી.

શબ્દાર્થ—(से किं तं गुम्मा) ગુલ્મ કેટલા પ્રકારના છે? (गुम्मा) ગુલ્મ (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (सेणयए) સેનાતક (णोमालिय) નવમાલતી (कोरंटक) કોરંટક (वन्धुजीवग) બન્ધુજીવક

कारः८ कुब्जकः ९ तथा सिन्दुवारश्च १०॥१३॥ जाती ११ मोग्गरः १२ तथा यूथिका १३ च तथा मल्लिका१४ च वासन्ती १५। वस्तुलः १६ कस्तुलः१७ शैवालः १८ ग्रन्थिः १९ मगदन्तिका २० चैव। ॥१४॥ चम्पकः २१ जीई २२ नीतिका २३ कुन्दः २४ तथा महाजातिः २५। एवमनेकाकारा भवन्ति गुल्मा ज्ञातव्याः ॥१५॥ ते एते गुल्माः ३।

टीका-अथ गुल्मभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं गुम्मा?' अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः, गुल्माः=गुल्मपदवाच्याः-परस्परा सम्बद्धा वयवाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'गुम्मा अणेगविहा पण्णत्ता' गुल्माः अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, तानेव

वन्धुजीवक, (मणोज्जे) मनोद्य, (पियइ) पितिक, (पाण) पान, (कणयर) कर्णिकार, (कुज्जय) कुंजक, (सिन्दुवार) सिंदुवार,

(जाई) जाती (मोग्गर) मोगरा (जूहिका) यूथिका (तह) तथा (मल्लिया) मल्लिका, (य) और (वासंती) वासन्ती, (वत्थुल) वस्तुल, (कत्थुल) कस्तुल, (सेवाल) शैवाल, (गंठी) ग्रन्थि, (मगदंतिया) मृगदन्तिका (चेव) और

(चंपग) चम्पक, (जीइ) जीती, (णीइया) नीनिका, (कुंद) कुन्द, (तहा) तथा (महाजाई) महाजाति, (एवं) इस तरह (अणेगागारा) अनेक प्रकार के (हवंति) होते हैं (गुम्मा) गुल्म (मुणेयव्वा) जानने चाहिए।

(से त्तं गुम्मा) यह गुल्म की प्ररूपणा हुई ॥२२॥

टीकार्थ-अब गुल्म के भेदों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न है कि गुल्म कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने कहा-गुल्म अनेक प्रकार के कहे हैं। उन्हीं को गाथाओं द्वारा कहते हैं, वे इस प्रकार हैं-'सेगयए'

(मणोज्जे) मनोद्य (पिइंय) पितीक (पाणं) पान (कणयर) कर्णिकार (कुज्जय) कुंजक (सिन्दुवार) सिन्दुवार (जाई) जाति-जुई (मोग्गर) मोगरो (जूहिका) यूथिका (तह) तथा (मल्लिया) मल्लिका (य) अने (वासंती) वासंती (वत्थुल) वस्तुल (कत्थुल) कस्तुल (सेवाल) सेवाळ (गंठी) ग्रन्थी (मगदंतिया) मृगदंतिका (चेव) अने (चंपग) चंपक (जीइ) जीती (णीइया) नीतीका (कुन्द) कुन्द (तहा) तथा (महाजाई) महाजाति (एवं) आ रीते (अणेगागारा) अनेक प्रकारना (हवंति) होय छे (गुम्मा) गुल्म (मुणेयव्वा) जाणवा जोईए.

(से त्तं गुम्मा) आ गुल्मनी प्ररूपणा थई

टीकार्थ -हवे गुल्मना भेदोनी प्ररूपणा करे छे. प्रश्न ए छे के गुल्म केटला प्रकारना होय छे?

श्री भगवाने कह्युं-गुल्म अनेक प्रकारना कह्या छे. तेओने गाथाओ द्वारा

गाथाद्वयेनाह-'तं जहा-सेणयए, णोमालिय, कोरंटय, बंधुजीव-गामणोज्जे। पिइयं पाणं कणयर कुज्जय तह सिंदुवारेय' ॥२३॥ सेनतकः, नवमालती, कोरण्टकः, बन्धुजीवकः मनोद्यः, पितिकः, पानः, कर्णिकारः, कुब्जक स्तथा सिन्दुवारश्च, एतेषु नवमालती प्रभृतयो गुल्मपदवाच्याः प्रसिद्धा एव सन्ति, सेनतकप्रभृतयस्तु गुल्मा देशविशेषे प्रसिद्धाः, सन्ति, ते च यथायथं स्वयमूहनीयाः, एवमेव 'एवमेव 'जाई मोग्गर तह जूहियाय तह मल्लियाय। वासंती। वत्थुलकत्थुलसेवालगंठी मगदंतिया चेव' जाती मोग्गरः, तथा यूथिका च तथा मल्लिका च वासन्ती। वस्तुलः, कस्तुलः, शैवालः, ग्रन्थिः, मृगदन्तिका चैव। एतेषु च गुल्मपदवाच्येषु जाती मोग्गर यूथिका मल्लिका प्रभृतयः प्रसिद्धा एव सन्ति, वस्तुल प्रभृतयस्तु देशविशेषे प्रसिद्धाः स्वयमूहनीयाः, एवमेव-'चंपग जीई णीइया कुंदो तहा महा जाई। एव मणेगागारा हवंति गुम्मा मुणेयव्वा' चम्पकः, जीती, नीतिका, कुन्द, तथा महाजातिः, एवमनेकाकारा भवन्ति गुल्मा ज्ञातव्याः, एते-

सेनतक 'णोमालिय' नवमालती, 'कोरंम्भ' कोरण्टक, 'बंधुजीवग' बंधुजीवक, 'मणोज्ज' मनोद्य, 'पिइयं' पितिक, 'पाणं' पान, 'कणयर' कर्णिकार 'कुज्जय' कुब्जक तथा सिंदुवार। इनमें से नवमालती आदि प्रसिद्ध हैं और सेनतक आदि गुल्म देशविशेष में प्रसिद्ध हैं। उन्हें यथा योग्य समझ लेना चाहिए।

इसी प्रकार 'जाती' जाई, 'मोग्गर' मोगरा, 'यूथिका' जुही, मल्लिका, वासन्ती, बस्तुल, कस्तुल, शैवाल, ग्रन्थि, मृगदन्ती, इनमें से जाई आदि प्रसिद्ध ही हैं, वस्तुल कस्तुल आदि देशविशेष में प्रसिद्ध हैं, उन्हें स्वयं समझ लेना चाहिए।

इसी प्रकार चम्पक, जीती, नीतिका, कुन्द, महाजाति, इत्यादि अनेक प्रकार के गुल्म होते हैं। इनमें से भी कुछ प्रसिद्ध हैं और कुछ

કહે છે, તે આ રીતે છે-

(सेणयए) સેનતક (णोमालिय) નવમાવતી (कोरटय) કારંડક (वंधुजीवग) બંધુજીવક (मणोज्ज) મનોદ્ય (पिइयं) પિતિક (पाणं) પાન (कणयर) કર્ણિકાર (कुज्जय) કુબ્જક सिंदुवारेय (સિંદુવાર એમાંથી નવમાલતી વિ. પ્રસિદ્ધ છે અને સેનતક આદિ ગુલ્મક દેશવિશેમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને યથા યોગ્ય સમજી લેવા જોઇએ.

એવી જ રીતે જાતિ (જાઇ) (मोग्गर) મોગરો (यूथिका) જુઇ (मल्लिका) વાસન્તી, વસ્તુલ, કસ્તુલ, સેવાળ, ગ્રન્થિ, મૃગદન્તી, તેમાં જુઇ વિ. પ્રસિદ્ધ છે વસ્તુ, કસ્તુલ આદિ દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે. તેઓને જાતે સમજી લેવા જોઇએ.

એવીજ રીતે ચંપક, જાતિ, નીતિકા, કુન્દ, મહાજાતિ, વિગેરે અનેક

ष्वपि गुल्मपदवाच्येषु केचन चम्पक-कुन्दसहजातीयाः प्रसिद्धा एव सन्ति, जीती नीतिका प्रभृतयस्तु देशविशेषे प्रसिद्धाः गुल्माः स्वयमेवोन्नेयाः, प्रकृतं गुल्ममुपसंहरन्नाह-'से तं गुम्मा' ते एते-पूर्वोक्ताः पञ्चविंशतिभेदाः गुल्माः प्रज्ञप्ताः, शेष वक्तव्यता पूर्ववदेव बोध्या।

मूलम्-से किं तं लयाओ ? लयाओ अणेगविहाओ पण्णत्ताओ, तं जहा-पउमलया णागलया असोग चंपगलया य चूयलया। वणलय वासंतिलया, अइमुत्तय कुंद सामलया ॥१६॥ जे यावन्ना तहप्पगारा। से त्तं लयाओ ॥४॥

छाया-अथ कास्ता लताः ? लता अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-'पद्मलता१ नागलता२ अशोक३ चम्पक४ लते च चूतलता५। वनलता६ वासन्तीलता७ अतिमुक्तक८ कुन्द९ श्याम१० लताः॥१६। याश्चान्यास्तथा प्रकाराः ता एता लताः४।

देशविशेष में भी प्रसिद्ध हैं जिन्हें स्वयं ही समझलेना चाहिए।

उपसंहार करते हुए कहते हैं-ये पच्चीस गुल्म यहां बतलाए हैं, शेष कथन पूर्ववत् ही समझना चाहिए ॥२२॥

शब्दार्थ-(से किं तं लयाओ) लताएं कितने प्रकार की हैं (अणेगविहा) अनेक प्रकार की (पण्णत्ताओ) कही हैं (तंजहा) वे इस प्रकार (पउमलया) पद्मलता, (णागलया) नागलता, (असोग) अशोकलता, (चंपगलया य) और चम्पकलता, (चूयलया) चूतलता, (वणलय) वनलता, (वासंतिलया) वासन्तीलता, (अइमुत्तय) अतिमुक्तकलता (कुंद) कुंदलता, (सामलया) श्यामलता, (जे यावन्ना तहप्पगारा) अन्य जो भी इसी प्रकार की हैं। (से त्तं लयाओ) यह लताओं की प्ररूपणा हुई ॥२३॥

પ્રકારના ગુલ્મ થાય છે. તેઓમાથી પણ કેટલાક પ્રસિદ્ધ છે. અને કેટલાક દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ છે. જેને જાતેજ સમજી લેવા જોઇએ.

ઉપસંહાર કરતા કહે છે-આ પચીસ ગુલ્મો અહીં બતાવ્યા છે. શેષ કથન પૂર્વવત્ જ સમજવુ જોઇએ.

શબ્દાર્થ-(से किं तं लयाओ) લતાઓ કેટલા પ્રકારની છે ? (अणेगविहाओ) અનેક પ્રકારની (पण्णत्ताओ) કહી છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पउमलया) પદ્મલતા (णागलया) નાગલતા (असोगलया) અશોકલતા (चंपगलया य) ચ પકલતા (चूयलया) આમ્રલતા ચૂતલતા (वणलया) વનલતા (वासंतिलया) વાસન્તીલતા (अइमुत्तलया य) અતિ મુક્તલતા (कुंद) કુદલતા (सामलया) શ્યામલતા (जे यावन्ना तहप्पगारा) અન્ય જે કોઇ આવી જાતની છે (से त्त लयाओ) આ લતાઓની પ્રરૂપણા કહી છે.

मूलम्–से किं तं वल्लीओ? वल्लीओ अणेगविहाओ पण्णत्ताओ, तं जहा पूसफली, कालिंगी, तुंबी, तउसी य एलवालुंकी। घोसाडइ पंडोला, पंचंगुलि आयणीली य ॥१७॥ कंगूया कंडुईया, कक्कोडइ कारियल्लई सुभगा। कुयवाय वागली पाववल्ली तह देवदाली य ॥१८॥

टीका–अथ लताप्रकारान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं लयाओ'? 'से'–अथ 'किं तं' कास्ताः,–कतिविधाः इत्यर्थः, लताः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह–'लयाओ अणेगविहाओ पण्णत्ताओ' लताः अनेकविधाः–नानाप्रकारिकाः प्रज्ञप्ताः सन्ति 'तं जहा–पउमलया, णागलया, असोग चंपगलया य चूतलया। वणलय वासंतिलया अइमुत्तय कुंदसामलया' तद्यथा–'पद्मलता नागलताः–ताम्बूललतेत्यर्थः, अशोक-चम्पकलते च–अशोकलता, चम्पकलता चेत्यर्थः, चूतलता–आम्रलता, वनलता, वासन्तीलता, अतिमुक्तककुन्द–श्यामलताः–अतिमुक्तकलता, कुन्दलता, श्यामलता चेत्यर्थः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा' याश्चाप्यन्यास्तथाप्रकाराः–एवंविधाः सन्ति, ता अपि उपर्युक्तलतामध्ये परिगणनीयाः, प्रकृतां लतामुपसंहरन्नाह–'से त्तं लयाओ' ता एताः–पूर्वोक्ता दशप्रकाराः लताः प्रज्ञप्ताः,

---

टीकार्थ–अब लताओं के प्रकारों की प्ररूपणा करते हैं–लताएं कितने प्रकार की कही हैं? भगवान् फरमाते हैं–लताएं अनेक प्रकार की होती हैं। वे इस प्रकार हैं–पद्मलता, नागलता, अर्थात् ताम्बूललता, अशोकलता' चम्पकलता, चूतलता (आम्रलता) वनलता, वासन्तीलता, अतिमुक्तकलता, कुन्दलता, श्यामलता, तथा इसी प्रकार की जो अन्य लताएं हैं, उन्हें भी इनके साथ ही समझ लेना चाहिए। अब उपसंहार करते हुए कहते हैं–यह लता की प्रज्ञापना पूरी हुई ॥२३॥

ટીકાર્થ:–હવે લતાઓના પ્રકારોની પ્રરૂપણા કરે છે

પ્રશ્ન–લતાઓ કેટલી જાતની છે?

શ્રી ભગવાન કહે છે–લતાઓ અનેક પ્રકારની હોય છે. તેઓ આ પ્રકારે છે પદ્મલતા, નાગલતા, (નાગરવેલનાપાનનીલતા), અશોકલતા, ચંપકલતા, આમ્રલતા, વનલતા, વાસન્તીલતા, અતિમુક્તલતા, કુન્દનલતા, શ્યામલતા, અને એજ રીતે જે બીજી લતાઓ છે. તેઓને પણ આની સાથેજ સમજી લેવી જોઇએ.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે. આ લતાની પ્રજ્ઞાપના પુરી થઈ.

मूलम्—अंफेया अइमुत्तग णागलया कण्हसूरवल्ली य। संघट्ट सुमणसा वि य, जासुवण कुविंदवल्ली य ॥१९॥ मुद्दिय अंबावल्ली, किण्हछिराली जयंति गोवाली। पाणी मासावल्ली, गुंजीवल्ली य विच्छाणी ॥२०॥ ससिवी दुगोत्तफुसिया गिरिकंपणइ मालुया य अंजणई। दहिफोल्लइ कागलि मोगली य तह अक्कबोंदीया ॥२१॥ जे यावन्ना तहप्पगारा। से त्तं वल्लीओ।५।

छाया—अथ कास्ता वल्लयः वल्लयः अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पूसफली१ कालिङ्गी२ तुम्बी ३ त्रपुषी ४ च एला ५ वालुङ्की ६। घोषातकी ७ पण्डोला८ पञ्चाङ्गुली९ आयनीली१० च ॥१७॥ कङ्गूका११ कण्डकिका१२ कर्कोटकी१३ कारवेल्लकी १४ सुभगा १५। कुयवाया१६ वागली१७ पापवल्ली१८ तथा

शब्दार्थ—(से किं तं वल्लीओ?) वल्लियां कितने प्रकार की हैं? (अणेगविहाओ) अनेक प्रकार की (पण्णत्ताओ) कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं—(पूसफली) पूसफली, (कालिंगी) कालिङ्गी, (तुंबी) तुम्बी, (तउसी) त्रपुषी, (एल) एला, (वालुंकी) वालुंकी, (घोसाडइ) घोषातकी, (पंडोला) पण्डोला, (पंचंगुलि) पंचांगुली, (आयणीली) आयनीली, ये वल्ली जातकी वनस्पतियां देश-विशेष में प्रसिद्ध हैं। इन्हें स्वयं समझलेना चाहिए।

इसी प्रकार (कंगूया) कंगूका, (कंडुइया) कण्डकिका, (कक्कोडई) कर्कटिकी, (कारियल्लई) कारवेल्लकी, (सुभगा) सुभगा, (कुयवाय) कुयवाया, (वागली) वागली, (पाववल्ली) पापवल्ली, (तह) तथा, (देवदाली य) और देवदाली, देशविशेष में प्रसिद्ध इन लताओं को स्वयं ही समझ लेना चाहिए।

શબ્દાર્થ—(से किं तं वल्लीओ?) વલ્લિઓ કેટલા પ્રકારની છે? (अणेगविहा) અનેક પ્રકારની (पण्णत्ताओ) કહી છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पूसफली) પુષ્પફલી (कालिंगी) કાલિંગી (तुंबी) તુંબી (तउसी) ત્રપુષી (एल) એલા (वालुंकी) વાલુંકી (घोसाडइ) ઘોષાતકી (पंडोल) પંડોલા (पंचंगुलि) પંચાંગુલી (आयणीली) આયનીલી આ વલ્લી વનસ્પતિઓ દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેને જાતે સમજી લેવા જોઈએ.

આજ રીતે (कंगूया) કંગૂકા (कंडुइया) કંડકિકા (कक्कडाडइ) કાકડી (कारियल्लइ) કારવેલ્લકી—કારેલી (सुभगा) સુભગા (कुयवाच) કુયવાયા (वागली) વાગલી (पाववल्ली) પાપ વલ્લી (तह) તથા (देव दालीय) અને દેવદાળી દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ લતાઓને જાતે સમજી લેવી જોઈએ.

दाली १९ च १८। अप्फेया२० अति मुक्तक २१–नाग २२ लते कृष्णसूरवल्ली २३ च। संघट्टा २४ सुमानसाऽपि २५ च जासुवना २६ कुविन्दवल्ली २७ च। १९। मृद्वीका २८ अम्बावल्ली २९ कृष्णक्षीराली ३० जयन्ती ३१ गोपाली ३२। पाणी ३३ मासावल्ली ३४ गुञ्जीवल्ली ३५ च विच्छाणी ३६॥२०। ससिवी ३७ द्विगोत्रस्पृष्टा ३८ गिरिकर्णिका ३९ मालुका ४० च अञ्जनकी ४१। दधिस्फोटकी ४२ काकली ४३ मोकली ४४ च तथा अर्कबोन्दी ४५। २१। या श्चान्या स्तथाप्रकारः। ता एता वल्लयः ५।

(अप्फेया) अप्फेया, (अइमुत्तगलता) अतिमुक्तकलता, (णागलया) नागलता, (कण्हसूरवल्ली य) और कृष्णसूरवल्ली, (संघट्ट) संघट्टा, (सुमणसा वि य) और सुमनसा भी (जासुवण) जासुवन (कुविंद-वल्ली य) और कुविन्द वल्ली, (मुद्दीय) मुद्वीका, (अंबावल्ली) अम्बा-वल्ली, (किण्हछीराली) कृष्णक्षीराली, (जयंति) जयन्ती, (गोवाली) गोपाली, (पाणी) पाणी, (मासावल्ली) मासावल्ली, (गुंजीवल्ली) गुञ्जीवल्ली, (विच्छाणी) विच्छाणी, देशविशेष में प्रसिद्ध इन वल्लियों को भी स्वयं समझ लेना चाहिए।

(ससिवि) ससिवी (दुगोत्तफुसिया) द्विगोत्र स्पृष्टा, (गिरिकण्णइ) गिरिकर्णिका, (मालुया य) और मालुका (अंजणई) अंजनकी, (दहि-फोल्लइ) दधिस्फोटकी, (कागलि) काकली (मोगली य) और मोकली (तह) तथा (अक्कबोंदीया) और अर्कबोन्दी (जे यावन्ना तहप्पगारा) इसी प्रकार की अन्य भी जो हैं (से त्तं वल्लीओ) यह वल्लियों की प्ररूपणा हुई ॥२४॥

(अप्फेया) અફ્ફેયા (अइमुत्तग–लया) અતિમુક્તકલતા (णागलता) નાગલતા (कण्हसूरवल्लीय) અને કૃષ્ણસૂરવલ્લી (संघट्ट) સંઘટ્ટા (सुमणसाविय) અને સુમનસપણ (जासुवण) જાસુવન (कुविंद वल्लीय) અને કુવિન્દ વલ્લી.

(मुद्दिय) મુદ્રિકા (अंबावल्ली) અંબા વલ્લી (किण्ह छीराली) કૃષ્ણ ક્ષીરાલી (जयंती) જયન્તી (गोवाली) ગોપાલી (पाणी) પાણી (मासावल्ली) માસા વલ્લી (गुंजीवल्ली) ગુંજી વલ્લી (विच्छाणी) વિચ્છાણી દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ આ વલ્લીઓને પણ જાતેજ સમજી લેવી જોઈએ.

(ससिवी) સસિવી (दुगोत्तफुसिया) દ્વિગોત્રસ્પૃષ્ટા (गिरिकण्णइ) ગિરિકર્ણિકા (मालुयाय) અને માલુકા (अंजणई) અંજનકી (दहिफोल्लइ) દધિસ્ફોટકી (कागलि) કાકલી (मोगली य) અને મોકલી (तह) તથા (अक्कबोंदीया) અને અર્કબોન્દી (जे यावन्ने तहप्पगारा) એવી જાતની બીજી પણ જે હોય (से त्तं वल्लीओ) તે તમામ વલ્લીવાચક જાતિ છે. આ વલ્લીઓની પ્રરૂપણા થઈ.

टीका-अथ वल्लीप्रभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं वल्लीओ?' 'से' अथ, कास्ताः कतिविधा इत्यर्थः, वल्यः-व्रततयः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'वल्लीओ अणेगविहाओ पण्णत्ताओ' वल्लयः, अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः सन्ति, ताश्च वल्लीः पञ्चभिर्गाथाभिः प्ररूपयति-'तं जहा-पूसफली, कालिंगी, तुंबी, तउसीय एलवालुंकी। घोसाडइपंडोला पंचंगुलि, आयणीलीय' ।२६। तद्यथा-पूसफली, कालिङ्गी, तुम्बी, त्रपुषी च, एला, वालुङ्की, घोषातकी, पण्डोला, पञ्चाङ्गुली, आयनीलो च, एताश्च वल्लीपदवाच्या देशविशेषे प्रसिद्धाः स्वयमेवोन्नेयाः, एवमेव -'कंगुया कंडुइया, ककोडई कारियल्लई सुभगा। कुयवायय वागली पाववल्ली तह देव दालीय ॥२७॥ कङ्गुका कण्डकिका, कर्कोटकी, कारवेल्लकी, सुभगा, कुयवाया, वागली, पापवल्ली तथा देवदालीच। एताश्च वल्लीपदवाच्या देशविशेषे प्रसिद्धाः स्वयमूहनीयाः, 'अप्फेया अइमुत्तगणागलया कण्हसूरवल्लीय। संघट्टसुमणसावि य जासुवणकुविंद वल्लीय' ॥२८॥ अप्फेया, अतिमुक्तकनाग-

---

टीकार्थ-अब वल्ली के भेदों की प्ररूपणा की जाती है-'वल्लियां' अर्थात् वेलें कितने प्रकार की हैं? भगवान् ने कहा-वल्लियां अनेक प्रकार की हैं। उन्हें पांच गथाओं में बतलाते हैं-पूसफली, कालिंगी, तुंबी, त्रपुषकी, एला, वालुंकी, घोषातकी, पंडोला, पंचांगुलि, आयनीली, ये देशविशेष में प्रसिद्ध हैं। इस स्वयं समझ लेना चाहिए।

कंगूका, कण्डलिका, कर्कोटिकी, कारवेल्लकी, सुभगा, कुयवाया, वागली, पापवल्ली, देवदाली, ये भी देशविशेष में प्रसिद्ध हैं। इन्हें स्वयं समझ लेना चाहिए।

अप्फेया, अतिमुक्तकलता, नागलता, कृष्णसूरवल्ली, संघट्टा, सुमनसा, जासुवना, कुविन्दवल्ली, इन्हें भी स्वयं ही समझ लेना चाहिए।

ટીકાર્થ:-હવે વલ્લીઓના ભેદોની પ્રરૂપણા કરાય છે-

પ્રશ્ન-વલ્લિયો અર્થાત્ વેલો કેટલી જાતની છે?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ-વલ્લીઓ અનેક પ્રકારની છે. તેઓને પાંચ ગાથાઓમાં સમજાવે છે-

પૂસફલી, કાલિંગી, તુંબી, ત્રપુષી, (एला), વાલુંકી, ઘોષાતકી, પંડોલા, પંચાંગુલી, આયનીલી, આ દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે તે જાતેજ સમજી લેવી જોઇએ.

કંગૂકા, કંડલિકા, કર્કટિકી, કારવેલ્લકી, સુભગા, કુયવાયા, વાગલી, પાપવલ્લી, દેવદાલી, આ પણ દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે તેને જાતે જ સમજી લેવી જોઇએ.

लते,-अतिमुक्तकलता नागलता वेत्यर्थः, कृष्णसूरवल्ली च संघट्टा सुमनसाऽपि च, जासुवना कुविन्दवल्लि च एताश्चापि वल्लीपदवाच्या देशविशेषे प्रसिद्धा द्रष्टव्याः, 'मुद्दिय अंबावल्ली, किण्हछीराली जयंति गोवाली। पाणी मासावल्ली गुंजीवल्लीय विच्छाणी ॥९॥ मृद्वीका, अम्बावल्ली, कृष्णक्षीराली, जयन्ती, गोपाली, पाणी, मासावल्ली, गुञ्जीवल्ली च, विच्छाणी, एताश्चापि वल्लीपदवाच्याः देशविशेषे प्रसिद्धाः अवसेयाः, एवमेव-'ससिवी, दुगोत्तफुसिया, गिरिकण्णइ मालुया य अंजणई। दहिफोल्लइ कागलि मोगलीय, तह अक्कबोंदिया ।३०। ससिवी, द्विगोत्रस्पृष्टा, गिरिकर्णिका, मालुका च, अञ्जनकी। दधिस्फोटकी, काकली, मोकली च, तथा अर्कबोन्दी च, एताश्चापि वल्लीपदवाच्याः देशविशेषे प्रसिद्धाः यथायोग्यमवसेयाः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा' याश्चाप्यन्याः, तथाप्रकाराः-एवं विधाः, वल्लो भवन्ति, ता अपि सर्वाः पूर्वोक्तवल्लीषु अन्तर्भावनीयाः, 'से त्तं वल्लीओ' ता एताः-पूर्वोक्ताः पञ्चचत्वारिंशद्भेदाः वल्ल्यः प्रज्ञप्ताः ।

मृद्वीका, अम्बावल्ली, कृष्णक्षीराली, जयन्ती, गोपाली, पाणी, मासावल्ली, गुंजीवल्ली और विच्छाणी, ये भी देशविशेष में प्रसिद्ध हैं। स्वयं समझ लेना चाहिए।

(ससिवी) ससिवि, द्विगोत्रस्पृष्टा, गिरिकर्णिका, मालुका, अंजनकी, दधिस्फोटकी, काकली, मोकली, तथा अर्कबोन्दी, इन देशविशेष में प्रसिद्ध वल्लियों को यथायोग्य समझ लेना चाहिए।

इसी प्रकार की अन्य जो वल्लियां हैं, उन्हें भी वल्ली नामक वनस्पति में ही अन्तर्गत करना चाहिए। इन पैंतालीस वल्लियों का यहां उल्लेख किया गया है। यह वल्लियों की प्ररूपणा हुई ॥२४॥

અફ્ફેયા, અતિમુક્તકલતા, નાગલતા, કૃષ્ણસૂરવલ્લી, સંઘટ્ટા, જાસુમના, જાસુવના, કુવિકવલ્લી, આ બધી વલ્લીઓને પણ જાતેજ જાણી લેવી.

મૃદ્વીકા, અંબાવલ્લી, અને કૃષ્ણક્ષીરાલી, જયન્તી, ગોપાલી, પાણી, માસાવલ્લી. અને ગુંજાવલ્લી અનેવિચ્છાણી, આ બધીને દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ હોઇ સ્વયં સમજી લેવી જોઇએ.

સસિવી (સસિવી) દ્વિગોત્રસ્પૃષ્ટા, ગિરિકર્ણિકા, માલુકા, અંજનકી, દધિસ્ફોટકી, કાકલી, મોકલી, તેમજ અર્કબોંદી, આ દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ વેલોને પણ યથાયોગ્ય સમજી લેવી જોઇએ.

આવી જાતની બીજી જે વલ્લીઓ છે તેમને પણ વલ્લીનામક વનસ્પતી માં જ અન્તર્ગત કરવી જોઇએ. આ પીસ્તાલીસ (૪૫) વલ્લિયોનો અહી ઉલ્લેખ કરાયો છે. આ વલ્લીઓની પ્રરૂપણા થઇ.

मूलम्—से किं तं पव्वगा ? पव्वगा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—इक्खू य इक्खुवाडी वीरुणी तह एक्कडे य मासे य। सुंठे सरे य वेत्ते, तिमिरे सतपोरग णले य ॥२२॥ वंसे वेच्छू कणए, कंकावंसे य चावबंसे य। उदए कुडए विसए कंडा वेल्ले य कल्लाणे ॥२३॥

जे यावन्ना तहप्पगारा। से त्तं पव्वगा ॥६॥

छाया—अथ के ते पर्वकाः ? पर्वका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—ईक्षुश्च१ ईक्षुवाटी२ वीरुणी३ तथा एकडश्च४ माषश्च५। सुण्ठः ६ शरश्च७ वेत्रः८ तिमिरः ९ शतपर्वकः १० नलश्च ११।२२। वंशः १२ वेच्छू १३ कनकः १४ कङ्कावंशश्च १५ चापवंशश्च १६। उदकः १७ कुटजः १८ विसकः १९ कण्डा २० वेल्लश्च २१ कल्याणः २२।२३। ये चान्ये तथाप्रकाराः। ते एते पर्वकाः ६।

शब्दार्थ—(से किं तं पव्वगा ?) पर्वक वनस्पति कितने प्रकार की है? (अणेगविहा) अनेक प्रकार की (पण्णत्ता) कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं—(इक्खू य) इक्षु और (इक्खुवाडी) इक्षुवाटी, (वीरुणी) वीरुणी, (तह) तथा (एक्कडेय) एक्कड (मासे य) माष, (सुंठे) सुण्ठ, (सरे) शर (वेत्ते) वेत्र, (तिमिरे) तिमिर, (सतपोरग) शतपर्वक, (णले य) और नल, (वंसे) वंश, (वेच्छू) वेच्छू, (कणए) कनक, (कंकावंसे य) और कंकावंश (चावबंसे य) और चापवंश, (उदए) उदक, (कुडए) कुटज, (विसए) विसक, (कंडा) कण्डा, (वेल्ले य) और वेल्ल (कल्लाणे) कल्याण। (जे यावन्ने तहप्पगारा) और जो इसी प्रकार के हैं, वे भी पर्वक में ही गिनने चाहिए (से त्तं पव्वगा) यह पर्वक की प्ररूपणा हुई॥२५॥

શબ્દાર્થ—(से किं तं पव्वगा) પર્વક વનસ્પતિ કેટલી જાતની છે ? (पव्वगा) પર્વક (अणेगविहा) અનેક પ્રકારની (पण्णत्ता) કહી છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (इक्खूय) શેલડી અને (इक्खुवाडी) ઇક્ષુવાટિકા (वीरुणी) વીરૂણી (तह) તથા (एकडेय) એક્કડ (मासेय) માષ (सुंठे) સુંઠ (सरे) શર (वेत्ते) વેત્ર (तिमिरे) તિમિર (सत्तपोरुग) શતપર્વક (णलेय) અને નલ (वंसे) વંશ (वेच्छू) વેચ્છૂ (कणए) કનક (कंकावंसेय) અને કંકાવંશ (चावबंसेय) અને ચાપવંશ (उदए) ઉદક (कुडए) કુટક (विसए) વિસક (कंडा) કંડા (वेल्लेय) અને વેલ (कल्लाणे) કલ્યાણ (जे यावन्ने तहप्पगारा) અને જે આવી જાતના છે તેઓને પણ પર્વકમાં જ ગણુવા જોઇએ (से तं पव्वगा) આ પર્વકની પ્રરૂપણા થઇ.

टीका–अथ पर्वकप्रकारान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं पव्वगा ?' 'से'–अथ 'किं तं' के ते कतिविधाः पर्वकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'पव्वगा–अणेगविहा पण्णत्ता' पर्वका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तानेवानेकप्रकारानाह गाथाद्वयेन, 'तं जहा - इक्खू य, इक्खुवाडी, वीरुणी तह एक्कडे य मासेय। सुंठे सरेय वेत्ते तिमिरे सत पोरगणलेय' ।३१। तद्यथा–इक्षुश्च इक्षुवाटी, वीरुणी तथा, एक्कडश्च, , माषश्च । सुण्ठः शरश्च, वेत्रः, तिमिरः, शतपर्वकः, नलश्च, एतेषु केचन इक्षुप्रभृतयः पर्वक पदवाच्याः ग्रन्थियुक्ताः लोकप्रसिद्धाः सन्ति, केचित्तु पर्वकपदवाच्याः, इक्षुवाटी प्रभृतयश्च पर्वकपदवाच्याः देशविशेषे प्रसिद्धाः अवसेयाः, एवमेव 'वंसे वेच्छू कणए, कंकावंसेय चाववंसेय, उदए कुडए, विसए, कंडावेल्लेय कल्लाणे ।३२। वंशः, वेच्छूः, कनकः, कङ्कावंशश्च, चापवंशश्च उदकः कुटजाः–गिरिमल्लिकाः, विसकः, कण्डा, वेल्लश्च, कल्याणः, एते च पर्वकपदवाच्याः देशविशेषे प्रसिद्धाः,

---

टीकार्थ–अब पर्वक वनस्पति की प्ररूपणा करते हैं–पर्वक के कितने प्रकार हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–पर्वक अनेक प्रकार के हैं । अब उन प्रकारों का नामनिर्देश करते हुए कहते हैं–इक्षु, इक्षुवाटी, वीरुणी, एक्कड, माष, सुण्ठ, शर, वेत्र, तिमिर, शतपर्वक और नल, इनमें से इक्षु आदि पर्वक, जिनमें गांठें होती हैं, लोक में प्रसिद्ध हैं । इक्षुवाटी आदि कई पर्वक देशविशेष में प्रसिद्ध हैं ।

इसी प्रकार वंश, वेच्छू, कनक, कंकावंश, चापवंश, उदक, कुटज, गिरिमल्लिका, विसक, कण्डा, वेल्ल, कल्याण, ये सब पर्वक देश-विशेष में प्रसिद्ध समझने चाहिए ।

इनके अतिरिक्त इसी प्रकार के अन्य जो हैं उन सभी को पर्वकों में ही परिगणित कर लेना चाहिए । अब प्रकृत का उपसंहार करते हैं

ટીકાર્થ–હવે પર્વક વનસ્પતિની પ્રરૂપણા કરે છે–

પર્વકના કેટલા પ્રકાર છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે–પર્વક અનેક પ્રકારના છે.

હવે તે પ્રકારોના નામ નિર્દેશ કરતા કહે છે–ઇક્ષુ, ઇક્ષુવાડી. વીરૂણી, એકકડ માષ, સુંઠ, શર, વેત્ર, તિમિર, શતપર્વક, અને નળ આમા ઇક્ષુ વિગેરે જેને ગાંઠો (કાતરીયો) હોય છે તે પર્વક કહેવાય છે. અને તે દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે. ઇક્ષુવાડી વિગેરે કેટલીક પર્વક જાતની વનસ્પતિ. દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે.

એ રીતે વંશ, વેચ્છૂ, કનક, કંકાવંશ, ચાપવંશ, ઉદક, કુટજ, ગિરિ મલ્લિકા, વિસક, કંડા, વેલ્લ, કલ્યાણ, આ પર્વકો પણ દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ સમજવાં જોઇએ.

'जे यावन्ना तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये, तथा प्रकाराः-एवंविधाः सन्ति, तेऽपि सर्वे पर्वकमध्ये अवसेयाः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'सेत्तं पव्वगा' ते एते-पूर्वोक्ताः द्वाविंशति भेदाः पर्वकाः प्रज्ञप्ताः,

मूलम्-से किं तं तणा? तणा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-सेंडिय मंतिय होत्तिय, दब्भ कुसे पव्वए य पोडइला। अज्जुण असाढए रोहियंसे सुय वेय खीर भुसे ॥२४॥ एरंडे कुरुविंदे, करकर मुट्ठे तहा विभंगू य। महुरतणं छुरय सिप्पियं, बोद्धव्वे सुंकलितणे य ॥२५॥ जे यावन्ने तहप्पगारा। से त्तं तणा ।७।

छाया-अथ कानि तानि तृणानि? तृणानि अनेकविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-'साण्डिकं १ मान्त्रिकं २ हौत्रिकं ३ दर्भः ४ कुशः ५ पर्वकश्च ६ पोटलिका ७। अर्जुनकं ८ आषाढकं रोहितांशं १० शुक ११ वेद १२ क्षीर १३ भुसानि १४। २४। एरण्डं १५ कुरुविन्दं १६ करकरं १७ मुद्ठं १८ तथा विभङ्गुश्च १९।

-यह बाईस प्रकार के पर्वकों की प्ररूपणा हुई ॥२५॥

शब्दार्थ-(से किं तं तणा?) तृण कितने प्रकार के होते हैं? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं-(सेंडिय) सेण्डिक, (मंतिय) मांत्रिक, (होत्तिय) होत्रिक, (दब्भ) दर्भ, (कुसे) कुश, (पव्वए य) और पर्वक, (पोडइला) पोटलिका (अज्जुण) अर्जुनक (आसाढए) आषाढक (रोहियंस) रोहितांश (सुयवेय) शुकवेद (खीरभुसा) क्षीरभुसा,

(एरंड) एरण्ड, (कुरुविंदे) कुरुविंद, (करकर) करकर (मुट्ठे) मुट्ठ

આના સિવાયના આવી જાતના બીજા જે હોય તે બધાનીજ પર્વકોમાં ગણતરી કરી લેવી જોઈએ.

હવે આરભેલાનો ઉપસહાર કરે છે. આ બાવીસ જાતના પર્વકોની પ્રરૂપણા થઈ.

શબ્દાર્થ-(से किं तं तणा?) તૃણ કેટલા પ્રકારનાં હોય છે? (तणा) તૃણ (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सेंडिय) સેડિક (मंतिय) માંત્રિક (होत्तिय) હોત્રિક (दब्भ) દર્ભ (कुसे) કુશ (पव्वए य) અને પર્વક (पोडइला) પોડલિકા (अज्जुण) અર્જુનક (आसाढए) આષાઢક (रोहियंस) રોહિતાશ (सुयवेय) શુકવેદ (खीर उगालि) ક્ષીરઉરાલિ (एरंड) એરંડા (कुरुविंदे) કુર્વિંદે (करकर) કરકર (मुट्ठ) મુટ્ઠ (तहा) તથા (विभंगूय) અને વિભંગુ (महुर तण) મધુર તૃણ (छुरय) છુરક (सिप्पिय) શિલ્પિક (शुक्तिक)

मधुरतृणं २० क्षुरकं २१ शिल्पिकं (शुक्तिकं) २२ बोद्धव्यं सुकलितृणं २३ च । २५। यानि चान्यानि तथाप्रकाराणि । तान्येतानि तृणानि ७ ।

टीका-अथ तृणभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं तणा?' 'से'-अथ 'किं तं' कानि तानि-कतिविधानि, तृणानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-'तणा अणेगविहा पण्णत्ता' तृणानि अनेकविधानि-नानाप्रकाराणि, प्रज्ञप्तानि, तान्येवानेकविधानि तृणानि आह-'तं जहा-सेंडिय, मंतिय, होत्तिय, दब्भकुसे, पव्वए य पोडइला । अज्जुण असाढए रोहियंसे, सुयवेयखीरभुसे' ।३३। तद्यथा-साण्डिकं, मान्त्रिकं, होत्रिकं, दर्भः, कुशः, पर्वकश्च, पोटलिका, अर्जुनकम् आषाढकम् रोहितांशं, शुकवेद-क्षीर-भुसानि, एतानि च तृणपदवाच्यानि, देशविशेषे प्रसिद्धानि, एवमेव-'एरंडे, कुरुविंदे, करकरमुट्टे तहा विभंगू य । महुरतण, छुरय, सिप्पिय' बोद्धव्वे सुंकलितणेय' ।३४। एरण्डं, कुरुविन्दं, करकरम् मुट्टं' तथा विभङ्गुश्च मधुरतृणं क्षुरकं, शिल्पिकं (शुक्तिकं) बोद्धव्यम् सुकलितृणं च, एतानि तृणपद-

(तह) तथा (विभंगू य) और विभंगु (महुरतण) मधुरतृण (छुरय) क्षुरक (सिप्पय) शिल्पिक-शुक्तिक (बोद्धव्वे) जानना चाहिए (सुकलितणे य) और सुकलितृण (जे यावन्ने तहप्पगारा) जो अन्य इसी प्रकार के हैं वे सभी तृणविशेष में परिगणित जान लेना ॥२६॥

टीकार्थ- अब तृण नामक वनस्पति की प्ररूपणा करते हैं-तृण कितने प्रकार के कहे हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-तृण अनेक प्रकार के कहे गए हैं। उन्हीं अनेकों का कथन करते हैं-सोण्डिक, मान्त्रिक, होत्रिक, दर्भ कुश, पर्वक, पोटलिका, अर्जुनक, आषाढक, रोहितांश, शुकवेद और क्षीरभुस, ये तृण कहलाने वाली वनस्पतियाँ देशविशेष में प्रसिद्ध हैं।

इसी प्रकार एरण्ड, कुरुविंद, करकर, मुट्ठ, विभंगु, मधुरतृण,

શુક્તિક (बोद्धव्वे) જાણવા જોઈએ (सुकलित्तणे य) અને સુકલિ તૃણ (जे यावन्ने तहप्पगारा) જે બીજા આવી જાતના હોય તે બધાને તૃણમા પરિગણિત જાણવા.

ટીકાર્થ—હવે તૃણ નામક વનસ્પતિની પ્રરૂપણા કરે છે તૃણ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-તૃણ અનેક પ્રકારના કહેલા છે તે અને તેનુ કથન કરે છે

સોંડિક, માન્ત્રિક, હોત્રિક, દર્ભ, પર્વક, પોટલિકા, અર્જુનક, આષાઢક રોહિતાંશ. શુકવેદ, અને ક્ષીરભુસ, આ તૃણ કહેવાતી વનસ્પતિયો દેશ વિશેષ મા પ્રસિદ્ધ છે.

એ રીતે એરંડ, કુરૂવિંદ, કરજર, મુટ્ઠ, વિભંગુ મધુરતૃણ, ક્ષુરક, શિલ્પિક

वाच्यानि देशविशेषे प्रसिद्धानि 'जे यावन्ने तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये तथा प्रकाराः-एवंविधाः ये सन्ति, तेऽपि सर्वे तृणमध्ये एव परिगणनीयाः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं तणा' एतानि उपर्युक्तानि त्रयोविंशतिः तृणानि प्रज्ञप्तानि ।

मूलम्-से किं तं वलया ? वलया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-ताल[1] तमाले[2] तक्कलि[3], तोयली[4] साली[5] य सारकत्ताणे[6]। सरले[7] जावइ[8] केतइ[9], कंयली[10], तह चम्मरुक्खे[11] य ॥२६॥ भुयरुक्खे[12] हिंगुरुक्खे[13], लवंगरुक्खे[14] य होइ बोद्धव्वे । पूयफली[15] खज्जुरी[16], बोद्धव्वा णालिएरी[17] य ॥२७॥ जे यावन्ना तहप्पगारा । से त्तं वलया ।८।

छाया—अथ के ते वलयाः ? वलया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तालः१ तमालः२ तर्कली३ तोतली ४ शाली५ च सारकत्राणः ६। सरलः ७ जावती८ केतकी९ कदली१० तथा चर्मवृक्षश्च ११॥२६। भुचवृक्षः१२ हिङ्गुवृक्षः१३ लवङ्गवृक्षश्च१४ भवति बोद्धव्यः। पूगवली१५ खर्जूरी१६ बोद्धव्या नालिकेरी१७ च ॥२७॥ ये चान्ये तथाप्रकाराः । ते एते वलयाः ।८।

क्षुरक, शिल्पिक या शुक्तिक और सुकलितण ये भी देशविशेष में प्रसिद्ध हैं ।

इनके अतिरिक्त इसी प्रकार की जो अन्य वनस्पतियां हैं, वे भी तृण में ही गणनीय हैं । अब उपसंहार करते हैं-ये ऊपर कही हुई तेईस वनस्पतियां तृण कही गई हैं ॥२६॥

शब्दार्थ-(से किं तं वलया ?) वलय कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (ताल) ताल (तमाल) तमाल (तक्कलि) तर्कली (तोयली) तोतली, (साली य) और शाली (सारकत्ताणे) सारकत्राण (सरल) सरल, (जावति) जावती, (केतइ) केतकी, (कदली) कदली, (चम्मरुक्खे य) और चर्मवृक्ष

અગર શુક્તિક અને સુકલિતૃણ, આ પણ દેશ વિશેષમાં પ્રસિદ્ધ છે. તદુપરાન્ત આવી જાતની જે બીજી વનસ્પતિયો છે, તેઓ પણ તૃણમાં જ ગણાયેલ છે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે-આ ઉપર કહેલી ત્રેવીસ વનસ્પતિયો તૃણ જાતિમાં કહેલી છે.

શબ્દાર્થ-(से कि तं वलया) વલય કેટલા પ્રકારના છે ? (वलया) વલયો (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (त्तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (ताल) તાલ (तमाल) તમાલ (तक्कलि) તર્કલી (तोयली) તોયલી (सालीय) અને શાલી (सोरकत्ताणे) સારકત્રાણુ (सरल) સરલ (जावती) જાવતી (केतइ) કેતકી

टीका-अथ वलयभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं वलया?' 'से' अथ के ते कतिविधा वलयाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'वलया अणेगविहा पण्णत्ता' वलया अनेक विधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, तानाह-'तं जहा-तालतमाले तक्कलि तोयली, सालीय, सारकत्ताणे। सरले जावतिकेतकीकदली तह चम्मरुक्खेय, ।३५। तालः, तमालः, तर्कली, तोतली, शालीच, सारकत्राणः। सरलः, जावती, केतकी, कदली, तथा चर्मवृक्षश्च ।३५। एतेषु च वलयपदवाच्येषु केचन तालतमालादयः प्रसिद्धा एव सन्ति, केचन तर्कली प्रभृतयो देशविशेषे प्रसिद्धाः सन्ति, एवमेव-'मुयरुक्खहिंगुरुक्खे लवंगुरुक्खेय होइ बोद्धव्वे। पूयफली खज्जूरी बोद्धव्वा

(मुयरुक्खे) मुचवृक्ष, (हिंगुरुक्ख) हिंगुवृक्ष, (लवंगरुक्खे य) और लवंगवृक्ष, (पूयफली) पूगफली, (खज्जूरी) खजूर, (णालिएरी) नालिकेरी, (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हो सो वलय में समझें ॥२७॥

टीकार्थ-अब वलय नामक वनस्पति की प्ररूपणा की जाती है-वलय के कितने प्रकार कहे हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-वलय के अनेक प्रकार हैं। वे इस तरह हैं-ताल, तमाल, तर्कली, तोतली, शाली, सारकत्राण, सरल, जावती, केतकी, कदली और चर्मवृक्ष। इनमें से ताल, तमाल आदि कोई-कोई प्रसिद्ध हैं और तर्कलो आदि देशविशेष में प्रसिद्ध हैं।

इसी प्रकार मुच नामक वृक्ष जो वलय के आकार के पत्तों वाला होता है, हिंगुवृक्ष प्रसिद्ध है, और वह भी वलयाकार पत्तों वाला होता है, लवंगवृक्ष भी वलयाकार पत्तों से युक्त होने के कारण वलय कह-

(कदली) કદલી (चम्मरुक्खे य) અને ચર્મવૃક્ષ. (मुयरुक्खे) મુચવૃક્ષ (हिंगुरुक्ख) હિંગુવૃક્ષ (लवंगरुक्खे य) અને લવંગવૃક્ષ (पूयफली) પૂયફલી (खज्जुरी) ખજુર (णाणिएरी) નાલએરી (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા પ્રકારના હોય તે વલયમાં જાણવા.

ટીકાર્થ-હવે વલય નામની વનસ્પતિની પ્રરૂપણા કરાય છે વલયના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે.

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે-વલયના અનેક પ્રકાર છે. તેઓ આ પ્રકારે છે તાલ, તમાલ, તર્કલી, તોતલી. શાલી, સારકત્રાણુ, સરલ જાવતી. કેતકી, કદલી અને ચર્મવૃક્ષ તેઓમાથી તાલ, તમાલ આદિ કોઈ કોઇ પ્રસિદ્ધ છે. અને તર્કલી વિગેરે દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે

એજ પ્રમાણે મુસ નામનુ વૃક્ષ જે ગોળાકાર પાંદડા વાળું થાય છે તે અને હિંગુ વિગેરે વૃક્ષો પ્રસિદ્ધ છે, અને તે પણ ગોળાકાર પાદડાવાળા હોય છે, લવંગવૃક્ષ પણ ગોળાકાર પાંદડાઓને કારણે વલય વૃક્ષ કહેવાય છે.

'णालिएरीय' ।३६। सुपवृक्षः, एतन्नामकवृक्षविशेषः वलयाकारपत्रसमन्वितः, हिङ्गु वृक्षः-प्रसिद्ध एव, तस्याऽपि वलयाकार पत्रवेष्टितत्वात् लवङ्गवृक्षश्च भवति बोद्धव्यः, अयमपि वलयाकारपत्रयुक्तत्वात् वलयपदवाच्यो भवति, एवं-पूगफली-क्रमुकवृक्षः, 'सुपारी' इति भाषा प्रसिद्धा, इयमपि वलयाकारपत्रवेष्टितत्वात् वलयपदवाच्या भवति, तथा-खजूरी-बोद्धव्या वलयपद वाच्यतयेत्यर्थः, तस्या अपि 'खजूर' इति-भाषाप्रसिद्धाया वलयाकारपत्रवेष्टितत्वात तथैव 'नालिकेरी'-चापि वलयपदेन व्यवहर्तव्या भवति, वलयाकारपत्रसमन्वितत्वात् एवं-'जे यावन्ना तहप्पगारा' याश्चाप्यन्याः, तथाप्रकाराः एवंविधा लता भवन्ति, ये चाप्यन्ये, एवंविधा वृक्षा भवन्ति, ताः सर्वा अपि, ते सर्वेऽपि च वलयपदेन व्यवहर्तव्या भवन्ति, प्रकृतं वलयमुपसंहरन्नाह-'से त्तं वलया' ते एते-पूर्वोक्ताः सप्तदशभेदाः वलयाः प्रज्ञप्ता ।

मूलम्-से किं तं हरिया? हरिया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-

अज्जोरुह१ वोडाणे२, हरितग३ तह तंदुलेज्जगतणे य४। वत्थुल५ पोरग६ मज्जारयाइ७ बिल्लीय८ पालक्का९ ॥२८॥ दगपिप्पलीय१० दव्वी११, सोत्थिय१२ साए१३ तहेव मंडुक्की१४। मूलग१५ सरिसव१६ अंबिल१७ साएय१८ जियंतए१९ चेव ॥२९॥ तुलसी२० कण्ह२१ उराले२२, फणिज्जए२३ अज्जए य२४ भूयणए२५। चारग२६ दमणग२७ मरुयग२८ सतपुप्फी२९ दीवरे य ३० तहा ॥३०॥

जे यावन्ना तहप्पगारा। से त्तं हरिया ॥९॥

लाता है, पूगफली अर्थात् सुपारी का वृक्ष, खजूरी (खजूर का वृक्ष) तथा नालिकेरी (नारियल का वृक्ष), ये सब वलय के आकार के पत्तों वाले होते हैं, अतः इनको वलय कहते हैं।

इनके अतिरिक्त इसी प्रकार की जो लताएं होती हैं या इस प्रकार के जो वृक्ष होते हैं, वे सभी वलय कहलाते हैं। अब उपसंहार करते हैं-यह वलय की प्ररूपणा हुई ॥२७॥

પુગફલી-સોપારીનુ ઝાડ, ખજુરી-ખજુરનુ ઝાડ, તથા નાળીએરી આ બધાંને વલય કહે છે.

તદુપરાન્ત આવી જાતની જે લતાઓ થાય છે. અગરતો આવી જાતના જે વૃક્ષ થાય છે તેઓ બધા વલય કહેવાય છે.

હવે ઉપસહાર કરે છે-આ વલયની પ્રરૂપણા થઇ.

छाया–अथ के ते हरिताः [ह्रस्वाः] ? हरिता अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा– 'अध्यावरोह१ व्युदानं२ हरितकं३ तथा तान्दुलेयक तृणं४ च। वस्तुलं५ पर्वकं६ मार्जारकादि७ बिल्वी८च पाल्यङ्की९॥२८॥ दकपिप्पली१० च दर्वी११ सौत्रिकं१२ शाकं१३ तथैव माण्डूकी१४। मूलकं१५ सर्षपः१६ अम्लं१७ साकेतं१८ जीवान्तकं१९ चैव ॥२९॥ तुलसं२० कृष्णं२१ उदारः२२ फानेयकम्२३ आर्यकं२४ भूतनकं२५। वारकं२६ दामनकं२७ मरुचकं२८ शतपुष्पी२९ इन्दीवरं३० च तथा ॥३०॥' यानि चान्यानि तथाप्रकाराणि। तान्येतानि हरितानि ॥९॥

शब्दार्थ–(से किं तं हरिया) ? हरित के कितने भेद कहे हैं ? (अणेगविहा) अनेक भेद (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (अज्जोरुह) अध्यावरोह, (वोडाणे) व्युदान, (हरितग) हरितक, (तह) तथा (तंदुलेज्जगतणे य) और तान्दुलेयक तृण, (वत्थुल) वस्तुल, (पोरग) पर्वक, (मज्जारयाइ) मार्जारकादि (बिल्ली य) और बिल्वी (पालक्का) पाल्यंका, (दगपिप्पली) दकपिप्पली, (दव्वी) दर्वी (य) और (सोत्तिय) सौत्रिक (साए) शाक, (तहेव) और (मंडुक्की) माण्डूकी, (मूलग) मूलक, (सरिसव) सरसों, (अंबिल) अम्ल, (साएय) साकेत, (जियंतिए) जीवान्तक (चेव) और–

(तुलस) तुलसी, (कण्ह) कृष्ण, (उराले) उदार, (फाणेज्जए) फानेयक, (अज्जए य) और आर्यक, (भूसणए) भूसनक, (वारग) वारक, (दमणग) दामनक (मरुयग) मरुचक (सतपुप्फी) शतपुष्पी (इंदीवरे) इन्दीवर (य) और (तहा) तथा, (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो

શબ્દાર્થ–(से किं तं हरिया) હરિતના કેટલા ભેદ છે ? (हरिया) હરિતના (अणेगविहा) અનેક ભેદ (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે છે (अज्जोरुह) અધ્યાવરોહ (वोडाणे) વ્યુદાન (हरितगं) હરિતક (तह) તથા (तंदुलेज्जय तणे य) અને તન્દુલેયક તૃણ (वत्थुल) વસ્તુલ (पोरग) પર્વક (मज्जारयाइ) માર્જારકાદિ (बिल्लीय) અને બિલ્લી (पालक्का) પાલ્યંકા.

(दगपिप्पली) દક પિપ્પલી (दव्वी) દર્વી (य) અને (सोत्तिय) સૌત્રિક (साए) શાક (तहेव) અને (मंडुक्की) મ ડૂકી (मूलग) મુલક (सरिसव) સરસવ (अंबिल) અમ્લ (साएय) સાકેત (जियंतिए) જીવાન્તક (चेव) અને

(तुलस) તુલસી (कण्ह) કૃષ્ણ (उराले) ઉદાર (फाणेज्जए) ફણસ (अज्जए य) અને આર્યક (भूसणए) ભૂતનક (वारग) વારક (दमणग) દમનક (मरुयग) મરૂચક (सतपुप्फी) શત પુષ્પી (इंदीवरे) ઇન્દિવર (य) અને (तहा) તથા (जे यावन्ने तहप्पगारा બીજા જે આવા પ્રકારના છે (से तं हरिया) આ હરિત

टीका-अथ हरितप्रकारान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं हरिया?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधाः हरिताः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'हरिया अणेगविहा पण्णत्ता' हरिताः वृक्षाः, अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, तानेव गाथात्रयेणाह-'तं जहा'-अज्जोरुह, वोडाणे, हरितग, तह तंदुलेज्जगतणेय । वत्थुल पोरगमज्जारयाइ बिल्लीय पालक्का' ॥३७॥ तद्यथा-'अज्जोरुह'-अद्यावरोहः-अद्य-सद्यो-भूमौ स्थापितः [आरोपितः] सन् अवरोहति-उद्भवति-हरितो वा भवतीति सोऽद्यावरोहः हरितपदवाच्यो भवति, लघुवृक्षविशेषः, 'एवं वोडाणे'-व्युदानम्-इदमपि हरितपदवाच्यं भवति, 'हरितग' हरितकम्-इदमपि हरितपत्रयुक्तत्वात्-हरितपदेन व्यवह्रियते, 'तह तंदुलेज्जगतणेय'-तान्दुलेयकतृणश्च-शालि तृण हरितपत्रादियुक्तत्वात् हरितपदवाच्यं भवति, एवमेव 'वत्थुल' वस्तुलम्, इदमपि तृणविशेषरूपं वास्तूकपदवाच्यं हरितपत्रादि युक्तत्वाद् हरितपदेन व्यवह्रियते, एवं

इसी प्रकार के हैं। (से त्तं हरिया) यह हरित की प्ररूपणा हुई।

टीकार्थ--अब हरित नामक वनस्पति की प्ररूपणा करते हैं-प्रश्न किया गया कि हरित कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-हरित वृक्ष अनेक प्रकार के होते हैं। वे इस तरह हैं-अद्यावरोह, अर्थात् जो भूमि में आरोपित होने पर शीघ्र ही उग जाता है या शीघ्र ही हरा हो जाता है, उसे अद्यावरोह कहते हैं। वह हरित शब्द का वाच्य हैं और छोटासा वृक्ष होता है। इसी प्रकार व्युदान भी हरित कहलाता है। हरितक भी हरे पत्तों से युक्त होने के कारण हरित कहा जाता है। तान्दुलेयक तृण अर्थात् शालि तृण भी हरे पत्तों वाला होने से हरित कहा गया है। इसी प्रकार वत्थुल या वस्तुल, पोरग, मार्जारकादि तृण विशेष रूप ही पत्तों आदि से युक्त होने

ની પ્રરૂપણા થઇ.

ટીકાર્થ-હવે હરિત નામની વનસ્પતિની પ્રરૂપણા કરે છે-પ્રશ્ન પૂછાયો છે કે હરિત કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હરિત વૃક્ષ અનેક પ્રકારના હોય છે, તેઓ આ રીતના છે-અદ્યાવરોહ, અર્થાત્ જેને જમીનમા રોપવાથી જલ્દીથી ઉગી જાય છે અગર તો જલ્દી લીલુછમ બની જાય છે. તેને અદ્યાવરોહ કહે છે. આ હરિત શબ્દનો વાચ્ય છે. તે નાનુ સરખુ ઝાડ હોય છે એજ પ્રમાણે વ્યુદાન પણ હરિત કહેવાય છે હરિતક પણ લીલા પાદડાઓના લીધે હરિત કહેવાય છે. તન્દુલક તૃણ અર્થાત્ શાલી તૃણ પણ લીલા પાંદડાના હોય છે તેથી હરિત કહેલ છે. તેજ પ્રમાણે વસ્તુલાપોરગ માર્જારક આદિ તૃણ વિશેષ રૂપ જ છે તે પણ હરિત કહેવાય છે.

'पोरग' पर्वकम्–इदमपि तृणविशेषरूपं हरितपत्रादि युक्तत्वात् हरितपदव्यवहर्तव्यं भवति, एवम्–'मज्जारयाइ' मर्जारकादि, तृविशेषरूपं हरितपत्रादि विशिष्टत्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, 'बिल्लीय' बिल्वी च–इयमपि बिल्वपदवाच्या हरितपत्र-फलादि युक्तत्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, एवमेव 'पालक्खा' पाल्यङ्का--तृण-विशेषरूपा हरितपर्णादि शालित्वात् हरित पदव्यवहर्तव्या भवति एवमेव 'दगपिप्प-लीय दव्वी सोत्तिय साए तहेव मंडुकी । मूलग सरिसव अंबिल सासए जियंतए चेव' ॥३८॥ 'दगपिप्पलीय'–दकपिप्पली च तृणविशेषरूपा हरितपत्रादि विशिष्ट-त्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, एवम्–'दव्वी'–दर्वी, इयमपि तृणविशेषरूपा हरित-पत्रादि युक्तत्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, एवम्–'सोत्तिय'–सौत्रिकम् इदमपि तृणविशेषरूपम्, हरितपत्रादि युक्तत्वात् हरितपदवाच्यं भवति, एवम्–'साए'–शाकम्–वास्तूकप्रभृति हरितपर्णादि विशिष्टत्वाद् हरितपदवाच्यं भवति, 'तहेव' तथैव–'मंडुकी'–माण्डूकी–तृणविशेषरूपा हरिताकारत्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, तथा 'मूलग' मूलकम्–हरितपत्रविशिष्टत्वात् हरितपदवाच्यं भवति, तथा 'सरिसव' सर्षपः प्रसिद्ध एव, अयमपि हरितपत्रादि विशिष्टत्वात् हरित उच्यते, एवम्–'अंबिल'–अम्लम्–हरितपत्रकारयुक्तत्वात् हरितपदेन व्यपदिश्यते, तथैव

से हरित कहलाते हैं। बिल्वी को भी हरित पत्रों और फलों से युक्त होने के कारण हरित कहते हैं। इसी प्रकार पालक्का अर्थात् पालपंक भी हरे पत्तों आदि वाला होने से हरित कहा गया है। दकपिप्पली एक प्रकार का तृण है जो हरे पत्तों आदि से युक्त होने के कारण हरित है। दर्वी भी एक तरह का तृण है और हरित पत्र आदि से युक्त होने से हरित कहलाती है। इसी प्रकार सौत्रिक, साए अर्थात् शाक, मंडुकी, मूलक, सरिसव अर्थात् सर्षव, अम्ल, साकेत, जीवा-न्तक यह भी हरे पत्तों आदि से युक्त होने के कारण हरित शब्द से कहे गए हैं।

બિલ્વી પણ હરિત પાદડાં અને ફળ યુક્ત હોવાને કારણે હરિતજ કહેવાય છે. એજ રીતે પાલક્કા અર્થાત્ પાલ્યક પણ લીલાં પાદડા વિગેરે હોવાને કારણે હરિત કહેવાયાં છે. દકપિપ્પલી એક જાતનું ઘાસ છે જે લીલા રંગના પાંદડાંઓથી યુક્ત હોવાના કારણે હરિત કહેવાય છે. દર્વી પણ એક જાતનું ઘાસ છે. અને તે પણ લીલા પાદડાંવાળુ હોવાને કારણે હરિત કહેવાય છે.

એજ રીતે સૌત્રિક, સાએ અર્થાત્ શાક, મંડુકકી, મૂલક, સરસવ, અમ્લ સાકેત, જીવાન્તક આ પણ લીલા પત્તાં વાળી હોવાને કારણે હરિત શબ્દથી પ્રયોગ થાય છે. એમ સમજવું જોઈએ.

'सासए' साकेतम्'-तृणविशेषणरूपम्, हरितपर्णादिशालित्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, 'जियंतए चेव' जीवान्तकश्चैव-तृणविशेषरूपम् हरितपत्रादि विशिष्टत्वात् हरितपदेन व्यपदिष्टं भवति, एवमेव 'तुलस कण्ह उराले फणिज्जए अज्जए भूयणाए। वारग दमणग मरुयग सतपुप्फी दीवरे य तहा' 'तुलस' तुलसीपद-वाच्यं प्रसिद्धम्, हरितपर्णादि शालित्वात् हरितपदवाच्यं भवति, एवम्-'कण्ह' कृष्णम्-तृणविशेषरूपम्, हरितपर्णादि विशिष्टत्वात् हरितपदेन व्यपदिश्यते, तथा-'उराले'-उदारः तृणविशेषरूपो हरिताकारत्वात् हरितपदेन व्यपदिष्टो भवति, एवम्-'फणिज्जए' फानेयकम्-तृणविशेषरूपं हरितवर्णत्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, तथा 'अज्जएय'-आर्यकश्च-तृणविशेषरूपम्, हरितपर्णादि विशिष्टत्वात् हरितपदेन व्यपदिश्यते, तथा 'भूयणए'-भूतनकम्-तृणविशेषरूपम् हरितपत्रादिविशिष्टत्वेन हरितपदव्यपदेश्यं भवति, तथैव-'वारग'-वारकम्-तृणविशेषरूपम्, हरितपत्राकारयुक्तत्वात् हरितपदेन व्यवह्रियते, एवम्-'दमणग' दामनकम्-तृणविशेषरूपम्, हरितपत्रादि शालित्वात् हरितपदेन व्यपदिश्यते, एवम्-'मरुयगं' मरुचकम्-तृणविशेषरूपम् हरितपर्णादि विशिष्टत्वात् हरितपदवाच्यं

इसी प्रकार तुलस अर्थात् तुलसी, जो प्रसिद्ध है, हरे पत्तों वाली होने से हरित कही गई है। कण्ह (कृष्ण) भी घास है जो हरे पत्तों आदि से युक्त होने के कारण हरित कहलाता है। उराल अर्थात् उदार नामक तृण भी हरा होने से हरित है। फणिज्जए या फानेयक, अज्जए अर्थात् आर्यक, भूसणए अर्थात् भूसनक, वारग अर्थात् वारक, दामनक, मरुचक, शतपुष्पी-जो बुद्धि वर्धक रूप में प्रसिद्ध है और लघु तृण रूप होती है, हरित शब्द का वाच्य है, क्यों कि इनके पत्ते आदि हरे रंग के होते हैं। इन्दीवर का अर्थ है नील कमल, यह भी हरे पत्तों आदि से युक्त होने के कारण हरित कहलाता है।

એજ પ્રમાણે તુલસી કે જે પ્રસિદ્ધ છે તે પણ લીલા પાન વાળી હોય છે તેથી તેને હરિત કહે છે

કણ્હ (કૃષ્ણ) આ પણ ઘાસ છે અને તે પણ લીલા પત્તાઓને કારણે હરિત શબ્દથી સંબોધાય છે. ઉદાર નામનું ઘાસ પણ લીલા રંગનું હોવાથી હરિત શબ્દથી સંબોધાય છે

ફણિજ્જર અર્થાત્ ફાનેયક, આર્યક ભૂતનક, વારક, દામનક, મરૂચક, શત પુષ્પી-જે બુદ્ધિ વર્ધક તરીકે જાણીતી છે અને લઘુ તૃણ આદિ હરિત શબ્દના વાચ્ય છે. કેમકે તેમના પત્તા વિ લીલા રંગના હોય છે ઇન્દિ-વર શબ્દનો અર્થ છે નીલ કમલ આ પણ લીલા પાદડા વિ. યુક્ત હોય છે. તે કારણથી હરિત કહેવાય છે.

भवति, तथैव–'सतपुप्फी'-शतपुष्पी-बुद्धिवर्द्धिनीरूपेण प्रसिद्धा लघुतृणविशेषरूपा हरितपत्रादि युक्तत्वात् हरितपदेन व्यपदिश्यते, एवम्–'इंदीवरेय तहा' इन्दीवरम् नीलकमलं हरितपत्रादि शालित्वाद् हरितपदेन व्यपदिष्टं भवति, एवमेव–'जे यावन्ना तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये, तथाप्रकाराः-एवंविधा भवन्ति ते सर्वेऽपि हरितपदेन व्यपदेष्टुं शक्यन्ते, प्रकृतं हरितमुपसंहरन्नाह–'से तं हरिया' ते एते-पूर्वोक्तास्त्रिशद्भेदा हरिताः प्रज्ञप्ताः ।

मूलम्–से किं तं ओसहीओ ? ओसहीओ अणेगविहाओ पण्णत्ताओ, तं जहा–साली१ वीही२ गोहुम३, जव४ जवजवा५ कल-मसूर६ तिल७ मुग्ग८ मास९, निप्फाव१० कुलत्थ११ आलिसंदग१२ सतीण१३ पलिमंथग१४। अयसी१५ कुसुंभ१६ कोद्दव१७, कंगू१८ रालगवरट्ट१९ साम२० कोदूसा २१सण२२ सरीसव२३ मूलगबीया२४। जे यावन्ना तहप्पगारा से त्तं ओसहीओ ।१०।

छाया–अथ कास्ता औषधः ? औषधयोऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–शालिः१ व्रीहिः२ गोधूमम्३ यवाः४ यवयवाः५ कल६-मसूर७–तिल–८ मुद्ग९-माष१० निष्पाव११ कुलत्था१२–ऽऽलिसंदा१३–सतीण१४- पलिमन्था २५ अतसी २६ कुसुम्भ१७ कोद्रवौ१८ कङ्गू१९ रालक२० श्यामाक२१ कोदंशाः२२। शण२३– सर्षप२४ मूलकबीजानि२५, याश्चान्या स्तथाप्रकाराः। ता एता औषधयः ।१०।

इनके अतिरिक्त अन्य भी जो इसी प्रकार के होते हैं वे हरित कहे जाते हैं । अब उपसंहार करते हैं–यह हरित की प्ररूपणा हुई । हरित के तीस भेदों का यहां नामोल्लेख किया गया है ।

शब्दार्थ–(से किं तं ओसहीओ) ? ओषधियां कितने प्रकार की हैं ? (अणेगविहाओ) अनेक प्रकार की (पण्णत्ताओ) कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (साली) शालि, (वीही) व्रीहि (गोहुम) गोधूम, (जव) जौ,

---

આ ઉપર કહેવામાં આવેલ વનસ્પતિયો સિવાય બીજા પણ જે આવી જાતના હોય તે બધાં હરિત કહેવાય છે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે–આ હરિતની પ્રરૂપણા થઈ. હરિતના ત્રીસ ભેદો નો અહીં નામોલ્લેખ કર્યો છે.

શબ્દાર્થ–(से कि तं भंते ! ओसहीओ) હે ભગવન્ ઔષધિયો કેટલા પ્રકારની છે. (ओसहीओ) ઔષધિયો (अणेगविहा) અનેક પ્રકારની (पण्णत्ताओ) કહી છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (साली) સાળ (वीही) વ્રીહિ (गोहूम) ઘઉં (जव) જવ

टीका-अथौपधिभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं ओसहीओ ?' 'से' अथ 'किं तं' कास्ताः-कतिविधा-इत्यर्थः, ओषधयः प्रज्ञप्ताः। भगवानाह-'ओसहीओ-अणेगविहाओ पण्णत्ताओ' ओषधयः-फलपाकान्ताः-शालिप्रभृतयः, 'अणेगविहा' अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, ता एवाह-'तं जहा-साली-वीही-गोधूमजव-जवजवा कलमसूरतिलमुग्गमासणिप्फावकुलत्थआलिसंदसतीणपलिमंथा, अयसी कुसुंभकोदवकंगूरालगमासकोदंसा सणसरिसवमूलगवीया' 'साली'-शालिः 'वीही' व्रीहिः, गोधूमः, यवाः, यवयवाः, कलाय मसूर तिलमुद्गमाप निष्पाव-कुलत्थाऽऽलिसन्दसतीणपलिमन्थाः, अतसी, कुसुम्भ-कोद्रवौ, कङ्गु-रालक

(जवजवा) यवयवा (कल) कलाय (मसूर) मसूर, (तिल) तिल, (मुग्ग) मुद्ग-मूंग, (मास) माष-उडद, (णिप्फाव) निष्पाव, (कुलत्थ) कुलथ, (आलिसंदग) आलिसन्द, (सतीण) सतीण, (पलिमंथा) पलिमन्थ, (अयसी) अतसी-अलसी, (कुसुंभ) कुसुम्भ, (कोद्दव) कोदों, (कंगू) कङ्गू (रालग) रालक, (साम) सामा (कोदंस) कोदंश (सण) शण-सन, (सरिसव) सरसों, (मूलिगवीया) मूलकबीज, (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं। (से तं ओसहीओ) यह ओषधि की प्ररूपणा हुई।

टीकार्थ--अब ओषधि के भेदों की प्ररूपणा करते हैं-प्रश्न किया गया कि ओषधियां कितने प्रकार की कही हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-ओषधियां अनेक प्रकार की कही गई है। शालि आदि जो वनस्पतियां फल-पाक के पश्चात् ही सूख जाती हैं, उन्हें ओषधि कहते हैं। उनके भेद इस प्रकार हैं-शालि, व्रीहि, गेहूं, जौ, यवयव (जौ का एक प्रकार) (कलाय) मसूर, तिल, मूंग, निष्पाव, कुलथ, आलिसन्द,

(जवजवा) જવયવા (कल) કલાય (मसूर) મસૂર (तिल) તલ (मुग्ग) મગ (मास) અડદ (णिप्फाव) નિષ્પાવ (कुलत्थ) કલથી (आलिसंद) આલિસન્દ (सतीण) સતીણ (पलिमंथा) પલિમન્થ (अयसी) અળસી (कुसुंभ) કુસુંભ (कोद्दव) કોદરા (कंगू) કાંગ (रालग) રાળ (साम) સામો (અડદ) (कोद्दस) કોદંશ (सण) શણ (सरिसव) સરસવ (मूलगवीया) મૂલક બીજ (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આ પ્રકારના છે (से त्तं ओसहीओ) આ ઔષધિયો કહેવાય છે

ટીકાર્થ—હવે ઔષધિના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે

પ્રશ્ન કરાયોકે ઔષધિઓ કટલા પ્રકારની કહેલી છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો—ઔષધિઓ અનેક પ્રકારની કહેલી છે. શાલી વિગેરે ઔષધિયો (વનસ્પતિયો) ફલ પાક થયા પછી સૂકાઇ જાય છે માટે તે ઔષધિયો છે. તેના ભેદો આ રીતે છે—શાલિ—વ્રીહિ (ચોખા) ઘઉં, જવ. યવયવ,

माष कोद्रंशाः, शण-सर्षप-मूलकबीजानि, एते फलपाकानन्तर विशीर्यमाणत्वात् औषधिपदेन व्यपदिश्यन्ते ते च प्रसिद्धाः ।

मूलम्–से किं तं जलरुहा? जलरुहा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–उदए१ अवए२ पणए३ सेवाले४ कलंबुया५ हढे६ कसेरुया७ कच्छभाणी८ उप्पले९, पउमे१० कुमुदे११ णलिणे१२ सुभए१३ सुगंधिए१४ पोंडरीयए१५ महापुंडरीयए१६ सयपत्ते१७ सहस्सपत्ते१८ कल्हारे १९ कोकणदे २० अरविंदे२१ तामरसे२२ भिसे२३ भिसमुणाले२४ पोक्खले२५ पोक्खलत्थिभुए२६। जे यावन्ना तहप्पगारा। से त्तं जलरुहा ।११।

छाया–अथ के ते जलरुहाः? जलरुहा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–उदकम्१ अवकं२ पनकं३ शैवालः४ कलम्बुकाः ५ हठः६ कशेरुकाः७ कच्छभाणी८ उत्पलं

सतीण, पलिमंथ, अलसी, कुसुंभ, कोद्रव, कंगू, रालक, सांबा कोद्रंश, शण, सरसौं मूलक, बीज, ये सब फल-पाक के अनन्तर नष्ट हो जाने के कारण ओषधि शब्द के वाच्य हैं और प्रसिद्ध हैं ।

शब्दार्थ––'से किं तं जलरुहा' जलरुह कितने प्रकार के हैं? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं-(उदए) उदक, (अवए) अवक (पणए) पनक, (सेवाले) शैवाल (कलंवुया) कलम्वुका, (हढे) हठ, (कसेरुया) कशेरुका, (कच्छभाणी) कच्छभाणी, (उप्पले) उत्पल, (पउमे) पद्म (कुमुदे) कुमुद, (णलिणे) नलिन (सुभए) सुभग (सुगंधिए) सौगंधिक, (पोण्डरीए) पुण्डरीक,

---

જવની એક જાત, કલાય (વટાણા) મસૂર, તલ, મગ, નિષ્પાવ, કળથી આલિસન્દ. સતીણ, પલિમથ, અળસી, કુસુંભ, કોદરા. કાગ. રાળ, સામા કોદ્દંશ, શણ સરસવ. મૂલાના બીજ. આ બધા ફળ પાક પછી નષ્ટ થઇ જાય છે એ કારણે ઔષધિ શબ્દના વાચ્ય છે. અને પ્રસિદ્ધ છે.

શબ્દાર્થ–(से कि तं जलरुहा) જલરૂહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? (जलरुहा) જલરૂહો (अणेग विहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (उदए) ઉદક (अवए) અવક (पणए) પનક (सेवाले) સેવાળ (कलंवुया) કલબુયા (हढे) હઠ (कसेरुया) કશેરૂકા (कच्छभाणी) કચ્છભાણી (उप्पले) ઉપ્પલ (पउमे) પદ્મ (कुमुदे) કુમુદ (णलिणे) નલિન (सुभए) સુભગ (सुगंधिए) સુગંધિક (पोण्डरीए) પુંડરીક (महापांडरीए) મહાપુંડરીક (सयपत्ते) શતપત્ર

९ पद्मं१० कुमुदं११ नलिनं१२ सुभगं१३ सौगन्धिकं१४ पुण्डरीकं१५ महापुण्डरीकं१६ शतपत्रं१७ सहस्रपत्रं१८ कल्हारं१९ कोकनदम्२० अरविन्दं२१ तामरसं २२ भिसं२३ भिसमृणालं२४ पुष्करं२५ पुष्करास्तिभुकम्२६। ये चान्ये तथा प्रकाराः । ते एते जलरुहाः ॥११।

टीका-अथ जलरुहप्रकारान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं जलरुहा ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते, कतिविधा इत्यर्थः, जलरुहाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'जलरुहा अणेगविहा पण्णत्ता' जलरुहाः-जले रोहन्ति-उद्भवन्ति इति जलरुहाः-जलोद्भवाः अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-'तं जहा-उदए अवए पणए सेवाले, कलंबुया, हढे कसेरुया कच्छभाणी उप्पले पउमे कुमुदे णलिणे सुभग सुगंधिए पोंडरीयए, महापुंडरीयए सयपत्ते सहस्सपत्ते कल्हारे कोकणदे अरविंदे तामरसे भिसे भिसमुणाले पोक्खले पोक्खलत्थिभूए' तद्यथा-'उदए'-उदकम्, इदं जलरुहपदेन व्यपदिश्यते तस्यापि जलाशये उद्भावात्, 'अवये'-अवकं जलोद्भवं तृणवस्तुविशेषरूपं वर्तते तदपि जलोद्भवात् जलरुहपदेन व्यपदिश्यते, 'पणए' प्रतकम्-इदमपि पानीयोद्भवं तृणवस्तुविशेषरूपं जलोद्भवात् जलरुहपदेन व्यव-

---

(महापुंडरीए) महापुण्डरीक, (सयपत्ते) शतपत्र (सहस्सपत्ते) सहस्रपत्र, (कल्हारे) कल्हार (कोकणदे) कोकनद, (अरविंदे) अरविन्द, (तामरसे) तामरस कमल, (भिसे) भिस (भिसमुणाले) भिसमृणाल, (पोक्खले) पुष्कर, (पोक्खलत्थिभूए) पुष्करास्तिभुक (जे) यावन्ने (तहप्पगारा) इसी प्रकार के जो अन्य हैं। (से त्तं जलरुहा) यह जलरुह की प्ररूपणा की गई है।

टीकार्थ--अब जलरुह की प्ररूपणा प्रारंभ करते हैं। प्रश्न किया गया कि जलरुह वनस्पतियां कितने प्रकार की हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-जलरुह वनस्पतियां अनेक प्रकार की हैं। वे इस प्रकार हैं-उदक

(सहस्सपत्ते) સહસ્રપત્ર (कल्हारे) કલ્હાર (कोकणदे) કોકનદ (अरविंदे) અરવિંદ (तामरसे) તામરસ કમળ, (भिसे) ભીસ (भिसमुणाले) ભીસમૃણાલ (पोक्खरे) પુષ્કર (पोक्खलत्थिभूए) પુષ્કરાસ્તિભુત (जे यावन्ने तहप्पगारा) એવી જાતના બીજા છે (से त्तं जलरुहा) આ જલરૂહની પ્રરૂપણા થઈ.

ટીકાર્થ-હવે જલ રૂહની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ કરે છે-

પ્રશ્ન પૂછાયો કે જલરૂહ વનસ્પતિયો કેટલા પ્રકારની છે ? શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-જલરૂહ વનસ્પતિયો અનેક પ્રકારની છે તેઓ આ પ્રકારે છે-ઉદક નામની વનસ્પતિ જલરૂહ છે અર્થાત્ પાણીમા પેદા થાય છે. અવક નામની વનસ્પતિ જલરૂહ છે કેમકે પાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઘાસ રૂપે

ह्रियते, 'सेवाले'-शैवालः प्रसिद्ध एव, सोऽपि जलोद्भवाद् जलरुहपदेन व्यवह्रियते, 'कलंबुया'-कलम्बुकाः-पानीयोद्भवा स्तृणवस्तुविशेषरूपाः जलरुहपदेन व्यपदिश्यन्ते, 'हढे' हठः-तृणविशेषो जलरुहपदेन व्यपदिश्यते, एवमेव-'कसेरुया' कशेरुकाः-'केशौ' इति भाषा प्रसिद्धाः कन्दविशेषाः जलरुहपदेन व्यपदिश्यन्ते, 'कच्छभाणी' कच्छभाण्यो जलोद्भवाः जलरुहपदेन व्यपदिश्यन्ते, एवमेव-'उप्पले' उत्पलम्, 'पउमे' पद्मम् 'कुमुदे'-कुमुदम्, 'णलिणे' नलिनम्, 'सुभए' सुभगम्, 'सुगंधिए' सौगन्धिकम् 'पोंडरीयए'-पुण्डरीकम्-'महापुंडरीए' महापुण्डरीकम्, 'सयपत्ते' शतपत्रम् 'सहस्सपत्ते' सहस्रपत्रम् 'कल्हारे' कल्हारम् 'कोकणदे' कोकनदम्, 'अरविंदे' अरविन्दम्, 'तामरसे' तामरसम्, 'भिसे' भिसम् 'भिसमुणाले' भिसमृणालम् 'पोक्खले' पुष्करम्, 'पोक्खलत्थिभूए'-पुष्करास्तिभुतम्, एतानि जलोद्भवत्वात् जलरुहपदेन व्यपदिश्यन्ते, तानि च प्रायः प्रसि-

नामक वनस्पति जलरुह है अर्थात् जल में उत्पन्न होती है। अवक वनस्पति जलरुह है अर्थात् जल में उत्पन्न होती है और तृण रूप होती है। पनक भी जल में उत्पन्न होती है, अतः जलरुह कहलाती है सेवाल, जिसे संवार कहते हैं, प्रसिद्ध है जल में उत्पन्न होने से वह जलरुह है। कलंबुया या कलम्बुका एक प्रकार की तृण वस्तु है जो पानी में उत्पन्न होती है। हठ भी एक प्रकार का जल में उत्पन्न होने वाला घास है। कशेरुका को बोलचाल की भाषा में केशौर कहते हैं यह एक प्रकार का कन्द है और पानी में पैदा होता है। कच्छभाणी भी जलज वनस्पति है। इसी प्रकार उत्पल, पद्म, कुमुद, नलिन, सुभग, सौगन्धिक, पुण्डरीक, महपुण्डरीक, शतपत्र, सहस्रपत्र, कल्हार, कोकनद, अरविन्द और तामरस, ये सब कमल की अलग-अलग जातियां हैं और इन सब की उत्पत्ति भी जल में होती है। भिस भिसमृणाल, पुष्कर, पुष्करास्तिभुक, ये भी जलोत्पन्न होने से जल-

હોય છે. પનક પણ પાણીમાં જન્મે છે તેથી જલરૂહ કહેવાય છે.

શૈવાલ (જે સેવાળ છે) તે તો જાણીતોજ છે. પાણીમા ઉગે છે તેથી તે પણ (જલરુહ) છે. કલંબુયા અગર કલંબુક એક જાતની તૃણ વસ્તુ છે. જે પાણીમાં ઉપજે છે, હઠ પણ પાણીમાં ઉત્પન્ન થતુ એક જાતનું ઘાસ છે. કશેરૂકને બોલાતી ભાષામા કેશોર કહે છે.આ એક જાતનો કન્દ છે અને પાણીમાં પેદા થાય છે. કચ્છભાણી પણ જલરૂહ વનસ્પતિ છે. એજ રીતે ઉત્પલ, પદ્મ, કુમુદ, નલિન, સુભગ, સૌગન્ધિક પુંડરિક, મહાપુંડરિક, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, કલ્હાર, કોકનદ, અને અરવિંદ તામરસ, આ બધી કમળની જુદી જુદી જાતિયો છે. અને આ બધાની ઉત્પત્તિ પણ પાણીમા થાય છે. મિસ, મિસમૃણાલ, પુષ્કર, પુષ્કરાતિમુક્ત આ પણ

द्धानि एव सन्ति, एवमेव 'जे यावन्ना तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये तथा प्रकाराः-एवं-विधाः पदार्थाः सन्ति तेऽपि सर्वे जलरुहपदेन व्यपदेश्या भवन्ति, प्रकृतं जलरुह-मुपसंहरन्नाह-'से त्तं जलरुहा' ते एते पूर्वोक्ताः षड्विंशतिभेदा जलरुहाः प्रज्ञप्ताः ।

मूलम्-से किं तं कुहणा? कुहणा अणेगविहा पण्णत्ता, त जहा-आए१ काए२ कुहणे३ कुणक्के४ दव्वहलिया५ सफाए६ सज्झाए७ छत्तोए८ वंसीण९ हिताकुरए१०। जे यावन्ने तहप्पगारा । से त्तं कुहणा। १२।

छाया-अथ के ते कुहणाः कुहणा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-आयं१ कायं२ कुहणं३ कुनक्कं४ द्रव्यहलिकां५ शफायः६ स्वाध्यायः७ छत्रोकः८ वंशीनं९ हिताकुरकम्, ये चान्ये तथाप्रकाराः । त एते कुहणाः ॥१२॥

रुह कही गई हैं । ये सब प्रायः प्रसिद्ध हैं ।

इनके अतिरिक्त इसी प्रकार की अन्य वनस्पतियां जो जल में उत्पन्न होती हैं, सभी जलरुह कहलाती हैं । अब उपसंहार करते हैं-यह जलरुह की प्रज्ञापना हुई । यहां इनके छब्बीस प्रकार गिनाए हैं।

शब्दार्थ--(से किं तं कुहणा) कुहण वनस्पति कितने प्रकार की हैं ? (अणेगविहा) अनेक प्रकार की (पण्णत्ता) कही है (तं जहा) वह इस प्रकार है । (आए) आय, (काए) काय, (कुहणे) कुहण, (कुणक्के) कुनक्क, (दव्वहलिया) द्रव्यहलिका, (सफाए) शफाय, (सज्झाए) स्वाध्याय (छत्तोए) छत्रोक, (वंसीण) वंशोन, (हिताकुरए) हिताकुरक (जे यावन्ने तहप्पगारा) इसी प्रकार की जो अन्य हैं । (से त्तं कुहणा) यह कुहण कहे गए हैं ।

જલોત્પન્ન હોવાથી જલરૂહ કહેલી છે. આ બધી વનસ્પતિયો મોટે ભાગે પ્રસિદ્ધ છે.

એના સિવાય એવી જાતની અન્ય વનસ્પતિયો જે પાણીમા પેદા થાય છે તે બધી જલરૂહ કહેવાય છે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે-આ જલરૂહની પ્રજ્ઞાપના થઈ. અહીં તેના છવીસ પ્રકાર ગણાવ્યા છે.

શબ્દાર્થ-(से कि तं कुहणा) કુહણુ વનસ્પતિ કેટલા પ્રકારની છે (कुहणा) કુહણુ (अणेगविहा) અનેક પ્રકારની (पण्णत्ता) કહી છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (आए) આય (काए) કાય (कुहणे) કુહણુ (कुणक्के) કુનક્ક (दव्वहलीया) દ્રવ્ય-હલિકા (सफाए) શફાય (सज्झाए) સ્વાધ્યાય (छत्तोए) છત્રાક (वंसीण) વંસીન (हिताकुरए) હિતાકુરક (जे यावन्ने तहप्पगारा) એવી જાતની જે બીજી વન-સ્પતિયો છે (से त्तं कुहणा) આ કુહણુ કહેવાય છે.

मूलम्–(गाहा) णाणाविहसंठाणा, रुक्खाणं एगजीविया पत्ता। खंधा वि एगजीवा, ताल–सरल–नालिएरीणं॥३१॥ जह सगलसरिसवाणं, सिलेसमिस्साण वट्टिया वट्टी। पत्तेयसरीराणं, तह होंति सरीरसंघाया ॥३१॥ जह वा तिलपप्पडिया, बहुएहिं तिलेहिं संहता संती।

पत्तेयसरीराणं, तह होंति सरीरसंघाया ॥३३॥ से त्तं पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया ॥सू० १९॥

छाया–'नानाविधसंस्थाना, वृक्षाणाम् एकजीवकानि पत्राणि। स्कन्धा अपि एकजीवाः, ताल–सरल–नालिकेरीणाम्॥३१॥ यथा सकलसर्षपाणां श्लेष्म-मिश्राणां वर्त्तिका–वलिता–वर्त्ती। प्रत्येकशरीराणां तथेति शरीरसङ्घाताः॥३२॥ यथा वा तिलपर्पटिका बहुभिस्तिलैः संहता सन्त। प्रत्येक शरीराणां तथा भवन्ति शरीरसङ्घाताः ॥३३॥ ते एते प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः ॥सू० १९॥

शब्दार्थ—(णाणाविह संठाणा) अनेक प्रकार की आकृति वाले (रुक्खाणं) वृक्षों के (एगजीविया) एक जीववाले (पत्ता) पत्ते (खंधा वि) स्कंध भी (एगजीवा) एक जीव वाले (ताल सरल नालिएरीणं) ताल, सरल और नलियेरी के ॥३१॥

(जह) जैसे (सगलसरिसवाणं) सकल सरसों को (सिलेस-मिस्साण) श्लेष द्रव्य से मिलाए हुओं की (वट्टिया) वत्ती (विट्टी) एकरूप (पत्तेयसरीराणं) प्रत्येकशरीर वालों के (तह) उसी प्रकार (होंति) होते हैं (सरीरसंघाया) शरीरों के संघात। (जह) जैसे (वा) अथवा (तिलपप्पडिया) तिलपापडी (बहूहिं) बहुत (तिलएहिं) बहुत से तिलों से (संहता) मिलीन (संघी) होकर (पत्तेयसरीराणं) प्रत्येकशरीर

શબ્દાર્થ–(णाणाविह संठाणा) અનેક પ્રકારની આકૃતિવાળા (रुक्खाणं) વૃક્ષોના (एगजीविया) એક જીવવાળા (पत्ता) પાદડાં (खंधावि) સ્કંધ પણ (एगजीवा) એક જીવવાળા (ताल सरलनालएरीणं) તાલ, સરલ, અને નારિકેલિકા ॥ ૩૧ ॥

(जह) જેવા (सगलसरिसवाणं) સકલ સરસોની (सिलेसमिस्साण) શ્લેષ દ્રવ્યોથી મેળવેલાઓની (वट्टिया) બત્તિ (विट्टी) એક રૂપ (पत्तेयसरीरा) પ્રત્યેક શરીરવાળાના (तह) તેવી રીતે (होंति) થાય છે (सरीरसंघाया) શરીર સંઘાત.

(जह) જેવા (वा) અથવા (तिलपप्पडिया) તલપાપડી (बहूहिं) ઘણા (तिलएहिं) તલોથી (संहता) મળેલ (संती) બનીને રહે છે (पत्तेयसरीराणं) પ્રત્યેક શરીર જીવોના (तह) એજ રીતે (होंति) હોય છે (सरीरसंघाया) શરીરોના સંઘાત હોય છે,

टीका-अथ कुहणभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं कुहणा ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः कुहणाः-कुहणपदार्थाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'कुहणा अणेगविहा पण्णत्ता' कुहणाः-कुहणपदार्थाः-भूमिस्फोटनाभिधानाः अनेकविधाः नानाप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, तानेवाह-'तं जहा' आए काए कुहणे कुणक्के दव्वहलिया सफाए सज्झाए, छत्तोए, वंसीण, हिताकुरए' तद्यथा-आयं, कायं, कुहणं, कुनक्कं, द्रव्यहलिका, शफायः, स्वाध्यायः, छत्रोकः, वंशीनम्, हिताकुरकम्, एते पदार्थाः देशविशेषे प्रसिद्धाः कुहणपदेन व्यपदिश्यन्ते ते च भूमिस्फोटाभिधानाः कुहणाः अप्कायप्रभृतयः, तथैव-'जे यावन्ना तहप्पगारा' ये चाप्यन्ये तथा प्रकाराः-एवं विधाः सन्ति, तेऽपि सर्वे कुहणपदेन व्यपदेश्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से तं कुहणा' ते एते पूर्वोक्ताः दशभेदाः कुहणाः प्रज्ञप्ताः ।

जीवों के (तह) उसी प्रकार (होंति) हैं (सरीरसंघाया) शरीरसंघात (से त्तं पत्तेयसरीरबायरवणप्फइया) यह पूर्वोक्त प्रत्येक शरीर बादर वनस्पतिकायिक कहे गये हैं ॥१९॥

टीकार्थ--अब कुहण वनस्पति के भेदों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न किया गया कि कुहण वनस्पति के कितने भेद हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-कुहण अनेक प्रकार के होते हैं। भूमि को फोड कर निकलनेवाली वनस्पतियां कुहण कहलाती हैं। उनके अनेक प्रकार ये हैं-आय, काय, कुहण, कुनक्क, द्रव्यहलिका, शफाय, स्वाध्याय, छत्राक वंशी वंशीन, हिताकुरक, ये सब कुहण कहलाने वाली वनस्पतियां देशविशेष में प्रसिद्ध हैं।

इनके अतिरिक्त इसी प्रकार की जो अन्य वनस्पतियां हैं, उन्हें भी कुहण ही समझना चाहिए। अब उपसंहार करते हुए कहते हैं-यह कुहण की प्रज्ञापना हुई।

(से त्तं पत्तेयसरीरबायरवणस्सइकाइया) આ પૂર્વોક્ત પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક કહેલા છે. ॥ સૂ ૧૯ ॥

ટીકાર્થ-હવે કુહણ નામની વનસ્પતિના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે-પ્રશ્ન પૂછાયો કે કુહણ વનસ્પતિના કેટલા ભેદ છે?

શ્રીભગવાને ઉત્તર આપ્યો-કુહણ અનેક પ્રકારના હોય છે. જમીનને ફોડીને બહાર આવવાવાળી વનસ્પતિઓ કુહણ કહેવાય છે તેઓના આ અનેક પ્રકાર છે-આય, કાય, કુહણ, કુનક્ક, દ્રવ્યહલિકા, શફાય, સ્વાધ્યાય, છત્રાક, વંશીન, હિતાકુરક, આ બધી કુહણ કહેવાતી વનસ્પતિયો દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે

તદુપરાન્ત આવા પ્રકારની જે બીજી વનસ્પતિયો છે. તેઓને પણ કુહણ જ સમજવી જોઇએ.

अथोक्तानुक्तार्थसंग्रहणार्थमाह--'णाणाविहसंठाणा रुक्खाणं' नानाविध संस्थानानि-नानाविधम्-अनेकप्रकारकं संस्थानं-संस्थितिर्येषां तानि नानाविधसंस्थानानि वृक्षाणां भवन्ति, वृक्षग्रहणमत्र गुच्छगुल्मादीनामपि उपलक्षणम् अवसेयम्, 'एगजीविया पत्ता'-एकजीवकानि-एक जीवाधिष्ठानानि पत्राणि भवन्ति, खंधा वि एगजीवा' स्कन्धा अपि, एकजीवकाः-एक जीवाधिष्ठाना भवन्ति, केषां वृक्षाणामित्याह-'तालसरलणालिएरीणं ४०' तालसरलनालिकेरीणां वृक्षाणां पत्राणि एक जीवाधिष्ठितानि, स्कन्धाश्च एकजीवाधिष्ठिता भवन्तीत्याशयः किन्त्वत्र तालसरलनालिकेरी ग्रहणमुपलक्षणं बोध्यम्, तेनान्येषामपि यथाऽऽगममेकजीवाधिष्ठानत्वं एकन्धस्यावसेयम्, अन्येषान्तु स्कन्धाः प्रत्येकमसंख्यक प्रत्येकशरीरजीवात्मका इति सामर्थ्यात् प्रतिपत्तव्यम्, 'खंधा वि असंखेय-

---

अब उक्त और अनुक्त अर्थ के संग्रह के लिए शास्त्रकार कहते हैं-

वृक्षों की आकृतियां नाना प्रकार की होती हैं। यहां वृक्ष शब्द उपलक्षण है, अतएव उससे गुच्छ गुल्म आदि का भी ग्रहण समझ लेना चाहिए। इनके पत्ते एक जीवक अर्थात् एक जीव से अधिष्ठित होते हैं। इनके स्कंध भी एक जीव वाले होते हैं। किन वृक्षों के पत्ते और स्कंध एक जीव वाले होते हैं? इसका उत्तर है-ताल, सरल और नालिकेरी वृक्षों के। किन्तु इन वृक्षों का ग्रहण यहां उपलक्षण ही समझना चाहिए। अतएव अन्य वृक्षों के स्कंध भी आगमानुसार एकजीव वाले समझ लेने चाहिए। किन्हीं-किन्हीं वृक्षों के स्कंध असंख्यजीवात्मक भी होते हैं, क्योंकि पहले कहा जा चुका है-'खंधा-वि असंखेयजीविया' अर्थात् स्कन्ध भी असंख्यात जीवों वाले होते हैं।

હવે ઉપસહાર કરતા કહે છે. આ કુહણની પ્રરૂપણા કરાઇ છે. હવે ઉક્ત અને અનુક્ત અર્થના સગ્રહને માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે

વૃક્ષોની આકૃતિઓ નાના પ્રકારની બને છે. અહી વૃક્ષ શબ્દ ઉપલક્ષણ છે, તેથી તેનાથી ગુચ્છ, ગુલ્મ વિગેરેના ગ્રહણને સમજી લેવુ જોઇએ તેમના પાદડાં એક જીવક અર્થાત્ એક જીવથી વ્યાપ્ત હોય છે. તેના સકધ પણ એક જીવવાળા હોય છે.

કયા વૃક્ષોના પાન અને સ્કન્ધ એક જીવ વાળા હોય છે? તેનો ઉત્તર છે-તાલ સરલ, અને નાળીએરી વૃક્ષોના. પરન્તુ આ વૃક્ષોનુ ગ્રહણ અહીં ઉપલક્ષણજ સમજવું જોઇએ. તેથીજ બીજા વૃક્ષોના સ્કન્ધ પણ આગમાનુસાર એક જીવ વાળા સમજવા જોઇએ. કોઇ કોઇ વૃક્ષોના સ્કન્ધ અસખ્યાત જીવા ત્મક પણ હોય છે. કેમકે પહેલા કહેવાયુ છે (खंधा वि असंखेय जीविया) અર્થાત્ સકધ પણ અસખ્યાત જીવો વાળા હોય છે.

जीविया' इति पूर्वमुक्तत्वात्, ननु यदि प्रत्येक मनेकशरीरजीवाधिष्ठिता भवन्ति तदा कथमेकखण्डशरीराकाराः दरीदृश्यन्ते ? इत्याशङ्कायामाह–'जह सगल सरिसवाणं सिलेसमिस्साणं वट्टिया विट्टी। पत्तेयसरीराणं तहेति सरीरसंघाया' ॥४१ 'जह'–यथा 'सगलसरिसवाणं' सकलसर्षपाणाम् 'सिलेसमिस्साणं'–श्लेष्ममिश्राणाम्–श्लेष्मद्रव्यविमिश्रितानाम्, 'वट्टिया' वलिता, 'विट्टी' वर्त्तिः-वर्त्तिका, एकरूपा भवति, अथ च ते सकलसर्षपाः परिपूर्णशरीराः सन्तः पृथक् स्वस्वावगाहनयाऽवतिष्ठन्ते, 'तहेति' तथा इति अनेनैवौपम्येन 'पत्तेयसरीराणं सरीरसंघाया' प्रत्येकशरीराणां जीवानां शरीरसङ्घाताः- भिन्नभिन्न स्वस्वावगाहना भवन्ति, अत्रेदं बोध्यम्–श्लेष्म द्रव्यस्थाने रागद्वेषोपचयविशिष्टं तथाविधं कर्म भवति, सकलसर्षपस्थाने च प्रत्येकशरीरा उच्यन्ते, सकलसर्षपग्रहणेन सर्षपविविक्तत्वप्रतिपत्त्या पृथक् स्वस्वावगाहप्रत्येकशरीर विविक्तत्वप्रतिपत्तिर्भवतीति, अत्रैव दृष्टान्तान्तरं वक्ति 'जह वा तिलपप्पडिया बहुएहिं तिलेहिं संहता संति।

शंका--अगर प्रत्येक अनेक शरीरवाले जीवों से अधिष्ठित हैं तो एकखण्ड शरीराकार कैसे दिखाई देते हैं ?

समाधान–जैसे सम्पूर्ण (पूरे) सर्षपों को यदि श्लेष द्रव्य से मिश्रित कर दिया जाय तो वे सब एकरूप हो जाते हैं, यद्यपि वे सब सरसौं परिपूर्ण शरीरवाले होने के कारण पृथक्–पृथक् अपनी–अपनी अवगाहना से रहते हैं, उसी प्रकार उन प्रत्येकशरीर जीवों के शरीरसंघात भी अपनी–अपनी अवगाहना से रहते हैं, मगर एकरूप प्रतीत होते हैं। यहां यह समझलेना चाहिए कि जैसे सर्षपों को आपस में चिपकाने वाला श्लेषद्रव्य होता है, वैसे यहां राग–द्वेष के उपचय से विशिष्ट कर्म है। सर्षपों के स्थान पर यहां उन जीवों के प्रत्येकशरीर समझना चाहिए। सकल सर्षप शब्द के ग्रहण से जैसे उन सर्षपों

શંકા–અથવા પ્રત્યેક અનેક શરીર વાળાં જીવોથી અધિષ્ઠિત છે તો એક ખંડ શરીરાકાર કેવી રીતે દેખાય છે?

સમાધાન–જેમ સંપૂર્ણ સરસવોને જો શ્લેષદ્રવ્યથી મિશ્રિત કરી દેવાય તો તે બધા એક રૂપ થઇ જાય છે, જો કે એ બધા સરસવ પરિપૂર્ણ શરીર વાળા હોવાને કારણે પૃથક્–પૃથક્ પોતપોતાની જુદાઈથી રહે છે.

એવી જ રીતે પ્રત્યેક શરીર જીવોના શરીર સંઘાત પણ પોતપોતાની અવગાહનાથી રહે છે. છતા એક રૂપ પ્રતીત થાય છે અહી આ સમજી લેવું જોઇએ કે જેમ સરસવોને પરસ્પર જોડનાર શ્લેષદ્રવ્ય હોય છે. તેમ અહીં રાગદ્વેષના ઉપચયથી વિશિષ્ટ કર્મ છે. સરસવોની જગ્યાએ અહીં તે જીવોના

पत्तेयसरीराणं तह होंती सरीरसंघाया॥४२॥ 'जह वा' यथा वा-'तिलपप्पड़िया' तिलपर्पटिका-तिलशष्कुलिका-तिलप्रधाना पिष्टमयी अपूपिका, 'बहुएहिं' बहुभिः 'तिलेहिं' तिलैः 'संहता संती' संहता-मिश्रिता सती भिन्नभिन्नस्वस्वावगाह तिलस्वरूपा भवति, कथञ्चिदेकरूपा च जायते, 'तह' तथा अनेनैवौपम्येन 'पत्तेयसरीराणं'-प्रत्येकशरीराणां जीवानाम् 'होंति'-भवन्ति 'सरीरसंघाया' शरीसङ्घाताः कथञ्चिदेकरूपाः भिन्न भिन्न स्वस्वावगाहनाश्च भवन्ति, प्रकृतमुपसंहन्नाह-'से त्तं पत्तेयसरीरवणस्सइकाइया' ते एते-पूर्वोक्ताः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पस्तिकायिकाः प्रज्ञप्ताः ॥सू०१९॥

की भिन्नता का बोध होता है, उसी प्रकार यहां प्रत्येकशरीर जीवों की भिन्नता की प्रतिपत्ति होती हैं।

इसी विषय को समझाने के लिए दूसरा दृष्टान्त देते हैं-जैसे तिलपपडी बहुत-से तिलों के एकमेक होने से बनती है। उस तिलपपडी में प्रत्येक तिल अलग-अलग रहता है, फिर भी तिलपट्टी एक प्रतीत होती है, इसी प्रकार प्रत्येक शरीर जीवों के संघात अलग-अलग होने पर भी एकरूप प्रतीत होते हैं।

अब उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं-यह प्रत्येक शरीर बादरवनस्पतिकायिक जीवों की प्रज्ञापना हुई।

यहां जहां जितने वनस्पति के भेदों की गणना की है, वहां वस्तुतः उतने प्रत्येक वनस्पतिकायिकों के भेद समझने चाहिए। प्रकृत सूत्र प्रत्येक वनस्पतिकायिक जीवों की प्ररूपणा के लिए ही है ॥१९॥

પ્રત્યેક શરીર સમજવા જોઇએ. 'सकल सर्षप' શબ્દના ગ્રહણથી જેમ તે સરસવોની વિભિન્નતાનો બોધ થાય છે. એજ પ્રકારે અહીં પ્રત્યેક શરીર જીવોની વિભિન્નતાની પ્રતીત્તિ બને છે.

આજ વિષયને સમજાવવાને બીજુ દૃષ્ટાન્ત આપે છે-જેમ તલપાપડી ઘણા તલોના એક બીજાના મેળાપથી બને છે. એ તલપાપડીમાં દરેક તલ અલગ અલગ રહે છે. તો પણ તલપાપડી એક જોવામાં આવે છે. એવી રીતે પ્રત્યેક શરીર જીવોનો સ ઘાત પણ અલગ અલગ હોવા છતા એક રૂપ પ્રતીત થાય છે.

ઉપસ હાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે-આ પ્રત્યેક શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવોની પ્રજ્ઞાપના થઇ.

અહીં જ્યાં જેટલા વનસ્પતિના ભેદોની ગણુના કરી છે ત્યાં વસ્તુતઃ તેઓના પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયિકોના ભેદ સમજવા જોઇએ. પ્રકૃત સૂત્ર પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયિક જીવોની પ્રરૂપણાના માટે જ છે. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

मूलम्-से किं तं साहारणसरीर बायरवणस्सइकाइया ? साहारणसरीर बायरवणस्सइकाइया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-अवए१ पणए२ सेवाले३ लोहिणी४ मिहुत्थु५ हुत्थिभागा य६। अस्सकन्नी७ सीहकन्नी८ सिउंढि९ तत्तोमुसुंढि य॥१०॥ रुरू११ कुंडरिया१२ जीरु१३, छीरविराली१४ तहेव किट्टीया१५ हालिद्दा१६ सिंगबेरेय१७ आलुगा१८ मूलएइय१९॥२॥ कंबूयं२० कन्नुक्कइ२१ सुमत्तओ२२ वलइ२३ तहेव महुसिंगी२४। नीरुह२५ सप्पसुयंधा छिन्नरुहा२७ चेव बीयरुहा २८ ॥३॥ पाढा२९ मियमालुंकी३० महुररसा३१ चेव रायवत्ती य३२। पउमा३३ माढरि३४ दंतीति३५ चंडी३६ किट्टी३७ त्ति या वरा ॥४॥ मासपण्णि३८ मुग्गपण्णि३९ जीवियरसहे य४० रेणुया४१ चेव। काओली४२ खीरकाओली४३ तहा भंगी४४ नहीइ य४५ ॥५॥ किमिरासि४६ भद्दमुत्था४७ णंगलई४८ वेलुगाइय४९। किण्ह पउले य५० हढे५१ हरतणुया५२ चेव लोयाणी ५३॥६॥ कण्हे कंदे५४ वज्जे५५ सूरणकंदे५६ तहेव खल्लुरे५७। एए अणंतजीवा, जे यावन्ने तहाविहा ॥७॥ तणमूल कंदमूले, वंसीमूले त्ति यावरे। संखिज्जमसंखिज्जा, बोद्धव्वाऽणंत जीवा य ॥८॥ सिंघाडगस्स गुच्छो, अणेगजीवो उ होइ नायव्वो। पत्ता पत्तेय जीवा, दोन्नि य जीवा फले भणिया ॥९॥

छाया-अथ के ते साधारणशरीर बादरवनस्पतिकायिकाः ? साधारण शरीरबादरवनस्पतिकायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अवकः१ पनकः२ शैवालः३

साधारणवनस्पति की प्रज्ञापना

शब्दार्थ-(से किं तं साहारणसरीरबायरवणस्सइकाइया ?) साधारण शरीर वाले बादरवनस्पतिकायिक जीव क्या हैं ? अर्थात् कितने

સાધારણ વનસ્પતિની પ્રજ્ઞાપના

શબ્દાર્થ-(से किं तं साहारणबायरवणस्सइकाइया ?) સાધારણ શરીર વાળા બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ શું છે અર્થાત્ કેટલી જાતના છે ? (साहा-

लोहिणी-स्नुही४ मिहुत्थु५ हुत्थिभागा६ च । अश्वकर्णी७ सिंहकर्णी८ सिउंढी९ मुढुंढी१० च ॥१॥ रुरु:११ कुण्डरिका१२ जीरु:१३ क्षीरविडाली१४ तथैव किट्टिका१५। हरिद्रा१६ शृङ्गवेरश्च१७ आलुकं१८ मूलकम्१९ इति ॥२॥ काम्बोजं २० कर्णोत्कट:२१ सुमात्रक:२२ वलकी२३ तथैव मधुश्रृङ्गी२४। नीरुहा२५ सर्प सुगन्धा२६ छिन्नरुहा२८ चैव बीजरुहा२८। ३॥ पाठा २९ मृगवालुङ्की३० मधुररसा३१ चैव राजपत्नी ३२ च पद्मा३३ माठरी३४ दन्ती३५ ति चण्डी३६

प्रकार के हैं? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अवए) अवक, (पणए) पनक, (सेवाले) शैवाल, (लोहिणी) स्नुही, (मिहुत्थु) मिहुस्थु, (हत्थिभागा) हस्तिभागा य, और (अस्सकन्नि) अश्वकर्णी, (सीहकन्नी) सिंहकर्णी, (सिउंढी) सिउण्ढी, (तत्तो) फिर, (मुसुंढी) मुसुंढी) य और।

(रुरु) रुरु, (कुंडरिया) कुंडरिका, (जीरु) जीरु, (छीरविराली) क्षीरविडाली, (तहेव) उसी प्रकार (किट्टीया) किट्टिका, (हालिद्दा) हल्दी, (सिंगवेरे) अदरख, य और (आलुगा) आलू, (मूलए) मूली,

(कंबूयं) काम्बोज, (कन्नुक्कड) कर्णोत्कट, (सुमत्तओ) सुमात्रक, (वलइ) वलकी, (तहेव) उसी प्रकार (महुसिंगी) मधुशृङ्गी, (नीरुह) नीरुहा, (सप्पसुयंधा) सर्पसुगन्धा, (छिन्नरुहा) छिन्नरुह, (चेव) और (बीयरुहा) बीजरुह,

(पाढा) पाढा, (मियवालु की) मृगवालुंकी, (महुररसा) मधुररसा, (चेव) और, (रायवत्ती य) और राजपत्नी, (पउमा) पद्मा, (माढरि)

रण बायरवणस्सइकाइया) સાધારણ બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવો (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (अवाए) અવક (पणए) પનક (सेवाले) શૈવાલ (लोहिणी) સ્નુહી (मिहुत्थु) મિહુત્થુ (हत्थिभागा) હસ્તિભાગા (य) અને (अस्सकन्नि) અશ્વકર્ણી (सीहकन्नी) સિંહકર્ણી (सिऊंढी) સિઉંઢી (तत्तो) અને (मुसुढी) મુસુંઢી (य) અને (रुरु) રૂરૂ (कुंडरिया) કુંડરિકા (जीरु) જીરૂ (छीरविराली) ક્ષીરવિરાલી (तहेव) એજ રીતે (किट्टिया) કિટ્ટિકા (हालिद्दा) હળદર (सिगवेरे) આદુ (य) અને (आलुगा) આલુ (मूलए) મૂળા

(कंबूयं) કમ્બોજ (कन्नुक्कड) કર્ણોત્કટ (सुमत्तओ) સુમાત્રક (वलइ) વલકી (तहेव) એજ રીતે (महुसिगी) મધુશૃંગી (निरुह) નિરૂહા (सप्पसुयंधा) સર્પસુગન્ધા (छिन्नरुहा) છિન્નરૂહ (चेव) અને (बीयरुहा) બીજરૂહ (पाढा) પાઠા (मियवालुंकी) મૃગવાલુંકી (महुररसा) મધુર રસા (चेव) અને (रायवत्तीय) રાજપત્રી (पउमा) પદ્મા (माढरी) માઠરી (दंती) દન્તી (इति) એ રીતે (चंडी) ચન્ડી (किट्टित्ति) કૃષ્ટિ (यावरा) અને બીજી

कुष्टि३७ रिति चापरा॥४॥ माषपर्णी३८ मुद्गपर्णी ३९ जीवितरसह४० श्च रेणुका४१ चैव । काकोली४२ क्षीरकाकोली४३ तथा भङ्गी४४ नखी४५ इति।५। कृमिराशिः ४६ भद्रमुस्ता४७ लाङ्गलकी४८ पेलुका४९ इति कृष्णप्रकुल ५०श्च हढः५१ हरतनुका५२ चैव लोयाणी५३॥६॥ कृष्णः कन्दः५४ वज्रः (वज्रकन्दः) ५५ सूरणकन्दः५६ तथैव खल्लूरः५७। एतेऽनन्तजीवाः, ये चान्ये तथाविधाः॥७। तृणमूलं वंशीमूलमिति चापरम् । संख्याता असंख्याता बोद्धव्या अनन्तजीवाश्च॥८।

माठरी, (दंती) दन्ती, (इति) इस प्रकार, (चंडी) चण्डी, (किट्टित्ति) कुष्टि, (पावरा) और (दूसरी)

(मासपण्णी) माषपर्णि, (मुग्गपण्णी) मुद्गपर्णी, (जीवियरसहे) जीवितरसह (य) और (रेणुया) रेणुका, (चेव) और (काओली) काकोली, (खीरकाओली) क्षीरकाकोली, (तहा) तथा, (भंगी) भृंगी, (नही) नखी, (इय) इस प्रकार,

(किमिरासी) कृमिराशि, (भद्दमुच्छा) भद्रमुक्ता, (णंगलई) लांगलिकी, (पेलुगा) पेलुका, (इय) इस प्रकार (किण्हपउले) कृष्णप्रकुल, (हढ) हढ, (हरतणुया) हरतनुका (चेव) और (लोयाणी) लोयाणी,

(कण्हे कंदे) कृष्ण कन्द, (वज्जे) वज्रकन्द, (सूरणकंदे) सूरणकन्द, (तहेव) तथा, (खल्लूर) खल्लूर, (एए) ये पूर्वोक्त, (अणंतजीवा) अनन्त जीव वाले हैं। (जे यावन्ने तहाविहा) इनके अतिरिक्त अन्य जो इसी प्रकार के हैं। वे सब अनन्तजीवात्मक है ।

(मासपण्णी) માષપર્ણિ (मुग्गपण्णी) મુદ્ગપર્ણી (जीवीयरसहे) જીવિત રસ (य) અને (रेणुया) રેણુકા (चेव) અને (काओली) કાકોલી (खीरकाओली) ક્ષીર કાકોલી (तहा) તથા (भंगी) ભૃંગી (नही) નખી (इय) આ રીતે

(किमिरासी) કૃમિરાશી (भद्दमुच्छा) ભદ્રમુસ્તા (णंगलई) લાગલિકી (पेलुगा) પેલુકા (इय) એ રીતે (किण्ह पउले) કૃષ્ણ પટલ (हढ) હઢ (हरतगुया) હરતનુક (चेव) અને (लोयाणि) લોયાણી

(कण्हेकन्दे) કૃષ્ણ કન્દ (वज्जे) વજ્રકન્દ (सूरण कंते) સૂરણકદ (तहेव) તથા (खल्लूर) ખલ્લુર (एए) આ પૂર્વોક્ત (अणंत जीवा) અનત જીવવાળા (जे यावन्ने तहा विहा) આના સિવાયના બીજા જે આવા પ્રકારના છે.

(तणमूल) તૃણમૂલ (कंदमूले) કન્દમૂલ (वसीमूल) વશમૂલ (त्ति) ઇતિ (यावरे) અને બીજાં (संखिज्ज) સંખ્યાત જીવો વાળા (असंखिज्जा) અસખ્યાત જીવો વાળા (बोद्धव्वा) જાણવા જોઇએ (अणंत जीवा य) અને અન્ત જીવો વાળાં

शृङ्गाटकस्य गुच्छः, अनेकजीवस्तु भवति ज्ञातव्या। पत्राणि प्रत्येकजीवानि द्वौ च जीवौ फले भणितौ ॥९॥

टीका-अथ साधारण वनस्पतिकायिकप्रकारान् प्रतिपादयितुमाह-'से किं तं साहारणसरीरबायरवणस्सइकाइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते, कतिविधा इत्यर्थः, साधारण-शरीर बादरवनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'साहारणसरीरबादरवणस्सइकाइया अणेगविहा पण्णत्ता' साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः अनेकविधाः-प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, तानेव अनेकविधानाह-'तं जहा: अवए, पणए, सेवाले, लोहिणी, मिहुत्थुहुत्थिभागाय। अस्सकण्णि सीहकण्णी

(तणमूल) तृणमूल,, (कंदमूले) कन्दमूल, (वंसीमूल) वंशीमूल, (त्ति) इति, (यावरे) और दूसरे (संखिज्ज) संख्यात जीवों वाले, (असंखिज्जा) असंख्यात जीवों वाले, (बोद्धव्वा) जानने चाहिए, (अणंतजीवा य) और अनन्त जीवों वाले।

(सिंघाडगस्स) सिंघाडे का, (गुच्छो) गुच्छा, (अणेग जीवा) अनेक जीवों वाला, (उ) तो, (होई) होता है, (नायव्वो) जानना चाहिए, (पत्ता) पत्ते, (पत्तेय जीवा) प्रत्येक जीव वाले, (दोन्नि) दो, (य) और (जीवा) जीव, (फले) फल में (भणिया) कहे हैं।

टीकार्थ-अब साधारणवनस्पतिकायिक जीवों के भेदों का प्ररूपण करते हैं। प्रश्न है कि साधारण शरीर वाले बादरवनस्पतिकाय के जीव के कितने प्रकार के हैं? भगवान्श्री ने उत्तर दिया-साधारण शरीर वाले वनस्पतिकाय के बादर जीव नाना प्रकार के होते हैं। उन्हें बतलाते हैं-अवक, पनक, शैवाल, स्नुही, मिहुत्थु, हस्तिभागा, अश्वकर्णी, सिंहकर्णी, सिउंठी, मुसुंढी, रुरु, कंडरिका, जीरु, छीरविराली,

(सिंघाडगस्स) સિઘાડાના (गुच्छो) ગુચ્છ (अणेगजीवा) અનેક જીવોવાળા (उ) તો (होई) હોય છે (नायव्वो) જાણુવા જોઇએ (पत्ता) પાન (पत्तेक जीवा) પ્રત્યેક જીવ વાળાં (दोन्नि) બે (य) અને (जीवा) જીવ (फले) ફળમા (भणिया) કહ્યા છે.

ટીકાર્થ-હવે સાધારણ વનસ્પતિ કાયિક જીવોના ભેદોની પ્રરૂપણા કરે છે. પ્રશ્ન છે કે સાધારણ શરીરવાળા બાદર વનસ્પતિકાયના જીવ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-સાધારણ શરીર વાળા વનસ્પતિકાયના બાદર જીવ અનેક પ્રકારના હોય છે તેઓને બતાવે છે-અવક, પનક, સેવાળ, સ્નુહી, મિહુત્થુ, હસ્તિભાગા, અશ્વકર્ણી, સિંહકર્ણી, સિઉંઢી, મુસુંઢી, રૂરૂ, કંડરિકા, જીરૂ, છીર વિરાલી, કિટ્ટિકા, હળદળ, આદુ, આલૂ, મૂળા, કમ્બોજ

सिउंढि तत्तो मुसुंढीय' ॥४३॥ 'तं जहा' तद्यथा 'अवए'–अवकः 'पणए'–पनकः, 'सेवाले' शैवालः, 'लोहिणी'–स्नुही, 'मिहुत्थु' मिहुत्थुः, 'हुत्थभागाय'–हुत्थिभागा च, 'अस्सकण्णि'–अश्वकर्णी, 'सीहकन्नी'–सिंहकर्णी, 'सिउंढि'–सिउण्ढी, 'तत्तो'–ततः 'मुसुंढीय' मुसुण्ढी च ॥४३॥ 'रुरुकुंडरिया जीरु छीरविराली, तहेव किट्टीया। हालिदा सिंगबेरेय आलुगा मूलएइय' ॥४४॥ 'रुरु'–रुरुः, 'कुंडरिया'–कुण्डरिका, 'जीरु' जीरुः, 'छीरविराली'–क्षीरविडाली, 'तहेव' तथैव 'किट्टिया'–किट्टिका, 'हालिद्दा' हारिद्रा, 'सिंगबेरेय'–शृङ्गबेरश्च–आर्द्रकम् 'अलुगा'–आलुकम् 'मूलएइय' मूलकमिति, 'कंबूयं कन्नुकडसुमत्तओ वलइ तहेव महुसिंगी नीरुह सप्पसुयंधा, छिन्नरुहा चेव बीयरुहा' ॥४५॥ 'कंबूयं'–काम्बोजम्, 'कन्नुकड–कर्णोत्कटः, 'सुमत्तओ' सुमात्रकः 'वलइ' वलकी, 'तहेव' तथैव 'महुसिंगी'–मधुशृङ्गी 'नीरुहा' नीरुहा 'सप्पसुयंधा' सर्पसुगन्धा 'छिन्नरुहा'–छिन्नरुहा, 'चेव' चैव 'बीयरुहा' बीजरुहा ।४५। 'पाढामियमालुंकी महुररसाचेव रायवत्तीय। पउमा माढरिदंतीति चंडी किट्टीत्ति यावरा' ।४६। 'पाढा'–पाठा, 'मियवालुंकी'–मृगवालुङ्की, 'महुररसा चेव'–मधुररसा चैव 'रायवत्तीय' राजपत्री च, 'पउमा'–पद्मा, 'माढरि'–माठरी, 'दंतीति'–दन्ती, इति, 'चंडी' चण्डी, 'किट्टीत्ति' कृष्टिरिति 'यावरा' च, अपरा, ॥४६॥ 'मासपण्णि मुग्गपण्णी जीवियरसहेयरेणुया चेव। काओली खीरकाओली तहा भंगीनहीइय ॥४७॥ 'मासपण्णि'–माषपर्णी 'मुग्गपण्णी–मुद्गपर्णी 'जीवियरसहेय'–जीवितरसहश्च, 'रेणुया चेव' रेणुका चैव, 'काओली'–काकोली, 'खीरकाओली–क्षीरकाकोली 'तहा' तथा, भंगी भङ्गी 'नहीइय' नखी इति च, 'किमिरासि भद्दमुच्छा णंगलई पेलुगाइय। किण्हपउलेय हढे हरतणुया चेव लोयाणी' ॥४८॥ 'किमिरासि' कृमिराशिः, 'भद्दमुच्छा'–भद्रमुस्ता, 'णंगलई' लाङ्गलकी, 'पेलुगाइय' पेलुका इति च, किण्हपउलेय'–कृष्णप्रकुलश्च 'हढे' हढः, 'हरतणुया चेव' हरतनुका चैव

किट्टीका, हल्दी, अदरख, आलू, मूली, काम्बोज, कर्णोत्कट, सुमात्रक, वलकी, मधुशृंगी, निरुहा, सर्पसुगंधा, छिन्नरुहा, बीजरुहा, पाठा, मृगवालुंकी, मधुररसा, राजपत्री, पद्मा, माठरी, दन्ती, चंडी, कृष्टि; माषपर्णी, मूगपर्णी, जीवितरसह, रेणुका, काकोली, क्षीरकाकोली, भंगी, नखी, किमिरासी, भद्रमुस्ता, लांगलिकी, पेलुका, कृष्णप्रकुल, हढ, हरतणुका, लोयाणी, कृष्णकन्द, वज्रकन्द, सूरणकन्द और खल्लूर

કર્ણોત્કટ, સુમાત્રક, વલકી, પાઠ, મૃગવાલુકી, મધુરરસા, રાજપત્રી, પદ્મા, માઠરી, દન્તી, ચંડી, માષપર્ણી, જીવિતરસહ, રેણુકા, કાકોલી, ક્ષીર કાકોલી, ભંગી, નખી, કિમિરાસી, ભદ્રમુસ્તા, લાંગલિકી, પેલુકા, કૃષ્ણપ્રકુલ, હઢ, હર-

'लोयाणी'-लोयाणी ॥४८॥ 'कण्हे कंदे वज्जे सूरणकंदे तहेव खल्लूरे। एए अणंतजीवा जे यावन्ने तहाविहा'॥४९॥ 'कण्हे कंदे'-कृष्णः कन्दः, 'वज्जे'-वज्रः -वज्रकन्दः, 'सूरणकंदे'-सूरणकन्दः, 'तहेव' तथैव-'खल्लूरे'-खल्लूरः, 'एए अणंतजीवा'-एते-पूर्वोक्ताः सप्त पञ्चाशद्भेदाः, अनन्तजीवाः-अनन्ताजीवा येषु ते तथाविधा भवन्ति, तथैव 'जे यावन्ने तहाविहा' ये चाप्यन्ये तथाविधाः-एवं प्रकाराः-उपर्युक्तसदृशाः सन्ति, तेऽपि सर्वे साधारण शरीरबादरवनस्पतिकायिकेषु अनन्तजीवत्वेन परिगणिता भवन्ति, 'तणमूलकंदमूले, वंसीमूलेत्ति आवरे। संखिज्जमसंखिज्जा बोद्धव्वा णंतजीवाय' ॥५०॥ 'तण मूल' तृणमूलम्, 'कंदमूले'-कन्दमूलम्, 'वंसीमूलेत्ति'-वंशीमूल मिति 'यावरे' च-अपरम् इत्येते 'संखिज्ज'-संख्याताः 'असंखिज्जा'-असंख्यताः 'बोद्धव्वा णंतजीवाय' बोद्धव्याः अनन्तजीवाः तथा चैतत्त्रिषु मध्ये क्वचिज्जातिभेदतो देशभेदतो वा संख्यातजीवाः क्वचिदसंख्याता अनन्ताश्च अवसेयाः॥५०॥ 'सिंघाडगस्स गुच्छो अणेगजीवो उ होइ नायव्वो। पत्ता पत्तेयजीवा दोन्निय जीवा फले भणिया' ॥५१॥' 'सिंघाडगस्स' श्रृङ्गाटकस्य 'गुच्छो' गुच्छः, 'अणेगजीवो उ'-अनेकजीवस्तु 'होइ'-भवति,

---

यह सत्तावन वनस्पतियां अनन्त जीव वाली हैं अर्थात् इन में अनन्त जीव होते हैं। यही नहीं बल्कि इनके समान जो अन्य वनस्पतियां हैं, वे भी साधारण शरीर बादरवनस्पतिकाय में ही गिनी जाती हैं और उनमें भी अनन्त जीव होते हैं।

तृणमूल, कन्दमूल एवं वंशीमूल, ये संख्यात जीव, असंख्यात जीव और अनन्त जीव समझने चाहिए। इन तीनों में जाति के अथवा देश के भेद से किसी में संख्यात, किसी में असंख्यात और किसी में अनन्त जीव होते हैं।

सिंघाडे का गुच्छा अनेक जीवों वाला जानना चाहिए। उसके

તનુકા, લોયાણી, કૃષ્ણકન્દ, વજ્રકન્દ, સુરણકન્દ, અને ખલ્લૂર, આ સત્તાવન વનસ્પતિયો અનન્ત જીવ છે, અર્થાત્ તેમાં અનન્ત જીવ થાય છે.

આજ નહીં પણ તેના સમાન જે બીજી વનસ્પતિયો છે. તેઓ પણ સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયમાં જ ગણાઇ જાય છે અને તેઓમાં પણ અનન્ત જીવ હોય છે.

તૃણમૂલ, કન્દમૂલ તેમજ વંશીમૂલ, તેઓને સંખ્યાત જીવ, અસંખ્યાત જીવ. અને અનન્ત જીવ સમજવા જોઇએ, આ ત્રણેમા જતિના અથવા દેશના ભેદથી કોઇમા સંખ્યાત, અને કોઇમાં અસંખ્યાત અને કોઇમા અનન્ત જીવ હોય છે.

સિંઘાડાનો ગુચ્છો અનેક જીવો વાળો સમજવો જોઇએ. તેમાં દરેક

'नायव्वो'-ज्ञातव्यः 'पत्ता' पत्राणि 'पत्तेयजीवा'-प्रत्येकजीवानि प्रत्येकं जीवो येषु तानि-तथाविधानि भवन्ति, 'दोन्निय' द्वौ च 'जीवा'-जीवौ 'फले'-फले 'भणिया' भणितौ-उक्तौ शृङ्गाटकस्य यो गुच्छः सोऽनन्तजीवो ज्ञातव्यः त्वक्-शाखादीनामनेकजीवस्वरूपत्वात् केवलं तत्रापि यानि पत्राणि भवन्ति तानि प्रत्येक जीवानि सन्ति, फले पुनः प्रत्येकमेकैकस्मिन् द्वौ द्वौ जीवावुक्तौ ॥५१॥सू.१९॥

मूलम्-जस्स मूलस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंत जीवे उ से मूले, जे यावन्ने तहाविहा ॥१०॥ जस्स कंदस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से कंदे, जे यावन्ने तहाविहा ॥११॥ जस्स खंधस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से खंधे, जे यावन्ने तहाविहा ॥१२॥ जीसे तयाए भग्गाए समो भंगो पदीसए। अणंतजीवा तया सा उ, जे यावन्ना तहाविहा ॥१३॥ जस्स सालस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे य से साले, जे यावन्ने तहा विहा॥१४॥ जस्स पवालस्स भग्गस्स; समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे पवाले से, जे यावन्ने तहाविहा॥१५॥ जस्स पत्तस्स भग्गस्स समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से पत्ते, जे यावन्ने तहाविहा॥१६॥ जस्स पुप्फस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से पुप्फे जे यावन्ने तहाविहा ॥१७॥ जस्स फलस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे फ़ले से उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥१८॥ जस्स बीयस्स भगस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से बीए जे यावन्ने तहाविहा।१९॥सू२०॥

प्रत्येक पत्ते में एक जीव होता है और फल में दो जीव कहे गए हैं। तात्पर्य यह है कि सिंघाडे का अनन्त जीव है, क्योंकि उसकी छाल और शाखा आदि अनेक जीवरूप हैं। केवल उसके पत्ते प्रत्येक जीव हैं और फल में दो-दो जीव होते हैं।

પાનમાં એક જીવ હોય છે અને ફળમાં બે જીવ કહેલા છે. તાત્પર્ય એ છે કે સિંઘાડામાં અનન્ત જીવ છે, કેમકે તેની છાલ અને ડાળ વિગેરે અનેક જીવ રૂપ છે. કેવળ તેના પાન પ્રત્યેક જીવ છે અને ફળમાં બે બે જીવ હોય છે

छाया-यस्य मूलस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते । अनन्त जीवं तु तन्मूलम्, यानि चान्यानि, तथाविधानि ॥१०। यस्य कन्दस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते । अनन्त जीवस्तु स कन्दः, ये चान्ये तथाविधाः ॥११॥ यस्य स्कन्धस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते । अनन्तजीवस्तु स स्कन्धः ये चान्ये तथाविधाः ॥१२॥ यस्या स्त्वचो भग्नायाः, समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवा त्वक् सा तु, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१३॥ यस्य शाखस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवस्तु स शाखः, ये चान्ये तथाविधाः ॥१४॥ यस्य प्रवालस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यन्ते । अनन्त जीवः प्रवालः सः, ये चान्ये तथाविधाः ॥१५॥ यस्य पत्रस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यन्ते । अनन्तजीवं तु तत् पत्रं, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥१६॥ यस्य पुष्पस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते । अनन्त जीवं तु तत् पुष्पं यानि चान्यानि तथाविधानि ।१७॥ यस्य फलस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते । अनन्तजीवं फलं तत्तु, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥१८। यस्य वीजस्य भग्नस्य, समो भङ्गः प्रदृश्यते । अनन्तजीवं तु तद् बीजं, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥१९॥सू०२०॥

शब्दार्थ-(जस्स) जिस, (मूलस्स) मूल के, (भग्गस्स) टूटे हुए का (समो) समान (भंगो) भंग (पदीसइ) दिखाई देता है, (अणंतजीवे) अनन्तजीव उसमें (से) वह (मूले) मूल (जे यावन्ने तहाविहा) अन्य जो भी इसी प्रकार के हैं उन्हें भी ऐसा ही समझना चाहिए।

(जस्स) जिस (कंदस्स) कंद के, शेष पूर्ववत्। (जस्स) जिस (खंधस्स) स्कंध के, शेष पूर्ववत्। (जीसे) जिस, (तयाए) छाल के, शेष पूर्ववत्। इसी प्रकार (सालस्स) शाखा के, (पवालस्स) कोंपल के, (पत्तस्स) पत्ते के, (पुप्फस्स) (पुष्प के, (फलस्स) फल के, (बीयस्स) बीज के, शेष शब्दों के अर्थ पूर्ववत् ही समझ लेना चाहिए सू.॥२०॥

શબ્દાર્થ-(जस्स) જે (मूलस्स) મૂળના (भग्गस्स) તુટેલાના (समो) સમાન (भंगो) ભંગ (पदीसइ) દેખાડે છે (अणंतजीवे) અનંત જીવ (उ) તો (से) તે (मूले) મૂલ (जे यावन्ने तहाविहा) બીજા જે આવા પ્રકારના છે તેઓને પણ આવાજ સમજવા જોઈએ. (जस्स) જે (कंदस्स) સ્કંદના શેષ પૂર્વવત્

(जीसे) જે (तयाए) છાલના શેષ પૂર્વવત્

આ રીતે (सालस्य) શાખાના (पवालस्स) કુંપળના (पत्तस्स) પાનના (पुप्फस्स) પુષ્પના (फलस्स) ફળના (वीयस्स) બીજના શેષ શબ્દોનો અર્થ પૂર્વની જેમ સમજી લેવો જોઈએ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

टीका–'जस्स मूलस्स, समोभंगो पदीसइ । अणंतजीवेउ से मूले' 'जस्स'–यस्य 'मूलस्स' मूलस्य 'भग्गस्स' भग्नस्य 'समो भंगो पदीसए' समोऽत्यन्त सदृश रूपश्चक्राकारो भङ्ग प्रदृश्यते, 'अणंतजीवे उ' अनन्तजीवंतु 'से मूले'–तन्मूलं भवति 'जे यावन्ने'–यानि चाप्यन्यानि अभग्नानि 'तहाविहा' तथाविधानि–एवं प्रकाराणि प्रस्तुतमूल भग्नसमप्रकाराणि सन्ति, तान्यपि सर्वाणि अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते॥५२॥ 'जस्स कंदस्स भग्गस्स समो भंगो पदीसइ । अणंतजीवे उ से कंदे जे यावन्ने तहाविहा ॥५३॥ यस्य कन्दस्य भग्नस्य समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवस्तु स कन्दो भवति, ये चाप्यन्ये तथाविधाः–एवं प्रकाराः सन्ति तेऽपि सर्वे अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते, ५३ 'जस्स खंधस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसइ । अणंतजीवे उ से खंधे, जे यावन्ने तहाविहा५४' यस्य स्कन्धस्य–भग्नस्य मध्यभागस्य समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवस्तु स्कन्धो भवति, ये चाप्यन्ये, तथा विधाः–एवं प्रकारकाः सन्ति, तेऽपि सर्वे अनन्त जीवत्वेन परिगण्यन्ते ॥५४॥

टीकार्थ–जिस मूल को तोडने से उसमें अत्यन्त समान, चक्र के आकार का भंग दिखाई दे, उस मूल को अनन्त जीव समझना चाहिए इसी प्रकार अन्य जो भी वनस्पतियां हैं, उन्हें भी ऐसा समझना चाहिए । अर्थात् अनन्त जीव मानना चाहिए ।

इसी प्रकार जिस कन्द को तोडने पर उसमें समान भंग दृष्टि-गोचर हो, उस कन्द को अनन्तजीव समझना चाहिए । अन्य जो भी ऐसे हों उन्हें भी अनन्त जीवों में ही गिनना चाहिए ।

जिस स्कंध को तोडने पर उसमें चक्राकार समान भंग हो, वह अनन्तजीव वाला स्कन्ध कहलाता है । अन्य जो भी ऐसे हों उन्हें भी अनन्तजीव ही गिनना चाहिए ।

ટીકાર્થ–જે મૂળને તોડવાથી તેમા અત્યન્ત સમાન ચક્રના આકારનો ભંગ દેખાઇ આવે, તે મૂળને અનન્ત જીવ સમજવા જોઇએ. એજ પ્રકારે બીજી જે કોઇ વનસ્પતિયો છે તેઓને પણ એજ રીતે સમજવી જોઇએ. અર્થાત્ અનન્ત જીવ માનવા જોઇએ.

એજ રીતે જે કન્દને તોડતાં તેમા સમાન ભંગ દૃષ્ટિ ગોચર થાય તે કન્દને અનન્ત જીવ સમજવો જોઇએ. બીજા જે કોઇ એવા હોય તેઓને પણ અનન્ત જીવમાંજ ગણવા જોઇએ.

જે સ્કન્ધને તોડવાથી તેમા ચક્રાકાર સમાન ભંગ જણાય તે અનન્ત જીવવાળો સ્કન્ધ કહેવાય છે. બીજા જે કોઇ એવા હોય તેઓને પણ અનન્ત જીવ જ ગણવા જોઇએ.

'जीसे तयाए भग्गाए समो भंगो पदीसए। अणंतजीवा तया सा उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥५५॥ यस्या स्त्वचाया भग्नायाः समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवा त्वचा सा तु भवति, ये चाप्यन्ये तथाविधाः–एवं प्रकारा भवन्ति, तेऽपि सर्वे अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते ॥५५॥ 'जस्स सालस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे य से साले, जे यावन्ने तहाविहा' ॥५६॥ यस्य शालस्य शाखारूपस्य, भग्नस्य समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवश्च स शालो भवति, ये चाप्यन्ये, तथाविधाः–एवं प्रकारा भवन्ति, तेऽपि सर्वे अनन्तजीवत्वेन परिगण्यते ॥५६॥ 'जस्स पवालस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे पवाले से, जे यावन्ने तहाविहा' ॥५७॥ यस्य प्रवालस्य–नूतन पल्लवरूपस्य भग्नस्य

जिस त्वचा (छाल) को तोडने से समान भंग दिखाई दे, वह त्वचा अनन्त जीवों वाली होती है। अन्य जो भी ऐसे हों उन्हें भी अनन्तजीव समझना चाहिए।

जिस शाल (शाखा) को तोडने से समान भंग दिखाई दे, उसे अनन्तजीव समझना चाहिए। अन्य जो भी ऐसे हों उन्हें भी अनन्त जीव गिनना चाहिए।

जिस प्रवाल (कोंपल) को तोडने से समान भंग दिखाई दे उसे अनन्तजीव समझना चाहिए। अन्य जो भी ऐसे हों उन्हें भी अनन्तजीव गिनना चाहिए।

जिस प्रवाल (कोंपल) को तोडने से समान भंग दिखाई दे उसे अनन्तजीव समझना चाहिए। अन्य जो भी ऐसे हों उन्हें भी ऐसा ही जानना चाहिए। टूटे हुए जिस पत्ते का भंग समान दिखाई दे

જે ત્વચા–છાલને તોડવાથી સમાન ભંગ દેખાય તે છાલ અનન્ત જીવો વાળી હોય છે બીજી જે કોઈ વનસ્પતિ એવી હોય તેઓને પણ અનન્ત જીવ વાળી જાણવી જોઈએ.

જે શાલ (શાખા) ને તોડવાથી સમાન ભંગ દેખાઇ આવે તેને અનન્ત જીવ સમજવાના છે. બીજા પણ જે કોઈ તેવા પ્રકારના હોય તેને પણ અનન્ત જીવ સમજવા.

જે પ્રવાલ (કુંપળ) ને તોડવાથી સમાનભંગ જણાય તેને અનન્ત જીવ સમજવા જોઇએ અને તેવા પ્રકારની જે વનસ્પતી હોય તેનો પણ અનંત જીવ વાળી સમજવી.

જે પ્રવાલ કુંપળ ને તોડવાથી સમાન ભંગ દેખાય તેને અનન્ત જીવાત્મક સમજવી જોઇએ તથા તેના જેવી બીજી જે વનસ્પતિ હોય તેના પણ તેના જેવી જ સમજવી.

समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवः प्रवालः स भवति, ये चाप्यन्ये तथाविधाः— एवं प्रकारकाः सन्ति तेऽपि सर्वे अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते॥५७॥ 'जस्स पत्तस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से पत्ते जे यावन्ने तहाविहा' ॥५८। यस्य पत्रस्य भग्नस्य समो भङ्गः प्रदृश्यन्ते, अनन्तजीवन्तु तत् पत्रं भवति, यानि चाप्यन्यानि तथाविधानि एवं प्रकाराणि सन्ति, तान्यपि सर्वाणि अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते ॥५८। 'जस्स पुप्फस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से पुप्फे, जे यावन्ने तहाविहा' ।५९। यस्य पुष्पस्य भग्नस्य समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवन्तु तत् पुष्पं भवति, यानि चाप्यन्यानि तथाविधानि एवं प्रकाराणि भवन्ति तान्यपि सर्वाणि अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते ॥५९। 'जस्स फलस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे फले से उ, जे यावन्ने तहाविहा' ॥६०॥ यस्य फलस्य भग्नस्य समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवं फलं तत्तु भवति, यानि चाप्यन्यानि तथाविधानि।६०। 'जस्स बीयस्स भग्गस्स, समो भंगो पदीसए। अणंतजीवे उ से बीए, जे यावन्ने तहाविहा' ।६१। यस्य बीजस्य भग्नस्य समो भङ्गः प्रदृश्यते, अनन्तजीवन्तु तद् बीजं भवति, यानि चाप्यन्यानि

उसे अनन्तजीव मानना चाहिए। जो भी ऐसे हों उन्हें अनन्तजीव ही जानना चाहिए।

टूटे हुए जिस पुष्प का भंग समान दिखाई दे उस पुष्प को अनन्तजीव समझना चाहिए। जो ऐसे हों उन्हें भी अनन्तजीव गिनना चाहिए।

टूटे हुए जिस फलका भंग समान दिखाई दे उस फल को अनन्त जीव समझना चाहिए। जो भी ऐसे हों उन्हें भी अनन्तजीव समझना चाहिए।

जिस बीज को तोडने से समान भंग दिखाई दे उसे अनन्तजीव (साधारण) समझना चाहिए। जो भी ऐसे हैं वे सब अनन्तजीव हैं।

ટુટેલા જે પાદડાનો ભગ સમાન દેખાઈ આવે તેને અનન્ત જીવ માનવા જોઇએ. જે કોઇ એવા હોય તેને અનન્ત જીવજ જાણવા જોઇએ.

તૂટેલા જે ફુલનો ભગ સમાન દેખાઇ આવે તે પુષ્પને અનન્ત જીવ સમજવા જોઇએ. જે એવાં હોય તેઓને પણ અનન્તજીવ ગણવા જોઇએ.

ટુટેલા જે ફળનો ભગ સમાન દેખાઈ આવે તે ફળને અનન્ત જીવ સમજવા જોઇએ. જે કોઇ એવાં હોય તેઓને પણ અનન્ત જીવ સમજવાં જોઇએ

જે બીજને તોડવાથી સમાન ભંગ દેખાઈ આવે તેને અનન્ત જીવ (સાધારણ) સમજવાં જોઇએ. જે કોઇ પણ એવા હોય, તેઓ બધા અનન્ત જીવ છે.

तथाविधानि—एवं प्रकाराणि भवन्ति, तान्यपि सर्वाणि अनन्तजीवत्वेन परिगण्यन्ते, इत्याशयः, अत्रेदं बोध्यम्—एतेषु च पूर्वोक्तेषु केचिदति प्रसिद्धाः, केचित्तु देशविशेषे प्रसिद्धाः सन्ति, ते सर्वेऽपि यथायोग्यं स्वयमूहनीयाः। ६१॥सू० २०॥

मूलम्—जस्स मूलस्स भग्गस्स, हिरो भंगो पदीसए। परित्त जीवे उ से मूले, जे यावन्ने तहाविहा ॥१०॥ जस्स कंदस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए। परित्तजीवे उ से कंदे जे यावन्ने तहाविहा ॥२॥ जस्स खंधस्स भग्गस्स हीरो भंगो पदीसए परित्तजीवे उ से खंधे, जे यावन्ने तहाविहा॥३॥ जीसे तयाए भग्गाए, हीरो भंगो पदीसए। परित्त जीवा तया सा उ, जे यावन्ना तहाविहा ॥४॥ जस्स सालस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए। परित्तजीवे उ से साले, जे यावन्ने तहाविहा॥५॥ जस्स पवालस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए। परित्तजीवे पवाले उ, जे यावन्ने तहाविहा॥६॥ जस्स पत्तस्स, भग्गस्स हीरो भंगो पदीसए। परित्तजीवे उ से पत्ते जे यावन्ने तहाविहा॥७॥ जस्स पुप्फस्स भगस्स, हीरो भंगो पदीसए। परित्तजीवे उ से पुप्फे, जे यावन्ने तहाविहा॥८॥ जस्स फलस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए। अणंतजीवे फले से उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥९॥ जस्स बीयस्स भग्गस्स, हीरो भंगो पदीसए। परित्तजीवे उ से बीए, जे यावन्ने तहाविहा॥१०॥ जस्स मूलस्स कट्ठाओ, छल्ली बहुल तरी भवे। अणंतजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा॥११॥ जस्स कंदस्स कट्ठाओ, छल्ली बहलतरीभवे। अणंतजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ॥१२॥ जस्स

पूर्वोक्त साधारणवनस्पतियों में कोई-कोई प्रसिद्ध हैं और कोई-कोई देश विशेष में प्रसिद्ध। उन सबको यथायोग्य समझ लेना चाहिए सू०॥२०॥

પૂર્વોક્ત સાધારણ વનસ્પતિયોમા કોઇ કોઇ પ્રસિદ્ધ છે અને કોઇ કોઇ દેશ વિશેષમા પ્રસિદ્ધ છે. એ બધા યથા યોગ્ય સમજી લેવાં જોઇએ. ॥ સૂ. ૨૦ ॥

खंधस्स कट्ठाओ छल्ली बहलतरी भवे। अणंतजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ॥१३॥ जीसे सालाए कट्ठाओ, छल्ली बहलतरी भवे। अणंतरजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ॥१४॥ जस्स मूलस्स कट्ठाओ, छल्ली तणुययरी भवे। परित्त जीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ॥१५॥ जस्स कंदस्स कट्ठाओ, छल्ली तणुययरी भवे, परित्तजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ॥१६॥ जस्स खंधस्स कट्ठाओ, छल्ली तणुययरी भवे। परित्त जीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहा विहा ॥१७॥ जीसे सालाए कट्ठाओ, छल्ली तणुययरी भवे। परित्त जीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा १८ ॥सू.२१॥

छाया-यस्य मूलस्य भग्नस्य हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवं तु तन्मूलम्, ये चान्ये तथाविधाः ॥१॥ यस्य कन्दस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवस्तु स कन्दः, ये चान्ये तथाविधाः ॥२॥ यस्य स्कन्धस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवस्तु स स्कन्धः ये चान्ये तथाविधाः ॥३॥ यस्याः त्वचो भग्नायाः, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवा त्वक् सा तु, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥४॥ यस्य शाखस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवस्तु स शाखः, ये चान्ये तथाविधाः ॥५॥ यस्य प्रवालस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवः प्रवालस्तु, ये चान्ये तथाविधाः ॥६॥ यस्य पत्रस्य भग्नस्य हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवं तु तत् पत्रं, यानि चान्यानि तथाविधानि॥७॥ यस्य पुष्पस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवं तु तत् पुष्पम्, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥८॥ यस्य फलस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते।

शब्दार्थ-(जस्स) जिस (मूलस्स) मूल के (भग्गस्स) टूटे हुए को (हिरो) विषमछेद (भंगे) भंगप्रदेश में (पदीसए) साफ दिखाई दे (परित्तजीवे) प्रत्येक शरीर जीव वाला (तु) तो (से) वह (मूले) मूल (जे यावन्ने तहाविहा) अन्य जो भी ऐसे हों, उन्हें भी प्रत्येक शरीर समझना चाहिए ॥६३॥

શબ્દાર્થ-(जस्स) જે (मूलस्स) મૂળના (भग्गस्स) તુટેલાના (हिरो) વિષય છેદ (भंगे) ભગ પ્રદેશમા (पदीसए) સાફ દેખાઇ આવે (पत्तेयजीवे) પ્રત્યેક શરીર જીવ વાળા (तु) તો (से) તે (मूले) મૂળ (जे यावन्ने तहाविहा) બીજા જે કોઇ એવા હોય, તેઓને પણ પ્રત્યેક શરીર સમજવા જોઇએ ॥ ૬૩ ॥

परीतजीवं फलं तत्तु, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥९॥ यस्य वीजस्य भग्नस्य, हीरो भङ्गे प्रदृश्यते। परीतजीवं तु तद् वीजम्, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥१०॥ यस्य मूलस्य काष्ठात्, त्वक् वहुलतरा भवेत्। अनन्तजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्यास्तथाविधाः ॥११॥ यस्य कन्दस्य काष्ठात् त्वक् वहुलतरा भवेत्। अनन्तजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१२॥ यस्य स्कन्धस्य काष्ठात्, त्वक् वहुलतरा भवेत्। अनन्तजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१३॥ यस्याः शाखायाः काष्ठात्, त्वक् वहुलतरा भवेत्। अनन्तजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तविधाः॥१४॥ यस्य मूलस्य काष्ठात्, त्वक् तनुकतरा भवेत्। परीत-

आगे की गाथा संख्या ७१ तक का अर्थ पूर्ववत् ही है, अतएव पृथक्-पृथक् नहीं लिखा जाता।

(जस्स) जिस (मूलस्स) मूल के (कट्ठाओ) मध्यवर्त्ती सारभाग से (छल्ली) छाल (बहलतरी) अधिक मोटी (भवे) होती है (अणंतजीवा) अनन्त जीवों वाली (तु) तो (सा) वह (छल्ली) छाल (जे यावन्ने तहाविहा) अन्य जो भी छाल ऐसी हो, उसे भी उसी प्रकार अर्थात् अनन्त जीव समझना चाहिए ॥७२॥

गाथांक ७३ से ७५ तक का अर्थ पूर्ववत्।

(जस्स) जिस (मूलस्स) मूल के (कट्ठाओ) मध्यवर्त्तीसार भाग से (छल्ली) छाल (तणुययरी) अधिक पतली (भवे) हो (परित्तजीवा) प्रत्येकजीव वाली (उ) तो (सा) वह छल्ली) छाल (जे यावन्ने तहा-विहा) अन्ये जो ऐसी हो उसे भी प्रत्येक शरीर जानना चाहिए ॥७६॥

આગળની ગાથા સખ્યા ७१ સુધીના શબ્દાર્થ પૂર્વવત્જ છે. તેથી ભિન્ન ભિન્ન નથી લખેલ-

(जस्स) જે (मूलस्स) મૂળના (कट्ठाओ) મધ્યવર્તી સાર ભાગથી (छल्ली) છાલ (वहलतरी) અધિક મોટી (भवे) હોય છે.

(अणंत जीवा) અનન્ત જીવો વાળી (तु) તો (छल्ली) છાલ (यावन्ने तहा विहा) અન્ય જે કોઈ છાલ એવી હોય તેઓને પણ તેજ પ્રકારના અર્થાત્ અનન્ત જીવ સમજવા જોઈએ ॥ ૭૨ ॥

ગથાંક ૭૩ થી ૭૫ સુધીના અર્થ પૂર્વવત છે.

(जस्स) જે (मूलस्स) મૂળના (कट्ठाओ) મધ્યવર્તી સાર ભાગથી (छल्ली) છાલ (तणुययरी) અધિક પાતળી (भवे) હોય (परित्तजीवा) પ્રત્યેક જીવ વાળી (उ) તો (सा) તે (छल्ली) છાલ (जो यावन्ने तहा विहा) અન્ય જે એવી હોય તેને પણ પ્રત્યેક શરીર જાણવી જોઈએ. ॥ ૭૬ ॥

जीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१५॥ यस्य कन्दस्य काष्ठात् त्वक् तनुकतरा भवेत्। परीतजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१६॥ यस्य स्कन्धस्य काष्ठात्, त्वक् तनुकतरा भवेत्। परीतजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१७॥ यस्याः शाखायाः काष्ठात्, त्वक् तनुकतरा भवेत्। परीतजीवा तु सा त्वक्, याश्चान्या स्तथाविधाः ॥१८ सू० २१॥

टीका-अथ साधारण शरीर बादरवनस्पतिकायिकानेव प्रकारान्तरेण मूलादिभेदेन नवगाथाभिः प्ररूपयितुमाह-'जस्स मूलस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए। परीत्त जीवे उ से मूले, जे यावन्ने तहाविहा' ६२। 'जस्स'-यस्य 'मूलस्स'-मूलस्य 'भग्गस्स'-भग्नस्य सतः 'भंगे'-भङ्गप्रदेशे 'हीरो'-विषमच्छेदम् उदन्तुरं वा 'पदीसए'-प्रदृश्यते-प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते, 'से मूले' तन्मूलम् 'परित्तजीवे उ' परीतजीवन्तु-प्रत्येकशरीरजीवात्मकं ज्ञातव्यम्, 'जे यावन्ने तहाविहा' यान्यपि चान्यानि भग्नानि, तथाविधानि-तथा प्रकाराणि-प्रकृत सहीरभग्नमूल सदृशानि मूलानि भवन्ति तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि विज्ञेयानि। 'जस्स कंदस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए। परीतजीवे उ से कंदे जे

गाथांक ७७ से ७९ तक का शब्दार्थ पूर्ववत्।

टीकार्थ-अब साधारणशरीर बादरवनस्पतिकायिक जीवों का, दूसरी तरह, मूलादि भेद करके नौ गाथाओं से निरूपण करते हैं—

जिस मूल कोभांगने (तोडने) से उसके भंगप्रदेश में हीर दिखाई दे, अर्थात् उसके टुकडे समान न टूटें-विषय हों, दंतीले-से स्पष्ट-मालूम पडें, उस मूल को प्रत्येक जीव रूप समझना चाहिए। अन्य जो ऐसे ही हों उन्हें भी प्रत्येकजीव समझना चाहिए।

जिस कन्द को भांगने से उसके भंगप्रदेश में हीर दिखाई दे, अर्थात् उसके टुकडे समरूप न हों, विषम हों, दंतीले हों, उसे प्रत्येक

ગાથાંક ૭૭ થી ૭૯ સુધી શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ છે.

ટીકાર્થ-હવે સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવોના એજ રીતે મૂલાદિ ભેદ કરીને નવ ગાથાઓમા નિરૂપણ કરતાં કહે છે

જે મૂળને ભાંગવાથી તેના ભાગેલા ભાગમા હીર દેખાઈ આવે અર્થાત્ તેના કકડા સમાન ન તુટે, નાના મોટા થાય (દાતીયાપડે) એ મૂળને પ્રત્યેક જીવ રૂપ સમજવા જોઇએ. બીજા જે એવા જ હોય તેઓને પણ પ્રત્યેક જીવ સમજવા જોઇએ

જે કંદને ભાગવાથી તેના ભાંગેલા ભાગમાં હીર દેખાય અર્થાત્ એના ટુકડા સમાન રૂપ ન થાય, વિષમ હોય, દાંતીઆ પડેલા હોય, તેને પ્રત્યેક જીવ

यावन्ने तहाविहा' ॥६३॥ 'जस्स'–यस्य 'कंदस्स'–कन्दस्य 'भग्गस्स'–भग्नस्य सतः 'हीरो'–विषमच्छेदः, उदन्तुरो वा 'भंगे' भङ्गप्रदेशे, 'पदीसए' प्रदृश्यते–प्रकर्षेण विस्पष्टतया लक्ष्यते, 'से कंदे'-स कन्दः, 'परित्तजीवे उ'–परीतजीवस्तु प्रत्येकशरीरजीवात्मको ज्ञातव्यः, 'जे यावन्ने तहाविहा' येऽपि चान्ये भग्नाः तथाविधाः–तथाप्रकाराः अधिकृतसहीरभग्नकन्दसदृशाः कन्दा भवन्ति तेऽपि प्रत्येकशरीरजीवात्मका मन्तव्या इत्याशयः। 'जस्स खंधस्स भग्गस्स हीरो भंगे पदीसए। परित्तजीवे उ से खंधे, जे यावन्ने तहाविहा ॥६४॥' 'जस्स'–यस्य 'खंधस्स'–स्कन्धस्य 'भग्गस्स'–भग्नस्य सतः, 'भंगे'–भङ्गप्रदेशे 'हीरो'–विषमच्छेदः, उदन्तुरो वा 'पदीसए'–प्रदृश्यते–प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते, 'से खंधे' स स्कन्धः 'परित्तजीवेउ'–परीतजीवस्तुप्रत्येकशरीरजीवस्तु प्रत्येकजीवात्मको मन्तव्यः, 'जे यावन्ने तहाविहा'–येऽपि चान्ये भग्नाः, तथाविधाः–तथाप्रकाराः–अधिकृतसहीरभग्नस्कन्धसदृशाः स्कन्धा भवन्ति तेऽपि प्रत्येक शरीर जीवात्मका ज्ञातव्याः, 'जीसे तयाए भग्गाए हीरो भंगे पदीसए। परित्त जीवा तया सा उ, जे यावन्ने तहाविहा ॥६५॥' 'जीसे' यस्याः 'तमाया' त्वचायाः 'भग्गाए' भग्नायाः सत्याः 'भंगे' भङ्गप्रदेशे 'हीरो'–विषमच्छेदा,

जीव समझना चाहिए। अन्य जो इसी प्रकार के हों, उन्हें भी प्रत्येक जीव ही जानना चाहिए।

जिस स्कंध के टूटने पर हीर अर्थात् विषम छेद दिखाई दें उस स्कंध को भी प्रत्येक जीव समझना चाहिए। इसके अतिरिक्त अन्य जो भी ऐसे दिखाई दें उन्हें भी प्रत्येक जीव ही समझना चाहिए।

जिस त्वचा के तोडने पर भंगप्रदेश में हीर अर्थात् विषम छेद दिखाई दे उस त्वचा (छाल) को प्रत्येक जीव समझना चाहिए। अन्य जो भी त्वचा इसी प्रकार की हो उसे भी प्रत्येक जीव ही जानना चाहिए।

जिस शाखा या टहनी को तोडने पर टूटने की जगह हीर अर्थात् विषम छेद दिखाई दें उस शाखा या टहनी को प्रत्येक जीव समझना

સમજવા જોઇએ. બીજા જે આવા પ્રકારના હોય, તેઓને પણ પ્રત્યેક જીવ સમજવા જોઇએ.

જે છાલને તોડવાથી ભંગ પ્રદેશમા હીર અર્થાત્ વિષમ છેદ દેખાઈ આવે તે ત્વચા (છાલ) ને પ્રત્યેક જીવ સમજવી જોઇએ બીજી જે કોઇ પણ ત્વચા આવી જાતની હોય તેને પણ પ્રત્યેક જીવજ જાણુવી જોઇએ.

જે શાખા કે ડાળીને તોડવાથી તુટવાની જગ્યાએ હીર અર્થાત્ વિષમ છેદ દેખાઈ આવે તે શાખા કે ડાળીને પ્રત્યેક જીવ સમજવી જોઇએ બીજી

उदन्तुरा वा 'पदीसए' प्रदृश्यते-प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते, 'परीत्तजीवा'-परीतजीवा-प्रत्येकशरीरजीवात्मिका 'तया' त्वचा 'सा उ'-सा तु ज्ञातव्या, 'जे यावन्ने तहाविहा' या अपि चान्या भग्नाः, तथाविधाः-तथाप्रकाराः-अधिकृत सहीरभग्नत्वचासदृश्यस्त्वचा भवन्ति ता अपि प्रत्येकशरीरजीवात्मिका मन्तव्याः, 'जस्स सालस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए। परीत्तजीवे उ से साले, जे यावन्ने तहाविहा ॥६६' 'जस्स'-यस्य, सालस्स'-लघुशाखारूपस्य शाखस्य 'भग्गस्स' भग्नस्य सतः 'भंगे' भङ्गप्रदेशे 'हीरो' विषमच्छेदः, उदन्तुरो वा 'पदीसए' प्रदृश्यते-प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते 'से साले' स शाखः 'परित्तजीवे उ'-प्रत्येकशरीरजीवात्मको ज्ञातव्यः, 'जे यावन्ने तहाविहा' येऽपि चान्ये भग्नाः, तथाविधाः-तथाप्रकाराः, अधिकृत सहीरभग्नशाख सदृशाः शाखाः भवन्ति तेऽपि प्रत्येकशरीरजीवात्मका मन्तव्याः, 'जस्स पवालस्स, हीरो भंगे पदीसए। परीत्त जीवे पवाले उ' जे यावन्ने तहाविहा ॥६७' 'जस्स'-यस्य 'पवालस्स' प्रवालस्य नूतनपल्लवस्य 'भग्गस्स'-भग्नस्य सतः 'भंगे' भङ्गप्रदेशे 'हीरो'-विषमच्छेदः, उदन्तुरो वा 'पदीसए' प्रदृश्यते-प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते 'पवाले उ' स प्रवालस्तु नूतनपल्लवः, 'परीतजीवः प्रत्येक

चाहिये। अन्य जो भी शाखा इसी प्रकार की हो, उसे भी प्रत्येक शरीर ही समझना चाहिए।

जिस प्रवाल (कोंपल) को तोडने पर टूटीं हुई जगह पर हीर दिखाई दे उसे प्रत्येक जीव समझना चाहिए और अन्य जो कोंपले ऐसी ही हों उन्हें भी प्रत्येक शरीर ही समझना चाहिए।

जिस पत्ते के टूटने पर टूटे हुए प्रदेश में हीर अर्थात् विषम छेद दिखाई दे अर्थात् वह समभाग में न टूटे, उसे प्रत्येक जीव समझना चाहिए। अन्य पत्ते भी जो इसी प्रकार के हों उन्हें भी प्रत्येक शरीर ही समझना चाहिए।

જે કોઈ ડાળો આવી જાતની હોય, તેઓને પણ પ્રત્યેક શરીર જ સમજવાની છે.

જે પ્રવાલ-કુંપળને તોડવાથી તુટેલી જગ્યાએ હીર દેખાઈ આવે તેને પ્રત્યેક જીવ સમજવા જોઈએ અને બીજી જે કોઈ કુંપળ આવીજ જાતના હોય તેઓને પણ પ્રત્યેક શરીરજ સમજવી જોઈએ.

જે પાદડાંના તુટવાથી તુટેલા પ્રદેશમા હીર અર્થાત્ વિષમ છેદ દેખાય અર્થાત્ એ સમાન ભાગે ન તુટે તેને પ્રત્યેક જીવ સમજવા જોઈએ બીજા પાન પણ જેઓ આવા પ્રકારના હોય તેઓને પણ પ્રત્યેક શરીર જ સમજવાના છે.

शरीरजीवात्मको ज्ञातव्यः, 'जे यावन्ने तहाविहा' येऽपि चान्ये भग्नाः, तथाविधाः-तथाप्रकाराः अधिकृतसहीरभग्नप्रवालसदृशाः प्रवाला भवन्ति तेऽपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकाः मन्तव्या इत्याशयः ।। 'जस्स पत्तस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए। परित्तजीवे उ से पत्ते, जे यावन्ने तहाविहा ॥६८॥' 'जस्स' यस्य 'पत्तस्स' पत्रस्य 'भग्गस्स' भग्नस्य सतः 'भंगे' भङ्गप्रदेशे 'हीरो'-विषमच्छेदम्, उदन्तुरं वा 'पदीसए' प्रदृश्यते प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते 'से पत्ते' तत् पत्रम् 'परित्तजीवे उ' परीतजीवन्तु-प्रत्येकशरीरजीवात्मकं ज्ञातव्यम्, 'जे यावन्ने तहाविहा'-यान्यपि चान्यानि भग्नानि, तथाविधानि-तथाप्रकाराणि अधिकृतसहीरभग्नपत्रसदृशानि पत्राणि भवन्ति तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि मन्तव्यानि, 'जस्स पुप्फस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए। परित्तजीवे उ से पुप्फे, जे यावन्ने तहाविहा ॥६९॥ 'जस्स'-यस्य 'पुप्फस्स'-पुष्पस्य 'भग्गस्स' भग्नस्य सतः 'भंगे'-भङ्गप्रदेशे 'हीरो'-विषमच्छेदम्, उदन्तुरं वा, 'पदीसए' प्रदृश्यते-प्रकर्षेण स्पष्टतया लक्ष्यते 'से पुप्फे' तत् पुष्पम् 'परित्त जीवे उ'-परीतजीवन्तु-प्रत्येकशरीरजीवात्मकं ज्ञातव्यम्, 'जे यावन्ने तहाविहा' यान्यपि चान्यानि भग्नानि, तथाविधानि-तथा प्रकाराणि-अधिकृतसहीर भग्नपुष्पसदृशानि पुष्पाणि भवन्ति तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि मन्तव्यानि, 'जस्स फलस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए। परित्तजीवे फले से उ' जे यावन्ने तहाविहा' ॥७०॥ 'जस्स' यस्य 'फलस्स'-फलस्य 'भग्गस्स' भग्नस्य सतः, भंगे' भङ्गप्रदेशे 'हीरो'-विषमच्छेदम्, उदन्तुरं वा 'पदीसए' प्रदृश्यते-प्रकर्षेण विस्पष्टरूपतया लक्ष्यते 'फले से उ' फलं तत्तु 'परित्तजीवे' परीत जीवं-प्रत्येकशरीरजीवात्मकं विज्ञातव्यम्, 'जे यावन्ने तहाविहा' यान्यपि

जिस पुष्प के टूटने पर टूटे हुए प्रदेश में हीर अर्थात् विषम छेद दृष्टि गोचर हो अर्थात् जो समभाग में न टूटे, उसे प्रत्येक जीव समझना चाहिए। अन्य जो भी पत्ते इस प्रकार के हों उन्हें भी प्रत्येकशरीर ही समझना चाहिए।

जिस फल को तोडने से टूटे हुए प्रदेश में हीर अर्थात् विषम छेद दिखाई दे अर्थात् जो समभाग में न टूटे, उसे प्रत्येक जीव समझना

જે પુષ્પના તુટવાથી તુટેલા ભાગમા હીર અર્થાત્ વિષમ છેદ જણાઇ આવે અર્થાત્ જે સમભાગમા ન તુટે તેને પ્રત્યેક જીવ સમજવા જોઇએ બીજા જે કોઇ પુષ્પ આવી જાતના હોય તેઓને પણ પ્રત્યેક શરીરજ સમજવા જોઇએ

જે ફળને તોડવાથી તુટેલા પ્રદેશમાં હીર અર્થાત્ વિષમ છેદ દેખાઈ આવે અર્થાત્ જે સમાન ભાગે ન તુટે, તેને પ્રત્યેક જીવરૂપે સમજવા જોઇએ

चान्यपि भग्नानि; तथाविधानि—तथाप्रकाराणि अधिकृतसहीरभग्नफलसदृशानि फलानि भवन्ति तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि मन्तव्यानि, 'जस्स वीयस्स भग्गस्स, हीरो भंगे पदीसए' परित्तजीवे उ से वीए, जे यावन्ने तहाविहा ॥७१॥' 'जस्स'—यस्य 'वीयस्स'—बीजस्य 'भग्गस्स'-भग्नस्य सतः, 'भंगे' भङ्गप्रदेशे 'हीरो' विषमच्छेदम्, उदन्तुरं वा 'पदीसए'—प्रदृश्यते—प्रकर्षेण स्पष्टरूपतया लक्ष्यते 'से बीए' तद् बीजम् 'परित्तजीवे उ'—परीतजीवन्तु—प्रत्येक जीवात्मकं ज्ञातव्यम्, 'जे यावन्ने तहाविहा' यान्यपि चान्यानि भग्नानि, तथाविधानि—तथाप्रकाराणि अधिकृतसहीरभग्नबीजसदृशानि बीजानि भवन्ति तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि अवसेयानि ।

अथ मूलादिगतानां वल्कलरूपाणामनन्तजीवत्वपरिज्ञानार्थं गाथा चतुष्टयेन लक्षणानि प्ररूपयितुमाह—'जस्स मूलस्स कट्ठाओ, छल्ली बहुलतरी भवे। अणंत जीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ने तहाविहा' ॥७२॥ 'जस्स' यस्य 'मूलस्स'—मूलस्य, 'कट्ठाओ' काष्ठात्—मध्यवर्तिसारात्, 'छल्ली'—वल्कलरूपा—छाल पदवाच्या 'बहुलतरी' बहुलतरा 'भवे' भवति, 'सा छल्ली'—सा मूलवल्कलरूपा-

---

चाहिए। अन्य फल जो इसी प्रकार के हों उन्हें भी प्रत्येक जीव ही समझना चाहिए।

जिस बीज को तोडने पर टूटे हुए प्रदेश में हीर दिखाई दे अर्थात् विषम छेद दीख पडे, जो समभाग में न टूटे, उसे प्रत्येक जीव समझना चाहिए। अन्य बीज भी जो इसी तरह के हों उन्हें भी प्रत्येक जीव ही जानना चाहिए।

अब मूल आदि की जो छाल अनन्त जीव होती है, उस की पहचान कराने के लिए चार गाथाएँ कहते हैं।

जिस मूल के काष्ठ अर्थात् मध्यवर्त्ती सार भाग की अपेक्षा छाल अधिक मोटी हो, उस छाल को अनन्त जीव समझना चाहिए। और

બીજા ફળ જે આવા પ્રકારના હોય તેઓને પણ પ્રત્યેક જીવજ સમજવાના છે.

જે બીજને તોડવાથી તૂટેલા પ્રદેશમા હીર દેખાય અર્થાત્ વિષમછેદ દેખાઇ આવે એટલે કે જે સમાન ભાગે ન તૂટે તેને પ્રત્યેક જીવ સમજવા જોઇએ બીજા બીજ કે જે આવા પ્રકારના હોય તેઓને પણ પ્રત્યેક જીવજ જાણવાના છે.

હવે મૂળ વિગેરેની જે છાલમાં અનન્ત જીવ હોય છે તેનો પરિચય કરવાને માટે ચાર ગાથાઓ કહે છે—

જે મૂળનુ કાષ્ઠ અર્થાત મધ્યવર્તી સાર ભાગની અપેક્ષાએ છાલ અધિક મોટી હોય તે છાલને અનન્ત જીવ સમજવી જોઇએ. અને આ જે છાલ અનન્ત

त्वक् 'अणंतजीवा उ'-अनन्तजीवा तु अनन्ताः जीवा यस्यां सा तथाविधा ज्ञातव्या, 'जे यावन्ने तहाविहा' या अपि चान्या अधिकृतया अनन्तजीवात्मकत्वेन निश्चितया मूलछल्ल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि तथाविधा-तथाप्रकारा अनन्तजीवात्मिका अवसेया, 'जस्स कंदस्स कट्ठाओ, छल्ली बहलतरी भवे अणंतजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ने तहाविहा' ॥७३॥ 'जस्स' यस्य 'कंदस्स' कन्दस्य 'कट्ठाओ'-काष्ठात्-मध्यवर्तिसारात् छल्ली'-वल्कलरूपा त्वक् 'बहुलतरी भवे'-बहुलतरा-अधिकतरा भवेत् 'सा छल्ली' सा कन्द वल्कलरूपा त्वक् 'अणंतजीवा उ'-अनन्तजीवा तु ज्ञातव्या, 'जे यावन्ने तहाविहा'-याऽपि चान्या प्रस्तुतया अनन्तजीवत्वेन निश्चितया कन्दछल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि तथाविधा-अनन्तजीवात्मिका ज्ञातव्या, 'जस्स खंधस्स कट्ठाओ, छल्ली बहलतरी भवे । अणंत जीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ॥७४॥ 'जस्स'-यस्य 'खंधस्स'-स्कन्धस्य 'कट्ठाओ' काष्ठात्-मध्यवर्तिसारात् 'छल्ली' वल्कलरूपा त्वक् 'बहलतरी भवे'-बहुलतरा भवेत्, 'सा छल्ली'-सा वल्कलरूपा स्कन्ध त्वक्, 'अणंतजीवाउ'-अनन्तजीवा तु ज्ञातव्या, 'जे यावन्ना तहाविहा'-या अपि चान्या अधिकृतया अनन्तजीवत्वेन निश्चितया स्कन्धच्छल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि तथाविधा-अनन्तजीवात्मिका ज्ञातव्या, 'जीसे सालाए कट्ठाओ छल्ली बहुलतरी भवे । अणंतजीवाउ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा' ॥७५॥ 'जीसे' यस्याः, 'सालाए'-शाखायाः, 'कट्ठाओ'-काष्ठात्-मध्यवर्तिसारात्

यह जो छाल अनन्त जीव रूप से निश्चित है, इसी के समान जो भी अन्य छाल हो, उसे भी अनन्त जीव समझना चाहिए ।

जिस कन्द के काष्ठ अर्थात् मध्यवर्त्ती सारभाग की अपेक्षा छाल अधिक मोटी हो, उस छाल को अनन्त जीव समझना चाहिए । अन्य जो भी छाल इस छाल के समान हो उसे भी अनन्त जीव जानना चाहिए ।

जिस स्कंध के काष्ठ अर्थात् अन्दर के सारभाग की अपेक्षा छाल अधिक मोटी हो, उस छाल को अनन्त जीव समझना चाहिए । अन्य

જીવ રૂપે નિશ્ચિત છે. તેના સરખી જે બીજી છાલ હોય તેને પણ અનન્ત જીવ સમજવી જોઇએ.

જે કંદના કાષ્ઠ અર્થાત્ મધ્યવર્તી સાર ભાગની અપેક્ષાએ છાલ અધિક મોટી હોય તે છાલને અનન્ત જીવ સમજવી જોઇએ. બીજી જે કોઇ છાલ આ છાલની જેમજ હોય તેને પણ અનન્ત જીવ સમજવી જોઇએ.

જે સ્કંધનું કાષ્ઠ અર્થાત્ અન્દરના સાર ભાગની અપેક્ષાએ છાલ અધિક મોટી હોય છે તે છાલને અનન્ત જીવ સમજવી જોઇએ. અન્ય જે છાલ આવી

'छल्ली'—वल्कलरूपात्वक्, 'बहलतरी'—बहुलतरा 'भवेत्', 'सा छल्ली'—वल्कलरूपा शाखा त्वक् 'अणंतजीवाउ'—अनन्तजीवा तु ज्ञातव्या, 'जे यावन्ना तहाविहा' —याऽपि चान्या अधिकृतया अनन्तजीवत्वेन निश्चितया शाखा छल्ल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि तथाविधा—तथाप्रकारा—अनन्तजीवात्मिका ज्ञातव्या,

अथ तासामेव छल्लीनां प्रत्येकजीवत्व परिज्ञानार्थं गाथा चतुष्टयेन लक्षणानि प्ररूपयितुमाह—'जस्स मूलस्स कट्ठाओ, छल्ली तणुयतरी भवे। परित्तजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा ७६॥' 'जस्स'—यस्य 'मूलस्स' मूलस्य 'कट्ठाओ' काष्ठात्—अन्तर्वर्त्तिसारभागात्, 'छल्ली' वल्कलरूपा त्वक् 'तणुयतरी' तनुतरा—कृशतरा, 'भवे'—भवेत्, 'सा छल्ली'—सा वल्कलरूपा मूलत्वक् 'परित्तजीवा उ' परीतजीवा तु—प्रत्येकशरीरजीवात्मिका ज्ञातव्या, 'जे यावन्ना तहाविहा'—याऽपि चान्या अधिकृतया प्रत्येकशरीरजीवात्मकत्वेन निश्चितया मूलछल्ल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि छल्ली तथाविधा—प्रत्येकशरीरजीवात्मिका अवसेया, 'जस्स कंदस्स कट्ठाओ, छल्ली तणुयतरी भवे। परित्तजीवा उ सा छल्ली' जे यावन्ना तहाविहा ॥७७॥ 'जस्स' यस्य 'कंदस्स' कन्दस्य 'कट्ठाओ'—काष्ठात् अन्तर्वर्तिसारभागात् 'छल्ली' वल्कलरूपा त्वक् 'तणुयतरी'—तनुतरा—कृशतरा 'भवे' भवेत्, 'सा

जो भी छाल इसी प्रकार की हो उसे भी अनन्त जीव ही जानना चाहिए।

जिस शाखा के काष्ठ अर्थात् अन्दर के सारभाग की अपेक्षा छाल अधिक मोटी हो, उस छाल को अनन्त जीव समझना चाहिए। अन्य जो छाल इसी प्रकार की हो, उसे भी अनन्तजीव जानना चाहिए।

जिन मूल कन्द आदि की छाल प्रत्येक जीव होती है, उसकी पहचान बतलाते हैं।

जिस मूल के काष्ठ से अर्थात् अन्दर के सारभाग की अपेक्षा से उसकी छाल अधिक पतली हो, वह छाल प्रत्येक शरीर जीव वाली होती है। इसी प्रकार की जो अन्य छाल हो उसे भी प्रत्येक शरीर जीव वाली ही जानना चाहिए।

જાતની હોય તેને પણ અનન્ત જીવ સમજવી જોઇએ.

જે શાખાનુ કાષ્ટ અર્થાત્ અંદરના સારભાગ કરતાં છાલ વધારે જાડી હોય તે છાલને અનંત જીવાત્મક સમજવી જોઇએ

જે મૂલ કન્દ વિગેરેની છાલ પ્રત્યેક જીવ હોય છે તેની ઓળખ બતાવે છે

જે મૂળના કાષ્ટથી અર્થાત્ અન્દરના સાર ભાગની અપેક્ષાએ તેની છાલ વધારે પાતળી હોય તે છાલ પ્રત્યેક શરીર જીવ વાળી હોય છે. તેવી જાતની જે બીજી છાલ હોય તેને પણ પ્રત્યેક શરીર જીવ વાળી જ જાણવી જોઇએ.

छल्ली'-वल्कलरूपा कन्दत्वक् 'परित्तजीवाउ'-परीतजीवा तु प्रत्येकशरीरजीवात्मिका भवति 'जे यावन्ना तहाविहा'-याऽपि चान्या अधिकतया प्रत्येकशरीरजीवात्मकत्वेन निश्चितया छल्ल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि तथाविधा-तथाप्रकारा प्रत्येकशरीरजीवात्मिका अवसेया, 'जस्स खंधस्स कट्ठाओ' छल्ली तणुययरी भवे। परित्तजीवाउ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा' ॥७८॥ 'जस्स'-यस्य 'खंधस्स'-स्कन्धस्य 'कट्ठाओ'-काष्ठात्-मध्यसारात् 'छल्ली'-वल्कलरूपा त्वक् 'तणुययरी' तनुतरा 'भवे' भवेत्, सा छल्ली'-वल्कलरूपा स्कन्धत्वक् 'परित्त जीवाउ'-परीतजीवा तु-प्रत्येक शरीर जीवात्मिका ज्ञातव्या, 'जे यावन्ना तहाविहा' याऽपि चान्या अधिकृतया प्रत्येकशरीरजीवात्मकत्वेन निश्चितया स्कन्धच्छल्ल्या समानरूपा छल्ली भवति सा तथाविधा-प्रत्येकशरीरजीवात्मिका अवगन्तव्या, 'जीसे सालाए कट्ठाओ, छल्ली तणुययरी भवे। परित्तजीवा उ सा छल्ली, जे यावन्ना तहाविहा' 'जीसे'-यस्याः 'सालाए'-शाखायाः 'कट्ठाओ'-काष्ठात्-अन्तर्वर्तिसारभागात्, 'छल्ली-वल्कलरूपा त्वक् 'तणुययरी'-तनुतरा-कृशतरा 'भवे' भवेत् 'सा छल्ली'-वल्करूपा शाखा त्वक् 'परित्तजीवा उ' परीत्तजीवा तु प्रत्येकशरीरजीवात्मिका ज्ञातव्या 'जे यावन्ना तहाविहा' याऽपि चान्या अधिकृतया प्रत्येकशरीरजीवात्मकत्वेन निश्चिततया शाखा छल्ल्या समानरूपा छल्ली भवति साऽपि, तथाविधा-प्रत्येकशरीरजीवात्मिका अवगन्तव्या इत्याशयः ॥सू० २१॥

जिस कन्द के काष्ठ अर्थात् अन्दर के सारभाग की अपेक्षा छाल अधिक पतली हो, उसे प्रत्येकजीव समझना चाहिए। अन्य जो भी छाल ऐसी हो उसे भी प्रत्येक जीव समझना चाहिए।

जिस स्कंध के काष्ठ अर्थात् अन्दर के सारभाग की अपेक्षा उसकी-छाल अधिक पतली हो उस छाल को प्रत्येकजीव समझना चाहिए। जो अन्य छाल इसी प्रकार की हो, उसे भी प्रत्येकजीव ही मानना चाहिए। जिस शाखा के काष्ट अर्थात् अन्दर के सारभाग की अपेक्षा उसकी

જે કંદનું કાષ્ઠ અર્થાત્ અન્દરના સાર ભાગની અપેક્ષાએ છાલ અધિક પાતળી હોય, તેને પ્રત્યેક જીવ સમજવી જોઇએ. બીજી જે કોઈ છાલ એવી હોય તેને પણ પ્રત્યેક જીવ સમજવાની છે.

જે સ્કન્ધનું કાષ્ઠ અર્થાત્ અન્દરના સારભાગની અપેક્ષાએ તેની છાલ અધિક પાતળી હોય, તે છાલને પ્રત્યેક જીવ સમજવી જોઇએ, જે બીજી છાલ આવા પ્રકારની હોય, તેને પણ પ્રત્યેક જીવજ માનવી જોઇએ.

જે શાખાનુ કષ્ઠ, અર્થાત્ અન્દરના સાર ભાગની અપેક્ષાએ તેની છાલ અધિક પાતળી હોય, તે છાલને પ્રત્યેક જીવ સમવજવી જોઇએ બીજી જે કોઇ

मूलम्--चक्कागं भज्जमाणस्स, गंठी चुन्नघणो भवे। पुढवि सरिसेण भेएण, अणंतजीवं वियाणाहि ॥१॥ गूढसिरागं पत्तं, सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं। जंपि य पणट्ठसंधिं, अणंतजीवं वियाणाहि ॥२॥ पुप्फा जलथलया, य विंटवद्धा य नालवद्धा य। संखिज्जमसंखिज्जा, बोद्धव्वाऽणंतजीवा य ॥३॥ जे केइ नालिया वद्धा, पुप्फा संखिज्जजीवया भणिया। निहुया अणंतजीवा, जे यावन्ने तहाविहा ॥४॥ पउमुप्पलिणीकंदे, अंतरकंदे तहेव झिल्ली य। एए अणंतजीवा, एगो जीवो विसमुणाले ॥५॥ पलंडुलसुणकंदे य, कंदली य कुसुंवए। एए परित्तजीवा, जे यावन्ने तहाविहा ॥६॥ पउमुप्पलनलिणाणं, सुभगसोगंधियाण य। अरविंद कुंकुणाणं, सयपत्तसहस्सपत्ताणं ॥७॥ विंटं बाहिर पत्ता य, कन्निया चेव एगजीवस्स। अब्भिंतरगा पत्ता, पत्तेयं केसरा मिंजा ॥८॥ वेणुनल इक्खुवाडि य, समासइक्खू य इक्कडे रंडे। करकरसुंठि विहंगू, तणाण तह पव्वगाणं च ॥९॥ अच्छि पव्वं बलिमोडओ य एगस्स होंति जीवस्स। पत्तेयं पत्ताइं, पुप्फाइं अणेगजीवाइं॥१०॥ पूसफलं कालिंगं, तुंवं तउसेय एलवालुकं। घोसडय पंडोलं, तिंदुयं चेव तेंदूसं ॥११॥ बिंटसमं सकडाहं, एयाइं हवंति एगजीवस्स। पत्तेयं पत्ताइं, सकेसरं केसरं मिंजा ॥१२॥ सप्फाए सज्झाए, उव्वेहलिया य कुहणकं दुक्के। एए अणंतजीवा, कंदुक्के होइ भयणाउ ॥१३॥सू०२२॥

छाया--चक्रकं भज्यमानस्य, ग्रन्थिश्चूर्णघना भवेत्। पृथिवीसदृशेन भेदेन,

---

छाल अधिक पतली हो, उस को प्रत्येकजीव समझना चाहिए। अन्य जो भी छाल इसी प्रकार की हो, उसे भी प्रत्येकजीव जानना चाहिए ॥२१॥

शब्दार्थ--(चक्कागं) चक्र के आकार का (भज्जमाणस्स) तोडा

છાલ એવી જાતની હોય, તેને પણ પ્રત્યેક જીવ સમજવી જોઈએ. ॥ સૂ. ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ-(चक्कांग) ચક્રના આકારના (भज्जमाणस्स) ભાંગવામાં આવતા (गंठी) ગાંઠ (चुन्नघणो) રજ ભરેલ (भवे) હોય (पुढवी सरीसेणं) પૃથ્વીના સામાન

अनन्तजीवं विजानीहि ॥१॥ गूढशिराकं पत्रं, सक्षीरं यश्च भवति निःक्षीरम्। यदपि च प्रणष्टसन्धि, अनन्तजीवं विजानीहि ॥२॥ पुष्पाणि जलजानि स्थलजानि च वृन्तबद्धानि च नालबद्धानि च। संख्येयानि बोद्धव्यानि अनन्तजीवानि च ॥३॥ यानि कानिचित् नालिका बद्धानि पुष्पाणि संख्येयजीवकानि भणि-

जाता हुआ (गंठी) गांठ (चुन्नघणो) रज से व्याप्त (भवे) हो (पुढविसरिसेण) पृथ्वी के समान (भेएण) भेद से (अणंतजीवं) अनन्त जीव (वियाणाहि) जानो।

(गूढसिराणां) जिसकी शिराएं गूढ हों (पत्तं) पत्र (सच्छीरं) दूधसहित (जं) जो (च) और (होइ) होता है (निच्छीरं) विनादूध का (जं पि य) और जो भी (पणट्ठसंधिं) अदृश्य संधि वाला (अणंतजीवं) अनन्त जीवों वाला (वियाणाहि) जानो।

(पुप्फा) पुष्प (जलया) जल में उत्पन्न (थलया) स्थल में उत्पन्न (विंट बद्धा) जो वृन्त बद्ध हों (य) और (नालबद्धाय) नाल से बद्ध हों (संखिज्ज) संख्यात जीवों वाले (असंखिज्जा) असंख्यात जीवों वाले (बोद्धव्वा) जानने चाहिए (अणंत जीवा य) और अनन्त जीवों वाले।

(जे) जो (केइ) कोई (नालिकाबद्धा) नालबद्ध (पुप्फा) पुष्प (संखिज्जजीविया) संख्यात जीव वाले (भणिया) कहे गए हैं (निहुआ) थूअर के फूल (अणंत जीवा) अनन्त जीवों वाले (जे यावण्णे तहाविहा) जो अन्य थूअर के फूलों के समान हैं, वे भी अनन्त जीव हैं।

(भेएण) ભેદથી (अणंत जीवं) અનન્ત જીવ (वियाणाहि) જાણો

(गूढसिराग) જેની શિરાઓ ગૂઢ હોય (पत्तं) પત્ર (सच्छीरं) દૂધ સહિત (जं) જે (च) અને (होई) હોય છે (निच्छिरं) દૂધવગરના (जं पिय) અને જે પણ (पणट्ठसंधि) અદૃશ્ય સંધિવાળા (अणंतजीवा) અનન્ત જીવોવાળા (वियाणाहि) જાણો

(पुप्फा) પુષ્પ (जलया) જળમાંથી ઉત્પન્ન (थलया) થળમાંથી ઉત્પન્ન (विन्द बद्धा) જે વૃન્ત બદ્ધ હોય (य) અને (नालबद्धा व) નાલથી બદ્ધ હોય (संखिज्ज) સંખ્યાત જીવો વાળા (असंखिज्जा) અસંખ્યાત જીવો વાળા (बोद्धव्वो) જાણવા જોઈએ (अणंतजीवा य) અને અનન્ત જીવો વાળા.

(जे) જે (केइ) કોઇ (नालिकाबद्धा) નાલબદ્ધ (पुप्फा) પુષ્પ (संखिज्ज जीविया) સંખ્યાત જીવ વાળા (भणिया) કહેલા છે (निहुआ) થુઅરના ફુલ (अणंत जीवा) અનન્ત જીવો વાળા (जे यावण्णे तहाविहा) જે બીજા થૂઅરના ફુલના સરખા છે. તેઓ પણ અનન્ત જીવ છે.

तानि स्निहुकानि (स्निहुपुष्पाणि) अनन्तजीवानि, यानि चान्यानि तथाविधानि ॥४॥ पद्मोत्पलिनी कन्दो अन्तरकन्द स्तथैव, झिल्ली च। एते अनन्तजीवाः, एको जीवो विसमृणालयोः॥५॥ पलाण्डुलशुनकन्दौ च, कन्दलीच कुस्तुम्बकः। एते परीतजीवाः, ये चान्ये तथाविधाः ॥६॥ पद्मोत्पल-नलिनानां, सुभग-सौगन्धिकानां च। अरविन्द-कोकनदानां, शतपत्र-सहस्रपत्राणाम् ॥७॥ वृत्तं वाह्य पत्राणि च, कर्णिका चैव एकजीवस्य। अभ्यन्तरिकाणि पत्राणि, प्रत्येकं केसराणि मिञ्जाः ॥८॥ वेणुर्नडः इक्षुवाटिका समासेक्षुश्च इक्कडः रण्डश्च। करकरः

(पउमुप्पलिणीकंदे) पद्मिनीकन्द उत्पलिनी कन्द (अंतरकंदे) अन्तरकन्द (तहेव) इसी प्रकार (झिल्ली य) झिल्ली नामक वनस्पति (एए) ये (अणंत जीवा) अनन्तजीव हैं (एगो) एक (जीवो) जीव (विस मुणाले) नाल और मृणाल में।

(पलंडू) पलाण्डु कन्द (ल्हसुणकंदे य) लहसुन कंद (कंदली) कंदलीकंद (कुसुंवए) कुस्तुम्बक नामक वनस्पति (एए) ये (परित्तजीवा) प्रत्येक जीव हैं (जे यावन्ने तहाविहा) अन्य जो भी ऐसे हैं वे भी प्रत्येक जीव हैं।

(पउमुप्पलनलिणाणं) पद्मों, उत्पलों और नलिनों के (सुभगसोगंधियाण य) सुभगों और सौगंधिकों के (अरविंदकुंकणाणं) अरविन्दों और कोकनदों के (सयपत्त सहस्सपत्ताणं) शतपत्रों तथा सहस्रपत्रों के (विंटं) वृन्त डंठल (वाहिरपत्ता य) और वाहर के पत्ते (कण्णिया चेव) और कर्णिका (एगजीवस्स) एक जीव वाली है (अब्भिंतरगा) भीतरी (पत्ता) पत्ते (पत्तेय) प्रत्येक (केसरा) केसर (मिंजा) फल

(पउमुप्पलिणी कंदे) पद्मिनी कन्द उत्पलिकन्द (अंतरकंदे) अन्तर कन्द (तहेव) એવી રીતે (झिल्लीय) ઝલ્લી નામની વનસ્પતિ (एए) તેઓ (विस मुणाले) નાલ અને મૃણાલમા

(पलंडु) ડુંગળી (लहसुणकंदे) લસણ કન્દ (कंदली) કંન્દલી કદ (कुसुंमए) કુસ્તુમ્બક નામની વનસ્પતિ (एए) જેઓ (परित्तजीवा) પ્રત્યેક જીવ છે.

(पउमुप्पलनलिणाण) પદ્મો, ઉત્પલો અને નલિનોના (सुभगसोगंधिकयाणयं य) સુભગો અને સૌગન્ધિકોના (अरविंदकुकणाणं) અરવિન્દો તથા કોકનદોના (सयपत्त सहस्सपत्ताण) શતપત્ર અને સહસ્રપત્રોના (विंट) વૃન્ત-ડીંટીયાં (वाहिरपत्ताय) અને બહારના પાન (कण्णिया चेव) અને કર્ણિકા (एगजीवस्स) એક જીવ વાળી છે.

(अब्भिंतरगा) અંદરના (पत्ता) પત્ર (पत्तेयं) પ્રત્યેક (केसरा) કેસર (मिंजा) ફળ

सुण्डी विहङ्गुतृणानां पर्वकानां च ॥९॥ अक्षिपर्ववलिमोटकं च एकस्य भवति जीवस्य। प्रत्येकं पत्राणि, पुष्पाणि अनेकजीवानि ॥१०॥ पूषफलं कालिङ्गं तुम्बं त्रपुषम् एलम् एलवालुकम् । घोषातकं पंडोलं तेन्दुकं चैव तिन्दुसं ॥११॥ वृन्तसमं सकटाहम्, एतानि भवन्ति एकजीवस्य। प्रत्येकं पत्राणि, सकेसरा अकेसरा मिञ्जाः ॥१२॥ सप्फाकं सध्यायम् उद्वेहलिका च कुहणं कन्दुक्यम्। एते अनन्तजीवाः कन्दुक्ये भवति भजना तु ॥१३॥सू०२२॥

(वेणु) वांस (नड) एक प्रकार की वनस्पति (इक्खुवाडिय) इक्षुवाटिका (समासइक्खू य) समासेक्षु (इक्कडे) इक्कड नामक वनस्पति (रंडे) रंड (करकर) करकर (सुंठि) सोंठ (विहंगू) विहंगु (तणाण) तृणों का (तह) तथा (पव्वगाणं च) पर्व वालों का

(अच्छि) अक्षि (पव्वं) पर्व (वलिमोडओ य) और पर्वों को वेष्टित करने वाला गोल भाग (एगस्स) एक (जीवस्स) जीव के (पत्तेयं) प्रत्येक (पत्ताइं) पत्ते (पुप्फाइं) पुष्प (अणेगजीवाइं) अनेक जीवों वाले।

(पूसफलं) पूसफल (कालिंग) कालिंग (तुंबं) तुम्ब (तउसेल) त्रपुष, (एलवालुकं) एलवालुक–चीमडा (घोसाडय) घोषातक (पंडोल) पडोल (तिंदुयं चेव) और तेंदू (तेंदुसं) तिन्दुस

(बिंटसमं) वृन्त समान (सकडाहं) सकटाह (एयाइं) ये (हवंति) होते हैं (एगजीवस्स) एक जीव के (पत्तेयं) प्रत्येक (पत्ताइं) पत्ते (सकेसरं) जटा सहित (अकेसरं) जटा रहित

(सप्फाए) सप्फाक (सज्झाए) सध्याय (उव्वेहलिया य) और

(वेणु) વાંસ (नड) એક જાતની વનસ્પતિ (इक्खुवाडिय) ઇક્ષુવાટિકા (समास इक्खू य) સમાસેક્ષુ (इक्कडे) ઇક્કડ, કમક વનસ્પતિ (रंडे) રંડ (करकर) કરકર (सुठि) સુંઠ (विहंगू) વિહંગુ (तणाण) તૃણોના (तह) તથા (पव्वगाणं च) પર્વ વાળાના (अच्छि) અક્ષિ (पव्वं) પર્વ (वलिमोडओ य) અને પર્વોને ગૂંથનાર ગોળ ભાગ (एगस्स) એક એક (जीवस्स) જીવોના (पत्तेयं) પ્રત્યેક (पत्ताइं) પાન (पुप्फाइं) પુષ્પ (अणेगजीवाइं) અનેક જીવોવાળા

(पूसफलं) પૂસફલ (कालिंगं) કાલિંગ (तुबं) તુમ્બ (तउसेय) ત્રપુષ (एलवालुकं) એલાવાલુક (घोसाडय) ઘોષાતક (पंडोल) પંડોલ (तिंदुयं चेव) અને તેંદુ (तेदुस) તિન્દુસ.

(बिंटसमं) વૃન્તસમાન (सकडाहं) સકટાહ (एयाइं) આ (हवंति) હોય છે (एगजीवस्स) એક જીવના (पत्तेयं) પ્રત્યેક (पत्ताइं) પાન (सकेसरं) કેસર સહિત જટાસહિત (अकेसरं) જટા રહિત.

टीका–'जस्स मूलस्स भग्गस्स समो भंगो पदीसए' इत्यादिना पूर्वोक्तं लक्षणं स्पष्टतया प्रतिपादयितुमाह–'चक्कागं भज्जमाणस्स, गंठी चुन्नघणे भवे। पुढवि सरिसेण भेएण, अणंतजीवं वियाणाहि'॥८०॥ 'भज्जमाणस्स'–यस्य भज्यमानस्य–त्रोटयमानस्य मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखापत्रपुष्पादे भङ्गस्थानम् 'चक्कागं' चक्रकं–चक्राकारम् एकान्तेन समं भवति तन्मूलादिकम् 'अणंतजीवं' अनन्तजीवम् 'वियाणाहि'–विजानीहि इत्यन्वयः, तथा–यस्य भज्यमानस्य मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखापत्रपुष्पादेः 'गंठी' ग्रन्थिः–पर्वभङ्गस्थानं वा 'चुन्न-घणे' चूर्णघनः–चूर्णेन रजसा घनो–व्याप्तः 'भवे' भवति, अथवा यस्य पत्रादे भज्यमानस्य चक्राकारं भङ्गविना, ग्रन्थिस्थाने रजसा व्याप्तिश्च विनैव 'पुढवि

उद्वेहलिका (कुहण) कुहन (कंदुक्के) कन्दुक्य (एए) ये (अणंतजीवा) अनन्त जीवों वाले (कंदुक्के) कन्दुक्य में (होइ) है (भयणा) विकल्प (तु) तो ॥२२॥

टीकार्थ–'जिस मूल को तोडने पर समान भंग दिखाई दे' इत्यादि जो पहले कहा गया है, उसका स्पष्ट रूप से प्रतिपादन करने के लिए कहते हैं–

जिस मूल, कन्द, स्कंध, त्वचा, शाखा, पत्र और पुष्प आदि के तोडे जाने पर भंगस्थान चक्र के आकार का, एकदम सम होता है, वह मूल कन्द आदि अनन्तजीव होते हैं, ऐसा समझना चाहिए।

जिस मूल, कन्द, स्कंध, छाल, शाखा, पत्र और पुष्प आदि के तोडे जाने पर पर्व–गांठ या भंगस्थान रज से व्याप्त होता है, अथवा जिस पत्र आदि को तोडने पर चक्र के आकार का भंग नहीं दिखता

(सप्काए) सप्काय (सज्झाए) सध्याय (उव्वेलिया य) અને ઉદ્વેલિકા (कुहण) કુહન (कंदुक्के) કન્દુક્ક (एए) આ (अणतजीवा) અનન્ત જીવોવાળા (कंदुक्के) કન્દુકયમાં (होइ) છે (भयणा विकल्प) વિકલ્પ (हु) નિશ્ચય ॥ સૂ. ૨૨ ॥

ટીકાર્થ–જે મૂળને તોડવાથી સમાન ભગ દેખાય, વિગેરે જે પહેલા કહેલુ છે. તેનુ સ્પષ્ટરૂપે પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે

જે મૂળ, કન્દ, સ્કન્ધ, ત્વચા, શાખા, પત્ર અને પુષ્પ આદિ તોડવાથી ભંગ ચક્રના આકારે એકદમ સમ હોય છે તે મૂળ કન્દ આદિ અનન્ત જીવ હોય છે એમ સમજવુ જોઇએ.

જે મૂળ, સ્કન્ધ, છાલ, શાખા, પત્ર અને પુષ્પ આદિને તોડવાથી પર્વ ગાઠ એટલે ભંગસ્થાન રજથી ભરેલ બને છે, અથવા જે પત્ર આદિને તોડવાથી ચક્રઆકારનો ભગ નથી દેખાતો અને જેનુ ભંગ સ્થાન રજથી વ્યાપ્ત પણ

सरिसेण'-पृथिवीसदृशेन 'भेएण' भेदेन भङ्गस्थानं भवति, रविकिरणसमूह-प्रतप्तक्षेत्रतरिका प्रतरखण्डस्येव समो भवति तम् अनन्तकायं विजानीहीत्याशयः। 'गूढसिरागं पत्तं सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं। जं पिय पणट्ठसंधिं अणंतजीवं: वियाणाहि' 'जं च' यच्च 'पत्तं' पत्रम् 'सच्छीरं'-सक्षीरं-क्षीरसहितम्, 'निच्छीरं' निःक्षीरं-क्षीररहितं वा 'गूढसिरागं'-गूढशिराकम्-अविद्यमानशिराविशेषं भवति तदनन्तजीवं विजानीहि, 'जं पिय' यदपि च, 'पणट्ठसंधिं'-प्रनष्टसन्धि सर्वथाऽनुपलक्ष्यमाणपत्रार्द्ध द्वयसन्धि भवति, तदनन्तजीवम्-'वियाणाहि'-विजानीहि

अथ पुष्पादिगतविशेषप्रतिपादनार्थमाह-'पुप्फा जलया थलया य विंटबद्धा य नालबद्धा य। संखिज्जमसंखिज्जा बोद्धव्वाऽणंतजीवा य'-'पुप्फा' पुष्पाणि सामान्येन चतुर्विधानि भवन्ति, तानि यथा-'जलया'-जलजानि-कमलप्रभृतीनि, 'थलया य'-स्थलजानि च-कोरण्डकादीनि, एतान्यपि च

और जिसका भंगस्थान रज से व्याप्त भी नहीं होता किन्तु पृथिवी-सदृश भेद से भंगस्थान होता है अर्थात् जैसे सूर्य की किरणों के समूह से अत्यन्त तपे हुए स्थान पर धूप का गोलाकार दीखता है, वैसा भंग होता है, उसको अनन्त काय समझना चाहिए।

जो पत्र दूध वाला हो अथवा विना दूध का हो, किन्तु जिसकी शिराएं दिखाई न देती हों, उसे भी अनन्तजीव समझना चाहिए। जिस पत्र की सन्धि दिखलाई न दे अर्थात् पत्ते के दोनों आधे भागोंको जोडने वाली सन्धि मालूम न हो, उसे भी अनन्तजीव समझना चाहिए।

अब पुष्प आदि की विशेषता को प्रतिपादन करने के लिए कहते हैं-पुष्प साधारणतया चार प्रकार के होते हैं। वे इस प्रकार हैं-जलज

નથી થતું કિન્તુ પૃથ્વી સદૃશ ભેદથી ભંગસ્થાન બને છે અર્થાત્ જેમ સૂર્યના કિરણોના સમૂહના અત્યન્ત તપેલા સ્થાનપર તાપનો ગોળાકાર દેખાય છે તેવો ભગ થાય છે. તે અનન્તકાય સમજવો જોઈએ.

જે પાન દૂધવાળું હોય કે દૂધવિનાનુ હોય પરન્તુ જેની શાખા (શિરાઓ) દેખાતી ન હોય, તેને પણ અનન્ત જીવ સમજવા જોઈએ. જે પાનની સન્ધિ દેખાય નહી અર્થાત્ પાનના અડધા ભાગને જોડનારી સન્ધિ માલુમ ન પડે તેને પણ અનન્ત જીવ સમજવા જોઈએ.

હવે પુષ્પાદિની વિશેષતાને પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે-પુષ્પ સાધારણ રીતે ચાર પ્રકારના હોય છે

તેઓ આ પ્રકારે છે-જલજ (પાણીમા ઉત્પન્ન થનારાં કમળ વિગેરેના) સ્થલજ (કોરંટ વિગેરે સ્થળમાં ઉત્પન્ન થનારાં) આ બન્ને પ્રકારના પુષ્પોના

प्रत्येकं द्विविधानि, तद्यथा-कानिचित् 'विंटबद्धा य'-वृन्तवद्धानि च अतिमुक्तक प्रभृतीनि, कानिचित्तु 'नालबद्धा य'-नालबद्धानि-जातिपुष्पप्रभृतीनि, अत्रै-तेषां मध्ये कानिचित् पत्रादिगत जीवापेक्षया-'संखिज्ज'-संख्येयजीवानि भव-न्ति, कानिचित्तु 'असंखिज्जा'-असंख्येयजीवानि कानिचत्तु 'बोद्धव्वा'-बोद्ध-यानि 'अणंतजीवा य' अनन्तजीवानि च, तानि च यथाऽऽगमम्यवसेयानि, अत्रैव कश्चिद् विशेषमाह-'जे केइ नालिया बद्धा पुप्फा संखिज्जजीविया भणिया। निहुया अणंतजीवा जे यावण्णे तहाविहा'॥८३॥ 'जे केइ'-यानि कानिचित् 'नालियाबद्धा'-नालिकाबद्धानि 'पुप्फा'-पुष्पाणि जात्यादिगतानि भवन्ति, तानि सर्वाण्यपि 'संखिज्जजीविया' संख्यातजीवकानि 'भणिया' भणितानि तीर्थकरगणधरैः, 'निहुया'-स्निहुकानि-स्नुही-स्निहू पुष्पाणि 'थूअर' इति-भाषाप्रसिद्धानि, पुनः 'अणंतजीवा' अनन्तजीवानि भणितानि 'जे यावन्ने तहा-विहा'-यान्यपि चान्यानि स्निहूपुष्पसदृशानि पुष्पाणि भवन्ति, तान्यपि तथा-विधानि-अनन्तजीवात्मकानि ज्ञातव्यानि 'पउमुप्प लिणीकंदे अंतरकंदे तहेव झिल्ली य। एए अणंतजीवा एगो जीवो बिसमुणाले' ॥८४॥ 'पउमुप्पलिणी

(जल से उत्पन्न होने वाले कमल आदि के), स्थलज (कोरंट आदि स्थल में उत्पन्न होने वाले), इन दोनों प्रकार के पुष्पों के भी दो-दो भेद हैं-कोई-कोई वृन्तबद्ध और कोई-कोई नालबद्ध होते हैं। अति-मुक्तक आदि वृन्तबद्ध और जाई के फूल आदि नालबद्ध होते हैं। इन पुष्पों में से पत्रगत जीवों की अपेक्षा कोई-कोई संख्यात जीवों वाले, कोई-कोई असंख्यात जीवों वाले होते हैं और कोई-कोई अनन्त जीवों वाले भी होते हैं। आगम के अनुसार उन्हें समझलेना चाहिए।

इसी विषय में कुछ विशेषता और बतलाते हैं-जो जाई आदि के पुष्प नालबद्ध होते हैं, वे सभी संख्यात जीवों वाले कहे गए हैं। मगर स्नुही अर्थात् थूअर का पुष्प अनन्त जीवों वाला होता है,

---

પણ બબ્બે ભેદ છે. કોઈ કોઇ તો વૃંતબદ્ધ અને કોઇ કોઇ નાલ બદ્ધ હોય છે. અતિમુક્ત વૃંતબદ્ધ અને જાઇના ફુલ વિગેરે નાલ બદ્ધ હોય છે. આ પુષ્પો માંથી પત્ર ગત જીવોની અપેક્ષાએ કોઇ કોઇ અસંખ્યાત જીવો વાળા તો કોઇ કોઇ સંખ્યાત જીવો વાળાં હોય છે. અને કોઇ કોઈ અનન્ત જીવો વાળા પણ હોય છે. આગમના કથન અનુસાર તેમને સમજી લેવા જોઇએ.

આ વિષયમાં કાંઇક વિશેષતા બતાવે છે-જે જાઈ વિગેરેના પુષ્પો નાલ બદ્ધ હોય છે તે બધા સખ્યાતજીવો વાળાં કહેવાય છે. પરન્તુ સ્નુહી અર્થાત્ થૂઅર (થાર) ના પુષ્પ અનન્ત જીવોવાળાં હોય છે એમ કહેલું છે. આન-

कंदे'-पद्मिनीकन्दः, उत्पलिनीकन्दः, 'अंतरकंदे' अन्तरकन्दः-जलजवनस्पति-विशेषकन्दः, 'तहेव'-तथैव 'झिल्लीय' झिल्लिका च-वनस्पतिविशेषरूपा, 'एए'-एते सर्वेऽपि 'अणंतजीवा'-अनन्तजीवा भवन्ति, नवरं-विशेषस्तु 'एगो जीवे बिसमुणाले' पद्मिनी प्रभृतीनां बिसे नाले-मृणाले च एको जीवो भवति, एक-जीवात्मके बिसमृणाले भवतः, इति भावः।

'पलंडूलहसुणकंदे य कंदली य कुसुंबए। एए परित्तजीवा, जे यावन्ने तहाविहा' ॥८५॥ 'पलंडूलहसुणकंदे य'-पलाण्डुकन्दः, लसुनकन्दश्च, 'कंदली य'-कन्दलीकन्दश्च वनस्पतिविशेषः, 'कुसुंबए' कुस्तुम्बुकोऽपि वनस्पतिविशेष एव, 'एए' एते सर्वेऽपि 'परित्तजीवा' परीतजीवाः-प्रत्येकशरीरजीवात्मका भवन्ति, इति विज्ञेयम् 'जे यावन्ने तहाविहा'-येऽपि चान्ये एवं प्रकारा अनन्त-जीवात्मकलक्षणरहिता भवन्ति तेऽपि तथाविधाः-प्रत्येकशरीरजीवात्मका अव-सेयाः, 'पउमुप्पलनलिणाणं, सुभगसोगंधियाण य। अरविंदकुंकणाणं, सयपत्त सहस्सपत्ताणं' ॥८६॥ विंटं बाहिरपत्ता य, कण्णिया चेव एगजीवस्स। अब्भितरगा

ऐसा कहा गया है। इसके अतिरिक्त जो अन्य पुष्प थूअर के पुष्प के समान हो, उन्हें भी अनन्तजीव ही समझना चाहिए।

पद्मिनीकन्द, उत्पलिनीकन्द, अंतरकंद (जलज वनस्पति विशेष रूप कन्द) और झिल्लिका नामक वनस्पति, ये सब अनन्तजीव होते हैं। विशेषता यह है कि पद्मिनी कंद आदि के बिस एवं मृणाल में एक जीव होता है।

पलाण्डुकन्द, लहसुनकन्द, कन्दलीकन्द नामक वनस्पति और कुस्तुम्बुक नामक वनस्पति, ये सब प्रत्येक जीवात्मक होते हैं। इसी प्रकार के जो अन्य हों अर्थात् जिनमें अनन्तजीव के लक्षण न पाये जाएं, उन सबको प्रत्येक शरीरजीवात्मक समझना चाहिए।

સિવાયના જે બીજાં પુષ્પો થૂઅરના પુષ્પના સમાન હોય તેઓને પણ અનન્ત જીવજ સમજી લેવાં જોઇએ.

પદ્મિની કન્દ, ઉત્પલિની કન્દ, અંતર કન્દ. જલજ વનસ્પતિવિશેષ રૂપ કંદ, અને ઝિલ્લિકા નામ વનસ્પતિ એ બધા અનન્ત જીવ હોય છે વિશેષતા તો એ છે કે પદ્મિની કંદ આદિમા બિસ અને મૃણાલમા એક જીવ હોય છે.

પલાંડુ (ડુંગળી) કન્દ, લસણ કન્દ, કન્દલી કન્દ, નામની વનસ્પતિ અને કુસ્તુમ્બક નામક વનસ્પતિ એ બધા પ્રત્યેક જીવાત્મક હોય છે. એવી જાતના જે બીજા હોય અર્થાત્ કે જેમાં અનન્ત જીવના લક્ષણ ન મળતા હોય એ બધાને પ્રત્યેક શરીર જીવાત્મક સમજવાં જોઇએ.

पत्ता पत्तेयं केसरा मिंजा' ॥८७॥ 'पउमुप्पलनलिणाणं'–पद्मानाम् उत्पलानाम्-नलिनानाम् , 'सुभगसोगंधियाण य'–सुभगानाम् , सौगन्धिकानाञ्च, 'अरविंद कुंकणाणं'–अरविन्दानाम् , कोकनदानाम्–रक्तकमलानाम्, 'सयपत्त सहस्सपत्ताणं' –शतपत्राणाम् सहस्रपत्राणाम् प्रत्येकं यत् 'विंटं' वृन्त,–प्रसवबन्धनम् , यानि च 'बाहिरपत्ता य'-बाह्यपत्राणि च प्रायो हरितरूपाणि, या च 'कन्निया चेव' कर्णिका–पत्राधाररूपा, एतानि त्रीण्यपि 'एगजीवस्स' एकजीवस्य एकजीवात्मकानि भव-न्ति, यानि तु 'अब्भितरगा पत्ता'–अभ्यन्तराणि पत्राणि, यानि च 'केसरा'–केसराणि, याश्च मिञ्जाः–फलानि भवन्ति, एतानि 'पत्तेयं'–प्रत्येकम् एकैकजीवा-धिष्ठितानि भवन्ति, 'वेणुनड इक्खुवाडिय समास इक्खू य इक्कडे रंडे। करकर सुंठि विहंगूतणाण तहपव्वगाणं च ॥८८॥ 'वेणु'–वेणुः–वंशः, नडः–तृणवि-शेषः 'इक्खुवाडिय'–इक्षुवाटिकः 'समास इक्खू य' समासेक्षुश्च, 'इक्कडे' इक्कडः, 'रंडे'–रण्डः 'करकरः, 'सुंठि' सुण्ठी, विहंगू'–विहङ्गुः, 'तणाण'–तृणानां–दूर्वादीनाम् , 'तह' तथा 'पव्वगाणं च'–पर्वगाणाम्–पर्वोपेतानाम् यत्–'अच्छि पव्वं वलिमोडओ य एगस्स होंति जीवस्स पत्तेयं पत्ताइं पुप्फाइं अणेगजीवाइं ॥८९॥' 'अच्छि'- अक्षि यच्च 'पव्वं'–पर्व, यच्च 'वलिमोडओय'

पद्म, उत्पल, नलिन, सुभग, सौगंधिक, अरविन्द और कोकनद (लालकमल), शतपत्र तथा सहस्रपत्र, ये सब कमलों की जातियां हैं, इनके जो वृन्त अर्थात् डंठल होते हैं, पत्तों का आधारभूत जो कर्णिका होती है, ये तीनों एक जीव रूप हैं। इनके भीतरी पत्ते, केसर और मिंजा अर्थात् फल भी प्रत्येकजीव वाले होते हैं।

वांस, नड नामक घास, इक्षुवाटिका, समासेक्षु, इक्कड नामक घास, रंड, करकर, सुंठि (सोंठ) विहंगु और दूब आदि तृणों तथा पर्व वाली वनस्पतियों के जो–अक्षि, पर्व, वलिमोटक अर्थात् गांठों को

પદ્મ, ઉત્પલ, નલિન, સુભગ, સૌગન્ધિક, અરવિન્દ, અને કોકનદ લાલ કમળ, શતપત્ર અને સહસ્રપત્ર, આ બધી કમળની જાતો છે. તેમનુ જે વૃન્ત (ડીંટીયુ) હોય છે અને પ્રાયઃ લીલા લીલા જે બહારના પાન હોય છે, પત્રના અધાર ભૂત જે કર્ણિકા હોય છે એ ત્રણે એક જીવરૂપ છે. તેમના અન્દરના કેસર અને ફળ પ્રત્યેક જીવ વાળા હોય છે.

વાંસ, નડનામનું ઘાસ, ઇક્ષુવાટિકા, સમાસેક્ષુ, ઇક્કડ નામનું ઘાસ, રંડ, કરકર સુંઠ વિહગુ, અને ધરો વિગેરે તૃણો તથા પર્વવાળી વનસ્પતિયોના જે અક્ષિ, પર્વવાળી ગાઠને આચ્છાદિત કરવાવાળા ચક્રાકાર ભાગ એ બધા એક

बलिमोटकश्च-पर्वपरिवेष्टनम् चक्राकारम्, एतानि 'एगस्स' एकस्य 'जीवस्स' जीवस्य सम्बन्धीनि भवन्ति, एतानि एकजीवात्मकानि भवन्ति इत्याशयः, एतेषाम् 'पत्ताइं'-पत्राणि 'पत्तेयं' प्रत्येकम् एकजीवाधिष्ठितानि भवन्ति, 'पुप्फाइं'-पुष्पाणि तु 'अणेगजीवाइं' अनेकजीवकानि-अनेकजीवात्मकानि भवन्ति, 'पूसफलं कालिंगं तुंबं तउसे एलवालुंकं । घोसाडय पंडोलं तिंदूयं चेव तेंदूसं' ॥९०॥ 'पूसफलं' पुष्पफलम्, तथा 'कालिंगं'=कालिङ्गम् 'तुंबं' तुम्बम्, 'तउसेल'-त्रपुषम्, 'एलवालुंकं-एलवालुकम्-चिर्भटविशेषरूपम्, वालुकम्-चिर्भटम्,-'ककडी' इति भाषा प्रसिद्धम्, तथा-'घोसाडय' घोषातकम्, 'पंडोलं' पंडोलकम्, 'तिंदुयं चेव'-तेन्दुकश्चैव 'तंदूसं च यत्फलम्, एतेषु 'बिंटसमं सकडाहं एयाइं हवंति एगजीवस्स । पत्तेयं पत्ताइं सकेसरं मिंजा' ॥९१॥ प्रत्येकम् बिंटसमं' वृन्तसमम् 'सकडाहं' सकटाहम्-समांसं सगिरं तथाकटाहः 'एयाइं'-एतानि त्रीणि 'एगजीवस्स' एकजीवस्य 'हवंति'-भवन्ति एकजीवात्मकानि एतानि त्रीणि भवन्तीत्यर्थः, तथा एतेषामेव पुष्पफलादीनां तिन्दुक पर्यन्तानाम् 'पत्ताइं' पत्राणि पृथक् 'पत्तेयं' प्रत्येकम्-प्रत्येकशरीरजीवाधिष्ठितानि एकैक जीवाधिष्ठितानि भवन्तीत्यर्थः, तथा-'सकेसरं अकेसरं मिज्जा'-'सकेसरं' सकेसराणि-जटायुक्तानि 'अकेसरं' अकेसराणि-जटारहितानि मिज्जा' बीजानि प्रत्येकमेकैक जीवाधिष्ठितानि भवन्ति, 'सप्फाए सज्झाए, उव्वेहलियाय कुहण कुंदुक्के । एए अणंतजीवा कंदुक्के होइ भयणाउ' ॥९२॥ 'सप्फाए'-सप्फाकम्, 'सज्झाए'-

आच्छादित करने वाला चक्राकार भाग हो, ये सब एक जीव संबंधी हैं अर्थात् एक जीव रूप हैं। इनके पत्ते भी प्रत्येक अर्थात् एक जीव के द्वारा अधिष्ठित होते हैं, मगर इनके पुष्प अनेक जीवों वाले होते हैं।

पूसफल, कालिंग, तुम्ब, त्रपुष, एलवालुक (चिर्भट), वालुक ककडी, घोषातक, पंडोल, तेंदू और तिन्दुस फल इनके- सब पत्ते पृथक्-पृथक् प्रत्येक जीव से अधिष्ठित होते हैं तथा वृन्त, सकटाह और जटा वाले या विना जटा के बीज एक-एक जीव से अधिष्ठित होते हैं।

જીવ સમ્બન્ધિ છે અર્થાત્ એક જીવ રૂપ છે. એમના પાન પણ પ્રત્યેક અર્થાત્ એક જીવ દ્વારા અધિષ્ઠિત હોય છે. પરન્તુ તેમના પુષ્પ અનેક જીવોવાળાં હોય છે.

પૂસફળ, કાલિંગ, તુમ્બ, ત્રપુષ, એલવાલુક, વાલુક, (કાકડી) ઘોષાતક, પંડોલ, તેંદૂ અને તિન્દુસફળ

એ બધાના પાન પૃથક્ પૃથક્ પ્રત્યેક જીવથી અધિષ્ઠિત હોય છે. તથા વૃન્ત (ડીંડું) જટાવાળા કે જટાવગરના બી એક એક જીવથી અધિષ્ઠિત હોય છે,

सध्यायम् 'उव्वेहलियाय' उद्वेहलिका च, 'कुहण'-कुहनम्, 'कंदुक्के'-कन्दुक्यम्, 'एए' एते सप्फाक-सध्याय-कुहनादि वनस्पतिविशेषाः लोकतः प्रतिपत्तव्याः, तेचानन्तजीवात्मकाः अवसेयाः, किन्तु नवरम्-अन्यापेक्षया विशेषस्तु 'कंदुक्के'-कन्दुक्ये-वनस्पति विशेषे 'होइ' भवति 'भयणाए-भजनया अनन्तजीवात्मको भवति, केऽपि च कन्दुक्य वनस्पतिविशेषः असंख्येयजीवात्मको भवति, इत्याशयः ॥सू० ॥२२॥

मूलम्-बीए जोणिब्भूए, जीवो वक्कमइ सो व अन्नो वा। जोवि य मूले जीवा, सोऽवि य पत्ते पढमयाए ॥१॥ सव्वो वि किसलओ खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ। सो चेव विवड्ढंतो, होइ परित्तो अणंतो वा ॥२॥सू०२३॥

छाया-बीजे योनिभूते जीवो व्युत्क्रामति स वा अन्यो वा। योऽपि च मूले जीवः सोऽपि च पत्रे प्रथमतया ॥१॥ सर्वोऽपि किसलयः खलु उद्गच्छन् अनन्तको भणितः। स एव विवर्द्धमानो भवति परीतः अनन्तो वा ॥२॥ सू० २३॥

सप्फाक, सज्झाय (सध्याय), उव्वेहलिया, कुहन, एवं कन्दुक्य, इन वनस्पतियों को लोक से समझना चाहिए। ये सब अनन्तजीवात्मक होती हैं, किन्तु विशेष यह है कि कंदुक्य नामक वनस्पति में भजना है। अतएव कोई कंदुक्य देशभेद से अनन्त जीवात्मक होती है और कोई असंख्यातजीवात्मक होती है ॥२२॥

शब्दार्थ-(बीजे) बीज में (जोणिब्भूए) योनिभूत में (जीवं) जीव (वक्कमइ) उत्पन्न होता है (सो व) वही (अन्नो वा) या दूसरा (जो वि य) और जो भी (मूले) मूल में (जीवो) जीव है (सो वि य) वह भी (पत्ते) पत्र में (पढमयाए) प्रथम रूप से

(सव्वो वि) सब ही (किसलओ) कोंपल खलु निश्चय से (उग्गम-

સફ્ફાક, સજ્ઝાય, ઉવ્વેહલિયા, તેમજ કન્દુક્ય, આ વનસ્પતિઓને લોકો પાસેથી સમજી લેવી. આ બધી વનસ્પતિ અનન્ત જીવ વાળી હોય છે. પણ વિશેષતા એ છે કે કન્દુક્ય નામની વનસ્પતિમાં ભજના-વિકલ્પ છે તેથી જ કોઇ કંદુક્ય દેશ ભેદે અનન્ત જીવાત્મક હોય છે. અને કોઇ અસંખ્યાત જીવાત્મક હોય છે. ॥સૂ. ૨૨॥

શબ્દાર્થ-(बीजे) બીજમાં (जोणिब्भूए) યોનિભૂતમા (जीव) જીવ (वक्कमइ) ઉત્પન્ન થાય છે (सो व) તેજ (अन्नोवा) અગરબીજા (जेविय) અને જે કોઈ પણ (मूले) મૂળમા (जीवो) જીવ છે (सो वि य) તે પણ (पत्ते) પાનમાં (पढमयाए) પ્રથમ રૂપમાં

टीका—अथ किं बीजजीव एव मूलादि जीवो भवति, आहोस्वित् तस्मिन् अपगते सति अन्यो जीव उत्पद्यते ? इत्याशङ्कायामाह–'बीए जोणिब्भूए जीवो वक्कमइ सोव अन्नो वा । जोऽवि य मूले सोऽपिय पत्ते पढमाए' ॥९३॥ 'बीए' बीजे 'जोणिब्भूए'-योनि भूते-योन्यवस्थां प्राप्ते-योनिपरिणाममपरित्यजति अयम्भावः-द्विविधाऽवस्था बीजस्य भवति-योन्यवस्था, अयोन्यवस्था च तत्र यदा बीजं योन्यवस्थां न त्यजति अथ च जन्तुना उज्झितं भवति तदा तद् बीजं योनि भूतमित्यभिधीयते जन्तुना उज्झितश्च निश्चयेन नावगन्तुं पार्यते तस्मादनतिशायिना साम्प्रतं स चेतनमचेतनं वा अविध्वस्तयोनिभूतमिति,

---

माणो) उगता हुआ (अणंतओ) अनन्तकाय (भणिओ) कहा गया है (सो चेव) वही (विवड्ढंतो) बढता हुआ (होइ) होता है (परित्तो) प्रत्येक जीव (वा) अथवा (अणंतो) अनन्तजीव । ॥२३॥

टीकार्थ–क्या बीज का जीव ही मूल आदि का जीव बन जाता है, अथवा उसके चले जाने पर अन्य जीव उत्पन्न होता है ? ऐसी अशंका होने पर कहते हैं–

बीज की दो अवस्थाएं होती हैं–योनि–अवस्था और अयोनि–अवस्था । जब बीज योनि–अवस्था का परित्याग नहीं करता किन्तु जीव के द्वारा त्याग दिया जाता है, तब वह बीज योनिभूत कहलाता है । बीज जीव के द्वारा त्याग दिया गया है, यह छद्मस्थ के द्वारा निश्चयपूर्वक जाना नहीं जा सकता, अतएव आजकल चेतन या अचेतन, जो अविध्वस्तयोनि है, वह योनिभूत कहा जाता है ।

(सव्वोवि) બધા જ (किसलओ) કુંપળ (खलु) નિશ્ચયે (उग्गमसाणे) ઉગતી વખતે (अणंतओ) અનન્તકાય (भणिओ) કહેલા છે (सो चेव) તેજ (विवड्ढंतो) વધીને (होइ) બને છે (परित्तो) પ્રત્યેક જીવ (वा) અથવા (अणंतो) અનન્ત જીવ. ॥સૂ. ૨૩॥

ટીકાર્થ–શુ બીજના જીવજ મૂલ આદિના જીવ બની જાય છે, અથવા તેના ચાલ્યા ગયાથી અન્ય જીવ ઉત્પન્ન થાય છે ? આવી આશંકા થવાથી કહે છે

બીજની બે અવસ્થા હોય છે–યોનિ–અવસ્થા અને અયોનિ અવસ્થા.

જ્યારે બીજ યોનિ –અવસ્થાનો પરિત્યાગ ન કરે પરન્તુ જીવદ્વારા ત્યાગ કરી દેવાય છે. ત્યારે તે બીજ યોનિભૂત કહેવાય છે. બીજ જીવના દ્વારા ત્યાગી દેવાયેલ છે. આ છદ્મસ્થના દ્વારા નિશ્ચય પૂર્વક જાણી નથી શકાતુ તેથીજ આજ કાલ સચેતન કે અચેતન જે અવિધ્વસ્ત યોનિ છે. તે યોનિ ભૂત કહેવાય છે,

व्यपदिश्यते, विध्वस्तयोनि तु नियमेन अचेतनत्वादयोनिभूतमिति, योनि-स्वरूपन्तु जन्तोरुत्पत्ति स्थानम् अविध्वस्तशक्तिकं-तत्रत्य जीव परिणमन शक्ति सम्पन्न मुच्यते, तस्मिन् बीजे योनिभूते 'जीवो'-जीवः 'वक्कमइ' व्युत्क्रामति उत्पद्यते, जायते इत्यर्थः, 'सोच' स एव पूर्वको जीवः, 'अन्नो वा' अन्यो वा तत्रागत्य उत्पद्यते, एतावता यदा बीज जीव निर्वर्त्तकेन जीवेन स्वायुषः क्षयाद् बीजपरित्यागः कृतो भवति, तस्य च बीजस्य पुनः सलिल कालधरणि मूलादि संयोगरूप सामग्री संभवस्तदा कदाचित् स एव प्राक्तनो बीजजीवो मूलादि नामगोत्रे उपनिबध्य बीजे उत्पद्यते-तत्रागत्य परिणमति, कदाचिदन्यः पृथिवी

जिसकी योनि विध्वस्त हो चुकी है अर्थात् जो उगने में समर्थ नहीं रहा है, वह नियम से अचेतन होने के कारण अयोनिभूत है।

योनि का अर्थ है-जीव की उत्पत्ति का स्थान और अविध्वस्त शक्तिक का आशय है बीज में वह शक्ति विद्यमान रहे कि जीव वहां उत्पन्न हो सके। ऐसे योनिभूत बीज में जीव की उत्पत्ति होती है। वह जीव पहले वाला बीज का जीव ही हो सकता है अथवा दूसरा कोई जीव वहां आकर उत्पन्न हो सकता है। तात्पर्य यह है कि बीज में जो जीव था, उसने अपनी आयु का क्षय होने पर बीज का परित्याग कर दिया। वह बीज निर्जीव हो गया। मगर उस बीज को जमीन, जल और काल का संयोग मिल गया, तब कदाचित् वही पहले वाला बीज-जीव मूलादि का नाम-गोत्र बांध कर बीज में उत्पन्न हो जाता है और कभी कोई अन्य पृथिवीकायिक आदि नया जीव उस बीज में उत्पन्न हो जाता है।

જેની યોનિ વિધ્વસ્ત થઈ ચુકી છે. અર્થાત્ જે ઉગવામા સમર્થ નથી રહેલ તે નિયમથી અચેતન હોવાના કારણે અયોનિભૂત કહેવાય છે.

યોનિનો અર્થ છે જીવની ઉત્પત્તિનું સ્થાન અને અવિધ્વસ્ત શક્તિકનો આશય છે બીજમાં તે શક્તિ વિદ્યમાન રહે કે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ શકે આવા યોનિભૂત બીજમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવ પહેલા વાળા બીજના જીવ હોઈ શકે છે. અથવા બીજો કોઇ જીવ ત્યાં આવીને ઉત્પન્ન થઇ શકે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે બીજમા જે જીવ હતો તેણે પોતાના આયુષ્યનો ક્ષય થતાં બીજનો પરિત્યાગ કરી દીધો. તેથી તે બીજ નિર્જીવ થઇ ગયુ. પરન્તુ ત બીજને જમીન, જલ અને કાલ વિગેરેનો સંયોગ મળી ગયો ત્યારે કદાચિત્ તે જ પહેલાનું બીજ-જીવ મૂલાદિનું નામ ગોત્ર બાંધીને બીજમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે અને કયારેક કોઈ અન્ય પૃથ્વીકાયિક આદિ નવો જીવ તે બીજમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

कायिकादि जीव इति फलितम् 'जोऽविय मूले जीवो' योऽपि च मूले जीवः- य एव जीवो मूलतया परिणमति सोऽवि य पत्ते पढमयाए' सोऽपि च पत्रे प्रथमतयाऽपि परिणमति इत्येक जीव कर्तृके मूलप्रथमपत्रे भवत इत्याशयः, अथैवं स्वीकारे 'सव्वोऽवि किसलओ खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ' इत्यादि वक्ष्यमाणवचनेन विरोधापत्तिरिति चेदत्रोच्यते-अत्र बीजजीवः, अन्यो वा बीजमूलत्वेनोत्पद्य तदुत्सूनावस्थां सम्पादयति, ततस्तदनन्तरभाविनीं किसलयावस्थां नियमेन अनन्ता जीवा विदधते, पुनश्च तेषु क्षितिक्षयात्परिणतेषु असावेव मूलजीवोऽनन्तजीवतनुं स्वशरीरतया परिणमय्य तावद् वर्द्धते यावत्प्रथमपत्रं भवति, इति न कोऽपि विरोधः, केचित्तु प्रथमपत्रेणात्र बीजस्य समुच्छूनावस्था गृह्यते,

जो जीव मूल रूप में परिणत होता है, वही जीव प्रथम पत्र के रूप से भी परिणत हो जाता है। इस प्रकार मूल और वह प्रथम पत्र -दोनों एक जीवकर्तृक भी होते हैं।

कहा जा सकता है कि 'सभी किशलय (कोंपल) उगते समय अनन्तकायिक होते हैं' इत्यादि आगे कहे जाने वाले वचन से विरोध आता है, इसका समाधान यह है कि यहां बीज का जीव या अन्य कोई जीव बीज-मूल रूप में उत्पन्न होकर उस में उत्सूनावस्था (अंकुरावस्था से भी पहले की अवस्था) उत्पन्न कर देता है। उसके पश्चात् किसलय अवस्था उत्पन्न होती है और उसे अनन्त जीव ही उत्पन्न करते हैं। तदन्तर स्थिति का क्षय होने पर जब वे जीव परिणत हो जाते हैं तो यही मूल-जीव साधारण शरीर को अपने शरीर के रूप में परिणत करके तब तक बढता है जब तक कि पहला पत्र

જે જીવ મૂળ રૂપમા પરિણત થાય છે તેજ જીવ પ્રથમ પત્રના રૂપમાં પણ પરિણત થઇ જાય છે. આ રીતે મૂળ અને તે પ્રથમ પત્ર બન્ને એક જીવ કર્તૃક પણ બને છે.

કહી શકાય કે બધા કિસલયો (કુંપળ) ઉગતી વખતે અનન્ત કાયિક હોય છે. વિગેરે આગળ કહેવામાં આવનારા વચનોથી વિરોધ આવે છે. તેનું સમાધાન એ છે કે આમાં બીજનો જીવ અગર અન્ય કોઇ જીવ બીજ મૂળ રૂપમાં ઉત્પન્ન થઇને તેમાં ઉત્સૂનાવસ્થા-અંકુરાવસ્થાથી પણ પહેલાની અવસ્થા ઉત્પન્ન કરી દે છે. તેના પછી કિસલય અવસ્થા ઇત્પન્ન થાય છે અને તેમાં અનન્ત જીવ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યાર બાદ સ્થિતિનો ક્ષય થતાં જ્યારે તે જીવ પરિણત થઇ જાય છે તો તે મૂળ જીવ સાધારણ શરીરને પોતાના શરીરના રૂપમાં પરિણત કરીને ત્યાં સુધી વધે છે કે જ્યાં સુધીમાં પહેલુ પત્ર આવે છે. તેથી

तेन एकजीवकर्तृके मूलप्रथमपत्रे इत्यस्य मूलसमुच्छूनावस्थे एकजीवकर्तृके इत्याशयं वर्णयन्ति, तत्कथनेन च मूलसमुच्छूनावस्थे एकजीवपरिणामिते एव भवतः, शेषन्तु किसलयादिनावश्यं नियमतो मूलजीवपरिणामाविर्भावितमिति नियमः प्रदर्शितो भवति तथा च 'सव्वोऽवि किसलओ खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ' इत्यादि वक्ष्यमाण वचनेनाऽपि नो विरोधः, मूलसमुच्छूनावस्थानिर्वर्तनारम्भकाले किसलयत्वविरहादिति,

अथ प्रत्येकशरीरवनस्पतिकायिकानां सर्वकालं शरीरावस्थामधिकृत्य किं प्रत्येकशरीरत्वमेव भवति, किं वा कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषे अनन्तजीवत्वमपि सम्भ-

होता है। अतएव किसी प्रकार के विरोध का अवकाश नहीं है।

कोई-कोई आचार्य प्रथम पत्र का अर्थ यहां बीज की उत्सूनावस्था मानते हैं। उनकी मान्यता के अनुसार 'मूल और प्रथम पत्र एक जीवकर्तृक हैं' इसका अर्थ यह होता है कि-'मूल और उत्सून अवस्था एक जीवकर्तृक हैं।' इस प्रकार उनके कथनानुसार मूल और उत्सून अवस्था एकजीवकर्तृक ही हैं। शेष जो किसलय आदि हैं, वे नियम से एकजीवकर्तृक ही हैं, ऐसा कोई नियम नहीं है। इस प्रकार 'सभी किसलय उगते समय अनन्तकाय कहे हैं' इत्यादि वचन के साथ भी कोई विरोध नहीं होता, क्योंकि मूल की समुच्छून अवस्था की उत्पत्ति के समय उसकी किसलय पर्याय नहीं रहती।

क्या प्रत्येक शरीर वनस्पतिकायिक जीव शरीरावस्था की अपेक्षा सदैव प्रत्येकशरीर ही रहते हैं अथवा किसी विशिष्ट अवस्था में

કોઇ પ્રકારના વિરોધને અવકાશ નથી.

કોઇ કોઇ આચાર્ય પ્રથમ પત્રનો અર્થ બીજની ઉત્સૂનાવસ્થા માને છે. તેમની માન્યતા અનુસાર મૂળ અને પ્રથમ પત્ર એક જીવ કર્તૃક છે. તેનો અર્થ એ થાય છે કે મૂળ અને ઉત્સૂન અવસ્થા એક જીવ કર્તૃક છે. એ રીતે તેમના કથન અનુસાર મૂળ અને ઉત્સૂન અવસ્થા એક જીવ કર્તૃક જ છે શેષ જે કિસલય આદિ છે તેઓ એક જીવ કર્તૃક છે જ એવો કોઇ નિયમ નથી હોતો.

આ રીતે બધા કિસલય નીકળતી વખતે અનન્ત કાય કહ્યા છે. ઇત્યાદિ વચનની સાથે પણ કોઇ વિરોધ નથી બનતો, કેમકે મૂળની સમુચ્છૂન અવસ્થાની ઉત્પત્તિના સમયમાં તેમનો કિસલય પર્યાય રહેતો નથી.

શું પ્રત્યેક શરીર વનસ્પતિ કાયિક જીવ શરીરાવસ્થાની અપેક્ષાએ સદૈવ પ્રત્યેક શરીર જ રહે છે, અથવા કોઇ વિશિષ્ટ અવસ્થામા સાધારણ શરીર પણ થઇ જાય છે?

वति ? एवमेव साधारणवनस्पतिकायिकानामपि किं सर्वकालमनन्तजीवत्वमेव भवति किम्वा कदाचित्प्रत्येकशरीरजीवत्वमपि भवति ? इत्याशङ्कायामाह–'सव्वोऽवि किसलओ खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ। सो चेव विवड्ढंतो होइ परित्तो अणंतो वा' ॥९४॥ 'सव्वोऽवि'–सर्वोऽपि–अपरिशेषोऽपि वनस्पतिकायः प्रत्येकशरीरजीव, साधारणो वा 'किसलओ खलु'–किसलयः खलु किसलयावस्थाम्, 'उग्गममाणो'–उद्गच्छन्–उपगतः सन् 'अणंतओ'–अनन्तकायः 'भणिओ'–भणितः–तीर्थकरगणधरै रुक्तः, 'सो चेव'–स एव किसलयरूपोऽनन्तकायिकः, 'विवड्ढंतो'–विवर्द्धमानः–प्रवृद्धिं गच्छन् 'होइ परित्तो अणंतो वा' भवति परितो वा–प्रत्येकशरीरजीवो वा, अनन्तो वा भवतीति शेषः, तत्र यदा साधारणं शरीरं निर्वर्त्यते तदा साधारण एव जीवो भवति, यदा तु प्रत्येकशरीरं निर्वर्त्यते

साधारणशरीर भी हो जाते हैं ? इसी प्रकार साधारण वनस्पतिकायिक जीव क्या सदैव अनन्तजीव ही रहते हैं या कभी प्रत्येकशरीर जीव भी हो जाते हैं ? इस प्रश्न का समाधान करते हैं–

जितने भी किसलय हैं वे सब उगते समय अनन्तकायिक होते हैं प्रत्येक वनस्पतिकाय, चाहे वह प्रत्येकशरीर हो या साधारण, जब किसलय अवस्था को प्राप्त होता है, तब तीर्थंकरों और गणधरों द्वारा अनन्तकायिक कही गई है। वही किसलयरूप अनन्तकायिक वृद्धि को प्राप्त होता हुआ प्रत्येकशरीर या अनन्तकाय हो जाता है। जब साधारण शरीर उत्पन्न होता है तब साधारण जीव ही होता है और जब प्रत्येकशरीर उत्पन्न होता है तब प्रत्येकशरीर जीव होता है।

प्रश्न–कितने काल के पश्चात् प्रत्येकशरीर जीव हो जाता है ?

તેજ રીતે સાધારણ વનસ્પતિકાયિક જીવ શું સદૈવ અનન્ત જીવજ રહે છે અથવા ક્યારેક પ્રત્યેક શરીર જીવ પણ બની જાય છે ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે–

જેટલાં પણ કિસલયો છે તે બધા ઉગતી વખતે અનન્ત કાયિક હોય છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય પછી તે પ્રત્યેક શરીર હોય અથવા સાધારણ. જ્યારે કિસલય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તીર્થંકરો અને ગણધરો દ્વારા અનન્ત કાયિક કહેવાય છે.

તેજ કિસલય રૂપ અનન્ત કાયિક વૃદ્ધિને પામતાં પ્રત્યેક શરીર અથવા અનન્ત કાય બની જાય છે. જ્યારે સાધારણ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે સાધારણ જીવજ હોય છે અને જ્યારે પ્રત્યેક શરીર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પ્રત્યેક શરીર જીવ હોય છે.

પ્રશ્ન–કેટલો સમય જતાં પ્રત્યેક શરીર જીવ બને છે ?

तदा प्रत्येकशरीरजीवो भवति, अथ कियत्कालानन्तर प्रत्येकशरीरजीवो भवतीति चेदुच्यते—अन्तर्मुहूर्तानन्तरं विवर्द्धमानः प्रत्येकशरीरो भवति निगोदानामुत्कर्षतोऽपि अन्तर्मुहूर्तकालं यावत् स्थिते रुक्तत्वादित्याशयः ॥सू० २३॥

मूलम्—समगं वक्कंताणं, समगं तेसिं सरीरनिव्वत्ती। समगं आणुग्गहणं समगं ऊसासनीसासो ॥१॥ इक्कस्स उ जं गहणं, बहूण साहारणाण तं चेव। जं बहुयाणं गहणं, समासओ तं पि इक्कस्स ॥२॥ साहारणमाहारो, साहारणमाणुपाण गहणं च। साहारण जीवाणं, साहारणलक्खणं एयं ॥३॥ जह अयगोलो धंतो, जाओ तत्ततवणिज्जसंकासो। सव्वो अगणि परिणओ, निगोयजीवे तहा जाण ॥४॥ एगस्स दोण्ह तिण्ह व, संखिज्जाण व न पासिउं सक्का। दीसंति सरीराइं, निगोयजीवाणऽणंताणं ॥५॥ लोगागासपएसे, निगोयजीवं ठवेहि इक्किक्कं। एवं मविज्जमाणा, हवंति लोगा असंखिज्जा ॥७॥ पत्तेया पज्जत्ता, पयरस्स असंखभागमित्ता उ। लोगाऽसंखा पज्जत्तगाण साहारणमणंता ॥८॥ एएहिं सरीरेहिं, पच्चक्खं ते परूविया जीवा। सुहुमा आणागिज्झा, चक्खुप्फासं न ते इंति ॥९॥

जे यावन्ने तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य। तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं असंपत्ता। तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा तेसि णं वन्नादेसेणं गंधादेसेणं रसादेसेणं फासादेसेणं सहस्सग्गसो विहाणाइं, संखिज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं। पज्जत्तगणीसाए अपज्ज-

उत्तर—क्रमशः वृद्धि को प्राप्त होता हुआ अन्तर्मुहूर्त्त के बाद प्रत्येकशरीर होता है, क्यों कि निगोद जीवों की उत्कृष्ट स्थिति भी अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण ही कही गई है ।।२३।।

ઉત્તર—ક્રમશઃ વૃદ્ધિને પામતો અંતર્મુહૂર્તના પછી પ્રત્યેક શરીર બને છે, કેમકે નિગોદ જીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણની કહેલી છે. ॥ સૂ ૨૩ ॥

त्तगा वक्कमंति। जत्थ एगो तत्थ सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा सिय अणंता। एएसि णं इमाओ गाहाओ अणुगंतव्वाओ, तं जहा–कंदा य कंदमूला य, रुक्खमूलाइयावरे। गुच्छा य गुम्म वल्लीय, वेणुयाणि तणाणि य। ॥१॥ पउमुप्पलं संघाडे, हढेय सेवाले किन्नए पणए। अवएय कच्छ भाणी, कंदुक्के गूणवीसइमे ॥२॥ तय–छल्लि पवालेसु य, पत्त–पुप्फ–फलेसु य। मूलग्ग–मज्झ–वीएसु, जोणीकस्स वि कित्तिया॥३॥ से त्तं साहारणसरीर बायरवणस्सइकाइया (से त्तं साहारणसरीरवणस्सइकाइया)। से त्तं बायरवणस्सइकाइया। से त्तं वणस्सइकाइया। से त्तं एगिंदिया ॥सू०२४॥

छाया–समकं व्युत्क्रान्तानां, समकं तेषां शरीरनिर्वृत्तिः। समकम् आनग्रहणम्, समकम् उच्छ्वासनिःश्वासौ ॥१॥ एकस्य तु यद् ग्रहणं बहूनां साधारणानां तदेव। यद् बहुकानां ग्रहणं, समासतस्तदपि एकस्य ॥२॥ साधारणमाहारः, साधारणमानप्राणग्रहणं च। साधारणजीवानां, साधारणलक्षणमेतत् ॥३॥ यथा

शब्दार्थ–(समगं) एक साथ (वक्कंताणं) जन्मे हुए (समगं) एक साथ (तेसिं) उनकी (सरीरनिव्वत्ती) शरीर की निष्पत्ति (समगं) एक साथ (आणुग्गहणं) प्राणापान के योग्य पुद्गलों का ग्रहण (समगं) एक साथ (ऊसासनीसासो) उच्छ्वास और निःश्वास।

(इक्कस्स) एक जीव का (उ) तो (जं) जो (गहणं) ग्रहण (बहूण) बहुत (साहारणाण) साधारण जीवों का (तं चेव) वही (जं) जो (बहुयाणं) बहुतों का (गहणं) ग्रहण (समासओ) संक्षेप से (तंपि) वह भी (इक्कस्स) एक का।

(साहारणमाहारो) साधारण आहार (साहारणमाणपाणगहणं च)

શબ્દાર્થ–(समगं) એક સાથે (वक्कंताणं) જન્મેલાઓ (समगं) એક સાથે (तेसिं) તેઓની (सरीरनिव्वत्ति) શરીરની નિષ્પત્તિ (समगं) એક સાથે (आणुग्गहणं) પ્રાણાપાનને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ (समगं) એક સાથે (ऊसासनिसासो) ઉચ્છ્વાસ અને નિશ્વાસ (इक्कस्स) એક જીવના (उ) તો (जं) જે (गहणं) ગ્રહણ (बहूणं) ઘણા (साहारणाणं) સાધારણ જીવોના (तं चेव) તેજ (जं) જે (बहुयाणं) ઘણાના (गहणं) ગ્રહણ (समासओ) સંક્ષેપથી (तं पि) તે પણ (इक्कस्स) એકના

अयोगोलोध्मातो जातस्तप्ततपनीयसंकाशः। सर्वोऽग्नि परिणतः, निगोद-जीवान् तथा जानीहि ॥४॥ एकस्य द्वयोः त्रयाणां च संख्येयानां वा न द्रष्टुं शक्यानि। दृश्यन्ते शरीराणि, निगोदजीवानामनन्तानाम् ॥५॥ लोकाकाश प्रदेशे निगोदजीवं स्थापय एकैकम्। एवं मीयमाना भवन्ति लोका अनन्तास्तु ॥६॥ लोकाकाशप्रदेशे, परीतजीवं स्थापय एकैकम्। एवं मीयमाना भवन्ति लोका असंख्येयाः ॥७। प्रत्येकाः पर्याप्ताः प्रतरस्य असंख्यभागमात्रास्तु। लोगा

साधारण श्वासोच्छ्वास का ग्रहण (साहारणजीवाणं) साधारण जीवों का (साहारणलक्खणं) साधारण लक्षण (एयं) यह।

(जह) जैसे (अयगोलो) लोहे का गोला (धंतो) गरम किया (जाओ) हुआ (तत्ततवणिज्जसंकासो) तपे हुए सोने के समान (सव्वो) सारा (अगणिपरिणओ) अग्नि रूप परिणत (निगोयजीवे) निगोद के जीवों को (तहा) उसी प्रकार (जाण) जानो।

(एगस्स) एक का (दोण्ह) दो का (तिण्ह व) अथवा तीन का (संखिज्जाण व) अथवा संख्यात का (न पासिउं सक्का) देखना शक्य नहीं है (दीसंति) दीखते हैं (सरीराइं) शरीर (निगोयजीवाण) निगोद जीवों के (अणंताणं) अनन्त के।

(लोगागासपएसे) लोकाकाश के एक-एक प्रदेश में (निगोयजीवं) निगोद जीव को (ठवेहि) स्थापित किया जाय (इक्किक्कं) एक-एकको (एवं) इस प्रकार (मविज्जमाणा) स्थापित किये हुए (हवंति) होते हैं (लोगा) लोक (अणंता) अनन्त (उ) वितर्क।

(साहारणमाहारो) સાધારણ આહાર (साहारण माणपाणगहणं च) સાધારણ શ્વાસોચ્છવાસનુ ગ્રહણ (साहारण जीवाणं) સાધારણ જીવોનું (साहारणलक्खणं) સાધારણ લક્ષણ (एवं) તે (जह) જેમ (अयगोलो) લોઢાનો ગોળો (घंतो) ગરમ કર્યો (जाओ) હોય (तत्ततवणिज्जसंकासो) તપેલા સોનાની જેમ (सव्वो) સર્વ (अगणिपरिणओ) અગ્નિ રૂપ પરિણત (निगोयजीवे) નિગોદના જીવો (तहा) એજ રીતે (जाण) જાણો

(एगस्स) એકના (दोण्ह) બે ના (तिण्ह व) અથવા ત્રણના (संखिज्जाण व) અથવા સંખ્યાતના (न पासिउ सक्का) જોવું શકય નથી (दीसंति) દેખાય છે (सरीराइं) શરીર (निगोयजीवाणं) નિગોદ જીવોના (अणंताण) અનંતના (लोगा-गासपएसे) લોકાકાશના એક એક પ્રદેશમા (निगोयजीवं) નિગોદ જીવને (ठवेहि) સ્થાપિત કરાય (इक्किकं) એક એકને (एवं) આ પ્રકારે (मविज्जमाणा) સ્થાપિત કરાએલા (हवंति) બને છે (लोगा) લોક (अणंता) અનન્ત (उ) વિતર્ક

असंख्येयाः, अपर्याप्तकानां साधारणानामनन्ताः ॥८॥ एतैः शरीरैः प्रत्यक्षं ते प्ररूपिताः जीवाः । सूक्ष्मा आज्ञाग्राह्याः, चक्षुः स्पर्श न ते यन्ति ॥९॥

ये चान्ये तथा प्रकारास्ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तकाश्च तत्र खलु ये ते अपर्याप्तकास्ते खलु असंप्राप्ताः । तत्र खलु ये ते पर्याप्तका एतेषां खलु वर्णादेशेन गन्धादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशो विधानानि, संख्येयानि योनिप्रमुखशतसहस्राणि । पर्याप्तकनिश्रया अपर्याप्तका व्युत्क्रामन्ति, यत्रैकस्तत्र स्यात् संख्येयाः, स्यात् असंख्येयाः, स्यात् अनन्ताः । एतेषां खलु इमा गाथा अनुगन्तव्याः, तद्यथा–'कन्दाश्च कन्दमूलानि च, वृक्षमूलानि–इति–चापराणि । गुच्छाश्च गुल्मा वल्ल्यश्च, वेणुका स्तृणानि च ॥१॥ पद्मम् उत्पलं शृङ्गाटं हडश्च शैवालः कृष्णकं पनकः । अवकश्च कच्छ भाणी कन्दुकः एकोन विंशतितमः त्वक्–छल्ली–प्रवालेषु च, पत्र–पुष्प–फलेषु च । मूलाऽग्र–मध्य–बीजेषु, योनिः कस्यापि कीर्त्तिता ॥३॥' ते एते साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः ॥ त एते साधारणशरीरवनस्पतिकायिका । त एते बादरवनस्पतिकायिकाः । त एते वनस्पतिकायिकाः । त एते एकेन्द्रियाः ॥सू० २४॥

टीका–अथ साधारणजीवप्रस्तावात् तल्लक्षणं प्ररूपयितुमाह–'समयं वक्कंताणं समयं तेसिं सरीर निव्वत्ती । समयं आणुग्गहणं समयं ऊसासनीसासो ।९५। इक्कस्स उ जं गहणं बहूण सहारणाण तं चेव । जं बहुयाणं गहणं समासओ तंपि इक्कस्स' ९६॥ 'समयं' समकम्–युगपत् 'वक्कंताणं'–व्युत्क्रान्तानाम् उत्पन्नानां

(पत्तेया) प्रत्येक वनस्पति जीव (पज्जत्ता) पर्याप्त (पयरस्स) प्रतर–घन किये के (असंखभागमित्ता उ) असंख्यातवें भाग मात्र (लोगासंखा) अपर्याप्त के असंख्य लोक प्रमाण (पज्जत्तयाण साहारणमणंता) पर्याप्त साधारण जीवों का परिमाण अनन्त लोक है ।

(एएहिं) इन पूर्वोक्त (सरीरेहिं) शरीरों से (पच्चक्खं) प्रत्यक्ष (ते) वे (परूविया) प्ररूपे (जीव) जीव (सुहुमा) सूक्ष्म (आणागिज्झा) जिनाज्ञा से ग्राह्य हैं (चक्खुप्फासं न ते इंति) वे आंख से नहीं दिखाई देते ।।२४॥

(पत्तेया) પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ (पज्जत्ता) પર્યાપ્ત (पयरस्स) પ્રતર ઘન કરેલાના (असंखभागमित्ताउ) અસંખ્યાતમા ભાગે ભળીને (लोगा संखा) અપર્યાપ્તના અસંખ્ય લોક પ્રમાણ (पज्जत्तयाण साहारण मणंता) પર્યાપ્ત સાધારણ જીવોનું પરિમાણ અનન્ત લોક છે

(एएहिं) એ પૂર્વોકત (सरीरेहिं) શરીરોથી (पचक्खं) પ્રત્યક્ષ (परूविया) પ્રરૂપ્યા (जीवा) જીવ (सुहुमा) સૂક્ષ્મ (आणागिज्झा) જીનાજ્ઞાથી ગ્રાહ્ય છે (चक्खुप्फासं न ते इंति) તેઓ આંખોથી દેખાઇ શકાતા નથી. ॥ સૂ૦ ૨૪ ॥

सताम् 'तेसिं' तेषां साधारणजीवानाम्, 'समयं'–समकम्, सममेव समकम् एककालम् 'सरीरनिव्वत्ती' शरीरनिर्वृत्तिः–शरीरनिष्पत्ति र्भवति 'समयं'–समकम्–युगपच्च 'आणुग्गहणं'–आनग्रहणम् – प्राणापानग्रहणम्–प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम्, तदनन्तरम् 'समयं' समकम्–एककालम्, तदुत्तरकालभाविनौ 'ऊसासनीसासो'–उच्छ्वासनिःश्वासौ भवतः, इत्यर्थः तथा–'इक्कस्स'–एकस्य 'उ' तु 'जं' यत् 'आहारादि पुद्गलानाम् 'गहणं'–ग्रहणम्–उपादानं भवति 'तं चेव' तदेव च 'बहूण सहारणाण'–बहूनामपि साधारणानाम् साधारणजीवानां ज्ञातव्यम्, तथा च यदाहारादिकमेको गृह्णाति शेषा अपि तच्छरीराश्रिता बहवोऽपि तदेव गृह्णन्ति, तथा–'जं' यत् 'बहुयाणं गहणं' बहूनाम् आहारादि पुद्गलग्रहणं भवति 'तंपि'–तदपि 'समासओ'–समासतः संक्षेपात्–एकत्र शरीरसमावेशात् 'इक्कस्स'–एकस्यापि ग्रहणं भवति, अथोक्तार्थमुपसंहरन्नाह–'साहारणमाहारो

टीकार्थ-साधारण जीवों का प्रकरण होने से अब उनके स्वरूप का प्रतिपादन किया जाता है–एक साथ ही उत्पन्न हुए साधारण जीवों के शरीर की निष्पत्ति एक साथ ही होती है। वे जीव एक साथ ही प्राणापान के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करते हैं और एक साथ ही उसके पश्चात् उनका श्वासोच्छ्वास होता है।

एक जीव का आहार आदि के पुद्गलों को ग्रहण करना ही बहुत से साधारण जीवों का ग्रहण करना समझना चाहिए। इस प्रकार जब एक जीव आहार आदि को ग्रहण करता है, तभी उस शरीर में अश्रित बहुत–से जीव भी ग्रहण करते हैं। और जो बहुत जीवों का ग्रहण है वही एक जीव का ग्रहण समझना चाहिए, क्यों कि वे सब जीव एक ही शरीर में आश्रित होते हैं।

ટીકાર્થ–સાધારણ જીવોનું પ્રકરણ હોવાથી હવે તેઓના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરાય છે–

એકી સાથે ઉત્પન્ન થયેલા સાધારણ જીવોના શરીરની નિષ્પત્તિ એકી સાથે જ થાય છે. તે જીવો એકી સાથે જ પ્રાણાપાનને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને એક સાથે જ ત્યાર પછી તેઓના શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે.

એક જીવના આહાર આદિ પુદ્ગલોનું ગ્રહણ કરવું જ ઘણા સાધારણ જીવોનું ગ્રહણ કરવું સમજવાનું છે. એવી રીતે જ્યારે એક જીવ આહાર આદિને ગ્રહણ કરે છે ત્યારે એ શરીરમાં આશ્રિત ઘણા જીવ પણ ગ્રહણ કરે છે. અને જે ઘણા જીવોનું ગ્રહણ છે તેજ એક જીવનું ગ્રહણ સમજવું જોઈએ. કેમકે તેઓ બધા જીવ એક જ શરીરમાં આશ્રિત બને છે.

'साहारणमाणुपाण गहणं च। साहारणजीवाणं साहारणलक्खणं एयं' ॥९७॥ सर्वेषामपि एकशरीराश्रितानां जीवानामुक्तप्रकारेण यत्-'साहारण माहारो'-साधारणम्-साधारणः, आहारः-आहारयोग्यपुद्गलोपादानम्, यच्च 'साहारण-माणुपाण गहणं च'-साधारणम् आनप्राणग्रहणम् प्राणापानयोग्यपुद्गलोपादानम्, एतस्य उपलक्षणतया यौ साधारणौ उच्छ्वासनिःश्वासौ च या च साधारणशरीर-निर्वृत्ति र्भवति 'एयं'-एतत् 'साहारणजीवाणं'-साधारणजीवानाम् 'साहारण-लक्खणं'-साधारणं लक्षणं प्रतिपत्तव्यम्, अथ यथा एकस्मिन् निगोदशरीरे अन-न्तानां जीवानां परिणामः प्रतीतिपथमवतरति तथा प्ररूपयितुमाह-'जह अय-गोली धंतो जाओ तत्ततवणिज्जसंकासो। सव्वो अगणिपरिणओ निगोय-जीवे तहा जाण' ॥९८॥ 'जह' यथा 'अयगोलो'-अयोगोलकः 'धंतो'-ध्मातः सन् 'तत्ततवणिज्जसंकासो'-तप्ततपनीयसंकाशः-सतप्तसुवर्णसदृशः 'सव्वो'-सर्वः अशेषः 'अगणिपरिणओ'-अग्निपरिणतः 'जाओ' जातो भवति, 'तहा-तथा 'जाण'-निगोदजीवान् जानीहि, निगोदरूपेऽपि एकैकस्मिन् शरीरे तच्छरीरा-त्मकतया अनन्तान् जीवान् परिणतान् अवेहीत्यर्थः, तथा सति-'एगस्स दोण्ह तिण्हव संखिज्जाणव न पासिउं सक्का। दीसंति सरीराइं निगोयजीवाणऽणं-

एक शरीर में अश्रित साधारण जीवों का आहार भी साधारण ही होता है, प्राणापान के योग्य पुद्गलों का ग्रहण एवं श्वासोच्छ्वास भी साधारण ही होता है, यह साधारण जीवों का साधारण लक्षण समझना चाहिए।

एक निगोद शरीर में अनन्त जीवों का परिणमन समझाने के लिए सूत्रकार उदाहरण देते हैं-अग्नि में खूब तपाया हुआ लोहे का गोला तप्त स्वर्ण के सदृश, सारा का सारा अग्निमय बन जाता है, उसी प्रकार निगोद जीवों को भी समझो। अर्थात् निगोद रूप एक शरीर में अनन्त जीवों का परिणमन होना समझ लेना चाहिए। इसी कारण-

એક શરીરમાં આશ્રિત સાધારણ જીવોનો આહાર પણ સાધારણ જ હોય છે. પ્રાણાપાનને યોગ્ય પુદ્ગલોનું ગ્રહણ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ સાધારણ જ હોય છે. આ સાધારણ જીવોનું સાધારણ લક્ષણ સમજવું જોઈએ.

એક નિગોદ શરીરમાં અનન્ત જીવોનું પરિણમન સમજાવવા માટે સૂત્રકાર ઉદાહરણ આપે છે-અગ્નિમાં ખૂબ તપેલો લોઢાનો ગોળો તપાવેલ સોનાના સરખો, આખે આખો અગ્નિમય બની જાય છે, એજ પ્રકારે નિગોદ જીવોને પણ સમજો. અર્થાત્ નિગોદ રૂપ એક શરીરમા, અનન્ત જીવોનું પરિણમન થવું તે સમજી લેવું જોઈએ. કારણ-એક, બે, ત્રણ સંખ્યાત અને 'વા શબ્દથી અસંખ્યાત નિગોદ

ताणं ॥९९॥' 'एगस्स'-एकस्य 'दोण्ह'-द्वयोः, 'तिण्हव'-त्रयाणां वा 'संखिज्जा णव' यावत् संख्येयानां, वा शब्दादसंख्येयानां वा निगोदजीवानां शरीराणि 'पासिउं न सक्का'-द्रष्टुं न शक्तानि, एकादि जीवगृहीतानाम् अनन्तवनस्पति शरीराणामभावात् तेषाम् अनन्तजीव पिण्डात्मकत्वात्, कथं तर्हि तानि उपलभ्यानि? इत्याशङ्कायामाह-'दीसंति' दृश्यन्ते 'सरीराइं' शरीराणि 'निगोयजीवाणऽणंताणं' निगोदजीवानाम्-बादरनिगोदजीवानाम्, अनन्तानाम्, न तु सूक्ष्मनिगोदजीवानाम्, तेषां शरीराणामनन्तजीवसमुदायात्मकत्वेऽपि अनुपलभ्यस्वभावत्वात्-अनुपलभ्यस्वभाव सूक्ष्मनिगोदपरिणामपरिणतत्वात्, निगोदरूपशरीरस्य नियमतोऽनन्तजीवपरिणामाविर्भावितत्वे किं प्रमाणमिति चेत् तीर्थङ्करवचनस्यैव प्रमाणत्वात्, तथाचोक्तं भगवता-'गोलाय असंखेज्जा होंति निगोया असंखेया गोले। एक्केक्कोय निगोओ अणंतजीवो मुणेयव्वो' ॥१॥ गोलाश्चासंख्येया भवन्ति निगोदा असंख्येया गोलके। एकैकश्च निगोदोऽनन्तजीवो ज्ञातव्यः॥१।

एक, दो, तीन, संख्यात और 'वा' शब्द से असंख्यात निगोद-जीवों के शरीर हमें दिखाई नहीं दे सकते, क्योंकि उनके पृथक्-पृथक् शरीर ही नहीं हैं। वे तो अनन्तजीवों के पिण्ड रूप ही होते हैं-अनन्त-जीवों का ही एक शरीर होता है। केवल अनन्त जीवों के शरीर ही दिखाई देते हैं। इनमें से भी बादरनिगोद जीवों के शरीर ही दृष्टि-गोचर होते हैं, सूक्ष्म निगोदजीवों के नहीं। सूक्ष्म निगोदजीवों के शरीर अनन्त जीवात्मक होने पर भी अदृश्य ही होते हैं। उनका स्वभाव ही ऐसा है।

अनन्त निगोदजीवों का एक ही शरीर होता है, इस विषय में क्या प्रमाण है? इसका उत्तर यह है कि वीतराग एवं सर्वज्ञ तीर्थंकर

જીવોના શરીર એમાં દેખાઇ શકતા નથી. કેમકે તેઓના પૃથક્ પૃથક્ શરીરજ નથી હોતાં. તેઓ તો અનન્ત જીવોના પિંડ રૂપજ હોય છે. અનંત જીવોનું જ એક શરીર હોય છે. કેવળ અનન્ત જીવોના શરીર જ દેખાય છે. તેઓમાંથી પણ બાદર નિગોદ જીવોના શરીર જ દષ્ટિગોચર થાય છે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોના નથી થતા સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોના શરીર અનન્ત જીવાત્મક હોવા છતાં પણ અદૃશ્યજ હોય છે. તેઓનો સ્વભાવજ એવો છે.

અનન્ત નિગોદ જીવોનું એકજ શરીર હોય છે આ બાબતમાં શું પ્રમાણ છે તેનો ઉત્તર એ છે કે વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાનના વચનોજ આ બાબતમાં પ્રમાણ ભૂત છે.

अथ तेषामेव निगोदजीवानां प्रमाणं प्रतिपादयितुमाह-'लोगागासपएसे निगोयजीवं ठवेहि इक्किकं। एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा अणंता उ' ॥१००॥ 'एकैकस्मिन् 'लोगागासपएसे' लोकाकाशप्रदेशे 'इक्किक्कं'-एकैकम् 'निगोय जीवं'-निगोदजीवम् 'ठवेहि'-स्थापय, एवम् एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे एकैक-जीवरचनया 'मविज्जमाणा'-मीयमानाः 'अणंता उ'-अनन्तास्तु 'लोगा' लोकाः-अनन्तलोकाकाशप्रमाणाः निगोदजीवाः 'हवंति'-भवन्ति, अथ प्रत्येकवनस्पति जीव प्रमाणमाह-'लोगागासपएसे परित्तजीवं ठवेहि इक्किक्कं एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा असंखिज्जा' ॥१०१॥ 'लोगागासपएसे' एकैकस्मिन् लोकाकाश-प्रदेशे 'इक्किक्कं'- एकैकम् 'परित्तजीवं परीतजीवं-प्रत्येकवनस्पतिजीवम् 'ठवेहि'

भगवान् के वचन ही इस विषय में प्रमाणभूत हैं। भगवान् ने कहा है-'सूई की नोंक में बराबर निगोदकाय में असंख्यात गोले होते हैं, एक-एक गोले में असंख्यात-असंख्यात निगोद होते हैं और एक-एक निगोद में अनन्त-अनन्त जीव होते हैं।'

अब निगोदजीवों की संख्या का प्रतिपादन करते हैं-लोकाकाश के एक-एक प्रदेश में यदि एक-एक निगोदजीव स्थापित किया जाय और उनका माप किया जाय तो उन सब जीवों को स्थापित करने के लिए अनन्त लोकों की आवश्यकता होगी। तात्पर्य यह है कि एक लोकाकाश में असंख्यात प्रदेश हैं, ऐसे-ऐसे अनन्त लोकाकाशों के प्रदेशों के बराबर अनन्त निगोदजीवों का परिमाण है।

अब प्रत्येक वनस्पतिकाय के जीवों का प्रमाण कहते हैं-एक-एक लोकाकाश के प्रदेश में, प्रत्येक वनस्पतिकाय के एक-एक जीव को स्थापित किया जाय और इस प्रकार उनका माप किया जाय तो वे

ભગવાને કહ્યું છે-સોયની અણી જેટલા નિગોદ કાયમા અસંખ્ય ગોળા હોય છે, એક એક ગોળામા અસંખ્યાત અસખ્યાત નિગોદ હોય છે. અને એક એક નિગોદમાં અનન્ત જીવ હોય છે.

હવે નિગોદની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરે છે

લોકાકાશના એક એક પ્રદેશમા જો એક એક નિગોદ જીવ સ્થાપિત કરવામાં આવે અને તેનું માપ લેવામા આવે તો તે બધા જીવોને સ્થાપિત કરવા માટે અનન્તલોકની આવશ્યકતા થશે. તાત્પર્ય એ છે કે એક લોકાકાશમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, એવા એવા અનન્તલોકાકાશોની બરાબર અનન્ત નિગોદજીવોના પરિમાણ છે.

હવે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયના જીવોનું પ્રમાણ કહે છે-

એક એક લોકાકાશના પ્રદેશમા, પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના એક એક જીવને

स्थापय, 'एवं' एवम्-उक्तप्रकारेण 'मविज्जमाणा'-मीयमानाः प्रत्येकवनस्पतिजीवाः 'लोगा असंखिज्जा'-असंख्येय लोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः 'हवंति'-भवन्ति, अथ पर्याप्तकाऽपर्याप्तकभेदेन प्रत्येकसाधारणवनस्पतिजीवानां प्रमाणं प्ररूपयति-'पत्तेया पज्जत्ता पयरस्स असंखभागमित्ता उ। लोगाऽसंखा पज्जत्तयाण साहारणमणंता' ॥१२॥ 'पज्जत्ता' पर्याप्ताः 'पत्तेया'-प्रत्येकवनस्पतिजीवाः घनीकृतस्य सम्बन्धिनः प्रतरस्य 'असंखभागमित्ता उ'-असंख्येयभागमात्रास्तु-असंख्येयतमे भागे यावन्तः आकाशप्रदेशा एतावत्प्रमाणा भवन्ति, अपर्याप्तकाणां पुनः प्रत्येक वनस्पतिजीवानाम् 'लोगाऽसंखा'-असंख्येया लोकाः परिमाणम्, 'पज्जत्तयाण साहारण' पर्याप्तकानाम् अपर्याप्तकानाञ्च साधारणजीवानाम् 'अणंता'-अनन्तलोकाः परिमाणमिति, तथाचापर्याप्तकाः प्रत्येकवनस्पतिजीवाः असंख्येयलोका-

---

असंख्यात लोकाकाशों के प्रदेशों के बराबर होते हैं। तात्पर्य यह है कि असंख्य लोकाकाशों के जितने प्रदेश हों उतने ही प्रत्येकवनस्पतिकाय के जीव हैं, अथवा यों कहा जा सकता है कि लोकाकाश के प्रदेशों से असंख्यातगुणा प्रत्येकवनस्पतिकाय के जीवों का परिमाण है।

अब पर्याप्तक और अपर्याप्तक के भेदों से प्रत्येक और साधारण वनस्पति जीवों के प्रमाण की प्ररूपणा करते हैं-प्रत्येक वनस्पति के पर्याप्त जीव घनीकृत प्रतर के असंख्यात भाग मात्र होते हैं अर्थात् लोक के असंख्यातवें भाग में जितने आकाशप्रदेश हैं, उतने होते हैं तथा अपर्याप्त प्रत्येक वनस्पतिजीवों का परिमाण असंख्यात लोक के बराबर है। पर्याप्त तथा अपर्याप्त साधारण जीवों का परिमाण अनन्त लोकाकाशों के प्रदेशों के बराबर हैं। तात्पर्य यह है कि अपर्याप्त प्रत्येक वनस्पति जीव असंख्यात लोकाकाश के प्रदेशों के बराबर हैं और

સ્થાપિત કરવામાં આવે અને એ રીતે એમનુ માપ કરવામા આવે તો તેઓ અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે, અસંખ્ય લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશ છે તેટલાજ પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયના જીવ છે, અથવા તો એમ કહેવાય કે લોકાકાશના પ્રદેશોથી અસંખ્યાત ગણુ પ્રત્યેક વનસ્પતિ કાયના જીવોનું પરિમાણુ છે.

હવે પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદથી પ્રત્યેક અને સાધારણુ વનસ્પતિ જીવોના પ્રમાણુની પ્રરૂપણા કરે છે-

પ્રત્યેક વનસ્પતિના પર્યાપ્ત જીવ ઘનીકૃત પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ માત્ર હોય છે. અર્થાત્ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં જેટલો આકાશ પ્રદેશ છે, તેટલા હોય છે તેમજ અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવોના પરિમાણુ અસંખ્યાત

काशप्रदेशप्रमाणा भवन्ति, पर्याप्तकापर्याप्तकसाधारणवनस्पतिजीवाश्च अनन्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः भवन्तीत्यर्थः, 'एएहिं सरीरेहिं पच्चक्खं ते परूविया जीवा। सुहुमा आणागिज्झा चक्खुप्फासं न ते इंति' 'एएहिं' एतैः-पूर्वोक्तैः 'सरीरेहिं' शरीरैः 'पच्चक्खं'-प्रत्यक्षं-स्पष्टरूपतया ते जीवाः-बादरनिगोदजीवाः 'परूविया-प्ररूपिताः अवसेयाः, 'सुहुमा'-सूक्ष्माः-निगोदजीवाः 'आणागिज्झा-आज्ञाग्राह्याः-जिनाज्ञावचनैर्ग्रहीतव्याः-विज्ञेयाः इत्यर्थः 'न ते' सूक्ष्मा जीवाः 'चक्खुप्फासं'-चक्षुःस्पर्शम्-नयनगोचरत्वम् 'इंति' यन्ति-प्राप्नुवन्ति।

'जे-यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये अनुक्तरूपास्तथा प्रकाराः-प्रत्येकवनस्पतिरूपाः, साधारणवनस्पतिरूपाश्च भवन्ति, तेऽपि वनस्पतिकायत्वेन अवसेयाः, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'-ते वनस्पतिजीवाः समासतः-संक्षेपेण 'दुविहा'-द्विविधाः-द्विप्रकारकाः, 'पण्णत्ता'-प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'पज्जत्तगाय, अपज्जत्तगाय'-पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च 'तत्थ णं' तत्र खलु पर्याप्तका-

---

पर्याप्त एवं अपर्याप्त साधारण वनस्पतिकाय के जीव अनन्त लोकाकाश के प्रदेशों के बराबर होते हैं।

इन पूर्वोक्त शरीरों के द्वारा स्पष्ट रूप से बादर निगोदजीवों की प्ररूपणा की गई है। सूक्ष्म निगोदजीव सिर्फ आज्ञाग्राह्य हैं अर्थात् जिनेन्द्र भगवान् के कथन से ही जाने जा सकते हैं। ये सूक्ष्म निगोदजीव नेत्रों से नहीं दिखाई देते ॥२४॥

शब्दार्थ-(जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं उन्हें भी वनस्पतिकाय समझना चाहिए (ते) वे (समासओ) संक्षेप से (दुविहा पन्नत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं

લોકના બરાબર છે. પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સાધારણ જીવોના પરિમાણ અનન્ત લોકાકાશોના પ્રદેશોની બરાબર છે.

તાત્પર્ય એ છે કે અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે. અને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સાધારણ વનસ્પતિ કાયના જીવ અનન્ત લોકાકાશના, પ્રદેશોની બરાબર બનતા રહે છે.

આ પૂર્વોક્ત શરીરો દ્વારા સ્પષ્ટ રૂપે બાદર નિગોદ જીવોની પ્રરૂપણા કરાઇ છે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ ફક્ત આજ્ઞા ગ્રાહ્ય છે. અર્થાત્ જીનેન્દ્ર ભગવાનના કથનથીજ જાણી શકાય છે. આ સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવ આંખોથી નથી દેખાઇ શકાતા.

શબ્દાર્થ-(जे यावन्ने तहप्पगारा) અન્ય જીવો પણ આવા પ્રકારના છે, તેઓને પણ વનસ્પતિ કાય સમજવા જોઇએ (ते) તેઓ (समासओ) સંક્ષેપથી-(दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पज्जत्तगा,

पर्याप्तकानां मध्ये 'जे ते अपज्जत्तगा'-ये ते अपर्याप्तकाः वनस्पतिजीवाः सन्ति 'ते णं असंपत्ता'-ते खलु असम्प्राप्ताः, स्वयोग्याः पर्याप्तीः साकल्येन असंप्राप्ताः, विशिष्टान् वर्णादीन् अनुपगता भवन्ति, वर्णादि भेदविवक्षाया मेते कृष्णादिना वर्णभेदेन व्यपदेष्टुं न पार्यन्ते, शरीरादि पर्याप्तिषु परिपूर्णासु सतीषु बादराणां वर्णादिविभागः प्रकटो भवति नापरिपूर्णासु ते चापर्याप्ता उच्छ्वासपर्याप्त्याऽपर्याप्ता एव म्रियन्ते तस्मात् न स्पष्टतर वर्णादि विभागस्तत्रेति भावः, 'तत्थ णं'-तत्र खलु-पर्याप्तकापर्याप्तकानां मध्ये 'जे ते पज्जत्तगा' ये ते पर्याप्तकाः परिसमाप्तस्वयोग्यसमस्तपर्याप्तयः वनस्पतिजीवा भवन्ति, 'तेसि णं वन्नाएसेणं गंधाएसेणं रसाएसेणं'-तेषां खलु पर्याप्तकवनस्पतिजीवानाम् वर्णादेशेन-वर्णभेदविवक्षया, गन्धादेशेन-गन्धभेदविवक्षया, रसादेशेन-रसभेदविवक्षया, 'फासादेसेणं'-स्पर्शादेशेन-स्पर्शभेदविवक्षया 'सहस्सग्गसो'-सहस्राग्रशः-सहस्रसंख्यया 'विहाणाइं'-विधानानि भेदा भवन्ति, तद्यथा-वर्णाः कृष्णादिभेदात्पञ्च, गन्धौ सुरभितदितरभेदाद् द्वौ, रसाः-तिक्तादयः पञ्च, स्पर्शाः -मृदुकर्कशादयोऽष्टौ भवन्ति इत्यादिरीत्या वर्णाद्यादेशैः सहस्राग्रशो भेदाः, 'संखिज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं'-संख्येयानि योनि प्रमुखानि-योनिद्वाराणि शतसहस्राणि पर्याप्तकवनस्पतिजीवानां भवन्ति, तथा हि-एकैकस्मिन् वर्णे गन्धे रसे स्पर्शे च संवृतायोनिः वनस्पतिकायिकानाम् इत्यादि पूर्वोक्तरीत्याऽवसेयम्, 'पज्जत्तगनीसाए अपज्जत्तगा वक्कमंति'-पर्याप्तकनिश्रया-पर्याप्ताश्रयेण, अपर्याप्तकाः

(पज्जत्तगा य) पर्याप्त और (अपज्जत्तगा य) अपर्याप्त (तत्थ णं) उनमें (जे ते अपज्जत्तगा) जो अपर्याप्तक हैं (ते) वे (असंपत्ता) अप्राप्त हैं (तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा) उनमें जो पर्याप्तक हैं (तेसि णं) उनके (वन्नादेसेणं) वर्ण से (गंधादेसेणं) गंध से (रसादेसेणं) रस से (फासादेसेणं) स्पर्श से (सहस्सग्गसो) हजारों (विहाणाइं) भेद हैं (संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं) संख्यात लाख योनियां हैं (पज्जत्तणीसाए) पर्याप्त के आश्रय से (अपज्जत्तगा) अपर्याप्त (वक्कमंति) जन्मते हैं।

य) પર્યાપ્તક અને (अपज्जत्तगा य) અપર્યાપ્તક (तत्थ ण) તેઓમા (जे ते अपज्जत्तगा) જેઓ અપર્યાપ્તક છે (ते) તેઓ (असंपत्ता) અપ્રાપ્ય છે.

(तत्थणं जे ते पण्जत्तगा) તેઓમાથી જે પર્યાપ્તક (तेसिं ण) તેઓના (वन्नादेसेण) વર્ણથી (गंधादेसेणं) ગંધથી (रसादेसेण) રસથી (फासादेसेण) સ્પર્શથી (सहस्सग्गसो) હજારો (विहाणाइं) ભેદ છે (संखेज्जाइं जोणिप्पमुहसय-सहस्साइं) સંખ્યાત લાખ યોનિયો છે (पज्जत्तणीसाए) પર્યાપ્તકના આશ્રયથી (अपज्जत्तगा) અપર્યાપ્તક (वक्कमंति) જન્મે છે

वनस्पतिजीवा व्युत्क्रामन्ति–उत्पद्यन्ते, कियन्तः ? इत्याशङ्कायामाह–'जत्थ एगो तत्थ सिय संखिज्जा सिय असंखिज्जा सिय अणंता' यत्र एको बादरपर्याप्तको भवति तत्र नियमत स्तन्निश्रया अपर्याप्तकाः स्यात्–कदाचित् संख्येयाः, स्यात्–कदाचित् असंख्येयकाः, स्यात्–कदाचित् अनन्ता उत्पद्यन्ते, तत्र प्रत्येकवनस्पतिजीवाः संख्येया असंख्येया वा, साधारणास्तु नियमादनन्ता उत्पद्यन्ते इति भावः।

'एएसि णं' एतेषां–साधारणप्रत्येकतरुरूपाणां वनस्पतिविशेषाणां वक्ष्यमाणानाम् 'इमाओ गाहाओ'–इमाः–वक्ष्यमाणा विशेषप्रतिपादका गाथाः अणुगंतव्वाओ'–अनुगन्तव्याः–अवसेयाः, ता एव गाथा आह–'तं जहा'–तद्यथा 'कंदाय१ कंदमूलाय२, रुक्खमूला३ इयावरे। गुच्छा य४ गुम्म५ वल्ली य६, वेणुयाणि७ तणाणिय' ।१०३। कन्दाः १–सूरणकन्दादयः, कन्दमूलानि च २ वृक्षमूलानि इति चापराणि३ साधारणवनस्पतिविशेषाः, गुच्छाश्च स्तवकरूपाः४, गुल्माः५ वल्ल्यश्च प्रसिद्धाः६ वेणुकाः–वंशाः७ तृणानि–अर्जुनादीनि ८। 'पउ९ मुप्पल१० संघाडे११ हढेय१२ सेवाल१३ किन्नए१४ पणए१५। अवए य १६ कच्छ१७ भाणी१८ कंदुकगूणवीसइमे' ।१०४। पद्मोत्पल शृङ्गाटकानि प्रसिद्धानि

(जत्थ एगो) जहां एक पर्याप्तक होता है (तत्थ) वहां (सिय संखेज्जा) कदाचित् संख्यात (सिय असंखेज्जा) कदाचित् असंख्यात (सिय अणंता) कदाचित् अनन्त होते हैं। (एएसि णं) इनके विषय में (इमाओ) ये (गाहाओ) गाथाएं (अणुगंतव्वाओ) जाननी चाहिए। (तं जहा) वे इस प्रकार हैं–

(कंदा य) कन्द (कंदमूला य) कन्दमूल (रुक्खमूला) वृक्ष के मूल (इयावरे) इस प्रकार दूसरे (गुच्छा य) गुच्छ) (गुम्म) गुल्म (वल्ली य) वल्ली (वेणुयाणि) वांस (तणाणि य) तृण।

(पउमुप्पलसंघाडे) पद्म, उत्पल, सिंघाडा (हढे य) हढ वनस्पति (सेवाल) सेवार (किन्नए) कृष्णक (पणए) पनक (अवए य) अवक

(जत्थ एगो) જ્યા એક પર્યાપ્તક હોય છે (तत्थ) ત્યાં (सिय संखेज्जा) કદાચિત સંખ્યાત (सिय असंखेज्जा) કદાચિત્ અસંખ્યાત (सिय अणंता) કદાચિત્ અનન્ત હોય છે (एएसि ण) તેઓની બાબતમાં (इमाओ) આ(गाहाओ) ગાથાઓ (अणुगंतव्वाओ) જાણવી જોઈએ (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે.

(कंदाय) કન્દ (कंदमूला य) કદમૂલ (रुक्खमूला) ઝાડના મૂળ (इयावरे) એ રીતે બીજા (गुच्छाय) ગુચ્છ (गुम्म) ગુલ્મ (वल्लीय) વલ્લી (वेणुयाणि) વાંસ (तणाणि य) તૃણ (पउमुप्पलसंघाडे) પદ્મ, ઉત્પલ, સિંઘાડા (हढेय) હઢ વનસ્પતિ (सेवाल)

त्रिकोणाकारम्-सिङ्गरपदवाच्यम् जलोत्पन्नं फलविशेषरूपं शृङ्गाटकं बोध्यम्, हढश्च जलजवनस्पतिविशेषः, शैवालः प्रसिद्ध एव कृष्णपनकावक कच्छभाणि, कन्दुकुच्चः-साधारणवनस्पतिविशेषः, एकोनविंशतितमः, 'तय छल्लिपवालेसु य पत्तपुप्फफलेसु य। मूलग्गमज्झबीएसु जोणीकस्सवि कित्तिया' ॥१०५॥ त्वक् छल्लीप्रवालेषु च पत्रपुष्पफलेषु च। मूलाग्रमध्यबीजेषु योनिः कस्यापि

(कच्छभाणी) कच्छभाणी (कंदुक्क) कंदुक्य (एगूणवीसइये) उन्नीसवां

(तया छल्लिपवालेसु य) त्वचा, छाल, प्रवाल में (पत्तपुप्फलेसु य) पत्र, पुष्प, फल में (मूलग्गमज्झबीएसु) मूल, अग्र, बीज में, (जोणी) योनि (कस्स वि) किसी की कुछ२ (कित्तिया) कही है।

(से त्तं साहारणसरीर बायरवणस्सइकाइया) ये साधारण शरीर बादर वनस्पतिकायिक हैं (से त्तं साहारणसरीर वणस्सइकाइया) यह साधारण शरीर वनस्पतिकायिकों की प्ररूपणा हुई (से त्तं बायर-वणस्सइकाइया) यह बादर वनस्पतिकाय की प्ररूपणा हुई (से त्तं वणस्सइकाइया) यह वनस्पतिकायिकों की प्ररूपणा समाप्त हुई ॥२४॥

टीकार्थ-जिन वनस्पतियों का यहां निर्देश नहीं किया गया है, उनमें जो साधारण वनस्पति के समान हैं, उन्हें साधारण वनस्पति समझ लेना चाहिए और जिनमें साधारण वनस्पति के लक्षण घटित न हों उन्हें प्रत्येकवनस्पति समझना चाहिए।

સેવાળ (क्निनए) કૃષ્ણ (पणए) પનક (अवएय) અવક (कच्छभाणी) કચ્છભાણી (कंदुक्क) કંડુકય (एगूणवीसइमे) ઓગણીસમા (तया छाल्ली पवालेसु य) ત્વચા, છાલ અને પ્રવાલમા (पत्तपुप्फफलेसु) પત્ર, પુષ્પ, અને ફળમા (मूलग्गमज्झबीएसु) મૂળ, અગ્ર, બીજમા (जोणी) યોનિ (कस्स वि) કોઇના-કાકઇ-કાઇક (कित्तिया) કહી છે

(से त्तं साहारणसरीरबायरवण्णस्सइकाइया) આ સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિકાયિક છે (से त्तं साहारणसरीरवणस्सइकाइया) આ સાધારણ શરીર વનસ્પતિકાયિકોની પ્રરૂપણા થઈ.

(सेत्तं वणस्सइकाइया) આ બાદર વનસ્પતિ કાયની પ્રરૂપણા થઇ

(से त्तं वणस्सइकाइया) આ વનસ્પતિકાયિકોની પ્રરૂપણા સમાપ્ત થઈ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ટીકાર્થ-જે વનસ્પતિકાયિકોને અહી નિર્દેશ નથી કરેલો તેઓમા જે સાધારણ વનસ્પતિની સમાન છે. તેઓને સાધારણ વનસ્પતિ સમજી લેવા જોઇએ અને જેઓમા સાધારણ વનસ્પતિના લક્ષણો ઘટતાં ન હોય તેઓને પ્રત્યેક વનસ્પતિ સમજી લેવાં જોઇએ.

वे वनस्पतिकाय के जीव संक्षेप में पर्याप्त और अपर्याप्तक के भेद से दो प्रकार के हैं। इन में जो अपर्याप्तक वनस्पतिकायिक जीव हैं, वे असंप्राप्त हैं अर्थात् अपने योग्य पर्याप्तियों को पूर्ण नहीं कर चुके हैं और विशिष्ट वर्ण आदि को प्राप्त नहीं कर पाये हैं। वर्ण आदि से विभाग करें तो वे काले हैं, नीले हैं, इत्यादि रूप से उनका निर्देश नहीं किया जा सकता। शरीर आदि पर्याप्तियां जब पूर्ण हो जाती हैं तभी बादर जीवों में वर्ण आदि का विभाग प्रकट होता है, जब पर्याप्तियां अपूर्ण होती हैं तब यह भेद प्रकट नहीं होता। वे अपर्याप्त जीव उच्छ्वास पर्याप्ति से अपर्याप्त रह कर ही मर जाते हैं, अतएव उनमें वर्ण आदि का विभाग स्पष्टतर नहीं होता।

इन पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों में से जो पर्याप्त हैं, अर्थात् जो अपने योग्य पर्याप्तियां पूर्ण कर चुके हैं, उनके वर्ण भेद की अपेक्षा से, रस भेद की अपेक्षा से और स्पर्श भेद की अपेक्षा से हजारों भेद होते हैं, वे इस प्रकार—कृष्ण आदि के भेद से वर्ण पांच हैं, सुरभि और दुरभि के भेद से गंध के दो भेद हैं, तिक्त आदि रस पांच हैं और मृदु कर्कश आदि स्पर्श आठ प्रकार के हैं। इनके भेद से सहस्त्रों भेद हो जाते हैं। इन पर्याप्तक वनस्पति जीवों की योनियां लाख हैं,

---

તે વનસ્પતિકાયના જીવ સંક્ષેપમા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના છે. તેઓમાં જે અપર્યાપ્તક વનસ્પતિ કાયિક જીવો છે, તેઓ અસંપ્રાપ્ત છે અર્થાત્ પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિયોને પૂર્ણ નથી કરી ચુકેલા અને વિશિષ્ટ વર્ણ વિગેરેને પ્રાપ્ત નથી થયેલા—

વર્ણ વિગેરેથી વિભાગ કરે તો તેઓ કાળા છે, લીલા છે. વિગેરે રૂપથી તેઓનો નિર્દેશ નથી કરી શકાતો.

શરીર વિગેરે પર્યાપ્તિઓ જ્યારે પૂર્ણ થઇ જાય છે, ત્યારે બાદર જીવોમાં વર્ણાદિનો વિભાગ પ્રગટે છે. જ્યારે પર્યાપ્તિયો અપૂર્ણ હોય છે ત્યારે આ ભેદ પ્રગટ નથી થતો. તે અપર્યાપ્ત જીવો ઉચ્છવાસ પર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત રહીને જ મરી જાય છે, તેથી જ તેઓમા વર્ણાદિના વિભાગ સ્પષ્ટતર નથી થતા.

આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોમાથી જે પર્યાપ્ત છે અર્થાત્ જેઓ પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરી ચૂકેલા છે, તેઓના વર્ણ ભેદની અપેક્ષાએ, ગન્ધ ભેદની અપેક્ષાએ રસ ભેદની અપેક્ષાએ અને સ્પર્શ ભેદની અપેક્ષાએ હજારો ભેદ પડે છે, તેઓ આ પ્રકારે—કૃષ્ણ આદિના ભેદથી વર્ણ પાંચ છે, સુરભિ અને દુરભિના ભેદે ગન્ધના બે ભેદ પડે છે, તિક્ત વિગેરે રસ પાચ છે અને મૃદુ કર્કશ આદિ સ્પર્શ આઠ પ્રકારના છે.

क्योंकि एक-एक वर्ण, गंध, रस और स्पर्श में वनस्पतिकायिकों की संवृत योनि होती है, इत्यादि पूर्वोक्त प्रकार से समझ लेना चाहिए।

पर्याप्तक जीव के आश्रय से अपर्याप्तक वनस्पति जीव उत्पन्न होते हैं। वे कितने उत्पन्न होते हैं? इस शंका का समाधान यह है कि जहां एक बादर पर्याप्तक जीव होता है, वहां नियम से, उसके आश्रय से कदाचित् संख्यात, कदाचित् असंख्यात और कदाचित् अनन्त प्रत्येक अपर्याप्त जीव उत्पन्न होते हैं। साधारण जीव नियम से अनन्त ही उत्पन्न होते हैं।

इन साधारण और प्रत्येक वनस्पति विशेषों का प्रतिपादन करने वाली गाथाएं समझनी चाहिए। वे ये हैं-

(१) सूरणकन्द आदि कन्द (२) कन्दमूल (३) वृक्षमूल साधारण वनस्पति विशेष (४) स्कवकरूप गुच्छ (५) गुल्म, जिनका कथन पहले हो चुका है (६) वल्ली (७) वेणु-बांस (८) अर्जुन आदि तृण (९) पद्म (१०) उत्पल (११) शृंगाटक-जल में उत्पन्न होने वाला त्रिकोणाकार फल जिसे सिंघाडा कहते हैं (१२) हढ-जलोत्पन्न वनस्पति विशेष

એમના ભેદોથી હજારો ભેદ થઇ જાય છે. આ પર્યાપ્તક વનસ્પતિ જીવોની યોનિયો સંખ્યાત લાખ છે. કેમકે એક એક વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શમાં વનસ્પતિ કાયિકોની સંવૃત્ત યોનિ હોય છે, વિગેરે પૂર્વોક્ત પ્રકારે સમજી લેવું જોઇએ.

પર્યાપ્તક જીવના આશ્રયથી અપર્યાપ્તક વનસ્પતિ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે?

એ શંકાનું સમાધાન આ છે કે જ્યાં એક બાદર પર્યાપ્તક જીવ હોય છે. ત્યાં નિયમે કરી, તેના આશ્રયથી કદાચ સંખ્યાત કદાચ અસંખ્યાત અને કદાચ અનન્ત પ્રત્યેક અપર્યાપ્ત જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. સાધારણ જીવ નિયમ થી અનન્ત જ ઉત્પન્ન થયા જ કરે છે.

આ સાધારણ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિયોના વિશેષોને પ્રતિપાદન કરવાવાળી ગાથાઓ સમજવી જોઇએ. તેઓ આ છે-

(૧) સુરણ આદિ કંદ (૨) કન્દમૂળ (૩) વૃક્ષમૂલ (૪) સ્તબક-ગુચ્છ (૫) ગુલ્મ જેનુ કથન આગળ આવી ગયું છે (૬) વલ્લી (૭) વેણુક-વાંસ (૮) અર્જુન વિગેરે તૃણ (૯) પદ્મ (૧૦) ઉત્પલ (૧૧) શૃંગાટક-પાણીમા નિપજતાં ત્રિકોણાકાર ફળ કે જેને સિંઘોડાં કહે છે. (૧૨) હઢ જલોત્પન્ન વનસ્પતિ વિશેષ (૧૩) શૈવાલ-સેવાળ (૧૪) કૃષ્ણક (૧૫) પનક (૧૬) અવક (૧૭) કચ્છ (૧૮) ભાણી (૧૯) કન્દુકય-સાધારણ એક જાતની વનસ્પતિ

कीर्तिता, एतषामेकोनविंशति संख्यकानां त्वगादिषु मध्ये कस्यापि कापि योनिः किमुक्ता भवति ? कस्यापि त्वग्योनिः, कस्यापि छल्लीयोनिः, कस्यापि प्रवालः, कस्यापि पत्रम्, कस्यापि पुष्पम्, कस्यापि फलम् कस्यापि मूलम्, कस्याप्यग्रम्, कस्यापि मध्यम्, कस्यापि बीजं योनि भवति, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं साहारण सरीरवायरवणस्सइकाइया' ते एते पूर्वोक्ताः साधारणशरीर बादरवनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः 'से त्तं बायरवणस्सइकाइया'-ते एते-उपर्युक्ताः बादरवनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'से त्तं वणस्सइकाइया'-ते एते-पूर्व दर्शिताः वनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः, 'से तं एगिंदिका'-ते एते-पूर्वोक्ता एकेन्द्रियाः प्रज्ञप्ताः ॥सू०२४॥

---

(१३) शैवाल-सेवार (१४) कृष्णक (१५) पनक (१६) अवक (१७) कच्छ (१८) भाणी (१९) कन्दुक्य-एक साधारणवनस्पति।

ऊपर बतलाई हुई उन्नीस वनस्पतियों की त्वचा, छाल, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल, मूल, अग्र, मध्य और बीज में से किसी की कोई और किसी की कोई योनि होती है। तात्पर्य यह है कि किसी की योनि त्वचा है, और किसी की योनि छाल है, किसी की योनि प्रवाल है, किसी की पत्र, किसी की पुष्प, किसी की फल, किसी की मूल, किसी की अग्र, किसी की मध्य एवं किसी की योनि बीज है।

अब प्रस्तुत विषय का उपसंहार करते हैं-यह साधारणशरीर बादरवनस्पतिकायिक जीवों की प्ररूपणा हुई। इस प्ररूपणा के साथ साधारणशरीर वनस्पतिकायिकों की भी प्ररूपणा हो गई और साथ ही वनस्पतिकायिक जीवों की भी प्ररूपणा भी पूरी हुई। वनस्पतिकायिकों की प्ररूपणा के साथ एकेन्द्रिय जीवों की भी प्ररूपणा हो चुकी ॥२४॥

ઉપર બતાવેલી ઓગણીશ વનસ્પતિયોની, ત્વચા, છાલ, પ્રવાલ પાન, પુષ્પ, ફળ, મૂલ, અગ્ર, મધ્ય અને બીજમાંથી કોઇની કાંઇ અને કોઇની કાંઇ યોનિ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે કોઇની યોનિ ત્વાચા છે, કોઇની યોનિ છાલ કોઇની યોનિ, પ્રવાલ કોઇની પત્ર કોઇની પુષ્પ, કોઇની ફળ, કોઇની મૂળ, કોઇની અગ્ર કોઇની મધ્ય તેમજ કોઇની યોનિ બીજ હોય છે.

હવે પ્રસ્તુત વિષયનો ઉપસંહાર કરે છે-આ સાધારણ શરીર બાદર વનસ્પતિ કાયિક જીવોની પ્રરૂપણા થઇ ગઇ અને સાથેજ વનસ્પતિકાયિક જીવોની પ્રરૂપણા પણ પુરી થઈ, વનસ્પતિ કાયિકોની પ્રરૂપણાની સાથે એકેન્દ્રિય જીવોની પણ પ્રરૂપણા થઇ ગઇ. ॥ સૂ. ૨૪ ॥

मूलम्—से किं तं बेइंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा? बेइंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—पुलाकिमिया कुच्छिकिमिया गंडूयलगा गोलोमा णेउरा सोमंगलगा वंसीमुहा सूइमुहा गोजलोया जालाउया संखा संखणगा घुल्ला गुलया खंधा वराडा सोत्तिया मुत्तिया कलुया-वासा एगओ वत्ता दुहओ वत्ता नंदिया वत्ता संबुक्का माइवाहा सिप्पि संपुडा चंदणा समुद्दलिक्खा, जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते संमुच्छिमा नपुंसगा, ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य। एएसि णं एवमाइयाणं बेइंदियाणं पज्जत्तगाणं सत्त जाइकुलकोडि जोणीपमुह सयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं। से त्तं बेइंदिय संसारसमावन्न जीवपन्नवणा ॥सू० २५॥

छाया—अथ के ते द्वीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? द्वीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—पुलाकृमिकाः—पुतकृमयः, कुक्षिकृमिकाः, गण्डूपदाः, गोरोमाः, नूपुराः, सौमङ्गलकाः, वंशीमुखाः, सूची-

---

शब्दार्थ—(से किं तं बेइंदिय संसारसमापन्न जीवपन्नवणा?) द्वीन्द्रिय संसारी जीवों की प्रज्ञापना क्या है? उनके कितने भेद हैं? 'बेइंदियसंसार समावन्नजीवपण्णवणा अणेगविहा' दो इन्द्रिय वाले संसारसमापन्नक जीवों की प्रज्ञापना अनेक प्रकार की (पण्णत्ता) कही हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं—(पुलाकिमिया) पुलाकृमि, (कुच्छिकिमिया) कुक्षिकृमि (गंडूयलगा) गंडूपद (गोलोमा) गोरोम (णेउरा) नूपुर (सोमंगलगा) सौमंगलक (वंशीमुहा) वंशीमुख (सूइमुहा) सूचीमुख (गोजलोया) गौजलौकस

દ્વિઇન્દ્રિય જીવોની પ્રરૂપણા

શબ્દાર્થ—(से किं तं बेइंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा?) દ્વીન્દ્રિયસંસારી જીવોની પ્રજ્ઞાપના શું છે? (बेइंदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा) બે ઇંદ્રિય સંસાર સાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના (अणेग विहा) અનેક પ્રકરની (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે છે (पुलाकिमिया) પુલાકૃમિક (कुच्छीकिमिया) કુક્ષી કૃમી (गडूयलगा) ગડૂપદ (गोलोमा) ગોરોમ (णेउरा) નૂપુર (सोमंगलगा) સૌમંગલક (वंसीमुहा) વંશી મુખ (सुइमुहा) શૂચીમુખ (गोजलोया)

मुखाः, गोजलौकसः, जालायुष्काः, शङ्खाः, शङ्खनकाः, घुल्लाः, खुल्लाः, गुडजाः, स्कन्धाः, वराटाः, सौत्रिकाः, मूत्रिकाः, कलुकावासाः, एकतोवृत्ताः, द्विधातोवृत्ताः, नन्दिकावर्त्ताः, शम्बुकाः, मातृवाहाः, शुक्तिसम्पुटाः, चन्दनाः, समुद्रलिक्षाः, ये चान्ये तथाप्रकाराः सर्वे ते संमूर्च्छिमा नपुंसकाः, ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च। एतेषां खलु एवमादिकानां द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां सप्त जातिकुलकोटि योनिप्रमुख शतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्। ते एते द्वीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनाः ॥सू० २५॥

(जालाउया) जालायुष्क (संखा) शंख (संखणगा) शंखनका (घुल्ला) घुल्ला (खुल्ला) खुल्ला (गुलया) गुडजा (खंधा) स्कन्ध (वराडा) वराट–कौडी (सोत्तिया) सौत्रिक (मुत्तिया) मूत्रिक (कलुयावासा) कलुकावास (एगओवत्ता) एकतोवृत्त (दुहओ वत्ता) द्विधातो वृत्त (नंदियावत्त) नन्दिकावर्त्त (संवुक्का) शम्बूक (माइवाहा) मातृवाह (सिप्पिसंपुडा) शुक्तिसंपुट (चंदणा) चन्दनक (समुद्दलिक्खा) समुद्रलिक्षा (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो भी इस प्रकार के हैं।

(सव्वे ते) वे सभी (संमुच्छिमा) संमूर्छिम (नपुंसगा) नपुंसक होते हैं (ते समासओ दुविहा पन्नत्ता) वे संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) इस प्रकार (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) पर्याप्त और अपर्याप्त।

(एएसि णं) इनके (एवमाइयाणं) इत्यादि (बेइंदियाणं) द्वीन्द्रियों के (पज्जत्ता पज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त के (सत्त जाइकुलकोडि-

---

ગો જલૌકસ (जालाउया) જાલાયુષ્ક (संखा) શંખ (संखणगा) શંખનકા (घुल्ला) ઘુલ્લા (खुल्ला) ખુલ્લા (गुलया) ગુડજા (खंधा) સ્કંધ (वराडा) કોડી (सोत्तिया) સૌત્રિક (मुत्तिया) મૂત્રિકા (कलुया वासा) કલુકા વાસા (एगओ वत्ता) એક બાજુ ગોળ (दुहओ वत्ता) બે બાજુ વૃત્ત (नंदियावत्त) નંદીકાવર્ત્ત (संवुक्का) શંબુક (माइवाहा) માતૃવાહ (सिप्पी संपुडा) શુક્તિ સંપુટ (चंदणा) ચંદનક (समुद्दलिक्खा) સમુદ્ર લિક્ષા (जे यावन्ने तहप्पगारा) જે બીજાકોઈ આવા પ્રકારના છે.

(सव्वे ते) તેઓ બધા (संमुच्छिमा) સંમૂર્છિમ (नुपुंसगा) નપુંસક હોય છે (ते समासओ दुविहा पन्नत्ता) તેઓ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક

(एएसि णं) તેઓના (एवमाइयाणं) વિગેરે (बेइंदियाणं) દ્વીન્દ્રિયોના (पज्जत्ता पज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના (सत्त जाई कुलकोडि जोणिपमुह सयसहस्साइं) સાત લાખ જાતિ કુલ કોડી (भवंतीति मक्खायं) હોય છે એમ કહ્યું

टीका—अथ द्वीन्द्रियजीवप्रभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं बेइंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा?' 'से'-अथ 'किं तं'-का सा-कतिविधा 'बेइंदिय-संसारसमावन्नजीवपन्नवणा' द्वीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता? भगवानाह - 'बेइंदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा'-द्वीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना 'अणेगविहा'-अनेकविधा-अनेकप्रकारा 'पण्णत्ता'-प्रज्ञप्ता, 'तं जहा'-तद्यथा 'पुला किमिया'-पूतकृमयः, ते च गुदप्रदेशोत्पन्नाः कृमयः उच्यन्ते, 'कुच्छिकिमिया'-कुक्षिकृमयः-उदरप्रदेशोत्पन्नाः कृमयः, 'गंडूयलगा'-गण्डूपदाः क्षुद्रजन्तुविशेषाः, 'गोलोमा'-गोरामाः, 'णेउरा'-नूपुराः, 'सोमंगलगा'-सौमङ्गलकाः, 'वंसीमुहा'-वंशीमुखाः, 'सूइमुहा'-सूचीमुखाः, 'गोजलोया'-गोजलौकसः-गौः-पृथिवी, जलञ्च ओको गृहं येषां ते गोजलौकसः, 'जलोया'-जलौकसः-जलमेव ओको येषां ते जलौकसः, 'जोंक' इति प्रसिद्धाः, 'जालाउया'-जालायुष्काः, 'संखा'-शङ्खाः समुद्रोत्पन्नाः प्रसिद्धा एव, 'संखणगा'-शङ्खनकाः-

---

(जोणीपमुहसयसहस्साइं) सात लाख जाति कुलकोटि (भवंतीतिमक्खायं) होती हैं, ऐसा कहा है (से त्तं बेइंदियसंसारसमापन्न जीवपण्णवणा) यह द्वीन्द्रिय संसारी जीवों की प्रज्ञापना है ॥२५॥

टीकार्थ—अब द्वीन्द्रिय जीवों के भेद-प्रभेदों का निरूपण करते हैं। प्रश्न है कि द्वीन्द्रिय संसारी जीव कितने प्रकार के हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-द्वीन्द्रिय जीव अनेक प्रकार के हैं और इस कारण उनकी प्रज्ञापना भी अनेक प्रकार की है। द्वीन्द्रियजीवों में से कुछ का उल्लेख करते हैं-पूतकृमि जो गुदा में उत्पन्न होते हैं, पेट में उत्पन्न होने वाले कुक्षिकृमि, गंडूपद (गिडौला नामक क्षुद्र जन्तु), इसी प्रकार गौरम, नूपुर, सौमंगलक, वंशीमुख, सूचीमुख, गोजलौकस, (जोंक) जाला-

---

છે (से त्तं बेइंदिय संसारसमावन्नजीवपण्णवणा) આ દ્વીન્દ્રિય સંસારી જીવોની પ્રજ્ઞાપના છે. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

ટીકાર્થ-હવે દ્વીન્દ્રીય જીવોના ભેદ પ્રભેદોનું નિરૂપણ કરે છે-પ્રશ્ન એ છે કે દ્વીન્દ્રિય સંસારી જીવ કેટલા પ્રકારના કહેલા છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-દ્વીન્દ્રિય જીવ અનેક પ્રકારના છે. અને એ કારણે તેઓની પ્રજ્ઞાપના પણ અનેક પ્રકારની છે દ્વીન્દ્રિય જીવોમા કેટલાકનો ઉલ્લેખ કરે છે

પૂતકૃમિ જીવો ગુદામાં ઉત્પન્ન થાય છે. પેટમા ઉત્પન્ન થનારા કુક્ષિકૃમિ ગંપદ (ગિડૂડોલા નામના ક્ષુદ્ર જન્તુઓ) તેવીજ રીતે ગોરોમ, નૂપુર, સૌમંગલક, વંશીમુખ, સૂચીમુખ, ગૌજલૌકસ (જળો) જાલાયુષ્ક, શંખ, શંખવટી, ઘુલ્લા (નાના શંખ-સમુદ્રના શખના આકારના) ગુડસુ, સ્કન્ધ, કોડી, સૌત્રિક

शङ्खा एव लघुभूताः, शङ्खनका उच्यन्ते, 'घुल्ला'-घुल्लाः-घुल्लिकाः 'घोंघरी' इति प्रसिद्धाः 'खुल्ला'-लघवः शङ्खाः-सामुद्रशङ्खाकाराः, 'गुलया'-गुडजाः, 'खंधा'-स्कन्धाः, 'वराडा'-वराटाः-कपर्दकाः, 'कौडी' इति भाषाप्रसिद्धाः, 'सोत्तिया'-सौत्रिकाः 'मुत्तिया'-मूत्रिकाः, 'कलुयावासा'-कलुकावासाः, 'एग-ओवत्ता'-एकतो वृत्ताः-एकभागे गोलाकाराः, 'दुहओ वत्ता' द्विधातो वृत्ताः-उभयभागे गोलाकाराः 'नंदियावत्ता'-नन्दिकावर्त्ताः, 'संबुका'-शम्बूकाः, 'डोला' इति भाषाप्रसिद्धाः, 'माइवाहा'-मातृवाहाः 'सिप्पिसंपुडा'-शुक्तिसम्पुटाः, संपुटा-काराः शुक्तयः, 'चंदणा'-चन्दनकाः-अक्षाः, 'समुदलिक्खा' समुद्रलिक्षाः, एते च यथासम्भवं प्रतिपत्तव्याः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथा-प्रकाराः एवं विधाः-मृतकशवदेहोत्पन्न कृम्यादयस्ते सर्वेऽपि द्वीन्द्रियाः प्रतिपत्त-व्याः, 'सव्वे ते संमुच्छिमा'-सर्वे ते-पूर्वोक्ताः, संमूर्च्छिमाः 'नपुंसगा'-नपुंसका भवन्ति, 'संमुर्च्छिमानामवश्यं नपुंसकत्वात् 'नारक संमूर्च्छिमा नपुंसका' इति 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'-ते द्वीन्द्रियाः, समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः-द्विप्र-कारकाः प्रज्ञप्ताः-उक्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य'-पर्या-

युष्क, शंख शंखनी, घुल्ला (घोंघरी), खुल्ला (छोटे शंख-समुद्री शंख के आकार के), गुटज, स्कंध, कौडी, सौत्रिक, मूत्रिक, कलुकावास, एकतोवृत्त (एक ओर से गोल जन्तु), नन्दिकावर्त्त, शम्बूक-डोका के नाम से प्रसिद्ध, मातृवाह, शुक्तिसम्पुट आर्थात् संपुटाकार सीप, चन्दनक (अक्ष) और समुद्रलिक्षा। इन सब द्वीन्द्रिय जीवों को जिस प्रकार संभव हो, समझ लेना चाहिए। इनके अतिरिक्त भी मृतकदेह आदि में उत्पन्न होने वाले कीडे आदि द्वीन्द्रिय होते हैं।

ये सभी द्वीद्रिय सम्मूर्च्छिम होते हैं, नपुंसक होते हैं, क्यों कि सब सम्मूर्च्छिम जीव नपुंसक ही होते हैं।

द्वीन्द्रिय जीव संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं-पर्याप्तक और अप-

મૂત્રિક, કલુકા, વાંસ એકતોવૃત્ત (એક બાજુથી ગોળ જન્તુ) દ્વિધાતોવૃત્ત (બન્ને બાજુથી ગોળ જન્તુ) નન્દિકાવર્ત, શમ્બૂક, માતૃવાહ, શુક્તિ, સંપુટ (અર્થાત્ સંપુટાકાર છીપ) ચન્દનક, અને સમુદ્રલિક્ષા.

આ બધા દ્વીન્દ્રિય જીવેના જે રીતે સંભવ થાય તે સમજી લેવા જોઇએ તદુપરાન્ત મરેલા શરીર વિગેરેમા ઉત્પન્ન થનારા કીડા વિગેરે દ્વીન્દ્રિય હોય છે.

આ બધા દ્વીન્દ્રિય સમૂર્ચ્છિમ હોય છે, નપુંસક હોય છે, કેમકે બધા જ સંમૂર્છિમ જીવ નપુંસકજ હોય છે.

દ્વીન્દ્રિય જીવ સક્ષેપથી બે પ્રકારના કહ્યા છે-પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક

प्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च, चकारद्वयेन योनिकुलभेदेन स्वगतानेकभेदाः सूच्यन्ते, 'एएसि णं' एतेषां द्वीन्द्रियाणाम् 'एवमाइयाणं'—एवमादीनां पुतकृम्यादीनाम् 'बेइंदियाणं'—द्वीन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं'—पर्याप्तापर्याप्तादीनाम् सर्वसंख्यया 'सत्त जाइकुलकोडिजोणीपमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं'—सप्तजातिकुल-कोटि योनिप्रमुखशतसहस्राणि—सर्वजाति कुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि योनिप्रव-हाणि योनिशतसहस्राणि भवन्ति, सप्तलक्षजातिकुलकोटयो भवन्तीत्याशयः इत्याख्यातं तीर्थकृद्भिः, अत्रेदं बोध्यम्—जातिकुलयोनीनां परिज्ञानार्थं पूर्वाचार्यै रिदं परिस्थूलमुदाहरणमुपदर्शितम्, तथाहि जातिरितिपदेन तिर्यग्गतिरुच्यते तस्याः कुलानि कृमिकीटवृश्चिकादीनि, एतानि च कुलानि योनिप्रमुखानि भव-न्ति—एकस्यामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवन्ति, यथा छगणयोनौ कृमिकुलं कीटकुलं—वृश्चिककुलम् इत्यादि, अथवा जातिकुलमित्येकं पदं वर्तते, जातिकुल-योन्योश्च परस्परं विशेषो भवति, एकस्यामपि योनौ अनेकजातिकुलसंभवात्, यथा एकस्यामेव योनौ कृमिजातिकुलं, कीटकजातिकुलं, वृश्चिकजातिकुलमित्यादि तथा चैकस्यामपि योनौ अवान्तरजातिभेदभावादनेकानि योनिप्रवहाणि जाति

र्याप्तक। दोनों जगह 'य' अव्यय के प्रयोग से यह सूचित किया गया है कि योनि एवं कुल के भेद से इनके अवान्तर भेद अनेक हैं। इन पूतकृमि आदि पर्याप्त और अपर्याप्त द्वीन्द्रियों की दो लाख जाति कुलकोटियां होती हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवन्तों ने कहा है।

जाति-कुल-योनियों को समझाने के लिए पूर्वाचार्यों ने यह स्थूल उदाहरण बतलाया है-'जाति' पद से तिर्यंचगति समझना चाहिए। कृमि, कीट आदि कुल कहलाते हैं। ये कुल योनि प्रमुख होते हैं अर्थात् एक ही योनि में अनेक कुल होते हैं, जैसे छगण (कंडा) योनि में कृमि कुल, कीटकुल और वृश्चिककुल, आदि होते हैं, इस

બન્ને જગ્યાએ 'च' અવ્યયના પ્રયોગથી એમ સૂચિત કર્યું છે. કે યોનિ અને કુલ વિગેરેના ભેદથી તેમના અવાન્તર ભેદ અનેક થાય છે. આ કૃમિ આદિ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયોની બે લાખ જાતિ કુલકોટિ હોય છે એવું તીર્થંકર ભગવન્તોએ ફરમાવ્યું છે.

જાતિ, કુલ યોનિયોને સમજાવવાને માટે પૂર્વાચાર્યોએ આ સ્થૂલ ઉદાહરણ બતાવ્યું છે.

જાતિ પદથી તિર્યંચ ગતિ સમજવાની છે, કૃમિ, કીટ વિગેરે કુલ કહેવાય છે, આ કુલ યોનિ પ્રમુખ હોય છે અર્થાત્ એકજ યોનિમા અનેક કુલ હોય છે જેમકે છગણુ (છાણુ) યોનિમા કૃમિકુલ, અને વૃશ્ચિક કુલ આદિ હોય છે.

कुलानि सम्भवन्ति इत्युपपद्यन्ते द्वीन्द्रियाणां सप्तलक्षजातिकुलकोटीनाम् प्रकृत-मुपसंहरन्नाह–'से त्तं बेइंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा'–सा एषा द्वीन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥सू० २५॥

मूलम्–से किं तं तेइंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा ? तेइंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–ओवइया रोहिणिया कुंथू पिवीलिया उद्दंसगा उद्देहिया उक्कलिया उप्पाया उप्पडा तणहारा कट्ठाहारा मालुया पत्ताहारा तणबेंटिया पत्तबेंटिया पुप्फबेंटिया फलबेंटिया तेबुरणमिंजिया तओसिमिंजिया कप्पासट्ठिमिंजिया हिल्लिया झिल्लिया झिंगिरा किंगिरिडा बाहुया लहुया सुभगा सोवत्थिया सुयबेंटा इंदकाइया इंदगोवया तुरुतुंबगा कुत्थलबाहगा जूया हालाहला पिसुया सयवाइया गोम्ही हत्थिसोंडा, जे यावन्ने तहप्पगारा, सव्वे ते संमुच्छिमा नपुंसगा। ते समासओ दुविहा पन्नत्ता, तं जहा–पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य। एएसि णं एवमाइयाणं तेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं अट्ठलक्ख जाइकुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं। से त्तं तेइंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा ॥सू० २६॥

छाया—अथ का सा त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ? त्रीन्द्रिय

प्रकार एक योनि में भी अवान्तर भेद होने से अनेक योनिप्रवाह जाति कुल होते हैं, अतएव द्वीन्द्रिय जीवों के सात लाख जाति कुलकोटियां हो सकती हैं। अब प्रस्तुत का उपसंहार करते हैं–यह द्वीन्द्रिय संसार-समापन्न जीवों की प्रज्ञापना हुई ॥२५॥

शब्दार्थ–(से किं तं तेइंदिय संसारसमापन्न जीवपन्नवणा ?) अब

એક યોનિમા પણ અવાન્તર ભેદ થવાથી અનેક યોનિ પ્રવાહ જાતિ કુલ થાય છે. તેથીજ દ્વીન્દ્રિય જીવોની સાત લાખ કુલ કોટી થઇ શકે છે. હવે-પ્રસ્તુતનો ઉપસંહાર કરે છે–આ દ્વીન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના થઇ. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ–(से किं तं तेइंदियसंसारसमोवन्नजीवपन्नवणा ?) હવે ત્રીન્દ્રિય

संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा–औपयिकाः, रोहिणिकाः, कुन्थवः, पिपीलिकाः, उदंशकाः, उदेहिकाः, उत्कलिकाः, उत्पादाः, उत्पटाः, तृणाहाराः, काष्ठाहाराः, मालुकाः, पत्रहाराः, तृणवृन्तिकाः, पत्रवृन्तिकाः, पुष्पवृन्तिकाः, फलवृन्तिकाः, बीजवृन्तिकाः, तेवुरणमिञ्जिकाः, कार्पासास्थिमिञ्जिकाः. हिल्लिकाः, झिल्लिकाः, झिंगिराः, किंगिरिटाः, वाहुकाः, लघुकाः, सुभगाः, सौवस्तिकाः, शुकवृन्ताः, इन्द्रकायिकाः, इन्द्रगोपकाः, तुरुतुम्बकाः, कुस्थलवाहकाः, यूकाः, हालाहलाः, पिशुकाः, शतपादिकाः, गोम्मयः,

त्रीन्द्रिय संसारी जीवों की प्रज्ञापना क्या है ? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार की कही गई है (तं जहा) वह इस प्रकार है (ओवइया) औपयिक (रोहिणिया) रोहिणिक (कुंथू) कुंथुक (पिवीलिका) पिपीलिका - चींटी (उदंसगा) उदंशक (उदेहिया) उदेही (उक्कलिया) उत्कलिका (उप्पया) उत्पाद (उप्पडा) उत्पट (तणहरा) तृणाहार (कट्ठहारा) काष्ठाहार (मालुया) मालुका (पत्ताहारा) पत्राहार (तणवेंटिया) तृणवृन्तिक (पत्तबेंटिया) पत्रवृन्तिक (पुप्फबेंटिया) पुष्पवृन्तिक (फलबेंटिया) फलवृन्तिक (बीयबेंटिका) बीजवृन्तिक (तेवुरणमिंजिया) तेवुरणमिञ्जिक (तओसिमिंजिया) त्रपुषीमिंजिक (कप्पासट्ठिमिंजिया) कार्पासास्थिमिंजिक (हिल्लिया) हिल्लिक (झिल्लिया) झिल्लिक (झिंगिरा) झींगुर (किंगिरिडा) किंगिरिट (वाहुया) वाहुक (लहुया) लघुक (सुभगा) सुभग (सोवत्थिया) सौवस्तिक (सुयबेंटा) शुकवृन्त (इंदकाइया) इन्द्रकायिक (इंदगोवया) इन्द्रगोप (तुरुतुंबगा) तुरुतुम्बक (कुच्छलवाहगा)

સંસારી જીવોની પ્રજ્ઞાપના શું છે ? (तेइंदिय संसारसमावण्णजीवपण्णवणा) ત્રીન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના (अणेगविहा पन्नत्ता) અનેક પ્રકારની કહેલી છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (ओवइया) ઔપયિક (रोहिणिया) રોહિણિક (कुंथू) કુંથુવા (पिवीलिया) પિપીલીકા–કીડી (उद्दंसगा) ઉદંશક (उद्देहिया) ઉદેહી (उक्कलिया) ઉત્કલિકા (उप्पाया) ઉત્પાદક (उप्पडा) ઉત્પટ (तणाहारा) તૃણાહાર (कट्ठाहारा) કાષ્ટાહાર (मालुया) માલુકા (पत्ताहारा) પત્રાહાર (तणवेंटिया) તૃણવૃન્તિક (पत्तवेंटिया) પત્રવૃન્તિક (पुप्फवेंटिया) પુષ્પવૃન્તિક (फलवेंटिया) ફલવૃન્તિક (बीयवेंटिया) બીજવૃન્તિક (तेवुरगमिंजिया) તેબુરણમિંજીક (तओसिमिंजिया) ત્રપુષીમિંજિક (कप्पासट्ठिमिंजिया) કાર્પાસાસ્થિમિંજીકા (हिल्लीया) હિલ્લીક (झिल्लिया) ઝિલ્લિક (झिंगिरा) ઝિંગુર (किंगिरिडा) કિંગીરીટ (बाहुया) બાહુક (लहुया) લઘુક (सुभगा) સુભગ (सोवत्थिया) સૌવસ્તિક (सुयवेंटा) શુકલવૃન્તિક (इंदकाइया) ઇન્દ્રકાયિકા (इंदगोवया) ઇન્દ્રગોપ (तुरुतुंबगा)

हस्थिसौण्डाः, ये चान्ये तथा प्रकाराः, सर्वे ते संमूर्छिमाः नपुंसकाः । ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च । एतेषामेवमादिकानां त्रीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानाम् अष्टजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । सैषा त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥सू०२६॥

टीका—अथ त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनां प्ररूपयितुमाह-'से किं तं तेइंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा'-'से'-अथ 'किं तं' का सा, कतिविधा

कुस्थलवाहल (जूया) जूं (हालाहला) हालाहल (पिसुआ) पिशुक (सयवाइया) शतपादिका (गोम्ही) गोम्मय (हत्थिसोंडा) हस्तिसौण्ड (जे यावन्ने तहप्पगारा) इसी प्रकार के जो अन्य हैं वे भी त्रीन्द्रिय हैं (सव्वे ते (संमुच्छिमा) वे सभी संमूर्च्छिम हैं (नपुंसगा) नपुंसक हैं (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) संक्षेप से वे दो प्रकार के हैं (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) पर्याप्त और अपर्याप्त (एएसि णं एवमाइयाणं) इन औपयिक आदि (तेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त एवं अपर्याप्त त्रीन्द्रियों की (अट्ठलक्खकुलकोडि जोणियप्पमुहसयसहस्साइं) आठ लाख योनि प्रमुख जाति कुलकोटियां (भवंतीतिमक्खायं) होती हैं, ऐसा कहा है (से त्तं तेइंदियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा) यह त्रीन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना हुई । ॥२६॥

टीकार्थ-अब तीन इन्द्रियों वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा करते हैं । प्रश्न है कि तीन इन्द्रियों वाले संसारी जीवों की प्ररूपणा कितने

તરતુંબક (कुच्छल वाहगा) કુસ્થલવાહક (जूया) જુ (हालाहला) હાલાહલ (पिसुओ) પિશુક (सयवाइगा) શતપાદિક (गोम्ही) ગોમય (हत्थिसोंडा) હસ્તિસૌંડ (जे यावन्ने तहप्पगारा) આવી જાતના જે બીજા છે તેઓ પણ ત્રીન્દ્રિય છે (सव्वे ते संमुच्छिमा) તેઓ બધા સંમૂર્ચ્છિમ છે (नपुंसगा) નપુંસક છે (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) સંક્ષેપથી તેઓ બે પ્રકારના છે (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત

(एएसि णं एवमाइयाणं) આ ઔપયિક આદિ (तेइंदियाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિયોની (अट्ठलक्खकुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्साइं) આઠ લાખ યોનિપ્રમુખ જાતિ કુલકોટીયો (भवंतीति मक्खायं) હોય છે એમ કહ્યું છે (से त्तं तेइन्दियसंसारसमावण्णजीवपन्नवणा) આ ત્રીન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના થઈ ॥ સૂ, २६ ॥

ટીકાર્થ-હવે ત્રણ ઇન્દ્રિયો વાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા કરે છે

પ્રશ્ન-ત્રણ ઇન્દ્રિયો વાળા સંસારી જીવોની પ્રરૂપણા કેટલા પ્રકારના છે

मेत्यर्थः, 'तेइंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा'-त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता? भगवानाह-'तेइंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा अणेगविहा पन्नत्ता' त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधा प्रज्ञप्ता, 'तामेव प्रदर्शयति-'तं जहा'-तद्यथा 'ओवइया,-औपयिकाः, 'रोहिणिया'-रोहिणिकाः, 'कुंथू' कुन्थवः, 'पिपीलिया'-पिपीलिकाः, 'उद्दसगा' उद्दंशकाः, 'उद्देहिया'-उद्देहिकाः, 'उक्कलिया'-उत्कलिकाः-'उप्पाया'-उत्पादाः, 'उप्पडा'-उत्पटाः, 'तणहरा'-तृणाहाराः, 'कट्ठहारा' काष्ठाहाराः, 'मालुया'-मालुकाः, 'पत्ताहारा' पत्राहाराः, 'तणबेंटिया'-तृणवृन्तिकाः, 'पत्तवेंटिया'-पत्रवृन्तिकाः, 'पुप्फवेंटिया'-पुष्पवृन्तिकाः 'फलवेंटिया'--फलवृन्तिकाः, 'बीयवेंटिया'-बीजवृन्तिकाः, 'तेबुरणमिंजिया'-तेबुरणमिंजिकाः, तओसिमिंजिया' त्रपुषीमिञ्जिकाः, 'कप्पासट्ठिमिंजिया'-कर्पासास्थिमिञ्जिकाः, 'हिल्लिया'-हिल्लिकाः, 'झिल्लिया'-झिल्लिकाः, 'झिंगिरा'-झिङ्गिराः, 'किंगिरिडा'-किङ्गिरिटाः, 'बाहुया'-बाहुकाः, 'लहुया' लघुकाः, 'सुभगा'-सुभगा 'सोवत्थिया'-सौवस्तिकाः, 'सुयवेंटा'-शुकवृन्ताः, 'इंदकाइया'-इन्द्रकायिकाः, 'इंदगोवया'-इन्द्रगोपकाः-रक्तकीटविशेषाः, 'तुरुतुंबगा'-तुरुतुम्बकाः, 'कुच्छलवाहगा'-कुस्थलवाहकाः, 'जूया'-युकाः-शिरोरुहस्थप्रसिद्धक्षुद्रजन्तवः, 'हालाहला' हालाहलाः, 'पिसुया'-

---

प्रकार की है? भगवान् ने उत्तर दिया-त्रीन्द्रिय जीवों की प्ररूपणा अनेक प्रकार की कही गई है। वह इस प्रकार है-औपयिक, रोहिणिक, कुंथु, पिपीलिका, उद्दंसक, उद्देही, उत्कलिका, उत्पाद, उत्पट, तृणाहार, काष्ठाहार, मालुक, पत्राहार, तृणवृन्तिक, पत्रवृन्तिक, पुष्पवृन्तिक, फलवृन्तिक, बीजवृन्तिक, तेवुरणमिंजिक, त्रपुषीमिंजिक, कर्पासास्थिमिंजिक, हिल्लिक, झिल्लिक, झिंगिर, किंगिरिट, बाहुक, लघुक, सुभग, सौवस्तिक, शुकवृन्त, इन्द्रकायिक, इन्द्रगोप, (एक लाल रंग का कीडा) तुरुतुंबक, कुस्थलवाहक, यूका (जू), हालाहल, पिशुक, शतपादिका, गोम्मय

શ્રી ભગવાનને ઉત્તર આપ્યો-ત્રીન્દ્રિય જીવોની પ્રરૂપણા અનેક પ્રકારની છે. તે આ પ્રકારે છે

ઔપયિક રોહિણિક, કુંથુ, પિપીલિકા, ઉદ્દંસક, ઉદ્દેહી, ઉત્કલિકા. ઉત્પાદ ઉત્પટ, તૃણાહાર, કાષ્ઠાહાર, માલુક. પત્રાહાર, તૃણવૃન્તિક, પત્રવૃન્તિક, પુષ્પ વૃન્તિક, ફલવૃન્તિક, બીજવૃન્તિક, તેવુરણમિંજિક, ત્રપુષીમિંજિક, કર્પાસાસ્થિ મિંજિક, હિલ્લીક, ઝિલ્લિક, ઝિંગિર, કિંગીરીટ, બાહુક. સુભગ સૌવસ્તિક, શુક્વૃન્ત, ઇન્દ્રકાયિક, ઇન્દ્રગોપ (એક લાલ રંગનો કીડો) તુરૂતુંબક, કુસ્થલ વાહક, જૂં, હાલાહલ, પિશુક. શતપાદિકા, ગોમય, અને હસ્તિસોંડ.

पिशुकाः, 'सयवाइया'-शतपादिकाः, 'गोम्ही'-गोम्मयः, 'हत्थिसोंडा'-हस्तिसौण्डाः, एते च औपयिकादय स्त्रीन्द्रियाः देशविशेषतो लोकतश्चावगन्तव्याः, नवरं गोम्हीपदेन कर्णसियालिया गृह्यते इत्यवसेयम्, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः, एवं विधाः जीवाः सन्ति ते सर्वे त्रीन्द्रियाः ज्ञातव्याः 'सव्वे ते संमुच्छिमा नपुंसगा' इति पूर्वोक्तवचनप्रामाण्यात्, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ते त्रीन्द्रियाः, समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा 'पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य'-पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च, 'एएसि णं'-एतेषां-त्रीन्द्रियाणाम्, 'एवमाइयाणं'-एवमादीनाम्-औपयिकप्रभृतीनाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं'-पर्याप्तापर्याप्तादीनाम्, सर्वसंख्यया 'अट्ठलक्खकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'-द्विलक्षकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि-योनिप्रवाहाणि शतसहस्राणि भवन्ति, अष्टौलक्ष जातिकुलकोटयो भवन्तीत्यर्थः, इत्याख्यातं तीर्थकृद्भिः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं तेइंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा'-सा एषा उपर्युक्ता त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ॥सू० २६॥

और हस्तिसौण्ड, इन त्रीन्द्रिय जीवों को देशविशेष से और लोक से समझना चाहिए। गोम्ही का अर्थ 'कर्णसियालिया' है। इनके अतिरिक्त अन्य जो इसी प्रकार के जीव हैं, उन सभी को त्रीन्द्रिय समझना चाहिए।

ये त्रीन्द्रिय सभी जीव संमूर्च्छिम और नपुंसक होते हैं, क्योंकि पहले कहा जा चुका है कि सभी संमूर्च्छिम जीव नपुंसक होते हैं। ये त्रीन्द्रिय जीव दो प्रकार के हैं-पर्याप्तक और अपर्याप्तक। इन पर्याप्त और अपर्याप्त त्रीन्द्रिय जीवों के आठ लाख जाति कुलकोटियों के योनिप्रवाह होते हैं, अर्थात् आठ लाख जाति कुलकोटि हैं, ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है अब प्रस्तुत का उपसंहार करते हैं-यह त्रीन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना हुई ॥२६॥

આ ત્રીન્દ્રિય જીવોને દેશ વિશેષથી અને લોકવ્યવહારથી સમજવા જોઈએ આના સિવાય બીજા જે આ પ્રકારના જીવો છે. તે બધાને ત્રીન્દ્રિય સમજવા જોઈએ.

આ ત્રીન્દ્રિય જીવ બધાજ સંમૂર્ચ્છિમ અને નપુંસક હોય છે. કારણ કે પહેલા કહેવામા આવ્યુ છે કે બધાજ સંમૂર્ચ્છિમ જીવો નપુંસક હોય છે. આ ત્રીન્દ્રિય જીવ બે પ્રકારના છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય જીવોના આઠ લાખ જાતિ કુલ કોટિયોનો યોનિ પ્રવાહ હોય છે અર્થાત્ આઠ લાખ જાતિ કુલ કોટી છે. એમ તીર્થંકરોએ કહ્યું છે.

હવે પ્રસ્તુતનો ઉપસંહાર કરે છે-આ ત્રિઇન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના થઈ. ॥ સૂ. ૨૬ ॥

मूलम्—से किं तं चउरिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा? चउरिंदिय संसारसमावन्नजीवपण्णवणा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—अंधिय पत्तिय मच्छिय, मसगा कीडे तहा पयंगे य। ढंकुण कुक्कड कुक्कुह, नंदावत्ते य सिंगिरडे॥१॥ किण्हपत्ता जीवपत्ता लोहियपत्ता हारिद्दपत्ता सुक्किल्लपत्ता चित्तपक्खा विचित्तपक्खा ओहंजलिया जलचारिया गंभीरा णीणिया तंतवा अच्छिरोडा अच्छिवेहा सारंगा नेउरा दोला भमरा भरिली जरुला तोट्टा विच्छुया पत्तविच्छुया छाणविच्छुया जलविच्छुया पियंगाला कणगा गोमयकीडा, जे यावन्ने तहप्पगारा, सव्वे ते संमुच्छिमा नपुंसगा। ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा,—पज्जत्तगा य, अपज्जत्तगा य। एएसि णं एवमाइयाणं चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं नवजाइ कुलकोडि जोणिप्पमुह सयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं। से त्तं चउरिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा।सू.२७।

छाया—अथ का सा चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—'अन्धिकाः, पत्रिकाः, मक्षिनः, मशकाः, कीटाः, तथा पतंगाश्च। ढंकुणाः, कुकुहा कुक्कुडा नन्द्यावर्त्ताश्च शृङ्गिरटाः ॥१॥ कृष्णपत्राः, नीलपत्राः, लोहितपत्राः, हारिद्रपत्राः, शुक्ल-

---

शब्दार्थ-(से किं तं चउरिंदियसंसारसमापन्नजीवपण्णवणा?) चौइन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना क्या है? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार है-(अंधिय) अंधिक (पत्तिय) पत्रिक (मच्छिय) मक्खी (मसग) मच्छर (कीडे)

શબ્દાર્થ-(से किं तं चउरिंदिय संसारसमावन्नजीवपण्णवणा) ચતુરિન્દ્રિય-સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના શુ છે? (चउरिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा) ચતુરિન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારની કહી છે (तं जहा) તે આ રીતે

(अंधिय) અંધિક (पत्तिय) પત્રિક (मच्छिय) માંખી (मसग) મચ્છર (कीडे) કીડા (तहा पयंगेय) અને પતંગીયા (ढंकुण) ઢંકુણ (कुक्कड) કુકડા (कुक्कुह) કુક્કુઅ (नंदावत्तेय) નન્દ્યાવર્ત્ત (सिंगिरड) શ્રૃંગીરડ

पत्राः, चित्रपक्षाः, विचित्रपक्षाः, ओहाञ्जलिकाः, जलचारिकाः, गम्भीराः, नीनिकाः, तन्तवाः, अक्षिरोटाः, अक्षिवेधाः, सारङ्गाः, नूपुराः, दोलाः, भ्रमराः, भरिलयः, जरुला, तोट्टाः, वृश्चिकाः, छगणवृश्चिकाः प्रियङ्गालाः, कनकाः, गोमयकीटाः, ये चान्ये तथा प्रकाराः, सर्वे ते संमूर्च्छिमा नपुंसकाः। ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च। एतेषां खलु एवमादिकानां चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां नव जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्। सैषा चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना ॥सू०२७॥

टीका–अथ चतुरिन्द्रि-संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनां प्ररूपयितुमाह–'से किं

कीडा (तहा पयंगे य) और पतंगा (ढंकुण) ढंकुण (कुक्कड) कुक्कड (कुक्कुह) कुक्कुह (नंदावत्ते य) और नन्द्यावर्त्त (सिंगिरड) श्रृंगिरट

(किण्हपक्खा) कृष्णपक्ष (नीलपक्खा) नीलपक्ष (लोहियपक्खा) लोहितपक्ष (हालिद्दपक्खा) पीतपक्ष (सुक्किल्लपक्ख) श्वेतपक्ष (चित्तपक्खा) चित्रपक्ष (विचित्तपक्खा) विचित्रपक्ष (ओहंजलिया) ओहाञ्जलिक (जलचरिया) जलचारिक (गंभीरा) गंभीर (णीणिया) नीतिका (तंतवा) तन्तव (अच्छिरोडा) अक्षिरोट (अच्छिवेहा) अक्षिवेध (सारंगा) सारंग (नेउरा) नूपुर (दोला) दोला (भमरा) भ्रमर (भरिली) भरिली (जरुला) जरुला (तोट्टा) तोट्ट (विंछुया) विच्छू (पत्तविच्छुया) पत्रवृश्चिक (छाण विच्छुया) छाणे का विच्छू (जलविच्छुया) जल–विच्छू, (पियंगाल) प्रियंगाल (कणगा) कनक (गोमयकीडा) गोबर का कीडा, इन अन्धिक आदि चतुरिन्द्रिय जीवों को देशविशेष से और लोक से समझ लेना चाहिए। इसी प्रकार जो अन्य प्राणी हैं उन्हें भी चतुरिन्द्रिय समझना चाहिए। ॥२७॥

टीकार्थ–ये सभी चौइन्द्रिय जीव संमूर्छिम और नपुंसक होते हैं।

(किण्ह पक्खा) કૃષ્ણ પક્ષ (नीलपक्खा) નીલપક્ષ (लोहियपक्खा) લોહિત પક્ષ (हालिद्दपक्ख।) પીત પક્ષ (सुक्किल्लपक्खा) શ્વેત પક્ષ (चित्तपक्खा) ચિત્ર પક્ષ (विचित्तपक्खा) વિચિત્ર પક્ષ (ओहंजलिया) ઓહાંજલિક (जलचरिया) જલચારિક (गंभीरा) ગંભીર (णीणिया) નીનિકા (तन्तवा) તન્તવ (अच्छिरोडा) અચ્છિરોડ (अच्छिवेहा) અક્ષિવેધ (सारंगा) સારંગ (नेउरा) નૂપુર (दोला) દોલા (भमर) ભમરો (भरिली) ભરિલી (जरुला) જરૂલા (तोट्टा) તોટ્ટ (विंछुया) વિછી (पत्तविंछुया) પત્ર વૃશ્ચિક (छाणविच्छुया) છાણ વૃશ્ચિક (जलविच्छुया) જલ વૃશ્ચિક (पिरंगाल) પ્રિયંગાલ (कणगा) કનક (गोमेय कीडा) છાણનો કીડો ॥ સૂ. ૨૭ ॥

ટીકાર્થ–આ આધિક વિગેરે ચતુરિન્દ્રિ જીવોને દેશવિશેષે કરીને તથા

तं चउरिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा ?' 'से'–अथ, 'किं तं'–का सा, कतिविधा, इत्यर्थः, 'चउरिंदिय संसारसमावन्नजीवपन्नवणा'–चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'चउरिंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा'–चतुरिन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना 'अणेगविहा'–अनेकविधाः–नानाप्रकारकाः 'पण्णत्ता'–प्रज्ञप्ता, तामेवोपदर्शयति–'तं जहा'–तद्यथा–'अंधिय'–अन्धिकाः, 'पत्तिय'–पत्रिकाः, 'मच्छिय'–मक्षिकाः, 'मसगा'–मशकाः, 'कीडे'–कीटाः, 'तहा'–तथा 'पयंगेय'–पतङ्गाश्च 'ढंकुण'–ढङ्कुणाः' 'कुक्कड'–कुकडाः, 'कुक्कुह'–कुक्कुहा, 'नंदावत्तेय'–नन्द्यावर्त्ताश्च 'सिंगिरडे'–शृङ्गिरटाः, ॥१०६॥ 'किण्हपत्ता'–कृष्णपत्राः, 'नीलपत्ता'–नीलपत्राः, 'लोहियपत्ता'–लोहितपत्राः, 'हालिद्दपत्ता'–हारिद्रपत्राः, 'सुक्किल्लपत्ता' शुक्लपत्रा, 'चित्तपक्खा'–चित्रपक्षाः, 'विचित्तपक्खा'–विचित्रपक्षाः, 'ओहंजलिया'–ओहाञ्जलिकाः, 'जलचरिया'–जलचारिकाः, 'गंभीरा'–गम्भीराः, 'णीणिया'–नीनिकाः, 'तंतवा'–तन्तवाः, 'अच्छिरोडा'–अक्षिरोटाः, 'अच्छिवेहा'–अक्षिवेधाः, 'सारंगा' सारङ्गाः 'नेउरा'–नूपुराः, 'दोला' दोलाः, 'भमरा'–भ्रमराः, 'भरिली' भरिलयः 'जरुला'–जरुलाः, 'तोट्टा'–तोट्टाः, 'विंछुया'–वृश्चिकाः, 'पत्तविच्छुया' पत्रवृश्चिकाः, 'छाणविच्छुया'–छगणवृश्चिकाः, 'जलविच्छुगा'–जलवृश्चिकाः, 'पियंगाला'–प्रियङ्गालाः, 'कणगा'–कनकाः, 'गोमयकीडा'–गोमयकीटाः, एतेच अन्धिकप्रभृतयश्चतुरिन्द्रियाः देशविशेषतो लोकतश्चावगन्तव्याः 'जे यावन्ने तहप्पगारा'–येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः–एवंविधा भवन्ति सर्वे ते चतुरिन्द्रिया ज्ञातव्याः, 'सव्वे ते संमुच्छिमा णपुंसगा' सर्वे ते चतुरिन्द्रियाः संमूर्छिमाः नपुंसकाः प्रतिपत्तव्याः, 'संमुच्छिमा णपुंसगा' इति पूर्वोक्तवचनप्रामाण्यात् 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'–ते चतुरिन्द्रियाः समासतः–संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ता स्तानाह–'तं जहा'–तद्यथा–'पज्जत्तगाय अपज्जत्तगाय' पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च, 'एएसिणं'–एतेषां चतुरिन्द्रियाणाम् 'एवमाइयाणं'–एवमादीनाम्–अन्धिकानाम् 'चउरिंदियाणं'–चतुरिन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं'–पर्याप्तकापर्याप्तकानाम् 'नवजाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं'–नवजाति कुलकोटियोनि प्रमुखशत-

---

क्योंकि सब संमूर्छिम नपुंसक होते हैं, यह पहले बतलाया जा चुका है।

ये चौइन्द्रिय संक्षेप से दो प्रकार के हैं–पर्याप्त और अपर्याप्त। अन्धिक आदि इन पर्याप्त और अपर्याप्त चौइन्द्रिय जीवों के नौ लाख

લોકવ્યવહારથી સમજી લેવા જોઈએ. આવી જાતના જે બીજા પ્રાણીઓ છે, તેઓને પણ ચતુરિન્દ્રિય સમજી લેવાં જોઈએ.

આ બધા ચતુરિન્દ્રિય જીવ સંમૂર્છિમ અને નપુંસક હોય છે. કેમકે

सहस्राणि, जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि–योनिप्रवहाणि योनिशतसहस्राणि भवन्ति सर्वसंख्यया नवलक्ष जाति कुल कोटिलक्षा–भवन्तीति भावः, इत्याख्यातं तीर्थकृद्भिः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं चउरिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा' –सा एषा–उपर्युक्ता चतुरिन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ॥सू०२७॥

मूलम्–से किं तं पंचिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा? पंचिंदिय संसारसमावन्नजीवपण्णवणा चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा–नेरइय पंचिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा१, तिरिक्खजोणियपंचिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा२, मणुस्सपंचिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा ३, देवपंचिंदियसंसार समावन्नजीवपण्णवणा४ ॥सू० २८॥

छाया–अथ का सा पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना? पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना चतुर्विधा प्रज्ञप्ता तद्यथा–नैरयिक पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना१, तिर्यग्योनिक पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना२, मनुष्य पञ्चेन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना३, देवपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना४॥सू०२८॥

जाति कुलकोटि योनि प्रमुख हैं, ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है कि यह चौइन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना हुई ॥२७॥

शब्दार्थ—(से किं तं पंचिंदियसंसारसमापन्नजीवपण्णवणा?) पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना क्या है? (चउव्विहा पण्णत्ता) चार प्रकार की कही है (तं जहा) वह इस प्रकार (नेरइयपंचिंदिय संसारसमावन्न जीवपण्णवणा) नैरयिक संसारसमापन्न पंचेन्द्रिय जीवों की प्रज्ञापना (तिरिक्खजोणिय०) तिर्यंच पंचेन्द्रियों की प्रज्ञापना

બધા સંમૂર્ચ્છિમો નપુંસક હોય છે તે પહેલા બતાવી દેવાયેલુ છે.

આ ચતુરિન્દ્રિય સંક્ષેપથી બે પ્રકારના છે–પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અન્ધિક આદિ આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોની નવ લાખ જાતિ કુલ કોટિ યોનિ પ્રમુખ છે, એવું તીર્થંકરે કહ્યું છે. આ ચતુરિન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રરૂપણા થઈ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ–(से किं तं पंचिंदियसंसार समापन्नजीवपण्णवणा) પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના શું છે? (पंचिंदियसंसारसमापन्नजीव पण्णवणा) પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના (चउव्विहा पण्णत्ता) ચાર પ્રકારની કહી છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (नेरइयपंचिंदियसंसारसमावन्न जीवपण्णवणा) નૈરયિક સંસાર સમાપન્ન પંચેન્દ્રિય જીવોની પ્રજ્ઞાપના (तिरिक्ख-

टीका-अथ पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनां प्ररूपयितुमाह='से किं तं पंचेंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा'-'अथ 'किं तं'-का सा-कतिविधा 'पंचेद्रियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा' - पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'पंचिंदिय संसारसमावन्नजीवपण्णवणा'-पञ्चेन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञपना 'चउव्विहा'-चतुर्विधा-चतुष्प्रकारा 'पण्णत्ता'-प्रज्ञप्ता, 'तं जहा' तद्यथा -'नेरइय पंचिंदियसंसारसमावन्नजीवपन्नवणा'-नैरयिक पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्न-जीव प्रज्ञापना, 'तिरिक्खजोणिय पंचिंदियसंसारसमावण्णजीवपण्णवणा' - तैर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, 'मणुस्स पंचिंदियसंसारसमावन्नजीव पण्णवणा'-मनुष्य पञ्चेन्द्रिय संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना 'देवपंचिंदियसंसारसमावन्नजीवपण्णवणा' - देवपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना चेति, तत्र नैरिकादि पदव्युत्पत्तयस्तु-अयम्-इष्टफलं कर्म, निर्गतम् अयं येभ्य स्ते निरयाः-नरकावासास्तेषु भवा नैरयिका स्ते च पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवा-

(मणुस्सपंचिंदिय०) मनुष्य पंचेन्द्रियों की प्ररूपणा (देव०) देवपंचेन्द्रियों की प्रज्ञापना ॥२८॥

टीकार्थ-अब पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्ररूपणा करते हैं। वह इस प्रकार है-पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना कितने प्रकार की है? भगवान् ने उत्तर दिया-पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीवों की प्रज्ञापना चार प्रकार की है-(१) नैरयिक पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीव प्रज्ञापना (२) तिर्यंच पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीव प्रज्ञापना (३) मनुष्य पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीव प्रज्ञापना और (४) देव पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न जीव प्रज्ञापना।

'नैरयिक' शब्द की व्युत्पत्ति इस प्रकार है-'निर' अर्थात् हटगया, 'अय' अर्थात् इष्टफल देने वाला (शुभ) कर्म, इस प्रकार जिनसे शुभ

जोणिय०) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોની પ્રજ્ઞાપના (मणुस्स पंचेदिय०) મનુષ્ય પંચેન્દ્રિયોની પ્રરૂપણા (देव०) દેવ પંચેન્દ્રિયોની પ્રજ્ઞાપના ॥ સૂ. ૨૮ ॥

ટીકાર્થ-હવે પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રરૂપણા કરે છે

તે આ રીતે છે-પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના કેટલા પ્રકારની છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના ચાર પ્રકારની છે-

(૧) નૈરયિક પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના (૨) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવોની પ્રજ્ઞાપના (૩) મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના (૪) દેવ પંચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન જીવ પ્રજ્ઞાપના

श्चेति नैरयिकपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवा स्तेषां प्रज्ञापना, एवं तिरः कुटिलम् अञ्चन्ति–गच्छन्तीति तिर्यञ्चः, तेषां योनिः–उत्पत्तिस्थानं तिर्यग्योनि स्तत्र भवा स्तैर्यग्योनिका स्ते च पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्चेति तेषां प्रज्ञापना तैर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, तथा मनोरपत्यानि मनुष्यास्ते च ते पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्चेति तेषां प्रज्ञापना मनुष्यपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना, तथा दीव्यन्ति यथेच्छं क्रीडन्तीति देवाः भवनपत्यादयस्ते च ते पञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवाश्चेति तेषां प्रज्ञापना देवपञ्चेन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनेत्याशयः ।सू०२८॥

कर्म हट गया हो–जहां इष्ट फल की प्राप्ति न होती हो उसे 'निरय' अर्थात् नारकावास कहते हैं। 'निरय' में उत्पन्न होने वाले जीव 'नैरयिक' कहे जाते हैं। ये नैरयिक जीव संसारसमापन्न अर्थात् जन्म–मरण को प्राप्त हैं और पांचों इन्द्रियों से युक्त होते हैं, अतएव पंचेन्द्रिय संसारसमापन्न कहलाते हैं।

इसी प्रकार जो 'तिर' अर्थात् कुटिल 'अंचन' अर्थात् गमन करते हैं, वे 'तिर्यंच' कहलाते हैं। उनकी योनि अर्थात् उत्पत्तिस्थान को तिर्यग्योनि कहते हैं। तिर्यग्योनिक में जन्मने वाले 'तैर्यग्योनिक' हैं।

जो मनु की सन्तान हों वे मनुष्य। और जो दीव्यन्ति अर्थात् यथेच्छ क्रीडा करते हैं वे भवनपति आदि देव कहलाते हैं।

पंचेन्द्रियजीव नारक, तिर्यंच, मनुष्य और देव के भेद से चार प्रकार के होते हैं, अतएव उनकी प्रज्ञापना भी चार प्रकार की कही गई है॥२८॥

નૈરયિક, શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રકારે છે નિર અર્થાત્ હરીત અય અર્થાત્ ઇષ્ટફળ દેવાવાળા (શુભ) કર્મ આ રીતે જેઓથી શુભકર્મ હટી ગયેલ છે–જ્યાં ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિ ન થાય તેને 'નિરય' અર્થાત્ નરકાવાસ કહે છે. નિરયમાં ઉત્પન્ન થવા વાળા જીવ નૈરયિક કહેવાય છે. આ નૈરયિક જીવ સંસાર સમાપન્ન અર્થાત્ જન્મ મરણને પામે છે અને પાંચે ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત હોય છે. તેથીજ પચેન્દ્રિય સંસાર સમાપન્ન કહેવાય છે

એ રીતે જે તિર અર્થાત્ કુટિલ 'અંચન' અર્થાત્ ગમન કરે છે. તે તિર્યંચ કહેવાય છે. તેઓની યોનિ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ સ્થાનને તિર્યગ્ યોનિ કહે છે.તિર્યગ્યોનિમા જન્મવાવાળા તૈર્યગ્યોનિક છે.

જે માણુસના સન્તાન છે તેઓ મનુષ્ય અને જે દીવ્યતિ અર્થાત્ યથેચ્છ કીડા કરે છે તેઓ ભવનપતિ આદિ દેવ કહેવાય છે

પંચેન્દ્રિય જીવ નારક, તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવના ભેદથી ચાર પ્રકારના હોય તેથી તેઓની પ્રજ્ઞાપના પણ ચાર પ્રકારની કહી છે ॥ સૂ. ૨૮ ॥

मूलम्-से किं तं नेरइया ? नेरइया सत्तविहा पण्णत्ता, तं जहा-रयणप्पभापुढवीनेरइया१, सक्करप्पभापुढवीनेरइया२, वालुयप्पभापुढवीनेरइया३, पंकप्पभापुढवीनेरइया४, धूमप्पभापुढवीनेरइया५, तमप्पभापुढवीनेरइया६, तमतमप्पभापुढवीनेरइया७। ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य। से त्तं नेरइया ॥सू०२९॥

छाया-अथ के ते नैरयिकाः ? नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः १, शर्कराप्रभापृथिवी नैरयिकाः २, वालुकाप्रभापृथिवी नैरयिकाः ३, पङ्कप्रभापृथिवी नैरयिकाः४, धूमप्रभापृथिवी नैरयिकाः५, तमःप्रभापृथिवी नैरयिकाः६, तमस्तमःप्रभापृथिवी नैरयिकाः७। ते समासतो द्विविधा प्रज्ञप्ताः तद्यथा-पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च । ते एते नैरयिकाः ॥सू०२९॥

शब्दार्थ-(से किं तं नेरइया ?) नैरयिक कितने प्रकार के हैं ? (सत्तविहा पण्णत्ता) सात प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (रयणप्पभा पुढवीणेरइया) रत्नप्रभा पृथ्वी के नारक (सक्करप्पभा पुढवीणेरइया) शर्कराप्रभा पृथ्वी के नारक (वालुयप्पभा पुढवीणेरइया) वालुकाप्रभा पृथ्वी के नारक (पंकप्पभा पुढवीणेरइया) पंकप्रभा पृथ्वी के नारक (धूमप्पभा पुढवीणेरइया) धूमप्रभा पृथ्वी के नारक (तमप्पभा पुढवीणेरइया) तमःप्रभा पृथ्वी के नारक (तमतमप्पभा पुढवीणेरइया) तमस्तमःप्रभा पृथ्वी ने नारक (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) संक्षेप से वे दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य) पर्याप्तक और अपर्याप्तक (से त्तं नेरइया) यह नैरयिकों की प्ररूपणा हुई ॥२९॥

શબ્દાર્થ-(से किं तं नेरइया ?) નૈરયિક કેટલા પ્રકારના છે ? (नेरइया सत्त विहा पण्णत्ता) નૈરયિક જીવો સાત પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (रयणप्पभाणेरइया) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૃથ્વીના નારક (सक्करप्पभापुढवि नेरइया) શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારક (वालुयप्पभापुढवि नेरइया) વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારક (पंकप्पभापुढवि नेरइया) પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારક (धूमप्पभापुढवि नेरइया) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક (तमप्पभापुढवि नेरइया) તમ પ્રભાપૃથ્વી નારક (तमतमप्पभापुढवि नेरइया) તમતમાપૃથ્વીના નારક (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) તેઓ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ રીતે (पज्जत्तगाय अपज्जत्तगा य) પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક (से त्तं नेरइया) આ નૈરયિકોની પ્રરૂપણા થઈ. ॥ સૂ. ૨૯ ॥

टीका–अथ नैरयिकप्रभेदान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं नेरइया ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधाः नैरयिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'नेरइया सत्तविहा पन्नत्ता'–नैरयिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः, तत्र नैरयिकाणां सप्तविधत्वञ्च पृथिवीभेदेन अवगन्तव्यम्, अन्यथा प्रचुरभेदत्वं नैरयिकाणां सम्भवति, अतएव पृथिवीभेदत एव सप्तविधत्वं प्ररूपयितुमाह–'तं जहा'–तद्यथा–'रयणप्पभापुढवी नेरइया'–रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकाः, रत्नानि–वज्रवैडूर्यादीनि, प्रभा–स्वरूपं यस्याः सा रत्नप्रभा–रत्नबहुला रत्नमयीत्यर्थः, सा चासौ पृथिवी चेति रत्नप्रभापृथिवी तस्यां नैरयिकाः रत्नप्रभापृथिवी नैरयिकाः१, 'सक्करप्पभापुढवी नेरइया२' शर्कराप्रभापृथिवी नैरयिकाः, शर्कराः-प्रस्तरचूर्णखण्डाः, प्रभा-स्वरूपं यस्याः सा शर्कराप्रभा, सा चासौ पृथिवीचेति तस्यां नैरयिकाः२, 'वालुयप्पभापुढवी नेरइया३'

टीकार्थ–अब नैरयिक जीवों के भेदों की प्ररूपणा करते हैं–प्रश्न है–नैरयिक कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया–नैरयिक सात प्रकार के हैं। यहां नैरयिकों के जो सात भेद कहे हैं वे पृथ्वी भेद से ही समझना चाहिए, यों तो नैरयिकों के बहुत भेद हैं। पृथ्वी भेद से उनके सात भेद बतलाते हैं–वज्र और वैडूर्य आदि रत्न कहलाते हैं। प्रभा अर्थात् स्वरूप। तात्पर्य यह है कि रत्नबहुला या रत्नमयी पृथ्वी रत्नप्रभा कहलाती है। उसमें उत्पन्न होने वाले या रहने वाले नारक जीव रत्नप्रभा पृथ्वी नैरयिक कहलाते हैं।

पाषाणों के चूर्ण–खण्ड अर्थात् छोटे–छोटे कंकड शर्करा कहलाते हैं, वे जिसका स्वरूप हैं, वह पृथ्वी शर्कराप्रभा, और उसमें रहने वाला नारक शर्कराप्रभा नैरयिक कहलाते हैं।

ટીકાર્થ–હવે નૈરયિક જીવોની પ્રરૂપણા કરે છે–

પ્રશ્ન–નૈરયિક કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે નૈરયિક સાત પ્રકારના છે.

અત્રે નૈરયિકોના જે સાત ભેદ કહ્યા છે તેઓ પૃથ્વી ભેદે કરીને સમજવાના છે. આમતો નૈરયિકોના ઘણુા ભેદ છે. પણ પૃથ્વી ભેદથી તેઓના સાત ભેદ બતાવે છે–

વજ્ર, અને વૈડૂર્ય મણિ આદિ રત્નો કહેવાય છે. પ્રભા અર્થાત્ સ્વરૂપ તાત્પર્ય એ છે કે પ્રચુર અગર રત્નમયી પૃથ્વી જે તે રત્નપ્રભા કહેવાય છે. તેમાં ઉત્પન્ન થનારા અગર રહેનારા નારક જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક કહેવાય છે.

પત્થરનો ભૂકો અથવા નાના કકડા, શર્કરા કહેવાય છે તે જેમના સ્વરૂપ છે તે પૃથ્વી શર્કરાપ્રભા અને તેમાં વસનારા નારક શર્કરા પ્રભા નૈરયિક કહેવાય છે.

वालुकाप्रभापृथिवी नैरयिकाः४, 'पंकप्पभापुढवी नेरइया५,'-पङ्कप्रभापृथिवी नैरयिकाः४, 'धूमप्पभापुढवी नेरइया ५'-धूमप्रभापृथिवी नैरयिकाः 'तमप्पभापुढवी नेरइया ६, तमप्रभापृथिवी नैरयिकाः, 'तमःतमप्पभापुढवी नेरइया ७' तमस्तमप्रभापृथिवी नैरयिकाश्चेति, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'-ते नैरयिकाः, समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'-तद्यथा-'पज्जत्तगाय, अपज्जगाय' पर्याप्तकाश्च, अपर्याप्तकाश्च, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'सेत्तं नेरइया'-ते एते-उपर्युक्ता नैरयिकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः ॥सू०२९॥

मूलम्-से किं तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया? पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया२, खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य ३ ॥सू० ३०॥

छाया-अथ के ते पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः ? पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-जलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः १, स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाः२, खेचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाश्च ३। सू० ३०॥

इसी प्रकार वालुकाप्रभा पृथिवी के नैरयिक, पंकप्रभा पृथिवी के नारक, धूमप्रभा पृथिवी के नारक, तमःप्रभा पृथिवी के नारक, और तमस्तमः प्रभा पृथिवी के नारक समझना चाहिए। ये सातों प्रकार के नारक जीव संक्षेप से दो प्रकार के हैं-पर्याप्त और अपर्याप्त। अब प्रस्तुत का उपसंहार करते हैं-यह नैरयिक जीवों की प्ररूपणा हुई ॥२९॥

शब्दार्थ-(से किं तं पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया ?) पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के हैं ?) (पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव (तिविहा पण्णत्ता) तीन प्रकार के कहे

એજ પ્રકારે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક પંકપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક, ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક, તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક અને તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક સમજવા જોઇએ.

આ સાતે પ્રકારના નારક જીવ સંક્ષેપે કરી બે પ્રકારના છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત.

હવે પ્રસ્તુતનો ઉપસંહાર કરે છે-આ નૈરયિક જીવોની પ્રરૂપણા થઈ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ-(से किं तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?) તિર્યગ્યોનિક પંચેન્દ્રિય જીવ કેટલા પ્રકારના છે ? (पंचिंदियतिरिक्खजोणिया) પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક (तिविहा पण्णत्ता) ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (जलयरपंचिंदिय-

टीका–अथोद्देशक्रमानुसारेण पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया'–पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः भगवानाह–'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया तिविहा पण्णत्ता'–पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा–'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया१'–जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च१, 'थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य२'–स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च२, 'खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य३'–खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति तत्र जले चरन्ति–पर्यटन्ति, इति जलचरास्ते च ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति

हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (जलयर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच (थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच और (खयचर पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच ॥३०॥

टीकार्थ–जिस क्रम से नाम गिने हैं, उसी क्रम के अनुसार अब पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न है कि पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के हैं? भगवान् उत्तर देते हैं–पंचेन्द्रिय तिर्यंच तीन प्रकार के कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं–(१) जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक (२) स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक (३) खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक।

जो तिर्यंच जल में उत्पन्न होते हैं और रहते हैं, वे मत्स्य आदि जलचर कहलाते हैं। स्थल पर विचरण करने वाले गाय, भैंस, घोडा,

---

तिरिक्खजोणिया) જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને (खहयरपंचिदियजोणिया) ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક છે. ॥ સૂ. ૩૦ ॥

ટીકાર્થ–જે ક્રમે નામ ગણાવ્યા છે. તેજ ક્રમના અનુસાર હવે પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ યોનિક જીવોની પ્રરૂપણા કરે છે

પ્રશ્ન એ છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યક્ યોનિક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે

શ્રીભગવાન ઉત્તર આપે છે–પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે. તેઓ આ રીતે છે–(૧) જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યક્ યોનિક (૨) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યક યોનિક (૩) અને ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યક્ યોનિક.

જે તિર્યંચો જળમા જન્મે છે અને રહે છે. તેઓ મત્સ્ય આદિ જલચર કહેવાય છે સ્થળ ઉપર વિચરણ કરનારા ગાય, ભેંસ, ઘોડા વિગેરે સ્થલ

जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, स्थले चरन्तीति स्थलचराः, खे-आकाशे चरन्तीति खचराः, तयोःपूर्ववत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकशब्देन विशेषणसमासः॥सू. ३०॥

मूलम्-से किं तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-मच्छा१, कच्छभा२, गाहा३, मगरा४, सुंसुमारा५। से किं तं मच्छा? मच्छा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-सण्हमच्छा खवल्लमच्छा जुंगमच्छा विज्झडियमच्छा हलिमच्छा मगरिमच्छा रोहियमच्छा हलीसागरा गागरा वडावडगरा गब्भया उसगारा तिमितिमिंगला णक्का तंदुलमच्छा कणिक्कामच्छा सालिसत्थिया मच्छा लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा जे यावन्ने तहप्पगारा। से त्तं मच्छा। से किं तं कच्छभा? कच्छभा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-अट्ठिकच्छभा य मंसकच्छभा य, से त्तं कच्छभा। से किं तं गाहा? गाहा? पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-दिली१, वेढगा२, मुद्धया३, पुलया४, सीमागारा५, से त्तं गाहा। से किं तं मगरा? मगरा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-सोंडमगरा य, मट्ठमगरा य, से त्तं मगरा। से किं तं सुंसुमारा? सुंसुमारा एगागारा पण्णत्ता, से त्तं सुंसुमारा। जे यावन्ने तहप्पगारा, ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-संमुच्छिमा य. गब्भवक्कंतिया य। तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे नपुंसगा। तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया ते तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-इत्थी पुरिसा नपुंसगा य। एएसि णं एवमाइयाणं जलयरपंचिंदियतिरिक्ख-

---

आदि स्थलचर कहलाते हैं और आकाश में चलने वाले पक्षी खेचर कहलाते हैं। ये तीन प्रकार के पंचेन्द्रिय तिर्यंच हैं ॥३०॥

ચર કહેવાય છે અને આકાશમાં ઉડનારા પક્ષી ખેચર કહેવાય છે. આ ત્રણ પ્રકારના પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ છે. ॥ સૂ. ૩૦ ॥

जोणियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं अद्धतेरस जाइकुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं। से त्तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ॥सू० ३१॥

छाया—अथ के ते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–मत्स्याः१, कच्छपाः२, ग्राहाः३, मकराः४, शिशुमाराः५। अथ के ते मत्स्याः? मत्स्या अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–श्लक्ष्णमत्स्याः, खवल्लमत्स्याः, जुङ्गमत्स्याः, विज्झटितमत्स्याः, हलिमत्स्याः, रोहितमत्स्याः, हलिसागराः, गागराः, वटाः, वटकराः, गर्भजाः, उसगाराः, तिमितिमिङ्गलाः, नक्राः, तन्दुलमत्स्याः, कणिक्कमत्स्याः, शालि-

---

शब्दार्थ–(से किं तं जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया ?) जलचर पंचेन्द्रिय कितने प्रकार के हैं ? (पंचविहा पण्णत्ता) पांच प्रकार के कहे गए हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं–(मच्छा) मत्स्य (कच्छभा) कच्छप (गाहा) ग्राह (मगरा) मगर (सुंसुमारा) सुंसुमार।

(से किं तं मच्छा ?) मत्स्य कितने प्रकार के हैं ? (मच्छा अणेगविहा पण्णत्ता) मत्स्य अनेक प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सण्हमच्छा) श्लक्ष्ण मत्स्य (खवल्लमच्छा) खवल्ल मत्स्य (जुंगमच्छा) जुंग मत्स्य (विज्झडियमच्छा) विज्झटित मत्स्य (हलिमच्छा) हलिमत्स्य (मगरिमच्छा) मकरी मत्स्य (रोहियमच्छा) रोहित मत्स्य (हलीसागरा) हलिसागर (गागरा) गागरा (वडा) वट (वडगरा) वटकर (गब्भया) गर्भज (उसगारा) उसगार (तिमितिमिंगिला) तिमितिमिंगिल (णक्का)

શબ્દાર્થ–(से किं तं जलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया ?) જલચર પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચ કેટલા પ્રકારના છે ? (जलयरपंचिदियतिरिक्खजोणिया) જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (पंचविहा पण्णत्ता) પાંચ પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે છે (मच्छा) મત્સ્ય (कच्छभा) કચ્છપ (गाहा) ગ્રાહ (मगरा) મગર (सुसुमारा) સુંસુમાર

(से किं तं मच्छा ?) મત્સ્ય કેટલા પ્રકારના છે (मच्छा अणेगविहा पण्णत्ता) મત્સ્ય અનેક પ્રકારના થાય છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सण्ह मच्छा) શ્લક્ષ્ણ મત્સ્ય (खवल्ल मच्छा) ખવલ્લ મત્સ્ય (जुंगमच्छा) જુંગમત્સ્ય (विज्झडिय मच्छा) વિજ્ઝટિતમત્સ્ય (हलिमच्छा) હલિમત્સ્ય (मगरिमच्छा) મકરી મત્સ્ય (रोहिय मच्छा) લાલ માછલી (हली सागरा) હલિસાગર (गागरा) ગાગર (वडा) વટ (वडगरा) વટકર (गब्भया) ગર્ભજ (उसगारा) ઉસગાર (तिमितिमिंगलिया)

शल्किकमत्स्याः, लम्भनमत्स्याः, पताकातिपताका, ये चान्ये तथाप्रकाराः, ते एते मत्स्याः १। अथ के ते कच्छपाः ? कच्छपा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा- अस्थिकच्छपाश्च१, मांसकच्छपाश्च२ ते एते कच्छपाः २। अथ के ते ग्राहाः ? ग्राहाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-दिली१, वेटकाः २ मूर्धजाः ३, पुलकाः ४, सीमाकाराः ५, ते एते ग्राहाः ३। अथ के ते मकराः ? मकरा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः,

---

नक्र (तंदुलमच्छा) तन्दुल मत्स्य (कणिक्कामच्छा कणिक्का मत्स्य (सालिसत्थियामच्छा) शालिशस्त्रिक मत्स्य (लंमणमच्छा) लंभन मत्स्य (पडागा) पताका (पडागाइपडागा) पताकातिपतागा (जे यावन्ने तहप्पगारा) इसी प्रकार के जो अन्य हैं। (से त्तं मच्छा) यह मत्स्यों की प्ररूपणा हुई

(से किं त्तं कच्छभा ?) कच्छप कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (अट्ठिकच्छभा य मंसकच्छभा य) अस्थिकच्छप और मांसकच्छप (से त्तं कच्छभा) यह कच्छपों की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं गाहा ?) ग्राह कितने प्रकार के हैं ?) (पंचविहा पण्णत्ता) पांच प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (दिली) दिली (वेढगा) वेटक (मुद्धया) मूर्धज (पुलया) पुलक (सीमागारा) सीमाकार (से त्तं गाहा) यह ग्राह की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं मगरा ?) मकर कितने प्रकार के हैं ? (मगरा दुविहा

તિમિતિમિંગીલા (णक्का) નક્ક (तंदुलमच्छा) તન્દુલ મત્સ્ય (कणिक्का मच्छा) કણિક્ક મત્સ્ય (सालिसत्थिया मच्छा) શાલ શાસ્ત્રિક મત્સ્ય (लंभणमच्छा) લંભન મત્સ્ય (पडागा) પત્રાક (पडागाइ पडागा) પતાકાતિપતાગા (जे यावन्ने तहप्पगारा) એવી જાતના જે બીજા છે (से त्तं मच्छा) આ મત્સ્યોની પ્રરૂપણા થઈ

(से किं तं कच्छभा) કચ્છપ કેટલા પ્રકારના છે ? (कच्छभा) કચ્છપો (दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (अट्ठि कच्छभा य मंस कच्छभाय) અસ્થિ કચ્છપ અને માસ કચ્છપ (से त्तं कच्छभा) આ કચ્છપોની પ્રરૂપણા થઈ

(से किं तं गाहा) ગ્રાહ કેટલા પ્રકારના છે ? (गाहा) ગ્રાહો (पंच विहा पण्णत्ता) પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (दिली) દિલી (वेढगा) વેઢક (मुद्धया) મૂર્ધજ (पुलया) પુલક (सीमागारा) સીમાકાર (से त्तं गाहा) આ ગ્રાહની પ્રરૂપણા થઈ

(से किं तं मगरा) મઘર કેટલા પ્રકારના છે ? (मगरा दुविहा पण्णत्ता)

तद्यथा–सोण्डमकराश्च १, मृष्टमकराश्च २,। ते एते मकराः ४। अथ के ते शिशुमाराः ? शिशुमारा एकाकाराः प्रज्ञप्ताः, ते एते शिशुमाराः ५। ये चान्ये तथा प्रकाराः, ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–संमूर्छिमाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च। तत्र खलु ये ते संमूर्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः। तत्र खलु ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिकास्ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–स्त्रियः १, पुरुषाः २, नपुंसकाश्च ३। एतेषां खलु एवमादिकानां जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्ता

पण्णत्ता) मकर दो प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सोंड मगरा य मट्ठमगरा य) सौण्ड मकर और मृष्ट मकर (से त्तं मगरा) यह मकर की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं सुंसुमारा ?) सुंसुमार कितने प्रकार के हैं ? (एगागारा पण्णत्ता) एक ही प्रकार के कहे हैं (से त्तं सुंसुमारा) यह सुंसुमार की प्ररूपणा हुई (जे यावन्ने तहप्पगारा) इसी प्रकार के जो अन्य हैं (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) वे संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं। (तं जहा) वह इस प्रकार (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) संमूर्छिम और गर्भज (तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) उनमें जो संमूर्छिम हैं (ते सव्वे नपुंसगा) वे सब नपुंसक हैं (तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) उनमें जो गर्भज हैं (ते तिविहा पण्णत्ता) वे तीन प्रकार के होते हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (इत्थी पुरिसा नपुंसगा य) स्त्री पुरुष और नपुंसक (एएसि णं एवमाइयाणं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) इत्यादि इन

મઘર બે પ્રકારના છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (सोंडमगरा य मट्ठ मगरा य) સૌંડ મઘર અને મૃષ્ટ મઘર (से त्तं मगरा) આ મઘરની પ્રરૂપણા થઈ

(से किं तं सुंसुमारा) સુંસુમાર કેટલા પ્રકારના છે ? (सुंसुमारा) સુંસુમાર (एगागाराय पण्णत्ता) એક જ પ્રકારના કહ્યા છે (से त्तं सुंसुमारा) આ સુંસુમારની પ્રરૂપણા થઈ

(जे यावन्ने तहप्पगारा) આવી જાતના જે બીજા છે (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) તેઓ ટુંકમા બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (संमूच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ

(तत्थणं जे ते संमुच्छिमा) તેઓમાં જે સમૂર્છિમ છે (ते सव्वे नपुंसगा) તેઓ બધા નપુંસક છે

(तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) તેઓમાં જે ગર્ભજ છે (ते तिविहा पण्णत्ता) તેઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (ईत्थी पुरिसा नपुंसगा य) સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક (एएसिणं एवमाइयाणं जल-

पर्याप्तानाम् अर्द्धत्रयोदशजातिकुलकोटियोनि प्रमुखशतसहास्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते एते जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ॥सू० ३१॥

टीका—अथ तेषु जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं जलयरपंचिंदियतिरिक्ख जोणिया ?' अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः जलचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया पंचविहा पण्णत्ता' जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा–'मच्छा १, कच्छभा२, गाहा ३, मगरा ४, सुसुमारा ५,' मत्स्याः, कच्छपाः, ग्राहाः, मकराः, शिशुमाराश्च जलजन्तुविशेषाः, तेषु मत्स्यभेदान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं मच्छा ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते–कतिविधाः 'मच्छा'

जलचरपंचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिकों के (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त के (अद्धतेरस जाइकुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्साइं) साढे बारह लाख जाति कुलकोटियों के योनिप्रवह (भवंतीतिमक्खायं) होते है, ऐसा कहा है (से त्तं जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) यह जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा हुई ॥३१॥

टीकार्थ–अब जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा की जाती है। प्रश्न है कि जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कौन हैं अर्थात् वे कितने प्रकार के हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच जीव पांच प्रकार के कहे गए हैं। वे ये हैं–(१) मच्छ (२) कच्छप (३) ग्राह (४) मकर और (५) सुंसुमार।

मत्स्य कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा–मत्स्य अनेक प्रकार के होते हैं। वे इस प्रकार हैं–श्लक्ष्ण मत्स्य, खवल्ल मत्स्य, जुंगमत्स्य,

---

यर पंचिंदिय तिरिक्खजोणियाणं) મચ્છ વિગેરે આ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોની (पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત (अद्धतेरस जाई कुल कोडियो जोणिप्पमुहसयसहस्साइं) સાડા બાર લાખ જાતિકુલ કોટિયોના યોનિ પ્રવાહ (भवंतीति मक्खायं) હોય છે એમ કહ્યુ છે (से त्तं जलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) આ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની પ્રરૂપણા થઈ. ॥ સૂ. ૩૦ ॥

ટીકાર્થ–હવે જલચર પંચેન્દ્રિયોની પ્રરૂપણા કરાય છે–

પ્રશ્ન–જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કોણ છે ? અર્થાત્ તેઓ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ પાંચ પ્રકારના કહેલા છે.–(૧) મત્સ્ય (૨) કચ્છપ (૩) ગ્રાહ (૪) મકર અને (૫) સુંસુમાર. મત્સ્ય કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યું મત્સ્ય અનેક પ્રકારના હોય છે તે આ પ્રકારે છે શ્લક્ષ્ણ મત્સ્ય, ખવલ્લ મત્સ્ય, જુંગમત્સ્ય, વિજઝટિત મત્સ્ય, હલિમત્સ્ય,

मत्स्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'मच्छा अणेगविहा पण्णत्ता'–मत्स्या अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा–'सण्हमच्छा' श्लक्ष्ण मत्स्याः, 'खवल्लमच्छा' खवल्लमत्स्याः 'जुंगमच्छा'–जुङ्गमत्स्याः, 'विज्झटियमच्छा'–विज्झटितमस्याः 'हलिमच्छा' हलिमत्स्याः, 'मगरिमच्छा'-मकरीमत्स्याः, 'रोहियमच्छाः' 'रोहितमत्स्याः 'हलीसागरा' हलिसागराः 'गागरा'–गागराः, 'वडा'–वटाः; 'वडगरा'–वटकराः 'गब्भया'–गर्भजाः 'उसगारा'–उसगाराः 'तिमितिमिंगिला'–तिमितिमिङ्गिलाः, 'णक्का'–नक्राः, 'तंदुलमच्छा'–तन्दुलमत्स्याः, 'कणिक्कामच्छा'–कणिक्कमत्स्याः 'सालिसोत्थियामच्छा' शालिशस्त्रिकमत्स्याः, 'लंभणमच्छा'–लम्भनमत्स्याः, 'पडागा'–पताकाः 'पडागाइपडागा' पताकातिपताकाः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'–येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः–एवंविधा जलचरा भवन्ति तेऽपि सर्वे मत्स्या अवगन्तव्याः, प्रकृतान् मत्स्यान् उपसंहरन्नाह–'से त्तं मच्छा'–ते एते उपर्युक्ता मत्स्याः प्रज्ञप्ताः,ते च लोकव्यवहाराद् अवगन्तव्याः ।

अथोद्देशक्रमप्राप्तान् कच्छपान प्ररूपयितुमाह–'से किं तं कच्छभा ?'–'से'–अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, कच्छपाः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह–'कच्छभा दुविहा पण्णत्ता'–कच्छपाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'–तद्यथा–'अट्ठि कच्छभाय, मंसकच्छभा य'–अस्थिकच्छपाश्च, मांसकच्छपाश्चेति, तत्र ये अस्थिबहुलाः

विज्झटित मत्स्य, मकरी मत्स्य, रोहित मत्स्य, हलिसागर मत्स्य, गागर, वट, वटकर, गर्भज, उसगार, तिमि तिमिंगल, नक्र, तन्दुल मत्स्य, कणिक्का मत्स्य, शालिशस्त्रिक मत्स्य, लंभन मत्स्य, पताका, तथा पताकातिपताका इत्यादि

प्रस्तुत का उपसंहार करते हैं–यह मत्स्यों की प्ररूपणा हुई । अब क्रम के अनुसार कच्छपों की प्ररूपणा करते हैं । कच्छप कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया–कच्छप दो प्रकार के कहे गए हैं–अस्थि-

---

મકરીમત્સ્ય, રોહિત મત્સ્ય, હલિસાગર મત્સ્ય, ગાગર, વટ વટકર, ગર્ભજ, ઉસગાર, તિમિતિમિંગલ, નક્ર, તન્દુલ મત્સ્ય, કણિક્કા મત્સ્ય, શાંતિશસ્ત્રિક મત્સ્ય લંભન મત્સ્ય, પતાકા તથા પતાકાતિપતાકા ઇત્યાદિ.

પ્રસ્તુતનો ઉપસંહાર કરે છે–આ મત્સ્યોની પ્રરૂપણા થઈ.

હવે ક્રમાનુસાર કચ્છપોની પ્રરૂપણા કરે છે–

કચ્છપ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–કચ્છપ બે પ્રકારના છે–અસ્થિ કચ્છપ અને માંસ કચ્છપ જેમા હાડકાની પ્રચુરતા હોય તે અસ્થિકચ્છપ અને જેમાં

कच्छपास्ते अस्थिकच्छपा उच्यन्ते, ये तु मांसबहुलाः कच्छपास्ते मांस-कच्छपा उच्यन्ते, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं कच्छभा'-ते एते उपर्युक्ताः कच्छपाः प्रज्ञप्ताः। अथ ग्राहान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं गाहा ?' 'से'-अथ के ते कतिविधा इत्यर्थ ग्राहाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'गाहा पंचविहा पण्णत्ता'-ग्राहाः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'दिली१, वेढगा२, मुद्धया३, पुलया४, सीमागारा५,-दिली, वेटकाः मूर्धजाः, पुलकाः, सीमाकाराः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह 'से त्तं गाहा' ते एते उपर्युक्ताः ग्राहाः प्रज्ञप्ताः, अथ मकरान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं मगरा ?' अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः मकराः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'मगरा दुविहा पण्णत्ता' मकरा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'सोंडमगराय मट्ठमगराय' सोण्डमकराश्च, मृष्टमकराश्चेति, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं मगरा' ते एते उपर्युक्ता मकराः प्रज्ञप्ताः, अथोऽशक्रमप्राप्तान् शिशुमारान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं सुसुमारा ?' अथ के ते-कतिविधाः, शिशुमाराः-जलजन्तु विशेषाः

कच्छप और मांसकच्छप। जिनमें हड्डियों की बहुलता हो वे अस्थि-कच्छप और जिनमें मांस की बहुलता हो वे मांसकच्छप कहलाते हैं। यह कच्छपों की प्ररूपणा हुई।

अब ग्राह की प्ररूपणा करते हैं। ग्राह क्या है अर्थात् कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा-ग्राह पांच प्रकार के होते हैं-(१) दिली (२) वेटक (३) मूर्धज (४) पुलक और (५) सीमाकार। यह ग्राहों की प्ररूपणा हुई।

अब मगरों की प्ररूपणा करते हैं। मगर कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् ने कहा-दो प्रकार के होते हैं-(१) सोण्ड मगर और मृष्ट-मगर। यह मगरों की प्ररूपणा हुई।

अब सुंसुमार की प्ररूपणा करते हैं। सुंसुमार कितने प्रकार के

માંસની પ્રચુરતા હોય તે માંસ કચ્છપ કહેવાય છે. આ કચ્છપોની પ્રરૂપણા થઇ.

હવે ગ્રાહોની પ્રરૂપણા કરે છે-

ગ્રાહ શું છે અર્થાત્ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ-ગ્રાહ પાચ પ્રકારના હોય છે. (૧) દિલી (૨) વેટક (૩)મૂર્ધજ (૪) પુલક (૫) અને સીમાકાર. આ ગ્રાહોની પ્રરૂપણા થઇ,

હવે મઘરોની પ્રરૂપણા કરે છે-

મઘર કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે મઘર બે પ્રકારના હોય છે (૧) સોણ્ડમગર અને (૨) મૃષ્ટ મગર. આ મગરોની પ્રરૂપણા થઇ.

प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'सुसुमारा एगागारा पण्णत्ता'-शिशुमाराः-एकाकाराः एकविधा इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः, तानुपसंहरति-'से त्तं सुसुमारा'-ते एते शिशुमाराः प्रज्ञप्ताः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा' येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवं विधा भवन्ति तेऽपि सर्वे जलचराः ज्ञातव्याः, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ते-जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'संमुच्छिमाय, गब्भवक्कंतियाय'-संमूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्चेति, तत्र संमूर्च्छनं संमूर्च्छः-समुच्छ्रायः-अभिवृद्धिः-गर्भोपपातं विनैव प्राणिनामुत्पाद इत्यर्थः तेन निवृत्ताः संमूर्च्छिमाः, मातापितृसंयोगमन्तरा उत्पद्यमाना इत्यर्थः, गर्भव्युत्क्रान्तिः-उत्पत्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः गर्भात् गर्भावासाद् व्युत्क्रान्तिः, निष्क्रमणं येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिका इति वा व्युत्पत्तिः मातापितृसंयोगेनोत्पद्यमाना इत्यर्थः चकारद्वयेन स्वगतानेकभेदाः सूच्यन्ते, 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा'

हैं ? सुंसुमार एक ही प्रकार के होते हैं। यह सुंसुमार की प्ररूपणा हुई।

जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच जीव दो प्रकार के होते हैं-संमूर्छिम और गर्भज। जो जीव गर्भ और उपपात के विना ही इधर-उधर के पुद्गल इकट्ठे हो जाने से उत्पन्न हो जाते हैं वे संमूर्छिम कहलाते हैं। ये जीव माता-पिता के संयोग के विना ही उत्पन्न होते हैं। जो जीव गर्भ में उत्पन्न होते हैं वे गर्भव्युत्क्रान्तिक गर्भज कहलाते हैं, अर्थात् माता-पिता के संयोग से उत्पन्न होने वाले। दो 'य' अव्ययों का प्रयोग यह सूचित करता है कि इनके अनेक अवान्तर भेद हैं।

इन जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों में जो संमूर्छिम हैं, वे सभी नपुं-

---

હવે સુંસુમારની પ્રરૂપણા કરે છે-

સુંસુમાર કેટલા પ્રકારના હોય છે.

શ્રી ભગવાન-સુંસુમાર એકજ પ્રકારના હોય છે. આ સુંસુમારની પ્રરૂપણા થઇ.

જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો બે પ્રકારના હોય છે-સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ જે જીવ ગર્ભ અને ઉપપાતના વિનાજ આમતેમના પુદ્ગલ એકઠાં મળવાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે સમૂર્ચ્છિમ કહેવાય છે. આ જીવો માતા પિતાના સમ્બન્ધ વિનાજ ઉત્પન્ન થાય છે.

જે જીવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક (ગર્ભજ) કહેવાય છે, અર્થાત્ માતા પિતાના સમ્બન્ધથી ઉત્પન્ન થનારા બે ય અવ્યયોનો પ્રયોગ એ સૂચિત કરે છે કે તેઓના અનેક અવાન્તર ભેદ છે.

આ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમા જે સંમૂર્છિમ છે તેઓ બધા નપું.

तत्र खलु-तेषां मध्ये ये ते संमूर्च्छिमा जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका भवन्ति 'ते सव्वे नपुंसगा'-ते सर्वेऽपि नपुंसका अवगन्तव्याः, संमूर्च्छिमभावस्य नपुंसकत्व व्याप्यत्वात्, नपुंसकत्वं विना तत्सत्ताऽनुपपत्तेः, 'तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया'-तत्र खलु-तेषां मध्ये ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिका भवन्ति 'ते तिविहा पण्णत्ता' ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'-तद्यथा-'इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा' स्त्रियः१, पुरुषाः२, नपुंसकाश्च३, 'एएसि णं' एतेषां खलु 'एवमाइयाणं-एवमादिकानाम्-उपर्युक्तप्रकारादीनाम् 'जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम्, 'अद्धतेरसजाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'-अर्द्धत्रयोदश जातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि-सार्द्धद्वादश जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि-योनिप्रवहाणि योनिशतसहस्राणि-सार्द्ध द्वादशलक्षाः जातिकुलकोट्यो भवन्तीत्याख्यातम्, तीर्थकृद्भिरितिशेषः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते-उपदर्शिताः जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ।सू० ३१।

मूलम्-से किं तं थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया ? थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-चउप्पय

सक होते हैं, क्योंकि संमूर्छिम सब नपुंसक ही होते हैं । नपुंसकत्व के विनासंमूर्छिम की सत्ता नहीं है । इन जीवों में जो गर्भज हैं, वे तीनों प्रकार के होते हैं-स्त्री, पुरुष और नपुंसक । इन पर्याप्त और अपर्याप्त सभी जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के साढे बारह लाख कुलकोटियों के योनिप्रवाह हैं-साढे बारह लाख योनियां हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवन्तों ने कहा है । अब उपसंहार करते हैं-यह जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों की प्रज्ञापना हुई ॥३१॥

शब्दार्थ—(से किं तं थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?) स्थलचर

सक હોય છે. કેમકે સંમૂર્છિમ બધાજ નપુંસક હોય છે. નપુંસકત્વ સિવાય સંમૂર્છિમની સત્તા નથી હોતી.

આ જીવોમા જે ગર્ભજ છે તેઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે-સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બધા જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સાડા બાર લાખ કુલ કોટીયોની યોનિપ્રવાહ છે. સાડા બાર લાખ યોનિયો છે. એમ તીર્થંકર ભગવાને કહ્યુ છે.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે-આ જલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંક્યોનીકોની પ્રરૂપણા થઇ. ॥ સૂ. ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ-(से किं थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય

थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य, परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य ।२। से किं तं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा–एगखुरा१, बिखुरा, गंडीपया३, सणप्फया ।४। से किं तं एगखुरा? एगखुरा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–अस्सा, अस्सतरा, घोडगा, गद्दभा, गोरक्खरा, कंदलगा, सिरिकंदलगा, आवत्तगा, जे यावन्ने तहप्पगारा, से त्तं एगखुरा।१। से किं तं दुखुरा? दुखुरा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–उट्टा, गोणा, गवया, रोज्झा, पसुया, महिसा, मिया, संवरा, वराहा, अया, एलग–रुरु–सरभ–चमर–कुरंग–गोकण्णमाइया जे यावन्ने तहप्पगारा, से त्तं दुखुरा ।२। से किं तं गंडीपया? गंडीपया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–हत्थी हत्थीपूयणया मुंकणहत्थी खग्गा गडा, जे यावन्ने तहप्पगारा, से त्तं गंडीपया ।३। से किं तं सणप्फया? सणप्फया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–सीहा वग्घा दीविया अच्छा तरच्छा परस्सरा सियाला विडाला सुणगा कोलसुणगा (ग्रन्थः ५००) कोकंतिया ससगा चित्तगा चिल्लगा, जे यावन्ने तहप्पगारा, से त्तं सणप्फया। ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य। तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे नपुंसगा। तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया ते तिविहा पण्णत्ता, तं जहा–इत्थी१, पुरिसा२, नपुंसगा३। एएसि णं एवमाइयाणं थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं दसजाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं। से त्तं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ॥सू० ३२॥

छाया—अथ के ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? स्थलचरपञ्चेन्द्रिय-

तिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च । अथ के ते चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ? चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—एकखुराः १, द्विखुराः २, गण्डीपदाः ३, सनखपदाः ४ । अथ के ते एकखुराः ? एकखुरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—अश्वाः, अश्वतराः, घोटकाः, गर्दभाः, गोरक्षराः, कन्दलका, श्रीकन्दलकाः, आवर्त्तकाः, ये चान्ये

पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (चउप्पयथलयरपंचिंदिय०) चतुष्पद स्थलपरचलने वाले पंचेन्द्रिय तिर्यंच (परिसप्पथल०) और परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच (से किं तं चउप्पयथल०) चतुष्पद स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कितने प्रकार के हैं ? (चउव्विहा पण्णत्ता) चार प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (एगखुरा) एक खुर वाले (दुखुरा) दो खुरों वाले (गंडीपया) गंडीपद (सणप्फया) नाखून सहित पैरों वाले ।

(से किं तं एगखुरा?) एक खुर वाले कितने प्रकार के हैं?) अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (अस्सा) अश्व (अस्सतरा) अश्वतर (घोडग) घोडा (गदभा) गधा (गोरक्खरा) गोरक्षर (कंदलगा) कन्दलक (सिरिकंदलगा) श्री कन्दलक (आवत्तगा) आवर्त्तक (जे यावन्ने तहप्पगारा) और जो इसी प्रकार के हैं (से त्तं एगखुरा) यह एक खुर वाले जीवों की प्ररूपणा हुई ।

तिर्यङ्क योनिक જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (थलयरपचिंदियतिरिक्खजोणिया) સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો (दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (चउप्पयथलयरपंचिंदिय०) ચતુષ્પદ સ્થલચર સ્થલ ઉપર ચાલવાવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (परिसप्प यल०) અને પસિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ

(से किं तं चउप्पय थल०) ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય કેટલા પ્રકારના છે ? (चउप्पय थल०) ચતુષ્પદ સ્થલચર પચેન્દ્રિય જીવો (चउव्विहा पण्णत्ता) ચાર પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે (एगखुरा) એક ખરી વાળાં (दु खुरा) બે ખરીયો વાળાં (गंडीपया) ગ ડીપદ (सप्फया) નખ સાથેના પગવાળા

(से किं तं एगखुरा ?) એક ખરીવાળાં કેટલા પ્રકારના છે ? (अणेग विहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (अस्सा) ઘોડા (अस्सतरा) ખચ્ચર (घोडग) ઘોડા (गदभा) ગધાડા (गोरक्खरा) ગોરક્ષર (कंदलगा) કંદલક (सिरि कंदलगा) શ્રીકંદલક (आवत्तगा) આવર્તક (जे यावन्ने तहप्प·

तथा-प्रकाराः, ते एते एकखुराः ।१। अथ के ते द्विखुराः, द्विखुरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-उष्ट्राः, गोणाः, गवयाः, रोज्झाः, पशुकाः, महिषाः, मृगाः, सम्बराः, वराहाः, अजाः, एरक-रुरु-शरभ-चमर-कुरङ्ग गोकर्णादिकाः, ये चान्ये तथाप्रकाराः, ते एते द्विखुराः २। अथ के ते गण्डीपदाः? गण्डीपदा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-हस्तिनः, हस्तिपूतनकाः, मत्कुणहस्तिनः, खड्गिनः, गण्डाः, ये चान्ये तथा प्रकाराः, ते एते गण्डीपदाः ३। अथ के ते सनखपदाः? सनखपदा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सिंहाः, व्याघ्राः, द्वीपिकाः,

---

(से किं तं दुखुरा?) दो खुर वाले कितने प्रकार के हैं? (अणेगविहा) अनेक प्रकार के (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (उट्टा) ऊंट (गोणा) गाय (गवया) नील गाय (रोज्झा) रोज (पसुया) पशुक (महिसा) महिष-भैंस (मिया) मृग (संबरा) सांभर (वराहा) वराह-सूअर (अया) अज-बकरा (एलग-रुरु-सरभ-चमर-कुरंग- गोकन्नमादि) एडग, रुरु, शरभ, चमर, कुरंग गोकर्ण आदि (जे यावन्ने तहप्पगारा) इसी प्रकार के अन्य भी (से त्तं दुखुरा) यह दो खुर वालों की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं गंडीपया?) गंडीपद कितने प्रकार के हैं? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे गए हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (हत्थी) हाथी (हत्थीपूयणया) हस्तिपूतनक (मंकुणहत्थी) मत्कुण हाथी (खग्गा) खड्गी (गंडा) गेंडा (जे यावन्ने तहप्पगारा इसी प्रकार के अन्य भी (से त्तं गंडीपया) यह गंडीपद जीवों की प्ररूपणा हुई।

गारा) અને જે આવા પ્રકારના છે (से त्तं एगखुरा) આ એકખરી વાળા જીવો ની પ્રરૂપણા થઇ.

(से किं तं दुखुरा?) બે ખરીવાળા કેટલા પ્રકારના છે? (दुखुरा) બે ખરીવાળાં (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારના (उट्टा) ઊંટ (गोणा) ગાય (गवया) નીલા ગાય (रोज्झा) રોઝ (पसुया) પશુક (महिसा) મહિષ-પાડા (मिया) મૃગ (संबरा) સાબર (वराह) વરાહ-સુઅર (अया) અજા-બકરી (अेलग रूरु, सरभ, चमर कुरंगा, गोकन्नमादि) એડગ, રૂરૂ સરભ, ચમર, કુરંગ, ગોકર્ણ, વિગેરે (जे यावन्ने तहप्पगारा) આવી જાતના બીજાં પણ જે હોય (से त्तं दुखुरा) આ બે ખરીવાળાની પ્રરૂપણા થઇ.

(से किं तं गंडीपया?) ગંડી પદ કેટલા પ્રકારના છે? (गंडीपया) ગંડીપદ (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહેલા છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (हत्थी) હાથી (हत्थीपूयणया) હસ્તી પૂતનક (मंकुणहत्थी) મત્કુણ હાથી (खग्गा) ખડગી (गंडा) ગંડા (जे यावन्ने तहप्पगारा) તેવી જાતના બીજા પણ જે હોય (से त्तं गडीपया) આ ગંડીપદ જીવોની પ્રરૂપણા થઇ

ऋक्षाः, तरक्षाः, पाराशराः, शृगालाः, विडालाः, श्वानः, कोलश्वानः, (ग्रन्थः ५००) कोकन्तिकाः, शशकाः, चित्रकाः, चिल्लकाः, ये चान्ये तथा-प्रकाराः, ते एते सनखपदाः ४। ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-संमूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च। तत्र खलु ये ते संमूर्च्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः। तत्र खलु ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिकास्ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-स्त्रियः १, पुरुषाः २, नपुंसकाः। एतेषां खलु एवमादिकानां स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तानां दशजाति कुलकोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्। ते एते चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ॥सू०३२॥

(से किं तं सणप्पया ?) सनखपद कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सीहा) सिंह (वग्घा) व्याघ्र (दीविया) द्वीपिक (अच्छा) रीछ (तरच्छा) तरक्ष (परस्सरा) पाराशर (सियाला) सियार (विडाला) विडाल (सुणगा) श्वान (कोलसुणगा) कोलश्वान (कोकंतिया) लोमडी (ससगा) शशक (चित्तगा) चित्ता (चिल्लगा) चिल्लक (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य भी जो इसी प्रकार के हैं (से त्तं सणप्फया) यह सनखपदों की प्ररूपणा समाप्त हुई।

(ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) वे संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) संमूर्छिम और गर्भज (तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) उनमें जो संमूर्छिम हैं (ते सव्वे नपुंसगा) वे सब नपुंसक हैं (तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) उनमें जो गर्भज हैं (ते तिविहा पण्णत्ता) वे तीन प्रकार के कहे हैं (तंजहा) वह इस प्रकार (इत्थी पुरिसा नपुंसगा) स्त्री, पुरुष और नपुंसक (एएसि

(से कि त्तं सणप्पया) નખવાળાં પ્રાણી કેટલા પ્રકારના છે (सणप्पया) નખવાળા પ્રાણી (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सीहा) સિંહ (वग्घा) વાઘ (दीविया) દીપડા (रिच्छा) રીછ (तरच्छा) તરક્ષ (परस्सरा) પારાશર (सियाला) સીયાળ (विडाला) બીલાડી (सुणगा) કુતરાં (कोलसुणगा) કોલકુતરા (कोकंतिया) કોકતીયા લોંકડી (ससगा) સસલા (चित्तगा) ચિત્તા (चिल्लगा) ચિલ્લક (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા પ્રકારના છે (से त्तं सणप्पया) આ સનખ પદોનો પ્રરૂપણા થઇ

(ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) તેઓ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं-जहा) તેઓ આ પ્રકારે (संमुच्छिमाय गब्भवक्कंतियाय) સમૂર્છિમ અને ગર્ભજ (तत्थणं जे ते संमुच्छिमा) તેઓમાં જે સંમૂર્છિમ છે (ते सव्वे नपुंसगा) તેઓ બધા નપુસક છે

टीका—अथ स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?'–अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह–'थलयर पंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता' स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा, 'चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य'–चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च 'परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य'–परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, तत्र चत्वारि पदानि येषां ते चतुष्पदाः–घोटकादयः, ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, वक्षःस्थलेन भुजाभ्यां वा परिसर्पन्तीति परिसर्पाः सर्पनकुलप्रभृतयः, ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति–परिसर्पपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः,

---

णं एवमाइयाणं थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) इत्यादि इन स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्तों और अपर्याप्तों के (दसजाइकुलकोडिजोणियप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीतिमक्खायं) दस लाख जाति कुलकोटि योनिप्रवह होते हैं, ऐसा कहा है (से त्तं चउप्पयथलयरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) यह चतुष्पद स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा पूर्ण हुई ॥३२॥

टीकार्थ–अब स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा करते हैं। स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कौन हैं अर्थात् कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया–वे दो प्रकार के हैं–चतुष्पद अर्थात् घोडा आदि चौपाये

(तत्थणं जे ते गब्भ वक्कंतिया) તેઓમા જે ગર્ભજ છે (ते तिविहा पण्णत्ता) તેઓ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે (इत्थी पुरिसा, नपुंसगा) સ્રી, પુરૂષ, અને નપુસંક

(एएसिणं एवमाइयाणं थलयरपंचिदिय तिरिक्खजोणियाणं) સનખ વિગેરે આ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના (पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોના (दस जाइकुलकोडी जोणियप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं) દસ લાખ જાતિકુલ કોટિયોનિ પ્રવાહ થાય છે એમ કહ્યું છે (से त्तं चउप्पय थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) આ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની પ્રરૂપણા થઈ. ॥ સૂ. ૩૧ ॥

ટીકાર્થ– હવે સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની પ્રરૂપણા કરતા કહે છે સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કોણ છે અર્થાત્ કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો તે બે પ્રકારના છે–ચતુષ્પદ આદિ અર્થાત્ ચોપગાં અને પરિસર્પ અર્થાત્ પેટે ચાલતા જેમકે સાપ નોળીયો, વિગેરે

चकारद्वयेन सूचित स्वगतानेकभेदत्वं प्ररूपयति-'से किं तं चउप्पयथलयर-पंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?'-अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः, चतुष्पदस्थल-चरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'चउप्पयथलयरपंचिदियतिरि-क्खजोणिया चउव्विहा पण्णत्ता'-चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा, एगखुरा'-एकखुराः प्रतिपादम् एकः खुरः शफो येषां ते एक खुराः-अश्वादयः, 'विखुरा'- द्विखुराः-प्रतिपादं द्वौ खुरौ-शफौ येषां ते द्विखुराः-गवादयः, 'गंडीपया' गण्डीपदाः-गण्डीव-सुवर्णकाराधिकरणी-स्थानमिव पदं येषां ते गण्डीपदाः-हस्त्यादयः, 'सणप्फया'-सनखपदाः-सन-खानि-दीर्घनखयुक्तानि पदानि येषां ते सनखपदाः-व्याघ्रादयः, अथ एतानेव एक खुरादीन् भेदतः-क्रमेण प्ररूपयितुमारभते-'से किं तं एगखुरा ?'-अथ के ते-कतिविधाः, एकखुराः प्रज्ञप्ताः, भगवानाह-'एगखुरा अणेगविहा पण्णत्ता'-

और परिसर्प अर्थात् रेंग कर चलने वाले, जैसे सर्प नकुल आदि। यहां भी दोनों 'य' यह सूचित करते हैं कि इनके भी अवान्तर भेद अनेक हैं।

अब प्रश्न यह है कि चतुष्पद स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-वे चार प्रकार के कहे गए हैं, यथा-(१) एकखुर अर्थात् जिनके पैर एक खुर वाले हों, जैसे अश्व आदि, (२) द्विखुर अर्थात् जिनके प्रत्येक पैर में दो-दो खुर हों, जैसे गौ आदि, (३) गण्डीपद अर्थात् जिनके पांव गंडी (स्वर्णकार की अधि-करणी के स्थान) के समान पैर हों, जैसे हाथी आदि, (४) सनखपद अर्थात् जिनके पैरों में लम्बे नाखून हों, जैसे व्याघ्र आदि।

अब इनचारों की भेदपूर्वक प्ररूपणा हैं।

एक खुर वाले कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा-अनेक प्रकार

અહીં પણ બે 'ય' આમ સૂચવે છે કે તેઓના પણ અવાન્તર ભેદ અનેક છે.

હવે પ્રશ્ન એ છે કે ચતુષ્પાદ સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યચ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-તેઓ ચાર પ્રકારના કહેલા છે, જેમકે (૧) એક ખુર અર્થાત્ જેમના પગ એક ખરીવાળા છે જેમકે ઘોડા વિગેરે (૨) દ્વિખુર અર્થાત્ જેઓના દરેક પગમાં બે બે ખરીયો હોય છે, જેમકે ગાય ભેંસ વિગેરે (૩) ગંડીપદ અર્થાત્ જેના પગ સોનાનું ઘડવાની એરણના સરખા પગ હોય જેમકે હાથી વિ. (૪) સનખપદ જેના પગમાં નખ હોય દા. ત. વાઘ વિગેરે

હવે એ ચારેની ભેદ પૂર્વક પ્રરૂપણા કરે છે

એક ખરીવાળા કેટલા પ્રકારના છે ?

एक खुराः अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'अस्सा'-अश्वाः, 'अस्सतरा' -अश्वतराः 'घोडगा'-घोटकाः, 'गद्दभा' गर्दभाः, 'गोरक्खरा'-गोरक्षराः 'कंदलगा'-कन्दलकाः, 'सिरिकंदलगा'-श्रीकन्दलकाः, 'आवत्तगा'-आवर्तकाः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथा प्रकाराः, एवंविधा भवन्ति तेऽपि सर्वे एक खुरा अवगन्तव्याः, 'प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं एगखुरा'-ते एते-उपदर्शिताः, एक खुराः प्रज्ञप्ताः, अथ द्विखुरान् प्ररूपयितुमाह-'दुखुरा अणेगविहा पण्णत्ता' द्विखुरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'उट्टा'-उष्ट्राः 'गोणा' -गोणाः-गाव इत्यर्थः 'गवया' गवयाः 'रोज्झा'-रोज्झाः 'पसुया'-पशुकाः, 'महिसा' महिषाः, 'मिया' मृगाः, 'संबरा' शम्बराः, 'वराहा'-वराहाः, 'अया'-अजा-एलग-रुरु-सरभ-चमर-कुरंग-गोकन्नमादिया'-एडक-रुरु-शरभ-चमर -कुरङ्ग-गोकर्णादिकाः 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथा प्रकाराः, एवं विधा भवन्ति, तेऽपि सर्वे द्विखुराः ज्ञातव्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं दुखुरा' ते एते-उपदर्शिताः, द्विखुराः प्रज्ञप्ताः, अथ गण्डीपदान् प्ररूपयितुमाह -'से किं तं गंडीपया ?' 'से'-अथ, 'किं तं' के ते, कति विधा इत्यर्थः, गण्डी-

---

के हैं, जैसे-अश्व, अश्वतर, घोटक, गर्दभ, गोरक्षर, कन्दलक, श्रीकन्दलक, आवर्त्तक तथा इसी प्रकार के अन्य। जो भी एक खुर वाले हैं उन सब की गणना इनके साथ ही करना चाहिए। ये एकखुर तिर्यंच बतलाए गए।

अब दो खुर वाले स्थलचर पंचेन्द्रियों की प्ररूपणा करते हैं-दो खुर वाले कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-अनेक प्रकार के कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं-ऊंट, गाय, गवय (नीलगाय), रोझ, पशुक, महिष, मृग, सांबर, वराह, अज (बकरा), एडग, रुरु, शरभ,

---

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે- અનેક પ્રકારના છે, જેમ ઘોડા, અશ્વતર ઘોટક ગધાડા, ગોરક્ષર, કન્દલક. શ્રીકન્દલક, આવર્તક, તેમજ એવી જાતના અન્ય જે કોઇ એક ખરીવાળા છે, તેમની ગણતરી આની સાથેજ કરવી જોઇએ આ એક ખરી વાળા તિર્યચો બતાવ્યાં.

હવે બે ખરીવાળા સ્થલચર પચેન્દ્રિયની પ્રરૂપણા કરે છે

બે ખરીઓ વાળા કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-અનેક પ્રકારના કહ્યાં છે. તે આ રીતે છે ઊંટ, ગાય, ગવય (નીલગાય,) રોઝ, પશુક, મહિષ, મૃગ, સાબર, વરાહ, બકરો, એડગ, રૂરૂ, શરભ, ચમર, કુરંગ, તેમજ ગોકર્ણ આદિ તદુપરાન્ત

पदाः प्रज्ञप्ताः भगवानाह-'गंडीपया अणेगविहा पण्णत्ता' गण्डीपदा अनेकविधाः—नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा 'हत्थी'-हस्तिनः 'हत्थिपूयणया'-हस्तिपूतनकाः, 'मंकुणहत्थी'-मत्कुणहस्तिनः-दन्तरहित लघुकाय हस्तिन इत्यर्थः 'खग्गा' खङ्गिनः 'गंडा'-गण्डाः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवंविधाः सन्ति तेऽपि सर्वे गण्डीपदाः ज्ञातव्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं गंडीपया'-ते एते उपदर्शिताः गण्डीपदा प्रज्ञप्ताः, अथ सनखपदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं सणप्फया'-अथ के ते कतिविधा इत्यर्थः, सनखपदाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'सणप्फया अणेगविहा पण्णत्ता' सनखपदाः, अनेकविधाः नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'सीहा'-सिंहाः, 'वग्घा' व्याघ्राः, 'दीविया'-द्वीपिकाः-द्वीपिन इत्यर्थः, 'अच्छा' ऋक्षाः भल्लूका इत्यर्थः, 'तरच्छा'-तरक्षाः, 'परस्सरा' पाराशराः, 'सियाला' श्रृगालः 'विडाला' विडालाः, 'सुणगा'-श्वानः, 'कोलसुणगा' कोलश्वानः-कोकंतिया'-कोकन्तिकाः

चमर, कुरंग तथा गोकर्ण आदि। इनके अतिरिक्त अन्य जो इसी प्रकार के हों उन्हें भी द्विखुर ही समझना चाहिए। यह द्विखुरों की प्ररूपणा हुई।

अब गंडीपदों की प्ररूपणा करते हैं। गंडीपद कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने कहा-गंडीपद अनेक प्रकार के हैं। वे इस प्रकार-हाथी, हस्तिपूतनक, मत्कुणहस्ती अर्थात् विना दांतों का छोटे कद का हाथी, खड्गी, गेंडा, तथा इसी प्रकार के अन्य। यह गंडीपदों की प्ररूपणा हुई।

सनखपद कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा-सनखपद अनेक प्रकार के कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं-सिंह, व्याघ्र, द्वीपिक (दीपडा) रीछ (भालू), तरक्ष, पराशर, श्रृगाल, विडाल, श्वान, कोलश्वान, लोमडी,

---

બીજા પણ આવા પ્રકારના જે હોય તેઓને પણ દ્વિખુર સમજવા જોઈએ આ બે ખુરોની પ્રરૂપણા થઈ.

હવે ગંડીપદની પ્રરૂપણા કરે છે-

ગંડીપદ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યું-ગંડીપદ અનેક પ્રકારના છે. તે આ રીતે હાથી હસ્તિ પૂતનક, મત્કુણહસ્તી, અર્થાત્ મદનીયું (જેને દાંત ન હોય) ખડ્ગી, ગેંડો, તેમજ આવી જાતના બીજા આ ગંડીપદની પ્રરૂપણા થઇ.

સનખ પદ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યું-સનખપદ અનેક પ્રકારના કહ્યાં છે, તેઓ આ પ્રકારે છે સિંહ, વાઘ, દ્વિપક, (દીપડો) રીંછ. તરક્ષ, પારાશર, શિયાળ, બીલાડો, શ્વાન, કોલશ્વાન, લોમડી, ખરગોદા, ચિત્તો, ચિલ્લાક, તેમજ આવી જાતના

'ससगा'-शशकाः, 'चित्तगा'=चित्रकाः, 'चिल्लगा'-चिल्लकाः, जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवं विधा भवन्ति तेऽपि सर्वे सनखपदा ज्ञातव्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं सणप्फया'-ते एते-पूर्वोक्ताः सनखपदाः प्रज्ञप्ताः 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता' ते-चतुष्पदाः समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा, 'संमूच्छिमाय' गब्भवक्कंतिया य'-संमूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च, 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा'-तत्र खलु-तेषां मध्ये ये ते संमूर्च्छिमाश्चतुष्पदा भवन्ति 'ते सव्वे नपुंसका एव भवन्ति 'तत्थणं जे ते गब्भ-वक्कंतिया'-तत्र खलु-तेषां मध्ये ये चतुष्पदा गर्भव्युत्क्रान्तिका भवन्ति 'ते तिविहा पण्णत्ता'-ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा, 'इत्थी' स्त्रियः 'पुरिसा'-पुरुषाः, 'णपुंसगा' नपुंसकाश्च, 'एएसि णं'-एतेषां-एतेषां पूर्वोक्तानाम् 'एवमाइ-याणं'-एवमादिकानाम् 'थलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं'-स्थलचरपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'दसजाइकुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्सा' - दशजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि - दशलक्षा जातिकुलकोटयः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीति आख्यातं तीर्थकृद्भिः, प्रकृत-मुपसंहरन्नाह-'से त्तं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया'-ते एते चतुष्पद-स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ३२॥

खरगोश, चित्ता, चिल्लक, तथा इसी प्रकार के जो अन्य हैं। यह सनखपदों की प्ररूपणा हुई।

वे चतुष्पद जीव संक्षेप से दो प्रकार के हैं।, यथा-संमूर्छिम और गर्भज। इनमें जो संमूर्छिम हैं, वे सब नपुंसक ही होते हैं और इनमें जो गर्भज हैं, वे तीन प्रकार के हैं-स्त्री, पुरुष और नपुंसक। इत्यादि इन स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के, जिनमें पर्याप्त और अपर्याप्त दोनों सम्मिलित हैं, दश लाख जाति कुलकोटि योनिप्रवह है, ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है। यह चतुष्पद पंचेन्द्रिय स्थलचर तिर्यंच जीवों की प्ररूपणा पूर्ण हुई ॥३१॥

જે બીજાં છે. આ સનખપદોની પ્રરૂપણા થઈ.

ચતુષ્પદ જીવ સંક્ષેપે બે પ્રકારના છે-જેમકે સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ તેમાં જે સંમૂર્છિમ છે તે નપુસક હોય છે અને તેમાં જે ગર્ભજ છે તેઓ ત્રણ પ્રકારના છે, સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુસક, વિગેરે આ રીતે આ સ્થળચર પંચેન્દ્રિય તિર્યચો કે જેમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્ને સમિલિત છે તે ઓની દશ લાખ જાતિકુલ કોટીયોનિ પ્રવાહ છે એમ તીર્થંકરોએ કહ્યુ છે. આ ચતુષ્પાદ પચેન્દ્રિય સ્થલચર તિર્યંચ જીવોની પ્રરૂપણા પુરી થઈ. ॥ સૂ. ૧૩૧ ॥

मूलम्-से किं तं परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य, भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य। से किं तं उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा-अही१, अयगरा२, आसालिया३, महोरगा४। से किं तं अही? अही दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-दव्वीकरा य मउलिणो य। से किं तं दव्वीकरा? दव्वीकरा अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-आसीविसा, दिट्ठिविसा, उग्गविसा, भोगविसा, तयाविसा, लालाविसा, उस्सासविसा, नीसासविसा, कण्हसप्पा, सेयसप्पा, काओदरा, दज्झपुप्फा, कोलाहा, मेलिमिंदा, सेसिंदा, जे यावन्ने तहप्पगारा। से त्तं दव्वीकरा। से किं तं मउलिणो? मउलिणो अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा-दिव्वागा, गोणसा, कसाहीया, वइउला, चित्तलिणो, मंडलिणो, मालिणो, अही; अहिसलागा, वासपडागा, जे यावन्ने तहप्पगारा, से त्तं मउलिणो। से त्तं अही। से किं तं अयगरा? अयगरा एगागारा पण्णत्ता, से त्तं अयगरा। से किं तं आसालिया? कहि णं भंते! आसालिया संमुच्छइ? गोयमा! अंतो मणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवेसु निव्वाघाएणं पन्नरससु कम्मभूमिसु, वाघायं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु, चक्कवट्टिखंधावारेसु, वासुदेवखंधावारेसु, बलदेवखंधावारेसु, मंडलियखंधावारेसु, महामंडलियखंधावारेसु, गामनिवेसेसु, नगरनिवेसेसु, खेडनिवेसेसु, कव्वडनिवेसेसु, मडंबनिवेसेसु, दोणमुहनिवेसेसु, पट्टणनिवेसेसु, आगरनिवेसेसु, आसमनिवेसेसु, संवाहनिवेसेसु, रायहाणिनिवेसेसु,

एएसि णं चेव विणासेसु, एत्थ णं आसालिया संमुच्छइ। जह न्ने णं अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए, उक्कोसेणं बारसजोयणाइं, तयणुरूवं च णं विक्खंभबाहल्लेणं भूमिं दालित्ताणं समुट्ठेइ। असन्नी मिच्छादिट्ठी अण्णाणी अंतोमुहत्ताद्धाउया चेव कालं करेइ २ से त्तं आसालिया।

छाया-अथ के ते परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, भुजसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च। अथ के ते उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अहयः१, अजगराः२, आसालिकाः३, महोरगाः ४ अथ के ते अहयः? अहयो द्विविधा प्रज्ञप्ताः तद्यथा-दर्वीकराश्च, मुकुलिनश्च।

शब्दार्थ-(से किं तं परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया?) परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कितने प्रकार के हैं? (दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (उरपरिसप्पथलयर० भुयपरिसप्पथल०) उर परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच और भुजपरिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच

(से किं तं उरपरिसप्पथलयर०) उरपरिसर्प स्थलचर० कितने प्रकार के हैं? (चउव्विहा पण्णत्ता) चार प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (अही) सर्प (अयगरा) अजगर (आसालिया) आसालिका (महोरगा) महा-उरग।

શબ્દાર્થ-(से कि तं परिसप्प थलयरपंचि दियतिरिक्खजोणिया?) પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? (परिसप्पथलचरपंचिंदिय तिरिक्खजोणिया) પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય (दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (त जहा) તે આ રીતે (उरपरिसप्प थलयर० भुयपरिसप्प थल०) ઉર પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને ભુજપરીસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ

(से कि त उरपरिसप्प थलयर० स्थलचर० કેટલા પ્રકારના છે? (उर परिसप्प थलयर०) ઉર. પરિ સર્પ સ્થલચર (चउव्विहा पण्णत्ता) ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (त जहा) તે આ પ્રકારે (अही) સર્પ (अयगरा) અજગર (आसालिया) આસાલિકા (महोरगा) મહા-ઉરગ

अथ के ते दर्वीकराः ? दर्वीकरा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—आशीविषाः, दृष्टि विषाः, उग्रविषाः, भोगविषाः, त्वग्विषाः, लालाविषाः, उच्छ्वासविषाः, निःश्वासविषाः, कृष्णसर्पाः, श्वेतसर्पाः, काकोदराः, दह्यपुष्पाः, कोलाहाः मेलिमिन्दाः, शेषेन्द्राः ये चान्ये तथाप्रकाराः, ते एते दर्वीकराः अथ के ते मुकुलिनः ? मुकुलिनोऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—दिव्याकाः, गोनसाः, कषाधिकाः,

---

(से किं तं अही ?) अहि-सर्प कितने प्रकार के होते हैं ? (अही दुविहा पण्णत्ता) सर्प दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वह इस प्रकार (दव्वीकरा य) फण वाले (मउलिणो य) विना फण के (से किं तं दव्वीकरा ? फण वाले कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (आसीविसा) दाढों में विष वाले (दिट्ठिविसा) दृष्टि में विष वाले (उग्गविसा) उग्र विषवाले (भोगविसा) फण में विष वाले (तयाविसा) त्वचा में विषवाले (लालाविसा) लार में विषवाले (ऊसासविसा) उच्छ्वास में विषवाले (नीसासविसा) निश्वास में विषवाले (कण्हसप्पा) कृष्ण सर्प (सेयसप्पा) श्वेत सर्प (काओदरा) काकोदर (दज्झपुष्पा) दह्यपुष्प (कोलाहा) कोलाह (मेलिमिंदा) मेलिभिन्द (सेसिंदा) शेषेन्द्र (जे यावन्ने तहप्पगारा) और भी इसी प्रकार के। (से किं तं मउलिणो ?) मुकुली-विना फण के सर्प कितने प्रकार के हैं। (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं

(से कि तं अही ?) અહી–સર્પ કેટલા પ્રકારના હોય છે (अहि दुविहा पण्णत्ता) સર્પો બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (दव्वीकरा य) ફેણવાળા (मउलिणी य) ફેણ વગરના

(से कि तं दव्वीकरा ?) ફેણવાળા કેટલી જાતના છે ? (दव्वीकरा) ફેણ વાળા સર્પો (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યાં છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (आसीविसा) દાઢમા ઝેરવાળા (दिट्ठीविसा) દૃષ્ટિમાં ઝેરવાળા (उग्गविसा) ઉગ્રવિષવાળા (भोगविसा) ફેણમાઝેરવાળા (तयाविसा) ત્વચામા ઝેરવાળા (लालाविसा) લાળમા ઝેરવાળા (ऊसासविसा) ઉચ્છવાસમાં ઝેરવાળા (नीसास विसा) નિશ્વાસમા ઝેરવાળા (कण्हसप्पा) કૃષ્ણસર્પ (सेयसप्पा) શ્વેતસર્પ (काओदरा) કાકોદરા (दज्झ पुप्फा) દહ્યપુષ્પ (कोलाहा) કોલાહ (मेलिमिंदा) મેલિભિન્દ સિસિ दा) શેષેન્દ્ર (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા પણ આવી જાતના

(से किं तं मउलिणो ?) મુકલી ફેણ વગરના સર્પ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે (अणेगविहा) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે છે (दिव्वागा)

व्यतिकुलाः, चित्रलिनः मण्डलिनः मालिनः, अहयः, अहिशलाकाः, वासपताकाः, ये चान्ये तथाप्रकाराः, ते एते मुकुलिनः । ते एते अहयः । अथ के ते अजगराः अजगरा एकाकाराः प्रज्ञप्ताः । ते एते अजगराः । अथ का सा आसालिका ? कुत्र खलु भदन्त ! आसालिका संमूर्छति ? गोयमा ! अन्तो मनुष्यक्षेत्रे अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु, निर्व्याघातेन पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, व्याघातं प्रतीत्य महाविदेहेषु,

(दिव्वागा) दिव्याक (गोणसा) गोनस (कसाहीया) कषाधिक (वइउला) व्यतिकुल (चित्तलिणो) चित्रली (मंडलिणो) मंडली (मालिणो) माली (अही) अहि (अहिसलागा) अहिशलाका (वासपडागा) वासपताका (जे यावन्ने तहप्पगारा) और भी जो इसी प्रकार के हैं (से त्तं मउलिणो) यह मुकुली सर्पों की प्ररूपणा हुई । (से त्तं अही) यह अहि-सर्पों की प्ररूपणा पूरी हुई ।

(से किं तं अयगरा ?) अजगर कितने प्रकार के हैं ? (एगागारा पण्णत्ता) एक प्रकार के कहे हैं (से त्तं अयगरा) यह अजगर की प्ररूपणा हुई ।

(से किं तं आसालिया ?) आसालिया के कितने प्रकार हैं ? (कहि णं भंते आसालिया संमुच्छइ ?) कहां भगवन् ! आसालिया की उत्पत्ति होती है ? (गोयमा ! अंतो मणुस्सखित्ते) मनुष्य क्षेत्र के अन्दर (अड्ढाइज्जेसु दीवेसु) अढाई द्वीप में (निव्वाघाएणं) विना व्याघात के (पन्नरससु) पन्द्रह (कम्मभूमिसु) कर्मभूमियों में (वाघायं पडुच्च) व्याघात से (पंचसु महाविदेहेसु) पांच महाविदेहों में (चक्कवट्टि खंधा-

દ્રિવ્યાક (गोणसा) ગોનસ (कसाहिया) કષાધિક (वइउला) વ્યતિકુલ (चित्तलिणो) ચિત્રલી (मंडलिणो) મંડલી (मालिणो) માલી (अही) અહિ (अहिसलागा) અહિ શલાકા (वासपडागा) વાસપતાકા (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા પણ જે આવી જાતના છે (से त्तं मउलिणो) આ મુકુલફણ સર્પોની પ્રરૂપણા થઈ (से त्तं अही) આ અહી–સર્પોની પ્રરૂપણા પુરી થઈ

(से किं तं अयगरा) અજગર કેટલા પ્રકારના છે ? (अयगरा) અજગર (एगागारा पण्णत्ता) એકજ પ્રકારના કહ્યાં છે (से त्तं अयगरा) આ અજગરની પ્રરૂપણા થઈ

(से किं तं आसालिया ?) આસાલિયા કેટલી જાતના છે ? (कहिणं भंते आसालिया संमुच्छइ ?) હે ભગવન્ આસાલિયોની ઉત્પત્તિ ક્યાં થાય છે ? (गोयमा अंतो मणुस्सखित्ते) હે ગૌતમ ! મનુષ્યક્ષેત્રની અન્દર (अड्ढाइज्जेसु दीवेसु) અઢ્યાવીસ દ્વીપમાં (निव्वाघाएणं) વ્યાઘાત સિવાયન (पन्नरससु) પંદરે (कम्मभूमिसु) કર્મ

चक्रवर्त्तिस्कन्धावारेषु, वासुदेवस्कन्धावारेषु, माण्डलिकस्कन्धावारेषु, महामाण्डलिकस्कन्धावारेषु, ग्रामनिवेशेषु, नगरनिवेशेषु, निगमनिवेशेषु, खेटनिवेशेषु, कर्वटनिवेशेषु, मडम्बनिवेशेषु, द्रोणमुखनिवेशेषु, पट्टन-पत्तननिवेशेषु, आकरनिवेशेषु, आश्रमनिवेशेषु, संबाहनिवेशेषु, राजधानीनिवेशेषु, एतेषामेव विनाशेषु, अत्र खलु आसालिका संमूर्छति। जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागमात्रया अवगाहनया

वारेसु) चक्रवर्त्ती के स्कंधावारों-सेनानिवेशों में (वासुदेव खंधावारेसु) वासुदेव के स्कंधावारों में (बलदेव खंधावारेसु) बलदेव के स्कंधावारों में (मंडलियखंधावारेसु) मांडलिक राजा के स्कंधावारों में (महामंडलियखंधावारेसु) महामांडलिक के स्कंधावारों में (गामनिवेसेसु) ग्राम के निवेशों में (नगरनिवेसेसु) नगर सन्निवेशों में (खेडसन्निवेसेसु) खेटसन्निवेशों में (कव्वडनिवेसेसु) कर्वट नामक बस्ती के निवेशों में (मडंबनिवेसेसु) मडम्ब निवेशों में (दोणमुहनिवेसेसु) द्रोणमुख के निवेशों में (पट्टणनिवेसेसु) पट्टन के निवेशों में (आगरनिवेसेसु) आकर के निवेशों में (आसमनिवेसेसु) आश्रम के निवेशों में (संवाहनिवेसेसु) संबाध के निवेशों में (रायहाणीनिवेसेसु) राजधानी के निवेशों में (एएसि णं चेव विणासेसु) इन्हीं सब के विनाश में (एत्थ णं आसालिया संमुच्छइ) यहां आसालिका का जन्म होता है। (जहण्णेणं) जघन्य से अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए) अंगुल के

ભૂમિયોમા (वाघायं पडुच्च) વ્યઘાતથી (पंचसु महाविदेहेसु) પાચ મહાવિદેહોમા (चक्कवट्टी खंधावारेसु) ચક્રવર્તિના સ્કંધવારોના નિવેશોમાં (वासुदेवखंधावारेसु) વાસુદેવના સ્કંધવારોમા (बलदेण खंधावारेसु) બળદેવના સ્કંધવારોમા (मंडलिय खंधवारेसु) માડલિક રાજાઓના સ્કંધવારોમાં (महामंडलियखंधावारेसु) મહા મંડલિકના સ્કંધાવારોમા.

(गामनिवेसेसु) ગ્રામના નિવેષોમા (नगरनिवेसेसु) નગર સ નિવેશોમા (खेडसन्निवेसेसु) ખેટ સ નિવેશોમા (कव्वडसंनिवेसेसु) કર્વટ નામક વસ્તીના સંનિવેશોમા (मडंबसंनिवेसेसु) મડબ સન્નિવેશોમા (दोणमुहनिवेसेसु) દ્રોણ મુખના નિવેશોમા (पट्टणनिवेसेसु) પટ્ટણના નિવેશોમા (आगरनिवेसेसु) આકરના નિવેશોમા (आसमनिवेसेसु) આશ્રમના નિવેશોમા (संबाहनिवेसेसु) સ બાધના નિવેશોમા (रायहाणिनिवेसेसु) રાજધાનીના નિવેશોમા

(एएसि णं चेव निवेसेसु) આ બધાના નિવેશોમા (एत्थणं आसालिया संमुच्छइ) અહીં આસાલિકોનો જન્મ થાય છે (जहण्णेणं) જઘન્યથી (अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताओगाहणाह) અ ગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્રની અવગાહના

उत्कर्षेण द्वादशयोजनानि, तदनुरूपां च खलु विष्कम्भबाहल्येन भूमिं दारयित्वा विदार्य खलु समुत्तिष्ठति, असञ्ज्ञिनी, मिथ्यादृष्टिः, अज्ञानिनी, अन्तर्मुहूर्त्ताद्धायुष्कैव कालं करोति, सा-एषा आसालिका।

टीका-अथ परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया ?' अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया'- परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'दुविहा पण्णत्ता'-द्विविधाः-द्विप्रकारकाः, 'तं जहा'-तद्यथा-'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य'-उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, उरसा-वक्ष-

---

असंख्यातवें भाग मात्र की अवगाहना से (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट (बारसजोइणाइं) बारह योजन (तयणुरूवंच) और उसी के अनुरूप (विक्खंभबाहल्लेणं) लम्बाई-चौडाई से (भूमिं) पृथ्वी को (दालित्ताणं) विदारण करके (समुट्ठेइ) उत्पन्न होता है (असण्णी मिच्छदिट्ठी अण्णाणी) असंज्ञी, मिथ्यादृष्टि, अज्ञानी (अंतोमुहुत्ताद्धाउया चेव कालं करेइ) अन्तर्मुहूर्त्त काल तक की आयु भोगकर मर जाता है (से त्तं आसालिया) यह आसालिका की प्ररूपणा हुई ॥३२॥

टीकार्थ-अब परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न है कि परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-वे दो प्रकार के कहे गये हैं, यथा-उरपरिसर्प और भुजपरिसर्प। जो अपनी छाती से रेंग कर चलते

थी (उक्कोसेणं) ઉત્કૃષ્ટ (बारस जोयणाइ) બાર યોજન (तयणु रूवं च) અને તેના અનુરૂપ (विक्खंभबाहल्लेण) લંબાઇ પહોળાઇથી (भूमि) પૃથ્વીને (दालित्ताणं) વિદારણ કરીને (समुट्ठेइ) ઉત્પન્ન થાય છે

(असण्णी मिच्छादिट्ठी अण्णाणी) અસંજ્ઞી, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અજ્ઞાની (अंतोमुहुत्ताद्धाउया चेव कालं करेइ) અન્તર્મુહૂર્ત કાળ સુધીનું આયુષ્ય ભોગવીને મરી જાય છે. (से त्तं आसालिया) આ આસાલિકોની પ્રરૂપણા થઇ.

ટીકાર્થ-હવે પરિસર્પ સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યચોની પ્રરૂપણા કરે છે

પ્રશ્ન એ છે કે પરિસર્પ સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યચ કેટલા પ્રકારના હોય છે.? શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-તેઓ બે પ્રકારના કહેવાય છે, જેમકે ઉર પરિસર્પ અને ભુજ પરિસર્પ જે પોતાની છાતીને ઘસે તે રીતે ચાલે છે તે સર્પ વિગેરે તિર્યચ પ્રાણી ઉરપરિસર્પ કહેવાય છે, અને જેઓ પોતાની

स्थलेन परिसर्पन्तीति उरःपरिसर्पाः ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च, 'भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया य'-भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्च-भुजाभ्यां परिसर्पन्तीति भुजपरिसर्पाः, ते च ते स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चेति-भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, चकारद्वयेन प्रत्येकं स्वगतानेकभेदाः सूच्यन्ते। अथोरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् प्ररूपयितुमाह 'से किं तं उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया'-अथ के ते-कतिविधाः उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'अही' अहयः-सर्पाः १, 'अयगरा' अजगराः२, आसालिया'-अ[illegible]लेकाः३, 'महोरगा' महोरगाः४, तत्र अहीन् प्ररूपयितुमाह-'से किं [illegible]हा'-अथ के ते कतिविधाः अहयः-सर्पाः प्रज्ञप्ताः, भगवानाह-'अही दुविहा पण्णत्ता'-'अहयः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'दव्वीकरा य, मउलिणो य'-दर्वीकराश्च, मुकुलिनश्च,

---

हैं वे सर्प आदि तिर्यंच प्राणी उरपरिसर्प कहलाते हैं और जो अपनी भुजाओं के सहारे चलते हैं वे भुजपरिसर्प कहलाते हैं। दो 'य' के प्रयोग से सूचित किया गया है कि इनके भी अवान्तर भेद अनेक हैं।

अब उरपरिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा करने के लिये कहते हैं-उरपरिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कितने प्रकार के कहे गए हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-वे चार प्रकार के होते हैं, यथा-(१) अहि अर्थात् सर्प (२) अजगर (३) आसालिका और (४) महोरग।

अब अहि की प्ररूपणा करते हैं-अहि कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-अहि अर्थात् सर्प दो तरह के होते हैं-दर्वीकर

ભુજાઓની મદદથી ચાલે છે તેઓ ભુજ પરિસર્પ કહેવાય છે. બે 'ય' ના પ્રયોગથી સૂચિત કરાય છે કે તેઓના પણ અવાન્તર ભેદ અનેક છે.

હવે ઉર પરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે.

ઉરપરિ સર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવેલા છે.

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-તેઓ ચાર પ્રકારના હોય છે, જેણકે (૧) અહિ અર્થાત્ સર્પ (૨) અજગર (૩) આસાલિકા (૪) મહોરગ. આ ચાર પ્રકારે છે. હવે અહિની પ્રરૂપણા કરે છે

અહિ કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-અહિ અર્થાત્ સર્પ બે જાતના હોય છે

'से किं तं दव्वीकरा' अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः, दर्वीकरा प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'दव्वीकरा अणेगविहा पण्णत्ता'-दर्वीकराः, दर्वीवद् दर्वी फणा तत्करणश दर्वीकराः अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-उक्ताः सन्ति; 'तं जहा'-तद्यथा-'आसीविसा'-आशीविषाः 'दिट्ठीविसा'-दृष्टिविषाः, 'उग्गविसा'-उग्रविषाः 'भोगविसा'-भोगविषाः, तत्र आश्यां दंष्ट्रायां विषं येषां ते आशीविषाः, दृष्टौ विषं येषां ते दृष्टिविषाः, उग्रं तीव्रं विषं येषां ते उग्रविषाः, भोगे-शरीरे फणायां वा विषं येषां ते भोगविषाः, 'तयाविसा'-त्वग्विषाः, त्वचि विषं येषां ते त्वग्विषाः 'लालाविसा'-लालाविषाःलालायां-मुखस्याग्रे विषं येषां ते लालाविषाः 'उस्सास विसा'-उच्छ्वासविषाः, उच्छ्वासे विषं येषां ते उच्छ्वासविषाः, 'नीसासविसा'-निःश्वासे विषं येषां ते निःश्वासविषाः, 'कण्हसप्पा'-कृष्णसर्पाः, 'सेयसप्पा' -श्वेतसर्पाः 'काओदरा'-काकोदराः, 'दज्झपुप्फा'- दह्यपुष्पाः 'कोलाहा' कोलाहाः 'मेलिमिंदा'-मेलिमिन्दाः, 'सेसिंदा'-शेषेन्द्राः, एते च कृष्णसर्पादयो लोकप्रसिद्धाः 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः

और मुकुली। जो फण वाले होते हैं वे दर्वीकर कहलाते हैं और जो विना फण का होते हैं, उन्हें मुकुली कहते हैं। इनमें दर्वीकर अनेक प्रकार के हैं-आशीविष, जिनकी दाढों में विष होता है, दृष्टिविष, जिनकी दृष्टि में विष होता है, उग्रविष, जिनका विष तीव्र होता है, भोगविष, जिनके शरीर अर्थात् फण में विष होता है, त्वचाविष, जिनकी त्वचा में विष होता है, लालाविष, जिनकी लार में विष होता हैं, उच्छ्वासविष, जिनके उच्छ्वास में विष होता है, निश्वासविष, जिनके निःश्वास में विष होता है, काले सर्प, श्वेत सर्प, काकोदर, दह्यपुष्प, कोलाहा, मेलिमिन्द, शेषेन्द्र। कृष्णसर्प आदि लोक में प्रसिद्ध

દર્વીકર અને મુકુલી. જે ફેણુવાળા હોય છે, તે દર્વીકર કહેવાય છે અને જે ફેણુ વિનના હોય છે. તેઓ મુકુલી કહેવાય છે. તેમાં દર્વીકર અનેક પ્રકારના હોય છે

આશીવિષ, જેની દાઢમા ઝેર હોય છે. દૃષ્ટિવિષ-જેની નજરમાં ઝેર હોય છે ઉગ્રવિષ જેનું વિષ તીવ્ર હોય છે. ભોગવિષ જેના શરીર અર્થાત્ ફ્ણુમાં વિષહોય છે ત્વચા વિષ-જેની ચામડીમા વિષ હોય છે. લાલા વિષ-જેની લાળમાં વિષ હોય છે.

ઉચ્છવાસવિષ, જેના ઉચ્છવાસમા ઝેર હોય છે, નિઃશ્વાસવિષ, જેના નિશ્વાસમા ઝેર હોય છે, કાળાસાપ, શ્વેતસર્પ, કાકોદર, દહ્યપુષ્ય, કોલાહ, મલિમિન્દ, શેષેન્દ્ર, આ કાળા સર્પ વિગેરે જગ પ્રસિદ્ધ છે. આવી જાતના બીજા જે કોઇ તેવા પ્રકારના હોય તેઓને દર્વીકર તરીકે જાણુવા જોઇએ.

एवंविधाः सन्ति तेऽपि सर्वे दर्वीकराः ज्ञातव्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं दव्वीकरा'-ते एते दर्वीकराः प्रज्ञप्ताः, 'से किं तं मउलिणो'-अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः, मुकुलिनः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'मउलिणो अणेगविहा पण्णत्ता'-मुकुलिनः, मुकुलं-फणाविरहयोग्या शरीराकृतिः सा विद्यते येषां ते मुकुलिनः-फणाकरणशक्तिरहिताः, अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा 'दिव्वागा'-दिव्याकाः 'गोणसा'-गोनसाः, 'कसाहिया' कषाधिकाः, 'वइउला'-व्यतिकुलाः, 'चित्तलिणो'-चित्रलिनः, 'मंडलिणो' मण्डलिनः, 'मालिणो' मालिनः 'अही' अहयः 'अहिसलागा'-अहिशलाकाः, 'वासपडागा' वासपताकाः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवंविधाः भवन्ति, तेऽपि सर्वे मुकुलिनो ज्ञातव्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं मउलिणो' ते एते मुकुलिनो ज्ञातव्याः, 'से त्तं अही'-ते एते अहयः प्रज्ञप्ताः अथ अजगरान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं अयगरा'-अथ के ते कतिविधा इत्यर्थः अजगराः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'अयगरा एगागारा पण्णत्ता'-अजगरा एकाकाराः-एकविधाः प्रज्ञप्ताः, तेषामवान्तर जातिभेदाभावात्, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं अयगराः'-ते एते अजगराः प्रज्ञप्ताः,

---

हैं। इसी प्रकार के जो अन्य हों उन्हें दर्वीकर समझना चाहिए।

मुकुली सर्प कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-वे भी अनेक प्रकार के होते हैं, यथा-दिव्याक, गोनस, कषाधिक, व्यतिकुल, चित्रली, मंडली, माली, अहि, अहिशलाक और वासपताका। इसी प्रकार के जो अन्य हैं उन्हें भी मुकुली सर्प ही समझना चाहिए। यह मुकुली सर्पों की प्ररूपणा हुई और अहि की प्ररूपणा भी पूरी हुई।

अब प्रश्न है कि अजगर कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने उत्तर में कहा-अजगर एक ही प्रकार के होते हैं। यह अजगर की प्ररूपणा हुई।

મુકુલી સર્પો કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-તેઓ પણ અનેક પ્રકારના હોય છે, જેમકે દિવ્યાક, ગોનસ, કષાધિક, વ્યતિકુલ, ચિત્રલી, મ ડલી, માલી અહિ, અહિ શલાક, અને વાસપતાકા આવી જાતના જે કોઇ હોય તેઓને પણ મુકુલી સર્પ સમજવાના છે. આ મુકુલી સર્પની પ્રરૂપણા થઇ અને અહિની પણ પ્રરૂપણા પુરી થઇ.

હવે પ્રશ્ન એ છે કે અજગર કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને જવાબમા કહ્યુ અજગર એક જ પ્રકારનો હોય છે. આ અજગરની પ્રરૂપણા થઇ.

अथासालिकामभिधातुमाह–'से किं तं आसालिया?'–अथ के ते-कतिविधा आसालिकाः प्रज्ञप्ताः? 'कहि णं भंते! आसालिया संमुच्छइ'–हे भदन्त! कुत्र खलु स्थाने क्षेत्रे वा आसालिका संमूर्च्छति? एषा आसालिका गर्भजा न भवति किन्तु–संमूर्च्छिमा एवेति, अतएवोक्तम्-संमूर्च्छतीति। भगवानाह–'गोयमा! अंतो मणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवेसु' हे गौतम! अन्तोमनुष्यक्षेत्रे–मनुष्यक्षेत्रस्य मध्ये न बहिरित्यर्थ, एतावता मनुष्यक्षेत्राद् बहिरस्या उत्पादो न भवतीति सिद्धम्, तत्रापि मनुष्यक्षेत्रे न सर्वत्र भवति, किन्तु अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु, इत्यभिप्रायेणाह–अड्ढाइज्जेसु दीवेसु'–अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु, अर्द्धं तृतीयं येषां ते अर्द्धतृतीयास्तेषु–सार्द्धद्वयद्वीपेषु इत्यर्थः, एतेन लवणसमुद्रे कालोदसमुद्रे वा न भवत्युत्पादस्तस्या इति ज्ञेयम्, 'निव्वाघाएणं'–निर्व्याघातेन–व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं तेन–निर्व्याघातेन 'पन्नरससु कम्म-

---

आसालिका के कितने प्रकार हैं? हे भगवन्! इस आसालिका की उत्पत्ति कहां होती है? आसालिका गर्भज नहीं किन्तु संमूर्छिम है, अतएव उसके लिए 'संमुच्छइ' क्रियापद का प्रयोग किया गया है। भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम! यह आसालिका मनुष्य क्षेत्र के अन्दर ही अर्थात् अढाई द्वीप में ही उत्पन्न होता है। मनुष्य क्षेत्र कह कर अढाई द्वीप का जो कथन किया है, वह स्पष्टता के लिए है, वस्तुतः मनुष्य क्षेत्र अढाई द्वीप को ही कहते हैं। अथवा यों समझना चाहिए कि आसालिका की उत्पत्ति लवण समुद्र या कालोदधि समुद्र में नहीं होती, द्वीपों में ही होती है, यह प्रकट करने के लिए मनुष्यक्षेत्र के साथ 'अढाई द्वीप' का उल्लेख किया है। किसी प्रकार के व्याघात के

આસાલિયાના કેટલા પ્રકાર છે?

હે ભગવન આ આસાલિકાની ઉત્પત્તિ ક્યાં થાય છે? આસાલિકા ગર્ભજ નથી પરન્તુ સમ્મૂર્ચ્છિમ છે તેથી તેઓ માટે 'संमुच्छइ' ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરાયો છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ! આ આસાલિકો મનુષ્યના ક્ષેત્રની અંદરજ અર્થાત્ અઢી દ્વીપમાજ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્ય ક્ષેત્ર કહીને અઢાઇ દ્વીપનુ જે કથન કર્યુ છે તે સ્પષ્ટતાને માટે છે વસ્તુતાએ મનુષ્ય ક્ષેત્ર અઢાઇ દ્વીપને જ કહે છે અગરતો એમ સમજવું જોઇએ કે આસાલિકોની ઉત્પત્તિ લવણુ સમુદ્ર અગર કાલોદધિ સમુદ્રમાં નથી થતી, દ્વીપોમાંજ થાય છે, આ પ્રગટ કરવાને માટે જ મનુષ્ય ક્ષેત્રની સાથે 'અઢાઇ દ્વીપ' નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. કોઇ જાતના વ્યાઘાતના અભાવમાં એ પંદર કર્મભૂમિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

भूमिसु' पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चसु ऐरवतेषु। सुषमसुषमादि रूपो दुष्पमदुष्पमादिरूपश्च कालो व्याघातजनकत्वाद् व्याघातो न भवति तदा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु संमूर्च्छति, किन्तु-'वाघायं पडुच्च'-व्याघातं प्रतीत्य-आश्रित्य, यदि पञ्चसु भरतेषु, पञ्चसु ऐरवतेषु यथोक्तरूपो व्याघातो भवति तदा 'पंचसु पञ्चसु महाविदेहेसु महाविदेहेषु संमूर्च्छति, एतेन त्रिंशत्यपि अकर्मभूमिषु नोपजायते, इत्यावेदितम्, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, पञ्चसु वा महाविदेहेषु न सर्वत्र संमूर्च्छति किन्तु-'चक्कवट्टिखंधावारेषु-चक्रवर्तिस्कन्धावारेषु वा 'वासुदेवखंधावारेसु'- वासुदेवस्कन्धावारेषु वा, 'बलदेवखंधावारेसु'-बलदेवस्कन्धावारेषु वा 'मंडलियखंधावारेसु'-माण्डलिकस्कन्धावारेषु वा-माण्डलिकः-सामान्यराजाऽल्पर्द्धिकस्तत्स्कन्धावारेषु 'महामंडलियखंधावारेसु'-महामाण्डलिक-

---

अभाव में वह पन्द्रह कर्मभूमियों में उत्पन्न होता है। पांच भरत एवं पांच ऐरवत क्षेत्रों में सुषमसुषम आदि या दुष्पमदुष्पम आदि काल व्याघातकारी न हो अर्थात् ये और न वर्त्त रहे हों तो पंद्रह कर्मभूमियों में उसकी उत्पत्ति होती है। अगर पांच भरत और पांच ऐरवत क्षेत्रों में पूर्वोक्त व्याघात हो तो वहां उत्पन्न नहीं होता, पांच महाविदेहों में उत्पन्न होता है। इससे यह प्रकट हुआ कि आसालिका की उत्पत्ति तीस अकर्मभूमियों में नहीं होती। पन्द्रह कर्मभूमियों अथवा पांच महाविदेहों में भी सर्वत्र उसकी उत्पत्ति नहीं होती किन्तु चक्रवर्त्ती के स्कंधावारों में (सेना के पडावों में) वासुदेवों के स्कंधावारों में, बलदेव के स्कंधावारों में, मांडलिक अर्थात् अल्पऋद्धि वाले साधारण राजाओं के स्कंधावारों में, महामाण्डलिक (अनेक देशों के स्वामी) के

પાંચ ભરત તેમજ પાચ ઐરવત ક્ષેત્રોમા સુષમ સુષમા આદિ અગર દુષમ દુષમા આદિ કાલ વ્યાઘાત કારી ન હોય તો અર્થાત્ આ આરાઓ ન હોય તો ૫દર કર્મ ભૂમિઓમા તેમની ઉત્પત્તિ થાય છે. અગર પાંચ ભરત અને પાચ ઐરવત ક્ષેત્રોમાં પૂર્વોક્ત વ્યાઘાત હોય તો ત્યાં ઉત્પન્ન ન થાય પાચ મહાવિદહોમા ઉત્પન્ન થાય છે

તેનાથી આ પ્રગટ થયું કે આસાલિકોની ઉત્પત્તિ ૩૦ અકર્મભૂમિયોમાં નથી થતી ૫દર કર્મભૂમિયોમા અથવા પાંચ મહાવિદેહમાં પણ સર્વત્ર તેમની ઉત્પત્તિ નથી થતી પરન્તુ ચક્રવર્તીના સ્કધાવારોમા સેનાના પડાવોમાં વાસુદેવના સ્કન્ધાવારોમા બળદેવના સ્કન્ધાવારોમા, માડલિક અર્થાત્ અલ્પ સમૃદ્ધિવાળા સાધારણ રાજાઓના સ્કન્ધાવરોમા, મહા મડલિક અનેક દેશોના સ્વામીના સ્કન્ધાવરોમા તે ઉત્પન્ન થાય છે,

स्कन्धावारेषु–महामाण्डलिकः–अनेकदेशाधिपतिस्तत्स्कन्धावारेषु 'गामनिवेसेसु' –ग्रामनिवेशेषु–ग्रसति बुद्धिप्रभृतीन् गुणान् इति ग्रामः वृतिवेष्टितः शास्त्रप्रसिद्धानामष्टादशकराणां वा गम्य इति ग्रामः तत्सन्निवेशेषु इत्यर्थः, 'णगरनिवेसेसु'–नगरनिवेशेषु नगरम्–अष्टादशकरवर्जितम् 'णिगमनिवेसेसु'–निगमनिवेशेषु–निगमः प्रचुरतरवणिक् समुदायावासस्तन्निवेशेषु 'खेडनिवेसेसु–खेटनिवेशेषु खेटं–पांशुप्राकारनिबद्धा वासस्तन्निवेशेषु, 'कव्वडनिवेसेसु'–कर्वटनिवेशेषु-कर्वटं–क्षुद्रप्राकारवेष्टितावासः, तन्निवेशेषु, 'मडंबनिवेसेसु'–मडम्बनिवेशेषु–मड-

---

स्कंधावारों में वह उत्पन्न होता है। इनके अतिरिक्त ग्राम निवेष में, नगरनिवेश में, निगमनिवेश में, खेटनिवेश में, कर्बटनिवेश में, मडम्बनिवेश में, द्रोणमुखनिवेश में, पट्टननिवेश में, आकरनिवेश में, आश्रमनिवेश में, संबाधनिवेश में, एवं राजधानीनिवेश में उसकी उत्पत्ति होती है। ग्राम आदि बस्तियों का लक्षण इस प्रकार है–जो बुद्धि आदि गुणों को ग्रस ले वह बाड से घिरी हुई वस्ती ग्राम कहलाती है। या शास्त्र में प्रसिद्ध अठारह प्रकार के कर जहां लगते हों वह ग्राम। नगर अर्थात् जहां अठारह प्रकार के कर न लगते हों। जहां बहुत वणिक्जनों का समूह निवास करता हो वह निगम कहलाता है। खेट या खेडा वह वस्ती है जो धूल की चार दीवारों से घिरी हो। छोटे–से प्राकार से वेष्टित वस्ती कर्बट कहलाती है। जिसके आसपास अढाई

તદુપરાન્ત ગ્રામ નિવેશોમાં, નગર નિવેશમા, નિગમ નિવેશમા, ખેટ નિવેશમા, કર્બટ નિવેશમા, મડમ્બ નિવેશમા દ્રોણમુખ નિવેશમા, પટ્ટન નિ· વેશમા, આકર નિવેશમા, આશ્રમ નિવેશમાં, સબાધ નિવેશમા અને રાજધાનીના નિવેશમાં એની ઉત્પત્તિ થાય છે.

ગ્રામ આદિ વસ્તીયોનુ લક્ષણુ આ રીતે છે

જે બુદ્ધિ આદિ ગુણોને ગ્રસીલે તે વાડથી ઘેરાએલી વસ્તી ગ્રામ કહેવાય છે. અથવા શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ અઢાર પ્રકારના કર જ્યાં લાગે છે તે ગામ નગર, અર્થાત્ જ્યા અઢાર પ્રકારના કર ન લાગતા હોય

જ્યાં ઘણા વણિક જનોનો સમૂહ રહેતો હોય તે નિગમ કહેવાય છે. ખેટ અથવા ખેડા એ વસ્તી–નિવાસ છે જે ધૂળની ચાંર ભીતોથી ઘેરાએલી છે. નાના પ્રાકાર કોટથી વીંટળાયેલી વસ્તી કર્બટ કહેવાય છે.

જેની આસપાસ અઢી કોશ સુધીમાં બીજી કોઇ વસ્તી ન હોય તેને તો મડમ્બ કહે છે.

म्बम्-सार्द्ध द्वय गव्यूतान्तर्ग्रामान्तररहिताश्रासः, तन्निवेशेषु 'दोणमुहनिवेसेसु'-द्रोणमुखनिवेशेषु-द्रोणमुखं-बाहुल्येन जलनिर्गमप्रवेशम्, तन्निवेशेषु 'पट्टणनिवेसेसु'-पत्तननिवेशेषु पट्टनंनिवेशेषु वा, तत्र शकटैर्घोटकै नौभिर्वागम्यं पत्तनम्, सकलवस्तु प्राप्तिस्थानं वा नौभिरेव गम्यं पट्टनं तन्निवेशेषु 'आगरनिवेसेसु'-आकरनिवेशेषु-आकरः-सुवर्णाकरादिस्तन्निवेशेषु 'आसमनिवेसेसु'-आश्रमनिवेशेषु-आश्रमः - तापसजनावसथोपलक्षिताश्रयस्तन्निवेशेषु, 'संवाहनिवेसेसु'-सम्बाधनिवेशेषु-संबाधः कृषीवलैर्धान्यरक्षार्थं निर्मितं दुर्गभूमिस्थानम् यात्राप्रसङ्ग समागतप्रभूतजननिवेशस्तत्सन्निवेशेषु, 'रायहाणीनिवेसेसु'-राजधानीनिवेशेषु राजधानी-राजाऽधिष्ठानं नगरं तन्निवेशेषु 'एएसि णं चेव विणासेसु'-एतेषां चैव चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनां विनाशेषु-उपस्थितेषु 'एत्थ णं आसालिया संमुच्छइ' अत्र खलु-चक्रवर्तिस्कन्धावारादिषु स्थानेषु आसालिका संमूर्च्छेति, सा

कोस तक दूसरी कोई वस्ती न हो उसे मडम्ब कहते हैं। जिसमें प्रायः जल के रास्ते आना-जाना हो वह द्रोणमुख। जहां गाडी, घोडा और नौका से पहुंचा जाय वह वस्ती पत्तन कहलाती है और जिसमें सभी वस्तुएं मिलती हों तथा नौका से ही पहुंचा जाय वह पट्टन कहलाता है। आकरनिवेश वह है जहां सुवर्ण आदि की खानें हों। तापसजन जिसमें निवास करते हों वह स्थान आश्रमनिवेश कहलाता है। किसानों ने धान्य की रखवाली के लिए जो दुर्गम भूमिस्थान बनाया हो या यात्रा के सिलसिले में आये बहुत-से यात्री जहां रहें वह स्थान संबाध कहलाता है। जिस वस्ती में राजा रहता हो वह राजधानी कहलाती है।

इन सब स्थानों का जब विनाश होने वाला हो तब आसालिका की उत्पत्ति होती है। आसालिका जघन्य अंगुल के असंख्यातवें भाग

જેમાં મોટે ભાગે જલ માર્ગેથી જવાય અવાય છે તે દ્રોણમુખ, જ્યા ગાડી ઘોડાં અને નાવથી જવાય તે વસ્તી પત્તન કહેવાય છે. અને જેમા બધી વસ્તુઓ મળતી હોય તેમજ નાવથીજ જઇ શકાય તેને પટ્ટણ કહેવાય છે, જ્યાં સોના વિગેરેની ખાણુ હોય, તેને આકર નિવેશ કહે છે તપસ્વીજનો જેમાં નિવાસ કરે છે તે સ્થાન આશ્રમ નિવેશ કહેવાય છે.

ખેડુતોના અનાજની સાચવણી માટે જે દુર્ગમભૂમિ સ્થળ બનાવ્યુ હોય અગરતો યાત્રાએ નિકળેલા ઘણા યાત્રીઓ જ્યા રહે તે સ્થાન સંબાધ કહેવાય છે. જે વસ્તીમા રાજા રહેતા હોય તેને રાજધાની કહે છે.

આ બધા સ્થાનોનો જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે આસાલિકાની ઉત્પત્તિ થાય છે. આસાલિકા જઘન્ય આંગળીના અસખ્યાતમા ભાગની અવ

त्विका अपि, योजनशतमपि, योजनशतपृथक्त्विका अपि, योजनसहस्रमपि। ते खलु स्थले जाताः, जलेऽपि चरन्ति स्थलेऽपि चरन्ति, ते न सन्तीह, बाह्येषु द्वीपेषु समुद्रेषु भवन्ति, ये चान्ये तथाप्रकाराः, ते एते महोरगाः। ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा संमूर्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च। तत्र खलु ये ते संमूर्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः। तत्र खलु ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिकास्ते खलु त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-स्त्रियः, पुरुषाः नपुंसकाः एतेषां खलु एवमादिकानां पर्याप्ता-

---

भी (जोयणपुहुत्तिया वि) दो से नौ योजन के भी (जोयणसयं पि) सौ योजन के भी (जोयणसयपुहुत्तिया वि) दोसौ से नौ सौ योजन के भी (जोयणसहस्सं पि) हजार योजन अवगाहना के भी होते हैं। (ते णं थले जाया) वे स्थल में उत्पन्न होते हैं (जले वि चरंति थले वि चरंति) जल में भी विचरण करते हैं, थल में भी विचरण करते हैं। (ते णत्थि इहं) वे यहां नहीं होते (बाहिरएसु दीवेसु समुद्देसु हवंति) मनुष्य क्षेत्र से बाहर के द्वीप समुद्रों में होते हैं (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो ऐसे हैं। (से त्तं महोरगा) यह महोरगों की प्ररूपणा हुई।

(ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) उरपरिसर्प संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) संमूर्छिम और गर्भज (तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) इनमें जो संमूर्छिम हैं (ते सव्वे नपुंसगा) वे सभी नपुंसक हैं। (तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) उनमें जो गर्भज हैं (ते णं तिविहा पण्णत्ता) वे तीन प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (इत्थी पुरिसा नपुंसगा) स्त्री, पुरुष, नपुंसक (एएसि णं एवमाइयाणं

પણ (जोयण पुहुत्तिया वि) બસોથી નવસો યોજન સુધીના પણ (जोयणसयं वि) સો યોજન પ્રમાણ પણ (जोयण सयपुहुत्तिया वि) બસો થી નવસો યોજન પણ (जोयणसहस्सं वि) હજાર યોજનની અવગાહનાના પણ હોય છે

(ते ण थले जाया) તેઓ સ્થળમાં ઉત્પન્ન થાય છે (जलेवि चरंति थले वि चरंति) જળમા પણ વિચરણ કરે છે, થળમા પણ વિચરણ કરે છે. (ते णत्थि इहं) તેઓ આહી નથી થતા (बाहिरएसु दीवेसु समुद्देसु हवंति) મનુષ્ય ક્ષેત્રના બહારના દ્વીપ સમુદ્રમા થાય છે (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા છે (से त्तं महोरगा) આ મહોરગની પ્રરૂપણા થઇ

(ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) ઉરપરિસર્પ સંક્ષેપથી બે પ્રકારના કહ્યા છે. (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ (तत्थणं जे ते संमूच्छिमा) તેમા જે સંમૂર્છિમ છે (ते सव्वे नपुंसगा) તેઓ બધા નપુંસક છે (तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) તેઓમા જે ગર્ભજ છે (तेणं तिविहा पण्णत्ता) તેઓ ત્રણ પ્રકારના છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (इत्थि, पुरिसा, नपुंसगा) સ્ત્રી, પુરૂષ, નપુંસક

पर्याप्तानाम् उरःपरिसर्पाणां दशजाति कुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते एते उरःपरिसर्पाः ।

अथ के ते भुजपरिसर्पाः ? भुजपरिसर्पा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–नकुलाः, सेहाः, शरटाः, शल्याः, सरठाः, साराः, खोराः, गृहकोकिलाः, विषम्भराः, मूषाः, मङ्गुसाः, पयोलातिकाः, क्षीरविडालिकाः, जोहा-चतुष्पादिकाः, ये चान्ये तथाप्रकाराः । ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–स्त्रियः, पुरुषाः,

---

पज्जत्तापज्जत्ताणं) इत्यादि इन पर्याप्त और अपर्याप्त (उरपरिसप्पाणं) उरपरिसर्पों के (दसजाइकुलकोडि जोणियप्पमुहसयसहस्साइं) दस लाख जाति कुलकोटि योनिप्रवह (भवंतीतिमक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा हैं। (से त्तं उरपरिसप्पा) यह उरपरिसर्प की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं भुयपरिसप्पा ?) भुजपरिसर्प कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (नउला) नौला (सेहा) सेह (सरड) सरट अर्थात् गिरगिट (सल्ला) शल्य (सरठा) सरठ (सारा) सार (खोरा) खोर (घरोइला) गृह कोकिला (विस्संभरा) विसभरा (मूसा) चूहा (मुगुंसा) गिलहरी (पयलाइया) पयोलातिका (छीरविरालिया) क्षीर विडालिका (जहा चउप्पया) चौपायों के समान जानना चाहिए। (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) वे संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) संमूर्छिम और

(एएसि णं एवमाइयाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं) એ પ્રમાણે આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત (उरपरिसप्पाणं) ઉરપરિસર્પોના (दस जाई कुलकोडिजोणियप्पमुहसयसहस्साइं) દશ લાખ જાતિ કુલ કોટિયોનિ પ્રવાહ (भवंतीति मक्खायं) થાય છે, એવું કહ્યુ છે (से त्तं उरपरिसप्पा) આ ઉરપરિસર્પની પ્રરૂપણા થઇ

(से कि तं भुयपरिसप्पा ?) ભુજપરિ સર્પ કેટલા પ્રકારના છે? (अणेग विहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (नउला) નોળીયા (सेहा) સેહ (सरडा) સરટ અર્થાત્ કાચ ડા ગિરગિટ (सल्ला) શલ્ય (सरंठा) સરઠ (सारा) સાર (खोरा) ખોર (घरोइल्ला) ગૃહ કોકિલા (विस्संभरा) વિસભરા (मूसा) ઊંદર (मुगुंसार) ગીલોડી (पयलाइया) પાયોલાતિકા (छीरविरालिया) क्षीर વિડાલિ । (जहा चउप्पाइया) ચાર પગાની સમાન જાણવા જોઇએ

(जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે એવી જાતના છે (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) તેઓ સક્ષેપે કરીને બે પ્રકારના કહ્યાં છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે

नपुंसकाः। एतेषां एवमादिकानां पर्याप्तापर्याप्तानां भुजपरिसर्पाणां नव जातिकुल-कोटियोनि प्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्। ते एते भुजपरिसर्पस्थलचर-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः। ते एते परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ।सू३३।

टीका–अथ महोरगान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं महोरगा?' 'से' अथ 'किं तं' के ते–कतिविधा इत्यर्थः, महोरगाः प्रज्ञप्ताः, भगवानाह–'महोरगा अणेगविहा

गर्भज (तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) उनमें जो संमूर्छिम हैं (ते सव्वे नपुंसगा) वे सब नपुंसक हैं (तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) उनमें जो गर्भज हैं (ते तिविहा पण्णत्ता) वे तीन प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा) स्त्री, पुरुष और नपुंसक (एएसि णं एवमाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) इत्यादि इन पर्याप्त–अपर्याप्तों के (भुयपरिसप्पाणं) भुजपरिसर्पों के (नवजाइ कुलकोडिजोणियप्पमुहसय-सहस्साइं) नौ लाख जातिकुलकोटियों के योनिप्रवह (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा है (से त्तं भुयपरिसप्प थलयरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिया) यह भुजपरिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रियतिर्यंचों की प्ररूपणा हुई (से त्तं परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) यह परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा भी पूरी हुई ॥३३॥

टीकार्थ–अब महोरगों की प्ररूपणा करते हैं–महोरग कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने उत्तर दिया–महोरग अनेक प्रकार के होते

(संमुच्छिमाय गब्भवक्कंतिया य) સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ (तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) તેઓમાં જે સંમૂર્છિમ છે (ते सव्वे नपुंसगा) તેઓ બધા નપુંસક છે

(तत्थणं जे ते गब्भवक्कंतिया) તેમાં જે ગર્ભજ છે (ते तिविहा पण्णत्ता) તેઓ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (इत्थी, पुरिसा, नपुंसगा) સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક

(एएसि णं एवमाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) વિગેરે આ પર્યાપ્ત અપર્યાપ્તોના (भुयपरिसप्पाणं) ભુજપરિસર્પોના (नवजाइकुलकोडि जोणियप्पमुह सयसहस्साइं) નવ લાખ જાતિકુલ કોટિયોનો યોનિપ્રવાહ (भवंतीति मक्खाय) હોય છે એમ કહ્યું છે.

(से त्तं भुयपरिसप्पथलयरपचिंदियतिरिक्खजोणिया) આ ભુજપરિસર્પસ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યચની પ્રરૂપણા થઇ (से त्तं परिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) આ પરિસર્પ સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યચોની પ્રરૂપણા થઇ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

ટીકાર્થ–હવે મહોરગોની પ્રરૂપણા કરે છે

મહોરગ કેટલા પ્રકારના હોય છે?

पण्णत्ता'-महोरगाः अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'अत्थेगइया'-अस्त्येके-सन्त्येके केचन महोरगाः 'अंगुलंपि'-अङ्गुलमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, अस्तीति वहुत्ववाचकनिपातोऽत्र गृह्यते, तथा सन्त्येके केचन महोरगाः 'अंगुलपुहुत्तिया वि'-अङ्गुलपृथक्त्विका अपि, अङ्गुलपृथक्त्वं विद्यते येषां ते अङ्गुलपृथक्त्विकाः-नवाङ्गुलपृथक्त्विकाः-नवाङ्गुलप्रमाणाः तादृशा अपि शरीरावगाहनया भवन्ति, अङ्गुलपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्तीत्याशयः, एवं सन्त्येके महोरगाः, 'वियत्थि पि'-वितस्तिमपि-द्वादशाङ्गुलप्रमाणमपि, शरीरावगाहनया भवन्ति, तथा सन्त्येके महोरगाः 'वियत्थिपुहुत्तिया वि'-वितस्तिपृथक्त्विका अपि-वितस्ति-पृथक्त्वं विद्यते येषां ते वितस्तिपृथक्त्विकाः, वितस्तिपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्तीत्यर्थः, एवमेव सन्त्येके महोरगाः, 'रयणिं पि'-रत्निमपि-हस्तप्रमाणमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, तथा सन्त्येके महोरगाः 'रयणिपुहुत्तिया वि' रत्निपृथक्त्विका अपि-रत्नि पृथक्त्वं विद्यते येषां ते रत्नि पृथक्त्विकाः-रत्निपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्ति, 'कुच्छिंपि'-सन्त्येके महोरगाः कुक्षिमपि-द्विहस्तमानमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, 'तथैव सन्त्येके महोरगाः-'कुच्छिपुहुत्तिया वि'-कुक्षिपृथक्त्विका अपि-कुक्षिपृथक्त्वं विद्यते येषां ते कुक्षिपृथक्त्विकाः-कुक्षिपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्ति, तथैव सन्त्येके महोरगाः-'धणुंपि' धनुरपि-चतुर्हस्तप्रमाणमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, सन्त्येके महोरगाः- 'धणुपुहुत्तिया वि'-धनुः पृथक्त्विका अपि-धनुः पृथक्त्वं विद्यते येषां ते धनुः पृथक्त्विकाः-धनुः पृथक्त्व-

---

हैं। वे इस प्रकार हैं-कोई-कोई महोरग एक अंगुल की अवगाहना वाले होते हैं। कोई-कोई अंगुलपृथक्त्व की अर्थात् दो से नौ अंगुल तक की अवगाहना वाले होते हैं। कोई महोरग एक विलात की अवगाहना वाले तो कोई विलातपृथक्त्व की अवगाहना वाले होते हैं। कोई कोई एक रत्नि (हाथ) की तो कोई रत्निपृथक्त्व की अवगाहना वाले होते हैं। कोई कुक्षि (दो हाथ) की तो कोई कुक्षिपृथक्त्व की अवगाहना वाले होते हैं। कोई एक धनुष (चार हाथ) की तो कोई

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો મહોરગ અનેક પ્રકારના હોય છે. તેઓ આ પ્રકારે છે-કોઇ કોઇ મહોરગ એક આંગળની અવગાહના વાળા હોય છે. કોઈ કોઇ આંગળ પૃથક્ત્વ અર્થાત્ બે થી નવ આંગળ સુધીની અવગાહના વાળા હોય છે. કોઇ મહોરગ એક વિલાતની અવગાહના વાળા તો કોઇ વિલાત પૃથક્ત્વની અવગાહના વાળા હોય છે. કોઇ કોઇ એક હાથની તો કોઇ રત્ની પૃથક્ત્વની અવગાહના વાળા હોય છે. કોઇ કુક્ષિ (બે હાથ) ની તો કોઈ કુક્ષિ પૃથક્ત્વની અવગાહનાવાળા હોય છે. કોઇ એક ધનુષ (ચાર હાથ) ની તો કોઇ

मानशरीरावगाहना अपि भवन्ति, तथा सन्त्येके महोरगाः-'गाउयं पि'-गव्यूतमपि-द्विधनुः सहस्रप्रमाणमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, एवं सन्त्येके महोरगाः -'गाउयपुहुत्तिया वि'-गव्यूत पृथक्त्विकाः अपि-गव्यूतपृथक्त्वं विद्यते येषां ते गव्यूतपृथक्त्विकाः-गव्यूतपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्ति, एवमेव सन्त्येके महोरगाः-'जोयणं पि'-योजनमपि-योजनप्रमाणमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, तथा सन्त्येके महोरगाः-'जोयणपुहुत्तिया वि' योजनपृथक्त्विका अपि, योजनपृथक्त्वं विद्यते येषां ते योजनपृथक्त्विकाः-योजनपृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्तीत्यर्थः, सन्त्येके महोरगाः-'जोयणसयंपि'-योजनशतमपि-शतयोजनप्रमाणमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, तथा सन्त्ये के महोरगाः-'जोयणसयपुहुत्तिया वि'-योजनशतपृथक्त्विका अपि-योजनशत-पृथक्त्वं विद्यते येषां ते योजनशतपृथक्त्विकाः-योजनशत पृथक्त्वमानशरीरावगाहना अपि भवन्तीत्यर्थः, तथा सन्त्येके महोरगाः-'जोयणसहस्संपि'-योजनसहस्रमपि-योजनसहस्रप्रमाणमपि शरीरावगाहनया भवन्ति, 'ते णं थले जाया जलेऽवि चरंति थलेऽवि चरंति-ते खलु-पूर्वोक्तस्वरूपाः महोरगाः स्थलचर विशेषत्वात् स्थले जायन्ते किन्तु स्थले जाताः सन्तो जलेऽपि स्थलवच्चरन्ति, स्थलेऽपि चरन्ति तथा भवस्वभाव्यात्, ते इहलोके कुतो न दृष्टिगोचरा भवन्ति-इत्याशङ्कायामाह-

---

धनुषपृथक्त्व की अवगाहना वाले होते हैं। कोई एक गव्यूति की अवगाहना वाले तो कोई गव्यूतिपृथक्त्व की अवगाहना वाले होते हैं। इसी प्रकार कोई एक योजन की, कोई योजनपृथक्त्व की, कोई सौ योजन की कोई सौ योजन पृथक्त्व की, और कोई हजार योजन की भी अवगाहना वाले होते हैं।

ये महोरग स्थल में उत्पन्न होते हैं किन्तु जल में भी विचरते हैं और स्थल पर भी विचरते हैं, क्योंकि महोरगभव का स्वभाव ही ऐसा है। ये महोरग यहां दिखाई क्यों नहीं देते ? इस आशंका का समाधान करने के लिए कहा है-महोरग इस मनुष्यक्षेत्र में नहीं

ધનુષ પૃથક્ત્વની અવગાહના વાળા હોય છે કોઇ એક ગવ્યૂતિની અવગાહના વાળા તો કોઇ ગવ્યૂતિ પૃથક્ત્વની અવગાહના વાળા હોય છે. એવી રીતે કોઇ એક યોજનની કોઇ યોજન પૃથકત્વની, કોઇ સો યોજનની કોઈ સો યોજન પૃથક્ત્વની અને કોઇ હજાર યોજનની પણ અવગાહના વાળા હોય છે,

આ મહોરગો સ્થલમા ઉત્પન્ન થાય છે પરન્તુ પાણીમા પણ વિચરે છે અને સ્થલપર પણ વિચરે છે, કેમકે મહોરગનો સ્વભાવજ આવો છે.

આ મહોરગો અહીં દેખાતા કેમ નથી ?

આ શંકાનુ સમાધાન કરવાને માટે કહ્યુ છે-મહોરગ આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં

'ते णत्थि इहं'-ते-महोरगाः-प्रोक्तस्वरूपाः इह-मनुष्यक्षेत्रे न सन्ति किन्तु-'बाहिरएसु दीवेसु समुद्दएसु हवंति'-बाह्येषु द्वीपेषु समुद्रेषु च भवन्ति, समुद्रेष्वपि च गिरिदेव नगर्यादिषु स्थलेषूत्पद्यन्ते न जलेषु स्थलतमत्वात्, तस्मादिह मनुष्यक्षेत्रे न ते दृश्यन्ते इत्याशयः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये अनलदशक दिशरीरावगाहनमानाः तथा प्रकारकाः, एवंविधा भवन्ति तेऽपि सर्वे महोरगा ज्ञातव्याः, तदुपसंहारमाह-'से त्तं महोरगा' ते-एते-पूर्वोक्तस्वरूपा महोरगाः प्रज्ञप्ताः, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'-ते-उरः परिसर्पाः समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'संमुच्छिमाय गब्भवक्कंतिया य' संमूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च, तत्र संमूर्च्छन्ति-गर्भोत्पातमन्तरेण वृद्धिमुपगच्छन्तीति संमूर्च्छिमाः, गर्भाद्व्युत्क्रान्तिः-उत्पादो येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा'-तत्र खलु-संमूर्च्छिम गर्भव्युत्क्रान्तिकेषु खलु ये ते संमूर्च्छिमा उरः परिसर्पा भवन्ति, ते सर्वे नपुंसका

होते, किन्तु उससे बाहर के द्वीपों और समुद्रों में होते हैं। समुद्रों में भी पर्वत देवनगरी आदि स्थलों में उत्पन्न होते हैं, अत्यन्त स्थूल होने के कारण जल में नहीं उत्पन्न होते। यही कारण है कि वे मनुष्यक्षेत्र में दिखाई नहीं देते।

इनके अतिरिक्त इसी प्रकार के दस अंगुल आदि की अवगाहना वाले जो हैं, उन्हें भी महोरग ही समझना चाहिए। अब उपसंहार करते हैं-यह महोरगों की प्ररूपणा हुई।

प्रस्तुत उरपरिसर्प संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं-संमूर्छिम और गर्भज। इनमें से संमूर्छिम उरपरिसर्प सभी नपुंसक होते हैं। क्योंकि 'संमूर्छिमा नपुंसकाः' अर्थात् सभी संमूर्छिम जीव नपुंसक ही होते

નથી થતા પરન્તુ તેનાથી બહારના દ્વીપો અને સમુદ્રોમા થાય છે. સમુદ્રોમાં પણ પર્વત કે દેવનગરી આદિ સ્થલોમા ઉત્પન્ન થાય છે. અત્યન્ત સ્થૂલ હોવાને કારણે જળમા ઉત્પન્ન નથી થતા આજ કારણ છે કે તેઓ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં દેખાતા નથી.

આના સિવાય આવી જાતના દશ આંગળ આદિની અવગાહના વાળા જે કોઇ છે તેઓને પણ મહોરગજ સમજવા જોઇએ.

હવે ઉપસહાર કરે છે-આ મહોરગની પ્રરૂપણા થઇ.

પ્રસ્તુત ઉરપરિ સર્પ સંક્ષેપમા બે પ્રકારના કહ્યા છે-સમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ, તેઓમાંથી સંમૂર્ચ્છિમ, ઉરપરિસર્પ બધાજ નપુસક હોય છે કેમકે 'સંમૂચ્છિમા નપુંસકા' અર્થાત્ બધાજ સંમૂર્ચ્છિમ જીવ નપુસક જ હોય છે.

एव भवन्ति, संमूर्च्छिमानां नपुंसकत्वावश्यंभावात्, 'संमूर्च्छिमा नपुंसकाः' इति वचनप्रामाण्यात् 'तत्थ णं जे ते ग० भवक्कंतिया ते णं तिविहा पण्णत्ता'–तत्र खलु–संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकेषु मध्ये ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिका उरःपरिसर्पा भवन्ति ते खलु त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा–'इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा' –स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंसकाश्च, 'एएसिणं'–एतेषां खलु 'एवमाइया णं'–एवमादिकानाम्–पूर्वोक्तस्वरूपाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'उरपरिसप्पाणं'–उरः परिसर्पाणाम् 'दसजाइकुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' दशजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि–जातिकुलकोटीनां योनि प्रमुखाणि–योनिप्रवहाणि–योनिशतसहस्राणि–दशजातिकुलकोटि योनि लक्षाणि भवन्तीति, तीर्थकृद्भि र्भगवद्भिराख्यातम् तदुपसंहारमाह-'से त्तं उरपरिसप्पा'–ते एते–पूर्वोक्ता उरः परिसर्पाः प्रज्ञप्ताः ।

अथ भुजपरिसर्पप्रभेदान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं भुयपरिसप्पा' 'से' –अथ 'किं तं' के ते–कतिविधा इत्यर्थः भुजपरिसर्पाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–भुयपरिसप्पा अणेगविहा पण्णत्ता'–भुजपरिसर्पाः, अनेकविधाः–नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'–तद्यथा 'नउला'–नकुलाः, 'सेहा'–सेहाः, 'सरडा'–सरटाः

हैं। यह वचन प्रमाण है। और उनमें जो गर्भव्युत्क्रान्तिक होते हैं, वे तीन प्रकार के होते हैं-कोई स्त्री, कोई पुरुष और कोई नपुंसक।

इत्यादि इन पर्याप्त और अपर्याप्त उरपरिसर्पों की दश लाख योनियां होती हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवन्तों ने कहा है। अब उपसंहार करते हैं–यह उरपरिसर्पों की व्याख्या हुई।

अब भुजपरिसर्पों की प्ररूपणा प्रारंभ करते हैं। भुजपरिसर्प कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् उत्तर देते हैं–भुजपरिसर्प अनेक प्रकार के कहे गए हैं, यथा–नकुल, सेह, सरट (गिरगिट), शल्य, सरठ, सार,

---

આવચન પ્રમાણ છે, અને તેઓમાથી જે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હોય છે, તેઓ ત્રણ પ્રકારના અર્થાત્ કોઇ સ્ત્રી, કોઇ પુરૂષ અને કોઈ નપુંસક હોય છે.

ઇત્યાદિ આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ઉરપરિસર્પોની દશ લાખ યોનિયો હોય છે, એમ તીર્થંકર ભગવન્તોએ કહ્યુ છે. હવે ઉપસંહાર કરે છે–આ ઉરપરિ સર્પોની વ્યાખ્યા થઇ.

હવે ભુજ પરિસર્પોની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ કરે છે–

ભુજપરિસર્પો કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે–ભુજપરિસર્પ અનેક પ્રકારના કહેલા છે જેમકે નકુલ સેહ, સરટ, કાચંડો, શલ્ય, શરઠ, સાર, ખોર, મુંગસ ઘરો ઇલા (ગૃહ

(गिरगिट) इति भाषा प्रसिद्धाः, 'सल्ला'-शल्याः, 'सरठा'-सरठाः, 'सारा' साराः, 'खोरा' खोराः, 'घरोइला' गृहकोकिलाः, 'विस्संभरा' विषम्भराः 'मूसा' मूषाः, 'मंगुसा' मङ्गुसाः 'पयलाइया' पयोलातिकाः, 'छीरविरालिया' क्षीरविडालिकाः 'जहा चउप्पइया' यथा चतुष्पादिकाः उक्तास्तथा प्रतिपत्तव्याः एतेषु च ये भुजपरिसर्पविशेषा अप्रसिद्धाः सन्ति ते लोकव्यवहारतोऽवगन्तव्याः 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवंविधाः सन्ति, ते सर्वे भुजपरिसर्पा ज्ञातव्याः, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'-ते भुजपरिसर्पाः समासतः-संक्षेपेण, द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'-तद्यथा 'संमुच्छिमाय' गब्भवक्कंतियाय'-संमूर्च्छिमाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा'-तत्र खलु संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकेषु भुजपरिसर्पेषु ये ते संमूर्च्छिमाः भुजपरिसर्पा भवन्ति, ते सर्वे नपुंसकाः प्रज्ञप्ताः 'तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया ते णं तिविहा पण्णत्ता'-तत्र खलु-संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिक भुजपरिसर्पेषु, ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिका भुजपरिसर्पा भवन्ति, ते खलु त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'-तद्यथा 'इत्थी, पुरिसा, णपुंसगा'-स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंसकाश्च, 'एएसि णं' एतेषां खलु 'एवमाइयाणं'-एवमादिकानाम्-प्रोक्तस्वरूपाणाम्, 'पज्जत्तापज्जत्ताणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम्, 'भुयपरिसप्पाणं'-भुजपरिसर्पाणाम्,

---

खोर, गरोइला (गृहकोकिला-छिपकली), विषम्भरा (विसभरा), मूष, मंगुस (गिलहरी), पयोलातिक, क्षीरविडाली, जैसे चतुष्पद का कथन किया, वैसा ही इनका समझना चाहिए। इन भुजपरिसर्पों में जो अप्रसिद्ध हैं, उन्हें लोक से समझना चाहिए। इनके अतिरिक्त अन्य जो इसी प्रकार के हैं, उन सब को भुजपरिसर्प समझ लेना चाहिए।

भुजपरिसर्प संक्षेप से दो प्रकार के हैं, यथा-संमूर्छिम और गर्भज। जो संमूर्छिम हैं वे सभी नपुंसक होते हैं और जो गर्भज हैं वे तीन प्रकार के होते हैं-कोई स्त्री, कोई पुरुष और कोई नपुंसक होते हैं।

કોકિલા) છિપકલી ગરોલી, વિષભરા (વિસભરા) મૂષ, મંગુસ (ગિલોડી) પયોલાતિક, ક્ષીર બીલાડી જેમ ચોપગાંનુ કથન કરવામાં આવ્યુ તેવુજ તેમનું સમજવાનું છે. આ ભુજપરિસર્પોમાં જે અપ્રસિદ્ધ છે તેઓને લોકો પાસેથી જાણવા જોઈએ આના ઉપરાન્ત બીજા જે આ પ્રકારના છે તે બધાને ભુજ પરિસર્પ સમજી લેવા જોઈએ.

ભુજ પરિસર્પ ટુકાણમા બે પ્રકારના છે. જેમકે સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ જે સમૂર્છિમ છે એ બધા નપુંસક હોય છે અને જે ગર્ભજ છે તે ત્રણ પ્રકારના હોય છે-કોઇ સ્ત્રી, કોઇ પુરૂષ, કોઇ નપુંસક હોય છે.

'नव जाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्सा'—नवजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि—जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखानि—योनिप्रवहाणि शतसहस्राणि नवजातिकुलकोटियोनिलक्षाः 'भवंतीतिमक्खायं'—भवन्तीति तीर्थकृद्भिराख्यातम्—उपदिष्टम्, प्रकृतमुपसंहरन्नाह—'से त्तं भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते—पूर्वोक्ताः, भुजसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः। अथ परम् प्रकृतमुपसंहरन्नाह—'से त्तं परिसप्पथलयरपंचियतिरिक्खजोणिया'—ते एते—पूर्वोक्ताः, परिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ॥३३॥

मूलम्—से किं तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया? खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—चम्मपक्खी१, लोमपक्खी२, समुग्गपक्खी, वियथपक्खी४। से किं तं चम्मपक्खी? चम्मपक्खी अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—वग्गुली, जलोया, अडिल्ला, भारंडपक्खी, जीवं जीवा, समुद्दवायसा, कण्णत्तिया, पक्खिविरालिया, जे यावन्ने तहप्पगारा, से त्तं चम्मपक्खी। से किं तं लोमपक्खी? लोमपक्खी अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—ढंका, कंका, कुरला, वायसा, चक्कागा, हंसा, कलहंसा, रायहंसा, पायहंसा, आडा, सेडी बगा, बलागा, पारिप्पवा, कोंचा, सारसा, मेसरा, मसूरा, मयूरा, सत्तहत्था, गहरा, पोंडरिया, कागा, कामिंजुया, वंजुलगा, तित्तिरा, वट्टगा, लावगा, कवोया, कविंजला, पारेवया, चिचडगा, चासा, कुक्कुडा,

---

पूर्वोक्त शरीर वाले इत्यादि इन पर्याप्त और अपर्याप्त भुजपरिसर्पो की नौ लाख योनियां होती हैं, ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है। अब उपसंहार करते हैं—यह भुजपरिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यचों की प्ररूपणा हुई। यह मूलतः प्रकृत परिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यचों की प्ररूपणा हुई ॥३३॥

પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા આ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભુજપરિ સર્પોની નૌ લાખ યોનિયો હોય છે એમ તીર્થંકરોએ કહ્યુ છે.

હવે ઉપસંહાર કરે છે—આ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની પ્રરૂપણા થઈ. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

सुगा, बरहिणा, मयणसलागा, कोइला, सेहा, वरिल्लगमाई, से त्तं लोमपक्खी। से किं तं समुग्गपक्खी? समुग्गपक्खी एगागारा पण्णत्ता, ते णं नत्थि इहं, बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति, से त्तं समुग्गपक्खी। से किं तं वियययपक्खी? वियययपक्खी एगागारा पण्णत्ता, तेणं नत्थि इहं, बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति, से त्तं वियययपक्खी। ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—संमुच्छिमा य, गब्भवक्कंतिया य। तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा। तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया ते णं तिविहा, पण्णत्ता, तं जहा—इत्थीपुरिसा णपुंसगा य। एएसि णं एवमाइयाणं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं बारस जाइकुलकोडीजोणिप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं॥

सत्तऽट्ठ—जाइकुलकोडिलक्ख नव अद्धतेरसाइं च।
दसदस य होंति नवगा, तह बारस चेव बोद्धव्वा॥१॥

से त्तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया। से त्तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया॥सू० ३४॥

छाया—अथ के ते खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः? खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-चर्मपक्षिणः १, लोमपक्षिण २, समुद्गपक्षिणः ३, विततपक्षिणः ४। अथ के ते चर्मपक्षिणः? चर्मपक्षिणः—अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः,

---

शब्दार्थ-(से किं तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया?) हे भगवन् खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिक जीव कितने प्रकार के हैं? (चउव्विहा पण्णत्ता) चार प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (चम्मपक्खी) चर्मपक्षी (लोमपक्खी) लोमपक्षी (समुग्गपक्खी) समुद्गकपक्षी (विय-

---

શબ્દાર્થ-(से किं तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) ? હે ભગવન્ ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવળા જીવ કેટલા પ્રકારના છે? (खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) હે ગૌતમ! ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ (चउव्विहा पण्णत्ता) ચાર પ્રકારના છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (चम्मपक्खी) ચર્મપક્ષી (लोमपक्खी) રોમપક્ષી (समुग्गपक्खी) સમુદ્ગક પક્ષી (वियययपक्खी) વિતતપક્ષી

तद्यथा–वल्गुल्यः, जलौकसः, अडिल्लाः, भारण्डपक्षिणः, जीवञ्जीवाः, समुद्र-वायसाः, कर्णत्रिकाः, पक्षिविडालिकाः, ये चान्ये तथाप्रकाराः, ते एते चर्म-पक्षिणः । अथ के ते रोमपक्षिणणः ? रोमपक्षिः अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–ढङ्काः, कङ्काः, कुरलाः, वायसाः, चक्रवाकाः, हंसाः, कलहंसाः, राजहंसाः, पादहंसाः, आडाः, सेडयः, वकाः, वलाकाः, पारिप्लवाः, क्रोञ्चाः, सारसाः, मेसराः, मसूराः मयूराः, सप्तहस्ताः, गहराः, पोण्डरीकाः, काकाः, कर्म-

---

यपक्खी) विततपक्षी (से किं तं चम्मपक्खी ?) चर्मपक्षी कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा पण्णत्ता तं जहा) अनेक प्रकार के कहे हैं यथा (वग्गुली) वल्गुली–चमगीदड (जलोया) जलौका (अडिल्ला) अडिल्ल (भारंडपक्खी) भारण्डपक्षी (जीवंजीवा) चक्रवाक (समुद्दवायसा) समुद्रवायस (कण्णत्तिया) कर्णत्रिक (पक्खिविरालिया) पक्षिविडा-लिका (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के है । (से तं चम्मपक्खी) यह चर्मपक्षी हुए ।

(से किं तं लोमपक्खी ?) रोमपक्षी कितने प्रकार के हैं ? (अणेग-विहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) जैसे (ढंक) ढंक (कंक) कंक (कुरला) कुरल (वायसा) वायस (चक्कागा) चकवा (हंसा) हंस (कलहंसा) कलहंस (रायहंसा) लाल चोंच वाले हंस (पायहंसा) पादहंस (आडा) आड (सेडी) सेडी (बगा) बगुला (बलागा) बलाका (परिप्पवा) पारिप्लव (कोंच) क्रौंच (सारसा) सारस (मेसरा) मेसर (मसूरा) मसूर (मयूरा) मयूर (सत्तहत्था) सप्तहस्त (गहरा) गहर (पोंडरीया)

(से किं तं चम्मपक्खी) ચર્મ પક્ષી કેટલા પ્રકારના છે? (चम्मपक्खी) ચર્મપક્ષી (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (वग्गुली) વલ્ગુલી–ચર્મગીદડ (जलोया) જલૌક (अडिल्ला) અડિલ્લ (भारंडपक्खी) ભારંડપક્ષી (जीवंजीवा) ચક્રવાક (समुद्दवायसा) સમુદ્રવાયસ (कण्ण त्तिया) કર્ણત્રિક (पक्खी विरालिया) પક્ષીબીડાલિકા (जे यावन्ने तहप्पगारा) અન્ય જે આ પ્રકારના છે (से त्तं चम्मपक्खी) આ ચર્મ પક્ષી થયા.

(से कि तं लोमपक्खी ?) રામપક્ષી કેટલા પ્રકારના છે? (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) જેમકે (ढंक) ઢંક (कंका) કંક (कुरला) કુરલ (वायसा) વાયસ કાગડા (चक्कागा) ચક્રવાલ (हंसा) હંસ (कलहंसा) કલહંસ (राजहंसा) રાજહંસ લાલ ચાંચવાળા હંસ (पायहंसा) પાદહંસ (आडा) આડ (सेडी) સેડી (वगा) બગલા (वलागा) બલાકા (परिप्पवा) પારિપ્લવ कोंचा) ક્રૌંચ (सारसा) સારસ (मेसर) મેસર (मसूरा) મસૂર (मयूरा) મોર (सत्त-

ञ्जुकाः, वञ्जुलकाः, तित्तिराः, वर्त्तकाः, लावकाः, कपोताः, कपिञ्जलाः, पारावताः, चिटकाः, चापाः, कुक्कुटाः, शुकाः, वर्हिणः, मदनशलाकाः, कोकिलाः, सेहाः, वरिल्लकादयः, ते एते रोमपक्षिणः । अथ के ते समुद्गपक्षिणः ? समुद्गपक्षिणः एकाकाराः प्रज्ञप्ताः । ते खलु न सन्तीह, बाह्येषु द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति, ते एते समुद्गपक्षिणः । अथ के ते विततपक्षिणः ? विततपक्षिण एकाकाराः प्रज्ञप्ताः । ते खलु न सन्तीह, बाह्येषु द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति, ते एते विततपक्षिणः ।

पोण्डरीक (कागा) काक (कामिंजुया) कामेञ्जुक (वंजुलगा) वंजुलक (तित्तिरा) तित्तिर (वट्टगा) वतक (लावगा) लावक (कवोया) कबूतर (कविंजला) कपिञ्जल (पारेवया) पारापत (चिडगा) चिटक (चासा) चाष (कुक्कुडा) कुक्कुट (सुगा) शुक (वरहिणा) बर्ही (मयणसलागा) मदनसलाका (कोइला) कोकिल (सेहा) सेह (वरिल्लगमाइ) वरिल्लकादि (से त्तं लोमपक्खी) यह रोमपक्षी हुए ।

(से किं तं समुग्गपक्खी ?) समुद्ग पक्षी कितने प्रकार के हैं ? (एगागारा पणत्ता) एक प्रकार के कहे हैं (ते णं नत्थि इहं) वे यहां नहीं होते (बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति) बाहर के द्वीप-समुद्रों में होते हैं (से त्तं समुग्गपक्खी) ये समुद्गपक्षी हुए ।

(से किं तं विययपक्खी ? वितत पक्षी कितने प्रकार के हैं ? (एगागारा पणत्ता) एक प्रकार के होते हैं (ते णं नत्थि इहं) वे यहां-मनुष्य क्षेत्र में नहीं होते (बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति) बाहर के द्वीप-

---

हत्था) સમકસ્ત (गहरा) ગહર (पोंडरिया) પૌંડરિક (कागा) કાગડા (कामिंजुया) કામેજુક (वंजुलगा) વંજુલક (तित्तिरा) તેતર (वट्टगा) બતક (लावगा) લાવક (कवोया) કબૂતર (कविंजला) કંપિજલ (पारेवया) પારાવત (चिडगा) ચિટક (चासा) ચાસ (कुक्कुडा) કુકડા (सुगा) પોપટ (वरहिणा) બર્હી (मयणसलागा) મદન શલાકા (कोइया) કોયલ (सेहा) સેહ (वरिल्लगमाइ) વરિલકાદી (से त्तं लोम पक्खी) આ રોમપક્ષી કહ્યાં

(से किं तं समुग्गपक्खी) સમુદ્ગક પક્ષી કેટલા પ્રકારના છે ? (एगागारा पण्णत्ता) એક પ્રકારના કહ્યા છે (ते णं नत्थि इहं) તેઓ આહીં નથી મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં હોતા નથી (बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति) બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં થાય છે (से त्तं समुग्गपक्खी) સમુદ્ગક પક્ષી કહ્યા

(से कि तं वियपक्खी) વિતત પક્ષી કેટલા પ્રકારના છે? (एगागारा) पण्णत्ता) એક પ્રકારના હોય છે (ते णं नत्थि इइं) તેઓ આહીં નથી આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં હોતા નથી (बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति) બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમા થાય

ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-संमूर्च्छिमाश्च गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च । तत्र खलु ये ते संमूर्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः । तत्र खलु ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिकास्ते खलु त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-स्त्रियः, पुरुषाः नपुंसकाः । एतेषामेवमादिकानां खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तानां द्वादशजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् ।

समुद्रों में होते हैं (से त्तं वियययपक्खी) यह वितत पक्षी की प्ररूपणा हुई।

(ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच संक्षेप से दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) संमूर्छिम और गर्भज (तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) उनमें जो संमूर्छिम हैं (ते सव्वे नपुंसगा) वे सब नपुंसक होते हैं (तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया) उनमें जो गर्भज हैं (ते णं तिविहा पण्णत्ता) वे तीन प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (इत्थी पुरिसा नपुंसगा य) स्त्री, पुरुष और नपुंसक (एएसि णं एवमाइयाणं खहयर पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) इत्यादि इन खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त की (बारसजाइ कुलकोडिजोणियप्पमुहसयसहस्साइं भवंतीति मक्खायं) बारह लाख जातिकुल कोटि योनिप्रवह होते हैं, ऐसा कहा है।

(सत्तट्ठजाइकुलकोडिलक्खनव अद्धतेरसाइं च) द्वीन्द्रियों की सात

છે (से त्तं वियययपक्खी) આ વિતત પક્ષીની પ્રરૂપણા થઈ

(ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સંક્ષેપમા બે પ્રકારના હોય છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે જે (संमुच्छिमा य गब्भवक्कंतिया य) સંમૂર્છિમ અને ગર્ભજ

(तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा) તેઓમા જે સંમૂર્છિમ છે (ते सव्वे नपुंसगा) તેઓ બધા નપુંસક હોય છે

(तत्थणं जे ते गब्भवक्कंतिया) તેઓમા જે ગર્ભજ છે (ते णं तिविहा) તેઓ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (इत्थी पुरिसा, नपुंसगा य) સ્ત્રી, પુરૂષ, અને નપુંસક

(एएसि ण एवमाइयाणं खहयरपचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) આ ખેચર પંચેન્દ્રિય વિગેરે તિર્યંચોની (पज्जत्ता पज्जत्ताण) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તની (बारस जाइ कुलकोडि जोणिप्पमुहसयसहस्साइं भवतीति मक्खायं) બાર લાખ જાતિ કુલ કોટિ યોનિ પ્રવહ હોય છે, એવું કહ્યું છે.

(सत्तट्ठ जाइ कुलकोडि लक्ख नव अद्धतेरसाइ च) દ્વીન્દ્રિયોની સાત લાખ

सप्ताऽष्ट-जातिकुलकोटिलक्षाणि, नव-अर्द्धत्रयोदशानि च ।
दश दश च भवन्ति नव, तथा द्वादश चैव बोद्धव्यानि ॥१॥

ते एते खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । ते एते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः ।सू० ३४।

टीका—अथ खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया'–'से' अथ 'किं तं'–के ते, कतिविधा इत्यर्थः 'खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया'— खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया' खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः 'चउव्विहा पण्णत्ता'–चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा, 'चम्मपक्खी, लोमपक्खी,

---

लाख, त्रीन्द्रियों की आठ लाख, चौइन्द्रियों की नौ लाख, जलचरों की साढे बारह लाख योनियां हैं (दस दसय होंति नवगा तह बारस चेव बोद्धव्वा) चतुष्पदों की दस लाख, उरपरिसर्पों की दस लाख, भुजपरिसर्पों की नौ लाख, और खेचरों की बारह लाख योनियां जानना चाहिए । (से त्तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणिया) यह खेचर पंचेन्द्रियों की प्ररूपणा हुई (से त्तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया) यह खेचरपंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा हुई ॥३४॥

टीकार्थ–अब खेचर अर्थात् आकाश में विचरण करने वाले पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा की जाती है । खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच कितने प्रकार के होते हैं ? इस प्रश्न का भगवान् ने उत्तर दिया–खेचरपंचेन्द्रिय तिर्यंच चार प्रकार के होते हैं । वे चार प्रकार यों हैं–चर्मपक्षी,

---

त्रीन्द्रियोनी आठ लाख, चार इन्द्रियोनी नौ लाख, जलचरोनी साडा बार लाख योनियो छे (दस-दस य होंति नवगा तह बारस चेव बोद्धव्वा) चोपगानी दश लाख, उरपरि सर्पोनी दश लाख, भुजपरि सर्पोनी नौ लाख अने खेचरोनी बार लाख योनियो जाणवी जोईए

(से त्तं खहयक पंचिंदियतिरिक्खजोणिया) आ खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच योनीकोनी प्ररूपणा थई (से त्त पंचिंदियतिरिक्खजोणिया) आ पंचेन्द्रिय तिर्यंच योनीकोनी प्ररूपणा थई ॥ सू ३४ ॥

टीकार्थ–हवे खेचर एटले आकाशमां विचरण करवावाळा पंचेन्द्रिय तिर्यचोनी प्ररूपणा कराय छेः–

खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच केटला प्रकारना होय छे ?

आ प्रश्नो भगवान उत्तर आपे छे–खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंच चार प्रकारना होय छे-

समुग्गपक्खी, वियय पक्खी'-चर्मपक्षिणः, लोमपक्षिणः, समुद्गकपक्षिणः, विततपक्षिणश्चेति, तत्र चर्मरूपौ पक्षौ वर्तेते येषां ते चर्मपक्षिणः, एवं लोमरूपौ पक्षौ विद्येते येषां ते लोमपक्षिणः, तथा गच्छतामपि समुद्गकमिव स्थितौ पक्षौ येषां ते समुद्गकपक्षिणः, एवं सततं विततौ-अनाकुञ्चितौ पक्षौ येषां ते विततपक्षिणः, । अथोद्देशक्रमप्राप्त चर्मपक्षिणं प्ररूपयितुमाह-'से किं तं चम्मपक्खी'-'से'-अथ किं तं'-के ते चर्मपक्षिणः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'चम्मपक्खी अणेगविहा पण्णत्ता' -चर्मपक्षिणः, अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'वग्गुली' -वल्गुलयः, 'चमगीदडः' इति भाषा प्रसिद्धाः, 'जलोया'-जलौकसः 'अडिल्ला'-अडिल्लाः, 'भारंडपक्खी'-भारण्डपक्षिणः, 'जीवं जीवा'-जीवञ्जीवाः-चक्रवाकाः 'समुद्दवायसा'-समुद्रवायसाः-समुद्रकाकाः, 'कण्णत्तिया'-कर्णत्रिकाः 'पक्खिविडालिया'-पक्षिविडालिकाः, इत्येतेषु अप्रसिद्धाश्चर्मपक्षिणो लोकव्यवहारादवगन्तव्याः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवं विधाः

रोमपक्षी, समुद्गकपक्षी और विततपक्षी। जिनके पंख चमडे के हों वे चर्मपक्षी, जिनके पंख रोममय (वालों के) हों वे रोमपक्षी, जिनके पंख उडते समय भी समुद्ग (पेटी) जैसे रहें वे समुद्गक पक्षी और जिनके पंख सदा फैले रहें, सिकुडें नहीं, वे विततपक्षी कहलाते हैं।

अब सर्वप्रथम निर्दिष्ट चर्मपक्षियों की प्ररूपणा करते हैं-प्रश्न किया गया कि चर्मपक्षी कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया -चर्मपक्षी अनेक प्रकार के कहे है। वे ये हैं-चमगीदड, जलौक, अडिल्ल, भारंडपक्षी, चक्रवाक, समुद्रवायस (समुद्री काक), कर्णत्रिक, पक्षिविडालिक। इनमें से कुछ प्रसिद्ध हैं और जो प्रसिद्ध नहीं हैं,

---

તે ચાર પ્રકારો આ છે-ચર્મપક્ષી, રોમપક્ષી, સમુદ્ગ પક્ષી અને વિતત પક્ષી, જેમની પાંખો ચામડાની હોય તે ચર્મ પક્ષી, જેની પાખો રોમમય હોય (વાળોની) તેઓ રોમપક્ષી, જેની પાખો ઉડતી વખતે પણ સમુદ્ગ (પેટી) જેવી રહે તેઓ સમુદ્ગ પક્ષી, અને જેની પાંખો સદા એ ફેલાયેલી જ રહે સ કોચાય નહીં તેઓ વિતત પક્ષી કહેવાય છે.

હવે સર્વ પ્રથમ નિર્દિષ્ટ ચર્મપક્ષીઓની પ્રરૂપણા કરે છે-

પ્રશ્ન પૂછયો કે ચર્મપક્ષી કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-ચર્મપક્ષી અનેક પ્રકારના કહ્યાં છે. તેઓ આ રીતના છે-ચમગીદડ, જલૌક, અડિલ્લ, ભારંડ પક્ષી, ચક્રવાક સમુદ્રવાયસ (સમુદ્રનો કાંગડો) કર્ણત્રિકપક્ષિ બીલાડીકા, તેઓમાંથી કેટલાક પ્રસિદ્ધ છે અને જેઓ પ્રસિદ્ધ નથી તેઓને લોકો પાસેથી જાણી લેવા જાઇએ.

सन्ति तेऽपि सर्वे चर्मपक्षिणो ज्ञातव्याः, तेषामुपसंहारमाह–'से त्तं चम्मपक्खी'–ते एते–पूर्वोक्ताः, चर्मपक्षिणः प्रज्ञप्ताः, । अथ रोमपक्षिणः प्ररूपयितुमाह–'से किं तं लोमपक्खी ?' अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः; रोमपक्षिणः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'लोमपक्खी अणेगविहा पण्णत्ता'–रोमपक्षिणः अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा–'ढंका'–ढङ्काः. 'कंका'–कङ्काः, 'कुरला'–कुरलाः, 'वायचा'–वायसाः, 'चक्कागा'–चक्रवाकाः, 'हंसा' हंसाः, 'कलहंसा'–कलहंसाः, अव्यक्तमधुरभाषिणो हंसाः, 'रायहंसा'–राजहंसाः–लोहितचञ्चुपादमरालाः 'पायहंसा'–पादहंसाः, 'आडा'– आडाः 'सेडी'–सेडयः, 'बगा'–बकाः, 'बलागा'–बलाकाः, 'परिप्पवा' पारिप्लवाः, 'कोंचा'–क्रौञ्चाः, 'सारसा'–सारसाः, 'मेसरा'–मेसराः, 'मसूरा'–मसूराः, 'मयूरा'–मयूराः, 'सत्तहत्था'–सप्तहस्ताः, 'गहरा'–गहराः, 'पोंडरिया'–पोण्डरीकाः, 'कागा' काकाः, कामिंजुया' कमेञ्जुकाः, 'वंजुलगा' वञ्जुलकाः, तित्तिरा' तित्तिराः, 'वट्टगा' वर्तकाः, 'लावगा' लावकाः 'कवोया' कपोताः, 'कविंजला' कपिञ्जलाः, 'पारेवया' पारावताः, 'चिडगा' चिटकाः, 'चासा' चाषाः, 'कुक्कुडा' कुक्कुटाः, 'सुगा' शुकाः, 'वरहिणा' बर्हिणः, मयणसलागा' मदनशलाकाः, 'कोइला' कोकिलाः, 'सेहा'–सेहाः, 'वरिल्लगमाई'

उन्हें लोक से समझलेना चाहिए। इसी प्रकार के जो अन्य पक्षी हों उन्हें भी चर्मपक्षी ही समझना चाहिए। यह चर्मपक्षी की प्ररूपणा हुई।

रोमपक्षी कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् ने कहा–अनेक प्रकार के होते हैं, जैसे–ढंक, कंक, कुरल, वायस, चक्रवाल, हंस, कलहंस (मधुर बोलने वाले हंस), राजहंस (जिसकी चोंच और पंख लाल रंग के हों), पादहंस, आड, सेडि, बक, बलाका, पारिप्लव, क्रौंच, सारस, मेसर, मसूर, मयूर, सप्तहस्त, गहर, पोण्डरीक, काक, कामेञ्जुक, वंजुलक, तीतुर, बतक, लावक, कपोत, कपिञ्जल, परेवा, चिटक, चाष,

---

આ રીતના જે બીજા પક્ષીઓ હોય તેઓ પણ ચર્મપક્ષી જ સમજવા જોઇએ. આ ચર્મ પક્ષીઓની પ્રરૂપણા થઇ.

રોમ પક્ષી કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ–અનેક જાતના હોય છે. જેમકે–ઢંક, કંક, કુરલ, વાયસ, ચક્રવાક, હંસ (મધુર ભાષી હંસ) રાજહંસ, (જેના પગ અને ચાંચ લાલ રંગના હોય છે) પાદહંસ, આડ, સેડી. બગલો, બલાકા, પારિપ્લવ, ક્રૌંચ સારસ, મેસર, મસૂર, મયૂર, સપ્તહસ્ત, ગહર, પોંડરિક કાક, કામંજુક, વંજુલક, તીતુર (તેતર) બતક, લાવક, કપોત, કપિંજલ, પારેવા, ચિટક, ચાષ, કુકડો, પોપટ, બર્હિણ મદન, શલાકા, કોકિલ, સેહ, વરિલ્લક વિગેરે આ રોમ

वरिल्लकादयः, 'से त्तं लोमपक्खी' ते एते रोमपक्षिणः प्रज्ञप्ताः । अथ समुद्गकपक्षिणः प्ररूपयितुमाह–'से किं तं समुग्गपक्खी' 'से' अथ 'किं तं' के ते, कतिविधा इत्यर्थः, समुद्गकपक्षिणः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'समुग्गपक्खी एगागारा पण्णत्ता' समुद्गकपक्षिणः एकाकारा–एक जातीयाः प्रज्ञप्ताः, तेषामवान्तरजाति भेदाभावात्, अथ कथं न ते अवलोक्यन्ते, इत्याशङ्कायामाह–'ते णं नत्थि इहं' ते खलु समुद्गकपक्षिणः, इहलोके–मनुष्यक्षेत्रे न सन्ति, 'बाहिरेसु दीवसमुद्देसु भवंति' बाह्येषु द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं समुग्गपक्खी' ते एते पूर्वोक्ताः समुद्गकपक्षिणः प्रज्ञप्ताः । अथ विततपक्षिणः प्ररूपयितुमाह–'से किं तं विययपक्खी' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, विततपक्षिणः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'विययपक्खी एगागारा पण्णत्ता'–विततपक्षिणः–एकाकाराः –एकजातीयाः प्रज्ञप्ताः, तेषामवान्तरजाति भेदाभावात्, अथ कथं न तेऽत्र विलोक्यन्ते, इत्याशङ्कायामाह–'ते णं नत्थि इहं' ते खलु विततपक्षिणो न सन्ति इहलोके–मनुष्यक्षेत्रे ते न सन्तीत्यर्थः अपि तु 'बाहिरएसु दीवसमुद्देसु भवंति' बाह्येषु

मुर्गा, तोता, वर्हिण, मदनशलाका, कोकिल, सेह, वरिल्लक आदि यह रोमपक्षियों का कथन हुआ ।

समुद्गकपक्षी कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया–समुद्गक पक्षी एक ही प्रकार के होते हैं । उनमें कोई अवान्तर भेद नहीं है । वे दिखाई क्यों नहीं देते ? इसका उत्तर यह है कि वे मनुष्यक्षेत्र में अर्थात् अढाई द्वीप में नहीं होते, उससे बाहर के द्वीपों और समुद्रों में ही होते हैं । यह समुद्गक पक्षियों की प्ररूपणा हुई ।

अब विततपक्षियों की प्ररूपणा करते है । विततपक्षी कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–विततपक्षी भी एक ही प्रकार के होते हैं । उनमें भी जाति भेद नहीं है । वे यहां क्यों नहीं दिखाई

પક્ષીઓના કથનનુ વર્ણન થયુ.

સમુદ્ગપક્ષી કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–સમુદ્ગ પક્ષી એકજ જાતનું હોય છે તેમા કોઇ પેટા ભેદ નથી તેઓ દેખાતા કેમ નથી ?

તેનો ઉત્તર એ છે કે તેઓ મનુષ્ય ક્ષેત્રમા અર્થાત્ અઢાઇ દ્વીપમા નથી હોતાં. તેનાથી બહારના દ્વીપોમા અને સમુદ્રોમાંજ થાય છે, આ સમુદ્ પક્ષીઓની પ્રરૂપણા થઇ.

હવે વિતતપક્ષીઓની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે–વિતતપક્ષી કેટલા પ્રકારના છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા ભગવાન્ શ્રી મહાવીરસ્વામી કહે છે કે–વિતતપક્ષી એકજ પ્રકારના હોય છે, તેઓમા જાતિભેદ હોતો નથી. તેઓ

द्वीपसमुद्रेषु भवन्ति, ते विततपक्षिणइति शेषः, तदुपसंहरमाह–'से त्तं वियपक्खी' तेएते पूर्वोक्ता विततपक्षिणः प्रज्ञप्ताः, 'ते समासओ दुविहा' ते खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः समासतः–संक्षेपेण द्विविधाः–द्विप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा–'संमुच्छिमा य, गब्भवक्कंतिया य' संमूर्च्छिमाश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकाश्च, 'तत्थ णं जे ते संमुच्छिमा ते सव्वे णपुंसगा' तत्र खलु संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकेषु खेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु, ये ते संमूर्च्छिमा भवन्ति ते सर्वे नपुंसका एव ज्ञातव्याः, संमूर्च्छिमानां नपुंसकत्वावश्यंभावात्, 'संमूर्च्छिमा नपुंसकाः' इति वचनप्रामाण्यात्, 'तत्थ णं जे ते गब्भवक्कंतिया' तत्र खलु संमूर्च्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकखेचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु, ये ते गर्भव्युत्क्रान्तिका भवन्ति, 'ते णं तिविहा पण्णत्ता' ते खलु त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा, 'इत्थीपुरिसा, णपुंसगा' स्त्रियः, पुरुषाः, नपुंसकाश्चेति, 'एएसि णं' एतेषां खलु 'एवमाइयाणं' एवमादिकानाम्–पूर्वप्रदर्शितानाम्, 'खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' खेचर पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तकापर्याप्तकानाम्, बारस-

---

देते ? इस प्रश्न का उत्तर यह है कि उनका भी यहां मनुष्यक्षेत्र में सद्भाव नहीं है। वे अढाई द्वीप के बाहर जो द्वीप और समुद्र हैं, उनमें, ही होते हैं। यह विततपक्षियों की प्ररूपणा हुई।

ये खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव संक्षेप से दो प्रकार के कहे गए हैं, यथा–संमूर्छिम और गर्भज। इनमें जो संमूर्छिम हैं वे सब नपुंसक वेदी ही होते हैं और जो गर्भज हैं वे तीनों प्रकार के होते हैं –कोई स्त्रीवेदी, कोई पुरुषवेदी और कोई नपुंसकवेदी। इत्यादि इन पूर्वोक्त खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के पर्याप्तों और अपर्याप्तों के बारह कुलकोटि योनिप्रवह होते हैं, ऐसा भगवान् तीर्थंकर ने कहा है।

અહી દેખવામા કેમ આવતાં નથી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે–તેમનો પણ અહીં મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં સદ્ભાવ નથી તેઓ અઢાઈ દ્વીપની બહાર જે દ્વીપો અને સમુદ્રો છે, તેમાંજ હોય છે. આ રીતે આ વિતતપક્ષીની પ્રરૂપણા થઇ.

આ ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવ સક્ષેપકરી બે પ્રકારના કહ્યા છે જેમકે–સમૂર્ચ્છિમ અને ગર્ભજ, તેઓમાં જે સમુર્ચ્છિમ છે. તેઓ બધા નપુસક વેદવાળા જ હોય છે, અને જે ગર્ભજ છે તેઓ ત્રણે પ્રકારના વેદવાળા હોય છે, કોઇ સ્ત્રીવેદી, કોઈ પુરૂષવેદી, અને કોઇ નપુસક વેદી છે વિગેરે આ પૂર્વોક્ત ખેચર પચેન્દ્રિય તિર્યચોના પર્યાપ્તો અને અપર્યાપ્તોના બાર કુલ કોટિ યોનિ પ્રવહ થાય છે. એવું ભગવાન તીર્થંકરે કહ્યું છે.

जाइकुलकोडिजोणिप्पमुहसयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'–द्वादशयोनि प्रवहाणि शतसहस्राणि–द्वादशयोनिकुलकोटिका लक्षा भवन्तीत्याख्यातं भगवता तीर्थंकृता, अथ शिष्यवर्गानुग्रहाय द्वीन्द्रियप्रभृति खेचरान्तजीवानां जातिकुलकोटिशतसहस्रसंख्याज्ञापिकां संग्रहगाथामाह–

'सत्तट्ठ जाइकुलकोडिलक्ख नव अद्धतेरसाइं च ।
दसदस य होंति नवगा तह बारस चेव बोद्धव्वा' ॥१०७॥
सप्ताष्टौ जातिकुलकोटिलक्षाणि नव अर्द्धत्रयोदशानि च ।
दश दश च भवन्ति नवका स्तथा द्वादश चैव बोद्धव्याः ॥

एवञ्चात्र—द्वीन्द्रियाण्यारभ्य यथासंख्यं संख्यापदयोजना निम्नप्रकारेण कर्तव्या तथाहि–द्वीन्द्रियाणां सप्तजातिकुलकोटिलक्षाणि, त्रीन्द्रियाणामष्टौ, चतुरिन्द्रियाणां नव जलचरपञ्चेन्द्रियाणामर्द्धत्रयोदशानि, चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणां दश, उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणां दश, भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियाणां नव खेचरपञ्चेन्द्रियाणां दश जातिकुलकोटि लक्षाणि भवन्तीत्यवसेयम् , । अथ खचर-

---

अब शिष्यजनों के अनुग्रह के लिए द्वीन्द्रिय से लेकर खेचर तक के जीवों की योनियां एक साथ बतलाते हैं । उनकी संग्राहिका गाथा का अर्थ इस प्रकार है–'द्वीन्द्रिय जीवों की सात लाख जातिकुलकोटि, त्रीन्द्रियों की आठ लाख, चतुरिन्द्रियों की नौ लाख, जलचरपंचेन्द्रियों की साढे बारह लाख, चतुष्पदस्थलचरपंचेन्द्रियों की दस लाख, उरपरिसर्पस्थलचरपंचेन्द्रियों की दश लाख, भुजपरिसर्पस्थलचरपंचेन्द्रियों की नौ लाख, खेचर पंचेन्द्रियों की बारह लाख जाति कुलकोटि हैं। गाथा में केवल संख्यासूचक पदों का प्रयोग किया है, अतएव उन्हें द्वीन्द्रियादि के साथ अनुक्रम से सम्बद्ध कर लेना चाहिए ।

હવે શિષ્યજનોના અનુગ્રહ માટે દ્વીન્દ્રિયથી આરંભીને ખેચર સુધીના જીવોની યોનિયો એકી સાથે બતાવે છે.

તેની સંગ્રાહક ગાથાનો અર્થ આ રીતે છે

દ્વીન્દ્રિય જીવોની સાત લાખ, જાતિકુલ કોટિ, ત્રીન્દ્રિયોની આઠ લાખ, ચાર ઇન્દ્રિયોવાળાની નવ લાખ, જલચર પચેન્દ્રિયોની સાડા બાર લાખ, ચતુષ્પદ સ્થલચર પચેન્દ્રિયોની દશ લાખ, ઉર પરિસર્પ સ્થલચર પચેન્દ્રિયોની દશ લાખ, ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર પચેન્દ્રિયોની નવ લાખ ખેચર પચેન્દ્રિયોની બાર લાખ, જાતિ કુલ કોટિ છે.

ગાથામાં કેવળ સંખ્યા સૂચક પદોનો પ્રયોગ કર્યો છે. તેથી જ તેઓનો દ્વીન્દ્રિયાદિની સાથે અનુક્રમથી સમ્બન્ધ જોડી લેવો જોઇએ.

पञ्चेन्द्रियानुपसंहरन्नाह–'से त्तं खहयरपंचिंदियतिरिक्खजोणया' ते एते–पूर्वोक्ताः, खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः, 'से त्तं पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' ते एते पूर्वोक्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ३४॥

मूलम्–से किं तं मणुस्सा ? मणुस्सा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–संमुच्छिममणुस्सा य, गब्भवक्कंतियमणुस्सा य। से किं तं संमुच्छिममणुस्सा ? कहि णं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति ? गोयमा ! अंतोमणुस्सखित्ते पणयालीसाए जोयणसय सहस्सेसु, अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु, पन्नरससु कम्मभूमिसु, तीसाए अकम्मभूमिसु, छप्पन्नाए अंतरदीवएसु गब्भवक्कंतिय मणुस्साणं चेव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणएसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा पूएसु वा सोणिएसु वा सुक्केसु वा सुक्कपुग्गलपरिसाडेसु वा विगयजीवकलेवरेसु वा थीपुरिस संजोएसु वा णगरणिद्धमणेसु वा, सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति, अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए ओगाहणाए। असन्नी मिच्छद्दिट्ठी अन्नाणी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अंतोमुहुत्ताउया चेव कालं करेंति। से त्तं संमुच्छिममणुस्सा ॥सू० ३५॥

छाया—अथ के ते मनुष्याः ? मनुष्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–संमूच्छिममनुष्याश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च। अथ के ते संमूच्छिममनुष्याः ?

अब खेचरप्ररूपणा का उपसंहार करते हैं–यह खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों की प्ररूपणा हुई और इसके साथ ही पंचेन्द्रिय तिर्यंच जीवों की भी प्ररूपणा समाप्त हुई ॥३४॥

शब्दार्थ–(से किं तं मणुस्सा ?) मनुष्य कितने प्रकार के हैं ?

હવે ખેચર જીવોની પ્રરૂપણાનો ઉપસંહાર કરે છે–આ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની પ્રરૂપણા થઇ અને તેની સાથેજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવોની પ્રરૂપણા સમાપ્ત થઇ. ॥ સૂ. ૩૪ ॥

મનુષ્ય પ્રજ્ઞાપના

શબ્દાર્થ–(से किं तं मणुस्सा) મનુષ્યના કેટલા પ્રકારના છે ? (मणुस्सा) મનુષ્ય

कुत्र खलु संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति ? गौतम ! अन्तो मनुष्यक्षेत्रे पञ्चचत्वारिंशति योजन शतसहस्रेषु, अर्द्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशति अकर्मभूमिषु, षट्पञ्चाशति अन्तरद्वीपेषु, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामेव उच्चारेषु वा प्रस्रवणेषु वा खेलेषु वा शिङ्घाणकेषु वा वान्तेषु वा पित्तेषु वा पूयेषु वा शोणितेषु वा शुक्रेषु वा शुक्रपुद्गलपरिशाटेषु वा विगतजीवकलेवरेषु वा

(दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (संमुच्छिममणुस्सा य गब्भवक्कंतियमणुस्सा य) संमूर्छिम मनुष्य और गर्भज मनुष्य (से किं तं संमुच्छिममनुस्सा ?) संमूर्छिम मनुष्य कितने प्रकार के हैं ? (कहि णं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति ?) कहां भगवन् ! संमूर्छिम मनुष्य जन्मते हैं ? (गोयमा ! अंतो मणुस्सखित्ते) हे गौतम ! मनुष्य क्षेत्र के अन्दर (पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु) पैंतालीस लाख योजन परिमित (अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु) अढाई-द्वीप समुद्रों में (पन्नरससु) पन्द्रह (कम्मभूमिसु) कर्मभूमियों में (तीसाए) तीस (अकम्मभूमिसु) अकर्मभूमियों में (छप्पन्नाए) छप्पन (अंतरदीवेसु) अन्तर्द्वीपों में (गब्भवक्कंतिय मणुस्साणं चेव) गर्भज मनुष्यों के ही (उच्चारेसु वा) मल में (पासवणेसु वा) मूत्र में (खेलेसु वा) कफ में (सिंघाणेसु वा) रेंट में-नाक के मल में (वंतेसु वा) वमन में (पित्तेसु वा) पित्त में (पूएसु वा) मवाद में (सोणिएसु वा) रुधिर में (सुक्केसु वा) शुक्र में (सुक्कपुग्गलपरिसाडेसु वा) पहले सूखे फिर गीले हुए शुक्र में (विगयजीवकलेवरेसु वा) मृतकजीव-कलेवरों में

(दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (संमुच्छिममणुस्सा य गब्भवक्कंतियमणुस्सा य) સંમૂર્છિમ મનુષ્ય અને ગર્ભજ મનુષ્ય

(से किं त संमुच्छिममणुस्सा) સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના છે? (कहि णं भंते) ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति ?) હે ભગવાન્ સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય કયા જન્મતા હશે ? (गोयमा ! अंतोमणुस्सखित्ते) હે ગૌતમ મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર

(पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु) પિસ્તાલીસ લાખ યોજન પરિમિત (अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु) અઢાઇ દ્વીપ-સમુદ્રોમા (पन्नरससु) પંદર (कम्मभूमिसु) કર્મભૂમિયોમા (तीसाए) ત્રીસ (अकम्मभूमिसु) અકર્મભૂમિયોમાં (छप्पन्नाए) છપ્પન (अंतरदीवएसु) અન્તર દ્વીપોમા

(गब्भवक्कंतियमणुस्साणं चेव) ગર્ભજ મનુષ્યોનાજ (उच्चारेसु वा) મળમાં (पासवणेसु वा) મૂત્રમા (खेलेसु वा) કફમા (सिंघाणएसु वा) લીંટ નાકના મળમાં (वंतेसु वा) વમનમા (पित्तेसु वा) પિતમાં (पूएसु वा) મવાદમાં (सोणिएसु वा) લોહિમા (सुक्केसु वा) વીર્યમા (सुक्कपुग्गलपरिसाडेसु वा) પહેલા સુકા અને પછીથી

स्त्रीपुरुषसंयोगेषु वा नगरनिर्धमनेषु वा, सर्वेष्वेव अशुचिस्थानेषु, अत्र खलु संमूर्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति, अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रया अवगाहनया । असंज्ञिनः, मिथ्यादृष्टयः अज्ञानिनः सर्वाभिः पर्याप्तिभिरपर्याप्ताः अन्तर्मुहूर्त्तायुष्का एव कालं कुर्वन्ति, ते एते संमूर्छिममनुष्याः । ।सू०३५॥

टीका—अथ मनुष्यान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं मणुस्सा ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते कतिविधाः, मनुष्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'मणुस्सा दुविहा पण्णत्ता' मनुष्याः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा–'संमुच्छिममणुस्सा य' संमूर्च्छिममनुष्याश्च, 'गब्भवक्कंतियमणुस्साय' गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च, अथ

(थीपुरिससंजोएसु वा) स्त्री–पुरुष के संयोग से (नयरणिद्धमणेसु वा) नगर की गटरों में (सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु) सभी अशुचि स्थानों में (एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति) इन स्थानों में संमूर्छिम मनुष्य उत्पन्न होते हैं । (अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए) अंगुल के असंख्यातवें भाग मात्र (ओगाहणाए) अवगाहना से (असण्णीमिच्छदिट्ठी अण्णाणी) असंज्ञी, मिथ्यादृष्टि, और अज्ञानी होते हैं (सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा) सब पर्याप्तियों से अपर्याप्त (अंतोमुहुत्ताउया चेव) अन्तर्मुहूर्त्त की आयु वाले ही (कालं करेंति) मर जाते हैं (से त्तं संमुच्छिम मणुस्सा) यह संमूर्छिम मनुष्यों की प्ररूपणा हुई । ॥३५॥

टीकार्थ–अब मनुष्यों की प्ररूपणा प्रारंभ की जाती है । प्रश्न है कि मनुष्य कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् उत्तर देते हैं–मनुष्य दो प्रकार के कहे हैं–संमूर्छिममनुष्य और गर्भज मनुष्य ।

લીલા થયેલા શુક્રમાં (विगयजीवकलेवरेसु वा) मरेલા જીવોના કલેવરોમાં (थीपुरिससंजोएसु वा) સ્ત્રી પુરૂષના સંયોગમાં (नयरणिद्धमणेसु वा) નગરોની ગટરોમાં (सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु) બધી અપવિત્ર જગ્યાઓના સ્થાનોમાં સર્વત્ર

(एत्थ णं संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति) આ સ્થાનોમાં સંમૂર્છિમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. (अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए) આગળ અસંખ્યાત ભાગ માત્ર (ओगाहणाए) અવગાહનાથી (असण्णी मिच्छदिट्ठि अण्णाणी) અસંજ્ઞી, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને અજ્ઞાની હોય છે (सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा) બધી પર્યાપ્તિયોથી અપર્યાપ્ત (अंतोमुहुत्ताउया चेव) અન્તર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા જ (कालं करेंति) મરી જાય છે (से त्तं संमुच्छिममणुस्सा) આ સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની પ્રરૂપણા થઈ. ॥ સૂ. ૩૫ ॥

ટીકાર્થ–હવે મનુષ્યોની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ કરાય છે–

પ્રશ્ન એ છે કે કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–મનુષ્ય બે પ્રકારના કહ્યા છે. સંમૂર્છિમ

संमूर्च्छिममनुष्यान् प्ररूपयति–'से किं तं संमुच्छिममणुस्सा ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते–कतिविधाः संमूर्च्छिममनुष्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवन्तम्प्रति गौतमस्य प्रश्नोक्तिमनुवदति समादरणार्थम् भगवान् आर्यश्यामः–'कहि णं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा समुच्छंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति–गर्भोत्पातमन्तरैव उत्पद्यन्ते ? भगवानाह–'गोयमा ! अंतोमणुस्सखित्ते' हे गौतम ! अन्तोमनुष्यक्षेत्रे–मनुष्यक्षेत्रस्य मध्ये इत्यर्थः, 'पणयालीसाए' पञ्चचत्वारिंशति 'जोयणसयसहस्सेसु' योजनशतसहस्रेषु 'अड्डाइज्जेसु' अर्द्धतृतीयेषु 'दीवसमुद्देसु' द्वीपसमुद्रेषु 'पन्नरससु' पञ्चदशसु 'कम्मभूमिसु' कर्मभूमिषु 'तीसाए' त्रिंशति 'अकम्मभूमिसु' अकर्मभूमिषु 'छपन्नाए अंतर दीवएसु' षट्पञ्चाशति अन्तरद्वीपेषु 'गब्भवक्कंतियमणुस्साणं चेव' गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणामेव 'उच्चारेसु वा' उच्चारेषु वा, पुरीषेषु अत्र सर्वत्र वा शब्दो विकल्पार्थः, 'पासवणेसु' प्रस्रवणेषु वा, 'खेलेसु वा, खेलेषु वा सिंघाणएसु वा' शिङ्घाणकेषु–नासिकामलेषु 'वंतेसु वा' वान्तेषु–कृतोद्वमनेषु वा, 'पित्तेसु वा' पित्तेषु वा 'पूयेसु वा' पूतेषु वा–पक्वशोणितेषु वा 'सोणिएसु वा' शोणितेषु वा, 'सुक्केसु वा' शुक्रेषु वा, 'सुक्कपुग्गलपरिसाडेसु वा'–शुक्रपुद्गलपरिशाटेषु वा–पूर्वशुष्कपश्चादार्द्र–शुक्रेषु इत्यर्थः, 'विगयजीवकलेवरेसु

संमूर्छिम मनुष्य कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् के प्रति गौतम के प्रश्न का अनुवाद करते हुए भगवान् आर्यश्याम कहते हैं–हे भगवन् ! संमुर्च्छिम मनुष्य कहां उत्पन्न होते हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! इस मनुष्यक्षेत्र के अन्दर अर्थात् पैंतालीस लाख योजन विस्तार वाले अढाई द्वीप–समुद्रों में, पन्द्रह कर्मभूमियों में, तीस अकर्मभूमियों में तथा छप्पन अन्तरद्वीपों में, गर्भजमनुष्यों के ही मल में, मूत्र में, श्लेष्म में, नाक के मल (रेंट) में, वमन में, पित्त में, मवाद में, रुधिर में, शुक्र में, पहले सूख गए और फिर गीले हुए

અને ગર્ભજ મનુષ્ય.

સમૂર્છિમ મનુષ્યના કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

શ્રી ભગવાનના પ્રત્યે ગૌતમના કરેલા પ્રશ્નનો અનુવાદ કરતાં ભગવાન આર્યશ્યામ કહે છે– હે ભગવન્ ! સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય કયા ઉત્પન્ન થાય છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! આ મનુષ્ય ક્ષેત્રની અંદર અર્થાત્ ૪૫ પિસ્તળીસ લાખ યોજન વિસ્તાર વાળા અઢાઇ દ્વીપ–સમુદ્રમા, પદર કર્મભૂમિયોમાં, ત્રીસ અકર્મ ભૂમિયોમાં તથા છપ્પન અન્તર દ્વીપોમાં, ગર્ભજ મનુષ્યોનાજ મળમા મૂત્રમાં શ્લેષ્મમા નાકના મળમાં વમનમાં, પિત્તમાં પરૂમા, લોહીમાં શુક્રમા પહેલા સુકાઇને લીલા થયેલ શુક્રમા મરેલાના કલેવરોમા

वा' विगतजीवकलेवरेषु वा-विगताजीवा येभ्यस्ते विगतजीवास्ते च ते कलेवराश्चेति विगतजीवकलेवरास्तेषु-मृतकशरीरेषु इत्यर्थः, 'थीपुरिसंजोएसु वा' स्त्रीपुरुषसंयोगेषु वा-योनिषु 'णगरनिद्धमणेसु वा' नगरनिर्धमनेषु वा-नगरस्य 'गटर' इति प्रसिद्धेषु कचवरस्थापनस्थलेषु वा 'सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु' सर्वेषु चैव अशुचि स्थानेषु-अन्यान्यपि यानि कानिचित् मनुष्यसंसर्गवशादशुचि भूतानि स्थानानि तेषु सर्वेषु इत्यर्थः, 'एत्थ णं संमुच्छिमणुस्सा संमुच्छंति'-एषु खलु-उपदर्शितेषु अपवित्रस्थानेषु, संमूर्छिममनुष्याः संमूच्छन्ति, 'अंगुलस्स असंखेज्जइभागमेत्ताए'-अङ्गुलस्य असंख्येयभागमात्रया 'ओगाहणाए' अवगाहनया 'असन्नी' असंज्ञिनः 'मिच्छादिट्ठी'-मिथ्यादृष्टयः 'अन्नाणी' अज्ञानिनः सन्तः 'सव्वाहिं' पज्जत्तीहिं' सर्वाभिः पर्याप्तिभि- 'अपज्जत्तगा'-अपर्याप्तकाः 'अंतोमुहुत्ताउयाचेव' अन्तर्मुहूर्तायुष्काश्चैव-अन्तर्मुहूर्त्तम्-मुहूर्ताभ्यन्तरमेव, आयुर्येषां ते अन्तर्मुहूर्तायुष्काः 'कालं करेंति' कालं-मरणधर्मम् कुर्वन्ति-प्राप्नुवन्ति, प्रकृतमुपसंहरति-'सं त्तं संमुच्छिममणुस्सा' ते एते-पूर्वोक्ताः संमूर्छिममनुष्याः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ३५॥

मूलम्-से किं तं गब्भवक्कंतियमणुस्सा? गब्भवक्कंतियमणुस्सा तिविहा पण्णत्ता, तं जहा-कम्मभूमगा १, अकम्म-

शुक्र में, मृतक-कलेवरों में, स्त्री-पुरुषों के संयोग में (योनि में), नगर की गटरों में या कचरे के स्थानों में, और सब अशुचि स्थानों में अर्थात् इनके अतिरिक्त मनुष्यों के संसर्ग से अशुचि बने हुए अन्य सब स्थानों में संमूर्छिम मनुष्य उत्पन्न होते हैं। ये संमूर्छिम मनुष्य अंगुल के असंख्यातवें भाग की अवगाहना वाले होते हैं, असंज्ञी, मिथ्यादृष्टि और अज्ञानी होते हैं। सब पर्याप्तियों से अपर्याप्त होते हैं और अन्तर्मुहूर्त्त की आयु वाले होते हैं। अन्तर्मुहूर्त्त में ही काल को प्राप्त हो जाते हैं। यह संमूर्छिम मनुष्यों की प्ररूपणा पूर्ण हुई ॥३५॥

સ્રી, પુરૂષોના સંયોગમા, (યોનિમા) શહેરોની ગટરોમાં, મરેલા મડદામા કચરાના સ્થાનોમા અને બધા અપવિત્ર સ્થાનોમા અર્થાત્ આ સિવાયના માણસના સંસર્ગથી અપવિત્ર બનેલા બીજાં બધા સ્થાનોમા સંમૂચ્છિંમ મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

આ સમૂચ્છિંમ મનુષ્ય આગળના અસખ્યાત ભાગની અવગાહનાવાળા હોય છે, અસંજ્ઞી, મિથ્યાદૃષ્ટિ. અને અજ્ઞાની હોય છે. બધી પર્યાપ્તિઓથી અપર્યાપ્ત હોય છે અને અન્તર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા હોય છે. અન્તર્મુહૂર્તમાંજ કાલને પ્રાપ્ત થાય છે. આ સમૂચ્છિંમ મનુષ્યોની પ્રરૂપણા થઇ. ॥ સૂ. ૩૫ ॥

भूमगा२, अंतरदीवगा३। से किं तं अंतरदीवगा? अंतरदीवगा अट्ठावीसविहा पण्णत्ता, तं जहा–एगोरुया १, आहासिया २, वेसाणिया३, णंगोलिया४, हयकण्णा५, गयकण्णा६, गोकण्णा७, सक्कुलिकण्णा८, आयंसमुहा१०, अयोमुहा११, गोमुहा१२, आसमुहा१३, हत्थिमुहा१४, सीहमुहा१५, वग्घमुहा१६, आसकण्णा१७, हरिकण्णा१८, अकण्णा१९, कण्णपाउरणा२०, उक्कामुहा२३, विज्जुदंता२४, घणदंता२५, लट्ठदंता२६, गूढदंता२७, सुद्धदंता२८। से त्तं अंतरदीवगा।१। से किं तं अकम्मभूमगा? अकम्मभूमगा तीसविहा पण्णत्ता, तं जहा–पंचहिं हेमवएहिं५, पंचहिं हिरण्णवएहिं५, पंचहिं हरिवासेहिं५, पंचहिं रम्मगवासेहिं५, पंचहिं देवकुरुहिं५, पंचहिं उत्तरकुरुहिं५। ६×५=३०। से त्तं अकम्मभूमगा ॥सू० ३६॥

छाया—अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः? गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–कर्मभूमकाः १, अकर्मभूमकाः २, अन्तरद्वीपकाः ३। अथ के ते अन्तरद्वीपकाः? अन्तरद्वीपका अष्टाविंशतिविधाः, प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–

शब्दार्थ–(से किं तं गब्भवक्कंतियमणुस्सा?) गर्भज मनुष्य कितने प्रकार के होते हैं? (गब्भवक्कंतियमणुस्सा तिविहा पण्णत्ता) गर्भज मनुष्य तीन प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (कम्मभूमगा) कर्मभूमि में उत्पन्न (अकम्मभूमगा) अकर्मभूमि में उत्पन्न (अंतरदीवगा) अन्तर्द्वीपों में उत्पन्न ।

(से किं तं अंतरदीवगा?) अन्तर्द्वीप में उत्पन्न होने वाले कितने प्रकार के हैं? (अट्ठावीसविहा पण्णत्ता तं जहा) अट्ठाईस प्रकार के कहे

શબ્દાર્થ–(से किं गब्भवक्कंतियमणुस्सा) ગર્ભજ મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના થાય છે? (गब्भवक्कंतियमणुस्सा तिविहा पण्णत्ता) ગર્ભજ મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (कम्मभूमगा) કર્મભૂમિમા ઉત્પન્ન (अकम्मभूमगा) અકર્મ ભૂમિમા ઉત્પન્ન (अंतरदीवगा) અંતર દ્વીપોમા ઉત્પન્ન

(से किं तं अंतरदीवगा) અન્તર દ્વીપમા ઉત્પન્ન થનારા કેટલા પ્રકારના છે (अट्ठावीसविहा पण्णत्ता तं जहा) અઠ્યાવીસ પ્રકારના કહ્યા છે જેમકે (एगो-

एकोरुकाः १, आभासिकाः २, वैषाणिकाः ३, नाङ्गोलिकाः ४, हयकर्णाः ५, गजकर्णाः ६, गोकर्णाः ७, शष्कुलिकर्णाः ८, आदर्शमुखाः ९, मेण्ढमुखाः १०, अयोमुखाः ११ गोमुखाः १२ अश्वमुखाः १३ हस्तिमुखाः १४ सिंहमुखाः १५ व्याघ्रमुखाः १६ अश्वकर्णाः १७ हरिकर्णाः १८ अकर्णाः १९ कर्णप्रावरणाः २० उल्कामुखाः २१ मेघमुखाः २२ विद्युन्मुखाः २३ विद्युद्दन्ताः २४ गजदन्ताः २५ लष्टदन्ताः २६ गूढदन्ताः २७ शुद्धदन्ताः २८। ते एते अन्तरद्वीपकाः।

हैं, जैसे (एगोरुया) एकोरुक (आहासिया) आभासिक (वेसाणिया) वैषाणिक (णंगोलिया) लांगूलिक-नांगोलिक (हयकण्णा) हयकर्ण (गयकण्णा) गजकर्ण (गोकण्णा) गोकर्ण (सक्कुलिकण्णा) शष्कुलि-कर्ण (आयंसमुहा) आदर्शमुख (मेंढमुहा) मेण्ढमुख (अयोमुहा) अयो-मुख (गोमुहा) गोमुख (आसमुहा) अश्वमुख (हत्थिमुहा) हस्तिमुख (सीहमुहा) सिंहमुख (वग्घमुहा) व्याघ्रमुख (आसकण्णा) अश्वकर्ण (हरिकण्णा) हरिकर्ण (अकण्णा) अकर्ण (कण्णपाउरणा) कर्णप्रावरण (उक्कामुहा) उल्कामुख (मेहमुहा) मेघमुख (विज्जुमुहा) विद्युत्-मुख (विज्जुदंता) विद्युद्दन्त (घणदंता) घनदन्त (लट्ठदंता) लष्टदन्त (गूढदंता) गूढदन्त (सुद्धदंता) शुद्धदन्त (से त्तं अंतरदीवगा) यह अन्तर्द्वीपजों की की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं अकम्मभूमगा ?) अकर्मभूमिज मनुष्य कितने प्रकार के होते हैं ? (तीसविहा पण्णत्ता) तीस प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पंचहिं हेमवएहिं) पांच हैमवत क्षेत्रों में (पंचहिं हिरण्ण-

---

रूया) એકોરૂક (आहासिया) આભાસિક (वेसाणिया) વૈષાણિક (णांगोलिया) લાગૂલિક (हयण्कणा) હયકર્ણ (गयकण्णा) ગજકર્ણ (गोकण्णा) ગોકર્ણ (सक्कुलि कण्णा) શષ્કુલિકર્ણ (आयंसमुहा) આદર્શ મુખ (मेंढमुहा) મેઢમુખ (अयोमुहा) અયોમુખ (गोमुहा) ગોમુખ (आसमुहा) અશ્વમુખ (हत्थिमुहा) હાથીમુખ (सीह मुहा) સિંહમુખ (वग्घमुहा) વાઘમુખ (आसकण्णा) અશ્વકર્ણ (हरिकण्णा) હરિકર્ણ (अकण्णा) અકર્ણ (कण्ण पाउरणा) કર્ણ પ્રાવરણ (उक्कामुहा) ઉલ્કામુખ (मेहमुहा) મેઘમુખ (विज्जुमुहा) વિદ્યુત-મુખ (विज्जुदंता) વિદ્યુદ્દન્ત (घणदंता) ઘનદન્ત (लट्ठदंता) લષ્ટદન્ત (गूढदंता) ગૂઢદન્ત (सुद्धदन्ता) શુદ્ધદન્ત (से त अंतरदीवगा) આ અંતર દ્વીપજ જીવોની પ્રરૂપણા થઈ.

(से किं तं अकम्मभूमगा ?) અકર્મ ભૂમિજ મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે ? (अकम्मभूमगा) અકર્મ ભૂમિજ (तीसविहा पण्णत्ता) તીસ પ્રકારના કહ્યા

अथ के ते अकर्मभूमकाः ? अकर्मभूमिकास्त्रिंशद्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पञ्चभिर्हैमवतैः ५ पञ्चभिर्हैरण्यवतैः ५ पञ्चभिर्हरिवर्षैः ५ पञ्चभीरम्यकवर्षैः ५ पञ्चभिर्देवकुरुभिः ५ पञ्चभिरुत्तरकुरुभिः ५। ६×५-३०। ते एते अकर्मभूमकाः ॥सू०३६॥

टीका—अथ गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं गब्भवक्कंतियमणुस्सा ?' 'से' अथ 'किं तं' के ते, कतिविधा इत्यर्थः, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्या! प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'गब्भवक्कंतियमणुस्सा तिविहा पण्णत्ता'-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः, त्रिविधा प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'कम्मभूमगा' कर्मभूमकाः १ 'अकम्मभूमगा'-अकर्मभूमकाः २ 'अंतरदीवगा' अन्तरद्वीपकाश्च ३।

तत्र कर्म भूमकपदव्युत्पत्तिमाह-कृषिवाणिज्यप्रभृति, मुक्तिमार्गानुष्ठानं वा कर्म तत्प्रधाना भूमिर्येषां ते कर्मभूमाः, आर्षत्वात्समासान्तोऽच्प्रत्ययः, कर्मभूमा एव कर्मभूमकाः, अथाकर्मभूमकपदव्युत्पत्तिमाह-अकर्मा-पूर्वोक्तकर्मरहिता भूमि-

---

वएहिं) पांच हैरण्यवत क्षेत्रों में (पंचहिं हरिवासेहिं) पांच हरिवर्ष क्षेत्रों में (पंचहिं रम्मकवासेहिं) पांच रम्यकवर्ष क्षेत्रों में (पंचहिं देवकुरुहिं) पांच देवकुरु क्षेत्रों में (पंचहिं उत्तरकुरुहिं) पांच उत्तरकुरु क्षेत्रों में (से त्तं अकम्मभूमगा) यह अकर्मभूमिज मनुष्यों की प्ररूपणा हुई ॥३६॥

टीकार्थ-अब गर्भज मनुष्यों की प्ररूपणा प्रारंभ करते हैं। गर्भज मनुष्य कितने प्रकार के कहे गए हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं गर्भज मनुष्य तीन प्रकार के होते हैं। वे ये हैं-(१) कर्मभूमक (२) अकर्मभूमक और (३) अन्तर्द्वीपज।

यहां कृषि, वाणिज्य आदि जीवननिर्वाह के कार्यों को तथा मोक्ष मार्ग की आराधना को 'कर्म' कहा गया हैं। जो कर्मप्रधान भूमि में रहते हैं या उत्पन्न होते हैं, वे मनुष्य 'कर्मभूमि कहलाते हैं। आर्ष

છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पंचहिं हेमवएहिं) પાચ હૈમવત ક્ષેત્રોમા (पंचहिं हेरण्णवएहिं) પાચ હૈરણ્યવત ક્ષેત્રોમાં (पंचहिं हरिवासेहिं) પાંચ હરિવર્ષ ક્ષેત્રમા (पंचहिं रम्मकवासेहिं) પાચ રમ્યક ક્ષેત્રમા (पंचहिं देवकुरुहिं) પાંચ દેવ કુરૂ ક્ષેત્રમા (पंचहिं उत्तरकुरुहिं) પાચ ઉત્તર કુરૂક્ષેત્રમા (से त्तं अकम्मभूमगा) આ કર્મભૂમિજ મનુષ્યોની પ્રરૂપણા થઇ. ॥ સૂ. ૩૬ ॥

ટીકાર્થ-હવે ગર્ભજ મનુષ્યોની પ્રરૂપણા પ્રારંભ કરે છે-ગર્ભજ મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના કહેલા છે.

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-ગર્ભજ મનુષ્ય ત્રણ પ્રકારના હોય છે તે આ રીતે છે (૧) કર્મભૂમક (૨) અકર્મભૂમક (૩) અન્તર્દ્વીપક. અહીં ખેતી, વાણિજ્ય, વિગેરે જીવન નિર્વાહના કાર્યોને અને મોક્ષ માર્ગની આરાધનાને

येषां ते अकर्मभूमाः, त एव अकर्मभूमकाः, अथान्तरद्वीपगमनुष्योत्पत्तिमाह–अन्तरे लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपाः–अन्तरद्वीपाः, अन्तरशब्दस्य मध्यवाचित्वात् तद्गता मनुष्याः–अन्तरद्वीपकाः, अथ सन्निहितत्वात्–'अस्ति पश्चानुपूर्वी' इतिन्यायाद् वा प्रथमतोऽन्तरद्वीपगान् प्ररूपयति–'से किं तं अंतरदीवगा' 'से' अथ 'किं तं' के ते –कतिविधाः, अन्तरद्वीपगा मनुष्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'अंतरदीवगा अट्ठावीसविहा पण्णत्ता' अन्तरद्वीपगा मनुष्याः, अष्टाविंशतिविधाः-अष्टाविंशतिप्रकारकाः मनुष्याः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा 'एगोरुया' एकोरुकाः, १ 'आहासिया'–अभासिकाः२, 'वेसाणिया' वैषाणिकाः३, 'णंगोली' नाङ्गोलिकाः४, 'हयकन्ना' –हयकर्णाः ५, 'गयकण्णा'–गजकर्णाः ६, 'गोकन्ना'–गोकर्णाः ७, 'सक्कुलिकन्ना' शष्कुलिकर्णाः ८, 'अयंसमुहा'–आदर्शमुखाः ९, 'मेंढमुहा' मेण्ढ-

---

प्रयोग होने से यहां 'अच्' प्रत्यय हो गया है। कर्मभूम ही कर्मभूमक कहलाते हैं। जिन मनुष्यों की भूमि पूर्वोक्त कर्मों से रहित हो वे अकर्मभूमक कहे गए हैं। लवण समुद्र के अन्तर (अन्दर) जो द्वीप हैं, वे अन्तर द्वीप कहलाते हैं। यहां अन्तर शब्द मध्य का वाचक है। उन अन्तर द्वीपों में रहने वाले मनुष्य अन्तरद्वीपक कहलाते हैं।

सन्निहित होने के कारण अथवा पश्चानुपूर्वी भी एक आनुपूर्वी है, सर्वप्रथम अन्त में परिगणित अन्तरद्वीपग मनुष्यों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न किया गया कि अन्तरद्वीपग मनुष्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् उत्तर देते हैं–अन्तरद्वीपग मनुष्य अट्ठाइस प्रकार के हैं। वे इस प्रकार हैं–१ एकोरुक २ आभासिक ३ वैषाणिक ४ नांगोलिक

કર્મ કહેલુ છે. જે કર્મભૂમિ (પ્રધાન) મા રહે છે અથવા તો જન્મે છે તે મનુષ્યો 'કર્મભૂમ' કહેવાય છે. આર્ષ પ્રયોગ હોવાથી આહિં 'अच्' પ્રત્યય થયેલો છે, કર્મભૂમિજ કર્મભૂમક કહેવાય છે' જે માણુસોની ભૂમિ પૂર્વોક્ત કર્મોથી રહિત હોય તે અકર્મ ભૂમક કહેવાય છે. લવણુસમુદ્રના મધ્યે (અંદર) જે દ્વીપ છે. તેઓ અંતર દ્વીપ કહેવાય છે. આ જગ્યાએ અંતર શબ્દ મધ્યનો વાચક છે. આ અંતર દ્વીપોમાં રહેનારા મનુષ્ય અંતર દ્વીપક કહેવાય છે.

સન્નિહિત હોવાને કારણે અથવા પશ્ચાનુપૂર્વી પણ એક આનુપૂર્વી છે સર્વ, પ્રથમ અન્તમા પરિગણિત અન્તર દ્વીપગ મનુષ્યની પ્રરૂપણા કરતા કહે છે

પ્રશ્ન કરાયોકે અન્તર્દ્વીપગ મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના કહેલાં છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–અન્તર્દ્વીપગ મનુષ્ય અઠયાવીસ પ્રકારના છે. તેઓ આ પ્રકારે છે

(૧) એકોરૂક (૨) આભાષિક (૩) વૈષાણિક (૪) નાંગોલિક લાંગૂલિક (૫)

मुखाः१०, 'अओमुहा' अयोमुखाः११, 'गोमुहा'–गोमुखाः१२, 'आसमुहा'–अश्वमुखाः१३, 'हत्थिमुहा–हस्तिमुखाः१४, 'सीहमुहा'–सिंहमुखाः१५, 'वग्घमुहा'–व्याघ्रमुखाः१६, 'आसकण्णा'–अश्वकर्णाः १७, 'हरिकन्ना' हरिकर्णाः१८, 'अकण्णा'–अकर्णाः१९, कण्णपाउरणा'–कर्णप्रावरणाः २०, 'उक्कामुहा' उल्कामुखाः १२, 'मेहमुहा' मेघमुखाः–२२, 'विज्जुमुहा'–विद्युन्मुखाः २३, 'विज्जुदंता'–विद्युद्दन्ताः २४, 'घणदंता'–घनदन्ताः २५, 'लट्ठदंता'–लष्टदन्ताः २६, 'गूढदंता' –गूढदन्ताः, 'सुद्धदंता'–शुद्धदन्ताश्च २८, 'से त्तं अंतरदीवगा'–ते एते–पूर्वोक्ताः, अष्टाविंशतिप्रकारकाः अन्तरद्वीपगा मनुष्याः प्रज्ञप्ताः, तथापि अत्यन्तमदृशतया व्यक्तिभेदमनपेक्ष्य अन्तरद्वीपा अष्टाविंशतिविधा एव विवक्षिताः, इति तज्जाता मनुष्या अपि अष्टाविंशतिविधाः प्रतिपादिताः, ते च सप्तचतुष्काः सन्ति अष्टाविंशतिसंख्यकत्वात् एते च प्रत्येकं हिमवति शिखरिणि च, वर्त्तन्ते, तत्र हिम-

(लांगूलिक) ५ हयकर्ण ६ गजकर्ण ७ गोकर्ण ८ शष्कुलिकर्ण ९ आदर्शमुख १० मेंढमुख ११ अयोमुख १२ गोमुख १३ अश्वमुख १४ हस्तिमुख १५ सिंहमुख १६ व्याघ्रमुख १७ अश्वकर्ण १८ हरिकर्ण १९ अकर्ण २० कर्णप्रावरण २१ उल्कामुख २२ मेघमुख २३ विद्युन्मुख २४ विद्युद्दन्त २५ घनदन्त २६ लष्टदन्त २७ गूढदन्त और २८ शुद्धदन्त। ये अट्ठाईस प्रकार के अन्तरद्वीपग मनुष्य कहे हैं।

जैसा कि कहा गया है, अन्तरद्वीप हिमवान और शिखरि नामक पर्वतों की लवण समुद्र में निकली दाढाओं पर हैं, किन्तु हिमवान् पर्वत के अन्तरद्वीपों का वर्णन किया जाता है।

जम्बूद्वीप में भरत और हैमवत क्षेत्रों की सीमा का विभाजन करने वाला हिमवान् नामक पर्वत है। वह भूमि के अन्दर पच्चीस

હયકર્ણ (૬) ગજકર્ણ (૭) ગોકર્ણ (૮) શષ્કુલીકર્ણ (૯) આદર્શમુખ (અજમુખ) (૧૦) ઘેટામુખ (૧૧) અયોમુખ (૧૨) ગોમુખ (૧૩) અશ્વમુખ (૧૪) હસ્તીમુખ (૧૫) સિંહમુખ (૧૬) વ્યાઘ્રમુખ (૧૭) અશ્વકર્ણ (૧૮) હરિકર્ણ (૧૯) અકર્ણ (૨૦) કર્ણપ્રાવરણ (૨૧) ઉલ્કામુખ (૨૨) મેઘમુખ (૨૩) વિદ્યુત્ મુખ (૨૪) વિદ્યુત્ દન્ત (૨૫) ઘનદન્ત (૨૫) લષ્ઠદન્ત (૨૭) ગૂઢદન્ત અને (૨૮) શુદ્ધદન્ત આ અઠ્યાવીસ પ્રકારના અન્તર દ્વીપગ મનુષ્ય છે.

જેમકે કહેલુ છે કે–અન્તર્દ્વીપ હિમવાન્ અને શિખરી નામના પર્વતોની લવણુ સમુદ્રમા નીકળલી દાઢો ઉપર છે. પરન્તુ હિમાલય પર્વતના અન્તર દ્વીપોનુ વર્ણન કરાય છે.

જંબૂદ્વીપમા ભરત અને હૈમવત ક્ષેત્રોની સીમાનું વિભાજન કરવાવાળો હિમાલય નામે પર્વત છે. તે જમીનની અન્દર પચીસ યોજન ઊંડો છે અને

वद्वतानां वर्णनं क्रियते इह जम्बूद्वीपे भरतस्य हैमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमाकारी-भूमिनिमग्न पञ्चविंशतियोजनो योजनशतोच्छ्रयपरिमाणो भरतक्षेत्रापेक्षया द्विगुण-विष्कम्भो हेममयचीनपट्टवर्णो विविधवर्णविशिष्टकान्तिमणि समुदायपरिवेष्टितो-भयपार्श्वः, सर्वत्र तुल्यविस्तारः, गगनमण्डल चुम्बिरत्नमयैकादशकूटोपशोभितो वज्रमयतलनानामणि सुवर्णभूषिततटप्रान्तदशयोजनावगाढ पूर्वपश्चिमयोजनसहस्रा-यामदक्षिणोत्तर पञ्चयोजनविस्तारः पद्महृदशोभितशृङ्गमध्यभागः, परितः कल्पपाद-पश्रेणिरमणीयः, पूर्वापरपर्यन्ताभ्यां लवणोदार्णवजलसंस्पर्शी हिमवान् नाम पर्वतो विलसति, तस्य लवणोदार्णव जलसंस्पर्शादारभ्य पूर्वस्यां पश्चिमायाञ्च दिशि प्रत्येकं

योजन गहरा है और सौ योजन ऊंचा है। भरतक्षेत्र की अपेक्षा उसका दुगना विस्तार है। हेममय चीनपट्ट का उसका वर्ण है। उस दोनों का पार्श्वभाग विविध वर्णो का कान्तिमान् मणियों के समूह से मंडित हैं। उसका विस्तार ऊपर-नीचे सर्वत्र समान है। आकाश-मण्डलको स्पर्श करने वाले ग्यारह रत्नमय कूटों से सुशोभित है। वज्र-मय तल वाला, नाना प्रकार की मणियों एवं सुवर्ण से विभूषित तट प्रान्त वाला, एवं दश योजन का अवगाह वाला है। पूर्व और पश्चिम में हजार योजन लम्बा और दक्षिण-उत्तर में पांच योजन विस्तार वाला है। उसके मध्यभाग में पद्म नामक हृद है। चारों ओर कल्प-वृक्षों की कतार से अतिशय कमनीय है। अपने पूर्व और पश्चिम छोरों से लवण समुद्र के जल को स्पर्श करता है। लवणसमुद्र के जल का जहां स्पर्श होता है, वहां से आरंभ करके पूर्व और पश्चिम दिशा में

સો યોજન ઊંચો છે ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેનો બેગણો વિસ્તાર છે. સુવર્ણ યુક્ત ચીન પટ્ટ સરખો તેનો રંગ છે. તેના બન્ને પડખાઓ જાત જાતના રંગવાળા કાન્તિમાન મણિયોના સમૂહથી મંડિત છે.

તેનો વિસ્તાર ઉપર નીચે સર્વત્ર સમાન છે. ગગન ચૂમ્બી અગીયાર રત્નમય કૂટો (શિખર) થી સુશોભિત છે. વજ્રમયતલવાળા, નાના પ્રકારની મણિયો અને સુવર્ણથી વિભૂષિત તટપ્રાન્તવાળો અને દશ યોજનના અવગાહ વાળો છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમમા હજાર યોજન લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણમા પાંચ યોજનના વિસ્તારવાળો છે. એના મધ્યભાગમાં પદ્મ નામનુ હ્રદ છે. ચારે બાજુ કલ્પવૃક્ષોની પંક્તિઓથી અતિશય કમનીય છે. પોતાના પૂર્વ અને પશ્ચિમ છેડાઓથી લવણ સમુદ્રના જળને સ્પર્શ કરે છે. લવણ સમુદ્રનાં જળનો જ્યાં સ્પર્શ થાય છે, ત્યાંથી શરૂઆત કરીને પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામા બે પ્રદેશ છે.

द्वौ प्रदेशौ वर्तेते, तत्रैशान्यां विदिशि वर्तमाने प्रदेशे हिमवतः पर्यन्तादारभ्य त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य अत्रान्तरे योजनशतत्रयायामविष्कम्भः किञ्चिन्न्यूनैकोनपञ्चाशदधिकनवयोजनशतपरिधिः एकोरुकनामा द्वीपो वर्तते, अयञ्च पञ्चधनुःशतप्रमाणविष्कम्भया द्विगव्यूतोच्छ्रितया पद्मवरवेदिकया सर्वतः परिमण्डितो वर्तते, तस्यैव हिमवतः पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्वस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयप्रदेशस्य उपरि एकोरुकद्वीपप्रमाणो आभासिकनामा द्वीपो विलसति,

एवं तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपश्चिमायां नैर्ऋत कोणे त्रीणि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य प्रदेशस्योपरि एकोरुकद्वीप-प्रमाणो वैषाणिकनामा द्वीपो वर्तते, एवं तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्ता-

दो प्रदेश हैं। उनमें से ईशान कोण में विद्यमान प्रदेश में, हिमवान् पर्वत से आरंभ करके लवणसमुद्र तीन सौ योजन की दूरी पर तीन सौ योजन लम्बा-चौडा कुछ कम नौ सौ उनपचास की परिधि वाला एकोरुक नामक द्वीप है। यह द्वीप पांच सौ धनुष विस्तार वाली और दो गव्यूति ऊंची पद्मवरवेदिका से सभी ओर मंडित है।

इसी हिमवान् पर्वत के पर्यन्त भाग से दक्षिण-पूर्व कोण में, तीन सौ योजन की दूरी पर लवणसमुद्र के अन्दर दूसरे प्रदेश के ऊपर एकोरुक द्वीप के बराबर ही आभासिक नामक द्वीप विद्यमान है।

हिमवान् पर्वत के पश्चिम की ओर, उसके अन्तिम छोर से लेकर दक्षिण-पश्चिम दिशा में अर्थात् नैऋत्य कोण में, लवण समुद्र में तीन सौ योजन की दूरी पर एकोरुक द्वीप के बराबर ही वैषाणिक नामक

તેઓમાથી ઇશાન કોણુમા રહેલા હિમવાન પર્વતથી આરંભ કરીને લવણુ સમુદ્રમા ત્રણુસો યોજન દૂર ત્રણુ સો યોજન લાબો પહોળો અને થોડા ઓછા નવસો, ઓગણુ પચાસ યોજનની પરિધિ વાળો એકોરૂક નામનો દ્વીપ પાંચસો ધનુષના વિસ્તારવાળી અને બે ગવ્યૂતિ ઊંચી પદ્મવર વેદિકાથી બધી તરફ સુશોભિત છે.

આ હિમવાન પર્વતના પર્યન્ત ભાગથી દક્ષિણુ પૂર્વ ખૂણે ત્રણુસો યોજન દૂર લવણુ સમુદ્રની અંદર બીજા પ્રદેશની ઉપર એકોરૂક દ્વીપની બરો બર જ આભાસિક નામનો દ્વીપ આવેલો છે.

હિમાલયની પશ્ચિમ તરફ તેના અન્તિમ છેડેથી લઇને દક્ષિણુ પશ્ચિમ દિશામાં અર્થાત્ નૈરૂત્ય ખૂણામા લવણુ સમુદ્રમાં ત્રણુસો યોજન છેટે એકોરૂક, દ્વીપની બરાબર જ વૈષાણિક નામે દ્વીપ છે. હિમવત પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં

दारभ्य पश्चिमोत्तरस्यां दिशि वायव्यकोणे त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमध्ये तत्प्रदेशमुल्लंघ्यान्तरान्तरे एकोरुकद्वीपप्रमाणो नाङ्गोलिकनामा द्वीपो वर्तते, तथैव एते चत्वारो द्वीपाः हिमवतश्चतसृष्वपि विदिक्षु तुल्यप्रमाणा विलसन्ति, तदनन्तरम् एषामेकोरुकादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि योजनशतानि समुल्लङ्घ्य चतुर्योजनशतायामविष्कम्भाः किञ्चिन्न्यूनपञ्चषष्टि सहित द्वादशयोजनशतपरिक्षेपाः यथोक्तपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसराः जम्बूद्वीपवेदिकातश्चतुर्योजनशतप्रमाणान्तरा हयकर्ण–गजकर्ण–गोकर्ण–शष्कुलीकर्ण नामानश्चत्वारो द्वीपाः सन्ति, तत्र एको-

---

द्वीप है। हिमवान् पर्वत की पश्चिम दिशा में ही, उसके पर्यन्त भाग से लेकर पश्चिमोत्तर दिशा में अर्थात् वायव्य कोण में, लवण समुद्र में तीन सौ योजन की दूरी पर एकोरुक द्वीप के बराबर नांगोलिक नामक द्वीप है। इस प्रकार ये चारों द्वीप हिमवान् पर्वत से चारों विदिशा ओं में हैं और तुल्य परिमाण वाले हैं।

तदनन्तर इन एकोरुक आदि चारों द्वीपों के आगे यथाक्रम से पूर्वोत्तर आदि प्रत्येक दिशाओं में चार–चार सौ योजन आगे चल कर, चार-चार सौ योजन लम्बे–चौडे, कुछ कम बारह सौ छप्पन योजन की परिधि वाले, पूर्वोक्त पद्मवरवेदिका एवं वनखण्ड से मंडित, जम्बूद्वीप की वेदिका से चार सौ योजन प्रमाण अन्तर वाले हयकर्ण, गजकर्ण, गोकर्ण, और शष्कुलीकर्ण नामक चार द्वीप है। एकोरुक द्वीप के आगे हयकर्ण द्वीप है, आभासिक के आगे गजकर्ण है, वैषाणिक के आगे गोकर्ण नामक द्वीप है और नांगोलिक के आगे शष्कुलीकर्ण नामक द्वीप है।

જ તેના છેડેથી આરભીને પશ્ચિમોત્તર દિશામા અર્થાત્ વાયવ્ય ખૂણામા લવણ સમુદ્રમા ત્રણસો યોજન દૂર એકોરૂક દ્વીપની બરાબર નાગોલિક નામે દ્વીપ છે. આ રીતે આ ચારે દ્વીપો હિમવાન પર્વતની ચારે વિદિશાઓમા છે અને સરખા પરિણામ વાળા છે.

ત્યાર પછી આ એકોરૂક આદિ ચારે દ્વીપોની આગળ યથાક્રમે ઇશાન વિગેરે પ્રત્યેક ખૂણે ચારસો યોજન આગળ જતા ચારસો યોજન લાબા પહોળા કાઇક ઓછા બારસો છપ્પન યોજનની પરિધિવાળા પૂર્વોક્ત પદ્મવર વેદિકા તથા વનખડોથી મડિત, જબૂદ્વીપની વેદિકાથી ચારસો યોજન પ્રમાણ અન્તરવાળા હયકર્ણ ગજકર્ણ ગોકર્ણ, અને શષ્કુલી કર્ણ નામના ચાર દ્વીપો છે. એકોરૂક દ્વીપની આગળ એક કર્ણદ્વીપ છે, આભાસિકની આગળ ગજકર્ણ છે, વૈષાણિકની આગળ ગોકર્ણ છે. અને નાગોલિકની આગળ શષ્કુલી કર્ણ નામે દ્વીપ છે

र्कस्य परतो हयकर्णः, आभासिकस्य परतो गजकर्णः, वैषाणिकस्य परतो गोकर्णः, नाङ्गोलिकस्य परतः शष्कुलीकर्णो वर्तते, तदनन्तरम् एतेषामपि हयकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतः पुनरपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं पञ्च पञ्चयोजन शतानि व्यतिक्रम्य पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भाः, एकाशीत्यधिक पञ्चदशयोजन-शतपरिक्षेपाः, पूर्वोक्तप्रमाण पद्मवरवेदिका वनखण्डपरिमण्डित बाह्यप्रदेशाः जम्बू वेदिकातः पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुख १, मेण्ढमुख २ अयोमुख ३, गोमुख ४ नामानश्चत्वारो द्वीपाः सन्ति, तत्र हयकर्णस्य परत आदर्शमुखः, गज-कर्णस्य परतो मेण्ढमुखः, गोकर्णस्य परतोऽयोमुखः, शष्कुलीकर्णस्य परतो गोमुखो वर्तते, एतेषामपि आदर्शमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं षट् षड्योजनशतानि समुल्लङ्घ्य षड्योजनशताया-

इन हयकर्ण आदि चार द्वीपों के आगे, पांच-पांच सौ योजन की दूरी पर चार द्वीप और हैं। ये द्वीप पांच-पांच सौ योजन लम्बे-चौडे हैं। उसी प्रकार चारों विदिशाओं में भी हैं। इनकी परिधि पन्द्रह सौ इक्यासी योजन की है। इनके बाह्य प्रदेश भी पूर्वोक्त पद्मवरवेदिका एवं वन-खण्ड से मण्डित हैं। जम्बूद्वीप की वेदिका से पांच सौ योजन प्रमाण अन्तर वाले हैं। इनके नाम हैं-आदर्शमुख, मेण्ढमुख, अयोमुख और गोमुख। इनमें से हयकर्ण से आगे आदर्शमुख नामक द्वीप, गजकर्ण से आगे मेण्ढमुख, गोकर्ण से आगे अयोमुख और शष्कुलीकर्ण से आगे गोमुख द्वीप है।

इन आदर्शमुख आदि चारों द्वीपों के आगे, छह सौ योजन की दूरी पर चारों विदिशाओं में, छह-छह सौ योजन की लम्बाई-चौडाई

આ હયકર્ણ આદિ ચારે દ્વીપોની આગળ પાચ પાચસો યોજન છેટે ચાર દ્વીપ છે. આ દ્વીપો પાચસો પાચસો યોજન લાબા પહોળા છે આવીજ રીતે ચાર વિદિશાઓમા પણ છે.

તેઓની પરિધિ પદર સો એકાસી યોજનની છે. તેઓના બાહ્ય પ્રદેશો પણ પૂર્વોક્ત પદ્મવર વેદિકા તેમજ વનખડોથી સુશોભિત જમ્બૂ દ્વીપની વેદિકા થી પાચસો યોજન પ્રમાણના અતરવાળા છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે. આદર્શમુખ, મેઢમુખ, અયોમુખ અને ગોમુખ, તેમાથી હયકર્ણથી આગળ આદર્શ-મુખ નામનો દ્વીપ ગજકર્ણની આગળ મેઢમુખ, ગોકર્ણની આગળ અયોમુખ અને શષ્કુલી કર્ણની આગળ ગોમુખ દ્વીપ છે. આ આદર્શ મુખ વિગેરે ચાર દ્વીપોની આગળ છસો યોજનના અતર પર ચારે વિદિશાઓમા છસો-છસો યોજનની લંબાઇ પહોળાઇ વાળા તથા ૧૮૫૭ અઢાર સો સત્તાવન યોજનની

मविष्कम्भाः, सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतपरिक्षेपाः यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखण्डमण्डितपरिसराः जम्बूद्वीपवेदिकातः षड्योजनशतप्रमाणान्तरा अश्वमुख–हस्ति मुख–सिंहमुख–व्याघ्रमुखनामानश्चत्वारो द्वीपाः सन्ति ।

एतेषामपि अश्वमुखादीनां चतुर्णा द्वीपानां परतो यथाक्रमं क्रममनतिक्रम्य इत्यर्थः पूर्वोत्तरा दिविदिक्षु प्रत्येकं सप्तसप्त योजनशतानि अतिक्रम्य सप्तयोजनशतायामविष्कम्भास्त्रयोदशाधिक द्वाविंशति योजनशतपरिधयः पूर्वोक्तप्रमाणपद्म वरवेदिकावनखण्डसमवगूढा जम्बूद्वीपवेदिकातः सप्त योजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्ण–हरिकर्ण–अकर्ण–कर्णप्रावरण नामान श्चत्वारो रमणीयाः द्वीपाः सन्ति, तदनन्तरम् एतेषामश्वकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादि

वाले तथा अठारह सौ सत्तानवे योजन की परिधि वाले, यथोक्त प्रमाण वाली पद्मवरवेदिका एवं वनखण्ड से मण्डित, जम्बूद्वीप की वेदिका से छह सौ योजन के अन्तर वाले चार द्वीप हैं। उनके नाम हैं–अश्वमुख, हस्तिमुख, सिंहमुख और व्याघ्रमुख ।

इन अश्वमुख आदि द्वीपों के आगे, क्रमानुसार पूर्वोक्त आदि विदिशाओं में, सात–सात सौ योजन आगे जाने पर, सात–सात सौ योजन लम्बाई–चौडाई वाले, बाईस सौ तेरह योजन की परिधि वाले, तथा पूर्व कथित परिमाण वाली पद्मवरवेदिका एवं वनखण्ड से मण्डित जम्बूद्वीप की वेदिका से सात सौ योजन प्रमाण अन्तर वाले अश्वकर्ण, हरिकर्ण, अकर्ण और कर्णप्रावरण नामक चार द्वीप हैं।

इन अश्वकर्ण आदि चारों द्वीपों के आगे क्रमशः पूर्वोत्तर आदि विदिशाओं में, आठ–आठ सौ योजन आगे जाने पर चार द्वीप और

પરિધિવાળી યથોક્ત પ્રમાણવાળી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી સુશોભિત. જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાથી છસો યોજનના અંતરવાળા ચાર દ્વીપો છે તેના નામ આ પ્રમાણે છે–અશ્વમુખ, હસ્તિમુખ, સિંહમુખ, અને વાઘમુખ,

આ અશ્વમુખ વિગેરે દ્વીપોની આગળ ક્રમાનુસાર પૂર્વોત્તર વિગેરે વિદિશાઓમાં સાતસો–સાતસો યોજન આગળ જતા સાતસો સાતસો યોજનની લંબાઇ પહોળાઈ વાળા ૨૨૧૩ બાવીસ સો તેર યોજનની પરિધિવાળી તથા પૂર્વોક્ત પ્રમાણવાળી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડથી સુશોભિત જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાથી સાતસો યોજન પ્રમાણના અન્તરવાળા અશ્વકર્ણ. હરિકર્ણ, અકર્ણ અને કર્ણપ્રાવરણ નામના ચાર દ્વીપ છે

આ અશ્વકર્ણ આદિ ચારે દ્વીપોની આગળ ક્રમે કરીને પૂર્વોત્તર આદિ વિદિશાઓમા આઠસો આઠસો યોજન આગળ જવાથી ચાર દ્વીપો બીજા છે.

विदिक्षु प्रत्येकमष्टावष्टौ योजनशतानि समुल्लङ्घ्य अष्टयोजनशतायामविष्कम्भाः एकोनत्रिंशदधिक पञ्चविंशतियोजनशतपरिक्षेपाः यथोक्तप्रमाण पद्मवरवेदिका वन-खण्डमण्डितपरिसरा जम्बूद्वीपवेदिकातोऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरा उल्कामुख-मेघमुख-विद्युन्मुख-विद्युद्दन्ताभिधानाश्चत्वारो द्वीपाः सन्ति, तदनन्तरम् एतेपा-मपि उल्कामुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादि विदिक्षु प्रत्येकं नव-नव योजनशतानि अतिक्रम्य नवयोजनशतायामविष्कम्भाः पञ्चचत्वारिं-शदधिकाष्टाविंशति योजनशतपरिक्षेपाः यथोक्तप्रमाण पद्मवरवेदिका वनखण्ड समवगूढा जम्बूद्वीपवेदिकातो नवयोजनशतप्रमाणान्तरा घनदन्त-लष्टदन्त-गूढ-दन्त-शुद्धन्ताभिधाना श्चत्वारो द्वीपाः सन्ति, एवमेते हिमवति पर्वते चतसृषु

हैं। वे द्वीप आठ-आठ सौ योजन की लम्बाई चौडाई वाले हैं। पचीस सौ उनतीस योजन की उनकी परिधि है। पूर्वोक्त प्रमाण वाली पद्म-वरवेदिका और वनखंड से युक्त हैं। जम्बूद्वीप की वेदिका से आठ सौ योजन प्रमाण अन्तर वाले हैं। उनके नाम हैं-उल्कामुख, मेघमुख, विद्युन्मुख और विद्युद्दन्त।

इन उल्कामुख आदि चारों द्वीपों के आगे क्रमशः पूर्वोत्तर आदि विदिशाओं में नौ-नौ सौ योजन की लम्बाई-चौडाई वाले और अट्ठा-ईस सौ पैंतालीस योजन की परिधि वाले, पूर्वोक्त प्रमाण वाली पद्म-वरवेदिका एवं वनखण्ड से सुशोभित चार द्वीप और हैं। उनके नाम हैं-घनदन्त, लष्टदन्त, गूढदन्त और शुद्धदन्त। ये जम्बूद्वीप की वेदिका से नौ सौ योजन प्रमाण अन्तर पर हैं।

इस प्रकार हिमवान् पर्वत की दाढाओं पर ये अट्ठाईस अन्तरद्वीप

તે દ્વીપો આઠસો આઠસો યોજનની લબાઇ પહોળાઈ વાળા છે પચીસસો ઓગણત્રીસ યોજનની તેઓની પરિધિ છે પૂર્વોક્ત પ્રમાણ વાળી પદ્મવર વેદિકા અને વનખંડોથી યુક્ત છે. જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાથી આઠસો યોજન અન્તરવાલા છે તેઓના નામ ઉલ્કામુખ, મેઘમુખ, વિદ્યુન્મુખ અને વિદ્યુદ્દન્ત છે.

આ ઉલ્લકામુખ આદિ ચારે દ્વીપોની આગળ ક્રમશઃ પૂર્વોત્તર આદિ વિદિશાઓમા નવસો નવસો યોજન દૂર નવસો નવસો યોજનની લબાઈ પહોળાઇ વાળા અને અઠ્યાવિસ સો પીસ્તાળીશ યોજનની પરિધિવાળા, પૂર્વોક્ત પ્રમાણ વાળી પદ્મવર વેદિકા અને વનખડથી સુશોભિત ચાર દ્વીપ બીજા છે.

તેઓના નામ-ઘનદન્ત, લષ્ટદન્ત, ગૂઢદન્ત અને શુદ્ધદન્ત. એ પ્રમાણે છે એ જમ્બૂ દ્વીપની વેદિકાથી નૌસો યોજન પ્રમાણ અન્તર પર છે.

આ રીતે હિમવાન પર્વતની દાઢાઓ પર આ અઠ્યાવીશ અન્તર દ્વીપો

विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसंख्ययाऽष्टाविंशति संख्यका भवन्ति, तथैव-हिमवत्तुल्य वर्णप्रमाणे पद्महृदप्रमाणायामविष्कम्भावगाह पुण्डरीकहृदालङ्कृते शिखरिण्यपि पर्वते लवणोदार्णवजलसंस्पर्शादारभ्य यथोक्तप्रमाणान्तरासु चतसृषु विदिक्षु व्यवस्थिता एकोरुकाद्यभिधाना अक्षूणापान्तरालायामविष्कम्भाः अष्टाविंशति संख्यका द्वीपा वक्तव्याः, सर्वसंख्यया षट्पञ्चाशद् अन्तरद्वीपा भवन्ति एतद् द्वीपगता मनुष्या अपि उपचाराद् एतन्नामभि र्व्यपदिश्यन्ते, तात्स्थ्यात्तद् व्यपदेश इति, ते च मनुष्याः वज्रर्षभनाराचसंहननिनः कङ्कपक्षिपरिणामा अनुलोमवायुवेगाः सुललित समचतुरस्रसंस्थानाः सुप्रतिष्ठित कूर्मचारुचरणाः, अत्यन्त कोमल

हैं। इसी प्रकार हिमवान् पर्वत के समान वर्ण और परिमाण वाले तथा पद्महृद के समान लम्बे, चौडे और गहरे पुण्डरीक हृद से सुशोभित शिखरि पर्वत पर, लवणसमुद्र के जलसंस्पर्श से आरंभ करके पूर्वोक्त दूरी पर चारों विदिशाओं में एकोरुक आदि नामों वाले अट्ठाईस द्वीप हैं। उनकी दूरी, लम्बाई, चौडाई और परिधि आदि सब पूर्ववत् ही समझना चाहिए। दोनों ओर के मिलकर अन्तरद्वीप छप्पन हैं। इनमें रहने वाले मनुष्य भी उपचार से इसी नाम से व्यवहृत होते हैं, क्योंकि जो जहां रहता है वह उसी नाम से कहा जाता है।

अन्तर द्वीपों के मनुष्य वज्र-ऋषभनाराच संहनन वाले होते हैं, कंक पक्षी के समान परिणमन वाले, अनुकूल वायुवेग वाले और समचतुरस्रसंस्थान वाले होते हैं। उनके पैर सुन्दर बनावट वाले और कूर्म जैसे होते हैं। उनके जंघायुगल चिकने, विरलरोमों वाले और

છે. આ પ્રકારે હિમવાન પર્વતના સમાન વર્ણ અને પરિમાણુવાળા તથા પદ્મ હ્રદના સમાન લાબા-પહોળા અને ઊંડા પુંડરિક હ્રદથી સુશોભિત શિખરી પર્વતપર, લવણુ સમુદ્રના જળસંસ્પર્શથી આરભીને પૂર્વોક્ત અંતરપર ચારે દિશાઓમાં એકોરૂક આદિ નામોવાળા અઠ્યાવીસ દ્વીપો છે.

તેનુ અન્તર, લંબાઇ પહોળાઇ અને પરિધિ વિગેરે બધું પૂર્વવત્ સમજવું જોઇએ. બન્ને બાજુના મળીને અન્તર દ્વીપ છપ્પન છે. તેઓમા રહેનારા મનુષ્યો પણુ ઉપચારથી તેજ નામોથી વ્યવહાર પામે છે, કેમકે જે જ્યાં રહે છે તેને તેજ નામથી બોલાવાય છે.

અન્તર દ્વીપના મનુષ્ય વજ્ર ઋષભ નારાચ સંહનન વાળા હોય છે. કંક પક્ષીના તુલ્ય પરિણુમનવાળા અનુકૂલ વાયુવેગવાળા, અને સમચતુરસ્ર, સંસ્થાન વાળા હોય છે.

તેમના પગ સુંદર બનાવટવાળા અને કાચબા જેવા હોય છે. તેમની

स्निग्धप्रविरलरोमकुरुविन्दवृत्तजङ्घायुगलाः निगूढसुश्लिष्टजानुप्रदेशाः, हस्तिशुण्डादण्ड-समवृत्तोरवः सिंहसदृशकटिप्रदेशाः वज्रवत्मध्यभागाः दक्षिणावर्तनाभिमण्डलाः, श्रीवत्सलाञ्छितविशालमांसलवक्षःस्थलाः, पुरपरिघसदृशदीर्घभुजाः, सुसंबद्धमणिबन्धाः, रक्तकमलपत्रानुकारि रक्तपाणि पादतलाश्चतुरङ्गुलप्रमाण समवृत्त कम्बुग्रीवाः शरच्चन्द्रसौम्यवदनाः ।

कमण्डल्वादि चामरान्तप्रशस्तोत्तमद्वात्रिंशल्लक्षणधरा भवन्ति, नार्योऽपि सुजात सर्वाङ्गसुन्दर्यः समस्तवनितागुणशालिन्यः संहताङ्गुलिपद्मदलवत्सुकुमारकूर्मसंस्थान मनोहारिचरणा रोमवर्जित प्रशस्तलक्षणोपेतजङ्घजुगला निगूढमांसलजानु-

---

कुरुविन्द के समान गोलाकार होते हैं । उनके जानु भाग निगूढ और सुश्लिष्ट (बढिया जुडे हुए) होते हैं । उनके उरूभाग हाथी की सुंड के समान गोलाई के युक्त होते हैं । कमर सिंह के समान. मध्यभाग वज्र के समान, नाभिमंडल दक्षिणावर्त्त तथा वक्षस्थल श्रीवत्स के चिह्न से युक्त, विशाल और पुष्ट होता है । उनकी भुजाएं किसी नगर के फाटक की आगल के समान होती हैं । कलाइयां सुसंबद्ध होती हैं । हाथों और पैरों के तलुवे लाल कमल के समान रक्त होते हैं । ग्रीवा चार अंगुल प्रमाण, सम और वृत्ताकार शंख जैसी होती है । मुखमंडल शरद्ऋतु के चन्द्रमा के सदृश सौम्य होता है । कमंडलु से लेकर चामर पर्यन्त प्रशस्त और उत्तम बत्तीस लक्षणों से युक्त होते हैं । वहां की नारियां भी सुनिर्मित सर्वांगों से सुन्दरी होती हैं । उनमें स्त्रियों के सभी गुण विद्यमान रहते हैं । उनके चरण एक दूसरी से

બન્ને જાંઘો ચીકણા આછાવાળો વાળી અને કુરૂવિન્દના સમાન ગોળાકારે હોય છે. તેમનો જાનુ ભાગ નિગૂઢ અને સુશ્લિષ્ટ અર્થાત્ સારી રીતે જોડાયેલ હોય છે તેમનો ઉરૂભાગ હાથીની સુંઢની જેમ ગોળાઈવાળો હોય છે. કમર સિંહની જેમ, મધ્ય ભાગ વજ્રની જેમ, નાભિમંડળ દક્ષિણાવર્ત તથા વક્ષસ્થળ શ્રીવત્સના ચિહ્નથી યુક્ત તેમજ વિશાળ અને પુષ્ટ હોય છે. તેમના હાથો કોઈ નગરના દરવાજાની ભુંગળના સમાન હોય છે પહોંચા સુસબદ્ધ હોય છે. હાથ અને પગના તળીયાં લાલ કમળની જેથ લાલ હોય છે ડોક ચાર આંગલી પ્રમાણ સમ અને વૃત્તાકાર શંખ જેવી હોય છે. મુખમંડલ શરદ્ ૠતુના ચન્દ્રમાના સરખુ સૌમ્ય હોય છે કમંડળથી તે ચામર સુધી પ્રશસ્ત અને ઉત્તમ બત્રીસ લક્ષણોથી યુક્ત હોય છે-

ત્યાની સ્ત્રીઓ પણ ઘાટીલા સર્વાંગોથી સુન્દર હોય છે તેઓમા સ્ત્રીઓના બધા ગુણ વિદ્યમાન હોય છે.

प्रदेशाः, कदलीस्तम्भसदृश संहतसुकुमारपीवरोरवः, मांसलविशालजघनधारिण्यः स्निग्धकान्तिरोमराजयः, प्रदक्षिणावर्त्ततरङ्गभङ्गुरनाभिकुहराः, कृशोदर्यः, सुवर्णकलशोपमोन्नतपीवरपयोधराः, सुकुमारबाहुलतिकाः विकसितनीलोत्पल विशालकमनीयनयनाः, मदनचापयष्टिभ्रूलतिकाः सुस्निग्धकान्तकचकलापाः, भव्यशृङ्गारचारुवेषाः स्वभावत एव हास्यविलास-विषयपरमनैपुण्यवत्यः, एवं मनुष्यामनुष्यश्च प्रकृत्यैव सुरभिवदनाः प्रतनुक्रोधमानमायालोभाः सन्तोषिणो

सरी हुई उंगलियों वाले, कमल-दल के सदृश सुकुमार, कूर्म के आकार के एवं मनोहर होते हैं। उनकी दोनों जांघें रोमों से रहित और प्रशस्त लक्षणों से युक्त होती है। उनके जानुभाग निगूढ और पुष्ट होते हैं। उरू कदली-स्तंभ के समान, संहत, सुकुमार और पुष्ट होती हैं। जांघें भी मांसल और विशाल होती हैं। उनकी रोमराजि सुलायम और कान्तिमय एवं सुकोमल होती हैं। नाभि दक्षिणावर्त्त तरंगों वाली, उदर कृश और स्तन स्वर्णकलश के सदृश, ऊंचे उठे हुए और पुष्ट होते हैं। बाहुलताएं बडी सुकुमार होती है। नयन विकसित नील कमल के समान, सुन्दर और विशाल होते हैं। भौं हैं काम के धनुष के सदृश एवं केश नरम और कान्तिमान् होते हैं। उनका शृंगार भव्य और वेष सुशोभन होता है। स्वभाव से ही हास्य, विलास एवं विषय में परम निपुणता को धारण करने वाली होती हैं। वहां के मनुष्य स्वभाव से ही सुगंधमय वदन वाले, अत्यन्त मन्द क्रोधमान माया लोभ वाले, सन्तोषशील, उत्सुकताविहीन, मृदुता और ऋजुता

તેઓના પગ એક બીજી આંગળીયોથી જોડાયેલા કમલ દલની સમાન સુકોમળ, કૂર્મના આકારના અને મનોહર હોય છે તેઓની બન્ને જાંઘો રોમ-રહિત અને પ્રશસ્ત લક્ષણોથી યુક્ત હોયછે. તેમનો જાનુભાગ ભરાવદાર અને પુષ્ટ હોય છે. જ ઘાઓ પણ કેળના સ્તંભની જેમ પુષ્ટ માંસલ અને વિશાલ હોય છે.

તેમની રોમ પંક્તિ સુલાયમ અને કાન્તિયુક્ત હોય છે. નાભિ દક્ષિણા વર્ત તર ગોવાળી, ઉદર કૃશ અને સ્તન સુવર્ણ કળશ સરખા ઉઠાવદાર અને પુષ્ટ હોય છે. બાહુલતાઓ ઘણી સુકોળ હોય છે. નયનો વિકસિત કમલની સમાન સુન્દર અને વિશાલ હોય છે. ભમરો કામદેવના ધનુષના સરખી અને કેશ કાન્તિમાન અને સુવાળા હોય છે. તેમનો શૃંગાર ભવ્ય અને વેષ સુશોભિત હોય છે.

સ્વભાવથી જ હાસ્ય વિલાસ અને વિષયોમાં પરમ નિપુણતાને ધારણ કરનાર હોય છે. ત્યાના મનુષ્ય સ્વાભાવિક પણે સુગન્ધમય વદનવાળા, અત્યન્ત

निरौत्सुक्याः मार्दवार्जवसम्पन्नाः सत्यपि मनोहारिणि मणिसुवर्णमौक्तिकादौ ममत्वकारणे ममत्वाभिनिवेशरहिताः परस्परप्रेष्यप्रेषकभावरहितत्वात् ते इन्द्रा भवन्ति, इत्यादिरीत्या अन्तरद्वीपगा वर्णिताः ।

अथ अकर्मभूमकान प्ररूपयितुमाह–'से किं तं अकम्मभूमगा ?–अथ के ते कतिविधा इत्यर्थः, अकर्मभूमकाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'अकम्मभूमगा तीसविहा पण्णत्ता'-अकर्मभूमकाः त्रिंशद्विधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा–'पंचहिं हेमवएहिं' पञ्चभिः हैमवतैः ५, 'पंचहिं हिरण्णवएहिं'–पञ्चभि हिरण्यवतैः 'पंचहिं हरिवासेहिं'–पञ्चभिर्हरिवर्षैः, 'पंचहिं रम्मगवासेहिं'–पञ्चभिः रम्यकवर्षैः, 'पंचहिं देवकुरूहिं'–पञ्चभि देवकुरुभिः, 'पंचहिं उत्तरकुरूहिं'–पञ्चभिरुत्तरकुरुभिः, भिद्यमाना स्त्रिंशद्विधा भवन्ति, षड्भिः पञ्चानां गुणितत्वे त्रिंशत्संख्यात्मकत्वात् ।

से सम्पन्न तथा मनोहर मणि स्वर्ण मौक्तिक आदि ममत्व के कारणों के विद्यमान रहते हुए भी ममत्व के अभिनिवेश से रहित होते हैं। उनमें परस्पर स्वामी–सेवक–व्यवहार नहीं होता, अतएव सभी 'अह-मिन्द्र' होते हैं। इत्यादि रूप से अन्तरद्वीपगों का वर्णन किया गया है।

अब अकर्मभूमकों का वर्णन करते हैं। अकर्मभूमक मनुष्य कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने कहा–अकर्मभूमक मनुष्य तीस प्रकार के कहे गए हैं। अढाई द्वीप रूप मनुष्यक्षेत्र में पांच हैमवत, पांच हैरण्यवत, पांच हरिवर्ष, पांच रम्यकवर्ष, पांच देवकुरु और पांच उत्तर-कुरु, यों तीस अकर्मभूमि–क्षेत्र हैं। इनके भेद से मनुष्य भी तीस प्रकार के गिनाये गए हैं। छह संख्या का पांच के साथ गुणा करने पर तीस संख्या आती है। इनमें से पांच हैमवत और पांच हैरण्यवत

મંદક્રોધ માન માયા અને લોભવાળા, સંતોષ શીલ ઉત્સુકતા વગરના મૃદુતા અને રૂજુતા યુક્ત તથા મનોહર મણિ સુવર્ણ મૌક્તિક આદિ મમત્વના કારણો ની વિદ્યમાનતામા રહેવા છતાં મમત્વના અભિનિવેશથી રહિત હોય છે. તેઓમાં એક બીજામા સ્વામી સેવકનો વ્યવહાર નથી હોતો. તેથીજ બધા અહ મિન્દ્ર હોય છે આ પ્રકારે અન્તર દ્વીપોનું વર્ણન કરાયલું છે.

હવે અકર્મ ભૂમિનું વર્ણન કરે છે–

અકર્મ ભૂમક મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ–અકર્મ ભૂમક મનુષ્ય ત્રીસ પ્રકારના કહેલાં છે અઢાઇ દ્વીપ રૂપ મનુષ્ય ક્ષેત્રમા પાચ હેમવત, પાચ હેરણ્યવત, પાંચ હરિ વર્ષ, પાંચ રમ્યકવર્ષ, પાચ દેવકુરૂ, આમ ત્રીસ કર્મભૂમક ક્ષેત્રો છે. તેમના ભેદોથી માણસો પણ ત્રીસ પ્રકારના ગણાવેલાં છે. છ નો પાંચની સાથે ગુણાકાર કરવાથી ત્રીસ સંખ્યા

तत्र पञ्चसु हैमवतेषु, पञ्चसु हैरण्यवतेषु मनुष्या गव्यूतप्रमाणोच्छ्रितशरीराः एक पल्योपमायुष्काः वज्रर्षभनाराचसंहननाः समचतुरस्रसंस्थाना श्चतुर्थातिक्रम-भोजनशीलाः, एकोनाशीति दिनानि अपत्यपालकाः भवन्ति, पञ्चसु रम्यकेषु द्विपल्योपमायुष्काः द्विगव्यूतप्रमाणशरीरोच्छ्रया वज्रऋषभनाराच संहनना समचतु-रस्रसंस्थानाः, षष्ठभक्तातिक्रमे भोजनग्राहिण श्चतुःषष्टिदिनान्यपत्यपालका भवन्ति, पञ्चसु देवकुरुषु, पञ्चसु उत्तरकुरुषु त्रिपल्योपमायुष्काः गव्यूतत्रयप्रमाण-शरीरोच्छ्रायाः, समचतुरस्रसंस्थानाः वज्रऋषभनाराच संहननिनः अष्टमभक्ताति,-क्रमाहारग्राहकाः, एकोनपञ्चाशद्दिनानि अपत्यपालका भवन्ति एतेषु सर्वेष्वपि

क्षेत्रों में मनुष्य एक गव्यूति ऊंचे शरीर वाले होते हैं। उनकी आयु एक पल्योपम की होती है। वज्र-ऋषभनाराच संहनन वाले, समचतुरस्र-संस्थान वाले, एकान्तर भोजी और ७९ दिनों तक अपनी सन्तान का पालन करने वाले होते हैं। पांच हरिवर्ष एवं पांच रम्यकवर्ष क्षेत्रों में दो पल्योपम की आयु वाले, दो गव्यूति ऊंचे शरीर वाले, वज्रऋषभ-नाराच संहनन वाले, समचतुरस्रसंस्थान वाले, दो दिन छोडकर आहार करने वाले और चौसठ दिनों तक सन्तान का पालन करने वाले होते हैं। पांच देवकुरु और पांच उत्तरकुरु क्षेत्रों में तीन पल्यो-पम की आयु वाले, तीन गव्यूति ऊंचे शरीर वाले, समचतुरस्रसंस्थान और वज्र-ऋषभनाराच संहनन वाले होते हैं। तीन दिन बीच में छोडकर आहार करते हैं। उनपचास दिनों तक सन्तान का पालन करते हैं। इन सभी क्षेत्रों में, अन्तरद्वीपों की भांति, मनुष्यों के भोगों-

થાય તેમાથી પાચ હૈમવત અને પાંચ હૈરણ્યવત ક્ષેત્રોમા મનુષ્ય એક ગવ્યૂતિના જેટલા ઊંચા શરીરવાળા હોય છે તેમનુ આયુષ્ય કલ્પોપમ ગણેલુ છે (હોય છે)

વજ્ર ઋષભ નારાચ સહનનવાળા, સમ ચતુરસ્ર સસ્થાનવાળા એકાન્તર જમનારા અને ૭૯ દિવસો સુધી પોતાના સતાનોનુ પાલન કરવાવાળાં હોય છે. પાંચ હરિવર્ષ તેમજ પાચ રમ્યક વર્ષ ક્ષેત્રોમાં બે પલ્યોપમની આયુષ્ય વાળા બે ગવ્યૂતિ ઊચા શરીરવાળા, વજ્ર, ઋષભ નારાચ સહનનવાળા, સમ ચતુરસ્ર સંસ્થાન વાળા બે દિવસ બાદ ખોરાક ખાનારા અને ચોસઠ દિવસ સુધી સંતાનનુ પાલન કરવા વાળા હોય છે

પાચ દેવકુરૂ અને પાચ ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રોમા ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા ત્રણ ગવ્યૂતિ ઊચા શરીરવાળા, સમચતુરસ્ર સસ્થાનવાળા અને વજ્ર ઋષભ નારાચ સહનનવાળા હોય છે. ત્રણ દિવસો વચમાં છોડીને આહાર કરે છે, ૪૯ દિવસો સુધી સંતાનનું પાલન કરે છે.

क्षेत्रेषु, अन्तर्द्वीपेष्विव मनुष्याणामुपभोगाः कल्पवृक्षसंपादिता भवन्ति, अन्तरद्वीपापेक्षया विशेषस्तु पञ्चसु हैमवतेषु, पञ्चसु हैरण्यवतेषु मनुष्याणामुत्थान बलवीर्यादिकं कल्पपादपफलानामास्वादो भूमेर्माधुर्यमित्येवमादिका भावाः पर्यायानधिकृत्य अनन्तगुणा अवसेयाः, तेभ्योऽपि पञ्चसु हरिवर्षेषु, पञ्चसु रम्यकवर्षेषु अनन्तगुणा भवन्ति, तेभ्योऽपि पञ्चसु उत्तरकुरुषु अनन्तगुणा भवन्ति, इत्येवं रीत्या 'से त्तं अकम्मभूमगा'–ते एते–पूर्वोक्ता अकर्मभूमकाः प्रज्ञप्ताः ॥सू०३६॥

मूलम्–से किं तं कम्मभूमगा ? कम्मभूमगा पन्नरसविहा पण्णत्ता, तं जहा–पंचहिं भरहेहिं५, पंचहिं एरवएहिं५, पंचहिं महाविदेहिं। ३×५–१५। ते समासओ दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–आरिया य मिलिक्खू य। से किं तं मिलिक्खू ? मिलिक्खू अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा–सगा, चिलाया, सबर–बब्बर–मुरंडो–ड्ड–भंडग–निण्णग-पक्कणिया– कलक्ख-गोंड-सिंहल–पारसगांधा कोंच–अंबडगदमिल–चिल्लल पुलिंद-आरोसदोब–पोक्काण–गंधाहारया बहलिय–अज्झल–रोम–मास – लप-

पभोग के साधन कल्पवृक्षों से ही सम्पादित होते हैं। हां, अन्तरद्वीपों की अपेक्षा विशेषता यह है कि पांच हैमवत और पांच हैरण्यवत क्षेत्रों में मनुष्यों के उत्थान, बल, वीर्य आदि एवं कल्पवृक्षों के फलों का आस्वाद तथा भूमि का माधुर्य आदि पर्याय की अपेक्षा अनन्तगुणा होता है। यही सब चीजें पांच हरिवर्ष और पांच रम्यक क्षेत्रों में उन से भी अनन्तगुणित अधिक होती हैं और देवकुरु तथा उत्तरकुरु में उनसे भी अनन्तगुणित होती हैं। इस प्रकार यह अकर्मभूमक मनुष्यों की प्ररूपणा हुई ॥३६॥

આ બધા ક્ષેત્રોમા, ઉત્તર દ્વીપોની જેમ મનુષ્યોના ભોગોપભોગ સાધન કલ્પવૃક્ષોથીજ મેળવાય છે. ઉત્તર દ્વીપોની અપેક્ષાએ વિશેષતા એ છે કે પાચ હૈમવત અને પાચ હૈરણ્યવત ક્ષેત્રોમા મનુષ્યોનુ ઉત્થાન, બલ' વીર્ય આદિ તેમજ કલ્પવૃક્ષના ફલોનો આસ્વાદ તથા ભૂમિની મધુરતા વિગેરે પર્યાયની અપેક્ષાએ અનન્તગણુ થાય છે.

આ બધી ચીજો પાચ હરિવર્ષ અને પાચ રમ્યક ક્ષેત્રોમા તેનાથી પણ અનન્તગણી વધારે થાય છે અને દેવકુરૂ તથા ઉત્તરકુરૂમા તેનાથી પણ અનન્તગણી વધારે થાય છે. આ રીતે આ અકર્મભૂમક મનુષ્યોની પ્રરૂપણા થઇ છે. ॥ સૂ. ૩૬ ॥

उस। मलया य चुंचुया य बंधुया य, चूलिय–कोंकणग–मेयप-ल्हव–मालव–मग्गर–आभासिया कणवीर–ल्हसिय–खसा खा-सिय णेदूर मोंढडोंबिल गलओस पओस कक्केय अक्खाग–हूण रोमगभमररुय चिलाय विसयवासी य एवमाई। से त्तं मिलिक्खू ॥सू० ३७॥

छाया–अथ के ते कर्मभूमकाः ? कर्मभूमकाः पञ्चदशविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा पञ्चभिर्भरतैः५, पञ्चभिरैरवतैः५, पञ्चभिर्महाविदेहैः ५। ते समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा आर्याश्च म्लेच्छाश्च। अथ के ते म्लेच्छाः ? म्लेच्छा अनेक-विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–शकाः, यवनाः, चिलाताः, शबर–बर्बर-मुरुण्ड–उड्डक-भण्डक–निण्णक–पक्कणिकाः, कुलाक्ष–गौड–सिंहल–पारसकाऽऽन्ध्राः, क्रौञ्चा-

शब्दार्थ–(से किं तं कम्मभूमगा ?) कर्मभूमक जीव कितने प्रकार के कहे हैं ? (पन्नरसविहा पण्णत्ता) पन्द्रह प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (पंचहिं भरहेहिं) पांच भरतक्षेत्रों में (पंचहिं एरवएहिं) पांच ऐरवत क्षेत्रों से (पंचहिं महाविदेहेहिं) पांच महाविदेहों से (ते समासओ दुविहा पण्णत्ता) वे संक्षेप से दो प्रकार के कहे गए हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अरिया य मिलिक्खू य) आर्य और म्लेच्छ।

(से किं तं मिलिक्खू ?) म्लेच्छ कितने प्रकार के कहे हैं ? (मिलि-क्खू अणेगविहा पण्णत्ता) म्लेच्छ अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सगा) शक (जवणा) यवन (चिलाया) किरात (सबर –बब्बर–मुरुंडो–ड्ड–भंडग–णिण्णग–पक्कणिया) शबर, बर्बर, मुरुण्ड,

શબ્દાર્થ–(से कि त कम्मभूमगा ?) કર્મભૂમક જીવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? (कम्मभूमगा पन्नरसविहा पणणत्ता) કર્મભૂમક ૫દર પ્રકારના કહ્યા છે. (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (पचहि भरहेहि) પાચ ભરત ક્ષેત્રોથી (पंचहिं एरवगहि) પાચ ઐરવતક્ષેત્રોથી (पचहि महाविदेहेहि) ૫ચ મહા વિદેહોથી (ते समासओ दुविहा पणणत्ता) તેઓ સક્ષેપથી બે પ્રકારના કહેલા છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (आरिया य मिलिक्खूय) આર્ય અને મ્લેચ્છ

(से कि त मिलिक्खू) ? મ્લેચ્છ કેટલા પ્રકારના છે ? (मिलिक्खू अणेग विहा पणणत्ता) મ્લેચ્છ અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (त जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે

(सगा) શક (जवणा) યવન (चिलाया) કિરાત (सबर–बब्बर मुरुंडो भंडग णिण्णग पक्कणिया) શબર, બર્બર, મુરૂડ, ઉડ્ડ, ભંડક, નિણ્ણુક, પક્કણિક (कुलक्ख) गोड सीहल-पारसतगाया) કુલક્ષ ગોડ, સિંહલ પારસક આંધ્ર (कोंच,

म्बडक-द्राविड चिल्लल-पुलिन्द-आरोष-डोव-पोक्काण-गन्धहारकाः, वल्हीक-अल्ल-रोम-माष-लबकुशाः, मलकाश्च चुञ्चुकाश्च वन्धुकाश्च-चूलिक-कोङ्कणक-भेद-पल्हव-मालव-मकराऽऽभाषिकाः, कणवीर-ल्हासिक-खसाः, खासिकाः न दूशः, मौण्ढाः-डोम्बिलाः, गलओसाः प्रदोषाः केकेयाः अक्खागाः, हूणाः, रोमकाः, भ्रमररुताः, चिलात विषयवासिनश्च एवमादयः। ते एते म्लेच्छाः।सू.३७।

टीका—अथ कर्मभूमकान् प्ररूपयितुमाह—'से किं तं कम्मभूमगा?'-अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः कर्मभूमकाः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'कम्मभूमगा पन्नरस-

---

उड्ड, भण्डक, निण्णक, पक्कणिक (कुलक्ख-गोंड-सिंहल-पारसत-गांधा) कुलाक्ष, गोंड' सिंहल, पारसक, आन्ध्र (कोंच-अंबडय-दमिल-चिल्लक-पुलिंद-हारोस-दोब-पोक्काण-गंधाहारया) क्रौंच, अम्बडक, द्राविड, चिल्लक, पुलिंद, हारोष, डोव, पोक्काण, गन्धहारक (प) ब (हलिय-अज्झल-रोम-मास-(ल) बउसा, वल्हीक, जल्ल, रोम माष, (ल) बकुश, (मलया य) मलक (बंधुया य) बन्धुक (चूलिय-कोंकणग-मेय-पल्हव-मालव-मग्गर-आभासिया) चूलिक, कोंकणक, मेद, पल्हव,, मालव, मग्गर, आभाषिक (कणवीर-ल्हसिय-खसा) कणवीर, ल्हासिक, खास (खासिय-णेदूरमोंढ, डोंबिल-गलओस-पओस-कक्कोय-अक्खाग-हूण-रोमग-भमररुय-चिलाय-विसयवासी य एवमाई) खासिक, नेदूर, मौंढ, डोम्बिल, गलओस, प्रदोष, कैकेय, अक्खाग, हूण, रोमक, भ्रमररुत, चिलात देशवासी इत्यादिक (से त्तं मिलिक्खू) यह सब म्लेच्छ हैं ॥३७॥

टीकार्थ-अब कर्मभूमक मनुष्यों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न है-कर्मभूमक मनुष्य कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-

---

अंबडय, दमिल, चिल्लल पुलिंद, हारोस, दोव पोक्काण गंधाहारया) क्रौंच, अम्भड, द्राविड, चिल्लल, पुलिंद, हरोस, डोभ, पोकडाणु, गन्धहारक (प) (ब) (हालिय अज्झलग रोममास, ल ब उसा) वाल्हिक, जल्ल, रोम, माष, ल, व, कुश (मलया य)मलक (बन्धुयाय) बन्धुक (चूलिय कोंकणग मेय, पल्हव मालव मग्गर आभासिया) चूलिक, कोकणक, मेद पल्हव, मालव, मग्गर, अभाषिक (कणवीर ल्हसिय खसा) कणुवीर, ल्हासिक, खस (खासिय णेदूर मोंढडोंबिल गलओस पओस कक्कोय अवखाग हूणरोमग भमररूय चिलायविसय वासीय एवमाई) खासीक, नेद्दर.मौढ डाम्बिल, गलओस. प्रद्वोष कैकेय अक्खाग, हुण, रोमक, भ्रमररुत, चिलात, देशवासी विगेरे (से त्तं मिलिक्खू) आ बधा म्लेच्छ छे॥ सू. ३७

टीकार्थ-हुवे कर्मभूमक मनुष्योनी प्ररूपणा करे छे-

विहा पण्णत्ता-कर्मभूमकाः पञ्चदशविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'पंचहिं भरहेहिं'-पञ्चभिः भरतैः ५, 'पंचहि एरवएहिं'-पञ्चभिरैरवतैः५, पंचहिं 'महा विदेहिं'-पञ्चभिर्महाविदेहैः ५, भिद्यमानाः पञ्चविधा भवन्ति, 'ते समासओ दुविहा पण्णत्ता'-ते-कर्मभूमकाः पञ्चदशविधा समासतः-संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'आयरियाय, मिलिक्खूय'-आर्याश्च, म्लेच्छाश्च, तत्र आरात्-हेयधर्मेभ्यो दूरात् याताः, प्राप्ता उपादेयधर्मै रित्यार्याः श्रेष्टा इत्यर्थः, पृषोदरादित्वात्साधु, म्लेच्छाः-अव्यक्त-वचनसमाचाराः 'म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे' इति धातुपाठात्, शिष्टासम्मतसकलव्यवहारा म्लेच्छपदवाच्या भवन्ति, तत्र

कर्मभूमक मनुष्य पन्द्रह प्रकार के होते हैं। वे इस प्रकार समझना चाहिए।-पांच भरत, पांच ऐरवत और पांच महाविदेह क्षेत्रों के भेद से पन्द्रह भेद समझना चाहिए। यहां और आगे भी क्षेत्र के आधार पर मनुष्यों का वर्गीकरण किया गया है। कर्मभूमि क्षेत्र पन्द्रह हैं, अतएव कर्मभूमक मनुष्य भी पन्द्रह प्रकार के ही कहे गए हैं।

ये कर्मभूमक मनुष्य संक्षेप से दो प्रकार के हैं, यथा-आर्य और म्लेच्छ। जो हेय धर्मों से दूर रहें और उपादेय धर्मों को प्राप्त हों वे आर्य कहलाते हैं। पृषोदरादि गण में होने से 'आर्य' शब्द निष्पन्न हुआ है। जिनका वचन और आचार व्यक्त (स्पष्ट) न हो वे म्लेच्छ कहे जाते हैं। 'म्लेच्छ' धातु अव्यक्त बोली के अर्थ का वाचक है। तात्पर्य यह है कि म्लेच्छ मनुष्य वे हैं जिनका सकल आचार शिष्ट

પ્રશ્ન છે-કર્મભૂમક મનુષ્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-કર્મભૂમક મનુષ્ય પંદર પ્રકારના હોય છે. તેઓ આ રીતે જાણવા જોઇએ. પાંચભરત, પાંચઐરવત, અને પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોના ભેદે કરી પંદર ભેદ સમજવા જોઇએ,

અહીં અને આગળ પણ ક્ષેત્રના આધાર પર મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ કરાયેલું છે. કર્મભૂમિના ક્ષેત્રો પંદર છે. તેથી કર્મભૂમક મનુષ્ય પણ પંદર પ્રકારના જ કહેલા છે.

આ કર્મભૂમક મનુષ્ય ટુંકાણુમાં બે પ્રકારના છે, જેમકે આર્ય અને મ્લેચ્છ જે હેય ધર્મોથી દૂર રહે અને ઉપાદેય ધર્મને પ્રાપ્ત થાય તેઓ આર્ય કહેવાય છે. પૃષોદરાદિ ગણુમા હોવાથી 'આર્ય' શબ્દ નિષ્પન્ન થયો છે. જેઓનો આચાર અને વચન વ્યક્ત (સ્પષ્ટ) ન હોય તેઓ મ્લેચ્છ કહેવાય છે. મ્લેચ્છ, ધાતુ અવ્યક્ત બોલીના અર્થનો વાચક છે. તાત્પર્ય એ છે કે મ્લેચ્છ મનુષ્ય તેઓ છે કે જેમનો બધો આચાર શિષ્ટજનોના સમાન નથી હોતો.

सूचीकटाहन्यायेन अल्पवक्तव्यतया प्रथमं म्लेच्छवक्तव्यतामेवाह–'से किं तं मिलिक्खू ?'

अथ 'किं तं'–के ते–कतिविधा इत्यर्थः, म्लेच्छाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'मिलिक्खू अणेगविहा पण्णत्ता'–म्लेच्छा अनेकविधाः–नानाप्रकारका प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'-तद्यथा 'सगा'-शकाः, 'जवणा'-यवनाः 'चिलाया' चिल्याताः, 'सबरबब्बरमुरंडोड्डभंडगनिण्णगपक्कणिया'–शबर–बर्बर–मुरुण्ड–उड्डभण्डकनिण्णकपक्कणिकाः। 'कुलक्खगोंडसिंहलपारसगोधा'–कुलाक्ष–गौड–सिंहल–पारसकाऽऽन्ध्राः, 'कोंच-अंबडगदमिल चिल्लल पुलिंद–आरोस डोंवपोक्काणगंधाहारया'–क्रौञ्चाम्बडक, द्राविड फुलिन्द–आरोप–डोंव-पोक्काण गन्धहारकाः; 'पहलिय अज्झलरोमपास-पउसा'– बल्हीक–जल्लरोम–माषल्वकुशाः; मलयाय'–मलकाश्च 'वंधुयाय'–बन्धुकाश्च, 'चुंचुयाय' चुञ्चुकाश्च, 'चूलिय कोंकणगमेयपल्हवमालव मग्गर आभासिआ'–चूलिक–कोङ्कणक–मेद पल्हव–मालव–मग्गर–आभाषिकाः, 'कण-वीरल्हसिय खसा'–कर्णवीर–ल्हासिक–खसाः, 'खासिय'–खासिकाः, 'णेदूर'–नेदूराः, 'मोंढ़'–मोण्ढाः–मौष्ठिकाः–'डोंबिल-डोम्बिलाः 'गलओस'-गलओसाः

जनसम्मत न हो। सूची कटाह न्याय से पहले कथन होने के कारण म्लेच्छों की प्रज्ञापना करते हैं।

प्रश्न किया गया है कि म्लेच्छ कितने प्रकार के होते है। ? भगवान् ने उत्तर दिया–म्लेच्छ नाना प्रकार के होते है। वे इस प्रकार हैं–शक, यवन, चिलात (किरात), शबर, बर्बर, मुरुण्ड, उड्ड, भण्डक, निण्णक, पक्कणिक, कुलाक्ष, गोंड (गौड), सिंहल, पारसक, आन्ध्र, क्रौंच, अम्बडक, द्राविड, चिल्वल, पुलिन्द, आरोष, डोंब, पोक्काण, गन्धहारक, बल्हीक, जल्लरोम, ल (व) कुश मलक, बंधुक, चूलिक, कोंकणक, मेद, पल्हव, मालव, मग्गर, आभाषिक, कणवीर, ल्हासिक, ख्स, खासिक, नेदूर, मौंढा, डोम्बिल, गलओस, प्रदोष, कैकेय,

---

સૂચિકટાહ ન્યાયથી પહેલા અલ્પ કથન હોવાને કારણે મ્લેચ્છોની (પ્રથમ) પ્રરૂપણા કરે છે. પ્રશ્ન એ છે કે મ્લેચ્છ કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–મ્લેચ્છ અનેક પ્રકારના હોય છે. તેઓ આ પ્રકારે છે

શક, યવન, ચિલાત કિરાત શબર, બર્બર, મુરૂડ, ઉડ્ડ, ભડક, નિણ્ણક પક્કણિક, કુલાક્ષ, ગોંડ, (ગૌડ) સિંહલ, પારસક, આન્ધ્ર, ક્રૌંચ, અમ્બડક. દ્રવિડ, ચિલ્વલ, પુલિન્દ, આરોષ, ડોબ, પોકકાણ, ગન્ધહારક, બલ્હીક, જલ્લ રોમ, લ (વ) કુશ, મલક, બન્ધુક, ચૂલિક, કોકણક, મેદ, પલ્હવ, માલવ, મગ્ગર

'पओस'–प्रदोषाः, 'कक्केय'–केकेयाः, 'अक्खाग अक्खागाः 'हूण रोमग–हूणाः, रोमकाः, 'भमररुय'–भ्रमररुताः, 'चिलाय वियवासीय'–चिलात विषय वासिनश्च 'एवमाई'–एवमादिकाः, एवमादय इत्यर्थः, तथा च म्लेच्छानामनेक-विधत्वं शक–यवन–चिलात शबर–वर्बरादि देशभेदात्, तत्र शकदेशनिवासिनः शका उच्यन्ते, यवन देशनिवासिनो यवना उच्यन्ते, इत्यादिरीत्या पूर्वोक्ता अप्रसिद्धा नानादेशाः लोकतोऽवसेयाः प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं मिलिक्खू'–ते एते–पूर्वोक्ता–म्लेच्छाः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ३७॥

मूलम्–से किं तं आरिया ? आरिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–इड्ढिपत्तारिया य, अणिड्ढिपत्तारिया य। से किं तं इड्ढि-पत्तारिया ? इड्ढिपत्तारिया छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा–अरहंता१ चक्कवट्टी२, बलदेवा३, वासुदेवा४, चारणा५, विज्जाहरा६। से त्तं इड्ढिपत्तारिया ? से किं तं अणिड्ढिपत्तारिया ? अणिड्ढिपत्तारिया नवविहा पण्णत्ता, तं जहा–खेत्तारिया१, जाइ आरिया२, कुला-रिया३, कम्मारिया४, सिप्पारिया५, भासारिया७, दंसणारिया८ चारित्तारिया९। से किं तं खेत्तारिया ? खेत्तारिया अद्धछव्वी-सइविहा पण्णत्ता, तं जहा—

अक्खाग, हूण, रोमक, भ्रमररुत, चिलात देशवासी इत्यादि। इस प्रकार देशादि के भेद से म्लेच्छों के अनेक प्रकार हैं। शक देश के निवासी शक और यवनदेश के निवासी यवन कहलाते हैं। इसी प्रकार अन्य भी समझ लेना चाहिए। जो अप्रसिद्ध देश हैं उन्हें लोक से समझना चाहिए

अब उपसंहार करते हुए कहते हैं–यह म्लेच्छों की प्ररूपणा हुई ॥३७॥

આભાષિક, કણુવીર, લ્હાસિક, ખસ, ખાસિક, નેદ્ધર, મોંઢા, ડોમ્બિલ, ગલ ઓસ, પ્રદોપ, કૈકેય, અક્ખાગ, હૂણ, રોમક, ભ્રમર, રૂત, ચિલાત દેશવાસી વિગેરે

આ રીતે દેશાદિના ભેદે મ્લેચ્છોના અનેક પ્રકાર છે. શકદેશના નિવાસી શક અને યવન દેશના નિવાસી યવન કહેવાય છે. એજ રીતે બીજા પણ સમજી લેવા જોઇએ. જે અપ્રસિદ્ધ દેશ છે તેમને લોકોથી જાણી લેવા.

હવે ઉપસંહાર કરતા કહે છે આ મ્લેચ્છોની પ્રરૂપણા થઇ. ॥ સૂ. ૩૭ ॥

रायगिह[1] मगह, चंपा[2] अंगा, तह तामलित्ति[3] वंगा य।
कंचणपुरं[4] कलिंगा, वाणारसी[5] चेव कासी य ॥१॥
साए[6] य कोसला गय[7]पुरं च कुरु सोरियं[8] कुसट्टा य।
कंपिल्लं[9] पंचाला, अहिछत्ता[10] जंगला चेव ॥२॥
बारवई[11] सोरट्ठा, मिहिलं[12] विदेहा य वच्छ[13] कोसंबी।
नंदिपुरं[14] संडिल्ला, भद्दिलपुर[15]मेव मलया य ॥३॥
वइराड[16] वच्छ वरणा, अच्छा[17], तह मत्तिया[18] वइ दसण्णा।
सोत्तियवई[19] य चेदी, वीयभयं[20] सिंधुसोवीरा ॥४॥
महुरा[21] य सूरसेणा, पावा[22] भंगी य मास[23]पुरिवट्टा।
सावत्थी[24] य कुणाला, कोडीवरिसं[25] च लाटा य ॥५॥
सेयविया वि य णयरी, केकय अद्धं च आरियं भणियं।
इत्थुप्पत्ती जिणाणं, चक्कीणं रामकण्हाणं ॥६॥

से त्तं खेत्तारिया ।१।

से किं तं जाइ आरिया? जाइ आरिया छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—अंबट्ठा य १, कलिंदा य २, विदेहा ३, वेदंगाइया ४। हरिया५ चुंचुणा६ चेव, छ एया इब्भजाईओ ॥१॥ से त्तं जाइ आरिया२। से किं तं कुलारिया? कुलारिया छव्विहा पण्णत्ता तं जहा—उग्गा१ भोगा२ राइन्ना३ इक्खागा४ णाया५ कोरव्वा६। से त्तं कुलारिया।३। से किं तं कम्मारिया? कम्मारिया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—दोसिया, सुत्तिया, कप्पासिया, सुत्तवेयालिया, भंडवेयालिया, कोलालिया, नरवाहणिया, जे यावन्ने तहप्पगारा। से त्तं कम्मारिया।४। से किं तं सिप्पारिया? सिप्पारिया अणेगविहा पण्णत्ता, तं जहा—तुण्णगा, तंतुवाया, पट्टागा, देयडा, वरुट्टा, छव्विया, कट्ठपाउयारा, मुंजपा-

उयारा, छत्तारा, वज्झारा, पुच्छारा, लेप्पारा, चित्तारा, संखारा, दंतारा, भंडारा, जिज्झगारा, सेल्लगारा, कोडिगारा, जे यावन्ने तहप्पगारा। से त्तं सिप्पारिया ।५। से किं तं भासारिया ? भासारिया जे णं अद्धमागहाए भासाए भासेंति, तत्थ वि य णं जत्थ बंभी लिवी पवत्तइ। बंभीए लिवीए अट्ठारसविहे लेक्ख विहाणे पण्णत्ते, तं जहा-बंभी१, जवणाणिया२, दोसापुरिया३, खरोट्ठी४, पुक्खरसारिया५, भोगवइया६, पहराइया७, अंतक्खरिया८, अक्खरपुट्ठिया९, वेणइया१०, निण्हइया११, अंकलिवी१२, गणियलिवी१३, गंधव्वलिवी१४, आयंसलिवी१५, माहेसरी१६, दोमिलिवी१७, पोलिंदी१८। से त्तं भासारिया।६। से किं तं नाणारिया? नाणारिया पंचविहा पण्णत्ता तं जहा -आभिणिबोहियनाणारिया१, सुयनाणारिया२, ओहिनाणारिया ३, मणपज्जवनाणारिया।४, केवलनाणारिया ५। से त्तं नाणारिया ॥७॥सू० ३८॥

छाया-अथ के ते आर्याः ? आर्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-ऋद्धिप्राप्तार्याश्च, अनृद्धि प्राप्तार्याश्च। अथ के ते ऋद्धिप्राप्तार्याः ? ऋद्धिप्राप्तार्याः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अर्हन्तः१, चक्रवर्तिनः२, बलदेवाः३, वासुदेवा४,

---

शब्दार्थ-(से किं तं आरिया ?) आर्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (इड्डिपत्तारिया य अणिड्डिपत्तारिया य) ऋद्धिप्राप्त आर्य और जो ऋद्धि-प्राप्त न हों ऐसे आर्य (से किं तं इड्डिपत्तारिया ?) ऋद्धिप्राप्त आर्य किनने प्रकार के कहे हैं ? (छव्विहा पण्णत्ता) छह प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अरहंता)

શબ્દાર્થ-(से किं तं आरिया) આર્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે ? (आरिया) આર્ય (दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (इड्ढिपत्तारिया य अणिड्ढिपत्तारिया य) ૠદ્ધિ પ્રાપ્ત આર્ય અને ૠદ્ધિપ્રાપ્ત ન હોય તેવા આર્ય

(से कि तं इड्ढिपत्तारिया ?) ૠદ્ધિપ્રાપ્ત આર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (इड्ढिपत्तारिया) ૠદ્ધિ પ્રાપ્ત આર્યો (छ विहा पण्णत्ता) ૭ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (अरहंता) તીર્થંકર (चक्कवट्टी) ચક્રવર્તી (बलदेवा)

चारणाः५, विद्याधराः ६। ते एते ऋद्धि प्राप्तार्याः ।१। अथ के ते अनृद्धि प्राप्तार्याः ? अनृद्धि प्राप्तार्या नवविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-क्षेत्रार्याः१, जात्यार्याः२, कुलार्याः३, कर्मार्याः४, शिल्पार्याः५, भाषार्याः६, ज्ञानार्याः७, दर्शनार्याः८, चारित्रार्याः९। अथ के ते क्षेत्रार्याः? क्षेत्रार्याः-अर्धपड्विंशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-

'राजगृहं१, मगधः, चम्पा२, अङ्गः, तथा ताम्रलिप्तिः३, वङ्गश्च ।
काञ्चनपुरं४, कलिङ्गः, वाराणसी५, चैव काशी च ॥१॥

तीर्थंकर (चक्कवट्टी) चक्रवर्ती (वलदेवा) बलदेव (वासुदेवा) वासुदेव (चारणा) चारण ऋद्धि वाले (विज्जाहरा) विद्याधर (से त्तं इड्ढिपत्तारिया) यह ऋद्धि प्राप्त आर्य हैं ।

(से किं तं अणिड्ढिपत्तारिया ?) ऋद्धि-अप्राप्त आर्य कितने प्रकार के हैं ? (नवविहा पण्णत्ता) नौ प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (खेत्तारिया) क्षेत्र से आर्य (जाइ आरिया) जाति से आर्य (कुलारिया) कुल से आर्य (कम्मारिया) कर्म से आर्य (सिप्पारिया) शिल्प से आर्य (भाषारिया) भाषा से आर्य (नाणारिया) ज्ञान से आर्य (दंसणारिया) दर्शन से आर्य (चारित्तारिया) चारित्र से आर्य ।

(से किं तं खेत्तारिया ?) क्षेत्रार्य कितने प्रकार के हैं ? (अद्धछव्वीसइविहा पण्णत्ता तं जहा) साढे पच्चीस प्रकार के कहे गए हैं, वे इस प्रकार हैं—

(रायगिह) राजगृह नगर (मगह) मगध (चंपा) चम्पा (अंगा) अंगदेश (तामलित्ति) ताम्रलिप्ति (वंगा य) और बंगदेश (कंचणपुरं)

બળદેવ (वासुदेवा) વાસુદેવ (चारणा) ચારણ રૂદ્ધિવાળા (विज्जाहरा) વિદ્યાધર (से त्त इड्ढिपत्तारिया) આ રૂદ્ધિપ્રાપ્ત આર્ય છે

(से कि त अणिड्ढि पत्तारिया) રૂદ્ધિ અપ્રાપ્ત આર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (नवविहा पण्णत्ता) નૌ પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે

(खेत्तारिया) ક્ષેત્રથી આર્ય (जाई आरिया) જાતિથી આર્ય (कुलारिया) કુળથી (कम्मारिया) કર્મથી આર્ય (सिप्पारिया) શિલ્પથી આર્ય (भासारिया) ભાષાથી આર્ય (नाणारिया) જ્ઞાનથી આર્ય (दंसणारिया) દર્શનથીઆર્ય (चारित्तारिया) ચારિત્રઆર્ય

(से किं त खेत्तारिया) ક્ષેત્રાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ?

(अद्ध छव्वीसइविहा पण्णत्ता तं जहा) સાડા પચ્ચીસ પ્રકારના કહેલા છે તેઓ આ પ્રકારે છે

(रायगिह) રાજગૃહનગર (मगह) મગધ (चंपा) ચંપા (अंगा) અંગ (ताम

साकेतं ६, कौशलो, गजपुरं७, च कुरुः सौरिकं८, कुशावर्त्तश्च ।
काम्पिल्यं९, पाञ्चालः, अहिच्छत्रा१०, जङ्गलश्चैव ॥२॥
द्वारावती११, सौराष्ट्रः, मिथिला१२ विदेहश्च, वत्सः१३, कौशाम्बी
नन्दिपुरं१४, शाण्डिल्यः, भद्दिल१५, पुरमेव मलयश्च ॥३॥
वैराटं१६, वत्सः, वरणा१७, [पुरी] अच्छ स्तथा मृतिकावत्ती१८ दशार्णः ।
शौक्तिकावती१९, च चेदिः, वीत२०, भयं सिन्धुसौवीरः ॥४॥
मथुरा२१ च शूरसेनः, पापा२२ भङ्गश्च मासा २३, पुरिवर्त्तः ।
श्रावस्ती२४, च कुणालः, कोटि२५ वर्षं च लाटश्च ॥५॥

कंचनपुर (कलिंगा) कलिंग (वाणारसी चेव) बनारस नगरी (कासी य) और काशी देश (साएय) साकेत (कोसला) कौशल (गयपुरं च) गजपुर (कुरु) कुरु (सोरियं) सौरिक (कुसट्टा य) और कुशावर्त्त (कंपिल्लं) काम्पिल्य (पंचाला) पांचाल (अहिच्छत्ता) अहिच्छत्र (जंगला चेव) और जंगलदेश (बारवई) द्वारिका (सोरट्ठा) सौराष्ट्र (मिहिल) मिथिला (विदेहा य) और विदेह (वच्छ) वत्स (कोसंबी) कौशाम्बी (नंदिपुरं) नन्दिपुर (संडिल्ला) शांडिल्य (भद्दिलपुरमेव) भद्दिलपुर (मलया य) और मलय (वइराड) वैराट (वच्छ) वत्स (वरणा) वरणा पुरी (अच्छा) अच्छ (तह) तथा (मत्तियावइ) मृत्तिकावती (दसण्णा) दशार्ण (सोत्तियवई य) और शुक्तिकावती (चेदी) चेदि (वीयभयं) वीतभय (सिंधुसोवीरा) सिन्धुसौवीर (महुरा य) और मथुरा (सूरसेणा) शूरसेन (पावा) पावा (भंगी य) और भंग (मास) मास (पुरिवट्टा) पुरिवर्त्त

लित्ति) તામ્રલિપ્તિ (वंगाय) અને બંગદેશ (कंचणपुरं) કંચનપુર (कालिंगा) કલિંગ (वाणारसी चेव) અને બનારસનગરી (कासीय) અને કાશીદેશ (साएय) સાકેત (कोसला) કોશલ (गयंपुर च) ગજપુર (कुरु) કુરૂ (सोरिय) સૌરિક (कुसट्टा य) અને કુશાવર્ત (कापल्ल) કામ્પિલ (पंचाला) પંચાલ (अहिच्छत्ता) અહિછત્ર (जंगला चेव) અને જંગલદેશ (बारवइ) દ્વારિકા (सोरट्ठा) સૌરાષ્ટ્ર (मिहिला) મિથિલા (विदेहाय) અને વિદેહ (वच्छा) વત્સ (कोसंबी) કૌશામ્બી (नंदिपुर) નન્દીપુર (संडिल्ला) શાંડિલ્ય (भद्दिलपुरमेव) ભદ્દિલપુર (मलया य) અને મલય (वइराड) વૈરાટ (वच्छ) વત્સ (वरणा) વરણાપુરી (अच्छा) અચ્છ (तह) તથા (मत्तिया वइ) મૃત્તિકાવતી (दसण्णा) દશાર્ણ (मोत्तिय वईय) અને શુક્તિકાવતી (चेदी) ચેદી (वीयभय) વીતભય (सिन्धु सोवीरा) સિન્ધુ સૌવીર (महुरा य) અને મથુરા (सूरसेणा) શૂરસેન (पावा) પાવા (भंगी य) અને ભંગ (मास) માસ (पुरिवट्टा) પુરિવર્ત (सावत्थीय) અને શ્રાવસ્તી (कुणाला) કુલાણુ (कोडी वरिसं च) કોટિવર્ષ

श्वेताम्बिकाऽपि च नगरी, केकयार्धं च आर्यं भणितम् ।
अत्रोत्पत्ति जिनानां, चक्रिणां रामकृष्णानाम् ॥६॥ ते एते क्षेत्रार्याः ?।
अथ के ते जात्यार्याः ? जात्यार्याः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अम्बष्ठाश्च१, कलिन्दाश्च२, वैदेहाः३, वेदङ्गादिकाः४ । हरिताः५, चुञ्चुणाश्चैव ।६। षडेते इभ्यजातयः ॥१॥ ते एते जात्यार्याः ।२। अथ के ते कुलार्याः ? कुलार्याः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-उग्राः१, भोगाः२, राजन्याः३, इक्ष्वाकवः४, ज्ञाताः५, कौरव्याः ६। ते एते कुलार्याः ।३। अथ के ते कर्मार्याः ? कर्मार्याः अनेकविधाः

(सावत्थी य) और श्रावस्ती (कुणाला) कुणाल (कोडीवरिसं च) और कोटिवर्ष (लाटा य) और लाट (सेयविया वि य णयरी) तथा श्वेताम्बिका नगरी (केकय अद्धं च) आधा केकय देश (आरियं भणियं) आर्य क्षेत्र कहा है (इत्थुप्पत्ती जिणाणं चक्कीणं रामकण्हाणं) इन क्षेत्रों में तीर्थंकरों, चक्रवर्तियों, बलदेवों और वासुदेवों की उत्पत्ति होती है। (से त्तं खेत्तारिया) यह क्षेत्रार्य की प्ररूपणा हुई ।

(से किं तं जाइआरिया ?) जाति से आर्य कितने प्रकार के हैं ? (छव्विहा पण्णत्ता) छह प्रकार के हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अंबट्ठा य) अंबष्ठ (कलिंदा य) कलिंद) (विदेहा) वैदेह (वेदंगादिया) वेदङ्गादिक (हरिया) हरित (चुंचुणा चेव) और चुंचुण (छ) छह (एया) ये (इब्भजाईओ) इभ्यजातियां हैं । (से त्तं जाइआरिया) यह जाति-आर्य हुए ।

(से किं तं कुलारिया ?) कुल से आर्य कितने प्रकार के हैं ? (छव्विहा पण्णत्ता तं जहा) छह प्रकार के कहे हैं वे इस प्रकार (उग्गा) उग्र (भोगा) भोग (राइन्न) राजन्य (इक्खागा) इक्ष्वाकु (णाया) ज्ञात

(लाटा य) અને લાટ (सेयविया वि य णयरी) તથા શ્વેતામ્બિકા નગરી (केकय अद्धं च) અને અર્ધો કેકય દેશ (आरिय भणियं) આર્યક્ષેત્ર કહ્યુ છે (इत्थुपत्ती जिणाणं चक्कीणं रामकण्हाणं) આ ક્ષેત્રમા તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, બળદેવો અને વાસુદેવોની ઉત્પત્તિ થાય છે (से तं खेत्तारिया) આ ક્ષેત્ર આર્યોની પ્રરૂપણા થઇ

(से किं तं जाइआरिया) જાતિથી આર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (जाई आरिया) જાતિથી આર્ય (छ विहा पण्णत्ता) છ પ્રકારના છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (अंबट्ठा य) અમ્બષ્ઠ (कलिंदा य) કલિંદ (विदेहा) વૈદેહ (वेदंगादिया) વેદગાદિક (हरिया) હરિત (चुंचुणाचेव) અને ચુંચણ (छ) છે (एया) આ (इब्भ जाईओ) ઇભ્ય જાતીઓ છે (से त्तं जाइ आरिया) આ જાતી આર્યો છે

(से किं तं कुलारिया) કુલના આર્યો કેટલા પ્રકારના છે ? (कुलारिया) કુલથી આર્ય (छ विहा पण्णत्ता) છ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ

प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-दोषिकाः, सौत्रिकाः, कार्पासिकाः, सूत्रवैतालिकाः भाण्ड-वैतालिकाः, नरवाहनिकाः, ये चान्ये तथाप्रकाराः । ते एते कर्मार्याः ।४। अथ के ते शिल्पार्याः ? शिल्पार्या अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तुन्नाकाः, तन्तुवायाः पट्टकाः [पट्टकारकाः] देयडाः, वरुट्टाः, छर्विकाः, काष्ठपादुकाकाराः, मुंजपादुका-कारा छत्रकाराः वच्छा१, पृ-पु-च्छाकाराः, लेप्यकाराः, चित्रकाराः, शङ्खकाराः, दन्तकाराः, भाण्डकाराः, जिज्झकाराः१, सेल्लकाराः, कोटिकाराः, ये चान्ये

(कोरव्वा) कौरव कुल में उत्पन्न

(से किं तं कम्मारिया ?) कर्मार्य कितने प्रकार के हैं ? (अणेगविहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (दोसिया) दोषिक-दूष्यक (सुत्तिया) सौत्रिक (कप्पासिया) कार्पासिक (सुत्त-वेयालिया) सूत्रवैतालिक (भंडवेयालिया) भाण्डवैतालिक (कोलालिया) कुलालकर्मी (नरवाहणिया) नरवाहनिक । (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं (से त्तं कम्मारिया) ये कर्मार्य हुए ।

(से किं तं सिप्पारिया ?) शिल्पार्य कितने प्रकार के हैं ? (अणे-विहा पण्णत्ता) अनेक प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (तुण्णागा) दर्जी (तंतुवाया) जुलाहे (पट्टागा) पट्टकार (देयडा) दृति-मशक बनाने वाले (वरुट्टा) वरुट्ट-पिच्छिक (छविया) चटाई आदि बनाने वाले (कट्ठ-पाउयारा) खडाऊं बनाने वाले (मुंजपाउयारा) मूंज की पादुका बनाने वाले (छत्तारा) छत्र बनाने वाले (वज्झारा) बर्ह बनाने वाले (पुच्छारा)

પ્રકારે છે (उग्गा) ઉગ્ર (भोगा) ભોગ (राइन्ना) રાજન્ય (इक्खागा) ઈક્ષ્વાકુ (णाया) જ્ઞાત (कोरव्वा) કૌરવ કુળમાં જન્મેલા

(से किं तं कम्मारिया) કર્માર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (कम्मारिया) કર્માર્ય (अणेगविहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (दोसिया) દૌષિક-દૂષ્યક (सुत्तिया) સૌત્રિક (कप्पासिया) કાર્પાસિક (सुत्तवेयालिया) સૂત્ર વૈતાલિક (भंडवेयालिया) ભાંડવૈતાલિક (कोलालिया) કુલાલ કર્મી (नरवाह-णिया) નરવાહનિક (जे यावन्ने तहप्पगारा)· અન્ય જે આવી જાતના છે (से त्तं कम्मारिया) આ કર્માર્ય થયા

(से किं तं सिप्पारिया) શિલ્પાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (अणेग विहा पण्णत्ता) અનેક પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (तुण्णागा) દર્જી (तंतुवाया) વણકર (पट्टागा) પટ્ટકાર (देयडा) મશક બનાવનાર (वरुट्टा) વરૂટ્ટ પિચ્છિક (छव्विया) ચટાઇ વિગેરે બનાવનારા (कट्टपाउयारा) ચાખડીયો બનાવનારા (मुंजपाउयारा) મુંજની પાદુકાઓ બનાવનારા (छत्तारा) છત્ર બનાવવાવાળા (वज्झारा)

तथाप्रकाराः, ते एते शिल्पार्याः ।९। अथ के ते भाषार्याः ? भाषार्याः ये खलु अर्धमागध्या भाषया भाषन्ते । तत्रापि च खलु यत्र ब्राह्मीलिपिः प्रवर्त्तते । ब्राह्मयां लिपौ अष्टादशविधं लेखविधानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-ब्राह्मी१, यवनानिका२, दोषापुरिका३, खरोष्ट्री४, पुष्करशारिका५, भोगवतिका६, प्रहरादिका७, अन्ताक्षरिका८, अक्षर पृ-पु-ष्टिका९, वैनयिकी१०, निह्नविका११, अङ्कलिपिः १२, गणितलिपिः १३, गन्धर्वलिपिः१४, आदर्शलिपिः १५, माहेश्वरी १६,

---

पुच्छकार (लेप्पारा) लेप्य बनाने वाले (चित्तारा) चित्रकार (संखारा) शंखकार (दंतारा) दन्तकार (भंडारा) भाण्डकार (जिज्झगारा) जिज्झकार (सेल्लारा) सेल्लकार (कोडिगारा) कोटिकार (जे यावन्ने तहप्पगारा) अन्य जो इसी प्रकार के हैं। (से त्तं सिप्पारिया) ये शिल्पार्य हुए।

(से किं तं भासारिया ?) भाषा से आर्य कितने प्रकार के हैं ? (जे णं अद्धमागहाए भासाए भासेंति) जो अर्द्धमागधी भाषा बोलते हैं (तत्थ वि य णं जत्थ बंभी लिवी पवत्तइ) उनमें भी जहां ब्राह्मी लिपि का व्यवहार होता है (अट्ठारसविहे) अठारह प्रकार का (लेक्खविहाणं) लिपिविधान (पण्णत्ते) कहा है (तं जहा) वह इस प्रकार (बंभी) ब्राह्मी (जवणाणिया) यवनी (दोसापुरिया) दोषापुरिका (खरोट्टी) खरोष्टी (पुक्खरसरिया) पुष्करशारिका (भोगवइया) भोगवती (पहराइया) प्रहरादिका (अंतक्खरिया) अन्ताक्षरी (अक्खरपुरिट्ठया) अक्षर पुष्टिका (वेणइया) वैनयिकी (निण्हइया) निह्नविका (अंकलिवी) अंक-

---

બહુબનાવનારા (पुच्छारा) પુચ્છકાર (लेप्पारा) લેપ્ય બનાવનારા (चित्तारा) ચિત્રકાર (संखारा) શંખકાર (दंतारा) દંતકાર (भंडारा) ભાંડકાર (जिज्झगारा) જીઝકાર (सेल्लारा) સેલ્લકાર (कोडिगारा) કોટિકાર (जे यावन्ने तहप्पगारा) બીજા જે આવા પ્રકારના છે (से त्तं सिप्पारिया) આ શિલ્પ આર્યો છે.

(से किं त भासारिया ?) ભાષાથી આર્યો કેટલા પ્રકારના છે ? ભાષાથી આર્ય (जे णं अद्धमागहाए भासाए भासंति) જેઓ અર્ધ માગધી ભાષા બોલે છે (तत्थ वि य णं जत्थ बंभी लिवी पवत्तइ) તેમા પણ જ્યાં બ્રાહ્મી લિપીનો વ્યવહાર થાય છે (अट्ठारसविहे) અઢાર પ્રકારના (लेक्ख विहाण) લિપી વિધાન (पण्णत्ते) કહ્યુ છે (त जहा) તે આ રીતે છે

(बंभी) બ્રાહ્મી (जवणिया) યવની (दोसा पुरिया) દોષા પુરિકા (खरोट्टी) ખરોષ્ટ્રી (पुक्खरसारिया) પુષ્કર સારિકા (भोगवइया) ભોગવતી (पहराइया) પ્રહરાદિકા (अंतक्खरिया) અન્તાક્ષરી (अक्खर पुट्टिया) અક્ષર પૃષ્ટિકા (वेणइया) વૈનયિકા (निण्हइया) નિન્હવિકા (अंकलिवी) અંક લિપી (गणियलिवी) ગણિત લિપી

दोमिलिपिः १७, पोलिन्द्री १८। ते एते भाषार्याः।६।

अथ के ते ज्ञानार्याः? ज्ञानार्याः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानार्याः१, श्रुतज्ञानार्याः२, अवधिज्ञानार्याः३, मनःपर्यवज्ञानार्याः४, केवलज्ञानार्याः ५। ते एते ज्ञानार्याः।७।।सू० ३८।।

टीका—अथार्यप्रभेदान् प्ररूपयितुमाह—'से किं तं आयरिया?'—'से'—अथ—के ते-कतिविधा इत्यर्थः आर्याः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह—'आयरिया दुविहा पण्णत्ता' आर्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'—तद्यथा-'इड्ढि पत्तायरियाय'—ऋद्धिप्राप्तार्याश्च, 'अणिड्ढि पत्तायरियाय'—अनृद्धि प्राप्तार्याश्च, तत्र ऋद्धि प्राप्तार्यान् प्ररूपयितुमाह—

लिपि (गणियलिवी) गणितलिपि (गंधव्वलिवी) गन्धर्वलिपि (आयंसलिवी) आदर्शलिपि (माहेसरी) माहेश्वरी (दोमिलिवी) दोमिलिपि (पोलिंदी) पौलिन्दी (से त्तं भासारिया) ये भाषार्य हुए।

(से किं तं नाणारिया?) ज्ञानार्य कितने प्रकार के हैं? (पंचविहा पण्णत्ता) पांच प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (आभिणिबोहिय नाणारिया) आभिनिबोधिक ज्ञानार्य (सुयनाणारिया) श्रुतज्ञानार्य(ओहिनाणारिया) अवधिज्ञानार्य (मणपज्जवनाणारिया) मनःपर्यवज्ञानार्य (केवलनाणारिया) केवल ज्ञानार्य (से त्तं नाणारिया) ये ज्ञानार्य हुए ॥३८॥

टीकार्थ—अब आर्य मनुष्यों की प्ररूपणा करते हैं। प्रश्न है कि आर्य कितने प्रकार के होते हैं? भगवान् ने उत्तर दिया—आर्यजन दो प्रकार के होते हैं-ऋद्धिप्राप्त और अनृद्धिप्राप्त। जिन्हें किसी प्रकार

(गंधव्व लिवी) ગન્ધર્વ લિપી (आयंसलिवी) આદર્શલિપી (माहेसरी) માહેશ્વરી (दोमिलिवी) દોમિલિપી (पोलिंदी) પોલિન્દી (से त्तं भासारिया) આ ભાષાર્ય થયા.

(से किं तं नाणारिया) જ્ઞાનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે? (णाणारिया) જ્ઞાનાર્ય (पंचविहा पण्णत्ता) પાંચ પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा) તેઓ આ રીતે (आभिणिबोहियनाणारिया) આભિનિબોધિક જ્ઞાનાર્ય (सुयणाणारिया) શ્રુતજ્ઞાનાર્ય (ओहिनाणारिया) અવધિજ્ઞાનાર્ય (मणपज्जवनाणारिया) મનઃપર્યવ જ્ઞાનાર્ય (केवलनाणारिया) કેવલ જ્ઞાનાર્ય (से त्तं नाणारिया) આ જ્ઞાનાર્યો થયા ॥ સૂ ૩૮ ॥

ટીકાર્થ—હવે આર્ય મનુષ્યોની પ્રરૂપણા કરે છે—

પ્રશ્ન એ છે કે આર્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો—આર્યજન બે પ્રકારના હોય છે. રૂદ્ધિપ્રાપ્ત અને અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત. જેઓને કોઈ પ્રકારની રૂદ્ધિપ્રાપ્ત હોય તેઓ રૂદ્ધિપ્રાપ્ત કહેવાય છે. જેઓને કાંઈ રૂદ્ધિપ્રાપ્ત ન હોય પરન્તુ આર્ય હોય તેઓ અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત આર્ય કહેલા છે.

'से किं तं इड्डिपत्तायरिया ?'-'से'-अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः ऋद्धि प्राप्तार्याः ? भगवानाह-'इड्डिपत्तायरिया छव्विहा पण्णत्ता'-ऋद्धिप्राप्तार्याः षड्-विधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा'-तद्यथा-'अरहंता'-अर्हन्तः१, 'चक्कवट्टी'-चक्रवर्तिनः२, 'बलदेवा'-बलदेवाः३, 'वासुदेवा' वासुदेवाः४, 'चारणा'-चारणाः५, 'विज्जाहरा' विद्याधराः६,-प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं इड्डिपत्तायरिया'-ते एते-पूर्वोक्ताः, ऋद्धि प्राप्तार्याः प्रज्ञप्ताः ।

अथानृद्धि प्राप्तार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं अणिड्डिपत्तायरिया ?'-अथ के ते कतिविधा इत्यर्थः अनृद्धिप्राप्तार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'अणिड्डिपत्तायरिया णवविहा पण्णत्ता ?'-अनृद्धिप्राप्तार्या नवविधाः-नव प्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'खेत्तारिया'-क्षेत्रार्याः १, 'जाति आयरिया'-जात्यार्याः२, 'कुलारिया' कुलार्याः३, 'कम्मायरिया'-कर्मार्याः४, 'सिप्पारिया'-शिल्पार्याः५, 'भासारिया' भाषार्याः६, 'नाणारिया'--ज्ञानार्याः७, 'दंसणारिया'-दर्शनार्याः८, 'चारित्तारिया' चारित्रार्याश्च९, तत्र क्षेत्रम्-उत्पत्तिस्थानम् आर्य-श्रेष्ठं क्षेत्रं येषां ते क्षेत्रार्याः

की ऋद्धि प्राप्त हो वे ऋद्धिप्राप्त आर्य कहलाते हैं और जिन्हें कोई ऋद्धि प्राप्त न हो, मगर आर्य हो वे अनृद्धिप्राप्त आर्य कहे गए हैं।

अब ऋद्धिप्राप्त आर्यों की प्ररूपणा का जाती है-ऋद्धिप्राप्त आर्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने कहा-वे छह प्रकार के होते हैं-(१) तीर्थंकर (१) चक्रवर्त्ती (३) बलदेव (४) वासुदेव (५) चारण और (६) विद्याधर। ये ऋद्धिप्राप्त आर्य हैं। अनृद्धिप्राप्त आर्य नौ प्रकार के हैं। वे इस प्रकार हैं-(१) क्षेत्रार्य (२) जात्यार्य (२) कुलार्य (४) कर्मार्य (५) शिल्पार्य (६) भाषार्य (७) ज्ञानार्य (८)दर्शनार्य और (९)चारित्रार्य

क्षेत्र अर्थात् जन्म स्थान जिनका श्रेष्ठ हो वे क्षेत्रार्य कहलाते हैं, क्योंकि वे श्रेष्ठ क्षेत्र में उत्पन्न हुए हैं। जिनकी आगे कही जाने वाली

હવે રૂદ્ધિપ્રાપ્ત આર્યોની પ્રરૂપણા કરાય છે

રૂદ્ધિપ્રાપ્ત આર્ય કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ-તેઓ છ પ્રકારના છે (હોય છે)-(૧) તીર્થંકર (૨) ચક્રવર્તી (૩) બલદેવ (૪) વાસુદેવ (૫) ચારણ અને (૬) વિદ્યાધર આ રૂદ્ધિ પ્રાપ્ત આર્ય છે.

અનૃદ્ધિપ્રાપ્ત આર્ય નૌ પ્રકારના છે. તેઓ આ રીતે-(૧) ક્ષેત્રાર્ય (૨) જાત્યાર્ય (૩) કુલાર્ય (૪) કર્માર્ય (૫) શિલ્પાર્ય (૬) ભાષાર્ય (૭) જ્ઞાનાર્ય (૮) દર્શનાર્ય (૯) ચારિત્રાર્ય

ક્ષેત્ર અર્થાત્ જન્મ સ્થાન જેઓનું શ્રેષ્ઠ હોય તેઓ ક્ષેત્રાર્ય કહેવાય છે.

क्षेत्रोत्पन्नत्वात् श्रेष्ठक्षेत्रा उच्यन्ते, जातिः-वक्ष्यमाणा अम्बष्ठात्वादिरूपा आर्या-अभ्यर्हा येषां ते जात्यार्याः-अभ्यर्हजातय इत्यर्थः, कुलं-वंशः, आर्य-श्रेष्ठं येषां ते कुलार्याः श्रेष्ठकुलाः-कुलीना इत्यर्थः-कर्म-कृषि वाणिज्यादि, आर्य-श्रेष्ठं येषां ते कर्मार्याः अभ्यर्हकर्माण इत्यर्थः, शिल्पं-कला चतुष्पष्टिरूपा आर्य-शोभनं येषां ते शिल्पार्याः, भाषा-वचनम्, आर्या-श्रेष्ठा येषां ते भाषार्याः, अभ्यर्ह-वचना इत्यर्थः, ज्ञानम्-आर्यम्-यथार्थं येषां ते ज्ञानार्याः-यथार्थज्ञानिनः, दर्शनम्-आर्य-यथार्थं येषां ते दर्शनार्याः-यथार्थदर्शनशालिनः, चारित्रम्-आर्यम्-श्रेष्ठं येषां ते चारित्रार्याः-अभ्यर्हचारित्रवन्तः ।

अथ-क्षेत्रार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं खेत्तारिया ?' 'से'-अथ, 'किं तं' के ते-कतिविधा इत्यर्थः क्षेत्रार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'खेत्तारिया'-क्षेत्रार्याः 'अद्धछव्वीसइविहा पण्णत्ता'-अर्द्धपड्विंशतिविधाः-सार्द्धपञ्चविंशतिभेदाः, प्रज्ञप्ताः

अम्बष्ठ आदि जाति उत्तम हो वे जात्यार्य । जिनका कुल (वंश) श्रेष्ठ हो वे कुलार्य कहलाते हैं । जिनका कृषि वाणिज्य आदि कर्म अर्थात् जीविका का साधन उत्तम हो वे कर्मार्य कहे गए हैं । जिनका शिल्प अर्थात् चौसठ कलाएं उत्तम हो वे शिल्पार्य । जो आर्य भाषा का प्रयोग करते हों वे भाषार्य, जो ज्ञान से उत्तम हों अर्थात् जिनका ज्ञान यथार्थ हो वे ज्ञानार्य, जिनका दर्शन श्रेष्ठ हो वे दर्शनार्य और जिनका चारित्र उत्तम हो वे चारित्रार्य कहलाते हैं ।

अब क्षेत्रार्यों की प्ररूपणा की जाती है । प्रश्न हुआ कि क्षेत्रार्य कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-क्षेत्रार्य साढे पच्चीस

કેમકે તેઓ શ્રેષ્ઠ ક્ષેત્રમા જન્મેલા છે. જેઓની આગળ કહેવામા આવનારી અમ્બષ્ઠ આદિ જાતિ ઉત્તમ હોય તેઓ જાત્યાર્ય છે. જેઓનું કુલ (વંશ) શ્રેષ્ઠ હોય તેઓ કુલાર્ય કહેવાય છે. જેઓની ખેતી વેપાર વિગેરે કર્મ અર્થાત્ આજીવિકાનુ સાધન ઉત્તમ હોય તેઓ કર્માર્ય કહેલા છે. જેઓનુ શિલ્પ અર્થાત્ ચોસઠ કલાઓ ઉત્તમ છે તેઓ શિલ્પાર્ય, જેઓ આર્ય ભાષાનો પ્રયોગ કરતા હોય તેઓભાષાર્ય, જે જ્ઞાનથી ઉત્તમ હોય અર્થાત્ જેમનું જ્ઞાન યથાર્થ છે તેઓ જ્ઞાનાર્ય, જેઓનુ દર્શન શ્રેષ્ઠ હોય તેઓ દર્શનાર્ય, જેઓનુ ચરિત્ર ઉત્તમ હોય તેઓ ચારિત્રાર્ય કહેવાય છે,

ક્ષેત્રાર્યોની પ્રરૂપણા કરાય છે

પ્રશ્ન થયો કે ક્ષેત્રાર્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-ક્ષેત્રાર્ય સાડા પચીસ પ્રકારના છે. તેઓ આ પ્રકારે છે.

'तं जहा'–तद्यथा–रायगिहमगह१'–राजगृहं नगरं, मगधो जनपदः, तथा च मगधेषु जनपदेषु राजगृहं नगरं क्षेत्रार्यत्वेन उच्यते 'चंपा अंगा२' चम्पानगरम्, अङ्गो जनपदः, अङ्गेषु जनपदेषु चम्पानगरं क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धमित्यर्थः, 'तह'–तथा 'तामलित्तिवंगाय३' तामलिप्तः नगरम् वङ्गश्च जनपदः, वङ्गेषु जनपदेषु तामलिप्तिर्नगर क्षेत्रार्यत्वेन उच्यते, 'कंचणपुरं कलिंगा४'–काञ्चनपुरं नगरम्, कलिंगो जनपदः, कलिङ्गेषु जनपदेषु काञ्चनपुरं नगरं क्षेत्रार्यत्वेनोच्यते, 'वाणारसी चेव कासीय५'–वाराणसीचैव नगरम् काशी च जनपदः, तथा च काशीजनपदेषु वाराणसी नगरं क्षेत्रार्यत्वेन उच्यते ॥१०८॥ 'साएयकोसला ६'–साकेतो नगरं, कोशलो जनपदः, कोशलजनपदेषु साकेतनगरं क्षेत्रार्यत्वेनोच्यते, 'गयपुरं च कुरु७'–गजपुरश्चनगरं, कुरुश्चजनपदः, कुरुषु जनपदेषु गजपुरं नगरं क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धम्, 'सोरियं कुसट्टाय८' सौरिकं नगरं, कुशावर्तश्च जनपदः, कुशावर्तजनपदेषु सौरिकं नगरं क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धम् 'कंपिल्लं पंचाला९'–काम्पिल्यं नगरम्, पञ्चालो जनपदः, पञ्चालेषु जनपदेषु काम्पिल्यं नगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते, 'अहिच्छत्ता जंगलाचेव १०' अहिच्छत्रा नगरम्, जङ्गलश्च जनपदः, तथा च जङ्गलजनपदेषु अहिच्छत्रा नगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यवह्रियते ॥१०९॥ 'बारवई सोरट्ठा ११' द्वारावती नगरम् सौराष्ट्रो जनपदः, सौराष्ट्रेषु जनपदेषु द्वारावती नगरं क्षेत्रार्यत्वेन

प्रकार के हैं। वे इस प्रकार हैं–(१) मगध देश में राजगृह नगर आर्य क्षेत्र है (२) अंग देश में चम्पानगरी आर्य क्षेत्र है (३) वंगदेश में तामलिप्ति नगरी आर्य क्षेत्र है। (४) कलिंग देश में कांचनपुर आर्य क्षेत्र है। (५) काशी देश में वाराणसी नगरी आर्य क्षेत्र है (६) कोशल देश में साकेतनगर आर्य क्षेत्र है। (७) कुरुदेश में गजपुर (हस्तिनापुर) आर्य क्षेत्र है। (८) कुशावर्त्त देश में सोरियपुर (सौरिकनगर) आर्य क्षेत्र है। (९) पंचालदेश में काम्पिल्यपुर (१०) जांगल देश में अहिछत्रनगर (११) सौराष्ट्र में द्वारावती (द्वारिका) (१२) विदेह जन-

---

(૧) મગધ દેશમા રાજગૃહનગર આર્ય ક્ષેત્ર છે (૨) અગદેશમા ચપા નગરી આર્યક્ષેત્ર છે, (૩) બગદેશમાં તામ્રલિપ્તિ નગરી આર્ય ક્ષેત્ર છે (૪) કલિંગ દેશમાં કાંચનપુર નગર આર્ય ક્ષેત્ર છે (૫) કાશી દેશમાં વારાણસી નગરી આર્ય ક્ષેત્ર છે.

(૬) કોશલ દેશમાં સાકેતનગર આર્ય ક્ષેત્ર છે (૭) કુરૂદેશમા હસ્તિનાપુર આર્ય ક્ષેત્ર છે (૮) કુશાવર્ત દેશમાં સોરિયપુર (સૌરિક નગર) આર્ય ક્ષેત્ર છે. (૯) પંચાલ દેશમાં કાંપિલ્યપુર (૧૦) જાંગલ દેશમાં અહિચ્છત્ર નગર (૧૧) સૌરાષ્ટ્રમા દ્વારાવતી (દ્વારકા) (૧૨) વિદેહ જનપદમાં મિથિલા નગરી (૧૩)

व्यवह्रियते, 'मिहिलविदेहाय १२' मिथिला नगरम्, विदेहो जनपदश्च, विदेहेषु जनपदेषु मिथिलानगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते, 'वच्छकोसंबी १३'–वत्सो जनपदः, कौशाम्बी नगरम्, वत्सपदेषु कौशाम्बी नगरं क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धम् 'नंदिपुरं संडिल्ला १४'–नन्दिपुरं नगरम्, शाण्डिल्यो जनपदः, शाण्डिल्यजनपदेषु नन्दिपुरं नामनगरं क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धम् 'भद्दिलपुरमेव मलयाय १५'–भद्दिलपुरमेव नगरम् मलयश्च जनपदः, मलयजनपदेषु भद्दिलपुरं नाम नगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते ॥११०॥ 'वइराडवच्छ १६'– वैराटं नाम नगरं, वत्सो जनपदः, वत्सजनपदेषु वैराटं नगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यवह्रियते, 'वरणा अच्छा १७'–वरणो नाम जनपदः, अच्छा–पुरी, वरणजनपदेषु अच्छापुरी क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते, 'तहमत्तियावईदसण्णा १८'–तथा मृत्तिकावती नामपुरी, दशार्णो जनपदः, दशार्ण जनपदेषु मृत्तिकावतीपुरी क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते, 'सोत्तियवईयचेदी १९'– शौक्तिकावती च पुरी, चेदिः जनपदः, चेदिजनपदेषु शौक्तिकावतीपुरी क्षेत्रार्यत्वेन व्यवह्रियते, 'वीयभयं सिंधु सोवीरा२०'–वीतभयं नगरम् सिन्धु सौवीरो जनपदः, सिन्धुसौवीरजनपदेषु वीतभयं नगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यवह्रियते ॥१११॥ 'महुरायसूरसेणा २१' मथुराचपुरी, शूरसेनो जनपदः, शूरसेनजनपदेषु मथुरापुरी क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धा, 'पावा भंगीय२२'–पापा नामपुरी, भङ्गश्च जनपदः, भङ्गजनपदेषु पावापुरी क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धा वर्तते, 'मासपुरिवट्टा२३'–मासानामपुरी, पुरिवर्तो जनपदः, पुरिवर्तजनपदेषु मासापुरी क्षेत्रार्यत्वेन प्रसिद्धा, 'सावत्थी य कुणाला २४'–श्रावस्तीनामपुरी, कुणालो जनपदः, कुणालजनपदेषु

पद में मिथिला नगरी (१३) वत्स देश में कौशाम्बी नगरी (१४) शांडिल्य देश में नन्दिपुर (१५) मलय देश में भद्दिलपुर (१६) वत्स देश में वैराट नगर (१७) वरण जनपद में अच्छा नगरी (१८) दशार्ण देश में मृत्तिकावती नगरी (१९) चेदि जनपद में शौक्तिकावती नगरी (२०) सिन्धु सौवीर देश में वीतभय नामक नगर (२१) सूरसेन देश में मथुरानगरी (२२) अंग नामक जनपद में पावापुरी (२३) पुरिवर्त्त जनपद में मासा नामक नगरी (२४) कुणाल देश में श्रावस्ती

वत्सदेशमा कौशाम्बी नगरी (१४) शाडिल्यदेशमां नन्दिपुर (१५) मलयदेशमां भद्दिलपुर (१६) वत्सदेशमा वैराट नगर (१७) वरणु जनपदमा अच्छा नगरी (१८) दशार्णु देशमा मृत्तिकावती नगरी (१९) चेदिजनपमां शौक्तिकावती नगरी (२०) सिन्धु सौवीर देशमा वीतभय नामक नगर (२१) शुरसेन देशमा मथुरा नगरी (२२) अग नामक जनपदमा पावापुरी (२३) पुरीवर्त जनपदमा मासानामक नगरी (२४) कुणाल देशमां श्रावस्ती नामक नगरी (२५) लाटदेशमां

श्रावस्तीपुरी क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते, 'कोडीवरिसंच लाटाय२५'-कोटिवर्षञ्च नगरम्, लाटश्च जनपदः, लाटजनपदेषु कोटिवर्षं नाम नगरं क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते ॥११२॥ 'सेयवियावि य णयरी केकय अद्धं च आरियं भणियं २६'-श्वेताऽम्बिकाऽपि च नगरी क्षेत्रार्यत्वेन व्यपदिश्यते, केकयार्द्धश्च आर्यभणितम्-क्षेत्रार्यत्वेन कथितं वर्तते २६। एवञ्च मगधेषु जनपदेषु राजगृहं नगरम् १, अङ्गेषु चम्पा२, वङ्गेषु तामलिप्ती३, कलिङ्गेषु काञ्चनपुरम्४ काशीषु वाराणसी५, कोसलासु साकेतम् ६, कुरुषु गजपुरम् ७, कुशावर्तेषु सौरिकम् ८, पाञ्चालेषु काम्पिल्यम्९, जङ्गलेषु अहिच्छत्रा१०, सौराष्ट्रेषु द्वारावती११, विदेहेषु मिथिला १२, वत्सेषु कौशाम्बी१३, शाण्डिल्येषु नन्दिपुरम्१४, मलयेषु भद्दिलपुरम् १५, वत्सेषु वैराटपुरम् १६, वरणेषु अच्छापुरी १७, दशार्णेषु मृत्तिकावती १८, चेदिषु शौक्तिकावती१९, सिन्धुसौवीरेषु वीतभयम्२०, शूरसेनेषु मथुरा२१, भङ्गेषु पावा २२, पुरिवर्तेषु मासा२३, कुणालेषु श्रावस्ती२४, लाटासु कोटिवर्षम् २५, श्वेताम्बिकानगरी २६। केकयजनपदार्द्धश्च २६॥ एतावत् पञ्चविंशति जनपदात्मकं क्षेत्रमार्यं भणितम् इति फलितम् तत्र हेतुमाह-'इत्थु पत्ती जिणाणं, पंचक्कीणं रामकण्हाणं ॥११३॥ अत्र उपर्युक्तेषु सार्द्ध पञ्चविंशतिक्षेत्रेषु, उत्पत्तिर्जिनानां-तीर्थकराणाम् चक्रिणाम्-चक्रवर्त्तिनां राज्ञाम्, रामकृष्णानाम्-रामाणां बलदेवानाम्, कृष्णानाम्-वासुदेवानां सञ्जाताः, अतः पूर्वोक्तसार्द्ध पञ्चविंशति जनपदात्मकम् आर्यमुक्तम् । प्रकृतमुपसंहरति-'से त्तं खेत्तारिया'-ते एते-पूर्वोक्ताः क्षेत्रार्याः प्रज्ञप्ताः, एवञ्च यत्र तीर्थकरचक्रवर्त्तिबलदेववासुदेवादीनामुत्पादस्तदार्यमिति क्षेत्रार्यानार्यव्यवस्था प्रतिपादिता,

---

नामक नगरी (२५) लाट देश में कोटिवर्ष नामक नगरी और (२५॥) केकयार्द्ध जनपद में श्वेताम्बिका नगरी, ये सब क्षेत्र आर्यक्षेत्र कहलाते हैं और यहां के निवासी मनुष्य क्षेत्र की अपेक्षा आर्य हैं। इन्हें आर्य क्षेत्र कहने का कारण यह है कि साढे पच्चीस क्षेत्रों में तीर्थंकरों का, चक्रवर्त्तियों की, बलदेवों एवं वासुदेवों का जन्म होता है। इस प्रकार फलितार्थ यह हुआ कि जहां तीर्थंकरों आदि का जन्म होता है, वे क्षेत्र आर्यक्षेत्र कहलाते हैं और शेष अनार्य ।

કોટિવર્ષ નામક નગર અને (૨૫॥) કેકયાર્દ્ધ જનપદમા શ્વેતામ્બિકા નગરી, આ બધા ક્ષેત્રો આર્યક્ષેત્ર કહેવાય છે. અને આહિના રહેનારા મનુષ્યો ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આર્ય છે. આમને આર્યક્ષેત્ર કહેવાનું કારણ આ છે કે સાડા પચ્ચી ક્ષેત્રોમા તીર્થ કરોની. ચક્રવર્તીઓની, બલદેવોના તેમજ વાસુદેવોના જન્મ થાય છે. આ પ્રકારે ફલિતાર્થ એ થયો કે જ્યા તીર્થંકરો વિગેરેના જન્મ થયા તે ક્ષેત્રો આર્યક્ષેત્ર કહેવાય છે અને બાકીના અનાર્ય,

अथ जात्यार्यप्ररूपणार्थमाह–'से किं तं जाइ आरिया ?'–'से'–अथ 'किं तं' के ते–कतिविधाः, जात्यार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'जाइ आरिया छव्विहा पण्णत्ता'–जात्यार्याः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा–'अंबट्ठाय'–अम्बष्ठाश्च १, 'कालिंदाय'–कलिन्दाश्च २, 'विदेहा ३' वैदेहाः, 'वेदंगाइया ४'–वेदङ्गादिकाः, 'हरिया ५' हरिताः, 'चुंचुणाचेव ६' चुञ्चुणाश्चैव, 'छएया इब्भजाईओ'–षडेते इभ्यजातयः–अभ्यर्चनीयमान्य जातयः प्रसिद्धाः, तेन शास्त्रान्तरेषु अनेकजातीनां वर्णनसत्त्वेऽपि लोके एतासामेव अम्बष्ठ–कलिन्द–वैदेह–वेदङ्ग हरित–चुञ्चुणरूपाणाम् अभ्यर्ह–जातित्वेन एताभिः षड्भि जातिभिरुपेता जात्यार्या व्यपदिश्यन्ते न शेष जातिभिरुपेता इत्याशयः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं जाइ आरिया'–ते एते–पूर्वोक्ताः षड् जात्यार्याः प्रज्ञप्ताः, अथ कुलार्यान् प्ररूपयितुमाह–से किं तं कुलारिया ?'–अथ के ते–कतिविधा इत्यर्थः, कुलार्याः

अब जाति–आर्य की प्ररूपणा की जाती है। प्रश्न है कि जाति से आर्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया–जात्यार्य छह प्रकार के कहे गए हैं। उनके नाम इस तरह हैं–(१) अम्बष्ठ (२) कलिन्द (३) वैदेह (४) वेदंगादिक (५) हरित और (६) चुंचुण। ये छह इभ्य अर्थात् माननीय, अर्चनीय जातियां हैं। अतएव अन्य शास्त्रों में अनेक प्रकार की जातियों का वर्णन उपलब्ध होने पर भी लोक में इन अम्बष्ठ आदि छह जातियों से सम्पन्न जन ही जाति से आर्य कहलाते हैं-इनके अतिरिक्त अन्य जाति वाले जात्यार्य नहीं कहलाते। इस प्रकार जात्यार्यों की प्ररूपणा की गई।

अब कुलार्यों की प्ररूपणा की जाती है। प्रश्न है कि कुलार्य अर्थात्

હવે–જાતિ–આર્યની પ્રરૂપણા કરાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે જાતિથી આર્ય કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–જાત્યાર્ય છ પ્રકારના કહેલા છે, તેઓના નામ આ રીતે છે

(૧) અમ્બષ્ઠ (૨) કલિન્દ (૩) વૈદેહ (૪) વેદંગાદિક (૫) હરિત અને (૬) ચુંચુણ. આ છ ઇભ્ય અર્થાત્ માનનીય અર્ચનીય જાતીઓ કહેલી છે.

તેથીજ અન્ય શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારની જાતિયોનું વર્ણન ઉપલબ્ધ થવા છતાં પણ લોકોમાં આ અમ્બષ્ઠ આદિ છ જાતિયોના માણસોજ જાતિથી આર્ય કહેવાય છે. એનાથી અતિરિક્ત અન્ય જાતિ વાળા જાત્યાય કહેવાતાય

હવે કુલાર્યોની પ્રરૂપણા કરાય છે–

પ્રશ્ન છે કે કુલાર્ય અર્થાત્ કુળની અપેક્ષાને આર્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે?

प्रज्ञप्ताः ? 'कुलारिया छव्विहा पण्णत्ता'-कुलार्याः षड्विधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-'उग्गा'-उग्राः १, 'भोगा'--भोगाः२, 'राइन्ना'-राजन्याः३, 'इक्खागा' इक्ष्वाकवः४, 'णाया'-ज्ञाताः ५, 'कोरव्वा'-कौरव्याः६, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं कुलारिया'-ते एते-पूर्वोक्ताः षट् कुलार्याः प्रज्ञप्ताः अथ कर्मार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं कम्मारिया ?'-अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः, कर्मार्याः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'कम्मारिया अणेगविहा पण्णत्ता' कर्मार्याः अनेकविधाः-नानाप्रकारकाः, प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'दोसिया'-दोषिकाः, 'सुत्तिया'-सौत्रिकाः, 'कप्पासिया'-कार्पासिकाः, 'सुत्तवेयालिया'-सूत्रवैतालिकाः, भंड वेतालिया'-भाण्डवैतालिकाः, 'कोलालिया'-कौलालिकाः, 'नरवाहणिया'-नरवाहनिकाः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवं विधाः सन्ति तेऽपि सर्वे कर्मार्या ज्ञातव्याः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं कम्मारिया'-ते एते-पूर्वोक्ताः कर्मार्याः प्रज्ञप्ताः अथ, शिल्पार्यान् प्ररूपयितुमाह -'से किं तं सिप्पारिया ?'-अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः, शिल्पार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'सिप्पारिया अणेगविहा पण्णत्ता'-शिल्पार्या अनेकविधाः नानाप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-तुण्णागा'-तुन्नाकाः-सूच्या जीविनः 'तंतुवाया'

कुल की अपेक्षा आर्य कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् ने कहा-कुलार्य छह प्रकार के हैं, जो इस तरह हैं-(१) उग्र (२) भोग (३) राजन्य (४) इक्ष्वाकु (५) ज्ञात और (६) कौरव्य। तात्पर्य यह है कि इन कुलों में जन्म लेने वाले कुलार्य कहलाते हैं। यह कुलार्य की प्ररूपणा हुई।

अब कर्मार्य की प्ररूपणा करते हैं। कर्मार्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-कर्मार्य अनेक प्रकार के कहे गए हैं। वे इस तरह हैं-दोषिक, सौत्रिक, कार्पासिक, सूत्रवैतालिक, भाण्डवैतालिक, कौलालिक और नरवाहनिक। इनके अतिरिक्त इसी प्रकार के जो अन्य हों उन्हें भी कर्मार्य समझना चाहिए। यह कर्मार्य की प्ररूपणा हुई।

શ્રી ભગવાને કહ્યુ-કુલાર્ય છ પ્રકારના છે. જે આ રીતે છે-(૧) ઉગ્ર (૨) ભોગ (૩) રાજન્ય (૪) ઇક્ષ્વાકુ (૫) જ્ઞાત અને (૬) કૌરવ્ય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે આ કુળોમા જન્મ લેવાવાળા કુલાર્ય કહેવાય છે. આ કુલાર્યોની પ્રરૂપણા થઇ.

હવે કર્માર્યની પ્રરૂપણા કરે છે, કર્માર્ય કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-કર્માર્ય અનેક પ્રકારના કહેલા છે. તેઓ આ રીતે છે-દોષિક, સૌત્રિક. કાર્પાસિક, સૂત્રવૈતાલિક, ભાણ્ડવૈતાલિક. કૌલાલિક, અને નરવાહનિક. તદુપરાન્ત આવા પ્રકારના જે બીજા હોય તેઓને પણ કર્માર્ય સમજવા જોઇએ. આ કર્માર્યની પ્રરૂપણા થઈ.

-तन्तुवायाः-कुविन्दाः, 'पट्टागा'-पट्टकाराः-पट्ट-दुकूलकुविन्दाः, 'देयडा'-दृतिकाराः, 'वरुट्टा'-वरुट्टाः-पिच्छिकाः, 'छविया' छर्विकाः-कटादि कारकाः, 'कट्टपाउयारा'-काष्ठपादुकाकाराः, 'मुंजपाउयारा'-मुञ्जपादुकाकाराः, 'छत्तारा'-छत्रकाराः 'वज्झारा'-वर्द्धकाराः, 'पुच्छारा' पुच्छकाराः, 'लेप्पारा-लेप्यकाराः, 'चित्तारा'-चित्रकाराः, 'संखारा'-शङ्खकाराः, 'दंतारा'-दन्तकाराः, 'भंडारा' भण्डाकाराः, जिज्झगारा'-जिज्झकाराः, 'सेल्लारा'-सेल्लकाराः, 'कोडिगारा'-कोटिकाराः, 'जे यावन्ने तहप्पगारा'-येऽपि चान्ये तथाप्रकाराः-एवंविधा भवन्ति, तेऽपि सर्वे शिल्पार्याः ज्ञातव्याः, अथ भाषार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं 'भासारिया ?'-अथ के ते-कतिविधा इत्यर्थः, भाषार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'भासारिया जे णं अद्धमागहाए भासाए भासेंति'-भाषार्याः खलु ते प्रज्ञप्ताः, ये खलु अर्द्धमागध्या भाषया भाषन्ते, 'तत्थऽवि य णं जत्थ बंभी लिवी पवत्तइ'-

---

अब शिल्पार्य की प्ररूपणा की जाती है । शिल्पार्य कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-शिल्पार्य अनेक तरह के होते हैं । वे इस प्रकार हैं-दर्जी, जुलाहे, पट्टकार, दृतिकार, वरुट्ट (पिच्छिक) छर्विक, कट (चटाई) आदि बनाने वाले, खडाऊं बनाने वाले, मूंज की पादुका बनाने वाले, छत्रकार, बर्द्धकार, पुच्छकार, लेप्यकार, (मिट्टी के खिलौना आदि बनाने वाले, चित्रकार, शंखकार, दन्तकार, भाण्ड-कार, जिज्झकार, सेल्लकार, कोटिकार, तथा इसी प्रकार के अन्य जो हैं उन सबको भी शिल्पार्य ही समझना चाहिए ।

अब भाषार्य की प्ररूपणा की जाती है । प्रश्न है कि भाषार्य कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने कहा-जो अर्द्धमागधी भाषा बोलते हैं और

હવે શિલ્પાર્યની પ્રરૂપણા કરાય છે. શિલ્પાર્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-શિલ્પાર્ય અનેક જાતના હોય છે. તેઓ આ પ્રકારના છે

દર્જી, વણુકર, પટ્ટકાર દૃતિકાર, વરૂટ્ટ, (પિચ્છિક) છર્વિક, કટ (ચટાઇ) આદિ બનાવનારા, ચાખડીયો બનાવનાર, મુંજની પાદુકા બનાવનાર, છત્રકાર, બર્હકાર, પુચ્છકાર, લેપ્યકાર (માટીના રમકડા વિગેરે બનાવનાર) ચિત્રકાર, શંખ કાર, દન્તકાર, ભાણ્ડકાર, જિજ્ઝકાર, સેલ્લકાર, કોટિકાર, તેમજ તેના સરખા બીજા જે હોય એ બધાને પણુ શિલ્પાર્ય સમજવા જોઇએ

હવે ભાષાર્યની પ્રરૂપણા કરાય છે

પ્રશ્ન એ છે કે ભાષાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને કહ્યુ-જે અર્ધ માગધી ભાષા બોલે છે અને અર્ધ માગધી

तत्रापि च खलु-अर्द्धमागध्या भाषया भाषमाणेष्वपि जनेषु ते एव भाषार्याः प्रज्ञप्ताः, यत्र खलु जनेषु ब्राह्मीलिपिः प्रवर्त्तते, अर्द्धमागध्या भाषया भाषमाणा अपि ये जना ब्राह्मया लिप्या व्यवहरन्ति ते एव भाषार्हाः प्रज्ञप्ता इत्यर्थः, 'बंभी-एणं लिवीए अट्ठारसविहे लेखविहाणे पण्णत्ते' ब्राह्मयां खलु लिप्याम् अष्टादश-प्रकारकम्, लेखविधानं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा'-तद्यथा-'बंभी'-ब्राह्मी१, 'जवणाणिया' यवनानिका२, यवनानीत्यर्थः, 'दोसापुरिया' दोषापुरिका३, 'खरोट्ठी'-खरोट्टी४, 'पुक्खरसारिया'-पुष्करशारिका५, 'भोगवइया'-भोगवतिका६, 'पहराइया'-प्रहरादिका७, 'अंतक्खरिया'-अन्ताक्षरिका८, 'अक्खरपुट्ठिया'-अक्षरपुष्टिका९, 'वेणइया'-वैनयिकी१०, 'निण्हइया'-निह्नविका११, 'अंकलिवी'-अङ्कलिपिः१२, 'गणियलिवी'-गणितलिपिः१३, 'गंधव्वलिवी'-गन्धर्वलिपिः१४, आयंसलिवी' आदर्शलिपिः१५, 'माहेसरी'-माहेश्वरी१६, 'दोमिलिवी'-दोमिलिपिः१७, 'पोलिंदी'-पौलिन्दी१८, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं भासारिया'-ते एते-पूर्वोक्ताः भाषार्याः प्रज्ञप्ताः, अथ ज्ञानार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं नाणारिया ?' अथ के ते-कतिविधाः,ज्ञानार्याः प्रज्ञप्ताः ? 'नाणारिया पंचविहा पण्णत्ता'-ज्ञानार्याः पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'आभिणिबोहियनाणारिया'-आभिनि-

---

अर्धमागधी भाषा बोलने वालों में भी जिनमें ब्राह्मी लिपि का प्रयोग किया जाता है, वही भाषार्य कहलाते हैं। ब्राह्मी लिपि में अठारह प्रकार का लेख विधान है, जो इस प्रकार है-१ ब्राह्मी २ यवनानी ३ दोषापुरिका ४ खरोट्टी ५ पुष्करशारिका ६ भोगवतिका ७ प्रहरादिका ८ अन्ताक्षरिका ९ अक्षरपुष्टिका १० वैनयिकी ११ निह्नविका १२ अंकलिपि १३ गणितलिपि १४ गन्धर्वलिपि १५ आदर्शलिपि १६ माहेश्वरी १७ दोमिलिपि १८ पौलिन्दी यह भाषार्य का विवरण हुआ।

अब ज्ञानार्यों की प्ररूपणा करते हैं-ज्ञानार्य कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-ज्ञानार्य पांच प्रकार के कहे हैं-१ आभिनि-

---

બોલનારાઓમા પણ જેઓમા બ્રાહ્મી લિપિનો પ્રયોગ કરાય છે તેઓ ભાષાર્ય કહેવાય છે બ્રાહ્મી લિપિમા અઢાર પ્રકારનુ લેખ વિધાન છે જે આ પ્રકારે છે-(૧) બ્રાહ્મી (૨) યવનાની (૩) દોષાપુરિકા (૪) ખરોટ્ટી (૫) પુષ્કર શારિકા (૬) ભોગવતિકા (૭) પ્રહરાદિકા (૮) અન્તાક્ષરિકા (૯) અક્ષરપુષ્ટિકા (૧૦) વૈનયિકી (૧૧) નિહ્નવિકા (૧૨) અકલિપિ (૧૩) ગણિતલિપિ (૧૪) ગન્ધર્વ લિપિ (૧૫) આદર્શલિપિ (૧૬) માહેશ્વરી (૧૭) દોમિલિપિ (૧૮) પૌલિન્દી આ ભાષાર્યનુ વિવરણ થયુ.

હવે જ્ઞાનાર્યની પ્રરૂપણા કરે છે, જ્ઞાનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-જ્ઞાનાર્ય પાચ પ્રકારના કહ્યા છે. (૧) આભિનિ-

बोधिकज्ञानार्याः-आभिनिबोधिकज्ञानम् आर्यम्-यथार्थं येषां ते तथाविधाः तेन वा आर्याः, 'ओहिनाणारिया'-अवधिज्ञानार्याः, अवधिज्ञानम् आर्यं-यथार्थं येषां ते तेन वा आर्याः अवधिज्ञानार्याः, 'मणपज्जवनाणारिया'-मनःपर्यवज्ञानार्याः-मनःपर्यवज्ञानम् आर्यं-यथार्थं येषां ते, तेन वा आर्यास्तथाविधाः, 'केवलनाणारिया'-केवलज्ञानार्याः, केवलज्ञानम् आर्यं-श्रेष्ठं येषां ते, तेन वा आर्याः केवलज्ञानार्याः प्रज्ञप्ताः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं नाणारिया'-ते एते-पूर्वोक्ताः ज्ञानार्याः प्रज्ञप्ताः ॥सू० ३८॥

मूलम्-से किं तं दंसणारिया ? दंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-सरागदंसणारिया य वीयरागदंसणारिया य। से किं तं सरागदंसणारिया ? सरागदंसणारिया दसविहा पण्णत्ता, तं जहा-निसग्गुवएसरुई, आणारुई सुत्त बीयरुइ मेव ।

अभिगम-वित्थाररुई, किरिया-संखेव - धम्मरुई ॥१॥

भूयत्थेणाहिगया, जीवाजीव य पुण्ण-पावं च ।
सहसंमुइया आसव, संवरे य रोएइ उ निसग्गो ॥२॥
जो जिणदिट्ठे भावे, चउव्विहे सद्दहइ सयमेव ।
एमेव नन्नह-त्ति य, निसग्गरुइ- त्ति नायव्वो ॥३॥
एएचेव उ भावे, उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ ।
छउमत्थेण जिणेणव, उवएसरुइ-त्ति नायव्वो ॥४॥
जो हेउ मयाणंतो, आणाए रोयए पवयणं तु ।
एमेव नन्नहत्ति य, एसो आणारुई नाम ॥५॥

बोधिक ज्ञानार्य २ श्रुतज्ञानार्य ३ अवधि ज्ञानार्य ४ मनःपर्यव ज्ञानार्य और ५ केवल ज्ञानार्य। जिन्हें आभिनिबोधक ज्ञान समीचीन प्राप्त हो वे आभिनिबोधिक ज्ञानार्य कहलाते हैं। इसी प्रकार पांचों का स्वरूप समझ लेना चाहिए। यह ज्ञानार्य की प्ररूपणा हुई ॥३८॥

બોધિક જ્ઞાનાર્ય, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાર્ય, (૩) અવધિજ્ઞાનાર્ય, (૪) મનઃપર્યવ જ્ઞાનાર્ય અને (૫) કેવલ જ્ઞાનાર્ય.

જેઓને આભિનિબોધિક જ્ઞાન સારી રીતે પ્રાપ્ત હોય તેઓ આભિનિબોધિક જ્ઞાનાર્ય કહેવાય છે. એજ રીતે પાંચેનું સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઈએ. આ જ્ઞાનાર્યની પ્રરૂપણા થઈ. ॥ સૂ. ૩૮ ॥

जो सुत्तमहिज्जंतो, सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं ।
अंगेण बाहिरेणं व, सो सुत्तरुइत्ति णायव्वो ॥६॥
एगपए ऽणेगाइं, पयाइं जो पसरई उ सम्मत्तं ।
उदएव्व तेल्लबिंदू, सो बीयरुइत्ति नायव्वो ॥७॥
सो होइ अभिगमरुई, सुयनाणं जस्स अत्थओ दिट्ठं ।
एक्कारस अंगाइं, पइन्नगा दिट्ठिवाओ य ॥८॥
दव्वाण सव्वभावा, सव्वपमाणेहि जस्स उवलद्धा ।
सव्वाहिं नयविहीहिं, वित्थाररुइत्ति नायव्वो ॥९॥
दंसणनाणचरित्ते, तवविणए सव्वसमिइ गुत्तीसु ।
जो किरियाभावरुई, सो खलु किरियारुई नाम ॥१०॥
अणभिगहिय कुदिट्ठी, संखेव रुइत्ति होइ नायव्वो ।
अविसारओ पवयणे, अणभिग्गहीओ य सेसेसु ॥११॥
जो अत्थि कायधम्मं खलु चरित्तधम्मं च ।
सद्दहइ जिणाभिहियं, सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥१२॥
परमत्थ संथवो वा, सुदिट्ठ परमत्थ सेवणा वा वि ।
वावन्नकुदंसणवज्जणा य सम्मत्त सद्दहणा ॥१३॥
निस्संकिय निक्कंखिय, निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य ।
उववूहथिरीकरणे, वच्छल्लपभावणा अट्ठ ॥१४॥
से त्तं सरागदंसणारिया ।

छाया—अथ के ते दर्शनार्याः ? दर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-सरागदर्शनार्याश्च वीतरागदर्शनार्याश्च । अथ के ते सरागदर्शनार्याः ? सरागदर्श-

---

शब्दार्थ-(से किं तं दंसणारिया ?) दर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता) दो प्रकार के कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (सराग-दंसणारिया य वीयरागदंसणारिया य) सरागदर्शनार्य और वीतराग-

---

શબ્દાર્થ-(से किं तं दंसणारिया ?) દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? ((दंसणारिया) દર્શનાર્ય (दुविहा पण्णत्ता) બે પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सराग-

नार्या दशविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा ।

'निसर्गोपदेशरुची २, आज्ञारुचिः ३, सूत्र-बीज रुची ५ एव ।
अभिगम-विस्ताररूची ७, क्रिया-संक्षेप-धर्मरुचयः ॥१०॥१॥

भूतार्थेनाऽधिगता, जीवा अजीवाश्च पुण्यं पापं च ।
सहसंमत्या आश्रवः संवरश्च (तान्) रोचयतितु निसर्गः ॥२॥

यो जिनदृष्टान् भावान चतुर्विधान् श्रद्धाति स्वयमेव ।
एवमेव नान्यथेति च, निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥३॥

दर्शनार्य (से किं तं सरागदंसणारिया ?) सरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दसविहा पण्णत्ता तं जहा) दश प्रकार के कहे हैं, यथा-

(निसग्गुवएसरुई) (निसर्गरुचि, उपदेशरुचि (आणारुई) आज्ञारुचि (सुत्तबीयरुइ मेव) सूत्ररुचि और बीजरुचि (अभिगमवित्थाररुई) अभिगमरुचि, विस्ताररुचि (किरिया संखेव धम्मरुई) क्रियारुचि, संक्षेपरुचि, धर्मरुचि (१)

(भूयत्थेण) तथ्य रूप से (अहिगया) जाने (जीवाजीवे य) जीव और अजीव (पुण्णपावं य) पुण्य और पाप (सहसंमुइया) स्वमति से (आसवसंवरे य) आश्रव और संवर (रोएइ उ) श्रद्धा करता है (निसग्गो) यह निसर्गरुचि है । (२)

(जो जिणदिट्ठे भावे) जो तीर्थंकरोक्त भावों को (चउव्विहे) चार प्रकार के (सद्दहइ) श्रद्धा करता है (सयमेव) स्वयं ही (एमेव नन्नह

दंसणारिया य वीयरागदंसणारिया ?) સરાગ દર્શનાર્ય અને વીતરાગ દર્શનાર્ય

(से किं तं सरागदंसणारिया ?) સરાગદર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (सराग दसणारिया) સરાગ દર્શનાર્ય (दसविहा पण्णत्ता) દશ પ્રકારના કહ્યા છે (तं जहा) તે આ રીતે (निसग्गुवएसरुई) નિસર્ગ રૂચિ, અને ઉપદેશ રૂચિ (आणारुई) આજ્ઞા-રૂચિ (सुत्तबीयरुइ चेव) સૂત્રરૂચિ અને બીજરૂચિ (अभिगमवित्थाररुई) અભિગમ-રૂચિ અને વિસ્તાર રૂચિ (किरियासंखेवधम्मरुई) ક્રિયારૂચિ, સંક્ષેપરૂચિ, ધર્મરૂચિ (૧) (सुयत्थेण) તથ્યરૂપથી (अहिगया) જાણે (जीवाजीवेय) જીવ અને અજીવ (पुण्णपावं च) પુણ્ય અને પાપ (सह संमुइया) સ્વમતિથી (आसवसंवरे य) આશ્રવ અને સવર (रोएइउ) શ્રદ્ધા રાખે છે (निसग्गो) આ નિસર્ગ રૂચિ છે (૨)

(जो जिणदिट्ठे भावे) જે તીર્થકરોના ભાવોને (चउव्विहे) ચાર પ્રકારના (सद्दहइ) શ્રદ્ધા કરે છે (सयमेव) સ્વયં પોતેજ (एमेव नन्नहत्तिय) તેઓ

एतां श्चैवतु भावान्, उपदिष्टान् यः परेण श्रद्दधाति ।
छद्मस्थेन जिनेन वा, उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥४॥
यो हेतुमजानानः, आज्ञया रोचयति प्रवचनं तु ।
एवमेव नान्यथेति च, एष आज्ञारुचिर्नाम ॥५॥
यः सूत्रमधीयानः, श्रुतेन अवगाहते तु सम्यक्त्वम् ।
अङ्गेन अङ्गबाह्येन वा, स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥६॥

त्ति य) ये ऐसे ही हैं, अन्यथा नहीं हैं, इस प्रकार (निसग्ग रुइ त्ति नायव्वो) निसर्ग रुचि है, ऐसा जानना चाहिए। (३)

(एए चेव उ भावे) इन्हीं भावों को (उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ) दूसरे के द्वारा उपदिष्ट पर जो श्रद्धा करता है (छउमत्थेण जिणेण व) छद्मस्थ या केवली द्वारा (उवएसरुइत्ति नायव्वो) उपदेशरुचि जानना चाहिए। (४)

(जो हेउमयाणंतो) जो हेतु को न जानता हुआ (आणाए) जिनाज्ञा से (रोयए पवयणं तु) प्रवचन पर श्रद्धा करता है (एमेव नन्नह त्ति य) यह ऐसा ही है, अन्यथा नहीं, इस प्रकार (एसो आणारुई नाम) यह आज्ञारुचि सम्यग्दर्शन है (५)

(जो सुत्तमहिज्जंतो) जो सूत्र का अध्ययन करता हुआ (सुएण ओगाहई उ सम्मत्तं) श्रुत के द्वारा सम्यक्त्व प्राप्त करता है (अंगेण बाहिरेण व) अंग शास्त्रों से या अंगबाह्य शास्त्रों से (सो सुत्तरुइ त्ति णायव्वो) उसे सूत्ररुचि समझना चाहिए (६)

તેમજ છે અન્યથા નથી, એવી રીતે (निसग्गारुइत्ति नायव्वो) નિસર્ગ રૂચિ છે તેમ જાણવુ જોઈએ (૩)

(एए चेव उ भावं) આ ભાવોને (उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ) બીજાના દ્વારા ઉપદિષ્ટ પર જે શ્રદ્ધા રાખે છે (छउमत्थेण जिणेणव) છદ્મસ્થ અગર કેવલી દ્વારા (उवएसरुइत्ति नायव्वो) ઉપદેશ રૂચિ જાણવા જોઈએ (૪)

(जो हेउ मयाणंतो) જે હેતુને જાણ્યા વિના પણ (आणाए) જિનાજ્ઞાથી (रोयए पवयणं तु) પ્રવચન પર શ્રદ્ધા કરે છે (एमेव नन्नहत्तिय) એમજ છે અન્ય થા નથી, એ પ્રકારે (एसो आणा रुई नाम) આ આજ્ઞા રૂચિ સમ્યગ્દર્શન છે. (૫)

(जो सुत्त महिज्जंत्तो) જે સૂત્રનું અધ્યયન કરતા કરતાં (सुएण ओगाहई उ संमत्तं) શ્રુત દ્વારા સમ્યકત્વ પ્રાપ્ત કરે છે (अंगेण बाहिरेण वा) અગ શાસ્રોથી અગર બાહ્ય શાસ્રોથી (सो सुत्तरुइत्ति नायव्वो) તેને સૂત્ર રૂચિ જાણવો જોઈએ (૬)

एकपदेनानेकानि पदानि ।
उदके इव तैलविन्दुः, स बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥७॥
स भवति अभिगमरुचिः, श्रुतज्ञानं यस्य अर्थतो दृष्टम् ।
एकादश अङ्गानि, प्रकीर्णकानि दृष्टिवादश्च ॥८॥
द्रव्याणां सर्वभावाः, सर्वप्रमाणैर्यस्य उपलब्धाः ।
सर्वैर्नयविधिभिः, विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥९॥
दर्शने ज्ञाने चरित्रे तपसि विनये सर्वसमितिगुप्तिषु ।
यः क्रियाभावरुचिः, स खलु क्रियारुचिर्नाम ॥१०॥

(एगपयेणेगाइं पयाइं जो) जो एक पद से अनेक पदों को (पसरई उ सम्मत्तं) सम्यक्त्व का प्रसार होता है (उदएव्व तेल्लबिंदू) पानी में तेल की बूंद के समान (सो बीयरुइ त्ति नायव्वो) उसे बीजरुचि जानना चाहिए (७)

(सो होइ अभिगमरुई) वह अभिगमरुचि है (सुयनाणं) श्रुतज्ञान (जस्स अत्थओ दिट्ठं) जिसने अर्थ से देखा है (एक्कारस अंगाइं) ग्यारह अंग (पइन्नगा) प्रकीर्णक (दिट्ठिवाओ य) और दृष्टिवाद (८)

(दव्वाण सव्वभावा) द्रव्यों के समस्त पर्याय (सव्व पमाणेहिं) सब प्रमाणों द्वारा (जस्स उवलद्धा) जिसे ज्ञात हैं (सव्वाहिं नयविहीहिं) सब नय विधानों से (वित्थाररुइत्ति नायव्वो) उसे विस्तार रुचि समझना चाहिए (९)

(दंसणनाणचरित्ते) दर्शन, ज्ञान चरित्र में (तवविणए) तप और विनय से (सव्वसमिइगुत्तीसु) सब समितियों और गुप्तियों में (जो

(एगपएणेगाइ पयाइं जो) જે એક પદથી અનેક પદોને (पसरई उ सम्मत्तं) સમ્યક્ત્વનો પ્રચાર થાય છે (उदएव्व तेल्लबिंदू) પાણીમાં તેલ બિન્દુની સમાન (सो बीयरुइति नायव्वो) તેને બીજરુચિ જાણી લેવા જોઇએ (૭)

(सो होई अभिगमरुई) તે અભિગમ રૂચિ છે (सुयनाणं) શ્રુતજ્ઞાન (जस्स अत्थओ दिट्ठं) જેણે અર્થથી જોએલ છે (एक्कारस अंगाइं) અગીયાર અંગ (पइ-ण्णगा) પ્રકીર્ણક (दिट्ठिवाओय) અને દષ્ટિવાદ (૮)

(दव्वाण सव्वभावा) દ્રવ્યોથી સમસ્ત પર્યાય (सव्वपमाणे हि) સર્વ પ્રમાણો દ્વારા (जस्स उवलद्धा) જેને જ્ઞાત છે (सव्वाहिं नय विहिहिं) સર્વ નય વિધાનોથી (वित्थाररुइत्ति नायव्वो) તેને વિસ્તાર રૂચિ સમજવી જોઇએ (૯)

(दंसणनाणचरित्ते) દર્શન જ્ઞાન ચરિત્રમાં (तवविणए) તપ અને વિનયથી (सव्वसमिइ गुत्तिसु) બધી સમિતિયો અને ગુપ્તિયોમાં (जो किरियाभावरुई) જે ક્રિયા

अनभिगृहीतकुदृष्टिः, संक्षेपरुचिर्भवति ज्ञातव्यः ।
अविशारदः प्रवचने, अनभिगृहीतश्च शेषेषु ॥११॥
यः अस्तिकायधर्मं, श्रुतधर्मं खलु चारित्रधर्मश्च ।
श्रद्धधाति जिनाभिहितं, स धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥१२॥
परमार्थसंस्तवो वा, सुदृष्टपरमार्थ सेवनावाऽपि ।
व्यापन्न कुदर्शनवर्जनं च सम्यक्त्वश्रद्धानम् ॥१३॥

किरिया भाव रुई) जो क्रिया भाव रुचि वाला है (सो खलु किरियारुई नाम) वह निश्चय से क्रिया रुचि है (१०)

(अणभिगहिय कुदिट्ठी) जिसने मिथ्या दृष्टि नहीं ग्रहण की (संखेव रुइत्ति होइ नायव्वो) उसे संक्षेप रुचि जानना चाहिए (अविसारओ पवयणे) प्रवचन में अकुशल (अणभिग्गहिओ य सेसेसु) अन्य दर्शनों का भी ज्ञान नहीं (११)

(जो अत्थिकाय धम्मं) जो अस्तिकाय धर्म को (सुयधम्मं) श्रुतधर्म को (खलु) निश्चय (चारित्तधम्मं च) और चारित्रधर्म को (सद्दहइ) श्रद्धा करता है (जिणाभिहियं) जिनोक्त (सो धम्मरुइ त्ति नायव्वो) उसे धर्मरुचि जानना चाहिए। (१२)

(परमत्थ संथवो वा) परमार्थ का परिचय या आदर करना (सुदिट्ठ परमत्थ सेवणा वावि) परमार्थ को सम्यक् प्रकार से देखने वालों की सेवा करना (वावन्नकुदंसणवज्जणा य) समकित का वमन कर देने

ભાવ રૂચિવાળા છે (सो खलु किरियारूई नाम) તે નિશ્ચયે કરી ક્રિયા રૂચિ છે (૧૦)

(अणभिगहिय कुदिट्ठी) જેણે મિથ્યા દૃષ્ટિ નથી ગ્રહણ કરી (सखेवरुइत्ति होइ नायव्वो) તેને સંક્ષેપ રૂચિ જાણવા જોઈએ (अविसारओ पवयणे) પ્રવચનમાં અકુશલ અવિશારદ (अणभिग्गहीओ य सेसेसु) અન્ય દર્શનોનું પણ જ્ઞાન નહીં (૧૧)

(जो अत्थिकायधम्मं) જે અસ્તિકાય ધર્મને (सुयधम्म) શ્રુતધર્મને (खलु) નક્કિ (चारित्तधम्मं च) અને ચારિત્ર ધર્મને (सद्दहइ) શ્રદ્ધા રાખે છે (जिणाभिहिय) જિનોક્ત (सो धम्मरुइत्ति नायव्वो) તેને ધર્મ રૂચિ જાણવા જોઈએ (૧૨)

(परमत्थ संथवो वा) પરમાર્થનો પરિચય અગર આદર કરવો. (सुदिट्ठ परमत्थ सेवणावा वि) પરમાર્થને સમ્યક્ પ્રકારે જોનારાઓની સેવા કરવી (वा वन्न कुदंसणा वज्जणाय) સમક્તિનું વમન કરનારા તથા મિથ્યાદર્શનીયોથી દૂર રહેવું (सम्मत्त सद्दहणा) સમ્યક્ત્વમા-શ્રદ્ધા રાખે છે (૧૩)

निश्शङ्कितो निष्काङ्क्षितः, निर्विचिकित्सः अमूढदृष्टिश्च ।
उपबृंहणस्थिरीकरणे, वात्सल्य प्रभावना अष्ट ॥१४॥
ते एते सरागदर्शनार्याः ।

टीका-अथ दर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं दंसणारिया?'-अथ के ते-कतिविधा दर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः? भगवानाह-'दंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'-दर्शनार्याः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'सरागदंसणारियाय'-सरागदर्शनार्याश्च, 'वीयरागदंसणारिया य'-वीतरागदर्शनार्याश्च, तत्र सरागं-रागेण-कषायेण सहितं दर्शनम् आर्यं येषां ते, तथाविधेन वा आर्याः श्रेष्ठाः सरागदर्श-

वालों तथा मिथ्यादृष्टियों से दूर रहना (सम्मत्तसद्दहणा) वह समस्यक्त्व-श्रद्धा है। (१३)

(निस्संकिय) शंका का न करना (निक्कंखिय) कांक्षा न करना (निव्वितिगिच्छा) घृणा न करना या धर्म के फल में संदेह न करना (अमूढदिट्ठी य) मूढ दृष्टि न होना (उववूह) अपने गुणों को और शासन को बढाना (थिरीकरणे) धर्म से चलायमान आत्मा और पर को स्थिर करना (वच्छल्ल) साधर्मिकों पर प्रीति करना (पभावणा) प्रभावना करना (अट्ठ) ये आठ दर्शन के आचार हैं। (१४)

(से त्तं सरागदंसणारिया) यह सरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई ॥२९॥

टीकार्थ-अब दर्शनार्यों की प्ररूपणा की जाती है। प्रश्न है कि दर्शनार्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-दर्शनार्य दो प्रकार के कहे हैं:-सरागदर्शनार्य और वीतरागदर्शनार्य।

जो दर्शन राग अर्थात् कषाय से युक्त होता है, वह सरागदर्शन

(निस्संकिय) શંકા ન કરવી (निक्कंखिय) કાંક્ષા ન કરવી (निव्वित्तिगिच्छा) ઘૃણા ન કરવી અથવા ધર્મના ફળમાં સંદેહ ન કરવો (अमूढदिट्ठी) મૂઢ દૃષ્ટિ ન થવું (उववूए) પોતાના ગુણોને અને શાસનને વધારવું (थिरीकरणे) ધર્મથી ચલાયમાન આત્મા અને પરને સ્થિર કરવાં (वच्छल्ल) સાધર્મીઓ પર પ્રીતિ રાખવી (पभावणा) પ્રભાવના કરવી (अट्ठ) આ આઠ દર્શનના આચાર છે (૧૪)

(से त्त सरागदंसणारिया) આ સરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઈ.

ટીકાર્થ-હવે દર્શનાર્યોની પ્રરૂપણા કરાય છે આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-દર્શનાર્ય બે પ્રકારના તે-સરાગદર્શનાર્ય અને વીતરાગ દર્શનાર્ય.

જે દર્શન રાગ અર્થાત્ કષાયથી યુક્ત હોય છે' તે સરાગદર્શન કહેવાય

नार्याः वीतरागम्-उपशान्त-कषायं क्षीणकषायं वा यद्दर्शनं तेनार्याः वीतरागदर्शनार्याः, अथ सरागदर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं सरागदंसणारिया ?'-अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः, सरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'सरागदंसणारिया दसविहा पण्णत्ता'-सरागदर्शनार्याः दशविधाः प्रज्ञप्ताः, तं जहा' तद्यथा-'निसग्गुवएसरुई'-निसर्गोपदेशरुची-रुचिपदस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात्, निसर्गरुचिः१ उपदेशरुचिः२ इत्यर्थः, तत्र निसर्गः-स्वभाव स्तेन रुचिः-अर्हत्प्रणीतागमतत्त्वाभिलाषरूपा यस्य स निसर्गरुचिः, उपदेश-आचार्यगुर्वादीनां वस्तु-

कहलाता है। ऐसे दर्शन जो आर्य हैं वे सरागदर्शनार्य कहलाते हैं। जो दर्शन राग अर्थात् कषाय से रहित हो वह वीतरागदर्शन कहा गया है। उसके कारण जो आर्य हों वे वीतरागदर्शनार्य। मनुष्य दो प्रकार से वीतराग कहलाता है-एक तो कषाय का उपशम होने से दूसरे क्षय होने से। इन दोनों का ही दर्शन वीतरागदर्शन कहलाता है।

सरागदर्शनार्य कितने प्रकार के होते हैं ? इस प्रश्न का भगवान् ने उत्तर दिया है-सरागदर्शनार्य दश प्रकार के होते हैं, जो ये हैं—

(१) निसर्गरुचि-निसर्ग अर्थात् स्वभाव से ही अर्हन्त भगवन्त द्वारा उपदिष्ट आगमतत्त्व के प्रति रुचि अर्थात् अभिलाषा होना निसर्ग रुचि है।

(२) उपदेशरुचि-आचार्य एवं गुरु आदि के उपदेश से पूर्वोक्त रुचि का उत्पन्न होना।

છે. આવા દર્શનથી જે આર્ય છે તેઓ સરાગ દર્શનાર્ય કહેવાય છે. જે દર્શન રાગ અર્થાત્ કષાય રહિત છે તે વીતરાગ દર્શન કહેવાય છે. તેના કારણે જે આર્યો છે તેઓ વીતરાગ દર્શનાર્ય છે.

મનુષ્ય બે રીતે વીતરાગ કહેવાય છે-એકતો કષાયનો ઉપશમ થવાથી, બીજો ક્ષય થવાથી. આ બન્નેનું દર્શન તે વીતરાગ દર્શન કહેવાય છે.

સરાગદર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

આ પ્રશ્નનો શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો છે-સરાગ દર્શનાર્ય દશ પ્રકારના હોય છે જેઓ આ પ્રમાણે છે-

(૧) નિસર્ગરૂચિ નિસર્ગ અર્થાત્ સ્વભાવથીજ અહંન્ત ભગવન્ત દ્વારા ઉપદિષ્ટ આગમ તત્વોની પ્રત્યે રૂચિ અર્થાત્ અભિલાષા થવી તે નિસર્ગ રૂચિ કહેવાય છે.

(૨) ઉપદેશ રૂચિ-આચાર્ય તેમજ ગુરૂ વિગેરેના ઉપદેશથી પૂર્વોક્ત રૂચિનું ઉત્પન્ન થવુ.

तत्त्वनिर्वचनं तेन रुचिः-प्रोक्तस्वरूपा यस्य स उपदेशरुचिः, 'आणारुई'-आज्ञारुचिः३, आज्ञा-सर्वज्ञवचनात्मिका तस्यां रुचिः-अभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः; अर्हदाज्ञैव मम तत्त्वं न किमप्यन्यद् युक्तिजातमिति योऽभिमन्यते स आज्ञारुचिरित्याशयः, 'सुत्तबीयरुइमेव'-सूत्र बीजरुची एव-अत्रापि रुचि शब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात्, सूत्ररुचिः४ बीजरुचिः५ इत्यर्थः, तत्र सूत्रम्-आचाराङ्गाद्यङ्गप्रविष्टम् अङ्गबाह्यम् आवश्यकदशवैकालिकादि, तेन रुचि र्यस्य स तथाविधः, आचारादिकमङ्ग प्रविष्टम् अङ्गबाह्यमावश्यकादिकं सूत्रमधीयानः सम्यक्त्वमवगाह्य-प्रसन्नप्रसन्नतर प्रसन्नतमाध्यवसायः सूत्ररुचिरित्याशयः, बीजमिववीजं यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादकं वचस्तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः, 'अभिगमवित्थार रुई'-अभिगमविस्ताररुचि-अत्रापि रुचि शब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात्, अभिगमरुचिः ६, विस्ताररुचि७, इत्यर्थः, तत्र अधिगमः-विशिष्टज्ञानं तेन रुचि

(३) आज्ञारुचि-आज्ञा अर्थात् सर्वज्ञ की वाणी, उस पर जिस की रुचि हो वह आज्ञारुचि। 'अर्हन्त की आज्ञा ही मेरे लिए तत्त्व है, अन्य कोई युक्तियां नहीं ऐसा जो मानता है वह आज्ञारुचि कहा जाता है।

(४) सूत्ररुचि-आचारांग आदि अंगप्रविष्ट सूत्र और आवश्यक दशवैकालिक आदि अंगबाह्य सूत्र के कारण उत्पन्न होने वाली रुचि सूत्ररुचि है। तात्पर्य यह है कि आचार आदि अंगप्रविष्ट और आवश्यक आदि अंगबाह्य सूत्रों का अध्ययन करते-करते सम्यक्त्व को प्राप्त करके जो प्रसन्न और प्रसन्नतर अध्यवसाय होता है उसे सूत्ररुचि कहते हैं।

(५) बीजरुचि-बीज के समान एक पद भी जिसके लिए अनेक अर्थों का बोधक हो जाए वह बीजरुचि कहलाता है।

(६) अभिगमरुचि-अभिगम का अर्थ है विशिष्ट ज्ञान, उसके

(૩) આજ્ઞારૂચિ-આજ્ઞા અર્થાત્ સર્વજ્ઞ વાણી ઉપર જેમની રૂચિ હોય તે આજ્ઞારૂચિ અર્હન્તની આજ્ઞાજ મારે માટે મત્ર છે, અન્ય કોઇ પ્રક્રિયાઓ નહીં એવું જે માને છે તે આજ્ઞારૂચિ કહેવાય છે.

(૪) સૂત્રરૂચિ-આચારાંગ આદિ અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્ર અને આવશ્યક દશવૈકાલિક આદિ અંગ બાહ્ય સૂત્રોના કારણે ઉત્પન્ન થવાવાળી રૂચિ સૂત્ર રૂચિ છે

તાત્પર્ય એ છે કે આ ચાર અંગપ્રવિષ્ટ અને આવશ્યક આદિ અંગબાહ્ય સૂત્રનુ અધ્યયન કરતા કરતા સમ્યક્ત્વને પામીને જે પ્રસન્ન અને પ્રસન્નતર અધ્યવસાય થાય છે, તેને સૂત્રરૂચિ કહે છે.

(૫) બીજરૂચિ-બીજની જેમ એક પદ પણ જેને માટે અનેક અર્થોનું બોધક હોય તે બીજ રૂચિ કહેવાય છે.

र्यस्यासौ अधिगमरुचिः, विस्तारः-व्यासः सकलद्वादशाङ्गस्य नयैः पर्यालोचनं तेनोपबृंहिता रुचि र्यस्य स विस्ताररुचिः 'किरियासंखेव धम्मरुई'-क्रिया-संक्षेप-धर्मरुचयः, अत्रापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् क्रियारुचिः८, धर्मरुचिः१० इत्यर्थः, तत्र क्रियाया सम्यक्त्वेन संयमानुष्ठाने रुचि र्यस्य स क्रियारुचिः, संक्षेपे-संग्रहे रुचि र्यस्य विस्तारार्थापरिज्ञानात् स संक्षेपरुचिः, धर्मे- अस्तिकायधर्मे श्रुतधर्मादौ वा रुचि र्यस्य स धर्मरुचिः, इति संक्षेपेण गाथार्थः विस्तारेण गाथार्थस्तु निम्नप्रकारेण अवगन्तव्यः-'भूयत्थेणाहि गया'-भूतार्थेना-

निमित्त से जिसे पूर्वोक्त रुचि उत्पन्न हो जाय वह अभिगमरुचि है।

(७) विस्ताररुचि-विस्तार अर्थात् व्यास अर्थात् सम्पूर्ण द्वादशांग का विविध नयों की अपेक्षा पर्यालोचन करना, ऐसा करने से उत्पन्न होने वाली रुचि विस्ताररुचि कहलाती है।

(८) क्रियारुचि-क्रिया में अर्थात् सम्यक् प्रकार से संयम के अनुष्ठान में जिसकी रुचि हो वह क्रियारुचि है।

(९) संक्षेपरुचि-विस्तृत अर्थ का परिज्ञान न होने से संक्षेप में ही जिसकी रुचि हो वह संक्षेप रुचि है।

(१०) धर्मरुचि-अस्तिकाय रूप धर्म में अथवा श्रुतधर्म आदि में जिसकी रुचि हो वह धर्मरुचि है।

यह गाथाओं का संक्षेप अर्थ है। उनका वितृत अर्थ निम्नलिखित है-

जिस पुरुष ने जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आस्रव, संवर तथा 'च' शब्द से बन्ध आदि पदार्थों को, अपनी ही मति से, परोपदेश के विना

(૬) અભિગમરૂચિ અભિગમનો અર્થ છે વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તેના નિમિત્તથી જેને પૂર્વોક્ત રૂચિ ઉત્પન્ન થાય તે અભિગમ રૂચિ છે.

(૭) વિસ્તાર રૂચિ-વિસ્તાર અર્થાત્ વ્યાસ અર્થાત્ સંપૂર્ણ દ્વાદશાગનું વિવિધ નયોની અપેક્ષાએ પર્યાલોચન કરવું એમ કરવાથી ઉપન્ન થતી રૂચિ તે વિસ્તાર રૂચિ કહેવાય છે.

(૮) ક્રિયારૂચિ-ક્રિયામા અર્થાત્ સમ્યક્ પકારે સંયમના અનુષ્ઠામા જેની રૂચિ હોય તે ક્રિયા રૂચિ છે.

(૯) સક્ષેપરૂચિ-વિસ્તૃત અર્થનું પરિજ્ઞાન ન હોવાથી સક્ષેપમાજ જેની રૂચિ થાય તે સંક્ષેપ રૂચિ છે

(૧૦) ધર્મરૂચિ-અસ્તિકાય રૂપ ધર્મમાં અથવા શ્રુત આદિમાં જેમની રૂચિ હોય તે ધર્મ રૂચિ છે.

આ ગાથાઓનો સક્ષિપ્ત અર્થ છે તેઓનો વિસ્તૃત અર્થ નીચે પ્રમાણે છે

જે પુરૂષે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર તથા 'च' થી બન્ધ આદિ પદાર્થોને પોતાની બુદ્ધિથી પરોપદેશ વિના જાતિ સ્મરણાદિ દ્વારા યથાર્થ

धिगताः-भूतार्थत्वेन सद्भूता एते पदार्थाः' इत्येवं रूपेण यस्य जनस्य अधिगताः-परिज्ञाता भवन्ति 'जीवाजीवेय' जीवाजीवाश्च 'पुण्णपावं च'-पुण्यं पापश्च 'आसव संवरेय' अश्रवं सम्वरश्च, चकारेण बन्धादय आक्षिप्यन्ते, अधिगतिहेतुमाह-'सहसंमुइया'-सहसंमत्या-सह आत्मना संगतया मत्या-परोपदेशनिरपेक्षया जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया न केवलमधिगता एव भवन्ति, अपि तु तान् जीवान् पदार्थान् 'रोएइ उ निसग्गो'-अनुरोचयति वेदयते तत्त्वरूपतया आत्मसात् परिणामयतीति भावः, एष तु निसर्गरुचि विज्ञातव्यः ॥११६॥ 'जो जिणदिट्ठे भावे-यो जिनदृष्टान् भावान् द्रव्य-क्षेत्रकाल-भावभेदात्, 'चउव्विहे'-चतुर्विधान् 'सद्दहाइ सयमेव'-श्रद्दधाति स्वयमेव-उपदेशापेक्षारहितः सन् विश्वरिति 'एमेव' एवमेव-तथैव एतत् जीवादि यथा जिनैर्दृष्टम्, 'नन्नहत्तिय'-नान्यथेति च 'निसग्ग रुइत्ति णायव्वो'-निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥११७॥

जातिस्मरण आदि के द्वारा यथार्थ रूप से जान लिया है और न केवल जान लिया है वरन् उन पर रुचि भी की है, तत्त्व रूप से आत्मसात् परिणत किया है, उसके सम्यक्त्व को निसर्गरुचि समझना चाहिए ।

जो तीर्थंकर भगवान् द्वारा उपदिष्ट भावों का चार प्रकार से-द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव से-स्वयं ही परोपदेश के बिना श्रद्धान करता है और ऐसा विश्वास करता है कि जीवादि तत्त्वों का स्वरूप जैसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है, वैसा ही है, अन्यथा नहीं है, उसका सम्यक्त्व निसर्गरुचि समझना चाहिए ।

પણ જાણી લીધાં છે અને કેવળ નામજ નથી લીધાં પણ તેઓ પ્રત્યે રૂચિ પણ કરી છે, તત્વ રૂપે આત્મસાત્ પરિણત કરેલ છે. તેના સમ્યકત્વને નિસર્ગ રૂચિ સમજવી જોઇએ.

જે તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા ઉપદેશેલા ભાવોની ચાર પ્રકારથી દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવથી પરોપદેશ વિના જાતેજ શ્રદ્ધા કરે છે. અને એવો વિશ્વાસ કરે છે કે જીવાદિ તત્વોનું સ્વરૂપ જેવું તીર્થંકર ભગવાને કહ્યુ છે તેવુંજ છે. તેમા ફેરફાર નથી તેમનુ સમ્યકત્વ. નિસર્ગરૂચિ સમજવું જોઇએ જે છદ્મસ્થ અગર જિનના દ્વારા ઉપદિષ્ટ જીવાદિ તત્વો પર શ્રદ્ધા કરે છે તેમનુ સમ્યક્ત્વ ઉપદેશ રૂચિ કહેવાય છે.

જે છદ્મસ્થ અગર જેના દ્વારા ઉપદેશાયેલ જીવાદિક તત્વોપર શ્રદ્ધા કરે છે. તેનું સમ્યકત્વ ઉપદેશ રૂચી કહેવાય છે.

अथोपदेशरुचिमाह-'एए चेव उ भावे'-एतांश्चैव तु भावान् जीवादि पदार्थान्, 'जो परेण' यः परेण 'छउमत्थेण जिणेण व'-छद्मस्थेन जिनेन वा 'उवदिट्ठे'-उपदिष्टान् 'सद्दहइ'-श्रद्दधाति-विश्वसिति, 'उवदेस रुइत्ति नायव्वो' एप उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः, अथ आज्ञारुचिमाह-'जो हेउ मयाणंतो'-यो हेतुम्-विवक्षितार्थ-साधकम् अजानन 'आणाए रोयए पवयणं तु-आज्ञयैव केवलया प्रवचनन्तु रोचयति, 'एमेव'-एवमेव तत् प्रवचनोक्तमर्थजातम् 'नन्नहत्तिय' नान्यथेति च 'एसो आणारुई नाम'-एप आज्ञारुचिर्नाम विज्ञातव्यः ॥११९॥ अथ सूत्ररुचिमाह-'जो सुत्त महिज्जंतो सुएण'-यः सूत्रमधीयानः श्रुतेन 'ओगाहते तु 'सम्मत्तं'-सम्यक्त्वम्, 'अंगेण'-अङ्गेन-पूर्वोक्त द्वादशाङ्ग प्रविष्टेन 'बाहिरेण व'-अङ्गबाह्येन वा, 'सो सुत्तरुइत्ति णायव्वो'-स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ।१२०॥ अथ बीजरुचिमाह-'एगपएणेगाइं'-एकपदेन, अनेकानि 'पयाइं'- पदानि 'जो परारई उ सम्मत्तं'-यो यस्य प्रसारयति-प्रसरति तु सम्यक्त्वम् 'उदएव्व'-उदके इव 'तिल्लबिंदु'-तैलबिन्दुः-यथा उदकैकदेशगतोऽपि तैलबिन्दुः समस्तमुदक-

---

जो छद्मस्थ या जिन के द्वारा उपदिष्ट जीवादि तत्त्वों पर श्रद्धा करता है, उसका सम्यक्त्व उपदेशरुचि कहलाता है।

जो पुरुष किसी अर्थ के साधक हेतु, युक्ति या तर्क को न जानता हुआ केवल जिनाज्ञा से ही तत्त्वों पर श्रद्धा करता है और समझता है कि ये तत्त्व ऐसे ही हैं, अन्यथा नहीं, उसका सम्यक्त्व आज्ञारुचि कहलाता है।

जो पुरुष सूत्रों का अध्ययन करता-करता श्रुत के द्वारा ही सम्यक्त्व की अवगाहना करता है, चाहे वह श्रुत अंगप्रविष्ट हो अथवा अंगबाह्य हो, उसका सम्यक्त्व सूत्ररुचि कहा जाता है।

जल में पडे हुए तेल के बिन्दु के समान जिसके लिए सूत्र का एक पद अनेक रूप में परिणत हो जाता है उसे बीजरुचि कहते हैं।

જે પુરૂષ અર્થના સાધક હેતુ યુક્તિયો તથા તર્કને ન જાણતો હોય પણ કેવળ જિનાજ્ઞાથીજ તત્વોપર શ્રદ્ધા કરે છે અને સમજે છે કે આ તત્વો આવાં જ છે તેમા ફેરફાર નથી તેનુ સમ્યકત્વ આજ્ઞા રૂચિ કહેવાય છે.

જે પુરૂષ સૂત્રોનુ અધ્યયન કરતા કરતાં શ્રુત દ્વારા જ સમકૃત્વમાં અવગાહના કરે છે, પછી તે શ્રુત અંગ પ્રવિષ્ટ હોય અથવા અંગ બાહ્ય હોય તે સમ્યકૃત્વ સૂત્ર રૂચિ કહેવાય છે.

પાણિમા પડેલા તેલના ટીપાંની જેમ જેને માટે સૂત્રનુ એક પદ અનેક રૂપમા પરિણત બની જાય છે તેને બીજ રૂચિ કહેવાય છે.

मुपर्युपरि प्रसरति तथा एकपदोत्पन्नरुचिरप्यात्मा तथाविध क्षयोपशमभावादशेषेषु तत्त्वेषु रुचिमान् भवति, 'सो बीयरुइत्ति णायव्वो'-स बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः, अथाभिगमरुचिमाह-'सो होइ अभिगमरुई'-स भवति अभिगमरुचिः 'सुयनाणं जस्स अत्थओ दिट्ठं'-श्रुतज्ञानं यस्य अर्थतो दृष्टम्, 'इक्कारस अंगाइं' एकादश अङ्गानि, 'पइन्नगा दिट्ठिवाओय'-प्रकीर्णकानि, दृष्टिवादश्च ॥१२२॥ अथ विस्ताररुचिमाह-'दव्वाण' द्रव्याणाम् धर्मास्तिकायादीनां सर्वेषामपि 'सव्वभावा' सर्वभावाः सर्वे पर्यायाः 'सव्वपमाणेहिं'-सर्वप्रमाणैः 'जस्स'-यस्य 'उवलद्धा'-उपलब्धा भवन्ति, 'सव्वाहिं'-सर्वैः 'नयविहीहिं' नयविधिभिः-नैगमादिनय प्रकारैः 'वित्थाररुइत्ति णायव्वो'-विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः, सर्वपदार्थपर्यायसमुदायावगमेन तस्यारुचेरतिनिर्मलरूपतया सद्भावात्, ॥१२३॥ अथ क्रियारुचिमाह-'दंसणनाणचरित्ते'-दर्शने ज्ञाने, चारित्रे 'तवविणए'-तपसि विनये

तात्पर्य यह है कि जल में पडा तेल का एक बिन्दु भी समस्त जल में फैल जाता है, उसी प्रकार एक पद से उत्पन्न रुचि वाला जो आत्मा विशिष्ट क्षयोपशम के कारण समस्त पदार्थों में रुचिमान् बन जाता है, उसे बीजरुचि समझना चाहिए।

जिसने एकादश अंगों को, प्रकीर्णकों को अथवा दृष्टिवाद नामक बारहवें अंग को अर्थ से जाना है, उसका सम्यक्त्व अभिगमरुचि समझना चाहिए।

जिसने समस्त भावों को, समस्त प्रमाणों द्वारा एवं सर्वनयविवक्षाओं से जान लिया है, उसका सम्यक्त्व विस्ताररुचि है। सब पदार्थों के पर्यायसमूह का ज्ञान होने से उसकी रुचि अति निर्मल होती है।

दर्शन, ज्ञान और चारित्र में, तप में, विनय में, ईर्या आदि समि-

---

તાત્પર્ય એ છે કે પાણીમા પડેલુ તેલનુ એક ટીપુ પણ સમસ્ત પાણીમાં ફેલાઈ જાય છે, એ રીતે એક પદથી ઉત્પન્ન રૂચિવાળો જે આત્મા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમના કારણથી સમસ્ત પદાર્થોમાં રૂચિમાન બની જાય છે, તેને બીજ રૂચિ સમજવો જોઇએ.

જેણે અગીયાર અગોને પ્રકીર્ણકોને અથવા દૃષ્ટિવાદ નામના બારમા અગને અર્થ સહિત જાણેલ છે. તેના સમ્યક્ત્વને અભિગમ રૂચિ જાણવું જોઇએ.

જેણે સમસ્ત ભાવોને સમસ્ત પ્રમાણો દ્વારા તેમજ સર્વનય વિવક્ષાઓથી જાણેલ છે. તેનું સમ્યક્ત્વ વિસ્તાર રૂચિ છે. બધા પદાર્થોના પર્યાય સમૂહનું જ્ઞાન થવાથી તેની રૂચિ અતિ નિર્મળ હોય છે.

'सव्व समिई गुत्तीसु'—सर्वसमितिगुप्तिषु—सर्वासमितिषु—समित्यादिषु सर्वासु च गुप्तिषु—मनोगुप्ति प्रभृतिषु 'जो किरिया भावरुई'—यः क्रिया भावरुचिर्भवति 'सो खलु किरिया रुई नाम'—स खलु क्रियारुचिर्नाम ।। एवञ्च यस्य भावतो दर्शनाद्याचारानुष्ठाने रुचिर्भवति स क्रियारुचिरित्यर्थः । अथ संक्षेपरुचिं विस्तारेण प्ररूपयितुमाह—'अणभिग्गहिय कुदिट्ठी संखेव रुचि होइ नायव्वो' अनभिगृहीत कुदृष्टिः—न अभिगृहीता कुदृष्टिर्येन सोऽनभिगृहीतकुदृष्टिः, संक्षेपरुचिर्भवति ज्ञातव्यः 'अविसारओ पवयणे'—अविशारदः—अदक्षः, अपटुरित्यर्थः, अर्हत्प्रणीते प्रवचने स भवति, अथ च 'अणभिग्गहिओय सेसेसु'—शेषेषु—कपिलादि प्रणीतेषु प्रवचनेषु अनभिगृहीतः—न विद्यते आभिमुख्येन उपादेयतया गृहीतं ग्रहणं यस्य सोऽनभिगृहीतः, प्रथमेन अनभिगृहीत कुदृष्टिपदेन दर्शनान्तरपरिग्रहो निषिद्धः, द्वितीयेन अनभिगृहीतपदेन तु परदर्शनपरिज्ञानमात्रमपि प्रतिषिद्धमिति न पौनरुक्त्यम्; स तथाविधः संक्षेपरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥१२५॥ अथ धर्मरुचिं प्ररूपयितुमाह—'जो अत्थिकायधम्मं'—यः खलु जीवः, अस्तिकाय

तियों तथा मनोगुप्ति आदि गुप्तियों में जो क्रिया भाव रुचि वाला होता है अर्थात् दर्शन आदि के आचारों के अनुष्ठान में जिसकी रुचि होती है, वह क्रियारुचि है ।

अब संक्षेपरुचि का विस्तार से प्ररूपणा करते हैं-जिसने कुदृष्टि अथवा मिथ्यादृष्टि को ग्रहण नहीं किया है और जो अर्हत्प्रणीत प्रवचन में भी पटु नहीं होता, जो कपिलादि द्वारा प्रणीत प्रवचन को उपादेय नहीं मानता, वह संक्षेपरुचि है । यहां गाथा में प्रयुक्त पहले 'अनभिगृहीत' पद से अन्य दर्शनों के परिग्रह का निषेध किया गया है और दूसरे 'अनभिगृहीत' पद से परदर्शन के परिज्ञान मात्र का निषेध किया गया है, अतएव पुनरुक्ति नहीं है ।

દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રમા. તપમા, વિનયમા, ઇર્યા આદિ સમિતિઓ તથા મનોગુપ્તિ આદિ ગુપ્તિઓમા જે ક્રિયા ભાવ રૂચિવાળા હોય છે અર્થાત્ દર્શન આદિના આચારોના અનુષ્ઠાનમાં જેની રૂચિ થાય છે તે ક્રિયા રૂચિ છે.

હવે સક્ષેપ રૂચિની વિસ્તારથી પ્રરૂપણા કરે છે-જેણે કુદષ્ટિને અર્થાત્ મિથ્યાદષ્ટિને ગ્રહણ નથી કરી. અને જે અર્હત્ પ્રણીત પ્રવચનમા પ્રવીણ નથી થતા. જે કપિલાદિ પ્રણીત પ્રવચનને ઉપાદેય નથી માનતા તેઓ સક્ષેપ રૂચિ છે.

અહી ગાથામા આવતા પ્રયુક્ત પહેલા અનભિગૃહીત પદથી અન્ય દર્શનોના પરિગ્રહનો નિષેધ કરેલ છે અને બીજા અનભિગૃહીત પદથી પરદર્શનના પરિજ્ઞાન માત્રનો નિષેધ કર્યો છે. તેથીજ પુનરૂક્તિ દોષ આવતો નથી.

धर्मम्-अस्तिकायादीनां धर्मं-गत्युपष्टम्भकत्वादिरूपं स्वभावम् 'सुयधम्मं'-श्रुतधर्मम् 'चरित्त धम्मं च-चारित्रधर्मश्च 'जिणाभिहियं'-जिनाभिहितं-तीर्थकरप्रतिपादितम् 'सद्दहइ' श्रद्दधाति, 'सो धम्मरुइत्ति नायव्वो'-स धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यः। १२६॥ तदेव निसर्गाद्युपाधिभेदाद् दशप्रकारकं रुचिरूपं दर्शनं प्रतिपादितम्, अथ तदुत्पत्ति लिङ्गानि प्रदर्शयितुमाह-'परमत्थ सथवो वा'-परमार्थसंस्तवो वा-परमाश्च तात्त्विकाश्च तेऽर्थाश्च जीवादय इति परमार्थास्तेषु संस्तवः-परिचयः, तत्परतया बहुादरपूर्वकं जीवादि पदार्थावगमायाभ्यास इत्यर्थः, वा शब्दः समुच्चयार्थकः, 'सुदिट्ठ परमत्थ सेवणा वा वि'-सुदृष्टपरमार्थसेवनावाऽपि, सुष्ठुसम्यक्तया दृष्टाः परमार्थाः-जीवादयो यैस्ते सुदृष्ट परमार्थाः तेषां सेवनं-पर्युपासनम्, सुदृष्टपरमार्थसेवनम्, वा शब्दस्य अनुक्तसमुच्चयार्थकतया यथाशक्ति तद् वैयावृत्यप्रवृत्तिश्च, अपि समुच्चये, तथैव 'वावन्नकुदंसणवज्जणाय'-

---

जो पुरुष तीर्थंकर भगवान् द्वारा प्रतिपादित अस्तिकायधर्म पर अर्थात् धर्मास्तिकाय आदि के गतिसहायकत्व आदि धर्मों पर श्रुतधर्म तथा चारित्रधर्म पर श्रद्धा करता है, उसका सम्यक्त्व धर्मरुचि समझना चाहिए।

निसर्ग आदि उपाधियों के भेद से दश प्रकार के रुचिरूप दर्शन का प्रतिपादन किया गया, अब उसकी उत्पत्ति के कारणों को दिखलाने के लिए कहते हैं-

परमार्थ अर्थात् जीवादिक तात्त्विक पदार्थों का संस्तव अर्थात् परिचय प्राप्त करना, बहुमानपूर्वक उन्हें समझने के लिए प्रयत्न करना, जिन्होंने जीवादि तत्त्वों को समीचीन रूप से जान लिया है और उन की सेवना अर्थात् उपासना करना एवं उनकी यथाशक्ति वैयावृत्य करना तथा जिन्होंने सम्यक्त्व को वमन कर दिया है ऐसे निह्नव

જે પુરૂષ તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા પ્રતિપાદિત અસ્તિકાય ધર્મપર અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાય આદિના ગતિસહાયકત્વ આદિ ધર્મોપર, શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્ર ધર્મપર શ્રદ્ધા કરે છે, તેનુ સમ્યક્ત્વ ધર્મરૂચિ સમજવું જોઈએ.

નિસર્ગ આદિ ઉપાધિયોના ભેદ વડે દશ પ્રકારના રૂચિરૂપ દર્શનનું પ્રતિપાદન કરાયું છે.

હવે તેની ઉત્પત્તિના કારણોને દેખાડવા માટે કહે છે

પરમાર્થ અર્થાત્ જીવાદિક તાત્વિક પદાર્થોનો સંસ્તવ અર્થાત્ પરિચય પ્રાપ્ત કરવો, બહુમાન પૂર્વક તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો. જેઓએ જીવાદિ તત્વોને સારી રીતે જાણી લીધા છે અને તેની સેવા અર્થાત્ ઉપાસના કરવી તેમજ તેઓનું યથાશક્તિ વૈયાવૃત્ય કરવુ તથા જેઓએ સમ્યક્ત્વનુ વમન કરેલું

व्यापन्न कुदर्शनवर्जनञ्च–दर्शनशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धाद् व्यापन्नं-विनष्टं दर्शनं–सम्यक्त्वं येषां ते व्यापन्नदर्शनाः–निह्नवप्रभृतयः, एवं कुत्सितं दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः–शाक्यादयः, तेषां वर्जनं व्यापन्नकुदर्शन वर्जनम् 'सम्मत्त सद्दहणा'-सम्यक्त्वश्रद्धानम्, पूर्वोक्तैः परमार्थसंस्तवादिभिः सम्यक्त्वमस्तीति श्रद्धां करोतीत्यर्थः ॥१२७॥ उपर्युक्तस्य दर्शनस्य अष्टौ आचारा स्तेषां सम्यक्तया परिपालनं परमावश्यकं तदतिक्रमे दर्शनस्यापि अतिक्रमसंभवात्, तानष्टौ आचारान् उपदर्शयितुमाह–'निस्संकिय निक्कंखिय निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठीय, उववूहणथिरिकरणे वच्छल्लपभावणे अट्ठ'–निःशङ्कितः१, निष्काङ्क्षितः२, निर्विचिकित्सः३, अमूढदृष्टिश्च४, उपबृंहणस्थिरीकरणे६, वात्सल्यप्रभावना८, अष्ट, तत्र शङ्कनं शङ्कितं–देशशङ्का, सर्व-शङ्का चेत्याशयः, निर्गतं शङ्कितं यस्मात् स

आदि से और मिथ्यादृष्टियों से दूर रहना उनके साथ प्रगाढ सम्पर्क न रखना सम्यक्त्व श्रद्धान है, अर्थात् जो इनका पालन करता है उसमें सम्यक्त्व होता है।

उपर्युक्त दर्शन के आठ आचार हैं। उनका सम्यक् प्रकार से पालन करना अतीव आवश्यक है। उनका अतिक्रमण करने पर सम्यक्त्व का भी अतिक्रमण हो जाता है। अतएव उन आचारों को वतलाने के लिए कहते हैं–(१) निःशंकित (२) निष्कांक्षित (३) निर्विचिकित्स (४) अमूढदृष्टि (५) उपबृंहण (६) स्थिरीकरण (७) वात्सल्य और (८) प्रभावना, ये आठ सम्यक्त्व के आचार हैं। इनका स्वरूप इस प्रकार है—

(१) निःशंकित–देशतः अथवा सर्वतः शंका न करना निःशंकित

છે એવા નિહ્નવ વિગેરેથી અને મિથ્યાદૃષ્ટિઓથી દૂર રહેવું, તેઓની સાથે પ્રગાઢ સંપર્ક ન રાખવો સમ્યક્ત્વ શ્રદ્ધાન છે અર્થાત્ જે એનું પાલન કરે છે તેઓમાં સમ્યક્ત્વ થાય છે.

ઉપર્યુક્ત દર્શનના આઠ આચાર છે. તેમનુ સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરવું અતીવ આવશ્યક છે તેઓનુ અતિક્રમણ કરવાથી સમ્યક્ત્વનું પણ અતિકમણ થઇ જાય છે. તેથીજ એ આચારોને બતાવવાને માટે કહે છે–(૧) નિશંકિત (૨) નિષ્કાક્ષિત (૩) નિર્વિચિકિત્સ (૪) અમૂઢદષ્ટિ (૫) ઉપબૃંહણ (૬) સ્થિરી કરણ (૭) વાત્સલ્ય અને (૮) પ્રભાવના આ આઠ સમ્યક્ત્વના આચાર છે. તેઓનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે

(૧) નિશક્તિ–દેશતઃ અથવા સર્વત શકા ન કરવી તે નિઃશકિત આચાર છે. કોઇ એક જિનોક્ત વિષયમાં શકા કરવી તે દેશ શંકા છે અને

निःशङ्कितः—देशसर्वशङ्कावर्जित, तत्र देशशङ्का यथा—जीवत्वे सामानेऽपि कथमेको भव्यः, अपरस्त्वभव्यः? इति, सर्वशङ्का यथा—निखिलमेवेदं प्रवचनं परिकल्पितं भविष्यति प्राकृत निबन्धत्वादिति, किन्तु इयं देशशङ्का, सर्वशङ्का वा न युक्ता, तथाहि—हेतुग्राह्यत्वेन अहेतुग्राह्यत्वेन च भावानां द्वैविध्यात, तत्र हेतुग्राह्याः जीवास्तित्वादयः, तत्साधकप्रमाणसद्भावात, अहेतुग्राह्या अभव्याः, तद्धेतूनां प्रकृष्ट ज्ञानगोचरतया अस्मदाद्यपेक्षया तत्साधक हेतूनामसम्भवात, प्रवचनस्य प्राकृतोऽपि च निबन्धो बालाद्यनुग्रहार्थः कृतः, तथाचोक्तम्—'बाल स्त्री मूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकाङ्क्षिणाम् । अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः स्मृतः ॥' इति,

आचार है। किसी एक जिनोक्त विषय में शंका करना देशशंका है और सामान्य रूप से समस्त प्रवचन पर शंका करना सर्वशंका है। जैसे—जब सभी जीव स्वभावतः समान हैं तो फिर किसी को भव्य और किसी को अभव्य क्यों कहा गया है? यह देश शंका है। यह सारा ही प्रवचन कहीं काल्पनिक तो नहीं है, क्यों कि प्राकृत भाषा में रचित है, ऐसी शंका होना सर्वशंका है। किन्तु यह देशशंका अथवा सर्वशंका करना उचित नहीं। भाव दो प्रकार के होते हैं—हेतुग्राह्य और अहेतुग्राह्य। जीव की संज्ञा आदि हेतुग्राह्य हैं क्योंकि उन्हें सिद्ध करने वाले प्रमाण विद्यमान हैं। अभव्यत्व आदि भाव अहेतुग्राह्य हैं, क्योंकि उनके हेतु लोकोत्तर ज्ञान के द्वारा ही जाने जा सकते हैं। हमारी अपेक्षा उनके साधक हैतु संभव नहीं हैं। सिद्धान्त की प्राकृतभाषा में जो रचना की गई है सो बाल आदि जीवों के अनुग्रह के लिए है। कहा भी है—चारित्र के अभिलाषी बाल,

સામાન્ય રૂપે સમસ્ત પ્રવચન ઉપર શંકા કરવી તે સર્વશંકા છે.

યથા—જ્યારે બધાજીવ સ્વભાવથી સમાન છે તો પછી કોઇને ભવ્ય અને કોઇને અભવ્ય કેમ કહેલ છે? આ દેશ શંકા છે. આ આખુએ પ્રવચન શું કલ્પિતતો નહિ હોયને કેમકે પ્રાકૃત ભાષામા રચિત છે એવી શંકા થવી તે સર્વ શંકા છે. કિન્તુ દેશ શંકા અગરતો સર્વ શંકા કરવી તે ઉચિત નથી જણાતુ.

ભાવ બે પ્રકારના હોય છે—હેતુગ્રાહ્ય અને અહેતુ ગ્રાહ્ય. જીવની સત્તા આદિ હેતુ ગ્રાહ્ય છે. કેમકે તેમને સિદ્ધ કરનારા પ્રમાણ વિદ્યમાન છે. અભવ્યત્વ આદિ ભાવ અહેતુ ગ્રાહ્ય છે. કેમકે તેમના હેતુ લોકોત્તર જ્ઞાન દ્વારાજ જાણી શકાય છે.

અમારી દૃષ્ટિએ તેમને સાધક હેતુનો સંભવ નથી સિદ્ધાન્તની પ્રાકૃત ભાષામાંજ રચના કરી છે. તે બાલ આદિ જીવોના અનુગ્રહ માટે છે કહ્યુ પણ

अथ च प्रवचनस्य प्राकृतोऽपि निबन्धो न दृष्टेष्टमोक्षविरोधी वर्तते, अतः कथमवान्तरपरिकल्पना शङ्का सम्भवति ? सर्वज्ञं विना अन्यस्य दृष्टेष्टा विरोधिवचनाऽसंभवात्, निःशङ्कित इति जीव एव जिनशासनप्रतिपन्नो दर्शनाचरणात् तत्प्राधान्यविवक्षायां दर्शनाचारपदेन व्यपदिश्यते दर्शनदर्शिनिनोः कथञ्चिद् भेदात्, एकान्तभेदे तु अदर्शनिवत् दर्शिनिनोऽपि तत्फलयोगभावेन मोक्षाभावापत्तिः, तथा निष्काङ्क्षितः-काङ्क्षणं-काङ्क्षितं, निर्गतं काङ्क्षितं यस्मा-

---

स्त्री, मन्द एवं मूर्ख मनुष्यों के अनुग्रह के लिए तत्त्वज्ञानी पुरुषों ने प्राकृत में सिद्धान्त की रचना की है।' इसके अतिरिक्त सिद्धान्त का प्राकृतभाषा में रचा जाना प्रत्यक्ष या अनुमान प्रमाण से विरुद्ध नहीं है। ऐसी स्थिति में उसके कल्पित होने की आशंका कैसे की जा सकती है ? सर्वज्ञ के सिवाय अन्य किसी का वचन प्रत्यक्ष-अनुमान से विरोधी नहीं होता। जिन शासन असंदिग्ध है, इस प्रकार समझ कर जो जीव जिनशासन को स्वीकार करता है दर्शन का आचरण करने के कारण वही जीव, उसकी प्रधानता की विवक्षा करने से दर्शनाचार कहलाता है। क्योंकि दर्शन और दर्शनी में कथंचित् अभेद होता है। यदि दर्शन और दर्शनी में सर्वथा भेद माना जाय तो अदर्शनी के समान दर्शनी को भी दर्शन का फल प्राप्त न होना चाहिए। और मोक्ष का अभाव हो जाना चाहिए।

(२) निष्कांक्षित-कांक्षा अर्थात् अभिलाषा जिसमें न रह गई हो

છે ચારિત્રના અભિલાષી બાલ, સ્ત્રી, મન્દ તેમજ મૂર્ખ મનુષ્યો પર અનુગ્રહ કરવા માટે તત્વજ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રાકૃતમાં સિદ્ધાન્તની રચના કરી છે.

તેનાથી અતિરિક્ત સિદ્ધાન્તનું પ્રાકૃત ભાષામાં રચાવુ તે પ્રત્યક્ષ કે અનુમાન પ્રમાણથી વિરૂદ્ધ નથી. આ સ્થિતિમા તેનું કલ્પિત હોવાની આશંકા કેમ કરી શકાય? સર્વજ્ઞ સિવાય અન્ય કોઈના વચન પ્રત્યક્ષ અનુમાનથી વિરોધી નથી થતાં

જિન શાસન અસંદિગ્ધ છે એ પ્રકારે સમજીને જે જીવ જીનશાસનનો સ્વીકાર કરે છે. દર્શનનું આચરણ કરવાને કારણે તેજ જીવ તેની મુખ્યતાની વિવક્ષા કરવાથી દર્શનાચાર કહેવાય છે કેમકે દર્શન અને દર્શનીમા કથંચિત્ અભેદ હોય છે. જો દર્શન અને દર્શનીમાં સર્વથા ભેદ મનાય તો અદર્શનીના સમાન દર્શનીને પણ દર્શનનું ફલ પ્રાપ્ત ન થવુ જોઇએ અને મોક્ષનો અભાવ થવો જોઇએ,

दसौ निष्काङ्क्षितः, देशसर्वाकाङ्क्षावर्जित इत्यर्थः, तत्र देशाकाङ्क्षा-यथा-एकं दिगम्बरादि दर्शनमभिकाङ्क्षति, सर्वाकाङ्क्षा यथा-सर्वाण्येव दर्शनानि शोभनानि वर्तन्ते इत्येवमनुचिन्तनम्, परन्तु नेदम् आकाङ्क्षाद्वयमपियुक्तम् अन्य-दर्शनेषु षड् जीवनिकाय पीडाया असत्प्ररूपणायाश्च सद्भावात्, तथा विचि-कित्सा-मतिविभ्रमः, फलं प्रति संशय इत्यर्थः, निर्गता विचिकित्सा यस्मादसौ निर्विचिकित्सः-जिनशासनं सुष्ठु वर्तते किन्तु प्रवर्तमानस्य मम अस्मात्फलं भविष्यति न वा ? कृषीवलादिषु क्रियाया उभयथाऽप्युपलब्धेः, इत्यादि विकल्प-वर्जितः, सर्वथा परिपूर्ण उपाय उपेयवस्तु प्रापको भवत्येवेति सञ्जातनिश्चयो निर्विचिकित्सः, इत्याशयः, एवम् अमूढदृष्टिः-न मूढा-बालतपस्वितपो विद्याति

उसे निष्कांक्षित कहते हैं, अर्थात् जो देशकांक्षा और सर्वकांक्षा से रहित हो वह निष्कांक्षित। देशकांक्षा जैसे कोई दिगम्बरादि दर्शन की कांक्षा करता है और सर्वकांक्षा जैसे सभी दर्शन अच्छे हैं, ऐसा सोचना, मगर यह दोनों कांक्षाएं युक्त नहीं हैं क्योंकि अन्य दर्शनों में षड्जीवनिकाय की पीडा और असत्प्ररूपणा का सद्भाव है।

(३) निर्विचिकित्सा-विचिकित्सा का अर्थ है मतिभ्रम अर्थात् फल में संदेह करना। जिसमें इस प्रकार की विचिकित्सा न हो वह निर्वि-चित्स कहलाता है। 'जिनशासन है तो अच्छा किन्तु इसमें प्रवृत्ति करने पर मुझे इससे फल की प्राप्ति होगी या नहीं, क्योंकि किसानों की क्रिया दोनों प्रकार की देखी जाती है' इस प्रकार के विकल्पों से जो रहित हो और जिसे यह विश्वास हो कि परिपूर्ण उपाय से उपादेय की प्राप्ति होती ही है, वह निर्विचित्स कहलाता है।

(२) નિષ્કાંક્ષિત કાક્ષા અર્થાત્ અભિલાષા જેમાં ન રહિ ગઇ હોય તેને નિષ્કાંક્ષિત કહે છે. અર્થાત્ જે દેશકાક્ષા અને સર્વકાંક્ષાથી રહિત છે તે નિષ્કાં-ક્ષિત દેશકાંક્ષા જેમકે કોઇ દિગમ્બરાદિ દર્શનની કાંક્ષા કરે છે, અને સર્વકાંક્ષા જેમકે બધાં દર્શનો સારા છે એમ વિચારવું પરન્તુ આ બન્ને કાંક્ષાઓ યોગ્ય નથી કેમકે અન્ય દર્શનોમાં ષડ્ જીવનિકાયની પીડા અને અસત્પ્રરૂ-પણાનો સદ્ભાવ છે (૩) નિર્વિચિકિત્સ-વિચિકિત્સાનો અર્થ છે મતિભ્રમ અર્થાત્ ફળમાં સન્દેહ કરવો. જેમાં આ પ્રકારની વિચિકિત્સા ન હોય તે નિર્વિચિકિત્સ કહેવાય છે. જિન શાસન છે તો સારૂં પણ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી મને તેનાથી ફળની પ્રાપ્તિ થશે કે નહી. કેમકે ખેડુતોની ક્રિયા બન્ને પ્રકારની જોવામા આવે છે. આવા પ્રકારના વિકલ્પો વગરના જે છે અને જેમને આવો વિશ્વાસ હોય કે પરિપૂર્ણ ઉપાયથી ઉપેયની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ નિર્વિચિકિત્સ કહેવાય છે.

शयदर्शनैः स्वभावात् न चलिता दृष्टिः-सम्यग्दर्शनरूपा यस्यासौ अमूढदृष्टिः, यथा सुलसा श्राविका, सा च अम्बडश्रमण-समृद्धीरुपलभ्यापि न संमुमोह, इत्येवं गुणि प्रधानमाचारमुक्त्वा अथ गुणप्रधानमाचारमाह-'उपबृंहणस्थिरीकरणे उपबृंहणञ्च स्थिरीकरणञ्चेति उपबृंहणस्थिरीकरणे; तत्रोपबृंहणं नाम समान धार्मिकाणां सद्गुणप्रशंसनेन तद् वृद्धिकरणम्, स्थिरीकरणन्तु धर्माद् ग्लायतां जीवानां तत्रैव दृढतया नियोजनम्, अथ वात्सल्यप्रभावने प्रतिपादयति-वात्सल्यञ्च प्रभावना च इति वात्सल्यप्रभावने; तत्र वात्सल्यं समानधार्मिकाणां प्रीत्योपकारसम्पादनं, प्रभावना च-धर्मप्रवचनादिभि स्तीर्थप्रख्यापना, एतच्चतु-

(४) अमूढदृष्टि-जिसकी दृष्टि मूढ न हो अर्थात् बालतपस्वियों के तप एवं विद्या संबंधी अतिशयों को देख कर भी जिसकी श्रद्धा चलायमान न हो, वह अमूढदृष्टि कहलाता है, जैसे सुलसा श्राविका। अम्बड संन्यासी की समृद्धि को देख कर भी वह मोह को प्राप्त नहीं हुई थी। इस प्रकार गुणिप्रधान आचारों का कथन करके अब गुण-प्रधान आचार का कथन करते हैं-

(५) उपबृंहण-साधर्मिक जनों के सद्गुणों की प्रशंसा करके उनकी वृद्धि करना उपबृंहण आचार है।

(६) स्थिरीकरण-धर्म से डिगते हुए जीवों को धर्म में दृढ करना स्थिरीकरण आचार है।

(७) वात्सल्य-समान धार्मिक जनों का प्रेमपूर्वक उपकार करना वात्सल्य आचार है।

(८) प्रभावना-धर्म का व्याख्यान आदि करके तीर्थ की ख्याति बढाना।

(૪) અમૂઢદષ્ટિ-જેની દષ્ટિ મૂઢ ન હોય અર્થાત્ તપસ્વીયોના તપ તેમજ વિદ્યા સબન્ધી અતિશયોને જોઇને પણ જેમની શ્રદ્ધા ચલાયમાન ન થાય તે અમૂઢ દષ્ટિ કહેવાય છે-જેમકે સુલક્ષા શ્રાવિકા અમ્બડ સંન્યાસીની સમૃદ્ધિ ને જોઇને પણ તે મોહને પ્રાપ્ત ન થઇ હતી. એજ રીતે ગુણિ પ્રધાન આચારનુ કથન કરીને હવે ગુણ પ્રધાન આચારોનુ કથન કરે છે

(૫) ઉપબૃંહણ-સાધર્મિક જનોના સદ્ગુણોની પ્રશંસા કરીને તેમની વૃદ્ધિ કરવી તે ઉપબૃંહણ આચાર છે.

(૬) સ્થિરીકરણ-ધર્મથી ડગતા જીવોને ધર્મમા દઢ કરવા તે સ્થિરી કરણ આચાર છે.

(૭) વાત્સલ્ય-સમાન ધાર્મિક જનોનો પ્રેમ પૂર્વક ઉપકાર કરવો તે વાત્સલ્ય આચાર છે.

(૮) પ્રભાવના-ધર્મનું વ્યાખ્યાન આદિ કરીને તીર્થનો ખ્યાતિ વધારનાર

गुणप्रधाननिर्देशेन गुणगुणिनोः कथञ्चिदभेदः सूचितः, एकान्ताभेदे तु गुण-निवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्त्या शून्यतापत्तिः स्यात्, एतेऽष्टौ दर्शनाचाराः प्ररूपिताः, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं सरागदंसणारिया'–ते एते–पूर्वोक्ताः सरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः।

मूलम्–से किं तं वीयरागदंसणारिया? वीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–उवसंतकसाय वीयरागदंसणारिया य, खीणकसायवीयरागदंसणारिया य। से किं तं उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया? उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–पढमसमयउवसंतकसायवीयरागदंसणारिया य, अपढमसमयउवसंतकसायवीयरागदंसणारिया य। अहवा–चरिमसमयउवसंतकसायवीयरागदंसणारिया य, अचरिमसमय उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया य। से किं तं खीणकसायवीयरागदंसणारिया? खीणकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–छउमत्थ खीणकसायवीयरागदंसणारिया य, केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य। से किं तं छउमत्थ खीणकसायवीयरागदंसणारिया?

इन चार में गुणप्रधान निर्देश करके गुण और गुणी का कथंचित् अभेद सूचित किया गया है। अगर दोनों में एकान्त अभेद माना जाय तो गुण की सत्ता नहीं रहेगी और गुण के अभाव में गुणी का भी अभाव हो जाएगा। इस प्रकार गुण और गुणी का अभाव होने से शून्यता का प्रसंग होगा।

ये आठ दर्शनाचार बतलाए गए हैं, अब प्रस्तुत का उपसंहार करते हैं–यह सराग दर्शनार्य की प्ररूपणा हुई।

આ ચારેમા ગુણ પ્રધાનતાનો નિર્દેશ કરીને ગુણ અને ગુણીનો કથંચિત્ અભેદ સૂચિત કરેલો છે અગર તેઓમાં એકાન્ત અભેદ માનવામાં આવે તો ગુણની સત્તા નહીં રહે અને ગુણના અભાવમા ગુણીનો પણ અભાવ થઈ જશે. એ માટે ગુણ અને ગુણીનો અભાવ થવાથી શૂન્યતાનો પ્રસંગ આવશે.

આ આઠ દર્શનાચાર બતાવ્યાં છે.

હવે પ્રસ્તુતનો ઉપસંહાર કરે છે–આ સરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા પુરી થઇ.

छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया य, बुद्ध बोहिय छउमत्थ खीणकसायदंसणारिया य। से किं तं सयंबुद्ध छउमत्थ खीणकसायवीयरागदंसणारिया ? सयंबुद्ध छउमत्थ खीणकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–पढम समय सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अपढमसमय सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया य। अहवा–चरिमसमय सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसायवीयराग-दंसणारिया य, अचरिमसमय सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसाय-वीयरागदंसणारिया य। से त्तं सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसाय-वीयरागदंसणारिया। से किं तं बुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसा-यवीयरागदंसणारिया ? बुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरा-गदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–पढमसमय बुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अपढमसमय बुद्ध-बोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया य। अहवा–चरिमसमय बुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारि-या य. अचरिमसमय बुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयराग-दंसणारिया य। से त्तं बुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरा-गदंसणारिया य। से त्तं छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणा-रिया। से किं तं केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया ? केवलि-खीणकसायवीयरागदंसणरिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–सजोगि केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अजोगि केवलिखीण-कसायवीयरागदंसणारिया य। से किं तं सजोगिकेवलिखीण कसायवीयरागदंसणारिया ? सजोगिकेवलि खीणकसायवीय-रागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा–पढमसमय सजोगि-केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अपढमसमय स-

जोगि केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य। अहवा-चरिमसमय सजोगि केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अचरिमसमय सजोगि केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य। से त्तं सजोगि केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया। से किं तं अजोगि केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया? अजोगिकेवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-पढमसमय अजोगिकेवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अपढमसमय अजोगिकेवलि खीणकसातवीयरागदंसणारिया य। अहवा-चरिमसमय अजोगिकेवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य, अचरिमसमय अजोगि केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया य। से त्तं अजोगि केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया। से त्तं केवलि खीणकसायवीयरागदंसणारिया। से त्तं खीणकसायवीयरागदंसणारिया। से त्तं दंसणारिया ॥८॥सू० ३९॥

छाया—अथ के ते वीतरागदर्शनार्याः? वीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। अथ के ते उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याः? उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याः

शब्दार्थ-(से किं तं वीयरागदंसणारिया?) वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के कहे हैं यथा (उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया य खीणकसायवीयरागदंसणारिया य) उपशान्त कषाय वीतरागदर्शनार्य और क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य (से किं तं उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया?) उपशान्त

શબ્દાર્થ-(से किं तं वीयरागदंसणारिया?) વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે? (वीयरागदंसणारिया) વીતરાગ દર્શનાર્ય (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) બે પ્રકારના કહ્યા છે જેમકે (उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया य खीणकसाय वीयरागदंसणारिया य) ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને ક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય

(से किं तं उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया?) ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ

द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रथमसमयोपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अप्रथमसमयोपशान्त कषायवीरागदर्शनार्याश्च । अथवा—चरमसमयोपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अचरमसमयोपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याश्च । अथ के ते क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः ? क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च । अथ के ते छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः ? छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—स्वयम्बुद्ध छद्मस्थक्षीणकषायवीत-

---

कषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के कहे हैं, यथा (पढमसमयउव० अपढमसमयउव०) प्रथम समयवर्त्ती उपशान्तकषाय वीतरागदर्शनार्य और अप्रथम समयवर्त्ती उपशान्तकषाय वीतरागदर्शनार्य (अहवा) अथवा (चरिमसमय० अचरिम० य) चरमसमयवर्त्ती उपशान्तकषाय वीतरागदर्शनार्य और अचरम समयवर्त्ती उपशान्तकषाय वीतरागदर्शनार्य

(से किं तं खीणकसायवीयरागदंसणारिया ?) क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के कहे हैं, यथा (छउमत्थ खीणकसाय० य केवलि खीणकसाय०) छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और केवली क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य । (से किं तं छउमत्थखीण०) छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य किनने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार हैं, यथा (सयंबुद्धछउमत्थखीण० बुद्धबोहियछउमत्थखीण०) स्वयंबुद्ध

દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (उवसंतकसायवीयरागदंसणारिया) ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) બે પ્રકારના કહ્યા છે જેમકે (पढमसमयउव० अपढमसमयउव०) પ્રથમ સમય વર્તી ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અપ્રથમ સમયવર્તી ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય (अहवा) અથવા (चरिमसमय० अचरिमसमय० य) ચરમ સમયવર્તી ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અચરમ સમયવર્તી ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય

(से किं तं खीणकसायवीयरागदंसणारिया ?) ક્ષીણુ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (खीणकसायवीयरागदंसणारिया) ક્ષીણુ કષાય વીતરાગદર્શનાર્ય (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) બે પ્રકારના કહ્યા છે, જેમ કે (छउमत्थखीणकसाय० य केवलीखीरकसाय०) છદ્મસ્થ ક્ષીણુ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને કેવલી ક્ષીણુ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય (से किं तं छउमत्थखीण०) છદ્મસ્થ ક્ષીણુકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકરના છે ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) બે પ્રકારના છે જેમકે

रागदर्शनार्याश्च, बुद्धबोधितछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च? अथ के ते स्वयंबुद्धछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः? स्वयम्बुद्ध छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-प्रथमसमयस्वयम्बुद्धछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अप्रथमसमयस्वयम्बुद्ध छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अथवा-चरमसमयस्वयम्बुद्धछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। अचरमसमयस्वयम्बुद्धछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। ते एते स्वयम्बुद्धछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः। अथ के ते बुद्धबोधित छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्श-

---

छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतराग दर्शनार्य और बुद्धबोधित छद्मस्थ क्षीण कषाय वीतराग दर्शनार्य। (से किं तं सयंबुद्धखीण०) स्वयंबुद्ध छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के कहे हैं, यथा (पढमसमयसयंबुद्धछउ० य अपढमसमयसयंबुद्धछउ० य) प्रथम समयवर्त्ती स्वयंबुद्ध छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अप्रथम समयवर्त्ती स्वयंबुद्ध छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य (अहवा) अथवा (चरिमसमयसयंबुद्ध० य अचरिमसमयसयंबुद्ध०) चरम समयवर्त्ती स्वयंबुद्ध छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अचरम समयवर्त्ती स्वयंबुद्ध छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य (से त्तं सयंबुद्धछउम०) यह स्वयंबुद्ध छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई।

(से किं तं बुद्धबोहियछउमत्थ० ?) बुद्धबोधित छद्मस्थ क्षीणक-

सयंबुद्ध छउमत्थखीण० बुद्धबोहिय छउमत्थखीण०) स्वयंબુદ્ધ છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને બુદ્ધ બોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય

(से किं तं सयंबुद्धखीण० ?) સ્વયંબુદ્ધ છદ્મસ્થક્ષીણકષાય વીતરાગદર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે? (सयंबुद्धखीण०) સ્વયંબુદ્ધ છદ્મસ્થક્ષીણકષાય વીતરાગદર્શનાર્ય (दुविहा पण्णत्ता त जहा) બે પ્રકારના કહ્યા છે જેમકે (पढमसमयसयंबुद्ध० य अपढमसमयसयंबुद्धछउ० य) પ્રથમસમયવર્તી સ્વયં બુદ્ધછદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગદર્શનાર્ય અને અપ્રથમ સમયવર્તી સ્વયંબુદ્ધ છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય.

(अहवा) અથવા (चरिमसमयसयंबुद्ध० य अचरिमसमयसयंबुद्ध०) ચરમસમયવર્તી સ્વયંબુદ્ધ છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગદર્શનાર્ય અને અચરમ સમયવર્તી સ્વયં બુદ્ધ છદ્મસ્થક્ષીણ કષાય વીતરાગદર્શનાર્ય (से त्तं सयंबुद्धछउ०) આ સ્વયં બુદ્ધ છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઈ.

(से किं तं बुद्धबोहिय छउमत्थ० ?) બુદ્ધ બોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે? (बुद्धबोहियछउमत्थ०) બુધ બોધિત છદ્મ-

नार्याः ? बुद्धबोधित छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा –प्रथमसमयबुद्धबोधित छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अप्रथमसमयबुद्धबोधितछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। अथवा–चरमसमयबुद्धबोधितछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च अचरमसमयबुद्धबोधितछद्मस्थक्षीकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। ते एते बुद्धबोधितछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः। ते एते छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः। अथ के ते केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः ? केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–सयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च।

षाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के हैं, यथा (पढमसमयबुद्धबोहिय० य अपढमसमयबुद्ध० य) प्रथम समयवर्त्ती बुद्धबोधित छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अप्रथम समयवर्त्ती० (अहवा) अथवा (चरिमसमयबुद्ध० य अचरिमसमयबुद्ध० य) चरम समयवर्त्ती बुद्धबोधित छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अचरम समयवर्त्ती० (से त्तं बुद्धबोहिय०) यह बुद्धबोधित छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई (से त्तं छउमत्थ०) यह छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की भी प्ररूपणा पूरी हुई।

(से किं तं केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया ?) केवली क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के कहे हैं, यथा (सजोगिकेवलि० य अजोगिकेवलि०)

સ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) બે પ્રકારના છે, જેમકે (पढमसमयबुद्धबोहिय० य अपढमसमयबुद्ध०य) પ્રથમ સમયવર્તી બુદ્ધ બોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અપ્રથમ સમય વર્તી બુદ્ધ બોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય.

(अहवा) અથવા (चरिमसमयबुद्ध० य अचरिमसमयबुद्ध० य) ચરમ સમય વર્તી બુદ્ધ બોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અચરમ સમય વર્તી બુદ્ધબોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય (से त्तं बुद्धबोहिय०) આ બુદ્ધ બોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગદર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઇ. (से त्तं छउमत्थ०) આ છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્યની પણ પ્રરૂપણા થઇ.

(से किं तं केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया ?) કેવલીક્ષીણકષાય વીત રાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता) કેવલીક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય બે પ્રકારના કહેલા છે (तं जहा)

अथ के ते सयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः ? सयोगिकेवलिक्षीणकषाय-वीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–प्रथमसमयसयोगिकेवलिक्षीणकषाय-वीतरागदर्शनार्याश्च, अप्रथमसमयसयोगिकेवलि क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च । अथवा–चरमसमयसयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अचरमसमयसयो-गिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च । ते एते सयोगिकेवलिक्षीणकषायवीत-रागदर्शनार्याः । अथ के ते अयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः ? अयोगिकेवलि क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–प्रथमसम-

---

सयोगी केवली क्षीणकषाय० और अयोगी केवली क्षीणकषाय० ।

(से किं तं सजोगिकेवलि खीणकसायवीयरायदंसणारिया ?) सयोगी केवली क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार के कहे हैं, यथा (पढमसमय-सजोगि० य अपढमसमयसजोगि० य) प्रथम समवर्त्ती सयोगी केवली क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अप्रथम समयवर्त्ती० (अहवा) अथवा (चरिमसमयसजोगिकेवलि० य अचरिमसमयसजोगि० य) चरम समयवर्त्ती सयोगिकेवली क्षीणकषाय वीतरादर्शनार्य और अचरम समयवर्त्ती० । (से त्तं सजोगिकेवलीखीणकसाय०) यह सजोगिकेवली क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई ।

(से किं तं अयोगिकेवलि० ?) अयोगिकेवली क्षीणकषाय वीत-रागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? (दुविहा पण्णत्ता तं जहा) दो प्रकार

તે આ પ્રમાણે છે (सजोगीकेवली० य अजोगीकेवली०) સયોગી કેવલી ક્ષીણ કષાય અને અયોગી કેવલી ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય

(से कि तं सजोगीकेवलीखीणकसायवीयरागदंसणारिया ?) સયોગી કેવલી ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે (सजोगीकेवलि० दुविहा पण्णत्ता) સયોગી કેવલિક્ષીણકેષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય બે પ્રકારના કહેલ છે. (तं जहा) તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે (पढमसमयसजोगी० य अपढमसमय सजोगी० य) પ્રથમ સમયવર્તી સયોગીકેવલી ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અપ્રથમ સમયવર્તી સયોગીકેવલી ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય (अहवा) અથવા (चरिमसमयसजोगीकेवलि० य अचरिमसमयसजोगी० य) ચરમસમયવર્તિ સયોગી કેવલીક્ષીણકષાય વીતરાગદર્શનાર્ય અને અચરમસમયવર્તિ. સયોગી કેવલી ક્ષીણકષાય દર્શનાર્ય (से त्तं सजोगिकेवलिखीणकसाय) આ સયોગી કેવલીક્ષીણ કષાયવીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઈ

(से किं त अयोगिकेवली० ?) અયોગિ કેવલી ક્ષીણકષાયવીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે (अयोगीकेवलि०) અયોગીકેવલી ક્ષીણકષાય (दुविहा पण्णत्ता

यायोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च' अप्रथमसमयायोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। अथवा-चरमसमयायोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, अचरमसमयायोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च। ते एते अयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः। ते एते केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः ते एते क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः। ते एते दर्शनार्याः ॥८॥सू० ३९॥

टीका-अथ वीतरागदर्शनार्यादिभेदान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं वीयरायदंसणारिया ?'-'से'-अथ 'किं तं' के ते कतिविधा इत्यर्थः, वीतरागदर्शनार्याः

के कहे हैं, यथा (पढमसमयअजोगिकेवलि० य अपढमसमयअजोगिकेवलि० य) प्रथम समयवर्त्ती और अप्रथम समयवर्त्ती (अहवा) अथवा (चरिमसमयअजोगिकेवलि० य अचरिमसमयअजोगिकेवलि० य) चरमसमयवर्त्ती अयोगिकेवलि क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अचरमसमयवर्त्ती अयोगिकेवलि क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य (से त्तं अयोगिकेवलि०) यह अयोगिकेवलिक्षीण० की प्ररूपणा हुई (से त्तं केवलिखीण०) यह केवलि क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई (से त्तं खीणकसायवीयरायदंसणारिया) यह क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई (से त्तं दंसणारिया) यह दर्शनार्य की प्ररूपणा हुई। ॥३९॥

टीकार्थ-अब वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा की जाती है। वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-वीतरागदर्शनार्य दो प्रकार के होते है वे इस प्रकार हैं-उपशान्तकषाय वीतरागदर्शनार्य अर्थात् जिनके समस्त कषायों का उपशम हो चुका है

तं जहा) બે પ્રકારના કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે (पढमसमय अयोगिकेवलि० य अपढमसमयअजोगिकेवलि० य) પ્રથમ સમયવર્તી અને અપ્રથમવર્તી. (अहवा) અથવા (चरिमसमयअजोगिकेवलि० य अचरिममेमयअजोगिकेवलि० य) ચરમસમયવર્તી અયોગિકેવલિ ક્ષીણકાષવીતરાગ અને અચરમસમયવર્તિ અયોગી ક્ષીણ કષાયવીતરાગ દર્શનાર્ય (से त्तं अजागिकेवलि०) આ અયોગિ કેવલિક્ષીણ૦ની પ્રરૂપણા થઈ (से त्तं केवलिखीण०) આ કેવલિક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઇ (से त्तं दंसाणारिया) આ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઇ. ॥ સૂ. ૩૯ ॥

ટીકાર્થ-હવે વીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા કરાય છે-

વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-વીતરાગદર્શનાર્ય બે પ્રકારના હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે-ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અર્થાત્ જેમના બધા કષાયોનું

प्रज्ञप्ता ? भगवानाह-'वीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'-वीतरागदर्शनार्याः-वीतरागदर्शनेन-वीतराग सम्बन्धि दर्शनेन आर्याः-श्रेष्ठा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'उवसंतकसायवीयरायदंसणारिया य'-उपशान्त कषायवीतरागदर्शनार्याश्च, उपशान्ताः-उपशमं प्राप्ताः कषायाः येषां ते उपशान्तकषायाः वीतः-व्यपगतो रागो येषां वीतरागाः, उपशान्तकषायाश्च ते वीतरागाश्चेति उपशान्तकषायवीतरागाः, तेषां यद्दर्शनज्ञानं तेन आर्या इति उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याः, 'खीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्चेति-क्षीणाः-क्षयं प्राप्ताः, कषायाक्रोधमायालोभा येषां ते क्षीणकषायाः, ते च ते वीतरागाश्चेति क्षीणकषायवीतरागा स्तेषां यद्दर्शनं तेन आर्या इति क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्या इत्यर्थः, अथोपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूपयति-'से किं तं उवसंतकसायवीयरायदंसणारिया ?'-अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः, उपशान्त-कषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'उवसंतकसायवीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'-उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'पढमसमय उवसंतकसायवीयरायदंसणारिया' प्रथमसमयोपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, ये तेषामेवोपशान्तकषायत्वादीनां विशेषाणां प्रथमे समये वर्तन्ते ते प्रथमसमयोपशान्तकषाया इत्यर्थः, 'अपढमसमयउवसंतकसायवीयरायदंसणारिया य'-अप्रथमसमयोपशान्तकषायवीतराग

और इस कारण जिनमें वीतराग दशा प्रकट हो गई है, ऐसे ग्यारहवें गुणस्थानवर्त्ती मुनि के दर्शन से आर्य-श्रेष्ठ और क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य अर्थात् जिनके समस्त कषाय समूल क्षीण हो चुके हैं ऐसे महामुनि के दर्शन के कारण जो श्रेष्ठ हैं।

अब उपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा करते हैं। ये उपशान्तकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने उत्तर दिया-दो प्रकार के हैं, यथा-प्रथमसमयवर्त्ती और अप्रथमसमय-

---

ઉપશમન થયેલ છે અને તે કારણે જેમનામાં વીતરાગ દશા પ્રબળ થઈ ગઈ છે, એવા અગીયારમા ગુણસ્થાન વર્તી મુનિના દર્શનથી આર્ય શ્રેષ્ઠ અને ક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અર્થાત્ જેમના સમસ્ત કષાય સમૂલ ક્ષીણ થઈ ગયા છે એવા મહામુનિના દર્શનના કારણે જે શ્રેષ્ઠ છે

હવે ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે. આ ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે ? (હોય છે) શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-બે પ્રકારના છે. જેમકે પ્રથમ સમયવર્તી અને અપ્રથમ સમયવર્તી. ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ અવસ્થામા અર્થાત્ અગી-

दर्शनार्याश्च, तत्र अप्रथमसमये द्व्यादिसमये वर्तमाना उपशान्तकषायवीतराग-दर्शनार्या इत्यर्थः, 'अहवा'-अथवा-'चरिमसमयउवसंतकसायवीयरायदंसणा-रिया य'-चरमसमयोपशान्तकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, ये तेषामेवोपशान्तकषाय-त्वादीनां विशेषाणामन्त्यसमये वर्तते ते चरमसमया इत्यर्थः, 'अचरिमसमय उवसंतकसायवीयरायदंसणारिया य'-अचरमसमयोपशान्तकषायवीतरागदर्शना-र्याश्चेति, ये ततः प्राग् द्विचरमत्रिचरमचतुःपञ्चचरमादिषु समयेषु वर्तन्ते ते अचरमसमया इत्याद्यर्थः कर्तव्यः। अथ क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूप-यितुमाह-'से किं तं खीणकसायवीयरायदंसणारिया?'-अथ के ते, कति-विधा इत्यर्थः क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-'खीणकसा-यवीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'-क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः

वर्ती। उपशान्तकषायवीतराग अवस्था में अर्थात् ग्यारहवें गुणस्थान में पहुंचे जिन्हें पहला ही समय है, वे प्रथमसमयवर्ती उपशान्तकषाय वीतराग कहलाते हैं और जिन्हें उस अवस्था में पहुंचे एक समय से अधिक हो गया हो वे अप्रथम समयवर्ती उपशान्त कषायवीतराग कहलाते हैं। इस प्रकार स्वामियों के भेद से यहां दर्शन के भेद बत-लाए गए हैं।आगे भी इसी प्रकार समझ लेना चाहिए।

उपशान्त कषाय वीतरागदर्शनार्य के दूसरे प्रकार से भी दो भेद हैं, यथा-चरमसमयवर्त्ती और अचरमसमयवर्त्ती। इनके दर्शन भी दो प्रकार के हैं और इसी कारण इनके निमित्त से आर्यत्व भी दो प्रकार का है।

अब क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा करते हैं। क्षीण-कषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के होते हैं ? भगवान् ने उत्तर

યારમા ગુણસ્થાનમા પહોચ્યાને જેમને પ્રથમજ સમય છે, તેઓ પ્રથમ સમય વર્તી ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ કહેવાય છે. અને જેમને તે અવસ્થામાં પહોંચે એક સમયથી અધિક સમય થઈ ગયો હોય તેઓ અપ્રથમ સમયવર્તી ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ કહેવાય છે. આ પ્રકારે સ્વામિયોના ભેદથી અહીં દર્શનના ભેદ બતાવ્યા છે. આગળ પણ એ રીતે સમજી લેવુ જોઈએ.

ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ દર્શનાર્યના બીજા પ્રકારે પણ બે ભેદ છે-જેમકે ચરમ સમયવર્તી અને અચરમ સમયવર્તી. તેમના દર્શન પણ બે પ્રકારના છે. અને તે કારણે તેમના નિમિતે આર્યત્વ પણ બે પ્રકારના છે,

હવે ક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા કરે છે

ક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્શ કેટલા પ્રકારના છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-એ પણ બે પ્રકારના છે જેમકે છદ્મસ્થ

प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-छद्मस्थक्षीणकसायवीतरागदर्शनार्याश्च, 'केवलिखीणकसायवीयरागदंसणारिया य' केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, तत्र छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया ?'-अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः' ? भगवानाह-'छउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'-छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'सयंबुद्ध छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-स्वयम्बुद्धछद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, 'बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-बुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्याश्च, स्वयम्बुद्धेन बोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या इत्यर्थः, अथ स्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया ?-अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः, स्वयबुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः भगवानाह -'सयं बुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'-स्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'पढ-

---

रिया-वे भी दो प्रकार के हैं, यथा-छद्मस्थ-क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्य और केवली-क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्य। तात्पर्य यह है कि जिनके कषायों का सर्वथा क्षय हो जाता है, वे क्षीणकषाय कहलाते हैं। बारहवें, तेरहवे और चौदहवें गुणस्थान वाले क्षीणकषाय होते हैं। इनमें से बारहवें गुणस्थानवाले जीव छद्मस्थ होते हैं और तेरहवे तथा चौदहवें गुणस्थान वाले केवली होते हैं। इस प्रकार क्षीणकषाय के छद्मस्थ और केवली के भेद से दो भेद हुए। इन में जो बारहवें गुणस्थान वाले छद्मस्थ क्षीणकषायवीतराग हैं वे दो प्रकार के हैं-स्वयंबुद्ध और बुद्धबोधित। इन दोनों के भी

ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને કેવલી ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય તાત્પર્ય એ છે કે જેમના કષાયોનો સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે. તેઓ ક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કહેવાય છે.

બારમા તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાન વાળા ક્ષીણ કષાય હોય છે તેમાંથી બારમા ગુણ સ્થાનોવાળા જીવો છદ્મસ્થ હોય છે અને તેરમા તથા ચૌદમા ગુણ સ્થાન વાળા કેવલી થાય છે.

આ રીતે ક્ષીણકષાયના છદ્મસ્થ અને કેવલીના ભેદે કરીને બે ભેદ થયા તેમાં જે બારમા ગુણસ્થાનવાળા છદ્મસ્થ ક્ષીણ કષાય વીતરાગ છે તેઓ બે પ્રકારના છે-સ્વયંબુદ્ધ અને બુદ્ધ બોધિત આ બેના પણ બે રીતે બે બે ભેદ થાય છે.

मसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-प्रथम समयस्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, 'अपढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-अप्रथमसमयस्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च,-अप्रथमसमये-द्वयादिसमये स्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या इत्यर्थः, 'अहवा'-अथवा 'चरिमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-चरमसमयस्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च; 'अचरिमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'-अचरमसमयस्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषावीतरागदर्शनार्याश्च, इतिरीत्या प्रकृतमुपसंहरन्नाह-'से त्तं सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया'-ते एते-उपर्युपदर्शिताः स्वयम्बुद्धच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः।

अथ बुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह-'से किं तं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया?'-अथ के ते,

---

दो तरह से दो-दो भेद होते हैं। यथा-प्रथमसमयवर्त्ती और अप्रथम समयवर्त्ती अर्थात् जिन्हें बारहवें गुणस्थान में पहुंचे पहला ही समय है और जिन्हें उसमें पहुंचे दो तीन चार आदि समय हो चुके हैं। अथवा चरम समयवर्त्ती और अचरम समयवर्त्ती, अर्थात् जो बारहवें गुणस्थान के अन्तिम समय में वर्त्तमान हों वे चरम समयवर्त्ती और जिन्हें अन्तिम समय नहीं है वे अचरम समयवर्त्ती। इन भेदों के कारण दर्शन में भी भेद होता है और दर्शनभेद से आर्यत्व में भी भेद हो जाता है। इस प्रकार छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य के दो भेद हुए-स्वयंबुद्ध और बुद्धबोधित। स्वयंबुद्ध दो प्रकार के हैं-प्रथमसमयवर्त्ती और अप्रथमसमयवर्त्ती अथवा चरमसमयवर्त्ती और अचरमसमयवर्त्ती। इसी प्रकार बुद्धबोधित के भी दोनों तरह से

જેમકે-પ્રથમ સમયવર્તી અને અપ્રથમ સમયવર્તી અર્થાત્ જેમને બારમા ગુણસ્થાનમા પહોંચ્યાને પહેલો જ સમય છે અને જેમને તેમાં પહોંચ્યાને બે ત્રણ ચાર વિગેરે સમય વીતી ગયા છે.

અથવા ચરમ સમયવર્તી અને અચરમ સમયવર્તી અર્થાત્ જે બારમા ગુણસ્થાનના અન્તિમ સમયમાં વર્તમાન હોય તે ચરમ સમયવર્તી અને જેઓને અન્તિમ સમય નથી તેઓ અચરમસમયવર્તી છે. આ બે ભેદોને કારણે દર્શનના પણ ભેદ પડે છે અને દર્શન ભેદથી આર્યત્વમાં પણ ભેદ પડી જાય છે.

આ પ્રકારે છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્યના બે ભેદ પડયા સ્વયબુદ્ધ અને બુદ્ધબોધિત. સ્વયબુદ્ધ બે પ્રકારના છે-પ્રથમ સમયવર્તી અને

कतिविधा इत्यर्थः, बुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता ?' –बुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः ? 'तं जहा' –तद्यथा-'पढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारियाय' – प्रथमसमयबुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, प्रथमसमये बुद्धेन बोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या इत्यर्थः 'अपढमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरागदंसणारिया य' अप्रथमसमयबुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च,–अप्रथमसमये–द्व्यादि समये बुद्धेन बोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या इत्यर्थः 'अहवा'–अथवा–'चरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य' – चरमसमयबुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च, 'अचरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया य' — अचरमसमयबुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्चेति, प्रकृतमुपसंहरन्नाह–'से त्तं बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरादंसणारिया'–ते एते–पूर्वोक्ताः बुद्धबोधितच्छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः, 'से त्तं छउमत्थखीणकसायवीयरायदंसणारिया'–ते एते–पूर्वोक्ताः छद्मस्थक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः,

अथ केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं केवलिखीणकसायवीयरायदंसणारिया ?'–अथ के ते, कतिविधा इत्यर्थः, केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः–केवलिनश्च ते क्षीणकषायाश्चते वीतरागाश्चेति केवलिक्षीणकषायवीतरागास्तेषां यद्दर्शनं तेन दर्शनेन आर्याः, इति केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'केवलिखीणकसायवीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता' केवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा –'सजोगिकेवलखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'–सयोगिकेवलिक्षीणकषाय-

---

दो भेद हैं। यह छद्मस्थ क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य की प्ररूपणा हुई।

अब प्रश्न यह है कि केवलि–क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया–इन के दो भेद हैं–सयोगिकेवलि

અપ્રથમ સમયવર્તી, અથવા તો ચરમ સમયવર્તી અને અચરમ સમયવર્તી એજ રીતે બુદ્ધબોધિતના પણ બન્ને રીતે બે ભેદ છે. આ છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્યની પ્રરૂપણા થઈ

હવે પ્રશ્ન એ છે કે કેવલિ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે? શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–તેમના બે ભેદ છે–સયોગિ કેવલિ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અયોગિ કેવલિ ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય. જુઓ

वीतरागदर्शनार्याश्च,–सयोगिनश्च योगेन सहिताः सयोगाः वाङ्मनः कायलक्षणास्ते येषां ते सयोगिनस्ते च ते केवलिनश्चेति सयोगिकेवलिनस्ते च ते क्षीणकषायाश्चेति सयोगिकेवलिक्षीणकषायास्ते च ते वीतरागाश्चेति ते तथाविधास्तेषां यद्दर्शनं तेन आर्या इत्यर्थः, 'अजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'–अयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्चेति, अयोगिनः–योगरहितास्ते च ते केवलिनश्चेत्यादिरीत्या समासः पूर्ववद् विधेयः, अथ सयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्यान् प्ररूपयितुमाह–'से किं तं सजोगिकेवलिखीणकसावीयरायदंसणारिया ?'–अथ के ते–कतिविधाः सयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह–'सजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणारिया दुविहा पण्णत्ता'–सयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'–तद्यथा 'पढमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'–प्रथमसमयसयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याः 'अपढमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणारि । य'–अप्रथमसमयसयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च –अप्रथमसमये–द्वयादिसमये संयोगिनश्च ते केवलिनश्च ते इत्यादि पूर्वोक्तरीत्या समासः स्वयमूहनीयः, 'अहवा'–अथवा 'चरिमसमयसजोगिकेवलिखीणकसायवीयरायदंसणारिया य'–चरमसमयसयोगिकेवलिक्षीणकषायवीतरागदर्शनार्याश्च,

---

क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य और अयोगिकेवलि क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य जो केवलज्ञान प्राप्त कर चुके हैं मगर योगों से युक्त हैं ऐसे तेरहवें गुणस्थान वाले अरिहन्त सयोगी केवली कहलाते हैं और जो केवली अयोगदशा प्राप्त कर चुके हैं ऐसे चौदहवें गुणस्थान वाले अयोगि केवली कहलाते हैं ।

सयोगिकेवलि क्षीणकषाय वीतरागदर्शनार्य कितने प्रकार के हैं? भगवान् ने कहा–दो प्रकार के हैं । यथा–प्रथमसमय सयोगिकेवलि क्षीणकषायवीतरागदर्शनार्य और अप्रथमसमय–सयोगिकेवलिक्षीण-

---

કેવળજ્ઞાન મેળવી ચૂકયા છે પણ યોગોથી યુક્ત છે એવા તેરમા ગુણસ્થાન વાળા અરિહન્ત સયોગી કેવલી કહેવાય છે. અને જે કેવલી અયોગદશા પામેલા છે એવા ચૌદમા ગુણુસ્થાનવાળા અયોગિ કેવલી કહેવાય છે.

સયોગિ કેવલી ક્ષીણકષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય કેટલા પ્રકારના છે?

શ્રીભગવાને કહ્યું–બે પ્રકારના છે. જેમકે પ્રથમ સમયસયોગિ કેવલીક્ષીણ કષાય વીતરાગ દર્શનાર્ય અને અપ્રથમ સમય સયોગિ કેવલિ ક્ષીણકષાય વીત રાગ દર્શનાર્ય.

दरवनस्पतिकायिका वर्तन्ते, तथा 'अहोलोए'-अधोलोके'पायालेसु'-पातालेषु 'भवणेसु'-भवनेषु 'भवणपत्थडेसु'-भवनप्रस्तटेषु तथा 'उड्ढलोए'-ऊर्ध्वलोके- 'कप्पेसु'-कल्पेषु 'विमाणेसु'-विमानेषु ग्रैवेयकादिषु 'विमाणावलियासु'-विमानावलिकासु 'विमाणपत्थडेसु'-विमानप्रस्तटेषु बादरपर्याप्तवनस्पतिकायिका वर्तन्ते तथा-तिरियलोए-तिर्यग्लोके अगडेसु-अगडेषु अवटेषु-कूपेषु, 'तडागेसु'-तडागेषु 'नदीसु-नदीषु-गङ्गासिन्धुप्रभृति नदीषु 'दहेसु'-ह्रदेषु-पद्मादिह्रदेषु-वावीसु' -वापीषु, 'पुक्खरिणीसु'-पुष्करिणीषु 'दीहियासु'-दीर्घिकासु गुंजालियासु'- गुञ्जालिकासु-लघुदीर्घिकासु 'सरेसु'-सरःसु 'सरपंतियासु'-सरःपङ्क्तिकासु- पूर्वोक्तरूपासु 'सरसरपंतियासु'-सरःसरःपङ्क्तिकासु-पूर्वप्रतिपादित रूपासु 'बिलेसु'-बिलेषु 'बिलपंतियासु'-बिलपङ्क्तिकासु-पूर्वप्रतिपादितरूपासु 'उज्झरेसु' उज्झरेषु-गिर्यम्भसां प्रसवेषु 'निज्झरेसु-निर्झरेषु-पूर्वोक्तरूपेषु 'चिल्ललेसु' -चिल्लकेषु-उपर्युक्तरूपेषु 'पल्ललेसु'-पल्वलेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु-क्षेत्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु'-समुद्रेषु किमधिकम् ? 'सव्वेसु चेव जलासएसु'-सर्वेषु चैव

में बादर वनस्पतिकायिक जीव होते हैं। तथा अधोलोक में पातालों में, भवनों में, भवनों के पाथडों में, ऊर्ध्वलोक के अन्दर सौधर्म आदि कल्पों में विमानावलियों में, विमानों के पाथडों में बादर वनस्पतिकायिक जीव होते हैं। तिर्छे लोक के अन्दर कूपों में, तडागों मे, गंगा सिन्धु आदि नदियों में, पद्म आदि ह्रदों में, वावडियों में, पुष्करिणियों में, दीर्घिकाओं में, गुंजालिकाओं में, सरोवरों में, सरोवरों की पंक्तियों अर्थात् पंक्तिबद्ध सरोवरों में, सर-सरपंक्तियों में अर्थात् पंक्तिबद्ध बने हुए ऐसे सरोवरों में जिनमें नाली के द्वारा पानी का संचार होता है, बिलों में, बिलपंक्तियों में, उज्झरों में (पहाडी पानी बहने के स्थानों में) झरनों में, चिल्लकों (गडहों) में, पोखरों में, क्षेत्रों मे, द्वीपों में, समुद्रों मे, अधिक क्या कहा जाय-सभी जलाशयों

અધોલોકમાં, પાતાલોમાં ભવનોમા, ભવનના પરથારોમાં, ઉર્ધ્વલોકની અન્દર સૌધર્મ આદિ કલ્પોમાં વિમાનોમા વિમાનાવલિયોમાં, વિમાનોના પરથારોમા બાદરવનસ્પતિકાયિક જીવ થાય છે. તિર્યક્લોકની અંદર કૂપોમા તલાવોમાં, ગંગા સિન્ધુ આદિ નદીયોમા પદ્મ આદિ હ્રદોમાં, વાવડિયોમાં પુષ્કરણિયોમાં દીર્ઘિકાઓમાં, ગુંજાલિકાઓમા, સરોવરોમાં, સર-સર પંક્તિયોમાં અર્થાત્ પંક્તિ બદ્ધ બનેલા એવા સરોવરોમાં કે જેમાં નળી દ્વારા પાણીનો સંચાર થાય છે. બીલોમાં, બિલપંક્તિયોમા, પુષ્કરોમા, (પહાડી પાણી વહેવાના સ્થાનોમાં) ઝરણાઓમાં, ચિલ્લકોમા, પુષ્કરોમાં, ક્ષેત્રોમા, દ્વીપોમા, સમુદ્રોમાં, વિશેષ શું

जलाशयेषु जलट्ठाणेसु'-जलस्थानेषु 'एत्थणं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'बायरवण-स्सइकाइयाणं'-बादरवनस्पतिकायिकानाम् 'पज्जत्तगाणं'-पर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं'-उपपातेन उपपातापेक्षयेत्यर्थः, 'सव्वलोए'-सर्वलोके-पर्याप्तबादरवनस्पतिकायिका वर्तन्ते, तथाहि-पर्याप्तबादरवनस्पतिकायिकानां स्वस्थानं घनोदध्यादि वर्तते, तत्र बादरनिगोदानां शैवालादीनां सम्भवात्, सूक्ष्मनिगोदानां मुहूर्त्ताभ्यन्तरमेव भवस्थितिर्भवति तदनन्तरं ते बादरनिगोदेषु पर्याप्तकेषु समुत्पद्यमाना बादरनिगोदपर्याप्तायुर्वेदयमानाः सुविशुद्धऋजुसूत्रनयाभ्युपगमेन लब्धबादरपर्याप्तवनस्पतिकायिकव्यपदेशा उपपातापेक्षया सकलकालं सर्वलोकं व्याप्नुवन्ति, इत्याशयः, 'समुग्घाएणं सव्वलोए'- समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया सर्वलोके पर्याप्तबादरवनस्पतिकायिका भवन्ति, तथाहि यदा बादरनिगोदाः सूक्ष्मनिगोदेषु आयु-

एवं जलस्थानों में, बादरवनस्पतिकायिक पर्याप्त जीवों के स्वस्थान कहे हैं। उपपात की अपेक्षा बादर वनस्पतिकायिक पर्याप्त सर्वलोक में होते हैं, क्योंकि उनका स्वस्थान घनोदधि आदि है और वहां शैवाल आदि बादर निगोद जीव होते हैं। सूक्ष्मनिगोद जीवों की भवस्थिति अन्तर्मुहूर्त्त की ही होती है। तत्पश्चात् वे बादर पर्याप्त निगोद में उत्पन्न होते हुए और बादर पर्याप्त निगोद की आयु का वेदन करते हुए सुविशुद्ध ऋजुसूत्र नय की अपेक्षा से बादर पर्याप्त वनस्पतिकायिक कहलाने लगते हैं और उपपात की अपेक्षा समस्त काल और समस्त लोक को व्याप्त करते हैं

समुद्घात की अपेक्षा सर्वलोक मे हैं, क्यों कि जब बादर निगोद सूक्ष्मनिगोद संबंधी आयु का बन्ध करके और अन्त में मारणान्तिक

કહેવું બધા જળાશયોમા તેમજ જળસ્થાનોમાં, બાદર વનસ્પતિકાયિક પર્યાપ્ત જીવોના સ્વસ્થાન કહ્યા છે ઉપપાતની અપેક્ષાએ બાદર વનસ્પતિ કાયિક પર્યાપ્ત સર્વલોકમા થાય છે, કેમકે તેમના સ્વસ્થાન ઘનોદધિ આદિ છે અને ત્યાં શૈવાલ આદિ બાદર નિગોદ જીવ થાય છે સૂક્ષ્મ નિગોદના જીવોની ભવસ્થિતિ અન્ત મુહૂર્તની હોય છે. તત્પશ્ચાત્ તે બાદર પર્યાપ્ત નિગોદમા ઉત્પન્ન થાય છે તે બીજા બાદર પર્યાપ્ત નિગોદની આયુષનું વેદન કરતાં છતાં સુવિશુદ્ધ ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ બાદર પર્યાપ્ત વનસ્પતિ કાયિક કહેવાવા લાગે છે, અને ઉપપાતની અપેક્ષાએ સમસ્ત કાલ અને સમસ્ત લોકને વ્યાપ્ત કરે છે.

સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સર્વલોકમા છે, કેમકે જ્યારે બાદર નિગોદ સૂક્ષ્મ નિગોદ સંબંધી આયુષ્યનો બન્ધ કરીને અને અન્તમા મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત

वद्धाः सन्तः मारणान्तिक समुद्घातेन समवहताः सन्तः आत्मप्रदेशान् उत्पत्तिदेशं यावद्विक्षिपन्ति तदा बादरनिगोदपर्याप्तायुष्कम् अधुनाऽपि न क्षीणमिति बादरपर्याप्तनिगोदा एव समुद्घातगताः सकललोकव्यापिनो भवन्तीत्याशयः,-'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे भवन्ति, घनोदध्यादीनां सर्वेषामपि समुदितानां लोकस्यासंख्येयभागमात्रवर्त्तित्वादित्याशयः, अथ पुनरपि गौतमः पृच्छति-कहि णं भंते ! बायरवणस्सइकाइयाणं'-हे भदन्त ! कुत्र खलु बादरवनस्पतिकायिकानाम् 'अपज्जत्तगाणं'-अपर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-गोयमा'-हे गौतम ! 'जत्थेव'-यत्रैव 'बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं'-बादरवनस्पतिकायिकानां पर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'तत्थेव'-तत्रैव 'बायरवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता'-बादरवनस्पतिकायिकानाम् अपर्याप्तकानां स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि सन्ति 'उववाएणं सव्वलोए'-उपपातेन -उपपा-

समुद्घात करते हुए आत्मप्रदेशों को उत्पत्ति देश तक फैलाते हैं, तब तक भी उनकी बादर निगोद पर्याप्त की आयु क्षीण नहीं होती अतएव वे उस समय भी बादर निगोद ही कहलाते हैं और समुद्घात की अवस्था मे सम्पूर्ण लोक व्यापी होते हैं ।

स्वस्थान की अपेक्षा से पर्याप्त बादरवनस्पतिकायिक लोक के असंख्येय भाग मे होते हैं, क्योंकि घनोदधि आदि पूर्वोक्त सब स्थान मिलकर भी लोक का असंख्यातवां भाग मात्र ही हैं ।

गौतम स्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-भगवन् ! बादरवनस्पतिकायिकों के अपर्याप्त जीवों के स्थान कहां हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! जहां बादर वनस्पतिकाय के पर्याप्त जीवों के स्थान हैं वहीं बादरवनस्पतिकाय के अपर्याप्तक जीवों के भी स्वस्थान हैं । ये अपर्याप्त जीव

કરતા રહિને આત્મ પ્રદેશોને ઉત્પત્તિ દેશ સુધી ફેલાવે છે. ત્યા સુધી પણ તેઓનું બાદર નિગોદ પર્યાપ્તનું આયુષ્ય ક્ષીણ નથી થતું તેથીજ તેઓ તે સમયે પણ બાદર નિગોદ જ કહેવાય છે અને સમુદ્ઘાતની અવસ્થામા સંપૂર્ણ લોક વ્યાપી હોય છે.

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક લોકના અસંખ્યેય ભાગમા થાય છે, કેમકે ઘનોદધિ આદિ પૂર્વોક્ત બધા સ્થાન મળીને પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્રજ છે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામી પુનઃ પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! બાદર વનસ્પતિકાયિક અપર્યાપ્તકોના સ્થાન કયાં કહેવામા આવ્યા છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર

तापेक्षया, सर्वलोके खलु अपर्याप्तकबादरवनस्पतिकायिका वर्तन्ते उक्तयुक्तेः, समुग्घाएणं सव्वलोए'-समुद्घातेन समुद्घातापेक्षयेत्यर्थः सर्वलोके तावद् अपर्याप्त-बादरवनस्पतिकायिका भवन्ति, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया अपर्याप्तकबादरवनस्पतिकायिकाः लोकस्य असंख्येयतमे भागे भवन्ति प्रागुक्तयुक्तेः, गौतमः पृच्छति-कहि णं' भंते ! सुहुमवणस्सइकाइयाणं'-हे भदन्त ! कुत्र खलु सूक्ष्मवनस्पतिकायिकानाम् 'पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणय'-पर्याप्तकानाम् अपर्याप्तकानाञ्च 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-'गोयमा'-हे गौतम ! 'सुहुमवणस्सइकाइया'-सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः 'जे य पज्जत्तगा, जे अपज्जत्तगा' ये पर्याप्तकाः ये चापर्याप्तकाः सन्ति 'ते सव्वे'-ते सर्वे पर्याप्तकापर्याप्तकाः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः 'एगविहा' -एकविधाः-एकप्रकारकाः, 'अविसेसा'-अविशेषाः-विशेषरहिताः, 'अणाणत्ता' -अनानात्वाः-नानात्ववर्जिताः 'सव्वलोयपरियावन्नगा पण्णत्ता'-सर्वलोकपर्यापन्नाः-सर्वलोकव्यापिनः प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति मया-महावीरेण अन्यैस्तीर्थकृद्भिश्च 'समणाउसो'-हे श्रमणायुष्मन् ! इति भावः ॥सू० ५ ॥

पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार उपपात की अपेक्षा से सर्वलोक में होते हैं। समुद्घात की अपेक्षा सर्व लोक में है और स्वस्थान की अपेक्षा अपर्याप्तक बादर वनस्पतिकायिक लोक के असंख्यातवे भाग में कहे कहे गए हैं। इसका कारण भी पहले बतलाया जा चुका है।

गौतम स्वामी फिर प्रश्न करते हैं-भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त सूक्ष्म वनस्पतिकायिकों के स्थान कहां हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-सूक्ष्मवनस्पतिकायिकों में जो अपर्याप्त और पर्याप्त हैं, वे सब एक

આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ ! જ્યાં બાદર વનસ્પતિ પર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન છે ત્યાંજ બાદર વનસ્પતિ કાયના અપર્યાપ્ત જીવોના પણ સ્વસ્થાન છે. આ અપર્યાપ્ત જીવ પૂર્વોક્ત યુક્તિ અનુસાર ઉપપાતની અપેક્ષાથી સર્વ લોક મા થાય છે સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સર્વલોકમાં છે અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્તક બાદર વનસ્પતિકાયિક લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં કહેલાં છે. એનું કારણ પણ પહેલા બતાવી દિધેલુ છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ કાયિકોના સ્થાન કયાં છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકોમાં જે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત છે, તેઓ બધા એક પ્રકારના છે, વિશેષતા રહિત છે, તેઓમા કોઇ નાનાત્વનથી અને તેઓ સંપૂર્ણ લોકમાં વ્યાપ્ત છે

मूलम्—कहि णं भंते ! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोगस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभाए।

कहि णं भंते ! तेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं तेइंद्रियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असखेज्जइभागे।

कहि णं भंते ! चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु

प्रकार के हैं, विशेषता रहित हैं, उनमें कोई नानात्व नहीं है और वे सम्पूर्ण लोक मे व्याप्त हैं। हे आयुष्मान् श्रमण ! ऐसा मैंने और अन्य सब तीर्थंकरों ने भी प्ररूपण किया है ॥५॥

હે આયુષ્મન્ શ્રમણ! એવું મે અને અન્ય સર્વ તીર્થંકરોએ પણ પ્રરૂપણ કર્યું છે ॥ ૫ ॥

पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सर-सरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्जरेसु चिल्ल-लेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु, सव्वेसु चेव जला-सएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे।

कहि णं भंते! पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्क-देसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसर-पंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु, सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोय-स्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभाए ॥सू० ६॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके—तदेकदेशभागे, अधोलोके—तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु द्रहेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरःसरःपङ्क्तिकासु बिलेषु बिलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्या संख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे।

कुत्र खलु भदन्त! त्रीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु बिलेषु बिलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्व-लेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु त्रीन्द्रि-

याणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येय भागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे।

कुत्र खलु भदन्त! चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरःसरःपङ्क्तिकासु बिलेषु बिलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु, सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे।

कुत्र खलु भदन्त! पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरस्सरःपङ्क्तिकासु विलेषु विलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे ॥ सू० ६ ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकद्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय सामान्यपञ्चेन्द्रियाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त द्वीन्द्रिय जीवों के स्थान कहां कहे हैं? (गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए) हे गौतम! ऊर्ध्व लोक के अन्दर उसके एक देश भाग में (अहोलोए तदेक्कदेसभाए) अधोलोक में उसके एक भाग मे इत्यादि पूर्ववत् शब्दार्थ समझलेना चाहिए ॥६॥

टीकार्थ-अब पर्याप्त और अपर्याप्त द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चौइन्द्रिय तथा पंचेन्द्रिय जीवों के स्वस्थान आदि की प्ररूपणा करते हैं। गौतम!

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते! वेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય જીવોના સ્થાન ક્યાં છે? (गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए) હે ગૌતમ ઉર્ધ્વ લોકની અંદર તેના એક દેશ ભાગમાં (अहोलोए तदेक्कदेसभाए) અધોલોકમાં અને તેના એક દેશ ભાગમાં ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ શબ્દાર્થ સમજી લેવા જોઇએ ॥ ૬ ॥

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય તથા

ठाणा पण्णत्ता ?' गौतमः पृच्छति –हे भदन्त ! कुत्र खलु द्वीन्द्रियाणाम्, पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'उड्ढलोए' ऊर्ध्वलोके 'तदेकदेसभागे' तदेकदेशभागे– मेरुपर्वता दिवाप्यादिषु 'अहोलोए तदेकदेसभागे'–अधोलोके, तदेकदेशभागे अधोलौकिकग्रामकूपतडागादिषु पर्याप्तापर्याप्तकद्वीन्द्रियाणां बहूनां प्रायशो जलसंभूतानां शङ्खप्रभृतीनां स्थानानि भवन्ति, 'तिरियलोए'–तिर्यग्लोके 'अगडेसु'–अवटेषु–कूपेषु 'तलाएसु'–तडागेषु 'नदीसु'-नदीषु 'दहेसु'–द्रहेषु–ह्रदेषु 'वावीसु' –वापीषु–चतुरस्राकारखातरूपासु 'पुक्खरिणीसु' पुष्करिणीषु–वृत्ताकारखातभूमिरूपासु 'दीहियासु'–दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'–गुञ्जालिकासु–लघुदीर्घिकासु 'सरेसु'–सरस्सु 'सरपंतियासु'–सरः पङ्क्तिकासु 'सरसरपंतियासु'–सरःसरःपङ्क्तिकासु–पूर्वोपदर्शितासु 'बिलेसु'–बिलेषु 'बिलपंतियासु'–बिलपङ्क्तिकासु 'उज्झरेसु'–उज्झरेषु–गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु'–निर्झरेषु–

स्वामी ने प्रश्न किया–भगवन् ! दो इन्द्रिय वाले पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्वस्थान कहां कहे गए हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! ऊर्ध्वलोक में उसके एक भाग में अर्थात् मेरुपर्वत आदि की वापी आदि में होते हैं, अधोलोक के एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में पर्याप्त तथा अपर्याप्त जल में उत्पन्न होने वाले शंख आदि बहुत–से द्वीन्द्रिय जीवों के स्थान होते हैं। तिर्छे लोक में कूपों में, तालाबों में, नदियों में, द्रहों में, चौकोर खोदी हुई वावडियों में, वृत्ताकार खोदी हुई भूमि मे, दीर्घिकाओं (लम्बी वावडियों) में, गुंजालिकाओं (लघु दीर्घिकाओं) में, सरोवरों में, पंक्तिबद्ध सरोवरों में, पूर्वोक्त सर–सरपंक्तियों में, बिलों में,

પંચેન્દ્રિય જીવોના સ્વસ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યા–ભગવન્! બે ઇન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોના સ્વસ્થાન ક્યાં કહેલાં છે?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોકમાં તેના એક ભાગમા અર્થાત્ મેરૂ પર્વત આદિની વાપી આદિમા થાય છે, અધોલોકના એક ભાગમાં અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ, કૂપ, તલાવ આદિમા પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત જળમાં ઉત્પન્ન થનારા શખ આદિ ઘણા દ્વીન્દ્રિય જીવોના સ્થાન હોય છે. તિર્યક્ લોકમા, કૂવાઓમા, તલાવોમા, નદીયોમા, દ્રહોમા, ચતુરસ્ર ખોદેલી વાવડીયોમા, વૃત્તાકાર ખોદેલી જમીનમા, લાંબી વાવડિયોમા, ગુંજાલિકાઓમાં (નાની વાવો), સરોવરોમાં, પંક્તિબદ્ધ સરોવરોમાં, પૂર્વોક્ત સરસર પંક્તિઓમાં,

गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु 'चिल्ललेसु'-चिल्लरेषु-अखातस्तोकजलाश्रयेषु भूप्रदेशेषु गिरिप्रदेशेषु वा, 'पल्ललेसु'-पल्वलेषु-अखाताल्पजलाश्रयेषु 'पल्ललेसु'-पल्वलेषु-अखाताल्पजलाश्रयेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु' समुद्रेषु किमधिकम्? 'सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु'-सर्वेषु चैव जलाश्रयेषु जलस्थानेषु 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु 'बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता'-द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाए णं'-उपपातेन उपपातापेक्षयेत्यर्थः 'लोगस्स असंखेज्जइभागे' -लोकस्य असंख्येयभागे 'समुग्घाए णं लोगस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे'-पर्याप्तापर्याप्तका द्वीन्द्रियाः वर्तन्ते प्रागुक्तयुक्तेः, अथ पर्याप्तापर्याप्तकत्रीन्द्रियाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति-कहि णं भंते! तेइंदियाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? हे भदन्त!

बिलपंक्तियों में, उज्झरों में, निर्झरों में, चिल्लरों में (विना खोदे अपने आप बने हुए छोटे गडहों में या गिरिप्रदेशों में) पल्वलों, (पोखरो) मे, वप्रो मे, द्वीपो मे, समुद्रो में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयो मे, सभी जलस्थानो में, द्वीन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवो के स्थान कहे हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में, पर्याप्तक और अपर्याप्तक द्वीन्द्रिय जीव होते हैं। इसका कारण बतलाए अनुसार ही समझ लेना चाहिए।

अब श्रीगौतम स्वामी त्रीन्द्रिय पर्याप्तक एवं अपर्याप्तक जीवों के विषय में, प्रश्न करते हैं-हे भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त त्रीन्द्रिय

બિલોમાં, બિલપંક્તિઓમા, ઉજઝરોમાં, નિર્ઝરોમા, ચિલ્લરોમાં (વિનાખોદે આપોઆપ બનેલા નાના ખાડાઓમા, અગર ગિરિપ્રદેશોમા) (પલ્વલો-અલ્પ જળાશયોમા) વપ્રો (કોટ)મા, દ્વીપોમા, સમુદ્રોમા, વિશેષ શું કહેવું, બધા જળાશયોમા, બધા જળસ્થાનોમા, દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન કહ્યાં છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય જીવ કહેવાય છે. તેનું કારણ પહેલા બતાવ્યા પ્રમાણે જ જાણવાનુ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્તક તેમજ અપર્યાપ્તક જીવોના વિષયમાં

कुत्र खलु त्रीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा'-हे गौतम! 'उड्ढलोए'-ऊर्ध्वलोके 'तदेकदेसभाए'-तदेकदेशभागे-मन्दरादिवाप्यादिषु 'अहोलोए तदेकदेसभाए'-अधोलोके तदेकदेशभागे-अधोलोकस्य ग्रामकूपतडागादिषु 'तिरियलोए' तिर्यग्लोके 'अगडेसु'-अवटेषु-कूपेषु 'तलाएसु'-तडागेषु 'नदीसु'-नदीषु 'दहेसु'-द्रहेषु-ह्रदेषु 'वावीसु'-वापीषु 'पुक्खरिणीसु'- पुष्करिणीषु-पूर्वोक्तरूपासु 'दीहियासु' दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'-गुञ्जालिकासु-पूर्वोपदर्शितरूपासु 'सरेसु'-सरःसु 'सरपंतियासु'-सरः पङ्क्तिकासु 'सरसरपंतियासु' सरः सरः पङ्क्तिकासु-प्रागुक्तरूपासु 'बिलेसु'-बिलेषु 'बिलपंतियासु' बिलपङ्क्तिका 'उज्झरेसु' उज्झरेषु 'निज्झरेसु'-निर्झरेषु 'चिल्ललेसु' चिल्लरेषु-पूर्वोक्तरूपेषु 'पल्ललेसु' पल्वलेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु' समुद्रेषु किं बहुना-'सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु'-सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, 'एत्थणं' अत्र जलु-उपर्युक्तस्थानेषु 'तेइंदिया णं' त्रीन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगा णं'-पर्याप्ता-पर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाए णं लोयस्स असं-

---

जीवों के स्थान कहां हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक भाग में, अर्थात् मेरु आदि की वापी आदि में, तथा अधोलोक में भी उसके एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाव आदि में भी त्रीन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीव होते हैं। तिर्छे लोक में भी कूपों में, तालावों में, नदियों में, द्रहों में, वापियों में, पुष्करणियों में, दीर्घिकाओं में, गुंजालिकाओं में, सरोवरों में, सरोवरों की पंक्तियों में, सर-सरपंक्तियों में, बिलों में, बिलपंक्तियों में, उज्झरों में, निर्झरों में, चिल्लरों में, पल्वलों में, वप्रों में, द्वीपों और समुद्रों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों एवं सभी जल-

---

પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય જીવોના સ્થાન ક્યા છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-ઉર્ધ્વ લોકના અંદર તેના એક ભાગમા અર્થાત્ મેરૂ વિગેરેની વાપી આદિમા તથા અધોલોકમા પણ તેના એક ભાગમાં અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ, કૂપ, તલાવ, આદિમા ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવ થાય છે. તિર્યક્લોકમા પણ કૂવાઓમા, તલાવોમા, નદીઓમા, દ્રહોમા, પુષ્કરિણિયોમાં, દીર્ઘિકાઓમા (લાંબીવાવ) ગુંજાલિકાઓમા, સરોવરોમાં, સરોપંક્તિઓમા, સર-સર પંકિતયોમા, બિલોમા, બિલપંકિતયોમા, ઉજઝરોમાં, નિર્ઝરોમા, ચિલ્લરોમા, પલ્વલોમા, વપ્રોમા (કિલ્લા) દ્વીપોમાં, અને સમુદ્રોમા, વિશેષ શું કહેવું, બધા જળાશયોમાં તેમજ જળસ્થાનોમા પર્યાપ્ત અને અપ-

खेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे' 'सट्ठाणे णं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे पर्याप्तापर्याप्तकास्त्रीन्द्रिया वर्तन्ते प्रागुक्तयुक्तेः, गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! चउरिंदिया णं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता' ?, हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थाने चतुरिन्द्रियाणं पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'उड्ढलोए तदेकदेसभागे'-ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे मन्दरादिवाप्यादिषु 'अहोलोए तदेकदेसभागे'-अधोलोके तदेकदेशभागे--अधोलोकस्थग्रामकूपतडागादिषु 'तिरियलोए -तिर्यग्लोके 'अगडेसु'-अवटेषु-कूपेषु 'तलाएसु'-तडागेषु 'नदीसु' नदीषु-गङ्गायमुनासिन्धु प्रभृतिषु 'दहेसु'-द्रहेषु-हृदेषु 'वावीसु'-वापीषु-चतुर-

---

स्थानों में पर्याप्त और अपर्याप्त त्रीन्द्रिय जीवों के स्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में, और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवे भाग में, पर्याप्त एवं अपर्याप्त त्रीन्द्रिय जीव होते हैं। इस संबंध में युक्ति पहले कही जा चुकी हैं ।

गौतम स्वामी अब चौइन्द्रिय जीवों के स्थानों के विषय में प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त चौइन्द्रिय जीवों के स्वस्थान कहां हैं ! भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक भाग में, अर्थात् मेरु पर्वत आदि की वापियों आदि में, अधोलोक के अन्दर भी उसके एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में तथा तिर्छे लोक में, कूप, तालाब, गंगा यमुना सिन्धु

र्याप्त त्रीन्द्रिय જીવોના સ્થાન કહેવાયલા છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સમુદ્દ્ઘાતની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમાંભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્તક ત્રીન્દ્રિય જીવ થાય છે. એ બાબતમા યુકિત પહેલા કહેવાઇ ગએલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હવે ચતુરિન્દ્રિય જીવોના સ્થાનોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોના સ્થાન કયા છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોકની અંદર તેમના એક ભાગમા અર્થાત્ મેરૂ પર્વત આદિની વાપીયો વિગેરેમા, અધોલોકના અંદર પણ તેના એક ભાગમાં અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ. કૂપ, તલાવ આદિમા તથા તિર્યક્ લોકમાં કૂવા, તલાવ, ગંગા યમુના સિન્ધુ આદિ નદીયોમા દ્રહોમાં, વાવોમાં,

खातरूपासु 'पुक्खरिणीसु'-पुष्करिणीषु-वृत्ताकारखातरूपासु 'दीहियासु'-दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'-गुञ्जालिकासु-लघुदीर्घिकारूपासु 'सरेसु'-सरःसु 'सरपंतियासु'-सरः पङ्क्तिकासु' 'सरसरपंतियासु'-सरः सरः पङ्क्तिकासु-पूर्वोक्तस्वरूपासु पङ्क्तिबद्धसरोवरेषु विलेषु 'विलपंतियासु'-विलपङ्क्तिकासु-पूर्वोक्तस्वरूपासु 'उज्झरेसु'-उज्झरेषु-गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु-गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु 'चिल्ललेसु'-चिल्ललेषु'-पूर्वोक्तरूपेषु 'पल्ललेसु' पल्वलेषु-क्षुद्रजलाशयेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु'-समुद्रेषु किं बहुना?-'सव्वेसु चेव जलासएसु'-सर्वेषु चैव जलाशयेषु 'जलट्ठाणेसु'-जलस्थानेषु 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'चउरिंदियाणं'-चतुरिन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-समुद्घातेन समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जभागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे पर्याप्तापर्याप्तकाश्चतुरिन्द्रिया वर्तन्ते, प्रागुक्तयुक्तेः, गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते! पंचिंदियाणं'-हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन्

आदि नदियों, द्रहों, वापियों, पुष्करिणियों, दीर्घिकाओं, गुंजालिकाओं, सरोवरों, सरपंक्तियों तथा सर-सरपंक्तियों में, बिलों, बिलपंक्तियों, उज्झरों, निर्झरों, चिल्लरों, पोखरों, वप्रों, द्वीपों और समुद्रों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों एवं सभी जलस्थानों में, चौइन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्वस्थान निरूपण किए गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त एवं अपर्याप्त चतुरिन्द्रिय जीव पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार होते हैं।

પુષ્કરિણિયોમા, દીર્ઘિકાઓમાં, ગુંજાલિકાઓ, સરોવરોમ, સરપંક્તિઓમાં તથા સરસર પંક્તિયોમા, બિલોમાં બિલપંક્તિયોમાં, ઉજઝરોમાં નિર્ઝરો, ચિલ્લરો પુષ્કરો, વપ્રો, દ્વીપો, અને સમુદ્રોમાં અધિક શું કહેવું, બધા જળાશયો તેમજ જળસ્થાનોના, ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન નિરૂપણ કરા યેલાં છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવ પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર થાય છે.

स्थले सामान्यपञ्चेन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'–स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि?–प्ररूपितानि? भगवान् उत्तरयति 'गोयमा!' हे गौतम! 'उड्ढलोयस्स तदेक्कदेसभाए' ऊर्ध्वलोकस्य तदेकदेशभागे–मन्दरादिकूपादिषु 'अहोलोयस्स तदेक्कदेसभाए' अधोलोकस्य तदेकदेशभागे-अधोलोकस्थग्रामकूपतडागादिषु 'तिरियलोए' तिर्यग्लोके 'अगडेसु' अवटेषु-कूपेषु 'तलाएसु'-तडागेषु नदीसु'-नदीषु-गङ्गायमुना सिन्धुप्रभृतिषु 'दहेसु'-द्रहेषु-हृदेषु-पद्महृदादिषु 'वावीसु'–वापीषु–चतुरस्रखातरूपासु 'पुक्खरिणीसु'–पुष्करिणीषु–वृत्ताकार खातभूमिषु 'दीहियासु–दीर्घिकासु–पूर्वोपदर्शित रूपासु 'गुंजालियासु'–गुञ्जालिकासु–लघुदीर्घिकासु, 'सरेसु'–सरःसु 'सरपंतियासु'–सरःपङ्क्तिकासु'सरसरपंतियासु'–सरःसरःपङ्क्तिकासु–पूर्वोपदर्शितासु 'विलेसु'–बिलेषु 'विलपंतियासु'–विलपङ्क्तिकासु–पूर्वोपदर्शितस्वरूपासु 'उज्झरेसु'–उज्झरेषु–गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु'–निर्झरेषु–गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु 'चिल्ललेसु' चिल्लरेषु–अखातस्तोक जलाश्रयेषु भूमिभागेषु गिरिभागेषु वा, 'पल्ललेसु'–पल्लेषु–अखातलघुसरःसु 'वप्पिणेसु'–वप्रेषु–क्षेत्रेषु केदारेषु 'दीवेसु'–द्वीपेषु 'समुद्देसु'–किमधिकेन? 'सव्वेसु चेव जलासएसु'–सर्वेषु चैव जलाश्रयेषु 'जलट्ठाणेसु' –जलस्थानेषु 'एत्थ णं'–अत्र खलु–उपर्युक्तस्थलेषु 'पंचिंदियाणं'– पञ्चेन्द्रिया-

---

गौतम स्वामी अब पंचेन्द्रियों के स्थानों के विषय में प्रश्न करते हैं हे–भगवन्! सामान्य पंचेन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्थान कहां हैं? भगवान् ने उत्तर दिया–गौतम! ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक भाग में अर्थात् मन्दर पर्वत आदि के कूप आदि में, अधोलोक के एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में, तिर्छे लोक में कूप, तालाब, नदी, द्रह, वापी, पुष्करिणी, दीर्घिका, गुंजालिका, सर, सरपंक्ति, सर–सरपंक्ति, बिल, बिलपंक्ति, उज्झर, निर्झर, चिल्लर, पोखर, वप्र, द्वीप और समुद्र आदि स्थानों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों और सभी जलस्थानों में सामान्य पंचे-

---

શ્રી ગૌતમસ્વામી હવે પંચેન્દ્રિયોના સ્થાનની બાબતમાં પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્! સામાન્ય પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન ક્યાં છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપ્યો–ગૌતમ! ઉર્ધ્વલોકની અંદર તેના એક ભાગમાં અર્થાત્ મંદર પર્વત આદિના કૂપ આદિમા અધોલોકના એક ભાગમાં અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ, કૂપ તલાવ આદિમાં, તિર્યક્ લોકમા, કૂપ, તલાવ, નદી, ધરા વાવ, પુષ્કરિણિ, દીર્ઘિકા, ગુંજાલિકા, સર, સરપંકિત, સર સર પંકિત, બિલ બિલપંકિત, ઉજ્ઝર, નિર્ઝર ચિલ્લર, વપ્ર. દ્વીપ, અને સમુદ્ર આદિ સ્થાનોમા

णाम्. साधारणपञ्चेन्द्रियाणामित्यर्थः 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'–स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–उपपातेन उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे इत्याशयः, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–समुद्घातेन–समुद्घातमङ्गीकृत्य समुद्घातापेक्षयेत्यर्थः लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानमङ्गीकृत्य स्वस्थानापेक्षयेत्यर्थः लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे, पर्याप्तापर्याप्तकाः सामान्यपञ्चेन्द्रिया वर्तन्ते, पर्याप्तनिश्रयाऽपर्याप्तानामुत्पादात्, पर्याप्तानाञ्च स्थानादिकं–मनुष्यक्षेत्रादिकम्, तच्च लोकस्यासंख्येयतमभागमात्रं वर्तते इत्याशयः ॥सू०६॥

मूलम्–कहि णं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! नेरइया परिवसंति? गोयमा! सट्ठाणेणं सत्तसु पुढवीसु, तं जहा–रयणप्पभाए१, सक्करप्पभाए२, वालुयप्पभाए३, पंकप्पभाए४, धूमप्पभाए५, तमप्पभाए६, तमतमप्पभाए७। तत्थ णं नेरइयाणं चउरासीइ निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं नरगावासा अंतो वट्टा, बाहिं चउरंसा,

---

न्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्वस्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त और अपर्याप्त सामान्य पंचेन्द्रिय जीव होते हैं। तात्पर्य यह है कि पर्याप्त के आश्रय से अपर्याप्त जीवों की उत्पत्ति होती है और पर्याप्तों का स्थान तिर्च्छीलोक आदि है और वह लोक का असंख्यातवां भाग मात्र है ॥६॥

અધિક શું કહેવાનું હોય બધાં જળાશયોમા અને બધાં જળસ્થાનોમાં સામાન્ય પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત જીવોના સ્વસ્થાન કહેલાં છે.

ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સામાન્ય પંચેન્દ્રિય જીવ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે પર્યાપ્તના આશ્રય વડે અપર્યાપ્ત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય અને પર્યાપ્તકોના સ્થાન તિર્યક્લોક આદિ છે અને તે લોકના અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે. ॥ ૬ ॥

अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा, ववगयगहचंदसूर-नक्खत्तजोइसियप्पहा, मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला, असुइवीसा, परमदुब्भिगंधा, काउयअगणिवन्नाभा, कक्खडप्फासा, दुरहियासा, असुभा नरगा असुभा नरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, एत्थ णं बहवे नेरइया परिवसंति–काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमक०हा वन्नेणं पण्णत्ता समणाउसो?। तेणं तत्थ निच्चं भीया, निच्चं तत्था निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमसुह संबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा विहरंति।सु. ७।

छाया—कुत्र खलु भदन्त! नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? कुत्र खलु भदन्त! नैरयिकाः परिवसन्ति? गौतम! स्वस्थानेन सप्तसु पृथिवीषु, तद्यथा–रत्नप्रभायाम् १, शर्कराप्रभायाम् २, वालुकाप्रभायाम् ३, पङ्कप्रभायाम् ४, धूमप्रभायाम् ५, तमः प्रभायाम् ६, तमस्तमः प्रभायाम् ७।

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त नारकियों के स्थान कहां हैं? (कहि णं भंते! नेरइया परिवसंति) हे भगवन्! नैरयिक कहां निवास करते हैं? (गोयमा! सट्ठाणेणं) हे गौतम! स्वस्थान की अपेक्षा से (सत्तसु पुढवीसु) सात पृथिवियों में (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (रयणप्पभाए) रत्नप्रभा में (सक्करप्पभाए) शर्कराप्रभा में (वालुयप्पभाए) वालुकाप्रभा में (पंकप्पभाए) पंकप्रभा में (धूमप्पभाए) धूमप्रभा में (तमप्पभाए) तमःप्रभा में (तमतमप्पभाए) तमस्तमःप्रभा में

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકિયોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે? (कहिणं भंते! नेइया परिवसंत्ति) હે ભગવન્! નૈરયિક ક્યા નિવાસ કરે છે? (गोयमा! सट्ठाणेण) હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી (सत्तसु पुढवीसु) સાત પૃથ્વીયોમાં (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (रयणप्पभाए) રત્નપ્રભામા (सक्करप्पभाए) શર્કરા પ્રભામાં (वालुयप्पभाए) વાલુકા પ્રભામા (पंकप्पभाए) પંકપ્રભામાં (धूमप्पभाए)

अत्र खलु नैरयिकाणां चतुरशीतिर्निरयावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका (वासाः) अन्तो वृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिपिकपथाः, मेदोवसा-पूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः, कापोताग्निवर्णाभाः, कर्कशस्पर्शाः, दुरध्यासाः, अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु

(एत्थ णं) इन पृथिवीयों में (चउरासीइ निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) चौरासी लाख नारकावास होते हैं, ऐसा कहा गया है। (ते णं नरगा) वे नरक (अंतो वट्टा) अन्दर से गोल (बाहिं चउरंसा) बाहर से चौकोर (अहे खुरप्प संठाणसंठिया) नीचे छुरे के आकार के (निच्चंधयारतमसा) सतत अंधकार से अंधेरे (ववगयगह-चंद-सूर-नक्खत्त-जोइसियप्पहा) ग्रह, चन्द्र, सूर्य, नक्षत्र इन ज्योतिष्कों की प्रभा से रहित (मेय-वसा-पूयपडल-रुहिर-मंसचिक्खल्ललित्ताणुलेवणतला) मेद, चर्बी, मवाद्पटल, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त तलभाग वाले (असुइ वीसा) अशुचि, वीभत्स (परमदुब्भिगंधा) अत्यन्त दुर्गंध युक्त (काउय अगणिवन्नाभा) कालोत अग्नि के वर्ण जैसे (कक्खडफासा) कठोर स्पर्श वाले (दुरहियासा) दुस्सह (असुभा) अशुभ (नरगा) नरक हैं (असुभा नरगेसु वेयणाओ) नरकों में अशुभ वेदनाएं हैं (एत्थ णं नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता) इनमें पर्याप्त-अपर्याप्त नारकों के स्थान हैं ।

ધૂમપ્રભામા (तमप्पभाए) તમ.પ્રભામાં (तमतमप्पभाए) તમસ્તમ પ્રભામાં (एत्थणं) (चउरासीइ निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) ચોરાસી લાખ નરકાવાસ હોય છે. એમ કહેલુ છે (तेणं नरगा) તે નરકો (अंतो वट्टा) અંદરથી ગોળ (बाहिं चउरंसा) બહારથી ચોરસ (अहे खुरप्पसंठाणसंठिया) નીચે અસ્રાના આકારના (निच्चंधयारतमसा) સતત અંધકારથી અધારા (ववगयगहचंद-सूरनक्खत्तजोइ-सियापहा) ગ્રહ, ચન્દ્ર, સૂર્ય નક્ષત્ર અને જ્યોતિષ્કોની પ્રભાથી રહિત (मेय-वसा-पूयपडल-रुहिर-मंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला) મેદ-ચર્બી-મવાદપટલ પરૂ રૂધિર અને માસના કીચડના લેપથી લિંપાયેલ તલ ભાગવાળા (असुइ वीसा) અશુચિ, બીભત્સ (परमदुब्भिगंधा) અત્યન્ત દુર્ગન્ધ યુકત (काउय अगणिवन्नाभा) કાપોત અગ્નિના વર્ણ જેવા (कक्खडफासा) કઠોર સ્પર્શવાળા (दुरहियासा) દુઃસહ (असुभा) અશુભ (नरगा) નરક છે (असुभा नरगेसु वेयणाओ) નરકોમા અશુભ વેદનાઓ છે (एत्थणं नेरइयाण पज्जत्ता पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता) એમા પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન છે.

वेदनाः, अत्र खलु नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, अत्र खलु बहवो नैरयिकाः परिवसन्ति-कालाः कालावभासाः गम्भीरलोमहर्षाः भीमाः उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! ते खलु तत्र नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसंबद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० ७॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह- 'कहिणं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता' हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन्

(उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में (समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में (सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में (एत्थ णं बहवे नेरइया परिवसंति) यहां बहुत-से नैरयिक निवास करते हैं (काला) काले (कालोभासा) काली आभा वाले (गंभीरलोमहरिसा) अत्यंत रोमांचकारी (भीमा) भयानक (उत्तासणगा) त्रासजनक (परमकण्हा वन्नेणं पण्णत्ता) अतीव कृष्ण वर्ण वाले कहे हैं (समणाउसो) हे आयुष्मन् श्रमण! (ते णं तत्थ णिच्चं भीया) वे वहां नित्य भयभीत रहते हैं (निच्चं तत्था) नित्य त्रास युक्त हैं (निच्चं तसिया) नित्य त्रास पहुंचाए हुए (निच्चं उव्विग्गा) नित्य घबराए हुए (निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा) नित्य अत्यन्त अशुभ नरक के भय का अनुभव करते हुए (विहरंति) रहते हैं ॥७॥

(उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા (सट्ठाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे) સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (एत्थणं बहवे नेरइया परिवसंति) અહિં ઘણા બધા નૈરયિક નિવાસ કરે છે (काला) કાળા (कालोभासा) કાળી આભાવાળા (गंभीरलोमहरिसा) અત્યંત રોમાંચકારી (भीमा) ભયાનક (उत्तासणगा) ત્રાસજનક (परमकण्हा वन्नेणं पण्णत्त) અતીવ કૃષ્ણ વર્ણવાળા (समणाउसो) હે આયુષ્મન શ્રમણો (तेणं तत्थ णिच्चं भीया) તેઓ ત્યાં નિત્ય ભયભીત રહે છે (निच्चं तत्था) નિત્ય ત્રાસ યુકત છે (निच्चं तसिया) હરરોજ ત્રાસ આપતા એવા (निच्चं उव्विग्गा) નિત્ય ગભરાએલા (निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा) નિત્ય અત્યન્ત અશુભ નરકના ભયનો અનુભવ કરી રહેલા (विहरंति) રહે છે ॥ ૭ ॥

स्थले नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानाम्, स्थानानि—स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? तदेव प्रकान्तरेण पृच्छति 'कहिंणं भंते ! नेरइया परिवसंति ?'—हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् स्थले नैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति—'गोयमा' हे गौतम ! 'सट्ठाणेणं सत्तसु पुढवीसु'—स्वस्थानेन—स्वस्थानमङ्गीकृत्य स्वस्थनापेक्षयेत्यर्थः, सप्तसु पृथिवीषु नैरयिकाः परिवसन्ति, ता एव सप्त पृथिवीराह—'तं जहा'—तद्यथा 'रयणप्पभाए'—रत्नप्रभायाम् 'सक्करप्पभाए'—शर्कराप्रभायाम्, 'वालुयप्पभाए'—वालुकाप्रभायाम्, 'पंकप्पभाए'—पङ्कप्रभायाम्, 'धूमप्पभाए'—धूमप्रभायाम्, 'तमप्पभाए'—तमःप्रभायाम् 'तमतमप्पभाए'—तमः तमः प्रभायाम्, 'एत्थणं नेरइयाणं' अत्र खलु—उपर्युक्तासु रत्नप्रभादिसप्तपृथिवीषु नैरयिकाणाम् 'चउरासीइनिरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'—चतुरशीतिर्निरयावासशतसहस्राणि—चतुशीतिलक्षनरकावासाः भवन्तीत्याख्यातं तीर्थकृद्भिः, तथा च पूर्वोक्तासु सप्तसु पृथिवीषु नैरयिकाणां सर्वसंख्यया चतुरशीतिलक्षनरकावासाः, तत्र रत्नप्रभायां

टीकार्थ—अब पर्याप्त और अपर्याप्त नैरयिकों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं—हे भगवन् ! पर्याप्तक और अपर्याप्तक नारक जीवों के स्वस्थान कहां हैं ? यही प्रश्न प्रकारान्तर से यों किया गया है—हे भगवन् ! नारक जीव कहां निवास करते हैं ? भगवान् ! उत्तर देते हैं—हे गौतम ! स्वस्थान की अपेक्षा से सात पृथिवियों में नैरयिक रहते हैं। वे सात पृथिवियां ये हैं—(१) रत्नप्रभा (२) शर्कराप्रभा (३) वालुकाप्रभा (४) पंकप्रभा (५) धूमप्रभा (६) तमःप्रभा और (७) तमस्तमःप्रभा, इस सात पृथिवियों में नारक के चौरासी लाख नारकावास होते हैं, ऐसा तीर्थंकरों ने निरूपण किया है। पूर्वोक्त सातों पृथिवयों में सब को मिला कर जो चौरासी लाख नारकावास

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નૈરયિકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે—હે ભગવન ! પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક નારક જીવોના સ્વસ્થાન કયા છે ? આજ પ્રશ્ન પ્રકારાન્તરે આમ કરાયેલો છે—હે ભગવન ! નારક જીવ કયા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે—હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ સાત પૃથિવીયોમાં નૈરયિક રહે છે. તે સાત પૃથ્વીયો આપ્રમાણે છે.

(૧) રત્નપ્રભા (૨) શર્કરાપ્રભા (૩) વાલુકાપ્રભા (૪) પંકપ્રભા (૫) ધૂમપ્રભા (૬) તમઃપ્રભા (૭) તમસ્તમપ્રભા. આ સાત પૃથિવીયોમા નરકોના ચોરાસી લાખ નારકાવાસ છે, એવુ તીર્થંકરોએ નિરૂપણ કર્યું છે. પૂર્વોકત સાતે પૃથિવીયોમાં બધા મળીને જે ચોરાસી લાખ નરકાવાસ છે, તે આ પ્રકારે છે.

त्रिंशल्लक्षनरकावासाः, शर्कराप्रभायां पञ्चविंशतिलक्षाणि, वालुकाप्रभायां पञ्चदशलक्षाणि, पङ्कप्रभायां दशलक्षाणि, धूमप्रभायां त्रीणिलक्षाणि, तमःप्रभायां पञ्चोनं लक्षमेकम्, तमस्तमः प्रभायां पञ्चनरकावासा भवन्तीति फलितम्, 'तेणं नरगा अंतो वट्टा'-ते खलु चतुरशीतिलक्षप्रमाणा नरकावासाः सर्वेऽपि प्रत्येकम् अन्तः-आभ्यन्तरे मध्यभागे, वृत्ताः-वृत्ताकाराः, गोलाकारा इत्यर्थः, 'बाहिं चउरंसा'-बहिर्भागे चतुरस्राकाराः, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'-अधः-अधोभागे भूमितले क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, क्षुरप्रस्य-आयुधविशेषस्येव यत्संस्थानम्-आकारविशेषस्तीक्ष्णतास्वरूपस्तेन संस्थिताः, तेषां हि नरकावासानां भूमितलस्य शर्करावत्त्वेन मसृणत्वाभावात्, तत्र पादन्यासे शर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेणेव पादानां कर्त्तनात्, 'निच्चंधयारतमसा'-नित्यान्धकारतामसाः- तमसा नित्यान्धकाराः, प्रकाशाभावेन सर्वकालमन्धकारास्तत्र तिष्ठन्ति इत्यर्थः, अतएवाह-'ववगयगह चंद-सूर-नक्खत्तजोइसियपहा'-व्यपगतग्रह चन्द्रसूर नक्षत्र ज्योतिषिकपथाः, व्यपगतः-परिभ्रष्टः, ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् तारारूपाणाञ्च ज्योतिष्काणां

हैं, वे इस प्रकार हैं-रत्नप्रभा में तीस लाख, शर्कराप्रभा में पच्चीस लाख, वालुकाप्रभा में पन्द्रह लाख, पंकप्रभा में दश लाख, धूमप्रभा में तीन लाख, तमःप्रभा में पांच कम एक लाख और तमस्तमःप्रभा में केवल पांच नारकावास हैं।

वे सब नारकावास भीतर से गोलाकार हैं, बाहर से चौकोर हैं और नीचे तलभाग में क्षुर (खुरपा) के आकार के तीखे हैं। नारकावासों का भूमितल कंकरीला होने से चिकना नहीं होता। वहां पांव रखने पर कंकरों का स्पर्श होते ही ऐसा लगता है जैसे क्षुरप्र से पैर कट गया हो! वे सदैव अंधकारमय रहने से अंधेरे में होते है अर्थात् प्रकाश का अभाव होते हैं सदैव वहां अंधकार रहता है। इसी बात

રત્નપ્રભામાં ત્રીસ લાખ શર્કરાપ્રભામાં પચીસ લાખ, વાલુકાપ્રભામા પંદર લાખ પંકપ્રભામા દશ લાખ, ધૂમપ્રભામા ત્રણ લાખ, તમ.પ્રભામા પાચ ઓછા એક લાખ અને તમસ્તમઃ પ્રભામાં કેવલ પાંચ નરકાવાસ છે.

તે બધા નરકાવાસ અદરથી ગોળાકાર છે. બહારથી ચતુરસ્ર છે અને નીચે તલ ભાગમા અસ્રાના (સજાયા) આકારના તીક્ષ્ણ છે જેવા નારકાવાસોના ભૂમિતલ કાકરીઓવાળા હોવાથી ચીકણા નથી થતા. ત્યા પગ રાખવાથી કાકરાઓનો સ્પર્શ થતાજ એવુ લાગે છે કે સજાયાથી પગ કપાઇ ગયો હોય! તેઓ સદા અંધકારમય રહેવાથી અંધારામા હોય છે. અર્થાત્ પ્રકાશનો અભાવવાથી સદૈવ ત્યાં અન્ધકાર રહે છે. એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે કહ્યું છે

पन्थाः—मार्गो येभ्यस्ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, तथा 'मेयवसापूयपडलरुहिरमांसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'-मेदो वसा पूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, स्वभावसिद्धैर्मेदोवसापूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः पङ्कस्तेन लिप्तम् उपचितम् अनुलेपनेन—सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्येन उपलेपनेन तलं—भूमिर्येषां ते मेदोवसापूतिरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः इत्यर्थः, अत एव असुइवीसा'—अशुचिवीभत्साः, अशुचयः—अपवित्राः वीभत्साः—अतिजुगुप्सिताः विस्रावा—आमगन्धिकाः, 'परमदुब्भिगंधा'—परमदुरभिगन्धाः मृतगोमहिषादिकलेवरेभ्योऽपि अतीवानिष्टदुरभिगन्धा इत्यर्थः, 'काउयअगणिवन्नाभा'—कापोताग्निवर्णाभाः लोहेध्मायमाने यादृक् कपोतो बहुकृष्णरूपोऽग्नेर्वर्णो भवति—यादृशी बहुकृष्णवर्णभूता अग्निज्वाला विनिर्गच्छति, तादृशी आभा-आकारो येषां ते कपोताग्निवर्णाभाः, ध्मायमानलोहाग्निज्वालासदृशा इत्यर्थः, नारकोत्पत्तिस्थानव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्रापि उष्णरूपत्वात्, एतच्च षष्ठ सप्तमपृथिवीवर्जमवगन्तव्यम्,

को स्पष्ट करने के लिए कहा है—वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र और ताराओं की प्रभा नहीं होती, अर्थात् वहां ज्योतिष्कों का सर्वथा अभाव है। उनका तलभाग स्वभावसिद्ध मेद, चर्बी, सडे रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त रहता है। वे नारकावास अशुचि एवं अत्यन्त घृणा जनक होते हैं। घोर दुर्गंध वाले होते हैं। वहां की दुर्गंध मृत गाय, भैंस आदि के कलेवरों की दुर्गंध से भी अतीव अनिष्ट होती है। लोहे को खूब गर्म करने पर जैसा कपोत—अत्यन्त कृष्ण अग्नि का वर्ण होता है अर्थात् गहरी नीली—काली आग की ज्वाला निकलती है, वैसी आभा वाले होते हैं, तात्पर्य यह है कि नारकावास धौंकी जाती हुई लोहाग्नि की ज्वाला के समान हैं, क्योंकि नारकों की उत्पत्ति के स्थानों को छोड कर सर्वत्र उष्ण होते हैं। यह कथन

ત્યાં ગ્રહ, ચન્દ્રમા, સૂર્ય, નક્ષત્ર અને તારાઓની પ્રભા હોતી નથી અર્થાત્ ત્યાં તેજનો સદાય અભાવ હોય છે. તેના તલભાગમા સ્વભાવસિદ્ધ મેદ, ચર્બી સડેલા લોહી પરૂ અને માંસના કીચડના લેપથી લિપ્ત રહે છે. તે નરકાવાસ અશુચિ તેમજ અત્યન્ત ઘૃણાજનક હોય છે. ઘોર દુર્ગંધવાળા હોય છે ત્યાંની દુર્ગન્ધ મરેલી ગાય, પાડા- ભેસ આદિના કલેવરોની દુર્ગન્ધથી અતીવ અનિષ્ટ હોય છે. લોઢાને ખૂબ ગરમ કરવાથી જેમ કપોત—અત્યન્ત કૃષ્ણ અગ્નિનો રંગ થાય છે અર્થાત્ નીલ અને કાળી આગની જ્વાળા નિકળે છે, તેવી આભાવાળા હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે નારકાવાસ ધમવામા આવેલા લોહાગ્નિની જ્વાળાના સમાન છે કેમકે નારકોની ઉત્પત્તિના સ્થાનો સિવાય બધે ઉષ્ણતા હોય છે. આ

वक्ष्यते च 'नवरं छट्ठसत्तमीसुणं काउअगणिवन्नाभा न भवंति' इति तथा 'कक्खडफासा'–कर्कशस्पर्शाः–कर्कशः–अतीव दुःसहः सोढुमशक्यः, असिपत्रधारायाइव स्पर्शो येषु ते कर्कशस्पर्शाः अत एवाह–'दुरहियासा' दुरध्यासाः, दुःखेनाध्यास्यन्ते–सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा'–अशुभाः दर्शनेन अमनोरमाः 'नरगा'–'नरकाः भवन्ति, तथा–'अशुभाः–गन्धरसस्पर्शशब्दैरतीवासातरूपाः 'नरगेसु वेयणाओ'–नरकेषु वेदना भवन्ति, 'एत्थ णं'–अत्र खलु–उपर्युक्तस्थलेषु 'नेरइयाणं'–नैरयिकाणाम् 'पज्जत्ताप..त्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'–स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति मया–महावीरेण, अन्यैस्तीर्थकृद्भिश्च, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–उपपातेन–उपपातमाश्रित्य उपपातापेक्षयेत्यर्थः, लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–समुद्घातेन–समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येय भागे-असंख्येयतमे भागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन–स्वस्थानापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तका

छठी और सातवीं पृथ्वी के सिवाय अन्य पृथ्वियों के विषय में समझना चाहिए। आगे कहेंगे कि छठी और सातवीं पृथ्वी के नारकावास कपोताग्नि के वर्ण जैसे नहीं होते। उनका स्पर्श तलवार की धार के समान अतीव कर्कश और दुस्सह होता है। इसी कारण उन्हें 'दुरध्यास' अर्थात् दुस्सह कहा है। वे नरक अशुभ होते हैं और नरक की वेदनाएं भी गंध, रस, स्पर्श तथा शब्द से अत्यन्त अशुभ–असाता रूप होती हैं। इन स्थानों में पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्वस्थान कहे गए हैं।

उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक

કથન છટ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીના સિવાય અન્ય પૃથ્વીયોના વિષયમાં સમજવાનું છે. આગળ કહેશે કે છટ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં નરકાવાસ કપોતાગ્નિના જેવા હોતા નથી. તેમના સ્પર્શ તલવારની ધારના જેવા અતીવ તીક્ષ્ણ અને દુઃસહ હોય છે. તે કારણે તેમને દુરધ્યાસ અર્થાત્ દુઃસહ કહ્યા છે. એ નરક અશુભ હોય છે અને નરકની વેદનાઓ પણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ તથા શબ્દથી અત્યન્ત અશુભ અસુખ રૂપ હોય છે. આ સ્થાનોમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્વસ્થાન કહેવાયેલાં છે.

ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા

नैरयिका वर्तन्ते 'एत्थणं बहवे नेरइया परिवसंति'-अत्र खलु पूर्वोक्तस्थानेषु. बहवो नैरयिकाः परिवसन्ति, ते नैरयिकाः 'काला'-कृष्णाः 'कालोभासा'-कालावभासाः, कालः,-कृष्णः, अवभासः-प्रभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासाः कृष्णकान्तिपटलोपचिता इत्यर्थः' अत एव 'गंभीरलोमहरिसा'-गंभीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अतीवोत्कटो लोमहर्षो-रोमाञ्चोद्गमो भयवशाद्येभ्यस्ते गम्भीरलोमहर्षाः, तथ चा तादृशाः कृष्णाः कृष्णावभासा भवन्ति यद्दर्शनमात्रेऽपि शेषनारक जन्तूनां भयसंपादनेन पराकाष्ठां लोमहर्षमुत्पादयन्ति इत्याशयः, अत एव 'भीमा' भीमाः-भयानकाः, भयानकत्वादेव 'उत्तासणगा'-उत्त्रासनकाः-उत्त्रास्यन्ते-उद्वेज्यन्ते शेषनारक-जन्तवो यैस्ते उत्त्रासनास्तएवोत्त्रासनकाः, किमधिकेन ? 'परमकण्हा'-परमकृष्णाः यतः परं न किमपि कृष्णमस्ति भयानकं तादृशकृष्णाः सर्वातिशायि कृष्णवर्णा इत्यर्थः, 'वन्नेणं पण्णत्ता-वर्णेन-वर्णमाश्रित्य वर्णापेक्षया प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति मया महावीरेण शेषैश्च तीर्थकृद्भिः 'समणाउसो !' भो श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं तत्थ निच्चं भीता'-ते खलु नैरयिकाः तत्र-

---

के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त एवं अपर्याप्त नारक रहते हैं। वे नारक काले होते हैं। उनके शरीर से काली आभा निकलती है-वे काली आभा वाले होते हैं। उनको देखने मात्र से भय के कारण रोमांच हो आता है, अर्थात् वे दूसरे नारकों को पराकाष्ठा का भय उत्पन्न करके रोमांच खडा कर देते हैं। इसी कारण वे भयानक होते हैं और भयानक होने के कारण अन्य नारकों को त्रास उत्पन्न करते हैं। अधिक क्या कहा जाय, वे वर्ण से परमकृष्ण होते हैं। 'परमकृष्ण' का तात्पर्य यह कि उनके समान दूसरी कोई काली वस्तु ही नहीं है, उनका कालापन सर्वोत्कृष्ट होता है। हे आयुष्मन् श्रमण, नारकावास और नारक सभी तीर्थंकरों द्वारा इस प्रकार के कहे गए हैं।

ભાગમાં પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્ત નારક રહે છે. તે નારકો કાળાં હોય છે તેમના શરીરમાથી કાળી આભા નિકળે છે. તેઓ કાળી આભા વાળા હોય છે. તેમને જોવા માત્રથી ભયના કારણે રોમાચ થઇ આવે છે. અર્થાત્ તેઓ બીજા નારકોને પરાકાષ્ઠાનો ભય ઉત્પન્ન કરીને રોમાંચ ખડાં કરીદે છે. એ કારણે તેઓ ભયાનક છે. અને ભયાનક હોવાના કારણે અન્ય નારકોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે છે. વિશેષ શું કહેવું, તેઓ વર્ણથી પરમ કૃષ્ણ હોય છે. પરમ કૃષ્ણનું તાત્પર્ય આ છે કે તેમના સરખી બીજી કોઇ કાળી વસ્તુ જ નથી હોતી, તેમનું કાળાપણું સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે. હે આયુષ્યમન્ શ્રમણ ! નારકાવાસ અને બધા નારક તીર્થંકરો દ્વારા આ પ્રકારના કહેવાયા છે.

उपवर्णितनरकावासेषु नित्यं-सर्वदा भीताः क्षेत्रस्वभावजन्यमहाघोरान्धकारदर्शनेन भयभीतास्तिष्ठन्ति, निच्चं तत्था' नित्यम्-सर्वकालम्, त्रस्ताः-परमाधार्मिकपरस्परोक्तदुःखपरम्परासंपातभयादग्रेऽपि त्रासोपपन्ना भवन्ति 'निच्चं तसिया'-नित्यं-सर्वकालम्, परमाधार्मिकैरन्योन्यं वा त्रासिताः-त्रासं प्रापितास्तिष्ठन्ति, तथा-'निच्चं उव्विग्गा' नित्यं-सततं परमदुःसहाधिव्याधिद्वन्द्वजतापवेदनानुभवेन, परमाधार्मिकान्योन्योपवर्णितदुःखानुभवेन च, उद्विग्नाः-तद्वासपराङ्मुख चेतसो भवन्ति, 'निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं'-नित्यम्-सर्वकालम्, परममशुभम्-अत्यन्तानिष्टम, सम्बद्धम्-अनुबद्धम् न तु कदाचिदपि-मनागपि मध्ये व्यवच्छिन्नम्, नरकभयम्-नारकदुःखम् 'पच्चणुभवमाणा'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥ सू० ७ ॥

मूलम्-कहि णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! रयणप्पभापुढवी

वे नारक जीव उन नारकावासों में क्षेत्र स्वभाव जनित अतीव घोर अंधकार को देख कर सदैव भयभीत रहते हैं। सदैव त्रस्त रहते हैं अर्थात् परमाधार्मिकों द्वारा तथा आपस में एक-दूसरे को उत्पन्न किये गये दुःख से सदा घबराए रहते हैं। परमाधार्मिक भी उन्हें त्रास पहुंचाते हैं। वे अत्यन्त दुस्सह आधि व्याधि, द्वन्द्वजनित ताप एवं वेदना का अनुभव करते हुए सदैव उद्विग्न रहते हैं अर्थात् नरक-वास से विमुख चित्त वाले बने रहते हैं। उन्हें निरन्तर ही ऐसा अत्यन्त अनिष्ट नरक दुःख रहता है जो बीच में कभी थोडी देर के लिए भी नहीं रुकता। नारक जीव इस प्रकार के दुःख का वेदन करते हुए नरक में रहते हैं ॥७॥

તે નારક જીવો તે નરકાવાસોમા ક્ષેત્ર સ્વભાવ જનિત અતીવ ઘોર અન્ધકારને જોઇને સદૈવ ભયભીત રહે છે. સદૈવ ત્રસ્ત રહે છે. અર્થાત્ પરમાધાર્મિકો દ્વારા તથા આપસમા એક બીજાને ઉત્પન્ન કરાયેલા દુખોથી સદા ગભરાયેલા રહે છે. પરમાધાર્મિક પણ તેઓને ત્રાસ પહોંચાડે છે અને આપસમાં પણ તેઓ એક બીજાને ત્રાસ પહોચાડયા કરે છે. તેઓ અત્યન્ત દુઃસહ આધિ વ્યાધિ દ્વન્દ્વજનિત તાપ તેમજ પીડાનો અનુભવ કરવા છતા સદૈવ ઉદ્વિગ્ન રહે છે. અર્થાત્ નરકાવાસથી વિમુખ ચિત્તવાળા બની રહે છે. તેઓને નિરન્તર જ એવા અત્યન્ત અનિષ્ટ નરક સમ્બન્ધી દુ.ખ રહે છે જે વચમા પણ કયારેક થોડીવાર માટે પણ નથી અટકતા, નારક જીવ આ પ્રકારના દુ.ખ ભોગવતા-ભોગવતા નરકમાંરહે છે. ॥ ૭ ॥

नेरइया परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्स मोगाहित्ता, हेट्ठा, चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं रयणप्पभापुढवी नेरइयाणं तीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा, बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चं धयारतमसा, ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसियप्पहा, मेयवसा पूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला, असुइवीसा, परमदुब्भिगंधा, काउयअगणिवण्णाभा, कक्खडप्फासा, दुरहियासा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं रयणप्पभापुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे। तत्थ णं बहवे रयणप्पभापुढवी नेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो!। ते णं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति॥सू.८॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ?

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! रयणप्पभा पुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! रत्नप्रभा पृथ्वी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां हैं ? (कहिणं भंते ! रयणप्पभा पुढवी णेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् ! रत्नप्रभा पृथ्वी के नैरयिक कहां

શબ્દાર્થ-कहि णं भंते ! रयणप्पभापुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યા કહ્યા છે ? (कहि णं भंते रयणप्पभापुढवीणेरइया परिवसंति !) હે ભગવન ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક ક્યાં રહે છે ? (गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए)

गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनशतसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्ये अष्टसप्ततौ योजनशतसहस्रे, अत्र खलु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां त्रिंशत्नरकावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका अन्तोवृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिषिकपथाः, मेदवसापूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः, कापोताग्निवर्णाभाः, कर्कशस्पर्शाः, दुरध्यासाः, अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः । अत्र खलु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे । तत्र खलु बहवो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति—कालाः कालावभासाः, गम्भीरलोमहर्षाः भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! तत्र खलु नित्यंभीताः, नित्यंत्रस्ताः, नित्यं त्रासिता :, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ सू० ८ ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकरत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहिणं भंते ! रयणप्पभापुढवीनेरइयाणं'—गौतमः पृच्छति—हे भदन्त !

रहते हैं ? (गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (असीउत्तरजोयण सयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटाई वाली के (उवरि एगं जोयणसहस्स ओगाहित्ता) ऊपर एक हजार योजन छोडकर (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) नीचे भी एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (रयणप्पभा पुढवीनेरइयाणं) रत्नप्रभा पृथ्वी के नारकों के (तीसं निरयावाससयसहस्सा) तीस लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं ऐसा कहा गया है । शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥८॥

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (असीउत्तर जोयण सयसहस्स बाहल्लाए) એક લાખ એસી હજાર યોજન મોટાઈ વાળાના (उवरि एगं जोयणसहस्समोगाहित्ता) ઉપર એક હજાર યોજન ત્યજીને (हेट्ठा चेग जोयणसहस्सं वज्जित्ता) નીચે પણ એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (अठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમા (एत्थणं) અહીં (रयणप्पभा पुढवी नेरइयाणं) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના (तीसं निरयावाससयसहस्सा) ત્રીસ લાખ નારકાસ (भवंतीतिमक्खायं) રહે છે. એમ કહેવાયેલ છે શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ૮ ॥

कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे-रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? तदेव प्रकारान्तरेण विस्पष्टार्थं पृच्छति 'कहि णं भंते ! रयणप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए'-अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असीउत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं'- अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, उपरि 'एगं जोयणसहस्समोगाहित्ता'-एकं योजनसहस्रमवगाह्य 'हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'-अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से' मध्ये अष्टसप्ततौ योजनशतसहस्रे-अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थ णं अत्र खलु-उक्तस्थानेषु 'रयणप्पभापुढवीनेरइयाणं' रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'तीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'-त्रिंशन्निरयावासशतसहस्राणि-त्रिंशल्लक्षनरकावासाः, भवन्तीत्याख्यातम्-कथितं मया-

---

टीकार्थ-अब रत्नप्रभा पृथ्वी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं। गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-भगवन् ! रत्नप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां हैं। इसी विषय को अधिक स्पष्टता के लिए प्रश्न किया गया-भगवन् ! रत्नप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी (जाडी) है। इसके ऊपरी भाग से एक हजार योजन अवगाहन करने पर अर्थात् एक हजार योजन ऊपरी भाग को छोड कर तथा नीचे भी एक हजार योजन छोड कर बीच के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में, रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों के

ટીકાર્થ-હવે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કયા છે ? એ વિષયની અધિક સ્પષ્ટતાને માટે પ્રશ્ન કરાયો-હે ભગવન ! રત્નપ્રભાના નારક કયા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તરદે છે-હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી (જાડી) છે તેના ઉપરના ભાગથી એક હજાર યોજન અવ ગાહન કરવાથી અર્થાત્ એક હજાર યોજન ઉપરના ભાગને તથા નીચે પણ એક હજાર યોજન છોડીને વચલા એક લાખ અડસઠ હજાર યોજનમાં રત્ન

महावीरेण अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं नरगा अंतो वट्टा'-ते खलु नरकाः-रत्नप्रभा-पृथिवीत्रिंशल्लक्षनरकावासाः, अन्तः-मध्ये आभ्यन्तरे इत्यर्थः, वृत्ताः-वृत्ताकाराः 'वाहिं चउरंसा'-बहिर्भागे चतुरस्राः-चतुरस्राकाराः, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'-अधः-अधोभागे भूमितले इत्यर्थः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, क्षुरप्रस्य प्रहरणविशेष स्येवसंस्थानम्-तीक्ष्णतारूप आकार स्तेन संस्थिता, इति क्षुरप्रसंस्थान-संस्थिताः 'निच्चंधयारतमसा'-नित्यान्धकारतामसाः, नित्यं-सर्वकालम् अन्धकार-तामसाः-तमसा सर्वकालान्धकाराः, अतएव 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा'-व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, व्यपगतः परिभ्रष्टः ग्रहचन्द्र-सूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् ताराचपाणाञ्च ज्योतिष्काणां प्रभायुक्तानां देवानां पन्थाः-मार्गो येभ्य स्ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, 'मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणातला'-मेदोवसापूति पटलरुधिरमांस चिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः, स्वभावनिष्पन्नैर्मेदोवसापूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः कर्दमस्तेन लिप्तम्-उपदिग्धम्, अनुलेपनेन-सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्योपलेपनेन, उपचितं तलं-भूमिभागो येषां ते तथाविधाः, अतएवाह-'असुइवीसा'-अशुचिवीभत्साः, अशुचयः-अपवित्राः-अपक्वगन्धाः वीभत्साः-अत्यन्तजुगु-

---

तीस लाख, नारकावास हैं ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी कहा है। वे रत्नप्रभा के तीस लाख नारकावास अन्दर से गोलाकार हैं, बाहर के भाग में चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र (खुरपे) नामक शस्त्र के समान तीखे आकार वाले हैं। सदैव अन्धकार युक्त होने से अंधेरे हैं, क्यों कि वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्कों का संचार नहीं होता है। उपलक्षण से वहां तारों का भी अभाव समझ लेना चाहिए। वे नारकावास स्वभावसिद्ध मेद, चर्बी, सडे रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त तल वाले हैं। इसी कारण अशुचि हैं और वीभत्स हैं या अपक्व गंध वाले हैं। बहुत ही घृणाजनक

પ્રભા પૃથ્વીના નારકોના નરકાવાસ ત્રીસ લાખ છે, એવું મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ પણ કહ્યું છે. તે રત્નપ્રભાના ત્રીસ લાખ નારકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે. બહારથી ચતુરસ્ર છે (ચોરસ) અને નીચે (સજાયા) ક્ષુરપ્રના સમાન તીક્ષ્ણ આકારવાળા છે. સદૈવ અન્ધકાર યુક્ત હોવાથી અંધારાવાળા છે. કેમકે ત્યા ગ્રહ, ચન્દ્રમા સૂર્ય, નક્ષત્ર વિગેરે જ્યોતિષ્કોનો સંચાર નથી થતો. ઉપલક્ષણ થી ત્યાં તારાઓનો પણ અભાવ સમજી લેવા જોઇએ તે નારકવાસો સ્વભાવ સિદ્ધ મેદ, ચર્બી સડેલ લોહી અને માંસના કીચડના લેપથી લિપ્ત તળવાળા છે એ કારણે અપવિત્ર છે અને બીભત્સ છે અગર અપક્વગંધ વાળા છે ખૂબજ ઘૃણાજનક છે. પરમ દુર્ગન્ધવાળા છે મૃત ગાય આદિના સડેલા કલે-

ष्पिताश्चेति तथाविधाः 'परमदुब्भिगंधा' परमदुरभिगन्धाः-मृतगवादिकलेवरेभ्योऽपि अत्यन्तानिष्टदुरभिगन्धाः, 'काउय अगणिवण्णाभा' कापोताग्निवर्णाभाः -ध्मायमानलोहाग्निज्वालासदृशाः 'कक्खडफासा'-कर्कशस्पर्शाः, कर्कशाः-कठोराः, अतीवदुःसहाः स्पर्शा येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा'-दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा णरगा' अशुभाः-अरमणीयाः, नरकाः-नरकावासा भवन्ति, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभाः नरकेषु वेदना भवन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु 'रयणप्पभापुढवीनेरइया णं'-रत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्यासंख्येयतमेभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयतमे भागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे। स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तकाः

हैं। दुर्गंध वाले हैं-मृत गाय आदि के सडे हुए कलेवरों से भी अधिक अनिष्ट बदबू वाले हैं। कापोत अग्नि के समान वर्ण वाले हैं अर्थात् धौंकी जाती हुई लोहाग्नि की ज्वालाओं के सदृश हैं। उनका स्पर्श इतना कठोर होता है कि सहना कठिन होता है। इसी कारण वे दुरध्यास कहे जाते हैं। वे नरकावास अशुभ अर्थात् अरमणीय होते हैं और वहां की वेदनाएं भी अशुभ होती हैं।

इन उपर्युक्त स्थानों अर्थात् नारकावासों में रत्नप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्वस्थान कहे हैं। वे उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में होते हैं, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यात वें भाग में होते हैं और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में होते हैं। इन स्थानों में बहुत-से रत्न-

वरोथी पणु अधिक अनिष्ट બદબો વાળા છે. કપોત અગ્નિના સમાન વર્ણવાળા છે અર્થાત્ ફુંકાતા એવા લોહાગ્નિની જ્વાળાઓના સદૃશ છે. તેઓનો સ્પર્શ એટલો બધો કઠોર હોય છે કે સહન કરવો કઠણ પડે છે એ કારણે તેઓ દુરધ્યાસ કહેવાય છે. તે નરકાવાસો અશુભ અર્થાત્ અરમણીય હોય છે અને ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ હોય છે.

આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનો અર્થાત્ નારકવાસોમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્વસ્થાન કહ્યાં છે. તેઓ ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે. સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા હોય છે. અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં

रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका वर्तन्ते, 'तत्थ णं बहवे रयणप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति' तत्र खलु–उपर्युक्तस्थानेषु बहवो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च नैरयिकाः 'काला कालोभासा' कृष्णावभासाः–अत्यन्त–कृष्णवर्णाः 'गंभीरलोम-हरिसा'–गम्भीरलोमहर्षाः–गम्भीराः–अत्यन्तोत्कटाः, लोमहर्षाः–रोमाञ्चोद्गमाः, भयवशाद् येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः, अत एव 'भीमा'ः–भीमाः–भयानकाः 'उत्तासणगा'–उत्त्रासनकाः–उत्त्रासजनकाः, :अत्यन्तातङ्कोत्पादका इत्यर्थः, 'परम किण्हा'–परमकृष्णाः–अत्यन्तकृष्णवर्णाः 'वण्णेणं पण्णत्ता' वर्णेन–वर्णा-पेक्षया अतीव कृष्णाः प्रज्ञप्ताः सन्ति मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'सम-णाउसो !' भो श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं निच्चं भीया' ते खलु रत्नप्रभापृथिवी-नैरयिकाः, नित्यं–सर्वकालं भीताः–भयभीता भवन्ति, 'निच्चं तत्था'–नित्यं–सर्वकालं त्रस्ताः–त्रासयुक्तास्तिष्ठन्ति 'निच्चं तसिया' नित्यं–सदा त्रसिताः––परस्परं परमाधामिकैर्वा त्रासं प्रापिता भवन्ति 'निच्चं उव्विग्गा' नित्यम्–सर्व-कालम् उद्विग्नाः–उद्वेगवन्तस्तिष्ठन्ति, 'निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं'–नित्यम्–सततं परमशुभम् अत्यन्ताकमनीयम् सम्बद्धम्–अनुबद्धम्–मध्ये विच्छेदवर्जितम् नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा'–प्रत्यनुभवन्तः, प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति तिष्ठन्ति ॥ सू० ८ ॥

प्रभा पृथिवी के नारक रहते हैं। वे काले और अत्यन्त काली आभा वाले होते हैं। उनको देखने से ही भय के कारण रोमांच हो आता है। इस कारण वे भयंकर हैं और अत्यन्त आतंकजनक हैं। वे वर्ण से अत्यन्त ही काले कहे गए हैं हे आयुष्मन् श्रमण ! वे नारक जीव सदैव भयभीत बने रहते हैं, हमेशा त्रास युक्त रहते हैं। और परस्पर तथा परमाधार्मिकों द्वारा त्रास को प्राप्त ही रहते हैं। सदैव उद्विग्न रहते हैं और सदा अत्यन्त अनिष्ट एवं लगातार बने रहने वाले नरक-भय का अनुभव करते हैं। ॥८॥

હોય છે. આ સ્થાનોમાં ઘણા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક રહે છે તેઓ કાળા અને અત્યન્તકાળી આભાવાળા હોય છે. તેઓને જોવાથી જ ભયને લીધે રોમાંચ થઈ આવે છે. એ કારણે તે ભયકર છે અને અત્યન્ત આતંકજનક છે. તેઓ રંગે અત્યંતજ કાળા કહેલા છે હે આયુષ્યમન્ શ્રમણ તે નારક જીવો સદૈવ ભયભીત રહ્યા કરે છે હંમેશા ત્રાસ યુક્ત રહે છે અને પરસ્પર તથા પરમા ધાર્મિકો દ્વારા કરાયેલા ત્રાસથી ત્રસ્ત જ રહે છે, સદૈવ ઉદ્વિગ્ન રહે છે અને સદા અત્યન્ત અનિષ્ટ તેમજ સતત થનારા નરક ભયનો અનુભવ કરતા રહે છે ॥ ૮॥

मूलम्–कहि णं भंते! सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहिणं भंते! सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति? गोयमा! सक्करप्पभापुढवीए बत्तीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे तीसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पणवीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। तेणं णरगा अंतोवट्टा, बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियप्पहा मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा काउय अगणिवन्नाभा कक्खडफ्फासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं पण्णत्ता समणाउसो!। तेणं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं नगरभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥सू० ९॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? कुत्र खलु भदन्त! शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति? गौतम! शर्कराप्रभापृथिव्या द्वात्रिंशदुत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्या या उपरि एकं

शब्दार्थ–(कहि णं भंते! सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) भगवन्! शर्कराप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और

શબ્દાર્થ–(कहि णं भंते! सक्करप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता!) હે ભગવન્! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના

योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये त्रिंशदुत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पञ्चविंशतिर्निरयावासशत सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका अन्तो वृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसा व्यपतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिषिकपथाः मेदवसापूति पटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः कापोताग्निवर्णाभाः कर्कशस्पर्शाः दुरध्यासा अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु शर्कराप्रभापृथिवी नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, कालाः कालावभासा गम्भीरलोमहर्षा भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० ९॥

अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! सक्करप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् ! शर्कराप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? (गोयमा ! सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिं) हे गौतम ! शर्कराप्रभा पृथिवी के ऊपर (एगं जोयणसहस्सं अवगाहित्ता) एक हजार योजन अवगाहन करके (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं) और नीचे एक हजार योजन (वज्जित्ता) छोड कर (मज्झे) मध्यभाग में (तीसुत्तरे जोयणसहस्से) एक लाख तीस हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (सक्करप्पभा पुढवीनेरइयाणं) शर्कराप्रभा पृथिवी के नारकों के (पणवीसं) पच्चीस (निरयावाससयसहस्सा) लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है (ते णं णरगा) वे नरक (अंतो वट्टा) अन्दर गोलाकार हैं (बाहिं चउरंसा) बाहर चौकोर हैं (अहे खुरप्प-

---

સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भते ! सक्करप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति !) હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભાના નારક ક્યાં રહે છે ? (गोयमा ! सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिं) હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર (एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) એક હજાર યોજન અવગાહન કરીને (हेट्ठा–चेगं जोयणसहस्सं) અને નીચે એક હજાર યોજન वज्जित्ता) છોડીને (मज्झे) મધ્યભાગમાં (तीसुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ ત્રીસ હજાર યોજનમાં (एत्थणं) અહીં (सक्करप्पभा पुढवी नेरइयाणं) શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકોના (पणवीसं) પચ્ચીસ (निरयावाससयसहस्सा) લાખ નારકાવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યું છે (ते णं णरगा) તે નરકો (अंतो वट्टा) અંદર ગોળાકાર છે (बाहिं चउरंसा) બહાર ચતુરસ્ર ચોરસ છે (अहे खुप्पसंठाण संठिया)

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकशर्कराप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि—स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि ? तदेवविशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति—'कहि णं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति—'गोयमा !' हे गौतम ! सक्करप्पभापुढवीए'—शर्कराप्रभापृथिव्याः, 'वत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए' —द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः—द्वात्रिंशत्सहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, 'उवरिं' उपरि—ऊर्ध्वम् 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' —एकं योजनसहस्रमवगाह्य 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'—अधश्च—अधोभागे एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे तीसुत्तरे जोयणसयसहस्से'—मध्ये त्रिंशदुत्तरे योजनशतसहस्रे—त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षयोजनेसु 'एत्थ णं'—अत्र खलु—

संठाणसंठिया) नीचे खुरपा के आकार के—तीक्ष्ण—हैं (निच्चंधयारतमसा) नित्य अंधकार से तामस है इत्यादि पूर्ववत् ॥९॥

टीकार्थ—अब शर्कराप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं। गौतम स्वामी ने प्रश्न किया—भगवन् ? शर्कराप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए कहा है—भगवन् ! शर्कराप्रभा के नारक कहां निवास करते हैं ? भगवान् ! उत्तर देते हैं—हे गौतम ! एक लाख वत्तीस हजार योजन मोटाई वाली शर्कराप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजन भाग को छोड कर तथा नीचे से भी एक हजार योजन भाग को छोड कर

નીચે ખુરપાના આકારવાળા તીક્ષ્ણ છે (निच्चंधयारतमसा) નિત્ય અન્ધકારથી તામસ છે. ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ ૯ ॥

ટીકાર્થ—હવે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરતા કહે છે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો—હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કયા કહેવાયેલા છે ? તેને સ્પષ્ટ કરવાને માટે કહ્યુ છે—ભગવન ! શર્કરાપ્રભાના નારક કયા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે—હે ગૌતમ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજન મોટાઇ વાળી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના એક હજાર યોજન ભાગને છોડીને

उत्कृस्थले 'सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पणवीसं निरयावाससयसहस्सा हवंतीति मक्खायं'-पञ्चविंशतिनरकावासशतसहस्राणि-पञ्चविंशतिलक्षनरकावासा भवन्तीत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं णरगा अंतो वट्टा'-ते खलु-पूर्वोक्ता नरकाः पञ्चविंशतिलक्षनरकावासाः, अन्तः-मध्ये आभ्यन्तरे वृत्ताः-वृत्ताकाराः वाहिं चउरंसा'-वहिर्भागे चतुरस्राः-चतुरस्राकाराः 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'-अधः-अधोभागे, क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः क्षुरप्रस्य-प्रहणविशेपस्येव संस्थानम्-आकारस्तीव्रतालक्षणं तेन संस्थिताः 'निच्चंधयारतसा'-नित्यान्धकारतामसाः, नित्यं-सर्वकालम् प्रकाशाभावेन अन्धकारावृता इत्यर्थः, 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियप्पहा'-व्यपगतग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः-व्यपगतः-परिभ्रष्टः ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् तारारूपाणाञ्च ज्योतिष्काणां पन्थाः मार्गो येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः, तथा-मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'- मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः-कर्दमस्तेन लिप्तम्-उपदिग्धम्, अनुलेपनेन-पौनः पुन्यानुलेपनेन उपचितं तलं-भूमिभागो येपा ते तथाविधाः, अतएव-'असुइवीसा'-अशु-

---

मध्य में, एक लाख तीस हजार योजन में शर्कराप्रभा पृथिवी के नारकों के पच्चीस लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने और सभी अन्य तीर्थंकरों ने निरूपण किया है ।

वे पच्चीस लाख नरक अन्दर गोलाकार हैं, वाहर चौकोर हैं, नीचे खुरपा के समान तीखे हैं । प्रकाश का अभाव होने के कारण सदैव अंधकार से व्याप्त रहते हैं । वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र और उपलक्षण से तारा रूप ज्योतिष्कों का संचार नहीं होता वे मेद, चर्वी, मवाद तथा रुधिर और मांस के कोचड के लेप से पुनः पुनः लिप्त तले वाले होते हैं, इस कारण अशुचि और घृणास्पद हैं या

તથા નીચેથી પણ એક હજાર યોજન ભાગને છોડીને મધ્યમા એક લાખ ત્રીસ હજાર યોજનમા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસ છે. એવું મેં અને બધા તીર્થંકરોએ નિરૂપણ કર્યું છે.

તે પચ્ચીસ લાખ નરક અન્દર ગોળાકાર છે. બહાર ચતુરસ્ર છે. નીચે ખુરપાના સરખા તીક્ષ્ણ છે. પ્રકાશનો અભાવ હોવાના કારણે સદૈવ અંધારાથી વ્યાપ્ત રહે છે. ત્યા ગ્રહ, ચન્દ્રમા, સૂર્ય, નક્ષત્ર અને ઉપલક્ષણથી તારા રૂપ જ્યોતિષ્કોના સચાર થતો નથી. તે મેદ, ચર્બી, મવાદ પરૂ તથા લોહી અને માસના કીચડ લેપથી પુન પુન લિપ્ત-તળવાળા હોય છે. આ કારણે અશુચિ

चिवीभत्साः, अशुचयः-अपवित्राः,वीभत्साः-अत्यन्तजुगुप्सिता विस्रावा अपक्वगन्धाः 'परमदुब्भिगंधा'-परमदुरभिगन्धाः, अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः, 'काउअगणिवण्णाभा'-कापोताग्निवर्णाभाः-ध्मायमानलोहाग्निवर्णकान्तयः 'कक्खडफासा' -कर्कशस्पर्शाः, कर्कशः-कठोरः स्पर्शो येषां ते तथाविधाः, 'दुरहियासा'-दुरध्यासाः, दुःखेन अध्यास्यन्ते-सह्यन्ते इति दुरध्यासाः-'असुभा णरगा'-अशुभाः नरकाः-नरकावासाः 'अशुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभाः नरकेषु वेदनाः भवन्ति, 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाएणं, समुग्घाएणं,सट्ठाणेण'-उपपातेन-उपपातापेक्षया, समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया, स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया 'लोगस्स असंखेज्जइभागे'-लोकस्य असंख्येयभागे पर्याप्तापर्याप्तकाः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिका वर्तन्ते, 'तत्थ णं बहवे सक्करप्पभापुढवीनेरइआ परिवसंति'-तत्र खलु -पूर्वोक्तस्थानेषु बहवः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च शर्कराप्र-

अपक्व गंध वाले हैं, घोर दुर्गन्ध से युक्त हैं, कापोत अग्नि के वर्ण सरीखे हैं अर्थात् धोंकी जाती हुई लोहाग्नि के सदृश आभा वाले हैं। उनका स्पर्श बडा ही कठोर होता है, अतएव वे दुस्सह हैं। वे सभी नरक अशुभ हैं और वहां की वेदनाएं भी अशुभ हैं। इनमें शर्कराप्रभा के पर्याप्त अपर्याप्त नारकों के स्वस्थान कहे गए हैं।

उपपात की अपेक्षा, समुद्घात की अपेक्षा और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त और अपर्याप्त शर्कराप्रभा के नारक रहते हैं। इन पूर्वोक्त स्थानों में शर्कराप्रभा के बहुत-से नारक निवास करते हैं। वे कृष्ण वर्ण, कृष्ण आभा वाले, अत्यन्त उत्कृष्ट रोमांचजनक, भयानक और त्रासोत्पादक हैं। हे आयुष्मन्

અને ઘૃણાસ્પદ છે અથવા અપક્વગંધવાળા છે. ઘોર દુર્ગન્ધથી યુક્ત છે કપોત અગ્નિના રંગ સરખા છે. અર્થાત્ ધમાતા લોહાગ્નિના સરખી આભાવાળા છે. તેમનો સ્પર્શ ખૂબજ કઠોર હોય છે. તેથી જ તેઓ દુસહ છે. તે બધાં નરક અશુભ છે અને ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ છે. તેમા શર્કરાપ્રભાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્વસ્થાન કહેલા છે.

ઉપપાતની અપેક્ષાએ સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત શર્કરાપ્રભાના નારક રહે છે. આ પૂર્વોક્ત સ્થાનોમા શર્કરાપ્રભાના ઘણા નારક નિવાસ કરે છે. તેઓ કૃષ્ણવર્ણ, કૃષ્ણ આભાવાળા. અત્યન્ત ઉત્કટ રોમાંચ જનક ભયાનક અને

भापृथिवीनैरयिकाः 'काला'-कृष्णाः-कृष्णवर्णाः, 'कालोभासा'-कृष्णावभासाः 'गंभीरलोमहरिसा'-गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अत्यन्तोत्कटः, लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येषां ते गम्भीरलोमहर्षाः, अतएव 'भीमा,-भीमाः-भयानकाः उत्तासणगा' उत्त्रासनकाः-उत्त्रासजनकाः, 'परमकिण्हा'-परमकृष्णाः-अत्यन्तकृष्णवर्णाः, 'वण्णेणं पण्णत्ता'-वर्णेन-वर्णापेक्षया प्रज्ञप्ताः प्ररूपिताः सन्ति, 'समणाउसो ! हे श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं निच्चं भीता'-ते खलु-पर्याप्तापर्याप्तकाः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः, नित्यं-सर्वकालम्, भीताः-भयभीतास्तिष्ठन्ति, 'निच्चं तत्था'-नित्यं-सर्वकालम् त्रस्ताः-त्रासयुक्ताः, 'निच्चं तसिया'-नित्यं-सर्वकालं -त्रासिताः-त्रासं प्रापिताः, 'निच्चं उव्विग्गा'-नित्यं सततम् उद्विग्नाः-उद्वेगवन्तः, 'निच्चं परममसुहसंवद्धं णरगभयं'-नित्यं-सर्वकालम् परममशुभम्-अत्यन्तानिष्टम्, सम्बद्धम्-अनुबद्धं मध्ये विच्छेदवर्जितं नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा' -प्रत्यनुभवन्तः- प्रत्येकमनुभवन्तः 'विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥सू० ९॥

मूलम्-कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ? गोयमा ! वालुयप्पभापुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे छव्वीसुत्तर जोयणसहस्से, एत्थ णं वालुयप्पभानेरइयाणं पन्नरसनिरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा, अंतो वट्टा बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा, ववगयगह चंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा, मेयवसा पूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला, असुइवीसा, परमदुब्भिगंधा, काउयअ-

---

श्रमण ! वे वर्ण की अपेक्षा से परमकृष्ण कहे गए हैं। वे नारक सदैव भयभीत रहते हैं, सदैव त्रासयुक्त होते हैं, सदैव त्रास को प्राप्त रहते हैं, सदैव उद्वेगयुक्त रहते हैं और निरन्तर बने रहने वाले अत्यन्त अशुभ नरकभय का अनुभव करते हुए वहां रहते हैं ॥९॥

त्रासोत्पादक छे हे आयुष्मन् श्रमण ! तेओ वर्णनी अपेक्षाओ परम कृष्ण कहेलां छे ते नारको सदैव भयभीत रहे छे. सदैव उद्वेग युक्त रहे छे अने निरंतर बननारा अत्यन्त अशुभ नरक भयनो अनुभव करता थका त्यां रहे छे ॥९॥

गणिवन्नाभा, कक्खडफासा, दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति-काला कालोभासा गंभीर लोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं निच्चं भीया निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥सू० १०॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणं पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! वालुकाप्रभापृथिव्या अष्टाविंशत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये षड्विंश-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! वालुयप्पभा पुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) हे भगवन्! वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे गए हैं ? (कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया .परिवसंति ?) हे भगवन् ! वालुकाप्रभा के नारक कहां निवास करते हैं ? (गोयमा ! वालुयप्पभापुढवीए अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) हे गौतम ! एक लाख अट्ठाईस हजार योजन मोटी वालुकाप्रभा पृथिवी के (उवरिं) ऊपर के (एगं जोयणसहस्सं) एक एजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) और नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे

શબ્દાર્થ-(कहिणं भंते ! वालुयप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? (कहिणं भंते ! वालुयप्पभा पुढवी नेरइया परिवसंति !) ભગવન્ વાલુકાપ્રભાના નારક ક્યા નિવાસ કરે છે ? (गोयमा ! वालुयप्पभा पुढवीए अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) હે ગૌતમ ! એક લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર યોજન મોટી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं) ઉપરના (एगं जोयणसहस्सं) એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं

त्युत्तरयोजनसहस्रे, अत्र खलु वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पञ्चदशनरकावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यमम् । ते खलु नरका अन्तो वृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, मेदवसापूतिपटलरुधिरमांस कर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः परमदुरभिगन्धाः कापोताग्निवर्णाभाः कर्कशस्पर्शाः दुरध्यासाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहवो वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति—कालाः कालावभासाः गम्भीरलोमहर्षाः भीमाःउत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! । ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ सू० १० ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकवालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं'—हे भदन्त ! कुत्र खलु वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'—पर्याप्तापर्याप्तकानाम्

छव्वीसुत्तरजोयणसहस्से) बीच में एक लाख छव्वीस हजार योजन भाग में (एत्थ णं) यहां (वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं) वालुकाप्रभा पृथ्वी के नारकों के (पन्नरसनिरयावाससयसहस्सा) पन्द्रह लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा है (ते णं णरगा) वे नरक (अंतो वट्टा) भीतर से गोल हैं इत्यादि पूर्ववत् ॥१०॥

टीकार्थ—अब वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है । गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं—भगवन् ! वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए कहा—भगवन् वालुकाप्रभा प्रथिवी के नारक कहां निवास करते हैं ? हे भगवान् ने

वज्जित्ता) અને નીચે એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे छव्वीसुत्तरजोयणसयसहस्से) વચમાં એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન ભાગમાં (एत्थणं) અહીં (वालुयप्पभा पुढवी नेरइयाणं) વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકો (पन्नरसनिरयावाससयसहस्सा) પંદર લાખ નારકાવાસ (भवंतीति मक्खायं) થાય છે એમ કહ્યું છે (तेणं णरगा) તે નરક (अंतो वट्टा) અંદરથી ગોળ છે. ઇત્યાદિ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—હવે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि ? सन्ति, तदेव प्रकारान्तरेण स्फुटयितुमाह-'कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन प्रदेशे वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसंति ? भगवानाह-'गोयमा'-हे गौतम ! 'वालुयप्पभापुढवीए'-वालुकाप्रभापृथिव्याः, 'अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए' अष्टाविंशयुत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्यायाः अष्टाविंशतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता'-एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'-अधश्च-अधस्तात् एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे छव्वीसुत्तर जोयणसयसहस्से'-मध्ये-मध्यभागे, षड्विंशत्युत्तरयोजनशतसहस्रे-षड्विंशतिसहस्राधिकलक्षयोजनेषु एत्थ णं'-अत्र खलु-उपयुक्तस्थले 'वालुयप्पभापुढवी नेरइयाणं'-वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पन्नरस निरयावाससयसहस्सा'-पञ्चदश नरकावासशतसहस्राणि-पञ्चदशलक्षनरकावासाः, 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैस्तीर्थकृद्भिश्च, 'तेणं णरगा अंतो वट्टा'-ते खलु-पूर्वोक्ताः, नरकाः-पञ्चदशलक्षनरकावासाः, अन्तो-मध्ये-आभ्यन्तरे इत्यर्थः वृत्ताः-वृत्ताकाराः, 'बाहिं चउरंसा' बहिर्भागे चतुरस्राः-चतुरस्राकाराः, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'- अधः-अधोभागे क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः-क्षुरप्रस्य-

---

उत्तर दिया-एक लाख अट्ठाईस हजार योजन मोटी वालुकाप्रभा पृथ्वी के ऊपर के एक हजार योजन और नीचे से भी एक हजार योजन भूभाग को छोडकर बीच में जो एक लाख छव्वीस हजार योजन भूमि भाग है, उसमें वालुकाप्रभा के नारकों के पन्द्रह लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थकरों ने भी कहा है ।

वे नारक अर्थात् नारकावास भीतर से गोलाकार हैं, बाहर से

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યા કહ્યા છે ? તેને સ્પષ્ટ કરવાને માટે ફરીથી કહ્યું હે ભગવન ! વાલુકાપ્રભા પૃથિવીના નારક ક્યા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-એક લાખ અઠ્યાવીસ હજાર યોજન મોટી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના એક હજાર યોજન અને નીચેથી પણ એક હજાર યોજન ભૂભાગને છોડીને વચમા જે એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન ભૂમિ ભાગ છે, તેમા વાલુકાપ્રભાના નારકોના પદર લાખ નારકાવાસો છે. એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ પણ કહ્યુ છે

તે નરક અથવા નરકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે, બહારથી ચોરસ છે.

प्रहरण विशेषस्येव संस्थानम्-तीक्ष्णतालक्षण आकारस्तेन संस्थिताः-व्यवस्थिताः तथाविधा इत्यर्थः, 'निच्चंधयारतमसा'-नित्यान्धकारतामसाः, नित्यं-सर्वकालं तमसा प्रकाशाभावेन अन्धकारावृता इत्यर्थः 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसप्पहा' -व्यपगतग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः-व्यपगताः-परिभ्रष्टाः, ग्रह चन्द्र सूर्य नक्षत्ररूपाणां तारारूपाणाञ्च ज्योतिष्काणां-पन्थाः-मार्गा येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः, 'मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'-मेदोवसापूति-पटलरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः- मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चि-क्खिल्लः-कर्दमस्तेन लिप्तम्-उपदिग्धम्, अनुलेपनेन-सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्योपलेपनेन उपचितम्,तलम्-अधोभूमिभागे येषां ते तथाविधाः, 'असुइ-वीसा'-अशुचिवीभत्साः, अशुचयः-अपवित्राः, वीभत्साः-अत्यन्त जुगुप्सिताः विस्रावा-अपक्वगन्धयुक्ता इति तदर्थः, 'परमदुब्भिगंधा'-परमदुरभिगन्धाः-अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः, 'काउअगणिवन्नाभा'-कापोताग्निवर्णाभाः-ध्मायमान लोहा-ग्निवर्णकान्तयः 'कक्खडफासा'-कर्कशस्पर्शाः-कर्कशः-अत्यन्तकठोरः स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा'-दुरध्यासाः, दुःखेन अध्यास्यन्ते सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा णरगा'-अशुभा नरकाः-पूर्वोक्तनरकावासा, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ'-अशुभा नरकेषु वेदना, भवन्ति, 'एत्थ णं'-अत्र खलु -उपर्युक्तस्थले 'वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं'-वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम्,

---

चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र नामक शस्त्र के समान-तीक्ष्ण है। वे सदैव प्रकाश का अभाव होने से अंधकारमय रहते हैं। वहां ग्रह, चन्द्र, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्क नहीं हैं। वे मेद, चर्बी, मवाद, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त तलभाग वाले हैं। अशुचि और वीभत्स हैं या अपक्व गंध से युक्त हैं, घोर दुर्गन्ध वाले हैं। कापोत अग्नि के रंग के हैं अर्थात् धौंकी जाती हुई लोहाग्नि के समान वर्ण वाले हैं। उनका स्पर्श अत्यन्त ही कठोर है, वे दुस्सह हैं। इस प्रकार वे नरक अशुभ हैं और वहां की वेदनाएं भी अशुभ हैं।

અને નીચે ક્ષુરપ્ર અસ્રાના સરખા તીક્ષ્ણ છે. તેઓ સદૈવ પ્રકાશનો અભાવ હોવાથી અંધકાર મય રહે છે. ત્યાં ગ્રહ. ચન્દ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર આદિ જ્યોતિષ્ક નથી હોતાં. તેઓ મેદ ચર્બી, મવાદ પરૂ લોહી અને માસના કીચડના લેપથી લિપ્ત તળભાગવાળા છે. અશુચિ અને બીભત્સ છે એમ અપકવ ગંધથી યુક્ત છે. ઘોર દુર્ગંધવાળા છે કાપોત અગ્નિના રંગના છે અર્થાત્ ધમેલા લોહાગ્નિના સમાન રંગવાળા છે. તેમનો સ્પર્શ અત્યન્ત કઠોર હોય છે. તેઓ દુઃસહ છે. આવી જાતના તે નરકો અશુભ છે અને ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ છે.

'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा' पण्णत्ता'–स्थानानि–स्व-स्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ-भागे'–उपपातेन–उपपातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातेन लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–स्वस्थानेन–स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः 'तत्थ णं बहवे वालुय-प्पभापुढवीनेरइया परिवसंति'–तत्र खलु–उपर्युक्तस्थाने बहवो वालुकाप्रभा-पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च नैरयिकाः काला'–कृष्णाः 'कालोभासा' –कृष्णावभासाः–अत्यन्तकृष्णवर्णकान्तयः, अत एव 'गंभीरलोहरिसा'– गम्भीर-लोमहर्षाः–गम्भीरः–अतीवोत्कटः, दर्शनेन लोमहर्षः–रोमाञ्चोद्गमो येभ्यस्ते तथाविधाः, अतएव 'भीमाः'–भयङ्कराः 'उत्तासणगा'–अतीव त्रासोत्पादकाः 'परमकृष्णाः–अतीव कृष्णवर्णाः, 'वण्णेणं पण्णत्ता' वर्णेन–वर्णापेक्षया प्रज्ञप्ताः 'समणाउसो !' हे श्रमणायुष्मन् ! 'तेणं निच्चं भीता' ते खलु नैरयिकाः नित्यं--सर्वकालं भीताः–भययुक्तास्तिष्ठन्ति, 'णिच्चं तत्था'–नित्यं–सर्वकालं त्रासिताः

उपर्युक्त स्थानों में वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में होते हैं। वहां वालुकाप्रभा पृथिवी के बहुत–से नारक रहते हैं। वे नारक जीव काले हैं, अत्यन्त काली कान्ति वाले हैं, अतएव उन को देखने मात्र से उत्कृष्ट रोमांच हो आता है। वे भयंकर और तीव्र त्रासजनक होते हैं। हे आयुष्मन् श्रमण ! वे वर्ण से अत्यन्त ही कृष्ण होते हैं। वे नारक निरन्तर भययुक्त रहते हैं, सर्वदा त्रासयुक्त बने रहते हैं और उन्हें सदैव त्रास पहुंचाया निरन्तर रहता है–वे आपस में भी एक दूसरे को

ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમા વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કહેલા છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં થાય છે. ત્યા વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઘણા નારકો રહે છે. તે નારક જીવ કાળા છે. અત્યન્તકાળી કાન્તિવાળા છે. તેથીજ તેમને જોવા માત્રથી ઉત્કૃષ્ટ રોમાચ થઇ આવે છે. તેઓ ભયંકર અને તીવ્ર ત્રાસ જનક હોય છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તેઓ રગે ખૂબજ કૃષ્ણ હોય છે. તેઓ (નારકો) નિરન્તર ભયયુક્ત રહે છે, સર્વદા ત્રાસ યુક્ત રહે છે. અને

-त्रासं प्रापिताः परस्परं, परमाधार्मिकैर्वा, 'निच्चं उव्विग्गा'-नित्यं-सततम् उद्विग्नाः-उद्वेगवन्तस्तिष्ठन्ति, 'निच्चं परममसुहं संवद्धं णरगभयं'-नित्यम्-सर्वकालम्, परमासुखसम्बद्धम्-अत्यंतदुःखानुबद्धम् अन्तराव्यवच्छेदरहितं नरकभयम्, 'पच्चणुभवमाणा'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥सू० १०॥

मूलम्-कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्ता-पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवी नेरइया परिवसंति ? गोयमा ! पंकप्पभापुढवीए वीसुत्तरजोयण-सयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसह-स्से, तत्थ णं पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं दसनिरयावाससयसह-स्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा,, बाहिं चउ-रंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगह-चंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा, मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खि-ल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा काउय अग-णिवन्नाभा कक्खडप्फासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्ता-पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे पंकप्पभापुढवीनेरइया परिव-संति-काला कालोभासा गंभीर लोमहरिसा भीमा उत्तासणगा

सताते रहते हैं और परमाधार्मिक देव भी उन्हें सताते रहते हैं, इस कारण वे निरन्तर उद्विग्न बने रहते हैं। सदैव चालू रहने वाले अत्यन्त दुःखमय नरकभय का अनुभव करते रहते हैं ॥१०॥

તેઓને હમેશા ત્રાસ પહોચાડવામા આવે છે-તેઓ આપસમા પણ એક બીજાને સતત સતાવે છે અને પરમાધાર્મિક દેવ પણ તેઓને સતાવ્યા કરે છે. તે કારણે તેઓ નિરન્તર ઉદ્વિગ્ન થઇ રહે છે. સદૈવ ચાલુ રહેવાવાળા અને અત્યન્ત દુઃખમય નરકાગારના ભયનો અનુભવ કર્યા કરે છે. ॥ ૧૦ ॥

परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परमअसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥सू० ११॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! पङ्कप्रभापृथिव्या विंशत्युत्तरोयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टादशोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणां दश निरयावासशतसहस्राणि भव-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) भगवन् ! पंकप्रभा के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! पंकप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् ! पंकप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? (गोयमा ! पंकप्पभापुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) हे गौतम ! एक लाख वीस हजार योजन मोटी पंकप्रभा के (उवरिं एगं जोयणसहस्सं) ऊपर का एक हजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठारह हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं) पंकप्रभा पृथिवी के नारकों के (दस निरयावाससयसहस्सा) दश लाख नरकावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है। शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥११॥

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! पकप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન ! પંકપ્રભાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કયા કયા કહ્યા છે ? (कहि ण भंते ! पंकप्पभा पुढवी नेरइया परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! પંકપ્રભાના નારક કયા રહે છે ? (गोयमा ! पंकप्पभा पुढवीए वीसुत्तरजोयणसय-सहस्स बाहल्लाए) હે ગૌતમ ! એક લાખ વીસ હજાર યોજન મોટી પંકપ્રભાના (उवरिं एगं जोयणसहस्सं) ઉપર એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) નીચેના એક હજાર યોજન ત્યજીને (मज्झे) મધ્યમા (अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઢાર હજાર યોજનમાં (एत्थण) અહીં (पंकप्पभा पुढवी नेरइयाण) પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના (दसनिरयावाससयसहस्सा) દશ લાખ નારકવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યુ છે શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ૧૧ ॥

-त्रासं प्रापिताः परस्परं, परमाधार्मिकैर्वा, 'निच्चं उव्विग्गा'-नित्यं-सततम् उद्विग्नाः-उद्वेगवन्तस्तिष्ठन्ति, 'निच्चं परममसुहं संवद्धं णरगभयं'-नित्यम्-सर्वकालम्, परमासुखसम्बद्धम्-अत्यंतदुःखानुबद्धम् अन्तराव्यवच्छेदरहितं नरकभयम्, 'पच्चणुभवमाणा'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥सू० १०॥

मूलम्-कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवी नेरइया परिवसंति ? गोयमा ! पंकप्पभापुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से, तत्थ णं पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं दसनिरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा,, बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा, मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा काउय अगणिवन्नाभा कक्खडप्फासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे पंकप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति-काला कालोभासा गंभीर लोमहरिसा भीमा उत्तासणगा

सताते रहते हैं और परमाधार्मिक देव भी उन्हें सताते रहते हैं, इस कारण वे निरन्तर उद्विग्न बने रहते हैं। सदैव चालू रहने वाले अत्यन्त दुःखमय नरकभय का अनुभव करते रहते हैं ॥१०॥

તેઓને હમેશા ત્રાસ પહોચાડવામા આવે છે-તેઓ આપસમાં પણ એક બીજાને સતત સતાવે છે અને પરમાધાર્મિક દેવ પણ તેઓને સતાવ્યા કરે છે. તે કારણે તેઓ નિરન્તર ઉદ્વિગ્ન થઇ રહે છે. સદૈવ ચાલુ રહેવાવાળા અને અત્યન્ત દુઃખમય નરકાગારના ભયનો અનુભવ કર્યા કરે છે. ॥ ૧૦ ॥

परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो ! । ते णं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥सू० ११॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! पङ्कप्रभापृथिव्या विंशत्युत्तरोयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टादशोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणां दश निरयावासशतसहस्राणि भव-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) भगवन् ! पंकप्रभा के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! पंकप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् ! पंकप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? (गोयमा ! पंकप्पभापुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) हे गौतम ! एक लाख वीस हजार योजन मोटी पंकप्रभा के (उवरि एगं जोयणसहस्सं) ऊपर का एक हजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठारह हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं) पंकप्रभा पृथिवी के नारकों के (दस निरयावाससयसहस्सा) दश लाख नरकावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है । शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥११॥

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! पकप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન ! પંકપ્રભાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યાં ક્યા કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! पंकप्पभा पुढवी नेरइया परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! પંકપ્રભાના નારક ક્યા રહે છે ? (गोयमा ! पंकप्पभा पुढवीए वीसुत्तरजोयणसय-सहस्स बाहल्लाए) હે ગૌતમ ! એક લાખ વીસ હજાર યોજન મોટી પંકપ્રભાના (उवरिं एगं जोयणसहस्सं) ઉપર એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) નીચેના એક હજાર યોજન ત્યજીને (मज्झे) મધ્યમા (अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઢાર હજાર યોજનમાં (एत्थणं) અહીં (पंकप्पभा पुढवी नेरइयाण) પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને (दसनिरयावाससयसहस्सा) દશ લાખ નારકવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યુ છે શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ૧૧ ॥

मूलम्—कहि णं भंते! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोगस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभाए।

कहि णं भंते! तेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं तेइंद्रियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असखेज्जइभागे।

कहि णं भंते! चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु

प्रकार के हैं, विशेषता रहित हैं, उनमें कोई नानात्व नहीं है और वे सम्पूर्ण लोक में व्याप्त हैं। हे आयुष्मन् श्रमण! ऐसा मैंने और अन्य सब तीर्थंकरों ने भी प्ररूपण किया है ॥५॥

હે આયુષ્મન્ શ્રમણ! એવું મેં અને અન્ય સર્વ તીર્થંકરોએ પણ પ્રરૂપણ કર્યું છે ॥ ૫ ॥

पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सर-सरपंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्जरेसु चिल्ल-लेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु, सव्वेसु चेव जला-सएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं चउरिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे।

कहि णं भंते! पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्क-देसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसर-पंतियासु बिलेसु बिलपंतियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु, सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं पंचिंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोय-स्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभाए ॥सू० ६॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके—तदेकदेशभागे, अधोलोके—तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु द्रहेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरःसरःपङ्क्तिकासु बिलेषु बिलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्या संख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे।

कुत्र खलु भदन्त! त्रीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु बिलेषु बिलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्व-लेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु त्रीन्द्रि-

याणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येय भागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे।

कुत्र खलु भदन्त! चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरःसरःपङ्क्तिकासु विलेषु विलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु, सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु चतुरिन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे।

कुत्र खलु भदन्त! पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरस्सरःपङ्क्तिकासु विलेषु विलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु पञ्चेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे॥ सू० ६॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकद्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिय सामान्यपञ्चेन्द्रियाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं

शब्दार्थ–(कहि णं भंते! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता?) भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त द्वीन्द्रिय जीवों के स्थान कहां कहे हैं? (गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए) हे गौतम! ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक देश भाग में (अहोलोए तदेक्कदेसभाए) अधोलोक में उसके एक भाग मे इत्यादि पूर्ववत् शब्दार्थ समझलेना चाहिए॥६॥

टीकार्थ–अब पर्याप्त और अपर्याप्त द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चौइन्द्रिय तथा पंचेन्द्रिय जीवों के स्वस्थान आदि की प्ररूपणा करते हैं। गौतम!

શબ્દાર્થ–(कहि णं भंते! बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता?) હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય જીવોના સ્થાન ક્યાં છે? (गोयमा! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए) હે ગૌતમ ઉર્ધ્વ લોકની અંદર તેના એક દેશ ભાગમાં (अहोलोए तदेक्कदेसभाए) અધોલોકમાં અને તેના એક દેશ ભાગમાં ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ શબ્દાર્થ સમજી લેવા જોઇએ ॥ ૬ ॥

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય તથા

ठाणा पण्णत्ता ?' गौतमः पृच्छति –हे भदन्त ! कुत्र खलु द्वीन्द्रियाणाम्, पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'उड्ढलोए' ऊर्ध्वलोके 'तदेकदेसभागे' तदेकदेशभागे– मेरुपर्वता दिवाप्यादिषु 'अहोलोए तदेक्कदेसभागे'–अधोलोके, तदेकदेशभागे अधोलौकिकग्रामकूपतडागादिषु पर्याप्तापर्याप्तकद्वीन्द्रियाणां बहूनां प्रायशो जलसंभूतानां शङ्खप्रभृतीनां स्थानानि भवन्ति, 'तिरियलोए'–तिर्यग्लोके 'अगडेसु'–अवटेषु–कूपेषु 'तलाएसु'–तडागेषु 'नदीसु'-नदीषु 'दहेसु'–द्रहेषु–ह्रदेषु 'वावीसु' –वापीषु–चतुरस्राकारखातरूपासु 'पुक्खरिणीसु' पुष्करिणीषु–वृत्ताकारखातभूमिरूपासु 'दीहियासु'–दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'–गुञ्जालिकासु–लघुदीर्घिकासु 'सरेसु'–सरस्सु 'सरपंतियासु'–सरः पङ्क्तिकासु 'सरसरपंतियासु'–सरःसरःपङ्क्तिकासु–पूर्वोपदर्शितासु 'बिलेसु'–बिलेषु 'बिलपंतियासु'–बिलपङ्क्तिकासु 'उज्झरेसु'–उज्झरेषु–गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु'–निर्झरेषु–

स्वामी ने प्रश्न किया–भगवन् ! दो इन्द्रिय वाले पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्वस्थान कहां कहे गए हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! ऊर्ध्वलोक में उसके एक भाग में अर्थात् मेरुपर्वत आदि की वापी आदि में होते हैं, अधोलोक के एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में पर्याप्त तथा अपर्याप्त जल में उत्पन्न होने वाले शंख आदि बहुत–से द्वीन्द्रिय जीवों के स्थान होते हैं। तिर्छे लोक में कूपों में, तालाबों में, नदियों में, द्रहों में, चौकोर खोदी हुई वावडियों में, वृत्ताकार खोदी हुई भूमि में, दीर्घिकाओं (लम्बी वावडियों) में, गुंजालिकाओं (लघु दीर्घिकाओं) में, सरोवरों में, पंक्तिबद्ध सरोवरों में, पूर्वोक्त सर–सरपंक्तियों में, बिलों में,

પંચેન્દ્રિય જીવોના સ્વસ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યા–ભગવન્ ! બે ઇન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોના સ્વસ્થાન કયાં કહેલાં છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોકમાં તેના એક ભાગમા અર્થાત્ મેરૂ પર્વત આદિની વાપી આદિમા થાય છે, અધોલોકના એક ભાગમા અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ, કૂપ, તલાવ આદિમા પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત જળમાં ઉત્પન્ન થનારા શંખ આદિ ઘણા દ્વીન્દ્રિય જીવોના સ્થાન હોય છે. તિર્યક્ લોકમા, કૂવાઓમાં, તલાવોમા, નદીયોમા, દ્રહોમા, ચતુરસ્ર ખોદેલી વાવડીયો મા, વૃત્તાકાર ખોદેલી જમીનમાં, લાંબી વાવડિયોમા, ગુંજાલિકાઓમાં (નાની વાવો), સરોવરોમાં, પંક્તિબદ્ધ સરોવરોમાં, પૂર્વોક્ત સરસર પંક્તિઓમાં,

गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु 'चिल्ललेसु'-चिल्लरेषु-अखातस्तोकजलाश्रयेषु भूप्रदेशेषु गिरिप्रदेशेषु वा, 'पल्ललेसु'-पल्वलेषु-अखाताल्पजलाश्रयेषु 'पल्ललेसु'-पल्वलेषु-अखाताल्पजलाश्रयेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु' समुद्रेषु किमधिकम्? 'सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु'-सर्वेषु चैव जलाश्रयेषु जलस्थानेषु 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु 'बेइंदियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता'-द्वीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाए णं'-उपपातेन उपपातापेक्षयेत्यर्थः 'लोगस्स असंखेज्जइभागे' -लोकस्य असंख्येयभागे 'समुग्घाए णं लोगस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे'-पर्याप्तापर्याप्तका द्वीन्द्रियाः वर्तन्ते प्रागुक्तयुक्तेः, अथ पर्याप्तापर्याप्तकत्रीन्द्रियाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति-कहि णं भंते! तेइंदियाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? हे भदन्त!

बिलपंक्तियों में, उज्झरों में, निर्झरों में, चिल्लरों में (विना खोदे अपने आप बने हुए छोटे गड्हों में या गिरिप्रदेशों में) पल्वलों, (पोखरों) मे, वप्रो मे, द्वीपो मे, समुद्रो में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयो में, सभी जलस्थानों में, द्वीन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्थान कहे हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, पर्याप्तक और अपर्याप्तक द्वीन्द्रिय जीव होते हैं। इसका कारण बतलाए अनुसार ही समझ लेना चाहिए।

अब श्रीगौतमस्वामी त्रीन्द्रिय पर्याप्तक एवं अपर्याप्तक जीवों के विषय में, प्रश्न करते हैं-हे भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त त्रीन्द्रिय

બિલોમાં, બિલપંક્તિઓમાં, ઉજ્ઝરોમા, નિર્ઝરોમા, ચિલ્લરોમા (વિનાખોદે આપોઆપ બનેલા નાના ખાડાઓમાં, અગર ગિરિપ્રદેશોમાં) (પલ્વલો-અલ્પ જળાશયોમાં) વપ્રો (કોટ)મા, દ્વીપોમાં, સમુદ્રોમા, વિશેષ શું કહેવું, બધા જળાશયોમા, બધા જળસ્થાનોમા, દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન કહ્યા છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક દ્વીન્દ્રિય જીવ કહેવાય છે. તેનું કારણ પહેલા બતાવ્યા પ્રમાણે જ જાણવાનું છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્તક તેમજ અપર્યાપ્તક જીવોના વિષયમાં

कुत्र खलु त्रीन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा'-हे गौतम ! 'उड्ढलोए'-ऊर्ध्वलोके 'तदेकदेसभाए'-तदेकदेशभागे-मन्दरादिवाप्यादिषु 'अहोलोए तदेकदेसभाए'-अधोलोके तदेकदेशभागे-अधोलोकस्य ग्रामकूपतडागादिषु 'तिरियलोए' तिर्यग्लोके 'अगडेसु'-अवटेषु-कूपेषु 'तलाएसु'-तडागेषु 'नदीसु'-नदीषु 'दहेसु'-द्रहेषु-ह्रदेषु 'वावीसु'-वापीषु 'पुक्खरिणीसु'- पुष्करिणीषु-पूर्वोक्तरूपासु 'दीहियासु' दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'-गुञ्जालिकासु-पूर्वोपदर्शितरूपासु 'सरेसु'-सरःसु 'सरपंतियासु'-सरः पङ्क्तिकासु 'सरसरपंतियासु' सरः सरः पङ्क्तिकासु-प्रागुक्तरूपासु 'बिलेसु'-बिलेषु 'बिलपंतियासु' बिलपङ्क्तिका 'उज्झरेसु' उज्झरेषु 'निज्झरेसु'-निर्झरेषु 'चिल्ललेसु' चिल्लरेषु-पूर्वोक्तरूपेषु 'पल्ललेसु' पल्वलेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु' समुद्रेषु किं बहुना-'सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु'-सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, 'एत्थणं' अत्र खलु -उपर्युक्तस्थानेषु 'तेइंदिया णं' त्रीन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगा णं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाए णं लोयस्स असं-

---

जीवों के स्थान कहां हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक भाग में, अर्थात् मेरु आदि की वापी आदि में, तथा अधोलोक में भी उसके एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में भी त्रीन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीव होते हैं। तिर्छे लोक में भी कूपों में, तालाबों में, नदियों में, द्रहों में, वापियों में, पुष्करणियों में, दीर्घिकाओं में, गुंजालिकाओं में, सरोवरों में, सरोवरों की पंक्तियों में, सर-सरपंक्तियों में, बिलों में, बिलपंक्तियों में, उज्झरों में, निर्झरों में, चिल्लरों में, पल्वलों में, वप्रों में, द्वीपों और समुद्रों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों एवं सभी जल-

---

પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ત્રીન્દ્રિય જીવોના સ્થાન ક્યા છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-ઉર્ધ્વ લોકના અન્દર તેના એક ભાગમા અર્થાત્ મેરૂ વિગેરેની વાપી આદિમા તથા અધોલોકમા પણ તેના એક ભાગમાં અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ, કૂપ, તલાવ, આદિમા ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવ થાય છે. તિર્યક્લોકમા પણ કૂવાઓમા, તલાવોમા, નદીઓમા, હૃદોમાં, પુષ્કરિણિયોમાં, દીર્ઘિકાઓમા (લાંબીવાવ) ગુંજાલિકાઓમા, સરોવરોમાં, સરોપંક્તિઓમા, સર-સર પંકિતયોમા, બિલોમાં, બિલપંકિતયોમા, ઉજ્ઝરોમા, નિર્ઝરોમા, ચિલ્લરોમાં, પલ્વલોમા, વપ્રોમા (કિલ્લા) દ્વીપોમાં, અને સમુદ્રોમા, વિશેષ શું કહેવું, બધા જળાશયોમા તેમજ જળસ્થાનોમા પર્યાપ્ત અને અપ-

खेज्जइभागे'–उपपातेन–उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–समुद्घातेन–समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे' 'सट्ठाणे णं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–स्वस्थानेन स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे पर्याप्तापर्याप्तकास्त्रीन्द्रिया वर्तन्ते प्रागुक्तयुक्तेः, गौतमः पृच्छति–'कहि णं भंते ! चउरिंदिया णं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता' ?, हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थाने चतुरिन्द्रियाणं पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! 'उड्ढलोए तदेकदेसभागे'–ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे मन्दरादिवाप्यादिषु 'अहोलोए तदेकदेसभागे'–अधोलोके तदेकदेशभागे––अधोलोकस्थग्रामकूपतडागादिषु 'तिरियलोए –तिर्यग्लोके 'अगडेसु'–अवटेषु–कूपेषु 'तलाएसु'–तडागेषु 'नदीसु' नदीषु–गङ्गायमुनासिन्धु प्रभृतिषु 'दहेसु'–द्रहेषु–ह्रदेषु 'वावीसु'–वापीषु–चतुर-

---

स्थानों में पर्याप्त और अपर्याप्त त्रीन्द्रिय जीवों के स्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में, और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवे भाग में, पर्याप्त एवं अपर्याप्त त्रीन्द्रिय जीव होते हैं। इस संबंध में युक्ति पहले कही जा चुकी हैं ।

गौतम स्वामी अब चौइन्द्रिय जीवों के स्थानों के विषय में प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त चौइन्द्रिय जीवों के स्वस्थान कहां हैं ! भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक भाग में, अर्थात् मेरु पर्वत आदि की वापियों आदि में, अधोलोक के अन्दर भी उसके एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में तथा तिर्छे लोक में, कूप, तालाब, गंगा यमुना सिन्धु

र्याप्त त्रीन्द्रिय જીવોના સ્થાન કહેવાયલા છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સમુદ્દઘાતની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમાંભાગમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્તક ત્રીન્દ્રિય જીવ થાય છે. એ બાબતમા યુકિત પહેલા કહેવાઇ ગએલી છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી હવે ચતુરિન્દ્રિય જીવોના સ્થાનોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરે છે–ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોના સ્થાન કયા છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોકની અંદર તેમના એક ભાગમાં અર્થાત્ મેરૂ પર્વત આદિની વાપીયો વિગેરેમાં, અધોલોકના અંદર પણ તેના એક ભાગમા અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ. કૂપ, તલાવ આદિમા તથા તિર્યક્ લોકમાં કૂવા, તલાવ, ગંગા યમુના સિન્ધુ આદિ નદીયોમા હ્રદોમાં, વાવોમા,

स्खातरूपासु 'पुक्खरिणीसु'-पुष्करिणीषु-वृत्ताकारखातरूपासु 'दीहियासु'-दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'-गुञ्जालिकासु-लघुदीर्घिकारूपासु 'सरेसु'-सरःसु 'सरपंतियासु'-सरः पङ्क्तिकासु' 'सरसरपंतियासु'-सरः सरः पङ्क्तिकासु-पूर्वोक्तस्वरूपासु पङ्क्तिबद्धसरोवरेषु विलेषु 'विलपंतियासु'-विलपङ्क्तिकासु-पूर्वोक्तस्वरूपासु 'उज्झरेसु'-उज्झरेषु-गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु-गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु 'चिल्ललेसु'-चिल्ललेषु'-पूर्वोक्तरूपेषु 'पल्ललेसु' पल्वलेषु-क्षुद्रजलाशयेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु'-समुद्रेषु किं वहुना?-'सव्वेसु चेव जलासएसु'-सर्वेषु चैव जलाशयेषु 'जलट्ठाणेसु'-जलस्थानेषु 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'चउरिंदियाणं'-चतुरिन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-समुद्घातेन समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जभागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे पर्याप्तापर्याप्तकाश्चतुरिन्द्रिया वर्तन्ते, प्रागुक्तयुक्तः, गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते! पंचिंदियाणं'-हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन्

आदि नदियों, द्रहों, वापियों, पुष्करिणियों, दीर्घिकाओं, गुंजालिकाओं, सरोवरों, सरपंक्तियों तथा सर-सरपंक्तियों में, विलों, विलपंक्तियों, उज्झरों, निर्झरों, चिल्लरों, पोखरों, वप्रों, द्वीपों और समुद्रों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों एवं सभी जलस्थानों में, चौइन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्वस्थान निरूपण किए गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त एवं अपर्याप्त चतुरिन्द्रिय जीव पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार होते हैं।

પુષ્કરિણિયોમા, દીર્ઘિકાઓમાં, ગુંજાલિકાઓ, સરોવરોમ, સરપંક્તિઓમા તથા સરસર પંક્તિયોમા, બિલોમા બિલપંક્તિયોમાં, ઉજ્ઝરોમા નિર્ઝરો, ચિલ્લરો પુષ્કરો, વપ્રો, દ્વીપો, અને સમુદ્રોમા અધિક શું કહેવુ, બધા જળાશયો તેમજ જળસ્થાનોનાં, ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન નિરૂપણ કરાયેલા છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવ પૂર્વોક્ત યુક્તિના અનુસાર થાય છે.

स्थले सामान्यपञ्चेन्द्रियाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि?-प्ररूपितानि? भगवान् उत्तरयति 'गोयमा !' हे गौतम ! 'उड्ढलोयस्स तदेक्कदेसभाए' ऊर्ध्वलोकस्य तदेकदेशभागे-मन्दरादिकूपादिषु 'अहोलोयस्स तदेक्कदेसभाए' अधोलोकस्य तदेकदेशभागे-अधोलोकस्थग्रामकूपतडागादिषु 'तिरियलोए' तिर्यग्लोके 'अगडेसु' अवटेषु-कूपेषु 'तलाएसु'-तडागेषु नदीसु'-नदीषु-गङ्गायमुना सिन्धुप्रभृतिषु 'दहेसु'-द्रहेषु-ह्रदेषु-पद्महूदादिषु 'वावीसु'-वापीषु-चतुरस्रखातरूपासु 'पुक्खरिणीसु'-पुष्करिणीषु-वृत्ताकार खातभूमिषु 'दीहियासु-दीर्घिकासु-पूर्वोपदर्शित रूपासु 'गुंजालियासु'-गुञ्जालिकासु-लघुदीर्घिकासु, 'सरेसु'-सरः सु 'सरपंतियासु'-सरःपङ्क्तिकासु'सरसरपंतियासु'-सरःसरःपङ्क्तिकासु-पूर्वोपदर्शितासु 'बिलेसु'-बिलेषु 'बिलपंतियासु'-बिलपङ्क्तिकासु-पूर्वोपदर्शितस्वरूपासु 'उज्झरेसु'-उज्झरेषु-गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु'-निर्झरेषु-गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु 'चिल्ललेसु' चिल्लरेषु-अखातस्तोक जलाश्रयेषु भूमिभागेषु गिरिभागेषु वा, 'पल्ललेसु'-पल्वलेषु-अखातलघुसरःसु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु-क्षेत्रेषु केदारेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु 'समुद्देसु'-किमधिकेन ? 'सव्वेसु चेव जलासएसु'-सर्वेषु चैव जलाश्रयेषु 'जलट्ठाणेसु' -जलस्थानेषु 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'पंचिंदियाणं'- पञ्चेन्द्रिया-

गौतम स्वामी अब पंचेन्द्रियों के स्थानों के विषय में प्रश्न करते हैं हे-भगवन् ! सामान्य पंचेन्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्थान कहां हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-गौतम ! ऊर्ध्वलोक के अन्दर उसके एक भाग में अर्थात् मन्दर पर्वत आदि के कूप आदि में, अधोलोक के एक भाग में अर्थात् अधोलौकिक ग्राम, कूप, तालाब आदि में, तिर्छे लोक में कूप, तालाब, नदी, द्रह, वापी, पुष्करिणी, दीर्घिका, गुंजालिका, सर, सरपंक्ति, सर-सरपंक्ति, बिल, बिलपंक्ति, उज्झर, निर्झर, चिल्लर, पोखर, वप्र, द्वीप और समुद्र आदि स्थानों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों और सभी जलस्थानों में सामान्य पंचे-

શ્રી ગૌતમસ્વામી હવે પંચેન્દ્રિયોના સ્થાનની બાબતમાં પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન ! સામાન્ય પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જીવોના સ્થાન ક્યાં છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપ્યો-ગૌતમ ! ઉર્ધ્વલોકની અંદર તેના એક ભાગમાં અર્થાત્ મંદર પર્વત આદિના કૂપ આદિમા અધોલોકના એક ભાગમાં અર્થાત્ અધોલૌકિક ગ્રામ, કૂપ તલાવ આદિમાં, તિર્યક્ લોકમા, કૂપ, તલાવ, નદી, ધરા વાવ, પુષ્કરિણિ, દીર્ઘિકા, ગુંજાલિકા, સર, સરપંકિત, સર સર પંકિત, બિલ બિલપકિત, ઉજઝર, નિર્ઝર ચિલ્લર, વપ્ર. દ્વીપ, અને સમુદ્ર આદિ સ્થાનોમાં

णाम्. साधारणपञ्चेन्द्रियाणामित्यर्थः 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'—पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'—स्थानानि—स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'—उपपातेन उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे—असंख्येयतमे-भागे इत्याशयः, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'—समुद्घातेन—समुद्घात-मङ्गीकृत्य समुद्घातापेक्षयेत्यर्थः लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे, 'सट्ठा-णेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानमङ्गीकृत्य स्वस्थानापेक्षयेत्यर्थः लोकस्य असंख्येयभागे—असंख्येयतमे भागे, पर्याप्तापर्याप्तकाः सामान्यपञ्चे-न्द्रिया वर्तन्ते, पर्याप्तनिश्रयाऽपर्याप्तानामुत्पादात्, पर्याप्तानाञ्च स्थानादिकं-म्नुष्यक्षेत्रादिकम्, तच्च लोकस्यासंख्येयतमभागमात्रं वर्तते इत्याशयः ॥सू०६॥

मूलम्—कहि णं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! नेरइया परिवसंति? गोयमा! सट्ठाणेणं सत्तसु पुढवीसु, तं जहा—रयणप्पभाए१, सक्करप्पभाए२, वालुय-प्पभाए३, पंकप्पभाए४, धूमप्पभाए५, तमप्पभाए६, तमतम-प्पभाए७। तत्थ णं नेरइयाणं चउरासीइ निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं नरगावासा अंतो वट्टा, बाहिं चउरंसा,

---

न्द्रिय पर्याप्त और अपर्याप्त जीवों के स्वस्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त और अपर्याप्त सामान्य पंचेन्द्रिय जीव होते हैं। तात्पर्य यह है कि पर्याप्त के आश्रय से अपर्याप्त जीवों की उत्पत्ति होती है और पर्याप्तों का स्थान तिर्च्छालोक आदि है और वह लोक का असंख्यातवां भाग मात्र है ॥६॥

અધિક શું કહેવાનું હોય બધાં જળાશયોમા અને બધા જળસ્થાનોમાં સામાન્ય પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત જીવોના સ્વસ્થાન કહેલાં છે.

ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સામાન્ય પંચેન્દ્રિય જીવ થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે પર્યાપ્તના આશ્રય વડે અપર્યાપ્ત જીવોની ઉત્પત્તિ થાય અને પર્યાપ્તકોના સ્થાન તિર્યક્લોક આદિ છે અને તે લોકના અસંખ્યાતમો ભાગ માત્ર છે. ॥ ૬ ॥

अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा, ववगयगहचंदसूर-नक्खत्तजोइसियप्पहा, मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललि-त्ताणुलेवणतला, असुइवीसा, परमदुब्भिगंधा, काउयअगणिव-न्नाभा, कक्खडफासा, दुरहियासा, असुभा नरगा असुभा नरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असं-खेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, एत्थ णं बहवे नेरइया परिवसंति–काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकण्हा वन्नेणं पण्णत्ता समणाउसो?। तेणं तत्थ निच्चं भीया, निच्चं तत्था निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा निच्चं परमसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा विहरंति।सू. ७।

छाया—कुत्र खलु भदन्त! नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? कुत्र खलु भदन्त! नैरयिकाः परिवसन्ति? गौतम! स्वस्थानेन सप्तसु पृथिवीषु, तद्यथा–रत्नप्रभायाम् १, शर्कराप्रभायाम् २, वालुकाप्रभायाम् ३, पङ्कप्रभायाम् ४, धूमप्रभायाम् ५, तमः प्रभायाम् ६, तमस्तमः प्रभायाम् ७।

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त नारकियों के स्थान कहां हैं? (कहि णं भंते! नेरइया परिवसंति) हे भगवन्! नैरयिक कहां निवास करते हैं? (गोयमा! सट्ठाणेणं) हे गौतम! स्वस्थान की अपेक्षा से (सत्तसु पुढवीसु) सात पृथिवियों में (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (रयणप्पभाए) रत्नप्रभा में (सक्करप्पभाए) शर्कराप्रभा में (वालु-यप्पभाए) वालुकाप्रभा में (पंकप्पभाए) पंकप्रभा में (धूमप्पभाए) धूम-प्रभा में (तमप्पभाए) तमःप्रभा में (तमतमप्पभाए) तमस्तमःप्रभा में

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકિયોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે? (कहिणं भंते! नेइया परिवसंत्ति) હે ભગવન્! નૈરયિક ક્યા નિવાસ કરે છે? (गोयमा! सट्ठाणेणं) હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી (सत्तसु पुढवीसु) સાત પૃથ્વીયોમાં (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (रयणप्पभाए) રત્નપ્રભામા (सक्करप्पभाए) શર્કરા પ્રભામાં (वालुयप्पभाए) વાલુકા પ્રભામાં (पंकप्पभाए) પંકપ્રભામા (धूमप्पभाए)

अत्र खलु नैरयिकाणां चतुरशीतिर्निरयावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका (वासाः) अन्तो वृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिषिकपथाः, मेदोवसा-पूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः, कापोताग्निवर्णाभाः, कर्कशस्पर्शाः, दुरध्यासाः, अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु

(एत्थ णं) इन पृथिवीयों में (चउरासीइ निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) चौरासी लाख नारकावास होते हैं, ऐसा कहा गया है। (ते णं नरगा) वे नरक (अंतो वट्टा) अन्दर से गोल (बाहिं चउरंसा) बाहर से चौकोर (अहे खुरप्प संठाणसंठिया) नीचे छुरे के आकार के (निच्चंधयारतमसा) सतत अंधकार से अंधेरे (ववगयगह-चंद-सूर-नक्खत्त-जोइसियप्पहा) ग्रह, चन्द्र, सूर्य, नक्षत्र इन ज्योतिष्कों की प्रभा से रहित (मेय-वसा-पूयपडल-रुहिर-मंसचिक्खल्ललित्ताणुलेवणतला) मेद, चर्बी, मवादपटल, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त तलभाग वाले (असुइ वीसा) अशुचि, बीभत्स (परमदुब्भिगंधा) अत्यन्त दुर्गंध युक्त (काउअ अगणिवन्नाभा) कापोत अग्नि के वर्ण जैसे (कक्खडफासा) कठोर स्पर्श वाले (दुरहियासा) दुस्सह (असुभा) अशुभ (नरगा) नरक हैं (असुभा नरगेसु वेयणाओ) नरकों में अशुभ वेदनाएं हैं (एत्थ णं नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता) इनमें पर्याप्त-अपर्याप्त नारकों के स्थान हैं ।

धूमप्रभामा (तमाप्पभाए) तमःप्रभामां (तमतमप्पभाए) तमस्तम प्रभामां (एत्थणं) (चउरासीइ निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) ચોરાસી લાખ નરકાવાસ હોય છે. એમ કહેલું છે (तेणं नरगा) તે નરકો (अंतो वट्टा) અંદરથી ગોળ (बाहिं चउरंसा) બહારથી ચોરસ (अहे खुरप्पसंठाणसंठिया) નીચે અસ્ત્રાના આકારના (निच्चंधयारतमसा) સતત અંધકારથી અંધારા (ववगयगहचंद-सूरनक्खत्तजोइ-सियप्पहा) ગ્રહ, ચન્દ્ર, સૂર્ય નક્ષત્ર અને જ્યોતિષ્કોની પ્રભાથી રહિત (मेय-वसा-पूयपडल-रुहिर-मंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला) મેદ-ચર્બી-મવાદપટલ પરૂ રૂધિર અને માંસના કીચડના લેપથી લિંપાયેલ તલ ભાગવાળા (असुइ वीसा) અશુચિ, બીભત્સ (परमदुब्भिगंधा) અત્યન્ત દુર્ગન્ધ યુકત (काउय अगणिवन्नाभा) કાપોત અગ્નિના વર્ણ જેવા (कक्खडफासा) કઠોર સ્પર્શવાળા (दुरहियासा) દુઃસહ (असुभा) અશુભ (नरगा) નરક છે (असुभा नरगेसु वेयणाओ) નરકોમાં અશુભ વેદનાઓ છે (एत्थणं नेरइयाणं पज्जत्ता पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता) એમાં પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન છે.

वेदनाः, अत्र खलु नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, अत्र खलु बहवो नैरयिकाः परिवसन्ति—कालाः कालावभासाः गम्भीरलोमहर्षाः भीमाः उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! ते खलु तत्र नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसंबद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० ७॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह— 'कहिणं भंते! नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता' हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन्

(उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में (समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में (सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में (एत्थ णं बहवे नेरइया परिवसंति) यहां बहुत-से नैरयिक निवास करते हैं (काला) काले (कालोभासा) काली आभा वाले (गंभीरलोमहरिसा) अत्यंत रोमांचकारी (भीमा) भयानक (उत्तासणगा) त्रासजनक (परमकण्हा वन्नेणं पण्णत्ता) अतीव कृष्ण वर्ण वाले कहे हैं (समणाउसो) हे आयुष्मन् श्रमण! (ते णं तत्थ णिच्चं भीया) वे वहां नित्य भयभीत रहते हैं (निच्चं तत्था) नित्य त्रास युक्त हैं (निच्चं तसिया) नित्य त्रास पहुंचाए हुए (निच्चं उव्विग्गा) नित्य घबराए हुए (निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा) नित्य अत्यन्त अशुभ नरक के भय का अनुभव करते हुए (विहरंति) रहते हैं ॥७॥

(उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા (समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे) સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (सट्ठाणेण लोयस्स असंखेज्जइभागे) સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (एत्थणं बहवे नेरइया परिवसंति) અહિં ઘણા બધા નૈરયિક નિવાસ કરે છે (काला) કાળા (कालोभासा) કાળી આભાવાળા (गंभीरलोमहरिसा) અત્યંત રામાચકારી (भीमा) ભયાનક (उत्तासणगा) ત્રાસજનક (परमकण्हा वन्नेणं पण्णत्ता) અતીવ કૃષ્ણુ વર્ણુવાળા (समणाउसो) હે આયુષ્મન શ્રમણો (तेणं तत्थ णिच्चं भीया) તેઓ ત્યાં નિત્ય ભયભીત રહે છે (निच्चं तत्था) નિત્ય ત્રાસ યુક્ત છે (निच्चं तसिया) દરોજ ત્રાસ આપતા એવા (निच्चं उव्विग्गा) નિત્ય ગભરાએલા (निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा) નિત્ય અત્યન્ત અશુભ નરકના ભયના અનુભવ કરી રહેલા (विहरंति) રહે છે ॥ ૭ ॥

स्थले नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानाम्, स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? तदेव प्रकान्तरेण पृच्छति 'कहिणं भंते ! नेरइया परिवसंति ?'-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले नैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा' हे गौतम ! 'सट्ठाणेणं सत्तसु पुढवीसु'-स्वस्थानेन-स्वस्थानमङ्गीकृत्य स्वस्थनापेक्षयेत्यर्थः, सप्तसु पृथिवीषु नैरयिकाः परिवसन्ति, ता एव सप्त पृथिवीराह-'तं जहा'-तद्यथा 'रयणप्पभाए'-रत्नप्रभायाम् 'सक्करप्पभाए'-शर्कराप्रभायाम्, 'वालुयप्पभाए'-वालुकाप्रभायाम्, 'पंकप्पभाए'-पङ्कप्रभायाम्, 'धूमप्पभाए'-धूमप्रभायाम्, 'तमप्पभाए'-तमःप्रभायाम् 'तमतमप्पभाए'-तमः तमः प्रभायाम्, 'एत्थणं नेरइयाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तासु रत्नप्रभादिसप्तपृथिवीषु नैरयिकाणाम् 'चउरासीइनिरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'-चतुरशीतिर्निरयावासशतसहस्राणि-चतुशीतिलक्षनरकावासाः भवन्तीत्याख्यातं तीर्थकृद्भिः, तथा च पूर्वोक्तासु सप्तसु पृथिवीषु नैरयिकाणां सर्वसंख्यया चतुरशीतिलक्षनरकावासाः, तत्र रत्नप्रभायां

टीकार्थ-अब पर्याप्त और अपर्याप्त नैरयिकों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं-हे भगवन् ! पर्याप्तक और अपर्याप्तक नारक जीवों के स्वस्थान कहां हैं ? यही प्रश्न प्रकारान्तर से यों किया गया है-हे भगवन् ! नारक जीव कहां निवास करते हैं ? भगवान् ! उत्तर देते हैं-हे गौतम ! स्वस्थान की अपेक्षा से सात पृथिवियों में नैरयिक रहते हैं । वे सात पृथ्वियां ये हैं-(१) रत्नप्रभा (२) शर्कराप्रभा (३) वालुकाप्रभा (४) पंकप्रभा (५) धूमप्रभा (६) तमःप्रभा और (७) तमस्तमःप्रभा, इस सात पृथिवियों में नारक के चौरासी लाख नारकावास होते हैं, ऐसा तीर्थकरों ने निरूपण किया है । पूर्वोक्त सातों पृथ्वियों में सब को मिला कर जो चौरासी लाख नारकावास

ટીકાર્થ-હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નૈરયિકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે-હે ભગવન ! પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક નારક જીવોના સ્વસ્થાન કયાં છે ? આજ પ્રશ્ન પ્રકારાન્તરે આમ કરાયેલો છે-હે ભગવન ! નારક જીવ કયા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે-હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ સાત પૃથિવીયોમાં નૈરયિક રહે છે. તે સાત પૃથ્વીયો આપ્રમાણે છે.

(૧) રત્નપ્રભા (૨) શર્કરાપ્રભા (૩) વાલુકાપ્રભા (૪) પંકપ્રભા (૫) ધૂમપ્રભા (૬) તમઃપ્રભા (૭) તમસ્તમપ્રભા. આ સાત પૃથિવીયોમા નરકોના ચોરાસી લાખ નારકાવાસ છે, એવુ તીર્થંકરોએ નિરૂપણ કર્યું છે. પૂર્વોકત સાતે પૃથિવીયોમાં બધા મળીને જે ચોરાસી લાખ નરકાવાસ છે, તે આ પ્રકારે છે.

त्रिंशल्लक्षनरकावासाः, शर्कराप्रभायां पञ्चविंशतिर्लक्षाणि, वालुकाप्रभायां पञ्चदशलक्षाणि, पङ्कप्रभायां दशलक्षाणि, धूमप्रभायां त्रीणिलक्षाणि, तमःप्रभायां पञ्चोनं लक्षमेकम्, तमस्तमः प्रभायां पञ्चनरकावासा भवन्तीति फलितम्, 'तेणं नरगा अंतो वट्टा'-ते खलु चतुरशीतिलक्षप्रमाणा नरकावासाः सर्वेऽपि प्रत्येकम् अन्तः- आभ्यन्तरे मध्यभागे, वृत्ताः-वृत्ताकाराः, गोलाकारा इत्यर्थः, 'बाहिं चउरंसा'- बहिर्भागे चतुरस्राकाराः, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'-अधः-अधोभागे भूमितले क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, क्षुरप्रस्य-आयुधविशेषस्येव यत्संस्थानम् -आकारविशेषस्तीक्ष्णतास्वरूपस्तेन संस्थिताः, तेषां हि नरकावासानां भूमितलस्य शर्करावत्वेन मसृणत्वाभावात्, तत्र पादन्यासे शर्करामात्रसंस्पर्शेऽपि क्षुरप्रेणेव पादानां कर्त्तनात्, 'निच्चंधयारतमसा'-नित्यान्धकारतामसाः- तमसा नित्यान्धकाराः, प्रकाशाभावेन सर्वकालमन्धकारास्तत्र तिष्ठन्ति इत्यर्थः, अतएवाह-'ववगयगह चंद-सूर-नक्खत्तजोइसियपहा'-व्यपगतग्रह चन्द्रसूर नक्षत्र ज्योतिषिकपथाः, व्यपगतः-परिभ्रष्टः, ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् ताराख्पाणाञ्च ज्योतिष्काणां

हैं, वे इस प्रकार हैं-रत्नप्रभा में तीस लाख, शर्कराप्रभा में पच्चीस लाख, वालुकाप्रभा में पन्द्रह लाख, पंकप्रभा में दश लाख, धूमप्रभा में तीन लाख, तमःप्रभा में पांच कम एक लाख और तमस्तमःप्रभा में केवल पांच नारकावास हैं।

वे सब नारकावास भीतर से गोलाकार हैं, बाहर से चौकोर हैं और नीचे तलभाग में क्षुर (खुरपा) के आकार के तीखे हैं। नारकावासों का भूमितल कंकरीला होने से चिकना नहीं होता। वहां पांव रखने पर कंकरों का स्पर्श होते ही ऐसा लगता है जैसे क्षुरप्र से पैर कट गया हो। वे सदैव अंधकारमय रहने से अंधेरे में होते है अर्थात् प्रकाश का अभाव होते हैं सदैव वहां अंधकार रहता है। इसी बात

રત્નપ્રભામા ત્રીસ લાખ શર્કરાપ્રભામાં પચ્ચીસ લાખ, વાલુકાપ્રભામાં પંદર લાખ પંકપ્રભામાં દશ લાખ, ધૂમપ્રભામા ત્રણ લાખ, તમ પ્રભામા પાચ ઓછા એક લાખ અને તમસ્તમઃ પ્રભામાં કેવલ પાચ નરકાવાસ છે.

તે બધા નરકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે. બહારથી ચતુરસ્ર છે અને નીચે તલ ભાગમા અસ્ત્રાના (સજાયા) આકારના તીક્ષ્ણ છે જેવા નારકાવાસોના ભૂમિતલ કાકરીઓવાળા હોવાથી ચીકણા નથી થતા ત્યાં પગ રાખવાથી કાકરાઓનો સ્પર્શ થતાજ એવું લાગે છે કે સજાયાથી પગ કપાઇ ગયો હોય। તેઓ સદા અધકારમય રહેવાથી અંધારામા હોય છે. અર્થાત્ પ્રકાશનો અભાવ હોવાથી સદૈવ ત્યા અન્ધકાર રહે છે. એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે કહ્યું છે

पन्थाः-मार्गो येभ्यस्ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, तथा 'मेयवसापूयपडलरुहिरमांसचिक्खिल्लिलित्ताणुलेवणतला'-मेदो वसा पूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, स्वभावसिद्धैर्मेदोवसापूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः पङ्कस्तेन लिप्तम् उपचितम् अनुलेपनेन-सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्येन उपलेपनेन तलं-भूमिर्येषां ते मेदोवसापूतिरुधिरमांसचिक्खिल्लिलिप्तानुलेपनतलाः इत्यर्थः, अत एव असुइवीसा'-अशुचिवीभत्साः, अशुचयः-अपवित्राः वीभत्साः-अतिजुगुप्सिताः विस्रावा-आमगन्धिकाः, 'परमदुब्भिगंधा'-परमदुरभिगन्धाः मृतगोमहिषादिकलेवरेभ्योऽपि अतीवानिष्टदुरभिगन्धा इत्यर्थः, 'काउयअगणिवन्नाभा'-कापोताग्निवर्णाभाः लोहेध्मायमाने यादृक् कपोतो वहुकृष्णरूपोऽग्नेर्वर्णो भवति-यादृशी वहुकृष्णवर्णभूता अग्निज्वाला विनिर्गच्छति, तादृशी आभा-आकारो येषां ते कपोताग्निवर्णाभाः, ध्मायमानलोहाग्निज्वालासदृशा इत्यर्थः, नारकोत्पत्तिस्थानव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्रापि उष्णरूपत्वात्, एतच्च षष्ठ सप्तमपृथिवीवर्जमवगन्तव्यम्,

को स्पष्ट करने के लिए कहा है-वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र और ताराओं की प्रभा नहीं होती, अर्थात् वहां ज्योतिष्कों का सर्वथा अभाव है। उनका तलभाग स्वभावसिद्ध मेद, चर्वी, सडे रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त रहता है। वे नारकावास अशुचि एवं अत्यन्त घृणा जनक होते हैं। घोर दुर्गंध वाले होते हैं। वहां की दुर्गंध मृत गाय, भैंस आदि के कलेवरों की दुर्गंध से भी अतीव अनिष्ट होती है। लोहे को खूब गर्म करने पर जैसा कपोत-अत्यन्त कृष्ण अग्नि का वर्ण होता है अर्थात् गहरी नीली-काली आग की ज्वाला निकलती है, वैसी आभा वाले होते हैं, तात्पर्य यह है कि नारकावास धौंकी जाती हुई लोहाग्नि की ज्वाला के समान हैं, क्योंकि नारकों की उत्पत्ति के स्थानों को छोड कर सर्वत्र उष्ण होते हैं। यह कथन

त्या ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र अने ताराओनी प्रभा होती नथी अर्थात् त्यां तेजनो सदाय अभाव होय छे. तेना तलभागमा स्वभावसिद्ध मेद, चर्बी सडेला लोही परू अने मांसना कीचडना लेपथी लिप्त रहे छे. ते नरकावास अशुचि तेमज अत्यन्त घृणाजनक होय छे. घोर दुर्गंधवाळा होय छे त्यांनी दुर्गन्ध मरेली गाय, पाडा- भेंस आदिना कलेवरोनी दुर्गन्धथी अतीव अनिष्ट होय छे. लोढाने खूब गरम करवाथी जेम कपोत-अत्यन्त कृष्ण अग्निनो रंग थाय छे अर्थात् नील अने काळी आगनी ज्वाळा निकळे छे, तेवी आभावाळा होय छे. तात्पर्य ए छे के नारकावास धमवामा आवेला लोहाग्निनी ज्वाळाना समान छे केमके नारकोनी उत्पत्तिना स्थानो सिवाय बधे उष्णता होय छे. आ

वक्ष्यते च 'नवरं छट्ठसत्तमीसुणं काउअगणिवन्नाभा न भवंति' इति तथा 'कक्खडफासा'–कर्कशस्पर्शाः–कर्कशः–अतीव दुःसहः सोढुमशक्यः, असिपत्रधाराया इव स्पर्शो येषु ते कर्कशस्पर्शाः अत एवाह–'दुरहियासा' दुरध्यासाः,दुःखेनाध्यास्यन्ते–सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा'–अशुभाः दर्शनेन अमनोरमाः 'नरगा'–'नरकाः भवन्ति, तथा–'अशुभाः–गन्धरसस्पर्शशब्दैरतीवासातरूपाः 'नरगेसु वेयणाओ'–नरकेषु वेदना भवन्ति, 'एत्थ णं'–अत्र खलु–उपर्युक्तस्थलेषु 'नेरइयाणं'–नैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'–स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति मया–महावीरेण, अन्यैस्तीर्थकृद्भिश्च, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–उपपातेन–उपपातमाश्रित्य उपपातापेक्षयेत्यर्थः, लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–समुद्घातेन–समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येय भागे-असंख्येयतमे भागे, 'सट्टाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन–स्वस्थानापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तका

छठी और सातवीं पृथ्वी के सिवाय अन्य पृथिवियों के विषय में समझना चाहिए। आगे कहेंगे कि छठी और सातवीं पृथ्वी के नारकावास कपोताग्नि के वर्ण जैसे नहीं होते। उनका स्पर्श तलवार की धार के समान अतीव कर्कश और दुस्सह होता है। इसी कारण उन्हें 'दुरध्यास' अर्थात् दुस्सह कहा है। वे नरक अशुभ होते हैं और नरक की वेदनाएं भी गंध, रस, स्पर्श तथा शब्द से अत्यन्त अशुभ–असाता रूप होती हैं। इन स्थानों में पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्वस्थान कहे गए हैं।

उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक

કથન છટ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીના સિવાય અન્ય પૃથ્વીયોના વિષયમાં સમજવાનું છે. આગળ કહેશે કે છટ્ઠી અને સાતમી પૃથ્વીમાં નરકાવાસ કપોતાગ્નિના જેવા હોતા નથી. તેમના સ્પર્શ તલવારની ધારના જેવા અતીવ તીક્ષ્ણ અને દુઃસહ હોય છે. તે કારણે તેમને દુરધ્યાસ અર્થાત્ દુઃસહ કહ્યા છે. એ નરક અશુભ હોય છે અને નરકની વેદનાઓ પણ ગંધ, રસ, સ્પર્શ તથા શબ્દથી અત્યન્ત અશુભ અસુખ રૂપ હોય છે. આ સ્થાનોમા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્વસ્થાન કહેવાયેલા છે.

ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા

नैरयिका वर्तन्ते 'एत्थणं बहवे नेरइया परिवसंति'-अत्र खलु पूर्वोक्तस्थानेषु बहवो नैरयिकाः परिवसन्ति, ते नैरयिकाः 'काला'-कृष्णाः 'कालोभासा'-कालावभासाः, कालः,-कृष्णः, अवभासः-प्रभाविनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासाः कृष्णकान्तिपटलोपचिता इत्यर्थः' अत एव 'गंभीरलोमहरिसा'-गंभीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अतीवोत्कटो लोमहर्षो-रोमाञ्चोद्गमो भयवशाद्येभ्यस्ते गम्भीरलोमहर्षाः, तथ चा तादृशाः कृष्णाः कृष्णावभासा भवन्ति यद्दर्शनमात्रेऽपि शेषनारक जन्तूनां भयसंपादनेन पराकाष्ठां लोमहर्षमुत्पादयन्ति इत्याशयः, अत एव 'भीमा' भीमाः-भयानकाः, भयानकत्वादेव 'उत्तासणगा'-उत्त्रासनकाः-उत्त्रास्यन्ते-उद्वेज्यन्ते शेषनारक-जन्तवो यैस्ते उत्त्रासनास्तएवोत्त्रासनकाः, किमधिकेन ? 'परमकण्हा'-परमकृष्णाः यतः परं न किमपि कृष्णमस्ति भयानकं तादृगकृष्णाः सर्वातिशायि कृष्णवर्णा इत्यर्थः, 'वन्नेणं पण्णत्ता-वर्णेन-वर्णमाश्रित्य वर्णापेक्षया प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति मया महावीरेण शेषैश्च तीर्थकृद्भिः 'समणाउसो !' भो श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं तत्थ निच्चं भीता'-ते खलु नैरयिकाः तत्र-

---

के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त एवं अपर्याप्त नारक रहते हैं। वे नारक काले होते हैं। उनके शरीर से काली आभा निकलती है-वे काली आभा वाले होते हैं। उनको देखने मात्र से भय के कारण रोमांच हो आता है, अर्थात् वे दूसरे नारकों को पराकाष्ठा का भय उत्पन्न करके रोमांच खडा कर देते हैं। इसी कारण वे भयानक होते हैं और भयानक होने के कारण अन्य नारकों को त्रास उत्पन्न करते हैं। अधिक क्या कहा जाय, वे वर्ण से परमकृष्ण होते हैं। 'परमकृष्ण' का तात्पर्य यह कि उनके समान दूसरी कोई काली वस्तु ही नहीं है, उनका कालापन सर्वोत्कृष्ट होता है। हे आयुष्मन् श्रमण, नारकावास और नारक सभी तीर्थंकरों द्वारा इस प्रकार के कहे गए हैं।

ભાગમાં પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્ત નારક રહે છે. તે નારકો કાળા હોય છે તેમના શરીરમાંથી કાળી આભા નિકળે છે. તેઓ કાળી આભા વાળા હોય છે. તેમને જોવા માત્રથી ભયના કારણે રોમાચ થઇ આવે છે. અર્થાત્ તેઓ બીજા નારકોને પરાકાષ્ઠાનો ભય ઉત્પન્ન કરીને રોમાચ ખડા કરીદે છે. એ કારણે તેઓ ભયાનક છે. અને ભયાનક હોવાના કારણે અન્ય નારકોને ત્રાસ ઉત્પન્ન કરે છે. વિશેષ શું કહેવું, તેઓ વર્ણથી પરમ કૃષ્ણ હોય છે. પરમ કૃષ્ણનું તાત્પર્ય આ છે કે તેમના સરખી બીજી કોઇ કાળી વસ્તુ જ નથી હોતી, તેમનું કાળાપણું સર્વોત્કૃષ્ટ હોય છે. હે આયુષ્યમન્ શ્રમણ ! નારકાવાસ અને બધા નારક તીર્થંકરો દ્વારા આ પ્રકારના કહેવાયા છે.

उपवर्णितनरकावासेषु नित्यं-सर्वदा भीताः क्षेत्रस्वभावजन्यमहाघोरान्धकारदर्शनेन भयभीतास्तिष्ठन्ति, निच्चं तत्था' नित्यम्-सर्वकालम्, त्रस्ताः-परमाधार्मिकपरस्परोक्तदुःखपरम्परासंपातभयादग्रेऽपि त्रासोपपन्ना भवन्ति 'निच्चं तसिया'-नित्यं-सर्वकालम्, परमाधार्मिकैरन्योन्यं वा त्रासिताः-त्रासं प्रापितास्तिष्ठन्ति, तथा-'निच्चं उव्विग्गा' नित्यं-सततं परमदुःसहाधिव्याधिद्वन्द्वजतापवेदनानुभवेन, परमाधार्मिकान्योन्योपवर्णितदुःखानुभवेन च, उद्विग्नाः-तद्वासपराङ्मुख चेतसो भवन्ति, 'निच्चं परममसुहसंवद्धं णरगभयं'-नित्यम्-सर्वकालम्, परममशुभम्-अत्यन्तानिष्टम, सम्बद्धम्-अनुबद्धम् न तु कदाचिदपि-मनागपि मध्ये व्यवच्छिन्नम्, नरकभयम्-नारकदुःखम् 'पच्चणुभवमाणा'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥ सू० ७ ॥

मूलम्-कहि णं भंते ! रयणप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! रयणप्पभापुढवी

वे नारक जीव उन नारकावासों में क्षेत्र स्वभाव जनित अतीव घोर अंधकार को देख कर सदैव भयभीत रहते हैं। सदैव त्रस्त रहते हैं अर्थात् परमाधार्मिकों द्वारा तथा आपस में एक-दूसरे को उत्पन्न किये गये दुःख से सदा घबराए रहते हैं। परमाधार्मिक भी उन्हें त्रास पहुंचाते हैं। वे अत्यन्त दुस्सह आधि व्याधि, द्वन्द्वजनित ताप एवं वेदना का अनुभव करते हुए सदैव उद्विग्न रहते हैं अर्थात् नरक-वास से विमुख चित्त वाले बने रहते हैं। उन्हें निरन्तर ही ऐसा अत्यन्त अनिष्ट नरक दुःख रहता है जो बीच में कभी थोडी देर के लिए भी नहीं रुकता। नारक जीव इस प्रकार के दुःख का वेदन करते हुए नरक में रहते हैं ॥७॥

તે નારક જીવો તે નરકાવાસોમા ક્ષેત્ર સ્વભાવ જનિત અતીવ ઘોર અન્ધકારને જોઈને સદૈવ ભયભીત રહે છે. સદૈવ ત્રસ્ત રહે છે. અર્થાત્ પરમાધાર્મિકો દ્વારા તથા આપસમા એક બીજાને ઉત્પન્ન કરાયેલા દુખોથી સદા ગભરાયેલા રહે છે. પરમાધાર્મિક પણ તેઓને ત્રાસ પહોચાડે છે અને આપસમાં પણ તેઓ એક બીજાને ત્રાસ પહોચાડયા કરે છે. તેઓ અત્યન્ત દુઃસહ આધિ વ્યાધિ દ્વદ્વજનિત તાપ તેમજ પીડાનો અનુભવ કરવા છતા સદૈવ ઉદ્વિગ્ન રહે છે. અર્થાત્ નરકાવાસથી વિમુખ ચિત્તવાળા બની રહે છે. તેઓને નિરન્તર જ એવા અત્યન્ત અનિષ્ટ નરક સંબન્ધી દુખ રહે છે જે વચમા પણ કયારેક થોડીવાર માટે પણ નથી અટકતા, નારક જીવ આ પ્રકારના દુખ ભોગવતા-ભોગવતા નરકમાંરહે છે. ॥ ૭ ॥

नेरइया परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्स मोगाहित्ता, हेट्ठा, चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता, मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं रयणप्पभापुढवी नेरइयाणं तीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा, बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा, ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसियप्पहा, मेयवसा पूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला, असुइवीसा, परमदुब्भिगंधा, काउयअगणिवण्णाभा, कक्खडप्फासा, दुरहियासा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं रयणप्पभापुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे। तत्थ णं वहवे रयणप्पभापुढवी नेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो!। ते णं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति॥सू.८॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? कुत्र खलु भदन्त! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति?

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! रयणप्पभा पुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) हे भगवन्! रत्नप्रभा पृथ्वी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां हैं? (कहिणं भंते! रयणप्पभा पुढवी णेरइया परिवसंति?) हे भगवन्! रत्नप्रभा पृथ्वी के नैरयिक कहां

શબ્દાર્થ-कहि ण भंते! रयणप्पभापुढवी नेरइयाण पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?) ભગવન્! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યા કહ્યાં છે? (कहि णं भंते रयणप्पभापुढवीणेरइया परिवसंति!) હે ભગવન્! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક ક્યા રહે છે? (गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए)

गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनशतसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्ये अष्टसप्ततौ योजनशतसहस्रे, अत्र खलु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां त्रिंशत्नरकावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका अन्तोवृत्ताः, वहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिषिकपथाः, मेदवसापूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः, कापोताग्निवर्णाभाः, कर्कशस्पर्शाः, दुरध्यासाः, अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः । अत्र खलु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे । तत्र खलु वहवो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति—कालाः कालावभासाः, गम्भीरलोमहर्षाः भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! तत्र खलु नित्यंभीताः, नित्यंत्रस्ताः, नित्यं त्रासिता :, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ सू ० ८ ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकरत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहिणं भंते ! रयणप्पभापुढवीनेरइयाणं'—गौतमः पृच्छति—हे भदन्त !

रहते हैं ? (गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (असीउत्तरजोयण सयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटाई वाली के (उवरि एगं जोयणसहस्स मोगाहित्ता) ऊपर एक हजार योजन छोडकर (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) नीचे भी एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (रयणप्पभा पुढवीनेरइयाणं) रत्नप्रभा पृथ्वी के नारकों के (तीसं निरयावाससयसहस्सा) तीस लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं ऐसा कहा गया है । शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥८॥

આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (असीउत्तर जोयण सयसहस्स बाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટાઇ વાળાના (उवरि एगं जोयणसहस्समोगाहित्ता) ઉપર એક હજાર યોજન ત્યજીને (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) નીચે પણ એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (अठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમા (एत्थण) અહીં (रयणप्पभा पुढवी नेरइयाणं) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના (तीस निरयावाससयसहस्सा) ત્રીસ લાખ નારકાસ (भवंती तिमक्खायं) રહે છે. એમ કહેવાયેલ છે શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ८ ॥

कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे-रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? तदेव प्रकारान्तरेण विस्पष्टार्थं पृच्छति 'कहि णं भंते ! रयणप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए'-अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असीउत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं'- अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, उपरि 'एगं जोयणसहस्समोगाहित्ता'-एकं योजनसहस्रमवगाह्य 'हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'-अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से' मध्ये अष्टसप्ततौ योजनशतसहस्रे-अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थ णं अत्र खलु-उक्तस्थानेषु 'रयणप्पभापुढवीनेरइयाणं' रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'तीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं'-त्रिंशन्निरयावासशतसहस्राणि-त्रिंशल्लक्षनरकावासाः, भवन्तीत्याख्यातम्-कथितं मया-

---

टीकार्थ-अब रत्नप्रभा पृथ्वी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं। गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-भगवन् ! रत्नप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां हैं। इसी विषय को अधिक स्पष्टता के लिए प्रश्न किया गया-भगवन् ! रत्नप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी (जाडी) है। इसके ऊपरी भाग से एक हजार योजन अवगाहन करने पर अर्थात् एक हजार योजन ऊपरी भाग को छोड कर तथा नीचे भी एक हजार योजन छोड कर बीच के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में, रत्नप्रभा पृथिवी के नारकों के

ટીકાર્થ-હવે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યા છે ? એ વિષયની અધિક સ્પષ્ટતાને માટે પ્રશ્ન કરાયો-હે ભગવન ! રત્નપ્રભાના નારક ક્યા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તરદે છે-હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી (જાડી) છે. તેના ઉપરના ભાગથી એક હજાર યોજન અવ ગાહન કરવાથી અર્થાત્ એક હજાર યોજન ઉપરના ભાગને તથા નીચે પણ એક હજાર યોજન છોડીને વચલા એક લાખ અડસઠ હજાર યોજનમાં રત્ન

महावीरेण अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं नरगा अंतो वट्टा'–ते खलु नरकाः–रत्नप्रभापृथिवीत्रिंशल्लक्षनरकावासाः, अन्तः–मध्ये आभ्यन्तरे इत्यर्थः, वृत्ताः-वृत्ताकाराः 'बाहिं चउरंसा'–बहिर्भागे चतुरस्राः–चतुस्राकाराः, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'–अधः–अधोभागे भूमितले इत्यर्थः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, क्षुरप्रस्य प्रहरणविशेषस्येवसंस्थानम्–तीक्ष्णतारूप आकार स्तेन संस्थिता, इति क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः 'निच्चंधयारतमसा'-नित्यान्धकारतामसाः, नित्यं–सर्वकालम् अन्धकारतामसाः–तमसा सर्वकालान्धकाराः, अतएव 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा'–व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, व्यपगतः परिभ्रष्टः ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् तारारूपाणाञ्च ज्योतिष्काणां प्रभायुक्तानां देवानां पन्थाः-मार्गो येभ्य स्ते व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, 'मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणातला'–मेदोवसापूति पटलरुधिरमांस चिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः, स्वभावनिष्पन्नै र्मेदोवसापूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः कर्दमस्तेन लिप्तम्–उपदिग्धम्, अनुलेपनेन–सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्योपलेपनेन, उपचितं तलं–भूमिभागो येषां ते तथाविधाः, अतएवाह–'असुइवीसा'–अशुचिवीभत्साः, अशुचयः–अपवित्राः–अपक्वगन्धाः वीभत्साः–अत्यन्तजुगु-

---

तीस लाख, नारकावास हैं ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी कहा है। वे रत्नप्रभा के तीस लाख नारकावास अन्दर से गोलाकार हैं, बाहर के भाग में चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र (खुरपे) नामक शस्त्र के समान तीखे आकार वाले हैं। सदैव अन्धकार युक्त होने से अंधेरे हैं, क्यों कि वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्कों का संचार नहीं होता है। उपलक्षण से वहां तारों का भी अभाव समझ लेना चाहिए। वे नारकावास स्वभावसिद्ध मेद, चर्बी, सडे रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त तल वाले हैं। इसी कारण अशुचि हैं और वीभत्स हैं या अपक्व गंध वाले हैं। बहुत ही घृणाजनक

પ્રભા પૃથ્વીના નારકોના નરકાવાસ ત્રીસ લાખ છે, એવું મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ પણ કહ્યું છે. તે રત્નપ્રભાના ત્રીસ લાખ નારકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે. બહારથી ચતુરસ્ર છે (ચોરસ) અને નીચે (સજાયા) ક્ષુરપ્રના સમાન તીક્ષ્ણ આકારવાળા છે. સદૈવ અન્ધકાર યુક્ત હોવાથી અંધારાવાળા છે. કેમકે ત્યા ગ્રહ, ચન્દ્રમા સૂર્ય, નક્ષત્ર વિગેરે જ્યોતિષ્કોનો સંચાર નથી થતો. ઉપલક્ષણ થી ત્યાં તારાઓનો પણ અભાવ સમજી લેવા જોઈએ તે નારકવાસો સ્વભાવ સિદ્ધ મેદ, ચર્બી સડેલ લોહી અને માસના કીચડના લેપથી લિપ્ત તળવાળા છે એ કારણે અપવિત્ર છે અને બીભત્સ છે અગર અપક્વગંધ વાળા છે ખૂબજ ઘૃણાજનક છે. પરમ દુર્ગન્ધવાળા છે મૃત ગાય આદિના સડેલા કલે-

ष्सिताश्चेति तथाविधाः 'परमदुब्भिगंधा' परमदुरभिगन्धाः-मृतगवादिकलेवरेभ्योऽपि अत्यन्तानिष्टदुरभिगन्धाः, 'काउय अगणिवण्णाभा' कापोताग्निवर्णाभाः -ध्मायमानलोहाग्निज्वालासदृशाः 'कक्खडफासा'-कर्कशस्पर्शाः, कर्कशाः-कठोराः, अतीवदुःसहाः स्पर्शा येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा'-दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा णरगा' अशुभाः-अरमणीयाः, नरकाः-नरकावासा भवन्ति, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभाः नरकेषु वेदना भवन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु 'रयणप्पभापुढवीनेरइया णं'-रत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्यासंख्येयतमेभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयतमे भागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे। स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तकाः

हैं। दुर्गंध वाले हैं-मृत गाय आदि के सडे हुए कलेवरों से भी अधिक अनिष्ट बदबू वाले हैं। कापोत अग्नि के समान वर्ण वाले हैं अर्थात् धौंकी जाती हुई लोहाग्नि की ज्वालाओं के सदृश हैं। उनका स्पर्श इतना कठोर होता है कि सहना कठिन होता है। इसी कारण वे दुरध्यास कहे जाते हैं। वे नरकावास अशुभ अर्थात् अरमणीय होते हैं और वहां की वेदनाएं भी अशुभ होती हैं।

इन उपर्युक्त स्थानों अर्थात् नारकावासों में रत्नप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्वस्थान कहे हैं। वे उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में होते हैं, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यात वें भाग में होते हैं और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में होते हैं। इन स्थानों में बहुत-से रत्न-

वरोथी पण अधिक अनिष्ट બદબો વાળા છે. કપોત અગ્નિના સમાન વર્ણવાળા છે અર્થાત્ ફુંકાતા એવા લોહાગ્નિની જ્વાળાઓના સદૃશ છે. તેઓનો સ્પર્શ એટલો બધો કઠોર હોય છે કે સહન કરવો કઠણ પડે છે. એ કારણે તેઓ દુરધ્યાસ કહેવાય છે. તે નરકાવાસો અશુભ અર્થાત્ અરમણીય હોય છે અને ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ હોય છે

આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનો અર્થાત્ નારકવાસોમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્વસ્થાન કહ્યા છે. તેઓ ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે. સમુદ્દ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં હોય છે. અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં

रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका वर्तन्ते, 'तत्थ णं बहवे रयणप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु बहवो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च नैरयिकाः 'काला कालोभासा' कृष्णावभासाः-अत्यन्त-कृष्णवर्णाः 'गंभीरलोमहरिसा'-गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीराः-अत्यन्तोत्कटाः, लोमहर्षाः-रोमाञ्चोद्गमाः, भयवशाद् येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः, अत एव 'भीमा':-भीमाः-भयानकाः 'उत्तासणगा'-उत्त्रासनकाः-उत्त्रासजनकाः, अत्यन्तातङ्कोत्पादका इत्यर्थः, 'परम किण्हा'-परमकृष्णाः-अत्यन्तकृष्णवर्णाः 'वण्णेणं पण्णत्ता' वर्णेन-वर्णापेक्षया अतीव कृष्णाः प्रज्ञप्ताः सन्ति मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'समणाउसो !' भो श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं निच्चं भीया' ते खलु रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः, नित्यं-सर्वकालं भीताः-भयभीता भवन्ति, 'निच्चं तत्था'-नित्यंसर्वकालं त्रस्ताः-त्रासयुक्तास्तिष्ठन्ति 'निच्चं तसिया' नित्यं-सदा त्रसिताः--परस्परं परमाधार्मिकैर्वा त्रासं प्रापिता भवन्ति 'निच्चं उव्विग्गा' नित्यम्-सर्वकालम् उद्विग्नाः-उद्वेगवन्तस्तिष्ठन्ति, 'निच्चं परमसुहसंबद्धं णरगभयं'-नित्यम्-सततं परममशुभम् अत्यन्ताकमनीयम् सम्बद्धम्-अनुबद्धम्-मध्ये विच्छेदवर्जितम् नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा'-प्रत्यनुभवन्तः, प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति तिष्ठन्ति ॥ सू० ८ ॥

प्रभा पृथिवी के नारक रहते हैं। वे काले और अत्यन्त काली आभा वाले होते हैं। उनको देखने से ही भय के कारण रोमांच हो आता है। इस कारण वे भयंकर हैं और अत्यन्त आतंकजनक हैं। वे वर्ण से अत्यन्त ही काले कहे गए हैं हे आयुष्मन् श्रमण ! वे नारक जीव सदैव भयभीत बने रहते हैं, हमेशा त्रास युक्त रहते हैं। और परस्पर तथा परमाधार्मिकों द्वारा त्रास को प्राप्त ही रहते हैं। सदैव उद्विग्न रहते हैं और सदा अत्यन्त अनिष्ट एवं लगातार बने रहने वाले नरक-भय का अनुभव करते हैं। ॥८॥

હોય છે. આ સ્થાનોમાં ઘણા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારક રહે છે તેઓ કાળા અને અત્યન્તકાળી આભાવાળા હોય છે. તેઓને જોવાથી જ ભયને લીધે રોમાંચ થઈ આવે છે એ કારણે તે ભયકર છે અને અત્યન્ત આતંકજનક છે. તેઓ રંગે અત્યંતજ કાળા કહેલા છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ તે નારક જીવો સદૈવ ભયભીત રહ્યા કરે છે હમેશા ત્રાસ યુક્ત રહે છે અને પરસ્પર તથા પરમાધાર્મિકો દ્વારા કરાયેલા ત્રાસથી ત્રસ્ત જ રહે છે, સદૈવ ઉદ્વિગ્ન રહે છે અને સદા અત્યન્ત અનિષ્ટ તેમજ સતત થનારા નરક ભયનો અનુભવ કરતા રહે છે ॥ ૮ ॥

मूलम्—कहि णं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहिणं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ? गोयमा ! सक्करप्पभापुढवीए बत्तीसुत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे तीसुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पणवीसं निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। तेणं णरगा अंतोवट्टा, बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियप्पहा मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा काउय अगणिवन्नाभा कक्खडप्फासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति, काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं पण्णत्ता समणाउसो ! । तेणं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं नगरभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥सू० ९॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति? गौतम ! शर्कराप्रभापृथिव्या द्वात्रिंशदुत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्या या उपरि एकं

शब्दार्थ—(कहि णं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) भगवन् ! शर्कराप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और

શબ્દાર્થ—(कहि णं भंते ! सक्करप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता !) હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના

योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये त्रिंशदुत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पञ्चविंशतिर्निरयावासशत सहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । ते खलु नरका अन्तो वृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसा व्यपतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिषिकपथाः मेदवसापूति पटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः कापोताग्निवर्णाभाः कर्कशस्पर्शाः दुरध्यासा अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु शर्कराप्रभापृथिवी नैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, कालाः कालावभासा गम्भीरलोमहर्षा भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० ९॥

अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! सक्करप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् ! शर्कराप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? (गोयमा ! सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिं) हे गौतम ! शर्कराप्रभा पृथिवी के ऊपर (एगं जोयणसहस्सं अवगाहित्ता) एक हजार योजन अवगाहन करके (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं) और नीचे एक हजार योजन (वज्जित्ता) छोड कर (मज्झे) मध्यभाग में (तीसुत्तरे जोयणसहस्से) एक लाख तीस हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (सक्करप्पभा पुढवीनेरइयाणं) शर्कराप्रभा पृथिवी के नारकों के (पणवीसं) पच्चीस (निरयावाससयसहस्सा) लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है (ते णं णरगा) वे नरक (अंतो वट्टा) अन्दर गोलाकार हैं (बाहिं चउरंसा) बाहर चौकोर हैं (अहे खुरप्प-

---

સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! सक्करप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति !) હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભાના નારક ક્યાં રહે છે ? (गोयमा ! सक्करप्पभाए पुढवीए उवरिं) હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર (एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) એક હજાર યોજન અવગાહન કરીને (हेट्ठा–चेगं जोयणसहस्सं) અને નીચે એક હજાર યોજન वज्जित्ता) છોડીને (मज्झे) મધ્યભાગમાં (तीसुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ ત્રીસ હજાર યોજનમાં (एत्थणं) અહીં (सक्करप्पभा पुढवी नेरइयाणं) શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નરકોના (पणवीसं) પચ્ચીસ (निरयावाससयसहस्सा) લાખ નારકાવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યું છે (ति णं णरगा) તે નરકો (अंतो वट्टा) અંદર ગોળાકાર છે (बाहिं चउरंसा) બહાર ચતુરસ્ર ચોરસ છે (अहे खुप्पसंठाण संठिया)

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकशर्कराप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि ? तदेवविशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहि णं भंते ! सक्करप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! सक्करप्पभापुढवीए'–शर्कराप्रभापृथिव्याः, 'बत्तीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए' –द्वात्रिंशत्सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः–द्वात्रिंशत्सहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, 'उवरिं' उपरि–ऊर्ध्वम् 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' –एकं योजनसहस्रमवगाह्य 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'–अधश्च–अधोभागे एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे तासुत्तरे जोयणसयसहस्से'–मध्ये त्रिंशदुत्तरे योजनशतसहस्रे–त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थ णं'–अत्र खलु–

संठाणसंठिया) नीचे खुरपा के आकार के–तीक्ष्ण–हैं (निच्चंधयारतमसा) नित्य अंधकार से तामस है इत्यादि पूर्ववत् ॥९॥

टीकार्थ–अब शर्कराप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं। गौतम स्वामी ने प्रश्न किया–भगवन् ? शर्कराप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए कहा है–भगवन् ! शर्कराप्रभा के नारक कहां निवास करते हैं ? भगवान् ! उत्तर देते हैं–हे गौतम ! एक लाख बत्तीस हजार योजन मोटाई वाली शर्कराप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजन भाग को छोड कर तथा नीचे से भी एक हजार योजन भाग को छोड कर

નીચે ખુરપાના આકારવાળા તીક્ષ્ણ છે (निच्चंधयारतमसा) નિત્ય અન્ધકારથી તામસ છે. ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ ૯ ॥

ટીકાર્થ–હવે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરતા કહે છે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો–હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કયા કહેવાયેલા છે ? તેને સ્પષ્ટ કરવાને માટે કહ્યુ છે–ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભાના નારક કયા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજન મોટાઇ વાળી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના એક હજાર યોજન ભાગને છોડીને

उक्तस्थले 'सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पणवीसं निरयावाससयसहस्सा हवंतीति मक्खायं'–पञ्चविंशतिनरकावासशतसहस्राणि–पञ्चविंशतिलक्षनरकावासा भवन्तीत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं णरगा अंतो वट्टा'–ते खलु–पूर्वोक्ता नरकाः पञ्चविंशतिलक्षनरकावासाः, अन्तः–मध्ये आभ्यन्तरे वृत्ताः–वृत्ताकाराः बाहिं चउरंसा'–बहिर्भागे चतुरस्राः–चतुरस्राकाराः 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'–अधः-अधोभागे, क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः क्षुरप्रस्य–प्रहणविशेषस्येव संस्थानम्–आकारस्तीव्रतालक्षणं तेन संस्थिताः 'निच्चंधयारतमसा'–नित्यान्धकारतामसाः, नित्यं–सर्वकालम् प्रकाशाभावेन अन्धकारावृता इत्यर्थः, 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियप्पहा'–व्यपगतग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः–व्यपगतः–परिभ्रष्टः ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् ताराख्पाणाञ्च ज्योतिष्काणां पन्थाः मार्गो येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः, तथा–मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'–मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः–कर्दमस्तेन लिप्तम्–उपदिग्धम्, अनुलेपनेन–पौनः पुन्यानुलेपनेन उपचितं तलं–भूमिभागो येषा ते तथाविधाः, अतएव–'असुइवीसा'–अशु-

---

मध्य में, एक लाख तीस हजार योजन में शर्कराप्रभा पृथिवी के नारकों के पच्चीस लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने और सभी अन्य तीर्थंकरों ने निरूपण किया है।

वे पच्चीस लाख नरक अन्दर गोलाकार हैं, बाहर चौकोर हैं, नीचे खुरपा के समान तीखे हैं। प्रकाश का अभाव होने के कारण सदैव अंधकार से व्याप्त रहते हैं। वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र और उपलक्षण से तारा रूप ज्योतिष्कों का संचार नहीं होता वे मेद, चर्बी, मवाद तथा रुधिर और मांस के कीचड के लेप से पुनः पुनः लिप्त तले वाले होते हैं, इस कारण अशुचि और घृणास्पद हैं या

તથા નીચેથી પણ એક હજાર યોજન ભાગને છોડીને મધ્યમા એક લાખ ત્રીસ હજાર યોજનમા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પચ્ચીસ લાખ નરકાવાસ છે. એવું મે અને બધા તીર્થંકરોએ નિરૂપણ કર્યું છે.

તે પચ્ચીસ લાખ નરક અન્દર ગોળાકાર છે. બહાર ચતુરસ્ર છે. નીચે ખુરપાના સરખા તીક્ષ્ણ છે. પ્રકાશનો અભાવ હોવાના કારણે સદૈવ અધારાથી વ્યાપ્ત રહે છે. ત્યા ગ્રહ, ચન્દ્રમા, સૂર્ય, નક્ષત્ર અને ઉપલક્ષણથી તારા રૂપ જ્યોતિષ્કોનો સચાર થતો નથી. તે મેદ, ચર્બી, મવાદ પરૂ તથા લોહી અને માસના કીચડ લેપથી પુન પુન લિપ્ત-તળવાળા હોય છે. આ કારણે અશુચિ

चिबीभत्साः, अशुचयः–अपवित्राः, बीभत्साः–अत्यन्तजुगुप्सिता विस्रावा अपक्वगन्धाः 'परमदुब्भिगंधा'–परमदुरभिगन्धाः, अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः, 'काउअगणिवन्नाभा'–कापोताग्निवर्णाभाः–ध्मायमानलोहाग्निवर्णकान्तयः 'कक्खडफासा'–कर्कशस्पर्शाः, कर्कशः–कठोरः स्पर्शो येषां ते तथाविधाः, 'दुरहियासा'–दुरध्यासाः, दुःखेन अध्यास्यन्ते–सह्यन्ते इति दुरध्यासाः–'असुभा णरगा'–अशुभाः नरकाः–नरकावासाः 'असुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभाः नरकेषु वेदनाः भवन्ति, 'एत्थ णं'-अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले 'सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'–स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाएणं, समुग्घाएणं,सट्ठाणेणं'–उपपातेन–उपपातापेक्षया, समुद्घातेन–समुद्घातापेक्षया, स्वस्थानेन–स्वस्थानापेक्षया 'लोगस्स असंखेज्जइभागे'–लोकस्य असंख्येयभागे पर्याप्तापर्याप्तकाः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिका वर्तन्ते, 'तत्थ णं बहवे सक्करप्पभापुढवीनेरइआ परिवसंति'–तत्र खलु–पूर्वोक्तस्थानेषु बहवः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च शर्कराप्र-

---

अपक्व गंध वाले हैं, घोर दुर्गन्ध से युक्त हैं, कापोत अग्नि के वर्ण सरीखे हैं अर्थात् धोंकी जाती हुई लोहाग्नि के सदृश आभा वाले हैं। उनका स्पर्श बडा ही कठोर होता है, अतएव वे दुस्सह हैं। वे सभी नरक अशुभ हैं और वहां की वेदनाएं भी अशुभ हैं। इनमें शर्कराप्रभा के पर्याप्त अपर्याप्त नारकों के स्वस्थान कहे गए हैं।

उपपात की अपेक्षा, समुद्घात की अपेक्षा और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में पर्याप्त और अपर्याप्त शर्कराप्रभा के नारक रहते हैं। इन पूर्वोक्त स्थानों में शर्कराप्रभा के बहुत–से नारक निवास करते हैं। वे कृष्ण वर्ण, कृष्ण आभा वाले, अत्यन्त उत्कृष्ट रोमांचजनक, भयानक और त्रासोत्पादक हैं। हे आयुष्मन्

અને ઘૃણાસ્પદ છે અથવા અપક્વગંધવાળા છે. ઘોર દુર્ગન્ધથી યુક્ત છે કપોત અગ્નિના રંગ સરખા છે. અર્થાત્ ધમાતા લોહાગ્નિના સરખી આભાવાળા છે. તેમનો સ્પર્શ ખૂબજ કઠોર હોય છે. તેથી જ તેઓ દુસહ છે. તે બધાં નરક અશુભ છે અને ત્યાની વેદનાઓ પણ અશુભ છે. તેમા શર્કરાપ્રભાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્વસ્થાન કહેલા છે.

ઉપપાતની અપેક્ષાએ. સમુદ્દઘાતની અપેક્ષાએ અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત શર્કરાપ્રભાના નારક રહે છે. આ પૂર્વોક્ત સ્થાનોમાં શર્કરાપ્રભાના ઘણા નારક નિવાસ કરે છે. તેઓ કૃષ્ણવર્ણ, કૃષ્ણ આભાવાળા. અત્યન્ત ઉત્કટ રોમાંચ જનક ભયાનક અને

भापृथिवीनैरयिकाः 'काला'-कृष्णाः-कृष्णवर्णाः, 'कालोभासा'-कृष्णावभासाः 'गंभीरलोमहरिसा'-गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अत्यन्तोत्कटः, लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येषां ते गम्भीरलोमहर्षाः, अतएव 'भीमा,-भीमाः-भयानकाः उत्तासणगा' उत्त्रासनकाः-उत्त्रासजनकाः, 'परमकिण्हा'-परमकृष्णाः-अत्यन्तकृष्णवर्णाः, 'वण्णेणं पण्णत्ता'-वर्णेन-वर्णापेक्षया प्रज्ञप्ताः प्ररूपिताः सन्ति, 'समणाउसो ! हे श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं निच्चं भीता'-ते खलु-पर्याप्तापर्याप्तकाः शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः, नित्यं-सर्वकालम्, भीताः-भयभीतास्तिष्ठन्ति, 'निच्चं तत्था'-नित्यं-सर्वकालम् त्रस्ताः-त्रासयुक्ताः, 'निच्चं तसिया'-नित्यं-सर्वकालं -त्रासिताः-त्रासं प्रापिताः, 'निच्चं उव्विग्गा'-नित्यं सततम् उद्विग्नाः-उद्वेगवन्तः, 'निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं'-नित्यं-सर्वकालम् परममशुभम्-अत्यन्तानिष्टम्, सम्बद्धम्-अनुबद्धं मध्ये विच्छेदवर्जितं नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा' -प्रत्यनुभवन्तः- प्रत्येकमनुभवन्तः 'विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥सू०९॥

मूलम्-कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसति ? गोयमा ! वालुयप्पभापुढवीए अट्ठावीसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे छव्वीसुत्तर जोयणसहस्से, एत्थ णं वालुयप्पभानेरइयाणं पन्नरसनिरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं । ते णं णरगा, अंतो वट्टा बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा, ववगयगह चंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा, मेयवसा पूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला, असुइवीसा, परमदुब्भिगंधा, काउयअ-

---

श्रमण ! वे वर्ण की अपेक्षा से परमकृष्ण कहे गए हैं। वे नारक सदैव भयभीत रहते हैं, सदैव त्रासयुक्त होते हैं, सदैव त्रास को प्राप्त रहते हैं, सदैव उद्वेगयुक्त रहते हैं और निरन्तर बने रहने वाले अत्यन्त अशुभ नरकभय का अनुभव करते हुए वहां रहते हैं ॥९॥

ત્રાસોત્પાદક છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તેઓ વર્ણની અપેક્ષાએ પરમ કૃષ્ણ કહેલાં છે તે નારકો સદૈવ ભયભીત રહે છે. સદૈવ ઉદ્વેગ યુક્ત રહે છે અને નિરંતર બનનારા અત્યન્ત અશુભ નરક ભયનો અનુભવ કરતા થકા ત્યાં રહે છે ॥૯॥

गणिवन्नाभा, कक्खडफासा, दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं वहवे वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति–काला कालोभासा गंभीर लोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं निच्चं भीया निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥सू० १०॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणं पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! वालुकाप्रभापृथिव्या अष्टाविंशत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये षड्विंश-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! वालुयप्पभा पुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) हे भगवन्! वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहाँ कहे गए हैं ? (कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया .परिवसंति ?) हे भगवन् ! वालुकाप्रभा के नारक कहाँ निवास करते हैं ? (गोयमा ! वालुयप्पभापुढवीए अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) हे गौतम ! एक लाख अट्ठाईस हजार योजन मोटी वालुकाप्रभा पृथिवी के (उवरिं) ऊपर के (एगं जोयणसहस्सं) एक एजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) और नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे

શબ્દાર્થ-(कहिणं भंते ! वालुयप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? (कहिणं भंते ! वालुयप्पभा पुढवी नेरइया परिवसंति !) ભગવન્ વાલુકાપ્રભાના નારક ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा ! वालुयप्पभा पुढवीए अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए) હે ગૌતમ ! એક લાખ અઠ્યાવીસ હજાર યોજન મોટી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं) ઉપરના (एगं जोयणसहस्सं) એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं

त्युत्तरयोजनसहस्रे, अत्र खलु वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पञ्चदशनरकावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यमम्। ते खलु नरका अन्तो वृत्ताः, वहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्र ज्योतिष्कपथाः, मेदवसापूतिपटलरुधिरमांस कर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः परमदुरभिगन्धाः कापोताग्निवर्णाभाः कर्कशस्पर्शाः दुरध्यासाः, अशुभा नरकषु वेदनाः, अत्र खलु वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपतेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु वहवो वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति–कालाः कालावभासाः गम्भीरलोमहर्षाः भीमाःउत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! । ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्वद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥ सू० १० ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकवालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं'–हे भदन्त ! कुत्र खलु वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम्

छव्वीसुत्तरजोयणसहस्से) बीच में एक लाख छव्वीस हजार योजन भाग में (एत्थ णं) यहां (वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं) वालुकाप्रभा पृथ्वी के नारकों के (पन्नरसनिरयावाससयसहस्सा) पन्द्रह लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा है (ते णं णरगा) वे नरक (अंतो वट्टा) भीतर से गोल हैं इत्यादि पूर्ववत् ॥१०॥

टीकार्थ–अब वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–भगवन् ! वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए कहा–भगवन् वालुकाप्रभा प्रथिवी के नारक कहां निवास करते हैं ? हे भगवान् ने

वज्जित्ता) અને નીચે એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे छव्वीसुत्तरजोयणसयसहस्से) વચમા એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન ભાગમાં (एत्थणं) અહીં (वालुयप्पभा पुढवी नेरइयाणं) વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના નારકો (पन्नरसनिरयावाससयसहस्सा) પંદર લાખ નારકાવાસ (भवंतीति मक्खायं) થાય છે એમ કહ્યું છે (तेणं णरगा) તે નરક (अंतो वट्टा) અંદરથી ગોળ છે. ઈત્યાદિ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ–હવે વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि ? सन्ति, तदेव प्रकारान्तरेण स्फुटयितुमाह-'कहि णं भंते ! वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसंति ? भगवानाह-'गोयमा'-हे गौतम ! 'वालुयप्पभापुढवीए'-वालुकाप्रभापृथिव्याः, 'अट्ठावीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए' अष्टाविंशयुत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्यायाः अष्टाविंशतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता'-एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'-अधश्च-अधस्तात् एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे छव्वीसुत्तर जोयणसयसहस्से'-मध्ये-मध्यभागे, षड्विंशत्युत्तरयोजनशतसहस्रे-षड्विंशतिसहस्राधिकलक्षयोजनेषु एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'वालुयप्पभापुढवी नेरइयाणं'-वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पन्नरस निरयावाससयसहस्सा'-पञ्चदश नरकावासशतसहस्राणि-पञ्चदशलक्षनरकावासाः, 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैस्तीर्थकृद्भिश्च, 'तेणं णरगा अंतो वट्टा'-ते खलु-पूर्वोक्ताः, नरकाः-पञ्चदशलक्षनरकावासाः, अन्तो-मध्ये-आभ्यन्तरे इत्यर्थः वृत्ताः-वृत्ताकाराः, 'बाहिं चउरंसा' बहिर्भागे चतुरस्राः-चतुरस्राकाराः, 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'- अधः-अधोभागे क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः-क्षुरप्रस्य-

---

उत्तर दिया-एक लाख अट्ठाईस हजार योजन मोटी वालुकाप्रभा पृथ्वी के ऊपर के एक हजार योजन और नीचे से भी एक हजार योजन भूभाग को छोडकर बीच में जो एक लाख छव्वीस हजार योजन भूमि भाग है, उसमें वालुकाप्रभा के नारकों के पन्द्रह लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी कहा है।

वे नारक अर्थात् नारकावास भीतर से गोलाकार हैं, बाहर से

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કયા કહ્યા છે? તેને સ્પષ્ટ કરવાને માટે ફરીથી કહ્યું હે ભગવન! વાલુકાપ્રભા પૃથિવીના નારક કયાં નિવાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-એક લાખ અઠયાવીસ હજાર યોજન મોટી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના એક હજાર યોજન અને નીચેથી પણ એક હજાર યોજન ભૂભાગને છોડીને વચમા જે એક લાખ છવ્વીસ હજાર યોજન ભૂમિ ભાગ છે, તેમાં વાલુકાપ્રભાના નારકોના પંદર લાખ નારકાવાસો છે એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ પણ કહ્યુ છે

તે નરક અથવા નરકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે, બહારથી ચોરસ છે.

प्रहरण विशेषस्येव संस्थानम्–तीक्ष्णतालक्षण आकारस्तेन संस्थिताः–व्यवस्थिताः तथाविधा इत्यर्थः, 'निच्चंधयारतमसा'–नित्यान्धकारतामसाः, नित्यं–सर्वकालं तमसा प्रकाशाभावेन अन्धकारावृता इत्यर्थः 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसप्पहा' –व्यपगतग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः–व्यपगतः–परिभ्रष्टः, ग्रह चन्द्र सूर्य नक्षत्ररूपाणां ताराखपाणाञ्च ज्योतिष्काणां–पन्थाः–मार्गो येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः, 'मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'–मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः– मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः–कर्दमस्तेन लिप्तम्–उपदिग्धम्, अनुलेपनेन–सकृल्लिप्तस्य पौनःपुन्योपलेपनेन उपचितम्,तलम्–अधोभूमिभागे येषां ते तथाविधाः, 'असुइवीसा'–अशुचिवीभत्साः, अशुचयः–अपवित्राः, वीभत्साः–अत्यन्त जुगुप्सिताः विस्रावा–अपक्वगन्धयुक्ता इति तदर्थः, 'परमदुब्भिगंधा'–परमदुरभिगन्धाः– अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः, 'काउअगणिवन्नाभा'–कापोताग्निवर्णाभाः–ध्मायमान लोहाग्निवर्णकान्तयः 'कक्खडफासा'–कर्कशस्पर्शाः–कर्कशः–अत्यन्तकठोरः स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा'–दुरध्यासाः, दुःखेन अध्यास्यन्ते सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा णरगा'–अशुभा नरकाः–पूर्वोक्तनरकावासा, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ'–अशुभा नरकेषु वेदना, भवन्ति, 'एत्थ णं'–अत्र खलु –उपर्युक्तस्थले 'वालुयप्पभापुढवीनेरइयाणं'–वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम्,

चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र नामक शस्त्र के समान–तीक्ष्ण है। वे सदैव प्रकाश का अभाव होने से अंधकारमय रहते हैं। वहां ग्रह, चन्द्र, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्क नहीं हैं। वे मेद, चर्बी, मवाद, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से लिप्त तलभाग वाले हैं। अशुचि और वीभत्स हैं या अपक्व गंध से युक्त हैं, घोर दुर्गन्ध वाले हैं। कापोत अग्नि के रंग के हैं अर्थात् धौंकी जाती हुई लोहाग्नि के समान वर्ण वाले हैं। उनका स्पर्श अत्यन्त ही कठोर है, वे दुस्सह हैं। इस प्रकार वे नरक अशुभ हैं और वहां की वेदनाएं भी अशुभ हैं।

અને નીચે ક્ષુરપ્ર અસ્ત્રાના સરખા તીક્ષ્ણ છે તેઓ સદૈવ પ્રકાશનો અભાવ હોવાથી અંધકાર મય રહે છે. ત્યાં ગ્રહ. ચન્દ્ર, સૂર્ય, નક્ષત્ર આદિ જ્યોતિષ્ક નથી હોતાં. તેઓ મેદ ચર્બી, મવાદ પરૂ લોહી અને માંસના કીચડના લેપથી લિપ્ત તળભાગવાળા છે. અશુચિ અને બીભત્સ છે એમ અપકવ ગંધથી યુક્ત છે ઘોર દુર્ગંધવાળા છે કાપોત અગ્નિના રંગના છે અર્થાત્ ધમેલા લોહાગ્નિના સમાન રંગવાળા છે. તેમનો સ્પર્શ અત્યન્ત કઠોર હોય છે. તેઓ દુઃસહ છે. આવી જાતના તે નરકો અશુભ છે અને ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ છે.

'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा' पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' समुद्‌घातेन लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः 'तत्थ णं बहवे वालुयप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति'-तत्र खलु-उपर्युक्तस्थाने बहवो वालुकाप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च नैरयिकाः काला'-कृष्णाः 'कालोभासा' -कृष्णावभासाः-अत्यन्तकृष्णवर्णकान्तयः, अत एव 'गंभीरलोमहरिसा'- गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अतीवोत्कटः, दर्शनेन लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येभ्यस्ते तथाविधाः, अतएव 'भीमाः'-भयङ्कराः 'उत्तासणगा'-अतीव त्रासोत्पादकाः 'परमकृष्णाः-अतीव कृष्णवर्णाः, 'वण्णेणं पण्णत्ता' वर्णेन-वर्णापेक्षया प्रज्ञप्ताः 'समणाउसो !' हे श्रमणायुष्मन् ! 'तेणं निच्चं भीता' ते खलु नैरयिकाः नित्यं--सर्वकालं भीताः-भययुक्तास्तिष्ठन्ति, 'णिच्चं तत्था'-नित्यं-सर्वकालं त्रासिताः

उपर्युक्त स्थानों में वालुकाप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्‌घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में होते हैं। वहां वालुकाप्रभा पृथिवी के बहुत-से नारक रहते हैं। वे नारक जीव काले हैं, अत्यन्त काली कान्ति वाले हैं, अतएव उन को देखने मात्र से उत्कृष्ट रोमांच हो आता है। वे भयंकर और तीव्र त्रासजनक होते हैं। हे आयुष्मन् श्रमण ! वे वर्ण से अत्यन्त ही कृष्ण होते हैं। वे नारक निरन्तर भययुक्त रहते हैं, सर्वदा त्रासयुक्त बने रहते हैं और उन्हें सदैव त्रास पहुंचाया निरन्तर रहता है-वे आपस में भी एक दूसरे को

ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમા વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કહેલા છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા, સમુદ્‌ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં થાય છે. ત્યા વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના ઘણા નારકો રહે છે. તે નારક જીવ કાળા છે. અત્યન્તકાળી કાન્તિવાળા છે. તેથીજ તેમને જોવા માત્રથી ઉત્કૃષ્ટ રોમાચ થઇ આવે છે. તેઓ ભયંકર અને તીવ્ર ત્રાસ જનક હોય છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! તેઓ રંગે ખૂબજ કૃષ્ણ હોય છે. તેઓ (નારકો) નિરન્તર ભયયુક્ત રહે છે, સર્વદા ત્રાસ યુક્ત રહે છે. અને

–त्रासं प्रापिताः परस्परं, परमाधार्मिकैर्वा, 'निच्चं उव्विग्गा'–नित्यं–सततम् उद्विग्नाः–उद्वेगवन्तस्तिष्ठन्ति, 'निच्चं परममसुहं संबद्धं णरगभयं'–नित्यम्–सर्वकालम्, परमासुखसम्बद्धम्–अत्यंतदुःखानुबद्धम् अन्तराव्यवच्छेदरहितं नरकभयम्, 'पच्चणुभवमाणा'–प्रत्यनुभवन्तः–प्रत्येकं वेदयमानाः 'विहरंति'–विहरन्ति–तिष्ठन्ति ॥सू० १०॥

मूलम्–कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्ता-पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवी नेरइया परिवसंति ? गोयमा ! पंकप्पभापुढवीए वीसुत्तरजोयण-सयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसह-स्से, तत्थ णं पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं दसनिरयावाससयसह-स्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा,, बाहिं चउ-रंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगह-चंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा, मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खि-ल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा काउय अग-णिवन्नाभा कक्खडप्फासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्ता-पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे पंकप्पभापुढवीनेरइया परिव-संति–काला कालोभासा गंभीर लोमहरिसा भीमा उत्तासणगा

सताते रहते हैं और परमाधार्मिक देव भी उन्हें सताते रहते हैं, इस कारण वे निरन्तर उद्विग्न बने रहते हैं। सदैव चालू रहने वाले अत्यन्त दुःखमय नरकभय का अनुभव करते रहते हैं ॥१०॥

તેઓને હમેશા ત્રાસ પહોચાડવામા આવે છે–તેઓ આપસમા પણ એક બીજાને સતત સતાવે છે અને પરમાધાર્મિક દેવ પણ તેઓને સતાવ્યા કરે છે. તે કારણે તેઓ નિરન્તર ઉદ્વિગ્ન થઇ રહે છે. સદૈવ ચાલુ રહેવાવાળા અને અત્યન્ત દુઃખમય નરકાગારના ભયનો અનુભવ કર્યા કરે છે. ॥ ૧૦ ॥

परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परमअसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुभवमाणा विहरंति ॥सू० ११॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! पङ्कप्रभापृथिव्या विंशत्युत्तरोयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टादशोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणां दश निरयावासशतसहस्राणि भव-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) भगवन् ! पंकप्रभा के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! पंकप्पभा पुढवीनेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् ! पंकप्रभा के नारक कहां रहते हैं ? (गोयमा ! पंकप्पभापुढवीए वीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) हे गौतम ! एक लाख वीस हजार योजन मोटी पंकप्रभा के (उवरि एगं जोयणसहस्सं) ऊपर का एक हजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठारह हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं) पंकप्रभा पृथिवी के नारकों के (दस निरयावाससयसहस्सा) दश लाख नरकावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है । शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥११॥

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! पंकप्पभा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પંકપ્રભાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યાં કયા કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! पंकप्पभा पुढवी नेरइया परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! પંકપ્રભાના નારક કયા રહે છે ? (गोयमा ! पंकप्पभा पुढवीए वीसुत्तरजोयणसय-सहस्स बाहल्लाए) હે ગૌતમ ! એક લાખ વીસ હજાર યોજન મોટી પંકપ્રભાના (उवरिं एगं जोयणसहस्सं) ઉપર એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) નીચેના એક હજાર યોજન ત્યજીને (मज्झे) મધ્યમા (अट्ठारसुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઢાર હજાર યોજનમાં (एत्थण) અહીં (पंकप्पभा पुढवी नेरइयाणं) પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના (दसनिरयावाससयसहस्सा) દશ લાખ નારકવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યુ છે શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ૧૧ ॥

न्तीत्याख्यातम्। ते खलु नरका अन्तोवृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसा व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिपिकपथाः मेदवसापूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतला अशुचिविस्राः परमदुरभिगन्धाः कापोताग्निवर्णाभाः, कर्कशस्पर्शा दुरध्यासाः, अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, कालाः, कालावभासा गम्भीरलोमहर्षा भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्! ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू.०११॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकपङ्कप्रभापृथिवी नैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं'-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे पङ्कप्रभा पृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता ?' स्थानानि स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि सन्ति! तदेवं विस्पष्टयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहि णं भंते ! पंकप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवानुत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'पंकप्पभा पुढवीए' पङ्कप्रभापृथिव्याः 'वीसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए' विंशत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-विंशतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः 'उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वदेशे 'एगं जोयणसहस्समोगाहित्ता' एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, 'मज्झे अट्ठारसुत्तरे

टीकार्थ-अब पंकप्रभा के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों आदि की प्ररूपणा करते हैं। गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त पंकप्रभा के नारकों के स्थान कहां कहे गए हैं? इसी प्रश्न को स्पष्ट करते हैं-भगवन्! पंकप्रभा के नारक किस जगह रहते हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! पंकप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख और वीस हजार योजन की है। उसके ऊपर का एक हजार

ટીકાર્થ-હવે પંકપ્રભાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરે છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંકપ્રભાના નારકોના સ્થાન કયા કહેલા છે? આ પ્રશ્નને સ્પષ્ટ કરે છે ભગવન્! પંકપ્રભાના નારક કઇ જગ્યામા રહે છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ! પંકપ્રભા પૃથિવીની મોટાઇ એક લાખ અને વીસ હજાર યોજનની છે. તેની ઉપરનો એક હજાર અને નીચેનો

जोयणसयसहस्से' मध्ये–मध्यभागे, अष्टादशोत्तरे योजनशतसहस्रे–अष्टादशाधिक-लक्षयोजनेषु 'एत्थ णं' अत्र खलु उपर्युक्तस्थाने 'पंकप्पभा पुढवीनेरइयाणं दस-निरयावाससयसहस्सा' चतुर्थ पङ्कप्रभापृथिवी नैरयिकाणाम् दश निरयावासशतसहस्राणि–दशलक्षनरकावासाः, 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्तीत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं णरगा अंतो वट्टा' ते खलु पूर्वोक्ता नरकाः–दशलक्ष-नरकावासाः, अन्तः–मध्ये–आभ्यन्तरे वृत्ताकाराः, 'बाहिं चउरंसा' बहिर्भागे चतुरस्राः–चतुरस्राकाराः 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया' अधः–अधस्तात् क्षुरप्रसंस्थान संस्थिताः–क्षुरप्रस्य–प्रहरणविशेषस्येव संस्थानम् तीक्ष्णतालक्षण आकारस्तेन संस्थिताः–व्यवस्थिताः, 'निच्चंधयारतमसा' नित्यान्धकारतामसाः–अत्यन्ता-न्धकारावृताः 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा' व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र-योतिष्कपथाः–व्यपगतः–परिभ्रष्टः, ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणां तारारूपाणाञ्च-ज्योतिष्काणां पन्थाः–मार्गो येभ्य स्ते तथाविधा इत्यर्थः, 'मेदोवसापूयपडल-रुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला' मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसचिक्खिल्ल-लिप्तानुलेपनतलाः–मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः–कर्दमस्तेन लिप्तं –भूमिभगो येषु तथाविधाः, अत एव 'असुइवीसा' अशुचिबीभत्साः–अशुचयः–अपवित्राः बीभत्साः–अत्यन्तजुगुप्सिताः, विस्रा वा अपक्वगन्धयुक्ताः, 'परम-

योजन और नीचे का भी एक हजार योजन भाग छोडकर बीच में जो एक लाख और अठारह हजार योजन का स्थान है, उसमें पंकप्रभा के दश लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थकरों ने भी कहा है।

वे दश लाख नारकावास अन्दर से गोलाकार हैं, बाहर से चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र नामक शस्त्र के समान तीक्ष्ण आकार–स्वरूप वाले हैं। वे सदैव अंधकार से आवृत रहते हैं, वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्कों का संचार नहीं है। मेद, चर्बी, मवाद, रुधिर और मांस के कीचड से उनका तलभाग अनुलिप्त रहता है, इस कारण वे अपवित्र और बीभत्स बने रहते हैं या विस्र अर्थात्

એક હજાર યોજન ભાગ ત્યજીને વચમા જે એક લાખ અને અઢાર હજાર યોજનનુ સ્થાન છે, તેમા પકપ્રભાના નારકોના દશ લાખ નારકાવાસ છે. એવુ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે.

તે દશ લાખ નારકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે, બહારથી ચોરસ છે અને નીચે ક્ષુરપ્ર નામના શસ્ત્રના સમાન તીક્ષ્ણ અર્થાત્ અસ્રા જેવા આકારવાળા છે. તેઓ સદૈવ અન્ધકારથી આવૃત્ત રહે છે, ત્યા ગ્રહ, ચન્દ્રમાં, સૂર્ય, નક્ષત્ર તારા આદિ જ્યોતિષ્કોનો સચાર છે નહિ. મેદ. ચર્બી. મવાદ, લોહી અને માસના કીચડથી તેનો તલ ભાગ અનુલિપ્ત રહે છે, એથી તેઓ અપવિત્ર અને બીભત્સ

दुब्भिगंधा'–परमदुरभिगन्धाः–अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः, 'काउ अगणिवण्णाभा' कापोताग्निवर्णाभाः–ध्मायमानलोहाग्निवर्णाभाः, 'कक्खडफासा'–कर्कशस्पर्शाः–कर्कशः–अत्यन्तकठोरः स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा'–दुरध्यासाः–दुःखेन अध्यास्यन्ते–सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहाः, इत्यर्थः, 'असुभा णरगा' अशुभा नरकाः–उपर्युक्तदशलक्षनरकावासाः सन्ति, 'असुभा नरगेसु वेयणाओ' अशुभा नरकेषु–प्रागुक्तसंख्यकनरकावासेषु वेदनाः, भवन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु –उपर्युक्तस्थले 'पंकप्पभापुढवीनेरइयाणं' पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम्, 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–उपपातेन –उपपातापेक्षया लोकस्य–असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे 'समुग्घाए णं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' समुद्घातेन–समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येय भागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' स्वस्थानेन–स्वस्थानापेक्षया, लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे 'तत्थ णं' तत्र खलु उप-

---

अपक्व गंध वाले होते हैं। उनमें अत्यन्त बदबू होती है। वे कापोत अग्नि के वर्ण वाले अर्थात् धोंकी जाती हुई लोहाग्नि के जैसे रंग के होते हैं। उनका स्पर्श अत्यन्त कठोर होता है। वे बडे ही दुस्सह होते हैं। वे नारकावास अशुभ होते हैं और उनमें वेदनाएं भी अत्यन्त अशुभ होती हैं। इस प्रकार उक्त दश लाख नारकावासों में पंकप्रभा पृथिवी के नारकों के स्थान हैं।

वे उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवे भाग में हैं।

इन उपर्युक्त स्थानों में पंकप्रभा पृथिवी के बहुत–से नारक रहते

બનેલા રહે છે. અગર વિસ્ર અર્થાત્ અપકવ ગંધવાળા હોય છે. તેઓમાં અત્યન્ત બદબૂ હોય છે. તેઓ કાપોત અગ્નિના રંગવાળા અર્થાત્ ધમવામાં આવેલ લોહાગ્નિના જેવા રંગના હોય છે. તેઓનો સ્પર્શ અત્યન્ત કઠોર હોય છે. તેઓ ખૂબજ દુસ્સહ હોય છે. તેઓ નારકાવાસ અશુભ હોય છે આ રીતે ઉક્ત દશ લાખ નારકાવાસોમા પંકપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના સ્થાન છે.

તેઓ ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા. સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે.

આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમા પંકપ્રભા પૃથ્વીના ઘણા નારક રહે છે. તે નારકો કાળા છે, અત્યન્ત કાળી કાન્તિવાળા છે. તેમને જોવા માત્રથી રૂવાડા ઉભા થઈ

र्युक्तस्थानेषु 'वहवे पंकप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति'-वहवः पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, तेच नैरयिकाः 'काला' कृष्णाः 'कालोभासा' कालावभासाः-अत्यन्त कृष्णकान्तयः 'गंभीरलोमहरिसा' गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अतीवोत्कटः दर्शनेन लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येभ्यस्ते गम्भीरलोमहर्षाः, दर्शनमात्रेण भयजन्यरोमाञ्चोत्पादका इत्यर्थः, अत एव 'भीमा' भीमाः-भयङ्कराः 'उत्तासणगा'-उत्त्रासनकाः-उत्त्रासजनकाः, 'परमकिण्हा वण्णे णं पण्णत्ता' वर्णेन -वर्णापेक्षया परमकृष्णाः-अत्यन्तकृष्णवर्णाः प्रज्ञप्ताः प्ररूपिताः सन्ति, 'समणाउसो!' भो श्रमणायुष्मन्! 'तेणं निच्चं भीया' ते खलु-पङ्कप्रभापृथिवीनैरयिकाः नित्यं-सर्वकालं भीताः-भयवन्तस्तिष्ठन्ति, 'णिच्चं तत्था' नित्यं-सर्वकालं त्रस्ताः-त्रासयुक्ता भवन्ति, 'णिच्चं तसिया' नित्यं-सततं परस्परं त्रासिताः -त्रासं प्रापिताः सन्ति 'णिच्चं परममसुहसंवद्धं णरगभयं' नित्यं-सर्वकालं परमासुखसंवद्धम्-अत्यन्त दुःखानुविद्धं मध्ये विच्छेदरहितं नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा विहरंति'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकमनुभवन्तो विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥सू०११॥

मूलम्-कहि णं भंते! धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! धूमप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति? गोयमा! धूमप्पभापुढवीए अट्ठारसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे सोलसुत्तरजोयणसयसहस्से, एत्थ णं धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं तिन्नि निरयावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा,

हैं। वे नारक काले हैं, अत्यन्त काली कान्ति वाले हैं, उनको देखने मात्र से रोंगटे खडे हो जाते हैं, वे बडे ही भयंकर होते हैं, अत्यन्त त्रासजनक हैं, वर्ण से अत्यन्त कृष्णवर्ण हैं। हे आयुष्मन् श्रमण! वे निरन्तर भयभीत रहते हैं, निरन्तर त्रासयुक्त होते हैं, आपस में एक दूसरे को त्रास पहुंचाते रहते हैं। निरन्तर दुःखमय नरकभय का वेदन करते रहते हैं। उन्हें बीच में कभी चैन नहीं मिलती ॥११॥

જાય છે. તેઓ ખૂબજ ભયંકર હોય છે. અત્યન્ત ત્રાસજનક છે. રંગે અત્યન્ત કૃષ્ણવર્ણના છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણ! તેઓ નિરન્તર ભયભીત રહે છે. નિરન્તર ત્રાસ યુક્ત હોય છે, આપસમા એક બીજાને ત્રાસ પહોચાડે છે. નિરન્તર દુઃખમય નરકનુ વેદન કર્યા કરે છે. તેમને વચમા ક્યાય ચેન નથી મળતું ॥ ૧૧ ॥

बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियप्पहा, मेयवसापूयपडलरुहिर-मंसचिंक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा काउयअगणिवण्णाभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे धूमप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति–काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं पण्णत्ता समणाउसो!। तेणं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया निच्चं उव्विग्गा निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥सू० १२॥

छाया–कुत्र खलु भदन्त! धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि–प्रज्ञप्तानि? कुत्र खलु भदन्त! धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति? गौतम! धूमप्रभापृथिव्या अष्टादशोत्तर योजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योज-

---

शब्दार्थ–(कहि णं भंते! धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता) भगवन्! धूमप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं? (कहि णं भंते! धूमप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति?) भगवन्! धूमप्रभा के नारक कहां निवास करते हैं? (गोयमा! धूमप्पभापुढवीए अट्ठारसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अठारह हजार योजन मोटाई वाली धूमप्रभा पृथिवी के (जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) एक हजार योजन अवगाहन करते

શબ્દાર્થ–(कहि णं भंते! धूमप्पभा पुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता) હે ભગવન્! ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે? (कहि णं भंते! धूमप्पभा पुढवी नेरइया परिवसंति?) હે ભગવન્ ધૂમપ્રભાના નારક ક્યાં નિવાસ કરે છે? (गोयमा! धूमप्पभा पुढवीए अट्ठारसुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) એક લાખ અઢાર હજાર યોજન મોટાઇવાળી ધૂમ પ્રભા પૃથ્વીના (जोयणसहस्सं ओगाहेत्ता) એક હજાર યોજન અવગાહના કરીને

नसहस्रमवगाह्य, अत्र खलु धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां त्रीणि निरयावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम्। ते खलु नरका अन्तो वृत्ताः, वहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिता नित्यान्धकारतामसा व्यपगतग्रहचंद्रसूरनक्षत्रज्योतिपिकपथाः मेदवसापूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतला अशुचिविस्राःपरमदुरभिगन्धाः कापोताग्निवर्णाभाः कर्कशस्पर्शाः दुरध्यासा अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु वहवो धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति—कालाः कालावभासा गम्भीरलोमहर्षा भीमा उत्त्रासनकाः परम कृष्णाः वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्!। ते खलु नारका नित्यं भीताः, नित्यंत्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसंवद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति॥ सू० १२॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकधूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति—'कहि णं भंते! धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं'—हे भदन्त! कुत्र खलु—कस्मिन् स्थले धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम्, 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'—स्थानानि—स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि? प्ररूपितानि

(हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) और नीचे एक हजार योजन छोड कर (मज्झे) मध्य में (सोलसुत्तरजोयणसयसहस्से) एक लाख सोलह हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं) धूमप्रभा पृथिवी के नारकों के (तिन्नि निरयावाससयसहस्सा) तीन लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है। शेष पूर्ववत्॥१२॥

टीकार्थ—अब धूमप्रभा पृथ्वी के नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं—भगवन्! धूमप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां हैं? इसी को

(हेठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) અને નીચે એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (सोलसुत्तरजोयणसयसहस्से) એક લાખ સોલ હજાર યોજનમા (एत्थणं) અહીં (धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं) ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના (तिन्नि निरयावाससयसहस्सा) ત્રણ લાખ નારકવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યું છે શેષ પૂર્વવત્ ॥ ૧૨ ॥

ટીકાર્થ—હવે ધૂમપ્રભાના નારકોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—ભગવન્! ધૂમપ્રભા પૃથિવીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તક નારકોના સ્થાન કયા છે? તેને સ્પષ્ટ કરવાને માટે પ્રકારાન્તરથી

सन्ति? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहि णं भंते! धूमप्पभापुढवी-नेरइआ परिवसंति?' हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति? भगवानुत्तरयति-'गोयमा!' हे गौतम! धूमप्पभापुढवीए' धूमप्रभापृथिव्याः 'अट्ठारसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए'-अष्टादशोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-अष्टादशसहस्राधिक लक्षयोजनविस्तारायाः, 'उवरिं'-उपरि-ऊर्ध्वभागे 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रमवगाह्य 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता'-अधश्च-अधस्तात्, एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे सोलसुत्तरजोयणसयसहस्से'-मध्ये मध्यभागे इत्यर्थः, षोडशोत्तरयोजनशतसहस्रे-षोडशाधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थ णं' अत्र खलु-उक्तस्थले 'धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं'-धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम्, 'तिन्नि निरयावाससयसहस्सा'-त्रीणि निरयावासशतसहस्राणि, लक्षत्रयनरकावासाः 'भवंतीति मक्खायं'-भवन्तीत्याख्यातं मया-महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं णरगा अंतो वट्टा' -ते खलु पूर्वोक्ताः, नरकाः-लक्षत्रयनरकावासाः, अन्तः-मध्ये आभ्यन्तरे इत्यर्थः वृत्ताः-वृत्ताकाराः, 'बाहिं चउरंसा' बहिर्भागे चतुरस्राः-चतुरस्राकाराः 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'-अधः-अधोभागे क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः-क्षुरप्रस्य-प्रहरणविशेषस्येव संस्थानम्-तीक्ष्णता लक्षण आकारस्तेन संस्थिताः, 'निच्चंधयारतमसा' -नित्यान्धकारतामसाः-अत्यन्तान्धकारावृताः, 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइ-

स्पष्ट करने के लिए प्रकारान्तर से प्रश्न किया गया है-हे भगवन्! धूमप्रभा पृथिवी के नारक कहां निवास करते हैं? भगवान् उत्तर देते हैं-धूमप्रभा पृथिवी एक लाख अठारह हजार योजन मोटी है। उसके ऊपर के और नीचे के एक-एक हजार योजन क्षेत्र को छोडकर मध्य के एक लाख सोलह हजार योजनों में धूमप्रभा पृथिवी के नारकों के तीन लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य समस्त तीर्थंकरों ने भी कहा है।

वे तीन लाख नारकावास अन्दर से गोलाकार हैं, बाहर से चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र नामक शस्त्र के समान तीक्ष्ण हैं। सदैव

પ્રશ્ન કરાયો છે-હે ભગવન! ધૂમપ્રભાના નારક કયા નિવાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-ધૂમપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ અઢાર હજાર યોજન મોટી છે. તેના ઉપરના અને નીચેના એક એક હજાર યોજન ક્ષેત્રને છોડીને મધ્યના એક લાખ સોલ હજાર યોજનમાં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના ત્રણ લાખ નારકાવાસ છે, એમ મેં તથા અન્ય સમસ્ત તીર્થંકારોએ પણ કહ્યું છે.

તે ત્રણ લાખ નારકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે, બહારથી ચોરસ છે. અને નીચે ક્ષુરપ્ર (સજાયો) નામક શસ્ત્રના સમાન તીક્ષ્ણ છે. તે બધા સદૈવ

सियपहा'–व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः-व्यपगतः–परिभ्रष्टः, ग्रहचन्द्र-सूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् तारारूपाणाम् ज्योतिष्काणां पन्थाः–मार्गो-येभ्यस्ते तथा इत्यर्थः 'मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'–मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः, मेदोवसापूतिपटल-रुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः–कर्दमस्तेन लिप्तम्–उपदिग्धम् अनुलेपनेन उपचितम् तलं–भूमिभागो येषां ते तथाविधाः, इत्यर्थः, 'असुइवीसा'–अशुचिवीभत्साः–अशुचय–अपवित्राः वीभत्साः–अत्यन्तजुगुप्सिताः, विस्रावा–आमगन्धयुक्ताः पर-मदुब्भिगन्धाः–अत्यन्त दुर्गन्धयुक्ताः, 'काउअगणिवण्णाभा'–कापोताग्निवर्णाभाः –ध्मायमानलोहाग्निवर्णसदृशाः, 'कक्खडफासा' कर्कशस्पर्शाः–कर्कशः–अत्यन्त कठोरः स्पर्शो येषु ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा'–दुरध्यासाः–दुःखेन अध्यास्य-न्ते–सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः 'असुभा णरगा'–पूर्वोक्ताः नरकत्रय-नरकावासाः, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभाःनरकेषु-पूर्वोक्त नरकावासेषु वेदना भवन्ति, 'एत्थ णं'–अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले 'धूमप्पभापुढवीनेरइयाणं'–धूमप्रभा-पृथिवीनैरयिकाणाम्, पज्जत्तापज्जत्तगाणं'–पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'–स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखे-

---

अन्धकार से व्याप्त रहते हैं, क्योंकि वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्कों का अभाव है। मेद, चर्बी, मवाद, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से उनके तलभाग लिप्त रहते हैं, अतएव वे अत्यन्त अशुचि और बीभत्स होते हैं अथवा अपक्व गंध से युक्त हैं। अत्यन्त दुर्गंध युक्त हैं। कापोत अग्नि के जैसे वर्ण वाले हैं अर्थात् धौंकी जाती हुई लोहाग्नि की ज्वालाओं जैसे हैं। उनका स्पर्श बहुत-ही कठोर है और वे दुस्सह हैं। वे सभी अशुभ हैं और वहां की वेदनाएं भी अतीव अशुभ हैं।

वे नारकावास उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में,

અન્ધકારથી વ્યાપ્ત રહે છે, કેમકે ત્યા ગ્રહ, ચન્દ્ર, સૂર્ય નક્ષત્ર આદિ જ્યો-તિષ્કનો અભાવ છે. મેદ, ચર્બી, મવાદ, લોહી અને માસના કીચડના લેપથી તેમના તળભાગ લિપ્ત રહે છે, તેથી જ તેઓ અત્યન્ત અશુચિ અને બીભત્સ હોય છે. અથવા અપકવ ગન્ધથી યુક્ત હોય છે. અત્યન્ત દુર્ગન્ધ યુકત છે. કપોત અગ્નિ જેવા રંગવાળા અર્થાત્ ફુંકાતા લોહાગ્નિની જ્વાલાઓ જેવા છે. તેમનો સ્પર્શ ઘણોજ કઠોર છે અને તેઓ દુસ્સહ છે. તેઓ બધા અશુભ છે અને ત્યાંની પીડાઓ પણ અતીવ અશુભ છે.

તે નારકાવાસ ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં

ज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्यासंख्येभागे 'तत्थ णं'-तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'बहवे धूमप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति' बहवो धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, ते च नैरयिकाः 'काला' कृष्णाः 'कालोभासा' कालावभासाः-कृष्णावभासाः, 'गंभीरलोमहरिसा'-गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अतीवोत्कटः दर्शनमात्रेण लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येभ्यस्ते गम्भीरलोमहर्षा, अत-एव 'भीमा' भीमाः-भयानकाः, 'उत्तासणगा'-उत्त्रासनकाः, 'परमकिण्हा'-परमकृष्णाः 'वण्णेणं पण्णत्ता'-वर्णेन-वर्णापेक्षया अत्यन्त कृष्णवर्णाः प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति, 'समणाउसो !। भो श्रमणायुष्मन् ! ते णं णरगा निच्चंभीता' -ते खलु पूर्वोक्ताः नारकाः-लक्षत्रयनरकावासस्था नैरयिकाः नित्यं -सर्वकालम्, भीतास्तिष्ठन्ति, 'निच्चं तत्था'-नित्यं-सततं त्रस्ताः त्रासयुक्तास्तिष्ठन्ति 'निच्चं तसिया'-नित्यं-सर्वदा-त्रासिताः-परमाधार्मिकैः परस्परं वा त्रासं प्रापितास्तिष्ठन्ति, 'निच्चं उव्विग्गा'-नित्यं-सर्वकालम् उद्विग्नाः-दुःख वेदनादिभि रुद्वेगयुक्तचित्ता भवन्ति, 'निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं'-परमासुखसम्बद्धम्-अत्यन्तदुःखानुषक्तम्-नितान्तदुःखानुविद्धं वा अन्तरा व्यवच्छेदरहितं नरकभयम्, 'पच्चणुभवमाणा विहरंति'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकमनुभवन्तो-वेदयमाना विहरन्ति ॥सू० १२॥

समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में धूमप्रभा पृथिवी के नारक निवास करते हैं।

वे नारक काले हैं, काली कान्ति वाले हैं, उन्हें देखते ही भय के कारण रोंगटे खडे हो जाते हैं, वे भयंकर हैं, त्रासजनक हैं और वर्ण से अत्यन्त ही कृष्ण हैं, हे आयुष्मन् श्रमण ! वे नारक सदैव भय युक्त रहते हैं और त्रास भोगते रहते हैं। सदा दुःखमय वेदनाएं भुगतते रहने से उनको हमेशा उद्वेग बना रहता है। वे निरन्तर

સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ એ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. આ સ્થાનોમાં ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના નારક નરકાવાસ સંબધી દુખનો અનુભવ કરતા થકા નિવાસ કરે છે.

તે નારક કાળા છે. કાળી કાન્તિવાળા છે. તેમને જોતાજ ભયના કારણે રૂવાડા ઉભાં થઇ જાય છે. તેઓ ભયંકર છે, ત્રાસ જનક છે અને રંગે અત્યન્ત કૃષ્ણ છે. હે આયુષ્યમન્ શ્રમણ ! તે નારકો સદૈવ ભયવાળા રહે છે અને ત્રાસ ભોગવતા રહે છે. સદા દુઃખમય વેદનાઓ ભોગવતા રહેવાથી તેઓને હમ્મેશા

मूलम्–कहि णं भंते! तमापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! तमापुढवीनेरइया परिवसंति? गोयमा! तमाए पुढवीए सोलसुत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे चउद्दसुत्तरजोयणसयसहस्से, एत्थ णं तमप्पभापुढवीनेरइयाणं एगे पंचूणे णरगावाससयसहस्से भवंतीति मक्खायं। ते णं णरगा अंतो वट्टा, बाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाणसंठिया, निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा कक्खड फासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरएसु वेयणाओ, एत्थ णं तमापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे तमप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति–काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वण्णेणं पण्णत्ता समणाउसो!। ते णं निच्चं भीया, निच्चं तत्था, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं णरगभयं पच्चणुब्भवमाणा विहरंति ॥सू० १३॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! तमा पृथिवीनैरयिकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि?

दुःख-वेदना का वेदन करते ही रहते हैं–उन्हें बीच में तनिक भी छुटकारा नहीं मिलता ॥१२॥

शब्दार्थ–(कहि णं भंते! तमापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं

ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે. તેઓ નિરન્તર દુખ વેદનાનો અનુભવ કરતા જ રહે છે તેમનો વચમાં જરાય છુટકારો થતો નથી ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ–(कहि णं भंते! तमापुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता?)

कुत्र खलु भदन्त ? तमा पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! तमायाः पृथिव्याः षोडशोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये चतुर्दशोत्तरयोजनशतसहस्रे, अत्र खलु तमःप्रभापृथिवीनैरयिकाणाम् एकं पञ्चोनं नरकावासशतसहस्रं भवतीत्याख्यातम्। ते खलु नरका अन्तोवृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः नित्यान्धकारतामसा व्यपगतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिषिकपथाः, मेदोवसापूयपटलरुधिर मांसकर्दमलिप्तानुलेपनतला, अशुचिविस्राः परमदुर्गन्धाः कर्कशस्पर्शा दुरध्यासा अशुभा नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु तमापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः तमःप्रभापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति–कालाः कालावभासाः, गम्भीरलोमहर्षा भीमा उत्त्रासनकाः परमकृष्णा वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिताः, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसंबद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० १३॥

ठाणा पणत्ता ?) भगवन् ! तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे हैं (कहि णं भंते ! तमापुढवीनेरइया परिवसंति ?) तमःप्रभा पृथिवी के नारक कहां निवास करते हैं ? (गोयमा ! तमाए पुढवीए सोलसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख सोलस हजार योजन मोटी तमःप्रभा पृथिवी के (उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) ऊपर के एक हजार योजन अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) और नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्यभाग में (चउदसुत्तरजोयणसयसहस्से) एक लाख चौदह हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (तमप्पभापुढवीनेरइयाणं) तमःप्रभा पृथिवी के नारकों के (एगे पंचूणे णरगावाससयसहस्से) पांच

હે ભગવન્ ! તમ પ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! तमा पुढवी नेरइया परिवसंति?) તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારક ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा ! तमाए पुढवीए सोलसुत्तर जोयणसयसहस्स वाहल्लाए) એક લાખ સોળ હજાર યોજન મોટી તમ પ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) ઉપર એક હજાર યોજન અવગાહના કરીને (हिट्ठा चेगं जोयणसयसहस्सं वज्जित्ता) અને નીચે એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમા (चउद्दसुत्तरजोयणसयसहस्से) એક લાખ ચૌદ હજાર યોજનમાં (एत्थ णं) અહીં (तमप्पभा पुढवी नेरयाइयाणं) તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના (एगे पंचूणे

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तक तमा पृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति–'कहि णं भंते ! तमा पुढवी नेरइया णं' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, तमापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव स्फुटयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहि णं भंते ! तमा पुढवीनेरइया परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे तमा प्रभा पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? भगवानुत्तरयति 'गोयमा !' हे गौतम ! 'तमाए पुढवीए' तमायाः पृथिव्याः 'सोलसुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं' षोडशोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः–षोडशसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः उपरि–ऊर्ध्वभागे 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रमवगाह्य 'हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अधश्च एकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे चउदसुत्तरजोयणसयसहस्से' मध्ये–मध्यभागे चतुर्दशोत्तरयोजनशतसहस्रे–चतुर्दशाधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थ णं' अत्र खलु–उक्तस्थले 'तमप्पभा पुढवीनेरइयाणं' तमा प्रभा पृथिवीनैरयिकाणाम् 'एगे

कम एक लाख नारकावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा है। शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥१३॥

टीकार्थ–अब तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–भगवन् ! तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे गए हैं ? अर्थात् तमःप्रभा पृथिवी के नारक कहाँ निवास करते हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! तमःप्रभा पृथिवी एक लाख और सोलह हजार योजन मोटी है। उसके ऊपर के एक हजार और नीचे के भी एक हजार योजन छोडकर मध्य के एक लाख चौदह हजार योजन के भूभाग में तमःप्रभा पृथिवी के नारकों के

णरगावाससयसहस्से) પાચ કમ એક લાખ નરકાવાસ (भवंतीतिमक्खायं) હોય છે તેમ કહ્યું છે બાકીનો શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ સમજીલેવો ॥૧૩॥

ટીકાર્થ–હવે તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તક નારકોના સ્થાન વિગેરેની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે

ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે–હે ભગવન્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તક નારકોના સ્થાન ક્યાં કહેવામાં આવેલા છે ? અર્થાત્ તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકો ક્યા નિવાસ કરે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે હે ગૌતમ તમઃપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ સોળ હજાર યોજન મોટી છે. તેની ઉપર એક હજાર અને નીચેના એક હજાર યોજન છોડીને વચલા એક લાખ ચૌદ

पंचूणे णरगावाससयसहस्से' एकं पञ्चोनम्–पञ्चन्यूनम् नरकावासशतसहस्रम्, पञ्चन्यूनैकलक्षनरकावासाः 'हवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं णरगा अंतो वट्टा' ते खलु–पूर्वोक्ता नरकाः–पञ्चन्यूनैकलक्षनरकावासाः, अन्तः–मध्ये–आभ्यन्तरे वृत्ताः–वृत्ताकाराः 'बाहिं चउरंसा' बहिर्भागे चतुरस्राः–चतुरस्राकाराः 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया' अधः अधो भागे क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः=क्षुरप्रस्य–प्रहरणविशेषस्येव संस्थानम्–तीक्ष्णतालक्षण आकारस्तेन संस्थिताः––व्यवस्थिताः, 'निच्चंधयारतमसा' नित्यान्धकारतामसाः, अत्यन्तान्धकारावृता इत्यर्थः, 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा' व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः, व्यपगतः–परिभ्रष्टः, ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणाम् उपलक्षणत्वात् तारारूपाणाञ्च ज्योतिष्काणां पन्थाः–मार्गो येभ्यस्ते तथाविधा इत्यर्थः 'मेदवसापूयपडलरुहिर मंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला' मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः–कर्दमः तेन लिप्तम्–उपदिग्धम् अनुलेपनेन–सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्योपलेपनेन उपचितं तलम्–भूमिभागो येषां ते तथाविधा इत्यर्थः, अतएव 'असुइवीसा' अशुचिवीभत्साः, अशुचयः–अपवित्राः, वीभत्साः–अत्यन्तजुगुप्सिताः, विस्रा वा–आमगन्धयुक्ताः, 'परमदुब्भिगंधा' परमदुरभिगधाः–अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः, 'कक्खड-

---

पांच कम एक लाख नारकावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य सभी तीर्थंकरों ने कहा है।

वे नरकावास भीतर गोलाकार हैं, बाहर चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र नामक शस्त्र की धार के समान तीक्ष्ण हैं। वे सदैव घोर अन्धकार से व्याप्त रहते हैं। वहां ग्रह, चन्द्र, सूर्य, नक्षत्र और उपलक्षण से तारा रूप ज्योतिष्क नहीं हैं। उनके तलभाग मेद, चर्बी, मवाद, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से अनुलिप्त रहते है, इस कारण वे अशुचि और अत्यन्त ही घृणास्पद हैं या अपक्व गंध से युक्त हैं।

હજાર યોજનના ભૂભાગમાં તમ.પ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પાચ ઓછા તેવા એક લાખ નારકાવાસ છે એમ મેં તથા અન્ય બધા તીર્થંકરોએ કહ્યું છે.

તે નારકાવાસ અંદરથી ગોળાકાર છે. અને બહાર ચોરસ છે. અને નીચે અસ્ત્રાની ધારના સમાન તીક્ષ્ણ છે. તેઓ સદૈવ ઘોર અન્ધકારથી વ્યાપ્ત રહે છે. ત્યાં ગ્રહ, ચન્દ્રમા, સૂર્ય નક્ષત્ર અને ઉપલક્ષણથી તારા રૂપ જ્યોતિષ્કદેવો હોતાં નથી. તે નરકાવાસોના તળીયા મેદ, ચર્બી મવાદ પરૂ લોહી અને માંસના કીચડ વાળા લેપથી અનુલિપ્ત રહે છે, તે કારણે તેઓ અશુચિ અને અત્યંત ઘૃણાસ્પદ છે અગર અપકવ ગન્ધથી યુક્ત છે ખૂબ દુર્ગન્ધ મય છે. તેમને સ્પર્શ

फासा' कर्कशस्पर्शाः-कर्कशः-अत्यन्तकठोरः स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा' दुरध्यासाः-दुःखेन अध्यास्यन्ते-सह्यन्ते इति दुरध्यासाः-दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा णरगा' अशुभा नरकाः-पूर्वोक्तपञ्चन्यूनैकलक्षनरकावासाः सन्ति, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभा नरकेषु-पूर्वोक्तपञ्चन्यूनैकलक्षनरकावासेषु वेदनाः भवन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उक्तस्थले 'तमापुढवीनेरइया णं' तमापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे -असंख्येयतमे भागे 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः 'तत्थ णं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'बहवे तमप्पभापुढवीनेरइया परिवसंति' बहवः-प्रचुराः तमः प्रभा पृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति, 'ते च नैरयिकाः 'काला' कृष्णाः 'कालोभासा'

बहुत बदबूदार हैं। उनका स्पर्श अत्यन्त कठोर होता है। वे दुस्सह होते हैं। इस प्रकार ये सभी नारकावास अशुभ हैं और वहां की वेदनाएं भी अतीव अशुभ हैं। उन नारकावासों में तमःप्रभा पृथिवी के नारकों के स्थान कहे गए हैं।

वे नारकावास उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन नारकावासों में बहुत-से तमःप्रभा पृथिवी के नैरयिक निवास करते हैं। वे नैरयिक काले, काली-काली कान्ति वाले, उनको देखने मात्र से ही भय के कारण रोंगटे खडे हो जाते हैं। वे भयंकर और घोर त्रास

અત્યન્ત કઠોર હોય છે. અને નસહી શકાય તેવો હોવાથી દુઃસહ છે. આ રીતે તે બધાં જ નારકાવાસ અશુભ છે અને ત્યાંની પીડાઓ પણ અતીવ અશુભ છે. તે નરકાવાસોમા તમ પ્રભા પૃથ્વી ના નારકોના સ્થાન કહેલાં છે.

તે નારકાવાસ ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે, સમુદ્દ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. આ નારકાવાસોમાં ઘણાજ તમઃ પ્રભાના નૈરયિક નિવાસ કરે છે. તે નૈરયિકો કાળા, કાળી કાન્તિવાળા, તેમને જોવા માત્રથીજ ભયના કારણે રૂવાડા ઉભા થઇ આવે છે. તેઓ ભયંકર અને ઘોર ત્રાસ જનક છે તથા હે આયુષ્યમન શ્રમણ। તેઓ રંગની દૃષ્ટિએ પરમકૃષ્ણ

कृष्णावभासाः कृष्णप्रभापटलोपचिताः, 'गंभीरलोमहरिसा' गम्भीरलोमहर्षाः-गम्भीरः-अत्यन्तोत्कटः दर्शनमात्रेण लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येभ्यस्ते गम्भीरलोमहर्षाः, अत एव 'भीमा' भीमाः-भयानकाः 'उत्तासणगा' उत्त्रासनकाः, अतीव त्रासोत्पादकाः, 'परमकिण्हा वण्णेणं पन्नत्ता' वर्णेन-वर्णापेक्षया परमकृष्णाः-अत्यन्तकृष्णवर्णाः प्रज्ञप्ताः प्ररूपिताः सन्ति 'समणाउसो !' हे श्रमणायुष्मन् ! 'ते णं निच्चं भीया' ते खलु नैरयिकाः नित्यं-सर्वकालम् भीताः-भययुक्तास्तिष्ठन्ति, 'निच्चं तत्था' नित्यं सततम् त्रस्ताः-त्रासयुक्ता, 'निच्चं तसिया' नित्यं-सर्वदा त्रासिताः-त्रासं प्रापितास्तिष्ठन्ति, 'निच्चं उव्विग्गा' नित्यं-सततम् उद्विग्नाः-उद्वेगयुक्तचेतसो भवन्ति, 'निच्चं परममसुहसंवद्धं' नित्यं -सर्वकालम् परमासुखसम्बद्धम्-अत्यन्तदुःखानुविद्धम्-अन्तराव्यवच्छेदरहितम् 'णरगभयं' नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा'-प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकमनुभवन्तो-वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥सू० १३॥

मूलम्-कहि णं भंते ! तमतमापुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते ! तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति ? गोयमा ! तमतमाए पुढवीए अट्ठुत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं, अद्धतेवन्नं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, हेट्ठा वि अद्धतेवन्नं जोयणसहस्साइं वज्जित्ता मज्झे तिसु जोयणसहस्सेसु, एत्थ णं तमतमापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं पंचदिसि पंचअणुत्तरा महइमहालया महानिरया पण्णत्ता, तं जहा-काले१ महाकाले२ रोरुए३, महारोरुए४, अपइट्ठाणे५। ते णं णरगा अंतो वट्टा, वाहिं चउरंसा, अहे खुरप्पसंठाण-

जनक होते हैं तथा हे आयुष्मन् श्रमण ! वे वर्ण की अपेक्षा परम कृष्ण होते हैं वे निरन्तर भययुक्त रहते हैं निरन्तर त्रासयुक्त रहते हैं-आपस में ही एक दूसरे को त्रास देते रहते हैं। उनके चित्त में निरन्तर उद्वेग बना रहता है। वे घोर दुःखों का वेदन करते रहते हैं-थोडी देर के लिए भी कभी उन्हें विश्राम नहीं मिलता ॥१३॥

હોય છે, તેઓ નિરન્તર ભયયુક્ત રહે છે, નિરંતર ત્રાસયુક્ત રહે છે, આપસમાં જ એક બીજાને ત્રાસ આપ્યા કરે છે. તેમના ચિત્તમા નિરન્તર ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે. તેઓ ઘોર દુઃખમય નરકયાતનાનો અનુભવ કરે છે- થોડીવાર પણ કદી તેઓને વિશ્રામ નથી મળતો ॥ ૧૩ ॥

संठिया निच्चंधयारतमसा ववगयगहचंदसूरणक्खत्तजोइसियप्पहा मेयवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुइवीसा परमदुब्भिगंधा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा णरगा, असुभा णरगेसु वेयणाओ, एत्थ णं तमतमापुढवीनेरइयाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति–काला कालोभासा गंभीरलोमहरिसा भीमा उत्तासणगा परमकिण्हा वन्नेणं पण्णत्ता समणाउसो !। ते णं निच्चं भीया, निच्चं तसिया, निच्चं उव्विग्गा, निच्चं परममसुहसंबद्धं णरग भयं पच्चणुभवमाणा विहरंति।

छाया – कुत्र खलु भदन्त ! तमस्तमा पृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! तमस्तमापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति ? गौतम ! तमस्तमायाः पृथिव्या अष्टोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि सार्ध-

---

शब्दार्थ–(कहि णं भंते ! तमतमापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवान् ! तमस्तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां कहे गए हैं ? (कहि णं भंते ! तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति ?) हे भगवन् तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नारक कहां निवास करते हैं ? (गोयमा ! तमतमापुढवीए अट्ठुत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) गौतम ! एक लाख आठ हजार योजन मोटी तमस्तमःप्रभा पृथिवी के (उवरिं अद्धतेवन्नं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) ऊपर से साढे बावन हजार योजन जा कर (हेट्ठा वि अद्धतेवन्नं

શબ્દાર્થ–(कहि णं भंते ! तमतमापुढवी नेरइयाण पज्जत्तापज्जत्तगाण ठाणा पण्णत्ता) હે ભગવન તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાનો ક્યાં કહેવામાં આવેલ છે ? (कहि णं भंते ! तमतमा पुढवी नेरइया परिवसंति) હે ભગવન ! તમસ્તમા પૃથ્વીના નારકો ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा ! तमतमा पुढवीए अट्ठुत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) હે ગૌતમ ! એક લાખ આઠ હજાર યોજનના વિસ્તાર વાળી તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીની (उवरिं अद्ध तेवन्नं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) ઉપરના સાડી બાવન હજાર યોજન

त्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणि अवगाह्य, अधोऽपि सार्धत्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणि वर्जयित्वा मध्ये त्रिषु योजनसहस्रेषु. अत्र खलु तमस्तमापृथिवीनैरयिकाणां पर्याप्तापर्याप्तकानां पञ्चदिक्षु पञ्च अनुत्तरा महातिमहालया महानिरयाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कालः १, महाकालः २, रौरवः ३, महारौरवः ४, अप्रतिष्ठानः ५। ते खलु नरकाः, अन्तो वृत्ताः, बहिश्चतुरस्राः, अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः, नित्यान्धकारतामसाः, व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिषिकपथाः, मेदवसापूतिपटलरुधिरमांसकर्दमलिप्तानुलेपनतलाः, अशुचिविस्राः, परमदुरभिगन्धाः, कर्कशस्पर्शाः, दुरध्यासाः, अशुभाः नरकाः, अशुभा नरकेषु वेदनाः, अत्र खलु तमस्तमापृथिवीनैरयिकाणां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहव स्तमस्तमापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति-कालाः, कालावभासाः, गम्भीर लोमहर्षाः, भीमाः, उत्त्रासनकाः, परमकृष्णाः वर्णेन प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन्!। ते खलु नित्यं भीताः, नित्यं त्रस्ताः, नित्यं त्रासिता, नित्यमुद्विग्नाः, नित्यं परमासुखसम्बद्धं नरकभयं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकतमस्तमापृथिवीनैरयिकाणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते! तमतमापुढवीनेरइयाणं'-हे भदन्त! कुत्र

जोयणसहस्साइं वज्जित्ता) नीचे भी साढे बावन हजार योजन छोडकर (मज्झे तिसु जोयणसहस्सेसु) बीच में तीन हजार योजनों में (एत्थ णं) यहां (तमतमापुढवीनेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं) तमस्तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के (पंचदिसि) पांच दिशाओं में (पंचअणुत्तरा) पांच अनुत्तर (महइमहालया) बहुत बडे (महानिरया) महानरक (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (काले) काल (महाकाले) महाकाल (रोरुए) रौरव (महारोरुए) महारौरव (अपइट्ठाणे)अप्रतिष्ठान शेष पूर्ववत्।

જવાથી (हिट्ठावि अद्धतेवन्नं जोयगसहस्साइं वज्जित्ता) નીચેના પણ સાડાબાવન હજાર યોજનને છોડીને (मज्झे तिसु जोयणसहस्सेसु) વચલા ત્રણ હજાર યોજનોમાં (एत्थणं) અહીંયા (तमतमा पुढवी नेरइयाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं) તમસ્તમા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના (पंचदिसि) પાંચ દિશાઓમાં (पंचअणुत्तरा) પાંચ અનુત્તર (महइमहालया) ઘણા મોટા (महा निरया) મહાનરક (पण्णत्ता) કહેવામાં આવ્યા છે (तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે. (काले) કાળ (महाकाले) મહાકાળ (रोरुए) રૌરવ (महारोरुए) મહારૌરવ (अपइट्ठाणे) અપ્રતિષ્ઠાન આદીનું કથન પૂર્વવત સમજવું

खलु-कस्मिन् प्रदेशे तमस्तमापृथिवीनैरयिकाणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम्, 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि? प्ररूपितानि सन्ति? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहि णं भंते! तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति?' हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन स्थले तमस्तमापृथिवीनैरयिकाः परिवसन्ति? भगवानुत्तरयति-'गोयमा!'-हे गौतम! 'तमतमाए पुढवीए'-तमस्तमायाः पृथिव्याः अट्ठोत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं'-अष्टोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-अष्टसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, उपरि-ऊर्ध्वभागे, 'अद्धतेवन्नं जोयणसहस्सइं ओगाहित्ता'-सार्धत्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणि अवगाह्य 'हेट्ठावि अद्धतेवन्नं जोयणसहस्साइं वज्जित्ता'-अधोऽपि-अधोभागेऽपि सार्धत्रिपञ्चाशद्योजनसहस्राणि वर्जयित्वा 'मज्झे तीसु जोयणसहस्सेसु'-मध्ये-मध्यभागे त्रिषु योजनसहस्रेषु-त्रिसहस्रयोजनेषु 'एत्थवि'-अत्र खलु-उपदर्शितस्थले 'तमतमापुढवीनेरइयाणं'-तमस्तमापृथिवीनैरयिकाणाम् पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'पंचदिसि'-पञ्चदिक्षु 'पंचअणुत्तरा'-पञ्चानुत्तराः 'महइमहालया'-महातिमहालयाः- अतिविस्ताराः 'महानिरया'-महानि-

---

टीकार्थ-अब तमस्तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान आदि का निरूपण किया जाता है। श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन्! तमस्तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के स्थान कहां हैं? इस प्रश्न का स्पष्टीकरण करने के लिए पुनः पूछते हैं-तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नारक कहां निवास करते हैं?

भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम! एक लाख आठ हजार योजन मोटी तमस्तमःप्रभा पृथिवी के ऊपर के साढे बावन हजार योजन और नीचे के साढे बावन हजार योजन छोड कर मध्य के तीन हजार योजनों में तमस्तमःप्रभा पृथिवी के पर्याप्त और अपर्याप्त नारकों के,

---

ટીકાર્થ-હવે તમસ્તમાપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન આદિનુ નિરૂપણુ કરવામાં આવે છે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન! તમસ્તમ પ્રભા પૃથિવીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના સ્થાન કયા છે? આ પ્રશ્નનું સ્પષ્ટીકરણ કરવાને માટે પુનઃ પૂછે છે-તમસ્તમપ્રભા પૃથ્વીના નારક ક્યાં નિવાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ! એક લાખ આઠ હજાર યોજન મોટી તમ પ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના સાડા બાવન હજાર યોજન અને નીચેના સાડા બાવન હજાર યોજન ત્યજીને મધ્યના ત્રણ હજાર યોજનમા તમસ્તમઃ

रयाः-महानरकावासाः 'पण्णत्ता'-प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति 'तं जहा'-तद्यथा-'काले'-कालः१, 'महाकाले'-महाकालः२, 'रोरुए'-रौरवः ३, 'महारोरुए' महारौरवः ४, 'अपइट्ठाणे'-अप्रतिष्ठानश्च ५, 'ते णं णरगा अंतो वट्टा' ते खलु-उपर्युक्ताः पञ्चनरकाः-नरकावासाः, अन्तः-मध्ये-आभ्यन्तरे वृत्ताः, 'बाहिं चउरंसा'-बहिर्भागे चतुरस्राः-चतुरस्राकाराः 'अहे खुरप्पसंठाणसंठिया'-अधः अधोभागे क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताःक्षुरप्रस्य-प्रहरणविशेषस्येव संस्थानेन-तीक्ष्णता लक्षणेन आकारेण संस्थिताः-व्यवस्थिताः सन्ति, 'निच्चंधयारतमसा'-नित्यान्धकारतामसाः-अत्यन्तान्धकारावृता इत्यर्थः, 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा'-व्यपगत ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्र ज्योतिष्कपथाः-व्यपगतः-परिभ्रष्टः, ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्ररूपाणां तदुपलक्षणत्वात् तारारूपाणाञ्च ज्योतिष्काणां पन्थाः-मार्गो येभ्यस्ते तथाविधाः इत्यर्थः, 'मेदवसापूयपडलरुहिरमंसचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला'-मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसचिक्खिल्ललिप्तानुलेपनतलाः- मेदोवसापूतिपटलरुधिरमांसैर्यश्चिक्खिल्लः-कर्दमस्तेन लिप्तम्-उपदिग्धम् अनुलेपनेन-सकृल्लिप्तस्य पौनः पुन्योपलेपनेन उपचितम्, तलम्-अधोभूमिभागो येषां ते तथाविधा इत्यर्थः,

---

पांच दिशाओं में पांच अनुत्तर, अत्यन्त विस्तार वाले महानारकावास कहे गए हैं। उनके नाम इस प्रकार हैं-(१) काल (२) महाकाल (३) रौरव (४) महारौरव (५) और अप्रतिष्ठान। वे नारकावास भीतर से गोलाकार हैं, बाहर से चौकोर हैं और नीचे क्षुरप्र नामक शस्त्र के समान तीक्ष्ण हैं। वे सदैव अंधकार से आवृत रहते हैं, वहां ग्रह, चन्द्रमा, सूर्य, नक्षत्र आदि ज्योतिष्कों की प्रभा नहीं है। यहां उपलक्षण से तारों का भी अभाव समझ लेना चाहिए। उनके अधोभाग मेद, चर्बी, मवाद, रुधिर और मांस के कीचड के लेप से अनुलिप्त रहते हैं, इस कारण वे अशुचि और अत्यन्त बीभत्स हैं या अपक्व

પ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નારકોના પાંચ દિશાઓમા પાચ અનુત્તર અત્યન્ત વિસ્તારવાળા મહાનરકાવાસ કહેવાયેલાં છે. તેમના નામ આ પ્રકારે છે-(૧) કાલ, (૨) મહાકાલ (૩) રૌરવ (૪) મહારૌરવ (૫) અને અપ્રતિષ્ઠાન તે નરકાવાસો અંદરથી ગોળાકાર હોય છે. બહારથી ચોરસ અને નીચે અસ્રાની જેવા તીક્ષ્ણ હોય છે તેઓ સદૈવ અન્ધકારથી આવૃત્ત રહે છે, ત્યાં, ગ્રહ, ચન્દ્રમા, સૂર્ય નક્ષત્ર આદિ જ્યોતિષ્કોનું તેજ નથી હોતું. અહીં ઉપલક્ષણથી તારાઓનો પણ અભાવ સમજી લેવો જોઇએ. તેમના નીચેનો ભાગ મેદ, ચર્બી. મવાદ, લોહી. અને માસના કીચડના લેપથી અનુલિપ્ત રહે છે, તે કારણે તેઓ અત્યન્ત અશુચિ, અને અત્યન્ત બીભત્સ છે અગર અપક્વ

अतएव असुइवीसा'—अशुचिबीभत्साः, अशुचयः—अपवित्राणि बीभत्साः—अत्यन्तजुगुप्सिताः, विस्रा वा—आमगन्धयुक्ताः, 'परमदुब्भिगंधा' परमदुरभिगन्धाः—अत्यन्तदुर्गन्धयुक्ताः 'कक्खडफासा' कर्कशस्पर्शाः—कर्कशः—अत्यन्तकठोरः स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः, 'दुरहियासा' दुरध्यासाः, दुःखेन अध्यास्यन्ते—सह्यन्ते इति दुरध्यासाः, दुःसहा इत्यर्थः, 'असुभा णरगा' अशुभाः—अनिष्टास्तेनरकाः—पञ्चोक्तनरकावासाः, 'असुभा णरगेसु वेयणाओ' अशुभाः, नरकेषु—प्रागुक्तपञ्चनरकावासेषु वेदनाः भवन्ति, 'एत्थ णं तमतमापुढवीनेरइयाणं' अत्र खलु—उपर्युक्त स्थले तमस्तमा पृथिवीनैरयिकाणाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाए णं लोयस्स असंखेज्जइभागे' उपपातेन—उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे—असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइ भागे' समुद्घातापेक्षया लोकस्य असंख्येयतमे भागे, 'सट्ठाणे णं लोयस्स असंखेज्जइभागे' स्वस्थानेन—स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येय भागे—असंख्येयतमे भागे इत्यर्थो बोध्यः, 'तत्थ णं' तत्र खलु—उपर्युक्तस्थलेषु

गंध से युक्त होते हैं, अत्यन्त दुर्गन्ध से युक्त होते हैं। उनका स्पर्श अत्यन्त ही कठोर होता है। वे दुस्सह हैं वे पूर्वोक्त पांचों नरक अनिष्ट हैं-और वहां की वेदनाएं भी अत्यन्त अशुभ हैं।

इस प्रकार पूर्वोक्त स्थलों में तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नारकों के स्वस्थान कहे गए हैं। वे उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं, समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन पूर्वोक्त स्थानों में तमस्तमःप्रभा पृथिवी के नैरयिक निवास करते है। वे नैरयिक काले हैं, काली प्रभा वाले हैं। उनको देखने मात्र से भय के

ગંધથી ગંધાતા હોય છે. અત્યન્ત દુર્ગન્ધથી યુક્ત હોય છે. તેઓનો સ્પર્શ અત્યન્ત કઠોર હોય છે. તેઓ દુઃસહ છે આ પૂર્વોકત પાંચે નરક અનિષ્ટ છે. અને ત્યાંની વેદનાઓ પણ અત્યન્ત અશુભ છે.

આ રીતે પૂર્વોકત સ્થળોમા તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના સ્વસ્થાન કહેલાં છે. તેઓ ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે આ પૂર્વોકત સ્થાનોમાં તમસ્તમઃપ્રભા પૃથિવીના નૈરયિક નિવાસ કરે છે તે નૈરયિકો કાળા છે કાળીપ્રભા વાળાં છે. તેમને જોવા માત્રથી ભયના કારણે રૂવાડા ઉભાં થઇ આવે છે. તેઓ અત્યન્ત ભયાનક છે. ત્રાસ કારક છે—આતંક ઉત્પન્ન કરનારાં છે અને રંગે

'बहवे तमतमापुढवीनेरइया परिवसंति' बहवः, तमस्तमापृथिवी नैरयिकाः परिवसन्ति, ते च नैरयिका 'काला' कृष्णाः, 'कालोभासा' कृष्णावभासाः-कृष्णप्रभापटलोपचिता भवन्ति, तथा 'गंभीरलोमहरिसा' गम्भीरलोमहर्षाः, गम्भीरः अतीवोत्कटः, दर्शनमात्रेण लोमहर्षः-रोमाञ्चोद्गमो येभ्य एते गम्भीरलोमहर्षाः सन्ति, अत एव ते 'भीमा' भीमाः-अत्यन्तभयानकाः 'उत्तासणगा' उत्त्रासनकाः-उत्त्रासजनकाः-अत्यन्तातङ्कोत्पादका भवन्ति इत्याशयः, 'परम किण्हा वण्णे णं पण्णत्ता' वर्णेन-वर्णापेक्षया परमकृष्णाः-अत्यन्तकृष्णवर्णाः प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति 'समणाउसो !' भो श्रमणायुष्मन ! 'ते णं निच्चं भीता' ते खलु नैरयिकाः, नित्यम्-सर्वकालम् भीताः-भययुक्ता स्तिष्ठन्ति, दुःखमयवेदनावत्त्वात् 'निच्चं तत्था' नित्यं-सर्वदा त्रस्ताः-त्रासयुक्ता भवन्ति, दुःस्थितिमत्त्वात् 'निच्चं-सर्वकालम् त्रासिताः-परस्परं त्रासं प्रापिता भवन्ति, 'निच्चं उव्विग्गा' नित्यं-सर्वकालम् उद्विग्नाः-उद्वेगयुक्तचित्तास्तिष्ठन्ति 'निच्चं परममसुहसंबद्धं' नित्यं-सर्वकालम् परमासुखसंबद्धम् अन्तरातिविच्छेदरहितम् 'णरगभयं' नरकभयम् 'पच्चणुभवमाणा' प्रत्यनुभवन्तः-प्रत्येकमनुभवन्तः-वेदयमानाः 'विहरंति' विहरन्ति-तिष्ठन्ति, अत्रेदम् अवधेयम्-रत्नप्रभादि सप्तपृथिवीनैरयिकाणां स्वस्थानादिकं समानरूपतयैव यथा योगमुपवर्णितम् केवल-

कारण अतीव उत्कृष्ट रोमांच हो आता है। वे अत्यन्त ही भयानक हैं, त्रासकारक हैं-आतंक उत्पन्न करने वाले हैं और वर्ण से अत्यन्त ही काले होते हैं। हे आयुष्मन् श्रमण ! वे नैरयिक निरन्तर भयभीत रहते हैं, क्योंकि दुःखमय वेदना से युक्त बने रहते हैं, सदैव त्रासयुक्त होते हैं-परस्पर में एक दूसरे को त्रास पहुंचाते रहते हैं। इस कारण उनका चित्त सदा उद्विग्न रहता है। वे सर्वकाल घोर दुःखमय नरकभय का अनुभव करते हैं।

यहां यह समझ लेना चाहिए-रत्नप्रभा आदि सातों पृथिवियों के नारकों के स्वस्थान आदि की यथायोग्य समान रूप में ही प्ररूपणा

અત્યન્ત કાળાં હોય છે. હે આયુષ્મન શ્રમણ ! તે નૈરયિકો નિરન્તર ભયભીત રહે છે, કેમકે તેઓ સદાકાળ દુઃખમય પીડાથી પીડિત રહે છે. સદૈવ ત્રાસ યુક્ત રહે છે. પરસ્પરમાં એક બીજાને ત્રાસ પહોંચાડયા કરે છે. એ કારણે તેમનાં ચિત્ત સદા ઉદ્વિગ્ન રહે છે. તેઓ બધો સમય ઘોર દુઃખમય નરક ભયનો અનુભવ કરતા રહે છે.

અહીં એ સમજી લેવું જોઈએ-રત્નપ્રભા આદિની યથાયોગ્ય સમાન રૂપમાં જ પ્રરૂપણા કરાઈ છે. કેવળ છઠી અને સાતમી પૃથ્વીઓના નારકવાસો

षष्ठपृथिव्यां सप्तमपृथिव्याश्च नरकावासाः कापोताग्निवर्णाभाः नोक्ताः, नरकोत्पत्तिस्थानव्यतिरेकेण अन्यत्र सर्वत्रैव तेषां शीतपरिणामत्वात् तथाचोक्तम्—'नवरं छट्ठसत्तमीसु णं काउअगणि वन्नाभा न भवंति' इति, अथ पूर्वोक्तपृथिवी वाहल्यपरिमाणप्रतिपादिकाम् संग्रहगाथामाह ।

मूलम्—आसीयं बत्तीसं, अट्ठावीसं च हुंति वीसं च ।
अट्ठारस सोलसगं, अट्ठुत्तरमेव हिट्ठिमिया ॥१॥
अट्ठुत्तरं च तीसं, छव्वीसं चेव सयसहस्सं तु ।
अट्ठारस सोलसगं, चउद्दसमहियं तु छट्ठीए ॥२॥
अद्धतिवन्नसहस्सा, उवरि महे वज्जिऊणतो भणियं ।
मज्झे ति सहस्सेसु, होंति उ णरगा तमतमाए॥३॥
तीसा य पन्नवीसा, पन्नरस दसेव सयसहस्साइं ।
तिन्नि य पंचूणेगं, पंचेव अणुत्तरा णरगा ॥४॥सू० १४॥

छाया—आशीतं १ द्वात्रिंशम् २ अष्टाविंशं ३ च भवन्ति विंशतिश्च ४ ।
अष्टादश ५षोडशकं ६, अष्टोत्तरमेव अधस्तनायाः ७ ॥ १ ॥
अष्टोत्तरं १ च त्रिंशत् २, षड्विंशतिश्चैव ३, शतसहस्रंतु ।
अष्टादश ४ षोडशकं ५, चतुर्दशाधिकं तु षष्ठ्याः ॥ २ ॥

की गई है, केवल छठी और सातवीं पृथिवी के नारकावासों को कापोत अग्नि के समान नहीं कहा है। इसका कारण यह है कि नारकों की उत्पत्ति के स्थानों को छोडकर अन्यत्र सर्वत्र उनका परिणमन शीत रूप होता है। कहा भी है-'छठी और सातवीं पृथ्वी के नारकावास कापोत अग्नि जैसे वर्ण के नहीं होते ।

शब्दार्थ-(आसीयं) अस्सी (बत्तीसं) बत्तीस (अट्ठावीसं) अट्ठाईस (च) और (हुंति) होते हैं (वीसं च) और वीस (अट्ठारस) अठारह (सोलसगं) सोलह (अट्ठुत्तर मेव) आठ अधिक ही (हिट्ठिमिया) नीचे की ॥१॥

ने કાપોત અગ્નિના સમાન નથી કહ્યા. એનું કારણ એ છે કે નારકોની ઉત્પત્તિના સ્થાન સિવાય અન્યત્ર સર્વત્ર તેઓના પરિણમન શીતરૂપ બને છે. કહ્યું પણ છે છઠીઅને સાતમી પૃથ્વીના નારકાવાસ કાપોત અગ્નિ જેવા રંગના હોતા નથી.

શબ્દાર્થ-(आसीय) એસી (बत्तीसं) બત્રીસ (अट्ठावीसं) અઠયાવીસ (च) અને (हुंति) હોય છે (वीसं च) અને વીશ (अट्ठारस) અઢાર (सोलसगं) સોળ (अट्ठुत्तरमेव) આઠ અધિક જ (हिट्ठिमिया) નીચેની ॥ १ ॥

सार्धत्रिपञ्चाशत्सहस्राणि उपर्यधो वर्जयित्वा ततो भणितम् ।
मध्ये त्रिसहस्रेषु भवन्ति तु नरकास्तमस्तमायाम् ॥ ३ ॥
त्रिंशच्च पञ्चविंशतिः, पञ्चदश दशैव शतसहस्राणि ।
त्रीणि च पञ्चोनैकं पञ्चैव अनुत्तरा नरकाः ॥ ४ ॥ सू० १४ ॥

टीका—'आसीयं' आशीतम् अशीतिसहस्राधिकं योजनलक्षं रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बाहल्यं वर्तते, 'बत्तीसं' द्वात्रिंशम्-द्वात्रिंशदधिकं योजनलक्षं बाहल्यं शर्कराप्रभायाः 'अट्ठावीसं च होंति' अष्टाविंशश्च-अष्टाविंशतिसहस्राधिकं योजन

(अट्ठुत्तरं च) आठ अधिक (तीसं) तीस (छव्वीसं) छव्वीस (चेव) और (सयसहस्सं तु) लाख (अट्ठारस) अठारह (सोलसगं) सोलह (चउद्दसं) चौदह (अहियं तु) अधिक (छट्ठीए) छठी भूमि में ॥२॥

(अद्धतिवन्न सहस्सा) साढे बावन हजार (उवरिमहे) ऊपर और नीचे (वज्जिऊण) छोड कर (ता) तो (भणियं) कहा है (मज्झे) मध्य में (तिसहस्सेसु) तीन हजार योजनों में (होंति उ णरगा तमतमाए) तमस्तमःप्रभा में नारकावास होते हैं ॥३॥

(तीसा य) तीस (पन्नवीसा) पच्चीस (पन्नरस) पन्द्रह (दसेव) दश (सयसहस्साइं) लाख (तिन्नि) तीन (पंचूणेगं) पांच कम एक लाख (पंचेव) पांच ही (अणुत्तरा) अनुत्तर (णरगा) नरकावास ॥१४॥

टीकार्थ-सातों पृथिवियों की जो मोटाई पहले कही गई है, उसकी संग्रहणी गाथा कहते हैं-रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अस्सी

(अ‌ुत्तरंच) આઠ અધિક (तीसं) ત્રીસ (छव्वीसं) છવીશ (चेव) અને (सय सहस्संतु) લાખ (अट्ठारस) અઢાર (सोलसगं) સોલ (चउद्दस) ચૌદ (अहियंतु) અધિક (छट्ठीए) છઠી ભૂમિમા ॥ર ॥

(अद्धतिवन्न सहस्सा) સાડા બાવન હજાર (उवरि महे) ઉપર અને નીચે (वज्जिऊण) ત્યજીને (तो) તો (भणियं) કહ્યુ છે (मज्झे) મધ્યમાં (तिसहस्सेसु) ત્રણુ હજાર યોજનમા (होंति उणरगा तमतमाए) તમઃ તમઃ પ્રભામા નારકાવાસ હોય છે ॥ ૩ ॥

(तीसाय) ત્રીસ (पन्नवीसा) પચીસ (पन्नरसं) પંદર (दसेव) દસ (सय सहस्साइं) લાખ (तिन्निय) ત્રણુ (पंचूणेगं) પાંચ ઓછા એક લાખ (पंचेव) પાંચ જ (अणुत्तरा) અનુત્તર (णरगा) નરકાવાસ ॥ ૧૪ ॥

ટીકાર્થ-સાતમી પૃથિવીયોની જે મોટાઇ પહેલાં કહેલી છે, તેની સંગ્રહણી ગાથા કહે છે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ એંસી હજાર યોજન

लक्षं वालुकाप्रभायाः बाहल्यं भवति, 'वीसं च' विंशश्च-विंशतिसहस्राधिकं योजनलक्षं बाहल्यं पङ्कप्रभायाः, 'अट्ठारस' अष्टादशसहस्राधिकं योजनलक्षं बाहल्यं धूमप्रभायाः, 'सोलसगं' षोडशसहस्राधिकं योजनलक्षं बाहल्यं तमःप्रभायाः, 'अट्ठुत्तरमेव हिट्ठिमिया' अष्टोत्तरम्-अष्टसहस्राधिकं योजनलक्षं सर्वाधस्तन्या स्तमस्तमःप्रभायाः बाहल्यं वर्तते इत्याशयः । १, अथोपर्यधश्चैकैकं योजनसहस्रं परित्यज्य यावत्प्रमाणं नरकावासयोग्यं पृथिवीबाहल्यं वर्तते तावत् संग्रहीतुमाह गाथाद्वयेन-'अट्ठुत्तरं च तीसं छव्वीसं चेव सयसहस्संतु' अष्टोत्तरं च १, त्रिंशत् २, षड्विंशतिश्चैव ३, शतसहस्रन्तु, 'अट्ठारस, सोलसगं चउद्दस महियंतु छट्ठीए' अष्टादश ४, षोडशकम् ५, चतुर्दशाधिकन्तु षष्ठयाः ६, ।२। 'अद्धतिवन्नसहस्सा उवरिमहे वज्जिउणतो भणियं' सार्द्ध त्रिपञ्चाशत्सहस्राणि, उपर्यधो वर्जयित्वा ततो भणितम् 'मज्झे तिसहस्सेसु होंति उ णरगा तमतमाए' ।३।, मध्ये त्रिसहस्रेषु भवन्ति तु नरकास्तमस्तमायाम् ।।३।। तथा च रत्नप्रभाया बाहल्यपरिमाणम् अशीति सहस्राधिकं योजनलक्षं भवति तस्योपरितनमेकं योजनसहस्रमेकञ्चाधस्तनं योजनसहस्रं वर्जयित्वा अवशिष्टं नरकावासाधारभूतं

हजार योजन की है । शर्कराप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख बत्तीस हजार योजन की है । वालुकाप्रभा पृथिवी की मोटाई एक लाख अट्ठाईस हजार योजन की है । पंकप्रभा की मोटाई एक लाख वीस हजार योजन की है । धूमप्रभा की मोटाई एक लाख अठारह हजार योजन की है । तमःप्रभा की मोटाई एक लाख सोलह हजार योजन की है और तमस्तमःप्रभा की मोटाई एक लाख आठ हजार योजन की है ।

ऊपर और नीचे एक-एक हजार योजन भाग छोडकर जितने भूमिभाग में नारकावास होते हैं, उसे दो गाथाओं द्वारा दिखलाते हैं-रत्नप्रभा पृथिवी की कुल मोटाई एक लाख अस्सी हजार योजन की है, उसमें से एक हजार योजन ऊपर और एक हजार योजन नीचे के भूमिभाग छोडकर शेष एक लाख अठहत्तर हजार योजन क्षेत्र

ની છે. શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીની મોટાઇ એક લાખ બત્રીસ હજાર યોજનની છે. પંકપ્રભાની મોટાઈ એક લાખ અઢાર હજાર યોજનની છે. તમઃપ્રભાની મોટાઈ એક લાખ આઠ હજાર યોજનની છે.

ઉપર અને નીચે એક એક હજાર યોજન ભાગ છોડીને જેટલા ભૂમિ ભાગમાં નારકાવાસ હોય છે, તેને બે ગાથાઓ દ્વારા બતાવે છે-રત્નપ્રભાપૃથ્વી ની મોટાઇ એક લાખ એંસી હજાર યોજનની છે, તેમાંથી એક હજાર યોજન ઉપર અને એક હજાર યોજન નીચેના ભૂભાગને છોડીને બાકી રહેલ એક

भवति तेन रत्नप्रभाया नरकावासयोग्यं वाहल्यपरिमाणम् अष्ट सप्ततिसहस्राधिकं योजनलक्षं भवति, एवं रीत्या सप्तानामपि पृथिवीनाम् नरकावासयोग्यानि वाहल्यपरिमाणानि स्वयमूहनीयानि, अथ नरकावाससंख्या प्रतिपादिकां संग्राहक-गाथामाह-'तीसायपन्नवीसा, पन्नरसदसेव सयसहस्साइं' त्रिंशच्च, पञ्चविंशतिः, पञ्चदश, दशैव शतसहस्राणि, 'तिन्निय पंचूणेणं पंचेव अणुत्तरा णरगा' ॥४॥, त्रीणि च पञ्चोनैकं पञ्चैव अनुत्तरा नरकाः ॥४॥

गाथार्थः प्राक्प्रतिपादित एवेति भावः ॥सू० १४॥

मूलम्-कहि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्ता-पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? गोयमा ! उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए, अहोलोए तदेक्कदेसभाए, तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नईसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सर-पंतियासु सरसरपंतियासु विलेसु विलपंतियासु उज्झरेसु निज्झ-रेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चेव जला-सएसु जलट्ठाणेसु, एत्थ णं पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्ता-पज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोगस्स असंखेज्जइ-भाए, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं सव्व-लोयस्स असंखेज्जइभागे ॥सू० १५॥

में नारकावास हैं। इसी प्रकार सातों पृथिवियों के नारकावासों के बाहल्य का परिमाण स्वयं ही समझ लेना चाहिए।

अब नारकावासों की संख्या बतलाने वाली गाथा का अर्थ कहते हैं-पहली पृथिवी में तीस लाख, दूसरी में पच्चीस लाख, तीसरी में पन्द्रह लाख, चोथी में दश लाख, पांचवीं में तीन लाख, छठी में पांच कम एक लाख और सातवीं में पांच नारकावास हैं ॥१४॥

લાખ અડસઠ હજાર યોજન ક્ષેત્રમાં નારકાવાસ છે. એ પ્રકારે સાત પૃથિવી-યોના નારકાવાસોના બાહુલ્યનું પરિણામ જાતેજ સમજી લેવું જોઈએ.

હવે નારકાવાસોની સંખ્યા બતાવવા વાળી ગાથાનો અર્થ કહે છે પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ, બીજીમાં પચીસ લાખ, ત્રીજીમાં પંદર લાખ ચોથીમાં દશ લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ, છઠીમા પાચ ઓછા એક લાખ અને સાતમી માં પાંચ નારકાવાસ છે. ॥ ૧૪ ॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे, अधोलोके तदेकदेशभागे, तिर्यग्लोके अवटेषु तडागेषु नदीषु ह्रदेषु वापीषु पुष्करिणीषु दीर्घिकासु गुञ्जालिकासु सरस्सु सरःपङ्क्तिकासु सरःसरः पङ्क्तिकासु बिलेषु बिलपङ्क्तिकासु उज्झरेषु निर्झरेषु चिल्ललेषु पल्वलेषु वप्रेषु द्वीपेषु समुद्रेषु, सर्वेषु चैव जलाशयेषु जलस्थानेषु, अत्र खलु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे स्वस्थानेन सर्वलोकस्यासंख्येयभागे ॥ सू० १५ ॥

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के स्थान कहां कहे गए हे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए) ऊर्ध्वलोक में उसके एक देश-भाग में (अहोलोए तदेक्कदेसभाए) अधोलोक में उसके एक देश-भाग में (तिरियलोए) तिर्छे लोक में (अगडेसु) कूपों में (तलाएसु) तालावों में (नईसु) नदियों में (दहेसु) ह्रदो में (वावीसु) वावडियों में (पुक्खरिणीसु) पुष्करिणियों में (दीहियासु) लंबी वावडियों में (गुंजालियासु) गुंजालिकाओं में (सरेसु) सरोवरों में (सरपंतियासु) पंक्तिबद्ध सरोवरों में (सरसरपंतियासु) सर-सरपंक्तियों में (बिलेसु) बिलों में (बिलपंतियासु) पंक्तिबद्ध बिलों में (उज्झरेसु) उज्झरों में (निज्झरेसु) झरनों में (चिल्ललेसु) चिल्लरों में (पल्ललेसु) पोखरों में (वप्पेसु) केदारों में (दीवेसु) द्वीपों में (समुद्देसु) समुद्रों में (सव्वेसु चेव जलासएसु) सभी जला-

---

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! पंचिंदियत्तिरिक्खजोणियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए) ઉર્ધ્વ લોકમાં તેના એક પ્રદેશ ભાગમાં (अहोलोए तदेक्कदेसभाए) અધો લોકમાં તેના એક ભાગમા (तिरियलोए) તિર્છા લોકમાં (अगडेसु) કુવાઓમાં (तलाएसु) તલાવોમાં (नईसु) નદીઓમાં (दहेसु) હ્રદોમાં (वावीसु) વાવડીયોમાં (पुक्खरिणीसु) પુષ્કરિણીઓમાં (दीहियासु) લાંબી વાવડીયોમાં (गुंजालियासु) ગુંજાલિકાઓમાં (सरेसु) સરોવરોમાં (सरपंतियासु) પંક્તિબદ્ધ સરોવરોમાં (सरसर पंतियासु) સર-સર પંક્તિયોમાં (बिलेसु) બીલોમાં (बिलपंतियासु) પંક્તિ બધ બીલોમાં (उज्झरेसु) ઉજ્ઝરોમાં (निज्झरेसु) નિર્ઝરોમાં-ઝરણાઓમાં (चिल्ललेसु) ચિલ્લરોમાં (पल्ललेसु) પોખરોમાં (वप्पेसु) કેદારોમાં (दीवेसु) દ્વીપોમાં (समुद्देसु) સમુદ્રોમાં (सव्वेसु चेव

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतम पृच्छति—'कहि णं भंते ! पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं'—हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'—स्थानानि स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि सन्ति ? भगवानाह—'गोयमा !' उड्ढलोए तदेक्कदेसभाए'—ऊर्ध्वलोके तदेकदेशभागे मन्दरादिवाप्यादिषु मत्स्यादीनां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां सत्वात्, 'अहोलोए तदेकदेसभाए'—अधोलोके तदेकदेशभागे—अ ो लोकस्यग्रामकूपादिषु तेषां

शयों में (जलट्ठाणेसु) जल के स्थानों में (एत्थ णं) इन स्थानों में (पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्तों और अपर्याप्तों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं। (उववाएणं) उपपात की अपेक्षा (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (समुग्घाएणं) समुद्घात की अपेक्षा (सव्वलोयस्स असंखेज्जइभागे) सर्व लोक के असंख्यातवें भाग में (सट्ठाणेणं) स्वस्थान की अपेक्षा (सव्वलोयस्स असंखेज्जइभाए) सर्व लोक के असंख्यातवें भाग में ॥१५॥

टीकार्थ—अब पर्याप्त एवं अपर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं—भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के स्वस्थान कहां कहे हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं—ऊर्ध्वलोक के अन्दर उस के एक देश भाग में अर्थात् मन्दर पर्वत की वावडियों आदि में मत्स्य आदि पंचेन्द्रिय तिर्यंचों का अस्तित्व होता है। अधोलोक के अन्दर उसके एक देश

जलासयेसु) બધા જળાશયોમાં (एत्थ णं) આ સ્થાનોમાં (पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના (पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોના (ठाणा) સ્થાનો (पण्णत्ता) કહ્યા છે (उववाएणं) ઉપપાતની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइभाए) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (समुग्घाएणं) સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ (सव्वलोयस्स असंखेज्जइभाए) સર્વ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં (सट्ठाणेणं) સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ (सव्वलोयस्स असंखेज्जइभाए) સર્વ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં ॥ ૧૫ ॥

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે. ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે કે—ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સ્થાન ક્યા કહ્યા છે ? ભગવાન ઉત્તર આપે છે—ઉર્ધ્વ લોકના અંદર તેના એક ભાગમા અર્થાત્ મંદર પર્વતની વાવડીયો આદિમાં મત્સ્ય આદિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું અસ્તિત્વ હોય છે. અધોલોકની અંદર

सत्वात्, 'तिरियलोए' तिर्यग्लोके 'अगडेसु' अवटेषु कूपेषु 'तलाएसु'-तडागेषु 'नदीसु'-नदीषु-गङ्गादिनदीषु 'दहेसु'-ह्रदेषु-पद्मादि-ह्रदेषु 'वावीसु'-वापीषु -चतुरस्रखातरूपासु 'दीहियासु'-दीर्घिकासु 'गुंजालियासु'-गुञ्जालिकासु-लघु-दीर्घिकासु 'सरेसु'-सरःसु 'सरपंतियासु'-सरःपङ्क्तिकासु, 'सरसरपंतियासु'-सरःसरःपङ्क्तिकासु-पूर्वोपवर्णितरूपासु, 'बिलेसु'-बिलेषु 'बिलपंतियासु'-बिलपङ्क्तिकासु 'उज्झरेसु'-उज्झरेषु-गिर्यम्भसां प्रस्रवेषु 'निज्झरेसु'-निर्झरेषु-गिर्यम्भसां सदावस्थायिप्रस्रवेषु, 'चिल्ललेसु'-चिल्लरेषु-अखातस्तोकजलाश्रयेषु भूप्रदेशेषु गिरिप्रवेशेषु वा 'पल्ललेसु'-पल्वलेसु-अखातालपजलाश्रयेषु 'वप्पिणेसु'-वप्रेषु-केदारेषु 'दीवेसु'-द्वीपेषु, 'समुद्देसु'-समुद्रेषु, किं बहुना ? 'सव्वेसु चेव जलासएसु'-सर्वेषु चैव जलाशयेषु, 'जलठाणेसु'-जलस्थानेषु 'एत्थणं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं'-पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकानाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-

भाग में अर्थात् अधोलोक संबंधी ग्रामों और कूपों आदि में उनकी सत्ता होती है। तिर्छे लोक में कूपों में, तालाबों में, गंगा आदि नदियों में, पद्म आदि ह्रदों में, चौकोर खोदी हुई वावडियों में, पुष्करिणियों अर्थात् वृत्ताकार वावडियों में, दीर्घिकाओं-लंबी वावडियों में, गुंजालिकाओं अर्थात छोटी दीर्घिकाओं में, सरों में, पंक्तिबद्ध सरोवरों में, सर-सरपंक्तियों में जिनका स्वरूप पहले बतलाया जा चुका है, बिलों में, बिलपंक्तियों में, उज्झरों अर्थात् पहाडी जल के नालों में, निर्झरों -पहाडी जल के सदा वहने वाले झरनों में, चिल्लरों में अर्थात् बिना खोदे बने थोडे-से जल के स्थानों में, पोखरों में (वप्पिणेसु) केदारों में, द्वीपों में, समुद्रों में, अधिक क्या कहा जाय, सभी जलाशयों में, जल के स्थानों में, इन सभी पूर्वोक्त स्थानों में पर्याप्त और अपर्याप्त

તેમના એક દેશ ભાગમાં અર્થાત્ અધોલોક સંબધી ગ્રામો અને કૂપો આદિમાં તેઓની સત્તા હોય છે. તિર્છાલોકમાં, કુવાઓમાં, તલાવોમાં, ગંગા આદિ નદીયોમાં. પદ્મ આદિ હ્રદોમાં, ચોરસ ખોદેલી વાવડીયોમાં, પુષ્કરણિયોમાં અર્થાત્ વૃત્તાકાર વાવડીયોમાં, દીર્ઘિકાઓં-લાંબી વાવડિયોમાં ગુંજાલિકાઓ અર્થાત નાની દીર્ઘિકાઓમાં, સરોવરોમાં, પંક્તિ બદ્ધ સરોવરોમાં સર-સર પંક્તિયોમાં જેનું સ્વરૂપ આગળ બતાવેલ છે. બીલોમાં, બીલપંકિતયોમાં, ઉજઝરો અર્થાત્ પહાડી પાણીના સાદા વહેતાં ઝરણાઓમાં ચિલ્લરોમાં અર્થાત્ ખોદ્યા વગર બનેલા થોડા પાણીના સ્થાનોમા પોખરોમાં (વપ્પિણેસુ) કેદારોમાં દ્વીપોમા સમુદ્રોમાં વિશેષ શું કહેવું સર્વ જળાશયોમાં જળના સ્થાનોમાં આ

स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातमाश्रित्य उपपातापेक्षयेत्यर्थः, लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वर्तन्ते, पर्याप्तनिश्रया अपर्याप्तानां समुत्पादात्, पर्याप्तानाञ्च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्यादिक्षेत्रवर्तित्वात् 'समुग्घाएणं सव्वलोयस्स असंखेज्जइभागे'-समुद्घातेन-समुद्घातमाश्रित्य-समुद्घातापेक्षया सर्वलोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे-भागे पर्याप्तापर्याप्तकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वर्तन्ते, प्रगुक्तयुक्तेः, 'सट्ठाणेणं सव्वलोयस्स असंखेज्जइभागे'-स्वस्थानेन-स्वस्थानमधिकृत्य स्वस्थानापेक्षयेत्यर्थः, सर्वलोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे इत्यर्थः, पर्याप्तापर्याप्तक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वर्तन्ते इत्याशयः ॥ सू० १५ ॥

मूलम्-कहि णं भंते! मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? गोयमा! अंतोमणुस्सखेत्ते पणयालीसाए जोयणसहस्सेसु अड्डाइज्जेसु दीवसमुद्देसु, पन्नरससु, कम्मभूमिसु, तीसाए अकम्मभूमिसु, छप्पन्नाए अंतरदीवेसु, एत्थ णं मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स

पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के स्वस्थान कहे गए हैं। ये स्वस्थान उपपात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं, अर्थात् पर्याप्त और अपर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के स्थान हैं क्यों कि पर्याप्त जीवों के आश्रय से अपर्याप्तों की उत्पत्ति होती है और पर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यंच मनुष्य क्षेत्रवर्त्ती होते हैं। समुद्घात की अपेक्षा सर्व लोक के असंख्यातवें भाग में पूर्वोक्त युक्ति के अनुसार होते हैं और स्वस्थान की अपेक्षा सर्वलोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त एवं अपर्याप्त पंचेन्द्रिय तिर्यंच पाये जाते हैं ॥१५॥

બધાં પૂર્વોકત સ્થાનોમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સ્વસ્થાન કહેલાં છે. તેઓ સ્વસ્થાનની અને ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે અર્થાત્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સ્થાન છે, કેમકે પર્યાપ્ત જીવોના આશ્રયથી અપર્યાપ્તોની ઉત્પત્તિ થાય છે. અને પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્ય ક્ષેત્રવર્તી હોય છે. સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સર્વ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પૂર્વોકત યુકિતના અનુસાર હોય છે અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ સર્વ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મળી આવે છે. ॥ ૧૫ ॥

असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं सव्वलोए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे ॥सू० १६॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! मनुष्याणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! अन्तो मनुष्यक्षेत्रे पञ्चचत्वारिंशत्सु योजनशतसहस्रेषु सार्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशत्सु अकर्मभूमिषु, षट्पञ्चाशत्सु अन्तरद्वीपेषु, अत्र खलु मनुष्याणां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि । उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन सर्वलोके, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे ॥ सू० १६ ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकमनुष्याणां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्यों के स्थान कहां कहे गए हैं ? (गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते) गौतम ! मनुष्य क्षेत्र के अन्दर (पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु) पैंतालीस लाख योजनों में (अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु) अढाई द्वीप-समुद्रों में (पन्नरससु कम्मभूमिसु) पन्द्रह कर्मभूमियों में (तीसाए अकम्मभूमिसु) तीस अकर्मभूमियों में (छप्पन्नाए अंतरदीवेसु) छप्पन अन्तर द्वीपों में (एत्थ णं) इन स्थानों में (मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्यों के स्थान हैं (उववाएणं) उपपात की अपेक्षा से (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (समुग्घाएणं) समुद्घात की अपेक्षा (सव्वलोए) समस्त लोक में (सट्ठाणेणं) स्वस्थान की अपेक्षा (लोयस्स) लोक के (असंखेज्जइभागे) असंख्यातवें भाग में ॥१६॥

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? (गोयमा ! अंतो मणुस्सखेत्ते) મનુષ્યક્ષેત્રોની અન્દર (पणयालीसाए जोयणसहस्सेसु) પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમાં (अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु) અઢાઇ દ્વીપ-સમુદ્રોમા (पन्नरससु कम्मभूमिसु) પંદર કર્મભૂમિયોમા (तीसाए अकम्मभूमिसु) ત્રીસ અકર્મ ભૂમિમાં (छप्पनाए अंतरदीवेसु) છપ્પન અતર દ્વીપોમાં (एत्थणं) આ સ્થાનોમા (मणुस्साणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યોના સ્થાન છે (उववाएण) ઉપપાતની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंसेज्जइभागे) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (समुग्घाएणं) સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ (सव्वलोए) સમસ્ત લોકમાં (सट्ठाणेणं) સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ (लोयस्स) લોકના (असंखेज्जइ भागे) અસંખ્યાતમા ભાગમાં ॥ ૧૬ ॥

प्रश्नयति-'कहि णं भंते ! 'मणुस्सणं'-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे मनुष्याणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि -स्वस्थानानि-प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि सन्ति ? भगवानुत्तरयति-'गोयमा ! हे गौतम ! 'अंतो मणुस्सखेत्ते'-अन्तो मनुष्यक्षेत्रे-मनुष्यक्षेत्रस्य मध्ये इत्यर्थः, 'पणयालीसाए जोयणसयसहस्सेसु'-पञ्चचत्वारिंशति योजनशतसहस्रेषु-पञ्चचत्वारिंशल्लक्षयोजनेषु 'अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु'-सार्धतृतीयेषु-सार्द्धः तृतीयो येषु ते सार्द्ध तृतीयास्तेषु द्वीपेषु समुद्रेषु 'पन्नरससु कम्मभूमीसु'-पञ्चदशसु कर्मभूमिषु-पञ्चभरतेषु पञ्चैरावतेषु पञ्चमहाविदेहेषु 'तीसाए अकम्मभूमीसु' त्रिंशत् अकर्मभूमिषु प्रागुक्तासु 'छप्पन्नाए अंतरदीवेसु'-षट्पञ्चाशति अन्तरद्वीपेषु 'एत्थ णं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'मणुस्साणं'-मनुष्याणाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता'-स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'-उपपातेन-उपपातमधिकृत्य, उपपातापेक्षयेत्यर्थः, लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तका-मनुष्या वर्तन्ते, पर्याप्तनिश्रया अपर्याप्तानां समुत्पादात् पर्याप्तानाञ्च मनुष्यक्षेत्रवर्तित्वात्,

---

टीकार्थ-अब पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्यों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्यों के स्थान कहां कहे गए हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! मनुष्य क्षेत्र के अन्दर, पैंतालीस लाख योजनों में, अढाई द्वीप-समुद्रों में, पन्द्रह कर्मभूमियों में अर्थात् पांच भरत, पांच ऐरवत और पांच महाविदेहों में, तीस पूर्वोक्त अकर्मभूमियों में, छप्पन अन्तर्द्वीपों में, इन सब स्थानों में पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्यों के स्थान प्ररूपित किये गए हैं। उपपात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्य होते हैं, क्यों कि पर्याप्तों के आश्रय से अपर्याप्तों की उत्पत्ति होती है। और पर्याप्त

ટીકાર્થ-હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યોના સ્થાન કયાં કહેલાં છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! મનુષ્યક્ષેત્રની અંદર પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમા, અઢાઇ દ્વીપ-સમુદ્રોમા, પદર કર્મભૂમિયોમાં અર્થાત્ પાંચ ભરત, પાચ ઐરવત અને પાચ મહા વિદેહોમા, ત્રીસ પૂર્વોકત અકર્મભૂમિયોમા, છપ્પન અન્તર દ્વીપોમા આ બધાં સ્થાનોમા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્યોના સ્થાન પ્રરૂપિત કરાયાં છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્ય થાય છે, કેમકે પર્યાપ્તોના આશ્રયે

'समुग्घाएणं सव्वलोए'–समुद्घातेन–समुद्घातमाश्रित्य, समुद्घातापेक्षयेत्यर्थः सर्वलोके पर्याप्तापर्याप्तकमनुष्या वर्तन्ते केवलिसमुद्घातस्य सर्वलोके सम्भवात् 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे'–स्वस्थानेन–स्वस्थानापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे पर्याप्तापर्याप्तकमनुष्याणां सत्वात् । सू० १६ ॥

मूलम्–कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! भवणवासी देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं भवणवासीणं देवाणं सत्त भवणकोडीओ, बावत्तरिं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं। ते णं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो चउरंसा, अहे पुक्खरकन्नियासंठाणसंठिया उक्किन्नंतर विउलगंभीरखातफलिहा पागारट्टालगकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा जंत सयग्घीमुसलमुसंढि परियारिया अउज्झा सया जया सया गुत्ता अडयाल कोट्ठगरइया अडयाल कयवणमाला खेमा सिवा किंकरामरदंडोवरक्खिया लाउल्लोइयमहिया गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिन्न पंचंगुलितला उवचियचंदणकलसा चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुंजोवयारकलिया [ग्रन्थाग्रम् १०००] कालागुरुपवर

मनुष्य मनुष्यक्षेत्र में ही होते हैं। समुद्घात की अपेक्षा पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्य सर्व लोक में होते हैं, क्यों कि केवलि समुद्घात सर्व लोक में संभव है। स्वस्थान की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में पर्याप्त और अपर्याप्त मनुष्य होते हैं ॥१६॥

અપર્યાપ્તોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પર્યાપ્ત મનુષ્ય મનુષ્યક્ષેત્રમા જ પેદા થાય છે સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્ય સર્વલોકમાં થાય છે. કેમકે કેવલિ સમુદ્ઘાત સર્વ લોકમાં સંભવે છે. સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મનુષ્ય હોય છે ॥ ૧૬ ॥

कुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया गंधवट्टिभूया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्ठा णीरया णिम्मला णिप्पंका निक्कंकडच्छाया सप्पभा ससिसरीया समरीइया सउज्जोया पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, एत्थ णं भवणवासि देवाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता। उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभाए, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे भवणवासी देवा परिवसंति तं जहा—

असुरा नागसुवन्ना, विज्जू अग्गी य दीव उवहीय।
दिसिपवणथणियनामा, दसहा एए भवणवासी ॥१॥

चूडामणिमउडरयण[१] भूसण णागफड[२]—गरुल[३]—वइर—पुण्ण[४] कलसंक[५] उप्फेसा सीह[६]—मगर[७]—गयंक[८]—अस्सवर—वद्धमाण[९] निज्जुत्त चित्तचिंधगया सुरूवा महिड्ढीया महज्जुइया महब्बला महाजसा, महाणुभावा महासोक्खा हारविराइयवच्छा कडगतुडिय थंभियाभूया अंगयकुंडलमट्ठगंडयलकण्णपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमालामउलिमउडा कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा भासुरबोंदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं, दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं, दिव्वेणं संघयणेणं, दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इड्ढीए, दिव्वाए जुईए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेस्साए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा ते णं तत्थ साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं, साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं, साणं साणं तायत्तीसाणं, साणं साणं लोगपालाणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं, साणं साणं परिसाणं, साणं साणं

अणीयाणं, साणं साणं अणीयाहिवईणं, साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं भवणवासीणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसर सेणावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महया हयनट्टगीयवाइय तंतितलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ॥सू० १७।

छाया–कुत्र खलु भदन्त ! भवनवासिनां देवानां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि? कुत्र खलु भदन्त ! भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति? गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु भवनवासिनां देवानां सप्तभवनकोटयः, द्वासप्ततिर्भवनावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् । तानि खलु भवनानि, बहिर्वृत्तानि अन्तश्च-

---

शब्दार्थ–(कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता !) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त भवनवासी देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! भवणवासी देवा परिवसंति?) हे भगवन् ! भवनवासी देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के (असीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी के (उवरिं) ऊपर (एगंजोयणसयसहस्सं ओगाहित्ता) एक हजार योजन अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) नीचे भी एक हजार योजन छोड कर (मज्झे) बीच में (अट्ठहत्तर जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां

શબ્દાર્થ–(कहिणं भंते ! भवणवासिणं देवाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કયા છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વના (असीइ सहस्स उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટીના (उवरि) ઉપરના (एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) એક હજાર યોજન અવગાહના કરીને (हिट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) નીચે પણ એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમા (अट्ठहुत्तर जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમાં (एत्थण) અહીં (भवनवासिणं देवाणं) ભવનવાસી દેવોના (सत्त भवणकोडीओ

तुरस्राणि, अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखानि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि क्षेमानि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लाउल्लोइयमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि

(भवणवासीणं देवाणं) भवनवासी देवों के (सत्त भवणकोडीओ बावत्तरि भवणावाससयसहस्सा) सात करोड बहत्तर लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा गया है।

(ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं) बाहर से (वट्टा) गोल (अंतो चउरंसा) अन्दर से चौकोर (अहे) नीचे (पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया) पुष्कर के आकार के (उक्किन्नंतरविउलगंभीरखातफलिहा) प्रकट अन्तर वाले, विस्तीर्ण तथा गंभीर खाई तथा परिखा वाले (पागारट्टालगकवाडतोरण पडिदुवारदेसभागा) प्राकार, अटारी, किवाड, तोरण तथा प्रतिद्वारों से युक्त (जंतसयग्घी मुसलमुसंढी परियारिया) यंत्र, शतघ्नी, मूसल और मुसंढी नामक शस्त्रों से युक्त (अउज्झा) शत्रुओं द्वारा अयोध्य (सदा जया) सदैव जयशील (सयागुत्ता) सदा सुरक्षित (अडयालकोट्ठगरइया) अडतालीस कोठों से रक्षित (अडयालकयवणमाला) अडतालीस प्रकार की वनमालाओं से युक्त (खेमा) उपद्रवरहित (सिवा) मंगलमय (किंकरामरदंडोवरक्खिया) किंकर देवों के दंडों से रक्षित (लाउल्लोइयमहिया) लिपे-पुते होने से प्रशस्त

बावत्तरि भवणावाससयसहस्सा) સાત કરોડ બોતેર લાખ ભવન (भवंतीति मक्खायं) હોય છે એ કહેવાયુ છે.

(तेणं भवणा) તે ભવનો (बाहिं) બહારથી (वट्टा) ગોળ (अंतो चउरंसा) અંદરથી ચોરસ (अहे) નીચે (पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया) પુષ્કરના આકારના (उक्किन्नंतरविउलगंभीरखातफलिहा) પ્રગટ અંતરવાળા, વિસ્તીર્ણ તથા ગંભીર ખાઇ તથા પરિખાવાળા (पागारट्टालगकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा) પ્રાકાર અટારી, કમાડ, તોરણ, તથા પ્રતિદ્વારવાળાં (जंतसयग्घीमुसलमुसढी परिवारिया) યંત્ર, શતઘ્ની, મુસલ અને મુસંઢી નામક શસ્ત્રોથી યુક્ત (अउज्झा) શત્રુઓથી અયોધ્ય (सदा जया) સદૈવ જ્યશાલી (सया गुत्ता) સદા સુરક્ષિત (अडयालकोट्टगर इया) અડતાલીસ કોઠાઓથી રચેલ (अडयालकयवणमाला) અડતાલીસ પ્રકારની વનમાળાઓથી યુક્ત (खेमा) ઉપદ્રવ રહિત (सिवा) મંગલમય (किंकरामर दंडोवरक्खिया) કિંકર દેવોના દંડોથી રક્ષિત (लाइल्लोइयमहिया) લીપેલ-

उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्त पुञ्जोपचारकलितानि (ग्रन्थाग्रम् १०००) कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि सुगन्धवरगन्धितानि गन्धवर्त्तिभूतानि अप्सरोगणसङ्घसंविकिर्णानि दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि-घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि निःकङ्कटच्छायानि सप्रभाणि

(गोसीससरसरत्त चंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला) गोशीर्ष तथा सरस लाल चंदन के हाथे जिनमें लगे हैं (उवचियचंदणकलसा) चंदन के कलशों से युक्त (चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा) द्वार देश में चन्दन चर्चित घटों से युक्त (आसत्तोसत्त विउलवट्ट वग्घारियमल्लदामकलावा) ऊपर से नीचे लटकने वाली विपुल एवं गोलाकार मालाओं से युक्त (पंचवन्न सरससुरभिमुक्कपुंजोवयारकलिया) पांच रंगों से ताजे एवं सुगंधित पुष्पों के उपचार से युक्त (कालागुरु पवरकुंदुरुक्क तुरुक्क धूवमघमघंतगंधूद्धुयाभिरामा) काले अगर, उत्तम चीडा, लोबान तथा धूप की महकती हुई सुगंध से अत्यन्त रमणीय (सुगंधवरगंधिया) उत्तम सुगंध से सुगंधित (गंधवट्टिभूया) गंध की वट्टी के समान (अच्छरगण संघसंविगिन्ना) अप्सराओं के समूह के समूहों से व्याप्त (दिव्वतुडियसद्दसंपणाइया) दिव्य वाद्यों के शब्दों से शब्दायमान (सव्वरयणामया) सर्व रत्नमय (अच्छा) स्वच्छ (सण्हा) चिकने (लण्हा) कोमल (घट्टा) घिसे (पट्टा) पौंछे (णीरया) रज से

धुंपेल होवाथी प्रशस्त (गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला) गोशीर्ष-चंदन विशेष तथा सरस लाल चंदनना हाथा जेमां लागेला छे (उवचियचंदणकलसा) चंदनना कलशोथी युक्त (चंदणघडकयतोरणपडिदुवारदेसभागा) द्वार देशमा चंदन चर्चित घडाना तोरणथी युक्त (आसत्तोसत्तविउववट्टवग्घारिय मल्लदामकलावा) उपरथी नीचे सुधी लटकवावाळी विपुल तेमज गोळाकार मालाओथी युक्त (पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुंजोवयारकलिया) पांच रंगोना विकसित ताजा तेमज सुगंधित पुष्पोना उपचारथी युक्त (कालागुरु पवरकुंदुरुक्कतुरुक्क धूवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामा) काळुं अगरु चंदन, उत्तम चीडा लोबान तथा धूपनी मघमघथी महेकती एवी सुगंधथी अत्यंत रमणीय (सुगंधवरगंधिया) उत्तम सुगंधथी सुगंधित) (गंधवट्टिभूया) गंधनी गोटीना समान (अच्छर गणसंग संव्विगिन्ना) अप्सराओना समूहोथी व्याप्त (दिव्वतुडियसद्दसंपणाइया) दिव्य वाद्योना शब्दोमांथी शब्दायमान (सव्वरयणामया) सर्व रत्नमय (अच्छा) स्वच्छ

सश्रीकाणि समरीचिकानि सोद्योतानि प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, अत्र खलु भवनवासिदेवानां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि। उपपातेन लोकस्यासंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्यासंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येयभागे, तत्र खलु बहवो भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति, तद्यथा–

अमुरा १ नागाः २ सुपर्णाः ३ विद्युत् ४ अग्निश्च ५ द्वीपः उदधिश्च ७।
दिक् ८–पवन ९–स्तनित १० नामानः, दशधा एते भवनवासिनः ॥१॥

रहित (णिम्मला) निर्मल (निप्पंका) पंक (कर्दम) रहित (निक्कंकडच्छाया) आवरण रहित कान्ति वाले (सप्पभा) प्रभायुक्त (सस्सिरीया) श्री से सम्पन्न (समरीइया) किरणों से युक्त (सउज्जोया) प्रकाशमय (पासाईया) प्रसन्न करने वाले (दरिसणिज्जा) दर्शनीय (अभिरूवा) अत्यन्त रमणीय (पडिरूवा) सुन्दर रूप वाले।

(एत्थ णं) यहां (भवणवासिदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त भवनवासी देवों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (उववाएणं) उपपात की अपेक्षा (लोयस्स असंखेज्जइभाए) लोक के असंख्यातवें भाग में (समुग्घाएणं) समुद्घात की अपेक्षा (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (सट्ठाणेणं) स्वस्थान की अपेक्षा (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (तत्थ णं) वहां (बहवे) बहुत (भवणवासी देवा परिवसंति) भवनवासी देव निवास करते हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं–

(असुरा) असुरकुमार (नाग–सुवन्ना) नागकुमार सुवर्णकुमार

(सण्हा) ચિકણા (लण्हा) કેમળ (घट्ठा)ઘસેલ (मट्ठा) લૂછેલ (णीरया) રજવગરના (णिम्मला) નિર્મળ (निप्पंका) કાદવ રહિત (निक्कंकडच्छाया) આવરણ રહિત કાન્તિ વાળા (सप्पभा) પ્રભા યુક્ત (सस्सिरीया) શ્રીથીસંપન્ન (समरीइया) કિરણોથી યુક્ત (सउज्जोया) પ્રકાશમય (पासाईया) પ્રસન્ન કરવાવાળા (दरिसणिज्जा) દર્શનીય (अभिरूवा) અત્યન્ત રમણીય (पडिरूवा) સુન્દર રૂપવાળા

(एत्थणं) આહીં (भवणवासि देवाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્ને પ્રકારના ભવનવાસી દેવોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (उववाएणं) ઉપપાતની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइभाए) અસંખ્યાતમા ભાગમા (समुग्घाएणं) સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइभाए) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (सट्ठाणेणं) સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइभागे) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (तत्थ णं) ત્યા ઘણા (भवणावासी देवा परिवसंति) ભવનવાસી દેવો નિવાસ કરે છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે

चूडामणिमुकुटरत्न १ भूषणनागस्फटा २ गरुड ३ वज्र ४ पूर्णकलशाङ्कोत्फेसाः, ५ सिंह ६ मकर ७ गजाङ्का ८ श्ववरं ९ वर्धमाननियुक्तचिह्नगताः सुरूपा महर्द्धिका महाद्युतिकाः, महाबला महायशसो महानुभावा महासौख्या हारविराजितवक्षसः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः अङ्गदकुण्डलमृष्ट गण्डतलकर्णपीठ धारिणः, विचित्रहस्ताभरणा विचित्रमौलिमुकुटाः कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः

(विज्जू) विद्युत्कुमार (अग्गी य) अग्निकुमार (दीव) द्वीपकुमार (उदही य) उदधिकुमार (दिसि–पवण-थणियनामा) दिशाकुमार, वायुकुमार, स्तनितकुमार नाम वाले (दसहा) दश प्रकार के (एए) ये (भवणवासी) भवनवासी देव हैं। (चूडामणि) चूडा रत्न (मउड) मुकुट (रयण) रत्न (भूसण) आभूषण (णागफड) नाग का फन (गरुल) गरुड़ (वइर) वज्र (पुण्णकलसंकउप्फेसा) पूर्ण कलश के चिह्न से युक्त मुकुट (सीह) सिंह (मगर) मकर (गयंक) हाथी का चिह्न (अस्सवर) श्रेष्ठ अश्व (वद्धमाण) शरावसंपुट (निज्जुत्तचित्तचिंधगया) इनसे युक्त विचित्र चिह्नों वाले (सुरूवा) सुन्दर रूप वाले (महिड्ढिया) महा ऋद्धि वाले (महज्जुया) महा कान्ति वाले (महब्बला) महान् बल वाले (महाजसा) महान् यशस्वी (महाणुभावा) महान् अनुभाव वाले (महासोक्खा) महा सुख वाले (हारविराइयवच्छा) हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले (कडग तुडियथंभियभुया) कडों और केयूरों से स्तंभित भुजा वाले (अंगयकुंडलमट्ठगंडयलकण्णपीढधारी) अंगद कुंडल तथा कर्णपीठ

(असुरा) અસુરકુમાર (नाग–सुवन्ना) નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, (विज्जू) વિદ્યુત્કુમાર (अग्गीय) અગ્નિકુમાર (दीव) દ્વીપકુમાર (उदहीय) ઉદધિકુમાર (दिसि–पवण थणियनामा) દિશાકુમાર, વાયુકુમાર, સ્તનિતકુમાર નામવાળા (दसहा) દશ પ્રકારના (एए भवणवासी) ભવનવાસી દેવ છે (चूडामणि) ચૂડારત્ન (मउड) મુગટ (रयण) રત્ન (भूसण) આભૂષણ (णागफग) નાગની ફેણ (गरुल) ગરૂડ (वइर) વજ્ર (पुण्ण–कलसंकउप्फेसा) પૂર્ણ કળશના ચિહ્નથી યુકત મુગટ (सीह) સિંહ (मगर) મઘર (गयंक) હાથીનું ચિહ્ન (अस्सवर) શ્રેષ્ઠ અશ્વ (वद्धमाण) શરાવ સંપુટ (निज्जूत्त चित्त चिंधगया) તેમનાથી યુકત ચિહ્નવાળા (सुरूवा) સુંદરરૂપ વાળા (महिड्ढिया) મહાન સમૃદ્ધિવાળા (महज्जुइया) મહાકાન્તિવાળા (महब्बला) મહાન બળ વાળા (महाजसा) મહાન યશસ્વી (महाणुभावा) મહાન અનુભાવ-પ્રભાવવાળા (महासोक्खा) મહા સુખ વાળા (हारविराइयवच्छा) હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થળવાળા (कडगतुडिय थमियभुया) કડાં અને બાજુબંધોથી સ્તંભિત હાથવાળા (अंगय कुंडल मट्ठगंडयलकण्णपीढधारी) અંગદ કુંડળ તથા કર્ણ પીઠને ધારણ

कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः भासुरबोन्दि प्रलम्बमानमालाधराः, दिव्येन वर्णेन, दिव्येन स्पर्शेन, दिव्येन संहननेन, दिव्येन संस्थानेन, दिव्यया ऋद्धया, दिव्यया द्युत्या, दिव्यया प्रभया, दिव्यया छायया, दिव्येन अर्चिषा, दिव्येन तेजसा, दिव्यया लेश्यया दशदिश उद्योतयन्तः प्रभासयन्त स्ते खलु स्वेषां स्वेषां भवनावासशतसहस्राणां, स्वासां स्वासां सामानिकसाहस्रीणां स्वेषां

के धारक (विचित्तहत्थाभरणा) हाथों के विचित्र आभरण वाले (विचित्तमालामउलिमउडा) मस्तक पर विचित्र पुष्पमाला तथा मुकुटवाले (कल्लाणग पवरवत्थपरिहिया) कल्याणकारी उत्तम वस्त्र धारण किये हुए (कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा) कल्याणकारी श्रेष्ठ माला एवं अनुलेपन के धारक (भासुरबोंदी) देदीप्यमान शरीर वाले (पलंबवणमालधरा) लंबी वनमाला धारण करने वाले (दिव्वेणं वन्नेणं) दिव्य वर्ण से (दिव्वेणं गंधेणं) दिव्य गंध से (दिव्वेणं फासेणं) दिव्य स्पर्श से (दिव्वेणं संघयणेणं) दिव्य संहनन से (दिव्वेणं संठाणेणं) दिव्य संस्थान आकृति से (दिव्वाए इड्डीए) दिव्य ऋद्धि से (दिव्वाए जुईए) दिव्य कान्ति से (दिव्वाए पभाए) दिव्य प्रभा से (दिव्वाए छायाए) दिव्य शोभा से (दिव्वाए अच्चीए) दिव्य ज्योति से (दिव्वेणं तेएणं) दिव्य तेज से (दिव्वाए लेसाए) दिव्य लेश्या से (दस दिसाओ) दशों दिशाओं को (उज्जोवेमाणा) प्रकाशित करते हुए (पभासेमाणा) शोभित करते हुए (तेणं) वे भवनवासी देव (तत्थ) वहां (साणं साणं) अपने अपने (भवणावाससयसहस्साणं) लाखों भवनावासों का (साणं साणं सामा-

કરનારા (विचित्तहत्थाभरणा) હાથોના વિચિત્ર આભરણવાળા (विचित्तमाला मउलिमउडा) મસ્તક પર વિચિત્ર પુષ્પમાળા તથા મુગટવાળા (कल्लाणग पवर वत्थपरिहिया) કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરવાવાળા (कल्लाणग पवरमल्लाणु लेवणधरा) કલ્યાણ કારી શ્રેષ્ઠ માલા તેમજ અનુલેપનના ધારક (भासुरबोंदी) દેદીપ્યમાન શરીરવાળા (पलंबवणमालधरा) લાંબી વનમાળાને ધારણ કરનારા (दिव्वेणं वन्नेणं) દિવ્યવર્ણથી (दिव्वेणं गंधेणं) દિવ્ય ગંધથી (दिव्वेणं फासेणं) દિવ્ય સ્પર્શથી (दिव्वेणं संघयणेण) દિવ્ય સંહનનથી (दिव्वेणं संठाणेणं) દિવ્ય આકૃતિથી (दिव्वाए इड्डीए) દિવ્યઋદ્ધિથી (दिव्वाए जुईए) દિવ્યકાન્તિથી (दिव्वाए पभाए) દિવ્યપ્રભાથી (दिव्वाए छायाए) દિવ્ય છાયાથી (दिव्वाए अच्चीए) દિવ્ય શોભાથી જ્યોતિથી (दिव्वेणं तेएणं) દિવ્ય તેજથી (दिव्वाए लेसाए) દિવ્યલેશ્યાથી (दस दिसाओ) દશે દિશાઓને (उज्जोवेमाणा) પ્રકાશિત કરનારા (पभासेमाणा) શોભિત કરી રહેલા (तेणं) તે ભવન વાસીદેવો (तत्थ) ત્યાં (साणं साणं) પોત

स्वेषां त्रायस्त्रिंशकाणां, स्वेषां स्वेषां लोकपालानां, स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणां स्वासां स्वासां परिषदाम् स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम् स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम् स्वास्वां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् अन्येषाञ्च बहूनां भवनवासिनां देवानां च देवीनां च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन्तः पालयन्तः महदाहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यानि भोगभोगानि भुञ्जन्तो विहरन्ति ॥सू०१७॥

णियसहस्सीणं) अपने-अपने हजारों सामानिक देवों का (साणं साणं तायत्तीसाणं) अपने-अपने त्रायस्त्रिंश देवों का (साणं साणं लोगपालाणं) अपने-अपने लोकपालों का (साणं साणं अग्गमहिसीणं) अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का (साणं साणं परिसाणं) अपनी-अपनी परिषदाओं का (साणं साणं अणीयाणं) अपने-अपने अनीकों का (साणं साणं अणिआहिवईणं) अपने अपने अनीकाधिपति देवों का (साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) अपने-अपने हजारों आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) तथा अन्य बहुत-से (भवणवासीणं) भवनवासी (देवाण य देवीण य) देवों और देवियों का (आहेवच्चं) अधिपतित्व (पोरेवच्चं) पौरपत्य (सामित्तं) स्वामित्व (भट्टित्तं) भर्तृत्व (महत्तरगत्तं) महत्तर पन (आणाईसरसेणावच्चं) आज्ञा-ईश्वर-सेनापतित्व (कारेमाणा) करते हुए (पालेमाणा) पालन करते हुए (महयाहयनट्टगीयवाइयतंतितलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं) आहत नृत्य, गीत, वादित एवं तंत्री तल ताल घन मृदंग के बजाने से उत्पन्न महान् ध्वनि

પોતાના (भवणावाससयसहस्साण) લાખો ભવનાવાસોના (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) પોત-પોતાના હજારો સામાનિક દેવોના (साणं साणं तायत्तीसाणं) પોત પોતાના ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવોની (साणं-साणं लोगपालाणं) પોત પોતાના લોકપાલોના (साणं-साण अग्गमहिसीणं) પોત-પોતાની અગ્રમહિષીયોના (साणं-साणं परिसाणं) પોતપોતાની પરિષદોના (साणं साणं अणीयाणं) પોત પોતાના લશ્કરના (साणं-साण अणिआहिवईण) પોત-પોતાના અનિકાધિપતિ દેવોના (साणं-साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) પોત-પોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिं च बहूणं) તથા બીજા ઘણા (भवणवासीणं) ભવનવાસી (देवाण य देवीण य) દેવ અને દેવીયોના (आहेवच्चं) અધિપતિત્વ (पोरेवच्च) પોરવત્ય (सामित्त) સ્વામિત્વ (भट्टित्तं) ભર્તૃત્વ (महत्तरगत्तं) મોટાઈપણું (आणाईसरसेणावच्चं) આજ્ઞા ઇશ્વર સેનાપતિત્વ (कारेमाणा) કરાવરાવતા (पालेमाणा) પાલન કરી રહેલા (महया हयनट्टगीयवाइयतंति तलतालतुडियधणमुइंग पडुप्पवाइयरवेणं) આહત, નૃત્ય, ગીત, વાજીંત્ર તેમજ

टीका---अथ पर्याप्तापर्याप्तकभवनपतिदेवादीनां स्थानादिकं प्ररूपयितुं गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! भवणवासीणं देवाणं'-हे भदन्त ! कुत्र खलु कस्मिन् प्रदेशे भवनवासिनां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं'-पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि सन्ति ? तदेवं प्रकारान्तरेण स्पष्टयितुं प्रश्नयति-'कहि णं भंते ! भवणवासी देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे भवनवासिनो देवाः परिवसन्ति ? भगवानुत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्यायाः- अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, उपरि-ऊर्ध्वभागे 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अधो भागे च, एकं योजनसहस्रम् वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से' मध्ये-मध्यभागे अष्ट सप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे-अष्ट सप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थ णं भवणवासीणं देवाणं'-अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु भवनवासिनां देवानाम् 'सत्तभवणकोडीओ' सप्तभवन-

---

से (दिव्वाइं) दिव्य (भोग-भोगाइं) भोग-उपभोगों को (भुंजमाणा) भोगते हुए (विहरंति) विचरते हैं ॥१७॥

टीकार्थ-अब पर्याप्त और अपर्याप्त भवनवासी देवों की प्ररूपणा की जाती है। श्रीगौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त भवनवासी देवो के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए पुनः पूछते हैं-हे भगवन् ! भवनवासी देव कहां निवास करते हैं ? भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम ! एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के एक हजार योजन ऊपरी भाग में अवगाहन करके और एक हजार नीचे के भाग को छोड कर, मध्य के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में भवनवासी

तंत्री तल ताल धन मृदंगना वगाडवाथी थता महान ध्वनिथी (दिव्वाइं) दिव्य (भोगभोगाइं) भोगउपभोगोना (भुंजमाणा) भोगवता (विहरंति) विचरे छे ॥ १७ ॥

टीकार्थ-हवे पर्याप्त अने अपर्याप्त भवन वासी देवोनी प्ररूपणा कराय छे. श्रीगौतमस्वामी प्रश्न करे छे-हे भगवन् ! पर्याप्त अने अपर्याप्त भवनवासी देवोना स्थान क्यां कहेवायेला छे ? तेने स्पष्ट करवाने वास्ते पुन पूछे छे.-हे भगवन् ! भवनवासी देव क्या निवास करे छे ? भगवाने उत्तर आप्यो हे गौतम ! एक लाख एसी हजार योजन मोटी एवी आ रत्नप्रभा नामनी पहेली पृथ्वीना एक हजार योजन उपरना भागमां अवगाहन करीने अने एक हजार योजन नीचेना भागने छोडीने मध्यना एक लाख अडसठ हजार योजनोमा भवन

कोटयः 'बावत्तरिं भवणावाससयसहस्सा' द्वासप्ततिर्भवनावासशतसहस्राणि 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्तीत्याख्यातम् मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं भवणा बाहिं वट्टा' तानि खलु भवनानि बहिर्भागे वृत्तानि-वृत्ताकाराणि 'अंतो-चउरंसा' अन्तः-मध्ये-आभ्यन्तरे चतुरस्राणि-चतुरस्राकाराणि 'अहे पुक्खर-कण्णियासंठाणसंठिया' अधोभागे पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, तत्र पुष्करं-कमलम् तस्य कर्णिकावत् संस्थानम्-आकारस्तेन संस्थितानि-व्यवस्थितानि सन्ति 'उक्किन्नंतर विउलगंभीरखातफलिहा'-उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखानि-उत्कीर्णमिव उत्कीर्णम्-नितान्तव्यक्तम् उत्कीर्णम् अन्तरं यासां खात-परिखाणां ताः-उत्कीर्णान्तराः, विपुलगम्भीराः-विपुलाः-विस्तीर्णाः गम्भीराः-अलब्धमध्यभागाः, खातपरिखाः-खातानि च परिखाश्च-खातपरिखाः येषां भवनानां परितः सन्ति तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखानि, तत्र परिखानाम उपरि विशाला अधो भागे संकीर्णा खातं पुनरुभयत्रापि समानमिति भेदः, 'पागारट्टालयकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा' प्राकाराट्टालककपाटतोरण-

---

देवों के सात करोड बहत्तर लाख भवन हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य सब तीर्थंकरों ने कहा है। उन भवनो का वर्णन इस प्रकार है-

भवनवासी देवों के भवन बाहर से गोलाकार हैं, अन्दर से चौकोर हैं और नीचे कमल की कर्णिका के समान हैं। उन भवनों के चारो ओर खाइयां और परिखाएं हैं जिनका अन्तर स्पष्ट है और जो विस्तीर्ण हैं। वे इतनी गहरी हैं कि उनके मध्यभाग का भी पता नहीं लगता। यहां परिखा एवं खात (खाई) इन दो शब्दों का प्रयोग किया गया है। दोनों में थोडा अन्तर होता है। परिखा ऊपर से चौडा और नीचे से संकडी होती है जब कि खात का विस्तार ऊपर-नीचे समान होता है। उन भवनों के प्राकारों के ऊपर अटारियां, कपाट,

---

વાસી દેવોના સાત કરોડ બોતેર લાખ ભવન છે, એવું મેં અને અન્ય સર્વ તીર્થંકરાએ કહ્યુ છે- તે ભવનોના વર્ણન આ રીતે છે-ભવનવાસી દેવોના ભવન બહારથી ગોળાકાર છે, અંદરથી ચોરસ છે અને નીચે કમળની કર્ણિકા જેવાં છે. તે ભવનોની ચારે બાજુએ ખાઇઓ અને પરિખાઓ છે જેનુ અન્તર સ્પષ્ટ છે અને જે વિસ્તીર્ણ છે. તે એટલી ઊંડી છે કે તેના મધ્યભાગનો પણ પત્તો લાગતો નથી. અહીં પરિખા અને ખાત (ખાઇ) એ બબ્બે શબ્દોનો પ્રયોગ કર્યો છે. બન્નેમાં થોડું અન્તર હોય છે પરિખા ઉપરથી પહોળી અને નીચેથી સાંકડી હોય છે. જ્યારે ખાતનો વિસ્તાર ઉપર નીચે સમાન હોય છે. આ ભવનોના પ્રાકારોની ઉપર અટારિયો, કપાટ, તોરણ અને દ્વાર બનેલા

प्रतिद्वारदेशभागानि–प्रतिभवनं प्राकारेषु वरणेषु सालेषु इत्यर्थः, अट्टालकक-पाटतोरणप्रतिद्वाराणि–अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वाररूपा, देशभागा–देशविशेषा येषु तानि प्राकाराट्टालककपाट तोरण प्रतिद्वारदेशभागानि, तत्राट्टालकाः–प्राकारस्योपरि भित्त्याश्रयविशेषाः, कपाटानि–प्रतोलीद्वारसत्कानि, तोरणानि प्रतोली-द्वारेषु प्रतिद्वाराणि–विशालद्वारापान्तरालवर्त्तीनि लघुद्वाराणि, 'जंतसयग्घीमुसल-मुसंढि परियारिया'–यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारित्तानि' यन्त्राणि–विविधरूपाणि, शतघ्न्यः–महायष्टयो महाशिला वा 'तोप' इति भाषा प्रसिद्धाः, याः पातिताः सत्यः पुरुषाणां शतानि घ्नन्ति, मुशलानि प्रसिद्धान्येव, मुसण्ढ्यः–प्रहरणविशेषा स्तैः परिवारितानि–समन्ताद् वेष्टितानि, अतएव 'अउज्झा'–अयोध्यानि–परैर्योद्धुमशक्यानि, अयोध्यत्वादेव 'सदा जया' सदा जयानि, सदा–सर्वदा जयो येषु तानि, 'सदा गुत्ता' सया गुप्तानि–सर्वकालं गुप्तानि प्रहरणैः

तोरण और द्वार बने हुए हैं। प्राकार के ऊपर विशेष प्रकार के भित्त्याश्रय जो बने रहते हैं उन्हें अट्टालक कहते हैं और जो 'अटारी' शब्द से प्रसिद्ध हैं। फाटकों के द्वारों के कपाट यहां समझना चाहिए। फाटकों अर्थात् बडे दरवाजों के निकट जो छोटे द्वार होते हैं, वे यहां 'तोरण' शब्द से कहे गए हैं। वे भवन यंत्रों, शतघ्नियों, मूसलों और मुसुंढी नामक शस्त्रों से युक्त हैं। वहां विविध प्रकार के यंत्र हैं। महान् यष्टि (लकडी) या शिला को शतघ्नी कहते हैं, जो एक वार पडकर सैकडों पुरुषों का घात करती है। भाषा में उसे 'तोप' कह सकते हैं। मूसल प्रसिद्ध है और मुसुंढी एक प्रकार का शस्त्र है। इन शस्त्रों से युक्त होने के कारण वे भवन अयोध्य हैं–इन भवनों के ऊपर शत्रु युद्ध नहीं कर सकते और इसी से वे सदा जयवन्त हैं। वे योद्धाओं और शस्त्रास्त्रों से परिवृत होने के

હોય છે. પ્રાકારના ઉપર વિશેષ પ્રકારના ભિત્યાશ્રય જે બનેલાં હોય છે. તેમને અટ્ટાલ કહે છે અને અટારીતો શબ્દથી જ પ્રસિદ્ધ છે. ફાટક–મોટા દરવાજાની બાજુમાં જે નાનુ દ્વાર હોય છે. તેમને આહીં તોરણ શબ્દથી કહેલ છે.

તે ભવનો યંત્રો, શતઘ્નીઓ (તોપ) મૂસલો, અને મુસુંઢી નામક શસ્ત્રોથી યુક્ત છે. ત્યાં વિવિધ જાતના યંત્ર છે મહાનયષ્ટિ (લાકડી) અથવા શિલાને શતઘ્ની કહે છે. જે એક વાર પડવાથી સેંકડો પુરૂષોનો સંહાર કરે છે. ભાષામા તેને તોપ કહે છે મુસલ પ્રસિદ્ધ છે અને મુસંઢી એક જાતનું શસ્ત્ર છે. આ શસ્ત્રોથી યુક્ત હોવાને કારણે તે ભવન અયોધ્ય છે કોઇ શત્રુ યુદ્ધ નથી કરી શકતા અને તેથી તેઓ સદા જયવન્ત છે. તેઓ યોદ્ધાઓ અને શસ્ત્રાસોથી

पुरुषैश्च योद्धृभिः सर्वतः समन्तात् निरन्तरं परिवारिततया परेषामसहमानानां मनागपि प्रवेशासंभवात् 'अडयालकोट्ठगरइया'–अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि–अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नच्छटाकलिताः कोष्ठकाः–अपवरकाः रचिताः–स्वयमेव रचनां प्राप्ता येषु तानि अष्टचत्वारिंशत् कोष्ठकरचितानि, ओरगइति भाषाप्रसिद्धानि 'अडयालकयवणमाला' अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि–अष्टचत्वारिंशद्भेदभिन्नच्छटाः कृताः वनमाला येषु तानि अष्ट चत्वारिंशत्कृतवनमालानि, एवमेव 'खेमा' क्षेमाणि परकृतोपद्रवरहितानि 'सिवा' शिवानि–सदा मङ्गलोपेतानि 'किंकरामरदंडोवरक्खिया' किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि–किङ्कराः किङ्करभूता येऽमरास्तैः दण्डैः कृत्वा उपरक्षितानि सर्वतः–समन्तात् रक्षितानि किङ्करामरदण्डोपराक्षितानि 'लाउल्लोइयमहिया' लाउल्लोइयमहितानि, तत्र लाइयं नाम भूमे र्गोमयादिनोपलेपनम् देशीयोऽयं शब्दः, उल्लोइयं–कुडयानां मालस्य च सेटिकादिभिः संमृष्टीकरणम् अयमपि देशीयः शब्दः, लाउल्लोइयाभ्यां महितानि–पूजितानि, लाउल्लोइ येव महितानि, तथा–'गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला' गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्त पञ्चाङ्गुलितलानि–गोशीर्षेण–गोशीर्षनामचन्दनेन सरसरक्तचन्दनेन च दर्दरेण–बहलेन चपेटा प्रकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गु-

कारण सदैव इतने सुरक्षित रहते हैं कि शत्रु का वहां जरा भी प्रवेश नहीं हो सकता। उनमें अडतालीस कोठे (कमरे) होते हैं। जो विशिष्ट छटा से युक्त हैं और स्वयं ही रचना को प्राप्त हैं। उनमें अडतालीस वनमालाएं बनी हुई हैं। वे परकृत उपद्रव से रहित हैं, सदा मंगलमय हैं और सेवक देवों के दंडो से सदैव सुरक्षित रहते हैं। 'लाइय' का अर्थ है भूमि का गोबर आदि से लीपना और 'उल्लोइय' का अर्थ है कलई आदि से दीवार आदि को पोतना। इस प्रकार लिपे–पुते होने के कारण वे प्रशस्त रहते हैं। गौशीर्ष नामक चन्दन तथा सरस रक्त चन्दन के पांचों उंगलियों वाले हाथे लगे हुए हैं। उनमें चन्दन

પરિવૃત હોવાને લીધે સદૈવ એટલા સુરક્ષિત રહે છે કે શત્રુઓનો ત્યાં જરા પણ પ્રવેશ થઇ શકતો નથી. તેમાં અડતાલીસ કોઠા (ઓરડા) હોય છે જેઓ વિશિષ્ટ તાઓથી ભરેલા હોય છે અને સ્વયમ જ રચાયેલા છે. તેમાં અડતાલીસ વનમાળાઓ બનેલી હોય છે. તેઓ પરકૃત ઉપદ્રવ વગરના હોય છે. સદા મંગળ મય છે. અને સેવક દેવોના દંડાઓથી સદૈવ સુરક્ષિત છે. 'लाइय' નો અર્થ છે જમીનને છાણુ આદિથી લીંપવી અને 'उल्लोइय' નો ચુના વિગેરેથી ભીંતને ધોળવી. આ રીતે ધોળેલ લીપેલ હોવાને કારણે તેઓ પ્રશસ્ત રહે છે. ગોશીર્ષ નામચન્દન (ગોરૂચંદન) તથા સરસ લાલ ચન્દનના થાપા દિધેલ હોય

लितलानि 'उवचियचंदणकलसा'–उपचितचन्दनकलशाः उपचिताः–निवेशिताः, चन्दनकलशाः–माङ्गल्यकलशा येषु तानि उपचितचन्दनकलशानि 'चंदणघडसुकय-तोरण पडिदुवारदेसभागा' चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, चन्दन-घटैः–चन्दनकलशैः सुकृतानि सुसम्पादितानि यानि तोरणानि तानि चन्दनघट-सुकृततोरणानि प्रतिद्वारदेशभागे येषु तानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेश-भागानि, 'आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारिय मल्लदामकलावा' आसक्तोत्सक्तविपुल-वृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि–आ–अवाङ् अधो भूमौ सक्तः–आसक्तः–भूमौ संलग्न इत्यर्थः, ऊर्ध्वं सक्तः–उत्सक्तः, उल्लोचतले उपरि संबद्ध इत्यर्थः, विपुलः–प्रचुरः–विस्तीर्णो वा वृत्तः–वर्तुलः, व्याघारितः–प्रलम्बितो माल्यदामकलापः–पुष्पमालासमुदायो येषु तानि आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकला-पानि, तथा–'पंचवन्नसरससुरभिमुक्क पुप्फपुंजोवयारकलिया' पञ्चवर्णसरससुरभि-मुक्त पुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, पञ्चवर्णेन–सुरभिणा मुक्तेन–क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्ष-णेन उपचारेण–पूजनेन कलितानि–पञ्चवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, तथा–'कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामा' कालागुरुप्रवरकुन्दु-रुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, कालागुरुः अगरेतिलोके प्रसिद्धो गन्धद्रव्यविशेषः, प्रवरः–श्रेष्ठः कुन्दुरुष्कः–चीडा, तुरुष्कम्–सिल्हकम् एतेषां धूपस्य मघमघायमानेन गन्धेन उद्धूतेन इतस्ततो विप्रसृतेन अभिरामाणि–कमनीयानि इति कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्क तुरुष्कमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, एवम्–'सुगंधवरगंधिया' सुगन्धवरगन्धितानि शोभनो गन्धो येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धाश्च श्रेष्ठगन्धाः–वासा इति सुगन्धवरगन्धा स्तेषां गन्धोऽस्ति एषु

चर्चित मंगलकलश सजाए हुए रहते हैं तथा चन्दन–कलशों के सुन्दर तोरण बने हुए हैं। उनमें ऊपरी छत भाग से ठेठ नीचे तक विस्तीर्ण एवं गोलाकार पुष्पमालाओं के समूह से सुशोभित होते हैं। पांच रंगों के ताजे और सुगंधित बिखरे हुए पुष्पों के उपचार से युक्त हैं। काले अगर, श्रेष्ठ चीडा, लोबान एवं धूप की महकती हुई गंध के समूह से वे अतिशय रमणीय प्रतीत होते हैं। उत्तम सुगंध से सुगं-

---

છે. તેમા ચન્દન ચર્ચિત મંગળ કળશ તૈયાર કરેલા હોય છે. તથા ચન્દન કલશોના સુન્દર તોરણ બનેલા હોય છે. તેમાં ઉપરની છતથી તે સળીયા સુધી વિસ્તીર્ણ તેમજ ગોળાકાર બનેલ હોય છે અને પુષ્પમાળાઓના સમૂહથી સુશોભિત હોય છે. પાચ રંગોના તાજા અને વિખરાયેલા સુગંધી પુષ્પોના ઉપચારથી યુક્ત છે. કાલાગરૂ, લોબાન તેમજ સુગંધિત ગંધ સમૂહથી તે અતિશય રમણીય દેખાય છે. ઉત્તમ સુગંધથી સુગંધિત છે- તેથી સુગંધની

इति सुगन्धवरगन्धिकानि, अतएव 'गंधवट्टिभूया' गन्धवर्त्तिभूतानि–सौरभ्यातिशयेन गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पानि, तथा–'अच्छरगणसंघसंविगिन्ना'–अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि, अप्सरसां गणस्य सवेन–समुदायेन सम्यक्तया परमरमणीयतया विकीर्णानि–व्याप्तानि इति अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि, तथैव 'दिव्वतुडियसद्दसंपणादिया' दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि, दिव्यानां त्रुटितानाम्–वीणावेणुमृदङ्गादि वाद्यविशेषाणां शब्दैः संप्रणादितानि–सम्यक्तया सामाजिकश्रोतृजनमनोहारितया प्रकर्षेण सर्वकालं नादितानि शब्दायितानि इति दिव्यत्रुटित शब्दसंप्रणादितानि, 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयानि, सर्वात्मना–कात्स्न्र्येन नत्ववयवेन एकदेशेन रत्नमयानि समस्तरत्नमयानीत्यर्थः, अच्छानि–स्फटिक वदत्यन्त स्वच्छानि 'सण्हा' श्लक्ष्णानि–चिक्कणपुद्गलस्कन्धनिष्पन्नानि, 'लण्हा' मसृणानि 'घट्टा' घृष्टानि–खरशाणेन पाषाण प्रतिमावद् घृष्टानीव 'मट्ठा' मृष्टानि–कोमलशाणेन पाषाणप्रतिमावत् अत एव 'णीरया' नीरजांसि, स्वाभाविकजोराहित्यम् 'निम्मला' निर्मलानि–आगन्तुकमलाभावात् 'निप्पंका' निष्पङ्कानि–कलङ्करहितानि–कर्दमशून्यानि वा तथा 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छायानि, निष्कङ्कटाः–आवरणरहिता निरुपघाता छाया–कान्तिर्येषां तानि–निष्कङ्कटच्छायानि, 'सप्पहा' सप्रभाणि–स्वरूपतः प्रभायुक्तानि, 'सस्सिरिया' सश्रीकाणि–

धित हैं। इस कारण सुगंध की अधिकता से वे ऐसे जान पडते हैं जैसे सुगंधद्रव्य की गुटिका हो। अप्सराओं के समूह के समूहों से परम रमणीय रूप में व्यास हैं। वीणा, वेणु, मृदंग आदि दिव्य वाद्यों के ध्वनि से सदैव गुंजायमान रहते हैं और श्रोतृजनों के मन को हरण करते हैं। वे भवन एक देश से नहीं वरन् सर्वदेश से रत्नमय हैं, स्फटिक के समान अत्यन्त स्वच्छ होते हैं, चिकने पुद्गलों से निष्पन्न, मुलायम, पाषाणमय प्रतिमा के समान खर एवं कोमल शाण के द्वारा घिसे हुए, इस कारण स्वाभाविक रज से रहित, आगन्तुक मल से रहित, कलंक रहित या कर्दम से रहित होते हैं। उनकी कान्ति आव-

અતિશયતાને કારણે તેઓ એવા જણાય છે કે જાણે સુગંધની ગોટીયો હોય. અપ્સરાઓના સમૂહથી પરમરમણીય રૂપ પ્રગટ થાય છે. તેનાથી વ્યાપ્ત છે. વીણા વેણું, મૃદંગ, આદિ દિવ્ય વાદ્યોના ધ્વનિથી સદૈવ ગુંજાયમાન, રહે છે. અને શ્રોતાઓના મનનુ હરણ કરતારહે છે. તે ભવનો એક દેશથી નહીં પરન્તુ સર્વદેશથી રત્નમય છે. સ્ફટિકના સરખાં અત્યન્ત સ્વચ્છ હોય છે. ચિકણા પુદ્ગલોથી બનાવેલા, મુલાયમ. પાષાણમય, પ્રતિમા સરખા તીક્ષ્ણ અને કોમળ ખરશાણ ઉપર ઘસેલા, એ કારણે સ્વાભાવિક રજ વગરના, આગન્તુકમળથી રહિત

श्रिया-लक्ष्म्या सहितानि सश्रीकाणि, 'समिरिया' समरीचिकानि-मरीचिभिः-किरणैः सहितानि समरीचिकानि-बहिर्देशविप्रसृतकिरणजालानि, अत एव 'सउज्जोया' सोद्द्योतानि-उद्द्योतैः-प्रकाशैः सहितानि सोद्द्योतानि-बहिः प्रदेशस्थित वस्तु जातप्रकाशकानि 'पासादीया' प्रासादीयानि-प्रसादाय-मनसः प्रसत्तये आनन्दायेत्यर्थः, हितानि प्रासादीयानि-स्वान्तानन्दजनकानि, अतएव 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि दर्शनयोग्यानि, तानि पश्यतश्चक्षुषी न तृप्यतः, इत्याशयः, 'अभिरूवा' अभिरूपाणि, अभि-आभिमुख्येन द्रष्टॄणां चित्तानन्द जनकतया रमणीयं रूपं येषां तानि अभिरूपाणि, अत्यन्तरमणीयानि, 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि-प्रतिविशिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपाणि, प्रतिक्षणं नवं नवं रूपं वा येषां तानि प्रतिरूपाणि, 'एत्थणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'भवणवासिदेवाणं' भवनवासिदेवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्तगाणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागे, 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे, 'सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्यासंख्येयभागे

रण रहित होती है। वे प्रभा युक्त एवं श्रीसे सम्पन्न होते हैं। उन की किरणों का समूह बाहर निकलता रहता है। अतएव वे उद्योत युक्त होते हैं अर्थात् बाहर की वस्तुओं को भी प्रकाशित करते हैं। हृदय को आनन्द प्रदान करने वाले एवं दर्शनीय हैं-उन्हें देखने से आंखें तृप्त नहीं होतीं। उनका रूप अत्यन्त रमणीय होता है और वह रूप क्षण-क्षण में नया-नया प्रतीत होता है।

इन उपर्युक्त स्थलों में भवनवासी देवों के, जिनमें पर्याप्त एवं अपर्याप्त सम्मिलित हैं, स्थान कहे गए हैं। वे स्थान उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं, समुद्घात और स्वस्थान की अपेक्षा

કલંક રહિત અથવા કર્દમથી રહિત હોય છે. તેમની કાન્તિ આવરણ રહિત હોય છે. તેઓ પ્રભાવવાળાં અને શ્રીથી સંપન્ન હોય છે. તેમના કિરણોનો સમૂહ બહાર નિકળયા કરે છે તેથી તેઓ પ્રકાશ વાળાં હોય છે. અર્થાત્ બહાર નીવસ્તુઓને પણ પ્રકાશિત કરે છે. હૃદય ને આનંદ પ્રદાન કરવા વાળાં તેમજ દર્શનીય હોય છે-તેમને જોવાથી આંખો તૃપ્ત થાય છે. તેમના રૂપ અત્યન્ત રમણીય હોય છે. અને તે રૂપ ક્ષણ ક્ષણમા નવીન બને છે.

આ ઉપર્યુક્ત સ્થળોમાં ભવનવાસી દેવોના, જેમા પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત બન્ને સંમિલિત છે તેમના સ્થાન કહેલા છે, તે સ્થાનો ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. સમુદ્ઘાત અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષા થી પણ

'तत्थ णं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु, 'बहवे भवणवासीदेवा परिवसंति' बहवो दशप्रकारका भवनवासिनो देवाः परिसन्ति, तानेव दशप्रकारान् आह-'तं जहा' तद्यथा-'असुरा' असुरकुमाराः १, 'नाग' नागकुमाराः २, 'सुवण्णा' सुवर्ण कुमाराः ३, 'विज्जू' विद्युत्कुमाराः ४, 'अग्गीय' अग्निकुमाराः ५, 'दीव' द्वीपकुमाराः ६, 'उदहीय' उदधिकुमाराश्च७, 'दिसि' दिक्कुमाराः ८, 'पवण' पवनकुमाराः ९, 'थणियनामा' स्तनित नामानः-स्तनितकुमाराः १० इत्यर्थः, 'दसहा एए भवण-वासी' दशधा-दशप्रकारकाः, एते पूर्वोक्ताः, भवनवासिनो देवाः प्रज्ञप्ताः॥१२९॥ ते च असुरकुमारादयो भवणवासी' दशधा-दशप्रकारकाः, एते पूर्वोक्ताः, भवन-वासिनो देवाः प्रज्ञप्ताः ।१२९। ते च असुरकुमारादयो भवनवासिनो देवाः यथा-क्रमम् 'चूडामणि मउडरयणभूसणणागफडगगरुलवइरपुन्नकलसंकउप्फेसा सीह-मगरगयंकअस्सवरवद्धमाणनिज्जुत्तचित्तचिंधगता' चूडामणि मुकुट १ रत्न-भूषणनागस्फटा २ गरुड ३ वज्र ४ पूर्ण कलशाङ्कोप्फेसाः, सिंह ६ मकर ७ गजाङ्काश्ववरवर्धमाननियुक्तचिह्नगताः, तत्र असुरकुमाराः-चूडामणिमुकुटरत्नाः, चूडामणिर्मुकुटे रत्नं येषां ते तथाविधाः, नागकुमाराः-भूषणनियुक्त नागस्फटा

से भी लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। उनमें बहुसंख्यक भवनवासी देव निवास करते हैं। उनके दश प्रकार हैं, यथा-(१) असुरकुमार (२) नागकुमार (३) सुपर्णकुमार (४) विद्युत्कुमार (५) अग्निकुमार (६) द्वीपकुमार (७) उदधिकुमार (८) दिशाकुमार (९) पवनकुमार और (१०) स्तनितकुमार, ये दश प्रकार के भवनवासी देव कहे गए हैं।

इन भवनवासी देवों की जो दश जातियां कही गई हैं, उनके अलग-अलग चिह्न होते हैं और वे चिह्न उनके मुकुट एवं भूषणों में बने रहते हैं। यथा-(१) असुरकुमारों के मुकुट में चूडामणि होता है (२) नागकुमारों के मुकुट में सर्प के फण का चिह्न होता है (३) सुपर्ण

લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે, તેઓમા બહુસંખ્યા વાળા ભવનવાસી દેવ નિવાસ કરે છે, તેમના દશ પ્રકાર છે જેમ કે (૧) અસુરકુમાર (૨) નાગ-કુમાર (૩) સુવર્ણકુમાર (૪) વિદ્યુત્કુમાર (૫) અગ્નિકુમાર (૬) દ્વીપકુમાર, (૭) ઉદધિકુમાર (૮) દિશાકુમાર (૯) પવનકુમાર (૧૦) સ્તનિતકુમાર, આ દશ પ્રકારના ભવનવાસી દેવ કહેલા છે.

આ ભવનવાસી દેવોની જે દશ જાતિઓ કહેવાયેલી છે, તેમના અલગ અલગ ચિહ્ન હોય છે. અને તે ચિહ્ન તેમના મુગટ તેમજ ભૂપણોમાં લાગેલા રહે છે, જેમ કે (૧) અસુરકુમારોના મુગટમાં ચૂડામણિ હોય છે (૨) નાગકુમારોના મુગટમાં સર્પની ફણનું ચિહ્ન હોય છે, (૩) સુપર્ણકુમારોના મુગટ ગરૂડના ચિહ્ન

रूपचिह्नधराः, सुवर्णकुमाराः भूषणनियुक्तगरुडरूपचिह्नधराः, विद्युत्कुमाराः-भूषणनियुक्त वज्ररूपचिह्नधराः; अग्निकुमाराः-मुकुटनियुक्तपूर्णकलशरूपचिह्नधराः, उदधिकुमाराः-भूषणनियुक्ताश्ववररूपचिह्नधराः, दिक्कुमाराः-भूषणनियुक्तगजरूपचिह्नधराः-पवनकुमाराः-भूषणनियुक्तमकररूपचिह्नधराः, स्तनितकुमाराः-भूषणनियुक्तवरवर्द्धमानरूपचिह्नधराः, तत्र वर्द्धमानकम्-शरावसंपुटम्, उप्फेसो-मुकुटः विग्रहस्तु-भूषणेषु नागस्फटागरुडवज्राणि येषां ते भूषणनागस्फटागरुडवज्राः, पूर्णकलशेन अङ्कितः उप्फेसो मुकुटो येषां ते पूर्णकलशाङ्कितोप्फेसाः, एवं सिंहमकरगजा अङ्काश्चिह्नानि भूषणेषु नियोजिते, चित्रे-आश्चर्यरूपे चिह्ने गते-स्थिते येषां ते अश्ववरवर्द्धमानक नियुक्त चित्रचिह्नगता इत्येवं बोध्याः, पुनःसर्वेषां विशेषणान्याह-'सुरूवा'-सुरूपाः, शोभनं रूपं येषां ते सुरूपाः, अत्यन्तरमणीयरूपाः 'महड्ढिया'-महर्द्धिकाः-महती ऋद्धिः-भवनपरिवारादि संपत्तिर्येषां ते महर्द्धिकाः 'महज्जुइया'-महाद्युतिकाः, महती द्युतिः-कान्तिर्येषां ते तथा, 'महब्बला'-महाबलाः, महद्‌बलं-शारीरिकप्राणा येषां ते महाबलाः, 'महाजसा'-महायशसः, महद्‌यशः-ख्याति येषां ते तथा, 'महाणुभावा'-महानुभावा, माहान् अनुभागः-शापानुग्रहादि सामर्थ्यं येषां ते महानुभागाः, 'महासोक्खा'-महासौख्याः,महत्

कुमारों का मुकुट गरुड के चिह्न वाला होता है (४) विद्युत्कुमारों के मुकुट में वज्र (५) अग्निकुमारों के मुकुट में पूर्ण कलश (६) द्वीपकुमारों के मुकुटों में सिंह (७) उदधिकुमारों के मुकुटों में मकर (८) दिशाकुमारों के मुकुटों में हस्ती (९) पवनकुमारों के मुकुटों में अश्व और (१०) स्तनितकुमारों के मुकुटों में वर्द्धमानक का चिह्न होता है। इन चिह्नों से उनकी पहचान होती है। ये सभी देव शोभन रूप वाले अर्थात् अत्यन्त रमणीय रूप से सुशोभित, महान् भवन एवं परिवार संबंधी ऋद्धि के धारक, महान् कान्ति से युक्त, तथा महान् बल से युक्त, महान् यश से सम्पन्न, महान् अनुभाग अर्थात् शाप एवं अनुग्रह

વાળા હોય છે (૪) વિદ્યુત્કુમારોના મુગુટોમા વજ્ર (૫) અગ્નિકુમારોના મુગટમાં પૂર્ણકળશ (૬) દ્વીપકુમારોના મુગટોમા સિંહ (૭) ઉદધિકુમારોના મુગટોમાં મકર (૮) દિશાકુમારોના મુગટોમા હાથી (૯) પવનકુમારોનાં મુગટોમાં અશ્વ અને (૧૦) સ્તનિતકુમારોના મુગટોમા વર્ધમાનકના ચિહ્ન હોય છે, આ ચિહ્નોથી તેઓની ઓળખણ થાય છે આ બધા દેવ શોભન રૂપ વાળા અર્થાત્ અત્યન્ત રમણીય રૂપ થી સુશોભિત, મહાન્ ભવન તેમજ પરિવાર સબંધી ઋદ્ધિના ધારક, મહાકાન્તિવાળા તથા મહાન બળવાળા, મહાન્ યશથી સંપન્ન મહાન્ અનુભાગ, અર્થાત્ શાપ તેમજ અનુગ્રહ આદિના સામર્થ્યથી યુક્ત, તથા

सौख्यं-प्रचुरसद्वेद्योदयवशाद्येषां ते महासौख्याः, महेशाख्या वा, 'हारविराइय वच्छा'-हारविराजितवक्षसः, हारैर्विराजितं वक्षो येषां ते हारविराजितवक्षसः, 'कडगतुडियथंभियभुआ'-कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, कटकानि-वलयरूपाणि कलाचिकाभूषणानि, त्रुटितानि-केयूरबाहुरक्षकाभरणानि, तैःस्तम्भिताविव-स्तम्भितौ भुजौ येषां ते तथा, 'अंगदकुंडलमट्टगंडतलकण्णपीठधारी'-अङ्गदकुण्डल-मृष्टगण्डतलकर्णपीठधारिणः, अङ्गदानि-बाह्वाभरणानि, कुण्डले-कर्णाभरणे,तथा मृष्टौ मृष्टीकृतौ गण्डौ-कपोलौ यैस्तानि मृष्टगण्डानि कर्णपीठानि कर्णाभरणानि च धारयितुं शीला इति तथाविधाः, 'विचित्तहत्थाभरणा'-विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्राणि-नानारूपाणि हस्ताभरणानि येषां ते तथाविधाः, 'विचित्तमालामउलि-मउडा'-विचित्रमालामौलिमुकुटाः, विचित्रा माला-पुष्पस्रक् मौलौ शिरसि, मुकुटंच येषां ते तथाविधाः, तथा 'कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया'-कल्याणकप्रवरवस्त्र परिहिताः, कल्याणकं-कल्याणकारि प्रवरं-श्रेष्ठं वस्त्रं परिहितं यैस्ते तथाविधाः, 'कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा' - कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः 'भासुर-बोंदिपलंबवणमालधरा'-भास्वरबोन्दिप्रलम्बवनमालाधराः, भास्वरा-देदीप्यमाना,

आदि के सामर्थ्य से युक्त तथा महान् सुख के धनी होते हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित होता है। उनकी भुजाएं कलाई में पहने हुए कटकों तथा केयूरों से स्तब्ध-सी होती है। उनकी बाहुओं में अंगद एवं कानों में कुंडल सुशोभित होते हैं। जिनके कारण कपोल भाग झिलमिलाते रहते हैं। वे विचित्र प्रकार के हाथों के आभरणों को धारण करते हैं। उनके मस्तक पर चित्र-विचित्र पुष्पमालाएं तथा मुकुट शोभित रहते हैं। वे कल्याणकारी श्रेष्ठ वस्त्रों को धारण करते हैं। कल्याणकारी एवं श्रेष्ठ मालाओं तथा अनुलेपन के धारक होते हैं। लम्बी लटकती हुई वनमाला को धारण करते हैं और उन का शरीर देदीप्यमान होता है।

મહાન્ સુખના ધણી બને છે, તેમના વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત હોય છે, તેમના હાથ કાંડામા પહેરેલા કડાં તથા બાજુબંધોથી વિભૂષિત હોય છે, તેમના હાથમાં અંગદ તેમજ કાનમાં કુંડળ શોભિરહ્યા હોય છે. જેના કારણે કપોલભાગ જળહળી રહ્યો હોય છે. તેઓ વિચિત્ર પ્રકારના હાથોના આભરણોને ધારણ કરે છે. તેમના માથા ઉપર ચિત્ર વિચિત્ર પુષ્પ માળાઓ તથા મુગટ શોભિ રહે છે તેઓ કલ્યાણકારી શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. કલ્યાણકારી તેમજ શ્રેષ્ઠ માળાઓ તથા અનુલેપન ધારણ કરનારા હોય છે. લાંબી લટકતી વનમાળાને ધારણકરે છે અને તેમના શરીર ઘણાજ દેદીપ્યમાન હોય છે.

बोन्दिः-शरीरं येषां ते भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बा वनमाला धरन्तीति ते तथाविधाः, 'दिव्वेणं वन्नेणं'-दिव्येन वर्णेन, 'दिव्वेणं गंधेणं'-दिव्येन गन्धेन 'दिव्वेणं फासेणं'-दिव्येन स्पर्शेन 'दिव्वेणं संघयणेणं'-दिव्येन संहननेनेव शक्तिविशेषमपेक्ष्य संहननेन, न तु साक्षात् संहननेन, देवानां संहननासंभवात्, देवानाम् अस्थ्यभावेन अस्थिरचनात्मकसंहननासंभवादित्याशयः, तथा चोक्तम्, जीवाभिगमे-'देवा असंघयणी, जम्हा तेसिं नेवट्ठी नेव सिरा' इति, 'दिव्वेणं संठाणेणं'- दिव्येन संस्थानेन, 'दिव्वाए इड्ढीए'-दिव्यया-प्रधानया ऋद्धया-भवनपरिवारादिकया 'दिव्वाए जुईए'-दिव्यया द्युत्या-कान्त्या, इष्टार्थ संप्रयोग रूपया वा, 'दिव्वाए पभाए' दिव्यया प्रभया भवनावासगतया, 'दिव्वाए छायाए'-दिव्यया छायया-शोभया, 'दिव्वाए अच्चीए' दिव्येन अर्चिषा-शरीरस्थरत्नादि ज्योतिषा, 'दिव्वेणं तेएणं'-दिव्येन तेजसा शरीरजन्येन 'दिव्वाए लेस्साए'-दिव्यया लेश्यया-देहवर्णसौन्दर्येण, 'दसदिसाओ'-दशदिशः 'उज्जोवेमाणा'-उद्योतयन्तः-प्रकाशयन्तः 'पभासेमाणा'-प्रभासमानाः-शोभमानाः, 'ते णं'-

---

ये भवनवासी देव दिव्य वर्ण, दिव्य गंध, दिव्य स्पर्श, दिव्य संहनन, दिव्य संस्थान, दिव्य ऋद्धि, दिव्य द्युति, दिव्य भवनावास संबंधी प्रभा, दिव्य शोभा, दिव्य रत्न आदि संबंधी ज्योति, दिव्य शरीर जनित तेज तथा दिव्य लेश्या अर्थात् शरीर के वर्ण सौन्दर्य से दशों दिशाओं को प्रकाशित तथा प्रभासित करते रहते हैं।

यहां यह बात ध्यान में रखनी चाहिए कि संहनन अस्थियों की रचना विशेष को कहते हैं और अस्थियां औदारिक शरीर में ही होती हैं। देव वैक्रिय शरीर के धारक होते हैं, अतएव उनमें साक्षात संहनन नहीं होता। यहां जो संहनन कहा है वह शक्ति विशेष की अपेक्षा से ही समझना चाहिए। जीवाभिगम सूत्र में कहा है-'देव असंहननी होते हैं अर्थात् उनमें संहनन नहीं होता, क्योंकि उनका

આ ભવનવાસી દેવો દિવ્ય વર્ણ, દિવ્ય ગંધ, દિવ્ય સ્પર્શ દિવ્ય સંહનન, દિવ્ય સંસ્થાન, દિવ્ય ઋદ્ધિ, દિવ્ય દ્યુતિ, દિવ્ય ભવનાવાસ સંબંધી પ્રભાથી, દિવ્ય શોભા, દિવ્ય રત્ન, આદિ સંબન્ધી પ્રકાશ દિવ્ય શરીર જનિત તેજ, તથા દિવ્ય લેશ્યા અર્થાત્ શરીરના વર્ણ સૌંદર્ય થી દશેદિશાઓને પ્રકાશિત તથા પ્રભાસિત કરતા રહે છે,

આહીં આ વાત ધ્યાનમા રાખવી જોઈએ કે સંહનન અસ્થિયોની રચના વિશેષને કહે છે. અને અસ્થિયો ઔદારિક શરીરમાં જ થાય છે. દેવ વૈક્રિય શરીરના ધારક હોય છે, તેથી જ તેઓમા સાક્ષાત્ સંહનન નથી થતું આહીં જે સંહનન કહ્યુ છે તે શક્તિ વિશેષની અપેક્ષાએજ સમજવું જોઈએ

ते खलु भवनवासिनो देवाः, 'तत्थ'-तत्र-स्वस्थाने 'साणं साणं'-स्वेषां स्वेषाम्-आत्मीयात्मीयानाम्-'भवणावाससयसहस्साणं'-भवनावासशतसहस्राणाम् 'साणं साणं सामाणिय साहस्सीणं'-स्वासां स्वासां सामानिकसाहस्रीणाम्, 'साणं साणं तायत्तीसाणं'-स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम् 'साणं साणं लोगपालाणं'-स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम्, 'साणं साणं अग्गमहिसीणं'-स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणाम् 'साणं साणं परिसाणं'-स्वासां स्वासां परिषदाम्. 'साणं साणं अणीआणं'-स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्, 'साणं साणं अणीआहिवईणं'-स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम् 'साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं'-स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिं च बहूणं भवणवासीणं'-अन्येषाञ्च बहूनां भवनवासिनाम्, 'देवाण य देवीण य'-देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं' आधिपत्यम् पोरेवच्चं'-पौरपत्यम् 'सामित्तं'-स्वामित्वम् 'भट्टित्तं'-भर्तृत्वम्, 'महत्तरगत्तं'-महत्तरकत्वम्, 'आणाईसरसेणावच्चं'-आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, 'कारेमाणा'-कारयन्तः 'पालेमाणा' पालयन्तः, 'महयाहयनट्टगीयवाइयतंतितलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं'-महतारवेण इत्यग्रेणान्वयः, कीदृशेन रवेण, इत्याह-महतानि-आख्यानक प्रतिब-

---

शरीर अस्थियों तथा शिराओं से रहित है।'

वे भवनवासी देव अपने स्थानों में अपने-अपने लाखों भवनावासों का, अपने-अपने सहस्रों सामानिक देवों का, अपने-अपने त्रायस्त्रिंशक देवों का, अपने-अपने लोकपालों का, अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का, अपनी-अपनी परिषदों का, अपने-अपने अनीकाधिपतियों का, अपने-अपने हजारों आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुत-से भवनवासी देवों तथा देवियों का आधिपत्य करते हुए, पौरपत्य करते हुए, स्वामित्व करते हुए, भर्तृत्व करते हुए, महत्तरत्व करते हुए, आज्ञा-ईश्वर-सेनापतित्व करते रहते हैं। उनका पालन

જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે-દેવ અસંહનની હોય છે, અર્થાત્ તેઓમાં સંહનન થતું નથી, કેમકે તેમના શરીર હાડકાં અને શિરાઓ વગરના હોય છે.

તે ભવનવાસી દેવ પોતાના સ્થાનમાં પોત-પોતાના લાખો ભવનાવાસોના, પોત-પોતાના હજારો સામાનિકદેવોના, પોત પોતાના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના, પોત પોતાના લોકપાલોના, પોત પોતાની અગ્રમહિષિયોના, પોત-પોતાની પરિષદોના; પોતપોતાના અનીકાધિપતિયોના, પોત-પોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણા ભવનવાસી દેવો તથા દેવીયોના આધિપત્ય કરતા થકા પૌરપત્ય કરત થકા સ્વામિત્વ કરત થકા ભર્તૃત્વકરતે છતે, મહત્તરત્વ કરતા થકા આજ્ઞા, ઈશ્વર, સેનાપતિત્વ કરતા થકા રહે છે, તેમનું

द्धानि अव्याहतानि यानि नाट्यगीतवादितानि तन्त्रीतलतालत्रुटितानि च यश्च घनमृदङ्गः पटुप्रवादितस्तेषां रवेण 'दिव्वाइं' दिव्यान्-दिवि भवान् प्रधानान् 'भोगभोगाइं' भोगभोगान्-भोगयोग्या भोगाः-शब्दादयस्तान् 'भुंजमाणा' भुञ्जानाः विहरंति'-विहरन्ति-तिष्ठन्ति ॥ सू० १७ ॥

मूलम्-कहि णं भंते! असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! असुरकुमारा देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए उवरि एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं बज्जित्ता मज्झे अट्ठुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं चउसट्ठिं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा अहे पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया उक्किन्नंतरविउलगंभीरखायफलिहा पागारट्टालयकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा जंतसयग्घिमुसलमुसंढि परियारिया अउज्झा सदा जया सदा गुत्ता अडयालकोट्ठगरइया अडयालकयवणमाला खेमा सिवा किंकरामरदंडोवरक्खिया लाउल्लोइयमहिया गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिन्न पंचंगुलितला उवचिय चंदणकलसा चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा, आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिया, कालागुरुपवरकुंदरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामा सुगंधवरगंधिया, गंधवट्टिभूया, अच्छरगणसंघसंविगिन्ना दिव्व-

करते हैं। विविध प्रकार के असंख्यातकों से सम्बद्ध नाट्य, गीत, वादित्र आदि के तथा तंत्री, तल, ताल, मृदंग आदि के कुशल वादन संबंधी एवं अनेक प्रकार के दिव्य भोगोपभोग को भोगते हुए विचरते रहते हैं ॥१७॥

પાલન કરે છે, વિવિધ પ્રકારના આખ્યાનકોથી સંબદ્ધ નૃત્ય, ગીત, વાદિત્ર, આદિના તથા તંત્રી, તલ, તાલ મૃદંગ આદિના કુશલ વાદન સંબંધી તેમજ અનેક પ્રકારના દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા રહીને વિચરતા રહે છે ॥૧૭॥

तुडियसद्दसंपणादिया सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्ठा णीरया निम्मला निप्पंका निक्कंकडच्छाया सप्पभा सस्सिरीया समिरीया सउज्जोया पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे असुरकुमारा देवा परिवसंति, काला लोहियक्खबिंबोट्ठा, धवलपुप्फदंता, असियकेसा वामे एगकुंडलधरा, अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता, ईसीसिलिंधपुप्फपगासाइं असंकिलिट्ठाइं सुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिया वयं च पढमं समइक्कंता, बिइयं च वयं असंपत्ता भद्दे जोव्वणे वट्टमाणा तलभंगयतुडियपवरभूसणणिम्मलमणिरयणमंडियभुया, दसमुद्दामंडियग्गहत्था चूडामणिविचित्तचिंधगया सुरूवा महिड्ढिया, महज्जुइया, महायसा, महब्बला, महाणुभागा, महासोक्खा, हारविराइयवच्छा, कडयतुडियथंभियभुया, अंगयकुंडलमट्टगंडयलकन्नपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा, विचित्तमालामउलीकल्लाणगपवरवत्थपरिहिया कल्लाणगमल्लाणुलेवणधरा भासुरबोंदि पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इड्ढीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा, तेणं तत्थ साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं, साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं, साणं साणं तायत्तीसाणं, साणं साणं लोगपालाणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं, साणं साणं परिसाणं, साणं साणं अणियाणं, साणं साणं

अणियाहिवईणं, साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं भवणवासीणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसर सेणावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महयाहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंग पडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति, चमरबलिणो एत्थ दुवे असुरकुमारिंदा असुरकुमार रायाणो परिवसंति, काला महानीलसरिसा णीलगुलियगवल अयसिकुसुमप्पगासा वियसियसयवत्तणिम्मलईसिसितरत्ततंबणयणा गरुलायय उज्जुतुंगनासा उवचिय सियप्पवाल बिंबफलसंनिहाररोट्ठा पंडुरससिसगलविमलनिम्मलदहिघणसंखगोक्खीरकुंददगरयमुणालियाधवलदंतसेढी हुयवह निद्धंतत्ततवणिज्जरत्ततालुजीहा अंजणघण कसिणगं रुयगं रमणिज्ज णिद्धकेसा वामेयकुंडलधरा, अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता ईसि सिलिंधपुप्फपगासाइं असंकिलिट्ठाइं सुहुमाइं वत्थाइं पवरपरिहिया वयं च पढमं समइक्कंता बिइयं तु असंपत्ता भद्दे जोव्वणवट्टमाणा तलभंगयतुडियपवरभूसणनिम्मलमणिरयणमंडियभुया दसमुद्दामंडियग्गहत्था चूडामणिचित्तचिंधगया सुरूवा, महड्ढिया महज्जुईया महायसा महाबला महाणुभागा, महासोक्खा हारविराइयवच्छा, कडयतुडियथंभियभुया अंगदकुंडलमट्टगंडतलकन्नपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा, विचित्तमालामउलीकल्लाणगपवरवत्थपरिहिया कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा, भासुरबोंदी पलंबवणमालधरा, दिव्वेणं वन्नेणं, दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं, दिव्वेणं संघयणेणं, दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इड्ढीए, दिव्वाए जुईए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेणं तेएणं, दिव्वाए लेसाए, दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा तेणं तत्थ साणं साणं

भवणावाससयसहस्साणं, साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं, साणं साणं तायत्तीसाणं, साणं साणं लोगपालाणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं, साणं साणं परिसाणं, साणं साणं अणियाणं, साणं साणं अणियाहिवईणं, साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं भवणवासीणं देवाण य देवीण य, आहेवच्चं, पोरेवच्चं सामित्तं, भट्टित्तं, महत्तरगत्तं आणाईसर सेणावच्चं कारेमाणा, पालेमाणा, महयाहतनट्टगीयवाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं, दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ॥सू० १८।

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! असुरकुमाराणां देवानां पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! असुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्ये अष्टसप्तति सहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु असुरकुमाराणां देवानां चतुः षष्टि भवना-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त असुरकुमार देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति) हे भगवन् ! असुरकुमार देव कहां निवास करते हैं (गोयमा !) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (उवरिं) ऊपर (एगं) एक (जोयणसहस्सं) हजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं) और नीचे एक

શબ્દાર્થ—(कहि णं भंते ! असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति) હે ભગવાન્ ! અસુરકુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं) ઉપર (एगं) એક (जोयणसहस्सं) હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं), અને નીચે એક હજાર

वासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु भवनानि बहिर्वृत्तानि अन्तश्चतुरस्राणि, अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तविपुलगम्भीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि, सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि क्षेमाणि, शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि, लाउल्लोइयमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, सुगन्धवरगन्धितानि, गन्धवर्त्तिभूतानि, अप्सरोगणसङ्घसंविकीर्णानि, दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि, सर्वरत्नमयानि, अच्छानि, श्लक्ष्णानि, मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि नीरजांसि, निर्मलानि, निष्पङ्कानि निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि, सश्रीकाणि समरीचिकानि, सोद्योतानि, प्रासादीयानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि, प्रतिरूपाणि, अत्र खलु असुरकुमाराणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, उपपातेन लोकस्य असंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्य असंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः असुरकुमाराः देवाः परिवसन्ति, कृष्णाः, लोहिताक्षबिम्बौष्ठा धवलपुष्पदन्ताः, असितकेशाः, वामे एककु-

---

हजार योजन (वज्जित्ता) छोड कर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरजोयणसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (असुरकुमाराणं देवाणं) असुरकुमार देवों के (चउसट्ठि भवणावाससयसहस्सा) चौसठ लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा गया है।

(ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोल हैं (अंतो चउरंसा) अन्दर से चौकोर हैं (अहे पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया) नीचे कमल को कर्णिका के आकार के हैं इत्यादि पूर्ववत्।

(काला) काले (लोहियक्खबिंबोट्ठा) लोहिताक्ष रत्न तथा बिम्बफल

યોજન (वज्जित्ता) છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (अट्ठहुत्तर जोयणसयसहस्से) એકલાખ અઠ્યોતેરહજાર યોજનમા (एत्थ णं) આહીં (असुरकुमाराणं देवाणं) અસુરકુમાર-દેવોના (चउसट्ठि भवणावाससयसहस्सा) ચોસઠલાખભવન (भवंतीति मक्खायं) છે એમ તીર્થંકરો દ્વારા કહેવાયેલું છે.

(ते णं भवणा) તે ભવનો (बाहिं वट्टा) બહારથી ગોળ (अंतो चउरंसा) અંદરથી ચતુરસ્ર છે (अहे पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया) નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના છે, ઇત્યાદિ પૂર્વવત્.

ण्डलधराः, आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्राः, ईषच्छिलिन्ध्रपुष्पप्रकाशानि असंक्लिष्टानि सूक्ष्माणि वस्त्राणि प्रवराणि परिहिताः, वयश्च प्रथमं समतिक्रान्ताः, द्वितीयश्चवयोऽसंप्राप्ताः, भद्रे यौवने वर्तमानाः तलभङ्गकत्रुटितप्रवरभूषणनिर्मल मणिरत्नमण्डितभुजाः, दशमुद्रामण्डिताग्रहस्ताः, चूडामणिचित्रचिह्नगताः, सुरूपाः मह-

के समान ओठों वाले (धवलपुप्फदंता) श्वेत पुष्पों के समान दांतों वाले (असियकेसा) काले केशों वाले (वामे) बाएं (एगकुंडलधरा) एक कुंडल धारण करने वाले (अद्द चंदणाणुलित्तगत्ता) गीले चंदन से लिप्त शरीर वाले (इसीसिलिंधपुप्फपगासाइं) किंचित् सिलिंध पुष्प के समान (असंकिलिट्ठाइं) संक्लेश न उत्पन्न करने वाले (सुहुमइं) सूक्ष्म (वत्थाइं) वस्त्रों का (पवर) श्रेष्ठ (परिहिया) पहिने हुए (वयं च पढमं समइक्कंता) प्रथम वय को पार कर चुके (बिइयं च वयं असंपत्ता) दूसरे वय को नहीं प्राप्त हुए (भद्दे) भद्र (जोव्वणे) यौवन में (वट्टमाणा) वर्त्तमान (तलभंगयतुडियपवर भूसण निम्मलमणिरयण मंडियभुया) तलभंग, त्रुटित तथा अन्य श्रेष्ठ आभूषणों में जडी निर्मल मणियों तथा रत्नों से मंडित भुजाओं वाले (दस मुद्दा मंडियग्गहत्था) दस मुद्रिकाओं से मंडित अंगुलियों वाले (चूडामणि विचित्तचिंधगया) चूडामणि रूप अद्‌भुत चिह्न वाले (सुरूवा) सुन्दर रूप वाले (महिड्ढिया) महायश शाली (महब्बला) महाबली इत्यादि पूर्ववत्।

(काला) કાળાં (लोहियक्ख विंबोट्ठा) લોહિતાક્ષ રત્ન તથા બિમ્બફલના સમાન હોઠોવાળા (धवलपुप्फदंता) શ્વેત પુષ્પોના સમાન દાંતો વાળા (असियकेसा) કાળા કેશવાળા (वामे) ડાબે (एगकुंडलधरा) એકકુંડલને ધારણ કરનારા (अद्द-चंदणाणुलित्तगत्ता) લિલાચન્દથી લિપ્ત ગાત્રવાળા (इसीसिलिंघ पुप्फपगासाइं) કાંઇક સિલિંધ્ર પુષ્પના સમાન (असंकिलिट्ठाइ) સંક્લેશ ન ઉત્પન્ન કરવાવાળા (सुहुमाइं) સૂક્ષ્મ (वत्थाइं) વસ્ત્રોને (पवर) શ્રેષ્ઠ (परिहिया) પહેરેલા (वयंच पढमं समइक्कंता) પ્રથમ ઉમ્મરને વટાવી ચૂકેલા (विइयं च वयं असंपत्ता) બીજી વયને નહી પામેલા (भद्दे) ભદ્ર (जोव्वणे) યૌવનમાં (वट्टमाणा) રહેલા (तलभंगय तुडिय पवरभूसण निम्मलमणिरयणमंडियभुया) તલભગ, ત્રુટિત તથા બીજાં શ્રેષ્ઠ આભૂષણો માં જડેલા નિર્મલ મણિયો તથા રત્નોથી મંડિત ભુજાઓ વાળા (दस मुद्दामंडियग्गहत्था) દશ વિટીઓથી સુશોભિત આંગળીયો વાળા (चुडामणि विचित्तचिंधगया) ચૂડામણિ રૂપ અદ્દ્ભુત ચિહ્નવાળા (सुरूवा) સુન્દર રૂપવાળા (महड्ढिया) મહાન્ સમૃદ્ધિધારી (महज्जुइया) મહાન્ દ્યુતિવાળા (महायसा) મહાયશ શાલી (महव्वला) મહાબળવાન્ ઈત્યાદિ પૂર્વવત્.

र्द्धिकाः, महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालधराः, दिव्येन—वर्णेन दिव्येन गन्धेन, दिव्येन स्पर्शेन, दिव्येन संहननेन दिव्येन संस्थानेन, दिव्यया ऋद्धया, दिव्यया द्युत्या, दिव्यया प्रभया, दिव्यया छायया, दिव्येन अर्चिषा, दिव्येन तेजसा, दिव्यया लेश्यया दशदिश उद्योतयन्तः, प्रभासयन्तस्ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां भवनावासशतसहस्राणाम्, स्वासां स्वासां सामानिकसाहस्रीणाम्, स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम्, स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम् स्वासां स्वासाम् अग्रमहषीणाम् स्वासां स्वासां परिषदां स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम् स्वेषाम् स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम् स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनां भवनवासिनाम् देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यम् पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, कारयन्तः, पालयन्तः, महताऽहतनृत्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, चमरबलिनौ अत्र द्वौ असुरकुमारेन्द्रौ असुरकुमारराजानौ परिवसतः, कृष्णा महानीलसदृशौ नीलगुटिकागवलातसीकुसुमप्रकाशौ, विकसितशतपत्रनिर्मलेषत् सितरक्तताम्रनयनौ गरुडायतर्जुतुङ्गनासौ, उपचितशिलाप्रवालविम्बफलसंनिभाध-

(चमरबलिणो) चमर और बली (एत्थ) इनमें (दुवे) दो (असुरकुमारिंदा) असुर कुमारों के इन्द्र (असुरकुमाररायाणो) असुरकुमारों के राजा (परिवसंति) निवास करते हैं (काला) कृष्णवर्ण (णीलगुलियगवलअयसिकुसुमप्पगासा) नील की गोली, भैंस के सींग तथा अलसी के फूल के समान रंग वाले (वियसियसयवत्तणिम्मलईसिसितरत्ततंबणयणा) विकसित कमल के समान निर्मल, कहीं श्वेत, रक्त तथा ताम्रवर्ण के नेत्रों वाले (गरुलाययउज्जु तुंगनासा) गरुड के समान विशाल, सीधी और ऊंची नाक वाले (उवचिय सियप्पवाल बिंब-

(चमरबलिणो) ચમર અને બલિ (एत्थ) તેઓમા (दुवे) બે (असुरकुमारिंदा) અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર (असुरकुमाररायाणो) અસુરકુમારોના રાજા (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (काला) કૃષ્ણવર્ણ (णील गुलियगवल अयसिकुसुमप्पगासा) નીલની ગોળી, ભેંસના સીંગડાં તથા અળસીના ફુલના સમાન રંગવાલા (वियसियसयवत्तणिम्मलईसिसितरत्ततंबणयणा) વિકસિત કમળના સમાન નિર્મળ ક્યાંક શ્વેત, રક્ત તથા તામ્ર વર્ણના નેત્રોવાળા (गरुलायय उज्जुतुंगनासा) ગરૂડના સમાન વિશાલ સીધા અને ઊંચા નાકવાળા (उवचिय सियप्पवाल बिंबफलसंनिहाहरोट्ठा) પુષ્ટ

रोष्ठौ, पाण्डुरशशिशकलविमलनिर्मलदधिघनशङ्खगोक्षीरकुन्ददकरजोमृणालिकाधवल-दन्तश्रेणी, हुतवहनिर्ध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततलताल्जिह्वौ, अञ्जनघनकृष्णरुचक-रमणीयस्निग्धकेशौ, वामे कुण्डलधरौ, आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्रौ, ईषच्छिलिन्ध्रपुष्प-प्रकाशानि असंक्लिष्टानि सूक्ष्माणि वस्त्राणि वराणि, प्रपरिहितौ, वयश्च प्रथमं समतिक्रान्तौ, द्वितीयश्चासंप्राप्तौ, भद्रे यौवने वर्तमानौ, तलभङ्गकत्रुटितप्रवरभूष-

---

फलसंनिहाहरोट्ठा) (पुष्ट मूंगा तथा बिम्बफल के समान अधरोष्ठ वाले (पंडुरससिसगलविमलनिम्मलदहिघणसंखगोक्खीरकुंददगरयमुणालि-याधवलदंतसेढी) श्वेत तथा विमल एवं निर्मल चन्द्रखण्ड, जमे हुए दही, शंख, गाय के दूध, कुन्द, जलकण, मृणालिका के समान श्वेत दन्तपंक्ति वाले (हुयवहनिद्धंतधोयतत्ततवणिज्जरत्ततलतालु-जीहा) आग में तपाकर धोये हुए तप्त तपनीय के समान लाल तलुवों, तालु तथा जिह्वा वाले (अंजणघणकसिणगरूयगरमणिज्जणिद्धकेसा) अंजन तथा मेघ के समान काले एवं रूचक रत्न के समान रमणीय चिकने केशों वाले (वामेयकुंडलधरा) बायें कान में कुंडल धारण करने वाले (अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता) गीले चंदन से लिप्त शरीर वाले (ईसि-सिलिंधपुप्फपगासाइं) किंचित् शिलिन्ध्र पुष्प के समान लाल वर्ण वाले (असंकिलिट्ठाइं) क्लेश न उत्पन्न करने वाले (सुहुमाइं) बारीक (वत्थाइं) वस्त्रों को (पवर) श्रेष्ठ (परिहिया) पहने हुए (वयं च पढमं) प्रथम वय को (समइक्कंता) पार किये हुए (बिइयं तु असंपत्ता) दूसरी वय को अप्राप्त (जोव्वणे) यौवन में (वट्टमाणा) वर्त्तमान (तलभंगय-

---

મૂંગા—લાલરત્ન તથા બિમ્બ ફળના સમાન અધરોષ્ઠવાળાં (पंडुरससिसगलविमल निम्मलदहिघणसंखगोक्खीरकुंददगरय मुणालिया धवलदंतसेढी) શ્વેત તથા વિમળ તેમજ નિર્મળ, ચન્દ્રખંડ, જામેલું દહીં, શંખ, ગાયનું દૂધ, કુન્દ (મોગરા) જલબિંદુ મૃણાલિકાના સમાન શ્વેત દંત પંકિતઓ વાળા (हुयवहनिद्धंतधोयतत्त-तवणिज्जरत्ततलतालुजीहा) આગમાં તપાવીને ધોયેલા સુવર્ણસમાન પગનાતળીયા, તાલુ તથા જીહ્વાવાળા (अंजणघणकसिणगरूयगरमणिज्जणिद्धकेसा) અંજન તથા મેઘના સમાન કાળા તેમજ રેચક રત્નના સમાન રમણીય ચિકણા સુંવાળા વાળવાળા (वामेयकुंडलधरा) ડાબા કાનમાં કુંડળ ધારણકરનારા (अद्दचंदणाणु लित्तगत्ता) લીલા ચન્દનથી લિપ્ત શરીરવાળા (ईसिसिलिंधपुप्फपगासाइं) થોડા શિલન્ધ્ર પુષ્પના સમાન લાલરંગના (असंकिलिट्ठाइं) કલેશ ઉત્પન્ન નહીં કરનારા (सुहुमाइं) બારીક (वत्थाइं) વસ્ત્રોને (पवर) શ્રેષ્ઠ (परिहिया) પહેરેલા (वयं च पढमं) પ્રથમવયના (समइक्कंता) પારકરાયેલા (विइयं तु असंपत्ता) બીજીવયને અપ્રાપ્ત

णनिर्मलमणिरत्नमण्डितभुजौ, दशमुद्रामण्डिताग्रहस्तौ, चूडामणिचित्रचिह्नगतौ, सुरूपौ महर्द्धिकौ, महाद्युतिकौ, महायशसौ, महाबलौ, महानुभागौ, महासौख्यौ, हारविराजितवक्षसौ, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजौ, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधारिणौ, विचित्रहस्ताभरणौ, विचित्रमालामौली, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितौ, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरौ, भास्वरबोन्दी, प्रलम्बवनमालधरौ, दिव्येन

तुडियपवरभूसणणिम्मलमणिरयणमंडियभुया) तल भंग, त्रुटित तथा अन्य निर्मल मणियों एवं रत्नों से भूषित भुजाओं वाले (दसमुद्दा मंडियग्गहत्था) दश मुद्रिकाओं से मंडित उंगलियों वाले (चूडामणि चित्तचिंधगया) विचित्र चूडामणि के चिह्न से युक्त (सुरूवा) सुन्दर रूप वाले (महड्ढिया) महाऋद्धिमान (महज्जुईया) महान् द्युति वाले (महायसा) अत्यन्त यशस्वी (महाबला) महाबलवान् (महाणुभावा) महान् प्रभाव वाले (महासोक्खा) अत्यन्त सुखी (हारविराइयवच्छा) हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले (कडयतुडियथंभियभुया) कटकों तथा त्रुटितों से स्तब्ध भुजा वाले (अंगदकुंडलमट्ठगंडतलकन्नपीढधारी) अंगद, कुंडल तथा कपोल भाग को मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषण को धारण करने वाले (विचित्तहत्थाभरणा) अद्भुत हाथों के आभूषण वाले (विचित्तमालामउली) अद्भुत मालाओं से युक्त मुकुट वाले (कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया) कल्याणकारी श्रेष्ठ वस्त्र पहने हुए (कल्लाणगमल्लाणुलेवणधरा) कल्याणकारी मालाओं तथा लेपन

(भद्दे) ભદ્ર (जोव्वणे) યૌવનમા (वट्टमाणा) વર્તમાન (तलभंगतुतडियपवरभूसणणिम्मलमणिरयणमंडियभुया) તલભંગ, ત્રુટિત તથા અન્ય નિર્મળ મણિયો તેમજ રત્નોથી ભૂષિત ભુજાઓ વાળા (दस मुद्दामडियग्गहत्था) દશ વીંટિયોથી મંડિત આંગળીયો વાળા (चूडामणि चित्तचिंधगया) વિચિત્ર ચૂડામણિના ચિહ્ન વાળા (सुरूवा) સુન્દર રૂપવાળા (महड्ढिया) મહાઋદ્ધિમાન્ (महज्जुईया) મહાન્ દ્યુતિ વાળા (महायसा) અત્યન્ત યશસ્વી (महाबला) મહાન્ બળવાન્ (महाणुभागा) મહાન્ પ્રભાવવાળા (महासोक्खा) અત્યન્ત સુખી (हारविराइयवच्छा) હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થલ વાળા (कडय तुडिय थंभियभुया) કટકો તથા ત્રુટિતોથી સ્થિર ભુજાઓવાળા (अंगद कुडल मट्ठगंडतल कन्नपीढधारी) અંગદ, કુંડળ, તથા કપોલ ભાગને મર્ષણ કરવા વાળા કર્ણપીઠ નામક આભૂષણને ધારણ કરવા વાળા (विचित्तहत्थाभरणा) અદ્ભુત હાથોના આભૂષણ વાળા (विचित्तमालामउली) અદ્ભૂત માળા ઓથી યુક્ત મુગટ વાળા (कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया) કલ્યાણ-

वर्णेन, दिव्येन गन्धेन, दिव्येन स्पर्शेन, दिव्येन संहननेन, दिव्येन संस्थानेन, दिव्यया ऋद्धया, दिव्यया द्युत्या, दिव्यया प्रभया, दिव्यया छायया, दिव्येन अर्चिषा दिव्येन तेजसा, दिव्यया लेश्यया, दशदिशः उद्द्योतयन्तौ, प्रभासयन्तौ तौ खलु तत्र स्वेषां स्वेषां भवनावासशतसहस्राणाम्, स्वासां स्वासां सामानिक-साहस्रीणाम्, स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम्, स्वेषां स्वेषाम् लोकपालानाम्, स्वासां

धारण करने वाले (भासुरबोंदी) देदीप्यमान शरीर वाले (पलंबवणमालधरा) लम्बी वनमालाओं के धारक (दिव्वेणं वन्नेणं) अद्भुत वर्ण से (दिव्वेणं गंधेणं) अद्भुत गंध से (दिव्वेणं फासेणं) अद्भुत स्पर्श से (दिव्वेणं संघयणेणं) दिव्य संहनन से (दिव्वेण संठाणेणं) दिव्य आकृति से (दिव्वाए इड्ढीए) दिव्य ऋद्धि से (दिव्वाए जुईए) दिव्य द्युति से (दिव्वाए पभाए) दिव्य प्रभा से (दिव्वाए छायाए) दिव्य कान्ति से (दिव्वाए अच्चीए) दिव्य ज्योति से (दिव्वेणं तेएणं) दिव्य तेज से (दिव्वाए लेस्साए) दिव्य शारीरिक वर्ण सौन्दर्य से (दस दिसाओ) दशों दिशाओं को (उज्जोवेमाणा) प्रकाशित करते हुए (पभासेमाणा) शोभित करते हुए (तेणं) वे असुरकुमार (तत्थ) वहां (साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं) अपने-अपने लाखों भवनों का (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) अपने-अपने हजारों सामानिक देवों का (साणं साणं तायत्तीसाणं) अपने-अपने त्रायस्त्रिंशक देवों का (साणं साणं लोगपालाणं) अपने-अपने लोकपालों का (साणं

कारी श्रेष्ठ वस्त्र पहेरेला (कल्लाणगमल्लाणुलेवणधरा) कल्याणकारी माळाओ तथा लेप ने धारण करवा वाळा (भासुरबोंदी) देदीप्यमान शरीरवाळा (पलंबवण मालधरा) लांबी वनमाळाओना धारक (दिव्वेणं वन्नेणं) अद्भुत वर्णथी (दिव्वेणं गंधेणं) अद्भुत सुगंधथी (दिव्वेणं फासेणं) अद्भुत स्पर्शथी (दिव्वेणं संघयणे णं) दिव्य सहननथी (दिव्वेणं संट्ठाणेणं) दिव्य आकृतिथी (दिव्वाए इड्ढीए) दिव्य समृद्धि थी (दिव्वाए जुइए) दिव्यकान्तिथी (दिव्वाए पभाए) दिव्य प्रभाथी (दिव्वाए छायाए) दिव्यद्युतिथी (दिव्वाए अचीए) दिव्य ज्योतिथी (दिव्वेणं तेएणं) दिव्य तेजथी (दिव्वाए लेसाए) दिव्य शारीरिक वर्ण सौन्दर्यथी (दस दिसाओ) दशेदिशाओने (उज्जोवेमाणा) प्रकाशित करता (पभासे माणा) शोभित करता (तेणं) ते असुरकुमारो (तत्थ) त्या (साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं) पोत पोताना लाखो भवनोने (साणं साण सामाणियसाहस्सिणं) पोत पोताना हजारो सामानिक देवोना (साणं साणं तायत्तीसाणं) पोतपोताना त्रायस्त्रिंशकदेवोना

स्वासाम् अग्रहिषीणाम्, स्वासां स्वासां परिषदाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम् स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम्, स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् भवनवासिनाम् देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यम्, पौरपत्यम्, स्वामित्वम् भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यं कुर्वन्तः पालयन्तः 'महता-ऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोग-भोगान् भुञ्जाना विहरन्ति ॥सू० ॥ १८ ॥

साणं अग्गमहिसीणं) अपनी-अपनी पटरानियों का (साणं साणं परिसाणं) अपनी-अपनी परिषदों का (साणं साणं अणियाणं) अपनी-अपनी अनीकाओं का (साणं साणं अणियाहिवईणं) अपने-अपने अनीकाधिपतियों का (साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) अपने-अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) अन्य भी बहुत-से (भवणवासीणं देवाण य देवीण य) भवनवासी देवों और देवियों का (आहेवच्चं) अधिपतित्व (पोरेवच्चं) पुरपतित्व-अग्रेसरपन (सामित्तं) स्वामीपन (भट्टित्तं) भर्तृत्व (महत्तरगत्तं) महत्तरपन (आणाईसरसेणावच्चं) आज्ञा-ईश्वर-सेनापतित्व (कारेमाणा) कराते हुए (पालेमाणा) पालते हुए (महताहतनट्टगीत वाइयतंतीतलताल तुडियघणमुइंगपडुप्प वाइयरवेणं) आहत नृत्य, गीत, वादन एवं तंत्री तल ताल घन मृदंग के बजाने से उत्पन्न महान् ध्वनि से (दिव्वाइं भोगभोगाइं) दिव्य भोगोपभोग (भुंजमाणा) भोगते हुए (विहरंति) रहते हैं ॥१८॥

(साणं साणं लोगपालाणं) પોત પોતાના લોકપાલોના (साणं साणं अग्गमहीसीणं પોત પોતાની પટરાણીયોના (साणं साणं परिसाणं) પોત પોતાની પરિષદોના (साणं साणं अणियाणं) પોત પોતાની સેનાના (साणं साणं अणियाहिवईणं) પોત પોતાની સેનાના અધિપતિયોના (साणं साणं आयरक्खदेवसहस्सीणं) પોત પોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिच बहूणं) બીજા પણઘણા (भवण-वासीणं देवाण य देवीण य) ભવનવાસી દેવો અને દેવીયોના (आहेवच्चं) અધિપતિપણુ (पोरेवच्चं) પુરપતિત્વ-અગ્રેસરપણું (सामित्तं) સ્વામીપણું (भट्टित्तं) ભર્તૃત્વ (महत्तरगत्तं) મહત્તરપણું (आणाईसरसेणावच्चं) આજ્ઞા-ઈશ્વર-સેનાપતિ-ત્વ (कारेमाणा) કરતા થકા. (पालेमाणा) પાળતા થકા (महयाहतनट्टगीतवाइय-तंतीतलतालतुडियघनमुइंगपडुप्पवाइयरवेण) આહત, નૃત્ય, ગીત, વાદન તેમજ તંત્રી તાલ તલ ધન મૃદગના વગાડવાથી ઉત્પન્ન થતા મહાન્ ધ્વનિથી (दिव्वाइं भोग भोगाइं) દિવ્ય-ભોગોપ ભોગ (भुंजमाणा) ભોગવતા (विहरंति) રહે છે. ॥૧૮॥

टीका--अथासुरकुमारादीनां पर्याप्तापर्याप्तकानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहि णं भंते ! असुरकुमाराणां देवाणं' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले, असुरकुमाराणां देवानां 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहि णं भंते ! असुरकुमारा देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले, असुरकुमारादेवाः परिवसन्ति ? भगवानाह-'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, 'असी उत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरि' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तरायाः उपरि-ऊर्ध्व भागे 'एगं जोयण सहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसमस्रम् अवगाह्य-अवतीर्य 'हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं-वज्जित्ता' अधः अधोभागे चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा' 'मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयण-सयसहस्से' मध्ये-मध्यभागे, अष्टसप्ततौ योजनशतसहस्रे-अष्टसप्ततिसहस्राधिक लक्षयोजनेषु 'एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थाने, असुरकुमाराणाम् देवानाम् 'चउसट्ठिं भवणावासयसहस्सा भवंतीति मक्खायं' चतुष्षष्टिः

टीकार्थ-अब पर्याप्त और अपर्याप्त असुरकुमार आदि के स्थान आदि की प्ररूपणा प्रारंभ की जाती है। गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त असुरकुमार देवों के स्थान कहां हैं ? इस प्रश्न को स्पष्टता के लिए प्रकारान्तर से कहते हैं-भगवन् ! असुरकुमार देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपरी भाग से एक हजार योजन अवगाहन करके और नीचे से एक हजार योजन को छोड कर बीच के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में असुरकुमार देवों के चौंसठ

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર આદિના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ કરાય છે. ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો-હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવોના સ્થાન કયા છે ? આ પ્રશ્નની સ્પષ્ટતાને માટે પ્રકારાન્તરથી કહે છે-ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવ કયા નિવાસ કરે છે ?

શ્રીભગવાન ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! એક લાખ એંસીહજાર યોજન મોટી આ રત્ન પ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ભાગથી એક હજાર યોજન અવગાહન કરીને અને નીચેના એક હજાર યોજનનને છોડીને વચલા એક લાખ અડસઠ હજાર યોજનોમા અસુરકુમાર દેવોના ચોસઠ લાખ ભવનાવાસ છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થકરો એ કહ્યું છે. તે ભવનોનુ વર્ણન આ પ્રકારે છે.

भवनावासशतसहस्राणि—चतुष्षष्टिलक्षभवनावासा भवन्ति इति आख्यातम्—कथितम् मया महावीरेण, अन्यैस्तीर्थकृद्भिश्चेत्याशयः, अथ तद् भवनस्वरूपमाह—'तेणं भवणा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा' तानि खलु चतुष्षष्टिर्भवनानि वहिर्भागे, वृत्तानि—वर्तुलानि, अन्तः—मध्ये, आभ्यन्तरे इत्यर्थः, चतुरस्राणि—समचतुरस्राकाराणि, 'अहे पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिया' अधः—अधस्तनभागे पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितानि तत्र कर्णिका खलु उन्नत समचित्रविन्दुकिनीरूपा वोध्या, पुष्करस्य—कमलस्य या कर्णिका तस्याः संस्थानम्—आकारस्तेन संस्थितानि—व्यवस्थितानि इत्यर्थः, 'उक्किण्णंतरविउलगंभीरखायफलिहा' उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि, उत्कीर्णमिव उत्कीर्णमतीवव्यक्तमित्यर्थः, उत्कीर्णमन्तरं यासां खातपरिखाणाम् ता उत्कीर्णान्तराः खातपरिखाः खाताश्च परिखाश्चेति खातपरिखाः, उत्कीर्णान्तराः—विपुलाः—विस्तीर्णाः, प्रचुरा वा, गम्भीराः—अलब्धमध्यभागाः खातपरिखा येषां भवनानां परितस्तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखानि, तत्र परिखानाम उपरिविशाला अधः संकुचिता भवति, खातन्तु उभयत्रापि सममिति उभयोः परस्परं विशेषः, 'पागारट्टालयकवाड तोरणपडिदुवारदेसभागा' प्रकाराट्टालककपाटतोरण प्रतिद्वारदेशभागानि प्रति-

---

लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। उन भवनों का वर्णन इस प्रकार है—

असुरकुमारों के वे भवन बाहर से वर्तुलाकार हैं, भीतर से चौकोर हैं और नीचे पुष्कर की कर्णिका के आकार के हैं। कर्णिका उन्नत एवं समान चित्र-विचित्र विन्दु रूप समझनी चाहिए। उन भवनों के चारों ओर खाइयां और परिखाएं हैं, जिनका अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है। वे इतनी गहरी हैं कि उनके मध्यभाग का पता नहीं लगता। इनमें जो ऊपर चौडी हो और नीचे संकडी हो वह परिखा कहलाती है और ऊपर-नीचे समान हो उसे खात (खाई) कहते हैं। यही परिखा और खाई में अन्तर है। प्रत्येक भवन में प्राकार, साल,

---

અસુરકુમારોના તે ભવન બહારથી ગોળ છે, અંદર થી ચોરસ છે અને નીચે પુષ્કર (કમળ) ની કર્ણિકાના આકારના છે. કર્ણિકા ઉન્નત તેમજ સમાન ચિત્ર વિચિત્ર બીન્દુરૂપ સમજવી જોઈએ. તે ભવનોની ચારે બાજુએ ખાઈઓ અને પરિખાઓ છે. તે એટલી ઊંડી છે કે તેમના મધ્ય ભાગનો પત્તો નથી લાગતો, તેમાં જે ઉપરથી પહોળી હોય અને નીચેથી સાકડી હોય તે પરિખા કહેવાય છે અને જે ઉપર નીચે સમાન હોય તેને ખાત કહે છે. આજ પરિખા અને ખાઈમા તફાવત છે પ્રત્યેક ભવનમાં પ્રાકાર, સાલ, અટ્ટાલક, કપાટ, તોરણ

भवनं प्राकारेषु सालेषु अट्टालक पाटतोरणप्रतिद्वाराणि अट्टालककपाटतोरण प्रतिद्वाररूपा देशभागा देशविशेषा येषु तानि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वार-देशभागानि, तत्राट्टालकाः-प्राकारस्योपरि भृत्याश्रयविशेषाः, कपाटानि-प्रतोलीद्वारसत्कानि. तोरणानि-प्रतोलीद्वारेषु, प्रतिद्वाराणि-स्थूलद्वारापान्तराल-वर्तीनि लघुद्वाराणि, तथा 'जंतसयग्घिमुसलमुसंढि परियारिया' यन्त्रशतघ्नीमुशल-मुसण्ढीपरिवारितानि, यन्त्राणि नानाविधानि, शतघ्न्यः-महायष्टयः 'तोप' इति प्रसिद्धा वा आयुद्धविशेषा?, यासां पातेन पुरुषशतम् हन्यते इत्यर्थः, मुशलानि प्रसिद्धानि, मुसण्ढ्यः-प्रहरणविशेषाः, तैः परिवारितानि समन्ताद् वेष्टितानि, अतएव-'अउज्झा' अयोध्याः, शत्रुभिर्योद्धुमशक्यानि, अयोध्यत्वादेव 'सदा जया' सदा जयाः-सदा सर्वकालं जयो येषु तानि सदा जयानि सर्वकालं जयवन्तीत्याशयः, तथा 'सया गुत्ता' सदा गुप्तानि-सर्वकालं प्रहरणैः पुरुषैश्च योद्धृभिः रक्षितानि

अट्टालक, कपाट, तोरण और प्रतिद्वार बने हुए हैं। प्राकार के ऊपर भृत्यवर्ग के रहने के लिए बने हुए स्थान अट्टालक कहलाते हैं। कपाट प्रतोली द्वारों के समझने चाहिए। बडे बडे द्वारों के निकट जो छोटे द्वार बने रहते हैं, वे प्रतिद्वार कहलाते हैं।

असुरकुमारों के वे भवन यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलों तथा मुसंढियों से युक्त होते हैं। इनमें से यंत्र वहां नाना प्रकार के होते हैं। महायष्टि को अथवा 'तोप' नाम प्रसिद्ध शस्त्र को शतघ्नी कहते हैं, जिसके एक बार चलने से सौ पुरुषों का घात हो जाता है। मुसल प्रसिद्ध है जिसे 'मूसल' कहते हैं। मुसण्ढी भी एक प्रकार का शस्त्र है। इन सब शस्त्रों से वे भवन सुसज्जित रहते हैं, इस कारण वहां शत्रु युद्ध करने में असमर्थ रहते हैं और इसीसे वे सदैव जयशील होते हैं। वे सदा शस्त्रास्त्रों से तथा योद्धाओं से रक्षित रहते हैं। उन भवनों

અને પ્રતિદ્વાર બનેલા છે. પ્રાકારના ઊપર ભૃત્ય વર્ગને રહેવાને માટે બનેલા સ્થાન અટ્ટાલિક કહેવાય છે. કપાટ પ્રતોલિદ્વારના સમજવાં જોઈએ. મોટાં મોટા દ્વારોની સમીપ નાના દ્વાર આવેલા હોય તે પ્રતિદ્વાર કહેવાય છે.

અસુરકુમારોના ભવન યંત્રો, શતઘ્નીઓ, મુસલો તથા મુસંડીયો વાળાં હોય છે. તેમાં યંત્રો નાના પ્રકારના હોય છે. મહાયષ્ટિ અગર તોપના નામે જાણીતા શસ્ત્રને શતઘ્ની કહે છે કે જેને એકવાર ચલાવવાથી સો પુરૂષોનો સંહાર થાય છે. મુસલ પ્રસિદ્ધ છે જેને સાંબેલું કહેવામાં આવે છે. મુસંડી પણ એક જાતનું શસ્ત્ર છે. આ બધા શસ્ત્રો થી તે ભવનો સુસજ્જિત હોય છે, તેથી શત્રુઓ યુદ્ધ કરવામા અસમર્થ બને છે. તેથી તેઓ સદૈવ જયશીત થાય

'अडयालकोट्ठगरइया' अष्टचत्वारिंशत् कोष्टकरचितानि-अष्टचत्वारिंशद्भेद-भिन्नविच्छित्तिकलिताः कोष्ठकाः-अपवरकाः रचिता-निर्मिता येषु तानि तथा विधानि, 'अडयालकयवणमाला' अष्टचत्वारिंशत् कृतवनमालानि-अष्ट चत्वारिंशद्भेदभिन्नविच्छित्तयः कृता वनमाला येषु तानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि, पुनः कीदृशानि इत्याह-'खेमा' क्षेमाणि परकृतोपद्रवरहितानि, 'सिवा' शिवानि सर्वदा माङ्गल्योपेतानि 'किंकरामरदंडोवरक्खिया' किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि किङ्करा-भृत्यभूता येऽमरास्तै र्दण्डैः करणभूतैः, उ[...]क्षितानि 'लाउल्लोइयमहिया' लिप्तोपलिप्तमहितानि 'लाइय' लिप्तं-भूमेर्गोमयादि नोपलेपनम् 'उल्लोइयं उपलिप्तं कुड्यानां संमृष्टीकरणम् ताभ्यां लिप्तोपलिप्ताभ्यां महितानि अर्चितानि, गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला' गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि गोशीर्षनामकचन्दनेन सरसरक्तचन्दनेन च दर्दरेण बहुलेन, चपेटाप्रकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला हस्तका येषु तानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्त पञ्चाङ्गुलितलानि, 'उवचितचंदणकलसा' उपचितचन्दनकलशानि उपचिताः-निवेशिताः, चन्दनकलशाः-माङ्गल्यघटा येषु तानि उपचितचन्दनकलशानि 'चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा' चन्दनघटैः-चन्दनकलशैः सुकृतानि सुष्ठु विहितानि शोभितानीत्यर्थः, यानि तोरणानि तानि

में अडतालीस कोष्ठ (कोठे) बने हुए हैं। अडतालीस ही वनमालाएं बनी रहती हैं। वे शत्रुकृत उपद्रव से रहित एवं सदैव मंगल से युक्त होते हैं। किंकर देवों के दंडों से रक्षित होते हैं। लिपे पुते रहने के कारण अत्यन्त प्रशस्त प्रतीत होते हैं। गोशीर्ष नामक चन्दन तथा सरस लाल चन्दन के वहां हाथे लगे हुए हैं जिनमें पांचों उंगलियां उभरी हुई होती हैं। उनमें मंगलघट स्थापित किए हुए हैं। उनके प्रतिद्वार देशभाग में चन्दन चर्चित घटों के सुन्दर तोरण बने हुए हैं। वहां भवनों के अधोभाग-फर्श से लेकर ऊपरी भाग-छत

છે. તેઓ સદા શસ્ત્રોથી તથા યોદ્ધાઓથી રક્ષિત રહે છે. આ ભવનોમાં અડતાલીસ કોઠા બનેલા હોય છે. અડતાલીસવનમાળાઓ બનેલી હોય છે. તેઓ શત્રુકૃત ઉપદ્રવો વગરના અને સદૈવ મંગલ થી યુક્ત હોય છે. કિંકરદેવોના દંડાઓથી રક્ષિત હોય છે ગોશીર્ષ (ગોરૂ) ચન્દન તેમજ સરસલાલ ચન્દનના ત્યાં થાપા દિધેલા હોય છે કે જેમા પાચે આગળીઓ પડેલી હોય છે. તેઓમાં મંગલ ઘડાઓ મૂકેલા હોય છે. તેમના દરેક દ્વાર પ્રદેશમાં ચન્દન ચર્ચિત ઘડાના સુન્દર તોરણ બનેલા હોય છે. ત્યાં ભવનોની નીચેના ભાગમા ફર્શ તેમજ ઉપરના ભાગની છત સુધી લાબી લાંબી ગોળાકાર પુષ્પ માળાઓ

चन्दनघटसुकृततोरणाणि–प्रतिद्वारदेशभागे येषु तानि चन्दनघटसुकृततोरण-प्रतिद्वारदेशभागानि, तथा 'आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा' आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारित माल्यदामकलापाः आ–आवाङ् अधोभूमौ सक्तः–आसक्तः, भूमौ संलग्नः इत्याशयः, ऊर्ध्वम्–उपरि सक्तः–उत्सिक्तः, उल्लोचतले संवद्ध इत्यर्थः, विपुलः–प्रचुरः, विस्तीर्णो वा वृत्तः वर्तुलः, गोलाकार इत्यर्थः, व्याघारितः–प्रलम्बितो माल्यदामकलापः–पुष्पमाला समुदायो येषु तानि आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तप्रलम्बितमाल्यदामकलापानि तथा 'पंचवन्नसरससुरभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिया' पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्प पुञ्जोपचारकलितानि, पञ्च वर्णेन सरसेन सुरभिणा मुक्तेनाक्षिप्तेन पुष्पपुञ्जस्वरूपेण उपचारेण–प्रक्षिप्तेन कलितानि युक्तानि इति पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि तथा 'कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्क डज्झंतधूवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामा' कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, तत्र–कालागुरुः–प्रसिद्धो गन्धद्रव्यविशेषः, कुन्दुरुष्कः–चीडापदवाच्यः सुगन्धद्रव्यविशेषः तुरुष्कम्–सिल्हाकम् 'लोवान' इति भाषाप्रसिद्धम् एतेषां धूपस्य मघमघायमानेन प्रसृतेन गन्धेन उद्धूतेन–इतस्ततो विप्रसृतेन अभिरामाणि–रमणीयानि 'सुगंधवरगंधिया' सुगन्धवरगन्धिताः वासास्तेषां गन्धोऽस्ति एषु इति सुगन्धवरगन्धितानि, अतएव 'गंधवट्टिभूया' गन्धवर्ति–भूतानि–सौरभ्यातिशयेन गन्धद्रव्यगुटिका सदृशानि, 'अच्छरगणसंघसंविगिण्णा' अप्सरोगण सङ्घविकीर्णानि, अप्सरसां गणानां संघेन–समुदायेन सम्यग्–रमणीयतया विकीर्णानि–व्याप्तानि, इत्यप्सरो गणसंघविकीर्णानि, 'दिव्वतुडियसद्दसंपणादिया' दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि,

---

तक लम्बी–लम्बी गोलाकार पुष्पमालाएं लटकी हुई होती हैं। वे पांच वर्णों के बिखरे हुए ताजा एवं सौरभमय पुष्पों के उपचार से युक्त हैं। काले अगर, कुन्दुरुक्क अर्थात् चीडा तथा लोबान की महकती हुई धूप की सुगंध के कारण वे भवन अतिशय रमणीय प्रतीत होते हैं। उत्तम सुगंध से सुगंधित हैं। इस कारण ऐसे जान पडते हैं जैसे सुगंध द्रव्य की गुटिका हों। वे अप्सरा गणों के समूह से व्याप्त होते

લટકી રહેલી હોય છે. તે પાંચ રંગના વિખરાયલા તાજા અને ખીલેલા. પુષ્પોની સુગન્ધથી ભરપુર અને ખુશબોદાર હોય છે. કાળું અગરૂ ચન્દન, કુન્દરૂક્ક અર્થાત્ ચિડા તથા લોબાનના મહેકતા સુગન્ધથી સુગન્ધિત અને તેથી અતિશય રમણીય જણાતા હતા આમ ઉત્તમ સુગન્ધથી સુગન્ધિત છે. તેથી એમ જણાય છે કે જાણે સુગન્ધ, દ્રવ્યોની ગુટિકાઓ છે. તેઓ અપ્સરાગણોના સમૂહથી વ્યાપ્ત છે. ત્યાં દિવ્યવીણા, વેણુ, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના મનોહર ધ્વનિ શ્રોતાઓના મનને

दिव्यानाम्-अपूर्वाणाम् त्रुटितानाम्-वीणावेणु मृदङ्गादीनां वाद्यविशेषाणाम् शब्दैः कलकलध्वनिभिः संप्रणादितानि-सम्यक् श्रोतृजनमनोहारितया प्रकृष्टतया शब्दायितानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयानि, सर्वात्मना-कात्स्न्येन, रत्नमयानि सकलरत्नमयानि इत्यर्थः, 'अच्छा' अच्छानि-स्फटिकादिवदतिस्वच्छानि, 'सण्हा' श्लक्ष्णानि-स्निग्ध पुद्गलस्कन्धनिर्मितानि 'लण्हा' मसृणानि-कोमलानि, 'घट्टा' घृष्टानि पाषाणादि शिलावत् तीक्ष्णशाणेन घृष्टानीव 'मट्टा' मृष्टानि-पाषाणवत् सुकुमारशाणया संशोधितानि 'णीरया' नीरजांसि-स्वाभाविक रजोराहित्येन, 'निम्मला' निर्मलानि-आगन्तुकमलाभावात् 'निप्पंका' निष्पङ्कानि-कलङ्करहितानि, 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छायानि-निष्कङ्कटा-निष्कवचा उपघातरहिता इत्यर्थः, छाया-कान्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायानि देदीप्यमानकान्ति युक्तानि 'सप्पभा' सप्रभाणि-स्वरूपेण प्रभावन्ति, 'सस्सिरीया' सश्रीकाणि श्रिया परमशोभया, युक्तानि-सश्रीकाणि 'समिरीइया' समरीचिनि-बहिर्निर्गतकिरणसमूहानि, 'सउज्जोया' सोद्योतानि, बहिः स्थितवस्तुसमुदायप्रकाशन-

हैं। वहां दिव्य वीणा, वेणु, मृदंग आदि वाद्यों की मनोहर ध्वनि श्रोताओं के मन को हरण करती रहती है और वे भवन उस ध्वनि से सदा गूंजते रहते हैं। असुरकुमारों के वे भवन पूर्ण रूप से रत्नमय होते हैं, स्फटिक आदि के समान अतीव स्वच्छ होते हैं, स्निग्ध पुद्गल स्कंधों से निर्मित्त और कोमल होते हैं। पाषाण आदि की शिला के समान घिसे हुए और अत्यन्त बारीक छैनी से घिसी हुई पाषाण प्रतिमा के समान चिकने होते हैं। वे नीरज अर्थात् स्वाभाविक रज से रहित, निर्मल अर्थात् आगन्तुक मल से रहित, निष्पंक अर्थात् कलंक से रहित तथा उपघात या आवरण से रहित छाया वाले होते हैं। स्वरूप से ही प्रभा युक्त होते हैं। परमशोभा से सम्पन्न होते हैं। उनमें से किरणों का समूह बाहर निकलता रहता है। वे उद्योत-

હરીલે છે. અને તે ભવન આ ધ્વનિથી સદા ગુંજ્યા કરે છે. અસુરકુમારોના આ ભવન પૂરેપુરા રત્નમય છે. સ્ફટિક વિગેરેની જેમ અતીવ સ્વચ્છ હોય છે. સ્નિગ્ધ પુદ્ગલ સંધોથી નિર્મિત અને કોમલ હોય છે. પાષાણની શિલાની જેમ ઘસેલા અને અત્યન્ત બારિક છીણીથી ઘસેલી પાષાણ પ્રતિમાઓના સરખા સુંવાળા હોય છે તેઓ નીરજ અર્થાત્ સ્વાભાવિક રજ રહિત, નિર્મળ અર્થાત્ આગન્તુક મળ વિનાના નિષ્પંક કલંકરહિત તથા ઉપઘાત અથવા (આવરણ) રહિત છાયાવાળી હોય છે. સ્વરૂપથી જ પ્રભાવાળાં હોય છે પરમ શોભાથી સંપન્ન હોય છે. તેઓમાથી કિરણોનો સમૂહ બહાર નિકળતો રહે છે. તેઓ

कराणि, 'पासाईया' प्रसादीयानि-प्रसादाय आनन्दाय हितानि इति प्रसादीयानि मनसः प्रसत्तिकारीणि, 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि-दर्शनयोग्यानि यानि अवलोकयतश्चक्षुषी न श्राम्यतः न वा तृप्यतः 'अभिरूवा' अभिरूपाणि-अभि-सर्वद्रष्टृमनः प्रसादानुकूलतया अभिमुखा संमुखागतमिवरूपं येषां तानि अभिरूपाणि-अत्यन्तरमणीयानि इत्याशयः अत एव 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि, प्रति-विशिष्टं रूपं येषां तानि-प्रतिरूपाणि द्रष्टॄणां प्रतिरूपग्राहकाणि प्रतिक्षणं वा नवं नवं रूपं येषां तानि प्रतिरूपाणि तत्र-द्रष्टारः सहस्रशः प्रतिबिम्बिता सन्ति, 'एत्थ णं असुरकुमाराणं देवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु असुरकुमाराणाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि सन्ति, 'उववाए णं लोयस्स असंखेज्जइभागे' उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो यस्य सः भागः, 'समुग्घाए णं' समुद्घातेन-समुद्घातापेक्षया, इत्यर्थः, 'लोयस्स असंखेज्जइ भागे' लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमभागो भवति, 'सट्ठाणे णं लोयस्स असंखेज्जइभागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमभाग इत्यर्थः, 'तत्थ णं बहवे असुरकुमारा देवा परिवसंति' तत्र खलु बहवः-अनेके-असुरकुमारा देवाः परिव-

युक्त होते हैं अर्थात् बाहर स्थित वस्तुओं को भी प्रकाशित करते हैं। मन में प्रसन्नता उत्पन्न करते हैं। उन्हें देखते-देखते नेत्रों को तृप्ति नहीं होती। सर्व दर्शकों को रुचिकर होते हैं और अतिशय रमणीय होते हैं। उनमें प्रतिक्षण नया-नया रूप दृष्टि गोचर होता है।

इन उपर्युक्त स्थलों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त असुरकुमारों के स्व-स्थान कहे गए हैं। उपपात की अपेक्षा वे लोक के असंख्यातवें भाग में हैं, समुद्घात को अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में हैं और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में हैं।

इन स्थानों में बहुत-से असुरकुमार देव निवास करते हैं।

ઉદ્યોત યુક્ત હોય છે અર્થાત્ બહાર રહેલી વસ્તુ ને પણ પ્રકાશિત કરે છે. મનમા પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરે છે. તેઓને જોઈ જોઈને આંખો ધરાતી જ નથી. બધા જોનારાને રૂચિકર હોય છે અને અતિશય રમણીય હોય છે તેઓમાં ક્ષણે ક્ષણે નવુ રૂપ દ્રષ્ટિ ગોચર થાય છે.

આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનમાં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અસુરકુમારોના સ્થાન કહેલાં છે. ઉપપાતની અપેક્ષાએ તેઓ લોકના અસંખ્યતમા ભાગમા છે. સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે.

सन्ति, ते असुरकुमारा देवाः 'काला'-कृष्णवर्णाः, 'लोहियक्खबिंबोट्ठा' लोहिताक्षबिम्बोष्ठाः, लोहिताक्षरत्नवद् बिम्बफलवच्च रक्तौ ओष्ठौ येषां ते लोहिताक्षबिम्बौष्ठाः, अत्यन्त रक्तौष्ठा इतिभावः, 'धवलपुप्फदंता' धवलपुष्पदन्ताः, धवलपुष्पं कुन्दादिपुष्पम्, तदिव श्वेताः दन्ता येषां ते धवलपुष्पदन्ताः, 'असियकेसा' असितकेशाः -असिताः-कृष्णवर्णाः, केशाः येषां ते असितकेशाः, ते च दन्ताः, केशाश्चैषाम् वैक्रिया द्रष्टव्याः, नो नैसर्गिकाः, तेषां वैक्रियशरीरत्वात्, 'वामे एगकुंडलधरा' वामे एककुण्डलधराः, वामकर्णावसक्तकुण्डलधारिणः तथा 'अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता' आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्राः, आर्द्रेण क्लिन्नेन सरसेन इति भावः, चन्दनेन अनुलिप्तम्, गात्रं येषां ते आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्राः, 'ईसीसिलिंधपुप्फपगासाइं' ईषच्छिलिन्ध्रपुष्पप्रकाशानि, ईषत्-किञ्चित् शिलिन्ध्रपुष्पप्रकाशानि, शिलिन्ध्रपुष्पसदृशवर्णानि किञ्चिद्रक्तानि, 'असंकिलिट्ठाइं' असंक्लिष्टानि, नितान्तानन्दजनकतया किञ्चिदपि संक्लेशानुत्पादकानि, 'सुहुमाइं वत्थाइं' सूक्ष्माणि-मृदुलघुस्पर्शानि वस्त्राणि 'पवरपरिहिया' प्रवराणि, परिहिताः-परिहितवन्तः, एवं 'वयं च पढमं समइक्कंता' वयश्च प्रथमम्-कौमारस्वरूपम्, समतिक्रान्ताः-उल्लङ्घितवन्तः 'विइ-

---

असुरकुमार देव कृष्णवर्ण होते हैं। उनके ओष्ठ लोहिताक्ष रत्न एवं बिम्बफल के समान रक्तवर्ण होते हैं। कुन्द आदि के श्वेतवर्ण पुष्पों के समान उनके दांत श्वेत होते हैं। केश काले होते हैं। ये दांत और केश वैक्रिय समझने चाहिए, औदारिक पुद्गलों के नहीं, क्योंकि उनका शरीर वैक्रिय होता है। असुरकुमार देव अपने वाएं कान में कुंडल धारण करते हैं। उनका शरीर सरस चन्दन से अनुलिप्त रहता है। वे किंचित् शिलिन्ध्र पुष्प के सदृश अर्थात् हल्के लाल रंग के तनिक भी संक्लेश न उत्पन्न करने वाले-अतीव आनन्दजनक तथा मुलायम एवं बारीक वस्त्र को पहनते हैं। वे सदा ऐसे तरुण

આ સ્થાનોમા ઘણા બધા અસુરકુમારદેવ નિવાસ કરે છે. અસુરકુમારદેવ કાળા રંગના હોય છે. તેમના હોઠ લોહિતાક્ષરત્ન અને બિમ્બ ફળના સમાન લાલરંગના હોય છે. કુન્દ આદિના શ્વેત પુષ્પોના સમાન તેમના દાંત શ્વેત હોય છે. કેશ કાળા હોય છે. આ દાત અને કેશ વૈક્રિય સમજવા જોઇએ ઔદારિક પુદ્ગલોના સમજવા નહી. કેમ કે તેમના શરીર વૈક્રિય હોય છે.

અસુરકુમાર દેવ પોતાના ડાબા કાનમાં કુડલ ધારણ કરે છે. તેમના શરીર સરસ ચન્દનથી અનુલિપ્ત હોય છે. તેઓ કંઇક શિલિન્ધ્ર પુષ્પની જેમ આછા લાલ રંગના, જરાપણ સંકલેશ ઉત્પન્ન નહી કરનારા-ખૂબ આનંદ જનક તથા મુલાયમ તેમજ બારીક વસ્ત્ર પહેરે છે. તેઓ હમ્મેશા એવા તરૂણ.

यं च वयं असंपत्ता' द्वितीयञ्च वयः-मध्यमलक्षणं युवत्वम्, असंप्राप्ताः, तदेवाह-'भद्दे जोव्वणे वट्टमाणा' भद्रे यौवने वर्तमानाः, भद्रे-अतिप्रशस्ये, यौवने-युवत्वलक्षणे वयसि, विद्यमाना इत्यर्थः, 'तलभंगयतुडियपवरभूसणनिम्मलमणिरयणमंडियभुया' तलभङ्गकत्रुटितप्रवरभूषणनिर्मलमणिरत्नमण्डितभुजाः, तलभङ्गकाः-भुजालङ्करेण विशेषाः, त्रुटितानि-बाहुरक्षिकाः, अन्यानि च यानि प्रवराणि-श्रेष्ठानि भूषणानि-बाह्याभरणानि तेषु ये निर्मलाः मणयः-चन्द्रकान्तादयः, यानि च रत्नानि-इन्द्रनीलप्रभृतीनि तैर्मण्डितौ भुजौ हस्ताग्रौ येषां ते तलभङ्गकत्रुटितप्रवरभूषणनिर्मलमणिरत्नमण्डितभुजाः 'दसमुद्दामंडियग्गहत्था' दशमुद्रामण्डिताग्रहस्ताः, दशभिर्मुद्राभिर्मण्डितौ,-भूषितौ, अग्रहस्तौ येषां ते दशमुद्रामण्डिताग्रहस्ताः 'चूड़ामणिविचित्तचिंधगया' चूड़ामणिविचित्रचिह्नगताः, चूड़ामणिरूपं, चित्रम्-आश्चर्यजनकम् अद्भुतमित्यर्थः, चिह्नं, गतं विद्यमानं, येषां ते चूड़ामणि विचित्रचिह्नगताः 'सुरूवा' सुरूपाः-शोभनं रूपं सौन्दर्यं येषां ते सुरूपाः परमसौन्दर्यसम्पन्नाः, 'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, महतीऋद्धिर्भवनपरिवारादि सम्पत्तिर्येषां ते महर्द्धिकाः, 'महज्जुइया' महाद्युतिकाः महतीद्युतिः कान्तिर्येषां ते महाद्युतिकाः आभरणद्युतिसम्पन्नाः 'महायसा' महायशसः महद्यशः सर्वदिग्व्यापिनीख्यातिर्येषां ते महायशसः 'महब्बला' महाबलाः-अद्वितीयऋद्धिरूपबलादिकिर्तियुक्ताः,

---

प्रतीत होते हैं मानों प्रथम वय को पार कर चुके हों और द्वितीय वय को अभी तक प्राप्त न हुए हों, अर्थात् भद्र नव युवा अवस्था में रहते हैं। तलभंग नामक भुजाओं के आभूषणों में, त्रुटित अर्थात् बाहुरक्षकों -बखौरों में तथा अन्यान्य उत्तम आभूषणों में जडी हुई चन्द्रकान्त आदि मणियों एवं इन्द्रनील आदि रत्नों से उनकी भुजाएं मंडित रहती हैं। इन के अग्रहस्त दश मुद्रिकाओं से भूषित होते हैं। वे चूडामणि नामक अद्भुत चिह्न से युक्त होते हैं। उनका रूप अतिशय शोभन होता है। उनकी भवन एवं परिवार आदि ऋद्धि महान् होती है। उनकी कान्ति तथा ख्याति महान् होती है। उनका अनु-

---

પ્રતીત થાય છે કે જાણે પ્રથમ વયવિતાવી ચૂકયા હોય અને દ્વિતીય વયમા હજુ પ્રવેશ્યા ન હોય અર્થાત્ ભદ્ર નવ યુવા અવસ્થામાં રહે છે. તલભંગ નામના હાથના અભૂષણોમા, ત્રુટિત નામના તથા બીજા આભૂષણોમા જડેલી ચન્દ્રકાન્ત મણિ આદિ મણિયો તેમજ ઇન્દ્ર નીલ આદિ દિવ્ય રત્નોથી તેમની ભુજાઓ મંડિત રહે છે. તેમના અગ્રહસ્ત મુદ્રિકાઓથી વિભૂષિત હોય છે. તેઓ ચૂડા મણિ નામના અદ્ભુત ચિહ્ન થી યુક્ત હોય છે. તેમના રૂપ ખૂબ સુશોભિત હોય છે. તેમના ભવન અને વિશાલ પરિવાર આદિની ઋદ્ધિ મહાન હોય છે. તેમની

'महाणुभागा' महानुभागाः, अनुभावो वा शापानुग्रहादि सामर्थ्यं येषां ते महानुभागाः, 'महासोक्खा' महासौख्याः, महत् सौख्यं येषां ते महासौख्याः, अनुपमसुखसम्पन्नाः 'हारविराइयवच्छा हारविराजितवक्षस्काः, हारेण-मुक्ताहारादीना विराजिते शोभिते वक्षस्थलं येषां ते हारविराजितवक्षस्काः, 'कडयतुडियथंभियभुया' कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, कटकैः-वलयैः 'पहुंचा' इति भाषा प्रसिद्धा, कलाचिकाभूषणविशेषैः, त्रुटितैः-केयूरैश्च, स्तम्भितौ संबद्धौ भुजौ हस्तौ येषां ते कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, 'अंगयकुंडलमट्ठगंडयलकन्नपीठधारी' अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधारिणः अङ्गदानि-बाहुशीर्षभूषणविशेषरूपाणि, कुण्डले -कर्णभूषणविशेषरूपे एवं मृष्टौ गण्डौ कपोलौ यैस्तानि मृष्टगण्डानि, कर्णपीठानि-कर्णभूषणविशेषरूपाणि धारयितुं शीलं येषां ते अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डकर्णपीठधारिणः 'विचित्तहत्थाभरणा' विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रम्-अद्भुतम् नानावर्णयुक्तं वा हस्ताभरणं-करभूषणं येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः, 'विचित्तमालामउलीमउडा' विचित्रमालामौलिमुकुटाः, विचित्रा-नानावर्णा, पुष्पदामतया-युक्तानि मौलौ मस्तके मुकुटानि येषां ते विचित्रमालामौलिमुकुटाः, 'कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया' कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकम्-कल्याणकारि, प्रवरं -श्रेष्ठं, वस्त्रं परिहितं यैस्ते कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः 'कल्लाणगमल्लाणुले-

---

भाग अर्थात् शाप एवं अनुग्रह का सामर्थ्य भी महान् होता है। वे अनुपम सुख से सम्पन्न होते हैं। उनका वक्षस्थल मोतियों आदि के हार से सुशोभित होता है। उनकी कलाइयां कटकों-वलयों से सुशोभित होती हैं और भुजाएं केयूरों से। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में भी अद्भुत आभरणों को धारण करते हैं। उनके मस्तक का मुकुट अनेक वर्ण पुष्पमालाओं से युक्त होता है। वे कल्याणकारक और अत्युत्तम वस्त्र को धारण करते हैं। कल्याणकारी एवं श्रेष्ठ पुष्पमाला तथा अनुलेपन से युक्त होते हैं।

કાન્તિ તથા ખ્યાતિ મહાન્ હોય છે. તેમના શાપ અને અનુગ્રહ નું સામર્થ્ય પણ મહાન્ હોય છે. તેઓ અનુપમ સુખથી સંપન્ન હોય છે. તેઓના વક્ષસ્થળ મોતિયો આદિના કારણથી સુશોભિત હોય છે. તેમના કાંડાં કટક, વલયથી સુશોભિત હોય છે. અને ભુજાઓ કેયૂરોથી (સુશોભિતહોય છે.) તેઓ અંગદ કુડલ અને કર્ણપીઠના ધારક છે. હાથીમા પણ અદ્ભુત આભરણોને ધારણ કરે છે. તેમના માથાના મુગટ અનેક રંગનો પુષ્પમાળાઓથી યુક્ત હોય છે. તેઓ કલ્યાણકારક અને અત્યુત્તમવસ્ત્ર ને ધારણ કરનારા છે. કલ્યાણકારી તેમજ શ્રેષ્ઠ પુષ્પમાલા તથા અનુલેપનથી યુક્ત હોય છે. તેમના શરીર

वणधरा' कल्याणकमाल्यानुलेपनधराः, कल्याणकम्-कल्याणकारि प्रवरं-श्रेष्ठम्, माल्यं-पुष्पस्रक्, अनुलेपनञ्च धरन्तीतिकल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, तथा 'भासुरबोंदी' भास्वरबोन्दयः, भास्वराः-देदीप्यमानाः बोन्दयः-शरीराणि येषां ते भास्वरबोन्दयः शरीरयात्रको बोन्दिशब्दो, देशीयः, 'पलंबवणमालधरा' प्रलम्बवनमालाधराः, प्रलम्बाः वनमालाः धरन्तीति प्रलम्बवनमालाधराः 'दिव्वेणं वण्णेणं' दिव्येन-अपूर्वेण, वर्णेन 'दिव्वेणं गंधेणं' दिव्येन गन्धेन, 'दिव्वेणं फासेणं' दिव्येन स्पर्शेन, 'दिव्वेणं संघयणेणं' दिव्येन संहननेन, संहननेनेवशक्तिविशेषमपेक्ष्य संहनेन, न तु साक्षात् संहननेन, देवानाम् अस्थ्यभावेन अस्थिरचनात्मक संहननस्याभावात् 'दिव्वेणं संठाणेणं' दिव्येन संस्थानेन, 'दिव्वाए इड्ढीए' दिव्यायाऋद्ध्या धनपरिवारादिरूपया, 'दिव्वाए जुईए' दिव्यया द्युत्या, 'दिव्वाए पभाए' दिव्यया प्रभया, भवनावासव्याप्तया, 'दिव्वाए छायाए' दिव्यया छायया-कान्त्या 'दिव्वाए अच्चीए' दिव्येन अर्चिषा, शरीरस्थितमणिरत्नादि ज्योतिषा, 'दिव्वेण

उनके शरीर देदीप्यमान होते हैं। वे लम्बी वनमाला को धारण करते हैं। अपने दिव्य अपूर्व वर्ण से, दिव्य गंध से, दिव्य स्पर्श से, दिव्य संहनन से, दिव्य संस्थान से, दिव्य ऋद्धि-धनपरिवार आदि विभूति से, दिव्य द्युति से, दिव्य भवन संबंधी प्रभा से, दिव्य कान्ति से, शरीर पर धारण किये हुए दिव्य मणि रत्न आदि की ज्योति से, दिव्य शारीरिक तेज से, दिव्य लेश्या से अर्थात् शरीर के वर्ण संबंधी सौन्दर्य से दशों दिशाओं को प्रकाशित करते हैं।

यहां 'संहनन' शब्द से साक्षात् संहनन नहीं समझना चाहिए, बल्कि संहनन जैसी एक प्रकार की शक्ति समझनी चाहिए। देवों के शरीर में अस्थियां नहीं होतीं, अतएव अस्थि रचना रूप संहनन भी नहीं होता।

દેદીપ્યમાન હોય છે. તેઓ લાંબી વનમાળાઓ ધારણકરે છે. પોતાના દિવ્ય અપૂર્વ વર્ણથી. દિવ્ય ગંધથી, દિવ્યસ્પર્શથી, દિવ્ય સંહનનથી, દિવ્ય સંસ્થાનથી દિવ્યઋદ્ધિ-ધન પરિવાર આદિ વિભૂતિથી, દિવ્યદ્યુતિથી, દિવ્ય ભવનસંબન્ધી પ્રભાથી, દિવ્યકાન્તિથી. શરીર પર ધારણ કરેલા દિવ્યમણિ રત્ન આદિની જ્યોતિથી દિવ્યશારીરિક તેજથી, દિવ્ય લેશ્યાથી અર્થાત્ શરીરના વર્ણ સંબંધી સૌન્દર્યથી દશે દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે.

तेएणं' दिव्येन तेजसा, शरीरप्रभवप्रभावेण, 'दिव्वाए लेस्साए' दिव्यया लेश्यया -शरीरवर्णसौन्दर्येण 'दसदिसाओ' दशदिशः, 'उज्जोवेमाणा' उद्द्योतयन्तः प्रकाशयन्तः 'प्रभासेमाणा' प्रभासयन्तः-शोभयन्तः, 'ते णं' ते खलु-असुरकुमाराः, 'तत्थ' तत्र-उपर्युक्त स्थानेषु 'साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं' स्वेषां स्वेषाम्-आत्मीयात्मीयानां, भवनावासशतसहस्राणां भवनावासलक्षाणाम्, 'साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं' स्वसां स्वासाम्-आत्मीयात्मीयानाम्, सामानिकसाहस्रीणाम्, 'साणं साणं तायत्तीसाणं' स्वेषां स्वेषाम् आत्मीयात्मीयानाम् त्रायस्त्रिंशकानाम्, 'साणं साणं लोगपालाणं, स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम् 'साणं साणं अग्गमहिसीणं' स्वासां स्वासाम्, अग्रमहिषीणाम् पट्टराज्ञीनाम्, 'साणं साणं परिसाणं' स्वासां स्वासाम् आत्मीयात्मीयानाम् परिषदाम् 'साणं साणं अणियाणं' स्वेषाम् स्वेषाम्, अनीकानाम्-सैन्यानाम् 'साणं साणं अणियाहिवईणं' स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम्, 'साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिं च बहूणं' अन्येषाञ्च बहूनाम् 'भवणवासीणं-

---

वे असुरकुमार उपर्युक्त स्थानों में अपने-अपने लाखों भवनावासों का, अपने-अपने सहस्रों सामानिक देवों का, अपने-अपने त्रायस्त्रिंश देवों का, अपने-अपने लोकपालों का, अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का, अपनी-अपनी परिषदों का, अपनी-अपनी सेनाओं का, अपने -अपने सेनाधिपतिओं का, अपने-अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुसंख्यक भवनवासी देवों और देवियों का अधिपतित्व -रक्षण करते हुए, अग्रेसरपन करते हुए, स्वामित्व, भर्तृत्व महत्तरकत्व तथा आज्ञा-ईश्वर-सेनापतित्व करते हुए अर्थात् अपने-अपने

આહીં સંહનન શબ્દથી સાક્ષાત્ સંહનન સમજવું ન જોઇએ પરન્તુ સંહનન સરખી એક પ્રકારની શક્તિ સમજવી જોઇએ દેવોના શરીરમાં અસ્થિઓ નથી હોતાં, તેથીજ અસ્થિ રચના રૂપ સંહનન પણ નથી હોતું.

આ અસુરકુમારો ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં પોત પોતાના લાખો ભવનાવાસોનો, પોત પોતાના હજારો સામાનિક દેવોના, પોત પોતાના ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવોના, પોતપોતાના લોકપાલોના, પોતપોતાની અગ્રમહિષિયોના. (પત્નિયો) પોત-પોતાની પરિષદના પોત પોતાની સેનાઓના, પોત-પોતાના સેનાધિપતિયોના, પોત-પોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુ સંખ્યક ભનવાસી દેવો અને દેવીયોના અધિપતિત્વ-રક્ષણ કરતા થકા અગ્રેસર પણું કરતા રહી, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, તથા આજ્ઞા-ઇશ્વર-સેનાપતિત્વ પણું કરતા

'देवाण य देवीण य' भवनवासीनाम् देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं' अधिपत्यम्, पौरपत्यम्, तत्र अधिपतेः कर्म आधिपत्यम्-रक्षणम्, पुरपतेः कर्म पौरपत्यम्, सर्वेषामात्मीयानाम् अग्रेसरत्वम्, 'सामित्तं' स्वामित्त्वम् नायकत्वम् 'भट्टित्तं' भर्तृत्वम्-पोषकत्वम्, 'महत्तरगत्तं' महत्तरकत्वम्-महाश्रेष्ठत्वम्, 'आणाईसर सेणावच्चं' आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, आज्ञया ईश्वरः आज्ञेश्वरः, सेनायाः पतिः सेनापतिः, आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्चेति, आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, निजनिज-सैन्यम्प्रति अद्भुतमाज्ञाप्रधानत्वमित्यर्थः, 'कारेमाणा' कारयन्तः अन्यपुरुषद्वारा सम्पादयन्तः 'पालेमाणा' पालयन्तः, स्वयमेव रक्षयन्तः, 'महताहतनट्टगीतवाइयतन्तीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं' महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण, महतारवेणेति सम्बन्धः, कीदृशेन रवेणेत्याह-अहतानि-अव्याहतानि, नित्यानुबन्धीनि यानि नाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितानि, तत्र नाटचम्-नृत्यम् गीतम्-गानम्, तन्त्री-वीणा, तलौ-हस्ततलौ, तालः-कंसिका 'झारि' इति भाषाप्रसिद्धः, त्रुटितानि-वादित्राणि तथा यश्च घनमृदङ्गः, पटुना पुरुषेण प्रवादितः, तत्र घनमृदङ्गस्तावद् मेघसमानध्वनिस्तेषां रवेण-कलकलशब्देन 'दिव्वाइं भोगभोगाइं' दिव्यान, दिविभवान् प्रधानान् अपूर्वानित्यर्थः, भोगभोगान्-भोगार्हाभोगा भोगभोगास्तान 'भुंजमाणा विहरंति' भुञ्जानाः, विहरन्ति-तिष्ठन्ति, अथ उपर्युक्तासुरकुमाराणाम् दाक्षिणात्यानाम् औदीच्यानाञ्च चमरबलिनामानौ द्वौ इन्द्रौ वर्तेते तयोर्वर्णनमारभते-'चमरबलिणो एत्थ दुवे' अत्र-उपर्युक्तासुरकुमाराणां स्थानेषु, चमरबलिनौ-चमरबलिनामानौ द्वौ 'असुरकुमारिंदा' असुरकुमारेन्द्रौ, 'असुर-

---

सैन्य की आज्ञा प्रधानता करते हुए, उनका पालन करते हुए रहते हैं। उनके यहां सदा नाटय, गीत, एवं वीणा, तल (हस्ततल), ताल (झारी) मृदंग आदि का कुशल वादकों द्वारा वादन होता रहता है। वे दिव्य भोगोपभोगों को भोगते रहते हैं।

दक्षिण और उत्तर दिशा के असुरकुमारों के दो इन्द्र हैं-चमर और बली। अब उनका वर्णन आरंभ किया जाता है-

---

રહી અર્થાત્ પોત પોતાના લશ્કરની આજ્ઞા પ્રધાનતા કરતા થકા, તેઓનું પાલન કરતા રહીને રહે છે. તેમને ત્યાં સદા નાટય, ગીત, તેમજ વીણા, તાલ, તલ, મૃદગ આદિ કુશલવાદકો દ્વારા વાદન (વગાડાય છે) તેઓ દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા રહે છે.

દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના બે ઇન્દ્ર છે-ચમર અને બલી હવે તેના વર્ણનનો આરંભ કરાય છે.

कुमाररायाणो' असुरकुमारराजानौ 'परिवसंति' परिवसतः, तौ विशिनष्टि 'काला' कृष्णवर्णौ, तदेवोपमानद्वारा प्रतिपादयति-'महानीलसरिसा' महानीलसदृशौ, महानीलवस्तुतुल्यौ, एतदेव स्फुटयति-'णीलगुलियगवलअयसिकुसुमप्पगासा' नीलगुटिकागवलातसीकुसुमप्रकाशौ, नील्या गुटिका, गवलं-महिषं शृङ्गम् अतसीकुसुमम् प्रसिद्धम् तेषामिव प्रकाशः कान्तिः ययोस्तौ नीलगुटिकागवलातसीकुसुमप्रकाशौ, तथा 'वियसियसयवत्तणिम्मलईसिसितरत्ततंबणयणा' विकसितशतपत्रनिर्मलेषत् सितरक्तताम्रनयनौ विकसितशतपत्रमिव प्रफुल्लकमलमिव, निर्मले-अतिस्वच्छे, ईषत् किञ्चित्, देशविशेषे सिते-शुक्ले, रक्ते-लोहिते ताम्रे च नयने ययोस्ते विकसितशतपत्रनिर्मलेषत् सितरक्तताम्रनयनौ, तथा 'गरुलायय उज्जुतुंगनासा' गरुडायतर्जुतुङ्गनासौ, गरुडस्येवायता विशाला, ऋज्वी-सरला अवक्रा इत्यर्थः तुङ्गा-उन्नता, नासा-नासिका ययोस्तौ गरुडायतर्जुतुङ्गनासौ, 'उवचियसियप्पवालबिंबफलसंनिहाहरोट्ठा' उपचितशिलाप्रवालबिम्बफलसन्निभाधरोष्ठौ-उपचितस्य-तीक्ष्णीकृतस्य शिलाप्रवालस्य-विद्रुमरत्नस्य, बिम्बफलस्य च सन्निभः-सदृशः अधरोष्ठो ययोस्तौ उपचितशिलाप्रवालबिम्बफलसन्निभाधरोष्ठौ, 'पंडुरससिसगलविमलनिम्मलदहिघणसंखगोक्खीरकुंददगरयमुणालियाधवलदंतसेढी' पाण्डुरशशिशकलविमलनिर्मलदधिघनशङ्खगोक्षीरकुंददकरजोमृणालिकाधवलदंतश्रेणी, पाण्डुरम् यत् शशिशकलम्-इन्दुखण्डम् कीदृशं तदित्याह-विमलम् कलङ्करूपमलरहितम्, रजोरहितं वा, तथा यो निर्मलो दधि घनः, शङ्खः,

---

इन असुरकुमारों में चमर और बली नामक दो इन्द्र हैं। वे दोनों कृष्णवर्ण हैं। महानील वस्तु के समान हैं। नील की गुटिका, भैंस के सींग एवं अलसी के फूल के समान उनका वर्ण है। उनके नेत्र खिले हुए कमल के समान, अति स्वच्छ, कहीं श्वेत, कहीं लाल और कहीं ताम्रवर्ण हैं। उनकी नासिका गरुड के समान विशाल, सीधी और ऊंची है। उनका अधरोष्ठ (नीचे का होठ) मूंगे के समान या बिम्बफल के समान रक्तवर्ण है। उनके दांतों की पंक्ति विमल

આ અસુરકુમારોમાં ચમર અને બલી નામના બે ઇન્દ્રો છે. તે બન્ને કાળારંગના છે. મહાનીલ વસ્તુના સરખા છે. નીલની ગોટી. ભેંસના શિંગડાં તેમજ અળસીના ફુલના જેવો તેમનો રંગ છે. તેમના નેત્ર ખિલેલા કમળના સમાન હોય છે. અતિસ્વચ્છ, ક્યાંક શ્વેત ક્યાંક લાલ અને ક્યાંક તામ્ર વર્ણ છે. તેમનું નાક ગરૂડ સરખું વિશાળ સીધું અને ઊંચું છે. તેમના અધરોષ્ટ નીચેનો હોઠ પ્રવાલના સમાન અગરતો બિંબના સરખા લાલ રંગના છે. તેમના દાંતોની પંક્તિ ચન્દ્રાર્ધના સરખી અથવા જામેલા નિર્મળ

गोक्षीरञ्च, यानि च कुन्दानि–कुन्दकुसुमानि, दकरजः–जलकणाः, मृणालिका च–बिसतन्तुः, तेषामिव धवला स्वच्छा, दन्तश्रेणीर्ययोस्तौ पाण्डुरशशिशकलविमलनिर्मलदधिघनशङ्खगोक्षीरकुन्ददकरजोमृणालिकाधवलदन्तश्रेणी, एवम्–'हुयवहनिद्धंतधोयतत्ततवणिज्जरत्ततलताल्लुजीहा' हुतवहनिध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततलताल्लुजीह्वौ, हुतवहेन अग्निना निध्मातं, धौतम्–स्वच्छम्–तप्तम्–उत्तप्तम्–तपनीयम् ईषद्रक्तसुवर्णम् तदिवरक्तानि हस्तपादतलानि ताल्लुजिह्वौ च ययोस्तौ हुतववनिध्मातधौततप्ततपनीयारक्ततलताल्लुजिह्वौ, तथा 'अंजणघणकसिणगरुयगरमणिज्जणिज्जकेसा' अञ्जनघनकृष्णरुचकरमणीयस्निग्धकेशौ, अञ्जनम्–सौवीराञ्जनादि, घनः–वर्षाकालिकः पयोदः, तद्वत् कृष्णः, रुचकरत्नवत् रमणीयाः–कमनीयाः, स्निग्धाश्च केशा ययोस्तौ अञ्जनघनकृष्णरुचकरमणीयस्निग्धकेशौ 'वामेयकुंडलधरा' वामे कर्णे एक कुण्डलधरौ । 'अद्दचंदणाणुलित्तगत्ता' आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्रौ, आर्द्रेण–सरसेन–चन्दनेन अनुलिप्तम् गात्रं शरीरं ययोस्तौ आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्रौ, 'ईसिसिलिंधपुप्फपगासइं' ईषच्छिलिन्ध्रपुष्पप्रकाशानि ईषत्–किञ्चित् शिलिन्ध्रपुष्पसदृशरक्तवर्णानि 'असंकिलिट्ठाइं' असंक्लिष्टानि नितान्तानन्दसन्दोहजनकतया

चन्द्रखण्ड के सदृश अथवा जमे हुए निर्मल दधि के सदृश, या गाय के दूध, कुन्द के पुष्प, जल के कण तथा मृणालिका के सदृश धवल है। उनके तलुवे तालु और जिह्वा आग में तपाकर धोये हुए तपनीय –रक्तवर्ण–के समान होती है। उनके केश सौवीर आदि अंजन तथा वर्षाकालिक मेघों के समान काले, रुचक नामक रत्न के सदृश रमणीय और चिकने होते हैं। वे अपने बायें कान में एक कुंडल पहनते हैं। सरस चन्दन से उनका शरीर अनुलिप्त रहता है। वे शिलिन्ध्र पुष्प के समान किंचित् रक्त वर्ण के, अतीव आनन्दोत्पादक-तनिक भी क्लेश न उत्पन्न करने वाले, मृदु और लघु स्पर्श वाले उत्तम वस्त्रों

દહિંની જેમ, અગરતો ગાયના દુધ, કુન્દ (મોગરો) ના પુષ્પ, જલના કણ તથા મૃણાલિકાના, સમાન ધોળા છે. તેમના તળીયાં તાલુ અને જીહ્વા આગમાં તપાવી અને ધોયેલા તપનીય–લાલ સોના જેવા હોય છે તેમના કેશ સૌવીર આદિ અંજન તથા વર્ષાકાલિક મેઘોના સમાન કાળા, રૂચકનામના રત્નના સદૃશ રમણીય છે અને ખુમાશદાર હોય છે. તેઓ પોતાના જમણા કાનમાં એક કુંડલ પહેરે છે. સરસચન્દનથી તેમનાં શરીર અનુલિપ્ત રહે છે. તેઓ શિલિન્ધ્ર (કેળનાફુલ) પુષ્પની સમાન જરા લાલરંગનાં, અતીવ આનન્દોત્પાદક–જરા જેટલાપણુ કલેશ ઉત્પન્ન નહી કરનારા, કોમળ અને લઘુસ્પર્શ વાળા ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરતા રહે છે. તેઓ પ્રથમ વયને ઓળંઘેલા તથા

किञ्चिदपिक्लेशाकारकाणि, 'सुहुमाइं' सूक्ष्माणि-मृदुलघुस्पर्शानि, वत्थाइं' वस्त्राणि 'पवरपरिहिया' प्रवराणि-श्रेष्ठानि परिहितौ-परिहितवन्तौ, 'वयं च पढमं समइक्कंता' वयश्च प्रथमं-कौमारलक्षणम्-समतिक्रान्तौ तत्पर्यन्तवर्तिनौ, 'बिइयंतु-असंपत्ता' द्वितीयन्तु वयो यौवनलक्षणम्, असंप्राप्तौ, असम्पन्नौ वा, अतएव 'भद्दे-जोव्वणे वट्टमाणा' भद्रे उत्तमे भव्ये यौवने वर्तमानौ 'तलभंगयतुडियपवरभूसण-णिम्मलमणिरयणमंडियभूया' तलभङ्गकत्रुटितप्रवरभूषणनिर्मलमणिरत्नमण्डितभुजौ -तलभङ्गका-बाह्वाभरणविशेषाः, त्रुटितानि-बाहुरक्षिकाः, अन्यानि च यानि वराणि भूषणानि भुजालङ्करणानि, तेषु निर्मलैः मणिभिश्चन्द्रकान्तादिभिः, रत्नैश्च इन्द्रनीलादिभिर्मण्डितौ-भूषितौ, भुजौ हस्ताग्रौ-ययोस्तौ तलभङ्गकत्रुटितप्रवर-भूषणनिर्मलमणिरत्नमण्डितभुजौ, तथा 'दसमुद्दामंडियग्गहत्था' दशमुद्रामण्डिता-ग्रहस्तौ, दशभिर्मुद्राभिर्मण्डितौ भूपितौ अग्रहस्तौ ययोस्तौ दशमुद्रामण्डिताग्रहस्तौ, तथा 'चूड़ामणिचित्तचिंधगया' चूड़ामणिचित्रचिह्नगतौ, चूड़ामणिनामकं चित्रम्-आश्चर्यजनकम् अद्भुतमित्यर्थः. चिह्नम् गतं वर्तमानं ययोस्तौ चूड़ामणिचिह्न-गतौ, 'सुरूवा' सुरूपौ, शोभनं रूपं ययोस्तौ सुरूपौ, 'महड्डिया' महर्द्धिकौ, मह-तीऋद्धिः-भवनपरिवादि-सम्पत्तिर्ययोस्तौ महर्द्धिकौ, 'महज्जुईआ' महाद्युतिकौ, महतीद्युतिर्ययोस्तौ महाद्युतिकौ 'महायसा' महायशसौ, 'महाबला' महाबलौ, 'महाणुभागा' महानुभागौ, महान् अनुभागः-शापानुग्रहादिसामर्थ्यं ययोस्तौ महा-भागौ, 'महासोक्खा' महासौख्यौ, महत्-सौख्यं ययोस्तौ महासौख्यौ, 'हारवि-

को धारण करते हैं। वे प्रथम वय को लांघ चुके और दूसरे वय को प्राप्त नहीं हुए अर्थात् नवयुवक अवस्था में रहते हैं। इसी कारण स्पष्ट किया गया है कि वे सदैव भद्र यौवन में वर्त्तमान रहते हैं। तलभंग नामक बाहु के आभूषणों, बाहुरक्षकों-बखोरों तथा भुजाओं के अन्य उत्तम आभूषणों में जटित चन्द्रकान्त आदि मणियों एवं इन्द्र नील आदि रत्नों से उनकी भुजाएं विभूषित रहती हैं। उनके अंगु-लियों दश मुद्रिकाओं से मण्डित होते हैं। वे चूडामणि नामक अद्भुत चिह्न के धारक होते हैं। शोभन रूप वाले, महान् ऋद्धि के

બીજી વયને પ્રાપ્ત નહીં થયેલા અર્થાત્ નવયુવક અવસ્થામા રહે છે. એ કારણે સ્પષ્ટ કરાયેલું છે કે તેઓ સદૈવ ભદ્ર યૌવનમાં વર્તમાન રહે છે. તલભંગ નામના હાથના આભૂષણો, બાહુરક્ષકો, તથા ભુજાઓના અન્ય ઉત્તમ આભૂ-ષણોથી જડેલા ચન્દ્રકાન્ત આદિ મણિયો તેમજ ઇન્દ્ર નીલ આદિ રત્નોથી તેમની ભુજાઓ વિભૂષિત રહે છે. તેમની આગળીયો દશ મુદ્રિકાઓથી મંડિત હોય છે. તેઓ ચૂડામણિ નામના અદ્દભુત ચિહ્નના ધારક હોય છે. શોભનરૂપ-

राइयवच्छा' हारविराजितवक्षसौ, हारेण विराजिते–सुशोभिते वक्षसि ययोस्तौ हारविराजितवक्षसौ, 'कडयतुडियथंभियभूया' कटकत्रुटितस्तम्भितभुजौ' कटकेन –वलयेन, त्रुटितेन बाह्वाभरणविशेषेण स्तम्भितौ प्रतिबद्धौ भुजौ बाहू ययोस्तौ कटकत्रुटितस्तम्भितभुजौ, 'अंगदकुंडलमट्ठगंडतलकण्णपीठधारी' अंगदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधारिणौ, अङ्गदानि बाहुशीर्षालङ्करणविशेषरूपाणि, कुण्डले–कर्णभूषणविशेषरूपे यथा मृष्टो गंडस्तले कपोलपाली यैस्तानि मृष्टगण्डस्तलानि कर्णपीठानि कर्णभूषणविशेषरूपाणि धारयत इत्येवं शीलौ अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणौ, विचित्त हत्थाभरणा' 'विचित्रहस्ताभरणौ, विचित्रम् नानावर्णयुक्तम् हस्ताभरणं करभूषणं ययोस्तौ विचित्रहस्ताभरणौ तथा 'विचित्तमालामउलीमुगुडा' विचित्रमालामौलिमुकुटौ विचित्रा–नानावर्णा, माला–पुष्पस्रग्, मौलौ –शिरसिमुकुटश्च ययोस्तौ विचित्रमालामौलिमुकुटौ, 'कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा' कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरौ, कल्याणकम्–मङ्गलकारि, प्रवरम् श्रेष्ठं माल्यम् अनुलेपनञ्च धरतः इति कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरौ 'भासुरबोंदी' भास्वर बोन्दी-भास्वरे देदीप्यमाने बोन्दी शरीरे ययोस्तौ भास्वरबोन्दी 'पलंबवणमालधरा'

धारक, महान् द्युति वाले, महायशस्वी, महाबलशाली, महान् अनुभाग–शाप एवं अनुग्रह के सामर्थ्य से युक्त, महान् सुख वाले; हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले, कटक अर्थात् कडे और त्रुटित (बाहु के आभूषण) से युक्त भुजाओं वाले, अंगद, कुंडल तथा गण्डस्थलों का मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषणों को धारण करने वाले, तथा हाथों में अद्भुत भूषण पहनने वाले है। उनके मस्तक पर विविध वर्णों के फूलों की माला और मुकुट शोभायमान होता है। वे मंगलकारक और श्रेष्ठ वस्त्र को धारण करते हैं। कल्याणकारी तथा अतिश्रेष्ठ माला और अनुलेपन से युक्त होते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान रहता है और वे लम्बी वनमाला को धारण करते हैं।

વાળા, મહાન્ ઋદ્ધિના ધારક, મહાન્ દ્યુતિવાળા, મહાયશસ્વી મહાબલશાલી, મહાનુભાગ, શાપ અને અનુગ્રહના સામર્થ્યવાળા, મહાન્ સુખવાળા. હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થળ વાળા, કડા અને ત્રુટિત (હાથનું આભૂષણ) થી યુકત ભુજાઓ વાળા, અંગદ, કુંડળ તથા ગંડસ્થલોને મર્ષણ કરતા કર્ણપીઠ નામના આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા. તેમજ હાથોમાં અદ્ભુત ભૂષણ પહેરનારા છે. તેમના માથા ઉપર વિવિધ રંગોના ફુલોની માળાઓ અને મુગટ શોભાયમાન હોય છે. તેઓ મંગલ કારક અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોના ધારક છે. કલ્યાણકારી તેમજ અતિ શ્રેષ્ઠ માલા અને અનુલેપન થી યુકત હોય છે. તેમનાં શરીર દેદિપ્ય-

प्रलम्बवनमालाधरौ-प्रलम्बां वनमालां धरत इति प्रलम्बवनमालाधरौ चमरबलिनौ असुरकुमारेन्द्रौ 'दिव्वेणं वन्नेणं' दिव्येन वर्णेन, 'दिव्वेणं गंधेणं' दिव्येन गन्धेन 'दिव्वेणं फासेणं' दिव्येन स्पर्शेन, 'दिव्वेणं संघयणेणं' दिव्येन संहननेन 'दिव्वेणं संठाणेणं' दिव्येन संस्थानेन 'दिव्वाए इड्ढीए' दिव्यया ऋद्ध्या, 'दिव्वाए जुईए' दिव्यया द्युत्या 'दिव्वाए' पभाए' दिव्यया प्रभया, 'दिव्वाए छायाए' दिव्यया छायया, 'दिव्वाए अच्चीए' दिव्येन अर्चिपा, 'दिव्वेणं तेएणं' दिव्येन-तेजसा, 'दिव्वाए लेसाए' दिव्यया लेश्यया 'दसदिसाओ' दशदिशः 'उज्जोवेमाणा' उद्-द्योतयन्तौ, प्रकाशयन्तौ 'पभासेमाणा' प्रभासयन्तौ, तेणं' तौ खलु चमरबलिनौ 'तत्थ' तत्र उपर्युक्त स्थानेषु 'साणं साणं भवणावाससयसहस्साणं' स्वेषां स्वेषां भवनावासशतसहस्राणाम् 'साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं' स्वासां स्वासाम् सामानिकसाहस्रीणाम् 'साणं साणं तायत्तीसाणं' स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम् 'साणं साणं लोगपालाणं' स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम्, 'साणं साणं अग्गमहिसीणं' स्वासाम् स्वासाम् अग्रमहषीणाम् 'साणं साणं परिसाणं' स्वासां स्वासां पर्षदाम्, 'साणं साणं अणियाणं' स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम् 'साणं साणं अणियाहिवईणं' स्वेषां स्वेषां अनीकाधिपतीनाम्, 'साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिं-च बहूणं भवणवासीणं' अन्येषाञ्च बहूनाम्

ये चमर और बली नामक असुरेन्द्र दिव्य वर्ण, दिव्य गंध, दिव्य स्पर्श, दिव्य संहनन, दिव्य संस्थान, दिव्य ऋद्धि, दिव्य द्युति, दिव्य प्रभा, दिव्य कान्ति, दिव्य ज्योति, दिव्य तेज और दिव्य लेश्या से दशों दिशाओं को उद्योतित करते हुए, प्रभासित करते हुए रहते हैं। वे अपने-अपने लाखों भवनावासों का, अपने-अपने सहस्रों सामानिक देवों का, अपने-अपने त्रायस्त्रिंश देवों का, अपने-अपने लोकपालों का, अपनी-अपनी अग्रमहिषियों (पटरानियों) का, अपनी-अपनी परिषदों का, अपने-अपने अनीक देवों का, अपने-अपने अनीकाधिपतियों का, अपने-अपने हजारों आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य

માન રહે છે અને તેઓ લાંબી વનમાળાને ધારણ કરે છે તે ચમર અને બલી નામના અસુરેન્દ્ર દિવ્યવર્ણ, દિવ્ય ગંધ, દિવ્ય સ્પર્શ, દિવ્ય સંહનન (દેહ) દિવ્ય સંસ્થાન, દિવ્ય ઋદ્ધિ, દિવ્યદ્યુતિ, દિવ્યપ્રભા, દિવ્યકાન્તિ, દિવ્ય જ્યોતિ, દિવ્ય તેજ અને દિવ્ય લેશ્યા થી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત કરતા, પ્રભાસિત કરતા રહે છે. તેઓ પોત પોતાના ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવોના, પોત પોતાના લોકપાલોના, પોત પોતાની અગ્રમહિષીયોના (પટરાણીયો) પોત પોતાની પરિષદોના, પોત પોતાના લશ્કરના, પોત પોતાના અનીકાધિપતિયોના, પોત પોતાના હજારો આત્મ રક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુસંખ્યક ભવનવાસી

'देवाण य देवीण य' देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं' आधिपत्यम्, पौरपत्यम्, 'सामित्तं' स्वामित्वम् 'भट्टित्तं' भर्तृत्वम् 'महत्तरगत्तं' महत्तरकत्वम् 'आणाईसरसेणावच्चं' आज्ञेश्वर सेनापत्यम् 'कारेमाणा' कारयन्तौ, अन्यद्वारा सम्पादयन्तौ, 'पालेमाणा' पालयन्तौ–स्वमेवरक्षन्तौ, 'महयाहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं' महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटित घनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण, महतारवेण इत्यग्रेणान्वयः, कीदृशेन रवेण इत्याह –अहतानि अव्याहतानि यानि नाटयगीतवादिततन्त्रीतलतावत्रुटितानि यश्च घनमृदङ्गः पटुना पुरुषेण प्रवादितस्तेषां रवेण कलकलमधुरशब्देन 'दिव्वाइं भोगभोगाइं' दिव्यान्–अपूर्वान्, भोगभोगान्–भोगार्हा भोगा भोगभोगास्तान् 'भुंजमाणा विहरंति' भुञ्जानौ विहरतः तिष्ठतः ॥ सू०॥ १८ ॥

मूलम्–कहि णं भंते ! दाहिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति ? गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं चउत्तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भवणा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा सो चेव वण्णओ

बहुसंख्यक भवनवासी देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व और आज्ञा के द्वारा सेनापतित्व कराते हुए एवं स्वयं उनका पालन करते हुए रहते हैं। वे सदैव नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा बजाये हुए वीणा, तल, ताल, मृदंग, आदि वाद्यों के वादन की मधुर ध्वनि का आनन्द अनुभव करते रहते हैं। अपूर्व दिव्य भोगोपभोगों का अनुभव किया करते हैं ॥१८॥

દેવો અને દેવીયોના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, અને હુકમદ્વારા સેનાપતિત્વ કરાવતા તેમજ સ્વયં તેઓનું પાલન કરતા થકા રહે છે. તેઓ સદૈવ નાટક, ગીત, તથા કુશલ વાદકો મારફતે વગાડેલી વીણા તલ, તાલ મૃદંગ આદિ વાદ્યોના વાદનના મધુર ધ્વનિના આનંદનો અનુભવ કરતાં રહે છે. અપૂર્વ દિવ્ય ભોગોપ ભોગોના અનુભવપૂર્વક નિવાસ કરે છે. ॥૧૮॥

जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता, तीसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे दाहिणिल्ला असुरकुमारा देवा देवीओ य परिवसंति, काला लोहियक्खा, तहेव जाव भुंजमाणा विहरंति, एएसि णं तहेव तायत्तीसगलोगपाला भवंति, एवं सव्वत्थ भाणियव्वं, भवणवासी णं चमरे इत्थ असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया परिवसति, काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ चउतीसाए भवणावाससयसहस्साणं चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्ह य चउसट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव विहरंति; कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! उत्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति? गोयमा! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं तीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भवणा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा सेसं जहा दाहिणिल्लाणं जाव विहरंति, बली एत्थ वइरोयणिंदे वइरोयणराया परिवसति, काले महानीलसरिसे जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ तीसाए भवणावाससयसहस्साणं सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणि

चउण्हं लोगपालाणं, पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्ह य सट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं, कुव्वमाणे विहरइ ॥सू० १९॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यातास् असुरकुमारणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त, ! दाक्षिणात्याः असुरकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीतिसहस्रोत्तर योजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्त-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त दक्षिणी असुरकुमार देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के असुरकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जंबुदीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स) सुमेरु पर्वत के (दाहिणेणं) दक्षिण में (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयण सयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (उवरिं) ऊपर (एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) एक हजार योजन अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं) और नीचे एक हजार योजन (वज्जित्ता) छोडकर (मज्झे) मध्य में

શબ્દાર્થ—(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता !) હે ભગવન્ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત દક્ષિણી અસુરકુમારદેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! दहिणिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसन्ति ?) હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારદેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जवुदीवे दीवे) જમ્બૂદ્વીપનામક દ્વીપમાં (मंदरस्स पव्वयस्स दहिणेणं) સુમેરૂ પર્વતની દક્ષિણમાં (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसय-सहस्सवाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (उवरि) ઉપર (एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) એક હજાર યોજન અવગાહન કરીને (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं) અને નીચે એક હજાર યોજન (वज्जित्ता) છોડીને (मज्झे)

तिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु दाक्षिणात्यानाम् असुरकुमाराणाम् देवानाम् चतुस्त्रिंशद् भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु भवनानि बहिर्वृत्तानि, अन्तश्चतुरस्राणि, तानि चैव वर्णतो यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु बहवो दाक्षिणात्याः असुरकुमारादेवा, देव्यः परिवसन्ति, कृष्णाः लोहिताक्षास्तथैव यावद्भुञ्जाना विहरन्ति, एतेषां तथैव त्रायस्त्रिंशकलोकपाला भवन्ति, एवं सर्वत्र भणितव्यम् भवनवासी खलु चमरः, अत्र असुरकुमारेन्द्रः असुरकुमारराजः परिवसति, कृष्णो महानीलसदृशो यावत् प्रभासयन् स खलु तत्र चतुस्त्रिंशतो

(अट्ठहुत्तरे जोयणसहस्से) एक लाख अट्ठहत्तर हजार योजनों में (एत्थ णं) इन स्थानों में (दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं) दक्षिण दिशा के असुरकुमार देवों के (चउत्तीसं भवणावाससयसहस्सा) (चौत्तीस लाख भवनावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा है।

(ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोल (अंतो चउरंसा) अन्दर से चौकोर (सो चेव वण्णओ) वही पूर्वोक्त वर्णन समझ लेना चाहिए (जाव) यावत् (पडिरूवा) प्रतिरूप हैं (एत्थ णं) यहां (दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त दक्षिणी असुरकुमार देवों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (तीसु वि) तीनों अपेक्षाओं से (लोगस्स) लोक के (असंखेज्जइभागे) असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ णं) वहां (बहवे) बहुत-से (दाहिणिल्ला असुरकुमारा) दक्षिणी असुरकुमार (देवा देविओ) देव और देवियां (परिवसंति) निवास करते हैं (काला) काले (लोहि-

મધ્યમાં (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઠયોત્તેર હજાર યોજનમાં (एत्थ णं) આ સ્થાનોમાં (दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं) દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોના (चउत्तीसं भवणावाससयसहस्सा) ચોત્રીસલાખ ભવનાવાસ (भवंतीति मक्खायं) થાય છે, એમ કહ્યું છે.

(तेणं भवणा) તે ભવનો (बाहिं वट्टा) બહારથી ગોળાકાર (अंतो चउरंसा) અંદરથી ચોરસ (सो चेव वण्णओ) તે પૂર્વે કહેલ વર્ણન સમજીલેવું જોઇએ (जाव) યાવત્ (पडिरूवा) પ્રતિરૂપ છે (एत्थणं) આહીં (दाहिणिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દક્ષિણી અસુરકુમારદેવોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (तीसु वि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી (लोगस्स) લોકના (असंखेज्जइ भागे) અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. (तत्थ णं) ત્યાં (बहवे) ઘણા (दाहिणिल्ला असुरकुमारा) દક્ષિણી અસુરકુમાર (देवा देवीओ) દેવ અને દેવીઓ (परिवसंति) નિવાસ કરી રહેલ છે (काले) કાળા (लोहियक्खा) રક્ત નેત્ર વાળા

भवनावासशतसहस्राणाम्, चतुष्षष्टेः सामानिकसाहस्रीणाम्, त्रयस्त्रिंशत् त्रायस्त्रिंशकानाम्, चतुर्णां लोकपालानाम्, पञ्चानाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम्, तिसृणाम् पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् चतसृ-

यक्खा) रक्त नेत्रों वाले (तहेव) उसी प्रकार-पूर्ववत् (जाव) यावत् (भुंजमाणा) भोगते हुए (वहरंति) रहते हैं ।

(एएसिं णं) इनके (तहेव) उसी प्रकार (तायत्तीसगलोगपाला) त्रायस्त्रिंशक और लोकपाल (भवंति) होते हैं (एवं) इस प्रकार (सव्वत्थ) सभी जगह (भाणियव्वं) कहना चाहिए ।

(भवणवासीणं) भवनवासी देवों का (चमरे) चमर (इत्थ) यहां (असुरकुमारिंदे) असुरकुमारों का इन्द्र (असुरकुमारराया) असुरकुमारों का राजा (परिवसंति) निवास करता है (काले) कृष्णवर्ण (महानीलसरिसे) महान् नील के समान (जाव पभासेमाणे) यावत् प्रकाशित करता हुआ (से णं) वह (तत्थ) वहां (चउतीसाए भवणावाससयसहस्साणं) चौतीस लाख भवनों का (चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं) (चौसठ हजार सामानिक देवों का (तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं) तेतीस त्रायस्त्रिंशक देवों का (चउण्हं लोगपालाणं) चार लोगपालों का (पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं) पांच सपरिवार अग्रमहिषियों का (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधि-

(तहेव) એજ પ્રકારે (जाव) યાવત્ (भुंजमाणा) ભોગવતા રહીને (विहरंति) રહે છે.

(एएसि णं) તેમના (तहेव) તેજ પ્રકારે (तायत्तीसग लोगपाला) ત્રાયસ્ત્રિંશક અને લોકપાલ (भवंति) હોય છે (एवं) એ પ્રકારે (सव्वत्थ) બધી જગ્યાએ (भणियव्वं) કહેવું જોઈએ

(भवणवासीणं) ભવનવાસીદેવોના (चमरे) ચમર (इत्थ) આહીં (असुरकुमारिंदे) અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર (असुरकुमारराया) અસુરકુમારોના રાજા (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (काले) કૃષ્ણવર્ણ (महानीलसरिसे) મહાન્ નીલના સમાન (जाव प्पभासेमाणे) યાવત્ પ્રકાશિત કરી રહેલ છે (से णं) તે (तत्थ) ત્યાં (चउतीसाए भवणावाससयसहस्साणं) ચોત્રીસ લાખ ભવનોના (चउसट्ठीए सामाणिय साहस्सीणं) ચોસઠ હજાર સામાનિકદેવોના (तापत्तीसाए तापत्तीसगाणं) તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના (चउण्हं लोगपालाणं) ચાર લોકપાલોના (पंचण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं) પાંચ સપરિવાર અગ્રમહિષીયોના (तिण्हं परिसाणं) ત્રણ પરિષદોના (सत्तण्हं अणियाणं) સાત અનીકોના (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) સાત અનીકાધિપતિઓના (चउण्हं

णाम् च चतुष्षष्टीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् दाक्षिणात्यानाम् देवानां देवीनाञ्च आधिपत्यम् पौरपत्यम् यावद्विहरति कुत्र खलु भदन्त ! औत्तराहाणाम् असुरकुमाराणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त औत्तराहाः असुरकुमारा देवाः परिवसन्ति ! गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अध-

पतियों का (चउण्ह य चउसट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार चौसठ हजार अर्थात् दो लाख छप्पन हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च) अन्य (बहूणं) बहुत (दाहिणिल्लाणं) दक्षिण दिशा के (देवाणं) देवों का (देवीण य) और देवियों का (आहेवच्चं) अधिपतित्व (पोरेवच्चं) अग्रेसरपन (जाव) यावत् (विहरइ) विचरता है।

(कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! उत्तर दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त असुरकुमार देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! उत्तर दिशा के असुरकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जंबुद्दीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स) मन्दर पर्वत के (उत्तरेणं) उत्तर में (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (उवरिं) ऊपर (एगं जोयणसहस्सं) एक हजार

य चउसट्ठीण आयरक्खदेवसाहस्सीण) ચાર ચોસઠ હજાર અર્થાત્ બે લાખ છપ્પન હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसि च) અન્ય (बहूणं) ઘણા (दाहिणिल्लाणं) દક્ષિણ દિશાના (देवाणं) દેવોના (देवीणय) અને દેવીયોના (आहेवच्चं) અધિપતિત્વ (पोरेवच्चं) અગ્રેસરપણુ (जाव) યાવત્ (विहरइ) વિચરે છે.

(कहिणं भंते ! उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहिणं भंते ! उत्तरिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારદેવ ક્યા નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (जंबुद्दीवे दीवे) જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપમા (मंदरस्स पव्वयस्स) મંદર પર્વતના (उत्तरेणं) ઉત્તરમા (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं) ઉપર (एगं जोयणसहस्सं) એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહના કરીને

श्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु औत्तराहाणाम् असुरकुमाराणाम् देवानाम् त्रिंशद्भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम् तानि खलु भवनानि वहिर्वृत्तानि, अन्तश्चतुरस्राणि, शेषं यथा दाक्षिणात्यानां यावद् विहरन्ति, बली अत्र वैरोचनेन्द्रो वैरोचनराजः परिवसति, कृष्णो महानीलसदृशो यावत् प्रभासयन् स खलु तत्र त्रिंशतो भवनावासशत सहस्राणाम्, षष्टेः, सामानिकसाहस्रीणाम् त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम्, चतुर्णां लो-

योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हिट्ठा) नीचे (चेगं) एक (जोयणसहस्सं) हजार योजन (वज्जित्ता) छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराणं) उत्तर दिशा के असुरकुमार देवों के (तीसं भवणावाससयसहस्सा) तीस लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोल हैं (अंतो चउरंसा) अन्दर से चौकोर हैं (सेसं जहा दाहिणिल्लाणं) शेष दक्षिण दिशा के देवों के समान (जाव) यावत् (विहरंति) विचरते हैं (बली) बलीन्द्र (एत्थ) यहां (वइरोयणिंदे) वैरोचनेन्द्र (वइरोयणराया) वैरोचनराज (परिवसइ) निवास करता है (काले) कृष्णवर्ण (महानीलसरिसे) महान् नील द्रव्य के समान (जाव) यावत् (पभासेमाणे) प्रकाशित करता हुआ (से णं) वह (तत्थ) वहां (तीसाए भवणावाससयसहस्साणं) तीस लाख भवनों का (सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं) साठ हजार सामानिक देवों का (तायत्तीसाए तायत्तीस-

(हिट्ठा) नीचे (चेगं) એક (जोयणसहस्सं) હજાર યોજન (वज्जित्ता) છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (अट्ठहुत्तरे जोयणसहस्से) એકલાખ અઠયોતેરહજાર યોજનમાં (एत्थ णं) અહીં (उत्तरिल्लाणं असुरकुमाराण) ઉત્તરદિશાના અસુરકુમારદેવોના (तीसं भवणावाससयसहस्सा) ત્રીસ લાખ ભવન (भवंतीतिमक्खायं) છે, એમ કહ્યુ છે (ते णं भवणा) તે ભવનો (बाहिं वट्टा) બહારથી ગોળ છે (अंतो चउरंसा) અન્દરથી ચોરસ છે (सेसं जहा दाहिणिल्लाणं) શેષ કથન દક્ષિણ દિશાના દેવોના સમાન સમજવું (जाव) યાવત્ (विहरंति) વિચરે છે (बली) બલીન્દ્ર (एत्थ) અહિ (वइरोयणिंदे) વૈરોચનેન્દ્ર (वइरोयणराया) વૈરોચન રાજા (परिवसइ) નિવાસ કરે છે (काले) કૃષ્ણવર્ણ (महानील सरिसे) મહાન્ નીલ દ્રવ્યના સમાન (जाव) યાવત્ (पभासेमाणे) પ્રકાશિત કરતા છતા નિવાસ કરે છે (सेणं) તે (तत्थ) ત્યા (तीसाए भवणावाससयसहस्साणं) ત્રીસ લાખ ભવનોના (सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं) સાઠ હજાર સામાનિક દેવોના (ताय-

कपालानाम्, पञ्चानाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम्, सप्ता-नाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् चतसृणाश्च षष्टीनाम् आत्मर-क्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् औत्तराहाणाम् असुरकुमाराणाम् देवा-नाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यम्, पौरपत्यम् कुर्वन् विहरति ॥ सू०॥१९ ॥

टीका–अथ पर्याप्तापर्याप्तकदाक्षिणात्यासुरकुमाराणाम् स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह –'कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला णं असुरकुमाराणं'–गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु कस्मिन् प्रदेशे, दाक्षिणात्यानाम् असुरकुमाराणाम्, 'देवाणं पज्जत्तापज्ज-

---

गाणं) तेतीस त्रायस्त्रिंशक देवों का (चउण्हं लोगपालाणं) चार लोकपालों का (पंचण्हं अग्गमहिवीणं) पांच अग्रमहिषियों का (सप-रिवाराणं) परिवार सहितों का (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियों का (चउण्ह य सट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार साठ हजार अर्थात् दो लाख चालीस हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) और भी बहुत–से (उत्तरिल्लाणं) उत्तर दिशा के (असुरकुमाराणं देवाण य देवीण य) असुरकुमार देवो और देवियों का (आहेवच्चं) अधिपतित्व (पोरेवच्चं) अग्रेसरत्व (कुव्वमाणे) करता हुआ (विहरइ) विचरता है ॥१९॥

टीकार्थ–अब दक्षिण दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त असुर-कुमार देवो के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया–हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के पर्याप्त और

त्तीसाए तायत्तीसगाणं) तेत्रीस त्रायस्त्रिंशक देवोना (चउण्हं लोगपालाणं) चार लोक-पालोना (पंचण्हं अग्गमहिसीणं) पांच अग्र महिषीयोना (सपरिवाराणं) परिवार-सहितना (तिण्हं परिसाणं) त्रण परिषदोना (सत्तण्हं अणियाणं) सात लश्करोना (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियोना (चउण्हं य सट्ठीणं आयरक्ख देवसाहस्सीणं) चार साठ हजार अर्थात् बे लाख चालीसहजार आत्मरक्षक देवोना (अन्नेसिं च बहूण) बीजा पण घणा (उत्तरिल्लाणं) उत्तर दिशाना (असुर-कुमाराण देवाणय देवीणय) असुरकुमार देवो अने देवीयोना (आहे वच्चं) अधि-पतित्व (पोरेवच्चं) अग्रेसरत्व (कुव्वमाणे) करता रहिने (विहरइ) विचरे छे, ॥१९॥

टीकार्थ—हवे दक्षिण दिशाना पर्याप्त अने अपर्याप्त असुरकुमारोना स्थान आदिनी प्ररूपणा कराय छे.

श्री गौतमस्वामीए प्रश्नकर्यो :–भगवन् दक्षिण दिशाना पर्याप्त अने

त्ताणं, देवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानां 'ठाणा-पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि सन्ति? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुमाह-'कहि णं भंते! दाहिणिल्ला असुरकुमारा देवा परिवसन्ति? हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले, दाक्षिणात्याः असुरकुमारा देवाः परिवसन्ति! भगवान् उत्तरयति-'गोयमा!' हे गौतम! 'जंबूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य-मेरोः, पर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन, दक्षिणभागे इत्यर्थः, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए!' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असी उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः, अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः' उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे, एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य-प्रविश्य 'हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अधश्च अधोभागे च, एकं योजनसहस्रम्, वर्जयित्वा मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से मध्ये-मध्यभागे, अष्टसप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोनेषु इत्यर्थः, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'दाहिणिल्लाणं' दाक्षिणात्यानाम्, 'असुरकुमाराणं-देवाणं असुरकुमाराणाम् देवानाम्, चउत्तीसं भवणावाससयसहस्सा' चतुस्त्रिंशत् भवनावासशतसहस्राणि-चतुस्त्रिंशद् भवनावासलक्षाणि 'भवंतीति मवखायं' भवन्ति-इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा' तानि

अपर्याप्त असुरकुमार देव के स्थान किस प्रदेश में हैं? इसी प्रश्न को स्पष्ट करने के लिए कहा गया है-हे भगवन्! दक्षिण दिशा के असुरकुमार देव कहाँ निवास करते हैं?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम! जंम्बूद्वीप नामक द्वीप में स्थित मेरु पर्वत के दक्षिण भाग में, एक लाख अस्सी हजार योजन मोटाई वाली इस रत्नप्रभा पृथ्वी के ऊपरी एक हजार योजन में प्रवेश करके -एक हजार योजन नीचे जाकर तथा एक हजार योजन छोडकर, बीच के एक लाख अठहत्तर हजार योजन में दक्षिणात्य असुरकुमार देवों के चौतीस लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी

અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવ કયા પ્રદેશમાં રહે છે? આજ પ્રશ્નને સ્પષ્ટ કરવા માટે કહેવાયુ છે કે હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારદેવો ક્યાં નિવાસકરે છે?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ! જમ્બૂદ્વીપનામક દ્વીપમાં રહેલા મેરૂપર્વતના દક્ષિણ ભાગમાં, એકલાખ એસી હજાર યોજન મોટાઇ વાળી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર એક હજાર યોજનનો ત્યાગ કરીને તથા નીચેના એક હજાર યોજન ત્યજીને, વચલા એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમા દાક્ષિણાત્ય અસુરકુમાર દેવોના ચોત્રીસ લાખ ભવનાવાસ છે. એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યુ છે. તે ભવનો બહારથી ગોળ છે

खलु-उपर्युक्तानि भवनानि, बहिर्भागे वृत्तानि वर्तुलानि, 'अंतो चउरंसा' अन्तो-मध्यभागे इत्यर्थः चतुरस्राणि-चतुरस्राकाराणि भवन्ति, 'सो चेव वण्णओ जाव-पडिरूवा' तानि चैव वर्णकः-अन्यत्र कृतवर्णनानि, यावत्-अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढी परिवारितानि, अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत् कोष्ठकरचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृत-वनमालानि, क्षेमाणि शिवानि, किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि, गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, उपचितचन्दनकलशानि, चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्य-

कहा है। वे भवन बाहर से गोल हैं और अन्दर से चौकोर हैं। उनका वर्णन पहले के समान समझ लेना चाहिए। अर्थात् नीचे कमल की कर्णिका केसमान स्पष्ट अन्तर से युक्त विपुल एवं गंभीर खाइयों तथा परिखाओ से युक्त हैं। प्राकार, अट्टालक, कपाट, तोरण तथा प्रतिद्वारों वाले हैं। वे यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलो एवं मुसंढी नामक शस्त्रों से युक्त हैं। शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं और इस कारण सदा जयशील हैं, सदा सुरक्षित हैं, अडतालीस कोठों वाले हैं, अडतालीस वनमालाओं से सुशोभित हैं। शत्रुकृत उपद्रव से रहित, मंगलमय एवं किंकर देवों के दण्ड से सुरक्षित हैं। लिपे पुते होने के कारण प्रशस्त हैं। उनमें गोशीर्ष चन्दन तथा सरस रक्त चन्दन के पांचों उंगलियो वाले हत्थे लगे रहते हैं। उनमें मंगलघट स्थापित किए हुए हैं। उनके प्रतिद्वार देश में चन्दन चर्चित घटो के सुन्दर तोरण

અને અન્દરથી ચોરસ છે. તેમનુ વર્ણન પહેલાંની માફક સમજીલેવું જોઇએ અર્થાત્ નીચે કમળની કર્ણિકા, સરખુ અન્તરથી યુક્ત વિપુલ અને ગંભીર ખાઇયો તથા પરિખાઓથી યુક્ત છે. તે બધા પ્રાકાર, અટ્ટાલક, કપાટ, તોરણ તથા પ્રતિદ્વારો વાળા છે. તેઓ યંત્રો, શતઘ્નિયો મુસલો, તેમજ મુસંઢી નામક યંત્રથી યુક્ત છે. શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય છે, અને તે કારણથી સદા જય શીલ છે, સદા સુરક્ષિત છે, અડતાલીસકોઠાવાળા છે. અડતાલીય વનમાલાઓ થી સુશોભિત છે. શત્રુકૃત ઉપદ્રવથી રહિત, મગળમય તેમજ કિંકર દેવોથી (તેમનાદડથી) સુરક્ષિત છે. લિપેલ-ધુપેલ હોવાને કારણે પ્રશસ્ત છે. તેમાં ગોરોચન ચન્દન તથા સરસ રક્ત ચન્દનના પાચે આગળીયોવાળા થાપા પાડેલા હોય છે. તેમાં મંગલ ઘટ, સ્થાપિત કરેલા છે. તેમના પ્રતિદ્વાર-દેશ-ભાગમાં ચન્દન ચર્ચિત ઘડાઓના સુદર તોરણ રચેલા હોય છે. ઉપર થી

दामकलापानि, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, सुगन्धवरगन्धिकानि गन्धवर्त्तिभूतानि अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि, दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि, सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि, मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि नीरजांसि, निर्मलानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि सश्रीकाणि—समरीचिकानि, सोद्योतानि, प्रासादिकानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि, प्रतिरूपाणि, 'एत्थणं' अत्र खलु उपर्युक्त स्थलेषु 'दाहिणिल्लाणं' दाक्षिणात्यानाम् 'असुरकुमाराणं' असुरकुमाराणाम् 'देवाणं' देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि, सन्ति 'तीसु-

---

बने हैं। ऊपर से नीचे तक लटकते हुए माल्यदामकलाप हैं। पांचों रंगों के बिखरे हुए सरस और सुगंध युक्त पुष्पों के उपचार से युक्त हैं। अगर, चीडा, लोबान आदि की महकती हुई धूप के समूह से रमणीय प्रतीत होते हैं। उत्तम सुगंध से गंधित हैं। गंधद्रव्य की गुटिका जैसे जान पडते हैं। अप्सराओं के समूह से व्याप्त हैं। दिव्य वाद्यों की ध्वनि से युक्त रहते हैं। सर्व रत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, स्निग्ध पुद्गलों द्वारा निर्मित और कोमल हैं। रज से रहित, निर्मल, निष्पंक एवं आवरण रहित छाया वाले हैं। प्रभा से युक्त श्रीसम्पन्न, किरणों वाले, उद्योतवान्, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं।

इन स्थानों में, दक्षिण दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त असुरकुमार देवों के स्थान—मूलस्थान—कहे गए हैं। ये स्थान तीनों अपे-

---

નીચે સુધી લટકતી પુષ્પ માળાઓના સમૂહ હોય છે. પાંચરંગો ના વેરેલા સરસ તેમજ સુગન્ધ યુક્ત પુષ્પોના ઉપચારોથી યુક્ત છે. અગરૂ ચન્દન, ચિડા માર, લોબાન આદિના મહેકવાળી સુગન્ધીદાર ધૂપના સમૂહથી રમણીય જણાય છે. ઊત્તમ સુગન્ધથી સુગન્ધિત છે. ગંધ દ્રવ્યોની ગોટીયોના જેવું જણાય છે. અપ્સરાઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત હોય છે દિવ્ય વાદ્યોના ધ્વનિથી યુક્ત રહે છે. બધું જ રત્નમય છે. સ્વચ્છ છે. સ્નિગ્ધ પુદ્ગલો દ્વારા નિર્મિત અને કોમળ છે. રજથી રહિત, નિર્મળ, નિષ્પંક, તેમજ આવરણ રહિત છાયા વાળી પ્રભા થી યુક્ત છે. શ્રીસંપન્ન, કિરણોવાળા ઉદ્યોતવાળા પ્રકાશવાળા, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

આ સ્થાનોમાં, દક્ષિણ દિશાના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અસુરકુમારદેવોના સ્વસ્થાન, મૂલસ્થાન કહેલાં છે. એ સ્થાન ત્રણે અપેક્ષાઓથી અર્થાત્ ઉપપાત,

विलोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि स्वस्थानोपपातसमुद्घातरूपेषु स्थानेषु लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः इत्याशयः 'तत्थ णं बहवे-दाहिणिल्ला' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु, बहवो दाक्षिणात्याः 'असुरकुमारा देवा' असुरकुमाराः देवाः, 'देवीओ' देव्यश्च 'परिवसंति' परिवसन्ति, ते चासुरकुमारा दाक्षिणात्याः देवाः 'काला' कृष्णाः 'लोहियक्खा' लोहिताक्ष बिम्बोष्ठाः 'तहेव जाव' तथैव-पूर्वोक्तासुरकुमार वर्णनवदेव वर्णनं कर्तव्यम्, यावत्-धवलपुष्पदन्ताः, असितकेशाः वामे एककुण्डलधराः, आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्राः ईषच्छिलिन्ध्रपुष्पप्रकाशानि असंक्लिष्टानि सूक्ष्माणि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितवन्तः, प्रथमं वयश्चातिक्रान्ताः, द्वितीयञ्चवयः असंप्राप्ताः भद्रे यौवने वर्तमानाः इत्यादि पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टाः सन्तो महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटु

क्षाओं से अर्थात् उपपात, समुद्घात तथा स्वस्थान की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन उपर्युक्त स्थानों में बहुत-से दाक्षिणात्य असुरकुमार देवों तथा देवियों का निवास है।

वे दक्षिण दिशा के असुरकुमार देव वर्ण से काले हैं, लाल नेत्रों वाले हैं, बिम्बफल के समान होठ वाले हैं, इत्यादि असुरकुमारों के वर्णन के समान इनका भी वर्णन समझ लेना चाहिए, यावत् श्वेत पुष्प के समान दांतों वाले, कृष्ण केशों वाले, बायीं ओर एक कुंडल को धारण करने वाले, सरस चन्दन से लिप्त अंगोपांगों वाले, तथा शिलिन्ध्र पुष्प के समान आनन्दप्रद बारीक वस्त्रों के धारक होते हैं। वे प्रथम एवं द्वितीय वय के मध्य में-भद्र यौवन में सदा वर्त्तमान रहते हैं। इत्यादि पूर्वोक्त सभी विशेषणों से युक्त वे देव नाटय, संगीत तथा वीणा, तल, ताल, मृदंग आदि के वादन की मधुर ध्वनि के आनन्द

સમુદ્ઘાત તથા સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. આ પૂર્વોક્ત સ્થાનોમાં ઘણાજ દાક્ષિણાત્ય અસુરકુમાર દેવો તથા દેવીયોના નિવાસ છે.

તે દક્ષિણદિશાના અસુરકુમારદેવ રંગે કાળા છે. લાલ નેત્રોવાળા છે, બિમ્બફળના સમાન હોઠ વાળા છે. એમ અસુરકુમારોના વર્ણનની જેમ આનું પણ વર્ણન સમજી લેવું જોઇએ. શ્વેત પુષ્પોના સમાન દાંત વાળા કૃષ્ણ કેશ વાળા, ડાબી બાજુએ એક કુડળ ને ધારણ કરનારા, સરસ ચંદનથી લિપ્ત અંગોપાંગ વાળા તથા શિલિન્ધ્ર પુષ્પની જેમ આનન્દ દાયક ઝીણાં વસ્ત્રોને ધારણ કરનાર હોય છે. તેઓ પહેલી અને બીજી વયની મધ્યમાં ભદ્રયૌવનમાં સદા વર્તમાન રહે છે. ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત બધાવિશેષણોથી યુક્ત તે દેવો નાટચ, સંગીત, તથા વીણા, તલ, તાલ મૃદંગ આદિના વાદનની મધુર ધ્વનિના

प्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् 'भुंजमाणा विहरंति' भुञ्जानाः, विहरन्ति-तिष्ठन्ति, 'एएसि णं' एतेषां खलु दाक्षिणात्यानाम् असुरकुमाणाम् देवानाम् 'तहेव' तथैव सामान्यासुरकुमारदेववदेव 'तायत्तीसगलोगपाला' त्रायस्त्रिंशकलोक-पाला 'भवंति' भवन्ति, 'एवं सव्वत्थ भाणियव्वं' एवं रीत्या सर्वत्र स्थलेषु भणितव्यम्-वक्तव्यम्, अथ दाक्षिणात्यासुरकुमारेन्द्रं चमरं वर्णयितुमाह-'भवणवासीणं चमरे' भवनवासी खलु चमरः 'इत्थ' अत्र दक्षिणदिग्भागे 'असुरकुमारिंदे असुरकुमारराया' असुरकुमारेन्द्रः, असुरकुमारराजः 'परिवसति' परिवसति स खलु चमरः कीदृशः इत्याह-'काले' कृष्णवर्णः, 'महानीलसरिसे' महानीलसदृशः, 'जाव पभासेमाणे' यावत्-नीलगुटिकागवलातसीकुसुमप्रकाशः, विकसितशतपत्र-निर्मलेषत् सितरक्तताम्रनयनः, गरुडायतर्जुतुङ्गनासः, उपचित्तशिलाप्रवालबि-म्बफलसन्निभाधरौष्ठः, पाण्डुरशशिसकलविमलनिर्मलदधिघनशंखगोक्षीरकुन्दद-

---

का अनुभव करते रहते हैं और दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हैं।

इन दक्षिण दिशा के असुरकुमार देवों के सामान्य असुरकुमार देवों की तरह त्रायस्त्रिंशक और लोकपाल होते हैं। इस प्रकार सभी स्थलों में कह लेना चाहिए।

अब दक्षिण दिशा के असुरकुमारों के इन्द्र चमरेन्द्र का वर्णन करते हैं-दक्षिण दिशा में चमर नामक असुरकुमारेन्द्र एवं असुर-कुमारों का राजा है। वह चमरेन्द्र कृष्णवर्ण है, महानील के समान है, यावत् नील की गुटिका, भैंस के सींग, एवं अलसी के फूल के समान वर्ग वाला है। उसके नेत्र विकसित कमल के समान, किंचित् श्वेत, रक्त और ताम्रवर्ण के हैं। नासिका गरुड की नासिका के समान सरल, लम्बी और ऊंची है। पुष्ट मूंगा तथा बिम्बफल के समान अधरोष्ठ है। श्वेत, विमल एवं निर्मल चन्द्रखण्ड, जमे हुए

આનંદનો અનુભવકરતા રહે છે. અને દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવે છે.

આ દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોને સામાન્ય અસુરકુમારદેવોની જેમ ત્રાય-સ્ત્રિંશક અને લોકપાલ હોય છે. એ પ્રકારે બધાં સ્થળોમાં કહીલેવું જોઇએ.

હવે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર ચમરનું વર્ણન કરે છે. દક્ષિણદિશામાં ચમર નામના અસુરકુમારેન્દ્ર અસુરકુમારોના રાજા છે. તે ચમરેન્દ્ર કાળા રંગના છે, મહાનીલના સમાન છે. નીલની ગોળી ભેંસના શિંગડા અને અળ-સીના ફુલની સમાન રંગ વાળા છે. તેમના નેત્ર ખીલેલાં કમળના સમાન કાંઇક શ્વેત રક્ત અને તામ્ર વર્ણના હોય છે. નાસિકા ગરૂડની નાસિકાના સમાન સરલ લાંબી અને ઊંચી હોય છે. પુષ્ટ પ્રવાલ તથા બિમ્બફળના

करजोमृणालिकाधवलदन्तश्रेणिः, हुतवहनिर्ध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततलतालुजिह्वः, अञ्जनघनकृष्णरुचकरमणीयस्निग्धकेशो, वामे एककुण्डलधरः आर्द्रचन्दनानुलिप्तगात्रः इषच्छिलिन्ध्रपुष्पप्रकाशानि असंक्लिष्टानि सूक्ष्माणि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितः, वयश्च प्रथमं समतिक्रान्तः, द्वितीयञ्च वयोऽसंप्राप्तो भद्रे यौवने वर्तमानस्तलभङ्गकत्रुटितप्रवरभूषणनिर्मलमणिरत्नमण्डितभुजोदशमुद्रामण्डिताग्रहस्तश्चूडामणिचित्रचिह्नगतः सुरूपो महर्द्धिको महाद्युतिको महायशाः महाबलो महा-

दही, शंख गाय के दूध, कुन्दपुष्प, जलकण और मृणालिका के समान सफेद दंतपंक्ति वाला है। उसके हाथों-पैरों के तलवे, तालु तथा जीभ आग में तपाकर धोये हुए तपनीय-स्वर्ण के सदृश है। उनके केश अंजन, तथा मेघ के समान काले एवं रुचक रत्न के समान रमणीय तथा चिकने हैं। वह वायें कान में एक कुंडल को धारण करता है। उनका शरीर गीले चन्दन से अनुलिप्त रहता है। सिलिन्ध्र पुष्प के समान किंचित् लाल वर्ण के, आनन्दप्रद एवं सूक्ष्म श्रेष्ठ वस्त्रों को धारण किये रहता है। प्रथम वय को लांघा हुआ और द्वितीय वय को प्राप्त न हुआ अर्थात् दोनों अवस्थाओं के मध्यवर्ती, भद्र यौवन में वर्तमान रहता है। तलभंग, त्रुटित तथा अन्य निर्मल मणियों एवं रत्नों से उसकी भुजाएं विभूषित रहती हैं। उंगलियां दश मुद्रिकाओं से मंडित होती हैं। वह अद्भुत चूडामणि के चिह्न से युक्त है। सुन्दर रूप से सम्पन्न, महान् ऋद्धि का धारक, महान् द्युतिमान्, महा-

સમાન નીચેનો હોઠ હોય છે. વિમલ શ્વેત તેમજ નિર્મળ ચન્દ્રખંડ તથા જમાવેલા દહિ, શંખ ગાયના દૂધ, કુન્દપુષ્પ જળકણુ અને મૃણાલિકાના સમાન સફેદ દંતપંક્તિ વાળા હોય છે. તેમના હાથ પગોના તળીયા, તાલુ તથા જીભ, આગમાં તપાવી ધોઇ અને સ્વચ્છ કરેલ સોના સમાન હોય છે. તેમના કેશ અંજન તથા મેઘના સરખા કાળા તેમજ રૂચક રત્નની સમાન રમણીય તથા ચીકણા હોય છે. તેઓ ડાબા કાનમાં એક કુંડળ ધારણ કરે છે. તેમના શરીર આર્દ્ર ચંદન થી અનુલિપ્ત રહે છે. શિલિન્ધ્ર પુષ્પની સમાન કંઇક લાલ રંગના આનંદપ્રદ તેમજ સૂક્ષ્મ શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. પ્રથમ વય વિતાવી ચૂકેલા દ્વિતીય વયને પ્રાપ્ત નહી થયેલા અર્થાત્ બન્ને અવસ્થાઓના મધ્યવર્ત્તી ભદ્ર યૌવનમા વર્ત્તમાન રહે છે. તલભંગ, ત્રુટિત તથા અન્ય નિર્મળ મણિયો તેમજ રત્નોથી તેમની ભુજાઓ વિભૂષિત રહે છે. દશે આંગળીયો વિંટીયોથી વિભૂષિત હોય છે. તે અદ્ભુત ચૂડામણિના ચિહ્નને ધારણ કરે છે. સુંદર સુરૂપથી સંપન્ન મહાન સમૃદ્ધિ વાળા મહાન્ દ્યુતિમાન

भागो महासौख्यो हारविराजितवक्षाः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डल-मृष्टगण्डतलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणो विचित्रमालामौलिमुकुटः कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरो भास्वरबोन्दिः प्रलम्बवनमालधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दश दिश उद्द्योतयन् 'पभासेमाणे' प्रभासयन् 'से णं तत्थ' स खलु चमरस्तत्र-उपर्युक्त स्थले, 'चउतीसाए भवणावाससयसहस्साणं' चतुस्त्रिंशतो भवनावासशतसहस्राणाम्, चतुस्त्रिंशद् भवनावासलक्षाणाम्, 'चउसट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं' चतुष्षष्ठेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'तायत्तीसाए-तायत्तीसगाणं' त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम्, 'चउण्हं-लोगपालाणं' चतुर्णां लोकपालानाम्, 'पंचण्हं अग्गमहिसीणं' पञ्चानाम् अग्रमहिषीणाम्,

---

यश, महाबल, महानुभाग तथा महान् सुख से युक्त है। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। कडों और त्रुटित नामक आभूषण से उसकी भुजाएं स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल तथा कपोल भाग को मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषण को धारण करता है। उसके हाथों में अद्भुत आभूषण होता है। उसका मुकुट विचित्र मालाओं से युक्त है। कल्याणकारी श्रेष्ठ वस्त्र पहनता है। कल्याणकर तथा उत्तम मालाओं एवं अनुलेपन को धारण करता है। उसका शरीर देदीप्यमान है। वह लम्बी लटकती हुई वनमला का धारक होता है। दिव्य वर्ण तथा गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रकाशित करता है।

वह चमरेन्द्र चौतीस लाख भवनासों का, चौसठ हजार सामानिक देवों का, तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों का, चार लोकपालों का, पांच परिवार सहित अग्रमहिषियों का, तीन प्रकार की परिषदों का, सात

મહાયશ, મહાબલ, મોટાનસીબ તથા મહાન્ સુખથી યુક્ત હોય છે. તેમની છાતી હારથી સુશોભિત રહે છે. કડા અને ત્રુટિત નામના આભૂષણથી યુક્ત તેમની ભુજાઓ અક્કડ રહે છે. તેઓ અંગદ કુંડળ તથા કપોલ ભાગને ઘસાતા કર્ણપીઠ નામના આભૂષણને ધારણ કરે છે. તેમના હાથોમાં અદ્ભૂત આભૂષણ હોય છે. તેમના મુકુટ વિચિત્ર માળાઓથી યુક્ત હોય છે. તેઓ કલ્યાણકારી શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર પહેરે છે. કલ્યાણકર તથા ઉત્તમ માળાઓ તથા અનુલેપન ધારણ કરે છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન છે લાબી લટકતી વનમાલાને ધારણ કરનારા છે. દિવ્ય વર્ણ તથા ગંધ આદિથી દશ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે,

તે ચમરેન્દ્ર ચૌત્રીસ લાખ ભવનાવાસોના, ચોસઠ હજાર સામાનિક દેવોના તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના, ચાર લોકપાલોના, પાંચ પરિવાર સહિત અગ્ર-

सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम्, 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणाम् पर्षदाम्, 'सत्तण्हं अणियाणं' सप्तानाम् अनीकानाम् 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् 'चउण्ह य चउसट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणाञ्च चतुष्षष्टीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्-षट्पञ्चाशदधिकलक्षद्वयात्मकरक्षकदेवानाम्, 'अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं' अन्येषाञ्च बहूनां दाक्षिणात्यानाम् 'देवाणं देवीण य' देवानाम् देवीनाञ्च 'आहेवच्चं' आधिपत्यम्, 'पोरेवच्चं' पौरपत्यम्, 'जाव' यावत्-स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन् पालयन् महताऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्ग पटुप्रवादितरवेण दिव्यान्-भोगभोगान् भुञ्जानो 'विहरइ' विहरति-आस्ते, अथ उत्तरदिग्भवानामसुरकुमाराणाम् पर्याप्तापर्याप्तकदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे औत्तराहाणाम्-उत्तरदिग्भवानाम्, 'असुरकुमाराणं' असुरकुमाराणाम् 'देवाणं' देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता ?' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया

अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, चार चौसठ हजार अर्थात् दो लाख छप्पन हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुसंख्यक दक्षिणी देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, यावत् स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, सेनापतित्व करता-कराता हुआ और उनका पालन करता हुआ रहता है। वह नाट्य, गीत एवं वीणा, तल, ताल, मृदंग आदि वाद्यों संबंधी भोगों को भोगता रहता है।

अब उत्तर दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त असुरकुमार देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा करने के लिए कहते हैं-गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन् ! उत्तर दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त असुरकुमार देवों के स्वस्थान किस प्रदेश में हैं ? इसी को दूसरे प्रकार से

મહિષીયોના ત્રણ પ્રકારની પરિષદોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના, ચાર ચોસઠ હજાર અર્થાત્ બે લાખ છપ્પન હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુસંખ્યક દક્ષિણી દેવો અને દેવિઓના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, સેનાપતિત્વ, કરતા તેમજ કરાવતા થકા તેમજ તેમનું પાલન કરતા રહે છે. તેઓ નાટ્ય, ગીત તેમજ વીણા, તલ, તાલ, મૃદંગ આદિ વાદ્યો સબન્ધી ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

હવે ઉત્તર દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે કહે છે—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો—હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અસુરકુમાર દેવોના સ્વસ્થાન કયા

स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण प्ररूपयितुमाह–'कहिणं भंते !–उत्तरिल्ला' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, औत्तराहा उत्तरदिग्वासिनः 'असुरकुमारा' असुरकुमाराः 'देवा परिवसंति' देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूद्दीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य–मेरोः, पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरदिग्भागे, 'इमीसे रयणप्पभा पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, 'असी उत्तरजोयण सयसहस्सबाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः, अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः 'उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे इत्यर्थः, 'एगं योजणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रम्, अवगाह्य–प्रविश्य 'हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अधश्च–अधस्तात्, एकं योजनसहस्रम् वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से' मध्ये–मध्यभागे, आभ्यन्तरे इत्यर्थः, अष्टसप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजने 'एत्थणं' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले 'उत्तरिल्लाणं' औत्तराहाणाम्–उत्तरदिग्भवानाम् 'असुरकुमाराणं' असुरकुमाराणाम्, 'देवाणं' देवानाम्, 'तीसं भवणावाससयसहस्सा' त्रिंशद् भवनावासशतसहस्राणि 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातम्, मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा' तानि खलु भवनानि बहिर्भागे वृत्तानि–

कहते हैं–हे भगवन् उत्तरदिशा के असुरकुमार देव किस प्रदेश में निवास करते हैं ? भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, मेरु पर्वत के उत्तर में, एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के ऊपर के एक हजार योजन और नीचे के एक हजार भाग को छोडकर मध्य के एक लाख अठहत्तर हजार योजन भाग में, उत्तर दिशा के असुरकुमार देवों के तीस लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है ।

उत्तरदिशा के असुरकुमारों के ये भवन बाहर से गोलाकार हैं,

પ્રદેશમાં છે ? તેનેજ બીજા પ્રકારે કહે છે–હે ભગવન્ ! ઉત્તરદિશાના અસુરકુમાર દેવ કયા પ્રદેશમાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રીભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપમાં, મેરૂપર્વતના ઉત્તરમાં, એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના એક હજાર યોજન અને નીચેના એક હજાર યોજન ભાગને છોડીને મધ્યના એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજન ભાગમાં, ઉત્તરદિશાના અસુરકુમાર દેવોના ત્રીસ લાખ ભવનાવાસ છે. એમ મે તથા અન્ય તીર્થ કરોએ કહ્યુ છે.

ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના આ ભવન બહારથી ગોળાકાર છે, અંદરથી

वर्तुलानि, 'अंतो चउरंसा' अन्तः-मध्यभागे चतुरस्राणि चतुरस्राकाराणि 'सेसं जहा' शेषं यथा 'दाहिणिल्लाणं' दाक्षिणात्यानाम् असुरकुमाराणाम् आवासादिकमुक्तं तथैव उत्तरदिग्भवानामपि आवासादिकम् वक्तव्यम्, 'जाव' यावद्-दिव्यान भुञ्जानो विहरति-तिष्ठति, अथोत्तराहासुरकुमारेन्द्रबलि प्ररूपयितुमाह-'बली एत्थ वइरोयणिंदे' अत्र-उपर्युक्तस्थले, बलीर्वैरोचनेन्द्रः, 'वइरोयणराया' वैरोचनराजः, 'परिवसति' परिवसति स बली कीदृश इत्याह-'काले' कृष्णवर्णः, 'महानीलसरिसे' महानीलसदृशः, 'जाव' यावद्-नीलगुटिकागवलातसीकुसुम प्रकाशः, विकसितशतपत्रनिर्मलेषद्रक्तताम्रनयनः, इत्यादि पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्योतयन् 'पभासेमाणे' प्रभासयन् 'से णं तत्थ' स खलु बली तत्र-उपर्युक्तस्थले, 'तीसाए भवणावाससयसहस्साणं' त्रिशतो भवनावासशतसहस्राणाम् 'सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं' षष्टेः सामानिकसाहस्री-

---

अन्दर से चौकोर हैं, इत्यादि वर्णन जैसे दक्षिण दिशा के भवनावासों का किया गया है, वैसा ही इनका भी समझ लेना चाहिए यावत् दिव्य भोगों को भोगता हुआ विचरता है।

अब उत्तर दिशा के बलीन्द्र की प्ररूपणा करते हैं-उत्तरदिशा में बली नामक वैरोचनेन्द्र या वैरोचनराज निवास करता है। वह बलीन्द्र वर्ण से कृष्ण है, अत्यन्त नील द्रव्य के समान है, यावत नील की गुटिका, भैंस के सींग तथा अलसी के फूल के समान वर्ण वाला है। उसके नेत्र विकसित कमल के सदृश हैं-निर्मल, किंचित् रक्त तथा ताम्रवर्ण के। इत्यादि पूर्वोक्त सभी विशेषण समझ लेने चाहिये। वह दिव्य वर्ण, दिव्य गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रकाशित करता रहता है। वह तीस लाख भवनावासों का, साठ

ચોરસ છે ઇત્યાદિ વર્ણન જેવુ દક્ષિણ દિશાના ભવનાવાસોનુ કર્યું છે તેવું જ આમનું પણ સમજી લેવુ જોઇએ યાવત્ તેઓ બધાજ દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા થકા વિચરે છે.

હવે ઉત્તર દિશાના બલીન્દ્રની પ્રરૂપણા કરે છે-ઉત્તરદિશામાં બલી નામે વૈરોચનેન્દ્ર અથવા વૈરોચન રાજા નિવાસ કરે છે. તે બલીન્દ્ર રંગે કાળા છે અત્યન્ત નીલ દ્રવ્યના સમાન છે. યાવત્ નીલગોટી, પાડાના શિંગાડાં અને અળસીના ફુલ સમાન વર્ણ વાળાં હોય છે તેમના નેત્ર વિકસિત કમળના જેવા હોય છે. નિર્મળ કંઇક લાલ તથા તામ્રવર્ણના ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત બધા વિશેષણો સમજી લેવા જોઇએ તેઓ દિવ્યવર્ણ દિવ્યગંધ આદિથી દસે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રકાશિત કરતા રહે છે. તેઓ ત્રીસ લાખ ભવનાવાસોના સાઠ

णाम्, 'तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं' त्रयस्त्रिंशतः त्रायस्त्रिंशकानाम् 'चउण्हं लोगपालाणं' चतुर्णां लोकपालानाम्, 'पंचण्हं अग्गमहिसीणं' पञ्चानाम्, अग्रमहिषीणाम्, 'सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम् 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणां पर्षदाम् 'सत्तण्हं अणियाणं' सप्तानाम् अनीकानाम्-सैन्यानाम्, 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, 'चउण्ह य-सट्ठीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणां च षष्टीनाम्-चत्वारिंशत् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् चत्वारिंशत्सहस्राधिकलक्षैकात्मरक्षकाणाम् इत्यर्थः, 'अन्नेसिं च बहूणं उत्तरिल्लाणं' अन्येषां च बहूनाम् औत्तराहाणाम्-उत्तरदिग्वासिनाम् 'असुरकुमाराणं' असुरकुमाराणाम्, 'देवाणय देवीणय' देवानाञ्च देवीनाञ्च, 'आहेवच्चं' आधिपत्यम् 'पोरेवच्चं' पौरपत्यम्, 'कुव्वमाणे विहरइ' कुर्वन् विहरति-आस्ते ॥सू०॥ १९॥

मूलम्-कहि णं भंते! नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! नागकुमारा देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता, हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से, एत्थ णं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं चुलसीइ भवणवाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भवणा बाहिं वट्टा, अंतो चउरंसा जाव पडिरूवा, तत्थ णं

हजार सामानिक देवों का, तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों का, चार लोकपालों का, पांच सपरिवार अग्रमहिषियों का, तीन प्रकार की-बाह्य, मध्यम, और अन्तरंग परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपति देवों का, चार साठ हजार अर्थात् दो लाख चालीस हजार आत्मरक्षक देवों का तथा बहुत-से अन्य असुरकुमार देवों और देवियों का आधिपत्य एवं अग्रेसरपन करता हुआ रहता है ॥१९॥

હજાર સામાનિક દેવોના, તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના, ચાર લોકપાલોના, પાચ્ર સપરિવાર અગ્રમહિષીયોના ત્રણ પ્રકારની-બાહ્ય, મધ્યમ અને અન્તરંગ પરિષદોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિ દેવોના. ચાર સાઠ હજાર અર્થાત્ બે લાખ ચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા ઘણા બધા અન્ય ઉત્તરીય અસુરકુમાર દેવો તેમજ દેવિયોના આધિપત્ય તેમજ અગ્રેસરપણું કરતા રહે છે ॥૧૯॥

णागकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तीसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे तत्थ णं बहवे नागकुमारा देवा परिवसंति, महिड्ढिया महज्जुईया, सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति, धरणभूयाणंदा एत्थ णं दुवे नागकुमारिंदा णागकुमाररायाणो परिवसंति, महड्ढिया, सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति, कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ? गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयणसयसहस्स-बाहल्लाए उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं चउयालीसं भवणावास-सयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भवणा बाहिं वट्टा जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं पज्जत्तापज्ज-त्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तीसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे, एत्थ णं दाहिणिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति, महिड्ढिया, जाव विहरंति, धरणे इत्थ नागकुमारिंदे नागकुमार राया परिवसइ, महड्ढिए जाव पभासेमाणे से णं तत्थ चउयालीसाए भवणा-वाससयसहस्साणं छण्हं सामाणिय साहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं चउण्हं लोगपालाणं, छण्हं अग्गमहिसीणं सप-रिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणि-याहिवईणं चउव्वीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाण य देवीण य आहे-वच्चं पोरेवच्चं कुव्वमाणे विहरइ, कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं णागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं

भंते ! उत्तरिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति? गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मन्दरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयणसहस्स बाहल्लाए उवरिं एगं जोयण-सहस्सं ओगाहित्ता हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से एत्थ णं उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भवणा बाहिं वट्टा सेसं जहा दाहिणिल्लाणं जाव विह-रंति, भूयाणंदे एत्थ नागकुमारिंदे नागकुमारराया परिवसइ, महिड्ढिए जाव पभासेमाणे से णं तत्थ चत्तालीसाए भवणा-वाससयसहस्साणं आहेवच्चं जाव विहरइ ।

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! नागकुमाराणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! नागकुमारा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्ट-

---

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमार देवों के स्वस्थान कहां हैं ? (कहि णं भंते ! नागकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् नागकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्स-बाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (उवरिं) ऊपर (एगं) एक (जोयणसहस्सं) हजार योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हिट्ठा) नीचे (चेगं) एक (जोयणसहस्सं) हजार योजन

શબ્દાર્થ—(कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના સ્વસ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! नागकुमारा देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે (गोयमा) ગૌતમ ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असी उत्तरजोयण सयसहस्स बाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं) ઉપર (एगं) એક (जोयणसहस्सं) હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हिट्ठा) નીચે (चेगं) એક (जोयणसहस्सं)

सप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे अत्र खलु नागकुमाराणाम् देवानां पर्याप्ता-पर्याप्तानाम् चतुरशीतिः, भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम्, तानि खलु भवनानि बहिर्वृत्तानि, अन्तश्चतुरस्राणि यावत् प्रतिरूपाणि, तत्र खलु नाग-कुमाराणाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्ये-यभागः, तत्र खलु बहवो नागकुमारा देवा परिवसंति, महर्द्धिकाः,महाद्युतिका, शेषं यथा औघिकानाम्, यावद् विहरन्ति, धरणभूतानन्दौ अत्र खलु द्वौ नागकु-

---

(वज्जित्ता) छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (नागकुमाराणं) नागकुमार (देवाणं) देवों के (पज्जत्तापज्जत्तगाणं) पर्याप्त तथा अपर्याप्तों के (चुलसीइं भवणावाससयसहस्सा) चौरासी लाख भवनावास (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोलाकार हैं (अंतो चउरंसा) अन्दर से चौकोर हैं (जाव) यावत् (पडिरूवा) अतीव सुन्दर हैं (तत्थ णं) वहां (णागकुमा-राणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमारों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (तीसु वि) तीनों अपेक्षाओं से (लोगस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में।

(तत्थ णं) वहां (बहवे) बहुत-से (नागकुमारा देवा (नागकुमार देव (परिवसंति) निवास करते हैं (महिड्ढिया) महान् ऋद्धि के धारक (महज्जुईया) महान् कान्ति वाले (सेसं जहा ओहियाणं) शेष वर्णन सामान्य भवनवासी देवों जैसा (जाव) यावत् (विहरंति) विचरते हैं।

હજાર યોજન (वज्जित्ता) ત્યજીને (मज्झे) મધ્યમા)अट्ठहुत्तरे जोयणसहस्से) એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમા (एत्थणं) અહીં (नागकुमाराणं) નાગકુમાર (देवाणं) દેવોના (पज्जत्ता पज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તોના (चुलसीइ भवणावाससय-सहस्सा) ચોરાસી લાખ ભવનાવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યુ છે. (तेण भवणा) વે ભવને (वाहिं वट्टा) બહારથી ગોળાકાર છે (अंतो चउरंसा) અન્દરથી ચોરસ છે (जाव) યાવત્ (पडिरूवा) અતીવ સુન્દર છે (तत्थणं) ત્યાં (नागकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમારોના (ठाणा) સ્થાન (पणत्ता) કહ્યાં છે .(तीसु वि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી (लोगस्स असंखेज्जइ भागे) લોકના અસખ્યાતમા ભાગમાં

(तत्थणं) ત્યા (बहवे) ઘણા બધા (नागकुमारा देवा) નાગકુમાર દેવ (परि-वसंति) નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया) મહાન્ સમૃદ્ધિના ધારક (महज्जुइया) મહાન્ કાન્તિવાળા (सेसं जहा ओहियाणं) શેષ વર્ણન સામાન્ય ભવનવાસી

मारेन्द्रौ नागकुमारराजानौ परिवसतः महर्द्धिकौ शेषं यथा औधिकानाम्, यावत् विहरतः, कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणत्यानां नागकुमाराणाम् देवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्या नागकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्ततिसह-

(धरणभूयाणंदा) धरण और भूतानन्द (एत्थ णं) इनमें (दुवे) दो (नागकुमारिंदा) नागकुमारों के इन्द्र (नागकुमारराया) नागकुमारों के राजा (परिवसंति) निवास करते हैं (महिड्ढिया) महान् ऋद्धिधारी (सेसं जहा ओहियाणं) शेष वर्णन सामान्य भवनवासियों जैसा (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं ।

(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त दक्षिण के नागकुमार देवों के स्थान कहां हैं ? (कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के नागकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जंबुद्दीवे दीवे) (जंबूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) मेरु पर्वत से दक्षिण में (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयणसयसहस्स बाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (उवरिं) ऊपर के (एगं जोयणसहस्सं) एक हजार योजन (ओगा-

દેવો જેવુ (जाव) યાવત્ (विहरंति) વિચરે છે.

(धरण भूयाणंदा) ધરણ અને ભૂતાનન્દ (एत्थणं) તેઓમાં (दुवे) બે (नागकुमरिंदा) નાગકુમારોના ઇન્દ્ર (नागकुमार राया) નાગકુમારોના રાજા (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया) મહાન્ ૠદ્ધિધારી (सेसं जहा ओहियाणं) શેષ વર્ણન સામાન્ય ભવનવાસીયો સરખુ (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે.

(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं नागकुमाराण देवाण पज्जत्तापज्जत्तगाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દક્ષિણ દિશાના નાગકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યા છે ? (कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला नागकुमारदेवा परिवसंति) હે ભગવન્ દક્ષિણ દિશાના નાગકુમાર દેવ ક્યા નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जम्बूद्दीवे दीवे) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમા (मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) મેરૂપર્વતથી દક્ષિણમા (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तर जोयणसयसहस्सबाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं) ઉપરના

स्रोत्तरे योजनशतसहस्रे अत्र खलु दाक्षिणात्यानां नागकुमाराणाम् देवानाम् चतुश्चत्वारिंशद् भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम्, तानि खलु भवनानि वहिर्वृत्तानि, यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु दाक्षिणात्यानां नागकुमाराणाम् पर्याप्तापर्याप्तनाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, अत्र खलु दाक्षिणात्या नागकुमारा देवाः परिवसन्ति, महर्द्धिका यावद् विहरन्ति, धरणः अत्र नागकुमारेन्द्रो नागकुमारराजा परिवसति, महर्द्धिको यावत् प्रभासयन्, स खलु तत्र चतुश्चत्वारिंशतो भवनावासशतसहस्राणाम् षण्णाम् सामानि-

हित्ता) अवगाहन करके (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) और नीचे एक हजार योजन छोड कर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (दाहिणिल्लाणं णागकुमाराणं देवाणं) दक्षिण दिशा के नागकुमार देवों के (चउयालीसं भवणावाससयसहस्सा) चवालीस लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोलाकार हैं (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) यहां दक्षिणी पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमारों के स्थान कहे हैं (तीसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में (एत्थ णं) यहां (दाहिणिल्ला) दक्षिण के (नागकुमारा देवा) नागकुमार देव (परिवसंति) निवास करते हैं (महिड्ढिया) महर्द्धिक (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (धरणे) धरण नामक (इत्थ) यहां

(एगं जोयणसहस्सं) એક હજાર યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हिट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) અને નીચે એક હજાર યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઠયોત્તર હજાર યોજનમાં (एत्थणं) આહીં (दाहिणिल्लाणं णागकुमाराणं देवाणं) દક્ષિણ દિશાના નાગકુમાર દેવોના (चउयालीसं भवणावाससयसहस्सा) ચાલીસ લાખ ભવન (भवंतीति मक्खायं) છે. એમ કહ્યું છે (तेणं भवणा) તે ભવનો (बाहिं वट्टा) બહારથી ગોળાકાર છે (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थ णं दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) આહીં દક્ષિણ દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમારોના સ્થાન કહ્યા છે (तीसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમા (एत्थणं) આહી (दाहिणिल्ला) દક્ષિણના (नागकुमारा देवा) નાગકુમાર દેવ (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया) મહર્દ્ધિક (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (धरणे) ધરણુ નામક (एत्थणं) આહી

कसाहस्रीणाम् त्रयस्त्रिंशत् त्रायस्त्रिंशकानाम्, चतुर्णां लोकपालानाम् षण्णाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् चतुर्विंशतेः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् दाक्षिणात्यानाम् नागकुमाराणाम्, देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यम् पौरपत्यम् कुर्वन् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! औत्तराहाणाम् नागकुमाराणाम् देवानाम् पर्या-

(नागकुमारिंदे) नागकुमारों का इन्द्र (नागकुमारराया) नागकुमारों का राजा (परिवसइ) वसता है (महिड्ढिए जाव पभासेमाणे) महर्द्धिक यावत् प्रकाशित करता हुआ

(से णं) वह धरणेन्द्र (तत्थ) वहां (चउयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं) चवालीस लाख भवनों का (छण्हं सामाणीयसाहस्सीणं) छह हजार सामानिक देवों का (तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं) तेतीस त्रायस्त्रिंशक देवों का (चउण्हं लोगपालाणं) चार लोकपालों का (छण्हं अग्गमहिसीणं) छह अग्रमहिषियों का (सपरिवाराणं) परिवार सहितों का (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियों का (चउव्वीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चौवीस हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) और अन्य बहुत-से (दाहिणिल्लाणं णागकुमाराणं देवाण य देवीण य) दक्षिण दिशा के नागकुमार देवों और देवियों का (आहेवच्चं) आधिपत्य (पोरेवच्चं) अग्रेसरपना (कुव्वमाणे) करता हुआ (विहरइ) रहता है।

(नागकुमारिंदा) નાગકુમારોના ઇન્દ્ર (नागकुमार राया) નાગકુમારોના રાજા (परिवसइ) વસે છે (महिड्ढिया जाव पभासेमाणे) મહર્ધિક યાવત્ પ્રકાશિત કરી રહેલા.

(सेणं) તે ધરણેન્દ્ર (तत्थ) ત્યા (चउयालीसाए भवणावाससयसहस्साणं) ચુમાલીસ લાખ ભવનોના (छण्हं सामाणियसाहस्सीणं) છ હજાર સામાનિક દેવોના (तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं) તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના (चउण्हं लोगपालाणं) ચાર લોકપાલોના (छण्हं अग्गमहिसीणं) છ અગ્રમહિષીયોના (सपरिवाराणं) પરિવાર સાથેના (तिण्हं परिसाणं) ત્રણ પરિષદોના (सत्तण्हं अणियाण) સાત અનીકોના (सत्तण्हं अणियाहि वईणं) સાત અનીકાધિપતિયોના (चउवीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) ચોવીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसि च बहूणं) અને બીજા ઘણા બધા (दाहिणिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं य देवीण य) દક્ષિણ દિશાના નાગકુમાર દેવો અને દેવિયોના (आहेवच्चं) આધિપત્ય (पोरेवच्चं) અગ્રેસરપણું (कुव्वमाणे) કરતા (विहरइ) રહે છે

प्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ! कुत्र खलु भदन्त ! औत्तराहाः नागकुमारा देवाः परिवसन्ति ! गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण, अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीतिसहस्रोत्तर योजनशतसहस्रबाहल्यायाः उपरि एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्तति सहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु औत्तराहाणाम् नागकुमाराणाम् देवानां चत्वारिंशद् भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम्, तानि खलु भवनानि बहि-

---

(कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं णागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) हे भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त उत्तरदिशा के नागकुमार देवों के स्थान कहां हैं? (कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति?) उत्तरदिशा के नागकुमार देव कहां निवास करते हैं? (गोयमा !) हे गौतम ! (जंबुद्दीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं) मंदर पर्वत से उत्तर में (इमीसे (रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए) एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) ऊपर के एक हजार योजन छोडकर (हेट्ठा चेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) और नीचे एक हजार योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठहत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजन में (एत्थ णं) यहां (उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं) उत्तरदिशा के नागकुमार देवों के (चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) चालीस लाख भवनावास कहे गये हैं।

(कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं णागकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ઉત્તર દિશાના નાગકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યા છે ? (कहि ण भंते ! उत्तरिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ?) ઉત્તર દિશાના નાગકુમાર દેવ ક્યા નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जंबुद्दीवे दीवे) જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં (मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं) મંદર પર્વતના ઉત્તરમા (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीउत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए) એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (उवरिं एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता) ઉપરના એક હજાર યોજનને છોડીને (हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता) અને નીચે એક હજાર યોજન ત્યજીને (मज्झे) મધ્યમા (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसस्से) એક લાખ અઠયોતરે હજાર યોજનમાં (एत्थणं) આહીં (उत्तरिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं) ઉત્તર દિશાના નાગકુમાર દેવોના (चत्तालीसं भवणावास सयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) ચલીસ લાખ ભવનાવાસ કહેવાયેલા છે.

वृत्तानि, शेषं यथा दाक्षिणात्यानां यावद् विहरन्ति भूतानन्दः, अत्र नागकुमारेन्द्रो नागकुमारराजा परिवसति, महर्द्धिको यावद् प्रभासयन् स खलु तत्र चत्वारिंशतो भवनावासशतसहस्राणाम् आधिपत्यं यावद् विहरति,

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तक नागकुमारादीनां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! नागकुमाराणं देवाणं' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु कस्मिन् प्रदेशे नागकुमाराणाम् देवानां 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता ?' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि इत्यर्थः प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि ? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति–'कहिणं भंते ! नागकुमारा-

---

(ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोल हैं (सेसं जहा दाहिणिल्लाणं) शेष दक्षिणात्यों के समान (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (भूयाणंदे) भूतानन्द नामक (एत्थ) इनमें (नागकुमारिंदे) नागकुमारों का इन्द्र (नागकुमाररायां) नागकुमारों का राजा (परिवसइ) वसता है (महिड्डिए) महर्द्धिक (जाव पभासेमाणे) यावत् प्रकाशित करता हुआ। (से णं) वह भूतानन्द (तत्थ) वहाँ (चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं) चालीस लाख भवनों का (आहेवच्चं जाव विहरइ) अधिपतित्व करता हुआ यावत् रहता है।

टीकार्थ–अब पर्याप्त तथा अपर्याप्त नागकुमार आदि देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा करते हैं। श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया –हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमार देवों के स्वस्थान कहां हैं ? इसी प्रश्न को दूसरे प्रकार उपस्थित करते हैं–हे भगवन् !

(तेणं भवणा) તે ભવનો (बाहिं वट्टा) બહારથી ગોળ છે (सेसं जहा दाहिणिल्लाणं) શેષ દક્ષિણાત્યોના સમાન (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (भूयाणंदे) ભૂતાનન્દ નામના (एत्थ) તેઓમા (नागकुमारिन्दे) નાગકુમારો ના ઇન્દ્ર (नागकुमार राया) નાગકુમારોના રાજા (परिवसइ) વસે છે (महिड्ढिए) મહર્ધિક (जाव पभासेमाणे) પ્રકાશિત કરીને રહે છે (सेणं) તે ભૂતાનન્દ (तत्थ) ત્યાં (चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं) ચાલીસ લાખ ભવનોના (आहेवच्चं जाव विहरइ) અધિપતિત્વ કરતા થકા રહે છે.

ટીકાર્થ–હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમાર આદિ દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરે છે.

શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો છે–હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યા છે ? એજ પ્રશ્ન ને બીજી રીતે ઉપસ્થિત કરે

देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, नागकुमारा देवाः परिवसन्ति ? भगवान् आह–'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असीउत्तरजोयणसयसहस्सवाहल्लाए उवरिं' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रवाहल्यायाः, अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः, प्रथमपृथिव्याः उपरि–उर्ध्वभागे 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य प्रविश्य, 'हिट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठहत्तरे जोयणसयसहस्से' मध्ये–मध्यभागे, अष्टसप्तति सहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे–अष्टसप्तति सहस्राधिकलक्षयोजने 'एत्थ णं' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थलेषु 'नागकुमाराणं देवाणं' नागकुमाराणाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'चुलसीइभवणावाससयसहस्सा' चतुरशीतिः भवनावासशतसहस्राणि 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातम्, 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा' तानि खलु भवनानि बहिर्भागे वृत्तानि–वर्तुलानि 'अंतो चउरंसा' अन्तो–मध्यभागे चतुरस्राणि–चतुरस्राकाराणि 'जाव' यावत्–अधः–पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुल गम्भीरखातपरिखाणि प्राकाराट्टालकक-

---

नागकुमार देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं–यह रत्नप्रभा पृथिवी एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी है। इसके एक हजार योजन ऊपर के और एक हजार योजन नीचे के भाग को छोड कर बीच के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में पर्याप्त–अपर्याप्त नागकुमार देवों के भवन हैं, ऐसा मैने तथा अन्य सब तीर्थंकरों ने कहा है। ये भवन चौरासी लाख हैं। वे बाहर से गोलाकार हैं, अंदर से चौकोर हैं, यावत् कमल की कर्णिका की आकृति के हैं। विशाल एवं गंभीर खाइयों तथा परिखाओं से युक्त हैं। प्राकारों, अट्टालको, कपाटों तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। यंत्रों, शतघ्नियो, मुशलों और मुसण्ढी नामक

છે–હે ભગવન્ ! નાગકુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી છે. તેના એક હજાર યોજન ઉપરના અને એક હજાર યોજન નીચેના ભાગને છોડીને વચલા એક લાખ અઠ્યોતેર હજાર યોજનમાં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના ભવન છે. એમ મેં અને અન્ય સર્વ તીર્થંકરોએ કહ્યુ છે. તે ભવન ચોરાસી લાખ છે. તે બધા બહારથી ગોળાકાર છે. અન્દરથી ચોરસ છે. યાવત્ કમળની કર્ણિકાની આકૃતિના સમાન છે. વિશાળ તેમજ ગંભીર ખાઈઓ તથા પરિખાઓથી યુક્ત છે. પ્રાકારો, અટ્ટાલકો, કપાટો, તોરણો અને પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત છે. યંત્રો, શતઘ્નિયો, મુસલો

पाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत् कोष्ठकरचितानि, अष्टचत्वारिंशत् कृतवनमालानि क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि, गोशीर्षकसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्त पञ्चाङ्गुलितलानि उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धृताभिरामाणि सुगन्धवरगन्धिकानि गन्धिवर्तिभूतानि, अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि, दिव्यत्रुटितशब्दसं-

शस्त्रों से परिवृत हैं। शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं, सदा जयशील हैं, रक्षित हैं, अडतालीस कोठों वाले तथा अडतालीस वनमालाओं से सुशोभित हैं। उपद्रव रहित, मंगलमय तथा किंकर देवों के दंड से सुरक्षित हैं। लिपे-पुते रहने के कारण अतीव प्रशस्त प्रतीत होते हैं। उनमें गोशीर्ष तथा रक्त चन्दन के हाथे लगे रहते हैं जिनमें पांचों उंगलियां उसरी हुई हैं। ये चन्दन चर्चित कलशों से व्याप्त हैं और उनके प्रतिद्वार-देश में मांगलिक घटों के सुन्दर तोरण बने हुए हैं। वहां ऊपर से नीचे तक लटकते हुए विशाल और गोलाकार माल्य दामों के समूह सुशोभित रहते हैं। पंचवर्ण पुष्प बिखरे रहते हैं। कृष्ण अगर, उत्तम चीडा तथा लोबान की धूप के महकने से अतिशय रमणीय प्रतीत होते हैं। वे भवन श्रेष्ठ सुगंध से सुगंधित, एवं गन्ध द्रव्य की गुटिका के समान प्रतीत होते हैं। अप्सराओं के समूहों

અને મુસંઢિ નામના શસ્ત્રોથી પરિવૃત્ત-ઘેરાયલા છે. શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય સામનો ન કરાય તેવા છે. સદા જયશીલ છે. રક્ષિત છે. અડતાલીસ કોઠા વાળા તથા અડતાલીસ વનમાલાઓથી સુશોભિત છે. ઉપદ્રવ રહિત છે મંગળમય તથા કિંકર દેવોના દંડથી સુરક્ષિત છે. લીપેલ ધુંપેલ રહેવાને કારણે અતીવ પ્રશસ્ત જણાય છે. તેઓમા ગોરોચન તથા લાલ ચન્દનના થાપા લાગેલા હોય છે. જેમાં પાચે આગળીઓ પડેલી હોય છે- તેઓ ચન્દન ચર્ચિત કલશોથી વ્યાપ્ત છે અને તેમના પ્રતિદ્વાર દેશમા માંગલિક ઘટોના સુન્દર તોરણ બનેલાં હોય છે. ત્યા ઉપરથી નીચે સુધી લટકતી વિશાળ અને ગોળાકાર પુષ્પ માળાઓના સમૂહો સુશોભિત હોય છે. પંચવર્ણ વાળા પુષ્પ વિખરેલાં હોય છે. કૃષ્ણાગરૂ, ચિડા તથા લોબાનના ધૂપની સુગન્ધથી અતિશય રમણીય જણાય છે. તે ભવનો શ્રેષ્ઠ સુગંધથી સુગંધિત, તેમજ ગંધ દ્રવ્યની ગોટીના સમાન પ્રતીત થાય છે. અપ્સરાઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત રહે છે. દિવ્ય

प्रणादितानि, सर्वरत्नमयानि अच्छानि, श्लक्ष्णानि,मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि, नीरजांसि निर्मलानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि, सश्रीकाणि, समरीचिकानि सोद्योतानि प्रासादिकानि दर्शनीयानि, अभिरूपाणि 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि सन्ति 'तत्थ णं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'णागकुमाराणं' नागकुमाराणाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पणत्ता' स्थानानि प्रज्ञप्तानि- प्ररूपितानि सन्ति 'तीसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः आश्रयरूपतयेति शेषः, 'तत्थणं बहवे नागकुमारा देवा परिवसंति' तत्र खलु -उपर्युक्त स्थानेषु बहवो नागकुमारा देवाः परिवसंति, ते च नागकुमारा 'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, 'महज्जुईया' महाद्युतिकाः 'सेसंजहा ओहियाणं जाव विहरंति' शेषम् अवशिष्टं यथा औधिकानाम्-समुच्चयभवनपतीनां प्रतिपा-

---

से व्याप्त रहते हैं। दिव्य वाद्यों के शब्द से गूंजते रहते हैं। वे सर्व रत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, सुकोमल हैं, घृष्ट और मृष्ट (घिसे हुए और खूब घिसे हुए) हैं। नीरज, निर्मल और निष्पंक हैं। आवरण रहित कान्ति वाले, प्रभासम्पन्न, श्रीसम्पन्न, किरणों से युक्त, उद्योतवान्, प्रसन्नता जनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं।

इन उपर्युक्त स्थलों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त नागकुमार देवों के स्वस्थान कहे गए हैं। वे स्वस्थान, उपपात और समुद्घात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में बहुत-से नागकुमार देव निवास करते हैं। वे नागकुमार महान् ऋद्धि के धारक तथा महान् द्युति से युक्त हैं। उनका शेष वर्णन उसी प्रकार का समझना चाहिए जैसा सामान्य भवनवासियों का किया गया है।

વાદ્યોના શબ્દોથી ગુંજતા રહે છે તેઓ સર્વ રત્નમય છે. સ્વચ્છ છે. ચિકણા છે, સુકોમળ છે, ઘૃષ્ટ અને મૃષ્ટ છે, નીરજ, નિર્મળ, અને નિષ્પંક છે, આવરણ રહિત કાન્તિવાળા, પ્રભાસંપન્ન, શ્રીસંપન્ન. કિરણોથી યુક્ત, ઉદ્યોતવાન્, પ્રસન્નતાજનક, દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

આ ઉપર્યુક્ત સ્થળોમાં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના સ્થાન કહેલા છે-તેઓ સ્વસ્થાન, ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. આ સ્થાનોમા ઘણા બધા નાગકુમાર દેવ નિવાસ કરે છે. તે નાગકુમારો મહાન્ સમૃદ્ધિના ધારક છે તથા મહાનૂ દ્યુતિથી યુક્ત છે તેમનું બાકીનું વર્ણન તેવી રીતથી સમજવું જોઇએ કે જેમ સામાન્ય

दितम् तथा प्रतिपत्तव्यम्, यावत्-महायशसः, महाबलाः, महासौख्याः, महानुभागाः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्थलकर्णपीठधारिणो विचित्रहस्ताभरणाः विचित्रमालामौलिमुकुटाः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः कल्याणकमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, स्वेषां स्वेषां भवनावासादीनामाधिपत्यं पौरपत्यम् कुर्वन्तः पालयन्तो कुशलवादकैः महताऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति-आसते 'धरणभूयाणंदा एत्थणं' धरणभूतानन्दौ, अत्र-उपर्युक्त स्थानेषु खलु 'दुवे नागकुमारिंदा' द्वौ नागकुमारेन्द्रौ 'णागकुमा-

---

यावत्-वे महायशस्वी, महाबलशाली, महासुखवान्, महान् अनुभाग वाले हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों तथा त्रुटित नामक आभूषणों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल तथा गण्डस्थल को घर्षण करने वाले कर्णपीठ को धारण करते हैं। हाथों में अद्भुत आभरण धारण करते हैं। उनके मस्तक पर अद्भुत मालाओं से सुशोभित मुकुट होते हैं। वे कल्याण कारक उत्तम वस्त्र पहनते हैं। तथा कल्याण कर मालाओं एवं अनुलेपन को धारण करते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी लटकती हुई वनमाला के धारक होते हैं। अपने दिव्य वर्ण एवं गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित तथा प्रकाशित करते रहते हैं और अपने-अपने भवनावास आदि का अधिपतित्व तथा अग्रेसरत्व करते हुए, उनका पालन करते हैं। वे नाट्य, गीत तथा वीणा, तल, ताल, मृदंग

ભવનવાસિયોનું વર્ણન કરાયેલ છે. યાવત્ તેઓ મહાયશસ્વી, મહાબલશાલી, મહાસુખવાન, મહાન્ નસીબદાર હોય છે. તેમની છાતી હારથી સુશોભિત બનેલી હોય છે તેમની ભુજાઓ કટકો તેમજ ત્રુટિત નામના આભૂષણથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ કુંડળથી ગંડસ્થળોને ઘસતા કર્ણપીઠ ને ધારણ કરે છે હાથમા અદ્ભુત આભરણ ધારણ કરે છે. તેમના મસ્તક પર અદ્ભુત માળાઓથી સુશોભિત મુગટ હોય છે. તેઓ કલ્યાણકારક ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરે છે. તથા કલ્યાણકર માલાઓ તેમજ અનુલેપન ધારણ કરે છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી લટકતી વનમાલાના તેઓ ધારક છે. પોતાના દિવ્યવર્ણ તેમજ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તથા પ્રકાશિત કરતા રહે છે. અને પોત પોતાના ભવનાવાસ આદિનું અધિપતિત્વ તથા અગ્રેસરત્વ કરે છે. તેમનુ પાલન કરે છે. તેઓ નાટ્ય, ગીત તથા વીણા તલ, તાલ, મૃદંગ

रराया्ण' नागकुमारराजानौ 'परिवसंति' परिवसतः, तौ च दक्षिणोत्तरनाग-कुमारेन्द्रौ धरणभूतानन्द्रौ 'महड्ढिया' महर्द्धिकौ 'सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति' शेषं यथा औधिकानाम्-समुच्चय भवनपतीनां प्रतिपादितम् तथा प्रति-पत्तव्यम् तथा च यावत् महाद्युतिकौ महायशसौ महाबलौ महानुभागौ महा-सौख्यौ पूर्वोक्त भवनपतीन्द्रचमरवलिविशेषणविशिष्टौ दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तौ दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानौ विहरतः-तिष्ठतः,

अथ दाक्षिणात्य नागकुमाराणां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहिणं-भंते ! दाहिणिल्लाणं' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, दाक्षिणात्यानाम्-दक्षिणदिग्भवानाम्, 'नागकुमाराणं' नागकुमाराणाम्

आदि, जो कुशल वादकों द्वारा बजाये जाते हैं, उनके वादन की मधुर ध्वनि के द्वारा दिव्य भोगों को भोगते रहते हैं।

इन स्थानों में धरण और भूतानन्द नामक दो नागकुमारों के इन्द्र या नागकुमारों के राजा हैं। दक्षिण और उत्तर दिशा के ये धरणेन्द्र और भूतानन्देन्द्र महान् ऋद्धि के धारक हैं। इनका शेष वर्णन वैसा ही समझ लेना चाहिए जैसा सामान्य भवनपति देवों का किया गया है। यावत् वे महान् द्युति वाले, महान् यश वाले, महान् बल वाले, महान् अनुभाग अर्थात् शाप तथा अनुग्रह के सामर्थ्य वाले और महान् सुख वाले हैं। इनके सब विशेषण वही समझना चाहिए जो चमरेन्द्र और बलीन्द्र के कहे गए हैं। यावत् वे अपने वर्ण-गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित तथा प्रभासित करते हुए एवं दिव्य भोगोपभोग भोगते हुए रहते हैं।

આદિ કે જે કુશલ વાદકો દ્વારા વગાડાય છે તેમના મધુર ધ્વનિથી યુક્ત દિવ્ય ભોગો ભોગવે છે.

આ સ્થાનોમાં ધરણુ અને ભૂતાનન્દ નામના બે નાગકુમારોના ઇન્દ્ર અગર નાગકુમારોના રાજા છે દક્ષિણુ અને ઉત્તર દિશાના આ ધરણેન્દ્ર અને ભૂતાનન્દેન્દ્ર મહાન્ ઋદ્ધિના ધારક છે. તેમનું શેષ વર્ણુન તેવુંજ સમજવું જોઈએ કેજેવુ સામાન્ય ભવનપતિ દેવોનુ કરાયેલું છે. યાવત્ તેઓ મહાન્ ધુતિવાળા, મહાન્ યશવાળા, મહાનુભાગ અર્થાત્ શાપ તથા અનુગ્રહના સામર્થ્ય વાળા અને મહાન્ સુખી હોય છે તેમના બધાં વિશેષણો તેજ સમજવાના છે કે જે ચમરેન્દ્ર અને બલીન્દ્રના કહેલા છે. યાવત્ પોતાના વર્ણુ, ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તથા પ્રકાશિત કરતા થકા તેમજ દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતા રહે છે.

'देवाणं' देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहिणं भंते ! दाहिणिल्ला नागकुमारा देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले दाक्षिणात्या नागकुमारा देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा ! हे गौतम ! 'जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स' जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य 'दाहिणेणं' 'दक्षिणेन-दक्षिणदिग्भागे 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असी उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः- 'अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः 'उवरिं' उपरि, ऊर्ध्वदेशे 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य-प्रविश्य, 'हिट्ठा चेगं जोयसहस्सं-वज्जित्ता' अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मज्झे-'अट्ठहत्तरे जोयणसहस्से' मध्ये अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजने

अब दक्षिण दिशा में रहने वाले पर्याप्त तथा अपर्याप्त नागकुमारों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमार देवों के स्वस्थान कहां कहे हैं ? यही प्रश्न प्रकारान्तर से उपस्थित किया गया है-हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के नागकुमार देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, मेरु पर्वत के दाहिने दिग्भाग में एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के ऊपर और नीचे के एक-एक हजार योजन भाग को छोडकर, बीच के एक लाख अठहत्तर हजार योजन प्रदेश में दाक्षिणात्य नागकुमार देवों के चवालीस लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य सभी तीर्थंकरों ने भी कहा है। वे भवनावास बाहर

હવે દક્ષિણ દિશામાં રહેનારા પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત નાગકુમારોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નકર્યો હે ભગવન્ ! દક્ષિણદિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમારદેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? એજ પ્રશ્નને પ્રકારાન્તરે ઉપસ્થિતકરાય છે હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના નાગકુમારદેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવન્ ઉત્તર દે છે-હે ગૌતમ ! જમ્બુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં, મેરૂ પર્વતના દક્ષિણ ભાગમાં એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર તથા નીચેના એક એક હજાર યોજનોને છોડીને વચલા એક લાખ અઠ્યોત્તેર હજાર યોજન પ્રદેશમા દાક્ષિણાત્ય નાગકુમાદેવોના ચુંમા

इत्यर्थः 'एत्थ णं दाहिणिल्लाणं अत्र खलु-उपर्युक्त स्थले, दाक्षिणात्यानाम् नाग-कुमाराणं' नागकुमाराणाम् 'देवाणं' देवानाम् 'चउयालीसं भवणावाससयसहस्सा' चतुश्चत्वारिंशद् भवनावासशतसहस्राणि-चतुश्चत्वारिंशल्लक्षभवनावासाः, 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थंकृद्भिरित्यर्थः 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा' तानि खलु भवनानि बाहिर्भागे वृत्तानि वर्तुलानि 'जाव पडिरूवा' यावत्-अन्तः-मध्यभागे चतुरस्राणि-चतुरस्राकाराणि, अधः पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितानि, उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढी परि-वारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत् कोष्ठक रचि-तानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपंचाङ्गुलितलानि उपचितच-

---

से वृत्ताकार हैं यावत् अतीव सुन्दर हैं। यावत् शब्द से इतना समझ लेना चाहिए-मध्य में चौकोर हैं, नीचे कमल की कर्णिका के आकार के हैं, जिनका अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है ऐसी विशाल एवं गंभीर खाइयों और परिखाओं से युक्त हैं। प्राकार, अट्टालक, कपाट, तोरण और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलों तथा मुसंढी नामक शस्त्रों से परिवृत हैं। शत्रुओं द्वारा आक्रमण करने योग्य नहीं हैं, सदा जयशील हैं, सदैव सुरक्षित हैं। अडतालीस कोठों और अडतालीस वनमालाओं से सुशोभित हैं। निरुपद्रव, मंगलमय और किंकर के दण्डों से रक्षित रहते हैं। लिपे पुते रहने के कारण प्रशस्त प्रतीत होते हैं। गोशीर्ष तथा सरस लाल चन्दन के वहां हाथे लगे

લીસ લાખ ભવનાવાસ છે, એવું મે તથા અન્ય બધાજ તીર્થ કરોએ કહ્યું છે. તે ભવનાવાસો બહારથી વૃત્તાકાર છે તેમજ ઘણા સુંદર છે. યાવત્ મધ્યમાં ચોરસ છે. નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. જેમનું અંતર સ્પષ્ટ જણાય છે એવી વિશાળ અને ગંભીર ખાઈઓ તેમજ પરિખાઓ થી યુક્ત છે. પ્રાકાર, અટ્ટાલક, કપાટ, તોરણ અને પ્રતિદ્વારો થી યુક્ત છે યંત્રો, શતઘ્નિયો, મુશલો, તથા મુસુંઢી નામના શસ્ત્રો થી ઘેરાયેલ છે. શત્રુઓથી આક્રમણ કરી શકાય તેવા નથી, સદા જયશીલ છે, સદૈવ સુરક્ષિત છે. અડતાલીસ કોઠા, અને અડતાલીસ વનમાળાઓ થી સુશોભિત છે. નિરૂપદ્રવ, મંગલમય, અને કિંકર દેવોના દંડાઓથી રક્ષિત રહે છે. લિપ્યાં ઘૂંપ્યા હોવાને કારણે પ્રશસ્ત જણાય છે. ગેરોચન તથા સરસ લાલ ચન્દનના ત્યાં થાપાઓ પાડેલા હોય છે. જેમાં પાંચે આંગળીયોના ચિહ્ન જણાય છે. તે ચન્દનકલશોથી યુક્ત તથા માંગ-

न्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्त-व्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि सुगन्धवर-गन्धितानि गन्धवर्तिभूतानि अप्सरोगणसंविकीर्णानि दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्म-लानि निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि, सश्रीकाणि समरीचिकानि सोद्योतानि प्रासादिकानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, 'एत्थयं' दाहि-णिल्लाणं नागकुमाराणं देवाणं' अत्र खलु–उपर्युक्त स्थले दाक्षिणात्यानाम्

रहते हैं जिनमें पांचों उंगलियां उभरी रहती हैं। वे चन्दन कलशों से युक्त तथा-मांगलिक कलशोंके बने हुवे तोरणों से सुशोभित हैं। ठेठ ऊपर से ठेठ नीचे तक लटकती हुई विशाल और गोलाकार मालाओं के समूह से शोभायमान हैं। वहां पांच वर्ण के सरस और सुगंधित पुष्पों के समूह बिखरे रहते हैं। कृष्ण अगर, चीडा और लोबान की महकती हुई सुगंध के समूह से अतीव रमणीय जान पडते हैं, उत्तम सुगंध से सुगंधित रहते हैं मानों गंधद्रव्य की गुटिका हों। वे अप्सराओं के समूह से युक्त हैं। दिव्य वाद्यों की ध्वनि से गूंजते रहते हैं। सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने, मृदुल और घटारे-मठारे हैं। नीरज, निर्मल और निष्पंक हैं। निरावरण छाया वाले, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न और किरणों से युक्त हैं, प्रकाशमय हैं, प्रसन्नताजनक हैं, दर्शनीय हैं, अभिरूप और प्रतिरूप अर्थात् अत्यन्त सुन्दर हैं। इस उपर्युक्त स्थल में दक्षिण दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त नाग-

લિક કળશોના બનેલા તોરણો થી સુશોભિત છે. ઠેઠ ઊપર થી ઠેઠ નીચે સુધી લટકી રહેલી વિશાલ અને ગોળાકાર માળાઓના સમૂહથી શોભાયમાન હોય છે. ત્યાં પાચ રંગના સરસ અને સુગંધિત પુષ્પોના સમૂહ પથરાયેલા રહે છે. કૃષ્ણ અગરૂ ચન્દન, ચીડા, લોબાનની મહેકતી સુગધથી સુગન્ધિત સુગન્ધ સમૂહ થી. ખૂબરમણીય જણાય છે, ઉત્તમ સુગંધથી સુગધિત રહે છે. જાણે ગંધ દ્રવ્યની ગોટીયો ન હોય ! તેઓ અપ્સરાઓના સમૂહ થી યુક્ત છે. દિવ્ય વાદ્યોના ધ્વનિથી ગુંજતા રહે છે. સર્વ રત્નમય છે. સ્વચ્છ છે. ચિકણા મૃદુલ છે. નીરજ નિર્મલ અને નિષ્પંક છે. નિરાવરણ છાયાવાળા, પ્રભા યુક્ત, શ્રી સંપન્ન અને કિરણોથી યુક્ત છે. પ્રકાશમય છે. પ્રસન્નતા જનક છે, દર્શનીય છે, અભિરૂપ છે અને પ્રતિરૂપ અર્થાત્ અત્યન્ત સુંદર છે. આ ઉપર્યુક્ત સ્થળ-માં દક્ષિણ દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના સ્વસ્થાનનું નિરૂ-

नागकुमाराणाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तीसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, 'एत्थणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु 'दाहिणिल्ला नागकुमारा' दाक्षिणात्या नागकुमाराः 'देवा परिवसंति' देवाः परिवसन्ति, 'महड्ढिया जाव विहरंति' महर्द्धिका यावद्-महाद्युतिकाः महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधारिणः विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलिमुकुटाः कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः कल्याणकमाल्यानुलेपनधराः भास्वर

कुमार देवों के स्वस्थान निरूपण किये गए हैं। ये स्थान तीनों अपेक्षाओं से अर्थात् स्वस्थान, उपपात और समुद्घात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन उपर्युक्त स्थानों में दाक्षिणात्य नागकुमार देव निवास करते हैं।

ये नागकुमार महान् ऋद्धि के धारक हैं यावत् विचरते हैं। यहां 'यावत्' शब्द से इतना समझ लेना चाहिए-वे महाद्युतिमान् हैं, महायशस्वी, महान् बलशाली, महान् अनुभाग वाले और महान् सुखसम्पन्न हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित होता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटित नामक आभूषण से युक्त होती है। वे अंगद कुंडल और गण्डस्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में अद्भुत आभरण धारण करते हैं। विचित्र माला से सुशोभित मुकुट पहनते हैं। कल्याणकर उत्तम वस्त्र पहनते हैं।

પણ કર્યું છે. આ સ્થાનો ત્રણે અપેક્ષાથી અર્થાત્ સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં દક્ષિણાત્ય નાગકુમાર દેવ નિવાસ કરે છે.

આ નાગકુમારો અત્યન્ત સમૃદ્ધિમાન છે. યાવત્ વિચરે છે અહિં 'યાવત્' શબ્દથી એટલું સમજવુ જોઇએ કે તેઓ મહાન્ દ્યુતિમાન છે, મહાયશસ્વી, મહાન્ બલશાલી, મહાન્ અનુભાગવાળા અને મહાન્ સુખ સંપન્ન છે. તેમનાવક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત હોય છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિત નામના અભૂષણથી યુક્ત હોય છે. તેઓ અંગદ કુંડળ અને ગંડસ્થલ ને સ્પર્શનારા કર્ણપીઠ ને ધારણ કરનાર છે. હાથમાં અદ્ભુત આભરણ ધારણ કરે છે, વિચિત્ર માલાથી સુશોભિત મુગટ પહેરે છે. કલ્યાણ કર ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરે છે, કલ્યાણકારી માલા તેમજ અનુલેપનના ધારક છે. તેમના શરીર દેદિપ્ય-

वोन्द्यः प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश-उद्योतयन्तः, उद्भासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां भवनावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वं महत्तरकत्वं कुर्वन्तः पालयन्तो महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना 'विहरंति' विहरन्ति, अथ दाक्षिणात्य नाकुमारेन्द्रधरणं वर्णयति–'धरणे इत्थ नागकुमारिंदे' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थानेषु, धरणो नागकुमारेन्द्रः 'नाकुमारराया' नागकुमारराजा 'परिवसति' पविसति, 'महड्ढिए जाव पभासेमाणे' स धरणो महर्धिको यावत्–महद्युतिकः, यहायशाः, महवलः महानुभागः, महासौख्यः, हारविरजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्त-

कल्याणकारी माला एवं अनुलेपन के धारक होते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला धारण करते हैं। दिव्य वर्ण एवं गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करते रहते हैं। वे अपने-अपने भवनावास आदि का आधिपत्य, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व तथा महत्तरकत्व करते हुए तथा पालन करते हुए नाटक, संगीत, वीणा, तल, ताल, मृदंग आदि के कुशल वादकों द्वारा वादन की ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए रहते हैं।

अब दक्षिण दिशा के नागकुमारेन्द्र धरण का वर्णन करते हैं। धरण इन दाक्षिणात्य नागकुमारों का इन्द्र है। वह नागकुमारों का राजा है। धरणेन्द्र महान् ऋद्धि का धारक, यावत् महाद्युति, महायश, महाबल, महानुभाग और महासौख्य है। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। भुजाएं कटक एवं त्रुटिक नामक आभूषणों से

માન હોય છે. લાંબીવનમાળા ધારણ કરે છે, દિવ્ય વર્ણ તેમજ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરતા રહે છે. તેઓ પોત પોતાના ભવનાવાસ આદિના આધિપત્ય, અગ્રેસરત્વ સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, તથા મહત્તર કત્વ કરતા રહિને તથા પાલન કરના રહીને નાટક સંગીત, વીણા, તલ, તાલ, મૃદંગ આદિના કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત ધ્વનિના શ્રવણ સાથે દિવ્ય ભોગોપ ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

હવે દક્ષિણ દિશાના નાગકુમારેન્દ્ર ધરણનું વર્ણન કરે છે. ધરણ આ દક્ષિણાત્ય નાગકુમારોના ઇન્દ્ર છે. તે નાગકુમારોના રાજા છે. ધરણેન્દ્ર મહાન ઋદ્ધિના ધારક છે, મહાદ્યુતિ, મહાયશ, મહાબલ. મહાનુભાગ અને મહાસૌખ્ય છે. તેમનું વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે. ભુજાઓ કટક તેમજ ત્રુટિત નામના આભૂષણોથી સ્તબ્ધ રહે છે. અંગદ, કુંડલ, તથા ગંડસ્થલથી ઘસાતા

लकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमालामौलिमुकुटः कल्याणकप्रवर वस्त्रपरिहितः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरो भस्वरबोन्दिः प्रलम्बवनमालधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन् प्रभासयन् 'से णं तत्थ' स खलु धरणस्तत्र –उपर्युक्तस्थानेषु 'चउयालीसाए भवणावाससयसाहस्साणं' चतुश्चत्वारिंशतो भवनावासशतसहस्राणाम्, चतुश्चत्वारिंशल्लक्ष भवनावासानाम्, 'तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं' त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम् 'चउण्हं लोगपालणं' चतुर्णाम् लोकपालानाम् 'छण्हं अग्गमहिसीणं' षण्णाम् अग्रमहिषीणाम् 'सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम्, 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणाम् पर्षदाम्, 'सत्तण्हं अणियाणं' सप्तानाम् अनीकानाम्, 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् 'चउव्वीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतुर्विंशतेः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, 'अन्नेसिच बहूणं' अन्येषाञ्च बहूनाम् 'दाहिल्लाणं' दाक्षिणात्यानाम् 'नागकुमाराणं'

स्तलब्ध होती हैं। अंगद कुंडल तथा गण्डस्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषण का धारक है। उसके हाथों में अद्भुत आभरण होते हैं। अद्भुत मालायुक्त मुकुट को धारण करता है। कल्याणकारी उत्तम वस्त्र पहनता है। कल्याण कारी और अतीव उत्तम माला एवं अनुलेपन को धारण करता है। उसका देह देदीप्यमान होता है। लम्बी वन माला से शोभित होता है। दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करता है। धरणेन्द्र वहां चवालीस लाख भवनावासों का, छह हजार सामानिक देवों का, तेतीस त्रायस्त्रिंशक देवों का, चार लोकपालों का, छह सपरिवार अग्रमहिषियों का, तीन प्रकार की परिषदों का सात अनीको का, सात अनीकाधिपतियों का, चौवीस हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुत-से दाक्षिणात्य नागकुमार देवों तथा देवियों का अधिपतित्व,

---

કર્ણપીઠ નામના આભૂષણુના ધારક છે. તેમના હાથોમા અદ્ભુત આભરણુ હોય છે. તેઓ અદ્ભુત માલાયુક્ત મુગટને ધારણુ કરે છે. કલ્યાણુકારી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરે છે કલ્યાણુકારી, અને અતીવ ઉત્તમમાલા તેમજ અનુલેપન ને ધારણુકરે છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાલાથી શોભિત હોય છે. દિવ્યવર્ણુ, ગંધ આદિથી દશેદિશાઓ ને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરે છે. ધરણેન્દ્ર ત્યા ચુમાલીસ લાખ ભવના વાસોના, છ હજાર સામાનિક દેવોના, તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશકદેવોના, ચાર લોકપાલોના, છ સપરિવાર અગ્રમહિષીયોના, ત્રણુ પ્રકારની પરિષદોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના. ચોવીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણુા બધા દક્ષિણુાત્ય નાગકુમાર દેવો તથા

नागकुमाराणाम् 'देवाणय' देवीणय' देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं कुव्वमाणे विहरइ' आधिपत्यम् पौरपत्यञ्च कुर्वन् विहरति, अथोत्तरदिग्वासिनां नागकुमाराणां स्थानादिकं प्ररूपयति-'कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं णागकुमाराणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, औत्तराहाणाम् उत्तरदिग्वासिनाम् नागकुमाराणाम् देवाणं' 'देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? तदेव प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला नागकुमारा देवा-परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे औत्तराहाः उत्तरदिग्वासिनो नागकुमारा देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स-पव्वयस्स' मन्दरस्य-मेरोः, पर्वतस्य ,'उत्तरेणं' उत्तरेण, उत्तरदिग्भागे 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'असीउत्तरजोयणसयसहस्स बाहल्लाए' अशीतिसहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्यायाः-अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तरायाः 'उवरिं' उपरि, उर्ध्वभागे 'एगं जोयणसहस्सं ओगाहित्ता' एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य-प्रविश्य, 'हेट्ठाचेगं जोयणसहस्सं वज्जित्ता' अध-

अग्रेसर करता है।

अब उत्तरदिशा के नागकुमारों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है। श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! उत्तरदिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमार देवों के स्थान कहाँ हैं ? प्रकारान्तर से फिर पूछते हैं-हे भगवन् ! उत्तर दिशा के नागकुमार किस प्रदेश में निवास करते हैं ?

भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, मेरुपर्वत से उत्तर में, एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के ऊपर और नीचे के एक-एक हजार योजन भाग को छोड कर मध्य के एक लाख अठहत्तर हजार योजन के प्रदेश में उत्तर

દેવીયોના અધિપતિત્વ. અગ્રેસરત્વના કરે છે.

હવે ઉત્તર દિશાના નાગકુમારોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે હે ભગવન્ ! ઉત્તરદિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના સ્થાન કયા છે? અર્થાત્-હે ભગવન્ ! ઉત્તરદિશાના નાગકુમાર દેવો કયા પ્રદેશમા નિવાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ ! જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપના મેરૂ પર્વતથી ઉત્તરમા એકલાખ એંસી હજાર યોજન મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર અને નીચેના એક એક હજાર યોજન. ભાગને છોડીને વચલા એક

श्रैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसहस्से' मध्ये अष्टसप्तति सहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे–अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजने 'एत्थ णं' अत्र खलु –उपर्युक्तस्थले 'उत्तरिल्लाणं' औत्तराहाणाम्–उत्तरदिग्वासिनाम् 'नागकुमाराणं' नागकुमाराणाम्, 'देवाणं' देवानाम् 'चत्तालीसं भवणावाससयसहस्सा' चत्वारिंशद् भवनावासशतसहस्राणि–चत्वारिंशल्लक्षभवनावासाः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्यख्यातं मया महावीरेण अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं–भवणा बाहिं वट्टा' तानि खलु–उपर्युक्तानि भवनानि, बहिर्भागे वृत्तानि–वर्तुलानि 'सेसं जहा दाहिल्लाणं जाव विहरंति' शेषं यथा दाक्षिणात्यानाम् नागकुमाराणां प्रतिपादितम् तथैवौत्तराहाणामपि प्रतिपादनीयम्, तथा च यावत्–अन्तः–मध्यभागे, चतुरस्राणि–चतुरस्राकाराणि, अधोभागे पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुल–गम्भीरखातपरिखाणि प्राकाराट्टालककपाटतोरण प्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदागुप्तानि अष्टचत्वारिंशत्–कोष्टकरचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्त-

दिशा के नागकुमार देवों के चालीस लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य सभी तीर्थंकरों ने कहा है। वे भवन बाहर से वर्तुलाकार हैं, इत्यादि वर्णन दक्षिणी नागकुमारों के भवनों के समान ही समझ लेना चाहिए। यथा–वे मध्य भाग में चौकोर हैं, नीचे पुष्कर की कर्णिका के आकार के हैं। विशाल और गंभीर खाइयों और परिखाओं से युक्त हैं तथा प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों, तोरणों एवं प्रतिद्वारों से सुशोभित हैं। यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलों तथा मुसण्ढी नामक शस्त्रों से सज्जित हैं। शत्रुओं द्वारा अयोध्य, सदा जयशील और सुरक्षित हैं। अडतालीस कोठों और अडतालीस वनमालाओं से युक्त हैं। उपद्रव रहित, मंगलमय तथा किंकर देवों के दंडों से रक्षित

લાખ અઠ્યોતેર હજાર યોજન પ્રદેશોમાં ઉત્તર દિશાના નાગકુમાર દેવાના ચાલીસ લાખ ભવનાવાસ છે એમ મેં તેમજ અન્ય બધાજ તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. તે ભવનો બહારથી વર્તુલાકાર છે ઇત્યાદિ વર્ણન દક્ષિણી નાગકુમારોના ભવનોના સમાનજ સમજી લેવુ જોઇએ, જેમ કે–તે મધ્ય ભાગમાં ચોરસ છે. નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. વિશાલ અને ગંભીર ખાઇયો અને પરિખાઓથી યુક્ત છે તથા પ્રાકારો, અટ્ટાલકો, કપાટો તોરણો તેમજ પ્રતિદ્વારોથી સુશોભિત છે યંત્રો, શતઘ્નીયો મુસલો તથા મુસંઢી નામક શસ્ત્રથી સજ્જિત છે. શત્રુઓદ્વારા અયોધ્ય, સદા જયશીલ અને સુરક્ષિત છે, અડતાલીસ કોઠા અને અડતાલીસ વનમાળાઓથી યુક્ત છે. ઉપદ્રવરહિત, મંગલમય

चन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलिलानि उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितपञ्चमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि इत्यादि समुच्चय भवनपति भवनवासविशेषणविशिष्टानि सन्ति, अत्र खलु औत्तराहाणाम् नागकुमाराणां देवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि–स्वस्थनोपपातसमुद्घातलक्षणेषु लोकस्य असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, अत्र खलु उत्तरदिग्वासिनो नागकुमारा देवाः परिवसन्ति, ते चापि महर्द्धिकाः, महायशसः महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः सन्तो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तः,

हैं। लिपे–पुते रहने के कारण प्रशस्त हैं। उनमें गोशीर्ष एवं सरस लाल चन्दन के ऐसे हाथे लगे हैं जिनमें पांचों उंगलियां उभरी हैं। मांगलिक कलशों से सुशोभित हैं। उनके प्रतिद्वार देश में चन्दनघटों के सुन्दर तोरण बने हुए हैं। ऊपर से नीचे तक विशाल और गोलाकार माल्यदामों के समूह सुशोभित हैं। पांच वर्ण के सरस और सुगंधित पुष्प वहां बिखरे रहते हैं, इत्यादि सामान्य भवनवासी देवों के भवनों के वर्णन के समान वर्णन यहां भी समझ लेना चाहिए, यावत् वे अभिरूप एवं प्रतिरूप हैं।

उत्तरीय पर्याप्त और अपर्याप्त नागकुमार देवों के ये स्थान–स्वस्थान, उपपात और समुद्घात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में उत्तरीय नागकुमार देव निवास करते हैं। वे देव महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायशा, महाबल, महानुभाग और

તથા કિંકર દેવોના દંડો થી રક્ષિત છે. લિપેલ ઘૂંપેલ હોવાના કારણે પ્રશસ્ત છે, તેઓમાં ગોરોચન તેમજ સરસ લાલ ચન્દનના એવા થાપા લાગ્યા છે કે જેમાં પાંચે આંગળીઓ પડી રહી હોય છે. માંગલિક કલશોથી સુશોભિત છે· તેમના દરેક દ્વારદેશમાં ચન્દન ઘડાના સુન્દર તોરણુ બનેલાં હોય છે. ઊપરથી નીચે સુધી વિશાળ અને ગોળાકાર ફુલહારોના સમૂહ શોભિરહ્યા હોય છે. પાંચ વર્ણના સરસ અને સુગધિત પુષ્પ ત્યાં વેરાયેલા રહે છે. ઈત્યાદિ સામાન્ય ભવનવાસી દેવોના ભવનોના વર્ણનના સમાન વર્ણન આહીં પણ સમજીલેવુ જોઇએ, તેઓ અભિરૂપ અને અને પ્રતિરૂપ છે.

ઉત્તરીય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત નાગકુમાર દેવોના આ સ્થાન–સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. આ સ્થાનોમા ઉત્તરીય નાગકુમારદેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવો સમૃદ્ધિમાન, મહાદ્યુતિમાન્ મહાયશ, મહાબલ, મહાનુભાગ, અને મહાન્ સુખથી સંપન્ન છે. પોતાના

प्रभासयन्त स्वेषां स्वेषां भवनावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यम् कुर्वन्तः पालयन्तः निपुणगात्रकै र्महताहतनाटयगीत वादित तन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, अथौत्तराहनागकुमारेन्द्रभूतानन्दं वर्णयति–'भूयाणंदे एत्थ नागकुमारिंदे' अत्र खलु–उपर्युक्त स्थानेषु भूतानन्दो-नाम नागकुमारेन्द्रः 'नागकुमारराया' नागकुमारराजा 'परिवसइ' परिवसति, स च भूतानन्दोऽपि 'महिड्ढिए जाव पभासेमाणे' महर्द्धिको यावत् महाद्युतिकः, महायशाः, महाबलः, महानुभागः, महासौख्यः, हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमालामौलिमुकुटः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरः भास्वरबोन्दिः प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश

महान् सुख से सम्पन्न हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रकाशित करते हुए तथा अपने–अपने भवनावासों का अधिपत्य तथा अग्रेसर करते हुए रहते हैं। वे नाटय, गीत तथा वीणा, तलताल, त्रुटित, मृदंग आदि की मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए विहार करते हैं।

अब उत्तर दिशा के नागकुमारेन्द्र भूतानन्द का वर्णन किया जाता है। इन स्थानों में भूतानन्द नामक नागकुमारेन्द्र एवं नागकुमारों का राजा निवास करता है। भूतानन्द इन्द्र भी महान् ऋद्धि का धारक है यावत् महाद्युति, महायश, महाबल, महानुभाग और महासुख है। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। भुजाएं कटकों और त्रुटित से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल एवं कर्णपीठ का धारक है। उसके हाथों में अद्भुत अभूषण होते हैं। मुकुट चित्र–विचित्र

દિવ્ય વર્ણ, ગધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રકાશિત કરતા તથા પોત પોતાના ભવનાવાસોનુ આધિપત્ય તથા અગ્રેસત્ત્વ કરતા છતાં રહે છે. તેઓ નાટચ, ગીત તથા વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિના મધુર ધ્વની ના શ્રવણ સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગાને ભોગવતા રહિને વિહાર કરતા રહે છે.

હવે ઉત્તરદિશાના નાગકુમારેન્દ્ર ભૂતાનન્દનું વર્ણન કરાય છે. આસ્થાસ્થાનોમા ભૂતાનન્દ નામના નાગકુમારેન્દ્ર તેમજ નાગકુમારોના રાજા નિવાસ કરે છે. ભૂતાનન્દ ઈન્દ્ર પણ મહાન્ સમૃદ્ધિના ધારક છે. યાવત્ મહાદ્યુતિ, મહાયશ, મહાબલ, મહાનુભાગ અને મહાસુખી છે. તેમના વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે. ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિત થી સ્તબ્ધ રહે છે. તે અંગદ, કુંડલ તેમજ કર્ણપીઠના ધારક છે. તેમના હાથોમાં, અદ્ભૂત આભૂષણ હોય છે.

उद्द्योतयन् प्रभासयन् 'से णं' स खलु भूतानन्दो नागकुमारेन्द्रः 'तत्थ चत्तालीसाए भवणावाससयसहस्साणं जाव' तत्र उपर्युक्त स्थानेषु चत्वारिंशतो भवनावासशतसहस्राणाम् चत्वारिंशल्लक्षभवनावासानाम् यावत्-षण्णां सामानिकसाहस्रीणाम् त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम् चतुर्णां लोकपालानाम्, षण्णाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम् तिसृणाम् पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् चतुर्विंशतेः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनाम् औत्तराहाणां नागकुमाराणाम् देवानाम् च देवीनाञ्च'आहेवच्चं-जाव विहरइ' आधिपत्यम् यावत् पौरपत्यम् कुर्वन् विहरति।

मूलम्-कहि णं भंते! सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्ता-पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! सुवण्णकुमारा देवा

माला से मंडित है। वह कल्याणकारी उत्तम वस्त्र पहनता है। कल्याणकारी एवं उत्तम माला तथा अनुलेपन को धारण करता है। उसका शरीर देदीप्यमान है। लम्बी वनमाला का धारक है। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रभासित करता रहता है। यह भूतानन्द नामक नागकुमारेन्द्र चालीस लाख भवनावासों का छह हजार सामानिक देवों का, तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों का, चार लोकपालों का, छह सपरिवार अग्रमहिषियों का, तीन प्रकार की परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, चौवीस हजार आत्मरक्षक देवों का, तथा अन्य बहुत से उत्तरदिशा के निवासी देवों और देवियों का अधिपतित्व एवं अग्रेसरत्व करता हुआ निवास है।

મુગટ ચિત્ર વિચિત્ર માલાઓથી મંડિત હોય છે. તે કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરે છે. કલ્યાણકારી તેમજ ઉત્તમ માલા તથા અનુલેપનને ધારણ કરતા રહે છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન છે તેઓ લાંબી વનમાલાને ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ, ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રભાસિત કરતા રહે છે આ ભૂતાનન્દ નામના નાગકુમારેન્દ્ર ચાલીસ લાખ ભવનાવાસોના, છ હજાર સામાનિક દેવોના તેત્રીશ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવોના, ચાર લોકપાલોના, છ સપરિવાર અગ્રમહિષિયોના, ત્રણ પ્રકારની પરિષદોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના, ચોવીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણા બધા ઉત્તર દિશાના નિવાસી દેવો તેમજ દેવિયોના અધિપતિત્વ તેમજ અગ્રેસરત્વ કરતા રહીને નિવાસ કરે છે.

परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव एत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं बावत्तरि भवणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भवणा बाहिं वट्टा जाव पडिरूवा तत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, जाव तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे सुवण्ण-कुमारा देवा परिवसंति, महड्ढीया सेसं जहा ओहियाणं जाव विहरंति, वेणुदेवे वेणुदाली य इत्थ दुवे सुवण्णकुमारिंदा सुवण्णकुमाररायाणो परिवसंति, महड्ढिया जाव विहरंति, कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परि-वसंति ? गोयमा ! इमीसे जाव मज्झे अट्ठुत्तरे जोयणसयसह-स्से एत्थ णं दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं अट्ठत्तीसं भवणा-वाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा बाहिं वट्टा जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं पज्ज-त्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, एत्थ णं बहवे सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति, वेणुदेवे य इत्थ सुवण्णकुमारिंदे सुवण्णकुमारराया परिवसइ, सेसं जहा नाग-कुमाराणं, कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए जाव एत्थ णं उत्तरिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं चउत्तीसं भवणा वाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा जाव एत्थ णं बहवे उत्तरिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति महड्ढिया जाव विहरंति, वेणुदाली इत्थ सुवण्णकुमारिंदे सुवण्णकुमार-राया परिवसइ महिड्ढीए सेसं जहा नागकुमाराणं, एवं जहा

सुवण्णकुमाराणं वत्तव्वया भणिया तहा सेसाण वि चउदसण्हं इंदाणं भाणियव्वा, नवरं भवणणाणत्तं इंदणाणत्तं, वण्णणाणत्तं परिहाणणाणत्तं च, इमाहिं गाहाहिं अणुगंतव्वं—चउसट्ठि असुराणं चुलसीइं चेव होंति नागाणं। बावत्तरिं सुवण्णे वाउकुमाराण छन्नउई ॥१३०॥ दीव दिसा उदहीणं विज्जुकुमारिंद थणियमग्गीणं। छण्हंपि जुयलयाणं बावत्तरिओ सयसहस्सा ॥१३१॥ चउतीसा चउयाला अट्ठतीसं च सयसहस्साइं। पन्ना चत्तालीसा दाहिणओ हुंति भवणाइं ॥१३२॥ तीसा चत्तालीसा चउतीसं चेव सयसहस्साइं। छायाला छत्तीसा उत्तरओ हुंति भवणाइं ॥१३३॥ चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्साइं असुरवज्जाणं। सामाणिया उ एए चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥१३४॥ चमरे धरणे तह वेणुदेवे हरिकंते अग्गिसीहे य। पुन्ने जलकंते या अमियविलम्बे य घोसे य ॥१३५॥ बलि भूयाणंदे वेणुदालि हरिस्सहे अग्गिमाणव विसिट्ठे। जलपह तहऽमियवाहणे पभंजणे य महाघोसे ॥१३६॥ उत्तरिल्लाणं जाव विहरंति काला असुरकुमारा नागा उदही य पंडुरा दो वि। वरकणग निहसगोरा हुंति सुवण्णा दिसा थणिया ॥१३७॥ उत्तत्तकणगवन्ना विज्जू अग्गी य होंति दीवा य। सामा पियंगु वण्णा वाउकुमारा मुणेयव्वा ॥१३८॥ असुरेसु हुंति रत्ता सिलिंधपुप्फप्पभा य नागुदही। आसासगवसणधरा होंति सुवण्णा दिसा थणिया ॥१३९॥ नीलाणुरागवसणा विज्जू अग्गी य हुंति दीवा य। संझाणुरागवसणा वाउकुमारा मुणेयव्वा ॥१४०॥सू० २०॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! सुवर्णकुमाराणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त! सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यावत् अत्र खलु सुवर्णकुमाराणाम् देवानां द्वासप्ततिर्भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम् तानि खलु भवनानि बहिर्वृत्तानि, यावत् प्रतिरूपाणि, तत्र खलु सुवर्णकुमाराणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, यावत् त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागः, तत्र खलु बहवः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति, महर्द्धिकाः, शेषं यथा औघिकानाम्

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त सुपर्णकुमार देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! सुपर्णकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (जाव) यावत् (एत्थ णं) यहां (सुवण्णकुमाराणं देवाणं) सुपर्णकुमार देवों के (बावत्तरिं) बहत्तर (भवणावाससयसहस्सा) लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं) बाहर से (वट्टा) गोल (जाव) यावत् (पडिरूवा) प्रतिरूप –अतीव सुन्दर (तत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) वहां पर्याप्त तथा अपर्याप्त सुपर्णकुमार देवों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (जाव) यावत् (तिसु वि) तीनों अपेक्षाओं से (लोगस्स) लोक के (असंखेज्जइभागे) असंख्यातवें भाग में (तत्थ णं) वहां (बहवे)

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યા કહ્યાં છે. (कहि णं भंते ! सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! સુવર્ણકુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે. (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (जाव) યાવત્ (एत्थणं) આહી (सुवण्णकुमाराणं देवाणं) સુવર્ણકુમાર દેવોના (बावत्तरिं) બોંતેર (भवणावाससयसहस्सा) લાખ ભવન (भवंतीति मक्खायं) છે. એમ કહ્યુ છે. (ते णं भवणा) તે ભવનો (बाहिं) બહારથી (वट्टा) ગોળ (जाव) યાવત્ (पडिरूवा) પ્રતિરૂપ–અતીવ સુન્દર (तत्थ णं सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) ત્યાં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમાર દેવોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યાં છે. (जाव) યાવત્ (तिसुवि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી (लोगस्स) લોકના (असंखेज्जइभागे) અસંખ્યાતમા ભાગમા (तत्थणं) ત્યાં (बहवे) ઘણુા (सुवण्णकुमारा देवा) સુવર્ણકુમાર

यावद् विहरन्ति, वेणुदेवो, वेणुदालिश्च अत्र द्वौ सुवर्णकुमारेन्द्रौ सुवर्णकुमारराजानौ परिवसतः, महर्द्धिकौ यावद् विहरतिः, कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानाम् सुवर्णकुमाराणाम् पर्याप्ता पर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! दक्षिणात्याः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्या यावत् मध्ये अष्ट सप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे, अत्र खलु दाक्षिणात्यानाम् सुवर्णकुमाराणाम्

बहुत (सुवण्णकुमारा देवा) सुपर्णकुमार देव (परिवसंति) वसते हैं (महिड्ढिया) महान् ऋद्धि के धारक (सेसं) शेष (जहा) यथा (ओहियाणं) सामान्य भवनपतियों का (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (वेणुदेवे वेणुदाली य) वेणुदेव और वेणुदाली (इत्थ) यहां (दुवे) दो (सुवण्णकुमारिंदा सुपर्णकुमारों के इन्द्र (सुवण्णकुमाररायाणो) सुपर्णकुमारों के राजा (परिवसंति) वसते हैं (महिड्ढिया) महर्द्धिक (जाव) यावत् (विहरंति) विचरते हैं ।

(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त दाक्षिणात्य सुपर्णकुमारों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् दक्षिण दिशा के सुपर्णकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (इमीसे) इस (जाव) यावत् (मज्झे) मध्य में (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में (एत्थणं) यहां (दाहिणिल्लाणं) दक्षिण दिशा के (सुवण्णकुमाराणं) सुपर्णकुमारों के (अट्ठत्तीसं) अडतीस

દેવ (परिवसंति) વસે છે (महिड्ढिया) મહાન્ ઋદ્ધિના ધારક (सेसं) શેષ (जहा) યથા (ओहियाणं) સામાન્ય ભવનપતિયોના (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (वेणुदेवे वेणुदाली य) વેણુદેવ અને વેણુદાલી (इत्थ) અહીં (दुवे) બે (सुवण्णकुमारिंदा) સુવર્ણકુમારોના ઇન્દ્ર (सुवण्णकुमाररायाणो) સુવર્ણકુમારોના રાજા (परिवसंति) વસે છે (महिड्ढिया) મહર્દ્ધિક (जाव) યાવત્ (विहरंति) વિચરે છે.

(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત દાક્ષિણાત્ય સુવર્ણકુમારોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના સુવર્ણકુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (इमीसे) આ (जाव) યાવત્ (मज्झे) મધ્યમા (अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से) એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમા (एत्थणं) અહિં (दाहिणिल्लाण) દક્ષિણ દિશાના (सुवण्णकुमाराणं) સુવર્ણકુમારોના (अट्ठत्तीसं) અડત્રીસ (भवणावास

अष्टत्रिंशद् भवनावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु भवनानि वहिर्वृत्तानि यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु दाक्षिणात्यानां सुवर्णकुमाराणाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागः, अत्र खलु बहवः सुवर्णकुमारा देवाः परिवसन्ति, वेणुदेवश्चात्र सुवर्णकुमारेन्द्रः, सुवर्ण-कुमारराजः परिवसति. शेषं यथा नागकुमाराणाम् कुत्र खलु भदन्त ! औत्तराहाणाम् सुवर्णकुमाराणाम् देवानाम् पर्याप्ता पर्याप्तकानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र

(भवणावाससयसस्सा) लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (बाहिं वट्टा) बाहर से गोल (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं) यहां (दाहिणिल्लाणं) दक्षिणी (सुवण्णकुमाराणं) सुपर्णकुमारों के (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्तों और अपर्याप्तों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (तिसु वि) तीनों अपेक्षाओं से (लोगस्स) लोक के (असंखेज्जइभागे) असंख्यातवें भाग में (एत्थ णं) यहां (बहवे) बहुत (सुवण्णकुमारा देवा) सुपर्णकुमार देव (परिवसंति) वसते हैं (वेणुदेवे य) वेणुदेव (इत्थ) यहां (सुवण्णकुमा-रिंदे) सुपर्णकुमारेन्द्र (सुवण्णकुमार राया) सुपर्णकुमार राजा (परि-वसइ) वसता है (सेसं) शेष (जहा) जैसे (नागकुमाराणं) नागकुमारों का

(कहि णं भंते! उत्तरिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्ता-पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन्! उत्तर दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त सुपर्णकुमार देवों के स्थान कहां कहे हैं ?) (कहि णं भंते!

सयसहस्सा) લાખ ભવન (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યું છે (ते णं भवणा) તે ભવનો (बाहिं वट्टा) બહારથી ગોળ (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थ णं) આહિં (दाहिणिल्लाणं) દક્ષિણી (सुवण्णकुमाराणं) સુવર્ણકુમારોના (पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (तिसु वि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી (लोगस्स) લોકના (असंखेज्जइभागे) અસંખ્યાતમા ભાગમા (एत्थणं) આહીં (बहवे) ઘણા (सुवण्णकुमारा देवा) સુવર્ણકુમાર દેવો (परिवसंति) વસે છે (वेणुदेवेय) વેણુદેવ (इत्थ) આહી (सुवण्णकुमारिंदा) સુવર્ણ-કુમારેન્દ્ર (सुवण्णकुमार राया) સુવર્ણકુમાર રાજા (परिवसइ) વસે છે (सेसं) શેષ કથન (जहा) યથા (नागकुमाराणं) નાગકુમારોના

(कहि णं भंते ! उत्तरिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ઉત્તર દિશાનાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમાર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! उत्तरिल्ला सुवण्णकुमारा देवा

खलु भदन्त ! औत्तराहाः सुवर्णकुमारा देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्या रत्न प्रभायाः यावत् अत्र खलु औत्तराहाणाम् सुवर्णकुमाराणाम् चतुस्त्रिंशद् भवनावास-शतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम्, तानि खलु भवनानि यावत् अत्र खलु बहवः औत्तराहाः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति, महर्द्धिकाः यावद् विहरन्ति, वेणु-दालिश्चात्र सुवर्णकुमारेन्द्रः सुवर्णकुमारराजः परिवसति, महर्द्धिकः शेषं यथा नागकुमाराणाम् एवं यथा सुवर्णकुमाराणाम् वक्तव्यता भणिता तथा शेषाणामपि

उत्तरिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! उत्तरदिशा के सुपर्णकुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (इमीसे) इस (रयणप्पभाए) रत्नप्रभा के (जाव) यावत् (एत्थणं) यहां (उत्तरिल्लाणं) उत्तर दिशा के (सुवण्णकुमाराणं) सुपर्णकुमारों के (चउतीसं भवणावाससयसहस्सा) चौतीस लाख भवन (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसे कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (जाव) यावत् (एत्थणं) यहां (बहवे) बहुत (उत्तरिल्ला) उत्तरीय (सुवण्णकुमारा देवा) सुपर्णकुमार देव (परिवसंति) निवास करते हैं (महिड्ढिया) महर्द्धिक (जाव) यावत् (विहरंति) विचरते हैं (वेणुदाली) वेणुदाली नामक (एत्थ) इनमें (सुवण्णकुमारिंदे) सुपर्णकुमारों का इन्द्र (सुवण्णकुमार राया) सुपर्णकुमारों का राजा (परिवसइ) निवास करता है (महिड्ढिए) महान् ऋद्धि का धारक (सेसं जहा नागकुमाराणं) शेष जैसे नागकुमारों का ।

(एवं) इस प्रकार (जहा) जैसी (सुवण्णकुमाराणं) सुपर्णकुमारों

परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના સુવર્ણકુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इमीसे) આ (रयणप्पभाए) રત્નપ્રભાના (जाव) યાવત્ (एत्थणं) અહીં (उत्तरिल्लाणं) ઉત્તર દિશાના (सुवण्णकुमाराणं) સુવર્ણ-કુમારોના (चउतीसं भवणावाससयसहस्सा) ચોત્રીસ લાખ ભવન (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યુ છે (ते णं भवणा) તે ભવનો (जाव) યાવત્ (एत्थणं) અહિં (बहवे) ઘણા (उत्तरिल्ला) ઉત્તરીય (सुवण्णकुमारा देवा) સુવર્ણકુમાર દેવ (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (महड्ढिया) મહર્દ્ધિક (जाव) યાવત્ (विहरंति) વિચરે છે (वेणुदाली) વેણુદાલી નામક (इत्थ) તેઓમાં (सुवण्णकुमारिंदे) સુવર્ણ-કુમારોના) (इन्दे) ઇન્દ્ર (सुवण्णकुमार राया) સુવર્ણકુમારોના રાજા (परिवसइ) નિવાસ કરે છે. (महिड्ढिए) મહાન ઋદ્ધિના ધારક (सेसं जहा नागकुमाराणं) શેષ જેવું નાગકુમારોનું કથન.

(एवं) આ રીતે (जहा) જેમ (सुवण्णकुमाराणं) સુવર્ણકુમારોની (वत्तव्वया)

चतुर्दशानाम् इन्द्राणाम् भणितव्या, नवरं भवननानात्वम्, इन्द्रनानात्वम्, वर्ण-नानात्वम् परिधाननानात्वम् च, आभिर्गाथाभिरनुगन्तव्यम्—चतुष्पष्टिरसुराणाम्, चतुरशीतिश्चैव भवन्ति नागानाम्। द्वासप्ततिः सुवर्णे, वायुकुमाराणाम् षण्णवतिः ॥१३०॥ द्वीपदिशोदधीनाम्, विद्युत्कुमारेन्द्रस्तनिताग्नीनाम्। षण्णामपि युगलानाम् द्वासप्ततिः शतसहस्राणि ॥१३१॥ चतुस्त्रिंशत् चतुश्चत्वारिंशद्

की (वत्तव्वया) वक्तव्यता (भणिया) कही (तहा) वैसी (सेसाण वि चउदसण्ह इंदाणं) शेष चौदह इन्द्रों की भी (भाणियव्वा) कहनी चाहिए (नवरं) विशेषता (भवणणाणत्तं) भवनों की भिन्नता (इंदणाणत्तं) इन्द्रों की भिन्नता (वण्णणाणत्तं) रंगों की भिन्नता (परिहाणणाणत्तं) वेष की भिन्नता (इमाहिं) इन (गाहाहिं) गाथाओं द्वारा (अणुगंतव्वं) जान लेना चाहिए—

(चउसट्ठिं असुराणं) असुरकुमारों के चौसठ लाख (चुलसीतं चेव होंति नागाणं) नागकुमारों के चौरासी लाख (बावत्तरिं सुवण्णे) सुपर्णकुमारों के बहत्तर लाख (वाउकुमाराण छन्नउई) वायुकुमारों के छयानवे लाख ॥१३०॥

(दीवदिसाउदहीणं) द्वीपकुमारों, दिशाकुमारों, उदधिकुमारों के (विज्जुकुमारिंद थणियमग्गीणं) विद्युत्कुमार, स्तनितकुमार एवं अग्निकुमार (छण्हंपि जुअलाणं) इन छहों के युगलों के (बावत्तरियो सयसहस्सा) छहत्तर-छहत्तर लाख भवनावास हैं ॥१३१॥

(चउतीसा) चौतीस (चउयाला) चवालीस (अट्ठतीसं च) अडतीस

વક્તવ્યતા (भणिया) કહી છે (तहा) તેવી (सेणाण वि चउदसण्ह इंदाणं) શેષ ચૌદ ઇન્દ્રોની પણ (भाणियव्वा) કહેવી જોઈએ (नवर) વિશેષતા (भवणणाणत्तं) ભવનોની ભિન્નતા (इंदणाणत्तं) ઇન્દ્રોની ભિન્નતા (वण्णणाणत्तं) રંગોની ભિન્નતા (परिहाणणाणत्तं) વેષની ભિન્નતા (इमाहि) આબધી (गाहाहिं) ગાથાઓ દ્વારા (अणुगतव्वं) જાણી લેવી જોઈએ.

(चउसट्ठि असुराणं) ચોસઠ લાખ અસુરકુમારોના (चुलसीतं चेव होंति नागाण) નાગકુમારોના ચોરાસી લાખ (बावत्तरिं सुवण्णे) સુવર્ણકુમારોના બોંતેર લાખ (वाउकुमाराण छन्नउई) વાયુકુમારોના છન્નુ લાખ ॥૧૩૦॥

(दीव दिसा उदहीणं) દ્વીપકુમારો, દિશાકુમાર ઉદધિકુમારોના (विज्जुकुमारिंदथणीयमग्गीण) વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર તેમજ અગ્નિકુમાર (छण्हं पि जुअलाण) આ છએના યુગલોના (छवत्तरियो सयसहस्सा) છ હજાર છોતેરલાખ ભવનાવાસ છે. ।૧૩૧।

अष्टत्रिंशच्च शतसहस्राणि। पञ्चाशत् चत्वारिंशत् दक्षिणतो भवन्ति भवनानि ॥१३२॥ त्रिंशत् चत्वारिंशत्, चतुस्त्रिंशत् चैव शतसहस्राणि षट् चत्वारिंशत् षट्त्रिंशत् उत्तरतो भवन्ति भवनानि ॥१३३॥ चतुष्पष्टिः षष्टिः खलु षट् च सहस्राणि असुरवर्जानाम्। सामानिकास्तु एते चतुर्गुणा आत्मरक्षास्तु ॥१३४॥ चमरो धरणस्तथा वेणुदेवो हरिकान्तः अग्निसिंहश्च, पूर्णो जलकान्तश्चामितो विलम्बश्च घोषश्च ॥१३५॥ बलिर्भूतानन्दो वेणुदालिर्हरिस्सहः अग्निमाणवो विशिष्टः। जल-

(सयसहस्साइं) लाख (पन्ना) पचास (चत्तालीसा) चालीस लाख (दाहिणओ) दक्षिणदिशा में (हुंति) हैं (भवणाइं) भवन ॥१३२॥

(तीसा) तीस (चत्तालीसा) चालीस (चउतीसं) चौतीस (चेव) और (सयसहस्साइं) लाख (छायाला) छयालीस (छत्तीसा) छत्तीस (उत्तरओ) उत्तर दिशा में (हुंति) हैं (भवणाइ) भवन ॥१३३॥

(चउसट्ठी) चौसठ (सट्ठी) साठ (खलु) निश्चय (छच्च) छह (सहस्साइं) हजार (असुरवज्जाणं) असुरों को छोडकर (सामाणिआ उ एए) ये सामानिक देव हैं (चउग्गुणा आयरक्खा उ) आत्मरक्षक चौगुने हैं ॥१३४॥

(चमरे) चमर (धरणे) धरण (तह) तथा (वेणुदेवे) वेणुदेव (हरिकंते) हरिकान्त (अग्गिसीहे य) अग्निसिंह (पुन्ने) पूर्ण (जलकंते य) और जलकान्त (अमिय) अमित (विलम्बे) विलम्ब (य) और (घोसे य) घोष ॥१३५॥

(चउतीसा) ચોતીસ (चउयाला) ચુમાલીસ (अट्ठतीसं) અડત્રીસ (सयसहस्साइं) લાખ (पन्ना) પચાસ (चत्तालीसा) ચાલીસ લાખ (दाहिणओ) દક્ષિણ દિશામાં (हुंति) છે (भवणाइं) ભવન ॥૧૩૨॥

(तीसा) ત્રીસ (चत्तालीसा) ચાલીસ (चउतीसं) ચોત્રીસ (चेव) અને (सयसहस्साइं) લાખ (छायाला) છેંતાલીસ (छत्तीसा) છત્રીસ (उत्तरओ) ઉત્તર દિશામાં (हुंति) છે (भवणाइं) ભવન ॥૧૩૩॥

(चउसट्ठी) ચોસઠ (सट्ठी) સાઠ (खलु) નિશ્ચય (छच) છ (सहस्साइं) હજાર (असुर वज्जाणं) અસુરોને છોડીને (सामाणिआउ एए) આ સામાનિક દેવ છે (चउग्गुणा आयरक्खाउ) આત્મરક્ષક ચારગણા છે ॥૧૩૪॥

(चमरे) ચમર (धरणे) ધરણ (तह) તથા (वेणुदेवे) વેણુદેવ (हरिकंते) હરિકાન્ત (अग्गिसीहे य) અગ્નિસિંહ (पुन्ने) પૂર્ણ (जलकंते य) અને જલકાન્ત (अमिय) અમિત (विलम्वे) વિલમ્બ (य) અને (घोसे य) ઘોષ ॥૧૩૫॥

(बलि) બલી (भूयाणंदे) ભૂતાનન્દ (वेणुदाली) વેણુદાલી (हरिस्सहे) હરિસ્સહ

प्रभस्तथाऽमितवाहनः प्रभञ्जनश्च महाघोषः ॥१३६॥ औत्तराहाः खलु यावद् विहरन्ति । कृष्णाः असुरकुमाराः, नागाः उदधयश्च पाण्डुरा उभयेऽपि । वरकनकनिघर्षगौराः भवन्ति सुवर्णाः दिशः स्तनिताः ॥१३७॥ उत्तप्तकनकवर्णा विद्युतोऽग्नयश्च भवति द्वीपाश्च । श्यामाः प्रियङ्गुवर्णाः वायुकुमारास्तु ज्ञातव्याः ॥१३८॥ असुरेषु भवन्ति रक्तानि शिलिन्ध्रपुष्पप्रभाणि च नागोदधिषु । अश्वास्यगवसनधराः भवन्ति सुवर्णाः दिशः स्तनिताः।१३९। नीलानुरागवसनाः विद्युतोऽग्नयश्च भवन्ति द्वीपाश्च । सन्ध्यानुरागवसनाः वायुकुमारास्तु ज्ञातव्याः ।सू०२०।

(बलि) बली (भूयाणंदे) भूतानन्द (वेणुदालि) वेणुदाली (हरिस्सहे) हरिस्सह (अग्गिमाणव) अग्निमाणव (विसिट्ठे) विशिष्ट (जलपहे) जलप्रभ (तहऽमियवाहणे) तथा अमित वाहन (पभंजणे) प्रभंजन (य) और (महाघोसे) महाघोष (उत्तरिल्लाणं) उत्तर दिशा के (जाव विहरंति) यावत् रहते हैं ॥१३६॥

(काला असुरकुमारा) असुरकुमार कृष्णवर्ण हैं (नागा उदही य पंडुरा दोवि) नागकुमार और उदधिकुमार दोनों शुक्ल वर्ण हैं, (वरकणगनिहसगोरा) उत्तम स्वर्ण की रेखा के समान गौरवर्ण (हुंति) होते हैं (सुवण्ण दिसा थणिया) सुपर्ण, दिशा और स्तनितकुमार ।१३७।

(उत्तत्तकणगवन्ना) तपे हुए सोने जैसे वर्ण वाले (विज्जू अग्गी य होंति दीवा य) विद्युत्कुमार, अग्निकुमार और द्वीपकुमार होते हैं (सामा पियंगुवण्णा) श्याम प्रियंगु वर्ण के (वाउकुमारा) वायुकुमार (मुणेयव्वा) जानने चाहिए ॥१३८॥

(असुरेसु हुंति रत्ता) असुरकुमारों के वस्त्र लाल होते हैं (सिलिंध

(अग्गिमाणव) અગ્નિમાનવ (विसिट्ठे) વિશિષ્ટ (जलप्पभे) જલપ્રભ (तह अमिय वाहणे) તથા અમિત વાહન (पभंजणे) પ્રભંજન (य) અને (महाघोसे) મહાઘોષ (उत्तरिल्लाणं) ઉત્તર દિશાના (जाव विहरंति) યાવત્ રહે તે ॥૧૩૬॥

(काला असुरकुमारा) અસુરકુમાર કૃષ્ણ વર્ણના છે (नाग उदहीय पंडुरा दोवि) નાગકુમાર અને ઉદધિકુમાર બન્ને સફેદ વર્ણના છે (वरकणगनिहसगोरा) ઉત્તમ સ્વર્ણની રેખાના સમાન ગૌરવર્ણ (हुंति) હોય છે (सुवण्णा दिसा थणिया) સુવર્ણકુમાર, દિશાકુમાર અને સ્તનિતકુમાર ॥૧૩૭॥

(उत्तत्तकणगवन्ना) તપેલા સોના સરખા રંગવાળા (विज्जू अग्गीय होंति दीवा य) વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર અને દ્વીપકુમાર હોય છે (सामापियंगुवण्णा) શ્યામ પ્રિયંગુ વર્ણના (वाउकुमारा) વાયુકુમાર (मुणेयव्वा) જાણવા જોઈએ ॥૧૩૮॥

(असुरेसु हुंति रत्ता) અસુરકુમારોના વસ્ત્ર લાલ હોય છે (सिलिंध पुप्फप्प-

टीका—अथ सुवर्णकुमाराणां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! सुवण्णकुमाराणं देवाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, सुवर्णकुमाराणाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण पृच्छति 'कहि णं भंते ! सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, सुवर्णकुमारा देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः

पुष्फप्पभा य नागुदही) नागकुमारों और उदधिकुमारों के शिलिन्ध्र पुष्प के समान नीले (आसासगवसणधरा) अश्व के मुख के फेन के समान–श्वेत वस्त्रों के धारक हैं (सुवण्णा दिसा थणिया) सुपर्णकुमार दिशाकुमार और स्तनितकुमार ॥१३९॥

(नीलाणुरागवसणा) नीले रंग के वस्त्र वाले (विज्जू अग्गी य हुंति दीवा य) विद्युत्कुमार, अग्निकुमार और द्वीपकुमार होते हैं। (संझाणुराग वसणा) संध्या की लालिमा जैसे वस्त्र वाले (वाउकुमारा) वायुकुमार (मुणेयव्वा) जानना चाहिए ॥१४०॥

टीकार्थ–अब पर्याप्त और अपर्याप्त सुवर्णकुमारों की प्ररूपणा की जाती है–श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त सुवर्णकुमारों के स्थान कहां हैं ? प्रकारान्तर से यही प्रश्न पुनः किया गया है–हे भगवन् ! सुवर्णकुमार देव कहां निवास करते हैं?

भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! एक लाख अस्सी हजार योजन

भाय नागुदही) નાગકુમારો અને ઉદધિકુમારોના શિલિન્ધ્ર પુષ્પના સમાન નીલ (आसासगवसणधरा) અશ્વના મુખના ફીણના સમાન શ્વેત વસ્ત્રના ધારક છે (सुवण्णादिसाथणिया) સુવર્ણકુમાર, દિશાકુમાર અને સ્તનિતકુમાર ॥૧૩૯॥

(नीलाणुरागवसणा) નીલ રંગના વસ્ત્રવાળા (विज्जू, अग्गीय हुंति दीवा य) વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર અને દ્વીપકુમાર હોય છે (संझाणुरागवसणा) સંધ્યાની લાલીમા જેવા વસ્ત્રવાળા (वाउकुमारा) વાયુકુમાર (मुणेयव्वा) જાણવા જોઈએ. ॥ સૂ. ૧૪૦ ॥

ટીકાર્થ–હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમારોની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમારોના સ્થાન કયા છે ? પ્રકારાન્તરે એજ પ્રશ્ન પુનઃ કરાયો છે– હે ભગવન્ સુવર્ણકુમાર દેવ કયાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! એક લાખ એંસી હજાર યોજન

रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'जाव' यावत्-अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनविस्तारायाः उपरि-ऊर्ध्वभागे एकं योजनसहस्रम् अवगाह्य-प्रविश्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा, मध्ये अष्ट सप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'सुवण्णकुमाराणं देवाणं' सुवर्णकुमाराणाम् देवानाम् 'बावत्तरिं भवणावाससयसहस्सा' द्वासप्तति भवनावासशतसहस्राणि-द्वासप्ततिलक्षभवनावासाः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं भवणा बाहिं वट्टा जाव पडिरूवा' तानि खलु भवनानि बहिर्भागे वृत्तानि-वर्तुलानि, यावत्-अन्तश्चतुरस्राकाराणि, अधोभागे पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि प्रकाराट्टालककपाटतोरण प्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्ट चत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि, अष्टचत्वारिंशत् कृतवनमालानि क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्त

मोटी इस रत्नप्रभा पृथ्वी के ऊपर और नीचे के एक-एक हजार योजन भाग को छोड कर मध्य के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में सुवर्णकुमार देवों के बहत्तर लाख भवन हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य सभी तीर्थंकरों ने निरूपण किया है। वे भवन बाहर से वर्तुलाकार हैं, अन्दर से चौकोर हैं और नीचे पुष्कर की कर्णिका के आकार के हैं। वे खाइयों और परिखाओं से युक्त हैं तथा प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों, तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। वे यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलों और मुसण्ढीं नामक शस्त्रों से परिवृत हैं, इस कारण शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं और अयोध्य होने से सदा जयशील हैं, सदा रक्षित हैं। अडतालीस कोठों और अडतालीस वनमालाओं से युक्त हैं। सब प्रकार के उपद्रवों से रहित हैं, मंगलमय हैं और किंकर देव अपने दंडों से उनकी रक्षा करते रहते हैं। वे लिपे-पुते रहने से प्रशस्त प्रतीत होते

મોટી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઉપર અને નીચે એક એક હજાર યોજન ભાગને છોડીને એક લાખ અઠ્યોતેર હજાર યોજનોમાં સુવર્ણકુમાર દેવોના બોતેર લાખ ભવન છે, એવું મેં તથા અન્ય બધાજ તીર્થંકરોએ નિરૂપણ કર્યું છે તે ભવનો બહારથી વર્તુલાકાર છે. અન્દરથી ચોરસ છે અને નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. તેઓ ખાઈઓ તથા પરિખાઓથી યુક્ત છે તેમજ પ્રાકારો અટ્ટાલકો, કપાટો, તોરણો અને પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત છે. તેઓ યંત્રો, શતઘ્નિયો મુસલો, અને મુસંઢીનામક શસ્ત્રોથી પરિવૃત છે. એ કારણે શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય છે. અને અયોધ્ય હોવાથી સદા જય શીલ છે, સદારક્ષિત છે. અડતાલીસ કોઠા અને અડતાલીસ વનમાળાઓથી યુક્ત છે. બધી જાતના ઉપદ્રવોથી મુક્ત છે. મંગલમય છે અને કિંકર દેવ પોતાના દંડાથી તેમની રક્ષા કરતા

चन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरण प्रतिद्वारदेशभागानि आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्च-वर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघ-मघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, अतएव सुन्दराणि सुगन्धवरगन्धिकानि गन्धवर्ति-भूतानि अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि सश्रीकाणि समरीचिकानि सोद्योतानि प्रासा-दिकानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि सन्ति, 'तत्थ णं सुवण्णकुमाराणं

हैं। गोशीर्ष एवं सरस रक्त चन्दन के हाथे उनमें लगे हैं जिनमें पांचों उंगलियां उछरी हुई हैं। चन्दन चर्चित कलशों से सुशोभित हैं। उनके प्रतिद्वार देशभाग में मांगलिक घटों के सुन्दर तोरण बने हुए हैं। वहां ठेठ ऊपर से ठेठ नीचे तक विशाल और वृत्ताकार माल्य-दामों के समूह लटकते हैं। बिखरे हुए पांच वर्णों के सरस और सुगं-धित पुष्पों के उपचार से युक्त हैं। काले अगर, चीडा और लोबान की धूप की महकती हुई गंध के समूह से अत्यन्त रमणीय लगते हैं। उत्तम सुगंध से सुगंधित हैं। सुगंध की वत्ती के समान प्रतीत होते हैं। अनेक अप्सराओं के समूहों से व्याप्त हैं। दिव्य वाद्यों की ध्वनि से गूंजते रहते हैं। सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, मृदु हैं, घटारे मटारे हैं, नीरज हैं, निर्मल और निष्पंक हैं। निरावरण छाया वाले प्रभामय, श्रीसम्पन्न, किरणों से युक्त, प्रकाशमय, प्रसन्नता जनक, दर्शनीय तथा अभिरूप और प्रतिरूप हैं। वहां पर्याप्त तथा

રહે છે. તેઓ લિપ્યા ઘુપ્યા રહેવાથી પ્રશસ્ત પ્રતીત થાય છે. ગોરોચન તથા લાલ ચન્દનના હાથના તેમા થાપા લાગેલા હોય છે જેમાં પાંચે આંગ-ળીયો પડેલી હોય છે ચન્દન ચર્ચિત કલશોથી સુશોભિત છે. તેમના પ્રતિ-દ્વાર દેશભાગમા માગલિક ઘડાઓના સુન્દર તોરણ બનેલાં હોય છે. ત્યા ઠેઠ ઉપરથી ઠેઠ નીચે સુધી વિશાલ અને વૃત્તાકાર પુષ્પહારોના સમૂહ લટકે છે. વેરાએલા પાચ રગના સરસ અને સુગ ધિદાર પુષ્પોની શોભાથી યુક્ત છે. કાળું અગર ચન્દન ચીડા અને લોબાનના ધૂપની મઘમઘથી સુગન્ધિત છે સુગન્ધની ગોટીના સમાન જણાય છે. અપ્સરાઓનો સમૂહથી વ્યાપ્ત છે દિવ્ય વાદ્યોનાં ધ્વનિથી ગૂંજતા રહે છે. સર્વ રત્નમય છે, સ્વચ્છ છે. ચિકણા છે, કોમળ છે. નિર્મળ છે અને નિષ્પક છે. નિરાવરણ છાયાવાળા પ્રભામય, શ્રી સંપન્ન, કિરણોથી યુક્ત પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય તથા અભિરૂપ અને

देवाणं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले सुवर्णकुमाराणां देवानां 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानां 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्ररूपितानि सन्ति 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु लोकस्य असंख्येयभागः असंख्येयतमो भागः आश्रयतया वक्तव्यः तत्थ णं बहवे सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति 'महिड्ढिया तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु बहवः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति, ते च सेसं जहा' महर्द्धिकाः, शेषं यथा 'ओहियाणं जाव विहरंति' औधिकानाम्-समुच्चयभवनपतीनाम् प्रतिपादितम् तथा प्रतिपादनीयम्, यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटककत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्थलकर्णपीठ धारिणो विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलिमुकुटाः, कल्याणकप्रवरवस्त्र-

अपर्याप्त सुवर्णकुमार देवों के स्थिति की अपेक्षा के स्वस्थान कहे गए हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात तथा समुद्घात, इन तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में कहे गए हैं।

इन उपर्युक्त स्थानों में बहुसंख्यक सुवर्णकुमार देव निवास करते हैं। वे महान् ऋद्धि के धारक हैं। उनका वर्णन वैसा ही समझ लेना चाहिए जैसा सामान्य भवनपति देवों का है। यावत्-वे महाद्युतिमान् हैं, महायशस्वी हैं, महाबलवान् हैं, महान् अनुभाग-शाप एवं अनुग्रह के सामर्थ्य से सम्पन्न हैं, महान् सुख वाले हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटित नामक आभूषणों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ नामक आभूषणों को धारण करते हैं। हाथों में अद्भुत आभूषण पहनते हैं।

પ્રતિરૂપ છે. ત્યા પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમાર દેવોની સ્થિતિની અપેક્ષાએ સ્વસ્થાન કહેલાં છે. તે સ્થાને સ્વસ્થાન, ઉપપાત તથા સમુદ્ઘાત આ ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા કહેલ છે.

આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમા બહુ સંખ્યક સુવર્ણકુમાર દેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવો મહાન સમૃદ્ધિના ધારક છે. તેમનું વર્ણન તેવુ જ સમજવું જોઈએ કે જેવાં સામાન્ય ભવનપતિ દેવોનું છે. યાવત્-તેઓ મહાદ્યુતિમાન છે, મહા યશસ્વી છે. મહા બળવાન છે. મહાન અનુભાગ-શાપ તેમજ અનુગ્રહ કરવાના સામર્થ્ય વાળા મહાન સુખવાળા છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિત નામના આભૂષણોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ કર્ણપીઠ નામના આભૂષણોને ધારણ કરે છે. હાથોમાં અદ્ભૂત આભૂષણ પહેરે છે. તેમના મુગટમા અદ્ભૂત માળા સુશોભિત રહે છે.

परिहिताः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां भवनावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यम् स्वामित्वं भर्तृत्वम् कारयतः पालयन्तो महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटिघनमृदङ्ग पटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति ससुखं आसते, अथ सुवर्णकुमारेन्द्राणाम् वर्णनमारभते-'वेणुदेवे वेणुदालीय' वेणुदेवः, वेणुदालिश्च-'इत्थ दुवे सुवण्णकुमारिंदा' अत्र-उपर्युक्तस्थानेषु द्वौ सुवर्णकुमारेन्द्रौ 'सुवण्णाकुमाररायाणो' सुवर्णकुमारराजानौ 'परिवसंति' परिवसतः, तौ च वेणुदेव-वेणुदाली 'महड्डिया जाव विहरंति' महर्द्धिकौ यावत्-महाद्युतिकौ, महायशसौ, महाबलौ, महानुभागौ,

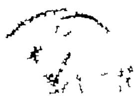

उनके मुकुट में अद्भुत माला सुशोभित रहती है। वे कल्याणकारी और उत्तम वस्त्र पहनते हैं। कल्याणकारी और उत्तम माला एवं अनुलेपन के धारक हैं। उनकी देह देदीप्यमान होती है। लम्बी लटकती हुई वनमाला को धारण करते हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करते हुए अपने भवनावासों आदि का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व करते कराते हुए और उनका पालन करते हुए रहते हैं। वे नाटक गीत और वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि की ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए विचरते हैं।

अब सुवर्णकुमारों के इन्द्रों का वर्णन करते हैं-इन पूर्वोक्त स्थानों में वेणुदेव और वेणुदाली नामक दो सुवर्णकुमारों के इन्द्र या सुवर्णकुमारों के राजा हैं। ये वेणुदेव और वेणुदाली महान् ऋद्धि के धारक

તેઓ કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરે છે, કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ માળા તેમજ અનુલેપનના ધારક છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી લટકતી વનમાળાઓને ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્યવર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરતા રહીને પોતાના ભવનાવાસો આદિનું અધિપતિત્વ અગ્રેસરત્વ સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ કરતા કરતા અને તેમના પાલન કરતા થકા રહે છે. તેઓ નાટક ગીત અને વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિના ધ્વની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા વિચરે છે.

હવે સુવર્ણકુમારોના ઇન્દ્રોનુ વર્ણન કરે છે-આ પૂર્વોક્ત સ્થાનોમાં વેણુદેવ અને વેણુદાલી નામક બે સુવર્ણકુમારોના ઇન્દ્ર અગર સુવર્ણકુમારોના રાજા છે. આ વેણુદેવ અને વેણુદાલો મહાન ૠદ્ધિના ધારક, મહાદ્યુતિ સંપન્ન મહા યશસ્વી, મહાબલી. મહાનુભાગ તેમજ મહા સૌખ્ય છે. તેમના વક્ષસ્થળહારથી

महासौख्यौ हारविराजितवक्षसौ कटकत्रुटितस्तम्भितभुजौ अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्थलकर्णपीठधारिणौ विचित्रहस्ताभरणौ विचित्रमालामौलिमुकुटौ, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितौ कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरौ भास्वरबोन्दी प्रलम्बवनमालाधरौ दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तस्तौ खलु तत्र स्वेषां भवनावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यम् कुर्वन्तौ पालयन्तौ महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानौ विहरतः—तिष्ठतः, अथ दाक्षिणात्य—सुवर्णकुमाराणां स्थानादिकं

महाद्युति सम्पन्न, महायशस्वी, महाबली, महानुभाग एवं महासौख्य हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और गण्डस्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ के धारक हैं। हाथों में विचित्र आभूषण पहनते हैं। उनके मुकुट में अद्भुत माला सुशोभित रहती है। कल्याणकारी एवं श्रेष्ठ वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकर एवं उत्तम माला और अनुलेपन को धारण करते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला के धारक होते हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रकाशित करते रहते हैं। वे अपने-अपने भवनावासों आदि का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व करते हुए तथा पालन करते हुए, नाटक, संगीत और कुशल वादकों द्वारा बजाये हुए वीणा, तल, ताल, मृदंग आदि की मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए रहते हैं।

अब दक्षिण दिशा के सुवर्णकुमारों के स्थान आदि की प्ररूपणा

સુશોભિત રહે છે તેમની ભુજાઓ કટક અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ અને ગંડસ્થળને ઘસાતાં કર્ણપીઠક ધારણ કરે છે. હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણો પહેરે છે. તેમના મુગટમાં અદ્ભુતમાલા સુશોભિત રહે છે. કલ્યાણકારી તેમજ શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોને પરિધાન કરે છે કલ્યાણ કર તેમજ ઉત્તમ માલા અને અનુલેપનને ધારણ કરે છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાળાના ધારક હોય છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રકાશિત કરતા રહે છે. તેઓ પોતપોતાના ભવનાવાસો આદિનુ અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ કરતા થકા પાલન કરતા થકા નાટક, સંગીત અને કુશલ વાદકો દ્વારા વગાડાતા વીણા તલ, તાલ, મૃદંગ આદિના મધુર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતાથકા રહે છે.

હવે દક્ષિણ દિશાના સુવર્ણકારોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

प्ररूपयितुमाह–'कहिणं भंते ! दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, दाक्षिणात्यानां–दक्षिणदिग्वासिनां सुवर्णकुमाराणाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि ! तदेव प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ? हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, दाक्षिणात्याः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा ! हे गौतम ! 'इमीसे जाव मज्झे अट्ठहुत्तरे जोयणसयसहस्से' अस्याः यावत्–रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, अशीतिसहस्रोत्तरलक्षयोजनविस्तारायाः उपरि–ऊर्ध्वभागे एकं योजनसहस्रमवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसप्ततिसहस्रोत्तरे योजनशतसहस्रे 'एत्थ णं' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले, 'दाहिणिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं' दाक्षिणात्यानां सुवर्णकुमाराणाम् देवानाम् 'अट्ठत्तीसं भवणावाससयसहस्सा' अष्टत्रिंशद्भवनावासशतसहस्राणि–अष्टत्रिंशल्लक्षभवनावासाः 'भवंतीति

की जाती है। श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त सुवर्णकुमारों के स्थान किस प्रदेश में कहे गए हैं ? प्रकारान्तर से पुनः यही प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! सुवर्णकुमार देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी है। इस के ऊपर और नीचे के एक–एक हजार योजन भाग को छोड कर मध्य के एक लाख अठहत्तर हजार योजनों में दक्षिण दिशा के सुवर्णकुमार देवों के अडतीस लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य सभी तीर्थंकरों ने निरूपण किया है। वे भवनावास बाहर से वर्तुलाकार भीतर से चौकोर और नीचे कमल की कर्णिका के आकार के हैं। जिनका

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–ભગવન્ ! દક્ષિણ દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમારોના સ્થાન કયા પ્રદેશમાં કહેલાં છે ? પ્રકારાન્તરે ફરી આજ પ્રશ્ન કરાય છે–ભગવન્ સુવર્ણકુમાર દેવ કયા રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથિવી એક લાખ એંસી હજાર યોજન મોટી છે તેના ઉપર નીચે એક એક હજાર યોજને ભાગને ત્યજીને, મધ્યના એક લાખ અઠયોતેર હજાર યોજનમા દક્ષિણ દિશાના સુવર્ણ કુમાર દેવોના અડતાલીસ લાખ ભવનાવાસ છે. એમ મેં તથા અન્ય બધાજ તીર્થંકરોએ નિરૂપણ કરેલ છે. તે ભવનાવાસો બહારથી ગોળ અને અંદરથી ચોરસ અને નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. જેમનું અન્તર સ્પષ્ટ પ્રતીત

मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं भवणा बाहिं-वट्टा जाव पडिरूवा' तानि खलु भवनानि वहिर्भागे वृत्तानि-वर्तुलानि, यावत्-अन्तश्चतुरस्राणि अधोभागे पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि अष्टचत्वारिंशत् कृतवर्णमालानि, क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि उपचितचन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपु-

अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है ऐसी खाइयों और परिखाओं से युक्त हैं। प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलों तथा मुसंढी नामक शस्त्रों से परिवृत हैं और इस कारण शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं और अयोध्य होने से सदा विजयशील हैं। सदा सुरक्षित हैं। अडतालीस कोठों से उनकी रचना हुई है। वे अडतालीस वनमालाओं से युक्त हैं। सब प्रकार के उपद्रवों से रहित और मंगलयुक्त हैं। किंकर देव अपने दण्डों से उनकी रखवाली करते हैं। लिपे-पुते रहने के कारण प्रशस्त प्रतीत होते हैं। गोशीर्ष तथा सरस रक्त चन्दन के हत्थे उनमें लगे हैं जिन में पांचों उंगलियां उभरी हैं। मांगलिक कलशों से युक्त हैं। वहां चन्दन चर्चित कलशों के सुन्दर तोरण बने हैं। ठेठ ऊपर से ठेठ नीचे तक विशाल और वृत्ताकार माल्यदामों के समूह लटकते हुए हैं। पांच

થાય છે તેવી ખાઇયે। અને પરિખાઓથી યુક્ત છે. પ્રાકારો અટ્ટાલકો, કપાટો તોરણો અને પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત છે. યંત્રો, શતઘ્નિયો, મુસલો તથા મુસંઢી નામના શસ્ત્રોથી પરિવૃત્ત છે અને તે કારણે શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય છે અને અયોધ્ય હોવાથી સદા વિજય શીલ છે. સદા સુરક્ષિત છે. અડતાલીસ કોઠાઓથી તેમની રચના થઇ છે. તેઓ અડતાલીસ વનમાલાઓથી યુક્ત છે. બધા પ્રકારના ઉપદ્રવ રહિત અને મંગલમય છે. કિંકર દેવ પોતાના દંડાઓથી એમની રખવાળી કરી રહ્યા છે. લીંપેલ ધુંપેલ હોવાથી પ્રશસ્ત પ્રતીત થાય છે. ગોરૂચન્દન તથા સરસ લાલ ચન્દનના થાપા કે જેમાં પાંચે આંગળીયો ઉઠી આવેલી હોય છે તેનાથી યુક્ત હોય છે. માંગલિક કળશોથી યુક્ત હોય છે. ત્યાં ચન્દન ચર્ચિત કળશોના સુન્દર તોરણો બનેલા છે. ઠેઠ ઉપરથી નીચે સુધી વિશાલ અને ગોળ આકારના પુષ્પહારોના અનેક સમૂહ લટકે છે. પાંચ વર્ણોના સરસ

ष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, सुगन्धवरगन्धिकानि गन्धवर्तिभूतानि अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि, मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि सश्रीकाणि समरीचिकाणि सोद्द्योतानि प्रासादिकानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि सन्ति । 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'दाहिणिल्लाणं' दाक्षिणात्यानाम् 'सुवण्णकुमाराणं' सुवर्णकुमाराणाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, 'एत्थ णं' बहवे सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु बहवः सुवर्णकुमाराः

वर्णों के सरस तथा सुगंध युक्त पुष्प बिखरे रहते हैं। कृष्ण अगर, चीडा लोबान आदि की महकती हुई सुगंध के समूह से रमणीय, उत्तम गंध से सुगंधित, गंधद्रव्य की गुटिका के समान, अप्सरागणों के समूह से व्याप्त, दिव्य वाद्यों की ध्वनि से गूंजते हुए सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकने, मृदु, घटारे, मटारे, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण छाया (कान्ति) वाले, प्रभामय, श्रीसम्पन्न, किरणों से युक्त, प्रकाशोपेत, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन स्थानों में दक्षिण दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त सुवर्णकुमारों के स्वस्थान हैं। स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से वे लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में बहुत-से सुवर्णकुमार देव निवास करते हैं।

वहां वेणुदेव नामक सुवर्णकुमारों का इन्द्र और सुवर्णकुमारों

તથા સુગન્ધ યુક્ત પુષ્પ વેરાયેલા રહે છે. તે કૃષ્ણ અગરૂ, ચીડી, લોબાન આદિની મહેકતી સુગન્ધના સમૂહથી વ્યાપ્ત, દિવ્ય વાદ્યોના ધ્વનિથી ગુંજતા, સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ, ચીકણા, કોમળ, નીરજ નિર્મળ, નિષ્પંક. નિરાવણ છાયા (કાન્તિ) વાળા, પ્રભામય, શ્રી સંપન્ન કિરણોથી યુક્ત પ્રકાશોપેત, પ્રસન્નતાજનક, દર્શનીય અભિરૂપ, પ્રતિરૂપ છે. આ સ્થાનોમાં દક્ષિણ દિશાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સુવર્ણકુમારોના સ્થાન છે. સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત ત્રણે અપેક્ષાઓથી તેઓ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. એ સ્થાનોમાં ઘણા સુવર્ણકુમાર દેવ નિવાસ કરે છે.

ત્યાં વેણુદેવ નામના સુવર્ણકુમારોના ઇન્દ્ર અને સુવર્ણકુમારોના રાજા

देवाः परिवसन्ति, 'वेणुदेवे य इत्थ सुवण्णकुमारिंदे सुवण्णकुमारराया परिवसइ' वेणुदेवश्च अत्र-उपर्युक्तस्थानेषु, सुवर्णकुमारेन्द्रः सुवर्णकुमारराजः परिवसति, 'सेसं जहा नागकुमाराणं' शेषं यथा नागकुमाराणाम् इन्द्रस्य प्रतिपादितम् तथा प्रतिपादयितव्यम्, अथोत्तरदिग्वासिसुवर्णकुमाराणाम् वक्तव्यतामाह-'कहिणं भंते ! उत्तरिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं देवाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, 'औत्तराहाणाम्'-उत्तरदिग्वासिनां, सुवर्णकुमाराणाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहिणं भंते ! उत्तरिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे औत्तराहाः उत्तरदिग्वासिनः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' 'इमीसे रयणप्पभाए जाव' अस्याः रत्नप्रभायाः उपरि-उर्ध्वभागे एकं योजनसहस्रं अवगाह्य, अधश्चैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा अष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजनेषु 'एत्थणं उत्तरिल्लाणं सुवण्णकुमाराणं' अत्र खलु

का राजा निवास करता है। उसका वर्णन उसी प्रकार का समझना चाहिए जैसे नागकुमारों के इन्द्र का वर्णन किया गया है।

अब उत्तरदिशा के सुवर्णकुमारों का वर्णन किया जाता है। श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन्। उत्तर दिशा के पर्याप्त और अपर्याप्त सुवर्णकुमार देवों के स्थान कहां हैं? अर्थात् हे भगवन् ! उत्तर दिशा के सुवर्णकुमार देव कहां निवास करते हैं?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! यह रत्नप्रभा पृथिवी एक लाख अस्सी हजार योजन मोटी है। इसके ऊपर और नीचे के एक-एक हजार योजन क्षेत्र को छोड़कर, मध्य के एक लाख अठहत्तर

निवास करे छे. तेमनुं वर्णन तेज रीतनुं समजवुं जोइए जेवुं नागकुमारोना इन्द्रनुं वर्णन करायुं छे.

हवे उत्तर दिशाना सुवर्णकुमारोनुं वर्णन कराय छे,

श्री गौतमस्वामीए प्रश्न कर्यो-भगवन् ! उत्तर दिशाना पर्याप्त अने अपर्याप्त सुवर्णकुमार देवोना स्थान क्यां छे? अर्थात् हे भगवन् ! उत्तर दिशाना सुवर्णकार देव क्यां निवास करे छे?

श्री भगवान् उत्तर दे छे-हे गौतम ! आ रत्नप्रभा पृथ्वीना एक लाख एंसी हजार योजन मोटी छे. तेना उपर अने नीचे एक एक हजार योजन क्षेत्रने छोडीने, मध्यना एक लाख अठयोतेर हजार योजन विस्तारवाळा भागमां उत्तर दिशाना सुवर्णकुमार देवोना चोत्रीस लाख भवनावास छे एम में तथा

-उपर्युक्तस्थलेषु औत्तराहाणाम् उत्तरदिग्वासिनाम् सुवर्णकुमाराणाम् देवानां 'चउतीसं भवणावाससयसहस्सा' चतुस्त्रिंशद् भवनावासशतसहस्राणि-चतुस्त्रिंश-ल्लक्षभवनावासाः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं महावीरेण मया, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः 'तेणं भवणा जाव' तानि खलु भवनानि यावत्-बहिर्भागे वृत्तानि-वर्तुलानि अन्तश्चतुरस्राकाराणि अधश्च पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेश-भागानि इत्यादि समुच्चयभवनपतिभवनविशेषणविशिष्टानि सन्ति, 'एत्थ णं बहवे उत्तरिल्ला सुवण्णकुमारा देवा परिवसंति' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु बहवः औत्तराहाः सुवर्णकुमाराः देवाः परिवसन्ति निवसन्ति ते च 'महड्ढिया' मह-र्द्धिकाः 'जाव विहरंति' यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानु-भागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, इत्यादि पूर्वोक्त समुच्चयभवनपति-

हजार योजन भाग में उत्तर दिशा के सुवर्णकुमार देवों के चौतीस लाख भवनावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। वे भवन बाहर से गोलाकार, अन्दर से चौकोर और नीचे पुष्कर की कर्णिका के आकार के हैं। जिनका अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है ऐसी खाइयों और परिखाओं से युक्त हैं तथा प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों, तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं, इत्यादि वर्णन समुच्चय भवन-पति के वर्णन के सदृश समझ लेना चाहिए। इन उपर्युक्त स्थानों में बहुत-से उत्तर दिशा के सुवर्णकुमार देव निवास करते हैं। वे देव महर्द्धिक यावत् विचरते हैं। यहां 'यावत्' शब्द से यह समझना चाहिए-वे महाद्युति, महायश, महाबल, महानुभाग और महासुख-वान् हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है, इत्यादि

-અન્ય-બધાજ- તીર્થ કરોએ કહ્યું છે. તે-ભવનો-બહારથી-ગોળાકાર અન્દર-થી ચોરસ અને નીચે કમળની કળી ના જેવા આકારવાળા છે. જેનુ અન્તર સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે એવી ખાઇયો અને પરિખાઓથી યુક્ત તથા પ્રાકારો, અટ્ટાલકો કપાટો, તોરણો અને પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત હોય છે. ઇત્યાદિ વર્ણન સમુચ્ચય ભવન પતિના વર્ણનના સમાન સમજી લેવું જોઇએ. આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં ઘણા બધા સુવર્ણકુમારદેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવો મહર્દ્ધિક યાવત્ વિચરે છે. અહી યાવત્ શબ્દથી એમ સમજવું જોઇએ તેઓ મહાદ્યુતિ, મહાયશ, મહાબળ મહાનુભાગ અને મહાસુખવાન છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. ઇત્યાદિ સામાન્ય ભવનપતિયોના સમાન વર્ણન કરી લેવું જોઇએ. તેઓ પોતાના

विशेषणविशिष्टाः सन्तो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन्तः, उद्भासयन्तो महताऽऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, अथ उत्तरदिग्वासिसुवर्णकुमारेन्द्र वेणुदालिवक्तव्यतां प्ररूपयति–'वेणुदाली एत्थ–सुवण्णकुमारिंदे' अत्र–उपर्युक्तस्थले वेणुदालिश्च सुवर्णकुमारेन्द्रः 'सुवण्णकुमारराया' सुवर्णकुमारराजः–'परिवसइ' परिवसति, स च वेणुदालिः 'महिड्ढिए' महर्द्धिकः 'सेसं जहा–नागकुमाराणं' शेषं यथा नागकुमाराणाम् इन्द्रस्य प्रतिपादितम् तथा सुवर्णकुमारेन्द्रस्यापि प्रतिपादनीयम् 'एवं जहा–सुवण्णकुमाराणं वत्तव्वया भणिया तहा सेसा णवि चउदसण्हं–इंदाणं भाणियव्वा' एवं पूर्वोक्तरीत्या यथा सुवर्णकुमाराणाम् इन्द्रस्य वक्तव्यता भणिता–उक्ता, तथा शेषाणामपि सप्तद्विगुणितानाम् अग्निकुमारेन्द्रप्रभृतीनां स्तनितकुमारपर्यन्तानाम् चतुर्दशानाम् इन्द्राणाम् भणितव्या–वक्तव्या 'नवरं' पूर्वापेक्षया विशेषस्तु केवलं 'भवणणाणत्तं इंदणाणत्तं वण्णणाणत्तं, परिहाणणात्तं च' भवननानात्वम्–भवनपृथक्त्वम्, भवनानां विभि-

---

सामान्य भवनपतियों के समान वर्णन कर लेना चाहिए। वे अपने दिव्य वर्ण–गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रभासित करते हुए, नाट्य, संगीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि की महान् ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए विचरते हैं।

यहां वेणुदाली नामक सुवर्णकुमारों का इन्द्र, सुवर्णकुमारों का राजा निवास करता है। वह महान् ऋद्धि का धारक है। उसका शेष वर्णन नागकुमारों के इन्द्र के वर्णन के समान जानना चाहिए। जैसी वक्तव्यता सुवर्णकुमारों के इन्द्र की कही है, वैसी ही शेष चौदह इन्द्रों की समझ लेनी चाहिए। विशेषता यह है–उनके भवनों की संख्या में, इन्द्रों के नामों में, उनके वर्ण में तथा परिधान अर्थात्

દિવ્ય વર્ણ–ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રભાસિત કરતા નાટ્ય, સંગીત તથા કુશલવાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિના મહાન્ અવાજની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા વિચરે છે.

અહીં વેણુદાલી નામના સુવર્ણકુમારના ઇન્દ્ર સુવર્ણકુમારોના રાજા નિવાસ કરે છે. તેઓ મહાન સમૃદ્ધિ સંપન્ન છે. તેમનુ બાકીનું વર્ણન નાગકુમારોના ઇન્દ્રના વર્ણનના સમાન જાણવું જોઇએ. જે વક્તવ્યતા સુવર્ણકુમારોના ઇન્દ્રની કહી છે તેવીજ બાકીના ચૌદ ઇન્દ્રોની સમજી લેવી જોઇએ. વિશેષતા એ છે કે તેમના ભવનોની સંખ્યામાં, ઇન્દ્રોના નામોમાં તેમના વર્ણમાં તથા પરિધાન

न्नत्वम्, इन्द्रनानात्वम्-इन्द्राणाम् विभिन्नत्वम्, वर्णनानात्वम्-वर्णानाम् विभिन्नत्वम् परिधाननानात्वम्-वस्त्राणाम् विभिन्नत्वम् च 'इमाहिं गाहाहिं अणुगंतव्वं' आभिः-अधस्तात् वक्ष्यमाणाभिः, गाथाभिः-अनुगन्तव्यम्-अवगन्तव्यम्, तत्र सामान्यतोऽसुरमारादीनां भवनसंख्याप्रतिपादकं गाथाद्वयमाह-'चउसर्ठि असुराणं चुलसीतं चेव होंति नागाणं। बावत्तरिं सुवण्णे वाउकुमाराण छन्नउइ ॥ १३० ॥ चतुष्पष्टिः असुराणां शतसहस्राणि-चतुष्षष्टिलक्षाणि इत्यर्थः असुराणां भवनावासा भवन्ति, चतुरशीतिश्च भवनावासशतसहस्राणि चतुरशीशीति लक्ष भवनावासाश्चैव भवन्ति नागानाम्, द्वासप्ततिः भवनावासशतसहस्राणि -द्वासप्ततिलक्षभवनावासाः सुवर्णकुमाराणं-भवन्ति, वायुकुमाराणाम् षण्णवतिः भवनावासशतसहस्राणि-षण्णवतिलक्षभवनावासाः भवन्ति ॥ १३० ॥ 'दीवदिसाउदहीणं,-विज्जु कुमारिंदथणियमग्गीणं। छण्हंपि जुयलयाणं बावत्तरिसयसहस्सा' द्वीपदिशोदधीनाम् विद्युत्कुमारेन्द्रस्तनिताग्नीनाम्-द्वीपकुमारदिशाकुमार-उदधिकुमार - विद्युत्कुमारस्तनितकुमार-अग्निकुमारेन्द्राणाम् इत्यर्थः एतेषाम् षण्णामपि युगलानाम् द्वासप्ततयः शतसहस्राणि द्वासप्ततयो लक्षाणि भवनावासा भवन्ति ॥ १३१ ॥ अथ दाक्षिणात्यानामसुरकुमारादीनां भवनसंख्याप्रतिपादिकां गाथामाह-'चउतीसा चउयाला अट्ठतीसं च सयसहस्साइं।

वस्त्रों में भेद होता है। वह भेद निम्न गाथाओं से समझ लेना चाहिए। प्रथम सामान्य रूप से असुरकुमार आदि के भवनों की संख्या का प्रतिपादन करने वाली दो गाथाएं कहते हैं:—

असुरकुमारों के भवनावास चौसठ लाख हैं, नागकुमारों के चौरासी लाख, सुवर्णकुमारों के बहत्तर लाख हैं और वायुकुमारों के छियाणवे लाख भवनावास हैं ॥१३०॥

(द्वीपकुमारों, दिशाकुमारों, उदधिकुमारों, विद्युत्कुमारों, स्तनितकुमारों और अग्निकुमारों के बहत्तर-बहत्तर लाख भवनावास होते हैं ॥१३१॥

અર્થાત્-વસ્ત્રોમાં ભેદ હોય છે. તે ભેદ નિમ્ન ગાથાઓથી સમજી લેવા જોઇએ પ્રથમ સામાન્ય રૂપથી અસુરકુમારાદિના ભવનોની સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરનારી બે ગાથાઓ કહેલ છે-

અસુરકુમારોના ભવનાવાસ ચોસઠ લાખ છે. નાગકુમારોના ચોરાસી લાખ સુવર્ણકુમારોના બોતેર લાખ છે અને વાયુકુમારોના છન્નુ લાખ ભવનાવાસો છે.૧૩૦।

દ્વિપકુમારો, દિશાકુમારો, ઉદધિકુમારો વિદ્યુત્કુમારો સ્તનિતકુમારો અને અગ્નિકુમારોના બોતેર બોતેર લાખ ભવનાવાસ હોય છે. ॥ ૧૩૧ ॥

पन्ना चत्तालीसा दाहिणओ हुंति भवणाई ॥ १३२ ॥ दक्षिणतः–दक्षिणस्यां दिशि असुरकुमाराणां भवनानि चतुस्त्रिंशच्छतसहस्राणि चतुस्त्रिंशल्लक्षाणि इत्यर्थः, नागकुमाराणां चतुश्चत्वारिंशत् शतसहस्राणि भवनानि, सुवर्णकुमाराणाम् अष्टात्रिंशत् सहस्राणि भवनानि, वायुकुमाराणां पञ्चाशत् शतसहस्राणि भवनानि, द्वीपदिगुदधि विद्युत्स्तनिताग्निकुमाराणाम् षण्णां प्रत्येकं चत्वारिंशच्छतसहस्राणि भवनानि, भवन्ति, ॥१३२॥ अथौत्तराहाणामसुरकुमारादीनां भवनसंख्याप्रतिपादिकां गाथामाह–'तीसा चत्तालीसा चउतीसं चेव सयसहस्साइं । छायाला छत्तीसा उत्तरओ हुंति भवणाई ॥ १३३ ॥ उत्तरतः–उत्तरस्यां दिशि असुरकुमाराणां त्रिंशत् शतसहस्राणि भवनानि, नागकुमाराणाम् चत्वारिंशत् शतसहस्राणि भवनानि, सुवर्णकुमाराणाम् चतुस्त्रिंशत् शतसहस्राणि भवनानि, वायुकुमाराणां षट्चत्वारिंशत् भवनानि, द्वीपदिगुदधिविद्युत्स्तनिताग्निकुमाराणां षण्णां प्रत्येकं षट्त्रिंशत् शतसहस्राणि भवनानि भवन्ति, ॥१३३॥ अथ सामानिकात्मर-

दक्षिण दिशा के असुरकुमारों आदि की भवन संख्या प्रतिपादक गाथा कहते हैं–दक्षिण दिशा में असुरकुमारों के चौतीस लाख, नागकुमारों के चवालीस लाख, सुवर्णकुमारों के अडतीस लाख एवं वायुकुमारों के पचास लाख भवन हैं। द्वीपकुमारों, उदधिकुमारों विद्युत्कुमारों, स्तनितकुमारों और अग्निकुमारों में से प्रत्येक के चालीस–चलीस लाख भवनावास हैं ॥१३२॥

उत्तर दिशा के असुरकुमार आदि के भवनों की संख्या इस प्रकार है–उत्तर दिशा के असुरकुमारों के भवन तीस लाख, नागकुमारों के चालीस लाख, सुवर्णकुमारों के चौतीस लाख, वायुकुमारों के छयालीस लाख, द्वीपकुमारों, दिशाकुमारों, उदधिकुमारों, विद्यु-

દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારો આદિની ભવન સંખ્યા પ્રતિપાદન કરતી ગાથા કહે છેઃ—

દક્ષિણ દિશામાં અસુરકુમારોના અડતાલીસ લાખ, નાગકુમારોના ચાલીસ લાખ, સુવર્ણકુમારોના અડતાલીસ લાખ તેમજ વાયુકુમારોના પચાસ લાખ ભવન છે. દ્વીપકુમારો, ઉદધિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, સ્તનિતકુમારો અને અગ્નિ કુમારોમાંથી પ્રત્યેકના ચાલીસ ચાલીસ લાખ ભવનાવાસ છે ॥ ૧૩૨ ॥

ઉત્તર દિશાના અસુરકુમાર આદિના ભવનોની સંખ્યા આ પ્રકારની છે ઉત્તર દિશાના અસુરકુમાર આદિના ભવનોની સંખ્યા ત્રીસ લાખ, નાગકુમારોના છત્રીસ લાખ, દ્વીપકુમારો, દિશાકુમારો, ઉદધિકુમારો, વિદ્યુત્કુમારો, સ્તનિત કુમારો અને અગ્નિકુમારોના પ્રત્યેકના છત્રીસ છત્રીસ લાખ ભવન છે ॥ ૧૩૩ ॥

क्षकदेवानां संख्या प्रतिपादिका संग्राहकगाथामाह–'चउसट्ठी सट्ठी खलु छच्च सहस्साइं असुरवज्जाणं। सामाणिया उ एए चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥१३४॥ दाक्षिणात्यस्यासुरकुमारेन्द्रस्य सामानिका देवाः चतुष्पष्टिः सहस्राणि, उत्तराहस्य असुरकुमारेन्द्रस्य षष्टिसहस्राणि, अथ च असुरवर्जानाम्–असुरकुमारेन्द्र वर्जितानाम् शेषाणां सर्वेषामपि दाक्षिणात्यानाम् औत्तराहाणाञ्च प्रत्येकं षट् षट् सहस्राणि भवन्ति, एते–उपर्युक्तसंख्यका देवाः सामानिकास्तु अवगन्तव्याः, आत्मरक्षकास्तु पुनः सर्वत्रापि सामानिकेभ्यश्चतुर्गुणाः अवसेयाः–इत्याशयः। अथ दाक्षिणात्याना मौत्तराहाणाञ्चासुरकुमारादीनां यथायोग मिन्द्रादीन् प्ररूपयति–'चमरे धरणे तह वेणुदेवे हरिकंत अग्गिसीहे य। पुण्णे जलकंते य अमिय विलंबेय घोसेय ॥१३५॥ चमरो दक्षिणात्यानामसुरकुमाराणामधिपतिः, हरिकान्तो विद्युत्कुमाराणामधिपतिः, अग्निसिंहश्च अग्निकुमाराणामधिपतिः, पूर्णो द्वीपकुमाराणामधिपतिः, जलकान्तश्च उदधिकुमाराणामधिपतिः, अमितोदिक्कु-

---

त्कुमारों, स्तनितकुमारों और अग्निकुमारों के प्रत्येक के छत्तीस–छत्तीस लाख भवन हैं ॥१३३॥

सामानिक और आत्मरक्षक देवों की संख्या इस प्रकार है–दक्षिण दिशा के असुरकुमारेन्द्र के सामानिक देव चौसठ हजार और उत्तरदिशा के असुरेन्द्र के साठ हजार हैं। इनके सिवाय शेष सब उत्तर एवं दक्षिण दिशा के इन्द्रों के छह–छह हजार सामानिक देव हैं। आत्मरक्षक देव सामानिक की अपेक्षा चौगुने–चौगुने सभी के समझ लेने चाहिए ॥१३४॥

दक्षिण और उत्तर दिशा के असुरकुमार आदि के इन्द्रों के नाम इस भांति हैं–दक्षिण दिशा के असुरकुमारों का इन्द्र 'चमर' नागकुमारों का इन्द्र धरण, सुवर्णकुमारों का इन्द्र वेणुदेव, विद्युत्कुमारों का हरिकान्त, अग्निकुमारों का अग्निसिंह (अग्निशिख), द्वीप-

---

સામાનિક અને આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા આ પ્રકારની છે–દક્ષિણદિશાના અસુરકુમારેન્દ્રના સામાનિક દેવના ચોસઠ હજાર ઉત્તર દિશાના અસુરેન્દ્રના સાઠ હજાર તેમના સિવાયના બાકીના ઉત્તર તેમજ દક્ષિણ દિશાના ઇન્દ્રોના છ–છ હજાર સામાનિક દેવ છે. આત્મરક્ષક દેવ સામાનિકોની અપેક્ષાએ કરી ચાર ચાર ગણા બધાને સમજી લેવા જોઇએ ॥ ૧૩૪ ॥

દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારાદિના ઇન્દ્રોના નામ આ પ્રકારના છે–દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર ચમર, નાગકુમારોના ઇન્દ્ર ધરણ, સુવર્ણકુમારોના ઇન્દ્ર વરૂણ દેવ, વિદ્યુતકુમારોના હારિકાન્ત, અગ્નિકુમારોના

माराणामधिपतिः, वेलम्बश्च वायु कुमाराणामधिपतिः, घोपश्च स्तनित कुमाराणा-मधिपतिः, "वलिभूयाणंदेवे णुदालि हरिस्सहे अग्गिमाणवविसिट्ठे। जलपह तहऽमियवाहणे पभंजणेय महाघोसे ॥१३६॥ वलिरुत्तर दिग्वासिनामसुरकुमाराणामधिपतिः, भूतानन्दो नागकुमाराणामधिपतिः, वेणुदालिः सुवर्णकुमाराणाम-धिपतिः, हरिस्सहो विद्युत्कुमाराणामधिपतिः, अग्निमाणवोऽग्निकुमाराणामधि-पतिः, विशिष्टो द्वीपकुमाराणामधिपतिः, जलप्रभः उदधिकुमाराणाम् अधिपति-स्तथा अमितवाहनो दिक्कुमाराणामधिपतिः, प्रभञ्जनश्च वायुकुमाराणामधिपतिः, महाघोषः स्तनितकुमाराणामधिपतिः, अथ वर्ण संग्रहार्थमाह-'काला असुरकुमारा नागा उदही य पंडुरा दोवि। वरकणगनिहसगोरा हुंति सुवण्णा दिसा थणिया ॥१३७॥ उत्तत्तकणगवन्ना विज्जू अग्गीय होंति दीवा य। सामा पियंगुवन्ना वाउकुमारा मुणेयव्वा ॥१३८॥ असुरकुमाराः सर्वेऽपि कृष्णाः-कृष्णवर्णाः, नागः नागकुमाराः, उदधयश्च-उदधिकुमाराः, द्वयेऽपि-उभयेऽपि इमे पाण्डुराः-शुक्ल-वर्णाः, सुवर्णकुमाराः, दिक्कुमाराः, स्तनितकुमाराश्च वरकनकनिवर्षगौराः-वरं

कुमारों का पूर्ण, उदधिकुमारों का जलकान्त, दिक्कुमारो का अमित, वायुकुमारो का वेलम्ब, स्तनितकुमारों का घोष इन्द्र है। उत्तरदिशा के असुरकुमारों का अधिपति बलि, नागकुमारों का भूतानन्द, सुवर्णकुमारों का वेणुदालि, विद्युतकुमारों का हरिस्सह, अग्निकुमारों का अग्निमाणव, द्वीपकुमारों का विशिष्ट, उदधिकुमारों का जल-प्रभ, उदधिकुमारों का अमित वाहन, वायुकुमारों का प्रभंजन और स्तनितकुमारों का इन्द्र महाघोष है ॥१३५-३६॥

अब वर्णों का कथन किया जाता है-सभी असुरकुमारों का वर्ण कृष्ण होता है, नागकुमारों और उदधिकुमारों का वर्ण पाण्डुर (शुक्ल) होता है, सुवर्णकुमार, दिक्कुमार और स्तनितकुमार कसौटी

અગ્નિસિંહ (અગ્નિશિખ) દ્વીપકુમારોના પૂર્ણ, ઉદધિકુમારોના જલકાન્ત દિક્કુમારો અમિત વાયુકુમારોના વેલમ્બ, સ્તનિતકુમારોના ઘોષ ઇન્દ્ર છે. ઉત્તર દિશાના અસુરકુમારોના અધિપતિ બલિ, નાગકુમારોના ભૂતાનન્દ, સુવર્ણકુમારોના વેણુદાલિ, વિદ્યુત્કુમારોના હરિસ્સહ, અગ્નિકુમારોના અગ્નિમાણવ તેમજ દ્વીપકુમારોના જલપ્રભ ઉદધિકુમારોના અમિતવાહન, વાયુકુમારોના પ્રભંજન અને સ્તનિતકુમારોના ઇન્દ્ર મહાઘોષ છે. ॥ ૧૩૫-૧૩૬ ॥

હવે વર્ણોનું કથન કરાય છે-બધા અસુરકુમારો વર્ણ કૃષ્ણ હોય છે. નાગકુમારો અને ઉદધિકુમારોના વર્ણ પાડુર (શુકલ) હોય છે. સુવર્ણકુમાર દિક્કુમાર અને સ્તનિતકુમાર કસોટીના પત્થરે પડેલ સુવર્ણરેખાના સમાન (ગૌર)

जात्यापरपर्यायं श्रेष्ठं यत्कनकं-सुवर्णम्, तस्य निघर्षः-निकषः पापाणे रेखा तद्वत् गौरा भवन्ति इत्याशयः, उत्तप्तकनकवर्णाः संतप्तसुवर्णवर्णाः किञ्चिद्रक्त-वर्णा इत्यर्थः, विद्युत्कुमाराः, अग्निकुमाराश्च तथा द्वीपकुमाराश्च भवन्ति, श्यामाः प्रियङ्गुवर्णाः वायुकुमारास्तु भवन्ति विज्ञातव्याः, अथ वस्त्रगत वर्णप्रतिपादनार्थं गाथाद्वयमाह-"असुरेसु हुंति रत्ता सिलिंधपुप्फप्पभाय नागुदही। आसासगव-सणधरा होंति सुवण्णा दिसा थणिया ॥१३९॥ नीलाणुरागवसणा विज्जू अग्गी य हुंति दीवाय। संझाणुरागवसणा वाउकुमारा मुणेयव्वा ॥ १४० ॥ असुरेषु-असुरकुमारेषु वस्त्राणि रक्तानि भवन्ति, नागकुमारेषु उदधिकुमारेषु च वस्त्राणि शिलिन्ध्रपुष्पप्रभाणि-नीलवर्णानि भवन्ति, सुवर्णकुमाराः, दिक्कु-माराः, स्तनितकुमाराः अश्वास्यगवसनधराः-अश्वस्य घोटकस्य आस्यं वदनं तद्गतः फेनः अश्वास्यगस्तद्वद्धवलं वसनं वस्त्रं धरन्तीति अश्वा-स्यगवसनधराः, आदिव्येन शुक्लवस्त्रपरिधानशीलाः भवन्ति विद्युत्कुमाराः अग्नि-कुमाराश्च द्वीपकुमाराश्च नीलानुरागवसनाः भवन्ति, वायुकुमारास्तु सन्ध्यानु-रागवसनाः भवन्ति इति भावः ॥ सू० २० ॥

पाषाण पर बनी हुई स्वर्ण की रेखा के समान गौरवर्ण होते हैं, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार और द्वीपकुमार तपे हुए स्वर्ण के वर्ण जैसे अर्थात् किंचित रक्तवर्ण होते हैं और वायुकुमार प्रियंगु के सदृश वर्ण के होते हैं ॥१३७-३८॥

उपर्युक्त देवों के वस्त्रों का वर्ण इस प्रकार होता है-असुर-कुमारों के वस्त्र लाल होते हैं, नागकुमारों तथा उदधिकुमारों के वस्त्र शिलिन्ध्र पुष्प के समान नील होते हैं, सुवर्णकुमारों, दिक्कुमारों और स्तनितकुमारो के वस्त्र घोडे के मुख के फेन के सदृश अत्यन्त श्वेत होते हैं, विद्युत्कुमारों, अग्निकुमारो और द्वीपकुमारों के वस्त्र

વર્ણ હોય છે. વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર અને દ્વીપકુમાર તપેલા સોનાના રંગ સરખા અર્થાત્ કાંઈક લાલ રંગના હોય છે. અને વાયુકુમાર પ્રિયંગુના સરખા રંગના હોય છે. ॥ ૧૩૭-૧૩૮ ॥

ઉપર્યુક્ત દેવોના વસ્ત્રોનું વર્ણન આ રીતે થાય છેઃ-અસુરકુમારોના વસ્ત્રો લાલ હોય છે. નાગકુમારો તથા ઉદધિકુમારોના વસ્ત્ર શિલિન્ધ્ર પુષ્પના સમાન નીલ હોય છે. સુવર્ણકુમારોના, દિક્કુમારોના અને સ્તનિતકુમારોના વસ્ત્રો ઘોડાના મોઢાના ફીણની જેમ અત્યન્ત સફેદ હોય છે. વિદ્યુત્કુમારો,

वानव्यन्तरादि स्थानादि वक्तव्यताप्रस्तावः—

मूलम्—कहि णं भंते! वाणमंतराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! वाणमंतरा देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहित्ता हिट्ठा वि एगं जोयणसयं वज्जित्ता मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु एत्थ णं वाणमंतराणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जा णगरा वाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भोमेज्जा णगरा बाहिं वट्टा अंतो चउरंसा अहे पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया उक्किण्णंतरविउलगंभीरखायफलिहा पागारट्टालयकवाडतोरण-पडिदुवारदेसभागा जंतसयग्घिमुसलमुसंढिपरिवारिया अउज्झा सदा जया सदा गुत्ता अडयालकोट्ठगरइया अडयालकयवणमाला खेमा सिवा किंकरामरदंडोवरक्खिया लाउल्लोइयमहिया गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला उवचियचंदण-कलसा चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा आसत्तोसत्त-विउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावा पंचवण्णसरससुरहिमुक्क-पुप्फपुंजोवयारकलिया कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंत-गंधुद्धूयाभिरामा सुगंधवरगंधिया, गंधवट्टिभूया अच्छरगण-संघसंविकिन्ना दिव्वतुडियसद्दसंपणादिया पडागमालाउलाभि-रामा सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंकडच्छाया सप्पहा सस्सिरीया समि-रीया सउज्जोया, पासाइया, दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा,

---

नीले रंग के होते हैं और वायुकुमारों के वस्त्र संध्याकाल की लालिमा के समान वर्ण के होते हैं ॥१३९-४०॥

અગ્નિકુમારો. અને દ્વીપકુમારોના વસ્ત્ર નીલ રંગના હોય છે અને વાયુકુમારોના વસ્ત્ર સન્ધ્યાકાળની લાલિમાના સમાન રંગ હોય છે. ॥ ૧૩૯-૧૪૦ ॥

एत्थ णं वाणमंतराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा परिवसंति, तं जहा–पिसाया भूया, जक्खा, रक्खसा किंकरा किंपुरिसा भुयगवइणो महाकाया, गंधव्वगणा य निउणगंधव्वगीयरइणो अणवण्णिय पणवन्निय इसिवाइय भूयवाइय कंदिय महाकंदिया य कुहंडपयंगदेवा चंचलचलचवलचित्तकीलणदवप्पिया गहिरहसियगीयणच्चणरइवणमालामेलमउडकुंडलसच्छंद विउव्वियाभरणचारुभूसणधरा सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरइयपलंबसोहंतकंतविहसंतचित्तवणमालरइयवच्छा कामकामाकामरूवदेहधारी णाणाविह वण्णरागवरवत्थ ललंतचित्तचिल्ललगनियंसणा विविह देसि नेवत्थगहियवेसा पमुइयकंदप्पकलहकेलिकोलाहलप्पिया हासबोलबहुला असिमुग्गरसत्तिकुंतहत्था, अणेगमणिरयणविविहनिज्जुत्तविचित्तचिंधगया महिड्डिया महज्जुइया महायसा, महाबला महाणुभागा, महासुक्खा हारविराइयवच्छा, कडयतुडिय थंभियभुया, संगयकुंडलमट्ठगंडयलकन्नपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा विचित्तमालामउली, कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा, भासुरबोंदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं, दिव्वाए इड्डीए दिव्वाए जुईए, दिव्वाए पभाए, दिव्वाए छायाए, दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेस्साए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा, पभासेमाणा तेणं तत्थ साणं साणं असंखेज्जभोमेज्जनगरावाससयसहस्साणं साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं साणं साणं अग्गमहिसीणं साणं साणं परिसाणं साणं साणं अणीयाणं, साणं साणं अणियाहि-

वईणं साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणा पालेमाणा महयाहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ॥सू० २१॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! वानव्यन्तराणां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! वानव्यन्तराः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नमयस्य काण्डस्य योजनसहस्र बाहल्यस्य उपरि एकं योजनशतम् अवगाह्य, अधश्चापि एकं योजनशतं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसु योजनशतेषु अत्र खलु वानव्यन्तराणां देवानां तिर्यगसंख्ये-

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त वाणव्यन्तर देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! वाणमंतरा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! वाणव्यन्तर देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे) इस (रयणप्पभाए) रत्नप्रभा (पुढवीए) पृथ्वी के (रयणामयस्स) रत्नमय (कंडस्स) काण्ड के (जोयणसहस्सबाहल्लाए) एक हजार योजन मोटे (उवरिं) ऊपर से (एगं) एक (जोयणसयं) सौ योजन (ओगाहित्ता) प्रवेश करके (हिट्ठा वि) नीचे भी (एगं जोयणसयं) एक सौ योजन (वज्जित्ता) छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठसु जोयणसएसु) आठ सौ योजनों में (एत्थ णं) यहां (वाणमंतराणं देवाणं) वाणव्यन्तर देवों के (तिरियं) तिर्छे (असंखेज्जा)

વાણવ્યંતર દેવોના સ્થાનાદિકનુ નિરૂપણ

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત વાણવ્યન્તર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! वाणमंतरा देवा परिवसंति ?) ભગવન્ ! વાણવ્યન્તર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ (इमीसे) આ (रयणप्पभाए) રત્નપ્રભા (पुढवीए) પૃથ્વીના (रयणामयस्स) રત્નમય (कंडस्स) કાંડના (जोयणसहस्सबाहल्लस्स) એક હજાર યોજન મોટા (उवरि) ઉપરથી (एगं) એક (जोयण सयं) સો યોજન (ओगाहित्ता) પ્રવેશ કરીને (हिट्ठा वि) નીચે પણ (एगं जोयणसयं) એક સો યોજન (वज्जित्ता) ત્યજીને (मज्झे) મધ્યમાં (अट्ठसु जोयणसएसु) આઠ સો યોજનમાં (एत्थणं) અહિં (वाणमंतराणं देवाणं) વાણવ્યન્તર દેવોના

यानि भौमेयनगरावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम् तानि खलु भौमेयानि नगराणि वहिर्वृत्तानि' अन्तश्चतुरस्राणि अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदाजयानि सदागुप्तानि, अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठरचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृतवर्णमालानि क्षेमाणि शिवानि, किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि उपचितचन्दनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि सुगन्धवरगन्धितानि, गन्धवर्तिभूतानि, अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि, दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि, पताकामालामुकुलाभिरामाणि, सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि, नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि, सश्रीकाणि, समरीचिकानि सोद्द्योतानि प्रासादिकानि, दर्शनीयानि, अभिरूपरणि, प्रतिरूपाणि, अत्र खलु वानव्यन्तराणां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवो वानव्यन्तराः देवाः परिवसन्ति,तद्यथा पिशाचाः, भूताः, यक्षाः, राक्षसाः, किन्नराः, किम्पुरुषाः,

---

असंख्यात (भोमेज्जनगरावाससयसहस्सा) भूगृह के समान लाखों नगरावास (भवंतीति मक्खायं) होते हैं, ऐसा कहा है (ते णं भोमेज्जा णगरा) वे भौमेय नगर (वाहिं वट्टा) वाहर वतुलाकार (अंतो चउरंसा) अंदर चौकोर (अहे पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया) नीचे कमल की कर्णिका के आकार के इत्यादि शब्दार्थ पूर्ववत् समझ लेना चाहिए। (तत्थ णं) वहां (वहवे वाणमंतरा देवा) वहां बहुत-से वाणव्यन्तर देव (परिवसंति) निवास करते हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (पिसाया) पिशाच (भूया) भूत (जक्खा) यक्ष (रक्खसा) राक्षस

(तिरियं) તિર્છા (असंखेज्जा) અસંખ્યાત (भोमेज्जनगरावाससयसहस्सा) ભૂગૃહના સમાન લાખો નગરાવાસ (भवंतीति मक्खायं) હોય છે એવું કહ્યું છે. (तेणं भोमेज्जा णगरा) તે ભૌમેય નગરો (वाहिं वट्टा) બહાર થી ગોળાકાર (अंतो चउरंसा) અન્દર ચતુરસ્ર (अहे पुक्खरकन्निया संठाणसंठिया) નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના ઇત્યાદિ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ સમજી લેવો જોઈએ (तत्थ णं) ત્યાં (वहवे वाणमंतरा देवा) ત્યાં ઘણા બધા વાનવ્યન્તર દેવો (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (पिसाया) પિશાચ (भूया) ભૂત (जक्खा)

भुजगपतयः, महाकायाः, गन्धर्वगणाश्च निपुणगन्धर्वगीतरतिकाः अणपर्णिक पणपन्निक ऋषिवादित भूतवादितक्रन्दितमहाक्रन्दिताश्च कूष्माण्ड पतङ्गदेवाः, चञ्चलचलचपलचित्तक्रीडनद्रवप्रियाः गम्भीरहसितगीतनर्तनरतयो वनमालापीडमुकुटकुण्डलस्वच्छन्दविकुर्विताभरणचारुभूषणधराः सर्वर्तुकसुरभिकुसुमसुरचित प्रलम्बशोभमानकान्तविकसच्चित्रवनमालारचितवक्षसः, कामकामाः, कामरूपदेह-

(किंनरा) किन्नर (किंपुरिसा) किंपुरुष (भुयगवइणो) भुजगपति (महाकाया) महाकाय (गंधव्वगणा य) और गंधर्वगण (निउणगंधव्व-गीयरइणो) निपुण गंधर्व-गीत रुचि वाले (अणवण्णिय) अणपर्णिक (पणवन्निय) पणपन्निक (इसिवाइय) ऋषिवादित (भूयवाइय) भूत-वादित (कंदिय) क्रन्दित (महाकंदिय) महाक्रंदित (य) और (कुहंड) कूष्माण्ड (पयंगदेवा) पतंगदेव (चंचलचल चवलचित्तकीलणदवप्पिया) चंचल तथा अत्यन्त चपल क्रीडा एवं परिहास प्रेमी (गहिरहसिय-गीयणच्चणरई) गंभीर हंसी, गीत और नृत्य की रुचि वाले (वण-मालामेल मउडकुंडलसच्छंदविउव्वियाभरणचारुभूसणधरा) वन-माला, कलंगी, मुकुट, कुंडल तथा इच्छानुसार विकुर्वे हुए आभरणों से सुन्दर भूषण धारण करने वाले (सव्वोउयसुरभिसुकुम सुरइय-पलंबसोहंतकंतविहसंत चित्तवणमालारइयवच्छा) सब ऋतुओं के सुगंधित फूलों से बनी, लम्बी, शोभनीय, सुन्दर खिलती हुई विचित्र वनमाला को वक्षस्थल पर धारण करने वाले (कामकामा) इच्छा-नुसार कामभोग सेवन करने वाले (कामरूवदेहधारी) इच्छानुसार

યક્ષ (रक्खसा) રાક્ષસ (किंनरा) કિંનર (किंपुरिसा) કિમ્પુરૂષ (भुयगवइणो) ભુજગપતિ (महाकाया) મહાકાય (गंधव्व गणाय) અને ગંધર્વગણ (निउणगीयरइणो) નિપુણ ગન્ધર્વગીત રૂચિવાળા (अणवण्णिय) અણપર્ણિક (पण्णवन्निय) પણ પન્નિક (इसिवाइय) રૂષિવાદિત (भूयवाइय) ભુતવાદિત (कंदिय) ક્રન્દિત (महाकंदिया) મહાક્રન્દિત (य) અને (कुहंड) કુષ્માંડ (पयंगदेवा) પતંગદેવ (चंचलचलचवलचित्त कीलणदवप्पिया) ચંચળ તથા અત્યન્ત ચપલક્રીડા તેમજ પરિહાર પ્રેમી (गहिरहसियगीयणच्चणरई) ગંભીર એવા ગીત અને નૃત્યની રૂચિવાળા (वणमालामेलमउडकुंडलसच्छंदविउव्विय।भरणा चारुभूसणधरा) વનમાલા, કલગી, મુગટ, કુંડલ, તથા ઈચ્છાનુસાર વિકુર્વણાથી બનાવેલા સુન્દર ભૂષણ ધારણ કરનારા (सव्वोउय सुरभि कुसुमसुरइयपलंबसोहंतकंतविहसंतचित्तवण-मालारइयवच्छा) બધી રૂતુઓના સુગંધિત ફુલોથી બનેલી. લાંબી શોભાયમાન સુન્દર ખિલેલી વિચિત્ર વનમાલાને વક્ષસ્થલપર ધારણ કરવાવાળા, (कामकामा) ઈચ્છાનુસાર કામભોગોનું સેવન કરનારા (कामरूपदेहधारी) ઈચ્છાનુસાર રૂપ

धारिणः, नानाविधवर्णरागवरवस्त्रललं तचित्रचिल्ललगनिवसनाः, विविधदेशीयनेपथ्यगृहीतवेषाः, प्रमुदितकन्दर्पकलहकेलिकोलाहलप्रियाः, हासबोलबहुलाः, असिमुद्गरशक्तिकुन्तहस्ताः, अनेकमणिरत्नविविधनियुक्तनिचित्रचिह्नगताः, महर्द्धिकाः, महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, संगतकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्ण-

रूप और देह के धारक (णाणाविहवण्णरागवरवत्थललंतचित्तचिल्ललगनियंसणा) नाना प्रकार के वर्णों वाले, श्रेष्ठ, विचित्र चमकते वस्त्रों के धारक (विविहदेसिनेवत्थगहियवेसा) विविध देशों के वेष भूषा धारण करने वाले (पमुइयकंदप्पकलहकेलि कोलाहलप्पिया) प्रसन्न तथा कंदर्प-कलह-केलि-कोलाहल प्रेमी (हासबोलबहुला) हास्य और बोल-कोलाहल की बहुलता वाले (असिमुग्गर सत्तिकुंतहत्था) हाथों में असि, मुद्गर, शक्ति तथा भाला वाले (अणेग मणिरयण विविहनिज्जुत्तविचित्तचिंधगया) अनेक और विविध मणियों तथा रत्नों के विचित्र चिह्न वाले (महिड्ढिया) महान ऋद्धि के धारक (महज्जुइया) महान् कान्ति वाले (महायसा) महान् यश वाले (महाबला) अति बलवान् (माणुभागा) महाप्रभाव वाले (महासुक्खा) महान् सुखयुक्त (हारविराइयवच्छा) हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले (कडयतुडिय थंभियभुया) कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध भुजा वाले (संगयकुंडलमट्ठगंडयलकन्नपीठधारी) सुन्दर कुंडलों तथा गंडस्थलों को मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषणों को धारण

અને દેહને ધારણ કરનારા (णाणाविहवण्णरागवरवत्थललंतचित्तचिल्लल्लगनि नियंसणा) નાના પ્રકારના વર્ણોવાળા, શ્રેષ્ઠ, વિચિત્ર ચમકતા વસ્ત્રોના ધારક (विविहदेसि नेवत्थ गहियवेसा) વિવિધ દેશોની વેષ ભૂષાધારણ કરનારા, (पमुइय कंदप्पकलहकेलिकोलाहलप्पिया) પ્રસન્ન તથા કંદર્પકલહ-કેલિકોલાહલ પ્રિય (हासबोलबहुला) હાસ્ય અને બોલના કોલાહલના પ્રેમી (असिमुग्गरकुंतहत्था) હાથોમા અસિ, મુદ્દગર, શક્તિ, તથા ભાલાવાળા (अणेगमणिरयणविविहनिज्जुत्त विचित्त चिंधगया) અનેક અને વિવિધ મણિયો તથા રત્નોના વિચિત્ર ચિહ્નવાળા (महिड्ढिया) મહાન ૠદ્ધિના ધારક (महज्जुइया) મહાન્ કાન્તિવાળા (महायसा) મહાન્ યશવાળા (महाणुभागा) મહા પ્રભાવવાળા (महा सुक्खा) મહાન સુખ યુક્ત (हारविराइय वच्छा) હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થળ વાળા (कडयतुडिय थंभिय भुया) કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ ભુજાઓવાળા (संगतकुंडलमट्ठगंडयल

पीठधारिणो विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलिमुकुटाः, कल्याणकप्रवरव-स्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवन-वनमालाधराः, दिव्येन वर्णेन, दिव्येन गन्धेन, दिव्येन स्पर्शेन, दिव्येन संहनेन, दिव्येन संस्थानेन, दिव्यया ऋद्धया, दिव्ययाद्युत्या, दिव्यया प्रभया, दिव्यया छायया, दिव्येन अर्चिषाः, दिव्येन तेजसा, दिव्यया लेश्यया दश-दिशः उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तस्ते खलु तत्र स्वेषाम् स्वेषाम् असंख्येय

करने वाले (विचित्तहत्थाभरणा) हाथों में विचित्र भूषण पहनने वाले (विचित्तमालामउली) विचित्र माला वाले मुकुट के धारक (कल्लाणग पवरवत्थपरिहिया) कल्याणकारी उत्तम वस्त्र पहने हुए (कल्लाणग-पवरमल्लाणुलेवणधरा) कल्याणकर माला एवं अनुलेपन को धारण करने वाले (भासुरबोंदी) देदीप्यमान शरीर वाले (पलंववणमालधरा) लम्बी वनमाला पहनने वाले (दिव्वेणं वण्णेणं) दिव्य वर्ण से (दिव्वेणं गंधेणं) दिव्य गंध से (दिव्वेणं फासेणं) दिव्य स्पर्श से (दिव्वेणं संघय-णेणं) दिव्यणं संहनन से (दिव्वेणं संठाणेणं) दिव्य संस्थान से (दिव्वाए इड्ढीए) दिव्य ऋद्धि से (दिव्वाए जुईए) दिव्य द्युति से (दिव्वाए पभाए) दिव्य प्रभा (से दिव्याए छायाए) दिव्य कान्ति से (दिव्वाए अच्चीए) दिव्य ज्योति से (दिव्वेणं तेएणं) दिव्य तेज से (दिव्वाए लेस्साए दिव्य लेश्या से (दस दिसाओ) दशों दिशाओं को (उज्जोवेसाणा) उद्योतित करते हुए (पभासेमाणा) प्रकाशित करते हुए (तेणं) वे (तत्थ) वहां

कन्नपीठधारी) સુન્દર, કુંડલો તથા ગંડસ્થળોને ઘસાતા કર્ણપીઠ નામના આભૂષણોને ધારણ કરવાવાળા (विचित्तहत्थाभरणा) હાથોમાં વિચિત્ર ભૂષણ ધારણ કરવાવાળા (विचित्तमालामउली) વિચિત્ર માળાવાળા મુગટના ધારક (कल्ला-णगपवरवत्थपरिहिया) કલ્યાણ કારી ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરેલા (कल्लाणग पवर मल्लाणुलेवणधरा) કલ્યાણ કર માલા તેમજ અનુલેપનને ધારણ કરવાવાળા (भासुरबोंदी) દેદીપ્યમાન શરીરવાળા (पलंबवणमालधरा) લાંબી વનમાળા પહેરનારા (दिव्वेणं वण्णेणं) દિવ્ય વર્ણથી (दिव्वेणं गंधेणं) દિવ્ય ગંધથી (दिव्वेणं फासेणं) દિવ્ય સ્પર્શથી (दिव्वेणं संघयणेणं) દિવ્ય સંહનનથી (દેહ) (दिव्वेणं संठाणेणं) દિવ્ય સંસ્થાનથી (दिव्वाए इड्ढीए) દિવ્ય ઋદ્ધિથી (दिव्वाए जुइए) દિવ્યદ્યુતિથી (दिव्वाए पभाए) દિવ્યપ્રભાથી (दिव्वाए छायाए) દિવ્ય કાન્તિથી (दिव्वाए अच्चीए) દિવ્ય જ્યોતિથી (दिव्वेणं तेएणं) દિવ્ય તેજથી (दिव्वाए लेस्साए) દિવ્ય લેશ્યાથી (दस दिसाओ) દશે દિશાઓને (उज्जोवेमाणा) પ્રકાશિત કરતા (पभासेमाणा) પ્રદ્યોતિત કરતા (तेणं) તેઓ (तत्थ) ત્યા (साणं साणं) પોત-

भौमेयनगरावासशतसहस्राणाम्, स्वसां स्वासां सामानिकसाहस्रीणाम् स्वासां स्वासाम् अग्रमहषीणाम्, स्वासां स्वासां पर्षदाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम्, स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् वानव्यन्तराणां देवानाञ्च देवीनाम् च आधिपत्यं पौरपत्यम् स्वामित्वम् भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन्तः पालयन्तो,

---

(साणं साणं) अपने-अपने (भोमेज्जनगरावाससयसहस्साणं) लाखों भोमेय नगरावासों का (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) अपने-अपने हजारों सामानिक देवों के (साणं साणं अग्गमहिसीणं) अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का (साणं साणं परिसाणं) अपनी-अपनी परिषदों का (साणं साणं अणीयाणं) अपने-अपने अनीकों का (साणं साणं अणीयाहिवईणं) अपने-अपने अनीकाधिपतियों का (साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) अपने-अपने हजारों आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च) और अन्य (बहूणं) बहुत से (वाणमंतराणं देवाण य देवीण य) वाण व्यन्तर देवों और देवीओं का (आहेवच्चं) अधिपतित्व (पोरेवच्चं) अग्रेसरत्व (सामित्तं) स्वामित्व (भट्टित्तं) पोषकत्व (महत्तरगत्तं) मुखियापन (आणाईसरसेणावच्चं) आज्ञा-ईश्वर सेनापतित्व (कारेमाणा) कराते हुए (पालेमाणा) पालन करते हुए (महयाहय नट्टगीय वाइय तंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं) नृत्य, गीत और कुशल वादकों द्वारा बजाए हुए वीणा, तल ताल, त्रुटित,

---

પોતપોતાના (भोमेज्जनगरावाससयसयसहस्साणं) લાખો ભૌમેય નગરાવાસોના (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) પોતપોતાના હજારો સામાનિક દેવોના (साणं साणं अग्गमहिसीणं) પોતપોતાની અગ્રમહિષીયોની (साणं साणं परिसाणं) પોતપોતાની પરિષદોના (साणं साणं अणीयाण) પોતપોતાની અનીકોના (साणं साणं अणियाहिवईण) પોતપોતાના અનીકાધિપતિયોના (साणं साणं आयरक्ख देवसाहस्सीण) પોતપોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिंच) અને બીજા (बहूण) ઘણા (वाणमंतराण देवाण य देवीण य) વાનવ્યન્તર દેવો અને દેવીયોના (आहेवच्चं) આધિપતિત્વ (पौरेवच्चं) અગ્રેસરત્વ (सामित्तं) સ્વામિત્વ (भट्टित्तं) પોષકત્વ (महत्तरगत्तं) આગેવાનપણુ (ओणाईसरसेणावचं) આજ્ઞા-ઇશ્વર સેનાપતિત્વ (कारेमाणा) કરાવતા (पालेमाणा) પાલન કરતા (महयाहयनट्टगीयवाइय-तंतीतलतालतुडियघणमुइंग पडुप्पवाइयरवेण) નૃત્ય, ગીત અને કુશલ વાદકો દ્વારા વગાડેલ વીણા, તલ, તાલ, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના ધ્વનિની સાથે (दिव्वाइं भोग-

महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति ॥सू० २१ ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकवानव्यन्तरदेवानां स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! वाणमंतराणं देवाणं' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे वानव्यन्तराणां देवानां 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता ?' स्थानानि स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति–'कहि णं भंते ! वाणमंतरा देवा परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, वानव्यन्तरा देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'रयणामयस्स कंडस्स' रत्नमयस्य काण्डस्य–उपरि सन्निहितभागस्य 'जोयणसहस्सबाहल्लस्स' योजनसहस्रबाहल्यस्य–सहस्रयोजनविस्तारस्य 'उवरिं' उपरि ऊर्ध्वभागे 'एगं जोयणसयं ओगाहित्ता' एकं योजनशतम् अवगाह्य–प्रवेशं कृत्वा 'हिट्ठा वि एगं जोयण-

---

मृदंग आदि वाद्यों की महान् ध्वनि के साथ (दिव्वाइं भोगभोगाइं) दिव्य भोगोपभोग को (भुंजमाणा) भोगते हुए (विहरंति) रहते हैं ॥२१॥

टीकार्थ—अब पर्याप्त और अपर्याप्त वानव्यन्तर देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है–

गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त वाणव्यन्तर देवों के स्वस्थान कहां कहे गए हैं ? यही प्रश्न प्रकारान्तर से करते हैं–भगवन् ! वाणव्यन्तर देव किस स्थान में निवास करते हैं ?

भगवान् ने उत्तर दिया–हे गौतम ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के सबसे ऊपर के रत्नमय काण्ड के, जिसका विस्तार एक हजार योजन है, ऊपर से एक सौ योजन प्रवेश करके और नीचे के भी एक सौ योजन

भोगाइं) દિવ્ય ભોગપભોગ (भुंजमाणा) ભોગવતા (विहरंति) રહે છે ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ટીકાર્થઃ–હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત વાનવ્યંતર દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત વાનવ્યન્તર દેવોના સ્વસ્થાન ક્યાં કહેવાયેલા છે ? તેને જ પ્રકારાન્તરે કહે છે–ભગવન્ ! વાનવ્યન્તર દેવ કયા સ્થાનોમા નિવાસ કરે છે ?

શ્રીભગવાને ઉત્તર આપ્યોઃ–હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બધાથી ઉપરના રત્નમય કાંડના કે જેનો વિસ્તાર એક હજાર યોજન છે, ઉપરથી

सयं वज्जित्ता' अधश्चापि-अधोभागेऽपि एकं योजनशतं वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु' मध्ये मध्यभागे अष्टसु योजनशतेषु अष्टशतयोजनेषु इत्यर्थः, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'वाणमंतराणं देवाणं' वानव्यन्तराणाम् देवानाम् 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यग् असंख्येयानि-असंख्यातयोजनपर्यन्तम् 'भोमेज्जनगरावाससयसहस्सा' भौमेयनगरावासशतसहस्राणि-भूमिगृहतुल्यलक्षनगरावासाः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातम् मया महावीरेण, अन्यैश्च-तीर्थकृद्भिः 'ते णं-भोमेज्जा णगरा' तानि खलु-उपर्युक्तानि, भौमेयानि नगराणि 'बाहिं वट्टा' बहिर्भागे, वृत्तानि-वर्तुलानि 'अंतो चउरंसा' अन्तः-मध्यभागे, चतुरस्राणि-चतुरस्राकाराणि 'अहे पुक्खरकण्णिया संठाणसंठिया' अधः-अधोभागे, पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि-पुष्करस्य कमलस्य, कर्णिका-उन्नतसमचित्रबिन्दुकिनी, तस्याः संस्थानमिव संस्थानम्-आकारविशेषस्तेन संस्थितानि-व्यवस्थितानि 'उक्किन्नंतरविउलगंभीरखायफलिहा' उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि-उत्कीर्णमिवोत्कीर्णमत्यन्तस्पष्टम्, उत्कीर्णमन्तरं यासां खातपरिखाणां ता उत्कीर्णान्तराः, उत्कीर्णान्तराः, विपुलाः-प्रचुराः, विस्तीर्णा वा गम्भीराः-अतलस्पर्शिन्यः खातपरिखाः येषां नगराणां परितः सन्ति तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि नगराणि इत्यर्थः, पुनस्तानि कीदृशानि सन्तीत्याह-'पागाराट्टालयकवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा' प्राकाराट्टा-

छोडकर मध्य के आठ सौ योजनों में वाणव्यन्तर देवों के तिर्छे संख्यात योजनों में लाखों भौमेय अर्थात् भूमिगृह (भोंयरे) के समान नगरावास हैं. ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थकरों ने भी कहा है।

वे भौमेय नगर बाहर से गोलाकार है, मध्य भाग में चौकोर हैं और नीचे कमल की कार्णिका के आकार के हैं। उन नगरों के चारों ओर प्रचुर या विस्तीर्ण तथा अथाह जल से परिपूर्ण खाइयां और परिखाएं हैं, जिनका अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है। प्रत्येय नगर के

એક સો યોજન પ્રવેશ કરીને અને નીચેના એક સો યોજનને છોડીને મધ્યના આઠ સો યોજનમાં વાનવ્યન્તર દેવોના તિર્છા અસંખ્યાત યોજનમાં લાખો ભૌમેય અર્થાત્ ભૂમિગૃહ (ભોંયરા) ના સમાન નગરાવાસ છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થકરોએ પણ કહ્યુ છે.

તે ભૌમેય નગર બહારથી ગોળાકાર છે. મધ્યભાગમાં ચતુરસ્ર અને નીચે કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. તે નગરોની ચારે બાજુ વિસ્તીર્ણ તથા અથાહ નિર્મલ પાણીથી ભરેલી ખાઇયો અને પરિખાઓ છે. જેમનું અન્તર સ્પષ્ટ પ્રતીત હોય છે. પ્રત્યેક નગરના પ્રાકારો કોટ પર અટ્ટાલક, કપાટ, તોરણ તેમજ

लककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, प्रतिनगरम्, प्राकारेषु पालेषु अट्टालकक-पाटतोरणप्रतिद्वाराणि–अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वाररूपा इत्यर्थः, देशभागा–प्रदेशविशेषा येषु तानि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि तत्र–अट्टालकाः–प्राकारस्योर्ध्वभागस्थितभृत्याश्रयविशेषाः, कपाटानि प्रतोलीद्वारसम्बधानि, प्रतोलीद्वारेषु तोरणानि, प्रतिद्वाराणि–प्रधानविशालद्वारापन्तरालवर्तीनि लघुद्वाराणि इत्यर्थः, 'जंतसयग्घिमुसलमुसंढिपरिवारिया' यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढोपरिवारितानि तत्र यन्त्राणि विविधप्रकाराणि, शतघ्न्यो–महायष्ट्यः 'तोप' इति प्रसिद्धा वा, यासां पातेन शतं पुरुषा हन्यन्ते वा इत्यर्थः, मुशलानि–प्रसिद्धान्येव सन्ति, मुसण्ढ्यः–प्रहरणविशेषाः तैः परिवारितानि–परिवेष्टितानि सन्ति, अतएव–'अउज्झा' अयोध्यानि शत्रुभिर्योद्धुमशक्यानि 'सदा जया' सदा जयानि, अयोध्यत्वादेव सदा–सर्वकालं जयो येषु तानि सदा जयानि, 'सदा गुत्तानि' सदा गुप्तानि–सदा–सर्वकालं गुप्तानि योद्धृभिः पुरुषैः

प्राकारों पर अट्टालक, कपाट, तोरण और प्रतिद्वार बने हुए हैं। प्राकार के ऊपरी भाग में भृत्यवर्ग के रहने के लिए बने हुए विशेष प्रकार के स्थान अट्टालक कहलाते हैं। प्रतोली द्वारों के किवाड कपाट कहलाते हैं। प्रतोली द्वारों पर बने हुए चन्दरवा समान तोरण समझना चाहिए और प्रधान बडे द्वार के पास जो छोटे द्वार होते हैं, उन्हें प्रतिद्वार कहा गया है। वे नगर विविध प्रकार के यंत्रों से, शतघ्नियों अर्थात् महायष्टियों या तोपों से, जिनके द्वारा एक ही वार में सौ पुरुषों का घात हो सके, तथा मूशलों और मुसंढी नामक शास्त्रों से परिवृत हैं। इस कारण वे अयोध्य हैं–शत्रु वहाँ युद्ध करने में समर्थ नहीं हैं और इसीसे वे सदैव जयशील हैं। वे सदा योद्धाओं और शस्त्रों से रक्षित हैं,

પ્રતિદ્વાર બનેલા હોય છે. પ્રાકારના ઊપરના ભાગમાં સેવક વર્ગને રહેવા માટે બનાવેલા વિશેષ પ્રકારના સ્થાન અટ્ટાલક કહેવાય છે. પ્રતોલી દ્વારોના કમાડ કપાટ કહેવાય છે. પ્રતોલી દ્વાર ઉપર બનેલા (ચન્દરવા) તોરણ સમજવાં જોઇએ અને મુખ્ય દ્વારની બાજુમાં નાના દ્વાર હોય છે તેમને પ્રતિદ્વાર કહેવાય છે. તે નગરો વિવિધ પ્રકારના યંત્રોથી, શતઘ્નિયો અર્થાત્ તોપોથી કે જેમને એકજ વખત ફોડવાથી સો પુરૂષોનો ઘાત થાય છે. તથા મૂશલ તેમજ મુસંઢી નામક શસ્ત્રોથી પરિવૃત છે. એ કારણે તેઓ અયોધ્ય છે–શત્રુ ત્યા યુદ્ધ કરવામાં સમર્થ થતા નથી અને તેથીજ તેઓ સદૈવ જયશીલ છે. તેઓ સદા યોદ્ધાઓ અને શસ્ત્રોથી રક્ષિત છે. કેમકે બધી બાજુથી પરિવૃત હોવાને લીધે શત્રુઓનો તેમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. અદ્ભૂત છટાવાળા અડતાલીસ

प्रहरणैश्च रक्षितानि, योद्धृभिः समन्तात् परिवेष्टितत्वेनासहमानानां परेषां कथमपि प्रवेशासंभवात् 'अडयालकोट्ठगरइया' अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि–अष्टचत्वारिंशद् विभिन्नच्छटाकलितानि, कोष्ठकानि–प्रकोष्ठानि, तेषां रचितानि येषु तानि अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि, 'अडयालकयवणमाला' अष्टचत्वारिंशत्कृतवर्णमालानि–अष्टाचत्वारिंशद्भेदभिन्नच्छटाः कृता वनमाला येषु तानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि 'खेमा' क्षेमाणि-दुष्टजनकृतोपद्रवाशान्तिरहितानि 'सिवा' शिवानि–सर्वदा मङ्गलोपेतानि अतएव सर्वोपद्रवरहितानि 'किंकरामरदंडोपरक्खिया' किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि–किङ्कराः सेवकभूता येऽमरा देवास्तैः दण्डैः करणभूतैरुपरक्षितानि इति किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि 'लाउल्लोइयमहिया' लिप्तोपलिप्तमहितानि-लिप्तं–भूमेर्गोमयादिनोपलेपनम् उपलिप्तं- कुडयानां सेटिकादिभिः संमृष्टीकरणं, ताभ्यां सहितानि समर्चितानि इव तथा 'गोसीस सरसरत्तचंदणदद्दरदिन्नपंचंगुलितला' गोशीर्षकसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, गोशीर्षेण–एतन्नामक चन्दनेन सरसरक्तचन्दनेन च दर्दरेण–बहुलेन मस्तकरतलेन वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला हस्तका येषु तानि इव गोशीर्षे सरस रक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि 'उवचियचंदणकलसा' उपचितचन्दनकलशानि, उपचिताः–संस्थापिताः, चन्दनकलशाः- मङ्गल्यसूचककुंम्भा येषु तानि उपचितचन्दनकलशानि, 'चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा' चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि–चन्दनघटै श्चन्दनकलशैः सुकृतानि सम्यक्तया

क्योंकि सब ओर से परिवृत होने के कारण शत्रुओं का उनमें प्रवेश नहीं हो सकता। अद्भुत छटा वाले अडतालीस कोठों की रचना से युक्त हैं। उनमें अडतालीस वनमालाएं बनी हुई हैं। वे दुष्टजनों द्वारा किये जाने वाले उपद्रव से रहित, सदैव मंगलमय तथा किंकर देवों के दण्डों से रक्षित हैं। लिपे-पुते होने के कारण अत्यन्त प्रशस्त हैं। उनमें गोशीर्ष एवं लाल चन्दन के हाथे लगे हुए हैं जिनमें पांचों उंगलियां उभरी हैं। उनमें मंगलसूचक चन्दन–घट स्थापित हैं। उनके प्रतिद्वार प्रदेशों में चन्दन–कलश के तोरण शोभायमान हो रहे हैं।

કોઠાની રચનાથી યુકત છે. તેમાં અડતાલીસ વનમાલાઓ બનેલી હોય છે. દુષ્ટજનોથી કરાતા ઉપદ્રવોથી રહિત છે. સદૈવ મંગલમય તથા કિંકર દેવોના દંડાથી સુરક્ષિત છે. લિંપેલ ધૂંપેલ હોવાના કારણે અત્યન્ત પ્રશસ્ત છે. તેઓમાં ગોરોચન અને લાલ ચન્દનના થાપા પડેલા હોય છે કે જેમાં પાંચે આગળીયોના ભાગ ઉપસી આવેલા દેખાય છે. તેમા મંગલ સૂચક ચન્દન ઘટ સ્થાપિત હોય છે. તેમના પ્રતિદ્વાર દેશોમાં ચન્દન કળશના તોરણ શોભાયમાન બની

शोभमानानि तोरणानि प्रतिद्वारदेशभागे येषु तानि चन्दनघटसुकृत तोरण-प्रतिद्वारदेशभागानि, एवमेव 'आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियसल्लदामकलावा' आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि, आ–अवाङ् अधस्तात् भूमौ सक्तः आसक्तः, भूमौ संलग्नः, ऊर्ध्वं सक्तः सम्बद्धः, उल्लोचतले उपरि संसक्त इत्यर्थः, विपुलः-विस्तीर्णः, वृतः–वर्तुलाकारः, व्याघारितः–प्रलम्बितो माल्यदामकलापः प्रसूनस्रक् समूहो येषु तानि आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि, तथा 'पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिया' पञ्चवर्णेन सुरभिणा सुगन्धेन, मुक्तेन–क्षिप्तेन पुष्पपुञ्जरत्नरूपेण उपचारेण विन्यासेन कलितानि युक्तानि इव इति पञ्चवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, तथा 'कालागुरुपवरकुन्दुरुक्कतुरुक्कधूवमघमघंतगंधुद्धूयाभिरामा' कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, तत्र-कालागुरुः प्रसिद्धो गन्धद्रव्यविशेषः प्रवरः श्रेष्ठः, कुन्दुरुष्कः–चीडा, तुरुष्के–सिल्हके, तेषां धूपस्य मघमघायमानेन गन्धेन उद्धूतेन इतस्ततश्चतुर्दिक्षु प्रसृतेन, अभिरामाणि कमनीयानि, इति कालागुरुप्रवरकुन्दुरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, 'सुगंधवरगंधिया' सुगन्धवरगन्धिकानि–शोभना गन्धाः येषां ते सुगन्धास्ते च ते वरगन्धाश्च–वासाः इति सुगन्धवरगन्धास्तेषां गन्धोऽस्ति एषु इति सुगन्धवरगन्धिकानि, अतएव 'गंधवट्टिभूया' गन्धिवर्तिभूतानि, सौरभ्यातिशयेन गन्धद्रव्य गुटिका सदृशानि इति भावः, तथा–'अच्छरगणसंघसंविकिन्ना' अप्सरोगणसङ्घसंविकीर्णानि अप्सरसो गणानां संघेन–समूहेन, सम्यक्तया विकीर्णानि–व्याप्तानि इत्यप्सरोगणसङ्घसंविकीर्णानि, 'दिव्वतुडियसद्दसंपणाइया' दिव्यत्रुटित शब्दसंप्रणादितानि दिव्यानाम्–अपूर्वाणाम् त्रुटितानाम् वीणावेणुमृदङ्गादिवाद्यविशेषाणां शब्दैः कलकलध्वनिभिः संप्रणादितानि–सम्यक्तया श्रोतृजनमनोहारितया प्रकर्षेण सततं, नादितानि–शब्दायितानि 'पडागमालाउलाभिरामा' पताकामालाकुलाभिरामाणि पताकायां सम्बद्धानि पताकारूपाणि वा यानि मालाकुलानि तैरभिरामाणि रमणीयानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयानि–सर्वात्मना

ऊपर से नीचे तक लटकती हुई, विस्तीर्ण और गोलाकार मालाओं के समूह सुशोभित होते हैं। पांच वर्णों के सरस एवं सुगंधयुक्त पुष्पों के समूह के उपचार से युक्त हैं। इन स्थानों में बहुसंख्यक वान-व्यन्तर देव निवास करते हैं।

રહે છે ઉપરથી નીચે સુધી લટકતી વિસ્તીર્ણ અને ગોળાકાર માળાઓના સમૂહથી સુશોભિત હોય છે. પાંચ રંગના સરસ તેમજ સુગંધયુકત પુષ્પોના સમૂહ વિખરાયેલા હોય છે. આ સ્થાનોમાં વાનવ્યંતર દેવ નિવાસ કરે છે.

कार्त्स्न्येन, न तु एकभागेन रत्नमयानि समस्तरत्नमयानि इत्यर्थः, 'अच्छा' अच्छानि स्फटिकादतिनिर्मलानि, 'सण्हा' श्लक्ष्णानि-चिक्कणपुद्गल स्कन्धविनिर्मिता 'लण्हानि' मसृणानि, अत्यन्त कोमलानि, मसृणवाचको देशीयो लण्हः शब्दः, 'घट्टा' घृष्टानि-पाषाणादि मूर्तिवत् तीक्ष्णशाणादिना घृष्टानीव 'मट्ठानि' मृष्टानि, कोमलशाणेन प्रस्तारप्रतिमेव प्रक्षितानि, अत एव 'नीरया' नीरजांसि-स्वाभाविक रजोराहित्येन 'निम्मला' निर्मलानि अतिस्वच्छानि आगन्तुकमलवर्जितत्वात् 'निप्पंका' निष्पङ्कानि-पङ्करहितानि निष्कलङ्कानि इत्यर्थः 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छायानि निष्कङ्कटाः कवचरहिता, आवरणवर्जिता इत्यर्थः, छाया कान्तिर्येषां तानि निष्कङ्कटच्छायानि निरावरणकान्तियुक्तानि 'सप्पहा' सप्रभाणि, स्वाभाविकतया प्रभायुक्तानि 'सस्सिरिया' सश्रीकाणि-श्रिया-लक्ष्म्या शोभया, सहितानि युक्तानि इति सश्रीकाणि, समरीइया। 'समरीचिकानि-मरीचिभिः किरणैः सहितानि बहिःप्रसृतकिरणसमूहानि 'सउज्जोया' सोद्द्योतानि बाह्यवस्तुसमुदायप्रकाशकप्रकाशयुक्तानि-'पासाइया' प्रसादीयानि-प्रसादाय आनन्दाय हितानि प्रासादीयानि, स्वान्तानन्दसन्दोहजनकानि इत्यर्थः, प्रासादिकानि वा, 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि परमरमणीयतया दर्शनयोग्यानि 'अभिरूपा' अभिरूपाणि, अत्यन्तकमनीयानि, 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि-अत्यन्त-सुन्दराणि प्रतिक्षण नव नव रूपसम्पन्नानि सन्ति इत्यर्थः 'एत्थ णं' अत्र खलु- उपर्युक्तस्थलेषु 'वाणमंतराणं देवाणं' वानव्यन्तराणां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि स्वस्थानोपपातसमुद्घातरूपेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, 'तत्थ णं बहवे वाणमंतरा देवा परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु, बहवो वानव्यन्तरा देवाः परिवसन्ति, 'तं जहा' तद्यथा 'पिसाया' पिशाचाः १, 'भूया' भूताः२, 'जक्खा' यक्षाः: ३, 'रक्खसा' राक्षसा :४, 'किंनरा' किन्नराः ५, 'किंपुरिसा' किम्पुरुषाः, ६, 'भुयगवइणो' भुजगपतयः, 'महाकाया' महाकायाः महोरगाः ७

वे वान-व्यन्तर देव इस प्रकार हैं-(१) पिशाच (२) भूत (३) यक्ष (४) राक्षस (५) किन्नर (६) किम्पुरुष, (७) भुजगपति महाकाय महोरग और (८) गन्धर्व। ये देव अत्यन्त कुशल गन्धर्व जाति के

તે વાનવ્યન્તર દેવ આ પ્રકારના છે-(૧) પિશાચ (૨) ભૂત (૪) યક્ષ (૪) રાક્ષસ (૫) કિન્નર (૬) કિમ્પુરૂષ (૭) ભુજગપતિ મહાકાય મહોરગ અને (૮) ગન્ધર્વ. આ દેવો અત્યન્ત કુશળ ગન્ધર્વ જાતિના દેવોના ગીતોમાં અનુ-

'गंधव्वगणा' गन्धर्वगणाश्च-गन्धर्वसमूहाः, किंविशिष्टास्ते इत्याह-'निउणगंधव्वगीरइणो' निपुणगन्धर्वगीतरतयः, निपुणानाम्-अत्यन्त कौशलयुक्तानाम्, गन्धर्वाणाम् गन्धर्वजातीय देवानाम् यद् गीतं-गानं, तत्र रति रनुरागो येषां ते निपुणगन्धर्वगीतरतयः, एते च व्यन्तराणां मूलभेदा अष्टौ वर्तन्ते, अथाऽवान्तरभेदान् अष्टौ प्रदर्शयितुमाह-'अणवन्निय-पणवन्निय इसिवाइय भूयवाइय कंदिय महाकंदियाय' अणपर्णिक, १, पणपन्निक २, ऋषिवादित ३, भूतवादित ४, स्कन्दिक ५, महास्कन्दिकाश्च ६, 'कुहंडपयंगदेवा' कूष्माण्डपतङ्गदेवाः ८, एते षोडशा पि व्यन्तरदेवाः कथं भूता इत्याह-'चंचलचलचवलचित्तकीलणदवप्पिया' चञ्चलचलचपलचित्तक्रीडनद्रवप्रियाः, चञ्चला-अव्यवस्थितचेतसः, तथा चलचपलम्-अतिशयचपलं चित्ते क्रीडनं रमणम्, द्रवः परिहासश्च प्रियो येषां ते चञ्चलचलचपलचित्तक्रीडनद्रवप्रियाः, तथा 'गहिरहसियगीयणच्चणरई' गम्भीरहसितगीतनर्तनरतयः, गम्भीरेषु हसितगीतनर्तनेषु रतिर्येषां ते गम्भीर हसितगीतनर्तनरतयः, विलासप्रिया इत्यर्थ तथा 'वणमाला मेलमउडकुंडलसच्छंदविउव्वियाभरणचारुभूसणधरा' वनमालापीडमुकुटकुण्डलस्वच्छन्दविकुर्विताभरणचारुभूसणधराः-वनमाला रूपैः-आमेलमुकुटकुण्डलैः, स्वच्छन्दविकुर्विताभरणैश्च-यथेच्छवैक्रियलब्धिनिष्पादितालङ्करणैरित्यर्थः, चारुभूषणम् मण्डनम् धरन्तीति वनमालापीडमु-

देवों के गीतों में अनुरागी होते हैं। ये व्यन्तर देवों के आठ मूल भेद हैं। अब इनके अवान्तर भेद दिखलाने के लिए कहते हैं-(१) अणपर्णिक (२) पणपर्णिक (३) ऋषिवादित (४) भूतवादित (५) स्कन्दिक (६) महास्कन्दिक (७) कूष्माण्ड और (८) पतंगदेव। ये सोलह प्रकार के व्यन्तर देव किस प्रकार के हैं? यह प्रस्पण करते हैं-ये वान-व्यन्तर देव चंचल अर्थात् अव्यवस्थित चित्त वाले तथा अतिशय चपल क्रीडा एवं परिहास के प्रेमी होते हैं। गंभीर हास्य, गीत और नृत्य की रुचि वाले होते हैं। वनमाला, कलंगी, मुगुट, कुण्डल तथा यथेष्ट विक्रियालब्धि द्वारा बनाये हुए अलंकारों से विभूषित रहते

રાગી હોય છે. આ વ્યન્તર દેવોના આઠ મૂળ ભેદ છે. હવે તેમના અવાન્તર ભેદ દેખાડવાને માટે કહે છેઃ-(૧) અણુપર્ણિક (૨) પણુપર્ણિક (૩) રૂષિવાદિત (૪) ભૂતવાદિત (૫) સ્કન્દિક (૬) મહાસ્કન્દિક (૭) કુષ્માંડ (૮) પતંગદેવ આ સોલ જાતના વ્યન્તર દેવ કેવા છે? તેનું પ્રરૂપણ કરે છે-આ વાન વ્યન્તર દેવ ચંચલ અર્થાત્ અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળા તથા અતિશય ચપલ ક્રીડા તેમજ પરિહાસના પ્રેમી હોય છે. ગંભીર હાસ્ય, ગીત અને નૃત્યની રૂચિવાળા હોય છે. વનમાળા, કલગી, મુગટ, કુંડળ તથા યથેષ્ટ વિક્રિયા લબ્ધિ દ્વારા બનાવેલા

कुटकुण्डलस्वच्छन्दविकुर्विताभरणचारुभूषणधराः, अत्र आमेलशब्दः आपीड-रूपशिरोभूषणवाचको बोध्यः तथा 'सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरइयपलंबसोहंतकंतविहसंतचित्तवणमालरइयवच्छा' सर्वर्तुकसुरभिकुसुमसुरचितप्रलम्वशोभमानकान्तविकसच्चित्रवनमालारचितवक्षसः, सर्वर्तुकैः सर्वऋतुभाविभिः सुरभिकुसुमैः सुगन्धिपुष्पैः सुरचिता–सम्यक् सम्पादिता, प्रलम्बा–लम्बायमाना, शोभमाना, कान्ता–कमनीया, विकसन्ती–प्रफुल्लत्वं प्राप्नुवती. मलानिरहित पुष्पमयीत्यर्थः, चित्रा–नानाप्रकारिका वनमाला रचिता–स्थापिता, वक्षसि–उरःस्थले यैस्ते सर्वर्तुकसुरभिकुसुमसुरचित प्रलम्ब शोभमान कान्तविकसच्चित्रवनमालारचितवक्षसः 'कामकामा' कामकामाः, कामेन स्वेच्छानुसारं कामो विषयसेवनं येषां ते कामकामाः, यथेच्छकामा इत्यर्थः, कामगमा वा कामं–स्वेच्छया गमो येषां ते कामगमाः स्वेच्छाचारिण इति तदर्थः, 'कामरूवदेहधारी' कामरूपदेहधारिणः, कामं–स्वेच्छानुसारं, रूपं येषां ते कामरूपास्ते च ते देहाश्चेति कामरूपदेहास्तान् धरन्तीत्येवं शीला इति कामरूपदेहधारिणः, स्वच्छन्दवैक्रियविविधरूपधारिण इत्याशयः, तथा 'णाणाविहवण्णरागवरवत्थलंतचित्तचिल्ललगनियंसणा' नानाविधवर्णरागवरवस्त्रचित्रचिल्ललगनिवसनाः, नानाविधैः–विविधप्रकारकैः, वर्णैः रागो रक्तता येषां तानि नानाविधवर्णरागाणि वराणि–श्रेष्ठानि चित्राणि–विविधानि आश्चर्यकारकाणि वा चिल्ललगानि भासमानानि वस्त्राणि, निवसनं–परि-

---

हैं। यहां 'आमेल' शब्द 'आपीड' अर्थात् एक प्रकार के शिर के आभूषण का वाचक है, जिसे बोल चाल की भाषा में कलगी या कलंगी कहते हैं। उनके वक्षस्थल पर समस्त ऋतुओं के सुगंधित पुष्पों द्वारा सुरक्षित, लम्बी, शोभायमान कमनीय, खिलती हुई और विचित्र वनमाला होती है। वे यथेच्छ विषय सेवन करते हैं, यथेच्छ गमन करते हैं, और इच्छानुसार बनाये हुए रूप वाले देह के धारक होते हैं। अर्थात् विक्रिया लब्धि का प्रयोग करके जैसा चाहते हैं, वैसा ही रूप बना लेते हैं। वे जिन वस्त्रों का परिधान करते हैं वे

અલંકારોથી વિભૂષિત રહે છે. અહીં 'આમેલ, શબ્દ આપીડ, અર્થાત્ એક જાતના માથાના આભૂષણનો વાચક છે. જેને બોલચાલની ભાષામાં કલગી કે કલંગી કહે છે. તેમના વક્ષસ્થળ પર સમસ્ત ઋતુઓના સુગન્ધિત પુષ્પો દ્વારા સુરચિત, લાંબી શોભાયમાન, કમનીય, ખિલતી અને વિચિત્ર વનમાળા હોય છે. તેઓ યથેચ્છ વિષય સેવન કરે છે યથેચ્છગમન કરે છે. અને ઇચ્છાનુંસાર રચેલા રૂપવાળા દેહને ધારણ કરે છે. અર્થાત્ વિક્રિયા લબ્ધિના પ્રયોગ કરીને જેવાં જ ચાહે છે તેવાંજ રૂપ બનાવે છે. તેઓ જે વસ્ત્રોને પહેરે છે

धानं च येषां ते नानाविधवर्णरागवरवस्त्रचित्रचिल्लगनिवसनाः, तत्र चिल्ललग शब्दो भासमानार्थको देशीयो वर्तते, तथा–'विविहदेसिनेवत्थगहियवेसा' विविधदेशीयनेपथ्यगृहीतवेषाः, विविधै–नानाप्रकारकैः देशीयनेपथ्यैः, गृहीतः–स्वीकृतः, वेषो यैस्ते विविधदेशीयनेपथ्यगृहीतवेषाः, तथा 'पमुइयकंदप्पकलहकेलिकोलाहलप्पिया' प्रमुदितकन्दर्पकलहकेलिकोलाहलप्रियाः, प्रमुदिताश्च–स्वान्तात्यन्तानन्दास्ते कन्दर्पकलहकेलिकोलाहलप्रियाश्चेति प्रमुदितकन्दर्पकलहकेलिकोलाहलप्रियाः, तत्र कन्दर्पः–मदनोद्दीपकं वचनं हावभावादि चेष्टा च कलहः–प्रणयकलहरूपः कृत्रिमकोपः केलिः परिहासः, कोलाहलः–कलकलरवः ते प्रिया येषां ते कन्दर्पकलहकेलिकोलाहलप्रियाः, 'हासबोल बहुला' हासबोलबहुलाः, हासबोलौ बहुलौ–अतिप्रचुरौ येषां ते हासबोलबहुलाः, तत्र बोलः–कोलाहलरूपो बोध्यः, तथा 'असिमुद्गरसत्तिकुंतहत्था' असिमुद्गरशक्तिकुन्तहस्ताः–असिमुद्गरशक्तिकुन्ता हस्ते येषां ते असिमुद्गरशक्तिकुन्तहस्ताः, तत्र–असिः–खड्गकृपाणादिः, मुद्गरः–प्रसिद्धः, शक्तिः–आयुधविशेषः, कुन्तः–भल्लकः, वक्राङ्कुशयुक्तायुधविशेषस्तेषां द्वन्द्वसमासानन्तरं हस्तपदेन सह बहुव्रीहिः कर्तव्यः, तथा 'अणेगमणिरयणविविहनिज्जुत्तविचित्तचिंधगया' अनेकमणिरत्नविविधनियु-

विविध रंगों वाले, श्रेष्ठ, चित्र विचित्र और चमकते हुए होते हैं। यहां 'चिल्लग' शब्द देशीय है जिसका अर्थ है–'भासमान' उनकी वेष भूषा विविध देशों की होती है। वे सदा प्रसन्न रहते हैं तथा कन्दर्प, कलह, केलि एवं कोलाहल के प्रेमी होते हैं। यहां कन्दर्प का अर्थ कामोत्तेजनका वचन तथा हाव–भाव चेष्टा समझना चाहिए। कलह का अभिप्राय है प्रणय–कलह या बनावटी कोप। केलि अर्थात् हास्य विनोद तथा कोलाहल अर्थात् कलकलरल। उनमें हास्य और कोलाहल की प्रचुरता होती है। उनके हाथों में असि (खड्ग, कृपाण आदि) मुद्गर, शक्ति नामक शस्त्र और भाला रहता है। वे अनेक प्रकार

તે વિવિધ રંગવાળા, શ્રેષ્ઠ, ચિત્ર વિચિત્ર અને ચમકદાર હોય છે. અહીં ચિલ્લલગ શબ્દ દેશી છે. જેનો અર્થ છે. ભાસમાન તેમની વેષભૂષા વિવિધ દેશોની હોય છે. તેઓ સદા પ્રસન્ન રહે છે. તથા કન્દર્પ, કલહ, કેલિ તેમજ કોલાહલના પ્રેમી હોય છે. અહી કન્દર્પનો અર્થ છે કામોત્તેજક વચન તથા હાવભાવ ચેષ્ટા વિગેરે કલહનો અભિપ્રાય છે પ્રેમ કલહ અગર બનાવટી ક્રોધ. કેલિ અર્થાત્ હાસ્ય વિનોદ તથા કોલાહલ અર્થાત્ કલ કલ શબ્દ. તેઓમાં હાસ્ય અને કોલાહલની પ્રચુરતા હોય છે, તેમના હાથોમાં અસિ, (ખડ્ગ કૃપાણ આદિ) મુદ્ગર, શક્તિ નામનું શસ્ત્ર અને ભાલા હોય છે. તેઓ અનેક પ્રકારના

क्तविचित्रचिह्नगताः, अनेके मणयश्चन्द्रकान्तादयः, रत्नानि कर्केतनादीनि अनेकैः विविधैः मणिरत्नैः, विविधम्-अनेकप्रकारकं नियुक्तानि, विचित्राणि नानाप्रकारकाणि चिह्नानि गतानि स्थितानि येषां ते अनेक मणिरत्नविविधनियुक्तविचित्रचिह्नगताः, 'महड्डिया' महर्द्धिकाः, 'महज्जुइया' महाद्युतिकाः, 'महायसा' महायशसः' 'महाबला' महाबलाः, 'महाणुभागा' महानुभागाः, 'महासोक्खा' महासौख्याः, 'हारविराइयवच्छा' हारविराजितवक्षसः, हारेण मुक्ताहारादिना विशेषेण राजितं-भूषितं देदीप्यमानं वा वक्षः-उरः स्थलं येषां ते हारविराजितवक्षसः, 'कडयतुडियथंभियभुया' कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, कटकेन वलयरूपकरभूषणेन, त्रुटितेन बाहुभूषणेन च स्तम्भितौ प्रतिबद्धौ भुजौ येषां ते कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, 'अंगयकुंडलमट्ठगंडयलकन्नपीढधारी' अङ्गदण्डकुलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, अङ्गदानि - बाहुमूलाभरणविशेषरूपाणि कुण्डले कर्णभूषणविशेषरूपे तथा मृष्टे गण्डस्तले कपोलपाली यैस्तानि मृष्टगण्डस्तलानि तथाविधानि कर्णपीठानि - कर्णाभरणविशेषरूपाणि धारयन्तीत्येवं शीला अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, तथा 'विचित्तहत्थाभरणा' विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्राणि नानाप्रकाणि हस्ताभरणानि करभूषणानि, येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः, तथैव 'विचित्तमालामउलिमउडा' विचित्रमालामौलिमुकुटाः, विचित्रा नानावर्णाः, माला-पुष्पस्रक् मौलौ-शिरसि मुकुटं

के चन्द्रकान्त आदि मणियों तथा कर्केतन आदि रत्नों के विविध प्रकार के बने हुए चिह्नों से युक्त होते हैं। महान् ऋद्धि के धारक, महान् द्युतिमान्, महान् यशस्वी, महान् बलशाली, महाप्रभावोपेत और महान् सुख से युक्त होते हैं। उनका वक्षस्थल मोतियों आदि हार से सुशोभित होता है। उनकी भुजाएं कडों से तथा त्रुटित नामक बाहु-भूषण से स्तब्ध रहती हैं। अंगद, कुंडल तथा गण्डस्थल पर रगडने वाले कर्णपीठ नारक आभूषण के धारक होते हैं। उनके हाथों में अद्भुत आभरण होते हैं। उनके मस्तक पर विचित्र माला

ચન્દ્રકાન્ત આદિ મણિયો તથા કર્કેતન આદિ રત્નોના વિવિધ પ્રકારના બનેલા ચિહ્નોથી યુક્ત હોય છે. મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક મહાન્ દ્યુતિમાન મહાન યશસ્વી મહાન્ બળશાલી, મહાપ્રભાવોપેત અને મહાન્ સુખથી યુક્ત હોય છે. તેમના વક્ષસ્થલ મોતિયો આદિના હારથી સુશોભિત હોય છે. તેમની ભુજાઓ કડા તથા ત્રુટિત નામના બાહુ ભૂષણથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ કુંડલ તથા ગંડસ્થળને સ્પર્શતા કર્ણપીઠ નામના આભૂષણના ધારક હોય છે. તેમના હાથોમાં અદ્ભૂત આભરણ હોય છે. તેમના મસ્તક પર વિચિત્ર માળા અને

च येषां ते विचित्रमालामौलिमुकुटा, लिचित्रमालामौलयो वा, विचित्रा माला· मौलौ मस्तके येषां ते तथाविधा इति तदर्थः, 'कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया' कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकं-कल्याणकारि, प्रवरं-श्रेष्ठं, वस्त्रं परिहितं यैस्ते कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः तथा 'कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा' कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः-कल्याणकं-कल्याणजनकं, प्रवरं श्रेष्ठं, माल्यं पुष्पस्रजम्, अनुलेपनञ्च धरन्तीतिकल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, 'भासुरबोंदी' -भास्वरबोन्दयः, भास्वराः-देदीप्यमानाः, बोन्दयः-शरीराणि येषां ते भास्वरबोदन्यः, 'पलंबवणमालधरा' प्रलम्बवनमालाधराः प्रलम्बा वनमाला धरन्तीति-प्रलम्बवनमालाधराः सन्तः, 'दिव्वेणं वण्णेणं' दिव्येन-अपूर्वेण, वर्णेन-रूपेण 'दिव्वेणं गंधेणं' दिव्येन गन्धेन 'दिव्वेणं फासेणं' दिव्येन स्पर्शेन, 'दिव्वेणं संघयणेणं' दिव्येन संहननेन-अस्थिरचनाविशेषेण संहननेनेवेत्यर्थः न तु साक्षात् देवानां संहननासंभवात् 'दिव्वेणं संठाणेणं' दिव्येन. संस्थानेन-शरीराकृतिरचनाविशेषेण, 'दिव्वाए इड्ढीए' दिव्यया ऋद्ध्या-विमानाभरणादि सम्पत्त्या, 'दिव्वाए जुइए' दिव्यया द्युत्या, 'दिव्वाए-पभाए' दिव्यया प्रभया-नगरावासगतया 'दिव्वाए छायाए' दिव्यया छायया-कान्त्या समुदायशोभया 'दिव्वाए अच्चीए' दिव्येन अर्चिषा, शरीरवर्तिमणिरत्नादितेजसा, 'दिव्वेणं तेएणं' दिव्येन तेजसा-शरीरप्रभवेण, दिव्वाए लेसाए' दिव्यया लेश्यया

और मुकुट होता है। वे कल्याणकारी और श्रेष्ठ वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकर तथा उत्तम माला और अनुलेपन के धारक होते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। वे लम्बी लटकती हुई वनमाला को धारण करते हैं। अपने दिव्य-अपूर्व वर्ण से, दिव्य गंध से, दिव्य स्पर्श से, दिव्य संहनन से, दिव्य संस्थान से, दिव्य ऋद्धि से, दिव्य द्युति से, दिव्य नगरावास संबंधी प्रभा से, दिव्य कान्ति से, शरीर पर धारण किए हुए मणि-रत्न आदि के दिव्य तेज से, दिव्य शारीरिक तेज से और दिव्य लेश्या अर्थात् शारीरिक

મુગટ હોય છે. તેઓ કલ્યાણકારી અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણકર તથા ઉત્તમ માળા અને અનુલેપનના ધારક હોય છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. તેઓ લાંબી લટકતી વનમાલા ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્ય અપૂર્વ વર્ણથી દિવ્ય ગંધથી, દિવ્ય સ્પર્શથી. દિવ્ય સંહનનથી. દિવ્ય સંસ્થાનથી દિવ્ય ૠદ્ધિથી દિવ્ય દ્યુતિથી. દિવ્ય નગરાવાસ સમ્બન્ધી પ્રભાથી, દિવ્ય કાન્તિથી શરીર પર ધારણ કરેલ મણિરત્ન આદિના દિવ્ય તેજથી દિવ્ય શારીરિક તેજથી અને દિવ્ય લેશ્યા અર્થાત્ શારીરિક સુન્દરતાથી દશે દિશાઓને પ્રકાશિત કરતા

शरीरवर्णसुन्दरतया 'दसदिसाओ' दशदिशः, 'उज्जोवेमाणा' उद्द्योतयन्तः-प्रकाशयन्तः, 'पभासेमाणा' प्रभासयन्तः-शोभयन्तः, 'तेणं तत्थ' ते खलु-पूर्वोक्ताः- वानव्यन्तराः, तत्र-उपर्युक्त स्वस्थानेषु 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषाम् -आत्मीयात्मीयानां 'असंखेज्जभोमेज्जनगरावाससयसहस्साणं' असंख्येयभौमेय-नगरावासशतसहस्राणाम् 'साणं साणं' स्वासां स्वासाम् 'सामाणियसाहस्सीणं' सामानिकसाहस्रीणाम्, 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषाम् 'अणीयाणं' अनीकानाम् सैन्यानाम् 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषाम् 'अणीयाहिवईणं' अनीकाधिपतीनाम् 'साणं साणं' स्वासां स्वासाम् 'आयरक्खदेवसाहस्सीणं' आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिंचबहूणं' अन्येषाञ्च बहूनाम् 'वाणमंतराणं' वानव्यन्तराणां देवाण य' देवानाञ्च, 'देवीणय' देवीनाञ्च 'आहेवच्च' आधिपत्यम्, अधिपतेः कर्म आधिपत्यम्-रक्षणम् 'पोरेवच्चं' पौरपत्यम्, पुरपतेः कर्म पौरपत्यम्, समेषामात्मीयानामग्रनेतृत्वम्, भरणपोषणकर्तृत्वम्, 'महत्तरगत' महत्तरकत्वम्, महत्तरत्वमित्यर्थः, 'आणाईसरसेणावच्चं' आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, आज्ञया ईश्वरः आज्ञेश्वरः, सेनायाः पतिः सेनापतिः, आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्चेति आज्ञेश्वरसेनापतिस्तस्य कर्म आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, स्वस्व सैन्यम्प्रति अपूर्वमाज्ञाप्रधानत्वमित्यर्थः, 'कारेमाणा' कारयन्तः, अन्यैर्नियुक्तकर्मचारिवर्गैः सम्पादयन्तः 'पालेमाणा' पालयन्तः, स्वयमेव संरक्षन्तः, 'महयाहयनट्टगीयवाइसतंतीतलता-ल

सुन्दरता से दशों दिशाओं को प्रकाशित करते हुए, शोभित करते हुए वे वान-व्यन्तर देव उपर्युक्त स्थानों हैं, अपने-अपने लाखों भौमेय नगरावासों का, अपने-अपने हजारों सामानिक देवों का, अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का, अपनी-अपनी परिषदों का, अपने-अपने अनीकों का, अपने-अपने अनीकाधिपतियों का, अपने-अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों तथा अन्य बहुसंख्यक वान-व्यन्तर देवों एवं देवियों का आधिपत्य, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, पोषकत्व, महत्तरत्व आज्ञा के द्वारा ईश्वरत्व तथा सेनापतित्व करवाते हुए, स्वयं उनका संरक्षण करते हुए, निरन्तर होने वाले नाट्य, गीत, कुशल वादकों

શોભિત કરતા તે વાનવ્યન્તર દેવ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં, પોતપોતાના લાખો ભૌમેય નગરાવાસોના, પોતપોતાના હજારો સામાનિક દેવોના, પોતપોતાની અગ્ર મહિષિયોના, પોતપોતાની પરિષદોના. પોતપોની અનીકોના, પોતપોતાના અની કાધિપતિયોના, પોતપોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુસંખ્યક વાનવ્યન્તર દેવો તેમજ દેવિયોના આધિપત્ય, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ પોષકત્વ, મહત્તરત્વ, આજ્ઞા દ્વારા ઇશ્વરત્વ તથા સેનાપતિત્વ કરાવતા, સ્વયં તેમનુ

तुडियघणमुइंगपडुप्पवाइयरवेणं' महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटित-घनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण, महता-विशालेन रवेण इत्यग्रेणान्वयः, कीदृशेन तेनेत्याह-अहतानि अव्याहतानि आख्यानक प्रतिबद्धानि वा सततानुबन्धीनि यानि नाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितानि यश्च घनमृदङ्गः पटुना पुरुषेण प्रवादितस्तेषां रवेण शब्देनेत्यर्थः, तत्र नाटयं-नृत्यम् नर्तनमित्यर्थः, गीतं-गानम्, तन्त्री-वीणा, तलौ करतलौ, तालः-कंसिया 'झारि' इति भाषा प्रसिद्धः, त्रुटितानि वाद्यविशेषरूपाणि, घनमृदङ्गः-घनाघनसमानध्वनिः, 'दिव्वाइं' दिव्यान्, दिविभवान् दिव्यान्-अपूर्वान् इत्यर्थः, 'भोगभोगाइं' भोगभोगान्, भोगार्हाः भोगाः भोगभोगाः तान् शब्दरसरूपगन्धस्पर्शस्रक्चन्दनवनिताविलासधनपरिवारादि सम्पत्तिकामभोगान् इत्यर्थः, 'भुंजमाणा' भुञ्जानाः अनुभवन्तः, 'विहरंति-आसते इत्यर्थः ॥सू० २१॥

पिशाचादिव्यन्तरस्थानादि वक्तव्यताप्रस्तावः—

मूलम्—कहि णं भंते! पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! पिसाया देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्स बाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहित्ता, हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु, एत्थ णं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जनगरावाससय-सहस्सा भवंतीति मक्खायं, तेणं भोमेज्जनगरा बाहिं वट्टा जहा ओहिओ भवणवण्णओ तहा भाणियव्वो जाव पडिरूवा, एत्थ णं पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ बहवे पिसाया देवा

द्वारा बजाए हुए वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की ध्वनि के साथ दिव्यादि भोग-उपभोगों को अर्थात् शब्द, रस, रूप, गंध, स्पर्श, माला, चन्दन, वनिताविलास, धन, परिवार, सम्पत्ति आदि रूप कामभोगों को भोगते हुए रहते हैं ॥२१॥

સંરક્ષણ કરતાં કરતા નિરન્તર થનારા નાટ્ય, ગીત, કુશલ વગાડનારાઓથી વગાડેલ વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદગ આદિ વાદ્યોના અવાજના શ્રવણ સાથે દિવ્ય ભોગ ઉપભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. ॥ ૨૧ ॥

परिवसंति, महिड्ढिया जहा ओहिया जाव विहरंति, काल महाकाला इत्थ दुवे पिसायिंदा पिसायरायाणो परिवसंति, महिड्ढिया महज्जुइया जाव विहरंति, कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति ? गोयमा ! जंबूद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभा पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहित्ता हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु एत्थ णं दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा भोमेज्जनगरावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं भवणा जहा ओहिओ भवणवण्णओ तहा भाणियव्वो जाव पडिरूवा, एत्थ णं दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति, महिड्ढिया जहा ओहिया जाव विहरंति, काले एत्थ पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ, महिड्ढिए जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ तिरियमसंखेज्जाणं भोमेज्जाणं भोमेज्ज नयरावाससयसहस्साणं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं जाव विहरइ, उत्तरिल्लाणं पुच्छा, गोयमा ! जहेव दाहिल्लाणं वत्तव्वया तहेव उत्तरिल्लाणंपि, णवरं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं महाकाले, एत्थ पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ, जाव विहरइ, एवं जहा पिसायाणं तहा भूयाणंपि, जाव गंधव्वाणं, नवरं इंदेसु णाणत्तं

भाणियव्वं इमेण विहिणा भूयाणं सुरूव पडिरूवा, जक्खाणं पुन्नभद्दमाणिभद्दा, रक्खसाणं भीम महाभीमा, किन्नराणं किन्नर किंपुरिसा, किंपुरिसाणं सप्पुरिसमहापुरिसा, महोरगाणं अइ-कायमहाकाया, गंधव्वाणं गीयरइ गीयजसा, जाव विहरइ, काले य महाकाले सुरूव पडिरूव पुन्नभद्दे य। तह चेव माणि-भद्दे भीमे य तहा महाभीमे ॥१४१॥ किन्नर किंपुरिसे खलु सप्पुरिसे खलु तहा महापुरिसे। अइकाय महाकाए गीयरई चेव गीयजसे ॥१४२॥ कहि णं भंते! अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! अणवन्निया देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स उवरिं जाव जोयणसएसु, एत्थ णं अणवन्नियाणं देवाणं तिरियमसंखेज्जा णगरावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं जाव पडिरूवा, एत्थ णं अणवन्नि-याणं देवाणं ठाणा, उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे, सट्ठाणेणं लोयस्स असं-खेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे अणवण्णिया देवा परिवसंति महिड्ढिया जहा पिसाया जाव विहरंति, सन्निहियसामाणा इत्थ दुवे अणवण्णिंदा अणवन्नियकुमाररायाणो परिवसंति, महिड्ढिया, एवं जहा काल महाकालाणं दोण्हंपि दाहिणिल्लाणं उत्तरिल्लाण य भणिया तहा सन्निहिय सामाणाणंपि भाणिय-यव्वा, संगहणीगाहा–अणवन्नियइसिवाइयभूयवाइया चेव। कंदियमहाकंदिय कोहंडा पयंगए चेव ॥१४३॥ इमे इंदा संनिहिया सामाणा धायविधाए इसीयइसिवाले। ईसरमहेसरा हवइ सुवच्छे विसाले य ॥१४४॥ हासे हासरई वियसेए य तहा भवे महासेए। पयए य पयंगवई य नेयव्वा आणुपुव्वीए ॥१४५॥सू० २२॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! पिशाचानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! पिशाचादेवाः परिवसंति ! गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नमयस्य काण्डस्य योजनसहस्रबाहल्यस्य उपरि एकं योजनशतम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनशतं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसु योजनशतेषु, अत्र खलु पिशाचानां देवानां तिर्यग् असंख्येयानि भौमेयनगरावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम्, तानि खलु भौमेयनगराणि बहिर्वृत्तानि यथा औघिको

पिशाच आदि के स्थान की वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त पिशाच देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! पिसाया देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! पिशाच देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स) एक हजार योजन मोटाई वाले रत्नमय काण्ड के (उवरिं एगं जोयणसयं ओगाहित्ता) ऊपर से एक सौ योजन जाकर (हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता) और नीचे एक सौ योजन छोडकर (मज्झे) मध्य में (अट्ठसु जोयणसएसु) आठ सौ योजनों में (एत्थ णं) यहां (पिसायाणं देवाणं) पिशाच देवों के (तिरियं) तिर्छे (असंखेज्जा) असंख्यात (भोमेज्जनगरावाससयसहस्सा) भूगृह के समान लाखों नगरावास (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है।

(ते णं) वे (भोमेज्जनगरा) भौमेय नगर (बाहिं वट्टा) बाहर से

પિશાચ આદિના સ્થાનની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પિશાચ દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! पिसाया देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! પિશાચ દેવો ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स) એક હજાર યોજન મોટાઈવાળા રત્નમય કાંડના (उवरि एगं जोयणसयं ओगाहित्ता) ઊપર એક સો યોજન જઈને (हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता) અને નીચે એક સો યોજન છોડીને (मज्झे) મધ્યમાં (अट्ठसु जोयणसएसु) આઠ સો યોજનમાં (एत्थण) અહીં (पिसायाणं देवाणं) પિશાચ દેવોના (तिरियं) તિર્છા (असंखेज्जा) અસંખ્યાત (भोमेज्जनगरावाससयसहस्सा) ભોંયરા સરખા લાખો નગરાવાસ (भवंतीति मक्खायं) હોય છે એમ કહ્યું છે.

(तेणं) તેઓ (भोमेज्जनगरा) ભૌમેયનગર (वाहिं वट्टा) બહારથી ગોળાકાર છે

भवनवर्णकस्तथा भणितव्यो यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु पिशाचानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र बहवः पिशाचाः देवाः परिवसंति, महर्द्धिकाः, यथा औघिकाः यावद् विहरन्ति काल महाकालौ अत्र द्वौ पिशाचेन्द्रौ पिशाचराजानौ परिवसतः, महर्द्धिकौ महाद्युतिकौ यावद् विहरतः, कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्यानां पिशाचानां देवानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! दाक्षिणात्याः पिशाचाः देवाः परि·

गोलाकार हैं (जहा ओहिओ भवणवण्णओ तहा भाणियव्वो) जैसा भवनों का समुच्चय वर्णन कहा वैसा इनका भी कह लेना चाहिए। (जाव) यावत् (पडिरूवा) अतीव सुन्दर हैं।

(एत्थ णं) यहां (पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त पिशाच देवों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से वे लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ) वहां (बहवे) बहुत (पिसाया देवा) पिशाच देव (परिवसंति) निवास करते हैं (महिड्डिया) महान् ऋद्धि के धारक (जहा ओहिया) समुच्चय वानव्यन्तरों के वर्णन के समान (जाव) यावत् (विहरंति) रहते हैं (कालमहाकाला) काल और महाकाल (इत्थ) इनमें (दुवे) दो (पिसायिंदा) पिशाचों के इन्द्र (पिसायरायाणो) पिशाचों के राजा (परिवसंति) रहते हैं (महिड्डिया महज्जुइया (जाव विहरंति) महर्द्धिक, महाद्युतिमान यावत् विचरते हैं।

(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ?)

(जहा ओहिओ भवण वण्णओ तहा भाणियव्वो) જેવુ ભવનોના સમુચ્ચયનું વર્ણન કહ્યુ છે તેવુ અહી પણ સમજી લેવું જોઈએ (जाव)(पडिरूवा) યાવત્ અતીવ સુન્દર છે.

(एत्थ णं) અહી (पिसायाण देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પિશાચ દેવોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી તેઓ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. (तत्थ) ત્યા (बहवे) ઘણા (पिसाया देवा) પિશાચ દેવ (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया) મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક (जहा ओहिया) સમુચ્ચયવાન-વ્યન્તરોના વર્ણનની સમાન (जाव) યાવત્ (विहरंति) રહે છે (कालमहाकाला) કાલ અને મહાકાલ (इत्थ) તેઓમા (दुवे) બે (पिसायिंदा) પિશાચોના ઇન્દ્ર (पिसायरायणो) પિશાચોનારાજા (परिवसंति) રહે છે. (महिड्ढिया महज्जुइया जाव विहरंति) મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિમાન યાવત્ વિચરે છે

(कहि णं भंते ! दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્

वसन्ति ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नमयस्य काण्डस्य योजनसहस्रबाहल्यस्य, उपरि एकं योजनशतमवगाह्य, अधश्चैकं योजनशतं वर्जयित्वा मध्ये अष्टसु योजनशतेषु, अत्र खलु दाक्षिणात्यानां पिशाचानां देवानां तिर्यग् असंख्येयानि भौमेयनगरावाससहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु भवनानि यथा औघिको भवनवर्णकस्तथा भणितव्यानि, यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु दाक्षिणात्यानां पिशा-

हे भगवन् ! दक्षिण दिशा के पिशाच देवों के स्थान कहां हैं ? (कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! दक्षिणदिशा के पिशाच देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जंबुद्दीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स) मन्दर पर्वत के (दाहिणेणं) दक्षिण में (इमीसे) इस (रयणप्पभाए पुढवीए) रत्नप्रभा पृथ्वी के (रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स) एक हजार योजन मोटे रत्नमय काण्ड के (उवरिं) ऊपर (एगं जोयणसयं) एक सौ योजन (ओगाहित्ता) अवगाहन करके (हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता) और नीचे एक सौ योजन छोडकर (मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु) मध्य में आठ सौ योजनों में (एत्थ णं) यहां (दाहिणिल्लाणं पिसायाणं) दाक्षिणात्य पिशाच (देवाणं) देवों के (तिरियं) तिर्छे (असंखेज्जा भोमेज्जनगरावाससहस्सा) असंख्य हजार नगरावास (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (जहा ओहिओ भवणवण्णओ तहा भाणियव्वो) जैसा

દક્ષિણ દિશાના પિશાચ દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहिणं भंते ! दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति ?) ભગવન્ હે ! દક્ષિણદિશાના પિશાચ દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

(गोयमा !) હે ગૌતમ (जम्बुद्दीवे दीवे) જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપમાં (मंदरस्स पव्वयस्स) મન્દર પર્વતના (दाहिणेणं) દક્ષિણમા (इमीसे) આ (रयणप्पभाए पुढवीए) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (रयणामयस्स कंडस्स जोयणसहस्सबाहल्लस्स) એક હજાર યોજન મોટા રત્નમય કાંડના (उवरिं) ઊપર (एगं जोयणसयं) એક સો યોજન (ओगाहित्ता) અવગાહન કરીને (हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता) અને નીચે એક સો યોજન ત્યજીને (मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु) મધ્યમા આઠસો યોજનમાં (एत्थ णं) અહીં (दाहिणिल्लाण पिसायाण) દક્ષિણાત્ય પિશાચ (देवाण) દેવોના (तिरियं) તિર્છા (असंखेज्जा भोमेज्ज नगरावाससहस्सा) અસંખ્ય હજારનગરાવાસ (भवंतीति मक्खाय) છે, એમ કહ્યું છે (ते णं भवणा) તે ભવનો (जहा ओहिओ भवणवण्णओ तहा भाणियव्वो) જેવું સમુચ્ચય ભવનોનું વર્ણન કર્યું તેવું જ

चानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवो दाक्षिणात्याः पिशाचा देवाः परिवसन्ति, महर्द्धिकाः यथा औधिका यावद् विहरन्ति, कालः अत्र पिशाचेन्द्रः पिशाचराजः परिवसति, महर्द्धिको यावत् प्रभासमानः, स खलु- तत्र तिर्यग् असंख्येयानां भौमेयनगरावासशतसहस्राणां, चतसृणां सामानिकसाहस्रीणां, चतसृणाञ्च अग्रमहिषीणाम्, सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदां, सप्तानाम्

समुच्चय भवण वर्णन किया है वैसा यहां कह लेना चाहिए (जाव पडिरूवा) यावत् वे अतीव सुन्दर हैं (एत्थ णं) यहां (दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त दाक्षिणात्य पिशाच देवों के (ठाणा पण्णत्ता) स्थान कहे हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ णं) वहां (बहवे दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति) बहुत-से दाक्षिणात्य पिशाच देव निवास करते हैं। (महिड्ढिया) महर्द्धिक (जहा ओहिया) औधिक के समान (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं।

(काले एत्थ पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ) काल नामक पिशाचों का इन्द्र, पिशाचों का राजा यहां रहता है (महिड्ढिया जाव पभासेमाणे) महर्द्धिक यावत् प्रकाशित करता हुआ (से णं) वह (तत्थ) वहां (तिरियमसंखेज्जाणं भोमेज्जनयरावाससयसहस्साणं) तिर्छे असंख्यात लाख भौमेय नगरावासों का (चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं) चार हजार सामानिक देवों का (चउण्ह य अग्गमहि-

અહીં કહેવુ જોઇએ (जाव पडिरूवा) યાવત્ અત્યન્ત સુન્દર છે અહીં (दाहिणिल्लाणं एत्थ णं पिसायाण देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત દક્ષિણાત્ય પિશાચ દેવોના (ठाणा पण्णत्त) સ્થાન કહ્યાં છે (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં છે (तत्थ णं) ત્યાં (बहवे दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति) ઘણા દાક્ષિણાત્ય પિશાચ દેવ નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया) સમૃદ્ધિમાન્ (जहा ओहिया) ઔધિકના સમાન (जाव विहरंति) વિચરે છે

(काले एत्थ पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ) કાલ નામના પિશાચોના ઇન્દ્ર, પિશાચોના રાજા અહીં રહે છે (महिड्ढिए जाव पभासेमाणे) મહર્દ્ધિક યાવત્ પ્રકાશિત કરતા (से ण) તે (तत्थ) ત્યા (तिरियमसंखेज्जाणं भोमेज्जनगरावाससयसहस्साणं) તિર્છા અસંખ્યાત લાખ ભૌમેય નગરાવાસોના (चउण्हं सामाणिय साहस्सीणं) ચાર હજાર સામાનિક દેવોનો (चउण्हं य अग्गमहिसीणं) ચાર અગ્રમહિષીયોના (सपरिवाराणं) પરિવાર સહિત (तिण्हं

अनीकानाम् सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, षोडशानाम्, आत्मरक्षयदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहुनां दाक्षिणात्यानाम् वानव्यन्तराणां देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यं, यावद् विहरति, औत्तराहाणां पृच्छा ? गौतम यथैव दाक्षिणात्यानां वक्तव्यता तथैव औत्तराहाणामपि, नवरं मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण महाकालोऽत्र पिशाचेन्द्रः पिशाचराजः परिवसति, यावद् विहरति, एवं यथा पिशाचानां तथा

सीणं) चार अग्रमहिषियों का (सपरिवाराणं) परिवार सहित का (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियों का (सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) सोलह हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) अन्य भी बहुत-से (दाहिणिल्लाणं वाणमंतराणं देवाण य देवीण य) दक्षिण दिशा के वान-व्यन्तर देवों और देवियों का (आहेवच्चं जाव विहरइ) अधिपतित्व करता हुआ यावत् विचरता है।

(उत्तरिल्लाणं पुच्छा) उत्तर दिशा के पिशाच देवों के विषय में प्रश्न (गोयमा) हे गौतम ! (जहेव दाहिणिल्लाणं वत्तव्यता तहेव उत्तरिल्लाणं पि) जैसी दक्षिण दिशा वालों की वक्तव्यता वैसी ही उत्तर दिशा वालों की भी वक्तव्यता (णवरं) विशेष (मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं) मंदर पर्वत के उत्तर में (महाकाले) महाकाल नामक (एत्थ) यहां (पिसायिंदे पिसायराया) पिशाचों का इन्द्र, पिशाचों का राजा (परिवसइ) निवास करता है (जाव विहरइ) यावत् विचरता है (एवं) इस प्रकार (जहा) जैसी (पिसायाणं) पिशाचों का (तहा)

परिसाणं) त्रणु परिषदोना (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकोना (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियोना (सोलसण्हं आयरक्खयदेवसाहस्सीणं) सोल हजार आत्म रक्षक देवोना (अन्नेसिं च वहूणं) बीजा घणा बधा (दाहिणिल्लाणं वाणमंतराणं देवाण य देवीयाय) दक्षिणु दिशाना वाणु-व्यंतर देवो अने देवियोना (आहेवच्चं जाव विहरइ) अधिपतित्व करता थका विचरे छे

(उत्तरिल्लाणं पुच्छा) उत्तर दिशाना पिशाच देवोना विषयमा प्रश्न (गोयमा !) हे गौतम ? (जहेव दाहिणिल्लाणं वत्तव्वया तहेव उत्तरिल्लाणं पि) जेवी दक्षिणु दिशावाळाओनी वक्तव्यता कही छे तेवीज उत्तर दिशावाळाओनी पणु वक्तव्यता छे (नवरं) विशेष (मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं) मंदर पर्वतनी उत्तरमा (महाकाले) महा काल नामना (एत्थ) अही (पिसायिंदे पिसायराया) पिशाचो ना इन्द्र, पिशाचोना राजा (परिवसइ) निवास करे छे (जाव विहरइ) यावत् विचरे छे (एवं) आ प्रकारे (जहा) जेम (पिसायाणं) पिशाचोना (तहा) तेम

भूतानामपि, यावद् गन्धर्वाणाम्, नवरम् इन्द्रेषु नानात्वं भणितव्यम्, अनेन विधिना भूतानां सुरूपप्रतिरूपौ, यक्षाणां पूर्णभद्रमाणिभद्रौ, राक्षसानां भीममहाभीमौ, किन्नराणां किन्नरकिं पुरुषौ, किंपुरुषाणां सत्पुरुषमहापुरुषौ, महोरगाणाम् अतिकायमहाकायौ, गन्धर्वाणां गीतरतिगीतयशसौ यावद् विहरतः, कालश्च, महाकालः, सुरूपः, प्रतिरूपः पूर्णभद्रश्च । तथा चैव माणिभद्रो भीमश्च तथा महाभीमः ॥१४१॥ किन्नरः किम्पुरुष खलु सत्पुरुषः खलु तथा महापुरुषः, अस्ति-

वैसा (भूयाणं पि जाव गंधव्वाणं) भूतों का भी यावत् गन्धर्वों का वर्णन समझ लेना चाहिए (नवरं) विशेष (इंदेसु णाणत्तं) इन्द्रों में भिन्नता (भाणियव्वं) कहना चाहिए (इमेण विहिणा) इस विधि से (भूयाणं सुरूव पडिरूवा) भूतों के इन्द्र सुरूप और प्रतिरूप (जक्खाणं पुन्नभद्द माणिभद्दा) यक्षों के पूर्णभद्र और माणिभद्र (रक्खसाणं भीममहाभीमा) राक्षसों के भीम और महाभीम (किन्नराणं किन्नरकिंपुरिसा) किन्नरों के किन्नर और किम्पुरुष (किं पुरिसाणं सप्पुरिस महापुरिसा) किम्पुरुषों के सत्पुरुष और महापुरुष (महोरगाणं अइकायमहाकाया) महोरगों के अतिकाय और महाकाय (गंधव्वाणं गीयरइगीयजसा) गंधर्वों के गीतरति और गीतयश (जाव विहरइ) यावत् विचरता है ।

(काले य) काल और (महाकाले) महाकाल (सुरूवपडिरूवपुन्नभद्दे य) सुरूप, प्रतिरूप और पूर्णभद्र (तह चेव) तथा (माणिभद्दे) माणिभद्र (भीमे य) भीम (तहा) और (महाभीमे) महाभीम ॥१४१॥

(किन्नरकिंपुरिसे) किन्नर और किम्पुरुष (खलु) निश्चय (सप्पु-

(भूयाणंपि जाव गंधव्वाण) ભૂતોના પણ યાવત્ ગન્ધર્વોના વર્ણન સમજી લેવાં જોઈએ (नवरं) વિશેષ (इंदेसु णाणत्तं) ઈન્દ્રોમાં ભિન્નતા (भाणियव्वं) કહેવી જોઈએ (इमेण विहिणा) આ વિધિથી (भूयाणं सुरूवपडिरूवा) ભૂતોના ઇન્દ્ર સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ (जक्खाणं पुण्यभद्दमाणि भद्दा) પૂર્ણભદ્ર અને માણિભદ્ર (रक्खसा णं भीम महाभीमा) રાક્ષસોના ભીમ અને મહાભીમ (किन्नराणं किन्नरकिंपुरिसा) કિન્નરોના કિન્નર અને કિમ્પુરૂષ (किंपुरिसाणं सप्पुरिसमहापुरिसा) કિંપુરૂષોના સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ (महोरगाणं अइकायमहाकाया) મહોરગોના અતિકાય અને મહાકાય (गंधव्वाणं गीयरइ गीयजसा) ગન્ધર્વોના ગીત રતિ અને ગીતયશ (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે

(कालेय) કાલ (महाकाले) મહાકાલ (सुरूवपडिरूप पुन्नभद्देय) સુરૂપ, પ્રતિરૂપ અને પૂર્ણભદ્ર (तहचेव) તથા (माणिभद्देय) માણિભદ્ર (भीमे य) ભીમ (तहा) અને (महाभीमे) મહાભીમ ॥ ૧૪૧ ॥

कायो महाकायो गीतरतिश्चैव, गीतयशाः ॥१४२॥ कुत्र खलु भदन्त ! अणपर्णिकानां देवानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! अणपर्णिका देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः रत्नमयस्य काण्डस्य योजन सहस्रबाहल्यस्य उपरि यावद् योजनशतेषु, अत्र खलु अणपर्णिकानां देवानां तिर्यग् असंख्येयानि नगरावाससहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु यावत् प्रतिरूपाणि अत्र खलु अणपर्णिकानां देवानाम् स्थानानि, उपपातेन लोकस्य

रिसे) सत्पुरुष (खलु) निश्चय (तहा महापुरिसे) तथा महापुरुष (अइकायमहाकाए) अतिकाय और महाकाय (गीयरई चेव गीयजसे) गीतरति और गीतयश ॥१४२॥

(कहि णं भंते ! अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! अणपर्णिक देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! अणवन्निया देवा परिवसंति) हे भगवन् अणपर्णिक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (रयणामयस्स कंडस्स) रत्नमय कांड के (जोयणसहस्सबाहल्लस्स) हजार योजन मोटे (उवरिं जाव जोयणसएसु) ऊपर-नीचे के सौ-सौ योजन छोड कर बीच के आठ सौ योजन में (एत्थ णं) यहां (अणवन्नियाणं) अणपर्णिक (देवाणं) देवों के (तिरियमसंखेज्जा) तिर्छे असंख्यात (णगरावाससयसहस्सा)) लाख नगरावास (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं जाव पडिरूवा) वे यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं) यहां (अणवण्णियाणं) अण-

---

(किन्नरकिंपुरिसे) કિન્નર અને કિંપુરૂષ (खलु) નિશ્ચય (सप्पुरिसे) સત્પુરૂષ (खलु) નિશ્ચય (तहा महापुरिसे) તથા મહાપુરૂષ (अइकायमहाकाए) અતિકાય મહાકાય (गियरई चेव गीयजसे) ગીતરતિ અને ગીતયશ ॥ १४२ ॥

(कहि णं भंते ! अणवन्निकयाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता !) ભગવન્ અણુપર્ણિક દેવોના સ્થાન કયા કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! अणवन्निया देवा परिवसंति) ભગવન્ ! અણુપર્ણિક દેવો કયાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (रयणामयस्सकंडस्स) રત્નમય કાંડના (जोयणसहस्सवाहल्लस्स) હજાર યોજન મોટાના (उपरिं जाव जोयणसएसु) ઉપર નીચેના સો સો યોજન છોડીને વચલા આઠસો યોજનમાં (एत्थ णं) અહીં (अणवन्नियाणं) અણુપર્ણિક (देवाणं) દેવોના (तिरियमसंखेज्जा) તિર્છા અસંખ્યાત (णगरावाससयसहस्सा) લાખ નગરાવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યુ છે (तेणं जाव पडिरूवा) તેઓ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थ णं) અહી (अणवण्णियाणं)

असंख्येयभागे, समुद्घातेन लोकस्य असंख्येयभागे, स्वस्थानेन लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवोऽणपर्णिका देवाः परिवसन्ति, महर्द्धिका यथा पिशाचाः, यावद् विहरन्ति, सन्निहितसामान्यौ अत्र द्वौ अणपर्णिकेन्द्रौ अणपर्णिककुमारराजानौ परिवसतः, महर्द्धिकौ, एवं यथा काल महाकालयोर्द्वयोरपि दाक्षिणात्ययोः, औत्तराहयोश्च भणितानि तथा सन्निहितसामान्ययोरपि भणितव्यानि, संग्रहणी-

पर्णिक (देवाणं) देवों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे गये हैं (उववाएणं) उपपात की अपेक्षा से (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (समुग्घाएणं) समुद्घात की अपेक्षा (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (सट्ठाणेणं) स्वस्थान की अपेक्षा (लोयस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (तत्थ णं) वहां (बहवे) बहुत-से (अणवण्णिया देवा परिवसंति) अणपर्णिक देव रहते हैं (महिड्डिया जहा पिसाया जाव विहरंति) वे पिशाचों की तरह महर्द्धिक यावत् विचरते हैं (सण्णिहिय सामाणा इत्थ दुवे अणवण्णिंदा अणवन्नियकुमाररायाणो परिवसंति) सन्निहित और सामान्य इन में दो अणपर्णिकेन्द्र, अणपर्णिककुमार राजा निवास करते हैं (महिड्डिया) महान् ऋद्धि के धारक (एवं जहा काल-महाकालाणं दोण्हं पि दाहिणिल्लाणं य उत्तरिल्लाणं य भणिया तहा सन्निहिय सामाणाणं पि भाणियव्वा) इस प्रकार जैसे दक्षिण और उत्तर दिशा के काल महाकाल की वक्तव्यता कही वैसी सन्निहित और सामान्य की भी कहनी चाहिए।

અણુપર્ણિક (देवाणं) દેવોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યા છે (उववाएणं) ઉપપાતની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइ भागे) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (समुग्घाएणं) સમુદ્ ઘાતની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइ भागे) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (सट्ठाणेणं) સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ (लोयस्स असंखेज्जइ भागे) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (तत्थ णं) ત્યાં (बहवे) ઘણુા બધા (अणवण्णिया देवा परिवसंति) અણુ પર્ણિક દેવ રહે છે (महिड्ढिया जहा पिसाया जाव विहरंति) તેઓ પિશાચોની જેમ મહર્દ્ધિક યાવત્ વિચરે છે (सण्णिहियसमाणा इत्थ दुवे अणवण्णिंदा अणवन्नियकुमाररायाणो परिवसंति) સન્નિહિત અને સામાન્ય તેઓમા બે અણુપર્ણિકેન્દ્ર, અણુપર્ણિક કુમાર રાજા નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया) મહાન્ ઋદ્ધિધારક (एवं जहा जहा कालमहाकालाणं पि दाहिणिल्लाणं उत्तरिल्लाणं य भणिया तहा सन्निहिय सामाणाणं वि भणियव्वा) આ રીતે જેમ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાના કાલ મહાકાલની વક્તવ્યતા કહી તેવી સન્નિહિત અને સામાન્યની પણ કહેવી જોઈએ. છે,

गाथाः—अणपर्णिक पणपर्णिक ऋषिवादिक भूतवादिकौचैव, स्कन्दिक महास्कन्दिक कूष्माण्डाः पतंगकश्चैव ॥१४३॥ इमे इन्द्राः—संनिहिताः, सामान्याः, घातविघातः, ऋषिश्च ऋषिबालः, ईश्वरमहेश्वराः भवति सुवत्सो विशालश्च ॥१४४॥ हासो हासरतिश्च श्वेतश्च तथा भवोमहाश्वेतः। पतंगकश्च पतंगकपतिश्च ज्ञातव्याः आनुपूर्व्या ॥१४५॥ ॥सू० २२॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तक पिशाचादि देवानां स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते पिसायाणं देवाणं' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त! कुत्र खलु—

वानव्यन्तरों की आठ अवान्तर भेदों की संग्राहिका गाथा का अर्थ इस प्रकार है—(अणवण्णिय) अणपर्णिक (पणपण्णिय) पणपर्णिक (इसिवाइयभूयवाइय चेव) और ऋषिवादी भूतवादी (कंदियमहाकंदियकोहंडा) क्रन्दित, महाक्रन्दित, कूष्माण्ड (पयंग चेव) और पतंग ॥१४३॥

(इमे इंदा) इनके इन्द्र ये हैं (संनिहिया) सन्निहित (सामाणा) सामान्य (धायविधाए) धाता, विधाता (इसी य) ऋषि (इसिवाले) ऋषिपाल (ईसरमहेसरा) ईश्वर, महेश्वर (हवइ) हैं (सुवच्छे) सुवत्स (विसाले य) और विशाल ॥१४४॥

(हासे) हास (हासरई) हासरति (वि य) और (सेए य तहा) तथा श्वेत (भवे) है (महासेए) महाश्वेत (पयए य) पतंग (पयगवई य) पतंगपति (णेयव्वा) जानने चाहिए (आणुपुव्वीए) अनुक्रम से ॥१४५॥२२॥

टीकार्थ—अब पर्याप्त तथा अपर्याप्त पिशाच आदि देवों के स्व-

વાન-વ્યંતરોના આઠ અવાન્તર ભેદની સંગ્રાહિકા ગાથાનો અર્થ આ રીતના છે–

(अणवण्णिय) અણુપર્ણિક (पण पण्णिय) પણુપર્ણિક (इसि वाइयभूय वाइया चेव) અને ૠષિવાદી ભૂતવાદી (कंदियमहाकंदियकोहंडा) ક્રન્દિત, મહાક્રન્દિત, કૂષ્માંડ (पयंगए) પતંગ (चेव) અને પતંગ ॥ ૧૪૩ ॥

(इमे इंदा) તેમના ઇન્દ્ર આ છે (संनिहिया) સંન્નિહિત (सामाणा) સામાન્ય (धायविधाए) ધાતા, વિધાતા (इसीय) ૠષિ (इसिवाले) ૠષિપાલ (ईसर महेसरा) ઇશ્વર, મહેશ્વર (हवइ) છે (सुवच्छे) સુવત્સ (विसाले य) અને વિશાલ ॥ ૧૪૪ ॥

(हासे) હાસ (हासरई) હાસરતિ (विय) અને (सेएय तहा) તથા શ્વેત (भवे) છે (महासेए) મહાશ્વેત (पयंएय) પતંગ (पयंगवई य) પતંગપતિ (णेयव्वा) જાણવા જોઇએ (आणुपुव्वीए) અનુક્રમથી ॥ ૧૪૫ ॥ ॥ ૨૨ ॥

ટીકાર્થ–હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત પિશાચ આદિ દેવોના સ્થાન આદિની

कस्मिन् प्रदेशे, पिशाचानां देवानां 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानां 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि? प्ररूपितानि सन्ति? तदेवं प्रकारान्तरेण विशदयितुं प्रतिपादयति-'कहिणं' भंते! पिसाया देवा परिवसंति! हे भदन्त! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, पिशाचा देवाः परिवसन्ति? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा!' हे गौतम! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, 'रयणामयस्स कंडस्स' रत्नमयस्य काण्डस्य-ऊर्ध्व समीप भागस्य 'जोयणसहस्सबाहल्लस्स' योजनसहस्रवाहल्यस्य, सहस्रयोजनविस्तारस्य 'उवरिं' उपरि, ऊर्ध्वभागे 'एगं जोयणसयं ओगाहित्ता' एकं योजनशतम् अवगाह्य-प्रविश्य, 'हेट्ठाचेगं जोयणसयं वज्जित्ता' अधश्चैकं योजनशतं वर्जयित्वा 'मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु' मध्ये अष्टसु योजनशतेषु 'एत्थ णं पिसायाणं देवाणं अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, पिशाचानां देवानां 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यग् असंख्येयानि 'भौमेज्जनगरावाससयसहस्सा' भौमेयनगरावासशतसहस्राणि-भूमिगृहसमानलक्ष-नगरावासाः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं, मया महावीरेण, अन्यैश्च

स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है-

श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन्! पर्याप्त तथा अपर्याप्त पिशाच देवों के स्थान कहां कहे गए हैं? अर्थात् पिशाच देव किस जगह निवास करते हैं?

श्री भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो रत्नमय काण्ड है, वह एक हजार योजन मोटा है। उसके ऊपर के और नीचे के एक-एक सौ योजन छोड कर मध्य के आठ सौ योजनों में, पिशाच देवों के तिर्छे असंख्यात लाख नगरावास हैं और वे भौमेय अर्थात् भूमिगृह के समान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी कहा है। वे भौमेय नगरावास बाहर से गोलाकार हैं इत्यादि वर्णन उसी प्रकार समझ लेना चाहिए जैसा समुच्चय

પ્રરૂપણા કરાય છે-

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો-ભગવન્! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત પિશાચ દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેવાયેલાં છે? અર્થાત્ પિશાચ દેવ કઇ જગ્યાએ વિનાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે રત્નમય કાંડ છે, તે એક હજાર યોજન મોટો છે. તેના ઉપરના અને નીચેના એક એક સો યોજન છોડીને મધ્યના આઠસો યોજનમાં પિશાચ દેવોના તિર્છા અસંખ્યાત લાખ નગરાવાસ છે અને તે ભૌમેય અર્થાત્ ભૂમિગૃહના સમાન છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થકરોએ પણ કહ્યું છે. તે ભૌમેય નગરાવાસ

तीर्थकृद्भिः, 'ते णं भोमेज्जनगरा बाहिं वट्टा' तानि खलु भौमेय नगराणि-भौमेय-भवनानि, बहिर्भागे वृत्तानि-वर्तुलानि-गोलाकाराणि, 'जहा-ओहिओ भवणवण्णओ' यथा औधिकः-समुच्चयवानव्यन्तर सम्बन्धी भवनवर्णकः भवनानां वर्णनं भणितं, 'तहा भाणियव्वो' तथैवात्रापि भवनानां वर्णनं भणितव्यम् वक्तव्यम्, 'जाव पडिरूवा' यावत्-अन्तश्चतुरस्राणि, अधश्च पुष्करकर्णिका संस्थानसंस्थितानि, उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीर खात परिखाणि, प्रकाराट्टालक कपाटतोरण-प्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नी मुशल मुसण्ढी परिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि, इत्यादि पूर्वोक्त यावद् विशेषण विशिष्टानि प्रसादीयानि, अभिरूपाणि, प्रतिपाणि च पर्यन्तानि सन्ति, 'एत्थ णं पिसायाणं देवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु, पिशाचानां देवानाम्, 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपात समुद्-

---

वानव्यन्तरों के नगरावासों का वर्णन किया गया है। वे यावत् प्रतिरूप अर्थात् अत्यन्त सुन्दर हैं। अर्थात् अन्दर से चौकोर हैं और नीचे से पुष्कर की कर्णिका के आकार के हैं। जिनका अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है ऐसी विशाल और गंभीर खाइयों तथा परिखाओं से घिरे हुए हैं। प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों, तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। यंत्रों, शतघ्नियों, मुसलों तथा मुसण्ढी नामक शस्त्रों से युक्त हैं। शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं, सदा जयशील और सदा रक्षित हैं इत्यादि पूर्वोक्त विशेषणों से विशिष्ट वे नगरावास दर्शक के चित्त को प्रसन्न करने वाले, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन उपर्युक्त स्थानों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त पिशाच देवों के स्थान कहे गए हैं। स्वस्थान, उपपात और समुद्घात तीनों अपेक्षाओं से

બહારથી ગોળાકાર છે વિગેરે વર્ણન એજ પ્રકારે સમજી લેવું જોઇએ જેવું સમુચ્ચય વાણુ વ્યન્તરોના નગરાવાસોના વર્ણન કરાયા છે. તેઓ યાવત્ પ્રતિરૂપ અર્થાત્ અત્યન્ત સુંદર છે. અર્થાત્ અન્દરથી ચોરસ અને નીચેથી કમળની કર્ણિકાની જેવા આકારના છે. જેમના અન્તર સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે એવી વિશાળ અને ગંભીર ખાઇયો તથા પરિખાઓથી ઘેરાએલા છે. પ્રાકારો, અટ્ટાલકો કપાટો, તોરણો અને પ્રતિ દ્વારોથી યુક્ત છે. યંત્રો શતઘ્નીયો, મુસલો તથા મુસંઢી નામક શસ્ત્રોથી યુક્ત છે. શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય છે. સદા જયશીલ અને સદ રક્ષિત છે. વિગેરે પૂર્વવિશેષણોથી વિશિષ્ટ તે નગરાવાસો દર્શકના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાવાળા અભિરૂપ પ્રતિરૂપ છે. આ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં પર્યાપ્ત

घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये इत्यर्थः, लोकस्य असंख्येयभागे–असंख्येयतमे भागे स्थानादिकं वक्तव्यमित्याशयः, 'तत्थ बहवे पिसाया देवा परिवसंति' तत्र खलु–उपर्युक्तस्थानेषु, बहवः पिशाचाः देवाः परिवसन्ति, 'महिड्ढिया जहा ओहिया–जाव विहरंति' ते च पिशाचाः देवाः महर्द्धिकाः, यथा औघिकाः–समुच्चयवानव्यन्तराः प्रतिपादितास्तथैव प्रतिपादनीयाः, तथा च यावत्–महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटक त्रुटित स्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तल कर्णपीठधारिणो विचित्र हस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवर माल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना

वे लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में बहुसंख्यक पिशाच देव निवास करते हैं।

ये पिशाच देव महान् ऋद्धि के धारक हैं, इत्यादि वर्णन जैसा समुच्चय वान–व्यन्तरों का किया गया है, वैसा ही पिशाच देवों का भी समझ लेना चाहिए, यावत् वे महाद्युतिमान् हैं, महायशवान् हैं, महाबल हैं, महानुभाग हैं, महासुखवान् हैं। उनका वक्षस्थल मुक्ताहार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों तथा त्रुटित नामक आभूषण से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुण्डल और गण्डस्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषणों के धारक होते हैं। हाथों में विचित्र आभरण धारण करते हैं। अद्भुत माला से युक्त मुकुट पहनते हैं। कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों को धारण करते हैं। कल्याणकारी उत्तम माला एवं अनुलेपन के धारक होते

તથા અપર્યાપ્ત પિશાચદેવોના સ્થાન કહેલા છે. સ્વસ્થાન, ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત ત્રણે અપેક્ષાઓથી તે લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. આ સ્થાનોમાં બહુ સંખ્યક પિશાચ દેવ નિવાસ કરે છે.

આ પિશાચ દેવ મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક છે, વિગેરે વર્ણન જેવું સમુચ્ચય-વાન વ્યંતરોનું કરેલું છે. તેવુજ પિશાચ દેવોનુ પણ સમજી લેવું જોઈએ યાવત્ તેઓ મહાદ્યુતિમાન્ છે, મહાયશવાન્ છે, મહાબલ છે, મહાન ભાગ છે. મહાસુખવાન છે. તેમના વક્ષસ્થલ મુક્તાહારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો તથા ત્રુટિત નામક આભૂષણથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અગંદ, કુંડલ અને ગંડસ્થલને સ્પર્શ કરનારા કર્ણપીઠ નામક આભૂષણોના ધારક હોય છે. હાથોમા વિચિત્ર આભરણ ધારણ કરે છે. અદ્ભૂત માલાથી યુક્ત મુગટ પહેરે છે. કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્રો ધારણ કરે છે. કલ્યાણકારી ઉત્તમ માલા તેમજ

दशदिश उद्द्योतयन्तः प्रभासयन्तस्ते खलु स्वेषां स्वेषाम् असंख्येय भौमेयनगरावासशतसहस्रादीनाम् आधिपत्यादिकं कारयन्तः पालयन्तश्च महताऽहतनाटच-गीतवादित तन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, आसते इत्याशयः, अथ पिशाचेन्द्रकालमहाकालयोः स्थानादिकं प्ररूपयति–'काल महाकाला इत्थ दुवे पिसायिंदा पिसायरायाणो परिवसंति' काल महाकालौ, अत्र उपर्युक्तपिशाचस्थानेषु, द्वौ पिशाचेन्द्रौ पिशाचराजानौ परिवसतः, तौच 'महड्ढिया महज्जुइया जाव विहरंति' महर्द्धिकौ, महाद्युतिकौ यावत्–महायशसौ, महाबलौ, महानुभागौ, महासौख्यौ, हारविराजितवक्षसौकटकत्रुटितस्तम्भितभुजौ अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्थलकर्णपीठधारिणौ, विचित्र हस्ताभरणौ विचित्र मालामौलीकल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितौ कल्याणक प्रवरमाल्यानुले-

---

हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला के विभूषित होते हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशिक एवं प्रभासित करते हुए तथा असंख्य लाख नगरावासों का अधिपतित्व आदि करते–कराते हुए, नाटक, गीत एवं कुशल वादकों द्वारा बजाये हुए वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि के निरन्तर वादन की ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगो को भोगते हुए रहते हैं।

अब पिशाचेन्द्र काल तथा महाकाल के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है–उपर्युक्त स्थानों में काल तथा महाकाल नामक दो पिशाचेन्द्र एवं पिशाच राज निवास करते हैं। वे महर्द्धिक, महाद्युतिक, यावत् महायशस्वी, महाबल, महानुभाग, महा सुखवान्, हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले, कटक तथा त्रुटित नामक आभूषणों से

અનુલેપનના ધારક હોય છે તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વન માળાથી વિભૂષિત હોય છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને પ્રકાશિત તેમજ પ્રભાસિત કરતા રહીને, અસંખ્ય લાખ નગરાવાસોના અધિપતિત્વ આદિ કરતા કરાવતા, નાટક ગીત તેમજ કુશલવાદકો દ્વારા વગાડેલ વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિથી નિરન્તર ઉત્પન્ન થયેલ ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે પિશાચેન્દ્ર કાલ તથા મહાકાલના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં કાલ તથા મહાકાલ નામક બે પિશાચેન્દ્ર તેમજ પિશાચ રાજ નિવાસ કરે છે. તેઓ મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિ, મહાયશસ્વી, મહાબલવાન મહાનુભાગ. મહાસુખવાન હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થળ વાળા કટક તથા ત્રુટિત નામના આભૂષણોથી સ્તબ્ધ ભુજાવાળા. અંગદ, કુંડલ તથા ગંડસ્થળને ઘસાતા

पनधरौ भास्वर बोन्दी प्रलम्बवनमालाधरौ दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्-
द्योतयन्तौ प्रभासयन्तौ तौ तत्र स्वेषां स्वेषाम् असंख्येयभौमेयनगरावाससशतसह-
स्रादीनाम् आधिपत्यादिकं कुर्वन्तौ पालयन्तौ दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानौ
विहरतः, अथ–दाक्षिणात्य पिशाचानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते !
दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ?' गोतमः पृच्छति–हे भदन्त !
कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, दाक्षिणात्यानां पिशाचानां देवानाम् स्थानानि–स्थि-
त्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि सन्ति ? तदेवं प्रकारान्तरेण पृच्छति
'कहि णं भंते ! दाहिणिल्ला पिसाया देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–
कस्मिन् स्थले, दाक्षिणात्याः पिशाचाः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–

स्तब्ध भुजा वाले, अंगद, कुंडल तथा गण्डस्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ के धारक, हाथों के अद्भुत आभरणों से युक्त, अद्भुत मालायुक्त मुकुट के धारक, कल्याणकारी श्रेष्ठ वस्त्र पहनने वाले और कल्याणकर माला तथा अनुलेपन के धारक हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला को धारण करते हैं। वे अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करते हुए, अपने–अपने असंख्यात लाख नगरावासों का आधिपत्य आदि करते–कराते और उनका पालन करते हुए दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए विचरते हैं।

अब दक्षिण दिशा के पिशाच देवों के स्थान आदि की प्ररू-पणा की जाती है–

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! दक्षिण दिशा में रहने वाले पिशाच देवों के स्वस्थान कहां कहे गए हैं ? यही प्रश्न

કર્ણપીઠોના ધારક, હાથોના અદ્ભૂત આભરણોથી યુક્ત, અદ્ભુત માલાવાળા મુગટના ધારક, કલ્યાણકારી શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર પહેરવાવાળા અને કલ્યાણ કર માલા તથા અનુલેપનના ધારક હોય છે. તેમનાં શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાળાને ધારણ કરે છે. તેઓ પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશા-ઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરતા પોતપોતાના અસંખ્યાત લાખ નગરાવાસોના આધિપત્ય આદિ કરતા કરાવતા અને તેમનું પાલન કરતા રહિને દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતાં રહિને વિચરે છે.

હવે દક્ષિણ દિશાના પિશાચ દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે–
શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન ! દક્ષિણ દિશામા રહેનારા પિશચ

'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे, 'मंदरस्स पव्वयस्स' मन्दरस्य-मेरोः, पर्वतस्य, 'दाहिणेणं' दक्षिणेन-दक्षिणदिग्भागे 'इमीसे रयणप्पभाए' अस्याः रत्नप्रभायाः 'पुढवीए' पृथिव्याः 'रयणामयस्स कंडस्स' रत्नमयस्य काण्डस्य ऊर्ध्वभागसमीपस्य 'जोयणसहस्सबाहल्लस्स' योजनसहस्रबाहल्यस्य-सहस्रयोजनविस्तारस्य 'उवरिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे 'एगं जोयणसयं ओगाहित्ता' एकं योजनशतम् अवगाह्य-प्रविश्य, 'हेट्ठा चेगं जोयणसयं वज्जित्ता' अधोभागे चैकं योजनशतं वर्जयित्वा, 'मज्झे अट्ठसु जोयणसएसु' मध्ये-मध्यभागे, अष्टसु योजनशतेषु 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'दाहिणिल्लाणं पिसायाणं देवाणं' दाक्षिणात्यानां पिशाचानां देवानाम् 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यगसंख्येयानि 'भोमेज्जनगरावाससहस्सा' भौमेयनगरावाससहस्राणि 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं-भवणा जहा ओहिओ भवणवण्णओ तहा भाणियव्वो-जाव पडिरूवा' तानि खलु भवनानि यथा औधिकः-समुच्चयवानव्यन्तरसम्बधी,

---

प्रकारान्तर से करते हैं-दाक्षिणात्य पिशाच देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! इस जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, मन्दर पर्वत के दक्षिण में, इस रत्नप्रभा पृथ्वी के एक हजार योजन विस्तार वाले रत्नमय काण्ड के ऊपर तथा नीचे के एक-एक सौ योजन भूभाग को छोड कर मध्य के आठ सौ योजनों में दाक्षिणात्य पिशाच देवों के, तिर्छे लोक में असंख्य लाख नगरावास हैं। ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। इन नगरावासों का वर्णन वैसा ही समझ लेना चाहिए जैसा समुच्चय वान-व्यन्तरों के नगरावासों का वर्णन किया गया है। यावत् वे बाहर से गोलाकार हैं,

---

દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે? આજ પ્રશ્નને પ્રકારાન્તરથી પૂછવામા આવે છે દાક્ષિણાત્ય પિશાચ દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાન મહાવીર પ્રભુ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! આ જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં મન્દર પર્વતની દક્ષિણ બાજુએ, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના એક હજાર યોજન વિસ્તારવાળા રત્નમય કાણ્ડના ઊપર તથા નીચેના એક એક સો યોજન ભૂભાગને છોડીને મધ્યના આઠ સો યોજનોમા દાક્ષિણાત્ય પિશાચ દેવોના તિર્યક્ લોકમાં અસંખ્ય લાખ નગરાવાસ છે. તેવું મેં તથા અન્ય તીર્થકરોએ કહ્યું છે. આ નગરાવાસોનું વર્ણન તેવુંજ સમજી લેવું જોઇએ કે જેવાં સમુચ્ચય વાનવ્યન્તરોના નગરાવાસોનું વર્ણન પહેલા કરેલું છે. તે બાહરથી ગોળાકાર છે

भवनवर्णकः-भवनवर्णनं कृतं तथा भणितव्यानि-वक्तव्यानि यावत्-बहिर्भागे वृत्तानि-वर्तुलानि, अन्तश्चतुरस्राणि, अधो भागे पुष्करकर्णिका संस्थारसंस्थितानि उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि अयोध्यानि सदा जयानि सदा गुप्तानि अष्टचत्वरिंशत्कोष्ठकरचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि क्षेमाणि शिवानि किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि उपचितवरनकलशानि चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, असक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि पञ्चव-

---

भीतर से चौकोर और नीचे पुष्कर की कर्णिका के आकार के हैं। जिनका अन्तर स्पष्ट प्रतीत होता है ऐसी खाइयों और परिखाओं से से युक्त हैं। प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों, तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलो और मुसण्ढी नामक सस्त्रों से परिवृत हैं, इस कारण शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं और इसी से सदा जयशील हैं, सदा सुरक्षित हैं। उनमें अडतालीस कोठों की रचना है और वे अडतालीस वनमालाओं से युक्त हैं। वे निरुपद्रव, मंगलमय तथा किंकर देवों के दण्डों से रक्षित हैं। लिपे-पुते होने के कारण प्रशस्त हैं। गोशीर्ष तथा सरस रक्त चन्दन के हाथे वहां लगे रहते हैं जिनमें पांचों उंगुलियां उछरी हुई हैं। मंगल-कलशों से युक्त हैं। चन्दन चर्चित घटों के सुन्दर तोरण प्रतिद्वारों पर बने हैं। ऊपर से नीचे तक लम्बे लटकते हुए विशाल एवं गोलाकार माल्यदामों के

અંદરથી ચોરસ અને નીચેથી કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. તેઓનું અન્તર સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે એવી ખાઈઓ અને પરિખાઓથી યુક્ત છે. પ્રાકારો, અટ્ટાલકો કપાટો, તોરણો અને પ્રતિદ્વારોથી યુકત છે. યંત્રો, શતઘ્નિયો, મુશલો, અને મુસંઢી નામક શસ્ત્રોથી પરિવૃત છે, તે કારણે શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય છે. અને તે કારણથી સદા જયશીલ છે. સદા સુરક્ષિત છે. તેમાં અડતાલીસ કોઠાઓની રચના કરેલી છે. અને તેઓ અડતાલીસ વનમાળાઓને ધારણ કરે છે. તેઓ નિરૂપદ્રવ તથા મંગલ મય છે. તથા કિંકર દેવોના દંડાઓથી રક્ષિત છે. લિંપેલ ધૂપેલ હોવાથી અશસ્ત છે. ગોરોચન તથા સરસ લાલ ચન્દનના થાપા ત્યાં દિધેલા હોય છે કે જેમાં પાંચે આગળીઓ ઉપસી આવેલી હોય છે. મંગલ કલશોથી યુકત છે. ચન્દન ચર્ચિત ઘડાઓના સુન્દર તોરણ પ્રતિદ્વારો પર બનેલાં હોય છે. ઊપરથી નીચે સુધી લાંબી લટકતી વિશાલ તેમજ ગોળાકાર પુષ્પમાળાઓના સમૂહથી સુશોભિત છે. પાંચે રંગના સુગંધિત

र्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमारगन्धोद्धूताभिरामाणि सुगन्धवरगन्धिकानि गन्धवर्तिभूतानि, अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि पताकामालाकुलाभिरामाणि, सर्वरत्नमयानि, अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि, नीरजांसि, निर्मलानि निष्पङ्कानि निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि सश्रीकाणि, समरीचिकानि सोद्योतानि प्रसादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, 'एत्थ णं' अत्र खलु उपर्युक्तप्रदेशे, 'दाहिणिल्लाणं' दाक्षिणात्यानां 'पिसायाणं' पिशाचानां 'देवाणं' देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा 'पण्णत्ता' स्थानानि–स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि–स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेसु विषये लोकस्य असंख्येयभागः–असंख्येयतमो भागो वक्तव्य, 'तत्थ णं–बहवे दाहिणिल्ला पिसा-

समूह से सुशोभित हैं। पांचों वर्णों के सरस और सुगंधित पुष्पों के समूह वहां बिखरे रहते हैं। कृष्ण अगर, उत्तम चीडा तथा लोबान की महकती हुई धूप के समूह से अतीव रमणीय होते हैं। उत्तम सुगंध से सुगंधित एवं गंध की गुटिका जैसे हैं। अप्सराओं के समूह के समूहों से व्याप्त, दिव्य वाद्यों की ध्वनि से गूंजते हुए, पताकाओं की मालाओं के कारण अभिरमणीय, सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकने, सुकोमल, घटारे–मटारे, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण छायावाले, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, किरणों से युक्त, प्रकाशोपेत, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन प्रदेशों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त दक्षिण दिशा के पिशाच देवों के स्वस्थान कहे गए हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात

પુષ્પોના સમૂહ ત્યા વિખરેલા પડયા હોય છે. કૃષ્ણ અગરૂ, ચીડા તથા લોબાનથી મહેકતા ધૂપના સમૂહથી અત્યન્ત રમણીય હોય છે. ઉત્તમ સુગન્ધથી સુગન્ધિત તેમજ સુગન્ધની ગોટીયો જેવા છે. અપ્સરાઓ ના સમૂહના સમૂહોથી વ્યાપ્ત દિવ્ય વાદ્યોના ધ્વનિથી ગુંજતા પતાકાઓની માળાઓને કારણે અભિરમણીય, સર્વરત્નમય સ્વચ્છ ચિકણા, સુકોમલ ઘાટમાટવાળા, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિરાવણ છાયાવાળા પ્રભાયુકત, શ્રી સપન્ન, કિરણોથી યુકત પ્રકાશોપેત પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ છે. આ પ્રદેશોમા દક્ષિણ દિશાના પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત પિશાચ દેવોના સ્વસ્થાન કહેલાં છે. એ સ્થાનો સ્વસ્થાન, ઉપપાત,

या देवा परिवसंति' तत्र खलु–उपर्युक्तस्थानेषु बहवो दाक्षिणात्याः पिशाचाः देवाः परिवसन्ति, 'महड्ढिया जहा ओहिया जाव विहरंति' महर्द्धिकाः यथा औधिकाः समुच्चयवानव्यन्तर सम्बन्धिनः प्रतिपादितास्तथा प्रतिपादनीयाः तथा च यावत् महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणो विचित्रहस्ताभरणाः विचित्रमालामौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरा भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषाम्

इन तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। वहां बहुत से दाक्षिणात्य पिशाच देव निवास करते हैं।

वे पिशाच जाति के देव महान् ऋद्धि के धारक हैं इत्यादि वर्णन समुच्चय वान-व्यन्तर देवों के वर्णन के ही समान समझ लेना चाहिए, अर्थात् वे महाद्युतिमान् हैं, महायशस्वी हैं, महाबल हैं, महानुभाग हैं और महासुख से सम्पन्न हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है, उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और गण्डस्थल का मर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषण के धारक होते हैं। हाथों में विचित्र आभूषण धारण करते हैं। उनका मुकुट अद्भुत माला से युक्त होता है। कल्याण कारक एवं श्रेष्ठ वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकारी और उत्तम माला तथा अनुलेपन को धारण करते हैं। उनकी देह

અને સમુદ્ઘાત આ ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. ત્યા ઘણા બધા દાક્ષિણાત્ય પિશાચ દેવ નિવાસ કરે છે.

તે પિશાચ જાતિના દેવ મહાન ઋદ્ધિના ધારક છે. ઈત્યાદિક વર્ણન સમુચ્ચય વાનવ્યન્તર દેવોના વર્ણનની સમાન સમજી લેવા જોઈએ. અર્થાત્ તેઓ મહાદ્યુતિમાન છે. મહાયશસ્વી છે. મહાબલી છે. મહાનુ ભાગ છે અને મહાસુખથી સંપન્ન છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટક અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ, અને ગંડ સ્થળને મર્ષણ કરતા કર્ણપીઠ નામના આભૂષણોના ધારક હોય છે હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણ ધારણ કરે છે તેમના મુગટ અદ્ભુતમાળાઓથી યુકત હોય છે. કલ્યાણ કારક તેમજ શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોનુ પરિધાન કરે છે. કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ માલા તથા અનુલેપનને ધારણ કરે છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાલાના ધારક હોય છે. તે પોતાના દિવ્ય વર્ણ અને ગન્ધ આદિથી દશે

असंख्येयभौमेयनगरावासशतसहस्रादीनाम् आधिपत्यादिकं कारयन्तः पालयन्तो-महताऽहतनृत्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति-आसते इत्याशयः, यथा दाक्षिणात्यपिशाचेन्द्रकाल-वक्तव्यताप्ररूपयितुमाह-'काले एत्थ पिसायिंदे' कालः अत्र पिशाचेन्द्रः 'पिसा-यराया' पिशाचराजः 'परिवसइ' परिवसति, स च पिशाचेन्द्रः कालः 'महिड्ढीए जाव पभासेमाणे' महर्द्धिकः यावत्-महाद्युतिकः महायशाः, महाबलः, महानुभागः, महासौख्यः, हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टग-ण्डस्तलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमालामौलिः, कल्याणकप्रवरवस्त्र-

---

देदीप्यमान होती है। लम्बी वनमाला के धारक होते हैं। वे अपने दिव्य वर्ण और गन्ध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करते हुए, अपने-अपने असंख्य लाख भौमेय नगरावासों आदि का अधिपतित्व करते हुए, उनका पालन करते हुए, नृत्य, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा बजाये गए वीणा, तल, ताल, त्रुटित एवं मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते रहते हैं।

अब दक्षिण दिशा के पिशाचेन्द्र काल की वक्तव्यता प्रारंभ की जाती है-यहां काल नामक पिशाचेन्द्र, पिशाच राजा निवास करता है। वह पिशाचेन्द्र काल महान् ऋद्धि का धारक है, महाद्युति है, महायशस्वी है, महाबल है, महानुभाग है, महासुखवान् है। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उसकी भुजाएं कटकों और त्रुटित नामक बाहु के आभूषणों से स्तब्ध रहती है। वह अंगद

દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરતા રહિને પોતપોતાના અસંખ્ય લાખ ભૌમેય નગરાવાસો આદિના અધિપતિત્વ કરતા તેમનુ પાલન કરતા નૃત્ય ગીત તથા કુશલવાદકો દ્વારા વગાડેલ વીણા તલ તાલ ત્રુટિત તેમજ મૃદંગ આદિ વાદ્યો ના નિરન્તર થનાર ધ્વનિના શ્રવણ સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગો ભોગવતા રહે છે.

હવે દક્ષિણ દિશાના પિશાચેન્દ્ર કાલની વક્તવ્યતાનો પ્રારંભ કરાય છે-અહિં કાલનામક પિશાચેન્દ્ર, પિશાચ રાજા નિવાસ કરે છે. તે પિશાચેન્દ્ર કાલ મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક છે. મહાદ્યુતિ વાળા છે, મહા યશસ્વી છે. મહાબલ છે, મહાનુભાગ છે. મહાસુખવાન્ છે તેમનુ વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિત નામના બાહુના આભૂષણોથી સ્તબ્ધ રહે

परिहितः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरो भास्वरबोन्दिः, प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन् प्रभासयन् 'से णं तत्थ' स खलु पिशाचेन्द्रः कालस्तत्र–उपर्युक्तस्थाने 'तिरियमसंखेज्जाणं' तिर्यगसंख्येयानां भोमेज्जनगरावाससयसहस्साणं' भौमेयनगरावासशतसहस्राणाम् 'चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' चतसृणाम् सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हय अग्गमहिसीणं' चतसृणाञ्च अग्रमहषीणाम् 'सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम्, 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणां पर्षदाम् 'सत्तण्हं अणियाणं' सप्तानाम् :अनीकानाम्–सैन्यानाम् 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् 'सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' षोडशानाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिं च बहूणं दाहिणिल्लाणं' अन्येषाञ्च बहूनां दाक्षिणात्यानाम् 'वाणमंतराणं' वानव्यतराणाम् 'देवाण य देवीण य

कुंडल और गंडस्थल को घर्षण करने वाले कर्णपीठ नामक आभूषण का धारक है। उसके हाथों में अद्भुत आभूषण होते हैं। अद्भुत माला युक्त मुकुट या माला को धारण करता है। कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करता है। कल्याणकारी और उत्तम माला एवं अनुलेपन को धारण करता है। उसकी देह देदीप्यमान होती है। लम्बी–वनमाला का धारक होता है। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रभासित करता है।

वह पिशाचेन्द्र काल तिर्छे असंख्यात लाख नगरावासों का, चार हजार सामानिकदेवों का, सपरिवार चार अग्रमहिषियों का, तीनों परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, सोलह हजार आत्मरक्षकदेवों का तथा अन्य बहुसंख्यक दाक्षिणात्य वान–

છે. તે અંગદ, કુંડલ અને ગંડસ્થલને મર્ષણ કરનારા કર્ણપીઠ નામના આભૂષણના ધારક છે. તેમના હાથોમાં અદ્ભૂત આભૂષણ હોય છે. અદ્ભુત માલા યુક્ત મુગટ અગર માલા અને મુગટ ધારણ કરે છે. કલ્યાણ કારી ઉત્તમ વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે. તેમજ અનુલેપનને ધારણ કરે છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાલાના ધારક હોય છે. પોતાના વર્ણ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રભાસિત કરે છે.

તે પિશાચેન્દ્ર કાળ તિરછા અસંખ્યાત લાખ નગરાવાસોના ચાર હજાર સામાનિક દેવોના, સપરિવાર ચાર અગ્રમહિષિયોના, ત્રણ પરિષદોના સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના. સોલ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુ સંખ્યક દાક્ષિણાત્ય વાનવ્યન્તર દેવો અને દેવિયો

देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं जाव विहरइ' आधिपत्यम् यावत् पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति-तिष्ठति, अथ उत्तरदिग्वासिपिशाचानां वक्तव्यतां पृच्छति-'उत्तरिल्लाणं पुच्छा' औत्तराणाम्-उत्तरदिग्वासिपिशाचानाम् देवानां स्थानानि कुत्र प्रज्ञप्तानि ? इति पृच्छा वर्तते, कुत्र खलु उत्तरदिग्वासिनः पिशाचाः देवाः परिवसन्ति ? प्रश्नाशयः, भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'जहेव दाहिणिल्लाणं वत्तव्वया तहेव उत्तरिल्लाणंपि' यथैव दाक्षिणात्यानाम् पिशाचानां वक्तव्यता भणिता तथैव औत्तरहाणाम्-उत्तरदिग्वासिनामपि पिशाचानाम् वक्तव्यता भणितव्या 'णवरं' किन्तु नवरम्-पूर्वापेक्षयाऽत्र विशेषस्तु 'मंदरस्स पव्वयस्स

व्यन्तर देवों और देवियों का अधिपतित्व, स्वामित्व, भर्तृत्व तथा अग्रेसरत्व करता हुआ, उनका पालन करता हुआ, कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगता हुआ रहता है।

अब उत्तर दिशा के पिशाच देवों की वक्तव्यता आरंभ की जाती है-

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! उत्तर दिशा के पिशाच देवों के स्थान कहाँ कहे हैं ? अर्थात् उत्तर दिशा के पिशाच कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! जैसी दक्षिण दिशा के पिशाचों की वक्तव्यता कही है, वैसी ही उत्तर दिशा के पिशाचों की

ना અધિપતિત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ તથા અગ્રેસરત્વ કરતા થકા તેમનું પાલન કરતા થકા. કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત. મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થનારા અવાજની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા રહે છે.

હવે ઉત્તર દિશાના પિશાચ દેવોની વક્તવ્યતા આરંભ કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્ ! ઉત્તર દિશાના પિશાચ દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે ? અર્થાત્ ઉત્તર દિશાના પિશાચ દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દે છે-હે ગૌતમ ! જેવી દક્ષિણ દિશાના પિશાચોની વક્તવ્યતા કહી છે, તેવીજ ઉત્તર દિશાના પિશાચોની વક્તવ્યતા કહી લેવી જોઈએ. તેમાં વિશેષતા આ છે-મન્દર પર્વતના ઉત્તર દિગ્ ભાગમાં મહાકાલ

उत्तरेणं' मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण, उत्तरदिग्भागे 'महाकाले एत्थ पिसायिंदे पिसायराया परिवसइ' महाकालो नाम अत्र पिशाचेन्द्रः पिशाचराजः परिवसति इति बोध्यः, 'जाव विहरइ' यावत्-महर्द्धिको महाद्युतिकः, महायशाः महाबलः, महानुभागः, महासौख्यो हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः' अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्थलकर्णपीठधारी विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमालामौलिः कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरो भास्वरबोन्दिः प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन् प्रभासयन् स खलु तत्र तिर्यगसंख्येयानां भौमेयनगरावासशतसहस्राणाम् चतुर्णाम्

वक्तव्यता कह लेनी चाहिए। उसमें विशेषता यह है-मन्दर पर्वत के उत्तर दिग् भाग में महाकाल नामक पिशाचेन्द्र, पिशाच राजा निवास करता है, यावत् विचरता है। 'यावत्' शब्द से यह समझना चाहिए-वह महाकाल पिशाचेन्द्र महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायशस्वी, महाबल, महानुभाग और महासौख्य है। उसका वक्षस्थल हार से विराजमान रहता है। उसकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और गण्डस्थल को घिसने वाले कर्णपीठ नामक आभूषण का धारक होता है। उसके हाथों में अद्भुत आभूषण होते हैं। उसका मुकुट अद्भुत माला से युक्त होता है। कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करता है। कल्याणकर उत्तम माला एवं अनुलेपन का धारक होता है। उसका शरीर देदीप्यमान है। वह लम्बी वनमाला को धारण करता है। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रभासित करता हुआ वह तिर्छे असंख्य लाख भौमेय नगरावासों का, चार हजार

નામક પિશાચેન્દ્ર, પિશાચ રાજા નિવાસ કરે છે યાવત્ વિચરે છે. યાવત્ શબ્દથી એમ સમજવું જોઈએ કે મહાકાલ પિશાચેન્દ્ર મહર્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશસ્વી, મહાબલ, મહનુભાગ અને મહાસૌખ્ય છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી વિરાજમાન છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તે અંગદ કુંડલ અને ગંડસ્થલને ઘસતાં કર્ણપીઠ નામક આભૂષણને ધારણ કરે છે. તેમના મુગટ અદ્ભુત માલાથી યુક્ત હોય છે. કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણકર ઉત્તમ માલા તેમજ અનુલેપનના ધારક હોય છે. તેમનું શરીર દેદીપ્યમાન છે લાંબી વનમાળાઓને ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ વિગેરેથી દશેદિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરતા તે તિર્છા

सामानिकसहस्राणाम् चतसृणाञ्चाग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम् तिसृणां पर्षदां सप्तानाम् अनीकानाम् सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् षोडशानाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनाम् औत्तराहाणाम् उत्तरदिग्वासिनां वानव्यन्तराणां देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यं पौरपत्यम् स्वामित्वं भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम् कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटयगीत वादित तन्त्रीतलताल त्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति–तिष्ठति, 'एवं जहा पिसायाणं तहा भूयाणंपि' एवं–पूर्वोक्तरीत्या यथा पिशाचानां देवानाम् वक्तव्यता भणिता तथा भूतानामपि देवानां वक्तव्यता भणितव्या, 'जाव गंधव्वाणं' यावद्–यक्षाणाम् राक्षसानाम् किन्नराणाम्, किम्पुरुषाणाम्, महोरगाणाम् गन्धर्वाणाञ्च वक्तव्यता भणितव्या, 'नवरं' पूर्वापेक्षया अत्र विशेषस्तु 'इंदेसु णाणत्तं

सामानिक देवों का, चार सपरिवार अग्रमहिषियों का, तीन परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, सोलह हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुसंख्यक उत्तर दिशा के वान–व्यन्तर देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, एवं महत्तरकत्व करता हुआ, उनका पालन करता हुआ, नृत्य, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगता हुआ रहता है।

जैसी पिशाच देवों की वक्तव्यता कही, वैसी ही भूतों की वक्तव्यता समझ लेनी चाहिए। और वैसी ही वक्तव्यता यक्षों, राक्षसों, किन्नरों, किम्पुरुषों, महोरगों तथा गन्धर्वों की भी कह लेनी चाहिए। मगर इस वक्तव्यता में विशेषता यह है कि इन सब के इन्द्र अलग–

અસંખ્ય લાખ ભૌમેય નગરાવાસોના ચાર હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુ સંખ્યક ઉત્તર દિશાના વાનવ્યન્તર દેવો અને દેવિયોના અધિપતિત્વ અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ તેમનુ મહત્તરકત્વ કરતા રહિને તેમનું પાલન કરતા રહિને, નૃત્ય ગીત તથા કુશલવાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થતા અવાજની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગને ભોગવતા રહે છે.

જેવી પિશાચ દેવોની વક્તવ્યતા કહી, તેવીજ ભૂતોની વક્તવ્યતા પણ સમજી લેવી જોઈએ અને તેવીજ વક્તવ્યતા યક્ષો, રાક્ષસો, કિન્નરો કિંપુરૂષો મહોરગો તથા ગન્ધર્વોની પણ કહેવી જોઇએ. પરન્તુ તે વક્તવ્યતામા વિશેષ તો એ છે કે તે બધાના ઇન્દ્ર અલગ અલગ છે. તે આ પ્રકારે છે–દક્ષિણ અને

भाणियव्वं इमेण विहिणा' इन्द्रेषु नानात्वं–पृथक्त्वम् विभिन्नत्व मित्यर्थः, भणितव्यम् अनेन–वक्ष्यमाणेन, विधिना–प्रकारेण 'भूयाणं सुरूवपडिरूवा' भूतानां दक्षिणोत्तराणाम् यथाक्रममिन्द्रौ सुरूपप्रतिरूपौ, 'जक्खाणं पुन्नभद्दमाणिभद्दा' यक्षाणाम् दक्षिणोत्तराणाम् पूर्णभद्रमाणिभद्रौ इन्द्रौ, 'रक्खसाणं भीम महाभीमा राक्षसानां दक्षिणात्यौत्तराहाणाम् भीममहाभीमौ इन्द्रौ 'किन्नराणं किन्नरकिंपुरिसा' किन्नराणाम् दाक्षिणात्यौत्तराहाणाम् किन्नरकिम्पुरुषौ यथा क्रममिन्द्रौ, 'किंपुरिसाणं सप्पुरिसमहापुरिसा' किम्पुरुषाणाम् दाक्षिणात्यौत्तराहाणाम् सत्पुरुषमहापुरुषौ यथाक्रममिन्द्रौ, 'महोरगाणं अइकाय महा काया' महोरागाणाम् उरःपरि सर्पाणां अतिकायमहाकायौ यथाक्रमं दाक्षिणात्यौत्तराहाणामिन्द्रौ, 'गंधव्वाणं गीयरइगीयजसा' गन्धर्वाणाम् दाक्षिणात्यौत्तराहाणाम् गीतरति गीतयशसौ यथाक्रममिन्द्रौ वर्तते, 'जाव विहरन्ति' यावत्–तौ च प्रत्येकम् महर्द्धिकौ महाद्युतिकौ महायशसौ महाबलौ, महानुभागौ महासौख्यौ हारविराजितवक्षसौ कटकत्रुटितस्तम्भितभुजौ अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठ धारिणौ विचित्रहस्ताभरणौ, विचित्रमालामौली कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितौ

अलग हैं। वे इस प्रकार हैं–दक्षिण और उत्तर दिशा के भूतों के इन्द्र क्रमशः सुरूप और प्रतिरूप हैं, यक्षों के इन्द्र पूर्ण भद्र और मणिभद्र हैं, राक्षसों के भीम और महाभीम हैं, किन्नरों के किन्नर और किम्पुरुष हैं, किम्पुरुषों के सत्पुरुष और महापुरुष हैं, महोरगों के अतिकाय और महाकाय हैं तथा गन्धर्वों के गीतरति और गीतयश हैं। एक–एक जाति के दो–दो इन्द्रों में से प्रथम दक्षिण दिशा का और दूसरा उत्तर दिशा का समझना चाहिए।

ये सभी इन्द्र महान् ऋद्धि, द्युति, यश, बल, प्रभाव और सुख से सम्पन्न हैं। उनके वक्षस्थल हार से सुशोभित होते हैं। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और

ઉત્તર દિશાના ભૂતોના ઇન્દ્ર અનુક્રમે સુરૂપ, અને પ્રતિરૂપ છે, યક્ષોના ઇન્દ્ર પૂર્ણ ભદ્ર અને મણિભદ્ર છે, રાક્ષસોના ભીમ અને મહાભીમ છે, કિન્નરોના કિન્નર અને કિંપુરૂષ છે. કિંપુરૂષોના સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ છે, મહોરગોના અતિકાય અને મહાકાય છે તથા ગંધર્વોના ગીતરતિ અને ગીતયશ છે. એક એક જાતિના બે બે ઇન્દ્રોમાંથી પ્રથમ દક્ષિણ દિશાના અને બીજા ઉત્તર દિશાના સમજવા જોઇએ.

આ બધા ઇન્દ્રો મહાન્ ૠદ્ધિ, દ્યુતિ, યશ, બલ, પ્રભાવ અને સુખથી સંપન્ન છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત હોય છે તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી અક્કડ રહે છે.

कल्याणक प्रवर माल्यानुलेपनधरौ भास्वरबोन्दी प्रलम्बवनमालाधरौ दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन्तौ प्रभासयन्तौ तौ तत्र स्वेषां स्वेषाम् असंख्येय-भौमेयनगरावासशतसहस्रादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यादिकं कुर्वन्तौ पालयन्तौ महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानौ विहरतः–आसते इत्याशयः, उपर्युक्तेन्द्राणां संग्राहक गाथा द्वयमाह–कालेय महाकाले सुरूवपडिरूव पुन्नभद्दे य । तह चेव माणिभद्दे भीमेय तहा–महाभीमे ॥१४१॥ कालश्च महाकालः, सुरूपः प्रतिरूपः पूर्णभद्रश्च । तथा चैव माणिभद्रो भीमश्च तथा महाभीमः । "किन्नरकिंपुरिसे खलु सप्पुरिसे खलु तथा महापुरिसे । अइकाय महाकाए गीयरई चेव गीयजसे" ॥१४२॥

कर्णपीठ के धारक होते है । हाथों में विचित्र आभरण धारण करते हैं। उसके मुकुट अद्भुत माला से युक्त होते हैं । वे कल्याणकारी एवं उत्तम वस्त्रों का परिधान करते हैं । कल्याणकारी माला और अनु-लेपन धारण करते हैं । उनका शरीर देदीप्यमान होता है । लम्बी वनमाला को धारण करते हैं । अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रभासित करते हुए, अपने–अपने असं-ख्यात लाख भौमेय नगरावासों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व आदि करते हुए, उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए रहते हैं।

अब इन के इन्द्रों के नामों का संग्रह करने वाली दो गाथाएं कहते हैं–काल और महाकाल, सुरूप और प्रतिरूप, पूर्णभद्र और मणिभद्र,

તેઓ અંગદ, કુંડલ, અને કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથોમા વિચિત્ર આભરણ ધારણ કરે છે. તેમના મુગટ અદ્ભૂત માળાઓથી યુક્ત હોય છે. તેઓ કલ્યાણ કારી અને ઉત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણ કારી માળા અને અનુલેપન ધારણ કરે છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાબી વનમાળાને ધારણ કરે છે. અને પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગન્ધ આદિથી દશેદિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરતા પોતપોતાના અસંખ્યાત લાખ ભૌમેય નગરાવાસોના અધિપતિત્વ અગ્રેસરત્વ આદિ કરતા રહિને, તેમનું પાલન કરતા, નાટક ગીત કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિના નિરન્તર થનારા ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોપ ભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે એમના ઇન્દ્રોના નામોનો સંગ્રહ કરનારી બે ગાથાઓ કહે છે–કાલ અને મહાકાલ, સુરૂપ અને પ્રતિરૂપ, પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર, ભીમ અને મહાભીમ

किन्नरकिम्पुरुषः, खलु सत्पुरुषः खलु तथा महापुरुषः । अतिकायो महाकायो गीतरतिश्चैव गीतयशाः, इत्येते षोडशवानव्यन्तरेन्द्राः, अथ अवान्तरव्यन्तर-जातिभेदानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! अणवन्नियाणं देवाणं ठाणा पण्णत्ता ?' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे अण-पर्णिकानां देवानाम् व्यन्तरावान्तरजातिविशेषाणाम्, स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि ? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहि णं भंते ! अणवन्निया देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे अणपर्णिका देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, 'रयणामयस्स कंड-स्स' रत्नमयस्य काण्डस्य उपरि समीपभागस्य, 'जोयणसहस्सबाहल्लस्स' योज-नसहस्रबाहल्यस्य–सहस्रयोजनविस्तारस्य 'उवरिं' उपरि, ऊर्ध्वभागे 'जाव जोय-णसएसु' यावत्–एकं योजन शतम् अवगाह्य, अधश्चैकं योजनशतं वर्जयित्वा मध्ये

भीम और महाभीम, किन्नर और किम्पुरुष, सत्पुरुष और महापुरुष, अतिकाय और महाकाय, गीतरति और गीतयश, ये सोलह वान-व्यन्तरों के इन्द्र हैं ॥१४१–१४२॥

अब वान-व्यन्तरों के उपभेदों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया–हे भगवन् ! अणपर्णिक देवों के, जो व्यन्तर देवों की एक विशेष जाति है, स्वस्थान कहां कहे हैं ? इसी प्रश्न के स्पष्टीकरण के लिए कहते हैं–हे भगवन् ! अणपर्णिक देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् ने उत्तर दिया–हे गौतम, इस रत्नप्रभा पृथ्वी का जो रत्नमय काण्ड है, उसका विस्तार एक हजार योजन का है। उसमें से ऊपर और नीचे के एक–एक सौ योजन छोड कर मध्य के

કિન્નર અને કિંપુરૂષ, સત્પુરૂષ અને મહાપુરૂષ, ગીતરતિ અને ગીતયશ; આ સોળ વાનવ્યન્તરોના ઇન્દ્ર છે. ॥ ૧૪૧–૧૪૨ ॥

હવે વાનવ્યન્તરોના ઉપભેદોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો–ભગવન્ ! અણુપર્ણિક દેવો કે જે વ્યન્તર દેવોની એક વિશેષ જાતિ છે, (તેમના) સ્વસ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? આ પ્રશ્નનું સ્પષ્ટી કરણ કરવા માટે કહે છે–ભગવન્ ! અણુપર્ણિક દેવો ક્યા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો–હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે રત્ન મય કાંડ છે, તેનો વિસ્તાર એક હજાર યોજનનો છે. તેમાંથી ઉપર તથા

अष्टसु योजनशतेषु 'एत्थणं' अत्र खलु-उपर्युक्त स्थले,'अणवन्नियाणं देवा णं 'अणपर्णिकानां देवानाम् 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यगसंख्येयानि 'णगरावाससहस्सा' नगरावाससहस्राणि 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति-इत्याख्यातं मया महावीरेण अन्यैश्चतीर्थकृद्भिः, ' ते णं जाव-पडिरूवा' तानि खलु-पूर्वोक्तानि नगरावाससहस्राणि, यावत् बहिर्भागे वृत्तानि-वर्तुलानि, अन्तश्चतुरस्राणि, अधोभागे पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि, उत्कीर्णान्तरविपुलगम्भीरखातपरिखाणि, प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, यन्त्रशतघ्नीमुशलमुसण्ढीपरिवारितानि, अयोध्यानि, सदा जयानि, सदा गुप्तानि, अष्टचत्वारिंशत्कोष्ठकरचितानि, अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानि, क्षेमाणि शिवानि, किङ्करामरदण्डोपरक्षितानि, लिप्तोपलिप्तमहितानि गोशीर्षसरसरक्तचन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितलानि, उपचितचन्द-

आठ सौ योजनों में, अणपर्णिक देवों के तिर्छे असंख्यात लाख नगरावास हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है।

वे नगरावास यावत् प्रतिरूप हैं, अर्थात् बाहर से गोलाकार हैं, अन्दर से चौकोर हैं और नीचे से कमल की कर्णिका के आकार के हैं। वे विशाल और गंभीर खाइयों तथा परिखाओं से घिरे हुए हैं। प्राकारों, अट्टालकों, कपाटों, तोरणों और प्रतिद्वारों से युक्त हैं। यंत्रों, शतघ्नियों, मुशलों और मुसण्ढी नामक शस्त्रों से परिवृत हैं, इस कारण शत्रुओं द्वारा अयोध्य हैं और अयोध्य होने के कारण सदा जयशील हैं, सदा सुरक्षित हैं। वे अडतालीस कोठों की रचना से युक्त है और अडतालीस वनमालाओं से सुशोभित हैं। सब प्रकार से निरूपद्रव हैं, मंगलमय हैं और किंकर देवों के दंडों द्वारा रक्षित हैं। लिपे-पुते होने के कारण प्रशस्त हैं। गोशीर्ष तथा सरस

નીચેના એક એક સો યોજન છોડીને મધ્યના આઠસો યોજનમાં અણપર્ણિક દેવોના તિર્ચ્છા અસંખ્યાત લાખ નગરાવાસ છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે.

તે નગરાવાસ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે અર્થાત્ બહારથી ગોળાકાર છે. અન્દરથી ચોરસ છે અને નીચેથી કમળની કર્ણિકાના આકારના છે. તેઓ વિશાળ અને ગંભીર ખાઇયો તથા પરિખાઓથી ઘેરાયેલા છે પ્રાકારો, અટ્ટાલકો, કપાટો, તોરણો અને પ્રતિદ્વારોથી યુક્ત છે. યંત્રો, શતઘ્નિયો, મુસલો મુસંઢી નામક અસ્ત્રોથી પરિવૃત્ત છે, એ કારણે શત્રુઓ દ્વારા અયોધ્ય હોવાને લીધે સદા જયશીલ છે સદા સુરક્ષિત છે. તેઓ અડતાલીસ કોઠાઓની રચનાથી યુક્ત છે અને અડતાલીસ વનમાળાઓથી સુશોભિત છે. બધી રીતે નિરુપદ્રવ છે. મંગલમય છે. અને કિંકર દેવોના દંડો દ્વારા રક્ષિત છે. લિપેલ ધૂંપેલ હોવાને

नकलशानि, चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि, आसक्तोत्सिक्तविपुलवृत्तव्याघारितमाल्यदामकलापानि, पञ्चवर्णसरससुरभिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलितानि, कालागुरुप्रवरकुन्दरुष्कतुरुष्कधूपमघमघायमानगन्धोद्धूताभिरामाणि, सुगन्धवरगन्धिकानि, गन्धवर्तिभूतानि अप्सरोगणसंघसंविकीर्णानि, दिव्यत्रुटितशब्दसंप्रणादितानि पताकामालाकुलाभिरामाणि सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि, मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि सश्रीकाणि, समरीचिकानि, सोद्योतानि, प्रसादीयानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'अणवन्नि-

---

रक्त चन्दन के हाथे उनमें लगे हैं जिनमें पांचों उंगलियां उभरी हुई हैं। वे मंगल-कलशों से सुशोभित हैं। उनके प्रतिद्वार भाग में चन्दन चर्चित घटों के सुन्दर तोरण बने हुए हैं। उनमें ऊपर से नीचे तक लटकने वाले, विशाल और गोलाकार माल्यदामों के समूह शोभायमान होते हैं। पांच वर्ण के ताजे और सौरभमय पुष्पों के समूह के उपचार से युक्त हैं। कृष्ण अगर, उत्तम चीडा ओर लोबान की महकती हुई सुगंध के समूह से अतिशय रमणीय हैं। उत्तम सुगंध से सुगंधित और गंधद्रव्य गुटिका जैसे प्रतीत होते हैं। वे अप्सरागणों के समूह से व्याप्त, दिव्य वाद्यों की ध्वनि से गूंजते हुए, पताकाओं की माला से अत्यन्त रम्य, सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकने, कोमल, घटारे मटारे. नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण कान्ति वाले, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, किरणों से युक्त, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन उक्तस्थानों में

કારણે પ્રશસ્ત છે. ગોશીર્ષ તથા સરસ રક્તચન્દનના થાપાઓ તેમા પડેલા છે કે જેમા પાચે આગળી ઉઠી આવેલ હોય છે. તેઓ મંગળ કળશોથી સુશોભિત છે. તેમના પ્રતિદ્વાર ભાગમાં ચન્દન ચર્ચિત ઘડાઓના સુન્દર તોરણ બનેલા છે. તેઓમા ઉપરથી નીચે સુધી લટકતા વિશાળ અને ગોળાકાર પુષ્પ હારોના સમૂહ શોભાયમાન લાગે છે. પાંચ રંગના તાજા અને સુગન્ધીદાર પુષ્પોના સમૂહના ઉપચારથી યુક્ત હોય છે. કૃષ્ણ અગરૂ, ઉત્તમ ચીડા, અને લોબાનની મહેકતી સુગન્ધથી સુગન્ધિત અને ગન્ધ દ્રવ્યની ગોટીયો જેવા પ્રતીત થાય છે. તેઓ અપ્સરા ગણોના સમૂહથી વ્યાપ્ત દિવ્ય વાદ્યોના ધ્વનિથી ગુંજતી, પતાકાઓની માળાથી અત્યન્ત રમ્ય; સર્વ રત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા કોમળ, ઘાટમાટવાળા, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિરાવરણ કાન્તિવાળા પ્રભા યુક્ત, શ્રી સંપન્ન, કિરણોથી યુક્ત, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય

याणं देवाणं ठाणा' अणिपर्णिकानां देवानाम् स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि, 'उववाएणं-लोयस्स असंखेज्जइभागे' उपपातेन-उपपातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः 'समुग्घाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे' समुद्घातेन-समुघातापेक्षया लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः 'सट्ठाणेणं लोयस्य असंखेज्जइभागे' स्वस्थानेन-स्वस्थानापेक्षया लोकयस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, 'एत्थणं बहवे अणवन्निया देवा परिवसंति' अत्र खलु-उक्तस्थानेषु बहवः अणपर्णिका देवाः परिवसन्ति ते च 'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, 'जहा पिसाया जाव विहरंति' यथा पिशाचाः प्रतिपादितास्तथा प्रतिपादनीया यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटक_टितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः,

अणपर्णिक देवों के स्वस्थान निरूपण किए गए हैं। ये स्थान उपपात की अपेक्षा लोक के असंख्यातवें भाग में, समुद्घात की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें भाग में और स्वस्थान की अपेक्षा भी लोक के असंख्यातवें में भाग में हैं। इन स्थानों में बहुत-से अणपर्णिक देव निवास करते हैं। वे महान् ऋद्धि के धारक हैं। और पिशाच देवों के समान यावत् विचरते हैं। इनका वर्णन पिशाच देवों के समान ही समझ लेना चाहिए, अर्थात् वे महाद्युति, महायशस्वी, महाबलवान्, महानुभाग, महान् सुख से सम्पन्न, हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले, कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध भुजाओं वाले, अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक, हाथों में विचित्र आभूषण पहनने वाले, अद्भुत माला से सुशोभित मुकुट वाले, कल्याणकारी उत्तम

અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ કહેલા સ્થાનોમાં અર્ણપણિક દેવોના સ્વસ્થાન નિરૂપણ કરાયેલાં છે. તે સ્થાનો ઉપપાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. આ સ્થાનોમાં ઘણા બધા અણુપર્ણિક દેવ નિવાસ કરે છે તેઓ મહાન્ રૂદ્ધિના ધારક છે. અને પિશાચ દેવોના સમાન વિચરે છે. તેમનું વર્ણન પિશાચ દેવોની સમાનજ સમજી લેવું જોઇએ. અર્થાત્ તેઓ મહાદ્યુતિ, મહાયશસ્વી, મહાબલવાન્ મહાનુભાગ, મહાન્ સુખથી સંપન્ન હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થળ વાળા, કટકો અને ત્રુટિતોથી અક્કડ ભુજાઓવાળા અંગદ, કુંડલ અને કર્ણપીઠના ધારક, હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણ પહેરવાવાળા અદ્ભુત માળાઓથી સુશોભિત મુગટવાળા,

कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः भास्वरबोन्दयः प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्‌द्योतयन्तः प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषाम् असंख्येयभौमेयनगरावासशतसहस्रादीनाम् आधिपत्यादिकं कुर्वन्तः पालयन्तो महताऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघन-मृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानाः विहरन्ति-आसते इत्याशयः, अथ तेषामिन्द्रौ सन्निहितसामन्या नामकौ प्ररूपयति-'सन्निहियसामाणा इत्थ दुवे अणवन्निंदा' सन्निहितसामान्यौ अत्र उपर्युक्ताणपर्णिकस्थानेषु द्वौ अणपर्णिकेन्द्रौ 'अणवन्नियकुमाररायाणो' अणपर्णिककुमारराजानौ 'परिवसंति' परिवसतः, तौ च 'महिड्ढिया' महर्द्धिकौ महाद्युतिकौ महायशसौ महाबलौ महानुभागौ, महासौख्यौ, हारविराजितवक्षसौ, इत्यादि पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टौ बोध्यौ, 'एवं जहा कालमहाकालाणं दोण्हंपि दाहिणिल्लाणं उत्तरिल्लाणं य भणिया' एवं-पूर्वोक्तरीत्या, यथा कालमहाकालयोः द्वयोरपि दाक्षिणात्यौत्तराहयोश्च भणिताः-उक्ताः 'तहा सन्निहियसामाणाणंपि' तथा-

वस्त्र पहनने वाले, कल्याणकारी उत्तम माला और अनुलेपन को धारण करने वाले, देदीप्यमान शरीर वाले और लम्बी वनमाला के धारक होते हैं। वे अपने दिव्य वर्ण एवं दिव्य गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रभासित करते हुए अपने-अपने असंख्यात लाख भौमेयनगरावासों का अधिपतित्व, स्वामित्व, अग्रेसरत्व आदि करते हुए तथा उनका पालन करते हुए, नृत्य, गीत, कुशलवादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोग भोगते हुए विचरते हैं अर्थात् रहते हैं।

अब उनके सन्निहित और सामान्य नामक इन्द्रों की प्ररूपणा

કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરવાવાળા કલ્યાણ કારી ઉત્તમ માલા અને અનુલેપનને ધારણ કરનારા દેદીપ્યમાન શરીરવાળા અને લાંબી વનમાળાઓના ધારક હોય છે. તેઓ પોતના દિવ્ય વર્ણ તેમજ દિવ્ય ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરતા રહિને પોતપોતાના અસંખ્યાત લાખ ભૌમેય નગરાવાસોનું અધિપતિત્વ, સ્વામિત્વ. અનેઅગ્રેસરત્વ આદિ કરતા થકા તથા તેમનું પાલન કરતા, નૃત્ય ગીત, કુશલ વાદિકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ તાલ ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થનારા ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતા થકા વિચરે છે અર્થાત્ રહે છે

હવે તેમના સન્નિહિત અને સામાન્ય નામક ઇંદ્રોની પ્રરૂપણા કરવામાં

सन्निहितसामान्ययोरपि भणितव्याः कथितव्या इत्यर्थ तेषाञ्च व्यन्तरावान्तराष्ट-जातिभेदानां संग्राहकगाथामाह–'संगहणीगाहा' संग्रहणीगाथा–'अणवन्निय पणवन्निय इसिवाइय–भूयवाइया चेव। कंदिय महाकंदिय कोहंडापयंगएचेव ॥१४३॥ अणपर्णिक पणपर्णिक ऋषिवादित भूतवादिताश्चैव। स्कन्दिक महास्कन्दिक कूष्माण्डाः पतंगतश्चैव, अथ तेषामेवेन्द्रसंग्राहकगाथाद्वयमाह–'इमे इंदा' इमे–वक्ष्यमाणाः इन्द्राः–संनिहिया सामाणधायविधाए इसीय इसिवाले। ईसर महेसरा हवइ सुवच्छे विसाले य' ॥१४४। सन्निहिताः सामान्याः धातो-

---

करते हैं–इन अणपर्णिक देवों के स्थानों में सन्निहित और सामान्य नामक दो अणपर्णिकेन्द्र, अणपर्णिक राजा हैं। ये दोनों इन्द्र महर्द्धिक महाद्युतिक, महायशस्वी, महाबल, महानुभाग और महासुख से सम्पन्न हैं। उनके वक्षस्थल हार से सुशोभित रहते हैं, इत्यादि पूर्वोक्त सभी इन्द्रों के विशेषण यहां भी समझ लेना चाहिए। जैसे काल और महाकाल दक्षिण और उत्तर दिशा के पिशाचेन्द्रों के विषय में कहा है, उसी प्रकार सन्निहित और सामान्य नामक इन्द्रों के विषय में भी कहना चाहिए।

व्यन्तरों के अवान्तर जाति के भेदों की संग्राहिका गाथा करते हैं–(१) अणपर्णिक (२) पणपर्णिक (३) ऋषिवादित (४) भूतवादित (५) स्कन्दित (६) महास्कंदित (७) कूष्माण्ड और (८) पतंग ये आठ व्यन्तरों के अवान्तर भेद हैं ॥४३॥

इनके इन्द्रों के नामों की संग्रहणी गाथा इस प्रकार है–(१) सन्नि-हित (२) सामान्य (३) धात (४) विधात (५) ऋषि (६) ऋषिवा (पा)

આવે છે–આ અણુપર્ણિક દેવોના સ્થાનોમાં સન્નિહિત અને સામાન્ય એ નામના બે અણુપર્ણિકેન્દ્ર અણુપર્ણિક રાજા છે. આ બન્ને ઇન્દ્ર મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક મહાયશસ્વી, મહાબલ મહાનુભાગ અને સુખથી સંપન્ન છે. તેમનુ વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. વિગેરે પૂર્વોક્ત બધા ઇન્દ્રોના વિશેષણુ અહીં પણુ સમજી લેવાં જોઇએ. જેમ કાલ અને મહાકાલ દક્ષિણુ અને ઉત્તર દિશાના પિશાચેન્દ્રોના વિષયમા કહ્યુ છે–એજ પ્રકારે સન્નિહિત અને સામાન્ય નામક ઇન્દ્રોના વિષયમાં પણ કહેવું જોઇએ.

વ્યન્તરોના જાતિ ભેદોની સંગ્રાહિકા ગાથા કહે છે–(૧) અણુપર્ણિક (૨) પણુપર્ણિક (૩) ઋષિવાદિત (૪) ભૂતવાદિત (૫) સ્કન્દિત (૬) મહાસ્કન્દિત (૭) ઇશ્વર કૂષ્માંડ અને પતંગ આ વ્યન્તરોના અવાન્તર ભેદો છે. ॥૪૩॥ તેના

साणं साणं जोइसिय विमाणावाससयसहस्साणं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणीयाणं सत्तण्हं अणीयाहिवईणं सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जाव अन्नेसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाण देवीण य आहेवच्चं जाव विहरंति ॥सू० २३॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! ज्योतिष्काणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! ज्योतिष्काः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयाद् भूमिभागात् सप्तनवति योजनशतम् ऊर्ध्वम् उत्प्रेत्य दशोत्तरयोजनशतबाहल्ये तिर्यगसंख्येये ज्योतिष्कविषये, अत्र खलु ज्योतिष्काणां देवानां तिर्यगसंख्येयानि ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि

ज्योतिष्क देवों के स्थानादि की वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! जोइसियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त जोतिष्क देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! जोइसिया देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! ज्योतिष्क देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम (इमीसे) इस (रयणप्पभाए पुढवीए) रत्नप्रभा पृथ्वी के (बहुसमरमणिज्जाओ) बिल्कुल सम एवं रमणीय (भूमिभागाओ) भूमि भाग से (सत्तणउइजोयणसए) सात सौ नव्वे योजन (उड्ढं उप्पइत्ता) ऊपर जाकर (दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले) एक सौ दश योजन के विस्तार में (तिरियमसंखेज्जे जोइय विसए) तिर्छे में असंख्यात ज्योतिष्क क्षेत्र में (एत्थ णं) यहां (जोइसियाणं देवाणं) ज्योतिष्क

જ્યોતિષ્ક દેવોના સ્થાનાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! जोइसियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता !) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જ્યોતિષ્ક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! जोइसिया देवा परिवसंति ? ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (इमीसे) આ (रयणप्पभाए पुढवीए) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (बहुसमरमणिज्जाओ) બિલકુલસમ તેમજ રમણીય (भूमिभागाओ) ભૂમિભાગોથી (सत्तणउइजोयणसए) સાતસો નવ યોજન (उड्ढं उप्पइत्ता) ઊપર જઈને (दसुत्तरजोयण सयबाहल्ले) એક સો દશ યોજનના વિસ્તારમા (तिरियमसंखेज्जे जोइसविसए) તિર્ચ્છા અસંખ્યાત જ્યોતિષ્ક ક્ષેત્રમાં (एत्थ णं) અહીં (जोइसियाणं देवाणं) જ્યોતિષ્ક દેવોના (तिरियं) તિર્ચ્છા (असंखेज्जा) અસંખ્યાત

भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु विमानानि अर्द्धकपित्थकसंस्थानसंस्थितानि सर्वस्फटिकमयानि, अभ्युद्गतोत्सृत प्रभासितानि इव विविधमणिकनकभक्तिचित्राणि वातोद्धूतविजय वैजयन्ती पताकाच्छत्रातिच्छत्रकलितानि, तुङ्गानि, गगनतलानुलिखच्छिखराणि, जालान्तररत्नपञ्जरोन्मीलितवदमणिकनक स्तूपिकानि, विकसितशतपत्र पुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राणि नानामणिमयदामालङ्कृतानि, अन्तोवहिश्च श्लक्ष्णानि तपनीय रुचिरवालुकाप्रस्तटानि, सुखस्पर्शानि

देवों के (तिरियं) तिर्छे (असंखेज्जा) असंख्यात (जोइसियविमाणावास सयसहस्सा) लाख ज्योतिष्कों के विमानावास (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है। (ते णं विमाणा) वे विमान (अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिया) आधे कवीठ के आकार के हैं (सव्वफलिहामया) पूर्णरूप से स्फटिकमय (अब्भुग्गयमूसियपहसिया) ऊपर उठे हुए और प्रभा से श्वेत (विविहमणिकणगरयणभत्तिचित्ता) विविध मणियों कनक और रत्नो की छटा से चित्र-विचित्र (वाउद्धूयविजयवेजयंती पडागाछत्ताइछत्तकलिया) हवा से उडती हुई विजय-वैजयन्ती-पताका-छत्र-और अतिछत्रों से युक्त (तुंगा) ऊंचे (गगणतलमहिलंघमाणसिहरा) आकाशतल को उल्लंघन करने वाले शिखरों से युक्त (जालंतररयणपंजरुम्मिलियव्व) जालियों में लगे हुए रत्न मानों पींजरे से बाहर निकाले गए हैं (मणिरयणथूभियागा) मणियों तथा रत्नों की स्तूपिकाओ वाले (वियसियसयवत्तपुंडरीया) जिनमें शतपत्र और पुण्डरीक कमल खिले हैं (तिलयरयणड्ढचंदचित्ता)

(जोइसियविमाणावास सयसहस्सा) લાખ જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનાવાસ (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યું છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (अद्धकविट्ठग संठाणसंठिया) અર્ધા કવીઠના આકારના છે (सव्वफलिहामया) પૂર્ણ રૂપે સ્ફટિકમય (अब्भुग्गयमूसिय पहसिया) ઉઠાવદાર અને પ્રભાથી શ્વેત (विविह मणि कणगरयणभत्तिचित्ता) વિવિધ મણિયો કનક અને રત્નોની છટાથી ચિત્ર વિચિત્ર (वाउद्धूयविजयवेजयंतीपडागा छत्ताइ छत्तकलिया) હવાથી ઉડતી વિજય-વૈજયન્તી-પતાકા છત્ર અને અતિછત્રોથી યુક્ત (तुंगा) ઊંચે (गगणतलमहिलंघमाणसिहरा) આકાશ તલને ઉલ્લંઘન કરવાવાળા શિખરોથી યુક્ત (जालंतर रयणपंजरुम्मिलियव्व) જાળીયોમાં જડેલા રત્નો જાણે પિંજરામાંથી બહાર કાઢવામા આવ્યા હોય (मणिरयणथूभियागा) મણિયો તથા રત્નોની સ્તૂપિકાઓ વાળા (वियसिय सयपत्तपुंडरीया) જેમાં શતપત્ર અને પુંડરીક કમલખિલેલાં છે (तिलयरयणड्ढचंदचित्ता) તિલકો તથા રત્નમય અર્ધચન્દ્રોથી ચિત્ર વિચિત્ર

सश्रीकाणि, सुरूपानि प्रासादीयानि-दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, अत्र खलु ज्योतिष्काणां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपिय लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु वहवो ज्योतिष्का देवाः परिवन्ति, तद्यथा—बृहस्पतयः, चन्द्राः, सूर्याः, शुक्राः, शनैश्चराः, राहवः, धूमकेतवः बुधाः, अङ्गारकाः, तप्तत-पनीयकनकवर्णाः, ये च ग्रहाः ज्योतिष्के चारं चरंति, केतवश्च गतिरतिकाः अष्टा-

तिलकों तथा रत्नमय अर्धचन्द्रों से चित्र-विचित्र (नाणामणिमयदामा-लंकिया) विविध मणिमय मालाओं से अलंकृत (अंतोबाहिं च सण्हा) अन्दर और बाहर चिकने (तवणिज्जरुइलवालुयपत्थडा) स्वर्ण की रुचिर वालुका के प्रस्तट वाले (सुहफासा) सुखद स्पर्श वाले (सस्सि-रीया) श्री से सम्पन्न (सुरूवा) सुन्दर रूप वाले (पासाइया) प्रसन्नता-जनक (दरिसणिज्जा) दर्शनीय (अभिरूवा) अतिरमणीय (पडिरूवा) अत्यन्त सुन्दर (एत्थ णं) यहां (जोइसियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त ज्योतिष्क देवों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (तिसु वि) तीनों अपेक्षाओं से भी (लोगस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में (तत्थ णं) वहां (वहवे) बहु (जोइसिया देवा) ज्योतिष्क देव (परिवसंति) निवास करते हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (वहस्सई) बृहस्पति (चंदा) चन्द्र (सूरा) सूर्य (सुक्का) शुक्र (सणिच्छरा) शनैश्चर (राहू) राहु (धूमकेऊ) धूमकेतु (वुधा) बुध (अंगारगा) मंगल (तत्तनवणिज्जकणगवन्ना) तप्त तपनीय स्वर्ण के समान वर्ण वाले (जो य) और जो (गहा) ग्रह (जोइसम्मि) ज्योतिष्क क्षेत्र में (चारं चरंति)

(णाणामणिमयदामालंकिया) विविध मणिमय माળાઓથી અલંકૃત (अंतो वहि च सण्हा) અંદરથી અને બહાર ચિકણા (तवणिज्जरुइलवालुया पत्थडा) સોનાની રૂચિર વાલુકા ના પ્રસ્તરવાળા (सुहफासा) સુખદ સ્પર્શવાળા (पासाइया) પ્રસન્નતા જનક (दरिसणिज्जा) દર્શનીય (अभिरूवा) અતિ રમણીય (पडिरूवा) અત્યન્ત સુન્દર (एत्थ णं) અહિ (जोइसियाण देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જ્યોતિષ્ક દેવોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (तिसुवि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી પણ (लोगस्स असंखेज्जइभागे) લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (तत्थ णं) ત્યા (वहवे) ઘણા (जोइसिया देवा) જ્યોતિષ્કદેવ (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (वहस्सई) બૃહસ્પતિ (चंदा) ચન્દ્ર (सूरा) સૂર્ય (सुक्का) શુક્ર (सणिच्चरा) શનૈશ્ચર (राहु) રાહુ (धूमकेउ) ધૂમકેતુ (वुधा) બુધ (अंगारगा) મંગલ (तत्ततवणिज्जकणगवन्ना) તપ્ત તપનીય સ્વર્ણના સમાન વર્ણવાળા (जे य) અને જે (गहा) ગ્રહ (जोइसम्मि) જ્યોતિષ્ક

विंशतिविधाः, नक्षत्र देवगणा नानासंस्थानसंस्थिताः, पञ्चवर्णाः तारकाः, स्थित-लेश्याः, चारिणः अविश्राममण्डलगतिकाः, प्रत्येकनामाङ्क प्रकटितचिह्नमुकुटाः महर्द्धिकाः, यावत् प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां विमानावासशतसहस्राणाम् स्वेषां स्वेषां सामानिकसहस्राणाम् स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम्, स्वासां स्वासां पर्षदाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्, स्वेषाम् स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम्, स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनां ज्योति-

---

गति करते हैं (केऊ य गइरइया) और गति में रत रहने वाला केतु (अट्ठावीसइविहा) अट्ठाईस प्रकार के (नक्खत्तदेवतगणा) नक्षत्र देवों का समूह (णाणा संठाणसंठियाओ) अनेक आकारों वाले (पंचवण्णओ) पांच वर्णों के (तारयाओ) तारे (ठियलेस्सा) स्थित लेश्या वाले (चारिणो) चलने वाले (अविस्साम मंडलगई) विना रुके मंडलगति वाले (पत्तेयनामंकपगडियचिंधमउडा) प्रत्येक के मुकुट में अपने नाम का चिह्न प्रकट है (महिड्डिया) महान् ऋद्धि के धारक (जाव पभासेमाणा) यावत् प्रभासित होते हुए (ते णं) वे (तत्थ) वहां (साणं साणं) अपने अपने (विमाणावाससयसहस्साणं) लाखों विमानों का (साणं साणं सामाणिय साहस्सीणं) (अपने-अपने हजारों सामानिकों का (साणं साणं अग्गमहिसीणं) अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का (सपरिवाराणं) परिवार सहित का (साणं साणं परिसाणं) अपनी-अपनी परिषदों का (साणं साणं अणियाणं) अपने-अपने अनीकों का (साणं साणं अणियाहिवईणं) अपने-अपने अनीकाधिपतियों का

क्षेत्रमां (चारं चरंति) गति करेछे (केऊय गइरइया) અને ગતિમા રત રહેવા વાળો કેતુ (अट्ठावीसइविहा) અઠ્યાવીસ પ્રકારના (नक्खत्तदेवतागणा) નક્ષત્ર દેવોના સમૂહ (णाणासंठाण संठियाओ) અનેક આકારોવાળા (पंचवण्णाओ) પાંચ વર્ણોના (तारयाओ) તારાઓ (ठियलेस्सा) સ્થિત લેશ્યાવાળા (चारिणो) ચાલવા વાળા (अविस्साममंडलगई) રોકાણ સિવાયની મંડલ ગતિવાળા (पत्तेयनामंक पागडियचिंधमउडा) પ્રત્યેકના મુગટમાં પોતપોતાના નામના ચિહ્ન પ્રગટ છે (महिड्ढिया) મહાન ૠદ્ધિ ધારક (जाव पभासेमाणा) યાવત પ્રભાસિત થના (तेणं) તેઓ (तत्थ) ત્યાં (साणं साणं) પોતપોતાના (विमाणावाससयसहस्साणं) લાખો વિમાનોના (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) પોતપોતાના હજારો સામાનિકોના (साणं साणं अग्गमहिसीणं) પોતપોતાની અગ્રમહિષિયોના (सपरिवाराणं) પરિવાર સાથેના (साणं साणं परिसाणं) પોતપોતાની પરિષદોના (साणं साणं अणियाणं) પોતપોતાની અનીકોના (साणं साणं अणियाहिवईणं) પોતપોતાના અનીકાધિ

ष्काणाम् देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यम् यावद् विहरन्ति, चन्द्रसूर्यौ अत्र द्वौ ज्योतिष्केन्द्रौ ज्योतिष्कराजानौ परिवसतः, महर्द्धिकौ यावत् प्रभासयन्तौ, तौ च तत्र स्वेषां स्वेषां ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणाम् चतसृणां सामानिक साहस्रीणाम् चतसृणाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम् सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् षोडशानाम् आत्मरक्षक देव साहस्री-

(साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) अपने-अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) और बहुत-से अन्य (जोइसियाणं) ज्योतिष्क (देवाण देवीण य) देवों और देवियों का (आहेवच्चं) अधिपतित्व (जाव) यावत् (विहरंति) विचरते हैं।

(चंदिमसूरिया) चन्द्रमा और सूर्य (इत्थ) इनमें (दुवे) दो (जोइसिंदा) ज्योतिष्कों के इन्द्र (जोइसियरायाणो) ज्योतिष्कों का राजा (परिवसंति) निवास करते हैं (महिड्डिया जाव पभासेमाणा) महर्द्धिक यावत् प्रकाशित होते हुए (ते णं) वे (तत्थ) वहां (साणं साणं) अपने-अपने (जोइसियविमाणावाससयसहस्साणं) लाखों ज्योतिष्क विमानों का (चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं) चार हजार सामानिकों का (चउण्हं अग्गमहिसीणं) चार अग्रमहिषियों का (सपरिवाराणं) परिवार सहित (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियों का (सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) सोलह हजार आत्मरक्षक

પતિયોના (साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) પોતપોતાના હજારો આત્મ રક્ષક દેવોના (अन्नेसि च बहूणं) અને ઘણા બધા બીજા (जोइसियाणं) જ્યોતિષ્ક (देवाणं देवीणय) દેવો અને દેવિયોના (आहेवच्चं) અધિપતિત્વ (जाव) યાવત્ (विहरंति) વિચરે છે

(चंदिम सूरिया) ચન્દ્રમા અને સૂર્ય (इत्थ) એઓમાં (दुवे) બે (जोइसिंदा) જ્યોતિષ્કોના ઇન્દ્ર (जोइसियरायाणो) જ્યોતિષ્કોના રાજા (परिवसंति) નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया जाव पभासेमाणा) મહર્દ્ધિક યાવત્ પ્રકાશિત થતા છતાં (ते णं) તેઓ (तत्थ) ત્યાં (साणं साणं) પોતપોતાના (जोइसियविमाणावाससयसहस्साणं) લાખો જ્યોતિષ્ક વિમાનોના (चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं) ચાર હજાર સામાનિકોના (चउण्हं अग्गमहिसीणं) ચાર અગ્રમહિષિયોના (सपरिवाराणं) પરિવાર સહિત (तिण्हं परिस्माण) ત્રણ પરિષદોના (सत्तण्हं अणियाणं) સાત અનીકોના (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) સાત અનીકાધિપતિયોના (सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) સોલ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिं च बहूणं

णाम् यावद् अन्येषाञ्च बहूनाम् ज्योतिष्कानाम् देवानां देवीनाञ्च आधिपत्यम् यावद् विहरन्ति ॥सू० २३॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकज्योतिष्काणाम् देवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते! जोइसियाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे, ज्योतिष्काणां चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराणां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि—स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि सन्ति? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति 'कहि णं भंते! जोयसिया देवा परिवसंति हे भदन्त! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे, ज्योतिष्कश्चन्द्रादयो देवाः परिवसन्ति? भगवान् उत्तरयति—'गोयमा!' हे गौतम! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसमरमणीयात्—अत्यधिक कमनीयसमतलाद् 'भूमिभागाओ' भूमिभागात् भूमिप्रदेशात् 'सत्तणउइजोयणसए' सप्तनवत्यधिकयोजनशतम् 'उड्ढं उप्पइत्ता' ऊर्ध्वम् उपरिभागे उत्प्रेत्य—उद्गत्य,

देवों का (अन्नेसिं च बहूणं जोइसियाणं देवाणं देवीण य) अन्य भी बहुत-से ज्योतिष्क देवों और देवियों का (आहेवच्चं) आधिपत्य (जाव विहरंति) यावत् रहते हैं ॥२३॥

टीकार्थ—अब पर्याप्त और अपर्याप्त ज्योतिष्क देवों के स्थानादि की प्ररूपणा की जाती है श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं—हे भगवन्! पर्याप्त और अपर्याप्त चन्द्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र और तारारूप ज्योतिष्क देवों के स्थान कहां कहे गए हैं? स्पष्टीकरण के लिए पुनः वही प्रश्न दोहराते हैं—हे भगवन्! ज्योतिष्क देव कहां निवास करते हैं?

श्री भगवान् ने उत्तर दिया—हे गौतम! इस रत्नप्रभा पृथ्वी के अत्यधिक रमणीय समतल भूभाग से सात सौ नव्वे (७९०) योजन

जोइसियाणं देवाणं देवीण य) અને બીજા પણ ઘણા બધા જ્યોતિષ્ક દેવ અને દેવિયો ના (आहेवच्च) આધિપત્ય કરતાથકા (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે ॥ ૨૩ ॥

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત જ્યોતિષ્ક દેવોના સ્થાનાદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ નક્ષત્ર અને તારા રૂપ જ્યોતિષ્ક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે? સ્પષ્ટીકરણને માટે ફરી તેજ પ્રશ્નને વિસ્તારે છે—ભગવન્! જ્યોતિષ્ક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો—હે ગૌતમ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અત્યધિક રમણીય સમતલ ભૂભાગથી સાતસો નેવું ૭૯૦ યોજન ઉપર જઈને એક સો દશ યોજનના વિસ્તારમાં અને તિર્છા અસંખ્યાત જ્યોતિષ્ક ક્ષેત્રમાં, જ્યોતિ-

'दसुत्तरजोयणसयबाहल्ले' दशोत्तरयोजनशतबाहल्ये-दशयोजनाधिकशतयोजन-विस्तारे, 'तिरियमसंखेज्जे' तिर्यगसंख्येये जोइसविसए' ज्योतिष्कविषये-ज्योतिष्कक्षेत्रे ज्योतिष्कदेशे इत्यर्थः, 'एत्थ णं' अत्र खलु उक्तस्थले, 'जोइसियाणं देवाणं' ज्योतिष्कानाम् देवानाम् 'तिरियमसंखेज्जा' तिर्यगसंख्येयानि 'जोइसियविमाणावाससयसहस्सा' ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि-लक्षज्योतिष्कविमानावासाः 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं-प्रतिपादितम्, मया महावीरेण, अन्यैश्च त्रयोविंशति तीर्थकृद्भिः, 'ते णं विमाणा' तानि खलु विमानानि 'अद्धकविट्ठगसंठाणसंठिया' अर्द्धकपित्थकसंस्थानसंस्थितानि-कपित्थस्यार्द्धम्-अर्द्धकपित्थं तस्य संस्थानेन-आकारेणेव, संस्थितानि-व्यवस्थितानि इत्यर्द्धकपित्थकसंस्थानसंस्थितानि, 'सव्वफलिहामया' सर्वस्फटिकमयानि-सर्वात्मनाकात्स्र्न्येन स्फटिकमयानि इत्यर्थः, 'अब्भुग्गयमूसियपहसियाइव' अभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितानि, अभ्युद्गता-आभिमुख्येन विनिर्गतया उत्सृतया-प्राबल्येन सर्वासु दिक्षु प्रसृतया, प्रभया दीप्त्या, सितानि-श्वेतानि इत्यभ्युद्गतोत्सृतप्रभासितानि इव, 'विविहमणिकणगरयणभत्तिचित्ता' विविधमणिकनकरत्नभक्तिचित्राणि, विविधानाम्-अनेकप्रकाराणाम् मणिकनकरत्नानां भक्तिभिर्विशेषच्छटाभिश्चित्राणि-आश्चर्यरूपाणि इति विविधमणिकनकरत्नभक्तिचित्राणि, 'वाउद्धूयविजय वेजयंतीपडागाछत्ताइछत्तकलिया' वातोद्धूतविजयवैजयन्तीपताका छत्रा-

ऊपर जाकर एक सौ दश योजन के विस्तार में और तिर्छे असंख्यात ज्योतिष्क क्षेत्र में, ज्योतिष्क देवों के तिर्छे असंख्य लाख ज्योतिष्क विमान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी कहा है।

ये ज्योतिष्क विमान अर्द्ध कपित्थ-आधे कवीठ के आकार के हैं, सर्वात्मना स्फटिकमय हैं, खूब ऊंचे उठे हुए होने से सभी दिशाओं में फैली हुई प्रभा के कारण श्वेत से हैं, अनेक प्रकार के मणियों एवं कनक-रत्नों की विशेष छटा के कारण विस्मयजनक हैं। हवा से उडती हुई विजय वैजयन्ती, पताकाओं, छत्रों और अतिछत्रों से युक्त

ળક દેવોના તિર્છા અસંખ્યાત લાખ જ્યોતિષ્ક વિમાનો છે. એવું મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ પણ કહ્યું છે.

આ જ્યોતિષ્ક વિમાન અર્ધકપિત્થ અર્ધા કોઠાના આકારના છે સર્વાત્મના સ્ફટિકમય છે. ખૂબ ઊંચે ઉઠેલ હોવાથી બધી દિશાઓમાં ફેલાએલ પ્રભાથી શ્વેત સરખાં છે, અનેક પ્રકારના મણિયો અને કનક રત્નોની વિશેષ છટાને કારણે વિસ્મય જનક છે. હવાથી ઉડતી વિજય વૈજયન્તી પતાકાઓ છત્રો અને

तिच्छत्रकलितानि-वातोद्धूताभिः-पवनकम्पिताभिः अभ्युदयरूपविजयसूचकवैजयन्तीनामपताकाभिः, छत्रातिच्छत्रैः-उपर्युपरिस्थितच्छत्रैश्च कलितानि-युक्तानि इति वातोद्धूतविजयवैजयन्तीपताकाछत्रातिच्छित्रकलितानि, 'तुंगा' तुङ्गानि-उन्नतानि अतएव 'गगणतलमणुलिंधमाणिसिहरा' गगनतलानुलिखच्छिखराणि, गगनतलम्-आकाशतलम् अनुलिखत्-उल्लङ्घयत् स्पृशदित्यर्थः, शिखरं येषां तानि गगनतलानुलिखच्छिखराणि, 'जालंतररयणपंजलुम्मिलियव्व'-जालान्तर रत्नानि पञ्जरोन्मीलवद्-जालानां-गृहकुडयेषु निर्मितानां गवाक्षरूपाणाम् अन्तरेषु-मध्येषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्र तानि जालान्तररत्नानि, पञ्जरादुन्मीलितमिव-निस्सारितमिवेति पञ्जरोन्मीलितवद् यथा वंशादिमय प्रच्छादनविशेषाद् वहिष्कृतम् किमपि वस्तु अत्यन्ताविनष्टकान्तित्वात् शोभते तथा तान्यपि विमानानि शोभमानानि वर्त्तन्तेइति भावः, 'मणिकणगथूभियागा' मणिकनकस्तूपिकानि, मणिकनकानां स्तूपिका-शिखरं येषां तानि मणिकनकस्तूपिकानि, तथा 'वियसियसयवत्तपुंडरीयतिलयरयणद्धचंदचित्ता' विकसितशतपत्रपुण्डरीक

हैं। वैजयन्ती अभ्युदय की सूचक होती है। छत्र के ऊपर बने हुए छत्र अतिछत्र कहलाते हैं। वे विमान ऊंचे हैं, इतने ऊंचे कि उनके शिखर आकाश-तल का उल्लंघन करते हैं। उनकी दीवारों की जालियों के वीच-बीच में विशिष्ट शोभा के लिए जो रत्न जडे हैं वे ऐसे जान पडते हैं जैसे अभी-अभी पींजरे से निकाले हों। तात्पर्य यह है कि जैसे वांस आदि के किसी पात्र में से निकाली हुई कोई वस्तु एकदम स्वच्छ-चमकती हुई होती है, उसकी कान्ति फीकी नहीं होती, उसी प्रकार वे विमान भी एकदम चमचमाते हुए हैं। उनके शिखर मणियों और स्वर्ण के द्वार आदि प्रदेशों में प्रतिकृत रूप से खिले हुए शतपत्र और पुण्डरीक कमल स्थापित हैं, दीवार

અતિછત્રોથી યુક્ત છે. વૈજયન્તી અભ્યુદયની સૂચક હોય છે છત્રના ઊપર બનેલા છત્ર અતિછત્ર કહેવાય છે. તે વિમાનો ઊંચા છે. એટલાં ઊંચા છે કે તેમના શિખર આકાશતલનું ઉલ્લંઘન કરે છે. તેમની દિવાલોની જાળીયોની વચમાં વચમાં વિશિષ્ટ શોભા માટે જે રત્નો જડયાં છે તે એવાં દેખાય છે કે અત્યારે જ પીંજરામાંથી કાઢયાં હોય. તાત્પર્ય એ છે કે જેમ વાંસ આદિના કોઇ પાત્રમાંથી કાઢેલી કોઈ વસ્તુ એકદમ સ્વચ્છ ચકચકાટ હોય છે. તેની કાન્તિ ફીકી નથી હોતી તેવીજ રીતે તે વિમાનો પણ એક દમ ચકચકાટ હોય છે. તેમના શિખર મણિના અને સોનાના હોય છે. તેમના દ્વાર વિગેરે પ્રદેશોમા પ્રતિકૃતિ રૂપે ખિલતા શતપત્ર અને પુંડરીક કમલ મૂકેલ હોય છે.

तिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राणि, द्वारादौ प्रतिकृतित्वेन स्थापितैः विकसितैः शतपत्रैः पुण्डरीकैश्च भित्यादिषु पुण्ड्ररूपाकारेण कृतैस्तिलकैः, द्वारादिषु कृतैः रत्नमयार्द्धचन्द्रैश्चविचित्राणि विकसितशतपत्रपुण्डरीकतिलकरत्नार्द्धचन्द्रचित्राणि 'नाणामयदामालंकिया' नानामणिमयदामालङ्कृतानि, नानामणिमयैर्दामभिर्मालाभिरलङ्कृतानि-भूपितानि, इति नानामणिमयदामालङ्कृतानि 'अंतो वहिंच सण्हा' अन्तः-मध्ये, वहिश्च-वाह्यप्रदेशे श्लक्ष्णानि-मसृणानि-कोमलानि 'तवणिज्जरुइलवालुयापत्थडा' तपनीयरुचिरवालुकाप्रस्तटानि, तपनीयम्-सुवर्णविशेषस्तन्मय्याः रुचिरायाः वालुकायाः प्रस्तटो येपु तानि तपनीयरुचिरवालुकाप्रस्तटानि, 'सुहफासा' सुखस्पर्शानि सुखः-सुखजनकः स्पर्शो येषां येषु वा तानि सुखस्पर्शानि, शुभस्पर्शानि वा, 'सस्सिरिया' सश्रीकाणि, श्रिया -लक्ष्म्या, परमशोभया सहितानि सश्रीकाणि, 'सुरूवा' सुरूपाणि, शोभनं रूपं येषां तानि सुरूपाणि, 'पासाइया' प्रसादीयानि प्रसादाय प्रसत्तये आनन्दाय हितानि प्रसादीयानि प्रासादिकानि वा, प्रसादजनकानि इति तदर्थः, 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि दर्शनयोग्यानि, 'अभिरूवा' अभिरूपाणि परमरमणीयानि, 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि तानि भवनानि अत्यन्तकमनीयानि, सन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु 'जोइसियाणं देवाणं' ज्योतिष्काणाम् चन्द्रा-

आदि में पुण्ड्राकार बनाये हुए तिलक हैं तथा द्वार आदि में रत्नमय अर्द्धचन्द्र बने हैं। इनके कारण वे अद्भुत प्रतीत होते हैं। वे विविध प्रकार की मणिमय मालाओं से विभूषित हैं। भीतर और बाहर से चिकने हैं। उनमें तपनीय, स्वर्ण की रुचिर वालुका के प्रस्तट हैं। उनका स्पर्श बडा सुखद है या शुभ है। वे परम श्री-शोभा से सम्पन्न, सुन्दर रूप वाले, दर्शक के चित्त में प्रसन्नता उत्पन्न करने वाले, दर्शनीय, अभिरूप-परम रमणीय तथा प्रतिरूप अर्थात् अत्यन्त कमनीय हैं। इन स्थानों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त चन्द्र आदि ज्योतिष्क देवों के स्वस्थान निरूपण किए गए हैं। ये स्थान स्वस्थान उपपात

દિવાલ આદિમાં પદ્માકાર બનાવેલ તિલક છે. તથા દ્વાર આદિમા રત્નમય અર્ધ ચન્દ્ર બન્યા હોય છે. એ કારણે અદ્ભુત દેખાય છે. તેઓ વિવિધ પ્રકારની રત્નમય માળાઓથી વિભૂષિત છે. અંદર અને બહારથી ચિકણા છે. તેમનામાં તપાવેલ સોનાની સરખી વાલુકાઓના સુંદર પ્રસ્તટ છે, તેમના સ્પર્શ ઘણા સુખદ છે અગર શુભ છે તેઓ પરમશ્રી-શોભાથી સંપન્ન, સુન્દર રૂપવાળા દર્શકના ચિત્તમાં પ્રસન્નતા ઉત્પન્ન કરવાવાળા, દર્શનીય, અભિરૂપ, પરમ રમણીય. તથા પ્રતિરૂપ અર્થાત્ અત્યન્ત કમનીય છે. આ સ્થાનોમાં પર્યાપ્ત

दीनाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तकानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स-असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये इत्यर्थः लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, 'तत्थ णं बहवे जोइसिया देवा परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु बहवो ज्योतिष्का देवाः परिवसंति 'तं जहा' तद्यथा 'वहिस्सई' बृहस्पतिः, 'चंदा' चन्द्रः 'सूरा' सूर्याः, 'सुक्का' शुक्राः, 'सणिच्छरा' शनिश्चराः, 'राहू' राहूः, 'धूमकेऊ' धूमकेतवः, केतव इत्यर्थः,, 'बुधा' बुधाः, 'अंगारगा' अङ्गारकाः-कुजाः, मङ्गला इत्यर्थः, ते कीदृशा इत्याह-'तत्ततवणिज्जकणगवन्ना' तप्ततपनीयकनकवर्णाः, तप्तस्य-अग्निध्मातस्य तपनीयस्य सुवर्णविशेषस्य कनकस्य वर्ण इव वर्णो येषां ते तप्ततपनीयकनकवर्णाः किञ्चिद्रक्तवर्णाः इत्याशयः, 'जे य गहा जोइसम्मि चारं-चरंति' ये च ग्रहाः-उपर्युक्तभिन्नाः, ज्योतिष्के चारं चरन्ति-परिभ्रमन्ति, केऊ य गइरइया' केतवः, ये च गतिरतिकाः-गतौ रतिर्येषां ते गतिरतिकाः 'अट्ठावीसइविहा' अष्टाविंशतिविधाः 'नक्खत्तदेवतगणा' नक्षत्रदेवणाः सन्ति ते सर्वेऽपि 'णाणासंठाणसंठियाओ' नानासंस्थानसंस्थिताः, तपनीयकनकवर्णाश्च, 'पंचवन्नाओ तारयाओ' पञ्चवर्णास्तारकाः सन्ति, एते च पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि ज्यो-

---

और समुद्घात-तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में बहुत से ज्योतिष्क देव निवास करते हैं। वे इस प्रकार हैं-बृहस्पति, चन्द्र, सूर्य, शुक्र, शनैश्चर, राहु, धूमकेतु-केतु, बुध, मंगल, ये ज्योतिष्क देव अग्नि में तपाये हुए तपनीय स्वर्ण के के समान किंचित् रक्त वर्ण हैं। इनके अतिरिक्त जो ग्रह ज्योतिष्क क्षेत्र में परिभ्रमण करते हैं, गीत में रति रखने वाला केतु, अट्ठाईस प्रकार के नक्षत्र देवगण तथा विविध आकार वाले पांच वर्ण के तारक, ये सभी ज्योतिष्क देव हैं।

તથા અપર્યાપ્ત ચન્દ્ર આદિ જ્યોતિષ્ક દેવોના સ્વસ્થાન નિરૂપણ કરાએલ છે. તે સ્થાનો, સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત-ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. એ સ્થાનોમાં ઘણા બધા જ્યોતિષ્ક દેવ નિવાસ કરે છે. તેઓ આ પ્રકારે છે-બૃહસ્પતિ, ચન્દ્ર, સૂર્ય, શુક્ર, શનૈશ્ચર રાહુ; ધૂમકેતુ, બુધ, મંગળ આ જ્યોતિષ્ક દેવ અગ્નિમાં તપ્ત સુવર્ણના સમાન કાંઇક લાલ રંગના છે. આના સિવાય જે ગ્રહ જ્યોતિષ્ક ક્ષેત્રોમાં પરિભ્રમણ કરે છે. ગતિમા રતિ રાખવાવાળો કેતુ અઠયાવીસ પ્રકારના નક્ષત્ર દેવગણ તથા વિવિધ આકારવાળા પાંચ-વર્ણના તારક આ બધા જ્યોતિષ્ક દેવ છે.

तिष्काः देवाः, 'ठियलेसा' स्थितलेश्याः-व्यवस्थिततेजोलेश्यः भवन्ति, तथा 'चारिणो अविस्साममंडलगई' ये च चारिणश्चाररताः सन्ति ते अविश्राममण्डलगतिकाः, अविश्रामेण-निरन्तरतया मण्डलाकारा गतिर्येषां ते अविश्राममण्डलगतिकाः, तथा सर्वेऽपि 'पत्तेयनामंकपागडियचिंधमउडा' प्रत्येकनामाङ्कप्रकटितचिह्नमुकुटाः, प्रत्येकं नामङ्केन-स्व स्वनामलक्ष्मरूपेण, प्रकटितं चिह्नं मुकुटे येषां ते प्रत्येकनामाङ्कप्रकटितचिह्नमुकुटाः, एतावता चन्द्रस्य मुकुटे स्वनामाङ्कप्रकटितं चन्द्रमण्डललाञ्छनम्, सूर्यस्य मुकुटे स्वनामाङ्कप्रकटितं सूर्यमण्डललाञ्छनम्, ग्रहस्य मुकुटे तादृशं ग्रहमण्डललाञ्छनम्, नक्षत्रस्य मुकुटे तथाविधं नक्षत्रमण्डललाञ्छनम्, तारकस्य मुकुटे तारकाकारलाञ्छनमिति फलितम्, 'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, 'जाव पभासेमाणा' यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्ट-

ये सब ज्योतिष्क देव स्थित तेजोलेश्या वाले होते हैं। इनमें जो चार-रत अर्थात् गतिशील हैं, वे अविश्रान्त रूप से निरन्तर मण्डलाकार गति करते रहते हैं। इन देवों के मुकुट में अपने-अपने नाम का ही चिह्न बना रहता है। अर्थात् चन्द्र देव के मुकुट में चन्द्रमण्डल का चिह्न बना है, सूर्य देव के मुकुट में सूर्यमण्डल का चिह्न बना है, ग्रह के मुकुट में ग्रहमण्डल का चिह्न है, नक्षत्र के मुकुट में नक्षत्र मण्डल का चिह्न है और तारक देवों के मुकुट में तारकों के आकार का चिह्न है।

ये ज्योतिष्क देव महान् ऋद्धि के धारक यावत् प्रकाशित करते हुए रहते हैं। यहां 'यावत्' शब्द से महान् द्युति वाले, महान् यश वाले, महान् बल वाले, हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले कटकों

આ બધા જ્યોતિષ્ક દેવ સ્થિત તેજો લેશ્યાવાળા હોય છે. તેઓમા જે ચાર-રત અર્થાત્ ગતિશીલ છે, તેઓ અવિશ્રાન્ત રૂપથી નિરન્તર મંડલાકાર ગતિ કરતા રહે છે, તે દેવોના મુગટમાં પોતપોતાના નામના ચિહ્ન બનેલા હોય છે. અર્થાત્ ચન્દ્ર દેવના મુગટમા ચન્દ્ર મંડલનું ચિહ્ન બન્યુ હોય છે. સૂર્ય દેવના મુગટમા સૂર્યમંડલનું ચિહ્ન બનેલ હોય છે. ગ્રહના મુગટમાં ગ્રહમંડલનુ ચિહ્ન બન્યું હોય છે. નક્ષત્રના મુગટમાં નક્ષત્ર મંડલનું ચિહ્ન હોય છે અને નારક દેવોના મુગટમાં નારકોના આકારનું ચિહ્ન છે.

આ જ્યોતિષ્ક દેવો મહાન્ ઋદ્ધિના ધારક યાવત્ પ્રકાશિત કરતા રહે છે. અહિં 'યાવત્' શબ્દથી મહાન્ દ્યુતિવાળા, મહાન્ બળવાળા, મહાન્ પ્રભાવ વાળા હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થલ વાળા, કટકો તેમજ ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ ભુજાઓ

गण्डस्तलकर्णपीठधारिणः. विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णादिना दशदिश उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्त', 'तेणं तत्थ' ते खलु ज्योतिष्काः देवास्तत्र–उपर्युक्तस्थानेषु 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषां 'विमाणावाससयसहस्साणं' विमानावासशतसहस्राणाम् 'साणं साणं' सामाणियसाहस्सीणं' स्वासां स्वासां सामानिकसाहस्रीणाम् 'साणं साणं' अग्गमहिसीणं' स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणाम् 'सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम् 'साणं साणं परिसाणं' स्वासां स्वासां पर्षदाम् 'साणं साणं अणियाणं' स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्

एवं त्रुटितों से स्तब्ध भुजाओं वाले, अंगद, कुंडल और कर्णपीठ नामक आभूषण के धारक, हाथों में अद्भुत आभूषण पहनने वाले, विचित्र माला से युक्त मुकुट वाले, कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करने वाले, कल्याणकारी उत्तम माला और अनुलेपन के धारक, देदीप्यमान देह वाले, लम्बी वनमाला के धारक तथा अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशो दिशाओं को उद्द्योतित और प्रभासित करते हुए रहते हैं।

ये ज्योतिष्क देव उपर्युक्त स्थानों में अपने–अपने हजारों सामानिक देवों का, परिवार सहित अपनी–अपनी अग्रमहिषियों का, अपनी–अपनी परिषदों का, अपने–अपने अनीकों का, अपने–अपने अनीकाधिपतियों का, अपने–अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुत–से ज्योतिष्क देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रे-

---

વાળા, અંગદ કુંડલ અને કર્ણપીઠ નામક આભૂષણના ધારક, હાથોમાં અદ્ભુત આભૂષણ પહેરવાવાળા, વિચત્ર માળાથી યુક્ત મુગટ વાળા કલ્યાણ કારી ઉત્તમવસ્ત્રોનું પરિધાન કરનારા, કલ્યાકારી ઉત્તમ માળા ને અનુલેપનને ધારણ કરવા વાળા દેદીપ્ય માનશરીરવાળા લાંબી વન માળાને ધરણ કરનારા તથા પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધવિગેરેથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરતા રહે છે. તે જ્યોતિષ્ક દેવ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમા પોતપોતાના હજારો સામાનિક દેવોના પરિવાર સહિત પોતપેતાની અગ્રમહિષિયોના, પોત પોતાની પરિષદોના, પોપોતાની અનીકોના, પોતપોતાના અનીકાધિપતિયોના, પોતપોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણા બધા જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવીયોના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, તથા આજ્ઞા ઇશ્વર સેનાપતિત્વ કરતા છતા, તેમનું પાલન કરતા છતાં, નાટક,

सैन्यानाम्, 'साणं साणं अणियाहिवईणं' स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम्, 'साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम 'अन्नेसिं च बहूणं' अन्येषाञ्च बहूनाम् 'जोइसियाणं देवाणं' ज्योतिष्काणाम् देवानाम् 'देवीण य' देवीनाञ्च 'आहेवच्चं-जाव विहरंति' आधिपत्यम् यावत्-पौरपत्यम् 'स्वामित्वम् भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन्तः पालयन्तः, महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादिरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानाः विहरन्ति-आस्ते इत्याशयः, अथोक्त ज्योतिष्कदेवानाम् अधिपती चन्द्रसूर्यौ प्ररूपयितुमाह-'चंदिमसूरिया' चन्द्रसूर्यौ, 'इत्थ दुवे जोइसिंदा' अत्र-उपर्युक्तस्थानेषु द्वौ ज्योतिष्केन्द्रौ 'जोइसियरायाणो' ज्योतिष्कराजानौ 'परिवसंति' परिवसतः, तौ च चन्द्रसूर्यौ कीदृशौ इत्याह-'महड्डिया जाव पभासेमाणा' महर्द्धिकौ, यावत्-महाद्युतिकौ, महायशसौ, महाबलौ, महानुभागौ, हारविराजितवक्षसौ, कटकत्रुटिकस्तम्भितभुजौ, विचित्रहस्ताभरणौ, विचित्रमालामौली, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितौ,

---

सरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व तथा आज्ञा-ईश्वर-सेनापतित्व करते हुए, उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, मृदंग आदि की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोग भोगते रहते हैं।

अब ज्योतिष्क देवों के इन्द्र चन्द्र और सूर्य की प्ररूपणा करते हैं-इन उपर्युक्त स्थानों में चन्द्र और सूर्य ये दो ज्योतिष्केन्द्र एवं ज्योतिष्क राजा निवास करते हैं। ये दोनों इन्द्र महाद्युति, महायश, महाबल, महानुभाग तथा हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले हैं। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। उनके हाथों में विचित्र आभूषण होते हैं। वे अद्भुत माला वाले मुकुट से सुशोभित होते हैं। कल्याणकर और श्रेष्ठ वस्त्रों का परिधान करते हैं।

ગીત તથા કુશલવાદકો દ્વારા વાદિત વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત મૃદંગ આદિના નિરન્તર થતા ધ્વનિના શ્રવણની સાથે દિવ્ય ભોગભોગવતા રહે છે.

હવે જ્યોતિષ્ક દેવોના ઇન્દ્ર ચન્દ્ર અને સૂર્ય એ બે જ્યોતિષ્ક કેન્દ્ર તેમજ જ્યોતિષ્ક રાજા નિવાસ કરે છે. તે બન્ને મહાદ્યુતિ, મહાયશ, મહાબલ મહાનુભાગ, તથા હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થલ વાળા છે. તેમના હાથ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ છે. તેમના હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણ હોય છે. તેઓ અદ્ભુત વનમાળા વાળા મુગટથી સુશોભિત હોય છે. તેઓ કલ્યાણકર અને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. તેઓ લાંબી

कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरौ, भास्वरबोन्दी, प्रलम्बवनमालाधरौ दिव्येन वर्णादीना दशदिश उद्द्योतयन्तौ, प्रभासयन्तौ 'ते णं तत्थ' तौ खलु चन्द्र-सूर्यौ ज्योतिष्केन्द्रौ, तत्र-उपर्युक्तस्थानेषु 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषां 'जोइसियविमाणावाससयसहस्साणं' ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणाम्, 'चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं' चतसृणां सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हं अग्गमहिसीणं-सपरिवाराणं' चतसृणाम् अग्रमहिषीणाम् सपरिवाराणाम् तिण्हं-'परिसाणं' तिसृणाम् पर्षदाम् 'सत्तण्हं अणीयाणं' सप्तानाम् अनीकानाम् सैन्यानाम्, 'सत्तण्हं अणीयाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, 'सोलसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' षोडशानाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'जाव अन्नेसिं च-बहूणं जोइसियाणं' यावत् अन्येषाञ्च बहूनाम् ज्योतिष्काणाम् 'देवाणं देवीण य' देवानाञ्च देवीनाञ्च, 'आहेवच्चं जाव विहरंति' आधिपत्यम् यावत्-पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कुर्वन्तौ पालयन्तौ महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्ग पटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानौ विहरतः-आसते ॥सू० २३॥

कल्याणकारी और उत्तम माला तथा अनुलेपन के धारक हैं। उनकी देह देदीप्यमान होती है। वे लम्बी वनमाला को धारण करते हैं। अपने दिव्य वर्ण आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित और प्रभासित करते रहते हैं।

ये ज्योतिष्केन्द्र चन्द्र और सूर्य उल्लिखित स्थानों में अपने-अपने लाखों विमानों का, चार हजार सामानिक देवों का, परिवार सहित चार अग्रमहिषियों का, तीन परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, सोलह हजार आत्मरक्षक देवों का, यावत् अन्य बहुत-से ज्योतिष्क देवों और देवियों का अधिपतित्व, यावत् अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व तथा सेनापतित्व करते हुए, उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत तथा वादकों द्वारा

વનમાળાને ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ આદિથી દશેદિશાઓને પ્રકાશિત અને પ્રભાસિત કરતા રહે છે.

આ જ્યોતિષ્કેન્દ્ર ચન્દ્ર અને સૂર્ય ઉલ્લિખિત સ્થાનોમાં પોતપોતાના લાખો વિમાનોના, ચાર હજાર સામાનિક દેવોના પરિવાર સહિત ચાર અગ્ર મહિષિયોના, ત્રણ પર્ષદોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના સોલ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના, યાવત્ અન્ય ઘણા બધા જ્યોતિષ્ક દેવો અને દેવિયોના અધિપતિત્વ. સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, તથા સેનાપતિત્વ કરતા થકા તેમનું પાલન કરતા રહીને નાટક, ગીત તથા કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત

वैमानिकदेव स्थानादि वक्तव्यता प्रस्तावः—

मूलम्—कहि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरियगहनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं, बहूइं जोयणसहस्साइं, बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ, बहुगाओ जोयण कोडाकोडीओ उड्ढं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोयलंतगमहासुक्कसहस्सारआणयपाणय आरणच्चुयगेवेज्जणुत्तरेसु एत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं चउरासीइ विमाणावाससयसहस्सा सत्ताणउइं च सहस्सा, तेवीसं च विमाणा भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया, अच्छा, सण्हा, लण्हा, घट्ठा मट्ठा नीरया, निम्मला, निप्पंका, निक्कंकडच्छाया, सप्पभा, सस्सिरिया, सउज्जोया, पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा, पडिरूवा, एत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे वेमाणिया देवा परिवसंति, तं जहा—सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोगलंतगमहासुक्कसहस्सार आणय पाणय आरणच्चुयगेवेज्जणुत्तरोववाइया देवा, ते णं मिगमहिसवराहसीहछगलदद्दुरहयगयवई भुयगखग्गउसभविडिमपागडियचिंधमउडा पसिढिलवरमउडकिरीडधारिणो वरकुंडलुज्जोइयाणणा मउडदित्तसिरिया रत्ताभा

वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोग भोगते रहते हैं ॥२३॥

વીણા તલ, તાલ; ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના મધુર ધ્વનિ સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતા રહે છે. ॥ ૨૩ ॥

पउमपम्हगोरा सेया सुहवन्न गंधफासो उत्तमवेउव्विणो पवर-वत्थगंधमल्लाणुलेवणधरा महिड्ढिया महज्जुइया महायसा महाबला महाणुभागा, महासोक्खा हारविराइयवच्छा, कडयतुडियथंभियभुया, अंगदकुंडलमट्ठगंडतलकन्नपीठधारी विचित्तहत्थाभरणा, विचित्तमालामउली, कल्लाणगपवरवत्थ-परिहिया, कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणा भासुरबोंदी पलंबवण-मालधरा, दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं, दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघयणेणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इड्ढीए, दिव्वाए जुईए, दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चीए, दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेस्साए, दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयस-हस्साणं, साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं, साणं साणं ताय-त्तीसगाणं, साणं साणं लोगपालाणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, साणं साणं परिसाणं, साणं साणं अणियाणं, साणं साणं अणियाहिवईणं, साणं साणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं वेमाणिया देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरे-वच्चं जाव दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणा विहरंति ॥सू० २४॥

छाया–कुत्र खलु भदन्त ! वैमानिकानाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! वैमानिका देवाः परिवसन्ति ? गौतम !

वैमानिक देवों के स्थान आदि की वक्तव्यता

शब्दार्थ–(कहि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त–अपर्याप्त वैमानिक देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति ?) हे

વૈમાનિક દેવોના સ્થાન આદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ–(कहिणं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વૈમાનિક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति ?) ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् ऊर्ध्वम् चन्द्र-सूर्यग्रहनक्षत्रताराऽरूपाणाम् बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि बहुकाः योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटाकोटीः ऊर्ध्व-दूरम् उत्प्रेत्य, अत्र खलु सौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहा-शुक्रसहस्रार-आनत प्राणत-आरणाच्युत ग्रैवेयकानुत्तरेषु, अत्र खलु वैमानिकानां देवानाम् चतुरशीति विमानावासशतसहस्राणि, सप्तनवतिश्चसहस्राणि, त्रयो-

---

भगवन् ! वैमानिक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के (बहुसमर-मणिज्जाओ) बिलकुल सम एवं रमणीय (भूमिभागाओ) भूमि भाग से (ऊड्ढं) ऊपर (चंदिमसूरियगहनक्खत्त ताराख्वाणं) चन्द्र, सूर्य ग्रह नक्षत्र तथा तारक रूप ज्योतिष्कों के (बहूइं जोयणसयाइं) अनेक सौ योजन (बहूइं जोयणसहस्साइं) अनेक हजार योजन (बहूइं जोयण-सयसहस्साइं) अनेक लाख योजन (बहुगाओ जोयणकोडीओ) बहुत करोड योजन (बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) बहुत कोडा कोडी योजन (उड्ढं) उपर (दूरं) दूर (उप्पइत्ता) जाकर (एत्थ णं) यहां (सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंद बंभलोयलंतगमहासुक्कसहस्सारआण-यपाणयआरणच्चुय गेवेज्जणुत्तरेसु) सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण, अच्युत, ग्रैवेयक और अनुत्तर विमानों में (एत्थणं) यहां (वेमाणि-याणं देवाणं) वैमानिक देवों के (चउरासीय विमाणावाससयसहस्सा सत्ताणउइं च सहस्सा तेवीसं च विमाणा) चौरासी लाख, सत्तानवे

(गोयमा) હે ગૌતમ (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (बहु-समरमणिज्जाओ) બિલકુલ સમ તેમજ રમણીય (भूमिभागाओ) ભૂમિભાગથી (उद्ढ) ઉપર (चंदिमसूरियगहनक्खत्ततारारूवाण) ચન્દ્ર ,સૂર્ય, ગ્રહ; તથા નક્ષત્ર તથા તારક રૂપ જ્યોતિષ્કોના (बहूइं जोयणसयाइं) અનેક સો યોજન (बहूइं जोयणसहस्साइं) અનેક લાખ યોજન (बहुगाओ जोयणकोडीओ) ઘણા કરોડ યોજન (बहुगाओ जोयण कोडाकोडीओ) ઘણા કોડા કોડી યોજન (उद्ढ) ઉપર (दूरं) દૂર (उप्पइत्ता) જઈને (एत्थणं) અહિં (सोहम्मीसाणसणंकुमार माहिंदबंभलोय लंतग महासुक्कसहस्साए आणय पाणयआर णायच्चुयगेवेज्जणुत्तरेसु) સૌધર્મ; ઇશાન સનત્કુમાર; માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર આનત પ્રાણત; આરણ; અચ્યુત; ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર વિમાનોમાં (एत्थणं) અહિં (वेमाणियाणं देवाणं) વૈમાનિક દેવોના (चउरासीइ विमाणावाससयसहस्सा

विंशतिश्च विमानानि भवन्ति इत्याख्यातम्, तानि खलु विमानानि सर्वरत्न-मयानि अच्छानि श्लक्ष्णाणि, मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि, सश्रीकाणि, सोद्योतानि, प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, अत्र खलु वैमानिकानाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपिलोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवो वैमानिका देवाः परिवसंति, तद्यथा—सौधर्मैशानसनत्कुमार माहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुक्रसहस्रारानतप्राणतआरणाच्युतग्रैवेयकानुत्तरौपपाति-

हजार, तेईस विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं विमाणा) वे विमान (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय हैं (अच्छा) स्वच्छ (सण्हा) चिकने (लण्हा) कोमल (घट्ठा मट्ठा) घटारे मठारे (नीरया) रज रहित (निम्मला) निर्मल (निप्पंका) पंकरहित (निक्कंकडच्छाया) निरावरण कान्ति वाले (सप्पभा) प्रभायुक्त (सस्सिरीया) श्रीयुक्त (सउज्जोया) उद्योत सहित (पासादीआ) प्रसादिक (दरिसणिज्जा) दर्शनीय (अभिरूवा) रमणीय रूप वाले (पडिरूवा) अत्यन्त मनोहर (एत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) यहां पर्याप्त और अपर्याप्त वैमानिक देवों के स्थान कहे हैं (तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में (तत्थ णं) वहां (बहवे) बहुत (वेमाणिया देवा परिवसंति) वैमानिक देव निवास करते हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (सोहम्मीसाण सणंकुमारमाहिंद बंभलोगलंतगमहासुक्कसहस्सारआणयपाणय आरणच्चु-

सत्ताणउइं च सहस्सा तेवीसं च विमाणा) ચોરાસી લાખ, સત્તાણુ હજાર ત્રેવીસ વિમાન (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યું છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (सव्व रयणामया) સર્વ રત્નમય છે. (अच्छा) સ્વચ્છ (सण्हा) ચિકણા (लण्हा) કોમલ (घट्ठा मट्ठा) ઘાટીલા મઠેલ (नीरया) રજરહિત (निम्मला) નિર્મળ (निप्पंका) પંકરહિત (निक्कंकडच्छाया) નિરાવરણ કાંતિવાળા (सप्पभा) પ્રભાયુક્ત (सस्सिरीया) શ્રી યુક્ત (सउज्जोया) ઉદ્યોત સહિત (पासादीआ) પ્રાસાદિક (दरिसणिज्जा) દર્શનીય (अभिरूवा) રમણીય રૂપવાળા (पडिरूवा) અત્યન્ત મનોહર (एत्थणं वेमाणियाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) અહિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત વૈમાનિક દેવોના સ્થાન કહ્યાં છે (तिसु त्रि लोयस्स असंखेज्जइ भागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા (तत्थणं) ત્યાં (बहवे) ઘણાં (वेमाणियादेवा परिवसंति) વૈમાનિક દેવ નિવાસ કરે છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે છે (सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोगलंतगमहासुक्कसहस्सार आणय

काः देवाः, ते खलु मृगमहिषवराहसिंहच्छगलदर्दुरहयगजपति भुजगखड्ग-वृषभविडिमप्रकटितचिह्नमुकुटाः मुकुटकिरीटधारिणो वरकुण्डलोद्द्योतिताननाः, मुकुटदत्तश्रीकाः, रक्ताभाः, रक्ताकान्तिमन्तः पद्मपत्रगौराः, श्वेताः, सुखवर्णगन्ध स्पर्शाः, उत्तमवैक्रियाः, प्रवरवस्त्रगन्धमाल्यानुलेपनधराः महर्द्धिकाः, महाद्युतिकाः, महायशसः, महावलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटक-त्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डल मृष्टगण्डस्थलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ता-भरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्या-नुलेपनाः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णेन, दिव्येन गन्धेन, दिव्येन स्पर्शेन, दिव्येन संहननेन, दिव्येन संस्थानेन, दिव्यया ऋद्ध्या, दिव्यया द्युत्या, दिव्यया प्रभया, दिव्यया छायया, दिव्येन अर्चिषा, दिव्येन तेजसा, दिव्यया लेश्यया दशदिशः उद्द्योतयन्तः प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां विमानावासशतसहस्राणाम्, स्वासां स्वासाम् सामानिकसाहस्रीणाम् स्वेषां स्वेषाम् त्रायस्त्रिंशकानाम्, स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम् स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणाम्, सपरिवाराणाम् स्वासाम् स्वासाम् पर्षदाम्,

---

यगेवेज्जणुत्तरोववाइया देवा) सौधर्म, ऐशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण, अच्युत, ग्रैवेयक, अनुत्तरौपपातिक देव (ते णं) वे (मिग-महिस-वराह-सीह-छगल-दद्दुर-हय-गयवइ-भुयग-खग्ग-उसभ-विडिय-पागडियचिंधमउडा) मृग, महिष, वराह, सिंह, बकरा, मेंढक, अश्व, गजराज, सर्प, खड्ग, वृषभ, और विडिम के प्रकट चिह्नयुक्त मुकुट वाले (पसिढिलवरमउडकिरीडधारिणो) शिथिल और श्रेष्ठ मुकुट किरीट के धारक (कुंडलुज्जोइयाणणा) कुंडलों से उद्योतित मुख वाले (मउडदित्तसिरिया) मुकुट के कारण शोभायुक्त (रत्ताभा) रक्त आभा वाले (पउमपम्हगोरा) कमल के पक्ष्म के समान गोरे (सेया) श्वेत

पाणय आरणच्चुयगेवेज्जणुत्तरोववाइया देवा) સૌધર્મ, ઐશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, ગ્રૈવેયક, અનુત્તરૌપપાતિક દેવ (तेणं) તેઓ (मिग-महिस-वराह-सीह-छगल दद्दुर-हय-गयवइ-भुयग-खग्ग-उसभ-विडिय पागडिय चियमउडा) મૃગ, મહિષ વરાહ, સિંહ-બકરૂં-મેઢક, અશ્વ, ગજરાજ, સર્પ, ખડ્ગ, વૃષભ અને વિડિમ ના પ્રકટ ચિહ્ન યુક્ત મુગટવાળા (पसिढिलवरमउडकिरिडधारिणो) શિથિલ અને શ્રેષ્ઠ મુગટ-કિરીટના ધારક (कुंडलुज्जोइयाणणा) કુંડલોથી ઉદ્યોતિત મુખવાળા (मउडदित्तसिरिया) મુકુટના કારણે શોભા યુક્ત (रत्ताभा) રક્ત આભાવાળા

स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम् स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम् स्वासाम् स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् वैमानिकानाम् देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यं पौरपत्यं यावद् दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति ॥सू. २४॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकवैमानिकदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, वैमानिकानाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं गौतमः पृच्छति–'कहिणं भंते ! वेमाणिया देवा परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, वैमानिका देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसमरमणियात्–अत्यन्ताधिक–

(सुहवन्नगंधफासा) सुखद वर्ण गंध और स्पर्श वाले (उत्तमवेउव्विणो) उत्तम विक्रिया वाले (पवरवत्थगंधमल्लाणुलेवणधरा) उत्तम वस्त्र, गंध, माला और अनुलेपन को धारण करने वाले (महिड्डिया) महान् ऋद्धि के धारी–शेष शब्दार्थ पूर्ववत् ॥२४॥

टीकार्थ–अब पर्याप्त–अपर्याप्त वैमानिक देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है–

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त वैमानिक देवों के स्थान कहां कहे हैं ? इस प्रश्न को स्पष्ट करने के लिए दोहराते हैं–हे भगवन् ! वैमानिक देव कहां निवास करते हैं?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के अत्यन्त रमणीय समतल भाग से ऊपर, चन्द्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र और

(पउमपम्हगोरा) કમળના પદ્મના સમાન ગૌર (सेया) શ્વેત (सुहवन्न गंधफासा) સુખદ વર્ણ ગંધ અને સ્પર્શવાળા (उत्तमवेउव्विणो) ઉત્તમ વિક્રિયાવાળા (पवरवत्थगंधमल्लाणुलेवणधरा) ઉત્તમ વસ્ત્ર, ગંધ માલા અને અનુલેપનને ધારણ કરવાવાળા (महिड्ढिया) મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક–શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ૨૪ ॥

ટીકાર્થ–હવે પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વૈમાનિક દેવોના સ્વસ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે–

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત વૈમાનિક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? આજ પ્રશ્નને સ્પષ્ટ કરવાને માટે દુહરાવે છે–ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના અત્યન્ત રમણીય સમતલ ભાગથી ઉપર, ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારક નામક

कमनीयसमतलात् 'भूमिभागाओ' भूमिभागात्-भूमिप्रदेशात् 'उड्ढं' ऊर्ध्वम्-उपरिभागे 'चंदिमसूरियगहनक्खत्ततारारूवाणं' चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराख्पाणाम् ज्योतिष्काणाम् 'बहूइं जोयणसयाइं' बहूनि योजनशतानि 'बहूइं जोयणसहस्साइं' बहूनि योजनसहस्राणि 'बहूइं जोयणसयसहस्साइं' बहूनि योजनशतसहस्राणि अनेकलक्षयोजनानि बहुगाओ जोयणकोडीओ' बहुकाः योजनकोटीः, 'बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ' बहुकाः योजनकोटी-कोटीः 'उड्ढं' ऊर्ध्वम्-उपरिभागे, 'दूरं उप्पइत्ता' दूरम् उत्प्रेत्य-उद्गम्य 'एत्थ णं' अत्र खलु-उक्तस्थले 'सोहम्मीसाणसणंकुमारमहिंदबंभलोयलंतगमहासुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणाच्चुयगेवेज्जगाणुत्तरेसु' सौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुक्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतग्रैवेयकानुत्तरेषु द्वादशसौधर्मादिनवग्रैवेयकपञ्चानुत्तरदेवलोकेषु इत्यर्थः, 'एत्थणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, 'वेमाणियाणं देवाणं' वैमानिकानां देवानाम् 'चउरासीइ विमाणवाससयसहस्सा' चतुरशीतिर्विमानावासशतसहस्राणि 'सत्ताणउइं च सहस्सा' सप्तनवतिश्च सहस्राणि 'तेवीसं च विमाणा' त्रयोविंशतिश्च विमानानि-त्रयोविंशत्यधिक सप्तनवतिसहस्रोत्तरचतुरशीति लक्षविमानावासा इत्यर्थः, 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं-प्रतिपादितं मया

तारक नामक ज्योतिष्क देवों के विमानों से सैकडों योजन, बहुत हजार योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, बहुत कोडाकोडी योजन ऊपर जाकर अर्थात् चन्द्र सूर्य आदि से अनेक कोटि-कोटि योजनों की ऊंचाई पर, सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण, अच्युत, ग्रैवेयक तथा अनुत्तर विमानों में अर्थात् बारह देवलोकों, नौ ग्रैवेयकों और पांच अनुत्तर विमानों में वैमानिक देवों के चौरासी लाख, सत्तानवे हजार और तेवीस (८४९७०२३) विमान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है।

જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનોથી સેંકડો યોજન, ઘણા હજાર યોજન ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન, ઘણા કોડા કોડી યોજન ઉપર જઈને અર્થાત્ ચન્દ્ર. સૂર્ય આદિથી અનેક કોટિકોટિ યોજનોની ઊંચાઇ પર, સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, ગ્રૈવેયક તથા અનુત્તર વિમાનોમાં અર્થાત્ બાર દેવલોક, નૌ ગ્રૈવેયક, અને પાંચ અનુત્તર વિમાનોમા બધામળીને વૈમાનિક દેવોના ચોરાસી લાખ સત્તાણુ હજાર અને તેવીસ (૮૪૯૭૦૨૩) વિમાન છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે.

महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं विमाणा सव्वरयणामया' तानि खलु-उपर्युक्तानि विमानानि, सर्वरत्नमयानि सर्वात्मना कार्त्स्न्येन रत्नमयानीत्यर्थः, 'अच्छा' अच्छानि-स्वच्छानि 'सण्हा' श्लक्ष्णानि 'लण्हा' मसृणानि, 'घट्ठा' घृष्टानि, शाणया सुवर्णानीव घृष्टानि इत्यर्थः, 'मट्ठा' मृष्टानि, 'नीरया' नीरजांसि, रजोरहितानि. 'निम्मला' निर्मलानि, आगन्तुकमलरहितत्वात्-अत्यन्तस्वच्छानीत्यर्थः, 'निप्पंका' निष्पङ्कानि कर्दमरहितानि सर्वथा पांशुवर्जितानि इत्यर्थः, 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छायानि निष्कवचानि, 'सप्पभा' सप्रभाणि, 'सस्सिरिया' सश्रीकाणि-अत्यन्तशोभाशालीनि, 'सउज्जोया' सोद्द्योतानि-सोद्द्योतैः प्रकाशैः सहितानि सोद्द्योतानि, 'पासाईया' प्रसादीयानि-प्रसादाय प्रसत्तये अत्यन्ताह्लादाय हितानि परमानन्दजनकानि इत्यर्थः, 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि-दर्शनयोग्यानीत्यर्थः, 'अभिरूवा' अभिरूपाणि परमसुन्दराणि 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि अत्यन्तकमनीयानि सन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तविमानावासेषु 'वेमाणियाणं देवाणं' वैमानिकानां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये इत्यर्थः, लोकस्य असंख्येयभागे, असंख्येयतमे भागे वैमानिकानां वक्तव्यम् स्थानादिकमितिशेषः, 'तत्थ णं बहवे

वे विमान सर्वरत्नमय हैं-पूर्ण रूप से रत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने, कोमल तथा घटारे-मटारे हैं। नीरज हैं तथा निर्मल हैं अर्थात् आगन्तुक मल से रहित होने के कारण अत्यन्त स्वच्छ हैं। निष्पंक अर्थात् कर्दम से रहित हैं, निरावरण छाया वाले हैं, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, आह्लादकारक, दर्शनीय, परम सुन्दर और अतीव कमनीय है। इन उपर्युक्त विमानावासों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त वैमानिक देवों के स्थान प्ररूपित किए गए हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें

તે વિમાનો સર્વરત્નમય છે-પૂર્ણરૂપથી રત્નમય છે, સ્વચ્છ છે. ચિકણા કોમળ તથા ઘાટીલા છે નીરજ તથા નિર્મળ છે અર્થાત્ આગન્તુકમળથી રહિત હોવાને કારણે અત્યન્ત સ્વચ્છ છે, નિષ્પંક અર્થાત્ કાદવથી રહિત છે. નિરાવરણ છાયાવાળા છે, પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, આહ્લાદ કારક દર્શનીય, પરમ સુન્દર અને અતીવ કમનીય છે. આ ઉપર કહેલા વિમાનાવાસો માં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત વૈમાનિક દેવોના સ્થાન પ્રરૂપિત કરાયેલા છે. એ સ્થાનો સ્વસ્થાન, ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત, ત્રણે અપેક્ષાઓએ લોકના અસંખ્યાતમા

वेमाणिया देवा परिवसंति' तत्र खलु–बहवो वैमानिका देवाः परिवसंति, 'तं जहा' तद्यथा 'सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलोगलंतगमहासुक्कसहस्सार आणयपाणयआरणच्चुयगेवेज्जाणुत्तरोववाइयादेवा' सौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुक्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतग्रैवेयकानुत्तरौपपातिका देवाः, द्वादशसौधर्मादयः, भद्रसुभद्रादयो नवग्रैवेयकाः, पञ्च विजयवैजयन्त जयन्तादयोऽनुत्तरौपपातिका एवंविंशतिविधा देवा इत्यर्थः, ते किं विशिष्टा इत्याह–'ते णं मिगमहिसवराहसीहछगलदद्दुर हयगयवइभुयगखग्गउसभविडिमपागडियचिंधमउडा' ते खलु–उपर्युक्त वैमानिका देवाः मृगमहिषवराहसिंहच्छगलदर्दरहयगजपतिभुजगखड्गवृषभविडिमप्रकटितचिह्नमुकुटाः सन्ति मृगादि विडिमान्तं प्रकटितं स्पष्टं चिह्नं मुकुटे येषां ते तथाविधा इत्यर्थः, तत्र सौधर्मदेवाः मृगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, ईशानदेवाः महिषरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, सनत्कुमारादेवाः वराहरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, माहेन्द्रदेवाः, सिंहरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, ब्रह्मलोक देवाः छगलरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, लान्तकदेवा दर्दुररूप-

---

भाग में हैं। इन स्थानों में बहुसंख्यक वैमानिक देव निवास करते हैं। वे इस प्रकार हैं–सौधर्म, ऐशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण, अच्युत, ग्रैवेयक तथा अनुत्तरौपपातिक, अर्थात् बारह सौधर्म आदि देवलोक नौ ग्रैवेयक तथा पांच विजय, वैजयन्त, जयन्त, अपराजित, और सर्वार्थसिद्ध आदि अनुत्तरौपपातिक। इन देवों के मुकुट में विभिन्न प्रकार के चिह्न बने हुए हैं, जो इस प्रकार हैं–सौधर्म देवों के मुकुट में मृग का चिह्न, ऐशान देवों के मुकुट में महिष (भैंसा) का चिह्न, सनत्कुमार देवों के मुकुट में वराह (शूकर) का चिह्न, माहेन्द्र देवों के मुकुट में सिंह का चिह्न, ब्रह्मलोक देवों के मुकुट में छगल (बकरे) का चिह्न,

---

ભાગમાં છે. આ સ્થાનોમા બહુ સંખ્યક વૈમાનિક દેવો નિવાસ કરે છે. તેઓ આ પ્રકારે છે–સૌધર્મ ઐશાન, સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણત, આરણ, અચ્યુત, ગ્રૈવેયક તથા અનુત્તરૌપપાતિક, અર્થાત્ બાર સૌધર્મ આદિ દેવલોક નૌગ્રૈવેયક તથા પાંચ વિજય વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત અને સર્વાર્થ સિદ્ધ આદિ અનુત્તરૌપપાતિક. આ દેવોના મુગટમા વિભિન્ન પ્રકારના ચિહ્ન બનેલા હોય છે, જે આ પ્રકારે છે–સૌધર્મ દેવોના મુગટમાં મૃગનું ચિહ્ન, ઐશાન દેવના મુગટમાં મહિષ (પાડો), નું ચિહ્ન, સનત્કુમાર દેવના મુગટમા વરાહ (ભુંડ) નું ચિહ્ન, માહેન્દ્ર દેવોના મુગટમા સિંહનું ચિહ્ન બ્રહ્મલોક દેવોના મુગટમાં બકરાનું ચિહ્ન લાન્તક દેવોના મુગટમાં દેડકાનું ચિહ્ન, મહાશુક્રદેવોના મુગટમાં ઘોડાનું ચિહ્ન, સહસ્રાર દેવોના મુગટમાં

प्रकटितचिह्नमुकुटाः, महाशुक्रदेवाः हयरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, सहस्रारकल्प-देवाः गजपतिचिह्नमुकुटाः, आनतकल्पदेवाः भुजगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, प्राणतकल्पदेवाः खड्गरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, अत्र खड्गः-चतुष्पदपशुजाति-भेदः आटव्यो जन्तुर्बोध्यः, आरणकल्पदेवाः वृषभरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः, अच्युतकल्पदेवाः विडिमरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः सन्तीति भावः, पुनः किं विशिष्टा इत्याह-'पसिढिलवरमउडकिरीडधारिणो' प्रशिथिलवरमुकुटकिरीट-धारिणः प्रकर्षेण शिथिलाः वराः श्रेष्ठाश्च ये मुकुटकिरीटास्तान् धरन्ती त्येवं शीलाः प्रशिथिलवरमुकुटकिरीटधारिणः, 'वरकुंडलुज्जोइयाणणा' वरकुण्डलोद्द्योतिताननाः, वराभ्यां श्रेष्ठाभ्यां कुण्डलाभ्याम् उद्द्योतितं प्रकाशितम्, आननं-मुखं येषां ते वरकुण्डलोद्द्योतिताननाः, 'मउडदित्तसिरिया' मुकुटदत्त-श्रीकाः, मुकुटेषु दत्ता स्थिता श्रीः शोभा येषां ते मुकुटदत्तश्रीकाः, 'रत्ताभा' रक्ताभाः, रक्ता आभा कान्तिर्येषां ते रक्ताभाः, 'पउमपम्हगोरा' पद्मपक्ष्मगौराः, पद्मानां कमलानां पक्ष्माणीव किञ्जल्का इव गौरः पण्डुरो वर्णो येषां ते पद्मपक्ष्म-गौराः, पद्मपत्रगौरा वा अतएव 'सेया' श्वेताः-शुक्लाः 'सुहवन्नगंधफासा'

लान्तक देवों के मुकुट में मेंढक का, महाशुक्र देवों के मुकुट में अश्व का, सहस्रारदेवों के मुकुट में गजराज का, आनतदेवों के मुकुट में सर्प का, प्राणत देवों के मुकुट में खड्ग का चिह्न होता है। यहां 'खड्ग' का अर्थ एक जंगली चौपाया जानवर खड्गी समझना चाहिए। आरणदेवों के मुकुट में वृषभ का और अच्युत देवों के मुकुट में विडिय-बाल मृग विशेष का चिह्न होता है।

ये शिथिल और श्रेष्ठ मुकुट के धारक होते हैं। उनका मुख श्रेष्ठ कुंडलों से जगमगाता रहता है। उनके मुकुट शोभायुक्त होते हैं। अथवा 'मउडदित्तसिरया' का अर्थ है-वे मस्तक पर मुकुट धारण करते हैं। वे रक्त आभा वाले, कमल के पक्ष्मों के समान गौरवर्ण, श्वेत,

---

ગજરાજનું ચિહ્ન, આનત દેવોના મુગટમા સર્પનુ પ્રાણત દેવોના મુગટમાં ખડ્ગનું ચિહ્ન હોય છે. અહીં ખડ્ગનો અર્થ એક જંગલી ચારપગુ જાનવર ખડ્ગી સમજવું જોઈએ. આરણ દેવોના મુગટમાં બળદનું અને અચ્યુતદેવોના મુગટમાં વિડિમ બાલમૃગ વિશેષનું ચિહ્ન હોય છે.

આ દેવ શિથિલ અને શ્રેષ્ઠ મુગટના ધારક છે. તેમના મુખ શ્રેષ્ઠ કુંડળોથી જગમગતા રહે છે. તેમના મુગટ શોભા યુક્ત હોય છે. અથવા 'મउडदित्तसिरया, નો અર્થ છે-તેઓ મસ્તક પર મુગટ ધારણ કરે છે. તેઓ

सुखवर्णगन्धस्पर्शाः, शुभवर्णगन्धस्पर्शा वा, सुखजनकाः, शुभा वा वर्णगन्धस्पर्शाः येषां ते :सुखवर्णगन्धस्पर्शाः, 'उत्तमवेउव्विणो' उत्तमविकुर्विणः, उत्तमं श्रेष्ठं यथा स्यात्तथा विकुर्वन्ति इत्येवं शीलाः उत्तमविकुर्विणः—सर्वश्रेष्ठवैक्रियलब्धिविशिष्टाः, 'पवरवत्थगंधमल्लाणुलेवणधरा' प्रवरवस्त्रगन्धमाल्यानुलेपनधराः, प्रवराणि सर्वोत्तमानि वस्त्रगन्धमाल्यानुलेपनानि धरन्तीति प्रवरवस्त्रगन्धमाल्यानुलेपनधराः 'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, महती ऋद्धिर्येषां ते महर्द्धिकाः महतिसमृद्धिवानित्यर्थः 'महज्जुइया' महाद्युतिकाः, महतीद्युतिः कान्तिर्येषां ते महाद्युतिकाः, 'महाजसा' महायशसः—अतिशययशस्विन इत्यर्थः, 'महाबला' महाबलाः, 'महाणुभागा' महानुभागाः, 'महासोक्खा' महासौख्याः 'हारविराइयवच्छा' हारविराजितवक्षसः, हारैर्विशेषेण राजितानि शोभितानि वक्षांसि उरंसि येषां ते हारविराजितवक्षसः, 'कडगतुडियथंभियभुया' कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, कटकैः—करभूषणैर्वलयैः, त्रुटितैः बाहुरक्षकभूषणविशेषश्च स्तम्भितौ प्रतिबद्धौ भुजौ बाहू येषां ते कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, 'अंगदकुंडलमट्ठगंडतलकन्नपीठधारी' अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्थलकर्णपीठधारिणः, अङ्गदैः केयूरैः बाहुभूषणविशेषैः, कुण्डलैश्च कर्णभूषणैः मृष्टौ मृष्टीकृतौ गण्डस्थलौ कपोलपाली, कर्णपीठांश्च श्रोत्रभूषणविशेषान् धरन्तीत्येवं शीलाः अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, 'विचित्तहत्थाभरणा' विचित्रहस्ताभरणाः विचित्राणि आश्चर्यजनकानि, नानावर्णविशिष्टानि, वा हस्ताभरणानि येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः,

---

सुखद या शुभ वर्ण, गंध स्पर्श वाले, उत्तम विक्रिया करने वाले, अत्यन्त श्रेष्ठ वस्त्र, गंध, माला और अनुलेपन को धारण करने वाले, महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायस्वी, महान् बल वाले, महान् प्रभाव वाले तथा महान् सुख से सम्पन्न होते हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटित नामक आभूषणों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और गण्डस्थल को घिसने वाले कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में विचित्र आभूषण धारण करते हैं। उनके मस्तक पर विविध वर्ण वाली पुष्पमाला शोभायमान

રક્ત આભાવાળા, ઉત્તમવિક્રિયા કરનારા, અત્યન્ત શ્રેષ્ઠ વસ્ત્ર, ગંધ, માલા અને અનુલેપનને ધારણ કરવાવાળા, મહર્દ્ધિક, મહ દ્યુતિક, મહાયશસ્વી મહાનૂ બળવાળ મહાન્ પ્રભાવવાળા તથા મહાન્ સુખથી સંપન્ન હોય છે. તેમના વક્ષસ્થલહારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિત નામના આભૂષણોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ અને ગંડસ્થળને ઘસાતા કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણ ધારણ કરે છે.

'विचित्तमालामउली' विचित्रमालामौलयः विचित्रा नानावर्णयुक्ताः, मालापुष्पस्रक्, मौलौ शिरसि येषां ते विचित्रमालामौलयः, 'कल्लाणगपवरवत्थपरिहिया' कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकम्–कल्याणकारि, प्रवरं सर्वश्रेष्ठम्, वस्त्रं परिहितं यैस्ते कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, तादृशवस्त्रं परिहिताः परिहितवन्त इति वा विग्रहार्थः, 'कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणा' कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनाः, कल्याणकं–कल्याणकारकं प्रवरं श्रेष्ठतमं माल्यं दाम अनुलेपनञ्च सुगन्धिचन्दनादि येषां ते कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनाः 'भासुरबोंदी' भास्वरबोन्दयः भास्वराः देदीप्यमानाः, वोन्दयः शरीराणि येषां ते भास्वरबोन्दयः 'पलंबवणमालधरा' प्रलम्बवनमालाधराः प्रकर्षेण लम्बां लम्बायमानां वन्यपुष्पाणां वन्यानां मालां धरन्तीति प्रलम्बवनमालाधराः, 'दिव्वेणं वण्णेणं' दिव्येन–अपूर्वेण वर्णेन, 'दिव्वेणं गंधेणं' दिव्येन गन्धेन, 'दिव्वेणं फासेणं' दिव्येन स्पर्शेन दिव्वेणं संघयणेणं' दिव्येन संहननेन-शरीरास्थि रचनाविशेषेण 'दिव्वेणं संठाणेणं' दिव्येन संस्थानेन, 'दिव्वाए इड्ढीए' दिव्यया ऋद्धया 'दिव्वाए जुईए' दिव्यया द्युत्या 'दिव्वाए पभाए' दिव्यया प्रभया–कान्त्या, 'दिव्वाए छायाए' दिव्यया छायया–कान्तिविशेषरूपया, 'दिव्वाए अच्चीए' दिव्येन अर्चिषा–ज्योतिर्विशेषेण, 'दिव्वेणं तेएणं' दिव्येन तेजसा 'दिव्वाए लेसाए' दिव्यया लेश्यया 'दसदिसाओ' दशदिशः, 'उज्जोवेमाणा' उद्द्योतयन्तः 'पभासेमाणा' प्रभासयन्तः, 'तेणं तत्थ' ते खलु वैमानिका देवाः, तत्र–उपर्युक्तस्थानेषु 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषाम् 'विमाणावाससयसहस्साणं' विमानावासशतसहस्राणाम् 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषां

रहती है। वे कल्याणकारी और उत्तम वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकारी और उत्तम माला तथा अनुलेपन को धारण करते हैं। उनकी देह देदीप्यमान होती है। वे लम्बी वनमाला के धारक होते हैं। अपने अपूर्व वर्ण, अपूर्व गंध, अपूर्व स्पर्श, दिव्य संहनन, दिव्य संस्थान, दिव्यऋद्धि, दिव्य द्युति, दिव्य प्रभा, दिव्य छाया अर्थात् शारीरिक कान्ति, दिव्य ज्योति, दिव्य तेज तथा दिव्य लेश्या से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करते हुए वे वैमानिक देव उपर्युक्त स्थानों में अपने-अपने लाखों विमानों का, अपने-अपने

તેના મસ્તક પર વિચિત્ર વર્ણવાળી પુષ્પમાળા શોભાયમાન હોય છે. તેઓ કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ માલા તથાઅનુલેપનને ધારણ કરે છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. તેઓ લાંબી વનમાળાના ધારક હોય છે. પોતાના અપૂર્વવર્ણ, અપૂર્વગંધ, અપૂર્વ સ્પર્શ, દિવ્યપ્રભા, દિવ્યછાયા, અર્થાત્ શારીરિક કાન્તિ દિવ્ય જ્યોતિ દિવ્યતેજ, તથા દિવ્ય લેશ્યાથી દશે દિશાઓને

'सामाणियसाहस्सीणं' सामानिकसाहस्त्रिकाणां 'साणं साणं तायत्तीसगाणं' स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम् 'साणं साणं लोगपालाणं' स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम् 'साणं साणं' स्वासां स्वासाम् 'अग्गमहिसीणं' अग्रमहिषीणाम् 'सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम्, 'साणं साणं परिसाणं' स्वासां स्वासाम् पर्षदाम्, 'साणं साणं अणियाणं' स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्–सैन्यानाम्, 'साणं साणं अणियाहिवईणं' स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम् 'साणं साणं' स्वासां स्वासाम् 'आयरक्खदेवसाहस्सीणं' आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, 'अन्नसिं च बहूणं वेमाणियाणं' अन्येषाञ्च बहूनाम् वैमानिकानाम्, 'देवाण य देवीण य' देवानाञ्च, देवीनाञ्च 'आहेवच्चं पोरेवच्चं जाव' आधिपत्यम् पौरपत्यम् यावत्–स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन्तः पालयन्तश्च महताऽहतनाट्यगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण 'दिव्वाइं भोगभोगाइं' दिव्यान्–दिविभवान् अपूर्वान्, भोगभोगान्–भोगार्हा भोगा भोगभोगास्तान् 'भुंजमाणा विहरंति' भुञ्जाना विहरन्ति–आसते इत्याशयः ॥सू० २४॥

सौधर्मदेव स्थानादि वक्तव्यता–

मूलम्–कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं

सहस्रों सामानिक देवों का, अपने–अपने त्रायस्त्रिंश देवों का, अपने–अपने लोकपालों का, अपनी–अपनी परिवार सहित अग्रमहिषियों का, अपनी–अपनी परिषदों का, अपने–अपने अनीकों का, अपने–अपने अनीकाधिपतियों का, अपने–अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुसंख्यक वैमानिक देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, आज्ञा–ईश्वर सेनापतित्व कराते हुए एवं उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित और मृदंग आदि वाद्यों की ध्वनि के साथ दिव्य भोगोपभोगों को भोगते हुए रहते हैं ॥२४।

ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરતા રહિને તે વૈમાનિક દેવ ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં પોતપોતાના લાખો વિમાનોના, પોતપોતાના, લોકપાલોના, પોતપોતાની પરિવાર સહિત અગ્રમહિષિયોના. પોતપોતાની પરિષદોના પોતપોતાની અનીકોના: પોતપોતાના અનીકાધિપતિયોના. પોતપોતાના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુ સખ્યક વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, સ્વામીત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, આજ્ઞા–ઇશ્વિર સેનાપતિત્વ કરાવતા રહિને તેમજ તેમનું પાલન કરાવતા થકા, નાટક, ગીત તથા કુશલ વાદકોદ્વારા વગાડેલ વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત અને મૃદંગ આદિ વાદ્યોના ધ્વનિ સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગોને ભોગવતા રહે છે ॥ ૨૪ ॥

ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवा परिवसंति ? गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ जाव उड्ढं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं सोहम्मे णामं कप्पे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे असंखेज्जाओ जोयणकोडीओ, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ, आयामविक्खंभेणं असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे, तत्थ णं सोहम्मगदेवाणं बत्तीसविमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया, जाव पडिरूवा, तेसिं णं विमाणाणं बहुमज्झदेसभागे पंचवडिंसया पण्णत्ता, तं जहा—असोगवडिंसए, सत्तवण्णवडिंसए, चंपगवडिंसए, चूयवडिंसए मज्झे इत्थ सोहम्मवडिंसए ते णं वडिंसया, सव्वरयणामया, अच्छा, जाव पडिरूवा, एत्थ णं सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे सोहम्मगदेवा परिवसंति, महिड्ढिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयसहस्साणं, साणं साणं अग्गमहिसीणं, साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं, एवं जहेव ओहियाणं तहेव एएसिंपि भाणियव्वं जाव आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं सोहम्मगकप्पवासीणं वेमाणिया णं देवाण य देवीण य आहेवच्चं जाव विहरंति, सक्के इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ वज्जपाणी पुरंदरे सयक्कतू सहस्सक्खे मघवं पागसासणे दाहिणड्ढ लोगाहिवई बत्तीस विमाणावाससयसहस्साहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे अरयंबर-

वत्थधरे आलइयमालमउडे नवहेमचारु चित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे महिड्ढिए जाव पभासेमाणे से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणीयाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिंच बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं कुव्वेमाणे जाव विहरइ ॥सू० २५॥

छाया–कुत्र खलु भदन्त ! सौधर्मकदेवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ! कुत्र खलु भदन्त ! सौधर्मकदेवाः परिवसन्ति ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहु-

---

सौधर्मदेव स्थानादि वक्तव्यता

शब्दार्थ–(कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त सौधर्म कल्प के देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! सौधर्मकल्प के देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (जंबुदीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) मेरु पर्वत की दक्षिण दिशा में (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ) अति रमणीय सम भूमिभाग से (जाव) यावत् (उड्ढं दूरं उप्पइत्ता)

સૌધર્મ દેવસ્થાનાદિની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ:–(कहिणं भंते ! सोहम्मग देवाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સૌધર્મકલ્પના દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! सोहम्मगदेवा परिवसंति) ભગવન ! સૌધર્મ કલ્પના દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (जंबुदीवेदीवे) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં (मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं) મેરૂ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ) અતિ રમણીય સમ ભૂમિભાગથી (जाव) યાવત્ (उड्ढं दूरं उप्पइत्ता) ઊપરથી દૂર જઈને (एत्थणं) અહિં (सोहम्मे णामं कप्पे पण्णत्ते) સૌધર્મ નામક કલ્પ કહેલો છે.

समरमणीयात् भूमिभागात् यावत् ऊर्ध्वम् दूरम् उत्प्रेत्य, अत्र खलु सौधर्मो-नामकल्पः प्रज्ञप्तः प्राचीनप्रतीनायतः, उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णः, अर्द्ध-चन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अर्चिमालाभासराशिवर्णाभः, असंख्येयाः योजनकोटीः, असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः आयामविष्कम्भेण असंख्येयाः योजनकोटि-कोटीः परिक्षेपेण सर्वरत्नमयः, अच्छो यावत् प्रतिरूपः, तत्र खलु सौधर्मक-देवानाम् द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु विमानानि सर्वरत्नमयानि, यावत् प्रतिरूपाणि, तेषांश्च विमानानां बहुमध्यदेश-

---

ऊपर दूर जाकर (एत्थ णं) यहां (सोहम्मे णामं कप्पे पण्णत्ते) सौधर्म नामक कल्प कहा गया है (पाईणपडीणायए) पूर्व और पश्चिम में लम्बा (उदीणदाहिणवित्थिन्ने) उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण (अद्धचंद संठाणसंठिए) अर्ध चन्द्र के आकार का (अच्चिमालिभासरासि-वण्णाभे) ज्योतियों की माला तथा दीप्तियों की राशि के समान वर्ण कान्ति वाला (असंखेज्जाओ जोयणकोडीओ) असंख्यात करोड योजन (असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ) असंख्यात कोडाकोडी योजन (आयामविक्खंभेणं) लम्बाई-चौडाई वाला (असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं) असंख्यात कोडाकोडी योजन परिधि वाला (सव्वरयणामए) सर्वरत्नमय (अच्छे जाव पडिरूवे) स्वच्छ यावत् अत्यन्त कमनीय (तत्थ णं) वहां (सोहम्मगदेवाणं) सौधर्मक देवों के (बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा) बत्तीस लाख विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं भवणा) वे भवन (सव्व रयणामया) सर्वरत्नमय (जाव पडिरूवा) यावत् अत्यन्त सुन्दर है।

(पाईण पडीणायए) પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબા (उदीणदाहिणवित्थिन्ने) ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ (अद्धचंदसंठाणसंठिए) અર્ધચન્દ્રના આકારના (अच्चिमालिभास-रासिवण्णाभे) જ્યોતિઓની માલા તથા દીપ્તિયોની રાશિના સમાન વર્ણકાન્તિ વાળા (असंखेज्जाओ जोयणकोडीओ) અસંખ્યાત કરોડ યોજન (असंखेज्जाओ जोयणकोडा कोडीओ) અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજન (आयामविक्खं-भेणं) લંબાઇ-પહોળાઈ વાળા (असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खे-वेणं) અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજન પરિધિવાળા (सव्वरयणामए) સર્વરત્નમય (अच्छे जाव पडिरूवे) સ્વચ્છ યાવત્ અત્યન્ત કમનીય (तत्थणं) ત્યાં (सोहम्मग देवाणं) સૌધર્મક દેવોના (बत्तीसविमाणावाससयसहस्सा) બત્રીસ લાખ વિમાન (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યુ છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (सव्व रयणामया) સર્વ રત્નમય (जाव पडिरूवा) યાવત્ અત્યન્ત સુન્દર છે.

भागे पञ्च अवतंसकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-अशोकावतंसकः सप्तपर्णावतंसकः चम्पकावतंसकः, चूतावतंसकः, मध्ये अत्र सौधर्मावतंसकः, ते खलु अवतंसकाः सर्वरत्नमयाः अच्छा यावत् प्रतिरूपाः, अत्र खलु सौधर्मकदेवानाम् पर्याप्ता· पर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे तत्र बहवः सौधर्मकदेवाः परिवसन्ति, महर्द्धिकाः यावत् प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां

(तेसि णं विमाणाणं) उन विमानों के (बहुमज्झदेसभागे) बिल-कुल मध्य भाग में (पंच) पांच (वडिंसया) अवतंसक-श्रेष्ठ (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (असोगवडिंसए) अशोकावतंसक (सत्तवण्णवडिंसए) सप्तपर्णावतंसक (चंपगवडिंसए) चम्पकावतंसक (चूयवडिंसए) आम्रावतंसक (मज्झे इत्थ सोहम्मवडिंसए) इनके मध्य में सौधर्मावतंसक

(ते णं वडिंसया) वे अवतंसक (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय (अच्छा जाव पडिरूवा) स्वच्छ यावत् अतीव सुन्दर (एत्थ णं सोहम्मगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) यहां पर्याप्त और अपर्याप्त सौधर्मदेवों के स्थान कहे हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइ-भागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ णं बहवे सोहम्मगदेवा परिवसंति) वहां बहुत-से सौधर्मदेव निवास करते हैं

(महिड्डिया) महर्द्धिक (जाव पभासेमाणा) यावत् प्रकाशित करते हुए (ते णं तत्थ) वे वहां (साणं साणं विमाणावाससयसहस्साणं)

(तेसिणं विमाणाणं) ते विमानोना (बहु मज्झ देसभागे) बिल कुल मध्य भागमां (पंच) पांच (वडिंसया) अवसंतक श्रेष्ठ (पणणत्ता) कह्यां छे (तं जहा) तेओ आ प्रकारे (असोगवडिंसए) अशोकावंतसक (सत्तवण्णवडिंसए) सात पर्णाव तंसक (चंपगवडिंसए) चंपकावतंसक (चूयवडिंसए) आम्रावतंसक (मज्झे इत्थ सोहम्मगवडिंसए) तेमना मध्यमां सौधर्मावतंसक

(तेणं वडिंसया) ते अवतंसको (सव्व रयणामया) सर्व रत्नमय (अच्छा जाव पडिरूवा) स्वच्छ यावत् अतीव सुंदर (एत्थ णं सोहम्मगदेवाणं पज्जत्ता पज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) अहिं पर्याप्त अने अपर्याप्त सौधर्म देवोना स्थान कह्यां छे (तिसुवि लोगस्स असंखेज्जईभागे) त्रणे अपेक्षाओथी तेओ लोकना असंख्यातमा भागमां (तत्थणं बहवे सोहम्मा देवा परिवसंति) त्यां घणा बधा सौधर्मिक देव निवास करे छे.

(महिड्डिया) महर्द्धिक (जाव पभासेमाणा) यावत् प्रकाशित करता (तेणं तत्थ) तेओ त्यां (साणं साणं विमाणावाससयसहस्साणं) पोतपोताना लाखो

स्वेषां विमानावासशतसहस्राणाम्, स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणाम्, स्वासां स्वासाम् सामानिकसाहस्रीणाम्, एवं यथैव औधिकानां तथैव एतेषामपि भणितव्यम् यावत् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनां सौधर्मककल्पवासिनाम् वैमानिकानाम् देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यं यावद् विहरन्ति, शक्रः अत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, वज्रपाणिः, पुरन्दरः शतक्रतुः सहस्राक्षः मघवान् पाकशासनः, दक्षिणार्द्धलोकाधिपतिः, द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राधिपतिः,

अपने-अपने लाखों विमानों का (साणं साणं अग्गमहिसीणं) अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) अपने-अपने सहस्रों सामानिक देवों का (एवं जहा ओहियाणं तहेव एएसिंपि भाणियव्वं) इस प्रकार जैसा समुच्चय कथन किया गया है, वैसा ही इनका भी कहना चाहिए (जाव) यावत् (आयरक्खदेवसाहस्सीणं) सहस्रों आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) अन्य भी बहुत-से (सोहम्मगकप्पवासीणं वेमाणियाणं) सौधर्म कल्पवासी वैमानिक (देवाण य देवीण य) देवों और देवियों का (आहेवच्चं जाव विहरंति) अधिपतित्व करते हुए यावत् विचरते हैं।

(सक्के) शक्र (इत्थ) यहां (देविंदे देवराया) देवेन्द्र, देवराज (परिवसइ) वसता है (वज्जपाणी) वज्रपाणि (पुरन्दरे) पुरन्दर (सयक्कतू) शतक्रतु-सौ पडिमाओं वाला (सहस्सक्खे) सहस्राक्ष-हजार नेत्रों वाला (मघवं) मघवा (पागसासणे) पाकशासन (दाहिणड्ढ लोगाहिवई) दक्षिणार्ध लोक का स्वामी (बत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई) बत्तीस लाख विमानों का अधिपति (एरावणवाहणे) ऐरावत हाथी

વિમાનોના (साणं साणं अग्गमहिसियाणं) પોતપોતાની અગ્રમહિષિયો (साणं साणं सामाणियसाहस्सीणं) પોતપોતાના હજારો સામાનિક દેવોના (एवं जहा ओहियाणं तहेव एएसिंपि भाणियव्वं) આ પ્રકારે જેવું સમુચ્ચનું કથન તેવું જ આમનું પણ કહેવું જોઈએ (जाव) યાવત્ (आयरक्खदेवसाहस्सीणं) હજારો આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिं च बहूणं) બીજા પણ ઘણા બધા (सोहम्मगकप्पवासिणं वेमाणियाणं) સૌધર્મ કલ્પવાસી વૈમાનિક (देवाण य देवीण य) દેવો અને દેવિયોના (आहेवच्चं जाव विहरंति) અધિપતિત્વ કરતા યાવત્ વિચરે છે.

(सक्के) શક્ર (इत्थ) અહિં (देविंदे देवराया) દેવેન્દ્ર, દેવરાજ (परिवसइ) (वज्जपाणि) વજ્રપાણિ (पुरंदरे) પુરંદર (सयक्कतू) શતક્રતુ-સોપડિમાઓવાળા (सहस्सक्खे) સહસ્રાક્ષ હજાર નેત્રવાળા (मघवं) મઘવા (पागसासणे) પાકશાસન (दाहिणड्ढ लोगाहिवई) દક્ષિણાર્ધ લોકના સ્વામી (बत्तीसविमाणावाससयसहस्सा-

ऐरावतवाहनः, सुरेन्द्रः, अरजोऽम्बरवस्त्रधरः आलगितमालामुकुटः नवहेम-चारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डो महर्द्धिको यावत् प्रभासयन् स खलु तत्र द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणाम् चतुरशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम्, त्रयस्त्रिंशत् त्रायस्त्रिंशकानाम्, चतुर्णां लोकपालानाम्, अष्टानाम् अग्रमहिषी-णाम् सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, चतसृणां चतुरशीतीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्ये-

जिसका वाहन है (सुरिंदे) देवों का इन्द्र (अयरंबरवत्थधरे) रज रहित स्वच्छ वस्त्रों का धारक (आलइयमालमउडे) संसक्त माला और मुकुट-वाला (नवहेमचारुचित्त चंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे) नूतन स्वर्ण-मय सुन्दर विचित्र चंचल कुंडलों से जिनके गण्डस्थल का विलेखन होता है (महिड्ढिए) महर्द्धिक (जाव पभासेमाणे) यावत् प्रकाशित करता हुआ (से णं) वह (बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं) बत्तीस लाख विमानों का (चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं) चौरासी हजार सामानिक देवों का (तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं) तेतीस त्रायस्त्रिंशक देवों का (चउण्हं लोगपालाणं) चार लोकपालों का (अट्ठण्हं अग्गमहि-सीणं सपरिवाराणं) परिवार सहित आठ अग्रमहिषियों का (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणीयाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणीयाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियों का (चउण्हं चउरा-सीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार चौरासी हजार अर्थात् तीन लाख छत्तीस हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) अन्य बहुत-से (सोहम्मकप्पवासीणं) सौधर्मकल्प के निवासी (वेमाणियाणं

हिवई) બત્રીસ લાખ વિમાનોના અધિપતિ (एरावणवाहणे) ઐરાવત હાથી જેનું વાહન છે (सुरिंदे) દેવોનાઇન્દ્ર (अयरंबरवत्थधरे) રજરહિત વસ્ત્રોના ધારક (आलइयमालमउडे) સસક્તમાળા અને મુગટવાળા. (नवहेमचारुचित्त चंचलकुंडल विलिहिज्जमाणगंडे) નૂતન સ્વર્ણમય સુન્દર વિચિત્ર ચંચલ કુંડળોથી જેના ગંડસ્થળનું વિલેખન થાય છે (महड्ढिए) મહર્દ્ધિક (जाव-पभासे माणे) યાવત્ પ્રકાશિત કરતા (सेणं) તે (बत्तीसाए विमाणावाससय-सहस्साणं) બત્રીસ લાખ વિમાનોના (चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं) ચોરાસી હજાર સામાનિક દેવોના (तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं) તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના (चउण्हं लोगपालाणं) ચાર લોકપાલોના (अट्ठण्हं अग्ग महिसीणं सपरिवाराणं) પરિ-વાર સહિત આઠ અગ્રમહિષિયોના (तिण्हं परिसाणं) ત્રણ પરિષદોના (सत्तण्हं अणीयाणं) સાત અનીકોના (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) સાત અનીકાધિપતિયોના (चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) ચાર ચોરાસી હજાર અર્થાત્ ત્રણ

पाञ्च बहूनां सौधर्मकल्पवासिनाम् वैमानिकानाम् देवानाम् च देवीनाञ्च आधिपत्यम् पौरपत्यम् कुर्वन् यावद् विहरति ॥सू० २५॥

टीका— अथ पर्याप्तापर्याप्तकसौधर्मदेवानां स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह 'कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवाणं' गौतम ! पृच्छति—हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् स्थले, सौधर्मकदेवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि—स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि—प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति—'कहि णं भंते ! सोहम्मगदेवा परिवसंति? हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् स्थले, सौधर्मकदेवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति—'गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंदरस्स—पव्वयस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'दाहिणेणं' दक्षिणेन दक्षिणदिग्भागे 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ' बहुसमरमणीयाद्—अत्यन्तरमणीयसमतलात्, भूमिभागात्-

देवाण य देवीण य) वैमानिक देवों और देवियों का (आहेवच्चं) आधिपत्य (पोरेवच्चं) अग्रेसरत्व (कुव्वेमाणे) करता हुआ (जाव विहरइ) यावत् रहता है ॥२५॥

टीकार्थ—अब पर्याप्त तथा अपर्याप्त सौधर्म देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं—हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त सौधर्मक देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? अर्थात् हे भगवन् ! सौधर्मक देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं—हे गौतम ! इस जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, मेरु पर्वत से दक्षिण में, इस रत्नप्रभा पृथिवी के रमणीय समतल

લાખ છત્રીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिंच बहूणं) અન્ય ઘણા બધા (सोहम्मकप्पवासीणं) સૌધર્મ કલ્પના નિવાસી (वेमाणियाणं देवाण य देवीण य) વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોના (आहेवच्चं) આધિપત્ય (पोरेवच्चं) અગ્રેસરત્વ (कुव्वेमाणे) કરતા રહિને (जाव विहरइ) રહે છે ॥ ૨૫ ॥

ટીકાર્થ—હવે પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સૌધર્મ દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે—ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત સૌધર્મક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે ? અર્થાત્ ભગવન્ ! સૌધર્મકદેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દે છે—હે ગૌતમ ! આ જમ્બુદ્વીપ નામક દ્વીપમાં, મેરૂ પર્વતથી દક્ષિણમા, આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રમણીય સમતલ ભૂમિભાગથી યાવત્ ઊપર ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા રૂપ જ્યોતિષ્ક વિમાનોથી

भूमिप्रदेशात्, 'जाव यावत्-ऊर्ध्वम्-उपरिभागे चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणाम् बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुकाः योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटिकोटीः, 'उड्ढं' दूरं 'उप्पइत्ता' उर्ध्वं दूरम् उत्प्रेत्य-उद्गत्य 'एत्थ णं' अत्र खलु 'सोहम्मे णाम कप्पे पण्णत्ते' सौधर्मो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः कीदृशः? इत्याह-' पाइणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः पूर्वपश्चिमायामः 'उदीणदाहिणविच्छिन्ने' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणविस्तरः, 'अद्धचंदसंठाणसंठिए' अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः-अर्द्धचन्द्रसदृशाकारः, 'अच्चिमालिभासरासिवण्णाभे' अर्चिर्माला भासराशिवर्णाभः, अर्चिषां ज्योतिषां मालावत् भासां दीप्तीनाम्, राशिवत् वर्णाभा-वर्णकान्तिर्यस्य स अर्चिर्माला भासराशिवर्णाभः, असंखेज्जाओ जोयणकोडीओ' असंख्येयाः योजनकोटीः, 'असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ' असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण, परिणाह :विस्तारेण 'असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं' असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः, परिक्षेपेण-परि-

भूमिभाग से यावत् ऊपर चन्द्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र और तारा रूप ज्योतिष्क विमानों से अनेक सौ योजन, अनेक सहस्र योजन, अनेक लाख योजन, अनेक करोड योजन, यहां तक कि अनेक कोडाकोडी योजन की ऊंचाई पर जाकर सौधर्म नामक कल्प है। वह सौधर्मकल्प किस प्रकार का है, यह बतलाते हैं-सौधर्मकल्प पूर्व और पश्चिम दिशा में लम्बा तथा उत्तर और दक्षिण दिशा में चौडा है। अर्द्ध चन्द्रमा के आकार का है। उसका वर्ण-कान्ति ज्योतियों की माला के समान तथा दीप्ति की राशि के समान है। उसकी लम्बाई और चौडाई असंख्य करोड बल्कि असंख्य कोडाकोडी योजन की तथा परिधि भी असंख्यात कोडाकोडी योजन की है। वह सर्वरत्नमय है, स्वच्छ है, यावत् चिकना, सुकोमल तथा घटारा-मठारा है। नीरज,

અનેક સો યોજન અનેક સહસ્ર યોજન, અનેક લાખ યોજન, અનેક કરોડ યોજન અહિ સુધિની અનેક કોડા કોડી યોજનની ઊંચાઇ પર જઇને સૌધર્મ નામનો પ્રથમ કલ્પ છે. તે સૌધર્મકલ્પ કેવા પ્રકારનો છે, તે બતલાવે છે-સૌધર્મ કલ્પ પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશામા લાંબો તથા ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં પહોળો છે. અર્ધચન્દ્રના આકારનો છે' તેની વર્ણ-કાન્તિ જ્યોતિઓની માલા ની સમાન તથા દીપ્તિની રાશિના સમાન છે. તેની લબાઇ અને પહોળાઇ અસંખ્ય કરોડ અસખ્ય કોડાકોડી યોજનની તથા પરિધિ પણ અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજનની છે. તે બધી રત્નમય છે, સ્વચ્છ છે, ચિકણા સુડોળ તથા

धिना स वर्तते 'सव्वरयणामए' सर्वरत्नमयः–सर्वात्मना कात्स्न्येंण रत्नमयः इत्यर्थः, 'अच्छे' अच्छः स्वच्छः 'जाव' यावत् श्लक्ष्णः मसृणः घृष्टः, मृष्टः, नीरजाः, निर्मलः, निष्पङ्कः निष्कङ्कटच्छायः कचवररहितःसप्रभः, सश्रीकः सोद्द्योतः प्रसादीयः दर्शनीयः अभिरूपः, प्रतिरूपश्च सौधर्मकल्पो-वर्तते, 'तत्थ णं सोहम्मगदेवाणं' तत्र खलु–उपर्युक्तस्थले, सौधर्मकदेवानाम् बत्तीसविमाणावाससयसहस्सा' द्वात्रिंशद्विमानावासशतसहस्राणि द्वात्रिंशद्लक्षविमानावासाः 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिरित्याशयः, 'ते णं विमाणा' सव्वरयणामया–जाव पडिरूवा' तानि खलु विमानानि द्वात्रिंशल्लक्षाणि, सर्वरत्नमयानि-सर्वात्मना कात्स्न्र्येन रत्नमयानि यावत् अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि, नीरजांसि निर्मलानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि–सश्रीकाणि, सोद्द्योतानि, प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि सन्ति, 'तेसिणं विमाणाणं' तेषां खलु–उपर्युक्त द्वात्रिंशल्लक्षाणाम् विमानानाम् 'बहुमज्झदेसभागे' बहुमध्यदेशभागे–अत्यन्तमध्यप्रदेशे, 'पंचवडिंसया' पञ्चअवतंसकाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः सन्ति, 'तं जहा' तद्यथा–'असोगवडिंसए' अशोकावतंसकः, 'सत्तवण्णवडिंसए' सप्तपर्णावतंसकः, 'चंपगवडिंसए' चम्पकावतंसकः, 'चूयवडिंसए' चूतावतंसकः,

---

निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाला है। कचरे से रहित, प्रभायुक्त, शोभा सम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नता जनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप है।

उस सौधर्मकल्प में सौधर्मक देवों के बत्तीस लाख विमान हैं, वे विमान पूर्ण रूप से रत्नमय हैं यावत्–चिकने, कोमल, घटारे, मठारे, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण कान्ति वाले, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताप्रद, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं।

इन विमानों के एकदम बीचोंबीच पांच अवतंसक कहे गए हैं, वे इस प्रकार हैं–अशोकावतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक,

---

ઘાટીલા છે. નીરજ, નિર્મલ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. કચરા વગરના, પ્રભાયુક્ત, શોભા સંપન્ન. પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ સૌધર્મકલ્પનાં દેવોના બત્રીસ લાખ વિમાનો છે. એ વિમાનો પૂર્ણ રૂપથી રત્નમય છે યાવત્ ચિકણા, કોમળ, ઘાટ માટવાળા રજ રહિત, નિર્મળ નિષ્પંક નિરાવરણ કાન્તિવાળા પ્રભાયુક્ત શ્રીસમ્પન્ન, પ્રકાશમય પ્રસન્નતાજનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. તે વિમાનોના એકદમ વચ્ચોવચ્ચ પાંચ અવતંસક કહેલા છે તેઓ આ રીતે છે–અશોકાવતંસક, સપ્તપર્ણાવતંસક, ચંપકાવતંસક, ચૂતાવતંસક અને આ

'मज्झे इत्थ सोहम्मवर्डिसए' मध्ये अत्र-उपर्युक्ताशोकादि चतुर्णामवतंसकानाम् मध्ये इत्यर्थः सौधर्मावतंसको वर्तते 'ते णं वडिंसगया' ते खलु पञ्चावतंसकाः 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयाः सर्वात्मना कात्स्न्येन रत्नमयाः 'अच्छा जाव पडिरूवा' अच्छाः स्वच्छाः, यावत्-श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसो, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः, सश्रीकाः, सोद्द्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः सन्ति 'एत्थ णं सोहम्मगदेवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, सौधर्मकदेवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे सौधर्मकदेवानां स्थित्यादिकं वक्तव्यम्, 'तत्थ णं बहवे सोहम्मगदेवा परिवसंति' तत्र खलु उपर्युक्त स्थानेषु बहवः सौधर्मकदेवाः परिवसन्ति ते च सौध-

---

चूतावतंसक और इन चारों के बीच में पांचवां सौधर्मावतंसक। ये पांचों अवतंसक भी सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ यावत् प्रतिरूप हैं। 'यावत्' शब्द से चिकने हैं, कोमल हैं, घृष्ट (घटारे), मृष्ट (मटारे), नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इस स्थल में पर्याप्त और अपर्याप्त सौधर्मक देवों के स्थान प्ररूपण किये गए हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। वहां बहुसंख्यक सौधर्मक देव निवास करते हैं।

ये सौधर्मक देव महान् ऋद्धि के धारक यावत् प्रकाश करते हुए रहते हैं। यावत् शब्द के-वे महाद्युतिक हैं, महायशस्वी हैं, महाबल

ચારેની વચમાં પાચમો સૌધર્માવતંસક. આ પાચે અવતંસક પણ સર્વ રત્ન મય છે, સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. 'યાવત્' શબ્દથી ચિકણા છે, કોમળ છે, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નિરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભા યુક્ત, શ્રીસપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રશન્નતા જનક, દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે, આ સ્થાનોમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સૌધર્મક દેવોના સ્થાન પ્રરૂપણ કરેલા છે. આ સ્થાન સ્વસ્થાન, ઉપપાત, અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે, ત્યા બહુ સંખ્યક સૌધર્મક દેવ નિવાસ કરે છે.

આ સૌધર્મકદેવ મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક યાવત્ પ્રકાશ કરતા થકા રહે છે. યાવત્ શબ્દથી તેઓ મહાદ્યુતિક છે, મહાયશસ્વી છે, મહાબલ છે, મહાપ્રભા

र्मक देवाः 'महिड्ढिया-जाव पभासेमाणा' महर्द्धिकाः, यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबला, महानुभागाः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणप्रवरवस्त्रपरिहिताः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णादीना दशदिश उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः 'ते णं तत्थ' ते खलु-सौधर्मकदेवाः, तत्र-उपर्युक्तस्थानेषु 'साणं साणं' स्वेषां स्वेषां 'विमाणावाससयसहस्साणं' विमानावासशतसहस्राणाम् 'साणं साणं' स्वासां स्वासां,'अग्गमहिसीणं' अग्रमहिषीणाम्-पट्टराज्ञीनाम्, 'साणं साणं' स्वासां स्वासाम् 'सामाणियसाहस्सीणं' सामानिक-साहस्रीणाम् 'एवं जहेव ओहियाणं' एवं-पूर्वोक्तरीत्या, यथैव औधिकानाम्-समुच्चयवैमानिकानाम् वक्तव्यतोक्ता 'तहेव -एएसिंपि भाणियव्वं' तथैव एतेषामपि सौधर्मकदेवानाम् वक्तव्यता भणितव्या-

हैं, महाप्रभाव वाले हैं। इनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कडों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में अद्भुत आभूषण धारण करते हैं। अद्भुत मालामय मुकुट पहनते हैं। कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकारी उत्तम माला और अनुलेपन के धारक होते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला पहनते हैं। अपने वर्ण आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित और प्रभासित करते हुए रहते हैं।

ये सौधर्मक देव उक्त स्थानों में अपने-अपने लाखों विमानों का, अपनी-अपनी अग्रमहिषियों का, अपने-अपने हजारों सामानिक देवों का इत्यादि समुच्चय वैमानिक देवों की वक्तव्यता के समान ही इनकी वक्तव्यता समझ लेना चाहिए, यावत् अपने-अपने त्राय-

વવાળા છે, તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે તેમની ભુજાઓ કાંડાં અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ કુંડલ અને કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથેમા અદ્ભુત આભૂષણ ધારણ કરે છે. અદ્ભુત માલામય મુગટ પહેરે છે. કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્રોનુ પરિધાન કરે છે. કલ્યાણકારી ઉત્તમ માલા અને અનુલેપનના ધારક હોય છે તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાબી માળા પહેરે છે. પોતાનાવર્ણ આદિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશિત અને પ્રભાસિત કરતા થકા રહે છે.

આ સૌધર્મક દેવ ઉક્ત સ્થાનોમાં પોતપોતાના લાખો વિમાનોના, પોતપોતાની અગ્રમહિષિયોના, પોતપોતાના હજારો સામાનિક દેવોના ઈત્યાદિ સમુચ્ચય વૈમાનિક દેવોની વક્તવ્યતાના સમાનજ એમની વક્તવ્યતા સમજી લેવી

वक्तव्या, 'जाव' यावत् स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम्, लोकपालानाम् स्वासां स्वासां पर्षदाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम् सैन्यानाम्, स्वेषां स्वेषां अनीकाधिपतीनाम्, स्वासाम् स्वासाम्, 'आयरक्खदेवसाहस्सीणं' आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिंच बहूणं सोहम्मगकप्पवासीणं' अन्येषां बहूनां सौधर्मककल्पवासिनाम् 'वेमाणियाणं' वैमानिकानाम् देवाण य देवीणय' देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं जाव विहरंति' आधिपत्यम् यावत्-पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन्तः, पालयन्तः, महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानाः विहरन्ति-आसते इत्याशयः, अथ सौधर्मेन्द्रशक्रं प्ररूपयितुमाह-'सक्के इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' शक्रः खलु, अत्र उपर्युक्त स्थानेषु देवेन्द्रो देवराजः, परिवसति, स च शक्रः किं विशिष्टः इत्याह-'वज्जपाणी' वज्रपाणिः, वज्रं पाणौ यस्य

स्त्रिंशकों, अपने-अपने लोकपालों का, अपनी-अपनी परिषदों का, अपने-अपने अनीकों का, अपने-अपने अनीकाधिपतियों का, अपने-अपने सहस्रों आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुत-से सौधर्मकल्पवासी वैमानिक देवों और देवियों का आधिपत्य, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व तथा आज्ञा-ईश्वर सेनापतित्व कराते हुए और उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत एवं कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, मृदंग आदि की मधुर ध्वनि के साथ भोगने योग्य दिव्य भोगों को भोगते हुए रहते हैं।

अब सौधर्मेन्द्र की प्ररूपणा की जाती है-इन स्थानों में शक्र देवेन्द्र देवराज है। वह शक्र कैसा है, यह बतलाते हैं-शक्र वज्रपाणि है अर्थात् उसके हाथ में वज्र रहता है। वह पुरन्दर है अर्थात् असुरों

જોઈએ યાવત્ પોતપોતાના ત્રાયસ્ત્રિશકોના, પોતપોતાના લોકપાલોના, પોતપોતાની પરિષદોના, પોતપોતાની અનીકોના, પોતપોતાના અનીકાધિપતિયોના, પોતપોતના હજારો આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણા બધા સૌધર્મ કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોના આધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ તથા આજ્ઞા-ઈશ્વર સેનાપતિત્વ કરાવતા થકા અને તેનું પાલન કરતા રહિને નાટક. ગીત તેમજ કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા, તલ, તાલ, મૃદંગ આદિના પ્રચુર ધ્વનિનીના શ્રવણ સાથે ભોગવવા લાયક દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છ.

હવે સૌધર્મેન્દ્રની પ્રરૂપણા કરાય છે-આ સ્થાનોમા શક્રદેવેન્દ્રરાજ છે. તે શક્ર કેવો છે, તે બતાવે છે-શક્ર વજ્ર પાણિ છે અર્થાત્ તેના હાથમાં વજ્ર રહે છે. તે પુરન્દર છે અર્થાત્ અસુરો વિગેરેના પુરોનું વિદારણ કરાવાવાળો છે, તે

स वज्रपाणिः 'पुरंदरे' पुरन्दरः, असुरादिपुरं दारयतीति पुरन्दरः, 'सयक्कतू' शतक्रतूः, शतं क्रतवः–अभिग्रहविशेषाः प्रतिमाः, कार्तिकश्रेष्ठि भवापेक्षया श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारूपा वा यस्यासौ शतक्रतुः 'सहस्सक्खे' सहस्राक्षः, सहस्रम् अक्षीणि यस्य सो सहस्राक्षः, अत्रेदं बोध्यम्–इन्द्रस्य पञ्चशतमन्त्रिणां सत्त्वेन तेषाञ्चाक्ष्णामिन्द्र प्रयोजन व्यापृतत्वेन इन्द्रसम्बन्धितया विवक्षितत्वेन इन्द्रस्य सहस्राक्षत्वं सिध्यतीति, 'मघवं' मघवान्, मघाः–महामेघाः यस्य वशे सन्ति स मघवान्, 'पागसासणः' पाकशासनः–पाकनामा बलवान् रिपुः शिष्यते–आज्ञाधीनत्वं क्रियते–अनेनेति पाकशासनः, 'दाहिणड्ढलोगाहिवई' दाक्षिणार्द्धलोकाधिपतिः, दक्षिणदिग्रूपार्द्धलोकाधिपतिरित्यर्थः, 'बत्तीसविमाणावाससयसहस्साहिवई' द्वात्रिंशद्विमानावासशतसहस्राधिपतिः द्वात्रिंशद् विमानावासानां शतसहस्रस्य लक्षस्य, अधिपतिरिति द्वात्रिंशद् विमानावासशतसहस्राधिपतिः, 'एरावणवाहणे' ऐरावतवाहनः, ऐरावतो नाम हस्ती वाहनो यस्य

आदि के पुर को विदारण करने वाला है। वह शतक्रतु है अर्थात् सौ अभिग्रहों (प्रतिमाओं) वाला है, अथवा कार्तिक श्रेष्ठी के भव की अपेक्षा से श्रावक की पांचवीं प्रतिमा रूप अभिग्रह एक सौ बार वहन किया था। वह सहस्राक्ष अर्थात् हजार नेत्रों वाला है। इसका आशय यह है कि शक्रेन्द्र के पांच सौ मंत्री होते हैं और उनके नेत्र इन्द्र के प्रयोजन के ही साधक होते हैं, इस कारण मंत्रियों के हजार नेत्र इन्द्र के ही विवक्षाविशेष से कहे गए हैं। इस अपेक्षा से इन्द्र सहस्राक्ष सिद्ध होता है। वह मघवान् है अर्थात् महामेघ उसके वश में हैं। उसे पाकशासन भी कहते हैं, क्योंकि पाक नामक बलवान् शत्रु को उसने अपनी आज्ञा के अधीन किया है। यह शक्रेन्द्र दक्षिणार्ध लोक का अधिपति है, बत्तीस लाख विमानों का स्वामी है,

---

શતક્રતુ છે અર્થાત્ સો અભિગ્રહો (પ્રતિમાઓ) વાળો છે, અથવા કાર્તિક શ્રેષ્ઠીના ભવનની અપેક્ષાએ શ્રાવકની પાંચમી પ્રતિમાં રૂપ અભિગ્રહ એક સો વાર વહન કર્યો હતો. તે સહસ્રાક્ષ અર્થાત્ હજાર નેત્રવાળા છે. તેનો આશય આ છે કે શક્રેન્દ્રના પાચસો મંત્રી હોય છે અને તેમના નેત્ર ઇન્દ્રના પ્રયોજનના જ સાધક હોય છે, એ કારણે મંત્રીઓના હજાર નેત્ર ઇન્દ્રનીજ વિવક્ષા વિશેષ થી કહેલા છે. આ અપેક્ષાથી ઇન્દ્ર સહસ્રાક્ષ સિદ્ધ થાય છે તે મઘવાન્ છે. અર્થાત્ મહામેઘ તેના વશમા છે. તેને પાકશાસન પણ કહે છે, કેમકે પાક નામના બળવાન શત્રુને તેણે પોતાની આજ્ઞાને આધીન કર્યો હતો. આ શક્રેન્દ્ર દક્ષિણાર્ધ લોકના અધિપતિ છે. બત્રીસ લાખ વિમાનોના સ્વામી છે. ઐરાવત

स ऐरावतवाहनः, 'सुरिंदे' सुरेन्द्रः 'अयरंबरवत्थधरे' अरजोऽम्बरवस्त्रधरः अरजांसि रजोरहितानि स्वच्छतया अम्बरवद् अम्बराणि वस्त्राणि धारयति इति अरजोऽम्बरवस्त्रधरः 'आलइयमालमउडे' आलगितमालामुकुटः, आलगिता संसक्ता मालामुकुटे यस्य स आलगितमालामुकुटः 'नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडल-विलिहिज्जमाणगंडे' नवहेमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डः, नवमिव -अत्यधिक रमणीयवर्णतया नूतनमिवहेम ययोः कुण्डलयोस्ते नवहेमनीकुण्डले, नवहेमभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य स नवहेमचारुचित्रचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डः, 'महिड्ढिए' महर्द्धिकः, 'जाव पभासेमाणे' यावत्-महाद्युतिकः, महायशाः, महाबलः, महानुभागः, हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्ण-पीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमालामौलिः कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः,

ऐरावत वाहन अर्थात् ऐरावत नामक गजराज पर सवारी करता है, सुरों का इन्द्र है, रज से रहित स्वच्छ वस्त्रों को धारण करता है, आलग्नमाला और मुकुट का धारक है। वह ऐसे कुंडलों को धारण करता है जो अत्यधिक रमणीय होने के कारण नूतन स्वर्ण के बने-से, सुन्दर, चित्र-विचित्र और चंचल होते हैं। कुंडलों से उसके गण्डस्थल चमकते रहते हैं। वह महान् ऋद्धि के धारक, महान् द्युति-युक्त, महायशस्वी, महान् बलशाली एवं महानुभाग है। उसका वक्ष-स्थल हार से सुशोभित रहता है। उसकी भुजाएं कडों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और कर्णपीठ का धारक हाथों में अद्भुत आभूषण धारण करने वाला. अद्भुत मालामय मुकुट पहनने वाला, कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करने वाला,

વાહન છે અર્થાત્ ઐરાવત નામના હાથી ઉપર સવારી કરે છે. સુરોના ઈન્દ્ર છે, રજથી રહિત સ્વચ્છ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. માલા અને મુગટના ધારક છે. તે એવા કુંડલોને ધારણ કરે છે કે અત્યધિક રમણીય હોવાના કારણે નૂતન સોનાના બન્યા હોય તેવા સુન્દર ચિત્રવિચિત્ર અને ચંચળ હોય છે. આ કુંડલો થી તેના ગંડસ્થળ ચમકતા રહે છે. તે મહાન ૠદ્ધિના ધારક છે. મહાનદ્યુતિ યુક્ત, મહાયશસ્વી, મહાબલશાલી. તેમજ મહાનુભાગ છે. તેમનું વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેની ભુજાઓ કડાં અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તે અંગદ, કુંડલ અને કર્ણપીઠના ધારક છે. હાથમાં અદ્ભૂત આભૂષણ ધારણ કરનારા, અદ્ભૂત માલા મય મુગટ પહેરવાવાળા કલ્યાણ કારી. ઉત્તમ વસ્ત્રો પરિધાન કરવાવાળા કલ્યાણ કારક તેમજ ઉત્તમ માલા તથા અનુલેપનના ધારક

कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधरः, भास्वरबोन्दिः, प्रलम्बवनमालाधरः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्‌द्योतयन् प्रभासयन् 'से णं तत्थ' स खलु-देवेन्द्रः शक्रस्तत्र-उपर्युक्त सौधर्मदेवस्थानेषु 'बत्तीसाए विमाणावाससयसहस्साणं' द्वात्रिंशतो विमानावासशतसहस्राणाम्, 'चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं' चतुरशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं' त्रयस्त्रिंशत स्त्रायस्त्रिंशकानाम् चउण्हं लोगपालाणं' चतुर्णां लोकपालानाम् 'अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं' अष्टानाम् अग्रमहिषीणाम्-पट्टराज्ञीनाम्, 'सपरिवाराणं' सपरिवाराणाम्, 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणां पर्षदां 'सत्तण्हं अणीयाणं' सप्तानाम् अनीकानाम्-सैन्यानाम्, 'सत्तण्हं अणीयाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् 'चउण्हं चउरासीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणाम् चतुरशीतीनाम् आत्मरक्षक देवसाहस्रीणाम् षट्त्रिंशत्सहस्राधिकलक्षत्रयात्मरक्षकाणाम् 'अन्नेसिं च बहूणं' अन्येषाश्च बहूनाम्, 'सोहम्मकप्पवासीणं' सौधर्मकल्पवासिनाम् 'वेमाणियाणं' वैमानिकानाम् 'देवाण य देवीण य' देवानाश्च देवीनाश्च, 'आहेवच्चं' आधिपत्यम् 'पोरेवच्चं' पौरपत्यम् 'कुव्वेमाणे' कुर्वन् 'जाव विहरइ' यावत्-पालयन् महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटित घनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति-तिष्ठति ॥ सू० २५ ॥

कल्याणकारक एवं उत्तम माला तथा अनुलेपन का धारक, देदीप्यमान देह वाला, लम्बी वनमाला से विभूषित, अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित और प्रभासित करता हुआ तथा बत्तीस लाख विमानों का, चौरासी हजार सामानिक देवों का, तेतीस त्रायस्त्रिंशक देवों का, चार लोकपालों का, आठ सपरिवार अग्रमहिषियों का, तीन प्रकार की परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतिओं का, चार चौरासी हजार अर्थात् तीन लाख छत्तीस हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य सौधर्मकल्प निवासी देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, आदि करता हुआ नाटक, गीत

દેદીપ્યમાન દેહવાળા લાંબી વનમાળાથી વિભૂષિત, પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને પ્રકાશિત તેમજ પ્રભાસિત કરતા થકા તથા બત્રીસ લાખ વિમાનોના, ચોરાસી હજાર સામાનિક દેવોના તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના, ચાર લોકપાલોના, આઠ સપરિવાર અગ્રમહિષિયોના ત્રણ પ્રકારની પરિષદોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના, ચાર ચોરાસી હજાર અર્થાત્ ત્રણ લાખ છત્રીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય સૌધર્મકલ્પ નિવાસી દેવો અને દેવિયોના અધિપતિત્વ અગ્રેસરત્વ આદિ કરતા રહીને નાટક, ગીત તથા

ईशानादिदेव स्थानादिवक्तव्यता-

मूलम्—कहि णं भंते ! ईसाणाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! ईसाणग देवा परिवसंति ? गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरियगहनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं जाव उड्ढं उप्पइत्ता, एत्थ णं ईसाणे णामं कप्पे पण्णत्ते, पाईण पडीणायए, उदीणदाहिणविच्छिण्णे एवं जहा सोहम्मे जाव पडिरूवे, तत्थ णं ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं विमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया, जाव पडिरूवा, तेसिं णं बहुमज्झदसभागे पंच वडिंसया पण्णत्ता तं जहा-अंकवडिंसए, फलिहवडिंसए, जातरूववडिंसए, मज्झे इत्थ ईसाणवडिंसए, ते णं वडिंसया, सव्वरयणामया जाव पडिरूवा, एत्थ णं ईसाणगदेवाणं, पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पणत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, सेसं जहा सोहम्मगदेवाणं जाव विहरंति, ईसाणे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, सूलपाणीवसहवाहणे, उत्तरड्ढलोगाहिवई, अट्ठावीस विमाणावाससयसहस्साहिवई अरयंबरवत्थधरे सेसं जहा सक्कस्स जाव पभासेमाणे, से णं तत्थ अट्ठावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं असीईए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं, चउण्हं लोगपालाणं, अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं, तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं

तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता हुआ रहता है ॥२५॥

કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોની ધ્વનિના શ્રવણની સાથે દિવ્ય ભોગોપભોગને ભોગવતા રહે છે. ॥ ૨૫ ॥

अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं ईसाणकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाण य देविण य आहेवेच्चं जाव विहरइ, कहिणं भंते ! सणंकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहिणं भंते ! सणंकुमारा देवा परिवसंति ? गोयमा ! सोहम्मस्स कप्पस्स उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं, बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ, बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं दूरं उप्पइत्ता, एत्थ णं सणंकुमारे णामं कप्पे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे जहा सोहम्मे जाव पडिरूवे, तत्थ णं सणंकुमाराणं देवाणं बारस विमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा, तेसिणं विमाणाणं बहुमज्झदेसभागे, पंचवडिंगसा पण्णत्ता, तं जहा–असोगवडिंसए सत्तवण्णवडिंसए, चंपगवडिंसए, चूयवडिंसए, मज्झे एत्थ सणंकुमार वडिंसए, ते णं वडिंसया सव्वरयणामया अच्छा, जाव पडिरूवा, एत्थ णं सणंकुमार देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, ति सुवि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे सणंकुमारा देवा परिवसंति महिड्ढिया जाव पभासेमाणा विहरंति, नवरं अग्गमहिसीओ णत्थि, सणंकुमारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, अरयंबरवत्थधरे सेसं जहा सक्कस्स, से णं तत्थ बारसण्हं विमाणावाससयसहस्साणं बावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं, सेसं जहा सक्कस्स अग्गमहिसीवज्जं, नवरं चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जाव विहरइ, कहि णं भंते ! माहिंद–देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहिणं

भंते! माहिंदग देवा परिवसंति ? गोयमा ! ईसाणस्स कप्पस्स उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं वहुइं जोयणाइं जाव वहुयाओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं दूरं उप्पइत्ता, एत्थ तं माहिंदे णामं- कप्पे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए, जाव एवं जहेव सणंकुमारे, नवरं अट्ठ विमाणावाससयसहस्सा, वडिंसया जहा ईसाणे, नवरं मज्झे इत्थ माहिंदवडिंसए, एवं जहा सणंकुमाराणं देवाणं जाव विहरंति, माहिंदे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, अयरंवरवत्थधरे, एवं जहा सणंकुमारे जाव विहरइ, नवरं अट्ठण्ह विमाणावाससयसहस्साणं सत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जाव विहरइ ॥सू०२६॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! ईशानानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! ईशानकदेवाः परिवसन्ति ? गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद् ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रतारारूपाणां बहूनि योजनशतानि,

ईशानादि देवों के स्थान की वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! ईसाणाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त ईशान देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ईसाणगदेवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! ईशानक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (जंबुद्दीवे दीवे) जम्बूद्वीप नामक द्वीप में (मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं) मेरु पर्वत से उत्तर में (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के (बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ) बिलकुल समतल

ઈશાનાદિ દેવોના સ્થાનની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! ईसाणदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ઈશાન દેવોના સ્થાન કયાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! ईसाणग देवा परिवसंति ?) ભગવન્ ! ઈશાનક દેવ કયાં સ્થાનમાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जंबुद्दीवे) જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમાં (मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं) મેરૂ પર્વતથી ઉત્તરમાં (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (बहु समरमणिज्जाओ भूमिभागाओ) બિલકુલ સમતલ રમણીય ભૂમિભાગ

बहूनि योजनसहस्राणि यावत् ऊर्ध्वम् उत्प्रेत्य अत्र खलु ईशानो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनायतः, उदीचीन–दक्षिणविस्तीर्णः, एवं यथा सौधर्मो यावत् प्रतिरूपः, अत्र खलु ईशानकदेवानाम् अष्टाविंशतिः विमानावासशत-सहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु विमानानि सर्वरत्नमयानि, यावत् प्रतिरूपाणि, तेषां बहुमध्यदेशभागे पञ्चावतंसकाः प्रज्ञप्ता, तद्यथा–अङ्कावतंसकः, स्फटिकावतंसकः, रत्नावतंसको जातरूपावतंसकः मध्ये ईशानावतंसकः, ते

रमणीय भूमिभाग से (उड्ढं) ऊपर (चंदिमसूरियगहनक्खत्ततारारूवाणं) चन्द्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र और तारों से (बहूइं जोयणसयाइं) बहुत सौ योजन (बहूइं जोयणसहस्साइं) बहुत हजार योजन (जाव) यावत् (उड्ढं उप्पइत्ता) ऊपर जाकर (एत्थ णं) यहां (ईसाणे णामं कप्पे पण्णत्ते) ईशान नामक कल्प कहा है (पाईणपडीणायए) पूर्व–पश्चिम में लम्बा (उदीणदाहिणवित्थिन्ने) उत्तर–दक्षिण में विस्तार वाला (एवं जहा सोहम्मे) इस प्रकार जैसा सौधर्मकल्प (जाव पडिरूवे) यावत् प्रतिरूप है

(तत्थ णं) वहां (ईसाणगदेवाणं) ईशानक देवों के (अट्ठावीसं विमाणवाससयसहस्सा) अट्ठाईस लाख विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं विमाणा) वे विमान (सव्वरयणामया) सर्व-रत्नमय हैं (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (तेसि णं बहुमज्झदेस-भागे) उनके एकदम बीचों बीच (पंच) पांच (वडिंसया) अवतंसक (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अंकवडिंसए) अंकावतंसक (फलिहवडिंसए) स्फटिकावतंसक (रयणवडिंसए) रत्नावतंसक (जात-

ની (उड्ढं) ઉપર (चंदिम,सूरियगहनक्खत्ततारारूवाणं) ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાઓથી (बहूइं जोयणसयाइं) ઘણા યોજન (बहूइं जोयणसहस्साइं) ઘણા હજાર યોજન (जाव) યાવત્ (उड्ढं उप्पइत्ता) ઉપર જઈને (एत्थणं) અહિં (ईसाणे णामं कप्पे पण्णत्ते) ઈશાન નામક કલ્પ કહ્યો છે (पाईण पडिणायए) પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબો (उदीणदाहिण वित्थिन्ने) ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તારવાળો (एवं जहा सोहम्मे) આ પ્રકારે જેવો સૌધર્મ કલ્પ (जाव पडिरूवे) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે

(तत्थणं) ત્યાં (ईसाणग देवाणं) ઈશાનક દેવોના (अट्ठावीस विमाणावाससय-सहस्सा) અઠયાવીસ લાખ વિમાન (भवंतीति मक्खायं) છે એમ કહ્યું છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (सव्व रयणमया) સર્વ રત્નમય છે (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (तेसिणं बहुमज्झदेसभागे) તેમના એકદમ વચ્ચોવચ (पंच) પાચ (वडिंसया) અવતંસક (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (अंकवडिंसए) અંકાવતંસક (फलिहवडिंसए) સ્ફટિકાવતંસક (रयणवडिंसए) રત્નાવતંસક

खलु अवतंसकाः सर्वरत्नमयाः यावत् प्रतिरूपाः अत्र खलु ईशानकदेवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे शेषं यथा सौधर्मकदेवानां यावद् विहरन्ति ईशानोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, शूलपाणिः, वृषभवाहनः, उत्तरार्द्धलोकाधिपतिः, अष्टाविंशतिविमानावासशतसहस्राधिपतिः, अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, शेषं यथा शक्रस्य यावत् प्रभासयन्, स

रूववडिंसए) जातरूपावतंसक (मज्झे एत्थ ईसाणवडिंसए) इनके मध्य में ईशानावतंसक है (ते णं वडिंसया) वे अवतंसक (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय हैं (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं ईसाणगदेवाणं) यहां ईशानक देवों के (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्तों एवं अपर्याप्तों के (ठाणा पण्णत्ता) स्थान कहे हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (सेसं जहा सोहम्मगदेवाणं जाव विहरंति) शेष वर्णन सौधर्मक देवों के समान यावत् विचरते हैं

(ईसाणे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) यहां ईशानक देवेन्द्र देवराज निवास करता है (सूलपाणी) हाथ में शूल रखने वाला (वसहवाहणे) वृषभ पर सवारी करने वाला (उत्तरड्ढलोगाहिवई) उत्तरार्ध लोक का अधिपति (अट्ठावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई) अट्ठाईस लाख विमानों का अधिपति (अरयंबरवत्थधरे) रज से रहित वस्त्रों का धारक (सेसं जहा सक्कस्स) शेष वर्णन शक्रेन्द्र के समान (जाव पभासेमाणे) यावत् प्रभासित करता हुआ (से णं) वह (तत्थ)

(जातरूववडिंसए) જાત રૂપાવતંસક (मज्झे एत्थ ईसाणवडिंसए) તેઓના વચમાં ઇશાનાવતંસક છે (तेणं वडिंसया) તે અવતંસકો (सव्व रयणामया) સર્વ રત્નમય છે (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थणं ईसाणगदेवाणं) અહિં ઇશાનક દેવોના (पज्जत्ता पज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત તેમજ અપર્યાપ્તોના (ठाणा पण्णत्ता) સ્થાન કહ્યા છે (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે (सेसं जहा सोहम्मगदेवाणं जाव विहरंति) શેષ વર્ણન સૌધર્મક દેવોના સમાન યાવત્ વિચરે છે (ईसाणे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) અહિં ઇશાન દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે (सूलपाणि) હાથમા શૂલ રાખવાવાળા (वसहवाहणे) વૃષભ ઉપર સવારી કરવાવાળા (उत्तरड्ढ लोगाहिवई) ઉત્તરાર્ધ લોકના અધિપતિ (अट्ठावीसविमाणावाससयसहस्साहिवई) અઠયાવીસ વિમાનોના અધિપતિ (अरयंवरवत्थधरे) રજ વગરના વસ્ત્રોના ધારક (सेसं जहा सक्कस्स) શેષ વર્ણન શક્રેન્દ્રના સમાન (जाव पभासेमाणे) યાવત્ પ્રભાસિત કરતા

खलु तत्र अष्टाविंशतेः विमानावासशतसहस्राणाम् अशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम्, त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम् चतुर्णां लोकपालानाम्, अष्टानाम् अग्रमहिषीणाम्, सपरिवाराणाम्, तिसृणां पर्षदाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, चतसृणाम् अशीतीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् अन्येषां च बहूनाम् ईशानकल्पवासिनाम् वैमानिकानां देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यम् यावद् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! सनत्कुमारदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ! कुत्र खलु भदन्त ! सनत्कुमारा देवाः परिव-

---

वहां (अट्ठावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं) अट्ठाईस लाख विमानों का (असीईए सामाणियसाहस्सीणं) अस्सी हजार सामानिक देवों का (तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं) तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों का (चउण्हं लोगपालाणं) चार लोकपालों का (अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं) परिवार सहित आठ अग्रमहिषियों का (तिण्हं परिसाणं) तीन परिषदों का (सत्तण्हं अणियाणं) सात अनीकों का (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) सात अनीकाधिपतियों का (चउण्हं असीईणं आयरक्खदेव साहस्सीणं) चार अस्सी हजार अर्थात् तीन लाख बीस हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं ईसाणकप्पवासीणं वेमाणियाणं) अन्य बहुत-से ईशान कल्पवासी वैमानिक (देवाण य देवीण य) देवों और देवियों का (आहेवच्चं) आधिपत्य (जाव विहरइ) यावत् विचरता है।

(कहिं णं भंते ! सणंकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त-अपर्याप्त सनत्कुमार देवों के स्थान

થકા (सेणं) તે (तत्थ) ત્યાં (अट्ठावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं) અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનોના (असीईए सामाणिय साहस्सीणं) એંસી હજાર સામાનિક દેવોના (चउण्हं लोगपालाणं) ચાર લોકપાલોના (अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाणं) પરિવાર સહિત આઠ અગ્રમહિષિયોના (तिण्हं परिसाणं) ત્રણ પરિષદોના (सत्तण्हं अणियाणं) સાત અનીકોના (सत्तण्हं अणियाहिवईणं) સાત અનીકાધિપતિયોના (चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसोहस्सीणं) ચાર એંસી હજાર અર્થાત્ ત્રણ લાખ વીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिं च बहूणं ईसाणकप्पवासीणं वेमाणियाणं) બીજા ઘણા બધા ઇશાન કલ્પવાસી વૈમાનિક (देवाण य देवीणय देवो અને દેવિયોના (आहेवच्चं) આધિપત્ય (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે

(कहि णं भंते ! सणंकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताण ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સનત્કુમાર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે ? (कहि णं भंते ! सणंकुमारा देवा परिवसंति ?) ભગવન્ સનત્કુમાર દેવ ક્યાં નિવાસ

सन्ति ! गौतम ! सौधर्मस्य कल्पस्य उपरि सपक्षं सप्रतिदिक् बहूनि योजनानि, बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुकाः योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वम् दूरम् उत्प्रेत्य अत्र खलु सनत्कुमारो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनायतः, उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः, यथा सौधर्मो यावत् प्रतिरूपः, तत्र खलु सनत्कुमाराणाम् देवानां द्वादश विमानावासशतसहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, तानि खलु विमानानि सर्वरत्नमयानि, यावत् प्रतिरूपाणि, तेषां विमानानां बहुमध्य-

---

कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! सणंकुमारा देवा परिवसंति !) हे भगवन् ! सनत्कुमार देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सोहम्मस्स कप्पस्स उप्पिं) सौधर्मकल्प के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (बहूइं जोयणाइं) बहुत योजन (बहूइं जोयणसयाइं) बहुत सौ योजन (बहूइं जोयणसहस्साइं) बहुत हजार योजन (बहुइं जोयणसयसहस्साइं) बहुत लाख योजन (बहुगाओ जोयणकोडीओ) बहुत करोड योजन (बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) बहुत कोडाकोडी योजन (उड्ढं दूरं उप्पइत्ता) ऊपर दूर जाकर (एत्थ णं) यहां (सणंकुमारे णामं कप्पे पण्णत्ते) सनत्कुमार नामक कल्प कहा है (पाईणपडीणायए) पूर्व–पश्चिम में लम्बा (उदीणदाहिणविथिन्ने) उत्तर और दक्षिण में विस्तीर्ण (जहा सोहम्मे जाव पडिरूवे) सौधर्म कल्प के समान यावत् प्रतिरूप (तत्थ णं) वहां (सणंकुमाराणं देवाणं) सनत्कुमार देवों के (बारसविमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) बारह लाख विमान हैं, ऐसा कहा है (ते णं

કરે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ (सोहम्मस्स कप्पस्स उड्ढ) સૌધર્મ કલ્પના ઊપર (सपक्खिं सपडिदिसिं) સમાન દિશા અને સમાન વિદિશામા (बहूइं जोयणाइं) ઘણા યોજન (बहूइं जोयणसयाइ) ઘણા સો યોજન (बहूइं जोयण सहस्साइ) ઘણા હજાર યોજન (बहूइं जोयणसयसहस्साइं) ઘણા લાખ યોજન (बहुगाओ जोयणकोडीओ) ઘણા કરોડ યોજન (बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) ઘણા કોટા કોટી યોજન (उड्ढं दूरं उप्पइत्ता) ઊપર દૂર જઇને (एत्थण) અહિં (सणंकुमारे णामं कप्पे पण्णत्ते) સનત્કુમાર નામનો કલ્પ કહ્યો છે (पाईणपडिणायए) પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબા (उदीण दाहिणविथिन्ने) ઉત્તર અને દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ (जहा सोहम्मे जाव पडिरूवे) સૌધર્મ કલ્પના સમાન યાવત્ પ્રતિરૂપ (तत्थणं) ત્યાં (सणंकुमाराणं देवाण) સનત્કુમાર દેવોના (बारसविमाणावाससयसहस्सा भवंतीति मक्खायं) બાર લાખ વિમાન છે. એમ કહ્યું છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (सव्वरयणा मया) સર્વ રત્નમય (जाव पडिरूवा) યાવત્

देशभागे पञ्चावतंसकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अशोकावतंसकः, सप्तपर्णावतंसकः, चम्पकावतंसकः, चूतावतंसकः, मध्ये अत्र सनत्कुमारावतंसकः, ते खलु अवतंसकाः सर्वरत्नमयाः, अच्छा यावत् प्रतिरूपाः, अत्र खलु सनत्कुमारदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः सनत्कुमारदेवाः परिवसन्ति, महर्द्धिका यावत् प्रभासयन्तो विहरन्ति, नवरम् अग्रमहिष्यो न सन्ति, सनत्कुमारोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, अरजोऽम्बरवस्त्रधरः शेषं यथा शक्रस्याग्रमहिषीवर्जम्, नवरम् चतसृणां

विमाणा) वे विमान (सव्वरयणामया) सर्व रत्नमय (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (तेसि णं विमाणाणं बहुमज्झदेसभागे) उन विमानों के ठीकबीचों बीच (पंच वडिंसगा पण्णत्ता) पांच अवतंसक कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (असोगवडिंसए) अशोकावतंसक (सत्तवण्णवडिंसए) सप्तवर्णावतंसक (चंपगवडिंसए) चम्पकावतंसक (चूयवडिंसए) आम्रावतंसक (मज्झे एत्थ सणंकुमारवडिंसए) इनके मध्य में सनत्कुमारावतंसक है (ते णं वडिंसया) वे अवतंसक (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय (अच्छा जाव पडिरूवा) स्वच्छ यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं सणंकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) यहां पर्याप्त और अपर्याप्त सनत्कुमार देवों के स्थान कहे गए हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में (तत्थ णं सणंकुमार देवा परिवसंति) वहां सनत्कुमार देव निवास करते हैं (महिड्ढिया जाव पभासेमाणा विहरंति) महान् ऋद्धि के धारक यावत् प्रकाशित करते हुए रहते हैं (नवरं अग्ग-

પ્રતિરૂપ છે (तेसिणं विमाणाणं बहुमज्झदेसभागे) તે વિમાનોનાં ઠીક વચ્ચો વચ્ચ (पंच वडिसगा पण्णत्ता) પાંચ આવતંસક કહ્યાં છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (असोगवडिंसए) અશોકાવતંસક (सत्तवण्णवडिंसए) સપ્તપર્ણાવતંસક (चंपगवडिसए) ચમ્પકાવતંસક (चूयवडिसए) આમ્રાવતંસક (मज्झे एत्थ सणंकुमार वडिंसए) એમનાં મધ્યમાં સનત્કુમારાવતંસક છે (तेणं वडिसए) તે અવતંસકો (सव्वरयणमया) સર્વ રત્નમય (अच्छा जाव पडिरूवा) સ્વચ્છ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थ णं सणंकुमारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) અહિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સનત્કુમાર દેવોના સ્થાન કહેલા છે. (तिसुवि लोगस्स असंखेज्जइभागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં (तत्थ णं सणंकुमारदेवा परिवसंति) ત્યાં સનત્કુમાર દેવ નિવાસ કરે છે. (महिड्ढिया जाव पभासेमाणा विहरंति) મહાન ઋદ્ધિના ધારક યાવત્ પ્રકાશિત કરતા રહે છે (नवरं अग्गमहिसीओ णत्थि) વિશેષતા એ છે કે અહીં અગ્રમહિષિઓ હોતી નથી

द्वासप्ततीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् यावद् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! माहेन्द्रदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! माहेन्द्रकदेवाः परिवसन्ति ? गौतम ! ईशानस्य कल्पस्य उपरि सपक्षं सप्रतिदिक् बहूनि योजनानि यावत् बहुकाः योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वं दूरम् उत्प्रेत्य अत्र खलु माहेन्द्रो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनायतः यावत् एवं यथैव सनत्कुमारो, नवरम् अष्टविमानावासशतसहस्राणि, अवतंसकाः यथा ईशाने, नवरम् मध्ये अत्र माहेन्द्रावतंसकः, एवं यथा सनत्कुमाराणां–देवानां यावद् विहरन्ति, माहेन्द्रोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, अरजोऽम्बर वस्त्रधरः, एवं यथा सनत्कुमारे यावत् विहरति, नवरम् अष्टानाम् विमानावासशतसहस्राणां

महिसीओ णत्थि) विशेषता यह है कि यहां अग्रमहिषियां नहीं हैं

(सणंकुमारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) यहां सनत्कुमार नामक देवेन्द्र देवराज निवास करता है (अरयंबरवत्थधरे) रजरहित वस्त्रों को धारण करनेवाला (सेसं जहा सक्कस्स) शेष वर्णन शक्रेन्द्र के समान (से णं तत्थ) वह वहां (बारसण्हं विमाणावाससयसहस्साणं) बारह लाख विमानों का (बावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं) बहत्तर हजार सामानिक देवों का (सेसं जहा सक्कस्स) शेष शक्र के समान (अग्गमहिसीवज्जं) अग्रमहिषियों को छोड कर (नवरं चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार बहत्तर हजार अर्थात् दो लाख अठासी हजार आत्मरक्षक देवों का (जाव विहरइ) यावत् विचरता है।

(कहि णं भंते ! माहिंद देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) (हे भगवन् ! पर्याप्त–अपर्याप्त माहेन्द्र देवों के स्थान कहां कहे हैं? (कहि णं भंते ! माहिंदगदेवा परिवसंति ?) हे भगवन् माहेन्द्रक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम (ईसाणस्स कप्पस्स

(सणंकुमारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) અહી સનત્કુમાર નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે. (अरयंबरवत्थधरे) રજ રહિત વસ્ત્રોને ધારણ કરવા વાળા (सेसं जहा सक्कस्स) શેષ વર્ણન શક્રેન્દ્રનાં સમાન (सेणं तत्थ) તે ત્યાં (बारसण्णं विमाणावाससयसहस्साण) બાર લાખ વિમાનોનું (बावत्तरीए सामाणिय साहस्सीणं) બોતેર હજાર સામાનિક દેવોના (सेसं जहा सक्कस्स) શેષ ઇન્દ્રના સમાન (अग्गमहिसी वज्ज) અગ્રમહિષિયોને ત્યજીને (नवरं चउण्ण बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीण) ચાર બોતેર હજાર અર્થાત્ બે લાખ અઠયાસી હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે.

(कहिणं भंते ! माहिंददेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત માહેન્દ્ર દેવોના સ્થાન ક્યા કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! माहिंदग देवा परिवसंति) ભગવન્ ! માહેન્દ્રક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

सप्ततेः सामानिकसाहस्रीणाम्, चतसृणां सप्ततीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् यावद् विहरति ॥ सू० २६ ॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकेशानादि देवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहिणं भंते ईसाणाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, ईशानानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां, स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहिणं भंते ! ईसाणगदेवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे ईशानक देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–गोयमा !' हे गौतम ! 'जंबूदीवे दीवे' जम्बूद्वीपे द्वीपे 'मंद,

---

उप्पि) ईशान कल्प के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (बहुइं जोयणाइं) बहुत योजन (जाव) यावत् (बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) बहुत कोडाकोडी योजन (उड्ढं) ऊपर (दूरं उप्पइत्ता) दूर जाकर (एत्थ णं) यहां (माहिंदे णामं कप्पे पण्णत्ते) माहेन्द्र नामक कल्प कहा है (पाईण पडीणायए) पूर्व–पश्चिम में लम्बा (जाव एवं जहेव सणंकुमारे) यावत् सनत्कुमार के समान (नवरं) विशेषता यह है (अट्ठ विमाणावाससयसहस्सा) आठ लाख विमान (वडिंसया जहा ईसाणे) अवतंसक जैसे ईशान कल्प में (नवरं मज्झे इत्थ माहिंदवडिंसए) विशेष यह कि यहां मध्य में माहेन्द्रावतंसक है (एवं) इस प्रकार (जहा) जैसा (सणंकुमाराणं) सनत्कुमार (देवाणं) देवों का (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (माहिंदे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) यहां माहेन्द्र नामक देवेन्द्र देवराजा निवास करता है (अरयंबरवत्थधरे) रजरहित अम्बर के समान वस्त्रों का धारक (एवं) इस प्रकार (जहा सणंकुमारे) सनत्कुमार के समान (जाव

(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (ईसाणणस्स कप्परस उप्पिं) ઇશાન કલ્પના ઉપર (सपक्खिं सपडिदिसिं) સમાન દિશાઓ અને સમાન વિદિશાઓમાં (बहुइं जोयणाइं) ઘણા યોજન (जाव) યાવત્ (बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) ઘણા કોડા કોડી યોજન (उड्ढं) ઉપર (दूरं उप्पइत्त) દૂર જઈને (एत्थण) અહિં (माहिंदे णामं कप्पे पण्णत्ते) માહેન્દ્ર નામક કલ્પ કહ્યો છે (पाईण पडीणायए) પૂર્વ–પશ્ચિમમાં લાંબા (जाव एवं जहेव सणकुमारे) યાવત્ સનત્કુમારના સમાન (नवरं) વિશેષતા આ છે (अट्ठ विमाणावाससयसहस्स) આઠ લાખ વિમાન (वडिसया जहा ईसाणे) અવતંસક જેવા ઇશાન કલ્પમાં (नवरं मज्झे इत्थ माहिंद वडिंसए) વિશેષતા આ છે કે અહિં મધ્યમાં માહેન્દ્રાવતંસક છે (एवं) આ પ્રકારે (जहा) જેવા (सणंकुमाराणं) સનત્કુમાર (देवाणं) દેવોના (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (महिंद इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) અહિં માહેન્દ્ર નામના

रस्स–पव्वयस्स' मन्दरस्य पर्वतस्य 'उत्तरेणं' उत्तरेण, उत्तरदिग्भागे इत्यर्थः, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसमरमणिज्जाओ' बहुसमरमणीयाद्—अत्यन्ताधिककमनीयसमतलाद् 'भूमिभागाओ' भूमिभागाद् भूप्रदेशात्, 'उड्ढं' उर्ध्वम्–उपरिभागे 'चंदिमसूरियगहनक्खत्तताराख्वाणं' चन्द्रसूर्यग्रहनक्षत्रताराख्पाणाम् ज्योतिष्काणाम् 'बहूइं जोयणसयाइं' बहूनि योजनशतानि 'बहूइं जोयणसहस्साइं' बहूनि योजनसहस्राणि 'जाव उड्ढं उप्पइत्ता' यावत् उपरिभागे बहूनि योजनशतसहस्राणि बहुकाः योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटिकोटीः, ऊर्ध्वम्—उपरिभागे, दूरम् उत्प्रेत्य–उद्गत्य, 'एत्थ णं–ईसाणे णामं कप्पे पण्णत्ते' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले, ईशानोनामकल्पः प्रज्ञप्तः, स च किं विशिष्टः ? इत्याह–'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः पूर्वपश्चिमायामः, 'उदीणदाहिणविच्छिन्ने' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणविस्तारः 'एवं जहा सोहम्मे' जाव पडिरूवे' एवं उपरोक्तरीत्या, यथा सौधर्मकल्पः प्रतिपादितस्तथा ईशानकल्पोऽपि प्रतिपादनीयः, यावत्–अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अर्चिर्मालाभासराशिवर्णाभः, असंख्येयाः

विहरइ) यावत् विचरता है (नवरं) विशेष (अट्ठण्हं विमाणावाससयसहस्साणं) आठ लाख विमानों का (सत्तरिए सामाणियसाहस्सीणं) सत्तर हजार सामानिक देवों का (चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार सत्तर हजार अर्थात् दो लाख अस्सी हजार आत्मरक्षक देवों का (जाव विहरइ) यावत् विचरता है। ॥२६॥

टीकार्थ–अब पर्याप्त तथा अपर्याप्त ईशान आदि देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया–हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त ईशान देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी को स्पष्ट करने

દેવેન્દ્રના દેવ રાજા નિવાસ કરે છે (अयंबरवत्थवरे) રજ રહિત અમ્બરના સમાન વસ્ત્રોના ધારક (एवं) તેમજ (जहा सणंकुमारे) સનત્કુમારના સમાન (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે (नवरं) વિશેષ (अट्ठण्हं विमाणावाससयसहस्साणं) આઠ લાખ વિમાનોના (चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीण) ચાર સીતેર હજાર અર્થાત્ બે લાખ એંસી હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે ॥ ૨૬ ॥

ટીકાર્થ–હવે પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત ઇશાન આદિ દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો કે–ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ઇશાન દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે ? આને સ્પષ્ટ કરવાને માટે પ્રકારાન્તરથી પ્રશ્ન

योजनकोटीः, असंख्येयाः योजनकोटिकोटीरायामविष्कम्भेण, असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः-परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयः, अच्छः, श्लक्ष्णः, मसृणः, घृष्टो मृष्टो नीरजाः, निर्मलः, निष्कङ्कटच्छायः, सप्रभः सश्रीकः, सोद्द्योतः, प्रासादीयः, दर्शनीयः, अभिरूपः, प्रतिरूपश्चवर्तते, 'तत्थणं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, ईसाणगदेवाणं' ईशानकदेवानाम् 'अट्ठावीसं' अष्टविंशतिः 'विमाणावाससयसहस्सा' विमानावासशतसहस्राणि, 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'तेणं विमाणा' तानि खलु अष्टाविंशतिलक्षाणि विमानानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयानि-सर्वात्मना कात्स्न्येन, रत्नमयानि, यावत्-अच्छानि, श्लक्ष्णानि मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि, निर्मलानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि, सश्रीकाणि, सोद्द्योतानि, प्रासादीयानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि च सन्ति, 'तेसिणं बहुमज्झदेसभागे' तेषां खलु पूर्वोक्ताष्टाविंशतिलक्षविमानावासानां बहुमज्झदेसभागे-अत्यन्तमध्यप्रदेशे 'पंच वडिंसया' पञ्चावतंसकाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'अंकवडिंसए' अङ्कावतंसकः, 'फलिहवडिंसए' स्फटिकावतंसकः, 'रयणवडिंसए' रत्नावतंसकः, 'जातरूववडिंसए'

के लिए प्रकारान्तर से प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ईशानक देव कहां निवास करते है ?

श्री भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम ! जम्बूद्वीप नामक द्वीप में, मेरुपर्वत से उत्तर दिशा में, इस रत्नप्रभा पृथिवी के रमणीय समतल भूमिभाग से ऊपर, चन्द्रमा, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र और तारा नामक ज्योतिष्क विमानों से बहुत सौ योजन बहुत हजारों योजन, बहुत लाखों योजन, बहुत करोडों योजन बल्कि बहुत कोडाकोडि योजन ऊपर जाकर ईशान नामक कल्प कहा गया है । वह ईशान कल्प पूर्व और पश्चिम में लम्बा तथा उत्तर और दक्षिण में विस्तीर्ण है । उसका वर्णन सौधर्म कल्प के समान ही समझ लेना चाहिए, यावत् वह अर्द्धचन्द्र के आकार का है, दीप्तियों की माला तथा भास

કરે છે-હે ભગવન્ ઇશાનક દેવ કયાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ ! જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમા મેરૂ પર્વતથી ઉત્તર દિશામાં આ પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના રમણીય સમતલ ભૂમિભાગ થી ઊપર, ચન્દ્રમા, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા નામક જ્યોતિષ્ક વિમાનોથી ઘણા સો યોજન, ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન એટલે કોડાકોડી યોજન ઉપર દૂર જઇને ઇશાન નામનો બીજો કલ્પ કહેલો છે. તે ઇશાન કલ્પ પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબો તથા ઉત્તર અને દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે તેનું વર્ણન સૌધર્મ કલ્પના સમાનજ સમજી લેવું જોઇએ. તે અર્ધચન્દ્રના આકારે છે, દીપ્તિયોની

जातरूपावतंसकः, 'मज्झे इत्थ ईसाणवडिंसए' मध्ये अत्र-एतेषामुपर्युक्तचतुर्णां मध्ये इत्यर्थः, ईशानावतंसको विलसति, 'ते णं वडिंसया' ते खलु पञ्चपूर्वोक्तावतंसकाः 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयाः-सर्वात्मनात्स्न्र्ये कात्स्न्येन रत्नमयाः 'जाव पडिरूवा' यावत्-अच्छाः श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः मृष्टाः नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः, सश्रीकाः, सोद्द्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाश्च सन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु उपर्युक्तस्थलेषु 'ईसाणगदेवाणं' ईशानकदेवानाम्, 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानां 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागे ईशानकदेवानां स्थित्यादिकं वक्तव्यम्, 'सेसं जहा सोहम्मगदेवाणं जाव विहरंति' शेषं यथा सौधर्मकदेवानां वक्तव्यतोक्ता तथा ईशानकदेवानामपिवक्तव्यता वक्तव्या, यावत्-तत्र खलु बहव ईशानकदेवाः

की राशि के वर्ण जैसी आभा वाला, असंख्य करोड योजन बल्कि असंख्य कोडाकोडी योजन लम्बा चौडा, असंख्य कोडाकोडी योजन की परिधि वाला, सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकना, कोमल, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण कान्ति वाला, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं।

उपर्युक्त स्थान में-ईशानकल्प में अट्ठाईस लाख विमान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। वे विमान सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, कोमल हैं, घृष्ट और मृष्ट हैं। नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। उन अट्ठाईस

માલા તથા ભાસની રાશિના વર્ણ જેવી આભાવાળા, અસંખ્ય કરોડ યોજન એટલે કે અસંખ્ય કોડાકોડી યોજન લાંબા પહોળા, અસંખ્ય કોડા કોડી યોજનની પરિધિવાળા, સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા, કોમલ, ઘૃષ્ટ-મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મલ નિષ્પંક, નિરાવરણ કાન્તિવાળા પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશ મય, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ છે.

ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં ઇશાન કલ્પમાં અઠ્યાવીસ લાખ વિમાન છે. એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યુ છે. તે વિમાનો સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ છે. ચિકણા છે કોમળ છે. ઘૃષ્ટ અને મૃષ્ટ છે. નીરજ, નિર્મલ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક; દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનોના વચ્ચોવચ્ચ

परिवसंति, ते च महर्द्धिकाः महाद्युतिकाः महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः अङ्गकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणो विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां विमानावासशतसहस्राणां स्वासां स्वासाम् अग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम्, स्वासां स्वासां सामानिकसाहस्रीणाम्, स्वेषां स्वेषां त्रायस्त्रिंशकानाम् स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम् स्वासां स्वासां पर्षदाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम्, स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनाम् ईशानककल्पवासिनाम् वैमानिकानां देवानाञ्च देवीनाञ्च आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम्

लाख विमानों के बीचों बीच पांच अवतंसक कहे गए हैं, जो इस प्रकार हैं-अंकावतंसक, स्फटिकावतंसक, रत्नावतंसक, जातरूपावतंसक, और इन चारों के मध्य में ईशानावतंसक।

ये पांचों अवतंसक सर्वरत्नमय हैं यावत् स्वच्छ हैं, चिकने हैं, हैं, कोमल हैं, घृष्ट हैं, मृष्ट हैं, नीरज हैं, निर्मल हैं, निष्पंक हैं, निरावरण कान्ति वाले हैं, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताप्रद, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। यहां पर्याप्त और अपर्याप्त ईशानक देवों के स्वस्थान निरूपित किये गए हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। शेष वक्तव्यता जैसी सौधर्म देवों की कही है, वैसी ही ईशानक देवों की भी समझ लेनी चाहिए। वहां बहुसंख्यक ईशानक देव निवास करते हैं। वे देव महर्द्धिक, महाद्युतिक,

---

પાંચ અવતંસક કહેલા છે, જે આ પ્રકારે છે—અંકાવતંસક, સ્ફટિકાવતંસક રત્નાવતંસક; જાત રૂપાવતંસક, અને એ ચારેની વચમાં ઇશાનાવંતસક

આ પાચે અવતંસક સર્વરત્નમય છે. સ્વચ્છ છે, ચિકણા છે, કોમલ છે. ઘૃષ્ટ છે. નીરજ છે. નિર્મલ છે નિષ્પંક, નિરાવરણ કાન્તિવાળા. પ્રભાયુક્ત, શ્રી સંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાપ્રદ, દર્શનીય, અભિરૂપ; અને પ્રતિરૂપ છે. અહિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ઇશાનક દેવોના સ્વસ્થાન નિરૂપણ કરાયાં છે. તે સ્થાને સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. શેષ વક્તવ્ય જેવું સૌધર્મિક દેવોનું કહ્યું છે. તેવુંજ ઇશાનક દેવોનું પણ સમજી લેવું જોઇએ. ત્યાં ઘણી સંખ્યામા ઇશાનક દેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવો મહર્ધિક; મહાદ્યુતિક; મહાયશસ્વી; મહાબલ; અને

आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन्तः पालयन्तो महताऽऽहननाटयगीतवादिततन्त्रीतल-तालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति-आसते इत्याशयः, 'ईसाणे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' ईशानोऽत्र-ईशान-कल्पे, देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, सच किं विशिष्ट इत्याह-'सूलपाणी' शूलपाणिः-त्रिशूलः-त्रिशूलः पाणौ यस्य स शूलपाणिः 'वसहवाहणे' वृषभ-वाहनः, वृषभो वाहनं यस्य स वृषभवाहनः-'उत्तरड्ढलोगाहिवई' उत्तरार्द्धलोका-धिपतिः, उत्तरार्द्धरूपलोकाधिपतिरित्यर्थः, 'अट्ठावीस विमाणावाससयसहस्सा-हिवई' अष्टाविंशति विमानावासशतसहस्राधिपतिः 'अरयंबरवत्थधरे' अरजो-ऽम्बरवस्त्रधरः-अरजांसि-रजोरहितानि अम्बरवत् वस्त्राणि धरतीति अरजोऽम्बर-वस्त्रधरः, 'सेसं जहा सक्कस्स जाव पभासेमाणे' शेषं यथा शक्रस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य प्रतिपादितं तथा ईशानस्यापि देवेन्द्रस्य प्रतिपानीयम्, यावत्-आलं-गितमालामुकुटो नवहेमचारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डो महर्द्धिको महा-द्युतिको महायशाः, महाबलः, महानुभागः, महासौख्यो हारविराजितवक्षाः,

---

महायशस्वी, महाबल और महानुभाग हैं। उनके वक्षस्थल हार से सुशोभित रहते हैं। उनकी भुजाएं कडों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों के अद्भुत आभूषणों से सुशोभित होते हैं। अद्भुत माला और अनुलेपन धारण करते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला के धारक होते हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रकाशित करते रहते हैं। वहां वे अपने-अपने लाखों विमानो का, अपनी-अपनी सपरिवार अग्रमहिषियों का, अपने-अपने सहस्रों सामानिक देवों का, अपने-अपने त्राय-स्त्रिंश देवों का, अपने-अपने लोकपालों का, अपनी-अपनी परिषदों का, अपने-अपने अनीकों का, अपने-अपने अनीकाधिपतियों का.

મહાનુભાગ છે. તેઓના વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કાડા અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ, અને કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથોના અદ્ભુત આભૂષણોથી સુશોભિત હોય છે. અદ્ભુત માલા અને અનુલેપન ધારણ કરે છે. તેમના શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાલાના ધારક હોય છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરતા રહે છે. ત્યાં પોતપોતાના લાખો વિમાનોના, પોતપોતાની સપરિવાર અગ્રમહિષિયોના. પોતપોતાના સામાનિક દેવોના પોતપોતાના ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવોના, પોતપોતાના લોકપાલોના, પોતપોતાની પરિષદોના, પોતપોતાની અનીકોના, પોતપોતાના અનીકાધિપતિયોના, પોતપોતાના હજારો આત્મરક્ષકોના, તથા અન્ય બહુસંખ્યક ઇશાન કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને

कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधरी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमाल्यानुलेपनधरः, भास्वरबोन्दिः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनः, प्रलम्बवनमालाधरः दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्‌द्योतयन् प्रभासयन् 'से णं तत्थ' स खलु-ईशानो देवेन्द्रो देवराजस्तत्र उपर्युक्तस्थानेषु 'अट्ठावीसाए विमाणावाससयसहस्साणं' अष्टाविंशतेः विमावासशतसहस्राणाम् 'असीईए सामाणियसाहस्सीणं' अशीतेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं' त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम् 'चउण्हं लोगपालाणं' चतुर्णां लोकपालानाम् 'अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं' अष्टानाम् अग्रमहिषीणाम्, सपरिवाराणं, 'तिण्हं परिसाणं' तिसृणां पर्षदाम्, 'सत्तण्हं

अपने-अपने सहस्रों आत्मरक्षकों का, तथा अन्य बहुसंख्यक ईशान कल्पवासी वैमानिक देवों और देवियों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, आज्ञा-ईश्वर सेनापतित्व करते हुए तथा उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत एवं कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यो की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ भोगयोग्य भोगोपभोग भोगते हुए रहते हैं।

ईशान कल्प में ईशान नामक देवेन्द्र, देवराज निवास करता है। उसके हाथ में त्रिशूल रहता है। वह वृषभवाहन अर्थात् बैल पर सवारी करता है और उत्तरार्ध लोक का अधिपति है। वह अट्ठाईस लाख विमानों का स्वामी है। रजरहित अम्बर के समान वस्त्रों को धारण करता है। उसका शेष वर्णन शक्रेन्द्र के समान समझ लेना चाहिए। यावत्-वह आलग्न (लटकती हुए) माला और मुकुट का धारक है। उसके कुण्डल इतने स्वच्छ होते हैं मानो नूतन स्वर्ण के बने हों और वे सुन्दर, चित्र-विचित्र तथा चंचल होते हैं। उनके

દેવીયોના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ મહત્તરકત્વ, આજ્ઞા ઇશ્વર સેનાપતિત્વ કરતા રહિને તથા તેનું પાલન કરતા કરતા નાટક, ગીત, તેમજ કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થતા ધ્વનિની સાથે ભોગ યોગ્ય ભોગોપભોગ ભોગવતા રહે છે.

ઇશાન કલ્પમાં ઇશાન નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ, નિવાસ કરે છે તેમના હાથમા ત્રિશૂલ રહે છે. તે વૃષભવાહન અર્થાત્ બળદ ઉપર સવારી કરે છે અને ઉત્તરાર્ધ લોકના અધિપતિ છે. તે અઠયાવીસ લાખ વિમાનોના સ્વામી છે. રજરહિત અમ્બર સરખા ઉત્તમ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. તેમનું બાકીનું વર્ણન શક્રેન્દ્રના વર્ણન સમાન સમજી લેવું જોઇએ. યાવત્ તે આલગ્ન લટકતી એવી માલા અને મુગટના ધારક છે. તેમના કુંડળ એટલાં સ્વચ્છ હોય છે કે જાણે

अणियाणं' सप्तानाम् अनीकानाम्–सैन्यानाम् 'सत्तण्हं अणियाहिवईणं' सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम्, 'चउण्हं असीईणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणाम् अशीतीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्–विंशति सहस्राधिकलक्षत्रयात्मकदेवाना मित्यर्थः, अन्येषाञ्च बहूनाम् ईशानकल्पवासिनाम्, 'वेमाणियाणं' वैमानिकानां 'देवाण य देवीण य' देवानाञ्च देवीनाञ्च 'आहेवच्चं जाव विहरइ' आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वम् भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति–तिष्ठति' अथ पर्याप्तपर्याप्तकसनत्कुमारदेवानाम् स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! सनत्कुमारदेवाणं' गौतमः

कारण उसका गण्डस्थल देदीप्यमान रहता है। वह महान् ऋद्धि का धारक, महाद्युतिमान्, महायशस्वी, महान् बल से युक्त, महान् प्रभाव वाला तथा महान् सुख से सम्पन्न है। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। कटकों और त्रुटितों से उसकी भुजाएं स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और कर्णपीठ का धारक है, हाथों में अद्भुत आभूषण धारण करता है। अद्भुत माला और अनुलेपन धारण करता है। देदीप्यमान देह वाला है। कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करता है। लम्बी वनमाला से शोभित होता है। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रभासित करता रहता है।

वह ईशानेन्द्र उपर्युक्त स्थानों में अट्ठाईस लाख विमानों का, अस्सी हजार सामानिक देवों का, तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों का, चार

નવા સોનાના બનેલ હોય અને તેઓ અત્યંત સુન્દર છે. ચિત્રવિચિત્ર તથા ચંચલ હોય છે. તેથી તેમના ગંડસ્થલ દેદીપ્યમાન રહે છે. તે મહાન્ ૠદ્ધિના ધારક છે. મહદ્યુતિમાન, મહાયશસ્વી, મહાબલથી યુક્ત, મહાન પ્રભાવવાળા તથા મહાન્ સુખથી સંપન્ન હોય છે. તેમનું વક્ષસ્થલહારથી–રમણીયમુ શોભિત રહે છે. કટકો અને ત્રુટિતોથી તેમની ભુજાઓ સ્તબ્ધ રહે છે. તે અંગદ, કુંડલ અને કર્ણપીઠના ધારક છે, હાથોમાં અદ્ભુત આભૂષણ ધારણ કરે છે. અદ્ભુત માલા અને અનુલેપન ધારણ કરે છે. દેદીપ્યમાન દેહવાળા છે. કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે લાંબી વનમાલાથી શોભિત હોય છે. પોતાના દિવ્યવર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરતા રહે છે.

તે ઇશાનેન્દ્ર ઉપર્યુક્ત સ્થાનોમાં અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનોના, એંસી હજાર સામાનિક દેવોના તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંસક દેવોના, ચાર લોકપાલોના, આઠ

पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे सनत्कुमारदेवानाम् 'पज्जत्ता० पज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्व-स्थानानि. प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव स्फुटयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति –'कहि णं भंते ! सणंकुमारा देवा परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे. सनत्कुमाराः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! 'सोहम्मस्स कप्पस्स' सौधर्मस्य कल्पस्य 'उप्पिं' उपरि–ऊर्ध्वप्रदेशे 'सपक्खिं' सपक्षम्–समानाः पक्षाः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरात्मकाः पार्श्वा यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम् 'सपडिदिसिं' सप्रतिदिक्–समानाः प्रतिदिशः–विदिशो यत्र दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक्, 'बहूइं जोयणाइं 'बहूनि योजनानि' बहूइं जोयण-सयाइं' बहूनि योजनशतानि, 'बहूइं जोयणसहस्साइं' बहूनि योजनसहस्राणि 'बहूइं जोयणसयसहस्साइं' बहूनि योजनशतसहस्राणि 'बहुगाओ जोयण-कोडीओ' बहुकाः योजनकोटीः 'बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ' बहुकाः योजनकोटिकोटीः 'उड्ढं दूरं उप्पइत्ता' ऊर्ध्वम् उपरिभागे, दूरम्, उत्प्रेत्य–उद्गत्य 'एत्थणं' अत्र खलु–उपर्युक्त स्थले, 'सणंकुमारे णामं कप्पे पण्णत्ते' सनत्कुमारो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः स कीदृशः इत्याह–'पाईणपडीणायए' प्राचीन

लोकपालों का, आठ परिवार सहित अग्रमहिषियों का, तीन परिषदों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, चार अस्सी हजार अर्थात् तीन लाख वीस हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहु-संख्यक ईशानकल्प निवासी वैमानिक देवों और देवियों का अधि-पतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व तथा आज्ञाप्रधान सेनापतित्व करता हुआ एवं उनका पालन करता हुआ, नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता हुआ रहता है ।

अब पर्याप्त–अपर्याप्त सनत्कुमार देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है–

પરિવાર સહિત અગ્રમહિષિયોના. ત્રણ પરિષદોના, સાત અનીકોના, સાત અની-કાધિપતિયોના, ચાર એંસી હજાર અર્થાત્ ત્રણ લાખ વીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય બહુસંખ્યક ઇશાન કલ્પ નિવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિયોના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, તથા આજ્ઞા પ્રધાન સેનાપતિત્વ કરતા થકા તેમજ તેમનુ પાલન કરતા રહિને, નાટક; ગીત તથા કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ; તાલ, ત્રુટિત; મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થનારા મધુર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

प्रचीनायतः पूर्वपश्चिमायामः, 'उदीणदाहिणविच्छिण्णे' उदीचीन दक्षिण विस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणविस्तारः 'जहा सोहम्मे जाव पडिरूवे' यथा सौधर्मः कल्पः प्रतिपादितस्तथा ईशानोऽपि कल्पः प्रतिपादनीयः, यावत्-अर्द्धचन्द्र-संस्थानसंस्थितः, अर्चिर्मालाभासराशिवर्णाभः, असंख्येया योजनकोटीः असंख्येया योजनकोटिकोटीः आयामविष्कम्भेण असंख्येया योजनकोटिकोटीः परिक्षेपेण-परिधिना सर्वरत्नमयः, अच्छः, श्लक्ष्णः, मसृणः, घृष्टः, मृष्टः, नीरजाः, निर्मलः, निष्पङ्कः, निष्पङ्कटच्छायः, सप्रभः, सश्रीकः, सोद्द्योतः प्रासादीयः, दर्शनीयः, अभिरूपः, प्रतिरूपश्च वर्तते, 'तत्थ णं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, 'सणंकुमाराणं देवाणं' सनत्कुमाराणां देवानाम् 'बारसविमाणावाससयसहस्सा' द्वादश विमानावासशतसहस्राणि 'भवंतीति मक्खाय' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं विमाणा' तानि खलु द्वादशलक्षाणि विमानानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयानि-सर्वात्मना कात्स्न्येन रत्नमयानि, यावत्-अच्छानि श्लक्ष्णानि, मसृणानि, घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि, निर्म-

---

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त सनत्कुमार देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए पुनः पूछते हैं-हे भगवन् ! सनत्कुमार देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! सौधर्मकल्प के ऊपर समान दिशा और समान विदिशा में, बहुत योजन, बहुत सौ योजन, बहुत हजार योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन और बहुत कोडाकोडी योजन ऊपर जाकर वहां सनत्कुमार नामक कल्प कहा गया है । वह पूर्व-पश्चिम में लम्बा है, उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण है, इत्यादि वर्णन सौधर्म कल्प के समान समझ लेना चाहिए यावत् वह प्रतिरूप है । यावत् शब्द से-वह अर्धचन्द्र के आकार का है,

---

હવે પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત સનત્કુમાર દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સનત્કુમાર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે પુન પૂછે છે-ભગવન્ ! સનત્કુમાર દેવો ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે-હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પના ઉપર સરખી દિશા અને સમાન વિદિશામાં, ઘણા યોજન ઘણા સો યોજન, ઘણા હજાર યોજન ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન અને ઘણા કોડા-કોડી યોજન ઉપર જઇને ત્યા સનત્કુમાર નામક કલ્પ કહેલ છે. તે પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબો છે; ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. ઇત્યાદિ વર્ણન સૌધર્મકલ્પની સમાન સમજી

लानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि, सश्रीकाणि, सोद्द्योतानि, प्रासादीयानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि च सन्ति, 'तेसि णं विमाणाणं' तेषां पूर्वोक्तद्वादशलक्षाणाम्, विमानानाम् 'बहुमज्झदेसभागे' बहुमध्यदेशभागे, अत्यन्तमध्यप्रदेशे 'पंचवडिंसगा पण्णत्ता' पञ्चावतंसकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'असोगवडिंसए' अशोकावतंसकः, 'सत्तवण्णवडिंसए' सप्तपर्णावतंसकः. 'चंपगवडिंसए' चम्पकावतंसकः, 'चूयवडिंसए' चूतावतंसकः, 'मज्झे एत्थ सणंकुमारवडिंसए' मध्येऽत्र-अशोकादि चतुरवतंसकानाँ मध्ये इत्यर्थः सनत्कुमारावतंसकः प्रज्ञप्तः 'ते णं वडिंसया सव्वरयणामया अच्छा जाव पडिरूवा' ते खलु पञ्चावतंसकाः सर्वरत्नमयाः-सर्वात्मना कार्त्स्न्येन रत्नमयाः, अच्छाः-स्वच्छाः यावत्-श्लक्ष्णाः मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः, सश्रीकाः, सोद्द्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाश्च सन्ति, 'एत्थ णं' अत्र खलु उपर्युक्तस्थले, 'सणंकुमाराणं देवाणं' सनत्कुमाराणां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि,

---

ज्योतियों की माला तथा भासराशि के वर्ण जैसी आभा वाला है। उसकी लम्बाई-चौडाई असंख्य करोड बल्कि असंख्य कोडाकोडी योजनों की है और उसकी परिधि भी असंख्यात कोडाकोडी योजनों की है। वह सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकना और कोमल है। नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण छाया वाला है। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं।

वहां सनत्कुमार देवों के बारह लाख विमान हैं, ऐसा मैंने एवं अन्य सभी तीर्थंकरों ने कहा है। वे विमान सर्वरत्नमय हैं, यावत् स्वच्छ, चिकने, कोमल, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक और

લેવું જોઈએ યાવત્ તે પ્રતિરૂપ છે. યાવત્ શબ્દથી-અર્ધચન્દ્રના આકારના છે. જ્યોતિઓની માલા તથા ભાસરાશિના વર્ણ જેવી આભાવાળા છે. તેની લંબાઈ પહોળાઈ અસંખ્યકરોડ એટલે અસંખ્ય કોડા કોડી યોજન છે અને તેની પરિધિ પણ અસખ્યાત કોડાકોડી યોજન છે. તે સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા અને કોમળ છે નીરજ, નિર્મલ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ છાયાવાળા છે. પ્રભા યુક્ત શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક. દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

ત્યાં સનત્કુમાર દેવોના બાર લાખ વિમાન છે. એમ મેં તેમજ અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. તે વિમાનો સર્વરત્નમય છે. યાવત્ સ્વચ્છ ચિકણા કોમલ ઘૃષ્ટ-મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મલ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત

प्रदेशानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, त्रिष्वपि-स्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे सनत्कुमारदेवानां स्थित्यादिकं वक्तव्यम्, 'तत्थ णं बहवे सणंकुमारदेवा परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थानेषु बहवः सनत्कुमारदेवाः परिवसन्ति, ते किं विशिष्टाः सन्तीत्याह-'महिड्ढिया' महर्द्धिकाः, 'जाव पभासेमाणा विहरंति' यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृ-

निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, शोभायुक्त, प्रकाशोपेत, प्रसन्नताप्रद, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन विमानों के बिलकुल बीचोंबीच पांच अवतंसक कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं-अशोकावतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक, आम्रावतंसक और इन चारों के बीच में सनत्कुमारावतंसक। ये पांचों अवतंसक सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, यावत्-चिकने, कोमल, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण छाया वाले, प्रभामय, श्रीसम्पन्न, प्रकाशोपेत, प्रसन्नताप्रद, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। यहां पर्याप्त और अपर्याप्त सनत्कुमार देवों के स्थान प्ररूपित किये गए हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। वहां बहुत-से सनत्कुमार देव निवास करते हैं। वे देव महर्द्धिक हैं यावत् दशों दिशाओं को प्रकाशित करते हुए रहते हैं। 'यावत्' शब्द से महाद्युति वाले, महा-

શોભા યુક્ત. પ્રકાશોપેત, પ્રસન્નતાપ્રદ, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ છે. તે વિમાનોના બિલકુલ વચ્ચોવચ પાચ અવતંસક કહેલા છે. તે આ પ્રકારે છે અશોકાવતંસક, સપ્તપર્ણાવતંસક, ચમ્પકાવતંસક, આમ્રાવતંસક અને એ ચારેની વચમાં સનત્કુમારાવતંસક કહેલ છે. આ પાચે અવતંસકો સર્વરત્નમય છે. સ્વચ્છ છે. યાવત્ ચિકણા, કોમળ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મલ, નિષ્પંક નિરાવરણ, પ્રભામય, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશોપેત, પ્રસન્નતાપ્રદ, દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અહિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સનત્કુમાર દેવોના સ્થાન પ્રરૂપિત કરેલા છે. આ સ્થાન સ્વસ્થાન, ઉપપાત, અને સમુદ્ઘાત ત્રણેની અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યતમાભાગમાં છે. ત્યાં ઘણા બધા સનત્કુમાર દેવો નિવાસ કરે છે. તે દેવો મહર્ધિક છે. યાવત્ દશેદિશાઓને પ્રકાશિત કરતા થકા રહે છે. યાવત્ શબ્દથી મહાદ્યુતિવાળા, મહાયશવાળા, મહાબળવાળા, મહાઅનુભાગ વાળા મહાસુખવાળા, હારથી સુશોભિત વક્ષસ્થલવાળા, કટકો તેમજ ત્રુટિત

ष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमाल्यानुलेपनधराः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनाः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्योतयन्तः प्रभासयन्तः स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनामाधिपत्यादिकं कारयन्तः महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, सनत्कुमारकल्पस्त्रीणामभावात्, 'नवरं' नवरम्–पूर्वापेक्षया विशेषस्त्वत्र 'अग्गमहिसीओ णत्थि' अग्रमहिष्यो न सन्ति 'सणंकुमारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' सनत्कुमारोऽत्र–उपर्युक्तस्थानेषु, देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, स किं विशिष्टः? इत्याह–'अरयंबरवत्थधरे' अरजोऽम्बर-

यश वाले, महाबल वाले, महाअनुभाग वाले, महासुख वाले, हार से सुशोभित वक्षस्थल वाले, कटकों और त्रुटित नामक आभूषणों से स्तब्ध भुजाओं वाले, अंगद कुंडल तथा कर्णपीठ के धारक, हाथों में अद्भुत आभरण वाले, विचित्र माला और अनुलेपन को धारण करने वाले, कल्याणकारी उत्तम वस्त्र पहनने वाले, कल्याणकारी उत्तम माला और अनुलेपन को धारण करने वाले, देदीप्यमान देह वाले, लम्बी वनमाला के धारक, अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित और प्रभासित करते हुए, अपने-अपने विमानावासों का अधिपतित्व कराते हुए, नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगते हुए रहते हैं।

पहले की अपेक्षा यहां विशेषता यह है कि इस कल्प में अग्रमहिषियों का वर्णन नहीं करना चाहिए, क्यों कि वहां देवांगनाएं

નામના આભૂષણોથી સ્તબ્ધ ભુજાઓવાળા અંગદ, કુંડલ તથા કર્ણપીઠના ધારક. હાથોમા અદ્ભુત આભરણ પહેરનારા, વિચિત્ર માલા અને અનુલેપનને ધારણ કરવાવાળા, કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરવાવાળા, કલ્યાણકારી ઉત્તમ માલા અને અનુલેપન ધારણ કરવાવાળા. દેદીપ્યમાન દેહવાળા, લાંબી વન માલાના ધારક પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને પ્રકાશિત અને પ્રભાસિત કરતા રહિને, પોતપોતાના વિમાનાવાસોનું અધિપતિત્વ કરાવતાથકા નાટક, ગીત તથા કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત મૃદંગ આદિના નિરન્તર થનાર ધ્વનિની સાથે દિવ્યભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે. પહેલાની અપેક્ષાએ અહિં વિશેષતા આ છે કે આ કલ્પમાં અગ્રમહિષિયોના વર્ણન ન કરવાં જોઇએ. કેમકે ત્યાં દેવાંગનાઓ નથી હોતી. ત્યાં સનત્કુમાર

वस्त्रधरः, अरजांसि रजोरहितानि स्वच्छतया अम्बरवत् वस्त्राणि धरतीति अरजोऽम्बरवस्त्रधरः 'सेसं जहा सक्कस्स' शेषं यथा शक्रस्य प्रतिपादितम् तथा सनत्कुमारस्यापि प्रतिपत्तव्यम् तथा च आलगितमालामुकुटः, नवहेमचारुचित्तचञ्चलकुण्डलविलिख्यमानगण्डो महर्द्धिको महाद्युतिकः महायशाः, महाबलः महानुभागः, महासौख्यः, हारविराजितवक्षाः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमाल्यानुलेपनधरः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनः, भास्वरबोन्दिः प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन् प्रभा-

---

होती नहीं हैं। वहां सनत्कुमार नामक देवेन्द्र, देवराज निवास करता है। वह रजरहित और स्वच्छ होने के कारण आकाश के समान वस्त्रों का धारक है, शेष वर्णन शक्र के वर्णन के समान है। अर्थात् वह आलग्न माला और मुकुट का धारक है, नूतन हेममय-स्वच्छ, सुन्दर, विचित्र एवं चंचल कुण्डलों से उसका गण्डस्थल चमकता रहता है। वह महर्द्धिक, महाद्युति युक्त, महान् यश का धनी, महान् बलशाली, महानुभाग एवं महान् सुख से सम्पन्न है। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उसकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और कर्णपीठ का धारक है। उसके हाथों में विचित्र आभूषण होते हैं। वह अद्भुत माला और अनुलेपन का धारक, कल्याणकारी उत्तम वस्त्रों का परिधान करने वाला, देदीप्यमान देह वाला, लम्बी वनमाला को धारण करने वाला तथा

નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે. તે રજ રહિત અને સ્વચ્છ હોવાના કારણે આકાશના સમાન વસ્ત્રોના ધારક છે. શેષવર્ણન શક્રના વર્ણન સમાન છે. અર્થાત્ તે આલગ્ન માલા અને મુગટના ધારક છે નૂતન હેમમય-સ્વચ્છ સુન્દર, વિચિત્ર તેમજ ચંચલ કુંડળોથી તેમનું ગંડસ્થલ ચમકતું રહે છે તે મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિ યુક્ત, મહાન્યશના ધણી, મહાન્ બલશાલી, મહનુભાગ તેમજ મહાનસુખથી સંપન્ન છે. તેમનું વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તે અંગદ, કુંડલ અને કર્ણપીઠકના ધારક છે. તેમના હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણ હોય છે. તે અદ્ભુત માલા અને અનુલેપનના ધારક, કલ્યાણકારી ઉત્તમ વસ્ત્રોને પરિધાન કરવાવાળા કલ્યાણકારી ઉત્તમ માલા તેમજ અનુલેપનના ધારક, દેદીપ્યમાન દેહવાળાં, લાંબી વનમાળાઓને ધારણ કરવાવાળા તથા પોતાના વર્ણ ગંધ આદિથી દશે

सयन् 'से णं तत्थ' स खलु सनत्कुमारो देवेन्द्रः, तत्र-उपर्युक्तस्थले, 'बारसण्हं-विमाणावाससयसहस्साणं' द्वादशानां विमानावासशतसहस्राणाम् 'बावत्तरीए सामाणियसाहस्सीणं' द्वासप्ततेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'सेसं जहा सक्कस्स अग्गमहिसीवज्जं' शेषं यथा शक्रस्य प्रतिपादितं तथैव सनत्कुमारस्यापि अग्रमहिषीवर्जम् सर्वं वक्तव्यम् 'नवरं' नवरम्-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु 'चउण्हं बावत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणाम् द्वासप्ततीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'जाव विहरइ' यावत्-आधिपत्यम्, पौरपत्यं कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादिततरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति-तिष्ठति, अथ पर्याप्तापर्याप्तमाहेन्द्रदेवानां स्वस्थानादिकम्

अपने वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रभासित करता हुआ रहता है।

वह सनत्कुमार देवेन्द्र वहां बारह लाख विमानों का बहत्तर हजार सामानिक देवों का अधिपतित्व करता है, इत्यादि वर्णन शक्रेन्द्र के समान ही समझ लेना चाहिए, मगर अग्रमहिषियों का वर्णन छोड देना चाहिए। विशेषता यह है कि सनत्कुमार देवेन्द्र के चार बहत्तर हजार अर्थात् दो लाख अठासी हजार आत्मरक्षक देव हैं। वह उनका अधिपतित्व करता है, पालन करता है और नाटक, संगीत तथा वीणा आदि की मनोहर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों का उपभोग करता हुवा रहता है।

अब माहेन्द्र देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है-गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन्! पर्याप्त तथा अपर्याप्त

દિશાઓને ઉદ્યોતિત તેમજ પ્રભાસિત કરતા રહે છે.

તે સનત્કુમાર દેવેન્દ્ર ત્યાં બાર લાખ વિમાનોના બોતેર હજાર સામાનિક દેવોનું અધિપતિત્વ કરે છે. ઇત્યાદિ વર્ણન શક્રેન્દ્રના સમાનજ સમજી લેવું જોઇએ. પણ સમગ્ર મહિષિયોનુ વર્ણન છોડી દેવું જોઇએ. વિશેષતા આ છે કે સનત્કુમાર દેવેન્દ્રના ચાર બોતેર હજાર અર્થાત્ બે લાખ અઠયાસી હજાર આત્મરક્ષક જે દેવ છે. તે તેમનું અધિપતિત્વ કરે છે. પાલન કરે છે અને નાટક સંગીત તથા વીણા આદિના મનોહર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોનો ઉપભોગ કરતા થતા રહે છે.

હવે માહેન્દ્ર દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો-ભગવન્! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત માહેન્દ્ર દેવોના સ્થાન કયાં કહ્યાં છે? અર્થાત્ હે ભગવન્ માહેન્દ્ર દેવ કયાં નિવાસ કરે છે?

प्ररूपयितुमाह-'कहि णं भंते ! माहिंददेवाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे माहेन्द्रदेवानम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति ? तदेवं प्रकारान्तरेण विशदयितुं प्ररूपयति-'कहिणं भंते ! माहिंदगदेवा परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे माहेन्द्रकदेवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा ! हे गौतम ! 'ईसाणस्स कप्पस्स' ईशानस्य कल्पस्य, उप्पिं' उपरि ऊर्ध्वप्रदेशे, 'सपक्खि सपडिदिसिं' सपक्षम्-समानाः पक्षाः -पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम् सप्रतिदिक्-समानाः प्रतिदिशः विदिशो यत्र तत् सप्रतिदिक् 'बहूइं जोयणाइं जाव बहुयाओ जोयणकोडाकोडीओ' बहूनि योजनानि यावत् बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुकाः योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटिकोटीः 'उड्ढं दूरं उप्पइत्ता' उर्ध्वम् उपरिभागे, दूरम् उत्प्रेत्य-उद्गत्य 'एत्थ णं माहिंदे नामं कप्पे-पण्णत्ते' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, माहेन्द्रो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, स किं विशिष्टः ! इत्याह-'पाईणपडीणायए' जाव' प्राचीनप्रतीचीनायतः, पूर्वपश्चिमायामः, यावत्-उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः दक्षिणोत्तरविस्तारः 'एवं जहेव सणंकुमारे' एवं-पूर्वोक्तरीत्या यथैव सनत्कुमारे वक्तव्यता उक्ता तथैवात्रापि वक्तव्या, किन्तु 'नवरं' नवरम्-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु 'अट्ठविमाणावाससयसहस्सा' अष्टविमानावासशतसह-

---

माहेन्द्र देवो के स्थान कहां कहे हैं ? अर्थात् हे भगवन् ! माहेन्द्र देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम ! ईशान कल्प के ऊपर समान दिशा और समान विदिशा में बहुत योजन यावत् बहुत कोडाकोडी योजन दूर जाकर माहेन्द्र नामक कल्प कहा गया है। वह माहेन्द्र कल्प पूर्व और पश्चिम में लम्बा है, उत्तर और दक्षिण में चौडा है, इत्यादि वर्णन सनत्कुमार कल्प जैसा समझ लेना चाहिए, विशेष यह है कि माहेन्द्र कल्प में आठ लाख विमान हैं। इसमें

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ ! ઇશાન કલ્પના ઊપર સમાન દિશા અને સમાન વિદિશામા ઘણા યોજન યાવત્ ઘણા કોડા કોડી યોજન દૂર ઊપર જઈને માહેન્દ્ર કલ્પ કહેવામા આવેલ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં લાંબો છે. ઉત્તર અને દક્ષિણમા પહોળો છે. ઇત્યાદિ વર્ણન સનત્કુમાર કલ્પ જેવું સમજી લેવું જોઈએ, વિશેષતા એ છે કે માહેન્દ્ર કલ્પમાં આઠ લાખ વિમાન છે. તેમાં અવતંસક ઇશાન કલ્પના સમાન સમજવાનું

स्राणि माहेन्द्रकल्पे सन्ति, 'वडिंसया जहा ईसाणे' अवतंसकाः यथा ईशाने-कल्पे पञ्च अशोकादयः पूर्वमुक्तास्तथैव माहेन्द्रकल्पेऽपि अवसेयाः 'नवरं' नव-रम्-विशेषस्तु 'मज्झे इत्थ माहिंदवडिंसए' मध्ये-अशोकसप्तपर्णचम्पकचूता-वतंसकानां मध्ये, अत्र माहेन्द्रकल्पविषये माहेन्द्रावतंसको बोध्यः, 'एवं जहा सणंकुमाराणं-देवाणं जाव विहरंति' एवं पूर्वोक्तरीत्या, यथा सनत्कुमाराणाम् देवानां वक्तव्यता प्रतिपादिता तथैव माहेन्द्रदेवानामपि वक्तव्यता प्रतिपत्तव्या यावत्-ते खलु अवतंसका सर्वरत्नमयाः अच्छाः, श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, इत्यादि पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टाः सन्ति ते तावत् माहेन्द्रदेवाः मह-र्द्धिकाः महाद्युतिकाः, महायशसो महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः हार-विराजितवक्षसः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठ-धारिणो विचित्रहस्ताभरणाः विचित्रमाल्यानुलेपनधराः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरि-

अवतंसक ईशान कल्प के समान समझने चाहिए, मगर बीचोंबीच यहां माहेन्द्रावतंसक कहना चाहिए। तात्पर्य यह है कि अशोका-वतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक तथा चूतावतंसक के मध्य में माहेन्द्रावतंसक है। इस प्रकार माहेन्द्र देवों की वक्तव्यता भी सनत्कुमार देवों के समान ही समझना चाहिए। यावत् वे अवतंसक सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, घृष्ट हैं, मृष्ट हैं इत्यादि सभी विशेषणों से युक्त हैं। माहेन्द्र देव महर्द्धिक, महाद्युतिक, महा-यशस्वी, महाबल, महानुभाग तथा महासुख सम्पन्न हैं। उनके वक्ष-स्थल हार से शोभायमान रहते हैं। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में अद्भुत आभूषण पहनते हैं। अद्भुत माला और अनुलेपन के धारक होते हैं। कल्याणकारी और अत्युत्तम वस्त्रों का

છે પરન્તુ બરાબર વચમા અહિં માહેન્દ્રાવતંસક કહેવું જોઇએ તાત્પર્ય આ છે કે અશોકાવતંસક સપ્તપર્ણાવતંસક, ચંપકાવતંસક તથા ચૂતાવતંસકના મધ્યમાં માહેન્દ્રાવતંસક છે. આ પ્રકારે માહેન્દ્ર દેવોની વક્તવ્યતા પણ સનત્કુમાર દેવોની સમાનજ સમજવી જોઇએ. તે અવતંસકો સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ છે ચિકણા છે, ઘૃષ્ટ મૃષ્ટ છે, ઇત્યાદિ બધા વિશેષણોથી યુક્ત છે. ત્યાં માહેન્દ્ર દેવ મહર્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશસ્વી, મહાબલ, મહાનુભાગ તથા મહાસુખ સંપન્ન છે. તેમના વક્ષસ્થલહારથી શોભાયમાન રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ અને અનુલેપનના ધારક હોય છે. હાથોમાં અદ્ભુત આભૂષણુ પહેરે છે. કલ્યાણકારી અને અત્યુત્તમ

हिताः कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः भास्वरबोन्दयः प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तः प्रभासयन्तः स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् आधिपत्यादिकं कारयन्तः पालयन्तः महताऽहतनाट्य-गीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति, 'माहिंदे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' माहेन्द्रः अत्र-उपर्युक्त माहेन्द्रकल्पे देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, 'अरयंबरवत्थधरे' अरजो-ऽम्बरवस्त्रधरः अरजांसि-रजोरहितानि, स्वच्छतया अम्बरवत् वस्त्राणि धरति इति अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, 'एवं जहा सणंकुमारे जाव विहरइ' एवं-पूर्वोक्तरीत्या, यथा सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजः प्रतिपादितस्तथैव माहेन्द्रोऽपि देवेन्द्रो देव-राजः प्रतिपादनीयो यावत्-महर्द्धिको, महाद्युतिकः, महायशाः, महाबलः, महानुभागो महासौख्यः, हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गद-

परिधान करते हैं। कल्याणकर तथा उत्तम माला और अनुलेपन धारण करते हैं। देदीप्यमान देह वाले होते हैं। लम्बी लटकती हुई वनमाला पहनते हैं और अपने दिव्य वर्ण गन्ध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशमान् तथा प्रभासित करते हुए अपने-अपने विमानावासों का अधिपतित्व आदि कराते हुए, नाटक, गीत तथा वीणा आदि की ध्वनि के साथ दिव्य भोग भोगते रहते हैं।

माहेन्द्र कल्प में माहेन्द्र नामक देवेन्द्र देवराज निवास करता है। वह रज से रहित तथा स्वच्छ होने के कारण आकाश के समान वस्त्रों का धारक है, इत्यादि सनत्कुमारेन्द्र के सभी विशेषण यहां भी समझ लेने चाहिए, अर्थात् वह महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायश, महाबल, महानुभाग तथा महान् सुख से सम्पन्न है। उसका वक्ष-

વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણ કર તથા ઉત્તમ માલા અને અનુલેપન ધારણ કરે છે. દેદીપ્યમાન દેહવાળા હોય છે. લાંબી લટકતી વનમાળા પહેરે છે અને પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશમાન તથા પ્રભાસિત કરતા રહીને પોત પોતાના વિમાનાવાસોનું અધિપતિત્વ આદિ કરવતા નાટક ગીત તથા વીણા આદિના ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગ ભોગવતા રહે છે.

માહેન્દ્ર કલ્પમા માહેન્દ્ર નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે તે રજથી રહિત તથા સ્વચ્છ હોવાના કારણે આકાશના સમાન વસ્ત્રોના ધારક છે, ઇત્યાદિ સનત્કુમારેન્દ્રના બધા વિશેષણ અહિ પણ સમજી લેવાં જોઈએ અર્થાત્ તે મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાશય, મહાબલ, મહાનુભાગ, તથા મહાન્ સુખથી સંપન્ન છે. તેમનું વક્ષસ્થળહારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો

कुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमाल्यानुलेपधरः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनः, भास्वरबोन्दिः, प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन् प्रभासयन् स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यं कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाट्य-गीतवादिततन्त्रीतलतालघनमृदङ्गत्रुटितपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जनो विहरति, किन्तु-'नवरं' नवरम्-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु 'अट्ठण्हं विमाणा-वाससयसहस्साणं' अष्टानां विमानवासशतसहस्राणाम् 'सत्तरिए सामाणियसाह-स्सीणं' सप्ततेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हं सत्तरीणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं

स्थल हार से सुशोभित रहता है। उसकी भुजाएं कटकों एवं त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और कर्णपीठ नामक आभूषण का धारक है। हाथों में अद्भुत आभरण पहनता है। विचित्र माला और अनुलेपन को धारण करने वाला, कल्याणकारी तथा उत्तम वस्त्रों का परिधान करने वाला, कल्याणकर श्रेष्ठ माला एवं अनुलेपन का धारक, देदीप्यमान देह वाला, लम्बी वनमाला का धारक तथा अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रकाशित करता हुआ अपने विमानों आदि का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, करता हुआ, उनका पालन करता हुआ, नाटक, गीत और कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता रहता है।

पहले की अपेक्षा इसकी विशेषता यह है कि यह आठ लाख विमानों का, सत्तर हजार सामानिक देवों का तथा दो लाख अस्सी

તેમજ ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ અને કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથોમાં આભૂષણ પહેરે છે. અદ્ભુત માળા અને અનુલેપનના ધારક છે. કલ્યાણ કારી અને અત્યુત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે કલ્યાણ કર તથા ઉત્તમ માલા અને અનુલેપન ધારણ કરે છે. દેદીપ્યમાન દેહવાળા હોય છે. લાંબી લટકતી વનમાળા પહેરે છે અને પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશમાન તથા પ્રભાસિત કરતા પોતપોતાના વિમાનાવાસોનું અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, કરતા રહિને તેમનું પાલન કરતા નાટક, ગીત અને કુશળ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ. ત્રુટિત મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થનારા ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે

પહેલાની અપેક્ષાએ આની વિશેષતા એ છે કે આ આઠ લાખ વિમાનેના-સત્તર હજાર સામાનિક દેવોના તથા બે લાખ એંસી હજાર આત્મરક્ષક દેવોનું અધિપતિત્વ કરે છે. ચાર લોકપાલોના તથા બહુસંખ્યક અન્ય માહેન્દ્ર કલ્પ

जाव विहरइ' चतसृणां सप्तनीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् यावत्-चतुर्णां लोकपालानाम् अन्येषाञ्च बहूनां माहेन्द्रकल्पवासिनाम आधिपत्यं पौरपत्यं कुर्वन् पालयन् विहरति-तिष्ठति ॥सू० २६॥

ब्रह्मलोकदेव स्थानादि वक्तव्यता-

मूलम्-कहि णं भंते बंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! बंभलोगदेवा परिवसंति! गोयमा! सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं बंभलोए नामं कप्पे पाईणपडीणायए उदीणदाहिणविच्छिण्णे पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिए अच्चिमालीभासरासीप्पभे, अवसेसं जहा सणंकुमाराणं, नवरं चत्तारि विमाणावाससयसहस्सा वडिंसया जहा सोहम्मवडिंसया, नवरं मज्झे इत्थ बंभलोयवडिंसए, एत्थ णं बंभलोगदेवाणं ठाणा पण्णत्ता, सेसं तहेव जाव विहरंति, बंभे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, अरयंबरवत्थधरे, एवं जहा सणंकुमारे जाव विहरइ, नवरं चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हं सट्ठीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं जाव विहरइ, कहि णं भंते! लंतगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! लंतगदेवा परिवसंति? गोयमा! बंभलोगस्स कप्पस्स उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं बहूइं जोयणाइं जाव बहु-

हजार आत्मरक्षक देवों का अधिपतित्व करता है। यावत् चार लोकपालों का, तथा बहुसंख्यक अन्य माहेन्द्र कल्पवासी देवों का आधिपत्य आदि करता हुआ तथा उनका पालन करता हुआ रहता है ॥२६॥

વાસી દેવોનું અધિપતિત્વ કરે છે. ચાર લોકપાલોના તથા બહુસંખ્યક અન્ય માહેન્દ્ર કલ્પવાસી દેવોના આધિપત્ય આદિ કરતા તથા તેનું પાલન કરતા થકા રહે છે. ॥ ૨૬ ॥

गाओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं दूरं उप्पइत्ता एत्थ णं लंतए नामं कप्पे पण्णत्ते, पाईणपडीणायए जहा बंभलोए, नवरं पण्णासं विमाणावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं वडिंसगा जहा ईसाणवडिंसगा नवरं मज्झे इत्थ लंतगवडिंसए देवा तहेव जाव विहरंति, लंतए एत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, जहा सणंकुमारे, नवरं पण्णासाए विमाणावाससहस्साणं पण्णासाए सामाणिय साहस्सीणं चउण्हय पण्णासाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं जाव विहरइ, कहि णं भंते ! महासुक्काणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! महासुक्का देवा परिवसंति? गोयमा ! लंतगस्स कप्पस्स उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं जाव उप्पइत्ता, एत्थ णं महासुक्के नामं कप्पे पण्णत्ते, पाईण पडीणायए उदीण दाहिणवित्थिण्णे जहा बंभलोए नवरं चत्तालीस विमाणावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं वडिंसगा जहा सोहम्मवडिंसगा, नवरं मज्झे इत्थ महासुक्क वडिंसए जाव विहरंति महासुक्के इत्थ देविंदे देवराया जहा सणंकुमारे, नवरं चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं चत्तालीसाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्हयचत्तालीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं जाव विहरइ, कहि णं भंते! सहस्सारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, कहि णं भंते! सहस्सारदेवा परिवसंति? गोयमा! महासुक्कस्स कप्पस्स उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं जाव उप्पइत्ता, एत्थ णं सहस्सारे नामं कप्पे पण्णत्ते, पाईण पडीणायए, जहा बंभलोए, नवरं छव्विमाणावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं, देवा तहेव, जाव वडिंसगा, जहा ईसाणस्स वडिंसगा, नवरं मज्झे इत्थ सहस्सारवडिंसए जाव विहरंति, सहस्सारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, जहा

सणंकुमारे, नवरं छण्हं विमाणावाससहस्साणं तीसाए सामाणियसाहस्सीणं चउण्ह य तीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं जाव आहेवच्चं कारेमाणे विहरइ, कहि णं भंते! आणयपाणयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! आणयपाणया देवा परिवसंति? गोयमा! सहस्सारस्स कप्पस्स उप्पिं सपक्खि सपडिदिसिं जाव उप्पइत्ता एत्थ णं आणयपाणय नामा दुवे कप्पा पण्णत्ता, पाईण पडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा, अद्धचंद संठाणसंठिया अच्चिमालीभासरासिप्पभा, सेसं जहा सणंकुमारे जाव पडिरूवा, तत्थ णं आणय पाणयदेवाणं चत्तारि विमाणावाससया भवंतीति मक्खायं जाव पडिरूवा वडिंसगा जहा सोहम्मे कप्पे, नवरं मज्झे इत्थ पाणयवडिंसए, ते णं वडिंसगा सव्वरयणामया, अच्छा जाव पडिरूवा, एत्थ णं आणयपाणयदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे आणयपाणय देवा परिवसंति, महिड्ढिया जाव पभासेमाणा, ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयाणं जाव विहरंति, पाणय इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, जहा सणंकुमारे नवरं चउण्हं विमाणावाससयाणं वीसाए सामाणियसाहस्सीणं असीईए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अन्नेसिं च बहूणं जाव विहरइ, कहि णं भंते! आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! आरणच्चुया देवा परिवसंति? गोयमा! आणयपाणयाणं कप्पाणं उप्पिं सपक्खि सपडिदिसिं एत्थ णं आरणच्चुया नामं दुवे कप्पा पण्णत्ता, पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिण्णा अद्धचंदसंठाणसंठिया अच्चिमालीभासरासिवण्णाभा, असंखिज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ

आयामविक्खंभेणं, असंखिज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं, सव्वरयणामया अच्छा सण्हा लण्हा घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका, निक्कंकडच्छाया सप्पभा, सस्सिरीया सउज्जोया पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, एत्थ णं आरणच्चुयाणं देवाणं तिन्नि विमाणावाससया भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया अच्छा, सण्हा, लण्हा, घट्टा मट्टा नीरया निम्मला निप्पंका निक्कंकडच्छाया सप्पभा, सस्सिरिया, सउज्जोया, पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा, पडिरूवा, तेसि णं विमाणाणं कप्पाणं बहुमज्झदेसभाए पंचवडिंसया पण्णत्ता, तं जहा–अंकवडिंसए, फलिहवडिंसए, रयणवडिंसए, जायरूववडिंसए, मज्झे एत्थ अच्चुयवडिंसए, ते णं वडिंसया सव्वरयणामया जाव पडिरूवा, एत्थ णं आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे आरणच्चुया देवा परिवसंति, अच्चुए एत्थ देविंदे देवराया परिवसइ, जहा पाणए जाव विहरइ, नवरं तिण्हं विमाणावाससयाणं दसण्हं सामाणियसाहस्सीणं, चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं आहेवच्चं कुव्वमाणे जाव विहरइ, बत्तीसअट्ठवीसा बारस अट्ठचउरो सयसहस्सा। पण्णा चत्तालीसा छच्चसहस्सा सहस्सारे ॥१४६॥ आणयपाणय कप्पे चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिन्नि। सत्त विमाणसयाइं चउसु वि एएसु कप्पेसु ॥१४७॥ सामाणियसंगहणीगाहा–चउरासीई असीई बावत्तरी सत्तरी य सट्ठी य। पन्नाचत्तालीसा तीसा वीसा दस सहस्सा ॥१४८॥ एए चेव आयरक्खा चउग्गुणा ॥सू० २७॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! ब्रह्मलोकदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! ब्रह्मलोकदेवाः परिवसन्ति ? गौतम ! सनत्कु-

मारमाहेन्द्रयोः कल्पयो रुपरि सपक्षं सप्रतिदिग् बहूनि योजनानि यावत् उत्प्रेत्य अत्र खलु ब्रह्मलोको नाम कल्पः प्राचीनप्रतीचीनीयातः, उदीचीनदक्षिण-विस्तीर्णः, प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, अर्चिर्मालाभासराशिप्रभः, अवशेषं यथा सनत्कुमाराणं, नवरम् चत्वारि विमानावासशतसहस्राणि, अवतंसका यथा सौ-

---

ब्रह्मलोक देवों के स्थान

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! बंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) हे भगवन्! पर्याप्त तथा अपर्याप्त ब्रह्मलोक देवों के स्थान कहां कहे हैं? (कहि णं भंते! बंभलोगदेवा परिवसंति?) हे भगवन्! ब्रह्मलोक के देव कहां निवास करते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं उप्पिं) सनत्कुमार माहेन्द्र कल्पों के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसं) समान दिशा और समान विदिशा में (बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता) बहुत योजन यावत् जा कर (एत्थणं) यहां बंभलोग नामं कप्पे) ब्रह्मलोक नामक कल्प है (पाईणपडीणायए) पूर्व-पश्चिम में लम्बा (उदीणदाहिण वित्थिन्ने) उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण (पडिपुण्ण चंद संठाणसंठिए) प्रतिपूर्ण चन्द्रमा के आकार का (अच्चिमाली भासरासिप्पभे) ज्योतियों के समूह तथा दीप्तियों की राशि के समान प्रभा वाला (अवसेसं जहा सणंकुमा-राणं) शेष वर्णन सनत्कुमार कल्प के समान (नवरं) विशेष (चत्तारि विमाणावाससयसहस्सा) चार लाख विमान (वडिंसया जहा सोहम्म-

---

બ્રહ્મલોકના દેવોના સ્થાન

શબ્દાર્થ-(कहिणं भंते! बंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) હે ભગવાન્? પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત બ્રહ્મલોક દેવોના સ્થાન ક્યાં છે? (कहिणं भंते! बंभलोग देवा परिवसंति?) હે ભગવન્ બ્રહ્મલોકના દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं उप्पिं) સનત્કુમાર માહેન્દ્ર કલ્પના ઊપર (सपक्खिं सपडिदिसं) સમાન દિશા અને સમાન વિદિ-શાઓમાં (बहूइं जोयणाइं जाव उप्पइत्ता) ઘણા યોજન જઈને (एत्थणं) અહિં (बंभलोए नामं कप्पे) બ્રહ્મલોક નામક કલ્પમા (पाईण पडीणायए) પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબાં (उदिणदाहिण वित्थिन्ने) ઉત્તર દક્ષિણમા વિસ્તીર્ણ (पडिपुण्णचंदसंठाण संठिए) પ્રતિપૂર્ણ ચન્દ્રમાના આકારના (अच्चिमालीभासरासिप्पभे) જ્યોતિ-ઓના સમૂહ તથા દીપ્તિયોના સમાન પ્રભાવાળા (अवसेसं जहा सणंकुमाराणं) શેષ વર્ણન સનત્કુમાર કલ્પના સમાન (नवरं) વિશેષ (चत्तारि विमाणावास-

धर्मावतंसकाः, नवरं मध्ये अत्र ब्रह्मलोकावतंसकः, अत्र खलु ब्रह्मलोकदेवानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, शेषं तथैव यावद्-विहरन्ति, ब्रह्मा अत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, एवं यथा सनत्कुमारो यावत् विहरंति, नवरं चतुर्णां विमानावासशतसहस्राणाम्, षष्टेः सामानिकसाहस्रीणाम् चतसृणाम् षष्टीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषां च बहूनां यावद् विहरति, कुत्र खलु

वडिंसया) अवतंसक सौधर्मावतंसकों के समान (नवरं) विशेष (मज्झे इत्थ बंभलोयवडिंसए) मध्य में यहां ब्रह्मलोकावतंसक है (एत्थ णं) यहां (बंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्त और अपर्याप्त ब्रह्मलोक देवो के (ठाणा पण्णत्ता) स्थान कहे हैं (सेसं तहेव जाव विहरंति) शेष उसी प्रकार-पूर्ववत् यावत् विचरते हैं।

(बंभ इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) ब्रह्म यहां देवेन्द्र देवराजा निवास करता है (अरयंबरवत्थधरे) रज रहित आकाश के समान वस्त्रों का धारक (एवं जहा सणंकुमारे) इस प्रकार जैसे सनत्कुमारेन्द्र (जाव) यावत् (विहरइ) विचरता है (नवरं) विशेष (चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं) चार लाख विमानों का (सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं) साठ हजार सामानिकों का (चउण्हं सट्ठीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार साठ हजार अर्थात् दो लाख चालीस हजार आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) और अन्य बहुतों का (जाव विहरइ) यावत् विचरता है।

सयसहस्सा) ચાર લાખ વિમાન (वडिंसया जहा सोहम्मवडिंसया) આવતંસક સૌધર્માવતંસકોના સમાન (मज्झे इत्थ बंभलोयवडिंसए) મધ્યમા અહિં બ્રહ્મ લોકાવતંસક છે (एत्थणं बंभलोगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं) અહિ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બ્રહ્મલોક દેવોના (ठाणा पण्णत्ता) સ્થાન કહ્યા છે (सेसं तहेव जाव विहरंति) શેષ એજ પ્રકારે પૂર્વવત્ વિચરે છે

(बंभे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) બ્રહ્મ અહિં દેવેન્દ્ર દેવરાજા નિવાસ કરે છે (अरयंबरवत्थधरे) રજ રહિત આકાશના સમાન વસ્ત્રોના ધારક (एवं जहा सणंकुयारे) એ પ્રકારે જેમ સનત્કુમાર દેવેન્દ્ર (जाव) યાવત્ (विहरइ) વિચરે છે (नवरं) વિશેષ (चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं) ચાર લાખ વિમાનોના (सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं) સાઠ હજાર સામાનિકોના (चउण्हं सट्ठीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) ચાર સાઠ હજાર અથવા બે લાખ ચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसिंच बहूणं) અને અન્ય ઘણાઓના (जाव विहरइ) વિચરે છે.

भदन्त ! लान्तकदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! लान्तकदेवाः परिवसंति ? गौतम ! ब्रह्मलोकस्य कल्पस्य उपरि सपक्षं सप्रतिदिक् बहूनि योजनानि यावद् बहुकाः योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वम् दूरम् उत्प्रेत्य, अत्र खलु लान्तको नामकल्पः प्रज्ञप्तः, प्रचीनप्रचीनायतो यथा ब्रह्मलोकः, नवरं पञ्चाशद् विमानावाससहस्राणि भवन्ति, इत्याख्यातम्, अवतंसकाः तथा ईशानावतंसकाः, नवरं मध्ये अत्र लान्तकावतंसको, देवास्तथैव विहरन्ति, लान्तकोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, यथा सनत्कुमारः, नवरम्

(कहि णं भंते ! लंतगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त-अपर्याप्त लान्तक देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! लंतगदेवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! लान्तक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! बंभलोगस्स कप्पस्स उप्पिं) ब्रह्मलोक कल्प के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (बहूइं जोयणाइं) बहुत योजन (जाव बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) यावत् बहुत कोडाकोडी योजन (उड्ढं दूरं उप्पइत्ता) ऊपर दूर जाकर (एत्थणं) यहां (लंतए णामं कप्पे पण्णत्ते) लान्तक नामक कल्प कहा है (पईणपडीणायए) पूर्व-पश्चिम में लम्बा (जहा बंभलोए) जैसा ब्रह्मलोक कल्प (नवरं) विशेष (पण्णासं विमाणावाससहस्सा) पचास हजार विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है (वडिंसगा जहा ईसाणवडिंसगा) ईशानावतंसक के समान अवतंसक (नवरं) विशेष (मज्झे इत्थ लंतगवडिंसए) मध्य में यहां

(कहिणं भंते ! लंतगदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત લાન્તક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! लंतक देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! લાન્તક દેવ ક્યા નિવાસ કરે છે (गोयमा) હે ગૌતમ ! (बंभलोगस्स कप्पस्स उप्पिं) બ્રહ્મલોક કલ્પના ઉપર (सपक्खिं सपडिदिसिं) સમાન દિશા અને સમાન વિદિશાઓમા (बहूइं जोयणाइं) ઘણા યોજન (जाव बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) યાવત્ ઘણા કોડાકોડી યોજન (उड्ढं दूरं उप्पइत्ता) ઉપર દૂર જઈને (एत्थणं) અહિં (लंतए णामं कप्पे पण्णत्ते) લાન્તક નામક કલ્પ કહ્યો છે (पाईण पडीणायए) પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબા (जहा बंभलोए) જેવા બ્રહ્મલોક કલ્પ (नवरं) વિશેષ (पण्णासं विमाणावाससहस्सा) પચાસ હજાર વિમાન (भवतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યુ છે (वडिंसगा जहा ईसाण वडिंसगा) ઈશાનાવતંસકના સમાન અવતંસક (नवरं) વિશેષ (मज्झे इत्थ लंतग वडिंसए) મધ્યમાં અહિં લાન્તકાવતંસક છે (एए देवा) આ દેવ (तहेव) તે જ

पञ्चाशतो विमानावाससहस्राणाम्, पञ्चाशतः सामानिकसाहस्रीणाम्, चतसृणाञ्च पञ्चाशताम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च, बहूनां यावद् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! महाशुक्राणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! महाशुक्रा देवाः परिवसन्ति, गौतम ! लान्तकस्य कल्पस्य उपरि सपक्षं सप्रतिदिक् यावद् उत्प्रेत्य अत्र खलु महाशुक्रो नामकल्पः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्रतीचीनायतः, उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः यथा ब्रह्मलोकः, नवरम्

लान्तकावतंसक है (एए देवा) ये देव (तहेव) उसी प्रकार (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (लंतए एत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) यहां लान्तक नामक देवेन्द्र देवराज निवास करता है (जहा सणंकुमारे) जैसा सनत्कुमारेन्द्र (नवरं) विशेष (पण्णासाए विमाणावाससहस्साणं) पचास हजार विमानों का (पण्णासाए सामाणियसाहस्सीणं) पचास हजार सामानिक देवों का (चउण्हं य पण्णासाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार पचास हजार अर्थात् दो लाख आत्मरक्षक देवों का (अन्नेसिं च बहूणं) अन्य बहुतों का (जाव विहरइ) यावत् विचरता है।

(कहि णं भंते ! महासुक्काणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त महाशुक्र देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? (कहि णं भंते ! महासुक्का देवा परिवसंति ?) हे भगवन् महाशुक्र देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (लंतगस्स कप्पस्स उप्पिं) लान्तक कल्प के ऊपर (सपक्खिं सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (जाव उप्पइत्ता) यावत् जाकर (एत्थणं) यहां (महासुक्के नामं कप्पे पण्णत्ते) महाशुक्र नामक

રીતે (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (लंतए एत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) અહિં લાન્તક નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે (जहा सणंकुमारे) જેમ સનત્કુમાર દેવેન્દ્ર (नवरं) વિશેષ (पण्णासाए विमाणावाससहस्साणं) પચાસ હજાર અર્થાત્ બે લાખ આત્મરક્ષક દેવોના (अन्नेसि च बहूण) અને બીજા ઘણાના (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે.

(कहिणं भंते ! महासुक्काणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મહાશુક્ર દેવોના સ્થાન કયા કહેલા છે ? (कहिणं भंते ! महासुक्का देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ મહાશુક્ર દેવો કયાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ (लंगतस्स कप्पस्स उप्पिं) લાન્તક કલ્પના ઉપર (सपक्खिं सपडिदिसं) સમાનદિશા અને વિદિશાઓમાં (जाव उप्पइत्ता) યાવત્ જઈને (एत्थणं) અહિં (महासुक्के नामं कप्पे पण्णत्ते) મહાશુક્ર નામનો કલ્પ કહ્યો છે,

चत्वारिंशद् विमानावाससहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातम्, अवतंसकाः यथा सौधर्मावतंसकाः, नवरम् मध्ये अत्र महाशुक्रावतंसको यावद् विहरंति, महाशुक्रः अत्र देवेन्द्रो देवराजो यथा सनत्कुमारः, नवरम् चत्वारिंशतो विमानावाससहस्राणाम्, चत्वारिंशतः सामानिकसाहस्रीणाम् चतसृणां च चत्वारिंशताम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् यावद् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! सहस्रारदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! सहस्रारदेवाः

कल्प कहा है (पाईणपडीणायए) पूर्व–पश्चिम में लम्बा (उदीणदाहिणविच्छिन्ने) उत्तर–दक्षिण में विस्तृत (जहा बंभलोए) जैसे ब्रह्मलोक (नवरं) विशेष (चत्तालीस विमाणावाससहस्सा) चालीस हजार विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (वडिंसगा जहा सोहम्मवडिंसगा) अवतंसक सौधर्मावतंसक के समान (नवरं) विशेष (मज्झे इत्थ महासुक्कवडिंसए) मध्य में यहां महाशुक्रावतंसक है (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (महासुक्के इत्थ देविंदे देवराया) यहां महाशुक्र नामक देवेन्द्र देवराज है (जहा सणंकुमारे) जैसे सनत्कुमार (नवरं) विशेष (चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं) चालीस हजार विमानों का) (चत्तालीसाए सामाणियसाहस्सीणं) चालीस हजार सामानिक देवों का (चउण्ह य चत्तालीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार चालीस हजार अर्थात् एक लाख साठ हजार आत्मरक्षक देवों का (जाव विहरइ) यावत् विचरता है।

(कहि णं भंते ! सहस्सारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?)

છે (पाईण वडीणायए) પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબો (उदीणदाहिणविच्छिण्णे) ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તૃત (जहा बंभलोए) જેવો બ્રહ્મલોક (नवरं) વિશેષ (चत्तालीस विमाणावाससहस्सा) ચાલીસ હજાર વિમાન (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યું છે (वडिंसगा जहा सोहम्मवडिंसगा) અવતંસક સૌધર્માવતંસકના સમાન (नवरं) વિશેષ (मज्झे इत्थ महासुक्कवडिंसए) મધ્યમા અહિં મહાશુક્રાવતંસક (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (महासुक्के इत्थ देविंदे देवराया) અહિં છે મહાશુક્ર નામક દેવેન્દ્ર રાજા છે (जहा सणंकुमारे) જેમ સનત્કુમાર (नवरं) વિશેષ (चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं) ચાલીસ હજાર વિમાનોના (चत्तालीसाए सामाणीय साहस्सीणं) ચાલીસ હજાર સામાનિક દેવોના (चउण्ह य चत्तालीसाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं) ચાર ચાલીસ હજાર અર્થાત્ એક લાખ સાઠ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરતા રહે છે

(कहि णं भंते ! सहस्सारदेवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે

परिसन्ति ! गौतम ! महाशुक्रस्य कल्पस्य उपरि सपक्षम् सप्रतिदिक् यावद् उत्प्रेत्य अत्र खलु सहस्रारो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, प्राचीनप्राचीनायतः, यथा ब्रह्मलोकः, नवरं षड्विमानावाससहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं, देवास्तथैव, यावद् अवतंसका यथा ईशानस्य अवतंसकाः, नवरम् मध्ये अत्र सहस्रारावतंसको यावद् विहरन्ति, सहस्रारोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, यथा सनत्कुमारो, नवरम् षण्णां विमानावाससहस्राणाम्, त्रिंशतः सामानिकसाहस्रीणाम्, चतसृ-

हे भगवान् ! पर्याप्त-अपर्याप्त सहस्रार देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! सहस्सारदेवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! सहस्रारदेव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (महासुक्कस्स कप्पस्स उप्पिं) महाशुक्र कल्प के ऊपर (सपक्खिं सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (जाव उप्पइत्ता) यावत् जाकर (एत्थणं) यहां (सहस्सारे नामं कप्पे पण्णत्ते) सहस्रार नामक कल्प कहा है (पाईण-पडीणायए) पूर्व-पश्चिम में लम्बा (जहा बंभलोए) जैसा ब्रह्मलोक कल्प (नवरं छव्विमाणावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं) विशेष यह कि छह हजार विमान हैं, ऐसा कहा है (देवा तहेव) देवों का वर्णन उसी प्रकार-पूर्ववत (जाव वडिंसगा जहा ईसाणस्स वडिंसगा) यावत् ईशान कल्प के अवतंसकों जैसे अवतंसक (नवरं मज्झे इत्थ सहस्सार-वडिंसए) विशेष यह है कि यहां मध्य में सहस्रारावतंसक है (जाव विहरंति) यावत् विचरते हैं (सहस्सारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ)

ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સહસ્રાર દેવોના સ્થાન કયાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! सहस्सारदेवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! સહસ્રાર દેવ કયાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा) હે ગૌતમ (महासुक्कस्स कप्पस्स उप्पिं) મહાશુક્ર કલ્પના ઊપર (सपक्खिं सपडिदिसिं) સમાન દિશા અને સમાન વિદિશાઓમા (जाव उप्पइत्ता) યાવત્ જઈને (एत्थणं) અહિં (सहस्सारे नामं कप्पे पण्णत्ते) સહસ્રાર નામક કલ્પ કહ્યો છે (पाइण पडीणायए) પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબા (जहा बंभलोए) જેવો બ્રહ્મલોક કલ્પ (नवरं छव्विमाणावाससहस्सा भवंतीति मक्खायं) વિશેષ એ છે કે છ હજાર વિમાન છે એવું કહ્યુ છે (देवा तहेव) દેવોના વર્ણન એજ પ્રકારે પૂર્વવત (जाव वडिंसगा जहा ईसाणस्स वडिंसगा) યાવત્ ઈશાનક કલ્પના અવતંસકો જેવા અવતંસકો (नवरं मज्झे इत्थ सहस्सारवडिंसए) વિશેષ આ છે કે મધ્યમા સહસ્રારાવતંસક છે (जाव विहरंति) યાવત્ વિચરે છે (सहस्सारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) અહિં સહસ્રાર નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ વસે છે (जहा सणंकुमारे) જેમ સનત્કુમારેન્દ્ર (नवरं छण्हं विमाणावाससहस्साणं) છ

णाञ्च त्रिंशताम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् यावद् आधिपत्यं कारयन् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! आनतप्राणतानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि कुत्र खलु भदन्त ! आनतप्राणताः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! सहस्रारस्य कल्पस्य उपरि सपक्षम् सप्रतिदिक् यावद् उत्प्रेत्य अत्र खलु आनतप्राणत-नामानौ द्वौ कल्पौ प्रज्ञप्तौ, प्राचीनप्रतीचीनायतौ उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णौ

सहस्रार नामक देवेन्द्र देवराज वसता है (जहा सणंकुमारे) जैसे सनत्कुमारेन्द्र (नवरं छण्हं विमाणावाससहस्साणं) छह हजार विमानों का (तीसाए सामाणियसाहस्सीणं) तीस हजार सामानिक देवों का (चउण्ह य तीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चार तीस हजार अर्थात् एक लाख बीस हजार आत्मरक्षक देवों का (जाव आहेवच्चं कारेमाणे विहरइ) यावत् अधिपतित्व करता हुआ विचरता है-रहता है।

(कहि णं भंते ! आणयपाणयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त आनत-प्राणत देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते आणयपाणया देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! आनत-प्राणत देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! 'सहस्सारस्स कप्पस्स उप्पिं) सहस्रार कल्प के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (जाव उप्पइत्ता) यावत् जाकर (एत्थ णं आणयपाणयनामा) आनत और प्राणत नाम के (दुवे) दो (कप्पा) कल्प-देवलोक (पण्णत्ता) निरूपण किये हैं (पाईण-पडीणायया) पूर्व-पश्चिम में लम्बे (उदीणदाहिणवित्थिना) उत्तर-

---

હજાર વિમાનોના (तीसाए सामाणियसाहस्सीणं) ત્રીસ હજાર સામાનિક દેવોના (चउण्ह य तीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) ચાર ત્રીસ હજાર અર્થાત એક લાખ વીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવના (जाव आहेवच्चं कारेमाणे विहरइ) યાવત્ અધિપતિત્વ કરતા વિચરે છે રહે છે.

(कहिणं भंते ! आणय पाणयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આનત પ્રાણુત દેવોના સ્થાના ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! आणय पाणय देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! આનત પ્રાણુત દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सहस्सारस्स कप्पस्स उप्पिं) સહસ્રાર કલ્પના ઉપર (सपक्खिं सपडिदिसिं) સમાન દિશા અને સમાન વિદિશામાં (जाव उप्पइत्ता) યાવત્ જઈને (एत्थणं आणयपाणयनामा) આનત અને પ્રાણુત નામના (दुवे) બે (कप्पा) કલ્પ-દેવલોક (पण्णत्ता) નિરૂપણુ કર્યા છે (पाईण पडीणायया) પૂર્વ-પશ્ચિમમા લાંબા (उदीणदाहीणवित्थिन्ना) ઉત્તર

अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ अर्चिर्माला भासराशिप्रभौ, शेषं यथा सनत्कुमारवत् प्रतिरूपौ, तत्र खलु आनतप्राणतदेवानां चत्वारि विमानावासशतानि भवन्ति इत्याख्यातम् यावत् प्रतिरूपाः अवतंसकाः यथा सौधर्मे कल्पे, नवरं मध्ये अत्र प्राणतावतंसकः, ते खलु अवतंसकाः सर्वरत्नमयाः अच्छाः यावत् प्रतिरूपाः, अत्र खलु आनतप्राणतदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः आनतप्राणतदेवाः परिवसन्ति, महर्द्धिका यावत् प्रभासयन्तः ते खलु तत्र स्वेषां स्वेषां विमानावासशतानां यावद् विह-

दक्षिण में विस्तीर्ण (अद्धचंदसंठाणसंठिया) अर्द्ध चंद्रमा के आकार के (अच्चिमाली भासरासिप्पभा) सूर्य के तेजः समूह के समान प्रभा वाले (सेसं जहा सणंकुमारे) अवशिष्ट यथा सनत्कुमार जैसा (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप (तत्थणं) वहां (आणयपाणय देवाणं चत्तारि विमाणावाससया) आनत प्राणत देवों का चारसौ विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं ऐसा कहा है (जाव पडिरूवा) यावत प्रतिरूप (वडिंसगा जहा सोहम्मे कप्पे) अवतंसक जैसा सौधर्मकल्प में कहा है वैसा जानना चाहिये (नवरं) विशेष (मज्झे इत्थ पाणयवडिंसए) मध्य में प्राणतावतंसक है (तेणं) वह (वडिंसगा सव्वरयणामया) अवतंस सर्वात्मना रत्नमय है (अच्छा) स्वच्छ (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप (एत्थणं आणयपाणय देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) यहां पर्याप्त और अपर्याप्त आनतप्राणत देवों के स्थान कहे हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में

દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ (अद्धचंदसंठाणसंठिया) અર્ધ ચન્દ્રમાના આકારના (अच्चिमाली भासरासिप्पभा) સૂર્યના તેજ. સમૂહના સમાન પ્રભાવાળા

(सेसं जहा सणंकुमारे) અવશિષ્ટ સનત્કુમાર જેવા (आणय पाणय देवाणं चत्तारि विमाणावाससया) આણુત પ્રાણુત દેવોના ચારસો વિમાન (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યું છે (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ (वडिंसगा जहा सोहम्मे कप्पे) અવતંસક જેવા સૌધર્મ કલ્પમા કહેલ છે તેવા જાણવા જોઇએ (नवरं) વિશેષ (मज्झे इत्थ पाणय वडिंसगा) મધ્યમા પ્રાણુતાવતંસક છે (तेणं) તે (वडिंसगा सव्व रयणामया) અવતંસક બધીજ રીતે રત્નમય છે (अच्छा) સ્વચ્છ (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ (एत्थणं आणय पाणय देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આનત પ્રાણુત દેવોના સ્થાન કહ્યા છે (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) ત્રણે અપેક્ષાએ કરી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે (तत्थणं) ત્યાં (बहवे आणयपाणयदेवा परिवसंति) ઘણા આનત

रन्ति, प्राणतोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, यथा सनत्कुमारो नवरं चतुर्णां विमाणावासशतानाम्, विंशतेः सामानिकसाहस्रीणाम्, अशीतेः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, अन्येषाञ्च बहूनां यावद् विहरति, कुत्र खलु भदन्त ! आरणाच्युतानां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! आरणच्युता देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! आनतप्राणतयोः कल्पयोरुपरि सपक्षम्

हैं (तत्थणं) वहां (बहवे आणयपाणय देवा परिवसंति) बहुत आनत प्राणत देव निवास करते हैं (महिड्ढिया जाव पभासेमाणा) महर्द्धिक हैं यावत् प्रभासित करते हैं (ते णं तत्थ साणं साणं विमाणावास सयाणं जाव विहरंति) वे वहां अपने अपने सैकडों विमानों का आधिपत्य करते हुवे यावत् विचरते हैं (पाणए इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) यहां प्राणत देवेन्द्र देवराजा निवास करता है (जहा सणंकुमारे) सनत्कुमार के समान (नवरं चउण्हं विमाणावाससयाणं) विशेष यह कि चारसौ विमानों का (वीसाए समाणियसाहस्सीणं) वीस हजार सामानिक देवो का (असीईए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) अस्सी हजार आत्मरक्षक देवों का (अण्णेसिं च बहूणं) और अन्य बहुतों का (जाव विहरइ) यावत् विचरता है ।

(कहि णं भंते ! आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त आरण–अच्युत देवों के स्थान कहां कहे गये हैं ? (कहि णं भंते ! आरणच्चुया देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! आरण–अच्युत देव कहां निवास करते हैं ?

પ્રાણુત દેવ નિવાસ કરે છે (महिड्ढिया जाव पभासे माणा) મહર્ધિક છે યાવત્ પ્રભાસિત કરે છે (तेणं तत्थ साणं साणं विमाणावाससयाणं जाव विहरंति) તે ત્યાં પોતપોતાના સેંકડો વિમાનોના આધિપત્ય કરતા થકા યાવત વિચરે છે (पाणाए इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ) અહિં પ્રાણુત દેવેન્દ્ર દેવરાજા નિવાસ કરે છે (जहा सणंकुमारे) યાવત્ સનત્કુમાર (नवरं चउण्हं विमाणावाससयाणं) વિશેષતા એ છે કે ચારસો વિમાનોના (वीसाए सामाणियसाहस्सीणं) વીસ હજાર સામાનિક દેવોના (असीई आयरक्खदेवसाहस्सीणं) એંસી હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (अण्णेसिं च वहूणं) અને અન્ય ઘણાઓના (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે

(कहिणं भंते ! आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આરણુ–અચ્યુત દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहिणं भंते ! आरणाच्चुया देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! આરણુ અચ્યુત દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (आणयपाणयाणं कप्पाणं उप्पिं)

सप्रतिदिक्, अत्र खलु आरणाच्युतौ नाम द्वौ कल्पौ प्रज्ञप्तौ प्राचीनप्रतीचीनायतौ, उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णौ अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ अर्चिर्माला भासराशिवर्णाभौ असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः आयामविष्कम्भेण, असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयौ अच्छौ, श्लक्ष्णौ, मसृणौ, घृष्टौ, मृष्टौ नीरजसौ, निर्मलौ, निष्पङ्कौ, निष्कङ्कटच्छायौ सप्रभौ सश्रीकौ, सोद्द्योतौ, प्रासादीयौ, दर्शनीयौ, अभिरूपौ प्रतिरूपौ, अत्र खलु आरणाच्युतानां देवानां

(गोयमा) हे गौतम ! (आणयपाणयाणं कप्पाणं उप्पिं) आनत प्राणत कल्प के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसिं) समान दिशा और समान विदिशा में (एत्थ णं आरणच्चुया णामं दुवे कप्पे पण्णत्ता) यहाँ आनत प्राणत नामक दो कल्प कहा है (पाईण पडीणायया) पूर्व-पश्चिम में लम्बा (उदीणदाहिण वित्थिण्णा) उत्तर-दक्षिण में विस्तृत (अद्ध-चंदसंठाणसंठिया) अर्द्ध चंद्रमा के आकार के (अच्चिमाली भासरासिवण्णाभा) सूर्य के तेज के समान प्रभा वाले (असंखिज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं) असंख्यात कोडाकोडी योजन लम्बे-चौडे (असंखिज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं) असंख्यात कोडाकोडी योजन परिधि वाले (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय (अच्छा) स्वच्छ (सण्हा) चिकने (लण्हा) कोमल (घट्टा) घटारे (मट्ठा) मठारे (नीरया) रज से रहित (निम्मला) निर्मल (निप्पंका) निष्पंक (निक्कंकडच्छाया) निरावरण कान्ति वाले (सप्पभा) प्रभा सहित (सस्सिरिया) शोभायुक्त (सउज्जोया) उद्योतमय (पासादीया) प्रस-

આનત પ્રાણુત કલ્પના ઊપર (सपक्खिं सपडिदिसिं) સમાન દિશાઓ અને સમાન વિદિશાઓમાં (एत्थणं आरणच्चुयाणामं दुवे कप्पा पण्णत्ता) અહીં આનત પ્રાણુત નામક બે કલ્પ કહ્યા છે (पाईणपडीणायया) પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબા (उदीण दाहिणवित्थिण्णा) ઉત્તર દક્ષિણમા વિસ્તૃત (अद्धचंदसंठाणसंठिया) અર્ધ ચન્દ્રમાના આકારના (अच्चिमाली भासरासिवण्णाभा) સૂર્યના તેજઃ સમૂહના સમાન અત્યંત પ્રભાવાળા (असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविक्खंभेणं) અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજન લાંબા પહોળા (असखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिक्खेवेणं) અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજન પરિધિવાળા (सव्वरयणामया) સર્વ રત્નમય (अच्छा) સ્વચ્છ (सण्हा) ચિકણા (लण्हा) કોમળ (घट्टा) ઘાટા (मट्ठा) મઠોરા (नीरया) રજથી રહિત (निम्मला) નિર્મળ (निप्पका) નિષ્પંક (निक्कंकडच्छाया) નિરાવરણ કાન્તિવાળા (सप्पभा) પ્રભાસહિત (सस्सिरिया) શોભા યુક્ત (सउज्जोया) ઉદ્યોતમય (पासादीया) પ્રસન્નતા કારક (दरिसणिज्जा) દર્શનીય

त्रीणि विमानावासशतानि भवन्ति इत्याख्याम्, तानि खलु विमानानि सर्वरत्न-मयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि, मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि. सप्रभाणि, सश्रीकाणि, सोद्द्योतानि, प्रासादीयानि, दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, तेषां विमानानाम् कल्पानाम् बहुमध्यदेशभागे पञ्चावतंसकाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा अङ्कावतंसकाः स्फटिकावतंसको, रत्नावतंसको जातरूपावतंसकः मध्ये अत्र अच्युतावतंसकः ते खलु अवतंसकाः सर्वरत्नमयाः यावत् प्रतिरूपाः, अत्र खलु आरणाच्युतानाम् देवानां पर्याप्ता-

प्रसन्नताकारक (दरिसणिज्जा) दर्शनीय (अभिरूवा) अभिरूप (पडिरूवा) प्रतिरूप (तत्थ णं) यहां (आरणच्चुयाणं देवाणं तिण्णि विमाणावास सया भवंतीति मक्खायं) आरण-अच्युत देवों के तीन सौ विमान हैं. ऐसा कहा है (ते णं विमाणा) वे विमान (सव्वरयणामया) सर्व-रत्नमय (अच्छा) स्वच्छ (सण्हा) चिकने (लण्हा) कोमल (घट्टा) घृष्ट (मट्टा) मृष्ट (नीरया) रज रहित (निम्मला) निर्मल (निप्पंका) पंक रहित (निक्कंकडच्छाया) निरावरण कान्ति वाले (सप्पभा) प्रभावान् (सस्सिरीया) सश्रीक (सउज्जोया) उद्योतयुक्त (पासादीया) प्रसन्नता कारक (दरिसणिज्जा) दर्शनीय (अभिरूवा) अभिरूप (पडिरूवा) प्रति-रूप (तेसि णं) उन (विमाणाणं) विमानों के (कप्पाणं) कल्पों के (बहु-मज्झदेसभाए) बीचों बीच (पंच वडिंसया) पांच अवतंसक (पण्णत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (अंकवडिंसए) अंकावतंसक (फलिह-वडिंसए) स्फटिकावतंसक (रयणवडिंसए) रत्नावतंसक (जायरूव-

(अभिरूवा) અભિરૂપ (पडिरूवा) પ્રતિરૂપ (एत्थणं) અહિં (आरणच्चुयाणं देवाणं तिण्णि विमाणावाससया भवंतीति मक्खायं) આરણ અચ્યુત દેવોના ત્રણસો વિમાન છે, એમ કહ્યું છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (सव्वरयणामया) સર્વ રત્ન મય (अच्छा) સ્વચ્છ (सण्हा) ચિકણા (लण्हा) કોમલ (घट्टा) ઘૃષ્ટ (मट्ठा) મૃષ્ટ (नीरया) રજરહિત (निम्मला) નિર્મળ (निप्पंका) પંક રહિત (निक्कंकडच्छाया) નિરાવરણ કાંતિવાળા (सप्पभा) પ્રભાવાન્ (सस्सिरिया) સશ્રીક (सउज्जोया) ઉદ્યોત યુક્ત (पासादीया) પ્રસન્નતા કારક (दरिसणिज्जा) દર્શનીય (अभिरूवा) અભિરૂપ (पडिरूवा) પ્રતિરૂપ (तेसिणं) તેઓ (विमाणाणं) વિમાનોના (कप्पाणं) કલ્પોના (बहुमज्झदेसभाए) વચ્ચોવચ્ચ (पंचवडिंसया) પાચ અવતંસક (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે (अंक वडिंसए) અંકાવતંસક (फलिहवडिंसए) સ્ફટિકાવતંસક (रयणवडिंसए) રત્નાવતંસક (जायरूववडिंसए) જાતરૂપાવતંસક (मज्झे एत्थ अच्चुयवडिंसए) તેમના મધ્યમાં અચ્યુતાવતંસક છે (तेणं वडिंसया)

पर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः आरणाच्युता देवाः परिवसन्ति, अच्युतोऽत्र देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, नवरम् त्रयाणां विमानावासशतानां, दशानां सामानिकसाहस्रीणाम्, चत्वारिंशतः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् आधिपत्यम् कुर्वन् यावद् विहरति, द्वात्रिंशद् अष्टाविंशतिः, द्वादशअष्ट चत्वारि च शतसहस्राणि, पञ्चाशद् चत्वारिंशद् षट् च सहस्राणि सहस्रारे ॥१४६॥ आनतप्राणतकल्पे चत्वारि शतानि आरणाच्युतयो

वडिंसए) जातरूपावतंसक (मज्झे एत्थ अच्चुयवडिंसए) इनमें मध्य में अच्युतावतंसक है (ते णं वडिंसगा) वे अवतंस (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) यहां पर्याप्त और अपर्याप्त आरण एवं अच्युत देवों के स्थान कहे हैं (तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे) तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ णं) वहां बहवे आरणच्चुया देवा परिवसंति) बहुत आरण-अच्युत देव निवास करते हैं (अच्चुए एत्थ देविंदे देवराया) अच्युत यहां देवेन्द्र देवराज (परिवसइ) वसता है (जहा पाणए) प्राणत के समान (जाव विहरइ) यावत् विचरता है (नवरं तिण्हं विमाणावाससयाणं) विशेष यह कि तीन सौ विमानों का (दसण्हं सामाणियसाहस्सीणं) दस हजार सामानिकदेवों का (चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) चालीस हजार आत्मरक्षकदेवों का (आहेवच्चं कुव्वमाणे) आधिपत्य करता है (जाव विहरइ) यावत् विचरता है।

તે અવંસકો (सव्वरयणामया) સર્વરત્નમય (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थ णं आरणच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) અહિં પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત આરણ અને અચ્યુત દેવોના સ્થાન કહ્યાં છે (तिसुवि लोयस्स असंखेज्जइ भागे) ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યતમા ભાગમા છે (तत्थणं) ત્યાં (बहवे आरणच्चुया देवा परिवसंति) ઘણા આરણ-અચ્યુત દેવ નિવાસ કરે છે (अच्चुए एत्थ देविंदे देवराया) અચ્યુત અહિં દેવેન્દ્ર દેવરાજ (परिवसइ) વસે છે (जहा पाणए) પ્રાણતની સમાન (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે (नवरं तिण्हं विमाणावाससयाणं) વિશેષતા એ છે કે ત્રણસો વિમાનોના (दसण्हं सामाणिय सहस्सीणं) દશ હજાર સામાનિક દેવોના (चत्तालीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं) ચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના (आहेवच्चं कुव्वमाणे) આધિપત્ય કરતા થકા (जाव विहरइ) યાવત્ વિચરે છે.

त्रीणि । सप्तविमानशतानि, चतुर्षु अपि एतेषु ॥१४७॥ सामानिकसंग्रहणी-गाथा चतुरशीतिः अशीतिः द्वासप्ततिः, सप्ततिश्च षष्टिश्च । पञ्चाशत् चत्वारिंशत् त्रिंशत् विंशतिः दशसहस्राणि ॥१४९॥ एते चैव आत्मरक्षाश्चतुर्गुणाः ॥सू० २७॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकब्रह्मलोकदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहिणं भंते ! बंभलोगदेवाणं' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, ब्रह्मलोकदेवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ?

गाथार्थ–(बत्तीस अट्ठवीसा वारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा) बत्तीस लाख, अट्ठाईस लाख, बारह लाख, आठ लाख, चार लाख (पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सा) पचास हजार, चालीस हजार, छह हजार, (सहस्सारे) सरस्रार में ॥१४६॥

(आणयपाणयकप्पे) आनत–प्राणत कल्प में (चत्तारि सया) चार सौ (आरणच्चुए तिन्नि) आरण–अच्युत में तीन सौ (सत्त-विमाणसयाइं) सात सौ विमान (चउसु वि एएसु कप्पे) इन चारों कल्पों में ॥१४७॥

सामानिक संग्रहणी गाथा का अर्थ–(चउरासीई) चौरासी (असीई) अस्सी (बावत्तरी) बहत्तर (सत्तरी य) सत्तर (सट्ठी य) साठ (पन्ना) पचास (चत्तालीसा) चालीस (तीसा) तीस (बीसा) बीस (दस) दस (सहस्सा) हजार ॥१४८॥

(एए चेव आयरक्खा चउग्गुणा) आत्मरक्षक इनसे चौगुने हैं ॥२७॥

टीकार्थ–अब ब्रह्मलोक आदि कल्पों के देवों के स्थान की प्ररूपणा की जाती है—

ગાથાર્થ–(बत्तीस अट्ठवीसा वारस अट्ठचउरो सयसहस्सा) બત્રીસ લાખ, અઠયાવીસ લાખ. બાર લાખ, સાઠ લાખ, ચાર લાખ (पण्णा चत्तालीसा छच्च सहस्सा) પચાસ હજાર, ચાલીસ હજાર, છ હજાર (सहस्सारे) સહસ્રારમાં ॥ ૧૪૬ ॥

(आणयपाणयकप्पे) આનત પ્રાણત નામના કલ્પમાં (चत्तारि सया) ચારસો (आरणच्चुए तिन्नि) આરણ–અચ્યુતમાં ત્રણસો (सत्त विमाणसयाइं) સાતસો વિમાન (चउसु वि एएसु कप्पेसु) આ ચારે કલ્પોમા ॥ ૧૪૭ ॥

સામાનિક સંગ્રહણી ગાથાનો અર્થ (चउरासीई) ચોરાસી (असीई) એંસી (बावत्तरी) બોતેર (सत्तरीय) સીતેર (सट्ठीय) સાઠ (पन्ना) પચાસ (चत्तालीसा) ચાલીસ (तीसा) ત્રીસ (बीसा) વીસ (दस) દશ (सहस्सा) હજાર ॥ ૧૪૮ ॥

(एए चेव आयरक्खा चउग्गुणा) આત્મરક્ષક તેમનાથી ચાર ગણા છે ॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ–હવે બ્રહ્મલોક આદિ કલ્પોના સ્થાનની પ્રરૂપણા કરાય છે–

तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहिणं–भंते ! बंभलोगदेवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे ब्रह्मलोकदेवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा !' हे गौतम ! 'सणंकुमारमाहिंदाणं कप्पाणं उप्पिं' सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः कल्पयोरुपरि–उर्ध्वभागे 'सपक्खि सपडिदिसिं' सपक्षम्–समानाः पक्षाः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम्, सप्रतिदिक्–समानाः प्रतिदिशः–विदिशो यत्र दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक् 'बहूइं जोयणाइं' बहूनि योजनानि, 'जाव उप्पइत्ता' यावत्–बहूनि योजनशतानि, 'बहूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि बहुका योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटिकोटी, ऊर्ध्वम्–दूरम् उत्पत्य–उद्गत्य 'एत्थ णं बंभलोए नाम कप्पे' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले, ब्रह्मलोको नाम कल्पः प्रज्ञप्तः स च 'पाईण पडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः पूर्वपश्चिमायामः, 'उदीणदाहिणविच्छिण्णे' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणविस्तारः, 'पडिपुन्नचंदसंठाणसंठिए' प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थितः, पूर्णचन्द्रमण्डलाकारसंस्थितः, 'अच्चिमालीभासरासिप्पभे' अर्चिर्मालाभासराशिप्रभः अर्चिषां ज्योतिषां, माला

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! ब्रह्मलोक देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? अर्थात् हे भगवन् ! ब्रह्मलोक देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! सनत्कुमार और माहेन्द्र कल्पों के ऊपर, उनकी समान दिशा–पार्श्व में तथा समान विदिशा में बहुत योजन, बहुत सौ योजन, बहुत हजार योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन एवं बहुत कोडाकोडी योजन ऊपर दूर चल कर वहां ब्रह्मलोक नामक कल्प कहा गया है । वह ब्रह्मलोक कल्प पूर्व–पश्चिम दिशा में लम्बा तथा उत्तर–दक्षिण दिशा में विस्तीर्ण है । उसका आकार पूर्ण चन्द्रमा के समान है । वह ज्योतियों के

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્ ! બ્રહ્મલોક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? અર્થાત્–હે ભગવન્ ! બ્રહ્મલોક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દે છે–હે ગૌતમ ! સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પના ઊપર તેમની સમાન દિશા–પાર્શ્વમાં તથા સમાનવિદિશામાં ઘણા યોજન, ઘણા સો યોજન, ઘણા હજાર યોજન, ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન તેમજ ઘણા કોડાકોડી યોજન ઊપર દૂર જઈને ત્યાં બ્રહ્મલોક નામક કલ્પ કહેલો છે. તે બ્રહ્મલોક કલ્પ પૂર્વપશ્ચિમ દિશામાં લાંબા અને ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. તેનો આકાર પૂર્ણ ચન્દ્રમાના સમાન છે. તે જ્યોતિઓના સમૂહ તથા તેજો રાશિના

समूहस्तद्वत् भासां राशिवच्च प्रभाकान्तिः, यस्य स अर्चिर्मालाभासराशिप्रभः, 'अवसेसं जहा सणंकुमाराणं' अवशेषं यथा सनत्कुमाराणामुक्तं तथा ब्रह्मलोकस्यापि वक्तव्यम्, किन्तु 'नवरं' नवरम् सनत्कुमारापेक्षया विशेपस्तु-चत्तारि 'विमाणावाससयसहस्सा' चत्वारि विमानावासशतसहस्राणि सन्ति इति बोध्यः, 'वडिंसया जहा सोहम्मवडिंसया' अवतंसकाः यथा पञ्चसौधर्मावतंसकास्तथैव बोध्याः, 'नवरं' नवरम्-तदपेक्षया विशेपस्तु 'मज्झे इत्थ बंभलोयवडिंसए' मध्ये-अशोकादि चतुरवतंसकानां मध्ये, अत्र-ब्रह्मलोके, ब्रह्मलोकावतंसको बोध्यः 'एत्थ णं बंभलोगदेवाणं ठाणा पण्णत्ता' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थलेषु, ब्रह्मलोकदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'सेसं तहेव जाव-विहरंति' शेषं तथैव-सौधर्मकल्पवदेव बोध्यम्, यावत् त्रिष्वपि स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेपु त्रिष्वपि स्थानेपु विपये लोकस्य असंख्येयभागे वक्तव्यम्, तत्र खलु बहवो ब्रह्मलोकदेवाः परिवसन्ति, ते च महर्द्धिकाः, महाद्युतिकाः महायशसः महाबलाः, महानुभावाः, महासौख्याः हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्ट-

समूह तथा तेजोराशि के समान कान्ति वाला है। उसका शेष वर्णन सनत्कुमार कल्प के समान समझ लेना चाहिए। सनत्कुमार कल्प से उसकी विशेषता यह है कि उसमें अर्थात् ब्रह्मलोक कल्प में चार लाख विमान हैं। उसमें जो अवतंसक हैं वे सौधर्मकल्प जैसे हैं, मगर इसमें भी विशेषता यह है कि उन अवतंसकों के मध्य में ब्रह्मलोकावतंसक है। यहां पर्याप्त और अपर्याप्त ब्रह्मलोक देवों के स्वस्थान कहे गए हैं। शेष कथन सौधर्म कल्प के समान जानना चाहिए, यावत् वे स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, इन तीनों की अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं।

उन स्थानों में बहुत-से ब्रह्मलोक देव निवास करते हैं। वे देव

સમાન કાન્તિવાળા છે. તેનું વિશેષ વર્ણન સનત્કુમાર કલ્પના સમાન સમજી લેવું જોઈએ. સનત્કુમાર કલ્પથી તેની વિશેષતા આ છે કે તેમાં અર્થાત્ બ્રહ્મલોક કલ્પમાં ચાર લાખ વિમાન છે. તેમાં જે અવતંસક છે. તે સૌધર્મ કલ્પ જેવાં છે, પરન્તુ તેમાં પણ વિશેષતા આ છે કે તે અવતંસકોની મધ્યમાં બ્રહ્મલોકાવતંસક છે. અહિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બ્રહ્મલોક દેવોના સ્થાન કહેલાં છે. શેષ કથન સૌધર્મકલ્પના સમાન જાણવું જોઈએ. યાવત્ તે સ્થાનો સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત એ ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે.

તે સ્થાનોમાં ઘણા બધા બ્રહ્મલોક દેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવો મહાન્

गण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमाल्यानुलेपनधराः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनाः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन्तः प्रभासयन्तः, स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् आधिपत्यादिकं कारयन्तः पालयन्तः महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादित रवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति—तिष्ठति इत्याशयः, 'बंभे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' ब्रह्मा अत्र—उपर्युक्त प्रदेशे, देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, स कीदृश

महान् ऋद्धि के धारक हैं, महाद्युतिक हैं, महायशस्वी हैं, महान् बल वाले तथा महान् शापानुग्रह के सामर्थ्य से युक्त हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित होता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक हैं। हाथ के विचित्र आभूषणों से सुशोभित हैं। अद्भुत माला और अनुलेपन के धारक हैं। कल्याणकारी एवं उत्तम वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकारी और उत्तम माला एवं अनुलेपन वाले होते हैं। उनका शरीर तेज से देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला के धारक हैं और अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित और प्रभासित करते हुए, अपने—अपने विमानावासों का अधिपतित्व आदि करते हुए, उनका पालन करते हुए नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोग्य भोगों को भोगते हुए रहते हैं।

ऋद्धिना धारक छे, महाद्युतिक छे, महायशस्वी छे, महान् બળવાળા તથા મહાન્ શાપાનુગ્રહના સામર્થ્યથી યુક્ત છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત હોય છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડળ અને કર્ણપીઠના ધારક છે. હાથના વિચિત્ર આભૂષણોથી સુશોભિત છે. અદ્ભુત માળા અને અનુલેપનના ધારક છે. કલ્યાણકારી તેમજ ઉત્તમ વસ્ત્રોને પરિધાન કરે છે. કલ્યાણકારી અને ઉત્તમમાલા તેમજ અનુલેપન વાળા હોય છે. તેમના શરીર તેજથી દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાળાના ધારક છે. અને પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરતા રહિને પોતપોતાના વિમાનાવાસોના અધિપતિત્વ આદિ કરતા થકા તેમનું પાલન કરતા, નાટક, ગીત તથા કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરંતર થનાર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

इत्याह–'अरयंबरवत्थधरे' अरजोऽम्बरवस्त्रधरः, अरजांसि रजोरहितानि, स्वच्छतया अम्बरवद्वस्त्राणि धरतीति अरजो अम्बरवस्त्रधरः, 'एवं जहा सणंकुमारे जाव विहरइ' एवं–पूर्वोक्तरीत्या, यथा सनत्कुमारः प्रतिपादितस्तथा ब्रह्माऽपि प्रतिपादनीयः, यावद् महर्द्धिकः, महाद्युतिकः, महायशाः, महाबलः, महानुभागः, महासौख्यः, हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणः, विचित्रमाल्यानुलेपनः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः, कल्याणकमाल्यानुलेपनधरः, भास्वरबोन्दिः, प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन् प्रभासयन् स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् अधिपत्यं पौरपत्यम् कुर्वन पालयन् महताऽहतनाट्यगी-

ब्रह्मलोक कल्प में ब्रह्म नामक देवेन्द्र और देवराजा है। वह कैसा है, सो बतलाते हैं–ब्रह्मेन्द्र रज से रहित, स्वच्छ होने के कारण अम्बर (आकाश) के सदृश वस्त्रों का धारक है, इत्यादि वर्णन सनत्कुमार इन्द्र के समान ही समझ लेना चाहिए। यावत् वह महर्द्धिक है, महाद्युतिक है, महायश है, महाबल है, महानुभाग है और महासुख से सम्पन्न है। उसका वक्षस्थल हार से विराजित रहता है। उसकी भुजाएं कटकों तथा त्रुटित नामक आभूषणों से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और गण्डस्थल को घिसने वाले कर्णपीठ का धारक, हाथों में अद्भुत अभूषण पहनने वाला, अद्भुत माला और अनुलेपन का धारक, कल्याणकारी अत्युत्तम वस्त्रों का परिधान करने वाला, कल्याणकारी माला एवं अनुलेपन धारण करने वाला, देदीप्यमान देह वाला और लम्बी वनमाला का धारक है। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशो दिशाओं को उद्योतित और प्रभासित करता हुआ,

બ્રહ્મલોક કલ્પમાં બ્રહ્મનામક દેવેન્દ્ર અને દેવરાજા છે. તે કેવા છે, તે બતાવે છે–બ્રહ્મેન્દ્ર રજથી રહિત, સ્વચ્છ હોવાને કારણે અમ્બર (આકાશના) સદૃશ વસ્ત્રોના ધારક છે, ઇત્યાદિ વર્ણન સનત્કુમાર દેવેન્દ્રના સમાનજ સમજી લેવું જોઇએ. તે મહર્ધિક છે. મહાદ્યુતિક છે. મહાયશ છે, મહાબલ છે મહાનુભાગ છે અને મહાસુખથી સંપન્ન છે. તેમનું વક્ષસ્થળ હારથી વિરાજિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો તથા ત્રુટિતો નામક આભૂષણોથી સ્તબ્ધ રહે છે તે અંગદ, કુંડળ અને ગંડસ્થળને ઘસાતાં કર્ણપીઠના ધારક છે. હાથોમાં અદ્ભુત આભૂષણ પહેરનારા, અદ્ભુતમાળા અને અનુલેપનના ધારક, કલ્યાણકારી અત્યુત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરવાવાળા મહાન કલ્યાણકારી માળા તેમજ અનુલેપને ધારણ કરવાવાળા, દેદીપ્યમાન દેહવાળા અને લાંબી વનમાળાના ધારક છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત

तवादिततत्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति-आस्ते इत्याशयः, किन्तु 'नवरं' नवरम्-सनत्कुमारापेक्षया विशेषस्तु-'चउण्हं विमाणावाससयसहस्साणं' चतुर्णाम् विमानावासशतसहस्राणाम् 'सट्ठीए सामाणियसाहस्सीणं' षष्टेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हं-सट्ठीए आयरक्ख देवसाहस्सीणं' चतसृणां षष्टीनाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् चत्वारिंशत्सहस्राधिक लक्षद्वयात्मरक्षकदेवानाम् इत्यर्थः, 'अन्नेसिं च बहूणं जाव विहरइ' अन्येषाञ्च बहूनां यावत्-ब्रह्मलोकदेवानाम् आधिपत्यं पौरपत्यं कुर्वन् पालयन् विहरतीति शेषः, अथ पर्याप्तापर्याप्तक लान्तकदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहिणं भंते ! लंतकदेवाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे लान्तक देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्था-

---

अपने विमानों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व आदि करता हुआ, नाटक, गीत तथा कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता हुआ रहता है। मगर सनत्कुमार की अपेक्षा जो विशेषता है वह यह है कि ब्रह्म इन्द्र चार लाख विमानों का, साठ हजार सामानिक देवो का तथा चार साठ हजार अर्थात् दो लाख चालीस हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुत-से ब्रह्मलोक निवासी देवों का अधिपतित्व और पालन करता है यावत् विचरता है।

अब पर्याप्त और अपर्याप्त लान्तक देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् पर्याप्त और अपर्याप्त

કરતા થકા પોતાના વિમાનોનુ અધિપતિત્વ અગ્રેસરત્વ આદિ કરતા, નાટક, ગીત તથા કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોની ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે. પરન્તુ સનત્કુમારની અપેક્ષાએ જે વિશેષતા છે તે આ છે કે બ્રહ્મ, ઇન્દ્ર ચાર લાખ વિમાનોના, સાઠ હજાર સામાનિક દેવોના તથા ચાર સાઠ હજાર અર્થાત્ બે લાખ ચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણા બધા બ્રહ્મલોક નિવાસી દેવોનું અધિપતિત્વ અને પાલન કરે છે. યાવત્ વિચરે છે.

હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત લાન્તક દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત લાન્તક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે? અર્થાત્ હે ભગવન્? લાન્તક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે?

नानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति? तदेव प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहिणं भंते ! लंतगदेवा परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, लान्तकदेवाः परिवसन्ति? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा' हे गौतम ! 'बंभलोगस्स कप्पस्स उप्पिं' ब्रह्मलोकस्य कल्पस्य उपरि-ऊर्ध्वभागे 'सपक्खिं सपडिदिसिं' सपक्षम्-समानाः पक्षाः-पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम् सप्रतिदिक्-समानाः प्रतिदिशः-विदिशो यस्मिन्दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक् 'बहूइं जोयणाइं' बहूनि योजनानि 'जाव' यावत्-बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुकाः योजनकोटीः 'बहुगाओ जोयणकोडीकोडीओ' बहुका योजनकोटिकोटीः 'उड्ढं दूरं-उप्पइत्ता' ऊर्ध्वम्-उपरिभागे, दूरम् उत्पत्य-उत्पतनं कृत्वा 'एत्थणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'लंतए नामं कप्पे-पण्णत्ते' लान्तको नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, स लान्तककल्पः कीदृश-इत्याह-'पाईण पडीणायए' प्राचीनप्रतिचीनायतः-पूर्वपश्चिमायामः, 'जहा बम्भ ब्रह्मलोए' यथा बम्भलोकः प्रतिपादितस्तथा प्रतिपत्तव्यः, किन्तु 'नवरं' नवरम्-ब्रह्मलोकापेक्षया विशेषस्तु 'पण्णासंविमाणावाससहस्सा' पञ्चाशद् विमानावाससहस्राणि 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः 'वडिंसगा जहा-

---

लान्तक देवों के स्थान कहां कहे गए हैं? अर्थात् हे भगवन् ! लान्तक देव कहां निवास करते हैं?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम। ब्रह्मलोक नामक कल्प के ऊपर समान दिशा रूप पार्श्व में तथा समान विदिशा में बहुत योजन, यावत् बहुत सौ योजन, बहुत हजार योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, बहुत कोटि-कोटि योजन ऊपर दूर जाकर लान्तक नामक कल्प है। वह पूर्व-पश्चिम में लम्बा और उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण है, इत्यादि वर्णन ब्रह्मलोक कल्प के समान ही समझ लेना चाहिए। इसमें जो विशेषता है वह यह कि लान्तक कल्प में पचास हजार विमान हैं, ऐसा मैने तथा अन्य तीर्थंकरों ने

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દે છે-હે ગૌતમ। બ્રહ્મલોક નામના કલ્પના ઊપર સમાન દિશા રૂપ પાર્શ્વમાં તથા સમાન વિદિશામાં ઘણા યોજન, યાવત્ ઘણા સો યોજન, ઘણા હજાર યોજન, ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન ઘણા કરોડ કરોડ યોજન ઊપર દૂર જઇને લાન્તક નામક કલ્પ છે. તે પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબો ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. ઇત્યાદિ વર્ણન બ્રહ્મલોક કલ્પના સમાનજ સમજી લેવું જોઇએ. તેમાં જે વિશેષતા છે તે આ છે કે લાન્તક કલ્પમાં પચાસ હજાર વિમાન છે. એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. એના

ईसाणवडिंसगा' लान्तक कल्पे अवतंसकाः यथा ईशानावतंसकाः पञ्चाशोकादयः प्रतिपादितास्तथा प्रतिपत्तव्याः किन्तु 'नवरं' नवरम्-ईशानादिकल्पापेक्षया लान्तककल्पस्य विशेषस्तु 'मज्झे इत्थ लंतगवडिंसए' मध्ये-अशोकादिचतुरवतंसकमध्ये इत्यर्थः, अत्र-लान्तककल्पे, लान्तकावतंसको बोध्यः, 'देवा तहेव जाव विहरंति' देवास्तथैव-ईशानादि वैमानिकवदेव यावद्-महर्द्धिकाः, महाद्युतिकाः,-महायशसः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमाल्यानुलेपनाः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन वर्णगन्धादिना

कहा है। इसके अशोकावतंसक आदि पांच अवतंसक ईशान कल्प के समान समझ लेने चाहिए किन्तु इसमें विशेषता यह है कि यहां अशोकावतंसक आदि के मध्य में लान्तक नामक अवतंसक है। इसमें रहने वाले देवों का वर्णन ईशान देवों के समान है अर्थात् वे देव महर्द्धिक हैं, महाद्युतिक हैं, महायशस्वी हैं, महाबल हैं, महानुभाग और महासुख से सम्पन्न हैं। उनके वक्षस्थल हार से सुशोभित रहते हैं। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ के धारक होते हैं। उनके हाथों में अद्भुत आभूषण होते हैं। वे विचित्र माला और अनुलेपन को धारण करनेवाले होते हैं। कल्याणकारी और अत्युत्तम वस्त्रों का परिधान करते है। कल्याणकारी और उत्तम माला तथा अनुलेपन के धारक होते हैं। उनका देह देदीप्यमान होता है। वे लम्बी वनमाला धारण करते हैं। अपने दिव्य वर्ण

અશોકાવતંસક આદિ પાંચ અવતંસક ઇશાન કલ્પના સમાન સમજી લેવાં જોઇએ પરન્તુ તેમાં વિશેષતા આ છે કે અહિં અશોકાવતંસક આદિના મધ્યમા લાન્તક નામક અવતંસક છે. તેમાં રહેવાવાળા દેવોનું વર્ણન ઇશાન દેવોની સમાન છે અર્થાત્ તે દેવો મહર્ધિક, મહાદ્યુતિક છે. મહાયશસ્વી છે, મહાબલ છે. મહાનુભાગ છે. મહાસુખથી સંપન્ન છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ, અને કર્ણપીઠના ધારક હોય છે તેમના હાથોમા અદ્ભૂત આભૂષણ હોય છે. તેઓ વિચિત્રમાલા અને અનુલેપનવાળા હોય છે. કલ્યાણકારી અને અત્યુત્ત વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે, કલ્યાણકારી અને ઉત્તમ માલા તથા અનુલેપનન ધારક હોય છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાલા ધારણ કરે છે પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રભાસિત કરત

दशदिश उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यम् स्वामित्वम् भर्तृत्वम् महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन्तः पालयन्तश्च महताऽहतनाटचगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति–तिष्ठति इत्याशयः, लंतए एत्थ–देविंदे देवराया परिवसइ' लान्तकोऽत्र–लान्तककल्पे, देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, 'जहा सणंकुमारे' यथा सनत्कुमारे वैमानिककल्पे प्रतिपादितस्तथालान्तककल्पेऽपि प्रतिपादनीयः, किन्तु 'नवरं' नवरम्–तदपेक्षया विशेषस्तु 'पण्णासाए विमाणावाससहस्साणं' पञ्चाशतो विमानावाससहस्राणाम् 'पण्णासाए सामाणियसाहस्सीणं' पञ्चाशतः सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हं य पण्णासाणं आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणाम् पञ्चाशताम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् लक्षद्वयात्मरक्षकदेवानाम्, 'अन्नेसिंच बहूणं जाव विहरइ' अन्येषाञ्च

गंध आदि से दशों दिशाओं को उद्योतित एवं प्रभासित करते हुए अपने विमानों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व, आज्ञा–ईश्वर सेनापतित्व करते हुए तथा उनका पालन करते हुए, नाटक, संगीत और कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित एवं मृदंग आदि दिव्य वाद्यों की निरन्तर होने वाली मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगते हुए रहते हैं।

लान्तक कल्प में लान्तक नामक देवेन्द्र निवास करता है। उसका वर्णन सनत्कुमार इन्द्र के समान समझना चाहिए। विशेषता यह है कि लान्तक इन्द्र पचास हजार विमानों का, पचास हजार सामानिक देवों का तथा दो लाख आत्मरक्षक देवों का अधिपतित्व करता है। इनके अतिरिक्त बहुत–से अन्य लान्तक कल्पनिवासी देवों का आधिपत्य करता हुआ रहता है।

છતા પોતાના વિમાનોનું અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, ભર્તૃત્વ મહત્તરકત્વ આજ્ઞા–ઈશ્વર સેનાપતિત્વ કરતા થકા તથા તેમનું પાલન કરતા રહિને નાટક, સંગીત અને કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત તેમજ મૃદંગ આદિ દિવ્ય વાદ્યોના નિરન્તર થતા મધુર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

લાન્તક કલ્પમાં લાન્તક નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે તેમનું વર્ણન સનત્કુમાર દેવેન્દ્રના સમાન સમજવું જોઈએ. વિશેષતા આ છે કે લાન્તક ઈન્દ્ર પચાસ હજાર વિમાનોના, પચાસ હજાર સામાનિક દેવોના તથા બે લાખ આત્મરક્ષક દેવોના આધિપતિત્વ કરે છે. તદુપરાન્ત ઘણા બધા અન્ય લાન્તક કલ્પ વાસી દેવોનું આધિપત્ય કરતા થકા રહે છે.

बहूनाम् यावद्-आत्मरक्षकदेवानाम् :आधिपत्यं पौरपत्यम् कुर्वन् पालयन् विहरति-तिष्ठति, अथ पर्याप्तापर्याप्तकमहाशुक्रदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहि णं भंते ! महासुक्काणं देवाणं' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, महाशुक्राणां देवानां 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहिणं भंते ! महासुक्का देवा परिवसंति ? हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे महाशुक्रा देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-गोयमा !' हे गौतम ! 'लंतगस्स कप्पस्स उप्पिं' लान्तकस्य कल्पस्य उपरि-ऊर्ध्वभागे, 'सपक्खि सपडिदिसिं जाव उप्पइत्ता' सपक्षम्-समानाः पक्षाः-पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम्, सप्रतिदिक् समानाः प्रतिदिशः-विदिशो यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक्, तत् यथा स्यात्तथा, यावद् बहूनि योजनानि बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुका योजनकोटीः, बहुका योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वं दूरम् उत्पत्य-उद्गम्य, 'एत्थ णं'

अब पर्याप्त और अपर्याप्त महाशुक्र देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! पर्याप्त एवं अपर्याप्त महाशुक्र देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी प्रश्न को स्पष्ट करने के लिए पुनः दोहराते हैं-हे भगवन् ! महाशुक्र देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! लान्तक कल्प के ऊप. समान दिशा में, समान विदिशा में बहुत सौ योजन, बहुत हज. योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, यहां तक कि बहु. कोडाकोडी योजन ऊपर दूर जाकर वहां महाशुक्र नामक कल्प ..

હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મહાશુક્રદેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મહાશુક્ર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે ? તે જ પ્રશ્નને સ્પષ્ટ કરવાને વાસ્તે ફરીથી દુહરાવે છે-હે ભગવન્ ? મહાશુક્રદેવ ક્યાં રહે છે ?

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર આપે છે-હે ગૌતમ ! લાન્તક કલ્પના ઊપર સમા દિશામા, સમાનવિદિશામા ઘણા યોજન, ઘણા સોયોજન, ઘણા હજાર યોજ ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન ત્યાં સુધી કે ઘણા કોડાકોડી યોજ ઊપર દૂર જઇને ત્યા મહાશુક્ર નામક કલ્પ કહેલા છે. તે કલ્પ પૂર્વપશ્ચિમ

अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, 'महासुक्के नामं कप्पे पण्णत्ते' महाशुक्रो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः स कीदृश इत्याह-'पाईण पडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः, पूर्वपश्चिमायामः, 'उदीणदाहिणविच्छिन्ने' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णः, उत्तरदक्षिणविस्तारः, 'जहा बंभलोए' यथा ब्रह्मलोकः प्रतिपादितस्तथा महाशुक्रोऽपि प्रतिपादनीयः, तथा च-प्रतिपूर्णचन्द्रमण्डलसंस्थानसंस्थितः अर्चिर्माला भासराशिवर्णाभः असंख्येया योजनकोटीः असंख्येया योजनकोटिकोटीः आयामविष्कम्भेण, असंख्येया योजनकोटिकोटीः परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयः, अच्छः, श्लक्ष्णः मसृणः, घृष्टः, मृष्टः, नीरजाः, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायः, सप्रभः सश्रीकः, सोद्द्योतः, प्रासादीयः, दर्शनीयः, अभिरूपः, प्रतिरूपश्च वर्तत, इत्यादिरीत्या वक्तव्यः, किन्तु 'नवरं' नवरम् ब्रह्मलोकापेक्षया विशेषस्त्वत्र 'चत्तालीसविमाणावाससहस्सा भवंतीति-मक्खायं' चत्वारिंशद् विमानावाससहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'वडिंसगा जहा-सोहम्म-

गया है। वह कल्प पूर्व-पश्चिम में लम्बा और उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण है। उसका वर्णन ब्रह्मलोक जैसा जानना चाहिए। अर्थात् वह प्रतिपूर्ण चन्द्रमंडल के आकार का है, ज्योतियों के समूह एवं तेजोराशि के वर्ण जैसी आभा वाला है, उसकी लम्बाई-चौडाई असंख्यात कोडाकोडी योजन की है, उसकी परिधि भी असंख्यात कोडाकोडी योजन की है। वह सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकना, कोमल, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाला है। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप है। हां, ब्रह्मलोक की अपेक्षा इसमें विशेषता यह है कि इस कल्प में चालीस हजार विमान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। इसके अवतंसक सौधर्म कल्प के अवतंसकों सरीखे हैं,

લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. તેનુ વર્ણન બ્રહ્મલોક કલ્પ જેવું જાણવું જોઇએ અર્થાત્ તે પ્રતિપૂર્ણ ચન્દ્રમંડલના આકારનું છે. જ્યોતિઓના સમૂહ તેમજ તેજો રાશિના વર્ણ જેવી આભાવાળા છે, તેમની લંબાઇ-પહોળાઇ અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજનની છે. તેની પરિધિ પણ અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજનની છે. તે બધા રત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા, કોમલ ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ નિર્મળ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત શ્રીસન્ન, પ્રકાશમય પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

અહિં બ્રહ્મલોકની અપેક્ષાએ એમાં વિશેષતા એ છે કે આ કલ્પમાં ચાલીસ હજાર વિમાન છે. એમ મે તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે કિન્તુ વિશેષતા આ છે કે અહિં અશોકવતંસક આદિના મધ્યમાં મહાશુક્રાવતંસક છે.

वडिसगा' महाशुक्रस्य अवतंसकाः यथा सौधर्मावतंसकाः पञ्च अशोकादयः प्रतिपादितास्तथा प्रतिपत्तव्याः किन्तु 'नवरं' नवरम्-सौधर्माद्यपेक्षया विशेषस्तु मज्झे-इत्थ महासुक्कवडिंसए जाव विहरंति' मध्ये-अशोकादिचतुरवतंसकमध्ये इत्यर्थः, अत्र-महाशुक्रकल्पे महाशुक्रावतंसको वोध्यः, यावत् ते खलु पञ्चावतंसकाः सर्वरत्नमयाः अच्छाः श्लक्ष्णाः मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः, सश्रीकाः, सोद्द्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाश्च वर्तन्ते, अत्र-खलु महाशुक्रदेवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि स्वस्थनोपपातसमुद्घातलक्षणेपु लोकस्य असंख्येयभागे वक्तव्यम्, तत्र खलु वहवो महाशुक्रदेवाः परिवसन्ति, ते च महर्द्धिका महाद्युतिकाः, महायशसः, महावलाः, महानुभागाः, महासौख्याः हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमाला-

किन्तु विशेषता यह है कि यहां अशोकावतंसक आदि के मध्य में महाशुक्रावतंसक है। ये पांचों अवतंसक सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ चिकने और कोमल हैं, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। यहां पर्याप्त तथा अपर्याप्त महाशुक्र देवों के स्वस्थान कहे गए हैं। ये स्थान तीनों अपेक्षाओं से अर्थात् स्वस्थान, उपपात और समुद्घात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में बहुत-से महाशुक्र देव निवास करते हैं। वे देव महर्द्धिक हैं, महाद्युतिक हैं, महायशस्वी हैं, महान् बल, महानुभाग और महासुख वाले हैं। उनके वक्षस्थल हार से सुशोभित रहते हैं। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध

આ પાંચ આવતંસકો સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ, ચિકણુા, કોમલ છે. ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મલ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અહિં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત મહાશુક દેવોના સ્વસ્થાન કહેલા છે. તે સ્થાનો ત્રણે અપેક્ષાઓથી અર્થાત્ સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. આ સ્થાનોમા ઘણા બધા મહાશુક દેવ નિવાસ કરે છે. તે દેવો મહર્દ્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશસ્વી, મહાબલ, મહાનુભાગ, અને મહાસુખવાળા છે. તેમના વક્ષસ્થલ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ અને ગંડસ્થળને

मौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनाः, भास्वर-बोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधरा दिव्येन वर्णगन्धादीना दशदिश-उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, ते खलु तत्र-महाशुक्रकल्पे, स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् आधिपत्यादिकम् कारयन्तः पालयन्तो दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरंति इत्याशयः, 'महासुक्के इत्थ देविंदे देवराया जहा सणंकुमारे' महाशुक्रः अत्र-महाशुक्रकल्पे, देवेन्द्रो देवराजो यथा सनत्कुमारः प्रतिपादितस्तथा प्रतिपादनीयः, किन्तु 'नवरं' नवरम्-सनत्कुमारापेक्षया विशेषस्तु 'चत्तालीसाए विमाणावाससहस्साणं' चत्वारिंशतो विमानावाससहस्त्राणाम् 'चत्तालीसाए सामाणियसाहस्सीणं' चत्वारिंशतः सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हं य चत्तालीसाणं

रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और गण्डस्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में विचित्र आभूषण धारण करते हैं। उनका मुकुट अद्भुत मालामय होता है। वे कल्याणकारी एवं श्रेष्ठ वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकारी और श्रेष्ठ माला एवं अनुलेपन के धारक होते हैं। उनका देह देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला का धारण करते हैं। अपने दिव्य वर्ण और गंध आदि से दशों दिशाओं को आलोकित एवं प्रभासित करते रहते हैं। वे महाशुक्र कल्प में अपने-अपने विमानों आदि का आधिपत्य कराते हुए और उनका पालन करते हुए, दिव्य भोग भोगते हुए रहते हैं।

महाशुक्र कल्प में महाशुक्र नामक देवेन्द्र देवराज है। उसका वर्णन सनत्कुमारेन्द्र के समान समझना चाहिए। किन्तु सनत्कुमार की अपेक्षा विशेषता यह है कि यह चालीस हजार विमानों का, चालीस हजार सामानिक देवों का तथा एक लाख साठ हजार आत्म-

---

મર્ષણ કરવાવાળા કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથમાં વિચિત્ર આભૂષણ ધારણ કરે છે. તેમના મુગટ અદ્ભુત માલામય હોય છે. તેઓ કલ્યાણકારી તેમજ શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોને પરિધાન કરતા રહે છે. કલ્યાણકારી અને શ્રેષ્ઠ માળા તેમજ અનુલેપનના ધારક હોય છે. તેમના દેહદેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાળા ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ અને ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને આલોકિત તથા પ્રભાસિત કરતા રહે છે. તેઓ મહાશુક્ર કલ્પમાં પોતપોતાના વિમાનો આદિનુ આધિપત્ય કરતા છતાં અને તેમનું પાલન કરતા રહિને દિવ્ય ભોગ ભોગવતા રહે છે.

મહાશુક્ર કલ્પમાં મહાશુક્ર નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ છે. તેમનું વર્ણન સનત્કુમારેન્દ્રના સમાન સમજવુ જોઇએ પરન્તુ સનત્કુમારની અપેક્ષાએ વિશેષતા આ છે કે તે ચાલીસ હજાર વિમાનોના, ચાલીસ હજાર સામાનિક દેવોના

आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चत्तसृणाञ्च चत्वारिंशताम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'जाव विहरइ' यावद्–चतुर्णाञ्च लोकपालानाम् त्रयस्त्रिंशतस्त्रायस्त्रिंशकानाम्, सप्तानाम् अनीकानाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यं कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति–तिष्ठति, अथ पर्याप्तापर्याप्तकसहस्रारदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! सहस्सारदेवाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, सहस्रारदेवानम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुमाह–'कहिणं भंते ! सहस्सारदेवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे सहस्रारदेवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति–गोयमा !' हे गौतम ! 'महासुक्कस्स कप्पस्स उप्पिं' महाशुक्रस्य कल्पस्य, उपरि–ऊर्ध्वप्रदेशे 'सपक्खि

रक्षक देवों का अधिपतित्व करता है। यावत् शब्द से चार लोकपालों का, तेतीस त्रायस्त्रिंश देवों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का, अधिपतित्व, अग्रेसरत्व, करता हुआ, नाटक, गीत तथा वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि की निरन्तर होने वाली मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता रहता है।

अब पर्याप्त तथा अपर्याप्त सहस्रार देवों के स्थान की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त सहस्रार देवों के स्थान कहां कहे हैं ? अर्थात् हे भगवन् ! सहस्रार देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! महाशुक्र कल्प के उपर

તથા એક લાખ સાઠ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના અધિપતિત્વને કરે છે. યાવત્ શબ્દથી ચાર લોકપાલોના, તેત્રીસ ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોનુ અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ કરતા રહિને નાટક, ગીત તથા વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિના નિરન્તર થનારા મધુર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

હવે પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત સહસ્રાર દેવોના સ્થાનની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સહસ્રાર દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે, અર્થાત્ સહસ્રાર દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે.

શ્રી ભગવાન્ ઉત્તર દે છે–હે ગૌતમ ! મહાશુક્ર કલ્પના ઊપર સમાન

सपडिदिसिं जाव उप्पइत्ता' सपक्षम्-समानाः पक्षाः-पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम्, सप्रतिदिक्-समाना प्रतिदिशः-विदिशो यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक्, तत् यथास्यात्तथा, यावद्-बहूनि योजनकोटिकोटिरूपाणि ऊर्ध्वम् दूरम्-उत्प्रेत्य उद्गम्य 'एत्थणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'सहस्सारे नामं कप्पे पण्णत्ते' सहस्रारो नाम कल्पः प्रज्ञप्तः, स कीदृश इत्याह-'पाईणपडीणायए' प्राचीनप्रतीचीनायतः पूर्वपश्चिमायामः, 'जहा बंभलोए' यथा ब्रह्मलोकः कल्पः प्रतिपादितः तथा सहस्रारकल्पोऽपि प्रतिपादनीयः, तथा च दक्षिणोत्तरविस्तीर्णः, असंख्येया योजनकोटीः आयामविष्कम्भेण, असंख्येयाः योजनकोटीः परिक्षेपेण, सर्वरत्नमयः, अच्छः

समान दिशा और समान विदिशा में यावत् बहुत कोडाकोडी योजन दूर जाकर वहाँ सहस्रार नामक कल्प है। वह कल्प पूर्व और पश्चिम में लंबा तथा दक्षिण और उत्तर में विस्तीर्ण है। इस कल्प की वक्तव्यता ब्रह्मलोक कल्प के समान समझनी चाहिए। इस प्रकार वह लम्बाई-चौडाई में असंख्य करोड योजन का है और उसका परिक्षेप भी असंख्य करोड योजन का है। वह सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकना, मृदु, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण कान्ति वाला, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, दर्शनीय, प्रसन्नताजनक, अभिरूप और प्रतिरूप है। किन्तु पहले से इसकी विशेषता यह है कि इसमें विमान छह हजार हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने भी कहा है।

इस कल्प के देवों का वर्णन ब्रह्मलोक कल्प के देवों के समान ही समझना चाहिए, यावत् वे महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायशस्वी, महा-

દિશા અને સમાન વિદિશામા યાવત્ ઘણા કોડા કોડી યોજન દૂર જઈને ત્યાં સહસ્રાર નામનો કલ્પ છે તે કલ્પ પૂર્વપશ્ચિમમા લાંબો તથા દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં વિસ્તીર્ણ છે. એ કલ્પની વક્તવ્યતા બ્રહ્મલોક કલ્પના સમાન સમજવી જોઈએ. એ રીતે તે લંબાઈ-પહોળાઈમાં અસંખ્ય કરોડ યોજનનો છે, અને તેનો પરિક્ષેપ પણ અસંખ્યાત કરોડ યોજનનો છે. તે સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણો કોમળ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિરાવરણ કાન્તિવાળા, પ્રભાયુક્ત શ્રીસંપન્ન દર્શનીય, પ્રસન્નતાજનક, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. કિન્તુ પહેલાથી તેની વિશેષતા એ છે કે તેમાં વિમાન છ હજાર છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરો એ પણ કહ્યું છે.

આ કલ્પના દેવોનુ વર્ણન બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવોના સમાનજ સમજવું જોઈએ, યાવત્ તેઓ મહર્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશસ્વી, મહાબલ, મહાનુભાગ

श्लक्ष्णः, मसृणः, नीरजाः, निर्मलः, निष्पङ्कः, निष्कङ्कटच्छायः, सप्रभः, सोद्योतः, सश्रीकः, अभिरूपः, प्रतिरूपश्च वर्तते, इत्यादि पूर्वोक्तरीत्या वर्णनीयः, किन्तु 'नवर' नवरम्-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु 'छव्विमाणावाससहस्सा भवंतीति-मक्खायं' षड्विमानावाससहस्राणि भवन्ति इत्याख्यातं मया महावीरेण अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'देवा तहेव जाव' देवास्तथैव ब्रह्मलोकदेववदेव यावद्-महर्द्धिकाः, महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः, विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः, अत्युत्तम-वस्त्रधारिण इत्यर्थः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनाः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्ब-वनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिशः उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, स्वेषां स्वेषां विमानावासादीनाम् आधिपत्यं पौरपत्यं स्वामित्वं भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम्, आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, कारयन्तः पालयन्तो महताऽहतनाटचगी-

---

बल, महानुभाग और महासुखवान् हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल और कर्णपीठ धारक होते हैं। हाथों में विचित्र आभूषण धारण करते हैं। उनका मुकुट अद्भुत मालामय होता है। कल्याणकारक श्रेष्ठ वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याण-कारी श्रेष्ठ माला और अनुलेपन के धारक होते हैं। उनका देह देदीप्यमान होता है। लम्बी वनमाला धारण करते हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित एवं प्रभासित करते हुए, अपने-अपने विमानों का आधिपत्य, अग्रेसरत्व, स्वामित्व, भर्तृत्व, महत्तरकत्व एवं आज्ञा-ईश्वर सेनापतित्व कराते हुए, उनका पालन करते हुए, नाटक, गीत और कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा,

---

અને મહાસુખવાન્ છે. તેમનું વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડળ અને કર્ણ પીઠના ધારક હોય છે. હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણ ધારણ કરે છે. તેમના મુગટ અદ્ભુત માલામય હોય છે. કલ્યાણકારી શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણ કારી શ્રેષ્ઠમાલા અને અનુલેપનના ધારક હોય છે. તેમના દેહદેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાલા ધારણ કરે છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશિત તેમજ પ્રભાસિત કરતા રહિને પોતપોતાના વિમાનોના આધિપત્ય, અગ્રેસરત્વ, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, તેમજ આજ્ઞા-ઇશ્વર સેનાપતિત્વ કરતા રહિને તેનું પાલન કરતા રહિને, નાટક ગીત અને કુશલ

तवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानाः विहरन्ति–तिष्ठन्ति, 'वाडिंसगा जहा ईसाणस्स वाडिंसगा' सहस्रारकल्पस्य अवतंसकाः, यथा ईशानस्य कल्पस्य पञ्च अङ्कादयः अवतंसकाः प्रतिपादितास्तथा प्रतिपत्तव्याः किन्तु 'नवरं' नवरम्–ईशानकल्पापेक्षया विशेषस्तु 'मज्झे–इत्थ सहस्सारवडिंसए' मध्ये अङ्कादिचतुरवतंसकमध्ये, अत्र सहस्रारकल्पे, सहस्रारावतंसको बोध्यः, यावद् उपर्युक्तसहस्रारदेवाः, दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जाना विहरन्ति–आसते इत्याशयः, 'सहस्सारे इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' सहस्रारोऽत्र–सहस्रारकल्पे, देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, 'जहा-सणंकुमारे' यथा सनत्कुमारः प्रतिपादितस्तथा प्रतिपादनीयः, किन्तु–'नवरं' नवरम्–ईशानापेक्षया विशेषस्तु 'छण्हं विमाणावाससहस्साणं' षण्णां विमानावासहस्राणाम् 'तीसाए सामाणियसाहस्सीणं' त्रिंशतः सामानिकसाहस्रीणाम् 'चउण्हय तीसाए आयरक्खदेवसाहस्सीणं' चतसृणाञ्च त्रिंशताम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'जाव आहेवच्चं कारेमाणे विहरइ' यावत्–चतुर्णां लोक-

---

तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगते हुए रहते हैं।

सहस्रार कल्प के अवतंसक ईशान कल्प के अवतंसकों जैसे समझने चाहिए, विशेषता यह है कि सहस्रार कल्प में अंकावतंसक आदि चार अवतंसकों के मध्य में सहस्रारावतंसक है। यावत् सहस्रार कल्प के देव दिव्य भोग भोगते हुए रहते हैं।

सहस्रार कल्प में सहस्रार नामक देवेन्द्र देवराज निवास करते हैं। सनत्कुमारेन्द्र के सदृश उसका वर्णन समझ लेना चाहिए, मगर विशेष यह है कि सहस्रारेन्द्र छह हजार विमानों का, तीस हजार सामानिक देवों का, एक लाख वीस हजार आत्मरक्षक देवों का अधि-

---

વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા, તલ, તાલ; ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના મધુર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

સહસ્રાર કલ્પના અવતંસક ઈશાન કલ્પના અવતંસકો જેવા સમજવા જોઈએ, વિશેષતા આ છે કે સહસ્રાર કલ્પમાં અંકાવતંસક આદિ ચાર અવતંસકોના મધ્યમા સહસ્રારાવતંસક છે. યાવત્ સહસ્રાર કલ્પના દેવ દિવ્ય ભોગ ભોગતા રહે છે.

સહસ્રાર કલ્પમાં સહસ્રાર નામના દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે. સનત્કુમારેન્દ્રના સરખું તેનું વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ, પરન્તુ વિશેષ આ છે કે સહસ્રારેન્દ્ર છ હજાર વિમાનોના, ત્રીસ હજાર સામાનિક દેવોના, એક લાખ વીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના અધિપતિ બનીને રહે છે. યાવત્ ચાર લોક

पालानाम्, सप्तानाम् अनीकनाम्, सप्तानाम् अनीकाधिपतीनाम् आधिपत्यम् कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति–तिष्ठति इत्याशयः, अथ पर्याप्तापर्याप्तकानतप्राणतदेवानां स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह–'कहि णं भंते ! आणयपाणयाणं देवाणं' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, आनतप्राणतानां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहिणं भंते ! आणयपाणया देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् प्रदेशे, आनतप्राणताः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सहस्सारस्स कप्पस्स' सहस्रारस्यकल्पस्य 'उप्पिं' उपरि–ऊर्ध्वप्रदेशे 'सप्पक्खि सपडिदिसिं जाव उप्पइत्ता' सपक्षम्–समानाः पक्षाः–पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरो,

---

पति होकर रहता है। यावत् चार लोकपालों का, सात अनीकों का, सात अनीकाधिपतियों का आधिपत्य करता हुआ, उनका पालन करता हुआ, नाटक, संगीत एवं कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता हुआ रहता है।

अब आनत-प्रणत देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है–

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त आनत-प्राणत-देवों के स्थान कहां कहे है ? इस प्रश्न को स्पष्ट करने के लिए दोहराते हैं–हे भगवन् ! आनत-प्राणत देव किस जगह निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! सहस्रार कल्प के ऊपर

પાલોના, સાત અનીકોના, સાત અનીકાધિપતિયોના આધિપત્ય કરતા રહિને તેમનું પાલન કરતા રહીને નાટક સંગીત તેમજ કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા; તલ, તાલ, ત્રુટિત, મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરંતર થતા મધુર ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા થકા રહે છે.

હવે આનત પ્રાણુત દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે–હે ભગવન્! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આનત પ્રાણુત દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યા છે? આ પ્રશ્નને સ્પષ્ટ કરવા માટે દુહરાવે છે–ભગવાન! આનત પ્રાણુત દેવ કઈ જગ્યાએ નિવાસ કરે છે.

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે–હે ગૌતમ ! સહસ્રાર કલ્પ ઉપર સમાન દિશામાં

त्पतने तत् सप्रतिदिक् तत् यथा स्यात्तथा, यावद्–बहूनि योजनलक्षाणि, बहुका योजनकोटीः, बहुका योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वम् दूरम् उत्पत्य–उद्गम्य, 'एत्थ णं' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले 'आणयपाणयनामा' आनतप्राणतनामानौ 'दुवे कप्पा पण्णत्ता' द्वौ कल्पौ प्रज्ञप्तौ, तौ कीदृशौ ? इत्याह–'पाईण पडीणाययौ' प्राचीनप्रतीचीनायतौ–पूर्वपश्चिमायामौ, 'उदीण दाहिणविच्छिन्ना' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णौ–उत्तरदक्षिणविस्तारौ 'अद्धचंदसंठाणसंठिया' अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ–'अच्चिमालीभासरासिप्पभा' अर्चिर्मालाभासराशिप्रभौ, अर्चिषां ज्योतिषां, मालावद् भासां राशिवत् प्रभा ययो स्तौ अर्चिर्मालाभासराशिप्रभौ, 'सेसं जहा सणंकुमारेजाव पडिरूवा' शेषं यथा सनत्कुमारकल्पो वर्णितस्तथा वर्णयितव्यौ, यावद्–सर्वरत्नमयौ अच्छौ श्लक्ष्णौ मसृणौ घृष्टौ मृष्टौ नीरजसौ निर्मलौ निष्पङ्कौ निष्कङ्कटच्छायौ सप्रभौ, सश्रीकौ, सोद्योतौ, प्रासादीयौ, दर्शनीयौ, अभिरूपौ, प्रतिरूपौ वर्तते, 'तत्थ णं आणयपाणयदेवाणं' तत्र खलु–उपर्युक्तस्थले, आनतप्राणतदेवानाम् 'चत्तारि विमाणावाससया' चत्वारि विमा-

समान दिशा में और समान विदिशा में यावत् बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, बहुत कोडाकोडी योजन दूर ऊपर जाकर आनत और प्राणत नाम के दो कल्प कहे गए हैं। वे दोनों कल्प पूर्व और पश्चिम में लम्बे हैं, उत्तर और दक्षिण में विस्तीर्ण हैं, अर्धचन्द्र के आकार के हैं, ज्योतियों के समूह तथा तेजोराशि के समान प्रभा वाले हैं, इत्यादि वर्णन सनत्कुमार कल्प के समान कह लेना चाहिए। यावत् वे सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, मृदु हैं, घृष्ट और मृष्ट हैं, नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण छाया वाले हैं, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन कल्पों में आनत–प्राणत देवों के चार सौ विमान हैं। वे

અને સમાન વિદિશામા યાવત્ ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન, ઘણા કોડા કોડી યોજન દૂર જઇને આનત અને પ્રાણુત નામના બે કલ્પ કહ્યા છે. તે બન્ને કલ્પ પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં લાંબા છે. ઉત્તર અને દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે' અર્ધ ચન્દ્રના આકારના છે, જ્યોતિઓના સમૂહ તથા તેજો રાશિના સમાન પ્રભાવાળા છે, ઇત્યાદિ વર્ણન સનત્કુમાર કલ્પની સમાન કહી લેવું જોઇએ. યાવત્ તેઓ બધા રત્નમય છે, સ્વચ્છ, છે. ચિકણા છે, મૃદુ છે. ઘૃષ્ટ અને મૃષ્ટ છે, નીરજ, નિર્મળ નિષ્પંક અને નિરાવરણ છાયા વાળા છે. પ્રભાયુક્ત શ્રી સંપન્ન પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે.

આ કલ્પોમાં આનત પ્રાણુત દેવોના ચારસો વિમાન છે. તે વિમાને સર્વ-

नावासशतानि 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातम् 'जाव पडिरूवा' यावत् -तानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि, श्लक्ष्णानि, मसृणानि, घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि, निर्मलानि, निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि सश्रीकाणि, सोद्योतानि प्रासादीयानि, दर्शनीयानि अभिरूपाणि, प्रतिरूपाणि सन्ति, 'वडिंसगा जहा सोहम्मे कप्पे' आनतप्राणतकल्पयो रवतंसकाः, यथा सौधर्मकल्पे अशोकादयः पञ्चावतंसकाः प्रतिपादितास्तथा प्रतिपादनीयाः 'नवरं' नवरम्-सौधर्मापेक्षया विशेषस्तु-'मज्झे इत्थ पाणयवडिसए' मध्ये-अशोकादि चतुरवतंसकमध्ये, अत्र-आनतप्राणतकल्पयोः, प्राणतावतंसको बोध्यः 'ते णं वडिंसगा' ते खलु अशोकादयः पञ्च अवतंसकाः 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयः 'अच्छा' अच्छाः 'जाव' यावत्-श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजाः, निर्मलाः, निष्पङ्काः 'निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः, सश्रीकाः, सोद्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः सन्ति 'एत्थ णं आणयपाणय देवाणं' अत्र खलु उपर्युक्तस्थले, आनतप्राणतदेवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं'

विमान सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकने, कोमल, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप प्रतिरूप, हैं। आनत-प्राणत कल्पों में जो अवतंसक हैं वे सौधर्मकल्प के समान हैं, मगर विशेषता यह है कि यहां अशोकावतंसक आदि चार अवतंसकों के मध्य में प्राणतावतंसक है। ये पांचों अवतंसक सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, यावत् चिकने, कोमल, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण कान्ति वाले. प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। यहां पर्याप्त और अपर्याप्त आनत-प्राणत देवों के स्वस्थान निरूपण किए गए हैं। वे स्थान

રત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા, કોમલ, ઘૃષ્ટ, સૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાજનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આનત-પ્રાણત કલ્પોમા જે અવતંસક છે તે સૌધર્મકલ્પના સમાન છે, પરન્તુ વિશેષતા આ છે કે અહીં અશોકાવતંસક આદિ ચાર અવતંસકોના મધ્યમા પ્રાણતાવતંસક છે. આ પાચે અવતંસક સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ છે, યાવત્ ચિકણા, કોમલ, ઘૃષ્ટ, સૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિરાવરણ કાન્તિવાળા, પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અહિં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આનત પ્રાણુત દેવાના સ્વસ્થાન નિરૂપણ કરેલા છે. તે સ્થાનો, ઉપપાત

पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे वक्तव्यम्, 'तत्थ णं बहवे आणयपाणय देवा परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, बहवः आनतप्राणतदेवाः परिवसन्ति 'महिड्ढिया जाव पभासेमाणा' महर्द्धिकाः यावत्-महाद्युतिकाः, महायशसः, महाबलाः, महानुभागाः, महासौख्याः, हारविराजितवक्षसः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डस्तलकर्णपीठधारिणः विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्रमालामौलयः, कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहितः, कल्याणकमाल्यानुलेपनाः, भास्वरबोन्दयः, प्रलम्बवनमालाधराः, दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन्तः, प्रभासयन्तः, 'ते णं तत्थ' ते खलु आनतप्राणत देवाः, तत्र-उपर्युक्तस्थले, 'साणं साणं विमाणावाससयाणं' स्वेषां स्वेषां विमानावासशतानाम्, 'जाव विहरंति' स्वेषां स्वेषां

स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। वहां बहुत-से आनत एवं प्राणत देव निवास करते हैं। वे महर्द्धिक हैं यावत् प्रभासित करते हैं, अर्थात् महाद्युतिक हैं, महायशस्वी हैं, महाबल हैं, महानुभाग हैं, महासुखसम्पन्न हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उनकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वे अंगद, कुंडल एवं कर्णपीठ के धारक होते हैं। हाथों में विचित्र आभूषण पहनते हैं। उनका मुकुट अद्भुत मालामय होता है। वे कल्याणकारी अत्युत्तम वस्त्रों का परिधान करते हैं। कल्याणकारी उत्तम माला और अनुलेपन के धारक होते हैं। अपने दिव्य वर्ण गंध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित और प्रभासित करते रहते हैं।

અને સમુદ્ઘાત તેમજ સ્વસ્થાન ત્રણે અપેક્ષાથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. ત્યાં ઘણા બધા આનત-તેમજ પ્રાણત દેવ નિવાસ કરે છે. તેઓ મહર્ધિક છે યાવત્ પ્રભાસિત કરે છે. અર્થાત મહાદ્યુતિક છે. મહાયશસ્વી છે. મહાબળ છે. મહાનુભાગ છે, મહાસુખ સંપન્ન છે; તેમના વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે, તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તેઓ અંગદ, કુંડલ તેમજ કર્ણપીઠના ધારક હોય છે. હાથોમાં વિચિત્ર આભૂષણુ પહેરે છે, તેમના મુગટ અદ્ભુત માલામય હોય છે. તેઓ કલ્યાણુકારી અત્યુત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણુકારી ઉત્તમમાળા અને અનુલેપના ધારક હોય છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ ગંધ આદિથી દશેદિશાઓને પ્રકાશિત અને પ્રભાસિત કરતા રહે છે.

सामानिकसहस्राणाम्, स्वासां स्वासाम् आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम्, स्वेषां स्वेषां लोकपालानाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकानाम्, स्वेषां स्वेषाम् अनीकाधिपतीनाम् आधिपत्यम् पौरपत्यम्, स्वामित्वम्, भर्तृत्वम्, महत्तरकत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन्तः पालयन्तो महताऽहतनाटयगीतवादिततन्त्रीतलतालत्रुटितघनमृदङ्ग-पटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानाः विहरन्ति-तिष्ठन्ति, 'पाणए इत्थ देविंदे देवराया' प्राणतः अत्र-आनतप्राणतकल्पयोः, देवेन्द्रो देवराजः 'परिवसइ' परिवसति, 'जहा सणंकुमारे' यथा सनत्कुमारो देवेन्द्रो देवराजः प्रतिपादितस्तथा प्रतिपादनीयः, किन्तु 'नवरं' नवरम्-सनत्कुमारापेक्षया विशेषस्तु 'चउण्हं विमाणावाससयाणं' चतुर्णां विमानावासशतानाम् 'वीसाए सामाणिय-साहस्सीणं' विंशतेः सामानिकसाहस्रीणाम् 'असीईए आयरक्खदेवसाहस्सीणं' अशीतेः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'अन्नेसिं च बहूणं जाव विहरइ' अन्येषां च बहूनाम् यावद्-आनतप्राणतदेवानाम् आधिपत्यं पौरपत्यम् कुर्वन् पालयन् महताऽहतनाटयगीतवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति-तिष्ठति, अथ पर्याप्तापर्याप्तकारणाच्युतदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहि

इन आनत और प्राणत कल्पों में प्राणत नामक देवेन्द्र देवराज है। उसका वर्णन सनत्कुमारेन्द्र के समान समझना चाहिए, किन्तु विशेषता यह है कि प्राणतेन्द्र चार सौ विमानों का, वीस हजार सामानिक देवों का, अस्सी हजार आत्मरक्षक देवों का तथा अन्य बहुत-से आनत-प्राणत कल्पों के देवों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व करता हुआ, उनका पालन करता हुआ नाटक, संगीत, और कुशल वादकों द्वारा वादित वीणा, तल, ताल, त्रुटित, मृदंग आदि वाद्यों की निरन्तर होने वाली ध्वनि के साथ दिव्य भोग्य भोगों को भोगता रहता है।

अब पर्याप्त-अपर्याप्त आरण-अच्युत देवों के स्थानादि की प्ररू-पणा की जाती है-

---

આ આનત અને પ્રાણુત કલ્પોમાં પ્રાણુત નામના દેવેન્દ્ર દેવરાજ છે. તેમનું વર્ણન સનત્કુમારેન્દ્રના સમાન સમજવું જોઈએ, પરન્તુ વિશેષતા આ છે કે પ્રાણુતેન્દ્ર ચારસો વિમાનોના વીસ હજાર સામાનિક દેવોના એંસી હજાર આત્મરક્ષક દેવોના તથા અન્ય ઘણા બધા આનત પ્રાણુત કલ્પોના દેવોનું અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, કરતા થકા પાલન કરતા કરતા નાટક, સંગીત, અને કુશલ વાદકો દ્વારા વાદિત વીણા તલ, તાલ, ત્રુટિત મૃદંગ આદિ વાદ્યોના નિરન્તર થનારા ધ્વનિની સાથે દિવ્ય ભોગ્યભોગોને ભોગવતા રહે છે.

હવે પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત આરણુ-અચ્યુત દેવોના સ્થાનાદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

णं भंते ! आरणाच्चुयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं' गौतमः पृच्छति–हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले आरणाच्युतानाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि–स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति–'कहि णं भंते ! आरणाच्चुया देवा परिवसंति' हे भदन्त ! कुत्र खलु–कस्मिन् स्थले, आरणाच्युता देवाः परिवसन्ति? भगवान् उत्तरयति–'गोयमा' हे गौतम ! 'आणयपाणयाणं कप्पाणं उप्पिं' आनतप्राणतयोः कल्पयोरुपरि ऊर्ध्वभागे, 'सपक्खिं सपडिदिसिं' सपक्षम्–समानाः पक्षाः–पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सपक्षम्, सप्रतिदिक्–समानाः प्रतिदिशः–विदिशो यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक्, तद्यथा स्यात्तथा बहूनि योजनलक्षाणि बहुका योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वम् दूरमुत्पत्य–उद्गम्य, 'एत्थ णं आरणच्चुया नामं दुवे कप्पा पण्णत्ता' अत्र खलु–उपर्युक्तस्थले, आरणाच्युतौ नाम द्वौ कल्पौ प्रज्ञप्तौ, तौ कीदृशौ इत्याह–

श्री गौतम स्वामी प्रश्न करते हैं–हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त आरण–अच्युत देवों के स्थान कहां कहे हैं ? अर्थात् हे भगवन् ! आरण–अच्युत देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं–हे गौतम ! आनत–प्राणत नामक कल्पों के ऊपर समान दिशा में और समान विदिशा में बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, यहां तक कि बहुत कोडाकोडी योजन ऊपर जाकर आरण और अच्युत नामक दो कल्प कहे गए हैं । वे कल्प पूर्व–पश्चिम में लम्बे हैं, उत्तर दक्षिण में विस्तृत (चौडे) हैं, अर्धचन्द्र के आकार के हैं, ज्योतियों के समूह एवं तेजोराशि के समान आभा वाले हैं । उनकी लम्बाई और चौडाई असंख्यात कोडाकोडी योजन

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે–ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આરણ અચ્યુત દેવોના સ્થાન ક્યા કહ્યા છે ? અર્થાત્ હે ભગવન્ ! આરણ અચ્યુત દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે–હે ગૌતમ ! આનત પ્રાણત નામના કલ્પોના ઊપર સમાન દિશામાં અને સમાન વિદિશામાં ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન, ત્યા સુધી કે ઘણા કોડાકોડી યોજન ઊપર દૂર જઇને આરણ અને અચ્યુત નામક બે કલ્પ કહેલા છે ને કલ્પ પૂર્વપશ્ચિમમા લાબા છે, ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તૃત છે. અર્ધ ચન્દ્રના આકારના છે. જ્યોતિઓના સમૂહ તેમજ તેજો રાશિના સમાન આભાવાળા છે. તેમની લબાઇ અને પહોળાઇ અસખ્યાત કોડા કોડી યોજનની છે, અને પરિધિપણ અસંખ્યાત કોડા કોડી યોજનની છે, તે કલ્પ

'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीनायतौ-पूर्वपश्चिमायामौ, 'उदीण दाहिण-विच्छिण्णा' उदीचीन दक्षिणविस्तीर्णौ, उत्तरदक्षिणविस्तारौ 'अद्धचंदसंठाण-संठिया' अर्द्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ, 'अच्चिमाली भासरासिवण्णाभा' अर्चि-र्मालाभासराशिवर्णाभौ-अर्चिषां ज्योतिषां मालावत्, भासां राशिवच्च वर्णाभा-वर्ण-कान्तिर्ययोस्तौ अर्चिर्माला भासराशिवर्णाभौ. 'असंखिज्जाओ जोयणकोडा-कोडीओ' असंख्येयाः योजनकोटिकोटयः 'आयामविक्खंभेणं' आयामविष्कम्भेण -दैर्ध्यविस्तारेण, 'असंखिज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ' असंख्येयाः योजन-कोटिकोटयः 'परिक्खेवेणं' परिक्षेपेण परिधिना, 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयौ -सर्वात्मना कात्स्न्र्येन रत्नमयौ 'अच्छा' अच्छौ-स्वच्छौ 'सण्हा' श्लक्ष्णौ, 'लण्हा' मसृणौ, 'घट्टा' घृष्टौ, शाणया सुवर्णादिवत् घृष्टौ इव. 'मट्ठा' मृष्टौ-मृष्टीकृतौ, 'नीरया' नीरजसौ-रजोरहितत्वेन उज्वलौ, 'निम्मला' निर्मलौ 'निप्पंका' निष्पङ्कौ कर्दमरहितौ 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छायौ-निष्कङ्कटत्वेन कवचराहि-त्येन छायया कान्त्या विशिष्टौ 'सप्पभा' सप्रभौ-प्रभाविशिष्टौ, 'सस्सिरिया' सश्रीकौ-श्रिया परमशोभया सहितौ सश्रीकौ, 'सउज्जोया' सोद्योतौ, उद्योतेन प्रकाशेन सहितौ सोद्योतौ, 'पासाईया' प्रासादीयौ-प्रसादाय प्रसत्तये हितौ परमानन्दजनकौ 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयौ-दर्शनयोग्यौ 'अभिरूवा' अभिरूपौ, 'पडिरूवा' प्रतिरूपौ स्तः, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'आरणच्चुयाणं' आरणाच्युतानाम् 'देवाणं' देवानाम् 'तिन्नि विमाणावाससया' त्रीणि विमाना-वासशतानि 'भवंतीति मक्खायं' भवन्ति इत्याख्यातं महावीरेण मया, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, 'ते णं विमाणा' तानि खलु विमानानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्न-

की है और परिधि भी असंख्यात कोडाकोडी योजन की है। वे कल्प सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, मृदु हैं, घृष्ट हैं, मृष्ट हैं, नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं, प्रभायुक्त. श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताप्रद, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन कल्पों में आरण-अच्युत देवों के तीन सौ विमान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है।

वे विमान सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, कोमल हैं, घृष्ट

સર્વ રત્નમય છે, સ્વચ્છ છે, ચિકણા છે, મૃદુ છે, ઘૃષ્ટ છે, મૃષ્ટ છે, નીરજ છે, નિર્મળ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે, પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાપ્રદ, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ કલ્પોમાં આરણ અચ્યુત દેવોના ત્રણસો વિમાન છે, એમ મેં તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યુ છે.

તે વિમાનો સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ છે, ચિકણા છે, કોમલ છે, ઘૃષ્ટ

मयानि–सर्वात्मना कात्स्न्येन रत्नमयानि 'अच्छा' अच्छानि–स्वच्छानि 'सण्हा' श्लक्ष्णानि, 'लण्हा' मसृणानि 'घट्ठा' घृष्टानि 'मट्ठा' मृष्टानि 'नीरया' नीरजांसि, रजोरहितानि 'निम्मला' निर्मलानि 'निप्पंका' निष्पङ्कानि, 'निक्कंकटच्छाया' निष्कङ्कटच्छायानि, निष्कङ्कटा–कवचरहिता, छाया–कान्तिर्येषां तानि तथाविधानि, 'सप्पभा' सप्रभाणि–प्रभया कान्त्या सहितानि सप्रभाणि, 'सस्सिरिया' सश्रीकाणि, श्रिया परमशोभया सहितानि सश्रीकाणि, 'सउज्जोया' सोद्द्योतानि, उद्द्योतेन प्रकाशेन सहितानि, सोद्द्योतानि 'पासाईया' प्रासादीयानि–प्रसादाय प्रसत्तये परमानन्दाय हितानि योग्यानि वा प्रासादीयानि, 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि–दर्शनयोग्यानि 'अभिरूवा' अभिरूपाणि, 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि सन्ति, 'तेसि णं विमाणाणं कप्पाणं' तेषां विमानानां कल्पानाम् 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे–अत्यन्तमध्यप्रदेशे 'पंच वडिंसया पण्णत्ता' पञ्चावतंसकाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा 'अंकवडिंसए' अङ्कावतंसकः 'फलिहवडिंसए' स्फटिकावतंसकः 'रयणवडिंसए' रत्नावतंसकः 'जायरूववडिंसए' जातरूपावतंसकः 'मज्झे एत्थ अच्चुयवडिंसए' मध्ये–उक्तचतुष्टयावतंसकमध्ये इत्यर्थः, अत्र–आरणाच्युतकल्पयोः, अच्युतावतंसको बोध्यः, 'ते णं वडिंसया सव्वरयणामया जाव पडिरूवा' ते खलु पञ्च अङ्कादयोऽवतंसकाः सर्वरत्नमयाः–सर्वात्मना कात्स्न्येन रत्नमयाः, यावत्–अच्छाः, स्वच्छा इत्यर्थः, श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः,

---

और मृष्ट हैं, नीरज निर्मल निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं, प्रभायुक्त हैं, श्रीसम्पन्न हैं, प्रकाशोपेत हैं, प्रासादिक; दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। उन विमानों–कल्पों के एकदम मध्य भाग में पांच अवतंसक कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं–(१) अंकावतंसक (२) स्फटिकावतंसक (३) रत्नावतंसक (४) जातरूपावतंसक और इन चारों के मध्य में, आरण–अच्युत कल्पों में पांचवां (५) अच्युतावतंसक है। ये पांचों अवतंसक सर्वरत्नमय हैं। यावत् प्रतिरूप हैं, अर्थात् स्वच्छ हैं, चिकने हैं, मृदु हैं, घृष्ट हैं, मृष्टहैं, नीरज हैं,

---

અને મૃષ્ટ છે, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિવાળાં છે, પ્રભાયુક્ત છે, શ્રીસંપન્ન છે, પ્રકાશોપેત છે, પ્રાસાદિક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે, તે વિમાનો–કલ્પોના એક દમ મધ્યભાગમાં પાંચ અવતંસક કહેલા છે. તેઓ આ પ્રકારે છે–(૧) અંકાવતંસક (૨) સ્ફટિકાવતંસક (૩) રત્નાવતંસક (૪) જાતરૂપાવતંસક (૫) અને આ ચારેની મધ્યમાં આરણ–અચ્યુત કલ્પમાં પાંચમું અચ્યુતાવતંસક છે. આ પાંચે અવતંસક સર્વ રત્નમય છે યાવત્ પ્રતિરૂપ છે, અર્થાત્ સ્વચ્છ છે. ચિકણા છે. મૃદુ છે, ઘૃષ્ટ છે. મૃષ્ટ છે.

सश्रीकाः, सोद्द्योताः, प्रसादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः, सन्ति, 'एत्थ णं आरणच्चुयाणं देवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, आरणाच्युतानां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसुवि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागे असंख्येयतमे भागे वक्तव्यम् 'तत्थ णं बहवे आरणच्चुया देवा परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले बहव आरणाच्युता देवाः परिवसन्ति 'अच्चुए इत्थ देविंदे देवराया परिवसइ' अच्युतः अत्र-आरणाच्युतयोः कल्पयोः देवेन्द्रो देवराजः परिवसति, 'जहा पाणए जाव विहरइ' यथा प्राणतः प्रतिपादितस्तथा अच्युतोऽपि प्रतिपादनीयः, यावत्-महर्द्धिकः, महाद्युतिकः, महाबलः, महानुभागः, महासौख्यः, हारविराजितवक्षाः, कटकत्रुटितस्तम्भितभुजः, अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्ड-

---

निर्मल हैं, निष्पंक हैं, निरावरण कान्ति वाले हैं, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इन उपर्युक्त स्थानों में पर्याप्त तथा अपर्याप्त आरण-अच्युत देवों के स्थान प्ररूपित किए गए हैं। ये स्थान तीनों अपेक्षाओं से अर्थात् स्वस्थान, उपपात और समुद्घात की अपेक्षा से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में बहुसंख्यक आरण-अच्युत देव निवास करते हैं। यहां अच्युत नामक देवेन्द्र देवराज निवास करता है। उसकी वक्तव्यता प्राणत इन्द्र के सदृश समझनी चाहिए, यावत् वह महर्द्धिक, महाद्युतिक, महायशस्वी, महाबल, महानुभाग और महासुखवान् हैं। उसका वक्षस्थल हार से सुशोभित रहता है। उसकी भुजाएं कटकों और त्रुटितों से स्तब्ध रहती हैं। वह अंगद, कुंडल और गण्ड-

---

નીરજ છે, નિર્મળ છે. નિષ્પંક છે નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત, શ્રી સંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાજનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ ઊપર કહેલાં સ્થાનોમાં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત આરણ-અચ્યુત દેવોના સ્થાન પ્રરૂપિત કરાયેલાં છે. આ સ્થાનો ત્રણે અપેક્ષાઓથી અર્થાત્ સ્વસ્થાન ઉપપાત અને સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યતમા ભાગમા છે. આ સ્થાનોમાં બહુ સંખ્ય આરણ અચ્યુત દેવ નિવાસ કરે છે. આહિ અચ્યુત નામક દેવેન્દ્ર દેવરાજ નિવાસ કરે છે. તેમની વક્તવ્યતા પ્રાણત ઇન્દ્રના સમાન સમજવી જોઇએ, યાવત્ તે મહર્ધિક, મહાદ્યુતિક, મહાયશસ્વી, મહાબલ, મહાનુભાગ અને મહાસુખવાન્ છે. તેમનું વક્ષસ્થળ હારથી સુશોભિત રહે છે. તેમની ભુજાઓ કટકો અને ત્રુટિતોથી સ્તબ્ધ રહે છે. તે અંગદ, કુંડળ, અને ગંડ

स्तलकर्णपीठधारी, विचित्रहस्ताभरणो विचित्रमालामौलिः, कल्याणकप्रवर-वस्त्रपरिहितः, कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनः, भास्वरबोन्दिः, प्रलम्बवनमालाधरो दिव्येन वर्णगन्धादिना दशदिश उद्द्योतयन् प्रभासयन् स्वेषां स्वेषां विमाना-वासादीनाम् आधिपत्यादिकं कुर्वन् विहरति-तिष्ठति 'नवरं' नवरम्-प्राणता-पेक्षया विशेषस्तु 'तिण्हं विमाणावाससयाणं' त्रयाणां विमानावासशतानाम् 'दसण्हं सामाणियसाहस्सीणं' दशानां सामानिकसाहस्रीणाम् 'चत्तालीसाए आयरक्ख-देवसाहस्सीणं' चत्वारिंशतः आत्मरक्षकदेवसाहस्रीणाम् 'आहेवच्चं कुव्वाणे जाव विहरइ' आधिपत्यम्, पौरपत्यम् कुर्वन् यावत्-पालयन महताऽऽहतनाटचगीत-वादिततलतालत्रुटितघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण दिव्यान् भोगभोगान् भुञ्जानो विह-रति-तिष्ठति, अथ द्वादशवैमानिकदेवविमानसंख्या संग्राहकगाथाद्वयमाह-

स्थल को मर्षण करने वाले कर्णपीठ का धारक है। हाथों में अद्भुत आभूषण पहनता है। उसका मुकुट मालामय है। कल्याणकारी एवं अत्युत्तम वस्त्रों का परिधान करता है। कल्याणकारी एवं उत्तम माला तथा अनुलेपन को धारण करता है। उसकी देह देदीप्यमान होती है। लम्बी वनमाला का धारक है। अपने दिव्य वर्ण-गंध आदि से दशों दिशाओं को प्रकाशित और प्रभासित करता हुआ अपने विमानावासों आदि का आधिपत्य आदि करता हुआ रहता है। प्राणतेन्द्र, से अच्युतेन्द्र में विशेषता यह है कि अच्युतेन्द्र तीन सौ विमानों का, दस हजार सामानिक देवों का, चालीस हजार आत्म-रक्षक देवों का अधिपतित्व, अग्रेसरत्व आदि करता हुआ, नाटक, गीत तथा वीणा, तल, ताल, त्रुटित एवं मृदंग आदि की मधुर ध्वनि के साथ दिव्य भोगों को भोगता हुआ रहता है।

अब बारहों कल्पों में विमानों की संख्या की संग्रहणी गाथाएं

સ્થળને મર્ષણ કરનારા કર્ણપીઠના ધારક છે. હાથોમાં અદ્ભુત આભૂષણ પહેરે છે. તેમનો મુગટ માલામય છે. તેઓ કલ્યાણકારી તેમજ અત્યુત્તમ વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે છે. કલ્યાણકારી તેમજ ઉત્તમ માળા તથા અનુલેપનને ધારણ કરે છે. તેમના દેહ દેદીપ્યમાન હોય છે. લાંબી વનમાળાના ધારક છે. પોતાના દિવ્ય વર્ણ-ગંધ આદિથી દશે દિશાઓને પ્રકાશિત અને પ્રભાસિત કરતા થકા રહે છે. પ્રાણતેન્દ્રથી અચ્યુતેન્દ્રમાં વિશેષતાં આ છે કે અચ્યુતેન્દ્ર ત્રણસો વિમાનોના દશ હજાર સામાનિક દેવોના, ચાલીસ હજાર આત્મરક્ષક દેવોના અધિપતિત્વ, અગ્રેસરત્વ, આદિ કરતા રહિને નાટક, ગીત તથા વીણા, તલ, તાલ, ત્રુટિત તેમજ મૃદંગ આદિના મધુરધ્વનિ સાથે દિવ્ય ભોગોને ભોગવતા રહે છે.

'बत्तीस अट्ठवीसा बारस अट्ठचउरो' द्वात्रिंशद् अष्टाविंशतिः, द्वादश अष्टचत्वारि, 'सयसहस्सा' शतसहस्राणि, 'पन्नाचत्तालीसा' पञ्चाशत् चत्वारिंशद् 'छच्च-सहस्सा सहस्सारे' षट्च सहस्राणि सहस्रारे ॥१४६॥ 'आणयपाणय कप्पे' आनत-प्राणतकप्पे' आनतप्राणतकल्पे 'चत्तारि सयाऽऽरणच्चुए तिन्नि' चत्वारि शतानि, आरणाच्युतयोस्त्रीणि शतानि 'सत्त विमाणसयाइं चउसु वि एएसु कप्पेसु' सप्त विमानशतानि चतुर्ष्वपि एतेषु-उपर्युक्तेषु आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु भवन्ति इत्याशयः, 'सामाणियसंगहणोगाहा' अथ सामानिकसंग्रहणीगाथामाह-'चउरासीई असीई बावत्तरी सत्तरी य सट्ठी य' चतुरशीतिः सामानिकसहस्राणि सौधर्मेन्द्रस्य, अशीतिः सामानिकसहस्राणि ईशानेन्द्रस्य, द्वासप्ततिः सामानिक-सहस्राणि सनत्कुमारेन्द्रस्य, सप्ततिश्च सामानिकसहस्राणि माहेन्द्रदेवराजस्य, षष्टिश्च सामानिकसहस्राणि ब्रह्मलोकेन्द्रस्य, 'पन्ना चत्तालीसा तीसा वीसा दस-सहस्सा' पञ्चाशत् सामानिकसहस्राणि लान्तकेन्द्रस्य, चत्वारिंशत् सामानिकसह-स्राणि महाशुक्रेन्द्रस्य, त्रिंशत् सामानिकसहस्राणि सहस्रारेन्द्रस्य, विंशतिः सामा निकसाहस्राणि आनतप्राणतेन्द्रस्य, दश सामानिकसहस्राणि आरणाच्युतेन्द्रस्य,

---

कहते हैं-बत्तीस लाख, अट्ठाईस लाख, बारह लाख, आठ लाख, चार लाख, पचास हजार, चालीस हजार और छह हजार सहस्रार कल्प में, आनत-प्राणत कल्प में चार सौ तथा आरण-अच्युत कल्प में तीन सौ विमान हैं। इन अन्तिम चार कल्पों में सात सौ विमान होते हैं। यह अनुक्रम से बारह कल्पों की विमान संख्या है।

अब सामानिक देवों की संग्रहणी गाथा कहते हैं-सौधर्मकल्प में चौरासी हजार, ईशान कल्प में अस्सी हजार, सनत्कुमार कल्प में बहत्तर हजार, माहेन्द्र कल्प में सत्तर हजार, ब्रह्मलोक में साठ हजार, लान्तक में पचास हजार, महाशुक्र में चालीस हजार, सहस्रार में तीस हजार, आनत-प्राणत में वीस हजार, और आरण-अच्युत में दस

હવે બારે કલ્પોના વિમાનોની સખ્યાની સંગ્રહણી ગાથાઓ કહે છે-બત્રીસલાખ, અઠ્યાવીસલાખ, બારલાખ, આઠલાખ, ચારલાખ, પચાસ હજાર, ચાલીળ હજાર અને છ હજાર, સહસ્રાર કલ્પમા, આનત પ્રાણુત કલ્પમાં ચાર સો તથા આરણુ-અચ્યુત કલ્પમા ત્રણુસો વિમાન છે આ અન્તિમ ચાર કલ્પોમાં સાતસો વિમાન હોય છે. આ અનુક્રમથી બાર કલ્પોની વિમાન સખ્યા છે.

હવે સામાનિક દેવોની સંગ્રહણી ગાથા કહે છે-સૌધર્મ કલ્પમાં ચોરાસી હજાર, ઇશાન કલ્પમાં એંસી હજાર, સનત્કુમાર કલ્પમાં બોંતેર હજાર; માહેન્દ્ર કલ્પમાં સત્તર હજાર, બ્રહ્મલોકમા સાઠ હજાર, લાન્તકમાં પચાસ હજાર, મહા-

सन्ति ॥१४८॥ 'एए चेव आयरक्खा चउग्गुणा' एते चैव उपर्युक्त संख्यावि-शिष्टाः आत्मरक्षकाश्चतुर्गुणाः अवसेयाः, अथ शिष्यजनानुग्रहाय अतिदेशेनोक्ता अपि अवतंसकाः, पार्थक्येन प्रतिपाद्यन्ते–सौधर्मकल्पे पूर्वस्यां दिशि अशोकावतंसकः, दक्षिणस्यां सप्तपर्णावतंसकः, पश्चिमायां चम्पकावतंसकः, उत्तरस्यां चूतावतंसकः, मध्ये सौधर्मावतंसको बोध्यः, ईशाने कल्पे पूर्वस्याम् अङ्कावतंसकः, दक्षिणस्यां स्फटिकावतंसकः, पश्चिमायां रत्नावतंसकः, उत्तरस्यां जातरूपावतंसकः, मध्ये ईशानावतंसकः, सनत्कुमारे कल्पे पूर्वादिदिक्षु अशोकसप्तपर्ण-

---

हजार सामानिक देव हैं। आत्मरक्षक देव इनसे चौगुने सर्वत्र समझने चाहिए।

यद्यपि सामान्य रूप से अवतंसकों का निरूपण किया जा चुका है तथापि शिष्य जनों के अनुग्रह के लिए पृथक्-पृथक् रूप से उनका निर्देश किया जाता है। वह इस प्रकार है–सौधर्म कल्प में पूर्व दिशा में अशोकावतंसक है, दक्षिण दिशा में सप्तपर्णावतंसक है, पश्चिम दिशा में चम्पकावतंसक है, उत्तर दिशा में आम्रावतंसक है और चारों के मध्य में सौधर्मावतंसक हैं।

ईशानकल्प में पूर्व में अंकावतंसक, दक्षिण में स्फटिकावतंसक, पश्चिम में रत्नावतंसक, उत्तर में जातरूपावतंसक और मध्य में ईशानावतंसक है।

सनत्कुमार कल्प में पूर्ववत पूर्वादि दिशाओं में अशोकावतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक और आम्रावतंसक हैं, मध्य में सनत्कुमारावतंसक है।

शुक्रमा चालीस हजार, सहस्रारमा त्रीस हजार; आनत–प्राणुतमां वीस हजार अने आरण–अच्युतमां दश हजार सामानिक देव छे. आत्मरक्षक देव तेमनाथी चार गणा सर्वत्र समजवा जोइए.

जो के सामान्य रूपथी अवतंसकोनुं निरूपण करी दिधुं छे छतां शिष्यजनोना अनुग्रह माटे पृथक्–पृथक् रूपथी तेमनो निर्देश कराय छे. ते आ प्रकारनो छे सौधर्मकल्पमां पूर्व दिशामा अशोकावतंसक छे. दक्षिण दिशामां सप्तपर्णावतंसक छे, पश्चिम दिशामां चंपकावतंसक छे. उत्तर दिशामां आम्रावतंसक छे अने चारेनी मध्यमां सौधर्मावतंसक छे.

ईशान कल्पनी पूर्वमां अंकावतंसक, दक्षिणमा स्फटिकावतंसक, पश्चिम दिशामां रत्नावतंसक, उत्तरमां जातरूपावतंसक अने मध्यमां ईशानावतंसक छे.

सनत्कुमार कल्पमां पूर्ववत् पूर्वादि दिशाओमां अशोकावतंसक सप्तपर्णा

चम्पकचूतावतंसकः, मध्ये सनत्कुमारावतंसकाः, माहेन्द्रे पूर्वादि चतुर्दिक्षु अङ्क-स्फटिक रत्नजातरूपावतंसकाः मध्ये माहेन्द्रावतंसको बोध्यः, ब्रह्मलोके पूर्वादि चतुर्दिक्षु अशोकसप्तपर्णचम्पकचूतावतंसकाः, मध्ये ब्रह्मलोकावतंसकोऽवसेयः लान्तके कल्पे पूर्वादि चतुर्दिक्षु क्रमेण अङ्कस्फटिकरत्नजातरूपावतंसकाः, मध्ये लान्तकावतंसको बोध्यः, महाशुक्रे कल्पे पूर्वादिदिक्षु अशोकसप्तपर्णचम्पकचूतावतंसकाः मध्ये महाशुक्रावतंसको बोध्यः, सहस्रारे पूर्वादि चतुर्दिक्षु क्रमेण अङ्कस्फटिकरत्नजातरूपावतंकाः, मध्ये सहस्रारावतंसको बोध्यः, आणतप्राणते कल्पे पूर्वादि चतुर्दिक्षु अशोकसप्तपर्णचम्पकचूतावतंसकाः, मध्ये प्राणतावतंसको

माहेन्द्र कल्प में पूर्व आदि चारों दिशाओं में अंक-स्फटिक-रत्न-जातरूपावतंसक हैं, मध्य में माहेन्द्रावतंसक है।

ब्रह्मलोक में पूर्व आदि चारों दिशाओं में अशोक, सप्तपर्ण, चम्पक और आम्रावतंसक हैं, मध्य में ब्रह्मलोकावतंसक है।

लान्तक कल्प में पूर्व आदि दिशाओं में क्रम से अंकावतंसक, स्फटिकावतंसक, रत्नावतंसक और जातरूपावतंसक है, मध्य में लान्तकावतंसक है।

महाशुक्र कल्प में पूर्व आदि दिशाओं में अशोकावतंसक, सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक और आम्रावतंसक है, मध्य में महाशुक्रावतंसक है।

सहस्रार कल्प में पूर्वादि दिशाओं में अंकावतंसक, स्फटिकावतंसक, रत्नावतंसक और जातरूपावतंसक है, मध्य में सहस्रारावतंसक है।

आनत-प्राणत कल्प में पूर्व आदि दिशाओं में अशोकावतंसक,

વતંસક, ચંપકાવતંસક અને આમ્રાવતંસક કહ્યાં છે, મધ્યમાં સનત્કુમારાવતંસક છે.

માહેન્દ્ર કલ્પમાં પૂર્વ આદિ આ ચારે દિશાઓમાં– અંક, સ્ફટિક રત્ન, જાતરૂપાવતંસક છે, મધ્યમાં માહેન્દ્રાવતંસક છે.

બ્રહ્મલોકમાં પૂર્વ આદિ ચારે દિશાઓમાં અશોકાવતંસક, સ્ફટિકાવતંસક રત્નાવતંસક અને જાતરૂપાવતંસક છે. મધ્યમાં લાન્તકાવતંસક છે.

મહાશુક્ર કલ્પમાં પૂર્વ આદિ દિશાઓમા અશોકાવતંસક, સપ્તપર્ણાવતંસક, ચંપકાવતંસક અને આમ્રાવતંસક છે. મધ્યમાં મહાશુક્રાવતંસક છે

સહસ્રાર કલ્પમાં પૂર્વાદિ દિશાઓના અંકાવતંસક, સ્ફટિકાવતંસક રત્નાવતંસક અને જાતરૂપાવતંસક છે. મધ્યમાં સહસ્રાવતંસક છે.

આનત–પ્રાણત કલ્પમાં પૂર્વ આદિ દિશાઓમા અશોકાવતંસક, સપ્તપર્ણા

विज्ञेयः, अच्युते कल्पे पूर्वादि चतुर्दिक्षु अङ्कस्फटिकरत्नजातरूपावतंसकाः, मध्ये अच्युतावतंसकोऽवसेयः ॥सू० २७॥

मूलम्—कहि णं भंते ! हेट्ठिमगेविज्जगाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं भंते ! हेट्ठिमगेविज्जा देवा परिवसंति ? गोयमा ! आरणच्चुयाणं कप्पाणं उप्पिं जाव उड्ढं दूरं उप्पइत्ता, एत्थ णं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं तओ गेविज्जगविमाण पत्थडा पण्णत्ता, पाईणपडीणायया उदीणदाहिणविच्छिन्ना पडिपुण्ण-चंदसंठाणसंठिया अच्चिमालीभासरासिवण्णाभा, सेसं जहा बंभलोगे जाव पडिरूवा, तत्थ णं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं एकारसुत्तरे विमाणावाससए भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा एत्थ णं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोगस्स असं-खेज्जइभागे, बहवे हेट्ठिमगेविज्जगा देवा परिवसंति, सव्वे समि-ड्ढिया, सव्वे समज्जुइया, सव्वे समजसा, सव्वे समबला, सव्वे समाणुभावा, महासुक्खा, अणिंदा, अपेस्सा, अपुरोहिया, अहमिंदा नामं, ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो ! कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्ण-त्ता ? कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्जगा देवा परिवसंति ? गोयमा ! हेट्ठिमगेविज्जगाणं उप्पिं सपक्खिं सपडिदिसिं जाव

सप्तपर्णावतंसक, चम्पकावतंसक और आम्रावतंसक हैं और मध्य में प्राणतावतंसक है।

आरण-अच्युत कल्प में पूर्वादि दिशाओं में अंकावतंसक, स्फ-टिकावतंसक, रत्नावतंसक और जातरूपावतंसक हैं, मध्य में अच्युतावतंसक है ॥२७॥

वतंसક, ચંપકાવતંસક, અને આમ્રાવતંસક છે અને મધ્યમાં પ્રાણતાવતંસક છે.

આરણ-અચ્યુતકલ્પમાં પૂર્વાદિ દિશાઓમાં અંકાવતંસક, સ્ફટિકાવતંસક રત્નાવતંસક, અને જાતરૂપાવતંસક છે. મધ્યમાં અચ્યુતાવતંસક છે. ॥ ૨૭ ॥

उप्पइत्ता, एत्थ णं मज्झिमगेविज्जगदेवाणं तओ गेविज्जगाणं पत्थडा पण्णत्ता, पाईणपडीणायया जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं, नवरं सदुत्तरे विमाणावाससए भवंतीति मक्खायं, ते णं विमाणा जाव पडिरूवा, एत्थ णं मज्झिमगेविज्जगाणं जाव तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे, तत्थ णं बहवे मज्झिमगेविज्जगदेवा परिवसंति, जाव अहमिंदा नाम ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो! कहि णं भंते! उवरिमगेविज्जएदेवा परिवसंति? गोयमा! मज्झिमगेविज्जगाणं उप्पिं जाव उप्पइत्ता, एत्थ णं उवरिमगेविज्जगाणं तओ गेविज्जगविमाणपत्थडा पण्णत्ता ?, पाईणपडीणायया, सेसं जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं, नवरं एगे विमाणावाससए भवंतीति मक्खायं, सेसं तहेव भाणियव्वं जाव अहमिंदा नामं ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो! एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए, सयमेगं उवरिमए पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥१४९॥ कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता? कहि णं भंते! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ उड्ढं दूरं उप्पइत्ता सोहम्मीसाणसणंकुमार जाव आरणअच्चुयकप्पा तिन्नि अट्ठारसुत्तरे गेविज्जगविमाणावाससए वीइवइत्ता तेण परं दूरं गया, नीरया निम्मला वितिमिरा विसुद्धा पंचदिसिं पंच अणुत्तरा महइमहालया, महाविमाणा पन्नत्ता, तं जहा—विजए वेजयंते जयंते अपराजिए सव्वट्ठसिद्धे तेणं विमाणा सव्व रयणामया अच्छा, सण्हा,

लण्हा, घट्टा, मट्ठा, नीरया, निम्मला, निप्पंका, निक्कंकड-च्छाया, सप्पभा, सस्सिरीया सउज्जोया, पासाईया, दरिसणि-ज्जा अभिरूवा पडिरूवा, एत्थ णं अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता, तिसु वि लोयस्स असंखेज्जइ-भागे, तत्थ णं बहवे अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति, सव्वे समिड्डिया, सव्वे समबला, सव्वे समाणुभावा महासुक्खा, अणिंदा, अप्पेसा अपुरोहिया अहमिंदा, नामं ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो! ॥सू० २८॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त! अधस्तन ग्रैवेयकाणाम् पर्याप्तापर्याप्तानात् स्थानानि प्रज्ञप्तानि! कुत्र खलु भदन्त! अधस्तनग्रैवेयका देवाः परिवसन्ति? गौतम! आरणाच्युतयोः कल्पयोरुपरि यावत् ऊर्ध्वम् दूरम् उत्पत्य अत्र खलु अधस्तनग्रैवेयकाणां देवानां त्रयो ग्रैवेयकविमानप्रस्तटाः प्रज्ञप्ताः, प्राचीन प्रतीचीनायताः उदीचीन दक्षिण विस्तीर्णाः प्रतिपूर्णचन्द्र संस्थानसंस्थिताः, अर्चि-

---

ग्रैवेयकादि स्थानों की वक्तव्यता

शब्दार्थ-(कहि णं भंते! हिट्ठिमगेविज्जगाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) हे भगवन् अधस्तन पर्याप्त-अपर्याप्त ग्रैवेयक देवों के स्थान कहाँ कहे हैं? (कहि णं भंते! हिट्ठिमगेविज्जगा देवा परिवसंति?) हे भगवन्! अधस्तन ग्रैवेयकदेव कहां निवास करते हैं? (गोयमा) हे गौतम! (आरणच्चुयाणं कप्पाणं उप्पिं) आरण-अच्युत कल्पों के ऊपर (जाव) यावत् (उड्ढं) ऊपर (दूरं) दूर (उप्पइत्ता) जाकर (एत्थणं) यहां (हिट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं) अधस्तन ग्रैवेयक देवों के (तओ) तीन (गेविज्जग विमाणपत्थडा) ग्रैवेयक विमानों के प्रस्तट-पाथडे

ગ્રૈવેયકાદિસ્થાનોની વક્તવ્યતા

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते! हिट्ठिम गेविज्जगाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता?) હે ભગવન્! અધસ્તન પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત ગ્રૈવેયક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે? (कहि णं भंते! हिट्ठिमगेविज्जगा देवा परिवसंति?) હે ભગવન્! અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (आरणच्चुयाणं कप्पाणं उप्पिं) આરણ-અચ્યુત કલ્પના ઊપર (जाव) યાવત્ (उड्ढ) ઊપર (दूरं) દૂર (उप्पइत्ता) જઈને (एत्थणं) અહિં (हिट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं) અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવોના (तओ) ત્રણ (गेविज्जगविमाणपत्थडा) ગ્રૈવેયક વિમાનોના પ્રસ્તર-પરથારે

मालीभासराशिवर्णाभाः, शेषं यथा ब्रह्मलोके यावत् प्रतिरूपाः, तत्र खलु अधस्तन ग्रैवेयकाणां देवानाम् एकादशोत्तरम् विमानावासशतं भवति इत्याख्यातं, तानि खलु विमानानि सर्वरत्नमयानि यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु अधस्तनग्रैवेयकाणाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवोऽधस्तनग्रैवेयकादेवाः परिवसन्ति, सर्वे समर्द्धिकाः, सर्वे समद्युतिकाः, सर्वे समयशसः, सर्वे समबलाः, सर्वे समानुभावाः, महासौख्याः,

---

(पण्णत्ता) कहे हैं (पाईणपडीणायया) पूर्व-पश्चिम में लम्बे (उदीणदाहिणविच्छिन्ना) उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण (पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिया) प्रतिपूर्ण चन्द्रमा के आकार के (अच्चिमालीभासरासिवण्णाभा) सूर्य के तेज की राशि जैसे वर्ण वाले (सेसं जहा बंभलोगे) शेष वर्णन ब्रह्मलोक कल्प के समान (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (तत्थ णं) उनमें से (हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं) नीचे के ग्रैवेयक देवों के (एक्कारसुत्तरे विमाणावाससए) एक सौ ग्यारह विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं विमाणा) वे विमान (सव्वरयणामया) सर्वरत्नमय हैं (जाव पडिरूवा) यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं) यहां (हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं) अधस्तन ग्रैवेयक देवों के (पज्जत्तापज्जत्ताणं) पर्याप्तों और अपर्याप्तों के (ठाणा) स्थान (पण्णत्ता) कहे हैं (तीसु वि) तीनों अपेक्षाओं से भी (लोगस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ णं) वहां (बहवे) बहुत-से (हेट्ठिमगेविज्जगा देवा परिवसंति) अधस्तन ग्रैवेयक देव निवास करते हैं

(पण्णत्ता) કહ્યાં છે (पाईणपडीणायया) પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબાં (उदीणदाहिणविच्छिन्ना) ઉત્તર-દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ (पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिया) પ્રતિપૂર્ણ ચન્દ્રમાના આકારના (अच्चिमालीभासरासिवण्णाभा) સૂર્યના તેજની રાશિ જેવા વર્ણવાળા (सेसं जहा बंभलोगे) શેષ વર્ણન બ્રહ્મલોક કલ્પના સમાન (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ (तत्थणं) તેઓમાંથી (हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं) નીચેના ગ્રૈવેયક દેવોના (एक्कारसुत्तरे विमाणावाससए) એક સો અગીયાર વિમાન (भवंतीति मक्खायं) છે, એમ કહ્યું છે (तेणं विमाणा) તે વિમાનો (सव्वरयणामया) સર્વરત્નમય છે (जाव पडिरूवा) યાવત્ પ્રતિરૂપ છે (एत्थणं) અહિં (हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं) અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવોના (पज्जत्तापज्जत्ताणं) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તોના (ठाणा) સ્થાન (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तिसु वि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી પણ (लोगस्स असंखेज्जइभागे) લોકમા અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે (तत्थणं) ત્યાં (बहवे) ઘણા બધા (हेट्ठिमगेविज्जगा देवा परिवसंति) અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવ નિવાસ કરે છે (सव्वे) તેઓ બધા (समिड्ढिया)

अनिन्द्राः, अप्रेष्याः, अपुरोहिताः, अहमिन्द्राः, नामते देवगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! कुत्र खलु भदन्त ! मध्यमानां ग्रैवेयकाणाम् देवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! मध्यमग्रैवेयकाः देवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अधस्तनग्रैवेयकाणाम् उपरि सपक्षम् सप्रतिदिक्, यावत् उत्पत्य, अत्र खलु मध्यमग्रैवेयकदेवानां त्रयो ग्रैवेयकाणाम् प्रस्तटाः प्रज्ञप्ताः, प्राचीन प्रती-

(सव्वे) वे सब (समिड्ढिया) समान ऋद्धि वाले (सव्वे समज्जुइया) सब समान द्युति वाले (सव्वे समजसा) सब समान यश वाले (सव्वे समबला) सब समान बल वाले (सव्वे समाणुभावा) सब समान अनुभाव वाले (महासुक्खा) महान् सुख वाले (अणिंदा) इन्द्र रहित (अपेस्सा) प्रेष्य-दास रहित (अपुरोहिया) पुरोहित हीन (अहमिंदा) अहमिन्द्र (नामं) अव्यय (ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो) आयुष्मन् श्रमणो ! वे देवगण कहे गए हैं ।

(कहि णं भंते ! मज्झिमगाणं गेविज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् पर्याप्त और अपर्याप्त मध्यम ग्रैवेयक देवों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्जगा देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! मध्यम ग्रैवेयक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (हेट्ठिमगेविज्जगाणं उप्पिं) अधस्तन ग्रैवेयकों के ऊपर (सपक्खि सपडिदिसं) समान दिशा और समान विदिशा में (जाव) यावत् (उप्पइत्ता) जाकर (एत्थ णं) यहां (मज्झिमगेविज्जग देवाणं) मध्यम ग्रैवेयक देवों के (तओ गेविज्जगाणं)

સમાન ઋદ્ધિવાળા (सव्वे समज्जुइया) બધા સમાન દ્યુતિવાળા (सव्वे समजसा) બધા સમાન યશવાળાં (सव्वे समबला) બધાં સમાન બળવાળાં છે (सव्वे समाणुभावा) બધાં સમાન અનુભવવાળાં (महासुक्खा) મહાન્ સુખવાળા (अणिंदा) ઇન્દ્ર વગરના (अपेसा) પ્રેષ્ય-દાસ વગરના (अपुरोहिया) પુરોહિત વિનાના (अहमिंदा नाम) અહમિન્દ્ર (नामं) તે (देवगणा पण्णत्ता समणाउसो) હે આયુષ્મન્ શ્રમણો આ દેવગણુ કહેલા છે

(कहि णं भंते ! मज्झिमगाणं गेविज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्जगा देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ ક્યા નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ (हेट्ठिमगेविविज्जगाणं उप्पिं) અધસ્તન ગ્રૈવેયકોના ઉપર (सपक्खिं सपडिदिसं) સમાનદિશા અને સમાન વિદિશામા (जाव) યાવત્ (उप्पइत्ता) જઇને (एत्थणं) અહિં (मज्झिगेविज्जगदेवाणं) મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવોના (तओ गेविज्जगाणं) ગ્રૈવેયકોના

चीनायता यथा अधस्तनग्रैवेयकाणाम्, नवरम् सप्तोत्तरं विमानावासशतं भवति, इत्याख्यातं, तानि खलु विमानानि यावत् प्रतिरूपाणि, अत्र खलु मध्यमग्रैवेयकाणाम् यावत् त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे तत्र खलु बहवो मध्यमग्रैवेयका देवाः परिवसन्ति, यावत् अहमिन्द्रा नाम ते देवगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! कुत्र खलु भदन्त ! उपरिमग्रैवेयकाणां देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम्, स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! उपरिमग्रैवेयकदेवाः परिवसन्ति ? गौतम ! मध्यमग्रैवेयका-

---

ग्रैवेयकों के तीन (पत्थडा) पाथडे (पण्णत्ता) कहे हैं (पाईणपडीणायया) पूर्व-पश्चिम में लम्बे (जहा हेट्टिमगेविज्जगाणं) अधस्तन ग्रैवेयक के समान (नवरं) विशेष (सत्तुत्तरे विमाणावाससए) एक सौ सात विमान (भवंतीति मक्खायं) हैं, ऐसा कहा है (ते णं विमाणा जाव पडिरूवा) वे विमान यावत् प्रतिरूप हैं (एत्थ णं) यहां (मज्झिमगेविज्जगाणं) मध्यम ग्रैवेयकों के (जाव) यावत् (तिसु वि) तीनों अपेक्षाओं से भी (लोगस्स असंखेज्जइभागे) लोक के असंख्यातवें भाग में हैं (तत्थ णं) वहां (बहवे मज्झिमगेविज्जगा देवा परिवसंति) बहुत मध्यम ग्रैवेयक देव निवास करते हैं (जाव अहमिंदा नाम) यावत् सभी अहमिन्द्र (ते देवगणा पण्णत्ता) वे देवगण कहे गए हैं (समणाउसो) हे आयुष्मन् श्रमणो ! (कहि णं भंते ! उवरिम गेविज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! ऊपरी ग्रैवेयकों के पर्याप्त और अपर्याप्त देवों के स्थान कहां कहे हैं (कहि णं भंते ! उवरिमगेविज्जए देवा

त्रणु (पत्थडा) પરથાર (पण्णत्ता) કહ્યાં છે (पाईणपडीणाय या) પૂર્વપશ્ચિમમા લાંબા (जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं) અધસ્તન ગ્રૈવેયકોના સમાન (नवरं) વિશેષ (सत्तुत्तरे विमाणावाससए) એકસોને સાત વિમાન (हवंतीति मक्खायं) છે એ પ્રમાણે કહેલ છે. (तेणं विमाणा जाव पडिरूवा) એ વિમાનો યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. (एत्थणं) અહીં (मज्झिमगेविज्जगाणं) મધ્યમ ગ્રૈવેયકોના (जाव) યાવત્ (तिसुवि) ત્રણે અપેક્ષાઓથી પણ (लोगस्स असंखेज्जइभागे) લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં છે. (तत्थणं) ત્યા (बहवे मज्झिमगेविज्जगा परिवसंति) ઘણા મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવો નિવાસ કરે છે, (जाव अहमिंदा नाम) યાવત્ બધા અહમિંદ્ર છે. (ते देवगणा पण्णत्ता) એ દેવગણો કહેવામાં આવેલ છે. (समणाउसो) હે આયુષ્યમન્ શ્રમણો

(कहि णं भंते ! उवरिमगेविज्जगाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता) હે ભગવન્ ! ઊપરના પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક ગ્રૈવેયક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે ? (कहि णं भंते ! उवरिमगेविज्जए देवा परिवसंति) હે ભગવન્ ! ઊપરના ગ્રૈવેયક દેવો

णाम् उपरि यावत् उत्पत्य अत्र खलु उपरिमग्रैवेयकाणाम् त्रयो ग्रैवेयकविमान-प्रस्तटाः प्रज्ञप्ताः, प्राचीनप्रतीचीनायताः, शेषं यथा अधस्तन ग्रैवेयकाणाम् नवरम् एकं विमानावासशतं भवति इत्याख्यातं, शेषं तथैव भणितव्यम् यावत् अहमिन्द्राः नाम ते देवगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! एकादशोत्तरम् अधस्तनेषु सप्तोत्तरश्च मध्यमके, शतमेकम् उपरिमके पञ्चैव अनुत्तरविमानानि ॥१४९॥ कुत्र खलु भदन्त ! अनुत्तरौपपातिकानाम् देवानाम् पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि

परिवसंति ?) हे भगवन् ! ऊपरी ग्रैवेयक देव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (मज्झिमगेविज्जगाणं उप्पिं) मध्यम ग्रैवेयकों के ऊपर (जाव उप्पइत्ता) यावत् ऊंचे जाकर (एत्थ णं) यहां (उवरिमगेविज्जगाणं) ऊपरी ग्रैवेयकों के (तओ) तीन (गेविज्जग विमाणपत्थडा) ग्रैवेयक विमानों के पाथडे (पण्णत्ता) कहे हैं (पाईणपडीणाययया) पूर्व –पश्चिम में लम्बे (सेसं जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं) शेष वर्णन अधस्तन ग्रैवेयकों के समान (नवरं) विशेष (एगे विमाणावाससए भवंतीति मक्खायं) एक सौ विमान हैं, ऐसा कहा है (सेसं तहेव भाणियव्वं) शेष उसी प्रकार कहना चाहिए (जाव अहमिंदा नामं ते देवगणा पण्णत्ता) यावत् वे देवगण अहमिन्द्र कहे गए हैं (समणाउसो) हे आयुष्मन् श्रमणो ! (एक्कारसुत्तरं) एक सो ग्यारह (हेट्ठिमेसु) नीचे के ग्रैवेयकों में (सत्तुत्तरं च मज्झिमए) एक सौ सात मध्यम ग्रैवेयकों में (सयमेगं उवरिमए) ऊपर में एक सौ (पंचेव अणुत्तर विमाणा) अनुत्तर विमान पांच ही हैं ।

ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (मज्झिमगेविज्जगाणं उप्पिं) મધ્યના ગ્રૈવેયક દેવોના ઉપર (जाव उप्पइत्ता) યાવત્ જઇને (एत्थ णं) અહીંયા (उवरीमगेवेज्जगाणं) ઉપરના ગ્રૈવેયક દેવોના (तओ) ત્રણ (गेविज्जगविमाणपत्थडा) ગ્રૈવેયક વિમાનોના પાથરાઓ (पण्णत्ता) કહ્યા છે. (पाईणपडिणाययया) પૂર્વ પશ્ચિમ તરફ લાંબા (सेसं जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं) બાકીનું વર્ણન નીચેના ગ્રૈવેયકોના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું, (नवरं) વિશેષ (एगे विमाणावाससए हवंतीति मक्खायं) એક સો વિમાન છે, એમ કહ્યું છે (सेसं तहेव भाणियव्वं) શેષ એ રીતેજ કહેવું જોઇએ (जाव अहमिंदा नामं देवगणा पण्णत्ता) તે દેવગણ અહમિન્દ્ર કહેલા છે (समाणाउसो) હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! (एक्कारसुत्तरं) એક સો અગીયાર (हेट्ठिमेसु) નીચેના ગ્રૈવેયકોના (सत्तुत्तरं च मज्झिमए) એકસો સાત મધ્યમ ગ્રૈવેયકોમાં (सयमेगं उवरिमए) ઉપર એકસો (पंचेव अणुत्तरविमाणा) અનુત્તર વિમાન પાંચ જ છે.

प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! अनुत्तरौपपातिकादेवाः परिवसन्ति ? गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहु समरमणीयाद् भूमिभागात् ऊर्ध्वम्, चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणां बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि, बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुका योजनकोटीः, बहुकाः योजनकोटिकोटीः ऊर्ध्वं दूरम् उत्पत्य सौधर्मेशानसनत्कुमारयावदारणाच्युतकल्पान् त्रीणि अष्टादशोत्तरग्रैवेयकविमानावासशतम् व्यतिव्रज्य तेन परं दूरं गतानि नीरजांसि निर्मलानि

(कहि णं भंते ! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) पर्याप्त और अपर्याप्त अनुत्तरौपपातिक देवों के स्थान कहां कहे हैं (कहि णं भंते ! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति ?) हे भगवन् ! अनुत्तरौपपातिक देव कहां निवास करते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथ्वी के (बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं) बहुत सम एवं रमणीय भूभाग से ऊपर (चंदिम-सूरिय-गहगण-नक्खत्त-तारारूवाणं) चन्द्रमा, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र और ताराओं से (बहूइं जोयणाइं) बहुत सौ योजन (बहूइं जोयणसहस्साइं) बहुत हजार योजन (बहूइं जोयणसयसहस्साइं) बहुत लाख योजन (बहुगाओ जोयणकोडीओ) बहुत करोड योजन (बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) बहुत कोडाकोडी योजन (उड्ढं) ऊपर (दूरं) दूर (उप्पइत्ता) जाकर (सोहम्मीसाणसणंकुमार जाव आरणअच्चुय कप्पा) सौधर्म, ईशान, सनत्कुमार यावत् आरण अच्युत कल्प (तिन्नि अट्ठारसुत्तरे गेविज्जग विमाणावाससए) तीन

(कहि णं भंते ! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति ?) હે ભગવન્ ! અનુત્તરૌપપાતિક દેવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના (वहु समरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्ढं) ઘણી સમાન તેમજ રમણીય ભૂમિભાગના ઊપર (चंदिम, सूरिय,-गहगणनक्खत्ततारारूवाणं) ચન્દ્રમા-સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર અને તારાઓથી (वहूइं जोयणसयाइं) ઘણા સો યોજન (वहूइं जोयणसहस्साइं) ઘણા હજાર યોજન (वहुगाओ जोयणकोडीओ) ઘણા કરોડ યોજન (वहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ) ઘણા કોડાકોડી યોજન (उड्ढं) ઊપર (दूरं) (उप्पइत्ता) દૂર જઈને (सोहम्मीसाणसाणंकुमार जाव आरण अच्चुयकप्पा) સૌધર્મ, ઈશાન, સનત્કુમાર, યાવત્, આરણ અચ્યુત કલ્પ (तिन्नि अट्ठारसुत्तरे गेविज्जगविमाणावाससए) ત્રણ સો અઢાર વિમાનોના (वीइवइत्ता)

वितिमिराणि विशुद्धानि पञ्चदिक्षु पञ्चानुत्तराणि महातिमहालयानि महाविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विजयः, वैजयन्तः, जयन्तः, अपराजितः, सर्वार्थसिद्धः, तानि खलु विमानानि सर्वरत्नमयानि अच्छानि, श्लक्ष्णानि मसृणानि, घृष्टानि, मृष्टानि, नीरजांसि, निर्मलानि, निष्पङ्कानि निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि सश्रीकाणि सोद्द्योतानि, प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि, अत्र खलु अनुत्तरौपपातिकानाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि त्रिष्वपि लोकस्य असंख्येयभागे, तत्र खलु बहवः अनुत्तरौपपातिका देवाः परिवसन्ति, सर्वे समर्द्धिकाः सर्वे समबलाः, सर्वे समानुभावाः महासौख्याः, अनिन्द्राः अप्रेष्याः अपुरोहिताः अहमिन्द्राः नाम ते देवगणाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ! ।सू०२८॥

टीका—अथ पर्याप्तापर्याप्तकग्रैवेयकादि देवानां स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहि णं भंते ! हेट्ठिमगेविज्जगाणं' गौतमः पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र खलु -कस्मिन् प्रदेशे, अधस्तनत्रिक ग्रैवेयकाणां देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-

---

सौ अठारह विमानों का (वीइवइत्ता) पार करके (तेण परं दूरं गया) उससे आगे दूर पर (नीरया) रज से रहित (निम्मला) निर्मल (वितिमिरा) अंधकार से रहित (विसुद्धा) अत्यन्त शुद्ध (पंचदिसिं) पांच दिशाओं में (पंच) पांच (अणुत्तरा) अनुत्तर-सर्वोत्कृष्ट (महइमहालया) बहुत बडे (महाविमाणा) महाविमान (पन्नत्ता) कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार (विजए) विजय (वेजयंते) वैजयन्त (जयंते) जयन्त (अपराजिए) अपराजित (सव्वट्ठसिद्धे) सर्वार्थसिद्ध-शेष शब्दार्थ पूर्ववत्॥२८॥

टीकार्थ-अब ग्रैवेयक देवों के स्वस्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है-गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन् ! पर्याप्त और अपर्याप्त अधस्तन (निचले) ग्रैवेयक देवों के स्थान किस जगह कहे हैं ?

પારકરીને (तेणं परं दूरं गयो) તેની આગળ દૂર પર (नीरया) રજરહિત (निम्मला) નિર્મળ (त्रित्तिमिरा) અધકાર રહિત (विसुद्धा) અત્યન્તશુદ્ધ (पंचदिसिं) પાંચે દિશાઓમાં (पंच) પાંચ (अणुत्तरा) અનુત્તર સર્વોત્કૃષ્ટ (महइमहालया) ઘણામોટા (महा विमाणा) મહા વિમાન (पण्णत्ता) કહ્યા છે (तं जहा) તેઓ આ પ્રકારે (विजए) વિજય (वेजयंते) વૈજયન્ત (जयन्ते) જયન્ત (अपराजिए) અપરાજિત (सव्वठ्ठसिद्धे) સર્વાર્થસિદ્ધ શેષ શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ ॥ ૨૮ ॥

ટીકાર્થ-હવે ગ્રૈવેયક દેવોના સ્વસ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે-શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો-ભગવન્ ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અધસ્તન (નીચેના) ગ્રૈવેયક દેવોના સ્થાન કઇ જગ્યાએ કહ્યાં છે ? પ્રકારાન્તરે સ્પષ્ટતાને માટે ફરીથી

प्ररूपितानि सन्ति ! तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति-'कहि णं भंते ! हेट्ठिमगेविज्जगादेवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु कस्मिन् प्रदेशे, अधस्तन त्रिक ग्रैवेयकाः देवाः परिवसन्ति ! भगवान् उत्तरयति-'गोयमा !' हे गौतम ! 'आरणच्चुयाणं कप्पाणं उप्पिं जाव उड्ढं दूरं उप्पइत्ता' आरणाच्युतयोः कल्पयोः उपरि-ऊर्ध्वभागे, यावत्-बहूनि योजनानि बहूनि योजनशतानि, बहूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि, बहुका योजनकोटीः, बहुका योजनकोटिकोटीः, ऊर्ध्वम्-उपरिभागे दूरम् उत्पत्य-उद्गम्य, 'एत्थ णं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'हेट्ठिमगेविज्जागाणं देवाणं' अधस्तन त्रिकग्रैवेयकाणाम् देवानाम् 'तओ गेविज्जगविमाणपत्थडा' त्रयः-त्रिसंख्यकाः ग्रैवेयकविमान-प्रस्तटाः 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति, ते च ग्रैवेयकविमान-प्रस्तटाः कीदृशा इत्याह-'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीनायताः-पूर्व-पश्चिमायामाः, 'उदीणदाहिणविच्छिन्ना' उदीचीनदक्षिणविस्तीर्णाः-उत्तरदक्षिण-विस्ताराः, 'पडिपुण्णचंदसंठाणसंठिया' प्रतिपूर्णचन्द्रसंस्थानसंस्थिताः, परि-पूर्णचन्द्रमण्डलाकाराः; 'अच्चिमालीभासरासिवण्णाभा' अर्चिमाला भासराशि-

---

प्रकारान्तर से स्पष्टता के लिए पुनः यही प्रश्न दोहराया गया है-हे भगवन् ! निचले ग्रैवेयक देव कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! आरण-अच्युत कल्पों के ऊपर यावत् बहुत योजन, बहुत सौ योजन, बहुत हजार योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, बहुत कोडा कोडी योजन की ऊंचाई पर दूर जाकर निचले ग्रैवेयक देवों के तीन ग्रैवेयक विमान प्रस्तट हैं। तात्पर्य यह है कि एक दूसरे के ऊपर तीन अधस्तन (निचले) ग्रैवेयक हैं, ऐसा निरूपण किया गया है। वे ग्रैवेयक विमानों के प्रस्तट पूर्व और पश्चिम में लम्बे हैं तथा उत्तर और दक्षिण में विस्तीर्ण हैं। वे पूर्ण चन्द्रमा के आकार के हैं और ज्योतियों के समूह एवं

प्रश्नने दुहरावीने कह्यो छे. हे भगवन् ! निचला ग्रैवेयक देव क्यां निवास करे छे ?

श्री भगवान् उत्तर दे छे-हे गौतम ! आरण; अच्युत कल्पोना ऊपर यावत् घणा योजन; घणा सो योजन, घणा हजार योजन, घणा लाख योजन, घणा करोड योजन, घणा कोडाकोडी योजननी ऊंचाई पर दूर जईने निचला ग्रैवेयक देवोना त्रण ग्रैवेयक विमान प्रस्तर छे. तात्पर्य आ छे के एक बीजाना ऊपर त्रण अधस्तन (निचला) ग्रैवेयक छे एम निरूपण करेलुं छे. ते ग्रैवेयक विमानोना प्रस्तर पूर्व अने पश्चिममां लाबा छे तथा उत्तर अने दक्षिणमां विस्तीर्ण छे. तेओ पूर्ण चन्द्रमाना आकारना छे अने ज्योतिओना समूह

वर्णाभाः-अर्चिषां ज्योतिषां मालावत् भासां-प्रकाशानां राशिवच्च वर्णाभाः -वर्णकान्तिर्येषां ते अर्चिर्माला भासराशिवर्णाभाः, 'सेसं जहा बंभलोगे जाव-पडिरूवा' शेषं यथा ब्रह्मलोके प्रतिपादितं तथा प्रतिपत्तव्यम् यावद्-असंख्येया योजनकोटीः असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः आयामविष्कम्भेण, असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः परिक्षेपेण सर्वरत्नमयाः, अच्छाः-स्वच्छाः, श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः निष्कङ्कटच्छायाः, स प्रभाः, सश्रीकाः, सोद्द्योताः, प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः, सन्ति, 'तत्थ णं' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थले 'हेट्ठिमगेविज्जागाणं' अधस्तन त्रिक-ग्रैवेयकाणाम् 'देवाणं' देवानाम् 'एक्कारसुत्तरे विमाणावाससए' एकादशोत्तरं विमानावासशतम् भवंतीति मक्खायं' भवति इत्याख्यातं मया महावीरेण अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, आर्षत्वाद् 'भवन्ति' इत्यत्र बहुवचनं बोध्यम्, 'ते णं विमाणा सव्वरयणामया जाव पडिरूवा तानि खलु एकादशाधिकशतविमानानि सर्व-रत्नमयानि यावत्-अच्छानि-स्वच्छानि, श्लक्ष्णानि, मसृणानि, घृष्टानि मृष्टानि नीरजंसि निर्मलानि निष्पङ्कानि.निष्कङ्कटच्छायानि सप्रभाणि सश्रीकाणि सोद्-

---

तेजोराशि के वर्ण जैसे हैं। उनकी शेष वक्तव्यता वैसी ही समझ लेनी चाहिए जैसी ब्रह्मलोक की कही है, यावत् वे अतिशय रमणीय हैं, अर्थात् वे विमान असंख्यात करोड बल्कि असंख्यात कोडाकोडी योजन लम्बाई-चौडाई वाले हैं। उनकी परिधि भी असंख्यात कोडा-कोडी योजन की है। वे सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकने, कोमल, घृष्ट (घटारे) मृष्ट (मठारे) नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण छाया वाले, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। वहां अधस्तन ग्रैवेयक देवों के एक सौ ग्यारह विमान हैं, ऐसा मैंने तथा अन्य तीर्थंकरों ने कहा है। वे सभी एक सौ ग्यारह विमान सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ, चिकने, कोमल, घृष्ट,

---

તેમજ તેજોરાશિના વર્ણ જેવા વર્ણવાળા છે. તેમની બાકીની વક્તવ્યતા જેવી બ્રહ્મલોકની કહી છે તેવીજ સમજી લેવી જોઈએ તે અતિશય રમણીય છે. અર્થાત્ તે વિમાનો અસંખ્યાત કરોડ એટલે અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજનની લંબાઈ પહોળાઈ વાળા છે. તેમની પરિધિ પણ અસખ્યાત કોડાકોડી યોજનની છે. તેઓ સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા કોમળ ઘૃષ્ટ-મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિરાવરણ છાયાવાળા, પ્રભાયુક્ત; શ્રીસપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાજનક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. ત્યાં અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવોના એક સો અગીયાર વિમાન છે તેમ મે તથા અન્ય તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. તે બધા એક સો અગીયાર વિમાન સર્વરત્નમય છે, સ્વચ્છ, ચિકણા, કોમળ, ઘૃષ્ટ, મૃષ્ટ,

धोतानि प्रासादीयानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि च सन्ति, 'एत्थ णं हेट्ठिमगेविज्जगाणं देवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले अधस्तनत्रिकग्रैवेयकाणाम् देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागे-असंख्येयतमे भागे वक्तव्यम् 'तत्थ णं बहवे हेट्ठिमगेविज्जगा देवा परिवसन्ति' तत्र खलु-उपर्युक्तस्थाने, बहवोऽधस्तनत्रिकग्रैवेयकाः देवाः परिवसन्ति, ते खलु ग्रैवेयकाः 'सव्वे समिड्ढिया' सर्वे समर्द्धिकाः-समाना ऋद्धि येषां ते समर्द्धिकाः, 'सव्वे समज्जुइया' सर्वे समद्युतिकाः, समाना द्युति येषां ते समद्युतिकाः, 'सव्वे समजसा' सर्वे समयशसः, समानं यशो येषां ते समयशसः 'सव्वे समबला' सर्वे समबलाः, समानं बलं येषां ते समबलाः, 'सव्वे समणुभावा' सर्वे समानुभावाः समानः-अनुभावः प्रभावः, अनुभागः सामर्थ्यं वा येषां ते समनुभावाः, 'महासुक्खा' महासौख्याः-महत् सौख्यं येषां ते महासौख्याः, 'अणिंदा' अनिन्द्राः-अविद्यमान इन्द्रो येषां ते अनिन्द्राः, अधिपतिरहिता इत्यर्थः, 'अपेस्सा' अप्रेष्याः न विद्यते प्रेष्यत्वं येषां

मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नताप्रद, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। इस स्थल पर पर्याप्त और अपर्याप्त अधस्तन ग्रैवेयक देवों के स्वस्थान कहे हैं। वे स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, इन तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। उस स्थान में बहुसंख्यक अधस्तनग्रैवेयक देव निवास करते हैं। वे सभी ग्रैवेयकदेव समान ऋद्धि के धारक हैं, सभी समान द्युति वाले हैं, सभी समान यश वाले हैं, सभी समान बल वाले हैं, सभी समान प्रभाव या सामर्थ्य वाले हैं, सभी महान् सुख से सम्पन्न हैं। उनमें कोई इन्द्र नहीं है, अर्थात् अधिपति नहीं है, और न उनमें कोई दास

નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાંતિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાપ્રદ, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ સ્થળ પર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અધસ્તન ગ્રૈવેયક દેવોના સ્વસ્થાન કહ્યા છે. તે સ્વસ્થાન, ઉપપાત, અને સમુદ્ઘાત એ ત્રણે અપેક્ષાઓથી લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. તે સ્થાનમા બહુ સંખ્યક અધસ્તન-ગ્રૈવેયક દેવ નિવાસ કરે છે. તે બધા ગ્રૈવેયક દેવ સમાન રૂદ્ધિના ધારક છે. બધાં સમાનદ્યુતિવાળાં છે, બધાં સમાન યશવાળાં છે. બધાં સમાન બળવાળાં છે, બધાં સમાન પ્રભાવવાળા કે સામર્થ્યવાળાં છે, બધાં મહાન્ સુખથી સંપન્ન છે. તેમાં કોઈ ઇન્દ્ર નથી અર્થાત્

ते अप्रेष्याः अप्रेष्यत्वा इत्यर्थः, प्रेष्यशब्दस्य भावप्रधाननिर्देशात्, 'अपुरोहिया' अपुरोहिताः न विद्यते पुरोहितः शान्तिकर्मकर्ता येषां ते अपुरोहिताः तेषामशान्तेरभावेन शान्तिकरणस्यानावश्यकत्वात्, 'अहमिंदा नामं ते देवगणा' अहमिन्द्राः नाम ते देवगणाः 'पण्णत्ता समणाउसो ! प्रज्ञप्ताः भो श्रमणायुष्मन् ! गौतमः पुनः पृच्छति-'कहि णं भंते ! मज्झिमगाणं गेविज्जगाणं' हे भदन्त ! कुत्र खलु कस्मिन् स्थले, मध्यमकानां-मध्यमत्रिकाणाम्, ग्रैवेयकाणाम् 'देवाणं' देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति ? तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति-'कहि णं भंते ! मज्झिमगेविज्जगा देवा परिवसंति ? हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् स्थले, मध्यमग्रैवेयकाः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा' हे गौतम ! 'हेट्ठिमगेविज्जगाणं' अधस्तनत्रिकग्रैवेयकाणाम्

ही होता है, शान्ति कर्म करने वाला कोई पुरोहित नहीं होता क्यों कि उन्हें अशान्ति कभी होती ही नहीं तो शान्ति करने की आवश्यकता भी नहीं पडती । हे आयुष्मन् श्रमणो ! वे सभी देव अहमिन्द्र कहे गए हैं । अभिप्राय यह है कि जैसे सौधर्म आदि बारह कल्पों में इन्द्र, सामानिक आदि का भेद है, वैसा ग्रैवेयकों में नहीं है । वहां के सभी देव समान श्रेणी के हैं , सभी अपने को इन्द्र मानते हैं ।

श्री गौतमस्वामी प्रभुसे पुनः प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त मध्यम ग्रैवेयक देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? अर्थात् मध्य के जो तीन ग्रैवेयक हैं, उनके देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् उत्तर देते हैं-हे गौतम ! निचले-हेठले ग्रैवेयकों के

અધિપતિ નથી, અને તેમનામાં કોઇ દાસ પણ થતુ નથી, શાન્તિકર્મ કરવા વાળા કોઈ પુરોહિત નથી હોતા, કેમકે એમને ક્યારેય અશાન્તિ થતીજ નથી તો પછી શાન્તિ કરવાની આવશ્યકતા પણ રહેતી નથી. હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! તે બધા દેવ અહમિન્દ્ર કહેલા છે. અભિપ્રાય એ છે કે જેમ સૌધર્મ આદિ બાર કલ્પોમાં ઇન્દ્ર, સામાનિક આદિનો ભેદ છે. તેમ ગ્રૈવેયકોમા નથી. ત્યાંના બધાં દેવ સમાન શ્રેણીના છે. બધા પોતાને ઇન્દ્ર માને છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન કરે છે-ભગવન્ ! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવોના સ્થાન કયા કહેલાં છે ? અર્થાત્ મધ્યમના જે ત્રણ ગ્રૈવેયક છે, તેમના દેવ કયાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાન ઉત્તર દે છે-હે ગૌતમ ! નીચેના ગ્રૈવેયકોની ઊપર, તે જ દિશા અને વિદિશાઓમાં ઊપર જઇને મધ્યમ ગ્રૈવેયકના ત્રણ પાથડા કહેલાં

'उप्पि सपक्खि सपडिदिसिं' उपरि-ऊर्ध्वभागे, सपक्षम्-समानाः-पक्षाः-पूर्व-पश्चिमदक्षिणोत्तररूपाः पार्श्वाः यस्मिन् दूरोत्पतने तत् सप्रतिदिक् तत् यथा स्यात्तथा, यावत्-ऊर्ध्वम् उपरिभागे, दूरम् उत्प्रेत्य-उद्गम्य 'एत्थ णं मज्झिम-गेविज्जगदेवाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले मध्यमत्रिकग्रैवेयकाणाम् देवानाम् 'तओ गेविज्जगाणं' त्रयः-त्रिसंख्यान्विताः ग्रैवेयकाणाम् देवानाम् 'पत्थडा पण्णत्ता' प्रस्तटाः प्रज्ञप्ताः-प्ररूपिताः सन्ति, ते किं विशिष्टाः ? इत्याह-'पाईणपडी-णायया' प्राचीनप्रतीचीनायता-पूर्वपश्चिमायामाः, 'जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं' यथा अधस्तनग्रैवेयकाणाम् प्रतिपादितं तथा प्रतिपत्तव्यम् तथा च दक्षिणोत्तरविस्तीर्णाः, दक्षिणोत्तरविस्ताराः, प्रतिपूर्णचन्द्रमण्डलसंस्थानसंस्थिताः अर्चिर्मालाभासराशि-वर्णाभाः असंख्येयाः योजनकोटिकोटीः आयामविष्कम्भेण असंख्येया योजन-कोटिकोटीः परिक्षेपेण सर्वरत्नमयाः श्लक्ष्णाः, मसृणाः, घृष्टाः, मृष्टाः, नीरजसः, निर्मलाः, निष्पङ्काः, निष्कङ्कटच्छायाः, सप्रभाः सश्रीकाः सोद्योताः,

ऊपर, उसी दिशा और विदिशा में ऊपर जाकर मध्यमग्रैवेयकों के तीन पाथडे कहे गए हैं। वे पूर्व-पश्चिम में लम्बे और उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण हैं। उनका आकार पूर्ण चन्द्रमा के समान है और वर्ण ज्योतियों की माला एवं तेजोराशि के सदृश है वे असंख्य कोडाकोडी योजन लम्बे-चौडे हैं और असंख्य कोडाकोडी योजन की ही उनकी परिधि है। सभी विमान रत्नमय, चिकने, मृदु, घृष्ट. मृष्ट, नीरज, निर्मल. निष्पंक और निरावरण कान्ति वाले हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशोपेत, प्रसन्नताजनक, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। विशेषता यह है कि मध्यम ग्रैवेयकों के एक सौ सात विमान कहे गए हैं। ये विमान भी सर्वरत्नमय, स्वच्छ, चिकने, मृदु, घृष्ट, मृष्ट, नीरज, निर्मल, निष्पंक, निरावरण कान्ति वाले, प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न,

છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમમાં લાંબા અને ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. તેમનો આકાર પૂર્ણ ચન્દ્રમાના સમાન છે અને વર્ણ જ્યોતિઓની માળા તેમજ તેજો રાશિના સમાન છે. તેઓ અસંખ્ય કોડાકોડી યોજન લાંબા પહોળા અને અસંખ્ય કોડાકોડી યોજનની તેમની પરિધિ છે. બધા વિમાન સર્વરત્નમય, ચિકણા, મૃદુ ઘૃષ્ટ મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, અને નિરાવરણ કાન્તિવાળા છે. પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશોપેત, પ્રસન્નતા જનક, દર્શનીય, અભિરૂપ પ્રતિરૂપ છે. વિશેષતા એ છે કે મધ્યમ ગ્રૈવેયકોના એકસો સાત વિમાન કહેલાં છે. તે બધાં વિમાનો સર્વરત્નમય, સ્વચ્છ, ચિકણા, મૃદુ, ઘૃષ્ટ-મૃષ્ટ, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક, નિરાવરણ કાન્તિવાળા, પ્રભાયુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય,

प्रासादीयाः, दर्शनीयाः, अभिरूपाः, प्रतिरूपाः सन्ति, किन्तु 'नवरं' नवरम्-पूर्वापेक्षया विशेषस्तु 'सत्तुत्तरे विमाणावाससए हवंतीति मक्खायं' सप्तोत्तरं विमानावासशतं भवति इत्याख्यातम् मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः 'ते णं विमाणा जाव पडिरूवा' तानि खलु विमानानि यावत्-सर्वरत्नमयानि अच्छानि श्लक्ष्णानि मसृणानि घृष्टानि मृष्टानि नीरजांसि निर्मलानि निष्पङ्कानि, निष्कङ्कटच्छायानि, सप्रभाणि सश्रीकाणि, सोद्योतानि प्रासादीयानि दर्शनीयानि, अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि सन्ति 'एत्थ णं मज्झिमगेविज्जगाणं जाव' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, मध्यम त्रिक ग्रैवेयकाणाम् यावत्-देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु त्रिष्वपि स्थानेषु विषये इत्यर्थः लोकस्य असंख्येयभागे वक्तव्यम्, 'तत्थ णं बहवे मज्झिमगेविज्जगा देवा परिवसंति' तत्र खलु उपर्युक्त स्थले, बहवो मध्यमग्रैवेयका देवाः परिवसन्ति, 'जाव अहमिंदा नाम ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो !' यावत्-सर्वे समर्द्धिकाः, सर्वे समद्युतिकाः, सर्वे समयशसः, सर्वे समबलाः, सर्वे समानुभावाः; महासौख्याः, अनिन्द्राः, अप्रेष्याः, अपुरोहिताः, अहमिन्द्रा नाम ते देवगणाः प्रज्ञप्ताः प्ररूपिताः सन्ति हे श्रमण ! आयुष्मन् ! गौतमः पृच्छति-'कहि णं भंते ! उवरिमगेविज्जगाणं देवा णं' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, उपरिम त्रिक ग्रैवेयकाणाम् देवानाम् 'पज्जत्ता

प्रकाशमय, प्रासादिक, दर्शनीय. अभिरूप और प्रतिरूप हैं। यहाँ पर्याप्त तथा अपर्याप्त मध्यम ग्रैवेयक देवों के स्थान हैं। ये स्थान स्वस्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। इन स्थानों में मध्यम ग्रैवेयक देव निवास करते हैं। हे आयुष्मन् श्रमणो ! ये सभी देव समान ऋद्धि, समान द्युति, समान यश, समान बल, समान प्रभाव और समान सुख वाले हैं। उनमें न कोई स्वामी (इन्द्र) है, न सेवक है, न पुरोहित है। सभी अहमिन्द्र हैं।

गौतमस्वामी पुनः प्रश्न करते हैं-हे भगवन् ! ऊपरके ग्रैवेयक देवों

પ્રાસાદિક, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. અહિં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવોના સ્થાન છે. આ સ્થાનો, સ્વસ્થાન, ઉપપાત અને સમુદ્ઘાત ત્રણે અપેક્ષાઓએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. આ સ્થાનોમાં મધ્યમ ગ્રૈવેયક દેવ નિવાસ કરે છે. હે આયુષ્મન શ્રમણો, ને બધા દેવ સમાન સમૃદ્ધિ, સમાન દ્યુતિ, સમાનયશ, સમાનબળ, સમાનપ્રભાવ અને સમાન સુખવાળા છે. તેમાં કોઈ સ્વામી (ઇન્દ્ર) કે સેવક નથી, પુરોહિત પણ નથી બધા અહમિન્દ્ર છે.

શ્રી ગૌતમસ્વામી પુનઃપ્રશ્ન કરે છે-ભગવન ઊપરના ગ્રૈવેયક દેવો જેમાં પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્ને સંમિલિત તેમના સ્થાન ક્યાં કહેલા છે ? અર્થાત્

पज्जत्ताणं, पर्याप्ता पर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्वस्थानानि-प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि सन्ति! तदेव विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति-'कहि णं भंते ! उवरिमगेविज्जए देवा परिवसंति !' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे उपरिमत्रिकग्रैवेयकाः देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा ! 'मज्झिमगेविज्जगाणं उप्पि जाव उप्पइत्ता' हे गौतम ! मध्यमत्रिक ग्रैवेयकाणाम् देवानामुपरि यावद्-सपक्षम् सप्रतिदिक् ऊर्ध्वम् दूरम् उत्पत्य उद्गत्य 'एत्थ णं उवरिमगेविज्जगाणं तओ गेविज्जगविमाणपत्थडा पण्णत्ता' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, उपरिमत्रिकग्रैवेयकाणाम् त्रयः-त्रिसंख्याविशिष्टाः ग्रैवेयकविमान-प्रस्तटाः प्रज्ञप्ताः, ते कीदृशा इत्याह-'पाईणपडीणायया' प्राचीनप्रतीचीना-यताः-पूर्वपश्चिमायामाः, 'सेसं जहा हेट्ठिमगेविज्जगाणं' शेषं यथा अधस्तनत्रिक-ग्रैवेयकाणाम् प्रतिपादितं तथा उपरिमत्रिकग्रैवेयकाणामपि प्रतिपत्तव्यम् 'नवरं एगे विमाणावाससए भवंतीति मक्खायं' नवरम्-अधस्तनग्रैवेयकाद्यपेक्षया विशेषस्तु एकं विमानावासशतं भवति इत्याख्यातं मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, आर्ष-त्वाद् वहुवचनं 'सेसं तहेव भाणियव्वं जाव अहमिंदा नामं ते देवगणा पण्णत्ता समणाउसो !' शेषं तथैव पूर्ववदेव भणितव्यम् यावत्-सर्वे समर्धिकाः, सर्वे समद्युतिकाः, सर्वे समयशसः, सर्वे समवलाः, सर्वे समानुभावाः, महासौख्याः,

---

के जिनमें पर्याप्त और अपर्याप्त दोनों सम्मिलित हैं, स्थान कहां कहे गए हैं ? अर्थात् ऊपरी ग्रैवेयक देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम ! मध्यम ग्रैवेयकों के ऊपर समान दिशा और समान विदिशा में दूर जाकर ऊपर के ग्रैवेयक देवों के तीन विमान प्रस्तट कहे हैं। वे विमान प्रस्तट पूर्व-पश्चिम में लम्बे, उत्तर-दक्षिण में विस्तीर्ण हैं, इत्यादि वर्णन निचले ग्रैवेयक प्रस्तटों के समान समझ लेना चाहिए। विशेषता यह है कि यहां विमान एक सौ ही हैं, यावत् ये सब देव भी अहमिन्द्र हैं, अर्थात् सभी देव समान ऋद्धि, समान द्युति, समान यश, समान बल, समान

ઊપરના ગ્રૈવેયક દેવ કયાં નિવાસ કરેછે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ ! મધ્યમ ગ્રૈવેયકોના ઊપર સમાન દિશા અને સમાન વિદિશામાં દૂર જઇને ઊપરના ગ્રૈવેયક દેવોના ત્રણ વિમાન પ્રસ્તર કહ્યાં છે. તે વિમાન પ્રસ્તર પૂર્વપશ્ચિમમાં લાંબા ઉત્તર દક્ષિણમાં વિસ્તીર્ણ છે. ઇત્યાદિ વર્ણન નિચલા ગ્રૈવેયક પ્રસ્તરોના સમાન સમજી લેવું જોઈએ. વિશેષતા એ છે કે અહિં વિમાન એક સો જ છે. યાવત્ આ બધા દેવ પણ અહમિન્દ્ર છે, અર્થાત્ બધા દેવ સમાન સમૃદ્ધિ, સમાનદ્યુતિ, સમાન

अनिन्द्राः, अप्रेष्याः, अपुरोहिताः, अहमिन्द्राः नाम ते उपरिमत्रिकग्रैवेयकाः देवगणाः प्रज्ञप्ताः प्ररूपिताः सन्ति, भो श्रमणा ! हे आयुष्मन् ! अथोक्त ग्रैवेयक देव विमानसंग्राहकगाथामाह-'एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए। सयमेगं उवरिमए पंचेव अणुत्तरविमाणा' एकादशोत्तरम् अधस्तनेषु त्रिकग्रैवेयकेषु, सप्तोत्तरञ्च मध्यमे शतमेकम् उपरिमे, पञ्चैव अनुत्तरविमानानि सन्ति, तथा चाधस्तन त्रिकग्रैवेयकेषु एकादशाधिकशतविमानावासाः, मध्यमत्रिकग्रैवेयकेषु सप्ताधिकशतविमानावासाः, उपरिमत्रिकग्रैवेयकेषु शतमेकं विमानावासाः सन्ति इत्याशयः, अथ पर्याप्तापर्याप्तकानुत्तरौपपातिकदेवानां स्थानादिकं प्ररूपयितुमाह-'कहि णं भंते ! अणुत्तरोववाइयाणं देवाणं पज्जत्तापज्जत्ताणं ठाणा पण्णत्ता ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे, अनुत्तरौपपातिकानाम् देवानां पर्याप्तापर्याप्तानाम् स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि

प्रभाव और समान सुख वाले हैं। इनमें न कोई इन्द्र है, न कोई सेवक है, न कोई पुरोहित है। ऊपर के ग्रैवेयकों के सभी देवगण अहमिन्द्र हैं हे आयुष्मन् श्रमणो !

अब ग्रैवेयक विमानों का संग्रह करने वाली गाथा कहते हैं-

नीचे के तीन ग्रैवेयकों में एक सौ ग्यारह विमान हैं, मध्य के तीन ग्रैवेयकों में एक सौ सात विमान हैं और ऊपर के तीन ग्रैवेयकों में सौ विमान हैं। अनुत्तर विमान कुल पांच ही हैं।

अब पर्याप्त तथा अपर्याप्त अनुत्तरौपपातिक देवों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है-

गौतम स्वामी ने प्रश्न किया-हे भगवन् ! पर्याप्त तथा अपर्याप्त अनुत्तरौपपातिक देवों के स्थान कहां कहे गए हैं ? अर्थात् अनुत्तरौ-

યશ, સમાનબલ, સમાનપ્રભાવ, અને સમાન સુખવાળા છે. તેમનામાં કોઇ ઇન્દ્ર સેવક નથી. કોઈ પુરોહિત પણ નથી. ઊપરના ગ્રૈવેયકોના બધાજ દેવગણ અહમિન્દ્ર છે, હે આયુષ્માન્ શ્રમણો !

હવે ગ્રૈવેયક વિમાનોનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા કહે છે-નીચેના ત્રણ ગ્રૈવેયકોમાં એકસો અગીયાર વિમાન છે, મધ્યના ત્રણ ગ્રૈવેયકોમાં એકસો સાત વિમાન છે અને ઊપરના ત્રણ ગ્રૈવેયકોમાં એકસો વિમાન છે. અનુત્તરવિમાન કુલ પાંચ જ છે.

હવે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અનુત્તરોપપાતિક દેવોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રીગૌતમસ્વામીએ-પ્રશ્ન કર્યો-ભગવન્! પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અનુત્તરૌ-

सन्ति ! तदेव प्रकारान्तरेण विशदयितुं पृच्छति-'कहि णं भंते ! अनुत्तरोववाइया देवा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु-कस्मिन् प्रदेशे अनुत्तरौपपातिका देवाः परिवसन्ति ? भगवान् उत्तरयति-'गोयमा' हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ' बहुसमरमणीयाद् अत्यन्ताधिक कमनीयसमतलात् भूमिभागात्-भूप्रदेशात्, 'उड्ढं' ऊर्ध्वम्-उपरिभागे 'चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं' चन्द्रसूर्यग्रहगणनक्षत्रतारारूपाणाम् ज्योतिष्काणाम्, 'बहूइं जोयणसयाइं' बहूनि योजनशतानि, 'बहूइं जोयणसहस्साइं' बहूनि योजनसहस्राणि 'बहूइं जोयणसयसहस्साइं' बहूनि योजनशतसहस्राणि 'बहुगाओ जोयणकोडीओ' बहुकाः योजन कोटीः 'बहुगाओ जोयणकोडीकोडीओ' बहुकाः योजन कोटिकोटीः, 'उड्ढं-दूरं उप्पइत्ता' ऊर्ध्वम्-उपरि भागे, दूरम् उत्पत्य-उद्गत्य 'सोहम्मीसाणसणं-कुमार जाव आरण अच्चुयकप्पा' सौधर्मेशान सनत्कुमार यावद् माहेन्द्र ब्रह्मलोक लान्तक महाशुक्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतकल्पान् त्रयम् अष्टादशोत्तरम् ग्रैवेयक-विमानावासशतम् व्यतिव्रज्य-अतिक्रम्य 'तेण परं दूरं गया' तेन परं-तदनन्तरम् 'दूरं गया' दूरं गतानि, 'निरया' नीरजांसि-रजोरहितानि, 'निम्मला' निर्म-

पपातिक देव कहां निवास करते हैं ?

भगवान् ने उत्तर दिया-हे गौतम ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के बिलकुल समतल भूमिभाग से ऊपर चन्द्र, सूर्य, ग्रहगण, नक्षत्र तथा तारा नामक ज्योतिष्कों से बहुत सौ योजन, बहुत हजार योजन, बहुत लाख योजन, बहुत करोड योजन, बहुत कोडाकोडी योजन ऊपर दूर जाकर सौधर्म ईशान यावत् आरण-अच्युत नामक बारहों कल्पों को लांघ कर तथा तीन सौ अठारह ग्रैवेयक विमानों को लांघ कर उनसे ऊपर दूर जाकर पांच अनुत्तर विमान कहे गए हैं । वे विमान

પપાતિક દેવોના સ્થાન કયા કહેલા છે ? અર્થાત્ અનુત્તરૌપપાતિક દેવ કયા નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો-હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બીલકુલ સમતલ ભૂમિભાગથી ઊપર ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહગણ, નક્ષત્ર તથા તારા ગણ નામક જ્યોતિષ્કોના ઘણા સો યોજન, ઘણા હજાર યોજન, ઘણા લાખ યોજન, ઘણા કરોડ યોજન, ઘણા કોડાકોડી યોજન ઊપર દૂર જઈને સૌધર્મ ઈશાન યાવત્ આરણ-અચ્યુત નામક બારે કલ્પોને ઉલ્લંઘીને તથા ત્રણસો અઢાર ગ્રૈવેયક વિમાનોને ઓળગીને તેમના ઊપર દૂર જઈને પાંચ અનુત્તર વિમાન કહેલા છે. તે વિમાનો રજરહિત છે, નિર્મળ છે. અન્ધકારથી રહિત છે અને વિશુદ્ધ

लानि 'वितिमिरा' वितिमिराणि-वितिमिराणि-अन्धकाररहितानि 'विसुद्धा' विशुद्धानि 'पंचदिसिं पंच अणुत्तरा महइमहालया महाविमाणा पण्णत्ता' पञ्चदिक्षु पञ्च अनुत्तराणि महतिमहालयानि महाविमानानि प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तं जहा' तद्यथा-'विजए, वेजयंते, जयंते, अपराजिए' विजयः वैजयन्तः जयन्तः अपराजितः 'सव्वट्ठसिद्धे' सर्वार्थसिद्धः, 'ते णं विमाणा' तानि खलु विमानानि 'सव्वरयणामया' सर्वरत्नमयानि-सर्वात्मना कार्त्स्न्येन रत्नमयानि 'अच्छा' अच्छानि -स्वच्छानि, 'सण्हा' श्लक्ष्णानि, 'लण्हा' मसृणानि, 'घट्ठा' घृष्टानि, 'मट्ठा' मृष्टानि, 'नीरया' नीरजांसि रजोरहितानि, 'निम्मला' निर्मलानि, 'निप्पंका' निष्पङ्कानि, 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छायानि,-निष्कङ्कटत्वेन कवचरहितत्वेन छायया कान्त्या सहितानि 'सप्पभा' सप्रभाणि-प्रभा सहितानि, कन्तियुक्तानि, 'सस्सिरिया' सश्रीकाणि श्रिया परमशोभया सहितानि, 'सउज्जोया' सोद्द्योतानि 'पासाईया' प्रासादीयानि-प्रसादाय-प्रसत्तये हितानि आनन्दजनकानि 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि-दर्शनयोग्यानि, 'अभिरूवा' अभिरूपाणि 'पडिरूवा' प्रतिरूपाणि 'एत्थ णं अणुत्तरोववाइयाणं' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थले, अनुत्तरौपपातिकानां 'देवाणं' देवानाम् 'पज्जत्तापज्जत्ताणं' पर्याप्तापर्याप्तानाम् 'ठाणा पण्णत्ता' स्थानानि-स्थित्यपेक्षया स्वस्थानानि, प्रज्ञप्तानि-प्ररूपितानि सन्ति, 'तिसु वि लोगस्स असंखेज्जइभागे' त्रिष्वपि-स्वस्थानोपपातसमुद्घातलक्षणेषु

रज रहित हैं, निर्मल हैं, अन्धकार से रहित हैं और विशुद्ध हैं। वहां पांच दिशाओं में पांच महाविमान हैं। उनके नाम इस प्रकार हैं-(१) विजय (२) वैजयन्त (३) जयन्त (४) अपराजित और (५) सर्वार्थसिद्ध। ये पांचों महाविमान सर्वरत्नमय हैं, स्वच्छ हैं, चिकने हैं, मसृण हैं, घृष्ट हैं, मृष्ट हैं, नीरज, निर्मल, निष्पंक और निरावरण कान्ति से युक्त हैं। प्रभायुक्त, श्रीसम्पन्न, प्रकाशमय, प्रसन्नता प्रदान करने वाले, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप हैं। यहां पर्याप्त तथा अपर्याप्त अनुत्तरौपपातिक देवों के स्थान कहे गए हैं। ये स्थान स्व-

---

છે. અહિ પાંચ દિશાઓમાં પાંચ મહાવિમાન છે. તેમના નામ આ પ્રકારે છે (૧) વિજય (૨) વૈજયન્ત (૩) જયન્ત (૪) અપરાજીત અને (૫) સર્વાર્થસિદ્ધ. આ પાંચ મહાવિમાન સર્વ રત્નમય છે, સ્વચ્છ છે. ચિકણા છે, મૃષ્ટ છે, ઘૃષ્ટ છે, નીરજ, નિર્મળ, નિષ્પંક અને નિરાવરણ કાન્તિથી યુક્ત છે, પ્રભા યુક્ત, શ્રીસંપન્ન, પ્રકાશમય, પ્રસન્નતાપ્રદાન કરનારા, દર્શનીય, અભિરૂપ, અને પ્રતિરૂપ છે. અહીં પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અનુત્તરૌપપાતિક દેવોના સ્થાન કહેલાં છે, તે સ્થાન સ્વસ્થાન, ઉપપાત, અને સમુદ્ઘાત ત્રણે અપેક્ષાઓથી

त्रिष्वपि स्थानेषु विषये लोकस्य असंख्येयभागः-असंख्येयतमो भागो वक्तव्यः, 'तत्थ णं बहवे अणुत्तरोववाइया देवा परिवसंति' तत्र खलु-उपर्युक्त स्थले, बहवः अनुत्तररौपपातिकाः देवाः परिवसन्ति, 'सव्वे समसिड्डिया' सर्वे अनुत्तरौपपातिकाः देवाः समर्द्धिकाः-समाना ऋद्धि येषां ते समदृर्धिकाः 'सव्वे समबला' सर्वे समबलाः 'सव्वे समाणुभावा' सर्वे समानुभावाः-समानः अनुभावः प्रभावः अनुभागो वा सामर्थ्यम् येषां ते समानुभावाः, 'महासुक्खा' महासौख्याः, 'अणिंदा' अनिन्द्राः, अधिपतिरहिताः, 'अप्पेसा' अप्रेष्याः, प्रेष्यत्वरहिताः, 'अपुरोहिया' अपुरोहिताः-अविद्यमानाः पुरोहितो येषां ते अपुरोहिताः शान्तिकर्मकर्तृ रहिताः, तेषामशान्तेरभावात् शान्तिकरणस्यानावश्यकत्वात् 'अहमिंदा नामं ते देवगणा पण्णत्ता' अहमिन्द्रानाम ते देवगणाः प्रज्ञप्ताः 'समणा उसो !' हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! इति भगवतामाशयः ॥ सू० २८ ॥

सिद्ध स्थानादिवक्तव्यता

मूलम्-कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पण्णत्ता ? कहि णं सिद्धा परिवसंति ? गोयमा ! सव्वट्ठसिद्धस्स महाविमाणस्स उवरिल्लाओ थूभियग्गाओ दुवालसजोयणे उड्ढं अबाहाए एत्थ णं ईसीपब्भारा णामं पुढवी पण्णत्ता, पणयालीसं जोयण-

स्थान, उपपात और समुद्घात, तीनों अपेक्षाओं से लोक के असंख्यातवें भाग में हैं। यहां बहुसंख्यक अनुत्तरौपपातिक देव निवास करते हैं। ये सभी देव समान ऋद्धि के धारक हैं, समान द्युति वाले, समान बल वाले, समान अनुभाव वाले एवं महान् सुख से सम्पन्न हैं। इन में न कोई इन्द्र है, न दास है, न पुरोहित अर्थात् शान्ति कर्म करने वाला है, क्योंकि उनको कभी अशान्ति होती ही नहीं है, तब शान्ति कर्म करने की आवश्यकता भी नहीं होती। हे आयुष्मन् श्रमणो ! ये सभी देवगण अहमिन्द्र कहे गए हैं ॥२८॥

લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા છે. અહિં બહુસંખ્યક અનુત્તરૌપપાતિક દેવ નિવાસ કરે છે. તે બધા દેવ સમાન સમૃદ્ધિના ધારક, સમાનદ્યુતિવાળા, સમાન યશવાળા સમાન બળવાળા, સમાન અનુભાવવાળા તેમજ મહાન્ સુખથી સંપન્ન છે. આમાં કોઈ ઈન્દ્ર હોતો નથી. તેમજ દાસ હોતા નથી તેમજ પુરોહિત પણ હોતા નથી અર્થાત્ શાન્તિકર્મ કરનાર નથી હોતા કેમકે તેમને કદિ અશાન્તિ થતી જ નથી. તો પછી શાન્તિ કર્મ કરવાની આવશ્યકતા પણ નથી રહેતી, હે આયુષ્યમન્ શ્રમણો, આ બધા દેવગણ અહમિન્દ્ર કહેલા છે ॥ ૨૮ ॥

सयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं, तीसं च सहस्साइं दोन्नि य अउणापन्ने जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेणं पण्णत्ता, ईसिपब्भाराए णं पुढवीए बहुमज्झदेसभाए अट्ठ जोयणिए खेत्ते अट्ठजोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते, तओ अणंतरं च णं मायाए मायाए पएसपरिहाणीए परिहायमाणी परिहायमाणी सव्वेसु चरमंतेसु मच्छियपत्ताओ तणुयतरी अंगुलस्स असंखेज्जइभागं बाहल्लेणं, पण्णत्ता, ईसीपब्भाराए णं पुढवीए दुवालस नामधिज्जा पण्णत्ता, तं जहा–ईसिइ वा, ईसिपब्भाराइ वा, तणूइ वा, तणुतणूइ वा, सिद्धित्ति वा, सिद्धालए वा, मुत्तित्ति वा, मुत्तालएइ वा, लोयग्गेत्ति वा, लोयग्गथूभियत्ति वा, लोयग्गपडिबुज्झणाइ वा, सव्वपाणभूयजीव सत्त सुहावहाइ वा, ईसिप्पब्भारा णं पुढवी सेया संखदलविमलसोत्थिय मुणालदगरयतुसार गोक्खीरहारवण्णा, उत्ताणयछत्तसंठाणसंठिया सव्वज्जुणसुवण्णमई अच्छा, सण्हा, लण्हा, घट्ठा, मट्ठा, नीरया, निम्मला, निप्पंका निक्कंकडच्छाया सप्पभा, सस्सिरिया, सउज्जोया, पासाईया, दरिसणिज्जा, अभिरूवा, पडिरूवा, ईसिपब्भाराए णं पुढवीए सीयाए जोयणम्मि लोगंतो तस्स णं जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए, तस्स णं गाउयस्स जे से उवरिल्ले छब्भागे एत्थ णं सिद्धा भगवंतो साइया अपज्जवसिया अणेग जाइमरणजोणिसंसारकलंकलीभाव पुणब्भवगब्भवासवसही पवंच समइक्कंता सासयमणागयद्धं कालं चिट्ठंति, तत्थ वि य ते अवेया अवेयणा निम्ममा असंगा य संसारविप्पमुक्का पएस निव्वत्तसंठाणा, कहिं पडिहया सिद्धा, कहिं सिद्धा पइट्ठिया, कहिं बोंदि चइत्ताणं, कत्थगंतूण सि-

ज्जइ ॥१५०॥ अलोए पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया, इहं वोंदिं चइत्ताणं, तत्थ गंतूण सिज्झइ ॥१५१॥ दीहं वा हस्स वा जं चरिमभवे हविज्जसंठाणं, तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणो गाहणा भणिया ॥१५२॥ जं संठाणं, तु इहं भवं चयं तस्सं चरिमसमयंमि। आसी य पदेसघणं तं संठाणं तहिं तस्स॥१५३॥ तिन्नि सया तित्तीसा धणुत्ति भागो य होइ नायव्वो। एसा खलु सिद्धाणं उक्कोसोगाहणा भणिया॥१५४॥ चत्तारि य रयणीओ रयणी तिभागूणिया य बोद्धव्वा, एसा खलु सिद्धाणं मज्झिम ओगाहणा भणिया ॥१५५॥ एगा य होइ रयणी अट्ठेव य अंगुलाइं साहिया, एसा खलु सिद्धाणं जहन्न ओगाहणा भणिया ॥१५६॥ ओगाहणाइ सिद्धा भवत्तिभागेण होंति परीहीणा। संठाणमणित्थंथं जरामरणविप्पमुक्काणं ॥१५७॥ जत्थ य एगो। सिद्धो तत्थ अणंता भवमक्खयविमुक्का। अन्नो ऽन्न समोगाढा पुट्ठा सव्वेवि लोगंते ॥१५८॥ फुसइ अणंते सिद्धे सव्व पएसेहिं नियमसो सिद्धा। तेऽवि य असंखिज्ज-गुणा देसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥१५९॥ असरीरा जीवघणा उव-उत्ता दंसणे य नाणे य। सागारमणागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥१६०॥ केवलनाणुवउत्ता जाणंता सव्वभावगुणभावे। पासंता सव्वओ खलु केवलदिट्ठीहिऽणं ताहिं ॥१६१॥ न वि अत्थि माणुसाणं तं सुक्खं न वि य सव्वदेवाणं। जं सिद्धाणं सुक्खं अव्वाबाहं उवगयाणं ॥१६२॥ सुरगण सुहं समत्तं सव्वद्धा पिंडियं अणंतगुणं। न वि पावइ मुत्तिसुहं णं ताहिं वग्गवग्गूहिं ॥१६३॥ सिद्धस्स सुहोरासी सव्वद्धा पिंडिओ जइ हवेज्जा। सोऽणंतवग्गभइओ सव्वागासे न माइज्जा ॥१६४॥ जह णाम कोइमिच्छो नगरगुणो बहुविहे वियाणंतो। न चइए परिकहिउं उवमाए तहिं असंतीए ॥१६५॥ इय सिद्धाणं सोक्खं अणो-

वमं नत्थि तस्स ओवम्मं । किंचि विसेसे णित्तो सारिक्खमिणं सुणह वोच्छं ॥१६६॥ जह सव्वकामगुणियं पुरिसो भोत्तुण भोयणं कोई । तण्हा छुहा विमुक्को अच्छिज्ज जहा अमिय तित्तो ॥१६७॥ इय सव्वकालतित्ता अतुलं निव्वाणमुवगया सिद्धा । सासयमव्वाबाहं चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता ॥१६८॥ सिद्धत्ति य बुद्धत्ति य पारगयत्ति य, परंपरं गयति । उम्मुक्क कम्म कवया अजरा अमरा असंगा य ॥१६९॥ निच्छिन्न सव्व दुक्खा जाइ जरामरण बंधण विमुक्का । अव्वाबाहं सोक्खं अणुहोंती सासयं सिद्धा ॥सू० २९॥

॥ इइ वितीयं ठाणपयं समत्तं ॥

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धाः परिवसन्ति ? गौतम ! सर्वार्थसिद्धस्य महाविमानस्य उपरिमायाः स्तूपिकायाः द्वादश योजनानि ऊर्ध्वम् अव्याबाधया. अत्र खलु ईषत्प्राग्भारा नाम पृथिवी प्रज्ञप्ताः पञ्चचत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि आयामविष्कम्भेण, एकां

सिद्धों के स्थान आदि का निरूपण

शब्दार्थ-(कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पण्णत्ता ?) हे भगवन् ! सिद्धों के स्थान कहां कहे हैं ? (कहि णं सिद्धा परिवसंति ?) सिद्ध जीव कहां निवास करते हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (सव्वट्ठसिद्धस्स) सर्वार्थसिद्ध (महाविमाणस्स) महाविमान के (उवरिल्लाओ थूभियग्गाओ) ऊपरी स्तूपिका के अग्रभाग से (दुवालस जोयणे) बारह योजन (उड्ढं) ऊपर (अबाहाए) बिना बाधा के (एत्थ णं) यहां (ईसीपब्भारा णामं पुढवी पण्णत्ता) ईषत् प्राग्भारा नामक पृथिवी कही है

સિદ્ધોના સ્થાન આદિનું નિરૂપણ

શબ્દાર્થ-(कहि णं भंते ! सिद्धाणं ठाणा पण्णत्ता ?) ભગવન્ ! સિદ્ધોના સ્થાન ક્યાં કહ્યાં છે ? (कहि णं भंते ! सिद्धा परिवसंति ?) સિદ્ધ જીવ ક્યાં નિવાસ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सव्वट्ठसिद्धस्स) સર્વાર્થસિદ્ધ (महाविमणस्स) મહાવિમાનના (उवरिल्लाओ थूभियगाओ) ઉપરી સ્તૂપિકાના અગ્રભાગથી (दुवालसजोयणे) બાર યોજન (उड्ढं) ઉપર (अबाहाए) વિના અડચણે (एत्थणं) અહિં (ईसीपब्भारा णामं पुढवी पण्णत्ता) ઇષત્પ્રાગ્ભાર નામક પૃથિવી

योजनकोटिम् द्वाचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि त्रिंशच्च सहस्राणि द्वे च एकोनपञ्चाशत् योजनशते किञ्चित् विशेषाधिकम् परिक्षेपेण प्रज्ञप्ता, ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्याः बहुमध्यदेशभागे अष्ट योजनकं क्षेत्रम् अष्ट योजनानि बाहल्येन प्रज्ञप्ता, ततोऽनन्तरञ्च मात्रया मात्रया प्रदेशपरिहान्या परिहीयमाना परिहीयमाना सर्वेषु चरमान्तेषु मक्षिकापत्रतोऽपि तनुकतरी अङ्गुलस्यासंख्येयभागं बाहल्येन प्रज्ञप्ता, ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्याः द्वादश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-

---

(पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं) पैंतालीस लाख योजन (आयाम-विक्खंभेणं) लम्बाई-चौडाई वाली (एगा जोयणकोडी बायालीसं च सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दोन्नि य अउणापन्ने जोयणसए किंचिविसेसाहिए) एक करोड बयालीस लाख तीस हजार दो सौ उनपचास योजन से कुछ अधिक (परिक्खेवेणं) परिधि वाली (पण्णत्ता) कही है (ईसिपब्भाराए णं पुढवीए) ईषत् प्राग्भार पृथिवी के (बहुमज्झ-देसभाए) बिलकुल मध्य भाग में (अट्ठजोयणिए खेत्ते) आठ योजन का क्षेत्र (अट्ठजोयणाइं) आठ योजन (बाहल्लेणं) मोटा (पण्णत्ते) कहा है (तओ अणंतरं च णं) उसके अनन्तर (मायाए मायाए पएसपरि-हाणीए) मात्रा-मात्रा से अर्थात् अनुक्रम से प्रदेशों की कमी होते-जाने से (परिहायमाणी परिहायमाणी) हीन होती-होती (सव्वेसु चरमंतेसु) सब के अन्त में (मच्छियापत्ताओ) मक्खी के पंख से (तणुययरी) अधिक पतली (अंगुलस्स असंखेज्जइभागं बाहल्लेणं) अंगुल के असंख्यातवें भाग मोटाई वाली (पण्णत्ता) कही है।

(पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं) पीस्तालीस લાખ યોજન (आयाम-विक्खंभेणं) લમ્બાઇ પહોળાઇ વાળી (एगा जोयण कोडीबायालीसं च सय सहस्साइं तीसं च सहस्साइं दोन्निय अउणापन्ने जोयणसए किंचि विसेसाहिए) એક કરોડ બે'તાલીસ લાખ ત્રીસ હજાર બસો ઓગણ પચાસ યોજનથી કાંઇક અધિક (परिक्खेवेणं) પરિધિવાળી (पण्णत्ता) કહી છે (ईसि पब्भाराए णं पुढवीए) ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીના (बहुमज्झ देसभाए) બિલકુલ મધ્ય ભાગમાં (अट्ठजोयणिए खेते) આઠ યોજનનું ક્ષેત્ર (अट्ठ जोयणाइं) આઠ યોજન (बाहल्लेणं) મોટુ (पण्णत्ते) કહ્યું છે (तेओ अणंतरं च णं) તેના પછી (मायाए मायाए पएसपरिहाणीए) માત્રા-માત્રાથી અર્થાત્ અનુક્રમથી પ્રદેશોની કમી થતી જવાથી (परिहायमाणी-परिहायमाणी) હીન થતી થતી (सव्वेसु चरमंतरेसु) બધાની છેવટે (मच्छिया-पत्ताओ) માંખીની પાંખથી (तणुययरी) અધિક પાતળી (अंगुलस्स असंखेज्जइ-भागं बाहल्लेणं) અંગુલના અસ'ખ્યાતમા ભાગની મોટાઇવાળી (पण्णत्ता) કહી છે.

ईषत्१ इति वा, ईषत्प्राग्भारा२ इति वा, तन्वी३ इति वा, तनुतन्वी ४ इति वा, सिद्धिरिति वा ५ सिद्धालय इति वा ६ मुक्तिरिति वा ७ मुक्तालय इति वा ८, लोकाग्रमिति वा९, लोकाग्रस्तूपिका इति वा१० लोकाग्रप्रतिवाहिनी इति वा११, सर्व प्राणभूत जीवसत्वसुखावहा इति वा १२, ईषत्प्राग्भारा खलु पृथिवीश्वेता शङ्खदलविमलस्वस्तिकमृणालदकरजस्तुपार गोक्षीरहारवर्णा, उत्तानकच्छत्र संस्थानसंस्थिता सर्वश्वेतसुवर्णमयी, अच्छा, श्लक्ष्णा मसृणा, नीरजाः, निर्मला, निष्पङ्का,

---

(ईसीपब्भाराए णं पुढवीए) ईषत्प्राग्भार पृथिवी के (दुवालसनामधिज्जा पण्णत्ता) बारह नाम कहे हैं (तं जहा) वे इस प्रकार हैं (ईसिइवा) ईषत् (ईसिपब्भाराइ वा) ईषत्प्राग्भार (तणूइ वा) तनु (तणुतणूइ वा) तनुतनु (सिद्धित्ति वा) सिद्धि (सिद्धालए वा) सिद्धालय (मुत्तित्ति वा) मुक्ति (मुत्तालएइ वा) मुक्तालय (लोयग्गेत्ति वा) लोकाग्र (लोयग्गथूभियत्ति वा) लोकाग्रस्तूपिका (लोयग्गपडिवुज्झणाइ वा) लोकाग्र प्रतिवाहिनी (सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावहाए वा) सर्वप्राण भूतजीव सत्त्वसुखावहा।

(ईसिपब्भारा णं पुढवी) ईषत्प्राग्भार नामक पृथिवी (सेया) श्वेत है (संखदल विमलसोत्थियमुणालदगरयतुसार गोक्खीरहारवण्णा) शंखदल के निर्मल चूर्ण के स्वस्तिक, मृणाल, जलकण, हिम, गाय के दूध तथा हार के समान वर्ण वाली (उत्ताणयछत्त संठाणसंठिया) उलटे किये छत्र के आकार की (सव्वज्जुणसुवण्णमई) पूर्ण रूप से अर्जुनस्वर्ण के समान सफेद (अच्छा) स्वच्छ (सण्हा) चिकनी (लण्हा)

(ईसीपब्भाराएणं पुढवीए) ઈષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીના (दुवालस नामधिज्जा पण्णत्ता) બાર નામ કહ્યાં છે (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (ईसिइवा) ઈષત્ (ईसिपब्भाराइ वा) ઈષત્પ્રાગ્ભાર (तणूइवा) તનુ (तणुतणूइवा) તનુ તનુ (सिद्धित्तिवा) સિદ્ધ (सिद्धालए वा) સિદ્ધાલય (मुत्तित्तिवा) મુક્તિ (मुत्तालएइवा) મુક્તાલય (लोयगोत्तिवा) લોકાગ્ર (लोयग्गथूभियत्ति वा) લોકાગ્ર સ્તૂપિકા (लोयग्ग पडिवुज्झणाइवा) લોકાગ્ર પ્રતિવાહિની (सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावहाएवा) સર્વપ્રાણભૂત જીવ સત્વ સુખાવહા (ईसिपब्भाराणं पुढवी) ઈષત્પ્રાગ્ભાર નામક પૃથ્વી (सेया) શ્વેત છે (संखदलविमलसोत्थिय मुणालदगरयतुसारगोक्खिरहारवण्णा) શંખ દલના નિર્મળ ચૂર્ણના સ્વસ્તિ, મૃણાલ, જલકણ હિમ, ગાયનુ દૂધ તથા હારના સમાન વર્ણવાલી (उत्ताणय छत्तसंठाणसंठिया) અવળા કરેલા છત્રના આકારની (सव्वज्जुणसुवण्णमई) પૂર્ણરૂપથી અર્જુન સ્વર્ણના સમાન સફેદ (अच्छा)

निष्कङ्कटच्छाया सप्रभा सश्रीका सोद्द्योता प्रासादीया दर्शनीया, अभिरूपा, प्रतिरूपा, ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्याः निःश्रेणिगत्या योजने लोकान्तः तस्य खलु योजनस्य यत् तत् उपरिमं गव्यूतम् तस्य खलु गव्यूतस्य योऽसौ उपरिमः षड्भागे, अत्र खलु सिद्धाः भगवन्तः सादिकाः अपर्यवसिताः, अनेक जाति जरामरणयोनिसंसारकलङ्कलीभाव पुनर्भव गर्भवासवसति प्रपञ्चसमतिक्रान्ताः शाश्वतम् अनागतं कालं तिष्ठन्ति, तत्रापि च ते अवेदाः अवेदनाः निर्ममाः,

कोमल (घट्टा) घृष्ट-घिसी हुई-सी (मट्ठा) मृष्ट (नीरया) रज से रहित (निम्मला) निर्मल (निप्पंका) पंक रहित (निक्कंकडच्छाया) निष्कवच कान्ति वाली (सप्पभा) प्रभायुक्त (ससिसरीया) श्रीसम्पन्न (सउज्जोया) प्रकाशमय (पासाईया) प्रसन्नताप्रद (दरिसणिज्जा) दर्शनीय (अभिरूवा) अभिरूप-सुन्दर (पडिरूवा) सर्वांग सुन्दर रूप वाली (इसीपब्भाराए णं पुढवीए) ईषत्प्राग्भार पृथिवी से (सीआए) निश्रेणी गति से (जोयणम्मि) एक योजन पर (लोगंतो) लोक का अन्त है (तस्स णं जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए) उस योजन का जो ऊपरी गव्यूति है (तस्स णं गाउअस्स जे से उवरिल्ले छब्भागे) उस गव्यूति का जो ऊपरी छठा भाग है (एत्थ णं) यहां (सिद्धा भगवंतो) सिद्ध भगवान् (साइया अपज्जवसिया) सादि अनन्त (अणेगजाइ-जरा-मरण-जोणिसंसार-कलंकलीभाव-पुणब्भव-गब्भवासवसहीपवंचसमइक्कंता) अनेक जन्म, जरा, मरण, योनिगमन, बाधा, पुनर्भव,

સ્વચ્છ (सण्हा) ચિકણી (लण्हा) કોમલ (घट्टा) ધૃષ્ટ-ઘસેલાસરખી (मट्ठा) મૃષ્ટ (नीरया) રજરહિત (निम्मला) નિર્મળ (निप्पंका) પંકરહિત (निक्कंकडच्छाया) નિષ્કવચ કાન્તિવાળા (सप्पभा) પ્રભાયુક્ત (सस्सीरीया) શ્રીસંપન્ન (सउज्जोया) પ્રકાશમય (पासाईया) પ્રસન્તાપ્રદ (दरिसणिज्जा) દર્શનીય (अभिरूवा) અભિરૂપ સુંદર (पडिरूवा) સર્વાંગ સુંદર સુંદર રૂપવાળી

(इसीपब्भाराएणं पुढवीए) ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીથી (सीआए) નિશ્રેણિ ગતિથી (जोयणम्मि) એક યોજન પર (लोगंतो) લોકના અન્ત છે (तस्सणं जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए) તે યોજનના જે ઊપરની ગવ્યૂતિ છે (तस्सणं गाउअस्स जे से उवरिल्ले छब्भागे) તે ગવ્યૂતિના જે ઊપરનો છઠ્ઠો ભાગ છે (एत्थ णं) અહિં (सिद्धाभगवंतो) સિદ્ધ ભગવાન (साइया अपज्जवसिया) સાદિ અનંત (अणेगजाइ-जरा-मरण-जोणि-संसार कलंकलीभावपुणब्भव-गब्भवासवसहीपवंचसमइक्कंता) અનેક જન્મ, જરા, મરણ, યોનિગમન, બાધા, પુનર્ભવ, ગર્ભવાસ રૂપ વસતિ તથા પ્રપંચથી અતિક્રાંત (सासयमणागयद्धं कालं चिट्ठंति)

असङ्गाश्च संसारविप्रमुक्ताः प्रदेश निर्वृत्त संस्थानाः, कुत्र प्रतिहताः सिद्धाः ? कुत्र सिद्धाः प्रतिष्ठिताः, कुत्र बोन्दिं च्युत्वा खलु क्व गत्वा सिध्यन्ति ? अलोके प्रतिहताः सिद्धाः, लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः, इह बोन्दिं च्युत्वा खलु तत्र गत्वा सिध्यन्ति ॥१५१॥ दीर्घं वा, ह्रस्वं वा, यत् चरमभवे भवेत् संस्थानम् । ततस्त्रिभाग हीनाः सिद्धावगाहना भणिता ॥१५२॥ यत् संस्थानं तु एतद्-भवं त्यजन्नश्चरमसमये । आसीत् च प्रदेशघनं तत् संस्थानं तत्र तस्य ॥१५३॥ त्रीणि

गर्भवास रूप वसति तथा प्रपंच से अतिक्रान्त (सासयमणागयद्धं कालं चिट्ठंति) शाश्वत भविष्यत् काल तक रहते हैं (तत्थ वि) वहां भी (य) और (ते) वे (अवेया) वेद रहित (अवेयणा) वेदना रहित (निम्ममा) ममत्व रहित (असंगा य) पर-पदार्थ के संयोग से रहित (संसारविप्पमुक्का) संसार से सर्वथा मुक्त (पएसनिव्वत्तसंठाणा) आत्म प्रदेशों से बने हुए आकार वाले

(कहिं पडिहया सिद्धा) सिद्ध कहां रुक जाते हैं ? (कहिं सिद्धा पइट्ठिया) सिद्ध कहां प्रतिष्ठित हैं ? (कहिं बोंदिं चइत्ताणं) कहां शरीर को त्याग कर (कत्थ गंतूण सिज्झइ ?) कहां जाकर सिद्ध होते हैं ॥१५०॥

(अलोए पडिहया सिद्धा) अलोक से सिद्ध रुक जाते हैं (लोयग्गे य पइट्ठिया) लोक के अग्रभाग में प्रतिष्ठित होते हैं (इहं बोंदिं चइत्ताणं) यहां शरीर को त्याग कर (तत्थ गंतूण सिज्झइ) वहां जाकर सिद्ध होते हैं ॥१५१॥

(दीहं वा) दीर्घ अथवा (हस्सं) ह्रस्व (जं) जो (चरिमभवे) अंतिम भव में (हविज्ज) हो (संठाणं) आकार (तत्तो) उससे (तिभागहीणा)

શાશ્વત, ભવિષ્યત્ કાલ સુધિ રહે છે (तत्थ वि) ત્યાં પણ (य) અને (ते) તેઓ (अवेया) વેદ રહિત (अवेयणा) વેદના રહિત (निम्ममा) મમત્વ રહિત (असंगाय) પરપદાર્થના સંયોગથી રહિત (संसारविप्पमुक्का) સંસારથી સર્વથા મુક્ત (पएस निव्वत्तसंठाणा) આત્મ પ્રદેશોથી બનેલા આકારવાળા

(कहिं पडिहया सिद्धा) સિદ્ધ ક્યાં રોકાઇ જાય છે ? (कहिं सिद्धा पइट्ठिया) સિદ્ધ ક્યા પ્રતિષ્ઠિત છે ? (कहिं बोंदिं चइत्ताण) ક્યાં શરીરનો ત્યાગ કરીને (कत्थ गंतूण सिज्झइ) ક્યાં જઇને સિદ્ધ થાય છે ॥ ૧૫૦ ॥

(अलोए पडिहया सिद्धा) અલોકથી સિદ્ધ રોકાઇ જાય છે (लोयग्गे य पइट्ठिया) લોકના અગ્ર ભાગમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે (इहं बोंदिं चइत्ताणं) અહિં શરીરનો પરિત્યાગ કરીને (तत्थ गंतूण सिज्झइ) ત્યાં જઇને સિદ્ધ થાય છે ॥ ૧૫૧ ॥

(दीहवा) દીર્ઘ (हस्सं) હ્રસ્વ (जं) જે (चरिमभवे) અંતિમ ભવમાં (हविज्जं) હોય (सठाण) આકાર (तत्तो) તેનાથી (तिभागहीणा) ત્રીજા ભાગથી ઓછા

शतानि त्रय स्त्रिंशानि धनुस्त्रिभागः खलु भवति ज्ञातव्यः। एषा खलु सिद्धानाम् उत्कृष्टावगाहना भणिता ॥१५४॥ चतस्रश्च रत्नयः रत्निस्त्रिभागोना च बोद्धव्या। एषा खलु सिद्धानां मध्यमावगाहना भणिता ॥१५५॥ एका च भवति

तीसरा भाग कम (सिद्धाण) सिद्धों की (ओगाहणा) अवगाहना (भणिया) कही गई है ॥१५२॥

(जं संठाणं) जो संस्थान (तु इहं भवं चयंतस्स) इस भव को त्यागते हुए का (चरिमसमयंमि) अन्तिम समय में (आसी य) था (पदेसघणं) प्रदेशों से सघन (तं) वह (संठाणं) संस्थान (ताहिं) वहां (तस्स) उसका ॥१५३॥

(तिन्नि सया) तीन सौ (तित्तीसा) तेतीस (धणुत्तिभोगो य) एक धनुष का तीसरा भाग (होइ) होती है (नायव्वो) जानना चाहिए (एसा) यह (खलु) निश्चय से (सिद्धाणं) सिद्धों की (उक्कोसोगाहणा) उत्कृष्ट अवगाहना (भणिया) कही है ॥१५४॥

(चत्तारि य रयणीओ) चार हाथ (रयणीतिभागूणिया य बोद्धव्वा) त्रिभाग कम एक हाथ जानना चाहिए (एसा) यह (खलु) निश्चय (सिद्धाणं) सिद्धों की (मज्झिम ओगाहणा) मध्यम अवगाहना (भणिया) कही है ॥१५५॥

(एगा य होइ रयणी अट्ठेव य अंगुलाइं साहिया) एक हाथ और आठ अंगुल सहित (एसा खलु सिद्धाणं) यह निश्चय से सिद्धों की

(सिद्धाणं) સિદ્ધોની (ओगाहणा) અવગાહના (भणिया) કહી છે ॥ ૧૫૨ ॥

(जं संठाणं) જે સંસ્થાનથી (तु इहं भवं चयंतस्स) આ ભવને ત્યાગનારાના (चरिमसमयंमि) અન્તિમ સમયમાં (आसीय) હતા (पदेसघणं) પ્રદેશોથી સઘન (तं) તે (संठाणं) સંસ્થાન (तहिं) ત્યાં (तस्स) તેના ॥ ૧૫૩ ॥

(तिन्नि सया) ત્રણ સો (तित्तीसा) તેત્રીસ (धणुत्तिभागो य) એક ધનુષનો ત્રીજો ભાગ (होइ) હોય છે (नायव्वो) જાણવું જોઇએ (एसा) આ (खलु) નિશ્ચયથી (सिद्धाणं) સિદ્ધોના (उक्कोसोगाहणा) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના (भणिया) કહી છે ॥૧૫૪॥

(चत्तारि य रयणीओ) ચાર હાથ (रयणी तिभागूणिया य बोद्धव्वा) ત્રણ ભાગ ઓછા એક હાથ જાણવા જોઇએ (एसा) આ (खलु) નિશ્ચય (सिद्धाणं) સિદ્ધોની (मज्झिम ओगाहणा) મધ્યમ અવગાહના (भणिया) કહી છે ॥ ૧૫૫ ॥

(एगाय होइ रयणी अट्ठेव य अंगुलाइं साहिया) એક હાથ અને આઠ અંગુલ સહિત (एसा खलु सिद्धाणं) આ નિશ્ચયથી સિદ્ધોની (जहन्न ओगाहणा भणिया) જઘન્ય અવગાહના કહી છે ॥ ૧૫૬ ॥

रत्निः अष्टैव चाङ्गुलानि साधिकानि। एषा खलु सिद्धानां जघन्यावगाहना भणिता ॥१५६॥ अवगाहनाः सिद्धानां भवत्रिभागेन भवन्ति परिहीणाः। संस्थान मनित्थंस्थं जरामरणविप्रमुक्तानाम् ॥१५७॥ यत्र च एकः सिद्धस्तत्र अनन्ता भवक्षयविमुक्ताः। अन्योन्य समवगाढाः स्पृष्टाः सर्वेऽपि लोकान्ते ॥१५८॥ स्पृशत्यनन्तान् सिद्धान् सर्वप्रदेशै नियमतः सिद्धाः। तेऽपि च असंख्येयगुणा देश-प्रदेशैश्च ये स्पृष्टाः ॥१५९॥ अशरीराः जीवघनाः उपयुक्ताः दर्शने च ज्ञाने च।

(जहन्न ओगाहणा भणिया) जघन्य अवगाहना कही है ॥१५६।

(ओगाहणाइ सिद्धा भवत्तिभागेण होंति परिहीणा) सिद्धों की अवगाहना चरम शरीर से त्रिभाग कम होती है (संठाणं) संस्थान (अणित्थंथं) अनियत प्रकार का (जरामरणविप्पमुक्काणं) जरा और मरण से रहितों का ॥१५७॥

(जत्थ य एगो सिद्धो) जहां एक सिद्ध है (तत्थ अणंता भवक्खय विमुक्का) वहां भवक्षय से मुक्त अनन्त जीव होते हैं (अन्नोन्नसमोगाढा) परस्पर में अवगाहना वाले (पुट्ठा सव्वे वि लोगंते) सभी लोकान्त से स्पष्ट होते हैं ॥१५८॥

(फुसइ) स्पर्श करता है (अणंते सिद्धे) अनन्त सिद्धों की (सव्व पएसेहिं) समस्त प्रदेशों से (नियमसो) नियम से (सिद्धा) सिद्ध (ते वि य असंखिज्जगुणा) वे सिद्ध असंख्यातगुणा हैं (देसपएसेहिं जे पुट्ठा) जो देश और प्रदेशों से स्पृष्ट हैं ॥१५९॥

(असरीरा) शरीर से रहित (जीवघणा) सघन जीव प्रदेश वाले

(ओगाहणाइ सिद्धा भवत्ति भागेण होति परिहीणा) સિદ્ધોની અવગાહના ચરમ શરીરથી ત્રણ ભાગ ઓછી હોય છે (संठाणं) સંસ્થાન (अणित्थंथं) અનિયત પ્રકારના (जरामरणविप्पमुक्काणं) જરા મરણથી રહિતોના ॥ ૧૫૭ ॥

(जत्थ य एगो सिद्धो) જ્યાં એક સિદ્ધ છે (तत्थ अणंता भवक्खय विमुक्का) ત્યાં ભવક્ષયથી મુક્ત અનન્ત જીવ હોય છે (अन्नोन्न समोगाढा) પરસ્પરમાં અવગાહનાવાળા (पुट्ठा सव्वे वि लोगंते) તે બધા લોકાન્તથી સ્પૃષ્ટ થાય છે ॥ ૧૫૮ ॥

(फुसइ) સ્પર્શ કરે છે (अणंते सिद्धे) અનન્ત સિદ્ધોના (सव्वपएसेहिं) સમસ્ત પ્રદેશોથી (नियमसो) નિયમથી (सिद्धा) સિદ્ધ (ते वि य असंखिज्ज गुणा) તે સિદ્ધો અસંખ્યાત ગણા છે (देस पएसेहिं जे पुट्ठा) જે દેશ અને પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ છે ॥ ૧૫૯ ॥

(असरीरा) શરીર રહિત (जीव घणा) સઘન જીવ પ્રદેશવાળા (उवउत्ता

साकारानाकारं लक्षणमेतत्तु सिद्धानाम् ॥१६०॥ केवलज्ञानोपयुक्ताः, जानन्ति सर्वभावगुणभावान् पश्यन्ति सर्वतः खलु केवल दृष्टिभिरनन्ताभिः ॥१६१॥ नैवास्ति मनुष्याणाम् तत्सौख्यम्, नापि च सर्वदेवानाम्। यत् सिद्धानाम् सौख्यम् अव्याबाधामुपगतानाम् ॥१६२॥ सुरगणसुखं समस्तं सर्वाद्धा पिण्डितम् अनन्तगुणम्। नापि प्राप्नोति मुक्तिसुखम् अनन्तैर्वर्गवर्गितम् ॥१६३॥ सिद्धस्य सुख-

(उवउत्ता दंसणे य नाणे य) ज्ञान और दर्शन में उपयुक्त-उपयोग लगाए हुए (सागारमणागारं) साकार और अनाकार उपयोग (लक्खणमेयं तु सिद्धाणं) यह सिद्धों का लक्षण है ॥१६०॥

(केवलनाणुवउत्ता) केवल ज्ञान के उपयोग वाले (जाणंता) जानते हुए (सव्वभावगुण भावे) समस्त पदार्थों के गुण एवं पर्याय को (पासंता) देखते हुए (खलु) निश्चय (केवलदिट्ठिहिऽणंताहिं) अनन्त केवल दृष्टि से ॥१६१॥

(न वि अत्थि माणुसाणं तं सुखं) मनुष्यों को वह सुख नहीं है (न वि य सव्व देवाणं) न समस्त देवों को है (जं सिद्धाणं सुखं अव्वाबाह मुवगयाणं) अव्याबाध को प्राप्त सिद्धों को जो सुख है ॥१६२॥

(सुरगणसुहं समत्तं) देव समूह के समस्त सुख को (सव्वद्धापिंडियं) सर्व काल से पिण्डित किया हुआ (अणंतगुणं) अनन्तगुण (न वि पावइ मुत्ति सुहं) मुक्ति सुख को नहीं पा सकता-मुक्तिसुख की बराबरी नहीं कर सकता (णंताहिं वग्गवग्गूहिं) अनन्त वर्ग वर्गों से भी ॥१६३॥

दंसणे य जाणेय) જ્ઞાન અને દર્શનમાં ઉપયુક્ત ઉપયોગ લગવતા થકા (सागार मणागारं) સાકાર અને નિરાકાર ઉપયોગ (लक्खण मेयं तु सिद्धाणं) આ સિદ્ધોના લક્ષણ છે ॥ ૧૬૦ ॥

(केवलनाणुवउत्ता) કેવળ જ્ઞાનના ઉપયોગવાળા (जाणंता) જાણતા છતાં (सव्वभाव गुणभावे) સમસ્ત પદાર્થના ગુણ તેમજ પર્યાયને (पासंता) જોઈ રહેલા (खलु) નિશ્ચય (केवलदिट्ठिहिऽणंतेहिं) અનંત કેવલ દૃષ્ટિથી ॥ ૧૬૧ ॥

(नवि अत्थि माणुसाणं तं सुखं) માણુસોને તે સુખ નથી હોતું (न वि य सव्वदेवाणं) સમસ્ત દેવોને પણ નથી (जं सिद्धाणं सुखं अव्वाबाहमुवगयाणं) અવ્યાબાધ પ્રાપ્ત કરેલ સિદ્ધોને જે સુખ છે ॥ ૧૬૨ ॥

(सुरगणसुहं समत्तं) દેવ સમૂહના સમસ્ત સુખને (सव्वद्धापिंडियं) સર્વ કાળથી એકત્રિત કરેલા (अणंतगुणं) અનન્ત ગણા (न वि पायइमुत्तिसुहं) મુક્તિ સુખને નથી મેળવી શક્તા મુક્તિ સુખની બરાબરી નથી કરી શક્તા (णंताहिं वग्गवग्गूहिं) અનંત વર્ગ વર્ગોથી પણ ॥ ૧૬૩ ॥

राशिः सर्वाद्धापिण्डितो यदि भवेत् । सोऽनन्तवर्गभक्तः सर्वाकाशे न मांति ॥१६४॥ यथा नाम कश्चित् म्लेच्छो नगरगुणान् बहुविधान् विजानन् । न शक्नोति परिकथयितुम् उपमायां तत्रा सत्याम् ॥१६५॥ इदं सिद्धानां सौख्यम् अनुपमम् नास्ति तस्यौपम्यम् । किञ्चिद् विशेषेण इतः सादृश्यमिदं शृणुत वक्ष्यमाणम् ॥१६६॥ यथा सर्वकामगुणितं पुरुषो भुक्त्वा भोजनं कोऽपि । तृट्क्षुद्

(सिद्धस्स) सिद्ध जीव के (सुहोरासी) सुख की राशि (सव्वद्धापिंडिओ जइ हवेज्जा) सर्वकाल से पिण्डत यदि हो (सोऽणंतवग्गभइओ) वह अनन्त वर्गों से भाजित होकर (सव्वागासे) समस्त आकाश में (न माइज्जा) नहीं समावे ॥१६४॥

(जह णाम कोई मिच्छो) जैसे कोई म्लेच्छ (नगरगुणे बहुविहे) बहुत प्रकार के नगर के गुणों को (वियाणंतो) जानता हुआ (न चएइ (परिकहेउं) कहने को समर्थ नहीं होता (उवमाए) उपमा से (तहिं) वहां (असंतीए) असत् होने से ॥१६५॥

(इय सिद्धाणं सोक्खं) इसी प्रकार सिद्धों का सुख (अणोवमं) अनुपम है (नत्थि तस्स ओवम्मं) उसकी उपमा नहीं (किंचि) कुछ (विसेसेणित्तो) विशेषता से इसकी (सारिक्खमिणं सुणहवोच्छं) यह समानता मैं कहूंगा, उसे सुनो ॥१६६॥

(जह सव्वकामगुणियं पुरिसो भोत्तूण भोयणं कोइ) जैसे कोइ पुरुष सर्वकामगुणित भोजन को खाकर (तण्हाछुहाविमुक्को (प्यास -भूख से रहित होकर (अच्छिज्ज जहा अमियतित्तो) ठहरे जैसे

(सिद्धस्स) सिद्ध જીવના (सुहोरासी) સુખની રાશિ (सव्वद्धा पिंडिओ जइ हवेज्जा) સર્વકાળથી જો પિંડિત હોય (सोऽणंतवग्गभइओ) તે અનન્ત વર્ગોથી ભાજિત થઈને (सव्वगासे) સમસ્ત આકાશમા (नमाइज्जा) સમાશે નહિ ॥ ૧૬૪ ॥

(जह णाम कोई मिच्छो) જેમ કોઈ મ્લેચ્છ (नगरगुणे वहुविहे) ઘણા પ્રકારના નગરના ગુણોને (वियाणंतो) જાણવા છતા (न चएइ परिकहेउं) કહેવાને સમર્થ નથી થતો (उवमाए) ઉપમાથી (तहिं) ત્યાં (असंतीए) અસત્ હોવાથી ॥ ૧૬૫ ॥

(इय सिद्धाणं सोक्खं) એ રીતે સિદ્ધોના સુખ (अणोवमं) અનુપમ છે (नत्थि तस्स ओवम्मं) તેની ઉપમાનથી (किंचि) કાંઈક (विसेसेणित्तो) વિશેષતાથી એની (सारिक्खमिणं सुणहवोच्छं) આ સમાનતા હું કહિશ, તેને સાંભળો ॥ ૧૬૬ ।

(जह सव्वकामगुणियपुरिसो भोत्तूण भायणं कोइ) જેમ કોઈ પુરૂષ સર્વકામ ગુણિત ભોજનને જમીને (तण्हा छुहा विमुक्को) ભુખ તરસ વગરનો થઈને (अच्छिज्ज जहा अमियतित्तो) ઠર્યા જેમ અમૃતથી તૃપ્ત થાય ॥ ૧૬૭ ॥

विमुक्तो अच्छिज्ज यथा अमृततृप्तः ॥१६७। एवं सर्वकालतृप्ताः अतुलं निर्वाणमुपगताः सिद्धाः। शाश्वतमव्याबाधम् तिष्ठन्ति सुखिनः सुखं प्राप्ताः ॥१६८॥ सिद्धा इति बुद्धा इति पारगता इति च। परम्परागता इति उन्मुक्तकर्मकवचाः अजराः असङ्गाश्च ॥१६९॥ निस्तीर्ण सर्वदुःखाः जाति जरामरणबन्धनविमुक्ताः। अव्याबाधं सौख्यम् अनुभवन्ति शाश्वतं सिद्धाः ॥१६०॥सू०२९॥

॥ इति द्वितीयं स्थानपदं समाप्तम् ॥२॥

अमृत से तृप्त हो ॥१६७॥

(इय) इसी प्रकार (सव्वकालतित्ता) सर्व काल में तृप्त हैं (अतुलं) अनुपम (निव्वाणमुवगया) निर्वाण को प्राप्त (सिद्धा) सिद्ध (सासयमव्वाबाहं) शाश्वत अव्याबाध को (चिट्ठंति) ठहरते हैं (सुही) सुखी (सुहं पत्ता) सुख को प्राप्त ॥१६८॥

(सिद्धत्ति य) वे सिद्ध हैं (बुद्धत्ति य) बुद्ध हैं (पारगयत्ति य) पारंगत हैं (परंपरगयत्ति) परम्परा गत हैं (उम्मुक्ककम्मकवया) कर्म रूपी कवच से मुक्त हैं (अजरा) जरा से रहित (अमरा) मृत्यु से रहित (असंगा य) और संग से रहित हैं ॥१६९॥

(निच्छिन्नसव्वदुक्खा) सब दुःखों से पार हुए (जाइजरामरणबंधणविमुक्का) जन्मजरामरण एवं बन्धन से विमुक्त (अव्वाबाहं) व्याबाधा से रहित (सोक्खं) सुख को (अणुहोंति) अनुभव करते हैं (सासयं) शाश्वत (सिद्धा) सिद्ध ॥१७०॥

॥ दूसरा स्थान समाप्त ॥

(इय) એ રીતે (सव्वकालतित्ता) બધા કાળમાં તૃપ્ત (अतुलं) અનુપમ (निव्वाण मुवगया) નિર્વાણને પામેલા (सिद्ध) સિદ્ધ (सासयमव्वाबाहं) શાશ્વત અવ્યાબાધને (चिट्ठंति) રહે છે (सुही) સુખી (सुहंपत्ता) સુખને પ્રાપ્ત ॥ ૧૬૮ ॥

(सिद्धत्तिय) તેઓ સિદ્ધ છે (बुद्धत्तिय) બુદ્ધ છે (पारगयत्ति य) પારંગત છે (परंपरगयत्ति) પરંપરાગત છે (उम्मुक्ककम्मकवया) કર્મરૂપી કવચથી મુક્ત છે (अजरा) જરાથી રહિત (अमरा) મૃત્યુથી રહિત (असंगाय) અને સંગથી રહિત છે ॥ ૧૬૯ ॥

(निच्छिन्न सव्व दुक्खा) બધાં દુઃખોથી પારપામીને (जाइजरामरण वंधण विमुक्का) જન્મ, જરા, મરણ તેમજ બંધનથી વિમુક્ત (अव्वाबाधं) પીડાથી રહિત (सोक्खं) સુખને (अणुहोंति) અનુભવ કરે છે (सासयं) શાશ્વત (सिद्धा) સિદ્ધ ॥ ૧૭૦ ॥

બીજું સ્થાનપદ સમાપ્ત

टीका—अथ सिद्धानां स्वस्थानादिकं प्ररूपयितुमाह—'कहि णं भंते ! सिद्धा णं ठाणा पण्णत्ता ?' गौतमः भगवन्तं पृच्छति-हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे, सिद्धानां स्थानानि—स्थित्यपेक्षया स्वस्थनानि, प्रज्ञप्तानि ? प्ररूपितानि सन्ति ? तदेवं विशदयितुं प्रकारान्तरेण पृच्छति—'कहि णं भंते सिद्धा परिवसंति ?' हे भदन्त ! कुत्र खलु—कस्मिन् प्रदेशे, सिद्धाः परिवसन्ति ! भगवान् उत्तरयति—'गोयमा !' हे गौतम ! 'सव्वट्ठ सिद्धस्स महाविमाणस्स' सर्वार्थसिद्धस्य महाविमानस्य 'उवरिल्लाओ थूभियग्गाओ' उपरिमायाः-उपरितन्याःस्तूपिकायाः शिखरस्य 'दुवालसजोयणे उड्ढं अबाहाए' द्वादश योजनानि ऊर्ध्वम्—उपरिभागे अव्याबाधया—अबाधेन 'एत्थ णं' अत्र खलु—उपर्युक्तस्थाने, 'ईसिपब्भारा णाम पुढवी पण्णत्ता' ईषत्प्राग्भारा नाम पृथिवी प्रज्ञप्ता—प्ररूपिता, सा च कीदृशी इत्याह—'पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंभेणं' पञ्च चत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि—पञ्च चत्वारिंशद् लक्षयोजनानि इत्यर्थः, आयामविष्कम्भेण—दैर्घ्यविस्तारेण 'एगा जोयणकोडी' एकां योजन कोटिम् 'बायालीसं च सयसहस्साइं'

टीकार्थ—अब सिद्धों के स्थान आदि की प्ररूपणा की जाती है—

श्री गौतम स्वामी ने प्रश्न किया—हे भगवन् ! सिद्ध भगवन्तों के स्थान कहां कहे गए हैं ? इसी को स्पष्ट करने के लिए प्रकारान्तर से पूछते हैं—हे भगवन् ! सिद्ध कहां निवास करते हैं ?

श्री भगवान् ने उत्तर दिया—हे गौतम ! सर्वार्थसिद्ध नामक जो महाविमान है, उसकी ऊपरी स्तूपिका से अर्थात् शिखर से बारह योजन ऊपर, विना व्याबाधा के ईषत्प्राग्भार नामक पृथिवी कही गई है । वह पृथिवी कैसी है ? इसका उत्तर देते हैं—उस पृथिवी की लम्बाई—चौडाई पैंतालीस लाख योजन की है और परिधि एक करोड बयालीस लाख, तीस हजार दो सौ उनपचास योजन से कुछ अधिक है।

ટીકાર્થ—હવે સિદ્ધોના સ્થાન આદિની પ્રરૂપણા કરાય છે

શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો—ભગવન્ ! સિદ્ધ ભગન્તોના સ્થાન ક્યાં કહેલાં છે ? તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રકારાન્તરથી પૂછે છે હે ભગવન ! સિદ્ધ ક્યાં નિવાસ કરે છે ?

શ્રી ભગવાને ઉત્તર આપ્યો—હે ગૌતમ ! સર્વાર્થ સિદ્ધ નામક જે મહાન વિમાન છે, તેના ઉપરની સ્તૂપિકાથી અર્થાત્ શિખરથી બાર યોજન ઉપર, વિના બાધાએ ઇષત્પ્રાગ્ભાર નામક પૃથ્વી કહેલી છે તે પૃથ્વી કેવી છે? તેનો ઉત્તર આપે છે-તે પૃથ્વીની લબાઇ—પહોળાઈ પીસ્તાલીસ લાખ યોજનની છે અને પરિધિ એક કરોડ બેંતાલીસ લાખ, ત્રીસ હજાર બસો ઓગણ

द्वाचत्वारिंशच्च शतसहस्राणि, 'तीसं च सहस्साइं' त्रिंशच्च सहस्राणि 'दोन्निय अउणापन्ने जोयणसए' द्वे च एकोनपञ्चाशन् योजनशते 'किंचिविसेसाहिए' किञ्चिद् विशेषाधिके 'परिक्खेवेण पण्णत्ता' परिक्षेपेण–परिधिना, प्रज्ञप्ता–प्ररूपिता, 'ईसिपब्भाराए णं पुढवीए' ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्याः 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे–अत्यन्तमध्यप्रदेशे, 'अट्ठजोयणिए खेत्ते' अष्ट योजनिकम् आयामविष्कम्भाभ्याम् अष्ट योजनप्रमाणं क्षेत्रम् 'अट्ठ जोयणाइं बाहल्लेणं पण्णत्ते' अष्टौ योजनानि च बाहल्येन उच्चत्वेन प्रज्ञप्तम् 'तओ अणंतरं च णं मायाए मायाए पएस परिहाणीए' ततः अनन्तरम्–तदनन्तरम् च खलु सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च मात्रया मात्रया स्तोकया स्तोकया प्रदेशपरिहान्या 'परिहायमाणी परिहायमाणी' परिहीयमाना परिहीयमाना 'सव्वेसु चरमंतेसु' सर्वेषु चरमान्तेषु 'मच्छियपत्ताओ तणुययरी' मक्षिकापत्रतस्तनुतरा–मक्षिकापत्रतोऽप्यति तन्वी 'अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' अङ्गुलस्य असंख्येयभागम्–असंख्येयतमं भागम् 'बाहल्लेणं पण्णत्ता' बाहल्येन प्रज्ञप्ता–प्ररूपिता, 'ईसी पब्भाराए णं पुढवीए दुवालस नामधिज्जा पण्णत्ता' ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्याः द्वादश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि–प्ररूपितानि सन्ति 'तं जहा' तद्यथा–'ईसिइवा' ईषत् इति वा १, नामैकदेशेऽपि नामोपचारात् तथा प्रयोगः, 'ईसीपब्भारा इवा' ईषत्प्राग्भारा

इस ईषत्प्राग्भार नामक पृथिवी के बिल्कुल बीचोंबीच में अष्ट योजन प्रमाण लम्बा–चौडा क्षेत्र है। उस की मोटाई भी आठ योजन की है। तत्पश्चात् सभी दिशाओं और सभी विदिशाओं में वह प्रदेशों की कमी होने से अनुक्रम से पतली होती जाती है। पतली होते–होते अन्त में सभी ओर से वह मक्षिका के पंख से भी अधिक पतली है। वहां उसकी मोटाई अंगुल के असंख्यातवें भाग मात्र की ही रह जाती है।

ईषत्प्राग्भार पृथिवी के बारह नाम हैं, जो इस प्रकार हैं–

(१) ईषत्–नाम के एक देश में भी नाम का व्यवहार होता है

પચાસ યોજનથી કાંઇક વધારે છે. એ ઇષત્પ્રાગ્ભાર નામક પૃથ્વીના બિલકુલ. વચ્ચો વચમાં આઠ યોજન પ્રમાણુ લાંબુ પહોળુ ક્ષેત્ર છે. તેની મોટાઇ પણુ આઠ યોજનની છે. ત્યાર પછી બધી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં તે પ્રદેશોની કમી હોવાથી અનુક્રમે થોડી થોડી પાતળી થતી જાય છે. પાતળી થતાં થતાં છેવટે બધી બાજુથી તે માખીની પાંખથી પણુ વધારે પાતળી થઇ જાય છે. ત્યાં તેની મોટાઇ અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગમાત્રની જ રહે છે.

ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીના બાર નામ છે, જે આ પ્રકારે છે–(૧) ઇષત્ નામના એક દેશમાં પણુ નામનો વ્યવહાર થાય છે તેથી 'ઇષત્પ્રાગ્ભારની જગ્યાએ તે

इति वा २, 'तणू इवा' तन्वी इति वा ३ अन्यपृथिव्यपेक्षया अस्या अतितनुत्वात्, 'तणु तणू इवा' तनुतन्वी इति वा ४, तनुभ्योऽपि विश्वविदितकृशपरमाण्वादि पदार्थेभ्यस्तन्वी मक्षिकापत्रतोऽपि पर्यन्तदेशे अतितनुत्वात्, 'सिद्धित्ति वा' सिद्धिरिति वा ५ सिद्ध क्षेत्रसमीपवर्तित्वात् सिद्धिरिति व्यपदेशः, 'सिद्धालए वा' सिद्धालय इति वा, ६, सिद्ध क्षेत्रस्य सन्निहितत्वेन आरोपात् सिद्धानामालयः-सिद्धालय इति व्यवहारः, 'मुत्ति त्ति वा' मुक्तिरिति वा, ७ मुक्तिक्षेत्रस्य प्रत्यासन्नतया मुक्तिरिति व्यपदेशः, 'मुत्तालए इवा' मुक्तालयः इति वा ८, मुक्त क्षेत्रस्य प्रत्यासन्नतया आरोपात् मुक्तानामालयः-मुक्तालयः इति व्यपदेशः, 'लोयग्गेत्ति वा' लोकाग्रम् इति वा ९, लोकाग्रे अस्या विद्यमानत्वात् 'लोकाग्रम्'

अतः 'ईषत्प्राग्भार' की जगह वह 'ईषत्' भी कहलाती है।

(२) ईषत्प्राग्भार।

(३) तन्वी-क्यों कि वह अन्य पृथिवियों की अपेक्षा पतली है।

(४) तनुतन्वी-संसार में प्रसिद्ध पतले पदार्थों से भी अधिक पतली होने के कारण, पर्यन्त भाग में मक्खी के पंख से भी अधिक पतली होने से उसे तनुतन्वी भी कहते हैं।

(५) सिद्धि-सिद्धों के क्षेत्र से समीप में होने से सिद्ध कहा है।

(६) सिद्धालय-सिद्ध क्षेत्र के निकट होने से सिद्धालय भी उसे कहते है।

(७) मुक्ति-मुक्ति क्षेत्र के पास में होने से उसे मुक्ति कहते हैं।

(८) मुक्तालय-अर्थ स्पष्ट है-मुक्त जीवों का स्थान।

(९) लोकाग्र-लोक के अग्रभाग में होने के कारण।

'ઇષત્' પણ કહેવાય છે.

(૨) ઇષત્પ્રાગ્ભારા

(૩) તન્વી-કેમકે તે અન્ય પૃથ્વીયોની અપેક્ષાએ પાતળી છે.

(૪) તનુતન્વી-સંસારમાં પ્રસિદ્ધ પાતળા પદાર્થોથી પણ આધિક પાતળી હોવાથી તેને તનુ તન્વી પણ કહે છે.

(૫) સિદ્ધિ-સિદ્ધોના ક્ષેત્રોની સમીપ હોવાથી સિદ્ધિ કહી છે.

(૬) સિદ્ધાલય-સિદ્ધક્ષેત્રની નિકટ હોવાથી સિદ્ધાલય પણ તેને કહે છે.

(૭) મુક્તિ-મુક્તિક્ષેત્રના પાસે હોવાથી તેને મુક્તિ કહે છે.

(૮) મુક્તાલય-અર્થસ્પષ્ટ છે-મુક્ત જીવોના સ્થાન

(૯) લોકાગ્ર લોકના અગ્રભાગમાં હોવાને કારણે.

इति व्यपदेशः, 'लोयग्गथूभियत्ति वा' लोकाग्रस्तूपिका इति वा १०, लोकाग्रस्य स्तूपिकेव शिखर इव लोकाग्रेस्तूपिका इति व्यपदेशः, 'लोयग्गपडिबुज्झणा इवा' लोकाग्रपतिवाहिनी इति वा ११, लोकाग्रेण प्रत्युह्यमानत्वेन लोकाग्रप्रतिवाहिनी इति व्यपदेशः, 'सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावहा इवा' सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखा-वहाः इति वा १२, तत्र द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः प्राणपदवाच्याः, तरवो वृक्षाः, भूत-पदवाच्याः, पञ्चेन्द्रियाः जीवपदवाच्याः, शेषाः जीवाः सत्त्वपदव्यपदेश्या भवन्ति. तथाचोक्तम्-प्राणा द्वित्रिचतुः प्रोक्ताः, भूताश्च तरवः स्मृताः। जीवाः पञ्चेन्द्रियाः ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वाः उदीरताः ॥१॥ इति, तथा च सर्वेषां प्राणभूत-जीवसत्त्वानाम् उपद्रावकत्वाभावेन सुखावहा इति सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखावहा इति व्यपदेशः, सा च कीदृशी ? इत्याह-'इसीपब्भारा णं पुढवी सेया' ईषत्प्रा-ग्भारा खलु पृथिवी श्वेता-शुक्ला वर्तते, तस्या श्वेतत्वमेव औपम्येन स्फुटीकरोति-'संखदलविमलसोत्थियमुणालदगरयतुसारगोक्खीरहारवण्णा' शङ्खदलविमलस्व-

---

(१०) लोकाग्रस्तूपिका-लोकाग्र में स्तूपिका अर्थात् शिखर जैसी।

(११) लोकाग्रप्रतिवाहिनी-लोकाग्र उसे वहन करता है, इस कारण

(१२) सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखावहा-द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीव प्राण कहलाते हैं, वनस्पति को भूत कहते हैं, पंचेन्द्रिय प्राणी जीव तथा शेष प्राणी सत्व कहलाते हैं। कहा भी है-दो तीन और चार इन्द्रिय वाले जीव प्राण, तरु भूत, पंचेन्द्रिय जीव और शेष प्राणी सत्व कहे गए हैं।' १॥ वह सभी प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्वों को हानि पहुंचाने के कारण सुखावह है, अतएव सर्वप्राणभूतजीव सत्त्वसुखावहा भी कहलाती है।

वह ईषत्प्राग्भार पृथिवी श्वेत रंग की है। उसकी श्वेतता ऐसी

---

(૧૦) લોકાગ્ર સ્તૂપિકા-લોકાગ્રમા સ્તૂપિકા અર્થાત્ શિખર જેવી.

(૧૧) લોકાગ્રપ્રતિવાહિની-લોકાગ્ર એને વહન કરે છે એ કારણે

(૧૨) સર્વ પ્રાણુભૂત જીવસત્વ સુખાવહા-દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, અને ચતુરિન્દ્રિય જીવ પ્રાણુ કહેવાય છે, વનસ્પતિને ભૂત કહે છે. પાચ ઇન્દ્રિય પ્રાણી જીવ તથા શેષ પ્રાણી સત્વ કહેવાય છે. કહ્યુ પણ છે-બે ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિય વાળા જીવ પ્રાણુ, ત્રસભૂત, પંચેન્દ્રિય જીવ અને શેષ પ્રાણી સત્વ કહેલાં છે. ॥ ૧ ॥ તે બધાં પ્રાણિયો ભૂતો જીવો, અને સત્વોને હાનિ ન પહોચાડવાના કારણે સુખાવહ છે. તેથીજ સર્વ પ્રાણુ ભૂત જીવ સત્વ સુખાવહા પણુ કહેવાય છે.

તે ઇષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી શ્વેત રંગની છે. તેની શ્વેતતા એવી છે જેવી

स्तिक मृणालदकरजस्तुपारगोक्षीरहारवर्णा–शङ्खदलस्य–शङ्खदलचूर्णस्य विमलो निर्मलः स्वस्तिकः शङ्खदलविमलस्वस्तिकः, स च मृणालश्च विसतन्तुरूपं दकरजश्च तुपारश्च हिमरूपः, गोक्षीरञ्च हारश्चेत्येपामिव वर्णो यस्याः सा शङ्खदलविमलस्वस्तिकमृणालदकरजस्तुपारगोक्षीरहारवर्णा 'उत्ताणयछत्तसंठाणसंठिया' उत्तानकच्छत्रसंस्थानसंस्थिता उत्तानकम्-उत्तानीकृतं यत् छत्रं तस्य यत् संस्थानम् –आकारस्तेन संस्थिता–उत्तानकच्छत्रसंस्थानसंस्थिता 'सव्वज्जुणसुवन्नमई' सर्वार्जुनसुवर्णमयी–सर्वात्मना कात्स्न्येन अर्जुनसुवर्णमयी–श्वेतकनकमयी इत्यर्थः, 'अच्छा' स्वच्छा, 'सण्हा' श्लक्ष्णा 'लण्हा' मसृणा स्निग्धकोमलवाचको लण्ह शब्दो देशीयो वर्तते, 'घट्ठा' घृष्टा–शाणया पापाणादिवत् घृष्टेव, 'मट्ठा' मृष्टा–मृष्टीकृता 'नीरया' -नीरजाः–रजोरहिता पांसुशून्या इत्यर्थः. अतएव 'निम्मला' निर्मला आगन्तुकमलाभावात् 'निप्पंका' निष्पङ्का, कर्दमरहिता 'निक्कंकडच्छाया निष्कवचकान्तिः 'सप्पभा' सप्रभा सप्रकाशा, 'सस्सिरिया' सश्रीका –श्रिया परमशोभया सहिता सश्रीका, 'सउज्जोया' सोद्द्योता, उद्द्योतेन–दीप्त्या सहिता सोद्द्योता, 'पासाईया' प्रासादीया'–प्रसादाय–प्रसत्तये परमाह्लादाय हिता प्रसादीया, प्रासादिका वा, 'दरिसणिज्जा' दर्शनीया–दर्शनयोग्या, 'अभिरूवा' अभिरूपा–अभितः आभिमुख्येन, रूपं सौन्दर्यं. यस्याः सा अभिरूपा. 'पडिरूवा' प्रतिरूपा सर्वतो रूपवती इत्यर्थः सा ईपत्प्राग्भारा पृथिवी वर्तते,

---

है जैसे शंखों के चूर्ण का स्वस्तिक हो, कमल की दंडी हो, जलकण हो, हिम (बर्फ) हो, गाय का दूध हो या हार हो। वह उलटे किये हुए छत्र के आकार की है और पूर्ण रूप से अर्जुनस्वर्ण अर्थात् सफेद सोने की है। वह स्वच्छ है, चिकनी है, कोमल है, घृष्ट है, मृष्ट है, रज से रहित है, इस कारण निर्मल है अर्थात् बाहर से आया हुआ मल उसमें नहीं है. पंक (कीचड) से रहित है, कवच रहित कान्ति से युक्त है, प्रभायुक्त है, परम श्री से सम्पन्न, उद्योतमय, अतीव आह्लादजनक, दर्शनीय, पूरी तरह सुन्दर और अतीव रमणीय है। ईष-

---

શંખની હોય છે. કમળની દાંડી, જળકણ, હિમ (બરફ) ગાયનું દૂધ અને હારના જેવી શ્વેત હોય છે. તે અવળા કરેલા છત્રના આકારની છે. અને પૂર્ણ રૂપથી અર્જુન સ્વર્ણ અર્થાત સફેદ સોનાની છે. તે સ્વચ્છ છે, ચિકણી છે, કોમલ છે, ઘૃષ્ટ છે, મૃષ્ટ છે. રજરહિત છે. એ કારણે નિર્મળ છે અર્થાત્ બહારથી આવેલ મળ તેમાં નથી, પંક (કાદવ) થી રહિત છે કવચરહિત કાન્તિથી યુક્ત છે, પ્રભાયુક્ત છે. પરમશ્રીથી સંપન્ન છે, ઉદ્યોતમય, અતીવ આહલાદ જનક, દર્શનીય, પુરેપુરી સુન્દર અને અતીવ રમણીય છે. ઈષત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વીના

'ईसीपब्भाराए णं पुढवीए सीआए जोयणम्मि लोगंते' ईषत्प्राग्भारायाः खलु पृथिव्याः ऊर्ध्वभागे' श्रेण्या निःश्रेणिगत्या, योजने लोकान्तो भवति, 'तस्स णं जोयणस्स' तस्य खलु योजनस्य 'जे से उवरिल्ले गाउए' यदुपरितनं गव्यूतं चतुर्थंवर्तते 'तस्स णं गाउयस्स' तस्य खलु गव्यूतस्य 'जे से उवरिल्ले छब्भागे' योऽसौ सर्वोपरितनः षष्ठभागो वर्तते 'एत्थ णं सिद्धा भगवंतो' अत्र खलु-उपर्युक्तस्थाने, सिद्धा भगवन्तः 'साइया अपज्जवसिया' सादिकाः कर्मक्षयानन्तरं सिद्धत्वप्राप्त्या सादिका इति तेषां व्यपदेशः, एतावता अनादिसिद्धपुरुषप्रवादो निरस्तोऽवसेयः, अपर्यवसिताः-तेषां राग-द्वेषाद्यभावेन प्रतिपातासंभवात्, सिद्धत्वात्प्रच्यावयितुं समर्थानां रागादीनां भगवद्भिः सिद्धपुरुषैः समूलकाषंकषितत्वात्, समूलकाषंकषिताश्च रागद्वेषादयो दग्धबीजकल्पाः पुनर्न प्रादुर्भवन्ति इत्या-

त्प्राग्भार पृथ्वी के ऊपरी भाग में, निश्रेणि गति से एक योजन पर लोक का अन्त हो जाता है। उस योजन का जो ऊपर का एक गव्यूति (कोस) भाग है, उस गव्यूति के भी ऊपरी षष्ठ भाग में सिद्ध भगवान् विराजमान हैं। सिद्ध भगवान् सादि और अनन्त हैं। प्रत्येक सिद्ध कर्मों का क्षय होने पर ही सिद्ध-अवस्था प्राप्त करता है अतएव वे सादि कहे गए हैं किन्तु एक बार सिद्धत्व प्राप्त कर लेने पर कभी उसका अन्त नहीं होता, इस कारण उन्हें 'अपज्जवसिया अर्थात् अनन्त कहा है। इस विशेषण के द्वारा अनादि सिद्ध पुरुष की मान्यता का निषेध किया गया है। सिद्धों के राग द्वेष आदि विकारों का समूल विनाश हो जाने के कारण सिद्ध जीवों का सिद्धत्व दशा से प्रतिपात नहीं होता, क्यों कि पतन के कारण रागादि ही हैं और उनका आत्यन्तिक विनाश हो जाता है। जैसे बीज के जल जाने पर

ઉપરના ભાગમા, નિશ્રેણિગતિથી એક યોજન પર લોકનો અન્ત થઇ જાય છે. તે યોજનનો જે ઉપરનો એક ગવ્યૂતિ ભાગ છે (ગવ્યૂતિ=કોસ) તે ગવ્યૂતિના પણ ઉપરના છઠા ભાગમાં સિદ્ધ ભગવાન્ વિરાજમાન છે. સિદ્ધ ભગવાન્ સાદિ અને અનન્ત છે. પ્રત્યેક સિદ્ધ કર્મોનો ક્ષય થવાથી જ સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે. તેથીજ તે સાદિ કહેલા છે. પરન્તુ એક વાર સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરીને કદી તેનો અન્ત નથી થતો. તે કારણે તેઓને, 'अपज्जवसिया' અર્થાત્ અનન્ત કહેલ છે. આ વિશેષણ દ્વારા અનાદિ સિદ્ધ પુરૂષોની માન્યતાનો નિષેધ કરાયેલ છે. રાગ દ્વેષ આદિ વિકારોનો સમૂલ વિનાશ થઇ જવાના કારણે સિદ્ધ જીવોનો સિદ્ધત્વ દશાથી પ્રતિપાત નથી થતો કેમકે પતનના કારણ રાગાદિજ છે. અને તેનો આત્યન્તિક વિનાશ થઇ જાય છે, જેમ બીજના બળી જવાથી તેનાથી

शयः, तथा 'अणेगजाइजरामरणजोणिसंसारकलंकलीभाव पुणब्भवगब्भवास-वसही पवंच समइक्कंता' अनेकजातिजरामरणयोनिसंसारकलंकलीभाव पुनर्भव-गर्भवासवसति प्रपञ्चसमतिक्रान्ताः, अनेकैर्जातिजरामरणैः जननजरामृत्युभिः योनिषु नानाविधासु संसारेण-संसरणेन चयः कलंकलीभावः कदर्थ्यमानत्वम्, यश्च दिव्यसुखानुभूतितामपि पुनर्भवे संसारात्मके गर्भवासरूपवसतिप्रपञ्चस्तौ समतिक्रान्ताः समुल्लंघितवन्तः अतएव 'सासयमणागयद्धं कालं चिट्ठंति' शाश्वतम् अनागतं भाविनं कालं तिष्ठति, 'तत्थ वि य ते अवेया' तत्रापि च सिद्धक्षेत्रे, गताः सन्तस्ते भगवन्तः सिद्धपुरुषाः, अवेदाः-पुरुषस्त्रीवेदादिवेदरहिताः भवन्ति, अतएव 'अवेयणा' अवेदनाः-सातासातकर्मवेदनारहिता भवन्ति, 'निम्ममा' निर्ममाः-ममत्ववर्जिताः, 'असंगा य' असङ्गाः-बाह्याभ्यन्तरसङ्गवर्जिता भवन्ति,

---

उससे अंकुर की उत्पत्ति नहीं होती, उसी प्रकार राग-द्वेष का अभाव हो जाने पर भव का प्रादुर्भाव नहीं होता।

सिद्ध भगवान् जन्म, जरा, मरण, अनेक योनियों में जाने से उत्पन्न होने वाली बाधा-पीडा, पुनर्जन्म, गर्भवास में निवास एवं प्रपंच से पार हो गए हैं, अर्थात् उन्हें फिर जन्म, मरण, संसार परि-भ्रमण आदि नहीं करना पडता। अतएव वे भविष्यत् काल में सदैव वहीं सिद्ध दशा में विराजमान रहते हैं। वे पुरुषवेद, स्त्रीवेद और नपुंसकवेद से अतीत होते हैं, अर्थात् शरीर का अभाव हो जाने से उनमें द्रव्यवेद नहीं रहता और नो कषाय मोहनीय का अभाव हो जाने से भाववेद भी नहीं होता। साता और असाता वेदनीय कर्म का अभाव होने के कारण वे वेदना से भी रहित होते हैं। ममत्व से रहित तथा बाह्य और आभ्यन्तर संग से मुक्त हैं। सिद्धों में जो

અંકુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી એજ રીતે રાગદ્વેષનો અભાવ થવાથી ભવનો પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી.

સિદ્ધ ભગવાન્ જન્મ, જરા, મરણ અને યોનિયોમાં જવાથી ઉત્પન્ન થતી બાધા પીડા, પુનર્જન્મ, ગર્ભવાસમાં નિવાસ તેમજ પ્રપંચથી પાર પામેલા છે, અર્થાત્ તેમને ફરીથી જન્મ, મરણ, સંસાર પરિભ્રમણ આદિ કરવું પડતું નથી, તેથીજ તેઓ ભવિષ્યત કાળમાં સદૈવ ત્યાજ સિદ્ધ દશામાં વિરા-જમાન રહે છે. તે પુરૂષવેદ, સ્ત્રીવેદ, અને નપુંસક વેદથી અતીત હોય છે અર્થાત્ શરીરનો અભાવ થઇ જવાથી દ્રવ્ય વેદ નથી રહેતો અને નો કષાય મોહનીયનો અભાવ થઇ જવાથી ભાવ વેદ પણ નથી થતો. સાતા અને અ સાતા વેદનીય કર્મનો અભાવ હોવાના કારણથી તેઓ વેદનાથી પણ મુક્ત હોય

यतः 'संसारविप्पमुक्का' संसारविप्रमुक्ताः संसाराद् विप्रमुक्ता भवन्ति तस्मादवेदाः अवेदनाः निर्ममाः असङ्गाश्चे ते सन्ति इत्याशयः 'पएस निव्वत्तसंठाणा' प्रदेशनिर्वृत्तसंस्थानाः, प्रदेशैः-आत्मप्रदेशैः ननु बाह्यपुद्गलैः, निर्वृत्तं-निष्पन्नं संस्थानं येषां ते प्रदेशनिर्वृत्तसंस्थानाः-तेषामौदारिकशरीरपञ्चकस्यापि सर्वथा परित्यक्तत्वेन बाह्यपुद्गलैः संस्थानानिष्पादनात् इत्याशयः, शिष्यः पृच्छति-'कहिं पडिहया सिद्धा' कुत्र-कस्मिन् प्रदेशे केन प्रदेशेनेत्यर्थः, तृतीयार्थे सप्तमीविधानात्, सिद्धाः मुक्तपुरुषाः प्रतिहताः व्याहताः भवन्ति ? 'कहिं सिद्धा पइट्ठिया' कुत्र कस्मिन् स्थाने, सिद्धाः प्रतिष्ठिता व्यवस्थिता भवन्ति ? 'कहिं बोंदि चइत्ताणं कत्थ गंतूण सिज्झइ ? कुत्र कस्मिन् क्षेत्रे बोन्दिं तनुम् च्युत्वा-परित्यज्य; कुत्र-कस्मिन् स्थाने गत्वा सिध्यन्ति सिद्धिं प्राप्नुवन्ति ? 'सिज्झइ' इत्यत्रार्षत्वादेकवचनं बोध्यम् ॥१५०॥ भगवान् उत्तरयति-'अलोए पडिहया सिद्धा' अलोके-अलोकेन, तृतीयार्थे सप्तमी, केवलाकाशास्तिकायरूपेण प्रतिहताः-प्रतिस्खलिताः सिद्धा भवन्ति, तत्र धर्मास्तिकायाद्यभावात् आकाशास्तिकायानन्तर्यवर्त्येन प्रतिस्खलनं बोध्यम्, तथा 'लोयग्गे य पइट्ठिया' लोकस्य

आकार होता है, वह पौद्गलिक शरीर के कारण नहीं होता, क्योंकि शरीर का वहां सद्भाव नहीं रहता। उनका आकार आत्मप्रदेशों से ही निष्पन्न होता है।

शिष्य प्रश्न करता है-सिद्ध किस जगह जाकर रुक जाते हैं ? किस स्थान पर स्थित होते हैं ? किस जगह शरीर का त्याग करके, कहां सिद्ध होते हैं ?

इन प्रश्नों का उत्तर इस प्रकार है-सिद्ध भगवान् अलोक के द्वारा प्रतिहत हो जाते हैं। गति में निमित्त कारण धर्मास्तिकाय है, वह लोकाकाश में ही होता है, अलोकाकाश में नहीं होता। अतएव

છે. મમત્વથી રહિત તથા બાહ્ય અને આભ્યન્તર સંગથી મુક્ત છે. સિદ્ધોમા જે આકાર હોય છે. તે પૌદ્ગલિક શરીરના કારણે નથી હોતો, કેમકે શરીરનો ત્યાં સદ્ભાવ નથી રહેતો. તેમનો આકાર આત્મપ્રદેશોથી જ નિષ્પન્ન થાય છે.

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે-હે ભગવન્ સિદ્ધ કઈ જગ્યાએ જઈને રોકાઈ જાય છે? કયા સ્થાન પર સ્થિત રહે છે (હોય છે)? કઇ જગ્યાએ શરીરનો ત્યાગ કરીને કયાં સિદ્ધ થાય છે ?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી આ પ્રકારે કહે છે-સિદ્ધ ભગવાન્ અલોકના દ્વારા પ્રતિહત થઇ જાય છે. ગતિમા નિમિત્તકારણ ધર્માસ્તિકાય છે. તે લોકાકાશમાં જ થાય છે. અલોકાકાશમાં થતાં નથી. તેથીજ જેવોજ અલોકાકાશ આરંભ

धर्मास्तिकायादि पञ्चकस्याग्रे-मूर्द्धनि, प्रतिष्ठिताः-अपुनरागत्या व्यवस्थिता भवन्ति, तथा 'इहं बोंदि चइत्ताणं तत्थ गंतूण सिज्झइ' इह-मनुष्यलोके बोन्दि-शरीरं च्युत्वा-परित्यज्य, तत्र लोकाग्रे समयान्तरप्रदेशान्तरस्पर्श-रहितत्वेन, गत्वा सिध्यन्ति-सिद्धिं प्राप्नुवन्ति ॥१५१॥ अथ सिद्धिक्षेत्र-प्राप्तानां संस्थानं प्ररूपयितुमाह-'दीहंवा हस्सं वा जं चरिमभवे हविज्ज संठाणं। तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥१५२॥ दीर्घंवा पञ्च-धनुःशतप्रमाणम्, ह्रस्वं वा हस्तद्वयप्रमाणं वा शब्दात् मध्यमं वा विचित्रं यच्चरमभवे अन्तिमभवे भवेत् संस्थानम्। ततः-तस्मात् संस्थानात् त्रिभागहीना मुखकुक्षिप्रभृतिरन्ध्रपूरणेन तृतीयभागेन हीना, सिद्धानाम् अवगाहना, अवगा-हन्ते तिष्ठन्ति अस्यामित्यवगाहना स्वावस्था इत्यर्थः, भणिता, मया महावीरेण, अन्यैश्च तीर्थकृद्भिः, एतल्लोकस्य संस्थानप्रमाणा त्रिभागहीनं सिद्धक्षेत्रस्य

ज्यों ही अलोकाकाश आरंभ होता है कि सिद्धों की गति में रुकावट आ जाती है। इस प्रकार वे अलोकाकाश के द्वारा प्रतिहत हो जाते हैं और लोक के अग्रभाग अर्थात् ऊपरी भाग में स्थित हो जाते हैं। वे इस मनुष्य क्षेत्र में शरीर का परित्याग करके, एक ही समय में अस्पृशत् गति से लोकाग्र में जाकर सिद्धि प्राप्त कर लेते हैं।

चरम भव में उनका जो भी दीर्घ अर्थात् पांच सौ धनुष का या ह्रस्व अर्थात् कम से कम दो हाथ का आकार होता है, उससे तीसरा भाग कम आकार रह जाता है, क्यों कि सिद्ध अवस्था में मुख, पेट, नाक, कान आदि के छिद्र भर जाते हैं-आत्मप्रदेश सघन हो जाते हैं। इसी बात को स्पष्ट करने के लिए कहा गया है-भव का त्याग करते समय, अन्तिम समय में, सूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपाती ध्यान के बल

થાય છે કે સિદ્ધોની ગતિમાં અવરોધ આવી જાય છે. એ રીતે તેઓ અલોકા કાશ દ્વારા પ્રતિહત થઇ જાય છે. અને લોકના અગ્રભાગ અર્થાત્ ઊપરના ભાગમા સ્થિત થઇ જાય છે. તેઓ આ મનુષ્યના ક્ષેત્રમાં શરીરનો પરિત્યાગ કરીને એકજ સમયમાં અસ્પૃશત ગતિથી લોકાગ્રમાં જઇને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીલે છે.

ચરમ ભવમા તેમનો જે પણ દીર્ઘ અર્થાત્ પાંચસો ધનુષ કાયનો હ્રસ્વ અર્થાત્ ઓછામા ઓછા બે હાથનો આકાર હોય છે તેનાથી ત્રીજા ભાગ ઓછો આકાર રહિ જાય છે કેમકે સિદ્ધ અવસ્થામા મુખ, પેટ, નાક, કાન, આદિના છિદ્રો ભરાઇ જાય છે-આત્મપ્રદેશ સઘન બની જાય છે. એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે કહેલું છે-ભવનો ત્યાગ કરતી વખને, અન્તિમ સમયમા, સૂક્ષ્મ ક્રિયા; પ્રતિ

संस्थान मित्याशयः, तदेव विशदयति-'जं संठाणं तु इहं भवं चयंतस्स चरिम समयंमि। आसीय पदेसघणं तं संठाणं तहिं तस्स' यत् संस्थानं यावत्प्रमाणं संस्थानम् तु इह-मनुष्यभवे आसीत्, तदेव भवम्-शरीरं त्यजतः परित्यजतः काययोगं परिजिहानस्येत्यर्थः चरमसमये सूक्ष्मक्रियाऽप्रतिपातिध्यानबलेन मुख कुक्षि प्रभृति रन्ध्रपूरणात् त्रिभागेन हीनं प्रदेशघनमासीत्, तदेव प्रदेशघनं मूलप्रमाणापेक्षया त्रिभागहीनप्रमाणं, संस्थानं, तत्र-लोकाग्रे, तस्य सिद्धस्य भवति नान्यदित्याशयः ॥१५३॥ अथोत्कृष्टावगाहनादिभेदेन नानाप्रकारकावगाहनां प्ररूपयितुमाह-'तिन्निसया तित्तीसा धणुत्तिभागोय होइ नायव्वो। एसा खलु सिद्धाणं उक्कोसोगाहणा भणिया' ॥१५४॥ त्रीणि शतानि, त्रयस्त्रिंशति-त्रयस्त्रिंशदधिकानि, धनुस्त्रिभागश्च भवति ज्ञातव्या, एषा खलु सिद्धानामुत्कृष्टावगाहना भाणिता अन्यतीर्थकृद्भिः गणधरैः, मया महावीरेण, साच पञ्चधनुः शत शरीराणाम् विज्ञेया, अत्रेदं बोध्यम्-यद्यपि मरुदेव्या भगवत्याः नाभिकुलकरपत्न्याः सिद्धत्वात्, नाभेश्च पञ्चविंशत्युत्तरपञ्चधनुःशतानि तनुप्रमाणम्, तदेवच तनुप्रमाणं मरुदेव्या अपि आसीत् तथाचोक्तम्-'संघयणं संठाणं उच्चत्तं चेव कुल-

---

से मुख उदर आदि के छिद्रों के भर जाने से जो त्रिभागन्यून संस्थान रह जाता है, वही संस्थान वहां सिद्धावस्था में बना रहता है।

अब उत्कृष्ट अवगाहना आदि के भेद से नाना प्रकार की अवगाहना की प्ररूपणा की जाती है-जिनके शरीर की अवगाहना पांच सौ धनुष की होती है, उनकी त्रिभागन्यून होने पर तीन सौ तेतीस धनुष और एक धनुष के त्रिभाग की होती है। यह सिद्धों की उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है।

यहां यह बात ध्यान देने योग्य है-नाभि कुलकर की पत्नी मरुदेवी सिद्ध हुई हैं। नाभि कुलकर के शरीर की अवगाहना पांच सौ

પાતી ધ્યાનના બળથી મુખ; ઉદર આદિના છિદ્રો ભરાઇ જવાથી જે ત્રીજાભાગ ન્યૂન સંસ્થાન રહિ જાય છે, તેજ સંસ્થાન ત્યાં સિદ્ધાવસ્થામા બની રહે છે.

હવે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના આદિ ભેદથી નાના પ્રકારના અવગાહનાની પ્રરૂપણા કરાય છે-જેના શરીરની અવગાહના પાંચસો ધનુષની હોય છે, તેમની ત્રીભાગ ન્યૂન થવાથી ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષ અને એક ધનુષના ત્રિભાગ બની હોય છે. આ સિદ્ધોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહેલી છે.

અહિં આ વાત ધ્યાન દેવા જેવી છે-નાભિ કુલકરની પત્ની મરૂદેવી સિદ્ધ થઈ છે. નાભિકુલકરના શરીરની અવગાહના પાંચસો પચીસ ધનુષની હતી અને તેટલીજ અવગાહના મરૂદેવીની પણ હતી, કેમકે આગમનું આ કથન છે કે

गरेहिं समं' इति, संहननं संस्थानम् उच्चत्वञ्चैव कुलकरैः समम्, इति वचन प्रामाण्यात्, ततश्च तस्याः शरीरमानस्य तृतीयभागे ह्रासिते सति सिद्धावस्थायाः सार्द्धत्रयधनुःशतावगाहनाया एव प्राप्त्या नोक्तप्रमाणा उत्कृष्टावगाहना युज्यते तथापि मरुदेव्याः नाभ्यपेक्षया किञ्चिन्न्यूनप्रमाणत्वेन उत्तमसंस्थानानां स्त्रीणाम् उत्तमसंस्थानेभ्यः पुरुषेभ्यः स्वस्व कालापेक्षया किञ्चिदूनप्रमाणत्वात् मरुदेव्या अपि पञ्चधनुःशतप्रमाणत्वेन न कोऽपि दोषः, किञ्च करिपृष्ठारूढायाः सिद्धायाः संकुचिताङ्ग्याः देहसंकोचसद्भावेन अधिकावगाहनाया असंभवेन

पच्चीस धनुष की थी और इतनी ही अवगाहना मरुदेवी की भी थी, क्यों की आगम का यह कथन है कि संहनन, संस्थान और ऊंचाई कुलकरों के ही समान समझना चाहिए। इस प्रकार मरुदेवी के शरीर की अवगाहना में से तीसरा भाग कम किया जाय तो वह साढे तीन सौ धनुष की सिद्ध होती है। ऐसी स्थिति में ऊपर जो उत्कृष्ट अवगाहना तीन सौ तेतीस धनुष और एक धनुष का त्रिभाग बतलाई है, वह समीचीन सिद्ध नहीं होती है। मगर यह कहना सत्य नहीं है, क्यों कि मरुदेवी के शरीर की अवगाहना नाभि से कुछ कम होना संभव है। उत्तम संस्थान वाली स्त्रियों के शरीर की अवगाहना उत्तम संस्थान पुरुषों की अवगाहना से अपने-अपने समय की अपेक्षा कुछ कम होती है। ऐसी स्थिति में यदि मरुदेवी के शरीर की अवगाहना पांच सौ धनुष की मानी जाय तो कोई दोष नहीं आता। इसके अतिरिक्त मरुदेवी हाथी की पीठ पर बैठी-बैठी सिद्ध हुई थी अतएव उनका शरीर उस समय सिकुड़ा हुआ था, इस

સંહનન; સંસ્થાન, અને ઊંચાઇ કુલકરોના સમાનજ સમજવા જોઇએ એરીતે મરૂદેવીના શરીરની અવગાહનામાંથી ત્રીજો ભાગ ઓછો કરવામાં આવેતો, તે સાડા ત્રણસો ધનુષની સિદ્ધ થાય છે. આવી સ્થિતિમાં ઊપર જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણસો તેત્રીસ ધનુષના ત્રીજા ભાગની બતાવી છે, તે સમીચીન સિદ્ધ નથી થતી. પણ આ કહેવું સત્ય નથી, કેમકે મરૂદેવીના શરીરની અવગાહના નાભિથી કાંઇક ઓછી હોવા સંભવ છે. ઉત્તમ સંસ્થાન વાળી સ્ત્રિયોના શરીરની અવગાહના ઉત્તમ સંસ્થાન વાળા પુરૂષોની અવગાહનાથી પોતપોતાના સમયની અપેક્ષાએ કાંઈ ઓછી હોય છે. આવિ સ્થિતિમાં જો મરૂદેવીના શરીરની અવગાહના પાંચસો ધનુષની માનવામાં આવે તો કોઇ દોષ આવતો નથી. તેના ઉપરાન્ત મરૂદેવી હાથીની પીઠ પર બેઠી બેઠી સિદ્ધ થઇ હતી, તેથીજ તેમનું શરીર એ વખતે સંકોચાયેલું હતું એકાવરણથી અધિક અવ-

न प्रकृते किञ्चिद् विरोधः समापतति, तथाचोक्तं भाष्यकृता–'कह मरुदेवा माणं ? नाभीतो जेण किंचिदूणा सा । तो किर पंच सयच्चिय अहवा संकोचओ सिद्धा ॥१॥ इति, कथं मरुदेवी मानं ? नाभितो येन किञ्चिदूना सा । ततः किल पञ्चशतोच्चयः, अथवा संकोचतः सिद्धा इति । सम्प्रति मध्यमावगाहनामाह –'चत्तारि य रयणीओ रयणी तिभागूणिया य बोद्धव्वा । एसा खलु सिद्धाणं मज्झिमओगाहणा भणिया ॥१५५॥ चतस्रश्च रत्नयः, रत्निश्च त्रिभागोनाच तृतीयभागन्यूना सा बोद्धव्या । एषा खलु सिद्धानाम् मध्यमावगाहना भणिता, ननु आगमे जघन्यपदे सप्तहस्तोच्छ्रितानां सिद्धेरुक्ततया इयमपि जघन्यैवावगाहना न तु मध्यमा ? इति चेदत्रोच्यते तीर्थंकरापेक्षयैव जघन्यपदे सप्तहस्तानां सिद्धेरु-

कारण अधिक अवगाहना होना संभव नहीं है। इस प्रकार ऊपर जो उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है, उसमें कोई भी विरोध नहीं आता। भाष्यकार ने भी कहा है–मरुदेवी की अवगाहना कैसे संगत हो सकती है ? इसका उत्तर यह है कि मरुदेवी नाभि से कुछ छोटी थी, अतएव उसकी अवगाहना पांच सौ धनुष की ही थी। अथवा शरीर के संकोचन के कारण उसकी अवगाहना कम हो सकती है।

सिद्धों की मध्यम अवगाहना कहते हैं–चार हाथ और त्रिभाग हीन एक हाथ की सिद्धों की मध्यम अवगाहना कही गई है।

शंका–आगम में जघन्य (कम से कम) सात हाथ की अवगाहना वाले जीवों को ही सिद्धि कही गई है, अतएव यह पूर्वोक्त अवगाहना जघन्य की सिद्ध होती है, मध्यम नहीं। समाधान–सात हाथ की

ગાહનાથવાનો સંભવ નથી. એ રીતે ઉપર જે ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી છે, તેમાં કોઈ પણ વિરોધ આવતો નથી.

ભાષ્યકારે પણ કહ્યું છે–મરૂદેવીની અવગાહના કેવી રીતે સંગત થાયછે? તેનો ઉત્તર આ છે કે મરૂદેવી નાભિથી કાંઇ નાના હતાં તેથીજ તેમની અવગાહના પાંચસો ધનુષનીજ હતી. અથવા શરીરના સંકોચાવાના કારણે તેમની અવગાહના ઓછી હોઈ શકે છે.

સિદ્ધોની મધ્યમ અવગાહના કહે છે–ચાર હાથ અને ત્રિભાગહીન એક હાથની સિદ્ધોની મધ્યમ અવગાહના કહેલી છે.

શંકા–આગમમાં જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) સાત હાથની અવગાહના વાળા જીવોને જ સિદ્ધિ કહેલી છે; તેથીજ આ પૂર્વોક્ત અવગાહના જઘન્ય સિદ્ધ થાય છે; મધ્યમ નહીં

क्तत्वेन सामान्य केवलिनां हीनप्रमाणानामपि सिद्धिसद्भावेन, सामान्यसिद्धापेक्षयैव उक्तावगाहनामानस्य प्ररूपितत्वेन दोषाभावात् ॥१५५॥ सम्प्रति जघन्यावगाहनामाह–'एगा य होइ रयणी अट्ठेव य अंगुलाई साहिया। एसा खलु सिद्धाणं जहन्न ओगाहणा भणिया' ॥ एका च रत्निः अष्टौ चाङ्गुलानि साधिकानी, एषा खलु सिद्धानां जघन्यावगाहना भणिता ॥ सा च कूर्मापुत्रादीनां द्विहस्तानाम् विज्ञेया, तथाचोक्तं भाष्यकृता–'जेट्ठा य पंच धणुसय तणुस्स मज्झा य सत्तहत्थस्स। देह त्तिभागहीणा जहण्णिया जा विहत्थस्स ॥१॥ सत्तूसियएसु सिद्धी जहण्णओ कहमिहं वि हत्थेसु ?। सा किर तित्थयरेसु सेसाणं सिज्झमाणाणं ॥२॥

अवगाहना वाले जीवों की जो सिद्धि कही गई है, वह तीर्थंकर की अपेक्षा से ही समझना चाहिए, अर्थात् तीर्थंकरों की जघन्य अवगाहना सात हाथ की होती है। सामान्य केवली तो इससे कम अवगाहना वाले भी सिद्ध होते हैं। ऊपर जो अवगाहना कही गई है, वह सामान्य की अपेक्षा से ही है–तीर्थंकरों की अपेक्षा से नहीं।

अब जघन्य अवगाहना बतलाते हैं–एक हाथ और आठ अंगुल की सिद्धों की जघन्य अवगाहना कही गई है। यह जघन्य अवगाहना कूर्मापुत्र आदि की समझना चाहिए, जिनके शरीर की अवगाहना दो हाथ की होती है। भाष्यकार ने कहा है–उत्कृष्ट अवगाहना पांच सौ धनुष वालों की अपेक्षा से, मध्यम अवगाहना सात हाथ के शरीर वालों की अपेक्षा से और जघन्य अवगाहना दो हाथ के शरीर वालों की अपेक्षा से कही गई है, जो उनके शरीर से त्रिभागन्यून होती है ॥१॥

સમાધાન–સાત હાથની અવગાહના વાળા જીવોની જે સિદ્ધિ કહેલી છે તે તીર્થંકરની અપેક્ષાએ જ સમજવી જોઇએ. અર્થાત્ તીર્થંકરોની જઘન્ય અવગાહના સાત હાથની હોય છે. સામાન્ય કેવળી તો તેનાથી ઓછી અવગાહના વાળા પણ સિદ્ધ થાય છે. ઊપર જે અવગાહના કહેવાણી છે, તે સામાન્યની અપેક્ષાએ જ છે–તીર્થંકરોની અપેક્ષાએ નહીં

હવે જઘન્ય અવગાહના બતાવે છે–એક હાથ અને આઠ આંગળની સિદ્ધોની જઘન્ય અવગાહના કહેવાણી છે. આ જઘન્ય અવગાહના કુર્માપુત્ર આદિની સમજવી જોઇએ. જેઓના શરીરની અવગાહના બે હાથની હોય છે. ભાષ્યકારે કહ્યુ છે–ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પાંચસો ધનુષવાળાઓની અપેક્ષાથી; મધ્યમ અવગાહના બે હાથના શરીરવાળાઓની અપેક્ષાથી કહેલી છે, જે તેમના શરીરથી ત્રિભાગ ન્યૂન હોય છે. ॥ ૧ ॥

ते पुण होज्ज विहत्था कुम्मापुत्तादयो जहण्णेणं । अन्ने संवट्टिय सत्तहत्थ सिद्धस्स हीणत्ति ॥३॥ इति । 'ओगाहणाइ सिद्धा भवत्तिभागेण होंति परिहीणा । संठाण मणित्थंथं जरामरण विप्पमुक्काणं ॥१५७॥ अवगाहनाः सिद्धानाम् भवत्रिभागेन चरमशरीरस्य याऽवगाहना तस्यास्तृतीयभागेन भवन्ति परिहीनाः, संस्थानम् अनित्थंस्थं जरामरणविप्रमुक्तानाम् जरामरणरहितानां सिद्धानां भवत्रिभागेन मनुष्यशरीरतृतीयभागेन, परिहीनाः अवगाहना भवन्ति संस्थानम् अनित्थंस्थम् इत्थम् अनेन प्रकारेण तिष्ठतीति इत्थंस्थं, न इत्थंस्थम् अनित्थंस्थम्, मुखोदरादिरन्ध्रपरिपूरणेन पूर्वाकारान्यथा भावतोऽनियताकारं

कहा जा सकता है कि मुक्ति तो कम से कम सात हाथ की अवगाहना वालों को ही होती है, दो हाथ की अवगाहना वालों को कैसे हो सकती है ? इसका उत्तर यह है कि कम से कम सात हाथ की अवगाहना वालों को जो सिद्धि कही है वह तीर्थंकर की अपेक्षा से समझना चाहिए । तीर्थंकरों के सिवाय शेष जीव कूर्मापुत्र आदि तो दो हाथ के शरीर की अवगाहना से भी सिद्ध होते हैं । अगर कोई अपने सात हाथ के शरीर को सिकोड ले तो उसकी अवगाहना भी कम हो जाती है ॥२-३॥

इस प्रकार सिद्ध जीव अपने चरम भव के शरीर से त्रिभागन्यून अवगाहना वाले होते हैं । जरा और मरण से हीन उन सिद्ध आत्माओं का आकार अनित्थंस्थ अर्थात् अनियत होता है । जिस आकार को 'इस प्रकार का है' ऐसा न कहा जा सके वह अनित्थंस्थ कहलाता है । मुख एवं उदर आदि के रन्ध्रों (छिद्रों) के भर जाने

કહેવાય છે કે મુક્તિ તો ઓછામા ઓછા સાત હાથની અવગાહના વાળાઓની જ થાય છે. બે હાથની અવગાહના વાળાઓની કેવી રીતે થઇ શકે ? તેનો ઉત્તર આ છે કે ઓછામા ઓછા સાત હાથની અવગાહના વાળાઓની જે સિદ્ધિ કહી છે તે તીર્થંકરની અપેક્ષાથી સમજવી જોઇએ; તીર્થંકરના સિવાય શેષ જીવ કૂર્માપુત્ર આદિતો બે હાથની અવગાહનાથી પણ સિદ્ધ થાય છે. અગર કોઇ પોતાના સાત હાથના શરીરને સંકોચી લે તો તેની અવગાહના પણ ઓછી થઇ જાય છે. ॥ ૨-૩ ॥

એ રીતે સિદ્ધ જીવ પોતાના અન્તિમ ભવના શરીરથી ત્રિભાગ ન્યૂન અવગાહનાવાળા હોય છે. જરા અને મરણ રહિત તે સિદ્ધ આત્માઓના આકાર અનિત્થંસ્થ અર્થાત્ અનિયત હોય છે. જે આકારને 'આજ પ્રકારના છે' એવું કહિ ન શકાય તે અનિત્થંસ્થ કહેવાય છે. મુખ તેમજ ઉદર આદિના ર

भवतीति भावः, एतेन सिद्धादिगुणेषु 'सिद्धे नदीहे न हस्से' इत्यादिना दीर्घत्वादीनां कृतः प्रतिषेधोऽपि पूर्वाकारापेक्षया संस्थानस्यानित्थंस्थत्वात् अवसेयः, न तु सर्वथा संस्थानस्याभावात् इति सिद्धम्। तथाचोक्तं भाष्यकृता—'सुसिरपरिपूरणाओ पुव्वागारन्नहाववत्थाओ। संठाणमणित्थंत्थं जं भणियं भणिययागारं ॥१॥ एत्तोच्चिचव पडिसेहो सिद्धाइगुणेसु दीहयाईणं। जयणित्थंत्थं पुव्वागाराविक्खाए नाभावो" ॥२॥ शुशिरपरिपूरणात् पूर्वाकारान्यथा व्यवस्थातः। संस्थानमनित्थंस्थं तद् भणितमनियताकारात् ॥१॥ इत एव प्रतिषेधः सिद्धादिगुणेषु दीर्घत्वादीनाम्। यदनित्थं स्थं पूर्वाकारापेक्षया नाभावः ॥२॥ इति अथोक्तसिद्धानां देशभेदादिना अवस्थानम् प्ररूपयति—जत्थ य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खयविमुक्का। अन्नोऽन्नसमोगाढा पुट्ठा सव्वेवि लोगंते ॥१५८॥

के कारण शरीर का पहले वाला आकार बदल जाता है, इस कारण सिद्धों का संस्थान अनित्थंस्थ कहा गया है। संस्थान की इस अनियतता के कारण, आगम में यह जो कहा गया है कि सिद्धात्मा 'न दीर्घ हैं, न ह्रस्व है' आदि, वह कथन भी संगत हो जाता है। सिद्धों में संस्थान का सर्वथा अभाव नहीं है। भाष्यकार ने कहा है—छिद्रों के परिपूर्ण हो जाने के कारण पूर्व का आकार अन्यथा हो जाने से सिद्धों का संस्थान अनित्थंस्थ अर्थात् अनियम कहा गया है। इसी कारण सिद्धों में दीर्घत्व, ह्रस्वत्व आदि का अभाव कहा गया है। सिद्धों के आकार की अनियतता पूर्वाकार की अपेक्षा से है, आकार का अभाव होने के कारण नहीं।

अब जीवों के स्थिति के विषय में कथन करते हैं—जहां एक सिद्ध स्थित है वहां अनन्त सिद्ध होते हैं। क्यों कि वे सभी भव का क्षय

(છિદ્રો) ભરાઈ જવાના કારણે શરીરનો આગળનો આકાર બદલાઈ જાય છે. એ કારણે સિદ્ધોના સંસ્થાન અનિત્થંસ્થ કહ્યાં છે સંસ્થાનની આ અનિયતતા ને કારણે આગમમાં જે કહ્યું છે કે સિદ્ધાત્મા ન દીર્ઘ છે ન હ્રસ્વ છે વિ. એ કથન પણ સંગત થઈ જાય છે. સિદ્ધોમાં સંસ્થાનનો સર્વથા અભાવ નથી. ભાષ્યકારે કહ્યુ છે-છિદ્રો પરિપૂર્ણ થઈ જવાને કારણે પૂર્વનો આકાર બદલાઈ જવાથી સિદ્ધોના સંસ્થાન અનિત્થંસ્થ અર્થાત્ અનિયત કહેલાં છે એ કારણે સિદ્ધોમાં દીર્ઘત્વ, હ્રસ્વત્વ આદિનો અભાવ કહેલો છે. સિદ્ધોના આકારની અનિયતતા પૂર્વાકારની અપેક્ષાએ છે; આકારનો અભાવ હોવાનુ કારણ નથી.

હવે સિદ્ધ જીવોની સ્થિતિના વિષયમાં કથન કરે છે-જ્યાં એક સિદ્ધ સ્થિત છે, ત્યાં અનન્ત સિદ્ધ સ્થિત હોય છે. કેમકે તેઓ બધા ભવનો

यत्र च यस्मिन्नेव देशे, एकः सिद्धो निष्पन्नस्तत्र अनन्ता भवक्षयविमुक्ताः संसारबन्धनिर्मुक्ताः सिद्धाः तिष्ठन्ति, अत्र भवक्षयग्रहणेन यथेच्छभवावतरण-शक्तिशालिसिद्धानां व्यवच्छेदो बोध्यः, अन्योन्यसमवगाढाः भवन्ति तथाविध-विचित्रपरिणामस्वभावत्वात् धर्मास्तिकायादिवत् तथा स्पृष्टाः संलग्नाः सर्वेऽपि लोकान्ते 'फुसइ अणंते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धा । तेऽवि य असंखिज्ज-गुणा देसपदेसेहिं जे पुट्ठा' स्पृशति अनन्तान् सिद्धान् सर्वप्रदेशैः आत्मसम्बन्धिभिः नियमतः सिद्धः तेऽपि च सिद्धाः सर्वप्रदेश स्पृष्टेभ्योऽसंख्येयगुणा वर्तन्ते ये देशप्रदेशैः स्पृष्टा भवन्ति, अथ सिद्धानां लक्षणं प्ररूपयति 'असरीरा जीवघणा उव-उत्ता दंसणे य नाणे य । सागारमणागारं लक्षणमेयंतु सिद्धाणं ॥१६०॥ अशरीरा-अविद्यमानशरीराः अशरीराः औदारिकादि पञ्चविधशरीररहिताः, जीवघनाः-

---

करके विमुक्त हो चुके हैं। वे परस्पर में अवगाढ रहते हैं। अमूर्त्तिक होने के कारण उनको एक दूसरे में अवगाहना होने में कोई बाधा नहीं पडती। जैसे धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय एक दूसरे से मिले हुए लोक में अवस्थित हैं, उसी प्रकार अनन्त सिद्ध परस्पर में मिले हुए अवस्थित हैं। वे सभी सिद्ध लोकान्त भाग से स्पृष्ट रहते हैं।

नियम से अनन्त सिद्ध सर्व प्रदेशों से स्पृष्ट रहते हैं, अर्थात् अनन्त सिद्ध ऐसे हैं जो पूर्ण रूप से एक दूसरे में मिले हुए हैं। और जिनका स्पर्श देश-प्रदेश से है ऐसे सिद्ध तो उनसे भी असंख्यात गुणा अधिक हैं।

अब सिद्धों के स्वरूप का प्रतिपादन किया जाता है-श्री सिद्ध भगवान् औदारिक आदि पांचों शरीर से रहित हैं। जीवघन हैं अर्थात् मुख

ક્ષય કરીને વિમુક્ત થઈ ગએલા છે. તેઓ પરસ્પરમા અવગાઢ રહે છે. અમૂર્તિક હોવાને કારણે તેઓની એક બીજામાં અવગાહના થવામાં કોઈ વાંધો નથી પડતો. જેમ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિ કાય એક બીજામા મળેલાને લોકમાં રહેલા છે. એજ પ્રકારે અનન્ત સિદ્ધ પરસ્પરમાં મળીને અવસ્થિત છે. તે બધા સિદ્ધો લોકાન્ત ભાગથી સ્પૃષ્ટ રહે છે.

નિયમથી અનન્ત સિદ્ધ સર્વ પ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ રહે છે, અર્થાત્ અનન્ત સિદ્ધ એવા છે જે પૂર્ણ રૂપથી એક બીજામાં મળેલા છે. અને જેનો સ્પર્શ દેશ-પ્રદેશથી છે, એવા સિદ્ધો તો તેમનાથી પણ અસંખ્યાત ગણા અધિક છે.

હવે સિદ્ધના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરાય છે. સિદ્ધ ભગવાન્ ઔદારિક આદિ પાંચ શરીરોથી રહિત છે. જીવઘન છે અર્થાત્ મુખ ઉદર આદિ છિદ્રોના

जीवाश्च ते घनाश्चेति जीवघनाः मुखकुक्षिप्रभृतिरन्ध्रपूरणात् जीवघना व्यपदिश्यन्ते अयोघनवत् उपयुक्ताः दर्शने-केवलदर्शने, ज्ञाने च केवलज्ञाने, तत्र सामान्यविषयं दर्शनम्, विशेषविषयं ज्ञानमित्याशयः, ततः साकारानाकारं सामान्यविशेषोपयोगरूपमित्यर्थः, तत्र साकारं केवलज्ञानोपयुक्तम् अनाकारं केवलदर्शनोपयुक्तम्, सिद्धानामेतत्तुलक्षणम्-तन्मात्रवृत्तिरूपम् लक्षणमवसेयम्, अथ केवलज्ञानकेवलदर्शनयोः सर्वविषयतां प्ररूपयति-केवलनाणुवउत्ता जाणंता सव्वभावगुणभावे । पासंता सव्वओ खलु केवलदिट्ठिहिऽणंताहिं ॥१६१॥ केवलज्ञानोपयुक्ताः केवलज्ञानेन उपयुक्तान्नतु अन्तःकरणेन तेषामन्तःकरणाभावात्, इति केवलज्ञानोपयुक्ताः जानन्ति सर्वभावगुणभावान्-सर्वपदार्थगुणपर्यायान, तत्र सहवर्तिनो गुणा उच्यन्ते, क्रमवर्तिनः पर्याया उच्यन्ते, तथा पश्यन्ति सर्वतः खलु-निश्चयेन,

उदर आदि रंध्रों के भर जाने के कारण सघन आत्मप्रदेशों वाले हैं। सामान्य धर्म को विषय करने वाले केवल दर्शन के तथा विशेष धर्मों को जनने वाले केवलज्ञाक के सदैव रहने वाले उपयोग से उपयुक्त रहते हैं। ज्ञान साकार अर्थात् विशेष विषयक और दर्शन निराकार अर्थात् सामान्य विषयक होता है। यह सिद्धों का लक्षण कहा गया है।

सिद्ध भगवन्त केवलज्ञान के उपयोग से समस्त पदार्थों के गुणों और पर्यायों को जानते हैं। और अनन्त केवलदर्शन से समस्त पदार्थों को देखते अर्थात् उनके सामान्य स्वरूप को जानते हैं। गुण सहवर्त्ती और पर्याय क्रमवर्त्ती होते हैं। इनको वे केवलज्ञान-दर्शन से ही जानते हैं, अन्तःकरण आदि से नहीं, क्यों कि वे अन्तःकरण आदि से रहित हैं। 'केवलदिट्ठीहिऽणंताहिं' यहां बहुवचन देने का

ભરાઇ જવાના કારણે સઘન આત્મ પ્રદેશોવાળા છે. સામાન્ય અર્થને વિષય કરવાવાળા કેવળ દર્શનના તથા વિશેષ ધર્મોના જાણવાવાળા કેવળ જ્ઞાનમાં સદૈવ રહેવાવાળા ઉપયોગથી ઉપયુક્ત રહે છે. જ્ઞાન સાકાર અર્થાત્ વિશેષ વિષયક અને દર્શન નિરાકાર અર્થાત્ સામાન્ય વિષયક હોય છે. આ સિદ્ધોના લક્ષણ કહેલાં છે.

સિદ્ધભગવન્ત કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગથી સમસ્ત પદાર્થોના ગુણો અને પર્યાયોને જાણે છે અને અનન્ત કેવલદર્શનથી સમસ્ત પદાર્થોને દેખે છે અર્થાત્ તેમના સામાન્ય સ્વરૂપને જાણે છે. ગુણસહવર્તી અને પર્યાય ક્રમવર્તી હોય છે. તેઓને તે કેવળજ્ઞાન-દર્શનથી જ જાણે છે, અન્ત કરણ આદિથી નહીં, કેમકે તેઓ અન્તઃકરણ આદિથી રહિત છે. 'केवलदिट्ठिहिऽणंताहिं' અહિં બહુવચન આપવાનું કારણ એ છે કે અનન્ત સિદ્ધોના કેવળદર્શન પણ અનન્ત જ છે.

केवलदृष्टिभिरनन्ताभिः अनन्तैः केवलदर्शनैरित्याशयः, सिद्धानामनन्तत्वेन केवलदर्शनानामनन्तत्वात्, अथ सिद्धानां निरतिशयसुखशालित्वं प्ररूपयति-'नवि अत्थि माणुसाणं तं सुक्खं नवि य सव्वदेवाणं। जं सिद्धाणं सुक्खं अव्वाबाहं उवगयाणं' ॥१६२॥ नैवास्ति मनुष्याणां चक्रवर्त्यादीनामपि तत्सौख्यम्, नापि च नैव किलास्ति सर्वदेवानाम् अनुत्तरौपपातिकपर्यन्तानामपि, यत् सिद्धानाम् सौख्यम् अव्याबाधामुपगतानाम्, अविद्यमाना विविधाऽऽबाधा अव्याबाधा, ताम् उपगतानाम् प्राप्तानाम् सिद्धानां निरूपमं सौख्यमिति भावः, 'सुरगणसुहं समत्तं सव्वद्धापिंडियं अणंतगुणं नवि पावइ' मुत्तिसुहं णंताहिं वग्गवग्गूहिं' ॥१६३॥ सुरगणसुखं समस्तं सर्वाद्धा पिण्डितम् सर्वकालसमयगुणितम् अनन्तगुणम् भवति

कारण यह है कि अनन्त सिद्धों के केवलदर्शन भी अनन्त ही हैं।

अब यह निरूपण करते हैं कि सिद्ध भगवान् सुख के स्वामी हैं-सब प्रकार की बाधा-पीडा से रहित होने के कारण सिद्धों को जो सुख होता है, वह चक्रवर्त्ती आदि मनुष्यों को भी नहीं होता। यही नहीं, वैसा सुख सर्वार्थसिद्ध पर्यन्त सभी देवों को भी नहीं होता।

देव-गणों का जो सुख है उस सब का सम्पूर्ण काल के समयों के साथ यदि गुणाकार कर दिया जाय और उसको फिर अनन्त गुणा कर दिया जाय, अनन्त वर्गों से वर्गित कर दिया जाय, तो भी वह सुख मुक्ति के सुख के बराबर नहीं हो सकता।

प्रकारान्तर से यही कथन पुनः दोहराते हैं-सिद्ध जीव प्रत्येक समय में जिस सुख का अनुभव करते हैं, उसे कदाचित् एकत्र करके पिण्डित कर दिया जाय और अनन्त वर्गमूलों से उसे कम किया जाय तो कम किया हुआ वह सुख भी इतना अधिक होगा कि

હવે તે નિરૂપણ કરે છે કે સિદ્ધ ભગવન સુખના સ્વામી છે-બધી જાતની પીડાથી રહિત હોવાના કારણે સિદ્ધોને જે સુખ થાય છે, તે ચક્રવર્તી આદિ મનુષ્યોને પણ થતું નથી. એટલું જ નહિ, એવું સુખ સર્વાર્થ સિદ્ધ પર્યન્ત બધા દેવોને પણ નથી હોતુ.

દેવ ગણોનું જે સુખ છે કે બધાનુ સમ્પૂર્ણ કાળના સમયની સાથે જો ગુણાકાર કરાય અને તેને ફરીથી અનન્ત ગુણા કરાય તો પણ તે સુખ મુક્તિના સુખની બરાબરી નથી કરી શકતું.

પ્રકારાન્તરે એજ કથન પુનઃકરી કહે છે-સિદ્ધ જીવ પ્રત્યેક સમયમાં જે સુખનો અનુભવ કરે છે તેને કદાચ એકત્ર કરીને મેળવી દેવામાં આવે અને અનન્ત વર્ગ મૂલથી તેને ઓછું કરાય તો ઓછું કરાયેલું તે સુખ પણ એટલું

तथापि नापि नैव तुलनया प्राप्नोति मुक्तिसुखम् सिद्धिसुखम् अनन्तैः वर्गवर्गैश्च, अनन्तैः वर्गैः वर्गितम्, तदेव प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति–'सिद्धस्स सुहो रासी सव्वद्धा पिंडिओ जइ हवेज्जा। सोऽणंतवग्गभइओ सव्वागासे न माइज्जा ॥१६४॥ सिद्धस्य सुखराशिः सर्वाद्धा पिण्डतो यदि भवेत्। सोऽनन्तवर्गभक्तः–सर्वाकाशे न माति, सर्वथा साद्यपर्यवसितया अद्धया कालेन यत्सुखं सिद्धः प्रतिसमयमनुभवति तदेकत्र पिण्डीकृतम् यदि भवेत् अनन्तैर्वर्गमूलैरपवर्तितम् एतावन्मात्रमपि स यदा सर्वाकाशे न माति तदा किमुत वक्तव्यम् सर्वं सिद्धिसुखम् इत्याशयः, अथ तस्यैव निरुपमत्वं प्रतिपादयति–'जहणाम कोइ मिच्छो नगरगुणे बहुविहे वियाणंतो न चएइ परिपरिकहेउं उवमाए तहिं असंतीए' ॥१६५॥ यथा नाम कश्चित् म्लेच्छो नगरगुणान्–गृहवास प्रभृतीन्, बहुविधान्–अनेकप्रकारान् विजानन् वनं गतः सन् अन्यम्लेच्छेभ्यो न शक्नोति परिकथितुम्, उपमायां तत्र अस-

---

सम्पूर्ण आकाश में नहीं समाएगा।

सिद्धों का सुख वास्तव में वचनागोचर है। उसका प्रतिपादन करना संभव नहीं है, यह बतलाते हैं–जैसे कोई म्लेच्छ अर्थात् अनार्य जंगली पुरुष गृहोवास आदि नगर संबंध बहुत प्रकार के गुणों को जान–देख कर वन में गया। अन्य म्लेच्छों के पूछने पर वह उनका बखान करने में समर्थ नहीं होता अर्थात् अनुभव करता हुआ भी कह नहीं सकता, क्यों कि उसकी कोई उपमा उसके सामने नहीं है। इसी प्रकार सिद्धों का सुख अनुपम है। उसकी कोई उपमा नहीं है। फिर भी बाल जीवों को बोध कराने के लिए उस अमन्द आनन्द

અધિક થશે કે સંપૂર્ણ આકાશમાં નહીં સમાય.

સિદ્ધોના સુખ વાસ્તવમાં વચનાગોચર છે. તેનું પ્રતિપાદન કરવું અસંભવિત નથી- એ બતાવે છે–જેમ કોઈ મ્લેચ્છ અર્થાત્ અનાર્ય જંગલી માણસ ગૃહવાસ આદિ નગર સંબધી ઘણા પ્રકારના ગુણોને જાણી અને જોઈને વનમાં ગયો. બીજા મ્લેચ્છોએ પૂછી જોતાં તે તેના વખાણ કરવામા સમર્થ નથી થતો અર્થાત્ અનુભવ કરવા છતાં પણ કહિ નથી શકતો, કેમકે તેની કોઇ ઉપમા તેની સામે હોતી નથી. એ પ્રકારે સિદ્ધોના સુખ પણ અનુપમ છે. તેમની કોઈ ઉપમા નથી.

તો પણ બાલ જીવોને બોધ કરાવવા માટે તે અમંદ આનંદ સમૂહના

स्याम्, तत्र उपमाया असद्-भावात्, 'इय सिद्धाणं सोक्खं अणोवमं नत्थि तस्स ओवम्मं। किंचि विसेसे णित्तो सारिक्खमिणं सुणह वोच्छं ॥१६६॥ इदं सिद्धानां सौख्यम् अनुपमम् वर्तते, नास्ति तस्य सिद्धासुखस्य, औपम्यम्, तथापि बालावबोधाय किञ्चिद् विशेषेण, इतः अस्य अमन्दानन्दसन्दोहरूपस्य सिद्ध-सुखस्य सादृश्यमिदं वक्ष्यमाणं शृणुत मया वर्ण्यते-'जह सव्वकामगुणियं पुरिसो भोत्तूण भोयणं कोई। तण्हा छुहा विमुक्को अच्छिज्जजहा अमियतित्तो ॥१६७॥ यथा भोजनं सर्वकामगुणितं सकलोपस्कारोपस्कृतम्, सात्त्विकसर्वप्रकारव्यञ्ज-नोपेतं सर्वोत्तमद्रव्यनिर्मितं किं बहुना निरुपमं, कोऽपि पुरुषो भुक्त्वा तृट्क्षुद्-विप्रमुक्तः तृषाक्षुधारहितः सन् अमृततृप्तो भवति तथा-'इय सव्वकालतित्ता अतुलं निव्वाणमुवगया सिद्धा। सासयमव्वाबाहं चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता' एवं सर्वकालं तृप्ताः अतुलनिर्वाणमुपगताः सिद्धाः। शाश्वतमव्याबाधं तिष्ठन्ति सुखिनः सुखं प्राप्ताः। अयं भावः-यथा कश्चित् पुरुषः समस्तोपस्कारसंस्कृतं स्वादाति-शयसम्पन्नं सर्वोत्तमं सर्वव्यञ्जनोपेतं सर्वोत्कृष्टं भोजनं कृत्वा क्षुधातृषारहितः सन् अमृततृप्तो भवति तथा निर्वाणं-मुक्तिमुपगताः सिद्धाः सर्वकालम्-साद्य-पर्यवसितं कालं तृप्ताः सर्वथोत्सुकता निवृत्तिलक्षणं परमसन्तोषमुपगताः अतुलम्-अनन्यसदृशं निरुपमत्वात् शाश्वतं प्रतिपाताभावात् अव्याबाधम् लेशमात्रमपि व्या-बाधाया असंभवात् सुखं प्राप्ताः सुखिनस्तिष्ठन्ति इति, तदेव विशदरूपेण प्रति-पादयति-'सिद्धितियबुद्धत्तिय पारगयत्ति य। परंपरगयत्ति उम्मुक्ककम्मकवया अजरा अमरा असंगा य। ॥१६९॥ सिद्धा इति सित्तं-बद्धम्, अष्टप्रकारकम् ज्ञाना-

---

समूह के लिए उपमा दी जा रही है, उसे सुनो! जैसे कोई पुरुष सर्व-काम गुणित अर्थात् सभी प्रकार के मसालों से युक्त, सभी प्रकार के सात्त्विक व्यंजनों से विशिष्ट भोजन करके भूख और प्यास से सर्वथा मुक्त हो जाता है और सुख पूर्वक रहता है, अमृत भक्षण की सी तृप्ति का अनुभव करता है। वैसे ही निर्वाण को प्राप्त सिद्ध जीव सदा काल तृप्त रहते हैं। वे शाश्वत तथा अव्याबाध सुख से युक्त होकर विराजमान रहते हैं।

માટે ઉપમા દેવાય છે, તેને સાંભળો જેમ કોઈ પુરૂષ સર્વ કામ ગુણિત અર્થાત્ બધા પ્રકારના મસાલાથી યુક્ત, સર્વ પ્રકારના સાત્વિક વ્યંજનોથી વિશિષ્ટ ભોજન કરીને ભૂખ અને તરસથી સર્વથા મુક્ત થઇ જાય છે અને સુખ પૂર્વક રહે છે. અમૃત ભક્ષણ સરખી તૃપ્તિનો અનુભવ કરે છે. એજ રીતે નિર્વાણને પામેલ જીવ સદાકાળ તૃપ્ત રહે છે. તેઓ શાશ્વત તથા અવ્યાબાધ સુખથી યુક્ત થઇને વિરાજમાન રહે છે.

वरणीयादिकं कर्म सकलं ध्मातं—भस्मराशीकृतं यैस्ते सिद्धाः पृषोदरादित्वात् सिद्ध शब्दनिष्पत्तिः, निर्दग्धीकृतानेकभवकर्मेन्धना इत्यर्थः, ते च 'कम्मे सिप्पे य विज्जाए, मंते जोगे य आगमे। अत्थ जत्ता अभिप्पाए, तवे कम्मक्खए इय' कर्मणि, शिल्पे च विद्यायां मन्त्रे योगे चागमे। अर्थे यात्रायामभिप्राये तपसि कर्मक्षये इति रीत्या कर्मादि सिद्धा अपि भवन्ति, तत्र कर्मादिसिद्धनिरासाय आह—बुद्धा इति केवलज्ञानेन अवगतवस्तुतत्त्वाः अविद्यानिद्राप्रसुप्ते संसारिणि परोपदेशेन जीवादिरूपं तत्त्वं ज्ञातवन्त प्रतिबुद्धाः सर्वज्ञ सर्वदर्शिस्वभावबोधवन्तः कालत्रय ज्ञानवन्तः इत्यर्थः, तेष्वपि संसारमोक्षोभय परित्यागेन स्थितवतां सामान्यसिद्धानां निरासायोक्तम्—पारगताः इति, संसारस्य प्रयोजनसमूहस्य वा पारं गताः पारगताः सीमानमुल्लङ्घितवन्त इत्याशयः, तथा भव्यत्वकल्पित सकल-

वे मुक्त जीव सिद्ध है अर्थात् उन्होंने सित अर्थात् बंधे हुए ज्ञानावरणीय आदि आठों कर्मों को ध्मात अर्थात् दग्ध कर दिया है। सिद्ध कई प्रकार के होते हैं, कहा भी है–'कर्मसिद्ध, शिल्पसिद्ध, विद्यासिद्ध, मंत्रसिद्ध, योगसिद्ध, आगमसिद्ध, अर्थसिद्ध, यात्रासिद्ध, अभिप्रायसिद्ध, तपःसिद्ध और कर्मक्षयसिद्ध।' यहां जिन सिद्धों का वर्णन किया जा रहा है, वे कर्मसिद्ध आदि नहीं किन्तु कर्मक्षयसिद्ध हैं, यह प्रकट करने के लिए गाथा में 'बुद्धा' विशेषण का प्रयोग किया गया है। वे बुद्ध हैं अर्थात् केवल ज्ञान के द्वारा उन्होंने वस्तु के स्वरूप को अवगत (जानना) कर लिया है, परोपदेश के विना ही जीवादि तत्त्वों को जान लिया है अर्थात् वे सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हैं, तीनों कालों के ज्ञाता है। अर्हन्त भगवान भी बुद्ध होते हैं, अतएव उनका निराकरण करने के लिए 'पारगताः' विशेषण दिया गया है,

તે મુક્ત જીવ સિદ્ધ છે અર્થાત્ તેઓએ સિત અર્થાત્ બચેલા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠે કર્મોને ધ્માત અર્થાત્ દગ્ધ કરી દિધાં છે. સિદ્ધ અનેક પ્રકારના હોય છે, કહ્યું પણ છે:–કર્મસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, મંત્રસિદ્ધ, યોગસિદ્ધ, આગમસિદ્ધ, કર્મક્ષયસિદ્ધ. અહિં જે સિદ્ધોનું વર્ણન થઇ રહ્યું છે તેઓ કર્મસિદ્ધ આદિ નથી પણ કર્મક્ષય સિદ્ધ છે એ પ્રગટ કરવાને માટે ગાથામાં 'બુદ્ધા' વિશેષણનો પ્રયોગ કરાયેલો છે. તેઓ બુદ્ધ છે. અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન દ્વારા તેઓએ વસ્તુના સ્વરૂપને અવગત (જાણવું) કરી લિધુ છે. પરોપદેશના વિનાજ જીવાદિ તત્વોને જાણી લીધા છે અર્થાત્ તેઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે; ત્રણે કાળના જ્ઞાતા છે. અર્હન્ત ભગવાન પણ બુદ્ધ હોય છે, તેથીજ તેમનું નિરાકરણ કરવાને માટે 'પારગતા' વિશેષણ આપેલું છે, જેનો આશય એ છે કે

प्रयोजन समाप्त्या निरवशेषकर्तव्येन मुक्ता इत्याशयः एवंविधानामपि अक्रम सिद्धानाम् निरासाय आह–'परम्परागता' इति सिद्धत्वसमयाद् द्वयादि समयवर्तिनः परम्परया दर्शनज्ञानचारित्ररूपया मिथ्यादृष्ट्यविरतसम्यग्दृष्टि देशविरतिप्रमत्ताप्रमत्तनिवृत्त्य निवृत्तिकषायोदयरूपबादरसंपरायसूक्ष्मसंपरायो-पशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवल्ययोगिकेवलि गुणस्थानभेदभिन्नरूपया गताः परम्परागताः, तेष्वपि अनुन्मुक्तकर्मकवचानां सामान्यसिद्धानां व्यपोहाय आह उन्मुक्तकर्मकवचाः, उत्–उत्कर्षेण प्रबलतया न पुनर्भवरूपतया मुक्तं–त्यक्तं कर्म कवचमिव कर्मकवचं यैस्ते उन्मुक्तकर्मकवचाः, अतएव अजराः–शरीराभावेन जराया असद्भावात् अमराः–तेषां सिद्धानामायुषोऽभावात् मरणरहिताः शरीर-रहितत्वादेव प्राणत्यागरूपमरणासंभवात्, तथाचोक्तम्–'वयसो हाणीहजरा, प्राण-च्चाओ य मरणमादिट्ठं । सहदेहंमि तदुभयं तदभावे तं न कस्सेव । वयसो हानिरिहजरा प्राणत्यागश्च मरणादिष्टम्, सति देहे तदुभयं तदभावे तन्नकस्यैव,

---

जिसका आशय है कि वे संसार से अथवा प्रयोजनों से पार हो चुके हैं। उनके समस्त प्रयोजन समाप्त हो गए हैं अतएव वे कृतकृत्य हो गए हैं। ऐसे भी जो अक्रम सिद्ध हैं उनका निरास करने के लिए उन्हें 'परम्परागत' कहा है अर्थात् सिद्धत्व के समय से दूसरे आदि समयवर्त्ती हैं। अथवा परम्परागत का अर्थ है अपने योग्य यथा संभव चतुर्थ, षष्ठ आदि गुणस्थानों को पार करके सिद्ध हुए हैं। इसके अतिरिक्त वे कर्म रूपी कवच से पूरी तरह और सदा के लिए मुक्त हो चुके हैं। अतएव अजर हैं, क्यों कि शरीर का अभाव होने से जरा की संभावना ही नहीं है। सिद्ध अमर भी हैं, क्यों कि आयु कर्म से रहित हो चुके हैं, शरीर रहित होने से प्राणत्याग रूप मरण संभव नहीं है। कहा भी है–'वयस् (उम्र) की हानि होना जरा और

તેઓ સંસારથી અથવા પ્રયોજનથી પાર થઇ ચુકયા છે. તેમના સમસ્ત પ્રયો-જન સમાપ્ત થઇ ગયાં છે, તેથીજ તેઓ કૃતકૃત્ય થઇ ગયા છે એવા પણ જે અક્રમસિદ્ધો છે. તેમનો નિરાસ કરવા માટે તેઓને 'પરંપરાગત' કહ્યા છે અર્થાત્ સિદ્ધત્વના સમયથી બીજા સમયવર્તી હોય છે. અથવા પરંપરાગતનો અર્થ છે પોતાને યોગ્ય યથા સંભવ ચતુર્થ, ષષ્ઠ આદિ ગુણસ્થાનોને પાર કરીને સિદ્ધ થયેલા છે. તેના સિવાય તેઓ કર્મરૂપી કવચથી પૂર્ણપણે અને સદાને માટે મુક્ત થઈ ચુકેલા છે. તેથી અજર છે, કેમકે શરીરનો અભાવ હોવાથી જરાની સંભાવના જ થઈ શકતી નથી. સિદ્ધ અમર પણ છે, કેમકે આયુકર્મથી રહિત થઇ ગએલા છે. શરીર વિનાના હોવાથી પ્રાણ ત્યાગરૂપ

इति, असङ्गाः इति आभ्यन्तरबाह्यसङ्गवर्जिता इत्यर्थः, निच्छिन्न सव्वदुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्का। अव्वावाहं सोक्खं अणुहोंति सासयं सिद्धा' ॥१६०॥ निस्तीर्णसर्वदुःखाः-निस्तीर्णं समुल्लङ्घितं सर्वदुःखं यैस्ते निस्तीर्णसर्वदुःखा, तत्र हेतुमाह-'जातिजरामरणबन्धनविप्रमुक्ताः तत्र जननं जातिः, जन्मेत्यर्थः; जरावयसो ह्रासरूपा, मरणं-प्राणत्यागरूपचरमप्राणशरीरसंयोगविरहः, बन्धनानि-भवबन्धननिबन्धनकर्माणि तैर्विशेषेण निःशेषापगमेन मुक्ताः-जातिजरामरणबन्धन-विमुक्ताः, तस्मात् निस्तीर्णसर्वदुःखा भवन्ति कारणाभावात् कार्याभावः, तद-नन्तरम्-अव्याबाधम्-अविद्यमाना विविधा आवाधा यस्मिन् तत् अव्याबाधम्, सौख्यम्-सुखम्, शाश्वतं सिद्धाः अनुभवन्ति इत्याशयः, 'अतुल सुह सागरगया, अव्वावाहे य णोवमं पत्ता। सव्वमणागयद्धं चिट्ठंति सुही सुखं पत्ता'। अतुल सुखसागरगता अव्याबाधे च नोपमं प्राप्ताः। सर्वमनागताद्धा तिष्ठन्ति सुखिनः सुखं प्राप्ताः' इत्येवं रूपाः सिद्धाः प्ररूपिता इति ॥सू० २९॥

इतिश्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललित-
कलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-
शाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य'-पदभूषित
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर-
पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां श्री प्रज्ञापना
सूत्रस्य प्रमेयबोधिन्याख्यायां व्याख्यायां
द्वितीयं स्थानपदं समाप्तम् ॥२॥

॥ समाप्तोऽयं प्रज्ञापनायाः प्रथमो भागः ॥

प्राणों का त्याग मरण कहलाता है। देह के सद्भाव में ही ये दोनों होते हैं। जिसके शरीर ही नहीं उसके जरा और मरण नहीं हो सकते।' सिद्ध असंग हैं अर्थात् बाह्य और आभ्यन्तर संग से रहित हैं तथा समस्त दुःखों से रहित हो चुके हैं। इसका कारण यह है कि वे जन्म, जरा, मरण और बन्धन से मुक्त हो चुके हैं। क्यों कि सिद्ध

મરણનો અભાવ હોય છે. કહ્યું પણ છે-'વયસ્, (ઉમ્મર) ની હાનિ થવી તે જરા અને પ્રાણોનો ત્યાગ મરણ કહેવાય છે. દેહની હયાતીમાં આ બન્ને બને છે. જેને શરીર જ નથી તેને જરા, મરણ નથી થઈ શકતું. 'સિદ્ધ' અસંગ છે અર્થાત્ બાહ્ય અને આભ્યન્તર સંગથી રહિત છે તથા સમસ્ત દુઃખોથી રહિત થઈ ચુકેલા છે. તે કારણથી તેઓ જન્મ, જરા, મરણ અને બન્ધનથી

जन्म, जरा, मरण और बन्ध से मुक्त हो चुके हैं, इसी कारण समस्त दुःखों से रहित हो गए हैं, क्यों कि कारण के अभाव में कार्य का भी अभाव होता है। वे सब प्रकार की बाधा से रहित होकर शाश्वत सुख का अनुभव करते हैं।

सिद्ध भगवान् अतुल सुख को प्राप्त है, अनुपम अव्याबाध से युक्त हैं। वे सदा काल सुखी होकर रहते हैं।

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचित प्रज्ञापनासूत्र की प्रमेयबोधिनी व्याख्या का द्वितीय स्थान पद समाप्त ॥२॥

मुक्त थई गयेला छे. केमके कारणुना अभावमां कार्यनो पण अभाव थाय छे. तेओ बधा प्रकारनी पीडा रहित बनीने शाश्वत सुखनो अनुभव करता रहे छे. सिद्ध भगवान अतुल सुखने पामेला छे, अनुपम; अव्याबाधथी युक्त छे, तेओ सदाकाळ सुखी बनीने रहे छे.

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचित प्रज्ञापना सूत्रनी प्रमेयबोधिनी टीकानुं द्वितीय स्थानपद समाप्त ॥ १ ॥

